De Stem. Jaargang 2

bron
De Stem. Jaargang 2. Van Loghum Slaterus & Visser, Arnhem 1922

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_ste001192201_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

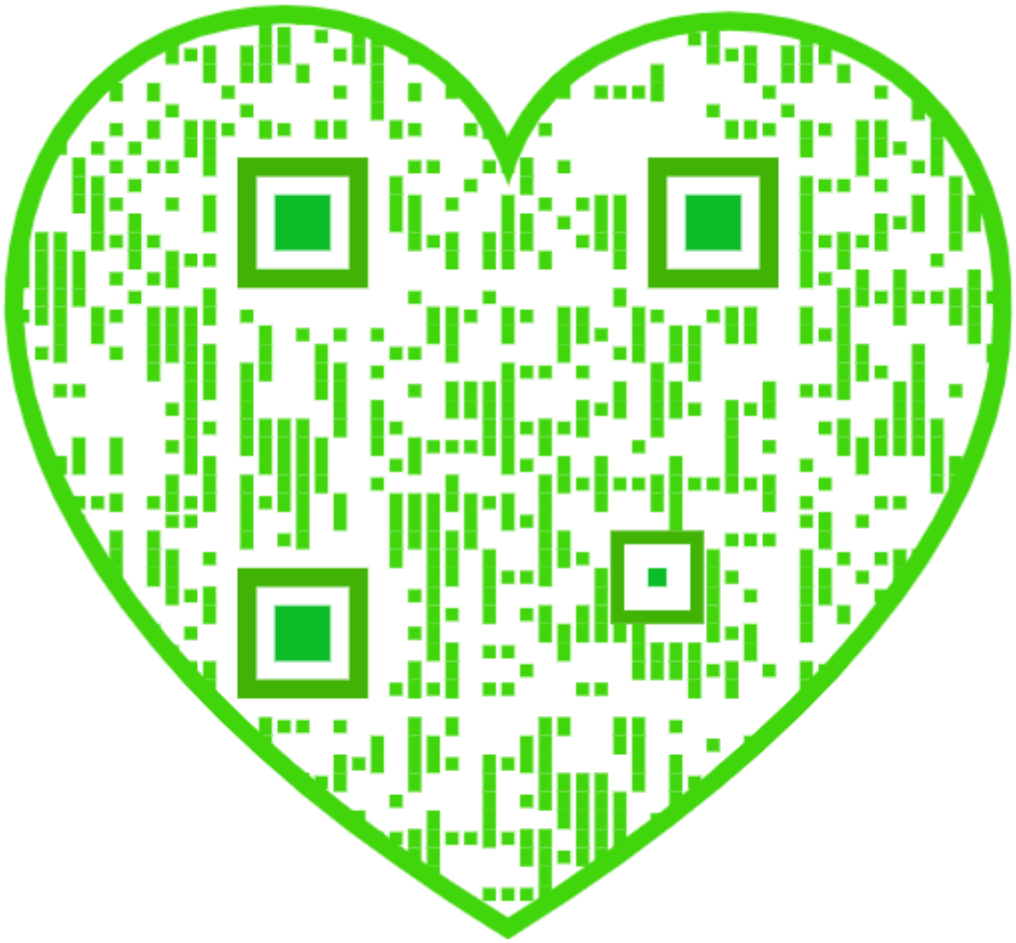

[Deel 1]

Inhoud

I Alfabetisch naar de schrijversnamen

	Blz.
BAART DE LA FAILLE, HENR. Avondwandeling	116
BACKER, FRANZ DE. Het Dochterken van Rubens	43, 144
BIERENS DE HAAN, Dr. J.D. Inzicht	462
BLES, DOP. Tooneel	92, 181, 375, 474, 575
BLOK, J.A. Evolutie	555
BöHTLINGK, MADELEINE. Delila's Verraad	193, 289
COHEN, Mr. L. ALI. Gedichten	256
COSTER, DIRK. Voor en Tegen Dostojevsky	175, 259
Gustav Flaubert	162
In Memoriam Ary Prins	567
DILLEN, INE VAN. Antwoord Dostojevsky-enquête	82
DOSTOJEVSKY, F.M. Stawrogin's Beichte	506
ERENS, Mr. FRANS. Anna Catharina Emmerich I	539
GOEDEWAAGEN, T. Antwoord Dostojevsky-enquête	123
GORTER, TITIA. Antwoord Dostojevsky-enquête	127
GUMBEL, E.I. Duitsland en de Democratie	232
HAGA, A. Antwoord Dostojevsky-enquête	131
HANA, HERMAN. Antwoord Dostojevsky-enquête	135
HAVELAAR, JUST. Persoonlijk Idealisme	331
JAARSMA, D.TH. Antwoord Dostojevsky-enquête	78
KUIPER, Dr. A.H. Antwoord Dostojevsky-enquête	137
LOKHORST, EMMY VAN. Antwoord Dostojevsky-enquête	77
MÉRODE, WILLEM DE. Tien Kwatrijnen	173
MOENS, WIES. Fragmenten uit Gevangenisbrieven	1
Gedicht	360
NAEFF, TOP. Antwoord Dostojevsky-enquête	78
NIJHOFF, M. Kleine Prélude van Ravel	457

PLASSCHAERT, ALBERT. Het Psychologische Portret en Moro van Dashorst 61

Walter Pater's Marius 439

RITTER, Mr. P.H. Antwoord Dostojevsky-enquête 120

ROELANTS, M. Drie Sonnetten 503

SCHAGEN, J.C. VAN. Narrenwijsheid 35

SENDEN, Dr. G.H. VAN. De Heiligheid van het Al 97

STOCKUM-BOISSEVAIN, Mevr. O.E. VAN. Antwoord Dostojevsky-enquête	142
STREUVELS, STIJN. Prutske	362, 385
TIELROOY, JOH. Iets over Flaubert	86
VERMEYLEN, Prof. Dr. AUG. Van Jan Van Eyck tot Hieronymus Bosch	423, 481
VOORDE, URBAIN VAN DE. Sonnetten	417
WELDERS, J. Doode Zielen	16

Boekbespreking:

COSTER, DIRK	189, 382, 476
KRANENDONK, A.G. VAN	188

II Alfabetisch naar de titels

Anna Catharina Emmerich I door Mr. FRANS ERENS	539
Antwoorden van Lezers op Dostojevsky-enquête	120
Avondwandeling door HENR. BAART DE LA FAILLE	116
Delila's Verraad door MADELEINE BÖHTLINGK	193, 289
Het Dochterken van Rubens door FRANZ DE BACKER	43, 144
Doode Zielen door J. WELDERS	16
Drie Sonnetten door M. ROELANTS	503
Duitsland en de Democratie door E.I. GUMBEL	232
Evolutie door J.A. BLOK	555
Fragmenten uit Gevangenisbrieven door WIES MOENS	1
Gedicht door WIES MOENS	360

Gedichten door Mr. L. ALI COHEN 256
Gustav Flaubert door DIRK COSTER 163
De Heiligheid van het Al door Dr. G.H. VAN SENDEN 97
Iets over Flaubert door JOH. TIELROOY 86
In Memoriam Ary Prins door DIRK COSTER 567
Inzicht door Dr. J.D. BIERENS DE HAAN 462
Kleine Prélude van Ravel door M. NIJHOFF 457
Nagekomen Antwoorden Dostojevsky-enquête 77
Narrenwijsheid door J.C. VAN SCHAGEN 35
Persoonlijk Idealisme door JUST HAVELAAR 331
Prutske door STIJN STREUVELS 362, 385

	Blz.
Het Psychologisch Portret en Moro van Dashorst door ALB. PLASSCHAERT	61
Sonnetten door URBAIN VAN DE VOORDE	417
Stawrogin's Beichte door F.M. DOSTOJEVSKY	506
Tien Kwatrijnen door WILLEM DE MËRODE	173
Tooneel door DOP BLES	92, 181, 375, 474, 575
Van Jan Van Eyck tot Hieronymus Bosch door Prof. Dr. AUG. VERMEIJLEN	423, 481
Voor en Tegen Dostojevsky door DIRK COSTER	175, 259
Walter Pater's Marius door ALB. PLASSCHAERT	439

Boekbespreking:

Bibliotheca Mundi door DIRK COSTER	189
Gijsen, Marie. Een der velen door DIRK COSTER	478
Libri Librorum door DIRK COSTER	189
Pandora Bücher door DIRK COSTER	189
Schmitz, Marie. Marietje door DIRK COSTER	476
Swinnerton, Frank. Nocturne door A.G. VAN KRANENDONK	188
Ter Waarheid door DIRK COSTER	382
Verbruggen, Paul. Verzen door DIRK COSTER	191
Wilde, Oscar. Een Ideaal Echtgenoot door DIRK COSTER	479

Fragmenten uit gevangenisbrieven van Wies Moens

Je jongen is gelukkig - ook in zijn ongeluksdagen. Laat dit gedacht je gedurig een licht zijn en een troost.

Als de cel-deur achter mij dichtslaat, dan gaat m i j n wereld open: de wereld der herinnering, de wereld van mijn dromen - de wereld van het bovenzinnelike. Want ook de naarheid hier, en de bevangenheid, kunnen je mystieke dromer niet ómscheppen. Zó is het, kind: Ze kunnen je jongen àlles ontstelen, maar niet zijn ziel, niet de hemel over zijn ziel, die zijn liefde voor jou en zijn liefde voor de mensen vol gouden sterren stikte, vol stralende, fonkelende sterren!

Soms spelen wondere klanken door mijn hoofd, er hangen fijne verzen te trillen in de muffe lucht om me heen. Maar ik kan de klanken niet opvangen tot de melodie van een lied, de verzen niet saamsnoeren tot een gedicht. Klanken en verzen vlotten aan mij voorbij: ze zijn overal in mijn cel, en ze zijn nergens. Als ik mijn ogen dicht toe, zie ik niets dan licht, stralekransen en bloemen, bloemen lichtend als pinkstervlammen - en over alles en in alles is de Vrede, de harmonie van het Licht, - alsof nu plots mijn ziel moest uitvaren in het oneindige waar alle geluk muziek is, en alle muziek: eeuwigheid van geluk!

Als iemand je vraagt hoe ik het stel, zeg dan dat ik ge-

lukkig ben. Geloven zij 't niet, dan kunnen zij deez' regelen lezen als een belijdenis van mijn geluk.

_

De dag van gister was een akelige, dood-droeve dag. Ik zat op mijn stoel, ineengekrompen als een mus in de winter, koud tot aan het puntje van mijn hart. Ik kon zelfs niet lezen van de kou. Toen kwam het Verdriet! Noem het zwakheid, moedeloosheid, gebrek aan geduld, al wat je maar wil. Maar kan ik het verhelpen, als ik denk om moederke, die nu lijdt wat de mensen niet z i e n kunnen; als ik denk om jou, die nu niemand hebt om je op te beuren, wanneer je iets tegengaat, om je ogen te kussen als je triestig bent, om te stillen met het zachte strelen van zijn handen over je haar: het verlangen naar het onuitgesprokene dat komt in uren van weemoed en dat je 't wachten zo moeilijk maakt, zo pijnlik! Kan ik het verhelpen, als ik denk om mijn kameraden die nu vrij weer hun jeugdplannen opbouwen en meeleven de grote tijd in de klare dag daarbuiten - en als ik denk om het Leven dat op me wacht, dat mij roept. en waarvan elke dag hier mij afhoudt, onverbiddelik? - Vier weken was het geleden dat ik geweend had: de eerste dag, toen ik dacht om moeder en jou, - de tweede, toen ik vader had zien wenen achter de tralie. En nu gister heb ik weer geweend, lang, bitter - ik hebt gesnikt - zoals je mij nog wel eens zien doen hebt... Dan is de starheid gekomen - het ergste! - de starheid, tot 's avends. -

Maar nu vandaag ineens, weer komt het geluk, álle geluk! Eerst krijg ik je brief, het grootste geluk; dan mag ik mijn cel schuren, een groot geluk (beweging - warmte - stijging van kalorieën door heel het lichaam!); en ten slotte blijft een jong, vriendelik bewaker meer dan vijf minuten met me praten, net als een kameraad,

een onverwacht, niet alledaags geluk. - Kind, God is oneindig goed. Hij vergeet je jongen niet!

Je brief ligt hier: 'n schat! Hoe dikwels zal ik die van avond nog lezen en herlezen?

Telkens je naar stad komt, kom je dicht bij me. - Alsof ik dat niet wist! - Alsof ik niet elke Zaterdag, rond het uur dat ik weet: nu komt zij hier langs, zat te luisteren met heel mijn lijf en ziel, tot ik wezenlik je stap hoor daarbuiten, je trage tred, traag zolang jij hier voorbij moet, - tot ik je hart hoor kloppen door de vele muren die ons scheiden heen, altijd hetzelfde refrein:

‘M'n jongen, m'n jongen’ - zoals in dat liedeken, weet je nog:

> ‘Mein Junge, mein Junge, so frisch und so froh!’

Ik denk weer om het mooie Evangelie-leven dat wij beiden zullen leiden. Je zou in de avenduren, met het overschot van mijn loon, kleedjes maken voor de kinderen der armen, terwijl je jongen voor diezelfde kindertjes een plaats eist onder de zon, met zijn woord - je weet wel! - dat al de groten moet wekken uit hun divans. - Zo helpe ons God. Mijn betrouwen is sterk.

* * *

Tans heb ik ook de bittere waarheid gekend van Annie Salomon's vers:

> ‘Ledig te zijn is de grootste smart’.

Ik ben ledig. Daar is n i e t s in mij.

Geen schoonheid, geen droefheid, geen vreugd.

Geen angst, geen hoop, geen dromen, daar is niets.

Dan deze onbeschrijfelike onmacht, deze donkere wil tot opstand, zonder begeestering.

Herinneringen? Ik schuw herinnering. Zij maakt noglediger, machtelozer.

Toekomstmuziek? Zij klinkt vals, en maakt mij somber.

Daar is niets. En dit te weten nu brengt eindelik iéts. V e r d r i e t !

Verdriet is anders dan weemoed, anders dan droefheid. Weemoed en bedrukt-zijn maken nog rijk. Verdriet is armoe!

Zalig de armen. Maar ik ben niet zalig. Morgen zal ik naar God gaan, droefheid afsmeken, pijn. Maar dat dit verdriet zou weggaan, deze armoe zonder zaligheid! Morgen zal ik bidden. Ik durf nú geen genade vragen. Mijn gebed zal ellendig zijn als deze dag, en als dit verdriet.

Wat brengt morgen?

* * *

Deze morgen is fris, jong, bekoorlik.

De zon schijnt vlak in mijn hok, scheert over mijn hoofd weg naar de wanden die spetteren wit en goud.

Daar zitten vogels te tjilpen in de struiken, in de prieelkens, en daarachter in de kruinen langs de vesting.

Heerlik smaakt mij die morgenpijp! Ik trek de volle geur van de purpere hei met brede gulpen blauwe rook uit de kop van echte ‘racine’. Een weelde!

Ik heb mijn raampje opengerukt. Komt binnen: zon, lucht en Leven! Mijn ziel is zo vrij als de zon, zo vrij als de lucht. Mijn ziel staat open voor het Leven, een kind met gretige handen.

Mijn hoofd is klaar, mijn lijf is fris; open mijn gedachte, open mijn hart. Leven, kom!

Nu moet ik je zoenen, je zoenen en lachen, lachen in je diepe, heldere ogen, over je haar strelen, je voelen dicht tegen me aangeleund, warm in mijn armen. En je moet meelachen, lachen met heel je opene, klare wezen. Toe, lach! En kus me, kus me weer, driemaal, zevenmaal, honderdmaal! Kus me, en lach.

Waarom? Daárom!

Omdat wij jong zijn. Omdat wij hoop hebben. Omdat het Leven wenkt, zegenend, ál-verwekkend, eeuwige moeder van overvloed!

Jouw vrouwelike teerheid, je ontvankelikheid, - en mijn mannelik verlangen, mijn zieletrots en mijn levenswil: het vloeit ineen, het brandt ineen, het wordt één stroom, één vlam, hollend naar de eeuwige zee van Liefde, omhoog-lekkend naar de zon, de ziel der hemelen!

Onder Gods koele vleugelslag, de vleugelslag van de Geest!

* * *

Wie niet geleden heeft kent de ware zin niet van het Leven, zal nooit weten dat smart zonde is. Maar wie zijn leed en zijn pijn als een offerande leert te heffen naar het Licht, hij ziet het Leven aan en kent de heerlikheid ervan.

Vreugde zal het eerste en laatste gebod wezen. Niet deze vreugde die sterft met deecho vanonslachen. Maar deze vredige, blinkende zielevreugde, uitstralend over de wereld als de liefde van de Ene, klaarheid leggend over alle werelden en over al wat leeft op de wereld.

* * *

Herinnering brengt niet altijd geluk - stille, serene vreugd - herinnering brengt ook weemoed, méést weemoed. Leef niet in het licht van verleden geluk, als het licht van vandaag week van je zielehemel, want je zal donkerheid vinden, in plaats van klaarte. Is licht in je ziel, dan zal het vergane liggen in klaarheid. Ben je droef, dan wordt het land der herinnering een mistland.

Wat zal ik je raden, dat je altijd gelukkig mag wezen, en Herinnering je nooit een ondankbare zuster blijkt? Alleen dit: leef in het heden, volkomen en geheel. Geluk

of weemoed, wat de dag ook brengen mag, laat het je zielekamers vullen, geheel en al, dat daar geen plaats blijft voor herinnering of smart om het onbereikbare. Verwerk je geluk: zing het uit, maak het luide bekend, doe goed, en alle daden zullen zijn doortrokken van je blijheid als van een onnoembare muziek. Verwerk je weemoed, je smart, dàt wat je niét 'geluk' noemt. Draag je lijden in zelfbewustheid, til je droefheid omhoog naar het licht, ween als je wenen moet: tranen zeggen het onuitgesprokene.

Zó wordt verwerkeliking de grote Levenswet, en zegent je leven, met al zijn verrichtingen, tot een schoon en groot gedicht, een gezang der opgangen!

Reken elk levensmoment in de gang der eeuwigheid - zó word je één met het oneindige waarnaar je ziel schreeuwt, en het oneindige zal je leven uitzetten naar de uiterste hoeken van Zijn al-tegenwoordigheid!

* * *

Wilden wij niet door het Leven gaan, hulp-reikend? Maar wie zelf niet leed, zal niet verstaan het leed van anderen: zijn troostwoorden klinken hol, en zijn hand is koud en slap in de hand van de bedroefde. Deze gevangenis zal de grootste weldaad zijn. Het is een heiliging; een louteringsberg die wij nu overklimmen: daarachter ligt het paradijs, waar de laatste distels branden beginnen de rozen te bloeien, en de leeljen wuiven aan klare vijvers. Dit is nu de tijd dat wij verzamelen in ons: de kracht, de genade, de sterkte en de vroomheid voor het Leven, het grote, dat wenkt aan de kim, morgen, overmorgen altijd aan de ingang van een dag die komen moet, komen zàl!

* * *

Wij kunnen altijd elk lijden en elke pijn weer dwingen in de klare, blijë vormen van het geluk. Dit moet onze

wijsheid zijn: gelukkig te wezen ook zónder het geluk, d.i. zonder het uiterlike geluk, dat altijd schijn blijft. Het echte ligt op de grond van ons hart. Wij kunnen het van daaruit laten stralen over alle dingen en alle mensen om ons heen.

* * *

Vandaag is weer over mij: het o n t f a r m e n , om de misère die ik in de ogen heb gekeken. Deze misère, dat zijn twee vagebonden, wrakken met een ziel erin, en de zonden van hun vader werden zwaar aan ze bezocht; dat is een klein blond meisje dat ik eens ontmoette onder de gevangen vrouwen, zij droeg zware gretchen-vlechten en keek naar de punten van haar schoenen; dat is nòg: een gevangene met honger-ogen, hij rukte zijn kap achteruit en toen zag ik die ogen in een gelaat dat de kleur had van aardappelkeesten; dat is een hysterieke vrouw die gendarmen dragen langs de wenteltrappen van het Justitiepaleis te Brussel. Vandaag is mijn leven: een kommunie met deze vijf kreaturen naar het beeld van God, een mystieke vereniging met het diepste wezen zelf van hun lijden, - waaruit de ontfarming vloeit, het grote verlangen naar helpen, en oprichten, en wonden zoenen!

Laat over deze donkere bladzijde het blonde gelaat lichten van de zoete Leraar. Dan zal je de supreme goedheid zien opgaan, dan zal je de dageraad zien van de Liefde!

* * *

Ik zou je nu lange bladzijden willen schrijven over mijn jongste levensdroom. Ik heb deze droom gedoopt: ‘De verovering van het Rijk der Stilte’. Dat is de volkomenheid van het Leven.

Door drie poorten gaan wij in tot deze volkomenheid. De eerste is de poort van de Zachtmoedigheid - en die

is van stil-blinkende zilver. De tweede poort is die van de Eenvoud, en die is wit, wit als de sneeuw, wit als de kroon van madeliefjes. De derde dat is de poort van het Vertrouwen - en die is van goud!

En achter deze poorten zwemt het Licht, en in dat licht roeren alle mensen, omhangen met de puurste klaarheid van alle morgengaven. En deze klaarheid is God, in Wie zij wandelen, Hem bezittende in hen-zelf. Zij stralen van God, en stralen God uit naar God terug... En zó verder! Droom nu zelf van de eeuwige Hemel!

* * *

Gister-avend. Je foto stond vóór me. Ik had mijn stukje spiegel zó geplaatst dat het licht vlak óp je viel. Toen heb ik zó voor je gezongen:

Ik wil dat het Litch je zegene. Ik zal je omhangen, je tooien, je sieren,je kronen met licht!

Het Licht moet je omglorieën, je zoenen, je kozen, je strelen.

Het moet om je zingen, ín je zingen. Het Licht moet zijn jubilaties uitslaan door je heen!

Ik wil dat het Licht je make tot licht, lichter dan het Licht. Jij en het levende Licht moeten één worden, meer dan één: Licht vermenigvuldigd door Licht!

Ik wil dat je leeft als het Licht, vervult als het Licht, verwint als het Licht, verheerlikt als het Licht, juicht als het Licht.

Ik wil dat je als het Licht, Licht zijn zou, geboren als het Licht: het eerste poëem van God!

* * *

Omdat zij het Leven hebben voorgesteld als een rook die opgaat en verdwijnt, omdat zij het Leven genoemd hebben: ‘ijdelheid aller ijdelheden’ - is de grote waarde van het Leven voor de velen verloren gegaan.

Hoe zal men ook eerbied hebben, verering, geestdrift en deze gevoelens die geloof opvoeren tot aanbidding, voor iets dat ijdel is en van gener waarde?

Met wat recht doen de schriftgeleerden uitspraak, de houders der wet, wanneer daar iemand het Leven van zich afgooit als een ballast in zee, wanneer daar iemand een leven steelt, een leven ontkracht, een leven onteert? Men pleegt geen moord op het 'niets', men verkracht niet het 'niets', men lastert niet het 'niets'.

Maar noem het Leven: zegening, geluk, genade; noem het moeder, hart van God, rijkdom, volheid aller volheden. Spreek weer het Sesam dat de scharen mogen ingaan tot het binnenste der schatkamers!

* * *

Alle werken des Levens zullen wij eerbiedigen en lief hebben. Omdat wij sommige hebben verafschuwd, en onze verafschuwing dat was onze vrees, ons bangzijn voor hun mysterie, zijn deze tegen ons gekeerd.

Omdat wij alle andere werken des Levens hebben uitgenodigd aan onze feestdis, - maar voor déze sloten wij deuren en luiken, en zonden gewapende machten uit om ze ver te jagen van ons erf. En ze zijn ons geworden tot vijanden, als de bedelaar die vervloekt wanneer men de bandhond loslaat achter hem.

* * *

Wij hebben nu geleefd in een tijd dat al het tijdelike voor ons waardeloos werd. Wij hebben geleefd in een tijd dat alléén de ziel vrij bleef, de eeuwige drang binnen in ons, die geen historiese gebeurtenissen belemmeren kunnen. Wij hebben onze dromen leren verplaatsen - want wij bleven jong en konden niet leven zonder dromen - uit de tijd in de eeuwigheid.

Dat is de supreme wraak van de idealist: breek de

hemel af die hij droomde over een stuk der aarde, en hij bouwt er een nieuwe over zijn ziel, die niet alleen de ganse aarde maar alle werelden in zich omdraagt.

* * *

Als er te veel Hemel in mij is, dan ga ik weer verlangen naar de aarde, naar het brandende Leven, naar het grote, gehele mens-zijn. Naar het staan tussen broeders, naar de vervulling van de dagtaak, naar het lijden en het mede-lijden, naar het stof en de wind die gaan langs alle wegen der aarde. Want ik wil mijn deel dragen van het stof, en mijn deel van de wind in mijn jonge longen!

* * *

Het is zeer wonderbaar, dit telkens weerkerend arbeidsgetijde.

Het is alsof ik ineens van heel, heel ver kom. En dan, plots, lig ik in Zijn armen!

O deze enige, goddelike momenten. Een half uurtje in de avend, een uurtje binst de dag soms.

Maar om deze ogenblikken vergeet je zo licht alle pijn en alle kwelling. Ik geloof dat dit de enigste momenten zijn, waarop ik wezenlik g o e d ben. Daarom zingt er ook altijd, gedempt, een ‘miserere’ in me.

Ik geloof dat ik in deze arbeidsmomenten telkens weer gereinigd kan worden, telkens opnieuw gedoopt. Doopsel van vuur, van dauw, van olie en wijn!

Dit is het supreme zelf vergeten: ik ben uit mijzelf gevaren, ben los van mijn knellende ik; ik ben de groote Ziel, het grote Licht, de grote Liefde!

* * *

Elk arbeidsgetijde: volkomenste deelname aan Hém. Want als ik werk, is er een hogere macht die mij dwingt. Het is de Meester die over me opstaat en gebiedt. Dan ben ik zijn gedienstige slaaf, en het is zo onuitsprekelik zoet Zijn werk te doen, mijn ziel te voelen ineenkrimpen onder Zijn zweepslag die mij ópjaagt.

Hoe pijnvol, wanneer na deze ogenblikken van volkomen overgave, ineens de Dichter in ons zwijgt en opstaat: de literator, de filoloog en wat weet ik al, de vitter, de werkman niet meer van Z i j n hoge wil, maar van onze eigen, bekrompen, waanwijze geest, van ons koele, gladde verstand.

Het is misschien mogelik dat wij nog getekend zijn om het laatste klatergoud van een kultuur te verwerken, óp te werken in onze arbeid, opdat zij die na ons komen niet meer verblind wezen, niet meer verblind kúnnen wezen door de schone schijn, maar doen zouden in eenvoud en simpele waarachtigheid, wat wij nog doen moesten in veelvuldige dwaling en bedrieglike waan. En hierin zie ik voor ons de klare weg van het geduld, ons geduld als kunstenaars, wachtend naar de vervulling van ons stoutste geloof in een geslacht dat wij voeden met onze tranen en met de most van ons bloed. Laten wij niet vertwijfelen, ook niet aan ons zelf. Wie aan zich-zelf vertwijfelt, vertwijfelt aan God. Want God is in ons en wij zijn in alles van Hém.

Is het ons niet gegeven een bliksem te zijn in Zijn hand, laten wij nog danken dat wij daar zijn mogen: een kinderratel!

* * *

Sukses! Is niet juist het grootste sukses nog onze zwaarste geseling? Is niet ieder woord van lof het zekerste bewijs voor ons: hoe eindeloos ver wij nog afstaan van het volkomene? Niet uit te zien naar lof of blaam, maar

te doen Zijn wil in alles en overal. Wij moeten alleen dit éne doen: zóveel God in de wereld brengen dat de wereld van God overstroomt!

Wij moeten alleen maar w e r k e n . En al de rest is n i e t s !

* * *

Hoe meer ik er over denk, hoe meer ik overtuigd ben dat de dagen die wij saam hebben gesleten tot het allerbeste deel van mijn leven behoren. Er was zoveel broederlike toegewijdheid in dit leven - en dan was alles zo vrij, zo los van konventie en leugen, zo open, een tikje Bohême maar au fond toch zo innig waar en goed. Komt dat wel ooit terug? - Soms twijfel ik, soms, eventjes maar. Doch ik wil geloven! Kan je je voorstellen dat ik hier soms uitgelaten-lustig ben? Je weet, ik had vroeger wel eens van die bevliegingen van uitbundige vrolikheid. Nou, precies diezelfde bevliegingen heb ik hier ook. Waarom? Och, net maar alleen omdat ik vrolik w i l zijn, niet kniezen, niet tobben, niet piekeren, er zo maar los doorheen te maaien. Ik weet wel, deze uitgelatenheid die mij doet zingen ‘noch sind's die Tage der Rosen!’ is niet ‘de’ vreugd. De vreugd, dat is dit zalig ritme dat tegelijk de vlucht van onze gedachten en de koers van ons bloed regelt, breidelt, opvoert, maar nooit loslaat; zodat én onze geest één klaarheid is, én alle verwarring geweken uit ons bloed. Deze vreugd bloeit ook op uit het allerzwartste verdriet; misschien bloeit zij mooist van al op uit het allerzwartste verdriet. Maar wij moeten trachten haar waardig te zijn, altijd moeten wij dit trachten. Wij moeten altijd moedig zijn, en nooit vertwijfelen aan het Leven en aan ons-zelf.

* * *

Ik heb de mensen lief. Jij begrijpt me. Maar wat malen

de mensen om mijn Liefde? Ik kan toch niet verlangen dat zij zouden begrijpen hoe ik blijmoedig a l l e s zou kunnen offeren, om hun en hun kinderen, één ganse, volle dag geluk te schenken. En toch geloof ik in het wonder: dat in de ogen van prins en bedelaar een licht zal branden als van een wonderbare, nooit-geziene ster. De mensen geworden tot klokketorens, zingende motoren van Liefde, fakkels van God! - Wij moeten altijd geloven aan het wonder, omdat wij jorig zijn, ‘en de mirakels zich elke dag in ons hernieuwen’.

* * *

Er is een tijd geweest dat de intellektuelen boven en buiten de massa stonden. Deze tijd is, moét voorbij zijn. Ik kan zo intens-gelukkig zijn, omdat ik, eveneens als intellektueel, toch heel mijn leven nu een w e r k m a n zal blijven. Dát is het grootste, wat bestaat: te leven, lief te hebben, en te werken!

* * *

Mijn brandende wil om goed te zijn is nu niet langer meer een verlangen in mij, een sentiment, maar een sturende kracht. De eenige superioriteit van een mens ligt in de g o e d h e i d . Goedheid is het beginsel van alle kracht, van alle kennis, van alle kunde. Goedheid is de enigste drijfveer die ons leven opvoert tot het sublieme. Dit nu moeten wij willen: een s u b l i e m leven. Dus moeten wij g o e d zijn. O moeder, mijn heilige, en jij, mijn engel - met mijn armen om jullie hals, gedragen door jullie getweeën, is het mij alsof ik opga, koninklik opga naar het Leven en zijn vlekkeloze oorsprong: God!

* * *

Vlaanderen beleeft weer tragiese dagen. De dood van

die jonge man[1)] te Antwerpen krijgt een internationale betekenis wanneer men bedenkt dat hij viel voor het recht van vereniging, voor de vrijheid van gedachte: twee slagleuzen van deze jonge, geweldige tijd. In Vlaanderen zal zijn dood de bazuinstoot zijn die de jonge generatie opwekt tot de verlossingsdaad. Ik zeg 'zal', zei misschien beter 'zou moeten zijn'. Inderdaad, Vlaanderen vergeet zo snel. En toch, een koene, onversaagde wil blijkt de dood van Herman van den Reeck te hebben losgewikkeld in de harten van hen die zich noemen: kampers voor het recht van ons volk. Vóór hij viel, waren de honderden die vielen in het Yzer-modder reeds half vergeten. Al onze doden herleven in hem. Ik en zovele anderen die uit het lijden der oorlogsjaren de kracht hebben gehaald om het vervullen van een roeping: wekkers te worden tot Liefde en Liefdedaad, wij staan opeens zó machteloos tegenover het offer van onze broeder Herman. Wij p r e d i k e n het offer, hij d e e d het: offerde zich zelf. En toch, er móet gepredikt worden, ook na deze dood: het apostelwerk na Golgotha. Wanneer twijfel mij besluipt, twijfel aan de verwezenliking van idealen die zijn het vuur en de wijn van onze jeugd, dan fluister ik, als een gebed, deze simpele woorden: 'Och, Herman, broeder!' - En deze doden-herdenking geeft mij dezelfde, wondere kracht die ik haalde uit dat andere gebed: 'Moeder, mijn heilige!'...

Ik heb zo een vast geloof dat ons een groot en heerlik Leven is weggelegd. Niet wat de mensen gewoonlik geluk heten, en dat meestal maar schijn is en uiterlikheid. Maar de goddelike waarde van een vroom en aandachtig Leven: Vreugde steeds gedrenkt door het lijden om al de pijn van vreugdelozen; lijden echter zelf een sym-

1) Herman Van der Reeck, gevallen voor de zaak op 11 Julie 1920, te Antwerpen

phonie van vreugde, om ons geloof in de kracht van het Lijden. Welwillen, vertrouwen, stilte die kracht is. En de blijdschap opgevoerd tot het allerhoogste levensbezit. Een wil te hebben, een roeping, en daaraan getrouw te zijn. Te weten wat van ons verwacht wordt, en het te doen met blijde, hoge moed. Steeds zijn eigen leven afhankelik te maken van de gemeenschap. Te zijn: organisators van een nieuw Leven en een nieuwe orde. Altijd het beste en het hoogste in mekaar aan te wakkeren, op te drijven, nooit lam te leggen, nooit te breken uit gemakzucht. Ik roep je op tot een groot, sterk Leven, een Leven van Daad en al levende heerlikheid!

Doode Zielen
door J. Welders

> .. Zoo wierp een jonge vrouw, wier man aan de cholera was gestorven,
> haar beide kinderen in de Wolga, daar zij niets meer voor hen te eten had
> en zij het gekreun der kleinen niet meer kon aanhooren....
> (Een Duitsch Kolonist in de Köln Ztg)

Vier jaren slechts is het geleden, dat de tegenwoordige Russische machthebbers de teugels van het bewind in handen hebben genomen. Hun oppositie tegen een regeering, die in haar onmacht om zich uit den voor Rusland zoo noodlottigen oorlog terug te trekken haar tragischen ondergang had gevonden, was met succes bekroond. De leuze Brood, Land en Vrede had de Russische scharen vereenigd in den strijd tegen den oorlog en de overwinning van de boeren en arbeiders op de regeering van Kerenski ontsloot, naar veler overtuiging, een nieuw tijdperk in de cultuur van Europa. In den wereldbrand was het tsaristische Rusland verteerd en uit de vlammen verrees een nieuwe, revolutionaire gemeenschap. Ademloos staarde Europa naar de eerste machtige daden der Russische Revolutie. Stralend van jeugd en enthousiasme trad het nieuw-geboren Russische volk op het strijdende Europa met open handen toe. In een oproep aan de arbeidersmassa's van Engeland, Frankrijk en Duitschland, eens de leermeesters, thans de kleine en machtelooze bewonderaars der Russische Revolutie, bezwoer het dien massa's de demonen

van oorlog en militarisme te vernietigen. Aan het kapitalistische Europa wierp het zijne oorlogsverklaring toe door het decreet, waarbij de Russische Schuld, door het tsarisme aangegaan om het volk te kunnen onderdrukken, nietig werd verklaard, - een vermetele daad, onuitvoerbaar waarschijnlijk, maar met een nieuw geluid, omdat de Revolutie hier een harde financieele verhouding door een zedelijken factor deed richten en veroordeelen. Nieuwe beginselen, naar welke de samenleving zou worden georganiseerd, werden verkondigd. Het scheen, alsof de voorspelling van Dostojewski; dat het stervende Europa aan de Russische ziel zou genezen, in eenigszins onverwachten vorm in vervulling zou gaan.

Sindsdien is het enthousiasme verstomd. Met ontsteltenis en deernis zag Europa een groot volk in waanzinnige zelfvernietiging den weg inslaan, die naar den ondergang moest leiden. Het geloof, dat de Russische Revolutie de fakkeldrager zou worden voor het stervende Westen, verdween meer en meer en men herinnerde zich weer het woord van Kant, volgens wien de Russen ‘immer nur entlassene Schüler sind, nicht Meister.’ Al verder en verder verwijderde Rusland zich van de productieve basis, zonder welke een samenleving niet vermag te bestaan, en eindelijk trof het volk de ramp, die vroeg of laat moest komen. Vier jaren na zijn stralenden opgang trad het Russische volk weer met geopende handen op Europa toe. Maar nu zijn het niet meer de handen, die een verzwakte en vooze wereld naar een nieuwen tijd zullen leiden, maar het zijn de geopende handen van een bedelaar, die voor zijn nooddruft om een aalmoes smeekt. Tragischer weerkeer op zijn punt van uitgang heeft wel nooit eenig volk in de geschiedenis beleefd, en smartelijker dan het Russische zal wel nooit een volk hebben geboet voor de fouten en

de misdaden van zijn regeering. Zoo ontzaglijk en grootsch als de opgang was uit den oorlog naar de revolutie, zoo ontzaglijk is thans de val en de vernedering van de revolutie in de diepten van hongersnood en hulpbehoevendheid. En hetzelfde Europa, dat eens, wellicht, in het Russische volk de baanbreker zag naar een betere samenleving, moet thans van zijn verarmde gemeenschap de middelen afstaan om dat Russische volk voor den afgrijselijksten ondergang te behoeden.

Europa helpt. Een golf van mededoogen vereent ons in de hulp aan Rusland en wij weten daarmee een daad van menschenplicht en menschenliefde te vervullen. In het gezicht van de ramp zwijgen de politieke geschillen. Ook voor hen, die, als schrijver dezes, van overtuiging zijn, dat het niet een natuurramp is, die het Russische volk met een dergelijke hongerplaag heeft bezocht, maar dat we hier voor de rampspoedige gevolgen staan van een regeeringssysteem, dat buiten staat is gebleken de menschengemeenschap tot productieve kracht te organiseeren, - ook voor hen is de daad van hulpvaardigheid het eerst en volstrekt noodige. De kennis van een menschelijke ellende zóó ontstellend, dat ze het voorstellingsvermogen te buiten gaat en ons den adem in de keel beneemt, doet de vraag naar de schuld, zoo ze al oprijst, op de lippen besterven. Maar den plicht van het nadenken over den huidigen toestand in Rusland kan men niet van zich afschuiven. De toepassing der liefdadigheid zelve dwingt ons er toe.

Wat Rusland thans in de allereerste plaats behoeft is voedsel, zeer zeker. Doch dit is niet het eenige. Want het voedsel moet gebracht worden naar de streken, waar de hongerenden zich bevinden, Daarvoor is noodig een goed werkend transportwezen en een goed werkende organisatie. Beide ontbreken. Het transportwezen is onder de fouten der Moskousche dictatuur

grondig ontredderd. En het organisatie-systeem is zoo slecht, dat de wereld eerst in midden Juli kennis kreeg van de omstandigheid, dat er in verschillende districten sinds Maart geen regen was gevallen en een ongeëvenaarde misoogst dreigde. Zelfs het congres der derde Internationale, dat in Juni te Moskou werd gehouden, bleef van het feit onkundig. Tenzij men wil aannemen, dat de regeering opzettelijk een stilzwijgen bewaarde en eerst de hulp van het buitenland inriep, toen de gruwelijke ramp de millioenen had aangegrepen, moet men vaststellen, dat de regeering van deze dingen volstrekt niet op de hoogte was. Is er, zoo zouden wij willen vragen, sterker voorbeeld van een noodlottig gemis aan organisatie denkbaar?

Men ziet, het zenden van levensmiddelen alleen is nog slechts een halve steun. In Rusland zelf moet de organisatie worden gesticht om dien steun tot zijn recht te doen komen. Wij zullen hier niet de vraag onderzoeken, of en in hoever het buitenland hier regelend moet optreden. Voorshands willen we het beschouwen als een kwestie, die alleen door het Russische volk kan worden opgelost. Echter is het duidelijk, dat die oplossing slechts dan mogelijk is, wanneer de pogingen van het volk niet worden belemmerd door een corrupte en verstarrende bureaucratie. Wil de organisatie iets beteekenen, dan moet ze uit het volk zelf voortkomen. Maar hiervoor is het noodzakelijk, dat de massa's zich bevrijden uit de boeien van regeeringsvoogdijschap en dictatuur. Vrije zelforganisatie van het volk, dat is het wat Rusland in de allereerste plaats tot stand moet brengen. Dat het daartoe spoedig zal komen, lijkt niet zeer waarschijnlijk. Het volk bevindt zich in ongeveer dezelfde, hoewel ongunstiger, positie als in de oorlogsdagen van 1916. Toenmaals hadden de bloedige nederlagen der Russische legers in Polen en Galicië Rusland doen wankelen

en het volk had al zijn energie noodig om niet onder de slagen van het noodlot te versagen. In de pogingen, echter, om de ramp te boven te komen, stiet het tegen de tsaristische bureaucratie, die nets zoozeer vreesde als de zelfstandige organisatie van het volk. Tegen die bureaucratie richtte zich dan ook de democratische beweging der zemstvo's en in weerwil van alle belemmeringen wist die zemstvo-beweging haar wil te doen zegevieren.

Deze organisatie van het volk is de kracht geweest, waaruit een half jaar later de vlam der revolutie oplaaide. Dit weten de bolsjewistische machthebbers zeer goed. Als elke geweldheerschappij heeft ook de bolsjewistische regeering een fijn instinct voor zelf behoud. Niets vreest ze zoozeer als de vrije ontplooiïng der volkskrachten. Daarom werd het Al-Russische Comité, onder den eersten indruk van de ontzettende ramp met medewerking der regeering opgericht, spoedig ‘wegens contra-revolutionaire werkzaamheid’ ontbonden en een deel van zijn leden geêxecuteerd. Daarom kon Bucharin in een rede, waarvan de Weensche Rothe Fahne van 29 Juni j.l. een verslag bevat[1)], als program der regeering aankondigen:

‘Het roer van den Staat in handen houden, geen politieke concessies en zooveel mogelijk economische.’

Over deze economische concessies komen we zoo straks te spreken. Wij weten reeds, dat in Rusland een nieuw kapitalisme, nog zeer primitief in vergelijking met West-Europa, wordt opgebouwd. Maar politieke concessies hebben dit op de economische voor, dat deze laatste op den langen duur en gene een weer onmiddellijken invloed hebben. Daarom hebben de afschaffing der dic-

1) Aangehaald door Kautsky in zijn geschrift Von der Demokratie zur Staatssklaverei.

tatuur en het herstel van de vrijheid van kritiek, van de vrijheid van vereeniging en vergadering, van de vrijheid van denken, spreken en schrijven voor het moment zoo ontzaglijk veel meer beteekenis dan de economische hervormingen (naar het kapitalisme toe!). Zij kunnen alle krachten in het volk vrij maken en organiseeren en daardoor den strijd tegen den hongersnood enorm versterken en vergemakkelijken. Maar wij vreezen, dat de bolsjewistische machthebbers daartoe niet anders dan onder dwang zullen overgaan. En waar is de macht, die tot het uitoefenen van dezen dwang in staat is? Voorloopig zal, moet men duchten, de laatste wensch van Leonid Andrejew: Save our Souls, niet vervuld worden. Intusschen behoeft men de economische hervormingen niet te onderschatten. Want zij zullen, zooal niet den tegenwoordigen hongersnood, dan toch de bestendiging van zijn oorzaken tegengaan. En dat wel om twee redenen.

Ten eerste wijl de economische hervormingen noodwendig ook op den politieken toestand hun invloed moeten uitoefenen. Het kapitalisme, het vrije bedrijfsleven behoeft nu eenmaal een bepaalde, in zijne soort democratische wetgeving om te kunnen bestaan. En waar Rusland bezig is voor de ontplooiïng van het kapitalisme den weg te effenen, daar zal het ook noodwendig de wetgeving moeten invoeren, welke voor dit kapitalisme een voorwaarde vormt. Niet beter blijkt dit, dan uit een artikel van de Ekonomitsjeskaja Sjisn (no. 176). Het artikel is blijkbaar van hoogerhand geinspireerd en heeft veel opzien gewekt, omdat het openlijk de noodzakelijkheid bepleit den nieuwen koers in de economische politiek te doen volgen door een wetgeving ter bescherming van het particulier bezit.

‘De erkenning van den goederenruil en zelfs van het kapitalisme’, zoo zegt het bedoelde artikel, ‘beteekent

noodzakelijkerwijze de erkenning van een reeks van rechtsnormen, waarin deze feitelijke toestand op economisch gebied zijn gerechtelijke uitdrukking vindt. Het zou een inkonsekwentie en een groote fout zijn de kapitalistische betrekkingen te erkennen en hun tegelijkertijd de gerechtelijke sanctie te onthouden', Het juridisch beginsel van den goederenruil, schrijft het blad verder, heeft in de klassieke formule: het particulier bezit is heilig en onaantastbaar, zijn juiste uitdrukking gevonden. 'De Sovjet-regeering kan natuurlijk dit beginsel niet tot het hare maken, doch de wetten onzer republiek moeten scherp en duidelijk de grenzen van het particulier bezit vast stellen en binnen die grenzen het de onaantastbaarheid waarborgen. Zonder deze voorwaarde valt er aan geen verwezenlijking van het kapitalisme te denken. De grenzen, waarbinnen het particulier bezit gewaarborgd zal zijn, moeten op zoo breed mogelijken grondslag opgetrokken worden, opdat daarbinnen de kapitalistische ondernemingen tot bloei kunnen geraken. Bovendien moet de regeering niet slechts het particulier bezit in haar hoede nemen, doch tevens zoo plechtig mogelijk waarborgen, dat noch op zich zelf staande overheidsorganen noch de plaatselijke sovjets het gebied van het particulier bezit binnendringen. Het besluit zelf moet er daarbij den nadruk op leggen, dat de daarbij vastgestelde normen over het algemeen een langdurig karakter dragen.... Maar dat is nog niet voldoende. Particulier bezit is zonder erfrecht onmogelijk, evenzoo een kapitalisme zonder crediet. Crediet vereischt wissels, obligaties en banken. Men moge de banken aan zeker toezicht onderwerpen, zonder banken en zonder wettelijke erkenning van tenminste de waarborgen der activa en passiva en vooral zonder volstrekte verzekering van de onaantastbaarheid van het bij de banken belegde kapitaal, is

een kapitalistisch economisch stelsel niet mogelijk. Met andere woorden, aangezien wij thans den goederenruil erkend hebben, moeten wij nu ook de civielrechtelijke normen erkennen, binnen welker grenzen slechts het particulier initiatief tot ontwikkeling kan komen. Wij weten heel goed, dat dit menigeen uiterst burgerlijk zal schijnen, doch het zijn niets anders dan de gevolgen van de erkenning van het kapitalisme en den goederenruil.'

Heel duidelijk o.i. blijkt uit dit artikel hoe economische concessies noodzakelijk den weg voor politieke tegemoetkomingen zullen banen. Maar er is nog een tweede reden, waarom die economische concessies van niet te onderschatten beteekenis zijn. Die reden ligt in de erkenning van de fouten, die het bolsjewistisch bewind op economisch gebied heeft begaan en die direct verantwoordelijk zijn voor den hongersnood, die than het Russische volk ten grave sleept. Niet alsof een ander economisch systeem regen en vruchtbaarheid had gebracht. Maar wel zou een andere economische politiek de gevolgen van de droogte tot een minimum hebben beperkt en Rusland in staat hebben gesteld, zonder zich aan de liefdadigheid prijs te geven, als kooper op de wereldmarkt op te treden.

Die economische politiek der bolsjewistische regeering is een mislukking geweest zonder weerga. Men moet dit erkennen - de feiten spreken een te duidelijke taal - ook al wil men de oogen allerminst sluiten voor de geweldige moeilijkheden, welke de Revolutie te overwinnen had. Deze moeilijkheden waren van tweeërlei aard. Ten eerste was de Russische Revolutie in Europa geïsoleerd. Aan den oproep tot de arbeidersmassa's gericht, om aan den oorlog een einde te maken, hadden de socialistische arbeiders in de centrale landen nauwelijks en in de entente-landen in het geheel geen aandacht geschonken. Wel was, toen de oorlog eenmaal door de

wapenen was beslist, een revolutionaire beweging ontstaan in Hongarije en Beieren, maar deze beide communistische revoluties werden onder het geweld der tegenrevolutie verpletterd. Aan het eind dezer periode staat Rusland alleen, te midden van kapitalistische staten: het geheimzinnige eiland! Lenin begrijpt, dat zijn droom van een wereldrevolutie gedoemd is utopie te blijven en dat Rusland op eigen kracht is aangewezen. De Russische Revolutie, zoo laat hij zich uit, is twintig jaar te vroeg en hij vergelijkt haar met de voorhoede van een leger, die te ver vooruit is geschoven en nu bedacht moet zijn op het herstel van haar achterwaartsche verbindingen. De Revolutie kon dus niet op steun rekenen van de rest der wereld, zij moest het met het Russische volk alleen stellen. En noch het volk, noch de economische omstandigheden waren rijp voor de invoering van het socialisme.

Hier komen we aan de tweede moeilijkheid der Revolutie; zij ligt niet, zooals de eerste, op buitenlandsch gebied maar op binnenlandsch gebied. De moeilijkheid bestaat daarin, dat de Revolutie haar socialistische idealen moet verwerkelijken in een bevolking, die voor een overweldigende meerderheid uit boeren bestaat, een bevolkingsgroep dus, die in het privaat bezit een nastrevenswaardig ideaal en in het socialisme een te bestrijden kwaad ziet. De bolsjewistische machthebbers waren voor deze moeilijkheid niet blind. De Pravda rekende uit, dat de communistische partij zes à zeven honderdduizend leden telde, maar dat van dit aantal slechts 14 à 15 pct. boeren waren, terwijl de boeren van het geheele Russische volk wel 85 pct. uitmaken. Met leedwezen constateerde dan ook het blad: ‘Rusland bezit een boerenmassa, donkerder dan het somberste dennenbosch, die wij moeten opleiden, veroveren en meesleepen, zoo wij niet willen, dat de wereldbourgeoisie ons

onder het gewicht van die massa verplettert'. Dit lijkt een zeer sombere uiting van een orgaan eener regeering, die in den strijd tegen Koltsjak, Denikin en anderen alleen door den steun der boeren de overwinning kon behalen. Maar deze voor de regeering zoo gunstige omstandigheid was meer schijn dan werkelijkheid. Want de boeren waren alleen daardoor op de hand der regeering, omdat deze de groot-grondbezitters had onteigend en de boeren tot kleine land-eigenaren had gepromoveerd. Niet de regeering, maar hun klein grondbezit hadden de boeren tegen de contra-revolutionaire leiders verdedigd, en ze waren vastbesloten dit klein grondbezit eveneens tegen de aanslagen van de revolutionaire leiders te verdedigen. En hier ontspringt de tegenstelling tusschen de idealen der revolutie en het bezittersinstinct der 100 millioen boeren. Deze strijd tusschen idee en bezit kenmerkt het verder verloop der Revolutie. Dat de Revolutie in dezen ongelijken strijd het onderspit moest delven, zooals we thans weten, was te voorzien; in deze nederlaag wordt de traditie van elke revolutionaire beweging in Rusland slechts voortgezet, want tot nog toe is er geen revolutionaire beweging geweest in Rusland, die niet aan de boeren profijt heeft gebracht. Hun ontzaglijke massa werkt als een magneet, die alle vrijkomende politieke krachten tot zich trekt.

Tragisch is de worsteling tusschen de Revolutie en de boeren, tragisch wijl de tegenstelling onoplosbaar is en de held aan die tegenstelling te gronde moest gaan. Wat echter in deze worsteling treft is het feit, dat de Revolutie zich zelden direct tegen het landbouwbedrijf der boeren richt. Daartoe heeft ze, trouwens, de macht niet. De macht der Revolutie steunt op het roode leger en gaat niet verder dan de streken aan de spoorwegen gelegen. In de andere deelen, in heel het onmetelijke platteland van het Russische Rijk, is de Revolutie slechts een

klank. De boeren bezitten er hun grond en trekken zich van de regeering te Moskou weinig aan. Wanneer desniettemin de regeering bij haar communistische politiek op een onverzettelijken weerstand bij de boeren stuit, dan vloeit dit voort uit haar foutieve industrieele en financieele politiek. De vernietiging der industrie en de met alle grenzen spottende deprecieering van de geldeenheid hebben het economisch verband tusschen stad en land verbroken en hebben de boeren als zelfgenoegzame kleinproducenten hoe langer hoe meer gesteld buiten de economische gemeenschap des volks. Dezen werden langzamerhand een macht buiten, bijna tegen den staat en zoo moesten alle maatregelen der regeering in 'het sombere dennenbosch' doodloopen.

'Bij ons hongeren de arbeiders', aldus had Bucharin in zijn boven-aangehaalde rede gezegd, 'bij ons hongeren de arbeiders, wijl de productie-circulatie tusschen stad en land is verbroken. Deze economische toestand heeft zijn sociale gevolgen. Wanneer de grootindustrie in zulk een slechten staat verkeert, zoeken de arbeiders een uitweg, door, bijvoorbeeld, in de groote metaalfabrieken op eigen gelegenheid kleine gebruiksartikelen te vervaardigen, die ze dan zelf verkoopen. Deze handelwijze declasseert het proletariaat. Als de arbeider aldus belang krijgt bij den vrijen handel, voelt hij zich een kleinproducent, een kleinburger. Dit beteekent, dat het proletariaat afzakt naar de kleinburgerij en daarvan alle karaktertrekken krijgt. De proletariër gaat naar de dorpen terug, waar hij als kleinproducent gaat werken. Hoe grooter de ontreddering, des te sterker is het ontaardingsproces, dat het proletariaat doormaakt. Dit treedt thans op met de leuze van den vrijhandel enz.

Het proletariaat als zoodanig verzwakte. Bovendien was de élite van de arbeidersklasse aan het front gesneuveld. Ons land bestond uit de amorphe boeren-

massa, geleid door communisten en partijloozen. Wij hebben van deze bekwame proletarische krachten ontelbare massa's verloren en deze waren het, die in de fabrieken het grootste aanzien en vertrouwen genoten. Bovendien moesten wij de krachten, noodig voor den staatsdienst en voor het beheer over de dorpen, uit de beste lagen van het proletariaat recruteeren. De proletarische dictatuur te organiseeren in een boerenland beteekent de proletariërs bepaalde posities aan te wijzen, als stukken op het schaakbord, ten einde hen met de leiding der boerenmassa's te belasten.'

Scherp doet Bucharin hier uitkomen, hoe de economische breuk: de verbreking van de productie-circulatie tusschen stad en land, den grondslag der Revolutie heeft doen wankelen. Voor een deel is dit ongetwijfeld te wijten aan de bezitsversplintering op het platteland. Groote landgoederen, die economisch en financieel goed beheerd werden en op hoog peil van wetenschappelijken landbouw stonden, werden onder de arme boeren verdeeld, die geen begrip hadden van den machinalen landbouw, te weinig middelen bezaten om zich landbouwmachines aan te schaffen en wier stuk grond ook te klein was geworden om met succes het moderne landbouwbedrijf toe te passen. Toch moet hierin niet de allereerste oorzaak voor den misoogst en den hongersnood worden gezocht. Deze lag in de onmogelijkheid voor de boeren om hun producten tegen industrie-artikelen te ruilen. De dictatoriale politiek der bolsjewistische machthebbers, gespeend van elke menschenkennis en - wat misschien meer zegt - van elke menschenwaardeering en eerbied voor het leven, had de productiviteit der toch reeds zoo zwakke industrie bijna vernietigd, wig zij de bedrijfsleiding en het bedrijfsintellect elke zelfstandige handeling verbood en het heil der industrie, wat hier zeggen wil: het heil der Revolutie, het heil van het volk, in

handen legde van een troep onwetende en gewetenlooze handarbeiders. Ontstellend en direct noodlottig was de onkunde der leiders omtrent de diepe, onbewust drijvende kracht der menschelijke psyche; die onkunde werd slechts geëvenaard door een grotesk geloof in de scheppende macht van papieren decreten en in de opvoedende kracht van bajonetten, gevangenissen en galgen. De ‘nationaliseering’ werd aldus een hoon op de idee der ‘vermaatschappelijkte productie’; zij had er nauwelijks den vorm van, maar de geest, die den dooden vorm eerst ten leven wekt, ontbrak geheel en al.

Wil men weten welk een vernietigende werking op de productiviteit der nijverheid is uitgeoefend, dan raadplege men de volgende cijfers. Het zijn cijfers, die in de Ekonomitsjeskaja Sjisn van einde Maart j.l. zijn gepubliceerd en betrekking hebben op de productie van enkele belangrijke artikelen in 1920, in vergelijking met 1913. In 1920 beliep de productie van:

Ruwe petroleum	40	pct. van die 1913
Machines	25	pct. van die 1913
Linnen garens	25	pct. van die 1913
Steenkolen	20	pct. van die 1913
Zout	17	pct. van die 1913
Suiker	6	pct. van die 1913
Katoenen garens	5.6	pct. van die 1913
IJzererts	2.25	pct. van die 1913
Ruw ijzer	2.12	pct. van die 1913

Met een industrie, op zulk een laag peil gezonken, is het begrijpelijk, dat ruil tusschen stad en land, tusschen nijverheidsvoortbrengselen en landbouwproducten, eenvoudig onmogelijk was. Den leiders ontging het gevaar niet van den toestand. De ondergang van de industrie moest leiden tot den ondergang van het proletariaat,

den overgang van de industrie-arbeiders naar den landbouw, naar de bureaucratie of naar het kleinbedrijf. Maar dit beteekende de ondergraving van de toch al zoo zwakke grondslagen der Revolutie; de revolutionaire idee kwam niet alleen in Europa, maar ook in Rusland zelf te midden zijner boerenbevolking, hoe langer hoe meer geïsoleerd te staan. Elke organische verbinding tusschen idee en leven dreigde te worden verbroken.

Het was toen, dat de regeering met geweld poogde de industrie weer op de been te helpen. De militariseering van den arbeid, de 'staatsslavernij' zooals Kautsky het noemt, werd ingevoerd. Tevergeefs. Slavenarbeid - de oude historische waarheid moesten de bolsjewistische machthebbers opnieuw ondervinden - is improductief. Na deze mislukking wendde men zich tot het buitenland. Handelsverdragen met de kapitalistische staten moesten worden afgesloten. Engeland was het eerste land, dat er mee aanving (16 Maart 1921), doch het heeft er weinig plezier van beleefd. Over de eerste 9 maanden van 1921 beliep de Engelsche invoer in Rusland nauwelijks 2 pct. van dien in 1913, terwijl van een paar belangrijke Russische exportartikelen, als hout en vlas, de Russische invoer in Engeland, volgens de cijfers van den Board of Trade, resp. 1.20 en 0.25 pct. bedroeg van dien over 1913. Ook trachtte men het buitenland te paaien met het geven van kapitalistische concessies, maar ook dit hielp niet; blijkens een mededeeling van den Engelschman Leslie Urquhart, die met de Sovjetregeering over de concessies onderhandelde, ontbrak de noodige rechtszekerheid.

Hoe kon echter Rusland rekenen op handelsverbindingen met het buitenland? Wat had het in ruil voor zijn invoer aan te bieden? De landbouw was geruïneerd. Ook hier hadden de bolsjewiki met geweldmiddelen pogen te regeeren, maar het succes was uitgebleven.

Aanvankelijk, toen de steden buiten staat waren den gevraagden prijs voor de landbouwproducten te betalen, decreteerde de regeering zeer lage maximumprijzen, waarvoor de boeren hun producten hadden af te staan. Het gevolg was, dat de boeren hun artikelen niet meer ter markt brachten, maar voor hoogen prijs in den smokkelhandel van de hand deden. Om den tegenstand der boeren te breken, werden de beruchte ‘comité's van armoede’ gevormd, gepatenteerde plundertroepen, die het platteland afliepen om te ‘confiskeeren’ wat ze op de hoeven aantroffen. Mag men de berichten uit dien tijd gelooven, dan werden tusschen de plunderaars en de landbouwers heele veldslagen geleverd. De boeren besloten toen geen surplus meer te verbouwen; Rusland zonk terug tot het stadium van productie voor eigen gebruik. Nog was de tragische worsteling niet ten einde. De regeering paste het middel toe van de arbeids-militariseering; de boeren werden tot staatsslaven gedegradeerd. Maar deze geweldtactiek had op het land al even weinig succes als in de stad. Ten slotte werd aan de landbouwers weer vrijheid gelaten, doch deze zwenking kwam te laat. De boer had weinig belang voor de markt te werken. De handel met het buitenland was door het gebrek aan transportmiddelen en door een teveel aan bureaucratie nagenoeg onmogelijk en weinig winstgevend; en de handel met het binnenland was weinig aanlokkelijk door de fabelachtige depreciatie van den sovjet-roebel. Zoo bleef de boer bij zijn methode om uitsluitend voor eigen gebruik te verbouwen en stond de regeering voor een muur van weerstand, dien ze niet vermocht te breken. Ze mocht al blij zijn, dat het haar niet verging als Bela Kun in Hongarije en Kurt Eisner in Beieren, die beiden onder het gewicht der vijandige boerenmassa's zijn verpletterd. Maar de regeering begreep, dat de grondslag

van het leven der bevolking, die aan haar ‘zorg’ was toevertrouwd, wankelde. Het Radencongres van 1920 constateerde met ontsteltenis de verontrustende vermindering der bebouwde gronden en de onheilspellende uitbreiding der braak liggende velden. Maar ook nu nog was de regeering niet tot politieke concessies bereid.

Zoo stond Rusland aan de grens, waar de samenhang eindigt en de chaos begint. Dat de Russische Revolutie, na drie jaren van politiek en economisch wanbeheer, nog in staat was het leger en de langzamerhand uitstervende steden van levensmiddelen te voorzien, was uitsluitend te danken aan de voorraden, waarover de regeering in de nieuw-verworven gebieden kon beschikken en aan de districten, waar de ontwrichtende werking der bolsjewistische maatregelen nog niet tot volle uitwerking was gekomen. Maar er was slechts een kleine aanleiding noodig om Rusland en het Russische volk in den chaos van hongersnood en ellende te storten. Die aanleiding was de droogte. Het economisch fondament was te zwak om het gewicht van die ramp te dragen; het stortte ineen. Dertig millioen menschen waren aan de verschrikkingen van den honger prijs gegeven, en Rusland had geen middelen om den nood te lenigen. Arm en berooid, verzwakt en vernederd is het aangewezen op wat de liefdadige menschen of regeeringen geneigd zijn te geven. Meer dan ooit het tsarisme vóór 1914, heeft het bolsjewisme zich vergrepen aan de gezondheid, het geluk, het leven van het Russische volk. Wij willen gaarne erkennen, dat het dit heeft gedaan uit naam van een groote idee. Maar het is daardoor evenmin gerechtvaardigd als de gruwelen der inquisitie of van elke andere vervolging om den geloove gerechtvaardigd zijn, welke immers zijn bedreven ‘om de eere Gods’. Evenals de inquisitie staat het bolsjewisme geschandvlekt in de annalen der geschiedenis, En geen

propagandistisch gepraat zal die schandvlek kunnen afwisschen.

Wij willen dit artikel niet eindigen, zonder een enkel woord te zeggen over de plaats, die West-Europa inneemt in het ontbindingsproces van Rusland en den ondergang der millioenen, een woord, dat, meenen wij, niet ongezegd mag blijven.

Zoo waar als het is, dat het bolsjewistische regeeringssysteem, met zijn vertrapping van den klassieken regel der zedelijkheid: dat men den mensch niet als middel mag gebruiken, voor een belangrijk deel schuldig staat aan den moord op het Russische volk, zoo waar is het ook, dat de ellende van dat volk voor geen klein deel het gevolg is van de kortzichtige, verachtelijke en van elke scheppende fantasie verstoken politiek van West-Europa. De westersche kapitaalmachten, de burgers van West-Europa, hebben nooit geaarzeld aan het bloedige tsarisme de milliarden te verschaffen, die het voor de instandhouding van zijn geweldheerschappij behoefde. Nog vlak vóór den oorlog hadden Fransche bankiers aan het tsarenrijk een leening toegestaan van fr. 2500 millioen, onder voorwaarde van de Fransche regeering, dat het bedrag zou worden aangewend voor de versterking van het strategische spoorwegnet in Polen. Terwijl in Juli 1914 stakende revolutionaire arbeiders in de straten van Petersburg werden neergeschoten, besprak de president der Fransche Republiek, Poincaré, met den tsaar in diens hoofdstad de toebereidselen voor den komenden oorlog. En toen, na een ontzaglijke verbloeding op de slagvelden van Polen en Galicië, het Russische volk eindelijk de wapenen strekte, den tsaar wegjoeg, de Republiek uitriep en, aan de verschrikkingen van den ondergang ontkomen, met beide handen greep naar het nieuwe leven, dat scheen op te

bloeien uit de valleien van dood en tranen, waar het doorheen was getrokken, waren het de westersche politici, die, de hemel weet onder welke bedreigingen, het volk weer in den hopeloozen oorlog joegen. Waarlijk, het Westen is te zwaar met schuld belast om den steen op te heffen, die den zondaar moet treffen, het heeft te zeer gezondigd tegen den heiligen geest der menschelijke solidariteit om tot een veroordeeling gerechtigd te zijn. Zijn daden ontnemen hem het recht de doode zielen der arme verhongerde kinderen van het eeuwige Rusland op te roepen in den strijd tegen het bolsjewisme, wijl het zich aan de belangen der levende zielen te zeer heeft vergrepen.

Zoo staan wij voor de onpeilbare ellende van het Russische volk met een oneindig gevoel van medelijden. Nog steeds, na zoovele eeuwen, is dat volk slechts object van de machtspolitiek der heerschers in en buiten Rusland. De ideeën en idealen, die in het Westen de bron en de drijvende krachten zijn geweest van zooveel maatschappelijken en geestelijken vooruitgang, hebben het Russische volk verzwakt en geteisterd. De Russen hebben die ideeën Russisch ‘omgedacht’, ze hebben die verwijd, verbreed, o n t g r e n s d , tot die ideeën zulke gigantische verhoudingen kregen in het Russische geestesleven, dat de mensch er klein en nietig bij verschrompelde en hij de slaaf werd van zijn eigen ontzaglijke, grenzelooze idee. Onder den druk dier gigantische idealen werd het leven tot een kwelling. ‘De waarheid heeft me altijd gekweld,’ zegt een der hoofdpersonen in Dostojewski's Booze Geesten. Hoezeer geldt dit voor het geheele Russische volk, voor wien het zoeken naar waarheid een kruisweg werd en dat telkens neerviel onder den last van zijn zichzelf opgelegde taak. Het Russische volk heeft steeds met het leven en het levensraadsel geworsteld; en dit is zijn grootheid. Maar het

heeft uit die worsteling geen andere kracht geput dan de kracht om te lijden, te ondergaan. Want dit is de tragiek van het Russische volk: dat het met al den rijkdom van ziel, waaraan Europa zooveel onschatbare werken van schoonheid en wijsheid heeft te danken, toch nooit heeft gekend het geluk en de glorie van den door strijd zich verlossenden mensch.

'Een groot schip heeft een diep vaarwater noodig' luidt een uitspraak van Dostojewski met betrekking tot de geschiedenis van zijn volk. Wie zou kunnen zeggen, of het diepe en schier eindelooze vaarwater van ellende en vernedering, waarin het Russische volk zich thans bevindt, de laatste beproeving zal zijn vóór het volk den opgang begint, waarvan alle Russische schrijvers met zooveel overtuiging en geloof hebben gewaagd, en waarvoor reeds zooveel is geleden....

Narren-wijsheid

Qui recte novit, omnia ex naturae divinae necessitate sequi, et secundum aeternas Naturae leges fieri, is sane nihil reperiet, quod Odio, Risu aut Contemptu dignum sit, nee cujusquam miserebitur...
Spinoza

I

Niets is, dat niet goddelijk is.
Daarom wil ik niets uitzonderen.
Ik geef geen namen.

Ik laat adel en schoonheid liggen, ik vraag niet naar recht, ik blijf niet staan bij slecht en leelijk.
Goed en deugdzaam gaan mij niet aan.

De regen regent over bosch en zee en over de stille velden.
In de slootjes regent de regen, op de verre buitenwegen en op het zinken platje van de keuken,
In de vuile gootjes van de binnenstad regent de regen en de regen regent op de keetjes van de burgerwacht
En op het trottoir met de natte krant, de uieschil en het lucifertje.
De gevangene in zijn cel hoort de regen, de moeder staat voor het raam met haar kindje.
De kelner staart in den regen door de spiegelruit, voorbij het kleintje koffie.
De politicus loopt op en neer in zijn kamer en bedenkt, wat hij zeggen zal, maar hij blijft staan en luistert naar den regen.

De regen regent over de schepen in de havens, over het station en de emplacementen, over de fabrieken buiten de stad,
En over het oude paard van den kolenwagen aan den overkant.
Zachtjes ritselt de regen in de graskantjes van den weg;
Zij leekt langs de planken van het fietsenhok en langs het warme gezicht van het schoolmeisje,
Langs het gelaat van den ouden man, die heeft liefgehad, langs de vale gezichten van den chauffeur en den journalist met zijn potloodje.
Op de roode pannendaken der oude huizen, op de afdakjes en de binnenplaatsen, in de steegjes en de hofjes en in de groene grachten van de oude stad regent de regen.
Zij regent pokkeputjes in het kille strand, waar het seizoen verkeken is,
Op de daken der hôtels met de rood pluche kamertjes regent zij, over de leege ambtenaarsbuurten en de bouwterreinen.
Op de tramremise en de kar van den bakker, op den werkman van het sintelpad,
En er is een diepe zwarte toon gekomen in de dingen, oud en droomerig en vertrouwd.

Zoo regent de regen.

Daarom geef ik geen namen.
Ik ga maar en ben.

II

Ge hadt God en de wereld lief.
Toen sprong Uw bretel los.

Ge breiddet de armen uit om het Al te omvatten,

Maar trok toen niet een trek van wrevel over Uw gelaat,
Wijl juist Uw buurman' s phonograaf te wauwelen begon?

Zuiver waart Ge als ijs en tot reinheid verwerd, wat Uw reinheid beroerde.
Waarom dan schreeft Ge enkel van de oogen Uwer liefste
En zweegt Ge van de weelden harer warme heupen?

Hooger en hooger besteegt Ge den berg en Ge overschouwdet de wereld,
Maar waarom dan die hinder van de modderspatten op Uw witten mantel?

Sterker is Uw slechte kies bij wijlen dan de brand der liefde Gods.
Ge moet maar een beetje lachen,
Het is niets.

III

Of liever.

Wil ik niet klimmen tot den top?
Zoo hoort mij ook het recht op den afgrond.
Wil ik niet groeien tot den storm?
Zoo hoort mij ook het recht op den bliksem.
Wil ik niet leven tot het uiterste?
Zoo hoort mij ook het recht op den dood.

Wie is, wil zich zelf ervaren.
Wie kan, wil zijn macht beoefenen.
Wie van de liefde Gods bezeten is, vraagt slechts Zijn harden weerstand.

Zoo is mijn dwaasheid mij lief, om haar dagelijksch conflict met den muur.

Zoo is mijn zwakheid mij lief, om de vreugden van het ondergaan der wet.
Zoo is de Duivel mij lief, wijl ik met hem verbonden niet dan mijn goddelijkheid ervaar.
Zoo is de nederlaag mij lief, wijl slechts verliezend ik mijn uitersten kan kennen.
Zoo reik ik dagelijks naar de grenzen mijner macht, tot den terugslag.
Zoo streef ik dagelijks naar den top mijner bezinning, tot de ironie.
Zoo span ik dagelijks weer den boog mijner krachten, tot de neerbraak.
Zoo tart ik dagelijks weer mijn onmacht, tot de wanhoop.

IV

Ik zal niets ontwijken. Ik zal niets zoeken.
Ik zal bij niets stilstaan.
Ik zal maar gaan en zijn.

Zoover mijn liefde reikt, zal ik aanvaarden en verteren.
Zoover mijn macht tekortschiet, zal ik aanvaarden en mijn zwakheid lijden.
Het is mij even lief, het is de wet.
Ja, ik wil niet ophouden voor ik tekortschiet.

Zoover Uw liefde reikt, zult Ge daarbij staan en knikken en het goed vinden en schoon en edel.
Zoover Uw macht tekortschiet, zult Ge verstoord zijn en geërgerd en mij bespotten.
Het is mij even lief, het is de wet.
Ja, ik wil niet ophouden, voor ik U geërgerd heb en Uw edele sympathie teleurgesteld.

Niets is laag, niets is bespottelijk, zelfs Gij en ik niet.

Wij moesten maar een beetje lachen samen, als onze krachten ons begeven.
Komt, laat ons wat spelen met mijn bellen.

Goddelijk is de uieschil van het trottoir, goddelijk het natte lucifertje,
Goddelijk de kromme steegjes onzer gedachten.
Ge moet niet boos zijn om mijn profanatie, het was slechts Uw dwaasheid.
Ge moet niet boos zijn om mijn gebrek aan eerbied, het was slechts Uw gebrek aan liefde.

Ge waart zoo rechtvaardig, toen vergat Ge God.
Ge waart zoo edel en schoon, toen vergat Ge God.
Ge waart zoo goed en liefderijk, toen vergat Ge God.
Uw bewegen was zoo schoon en statig, Uw bezit was zoo zuiver geordend, Uw woorden zoo kiesch gekozen, toen vergat Ge God.
Kom nu, zelf, alleen.
Kom mede nu; verbreek het bindsel.
Kom mede, in de golven.

Kentering

Er is geroepen, ik heb het verstaan.
Ik was spelend met sierselen en kleurige kralen;
Met goud en zijde en flonkerende steenen lag mijn tafel vol;
Mijn huis was stijf-gepakt met kostbaarheid, zeldzaam en opzettelijk,
Het was warm en Oostersch en zoo veel en prachtig.
In het rijke duister brandden zware lampen. -
Maar nu is er geroepen, ik kom, en er is blijheid en licht.
In den tuin zingt een vogel.
Ik zal nu naar buiten gaan en alles achterlaten.

Er is geroepen, ik heb het verstaan.
Het was een groot concert, duizend heeren werkten.
Zwarte panden, witte borsten, roode hoofden, snorren golfden in extasen.
In gelederen gromden bassen en er waren zoete koele fluiten, koperen seinen,
Flitsen en lansen, vlaggen en vlammen en vlagen vleiende violen.
Zwijmeling zweefde van geuren en lokken van warme vrouwen, gebabbel en zachtheid van haren.
Het was rijk en schoon en zoo kunstig. -
Toen is er zachtjes gewaarschuwd en ik ben opgestaan.
Buiten stond hoog en eeuwig de nacht.
Ik zal nu haar koude drinken en versteenen.

Er is geroepen, ik heb het verstaan.
Ik was werkend aan mijn taken, velerlei had ik onderhanden.
Het was goed berekend, het was ingedeeld en beraamd.
Het was geordend en geschikt, in plannen en schema's, in teekeningen en roosters, geborgen in mijn kast en in mijn portefeuilles.

Materialen lagen gereed, er lagen onderdeelen en constructies, er lag half afgewerkt en pas begonnen, er lagen programma's en schetsen.
Producten gereed stonden opgeschikt op rijtjes.
Er waren agenda's voor iederen dag.
En ik wist altijd, hoe laat het was en wat nog af moest vandaag.
Ik werkte methodisch, maar degelijk systeem,
Mijn tijd was verdeeld en een belletje waarschuwde tegen het eind van den regel.
Ik nummerde de dagen, ik schikte de weken en belastte ze vooraf,
Ik regeerde het jaar en stopte het vol, als een worst.
Ja, ik had het druk en ook moeilijk en heel warm, want dikwijls mislukte er iets,
Op het botte gedrag van de werkelijkheid, die zonder regel of vorm is,
En ik moest scharrelen als een mier met een houtje, zevenmaal op tegen dezelfde kluit.
Maar ik won veel en dik was het register mijner bezittingen. -
Toen is er even gefluisterd en ik ben heengegaan,
Nu waait een koele mildheid om mijn slapen;
Ik lig ontbonden in een wijde rust.
Ik weet het nu, ik hoor nu voortaan toe aan een werk, dat stil is en heimelijk,
Dat is van de boomen, die wiegen met den wind, dat is van de zon, die glinstert op de rivier,
Dat is van den regen, die ritselt in het gras, dat is van de vochtige oogen van dieren.
Ik zal nu altijd vrij zijn en alles verliezen.
Ik zal maar wandelen en toezien.
Er is nu tijd en ruimte om mij heen als om Godzelf.
Ja, ik zal nu misschien wel niets meer afmaken.

Inkeer

Dezen morgen heb ik gekozen. Ik heb het witte kleed genomen en ben heengegaan.

Nu wandel ik in de zon, vrij en eenzaam langs het wijde strand, in verwondering. Was ik niet gaande dan in een andere wereld, van duister en hortende volten?

De winterzee is rijk en overdadig en de schuimende golven zijn wit en blinkend in de zon. Ik ga maar stil zoo, in den grooten wind, en er zingt een wijsje pril en springend. Was dat misschien het zeurig deuntje van vergeten zin, dat telkens schrijnde ginder, achter onrust en woelenden wrok?

Ik ga nu wezen als de boomen in de stilte van het winterbosch. Het leven is gebeurend in de roerlooze boomen; zij staan rustig voor Gods gezicht en sterven als het tijd is. Zij vieren hun leven in vasten eenvoud en groeien gelijk het goed is, zonder hulp of twijfel.

Ik wil maar zacht wat rondgaan hier en toezien en gelijk de hooge pijnen aan den ouden vijver heimelijk staan te wiegen met den wind, zoo wil ik eenzaam en vergeten staan, heimelijk zingend met de verre golving van het leven.

Mijn zingen zal niemand meer hooren, maar de wind zal mijn liedjes meenemen naar zee en zij zullen verwaaien, klein en hulpeloos, met haar zwaren Godszang, gelijk ikzelf verwaaien zal.

Ik zal geen stem meer hooren dan mijne eigene, maar ik ga de drie heilige verhalen verstaan. Die van de zee aan de verre stranden; die van de grijze regens, die als troostende vrouwen komen; die van den wind in de takken.

Ik wil maar liever verborgen blijven en luisteren, gelijk de boomen luisterend staan in de stilte van het winterbosch. Want ik ben heengegaan en heb het witte kleed genomen.

Het dochterken van Rubens door Franz de Backer (Vervolg)

V

Een groote ontgoocheling echter was die terugkeer. Marieken had Masoeur Philomène moeten verlaten om tot de klasse van Masoeur Ursule over te gaan.

Zij droeg langen tijd een stil-schrijnend leed door de eentonigheid der dagen tot het werd een stille weemoed en zij ten laatste de nieuwe zuster gewoon werd.

Masoeur Ursule was een oude, kleine non, met rimpelig, geel gelaat waarin lichtten starre, groote, grijze oogen. Zij sprak ander, mooier Fransch dan Marieken ooit gehoord had; in het begin wilde het meisje zulks in zich zelf niet aannemen maar toch, het klonk zoo zoet, zoo zachtjes muzikaal, en toen het kind wist, dat de nieuwe non een Fransche was, luisterde zij gewilliger. Toch was er niets bovenaardsch in Masoeur Ursule, zij was een stil masoeurken als zooveel andere, en toen zij over de Maagd Maria sprak, voelde het dochterken van Rubens wel dat de mooie Lieve-Vrouw aan 't masoeurken gansch vreemd was. Van lieverlede zag het kind nu in, hoe Masoeur Philomène zelf maar was een andere non, een andere masoeur Ursule, wier bezigheid bestond in Fransch aan te leeren, veel te doen bidden en eenvoudiger oefeningen te geven voor het rekenen; de nieuwe meesteres had geen ‘boulier compteur’ meer noodig.

Die ontdekking, waartegen zij stribbelde met al haar gespannen wilskracht, overmeesterde haar, en er bleef van de schoone illusie enkel maar over een stille, kleine droefheid.

En de dagelijksche gang van het rustige schoolleven ging voort, les bij les, wandeling bij wandeling. Enkel de mis in de kapel was het hoogtepunt in dit blanke kinderleven; meer dan ooit bekoorde het heilige gedoe van den grijzen pastoor, en de bedwelmende wierook boven de blonde en bruine kopkens voerde Marieken, op sierlijk ontrollende blauwe spiralen, naar een wonderland van droomen en gelukzalig genot.

Na enkelen tijd moest aangevangen worden met de leering voor de eerste communie. Het kindje luisterde met al haar wilskracht, mooschte haar hersens kapot op droge vragen en antwoorden van den Mechelschen Catechismus en ging op in heilige extase bij de gedachte aan al wat bovenaardsch was. Zij had oogenblikken van hartverscheurend berouw bij het meest dagelijksch gebeuren, gevoelen en gedoe, en dan weer dagen van ál-zaligheid, dat zij haar zieltje voelde als een blanke, doezelige donzigheid vol zachte warmte en gouden licht. Zij droeg op zich tal van medailletjes en schapulieren die zij steeds kuste, om aflaat te verdienen voor al haar zonden en die van haar evennaaste. De hel en het vagevuur laaiden in haar ontzettende, griezelige droomen en daarna flakkerde de hartstocht heviger op nog naar het mooie gouden en azuren paleis ginder ver boven de wolken, waar de hoogste zaligheid is in gestadige aanbidding ons-Lieven-Heerken en de zachte Maagd te mogen aanschouwen. Alle gedachten aaiden rond dat ééne gevoel, dat met teederste zorgen gekweekt, opgroeide tot een reusachtige, bedwelmende, wit-zilveren tastbaarheid van rijkelijke bloemen in haar popelend en gelukkig-angstig kinderzieltje.

Daar was dan ook de stil-naderende heerlijkheid, het ontzaglijk groote feest waarop het vleesch en bloed van den goddelijken meester in haar tenger meisjes-lijveken leven zou; het was de eerste vrouwelijke, blanke, angstige en te gelukkige verwachting van een heel klein bruidje.

Gedurende de vacantie was Marieken nu gestadig in de kerk. Zij wist weldra alle geheimen van den goddelijken dienst, het juiste oogenblik waarop het orgel breed ruischte en de koster dit of geen bekend latijnsch gezang beginnen moest; en het klein meisje op den ouden stoel voelde zich dan meegevoerd op de golven der majestueuse zangen, hoog, hoog op, vóór den troon van den Zaligmaker.

Thuis, in haar kamer, kuste zij het pleisteren beeldje van Maria, dat op de schouw stond en een hart toonde als een mooie vaas waaruit kleine leliën groeiden. Een morgen betrapte Clementine deze vurige vroomheid. Er werd niets gezeid, de deur werd weer gesloten, maar lange dagen nog had het meisje dat pijnlijk gevoelen van een verraste liefde-geheimenis.

En zoo ging de blanke, hemelsche droomenstoet voorbij, dag aan dag, tot eindelijk het grootste genot gekomen was en het meisje, in de witte groep der kapel, het wezen van den God op haar zwijmend, onwaardig zieltje stralen voelde.

Het was het groote, overweldigende geluk, waarvan zij te sterven dacht; de kinderzangen vervaagden in haar gonzende ooren en de geweldige wierook sneed den snakkenden adem af.

Toen zij bekwam, in den stillen kloosterhof, waarin zij zich voor de eerste maal bevond, met de buigende masoeurkens-gezichten, en het wilde gedoe van den zwaren Rubens angstig boven haar hoofdje, - en zich zelf zoo goed voelde, en zwak nog als een kleine zieke

en toen dan het overweldigend geluk weer tot haar gedachten schoot, snikte zij heftig, langen tijd, van té groote zaligheid.

Er werd, dien ganschen dag, om haar en de andere eerste communicantjes, gefeest als voor witte, kleine bruidjes, en het meisje wist, dat zij op weg naar den hemel was. De dagen gingen stilletjes aan verder in blankheid, dan kwamen andere biechten, andere communies, en thans was het groote, ontzaglijke geluk van lieverlede aan 't verschrompelen. Er was nog wel die hartstochtelijke liefde, dat hartstochtelijk berouw, maar, hoezeer het meisje haar verbeelding trachtte te prikkelen, het werd een gewone gebeurtenis, waaraan wel veel vreugde verbonden was, maar die toch nooit meer de pijnlijk-scherpe zaligheid bracht van dien zonnigen, eenigen lentemorgen.

Het Vormsel zelfs was zulke hooge feestelijkheid niet meer. Masoeur had lange dagen verteld van den bisschop, die komen zou, hij, de heilige, om die nietige meiskens te vormen, en die zoo arm leefde, in een hutje, en op stroo sliep. Marieken's hart bloedde bij die roerende beschrijving, en haar bewondering voor den heilige, die hier op aarde leefde, groeide aan tot eerbiedig schuwe liefde.

Toen de dag kwam stonden alle meisjes, op de speelplaats geschaard, langen tijd stil te wachten. Marieken dacht een armen man in lompen te zien verschijnen, bleek en mager, met een puntbaard als Christus, en oogen vol lijden en extase. Maar toen verscheen een kleine, dikke, roode priester, gevolgd door den pastoor en Masoeur Supérieure. De meisjes knielden. Ja, dat was de bisschop. Hij was gekleed in zijden purper en fijn wit linnen en hield een zwaren gouden staf. Daar hief hij zijn hand op - een flits van goud aan den vinger, - en zegende.

Toen zij, in de kapel, vóór hem verscheen en twee korte,

dikke vingers haar wangen raakten, en zij de kleine, grijze, goedige oogjes zag in het rood gezwollen, blinkend geschoren gelaat, had Marieken kunnen weenen van ontgoocheling.

Dan kwamen weer twee maanden vacantie, met nu wat beter pianogetokkel, langdurige bezoeken van kerk en kruisweg, folterende biechten om nietigheden, enkele goede oogenblikken van innig samenvoelen met vader, lange dagen van dorre eenzaamheid en droef gedroom, en heimwee naar de school in de groote stad.

En dan weer een nieuwe klasse met Masoeur Nazareth, en nieuwe meisjes, schuchter en weenend om hun ‘maman’ en 't stille leven ging voort, in godsdienstig vereeren.

Maar, niettegenstaande al haar godvruchtigheid, was sedert de laatste vacantie bij Marieken weer die groote onvoldaanheid gekomen, en dat hartstochtelijk vaag begeeren.

Thans dacht het meisje weer lange, lange uren aan de verre moeder, die niet terugkwam en nooit terugkeeren zou, nooit meer, en toch, die haar zoo lief had. Zij herzag de kleine keuken in het oude huisje, en de groote stoof, waar steeds koffie op warmde, en de tafel waar men at het karig maal in simpel geluk. En het gefluit van vader bij zijn werk, vader die nu zoo anders was geworden en die - een andere smart - thans, buiten huis en binnen huis, gestadig dronk. Zij herdacht met stillen weemoed hoe zacht het was, op moeder 's schoot te zitten met haar kopje op de warme borst en moeder's adem op haar voorhoofd, en hoe zij taterde, langen, langen tijd, van school en spel, en moeder soms lachte, en haar kuste. En hoe het kleine meisje, dat zij was, zoo blij was en van vreugde sprong voor een cent, of een lekkernijtje, die moeder gaf. En dan die kinderfeesten: St.-Maarten en Sinterklaas en Nieuwjaar en Paschen...

Thans kreeg zij zooveel, zooveel meer; maar de blijde pret was er niet, Moeder zag het niet meer, en de ontdekking van wie de geschenken gaf ware zeker geen ontgoocheling geweest, had Marieken nu maar de goedkoope popjes van Moeder gekregen. Zij herdacht vooral de nare dagen, toen haar moeder ziek werd, stierf, begraven werd, en hoe zij speelde in de sneeuw, die lange winterdagen, 's Avonds nu deinde de smart als een zee in haar boezem, zij weende, weende lang alsof moeder pas nu gestorven was, en kuste onstuimig haar hoofdpeluw, zich inbeeldend het stille gelaat met de lood-blauwe, gesloten oogen te kussen.

Dat verdriet woog lang over haar gedurende die kille herfstdagen, en het groote onbepaalde verlangen groeide tot een pijn, te scherp voor haar zenuwen. Haar grijze oogen stonden vol droomen en begeeren, vol vreemde treurnis om onbereikbare dingen, en kinderspel en kinderklasse bleven zonder aantrek.

Toen, zonder dat zij het goed besefte, langs ontastbare geleidelijkheid, kwam de groote gebeurtenis, groeiend uit schier onmerkbare nietigheden en dagelijksche feitjes. Zij had reeds sedert eenigen tijd gevoeld, hoe een der grooten haar met groeiende belangstelling gadesloeg, eindelijk zochten hun oogen malkander op de speelplaats, in den refter, in de rangen, zelfs in de kapel. Er verliep een lange tijd tot al het fijne dezer aantrekking sterk genoeg was gewassen om niet verslenst te worden door een gesprek. Hoe zij dan bij malkaar kwamen, gedreven, tegen hun wil, door een geheime kracht, en welke alledaagsche woordjes hun beider ontroering verborg, wisten zij niet meer, zoodra het gebeurd was.

Maar nu was het tusschen beiden goed. De bruine kijkers van ‘de groote’ hadden een streelend, rustig licht, dat om Marieken's leven waarde en alles mooi maakte, en warm.

Zij zaten samen in de groote, luidruchtige speelkamer, bij regenavond. En zij spraken niet meer, want hun ontroering kropte in hun keeltje, en het kloppen van hun hart zou elk woord gebroken hebben.

Zij was Louise Mouvel, Louise, zij was vijftien jaar en in ‘troisième supérieure’. Dat alles wist Marieken. En ook, dat zij heel rijk was, en haar vader een kasteel had in de omstreken van Brussel, en een villa te Oostende. Maar Louise was zoo mooi, met haar lange, zwarte lokken op haar rug, en de fijne roze wangen, en het warme licht dat uit haar oogen kwam dalen over het stille Marieken... Die mooiheid was de openbaring, al het zachte vrouwelijke, dat zich over dit eenzaam kinderzieltje boog.

Elken avond nu zaten zij samen. Buiten huilde de wind en de regen pletste tegen de ruiten, hier echter, midden in het roezemoezend bedrijf der spelende kinderen, was het stille eilandje van rust en hooge genegenheid. Zij spraken weinig. Zij hielden malkanders hand, en staarden in malkanders oogen, met blijde verwondering om al die mooie innigheid. Den ganschen dag hadden beiden naar dit goede samenzijn gehaakt, en overdacht wat zij aan malkander zeggen zouden. Maar het was zoo geheel anders, zooveel dieper en schooner toen zij bijeen kwamen, en Marieken, met haar warm handje in de hand van Louise, en haar blik in de fluweel-bruine oogen, dacht niet meer. Zij hoorde de woorden, die geen beteekenis konden krijgen in haar bedwelmd hoofdje, als zoete muziek spelen om haar lokken, en zij zag den rooden, vochtigen mond van Louise bewegen, zoetjes, alsof de woorden kussen waren.

Een avond gingen zij samen buiten. De wind sloeg de deur achter hen toe, en zij stonden op de verlaten speelplaats, alleen, in de duisternis. Marieken's hart klopte onstuimig. Zij stonden lang vóór elkander, rillend van

koude. Het geluid der spelende meisjes kwam hier toe als een vaag gegons, en de wind rukte bij plotse gulpen aan tegen de muren. Toen streelde de groote Marieken's haar; er was zulke ijle teerheid in hen, dat geen van beiden spreken dorst.

's Anderendaags kon Marieken niet opstaan. Zij gloeide in haar bedje, en in haar hoofd bonsde een zware hamer, altijd aan. Zij riep op Masoeur Angélique, die haar toedekte en zei, stil te blijven tot zij terugkomen zou.

Zij hoorde, als in een vagen droom, het gestommel der zich gereedmakende meisjes, dan het klinken der bel en hoe iedereen heenging. Louise moest nu ook weg zijn. Zij zouden malkander niet kunnen begroeten, van verre, met blijde oogen. Alles werd stil.

Dan werden gordijnen weggeschoven en zacht-stappende masoeurkens maakten de bedden. Marieken kreeg warme thee en een wit pilletje. Toen viel zij in een zwaren slaap.

Het was, na langen tijd, alsof Louise bij haar was. Zij hoorde het zoete geluid van haar stem, zonder de woorden te kunnen begrijpen. Marieken richtte zich met moeite en opende haar zware oogen: daar zat Louise over haar gebogen.

- Oh, Louise!

Het grooter meisje bekeek haar met zulken angst en zulke liefde, dat Marieken sprak, alsof zij schreide:

- Ce n'est rien, Louise, ce n'est rien!

- Oh, ma petite, ma chère petite Marie!

En plots kuste Louise haar vriendinnetje, onstuimig, op het voorhoofd, de wangen, de lippen, een waanzinnigheid van kussen waarin beider adem stokte en beider hart te breken scheen.

- Oh, je t'aime, ma petite Marie, hijgde Louise, embrasse-moi...

Zij kusten elkander weer. Zij zwoeren, elkander voor

eeuwig te beminnen, tot den dood. En toen Louise weg was, snikte Marieken hevig, van danig geluk. Het was het lang verwachte, het ijl-fijne, goede geschijn dat nu warm en schitterend over haar eenzaamheid kwam, in bovenaardsche weelde.

Marieken genas spoedig van de verkoudheid. En toen was het een hooge zaligheid van dag-bij-dag. Zij dachten altoos aan malkander, kwamen samen wanneer het maar eenigszins kon, en hun hart smolt weg in warme wonne toen zij elkander kusten. Nu spraken zij veel meer dan in den beginne, Marieken verhaalde al haar gedachtjes, al haar gedroom, al wat voorgevallen was in haar kleine leven, en soms verwonderde het haar, hoe zij zich zelf zoo kende, hoe zij zich zelf ontdekte in het licht van die luisterende liefde, - hoe zij groeide tot een ander Marieken, geen kindje meer, maar stil glimlachend over de mooie inbeeldingen van de kindsjaren alsof het klein Marieken een ander meisje was, waarover beiden zich bogen met welwillende genegenheid.

Toen kwam de tegenslag. Masoeur Angélique had hun verboden, nog getweeën te zijn. Dat was een harde, onverstaanbare straf, waaronder beiden gebukt gingen met schrijnende smart, maar welke zij weldra wisten om te komen met allerlei kleine listen. Soms, toen zij op zich het waakzaam oog niet meer voelden der strenge zuster, wisselden zij van verre een blik, vol liefde, of schoven snel-gekrabbelde briefjes in malkanders handen. Zij schreven, hoe zij elkander misten, en toch hoe innig goed het was te hopen, dat zij weldra malkander ontmoeten zouden. En hoe zij het oogenblik verbeidden, waarop zij de school verlaten zouden en altijd bij malkaarzouden zijn, en altijd elkander kussen konden. In den linkerhoek van elk briefje stond het gewone ‘Loué soit Jésus-Christ’, als voor een schooltaak...

Andere malen was Masoeur Nazareth op de speelplaats of in de speelzaal, en dan snelden de twee naar malkander als na een jarenlange afwezigheid.

- Waarom trouwen meisjes met jongens? Kunnen wij samen niet trouwen? vroeg Marieken eens.

Doch toen lachte Louise. Dat kon niet zijn. Maar zij konden samen wonen, hetgeen hetzelfde was. Het kwam Marieken voor, alsof haar iets verborgen werd. Een anderen dag wenschte Marieken te weten, waarom het hun verboden werd, bij elkander te komen. Zij had nu bemerkt, dat enkele andere groote meisjes heel vriendelijk waren met kleine Thérèse, het steeds in afschuw gehouden aapje was ‘le bijou’ van een groote, leelijke, rosse leerlinge van ‘seconde supérieure’. Beide zagen er uit, alsof er veel geheim was in hun doening. Doch hierover ook kwam geen bevredigend antwoord.

Het scheen Marieken, alsof Louise dingen wist, die zij niet vertellen wou. Zij was daarom zeer droevig. De groote rosse bekeek haar soms zeer lang, tot Marieken gansch verlegen werd. Louise had die verandering gadegeslagen, en nu schreef zij brief op brief, haar eeuwige liefde zwerend, of het ongelukkige Marieken met nijdige jaloerschheid of schrijnende verwijten beladend; dan weer vroeg zij om vergiffenis voor haar hardheid, en was gansche dagen bleek van berouw...

De wandelingen door de groote stad hadden Marieken nooit bekoord. Het was zoo vervelend, schuwtjes twee aan twee voorbij te schuiven in dat roezemoezend leven, en de nieuwsgierige oogen der voorbijgangers te voelen staren op de arme, zwarte rij van vrijheidmissende, ordentelijk stappende kinderen.

Een winternamiddag kloeg zij over hoofdpijn, zich voorbehoudend den leugen te biechten den volgenden Zondag. Zij mocht in de school blijven, overeengekomen met Louise, die dezelfde toelating vroeg aan ‘Ma-

soeur Supérieure'. Het berouw over de kleine zonde werd vergeten toen zij gansch alleen vóór elkander zaten in de ruime speelzaal. Zij kusten malkaar vol hartstocht, en klapten zoo lang, zoo lang over al wat zij gevoeld en gedacht hadden deze laatste dagen, en over de toekomst, die zoo mooi aanlokte en waar alles hooge vriendschap zou zijn.

Louise nam Marieken op haar schoot, en kuste haar voorhoofd. Zij voelde zich als een heel klein moedertje, verteederd over dat vertrouwend kindje gebogen, en uit het diepste van haar wezen welde een onbekend en heerlijk gevoel van liefde en bescherming, met een pijnigend en tegenstrijdig verlangen dat hooge kindermondje te bijten als een vrucht. Marieken verschoolhaar hoofdje tegen Louise's borst, en in die deinende warmte, met den zachten adem op haar lokken voelde ze zich veilig en gelukkig.

Het was een schoone dag, met bleeke zonlicht doezelend in de ruime zaal. Zoo zaten zij lang, zwijgend, stillekens proevend aan hun buitenmatig geluk over dit samenzijn...

Het scheiden, de eerstvolgende vacantie, was hartverscheurend. Na twee dagen treurnis ontving Marieken twee dichtbekriebelde zichtkaarten onder een omslag. Vader lachte gelukkig, toen Marieken hem vertelde, wie haar vriendin was. En de dagen gingen voorbij in kaarten schrijven en kaarten afwachten; daar de twee meisjes voelden, alsof iemand over hun schouder las toen zij schreven, waren zij echter nogal omzichtig in hun woordenkeus en kende men bij hen thuis de dierbare geheimenis niet.

Dan kwamen weer lange dagen verblijf in de kostschool, en weer vacantie, en weer school, in regelmatige afwisseling, en boven al die stil vlietende dagen scheen het warme licht der hevige genegenheid.

Marieken werd dertien jaar, en stilaan kwam in haar een onbekende, pijnlijke, heel onduidelijke onrust. Louise omringde haar met de teederste zorgen, zooals voor een kleine zieke, en werkelijk het was alsof Marieken leed, naar ziel en lichaam, aan iets dat zij zelf niet bepalen kon. Een namiddag, dat zij er toch weer eens in geslaagd waren van de wandeling verlost te zijn, en zij stilletjes bijeen zaten, vroeg Marieken weer, geleund tegen Louise's borst, waarom toch het verboden scheen, dat zij malkander beminden.

Toen, met aarzelende, gekapte woorden, met al de kuischheid van een moedertje, zei Louise wat het misschien kon zijn, en wat misschien zoo leelijk was, en hoe slecht vele menschen waren. Marieken roerde niet, en had heur gelaat verborgen, en zoo, langzaam, pijnlijk, drong het ontzettende nieuwe, het zoolang onverklaard gebleven in het blanke, onschuldige zieltje. Lang sprak Louise, met lijze, gebroken stem, en hoe mooi het toch moest zijn, kindertjes te hebben, als levende warme poppen, die kusten en trachtten te spreken. Toen zwegen beiden. Marieken snikte stil. Zij had, met de heel eerste, warme intuitie van wat een moeder zou kunnen zijn, de eerste teekenen gewaar geworden van haar intiemste physisch wezen, en dat was een wanhoop, die niet te troosten viel. Zij voelde, maar veel scherper thans, wat zij had gevoeld langen tijd geleden vóór zij naar de kostschool kwam en wist, dat zij iets bekends en moois den rug toedraaide, voor altijd, om naar het nog onbegrepen, nieuwe leven te gaan...

Beiden toonden, gedurende eenige dagen, een schuwheid, die het samenzijn zwaar maakte, vol aarzeling en vaag gevoel van spijt, omdat het onvermijdbare gesprek gekomen was.

Toen echter kwam de reactie bij Marieken; zij voelde zich hevig naar Louise gedreven, met al de zucht haar

zwakke, geschokte zieltje veilig beschermd te weten, in een goede, stille haven, waar rust zou zijn en vergeten zou worden de wreede obsessie. En dan groeide, sterker en sterker, het vertrouwen in malkander; hun mooie gevoel, welk geboren werd uit eenzaam begeeren naar warme genegenheid, werd nu tot een wonderlijke, ietwat bevreesde afzondering: zij stonden beiden, als één ziel, vereenigd tegen het harde, wreede leven, dat zij zich voorstelden buiten deze zwijgende kloostermuren, geenszijds het groene tuintje dat hun gezichtseinder sloot. Zij waren als twee kleine masoeurtjes, schuw en vijandig tegenover de wereld, maar die elkander met al de teederheid van hun maagdelijk zielken onbewust zouden beminnen, als moeder en kind, als zusters, en als geliefden.

Zoo liep hun zwijgzaam leventje zijn kalmen, mooien gang; zij leerden naaldwerk, piano en waterverfschilderen, zij hoorden het onbeduidend, lawaaierig kinderspel gonzen als uit een afstand in hun gestadigen gulden droom. Zij waren gelukkig.

Maar langzamerhand kwam een angst in hen te leven: Louise was in ‘première supérieure’ en zou na enkele maanden de kostschool verlaten, waar Marieken dan alléén blijven zou. Zij schoven de gedachte aan de zeker-naderende, onvermijdbare ramp ter zijde, maar met het gaan der dagen kwam zij gestadig met den angst voor het wreede afscheid, in hen te leven.

Wanneer ze nu bijeenkwamen, weenden zij in stilte, met ingedrukte snikken en zonder hun oogen aan te raken, uit vrees voor vreemde nieuwsgierigheid. Dan keken zij elkander aan, en trachtten te glimlachen, door hun tranen heen.

Zij herinnerden zich, hoe Marieken zich eens afvroeg, waarom zij samen niet trouwen konden, en zij namen zich voor later veel bijeen te zijn en, als hun ouders sterven zouden, altijd samen te leven.

Zij schreven aan malkander hartverscheurende briefjes. Marieken bewaarde er een, alhoewel zij overeengekomen waren ze altijd seffens te vernietigen. Op het ‘Loué soit Jésus-Christ was de vlek van een traan.

De dagen gingen onverbiddelijk-zeker vooruit. En de gevreesde prijsuitdeeling kwam, en hun laatste kussen. Louise ging naar het groote, onbekende, gehate leven, en liet Marieken achter, in haar treurige eenzaamheid. Zij schreven malkander veel, gedurende de vacantie, en in de schijnbaar onbeduidende woorden vonden zij de geheime beteekenis, die hun hart popelen deed.

Toen Marieken weer ter school kwam, was de smart om het scheiden onweerstaanbaar. Alle hoeken, alle gangen, de kapel, de klasse, de kinderen, de masoeurkens, alles herinnerde haar aan de heengegane. De brieven kwamen dan weer, warm van goede genegenheid, van hartstochtelijke beloften, van honderden kussen.

Zij was een groote geworden. Zij was zoo stil en ernstig, dat de masoeurkens haar uitkozen, met een andere, om als eerste in den rang de wandelingen te leiden. Het was een eeuwige verveling, met die Charlotte Poels te moeten zijn, en te moeten hooren, uren lang, dat Charlotte non zou worden, en dat zij hoopte naar den hemel te gaan. Het heilige meisje herhaalde bijna woord voor woord wat de masoeurs vertelden over den godsdienst, en die herhaling scheen thans aan Marieken iets droogs en dors, iets levenloos en schoolsch, waarbij zij zich dan met weemoed herinnerde hoe hoog zij zelf eens opging in aanbidding voor God en Maria en voor al de uiterlijkheden der kerk. Zij had een ander doel, waarvoor zij leefde: het innig samenzijn met Louise, in stil en blank geluk, ergens in een droomenhuisje buiten de zware, harde wereld, met hun tweetjes, jaren lang, in hooge liefde.

De school was nu geheel en gansch een nare verveling;

Marieken, die vroeger de eerste was, lette niet meer op in de klasse, kende haar lessen niet meer, vergat haar schooltaken te schrijven. Er werd om haar gekeven en gedreigd, maar nooit kon zij haar afkeer voor het kleine gedoe in die duffe klassen te boven komen. Haar eenig leven was van Louise te droomen, te denken wat zij doen mocht, haar brieven voor de duizendste maal te overlezen en te kussen. In een klein medaljon droeg zij, op haar borst, nevens een schapelier van Onze Lieve Vrouw van Lourdes, een kleine photo van de heengegane, en een lokje van Louise's haar. Marieken voelde die kleine relikwie eiken dag, elk oogenblik, warm op haar hart, als een bestendigen troost. 's Avonds kuste zij het glazen schijfje heel lang, heel teeder, tot zij in slaap viel en haar droomen mooi en gelukkig waren, met de gestadige aanwezigheid van Louse, in irrieële, wonderlijke gebeurtenissen.

Met den tijd echter werden Louise's brieven schaarscher, korter en, Marieken voelde het wel, minder warm en direct. Hoe zeer zij zich zelf overtuigen wilde van het tegengestelde, toch werd zij van lieverlede gewaar, hoe Louise, misschien zonder het te weten, veranderde. Louise moest ginder ergens, in 't vaderlijk kasteeltje, een heel ander leven, een heel andere wereld kennen, en stilaan ontgroeide zij de lange, innige dagen waarvan Marieken nog altijd aan, in stilte, den hevigen weemoed droeg.

Deze verandering werd voor Marieken de hevigste smart; het kwam haar voor, alsof iets oneerlijks, iets meineedigs gebeurd was en het wonderlijke azuren paleis van die eenige vriendschap plots neerstortte tot stof en assche. Zij schreef lange brieven, ongeduldig om het opgelegde harnas van schijnbaar onbeduidende woorden, brief op brief, als alarmkreten van een vergaande ziel. Het antwoord kwam dan eindelijk; Louise kon

maar niet begrijpen wat Marieken meende, zij dacht altijd aan Marieken en zond haar millioenen kussen. Elk woordje werd gewogen en nagepluisd, doch de bevrediging kwam niet; er bleef iets kouds in die zeldzaam geworden brieven...

Een andere smart stond haar te wachten. Vader schreef, dat Tante een aanval had gekregen, en nu, verlamd, te bed lag. Dan schreef hij weer dat zij berecht was. En op een zekeren morgen werd Marieken bij Masoeur Supérieure ontboden. De oude, statige non hield een blauw papier in de hand. - Marie, gij zult voor de eerste maal van uw leven alleen reizen. En er volgden lange raadgevingen. Het meisje stond, bedeesd en angstig, vóór de groene tafel, en steeds ging de rustige stem der non voort. Eindelijk kwam het in vrees verwachte: - Uw Tante is zeer, zeer ziek. Misschien, wanneer gij thuis zult komen, zal zij in den hemel zijn. Bid gedurende de gansche reis, dat God haar helpen moge...

Toen zij thuis kwam vernam zij, dat Tante sedert den vorigen avond gestorven was.

Eerst nu herzag Marieken, in volle klaarheid, haar eigen leven. Het was een aaneenschakeling van duidelijke beelden, vol geluk of treurnis, vol verlangen of verveling, het eene op 't andere volgend, het eene het andere vernietigend, altijd aan, altijd aan, en in het midden was een nietig meisje, met te fijngevoelig zieltje en misschien te weinig wil, en dat leven moest, toen de nauwbekendste wezens stierven, dat voort bleef leven zonder zichtbaar doel, met een dubbelen grooten rouw in haar binnenste, dat Moeder heenging en dat Louise vergat. Een meisje dat stilaan opgroeide in de kille, blanke atmosfeer der kostschool, en in 't kort vóór 't werkelijke, onbegrepene leven zou staan; en zoo zouden de jaren verloopen, het eene na het andere, in een opvolging van verschillende beelden en misschien van vele smarten, en zoo zou misschien het

einde zijn: daar te liggen, in een vreemd kaarsenlicht, koud en met gesloten oogen; voor altijd heen te gaan, uit een wereld waar niemand misschien zich om haar hevigen dorst naar teederheid bekreunen zou en waar niemand haar zou hebben begrepen. Misschien, misschien was die doode, die daar lag, vroeger een ander Marieken geweest, met dezelfde gevoelens en hetzelfde begeeren, misschien werd zij nooit door iemand begrepen en begreep ook zichzelf niet goed, en versufte in het dagelijksche leven, tot zij aan dit einde kwam en heenging, zonder veel treurnis achter te laten.

Er kwam nu in Marieken een hevig medelijden voor Tante en wat haar leven was geweest, zwijgend, eenzaam, koud. En het meisje dacht hoe Tante naast Moeder leefde, en Moeder sterven zag, en toen weende, en toen stil, in schaduw, de lustelooze dagen zag voorbij gaan, en nooit veel sprak, in zich houdend, wellicht, diep in het verste hartekamertje waar zij zelf maar met aarzeling het roeren dorst: een geheim, een onbekende smart. Misschien, ware Tante blijven leven, hadden zij malkander, later, als Marieken meer wist van het zware leven, in stille gelatenheid en goede eensgezindheid naast elkander kunnen zitten, en zou Tante geworden zijn een verre, vervaagde herinnering van wat Moeder was geweest. Misschien had Marieken gansch haar hart geschonken aan de oude, stille vrouw, en in dat kalm bestaan tevreden geleefd, tot het einde komen zou, en het ander leven, waarover niemand een juist begrip had. Toen dacht zij aan Vader, met medelijden en weemoed. Want Vader ook droeg vele dagen van smart, en Vader leefde voort een uiterlijk leven en niemand wist hoe misschien, in de diepste diepten van zijn gemoed, een vezeltje wachtte op stille aanraking van goedheid en begrijpen, om innerlijk geluk of enkel kalme tevredenheid te brengen en zijn ziel tot ziel te maken.

Dien avond zaten vader en kind bij elkander, en ieder zocht bij de andere, onbewust, de bescherming die elk noodig heeft in 't aanzicht der groote daden, die des levens zijn. - 't Is zoo spijtig, zei dan Rubens, 't is zoo spijtig, Marieken, dat uw klassen niet geëindigd zijn. 'k Zou u nu gaarne voor altijd hier hebben, want gij zijt gelijk uw moeder, en dit huis wacht op u om levend te zijn... Het scheen hem dat plots, uit den diepen nevel waarin zijn gevoelen verstompt lag, een goede klaarte kwam, die aan zijn gedachten een nieuwen vorm gaf en aan zijn stem een nieuw geluid.

- Maar ik mag alleen aan mij niet denken, kind. Gij moet spel hebben, en vriendinnetjes, en ook de opvoeding, die ik, oud kleermaker, u niet kan geven hier.

Zijn stem verteederde bij die moedwillige vernedering. - Ik haat die school, Pa'tje. Ik heb maar één vriendin, die thans weg is. En ik wil alle dagen bij u zijn, om u gaarne te zien... Zij kusten elkander. Rubens weende.

(Wordt vervolgd)

Het Psychologisch Portret, en Moro van Dashorst (± 1519-± 1576)
Een psychologisch portrettist
door Plasschaert

I

AAN JAN TOOROP

Wanneer ge dezen schilder op de juiste wijze wilt ervaren en zijn wezen zuiver wilt doorzien, is het ten eerste noodzakelijk zich klaar te maken, wat een psychologisch portret is. Want Moro is een der grootste psychologische portrettisten, die we kennen; hij wordt, van daar uit, naar zijn waarde bepaald. En van uit het realisme...

Het portret, is met de figuur, de grootste opgave der schilderkunst. Dit scheen een tijd lang, in een tijd van noodzakelijke reactie, vergeten, maar deze waarheid, stug en triomphant, wordt natuurlijkerwijze weer erkend. Het portret kan de psychologische weergave zijn van den eenen mensch door een anderen. Het is dan (het is dat niet altijd!) een dubbel spel van twee bezielde wezens; het is een door twee personen opgehoopte uiting. Ik meen daaromtrent, en in zulk geval, een zekerheid te hebben verworven - want vonken-, straleloos, afzonderlijk, leven we niet. We zijn niet bepaald afgesloten door het volumen van het lichaam (dat zich steeds wijzigt!) we zijn, en scheppen, een spheer; we zijn vonkling, vlam en straal; opslorpend, uitzendend en kaatsend centrum, we zijn baken, en afgrond; lichttoren, en kolk. Maar hoe zijn we dat al?

De figuratie van deze dingen is, schijnbaar, eenvoudig. We zijn een lichaam, dat zit, gaat, of rust: we zijn een hoofd, handen, een romp (die kolom!); we zijn in kleiner deelen. We zijn een schedel (doos van 't denken), waarover 't haar zich strekt of breidt, opstaat, krult, of - als een vergeten voorwerp hangt het haar dáár van neer. We zijn een voorhoofd, breed zooals een bastion; koppig als een wig; zachtrond als een gave appel. We zijn de oogen onder dat voorhoofd, onder de veelheid van het haar, onder den boog der brauwen. We zijn - wat niet? - in en door die oogen? We zijn oogen, die schuw zich terugtrokken, met al hun moede glanzen, in een donkerte; we zijn oogen, die fel als een dier, dat springen wil, hun woede steken van uit de kassen. We zijn oogen, andere, die zuiver maar zonder schroom zich vermeijen in het dagelijksch spel, en die niet meer vinden in den Tijd dan wat zilt, en wat zoet schakeeren. We zijn oogen, die zwijgen vol heftigheid; die een woord niet zeggen willen, dat uit hen berst; wij zijn oogen, die plotseling vragen en smeeken, en hun vraag is één van handen, strekkend om hulp. Wij zijn oogen, trotsche, koele, die, achter hun stuggen werenden glans hun zachtheid bergen, maar die, waaksch en wakker geworden bij d'eene, die ons niet weêrstaat, zich verteederen even diep, als zij onophoudelijk weren wat hun niet lust...

Door die oogen genaken ons dingen. Ze zijn een weg ten ingang, een opslorpende opening. Ze zijn een kostbaarheid met kleur; met grauw of blauw als de teederheid; met een bruin als van een dier; met zwart, en dan gauw erkend; ze zijn groenig als een ondiepe, zomersche zee. Ze liggen onder het balkon der brauwen, diep in hun kas. Deze diepte is een factor der geestelijke uitdrukking; hoe sterk ze dat is; de dooden-gezichten wijzen het uit.

Over de oogen zinken, of stijgen de oogleden; met een zacht, aan te raken vleesch; nu dik als een zwaar gordijn, dan ijl als een ‘brise-bise’. En altijd, vergeet dat niet, is de waereld anders, als de oogleên zich hieven hoog, of, traag, zonken neer.

Tusschen de oogen springt naar voren, de kaap van het menschegezicht, de neus, die 't accent van het heerschen er aan kan geven. Die is zwaar en grof, als een grove drang; die is fijn als een lemmer, en trillend als een onwillig dier. Hij is versierd, of verzwaard met de lijnen van de vleugels, die als het schema van een tuimelende golf kunnen zijn. Van onderen gezien is de neus als een driehoek, met de neusgaten, wijd of nauw erin; en deze hebben den vorm van een doorsnee van een vrucht, of, bang, worden ze bijna een cirkel....

Ter weerszij van den neus liggen de wangen, vlak of gegroefd; vol van den dons der ongereptheid, of mij in den man zeker schooner, beschreven met de diepe teekens van het leven. Daaronder l i g t de mond (soms schijnt hij, als bij Couperus, rechtop te staan!) Een smalle goot gaat van den neus naar 't midden. De mond zelf zwelt week in volumina naar den mondhoek, of hij is lang gespannen als een koord; verbeten als een weigering. Een psychologisch schilder kan dien mond nooit ontkennen, nalaten te bepalen; hij kan dat niet, om het spreken niet, om het zwijgen niet. Deze mond, toch, kan de schoonste dingen verzwijgen; soms openbaart hij de melodie ‘de eensgezindheid der gevoelens’. Soms is hij een te kwetsen vrucht, soms een droge dorte; soms is hij de mond van den dichter, den waarheidspreker; soms de mond van den maatschappelijke, den leugenaar....

De ooren ‘staan’ terzijde. Ze zijn méér lijn dan iets anders van 't gezicht; hun lijnenspel vindt ge in de doorsnee van steenen, verschillend geaderd. Met de

kin draagt de hals dit alles; hij draagt het edelst ooft, dat ons hoofd is. Zelf is de hals zacht; hij is zacht om aan te raken; zachte plekken zijn er om lang op te rusten, en in groote aderen gaat de tocht van 't leven door hem op-en-neer. Hij is een stengel, een stam....

Dit is wat de psychologische portrettist zien kan, openbaar, aan den dag, buiten onze kleedij. Hij kan nog de handen zien, die makers, die spelers, die vasthouders, en die loslaters. Zij hangen in de lucht neer als bloemen (de handen der tooneelspeelsters!); zij liggen als te groote, niet te bergen dingen op de knieën der oude werklui. Ze zijn rank door kostbaar niets-doen, soms weigerachtig ten werk; dingen om mee te spelen, om aan te pakken, te streelen, los te laten, te laten gaan als liet ge water over u henen spoelen. Ze zijn vol van achterbaksche meening (de handen der vrekken); ze glijden in uw handen niet alleen, maar jagen òp met hun spitse felle toppen, met de nagels, die, als pannen op een nok, op de vingers liggen. Ze zijn eerlijk en voluit, een vlakte van eerlijkheid. Ze zijn nutteloos, of ze zijn bezig. Ze zitten als twee vogels bij malkanderen, als zij spelen; ze duwen weg als ze schrijven; ze maken korte of lange gebaren, wanneer ze schilderen; ze lijken zelf te leven, onafhankelijk; ze zijn het tweede gezicht van den mensch, de tweede openbare uitdrukking, de lichamelijke, zinnelijke, tegenover de geestelijke in den kop.... De rest van 't lichaam gaat schuil; de groote holten van de borst en van den buik zijn verborgen; de snelheid der beenen met hun lange lijn, van dij tot enkel, waar ze zich nog even heft om in den voet sierlijk zich te verspreiden, is in de kleeren opgesloten; de rug, verborgen, wordt vermoed...

II

De portrettist moet dit s c h i l d e r e n . Hij moet dat lichaam schilderen, dat een teeken is, een symbool, ten slotte: een maaksel van den geest. Want dat is het: een maaksel van den geest. Eerst maakt, in de jeugd, misschien! het lichaam den geest; dan, vanaf de voltooiïng der persoonlijkheid maakt de geest het lichaam.

De portrettist moet dat s c h i l d e r e n , a l s e e n s c h i l d e r . De psychologie moet voor hem een vorm van 't schilderen zijn; ze moet schilderkunst blijven en worden. Een ander-geaard schilder kan een mensch a n d e r s zien: als een groot boeket. Voor den portrettist is het meer: zwellen en zinken van bezielde materie; een bouwsel; een lijnencomplex; een arabesk, die eeuwig is. Het is een eenheid, een organisme, dat hij weergeeft, hemzelf verwant, een te deelen, maar niet te scheiden geheel; openbaar en verborgen. Hij moet dat geheel geven op eens, op een bladzij. Hij kan geen vervolg er op geven, als in een boek. Ineens, voluit moet dat wezen voor u staan, in zijn bouw; als symbool. De portrettist moet zijn achtergrond eens en voor eeuwig zettenachter dien mensch, dien hij her-maakt. Hij moet weten, dat die achtergrond (kleurtegenstelling) verrijkend kan wezen, of voortzetting van kleur; hij moet weten, dat die achtergrond als een niet-schennende diepe onbestemdheid kan bestaan, waaruit de man, dien hij schildert, lijkt te kristalliseeren, of naar voren steekt, als een landhoofd; hij moet, als altijd, weten, dat het vlak rustig blijft bij 't versieren (zoo krijgt hij het tijdelijke in 't eeuwige); hij moet die rust bereiken door tegenstellende herhaling; geen lijn mag blijven zonder tegenstrevende weêrpartij; geen heffing zonder tegenwerkende inzinking; geen licht zonder zijn kracht, zijn donkerte... De schilder is de kunstenaar, die den schoonen ‘leugen’

van de stof 't zinnelijke ontneemt om de waarheid van den geest (het rhythme) te openbaren; aan de vlakke stof geeft hij eeuwig volumen... Hij kan dit doen op verscheiden manier. Hij kan het kind en de vrouw bovenal en den jongen zien, ik zeide het, als bloesems, als bloemen. Hij kan daarin alleen zichzelven kaatsen. Hij kan zich verslaven aan een wisselende verlichting, als een mogelijkheid, eindeloos van schakeeringen. Hij kan met het licht vechten; licht als een adem willen zijn; stuiverig als vlindervleugels. Hij ziet de oogen dan niet als een ingang en den mond niet als een uitlaat, maar als een wankel blauw, en als een rood, dat blank wordt door een groot lang licht. Hij ziet de huid dan als dauw, waaraan het hemellicht hapert; de handen bleek, als bijna verflensende rozen. Hij zal dit alles dan tesaam zetten in een gamma, dat niet meer te vergeten is, zoo ongerept is het van iederen smeur; dartel zal hij een grijzig-rood lint neer laten hangen bij zeer blank wit. Hij kan een borst fijner maken, dan wat er zwelt in het avondlicht van een theâter; norscher-rood zal een pasgeboren kind met zijn kleur daar tegen rijzen...

Ge moogt de schilderkunst van dezen schilder niet misschatten; zij is smetteloos-zuiver als een bries van licht zelf. Het komt hem er niet op aan, of hij een ‘denkend’ wezen maakt; ge vraagt bloemen niet of zij peinzen. Hij schildert een lichtverschijnsel; hij vecht met het licht... Zijn kunst is een oogewasschen na veel donkers; zij is de kunst van het schoone oogenblik... dat hij eeuwig maakt.

De psychologische wijze is dubbel; dieper van zin; de schilder boetseert een mensch, als een w e z e n , d a t d e n k t . Het hangt van zijn eigen geestelijk verlangen af, van de kracht van dit verlangen, van 't vermogen

dit verlangen in schilderkunst te verwerkelijken, of hij het hier zal brengen tot een volheid. De psychologische portrettist kan een mensch schilderen als realist, of hij kan hem heroïsch geven, als type (is dat altijd romantisch?)

Den realist moet ik hier behandelen; Moro van Dashorst is een psychologisch realist. Het laatste realisme, dat wij gekend hebben na het anekdotische wat kleine van Allebé, is dat zijner leerlingen. Het is uit op de schildering van de stof; benadert zóó den geest. De schilder van 't 'schoon oogenblik' is haast onverschillig tegenover den stof; de kleur, die zich voegt tot vibreerend mozaiek, is zijn zaak. De realist is anders. De verschillende textuur wekt zijn aandacht; de huid in haar verscheidenheid, de kleedij in haar verscheidenheid. Hij is bezeten op wat de werkelijkheid heet, wanneer hij eenmaal staat, stand en verlichting heeft gekozen. Hij is een onophoudelijk aanbidder van die werkelijkheid, en hij z o u kunnen ontaarden tot een koel nabootser, boven wiens weergave de werkelijkheid te verkiezen waar! Maar - waarom verkiezen we zijn werk boven de tijdelijke verschijning, wanneer hij ten minste een persoonlijkheid uitdrukt, en hier in ons geval een tweede bepaalt! De schilder ontnam in zijn uiting het vervlietende aan de verschijning; h i j b o n d v o r m e n p s y c h o l o g i e t e s a a m t o t e e n r h y t h m i s c h e e e n h e i d. De schilder gaf een beteekenis voor altijd aan de vlakken die hij schilderde; aan de lijnen, die hij trok; aan de volumina, die hij rangschikte...

Het realisme heeft één duidelijk gevaar. Het kan grootheid verspelen (dat is Moro ook overkomen). Het kan een mensch maken tot een som van détails; het vergeet gemakkelijk, dat de détails functies moeten zijn van het geheel. De realist kan een kop schilderen, èn handen,

èn kleeren; hij kan stoffen schilderen, ringen, haar, een oog; hij kan vergeten, dat hij ten eerste het heele lichaam moet doen voelen, den geheelen kop. Veth is een voorbeeld van de fout van dit realisme. Hij is daarin Hollandsch, van onzen landaard. De Hollander is bij voorkeur een realist. En wanneer hij zich durft laten gaan, dikwijls een naturalist bij instinct. Hij kan toomeloos wat zich vóór-doet schilderen, en hij kan onbeheerscht, zich vermeijen in nauwkeurigheid, die tot kleinheid wordt. Hij kan de constructie, 't gebouw, vergeten om de steenen; hij kan het overzicht verspelen, om te keer te gaan, geduldig, vastbesloten, tegenover ieder brok wat hij weergeeft. Dit is 't gevaar. Het realisme der Hollanders heeft hen niet altijd tot grootheid gevoerd; maar wij kunnen ons niet weerspannig stellen tegenover dezen innerlijken trek, want die houdt ons, met al zijn fouten, op vasten grond. Naar den hemel opwaarts schieten is zeker de daad van den kunstenaar, maar dat geschiede van een steunpunt (de innerlijke trek); met gebroken lende neertuimelen in een moddersloot is altijd onbelangrijk, al geschiedt het na een opspringen boven uit een vliegmachine. Het réalisme is bij ons, voor ons, soms het begin van een droomrijk einde, maar al is het niet dat, te mijden is 't ons eigentlijk nooit; we zijn eenmaal zóó gebakerd. Wij missen den weidschen adem der Italianen, de wijde, linéaire, gemakkelijke kracht; wij bezitten den subtielen weemoed niet der Franschen, niet hun lichtvingerige intimiteit, niet het stug en statig realisme der Spanjaarden. Wij zijn realisten voor kleine kamers (maar het licht daar wil eeuwigheid geven aan stille vruchten en vrouwegezichten); we zijn schilders van kermissen, en van kindergroepen, voor altoos snaaksch in een verfijnd blozende kleur; we zijn dat, en niet meer, maar we zijn w e r k e l i j k s c h i l d e r s . Wanneer we te beklemd zouden worden, hebben wij den hemel

over onze steden: en steken wij onzen kop buiten het raam, dan hebben wij den polder, de wei, de solemneele rivieren, den zee-arm, wij hebben de zee. En deze vergezichten maken ons innerlijk-ver (wat eeuwigheid is er niet in Vermeer's Kantwerkster; wat innigheid van ruimte!)

We zijn realisten. De portrettist geeft dat realisme een psychologisch accent. Hoe hij dat doet, is het wonder der persoonlijkheid, en het wonder der kunst in die persoonlijkheid. Bij alle lust, en alle volharding, bij al bepalen en bij al inzinken in deze eindloos belangrijke vraag, stuit ge, altijd opnieuw, op iets, dat zich in het donker verliest. Ge kunt stap voor stap naderen; de bron waaruit het eerste water welt, blijft verholen. Dit is geen reden om iets te laten wat dichterbij brengt; het is in de menschelijke natuur verder te gaan, maar tot nu toe (laten wij 't trotsch zóó zeggen) zijn er nog sprakeloosheden, dieper dan alle spraak; er zijn dingen die verder weg beginnen, in meer donkere gemeenzaamheid met ons innerlijkst wezen, dan dat wij ze konden klaren, en overgeven aan het broze, breeklijke, ijlbepalende woord ....

Een psychologisch realist verbindt zijn realisme dus met zijn ziel-uitdrukkend vermogen. Deze verbinding geschiedt zóó snel, dat wij haar wel onmiddelijk mogen noemen - zoo zij dat niet is. Een psychologisch realist karakteriseert onmiddelijk, door zijn eigenaardige begaafdheid, den vorm, de lijn, de kleur, het gamma. Onmiddellijk verschuiven al deze dingen overeenkomstig den in hem dan actieven aard; hij wringt op speciale wijze den vorm - of is het, en anders, een speciale benadering van den vorm?[1)]. Hij benadert een wezen, dat als hij zelf is, en dat hem kan beïnvloeden

1) Niet te vergeten is dat elk kunstenaar een wijzigend overschrijver is.

(zijn wij niet spheren?). Hij kan zóó doend, en zóó allicht beïnvloed, een beeltenis maken, onverslaanbaar door den tijd. Schilders maakten zulke beeltenissen.

De door hen verwerktelijke wezens leiden een onafwijsbaar leven; ze hebben intensiteit; zwijgende of geopenbaarde handeling; ze hebben soms een bizarre, dwingende macht.

Tot deze portrettisten is Moro van Dashorst te rekenen.

B

Hollandsche schilders zijn te weinig schrijfsch; we weten, in het algemeen, te weinig van den tijd, dat zij zich van onder de leermeesters uitvechten, tot hun persoonlijkheid hun zelven klaar wordt. Wij weten te weinig wat ze dachten van, en hoe ze den invloed ondergingen van de onderwijzende schilders. Dit is meer dan te betreuren, want ieder, die schilderlevens nagaat, merkt op, met verwondering soms, de langdurigheid der eerste lessen. En ik bedoel met die lessen niet alleen de wenken voor het kostbare schilders-métier, ik bedoel met die lessen evenzeer de raadgevingen van zekerinnerlijken aard.

Moro, de Utrechtenaar, is een leerling van Scoreel, die toen te Utrecht woonde. Hij is de leerling dus van een schilder, die dichter was en ingenieur, humanist; Moro ondervond dadelijk bij zijn beginnen den invloed van een geest, die wijder was dan meestal, en wiens eigen schilderijen doorzoet zijn met iets der Zuiderlijke gratie. Het ware zoo niet alle, toch vele handboeken van kunsthistorici waard, zoo we wisten hoe een sterke natuur als Moro, gauw zelf een meester, Scoreel's leering aanvoelde en onderging; op welke wijze meester en leerling stonden tot malkander. En te bedenken dan,

dat er aanteekeningen hebben bestaan van den lateren Spaanschen hofschilder; met zekerheid geconstateerd te weten (door van Mander), dat onwillige kinderen dezen gezochten schat, vermoedelijk, verloren deden gaan, waarvan het geringste van groot belang geweest was.

De eerste jaren van den Utrechtschen schilder zijn ons feitelijk onbekend, zooals, en dit is ongewoner merkwaardigheid, de laatste jaren van dit leven ons te duister bleven.

Scoreel zou voor zijn leerling beslissend wezen. Langs Granvelle, door Scoreel geschilderd, zou Moro (in 1547 lid van het Antwerpsche Lucasgild) binnengeleid worden in het moeielijk te genaken Spaansche hof. De Keizer kwam met zijn zoon uit Duitschland naar Brussel. Moro schildert (1549) zijn beschermer Granvelle, den politicus, den veldheer Alva (1549) trotsch van zijn overwinning; hij schildert den twee-en-twintig-jarigen Philips den tweede. Hij schildert, zoudt ge zeggen, een trits van onze vijanden. Moro is reeds een schilder van aanzien als hij dat doet; hij houdt verblijf bij den fastueuzen Granvelle; hij heeft leerlingen; hij gebaarde zich, als iemand die fortuin bezit. Eén noodige opmerking moet ik hiertusschen voegen, om zuiverheid's wil. Het was niet tegen den draad der drie karakters, Philips, Granvelle en Alva een' kunstenaar te eeren. Integendeel. Hun hooghartigheid verdroeg én zocht de hooghartigheid der kunst en van den kunstenaar; en méér, Granvelle, toch een hoveling, was Moro's getrouwe vriend, zelfs als deze minder den gunst genoot van zijn vorst. Dan begint in 1550 het trekken van Moro; het is bekend, dat in dien tijd der Renaissance, velen zich niet ontzagen de bezwaren van 't moeielijk reizen haast te zoeken. We vinden Moro in '50 in Rome. Titiaan's

werk was dáár, als een macht, en Moro, de schilder, kon dat werk niet voorbijgaan. Hij moest den invloed ondervinden, en v e r w e r k e n . Want overrompeld kon de stugge Moro zelfs niet door Titiaan worden. Te verschillend zijn de twee karakters. Titiaan is bovenal de gezondheid van den trots, de openbare hooghartigheid, de openbare toorn (al kon hij am een doel zich terughoû'n). Titiaan, openbaar bewogen werd openbaar-dramatisch; de innerlijke handeling wordt tot een handeling van het lichaam, zoo 't kon. Dat is wat ge (zoo goed als) nooit van Moro zult kunnen zeggen. Had M o r o dat, wat tegen zijn karakter ging, gewild, het ware hem niet werkelijk gelukt; hij i s v a n e e n v e r b e t e n i n n e r l i j k h e i d . Zijn figuur is geen stilleven; de oogen leven bij Moro zeker met meer inwendige moeiten dan ze ooit bij Titiaan zouden leven. Dat ziet ge in den schralen kop van Alva, sterk, hoogmoedig, niet zonder achterdocht, misschien niet groot van ideeen, maar onophoudelijk in het volvoeren van zijn plannen; strak bijeen gehouden steeds door 't harrenas van den veldheer.

Uit Rome trekt Moro naar Portugal (rechtstreeks?); hij is in Madrid. 1553 vindt hem in Engeland om de purperen Mary Tudor, Philips eindelijke bruid. Portret na portret volgt elkaar op bij den hofschilder. Mary Tudor is een werk van den sterken, betoomden Moro. De kop der koningin is van een zwijgende felheid, de handen zijn gekarakteriseerd, de ooren met alle zorg gemodelleerd. Natuurlijk zijn de stoffen verwonderlijk. Dat sprak toen van zelf bij schilders, die de tradities der Middeleeuwen niet ver achter zich hadden. De kop met zijn nurksche innerlijkheid is echter hoofdzaak gebleven; geen détail verdrong hem.

In 1554 is Moro met Philips, den bruigom, in Engeland. Vermoed wordt, dat hij de Holbeins leerde kennen;

t.o. 72

een werking? op zijn eigen uitingen wordt aangegeven. In '55 is de schilder in Holland; in dat jaar doet Karei den Vijfde afstand. Brussel was daarvoor vol vorsten; hertogen waren als kleingoed. Uit 1550 is de Willem van Oranje, uit Cassel. De gunsteling van Karel den Vijfde vertoont voor mij (met recht?) een andere eigenschap, dan de Spanjaarden van Moro. Het portret, ook van een gesloten mensch, is minder fel-verbeten; minder benepen, meer open voor droomen van langen duur, wier doel niet enkel hij zelf was. In '56 is Moro in Utrecht, in '57 schildert hij, naar Brussel gegaan, Philips, wijdbeens, ten voeten uit; hij schildert Farnese, een gratie, een breeklijkheid, geen verwijfdheid. Hij schildert zich zelf (1558); het portret der Uffizi te Florence. Hij lijkt een Spanjaard zelf (maar hoe innig is het stilleven, het fleschje, vóór het doek). Hij is deze jaren in Brussel of in Utrecht; zijn vrouw schildert hij met haar hondje; zelf modelleert hem op een penning Stephanus Hollandicus. In 1559 is hij weer in Spanje? Hij copiëert voor den koning; dat was hofschilder's werk. Hij trekt weer naar Utrecht; met familieleden, maakt hij den alleenen krachtigen kop van S c o r e e l , zijn' leermeester. Het is een groot eerbetoon van een trotschen leerling; het portret doet denken aan Holbeins Erasmus; het is grooter van gang; het heeft een der wonderbaarlijkste monden, die ik geschilderd weet... Het kan het werk van een schilder zijn, ik zeide het, een mond te schilderen als een vrucht, bevangen van 't briezig of stilstaand licht, maar het is grooter, zooals Moro deed, een mond te schilderen, als een deel van den kop, dat innerlijks uitdrukt. Dat doet deze mond; dat doet deze lange mond, dat doet de zwellende en zinkende lijn van den bovenlip, de eenvoudigere van den onderlip, dat doet de lijn van de mondopening zelf, die, lenig langgetrokken, l i g t in dit gezicht... Hij

schildert in 1561 den gelen man (den Zwijger?) van 't Mauritshuis; de landvoogdes Margaretha; den Dwerg. Met de Dwergen is hij een voorlooper van Velasquez. Beide hofschilders hebben dat wrange speelgoed der Koningen geschilderd, dat speelgoed, dat een mensch was en wiens brutaliteiten als vlagen buitenlucht wel woeien door het in formaliteiten verstarrenden hof. Hoe ik den Zwijger? vind, ik heb het geschreven (Studies en gegevens, 1907). Het rechteroog daar beheerscht het gansche portret; in 't geel van het geheel staat het traag en open. Het is vol zinnende intellectualiteit; het is Moro wiens gevoel zich nooit geeft, maar altijd het geformuleerde aan zich heeft...

Granvelle is voor Moro, in ongenade?, steeds een vasthoudend vriend (laten we dit om de vaderlandsche historie niet vergeten!). Hij schildert, Moro, in 't jaar van Granvelle's ongenade den Goudsmid (Mauritshuis), die iets van een gebaar laat zien. De mansfiguur is voor mij steeds oppervlakkiger gebleven dan de mat gulden, bitter-gele Willem van Oranje(?)

In 1576 komt Alva naar 't Noorden. Philips dringt bij zijn veldheer-executeur aan hem zijn schilder te zenden, maar Alva weerhoudt hem, voor zichzelf, en om zijn maîtressen te schilderen. Moro schildert Alva in '67, fel van hooghartige laatdunkendheid...

Waarom hebben we geen brieven uit den tijd, die nu volgt? Het moet den Hollander, hoewel de schilder van 't Spaansche Hof niet gemakkelijk geweest zijn, de eer te genieten van den Spanjaard; hoe vol belang ware het te weten, welken tweestrijd de schilder kende, zoo hij dien kende, hoe schildersdrift, gewoonte en landsgevoel zich verhielden.

In 1568 schildert hij Sir Henry Lee; hij schildert Antonio del Rio, met zijn k i n d e r e n , en de vrouw van del Rio (in 't Louvre). Ge zoudt allicht meenen, dat de schilder

t.o. 75

van den koning, der vorsten en van de hovelingen, niet een kind kon schilderen. Maar dan vergeet ge den realist in hem; den grootsten trek in Moro. Moro woont weer in Antwerpen. Hij schildert in 1576 het laatste portret, dat ik noemen wil, dat van Goltzius, een portret, steil van kracht...

Karakteriseering

Moro, de stugge en stille waarnemer, hartstochtelijk, sterk, eenzaam-trotsch, fel maar betoomd, geeft de figuur zoo goed als nooit met een gebaar; de armen zijn zonder beweging; de handen liggen neer, in rust; of zij houden rustig den handschoen of den staf; de ringen ronden zich stillekens om de vingers. Alle beweging ware toch tegen Moro's zielsinzicht! Hij is de schilder van den sterken, verbeten hoveling; van den Spanjaard meer dan van den Hollander; hij is de schilder van den koppigen wil, niet uit op d'ideeën, maar op den voorspoed en op den roem van zijn geslacht. Het spreekt van zelf, dat bij zoo'n schilder d e o o g e n van belang zijn, de monden, de handen. De oogen van Moro's beeltenissen (die dikwijls driekwart rechts genomen zijn) - ze zijn de stille, haast gesloten levensbronnen, waarom ge dezen schilder m o e t eeren. Ze hebben een bezig, teruggehouden staren over zich; soms staren ze met felheid; ze nemen waar, zonder zich te verraden; ze zijn vol intensiteit, maar, ik mocht herhalen, zelden met een gebaar. Dat scheidt Moro onmiddelijk van Titiaan. Bij Titiaan is het gebaar vlak bij; de kracht wordt bij den Venetiaan altijd moeielijk bedwongen; ze wil naar den dag; de leden willen los van den romp; de oogen stralen zenden, en gebieden; de grage sterke handen willen grijpen. De handen van Moro zijn zoo zeker van hun heerschappij, als hij den

Spaanschen koning schildert, of den veldheer, of een landvoogdes, dat ze alleen hun kostbaarheid (telkens afzonderlijk uitgedrukt) willen vertoonen. De m o n d e n van Moro zwijgen uit trots, als ze van den Koning zijn, nurksch, mismoedig-laatdunkend; ze hebben te zwijgen, als ze 's Konings wenschen willen voltooien, of, zooals Willem van Oranje, willen weêrstaan. Een enkele maal breekt deze starte open, in Farnese, in de kinderen del Rio. Maar h e t k e n m e r k e n d e i n M o r o i s h e t g e s l o t e n e . Daarom zijn voor mij die portretten te zoeken, waar de kleur ‘gesloten’ is, 't zij ze bleek is, gulden of anders; hetzij ze kostbare donkerte werd: zwart en goud. Ik zoek niet die, waar ge het Venetiaansche 't meest openbaar erkent; ik wil de zwijgende menschen en de zwijgende kleur; ik wil Moro's somber realisme ('t hem eigen wezen) zoo groot van spanning, zoo wel-gediend door zijn kunde, zoo feilloos van inzicht, dat het hem, met alle recht, zet bij de groote makers-van-Beeltenissen. Ik eer dat realisme, opgesloten in den vorm, rumoerloos, van verdoken diepte; vreugdeloos. Het is tegenover de sterke vreugd te stellen als een gelijke kracht.

(1921)

Nagekomen antwoorden van genoodigden

1. Wanneer laast U voor de eerste maal een werk van Dostojevsky en herinnert U zich nog welke indrukken dit in U wekte?
2. Heeft de voortgezette lectuur van zijn werken beteekenis voor U gehad, en zoo ja, kunt U ons daaromtrent iets mededeelen?
3. Welk werk van Dostojevsky beschouwt U als zijn centrale schepping: Schuld en Boete of een der latere hoofdwerken (De Idioot, De Demonen, De Gebroeders Karamasoff)?
4. Is Dostojevsky's zielsontleding U zeer vertrouwd, òf uiterst vreemd? M.a.w. is zijn werk U in de eerste plaatsaanleiding geweest, om Uzelf dieper te peilen, de menschen Uwer omgeving beter te doorzien, kortom Uw eigen wezen dichter te benaderen, of heeft hij U vóór alles gefascineerd door de openbaring eener U vreemde gedachte- en gevoelswereld: de Russische, of zoo men wil, de Aziatische?
5. Welke acht gij Dostojevsky's beteekenis voor de religie, en speciaal voor de religie der toekomst?

Antwoord van Emmy van Lokhorst

Sinds maanden houdt werk mij gespannen. Daardoor antwoordde ik nog niet op het formulier met vragen. Het zal u misschien echter toch nog belang inboezemen het volgende te lezen?

‘De’ litteratuur bekoorde, ontroerde, schokte mij. Nooit echter ging zij tot de eigenlijke dingen. D's Schuld en Boete was mij een b e v r i j d i n g , Karamasoff een openbaring. De Idioot, hoe wonderlijk ook gecomponeerd, bleek voor mij alles te bevatten waar het in 't leven om gaat, waar 't op aankomt. Hoe heb ik me op de wereld een vreemde gevoeld, altijd. Leefden de menschen dan allen in een andere sfeer, bestond datgene

wat voor mij de bodem van alles was, voor hen niet? D. scheen mij de e e r s t e m e n s c h die ik begrijpen kon, die mij v o l l e d i g verwant was, d.w.z. waarin ik mij geheel kon verliezen.

Antwoord van Top Naeff
Bij het doodsmasker van Fedor Dostojevsky

> '... Gerade wenn man den Kopf unter das Messer beugt und dann hort wie es von oben klirrend herabglitscht - gerade diese Viertel-secunden mussen die furchtbarsten sein!'
> (Der Idiot)

Altijd zie ik weer dit: uw doodsgezicht,
Den sluier, dien men van uw trekken trok,
En spreidde over het stille marmerblok,
De schelpen uwer oogen, diep-doorlicht...

Der liefde groeven, schaduwen van wrok,
Een glimlach torscht van eeuwen het gewicht,
Zucht van millioenen... één geheim gedicht,
Bij 't reut'len van de donkre torenklok.

Het dood-zijn niet, het sterven maakt ons bang.
Deed het nog pijn? Viel u het wachten lang?
Wat sprak in uwe ziel de Man aan 't Kruis?

Geen-een ontkomt... Geen, die zijn Uur verraadt...
Maar in den afdruk van uw bleek gelaat
Schreef God uw groet aan het Groote Armenhuis.

Antwoord van D. Th. Jaarsma

I, II en III Ofschoon het zeer lang geleden is, dat ik voor de eerste maal een werk - De gebroeders Karamasoff - van Dostojevski las, herinner ik mij nog zeer

duidelijk de indrukken door dat boek in mij gewekt. Deze waren van hevigen aard. Ik vond - want ik was jong en het hart was tot gretig bewonderen van het buitengewone aanstonds bereid - ik vond Dostojevski groot, en dat boek aangrijpend schoon. Ik vond hem een zeer geweldigen Geest, en dat boek was zoo hoog en glanzend... En toch geschiedde mij bij Dostojevski, wat mij bij bijvoorbeeld Strindberg zelfs niet overkomen is: ik behield diep in mij een huiver als voor iets aan mijn wezen vijandig, iets waarvoor ik mij moest hoeden. Ik vond namelijk Dostojevski angstwekkend m a t e l o o s . Ik vond geen zelfbeperking bij hem en geen beheersching; geen begrip van evenredigheid of van verhoudingen. Ik vond bij hem g e e n g r e n s . Ik was mij bewust dat, machtig, zijn ontzaggelijke figuur uitrees boven elk mijner zorgvuldig doordachte en angstvallige bedenkingen; dat deze schriel moesten schijnen en flutterig bij zóó stralende Grootheid.... nochtans wàs het zoo, en bléef het zoo. Het kan u bekend zijn dat ik nog vorig jaar, in mijn P r o t e u s -artikel in Den Gulden Winckel daarvan openlijk getuigd heb. Ik voel in de geestelijke personaliteit, die wij met den naam Dostojevski aanduiden, een mij vijandig element van opzettelijke overschrijding van uitersten, hetwelk ik besefte als een spiritueel gevaar reeds bij de lezing van De gebroeders Karamasoff, en als zoodanig ben blijven beseffen ook bij de voortgezette lezing zijner werken, van welke mij R a s k o l n i k o v wel moet voorkomen het beste te wezen.

IV Met niemand zou het mij lusten te twisten over de vraag, wie met Dostojevski's zielsontleding het innigst vertrouwd is, of wie, in reactie op de lectuur zijner meesterlijke werken, zichzelf het diepst gepeild heeft. Wat bedoelt gij met uw aan woorden rijke, doch met

klaarheid van uitdrukkingswijze poover uitgeruste vraag? Laat ons een oogenblik de interessante pose der zelf-peilerij vermijden bij het kalm-klare besef, dat wie óóit een der Grooten las, zonder dat het hem aanleiding werd zichzelf ‘dieper te peilen’, zich aan zichzelf meer te openbaren.... dat die nièt waard was het eeuwig bloesemen der groote Dooden te aanschouwen. Ieder die Dostojevski met het geestelijk Binnenoog gelezen, naar Dostojevski's stem met het innerlijk Oor geluisterd heeft, zal èn zichzelf hebben leeren beter en dieper kennen, doch ook getroffen gestaan hebben door de openbaring, in des meesters werken, van het Russisch wezen, de Russische ziel. Ik zie niet in, dat het één het ander zou moeten uitsluiten - ik onderga den c o m p l e e t e n Dostojevski.

V R e l i g i e d e r t o e k o m s t? Zal er zoo een zijn? Laat ons toch de dikke woorden óók vermijden. Laten wij maar eerlijke en eenvoudige beoefenaars van een schoon handwerk blijven, hetwelk door de phrase niet ontwijd mag wezen. Laat ons toch bekennen, dat, zoo er al óóit eene ‘religie der toekomst’ zal zijn, wij geen de minste voorstelling hebben van haar wezen. Eene ‘religie der toekomst’ zou zijn de resultante van zóó oneindig vele, gekende en ongekende, krachten-uit-het Heden, dat het den rechtschapen werker - hem die de Waarheid wil, en niet het belang van een tijdelijk streven, hetwelk voor een vooropgezet doel zou begeeren Dostojevski te annexeeren - onmogelijk is, daarin de kracht van den afzonderlijken invloed van Dostojevski te bepalen. Dostojevski's kunst is religieus in wezen, als alle waarachtige kunst. Dostojevski's geestelijke personaliteit is religieus in wezen, als elk groot kunstenaar, die, zich immer zijn priesterschap indachtig, zich ten allen tijde zijner priesterlijke zending bewust was. En

indien Dostojevski voor de ‘religie der toekomst’ iets beteekent, zoo zal het dit zijn: dat hij, als alle Grooten met hem, den bodem toebereidt van het menschelijk hart, en de groote stilte voorbereidt.

Ja, van ons Hart. Want het is in ons Hart, het is op den bodem der menschelijke Harten dat de behoudenis geschreven staat van het menschelijk geslacht - dáár, waar de zaden liggen geplant van de religie der Schoonheid.

Is het wellicht, met uwe ‘religie der toekomst’ dat gij deze religie der Schoonheid bedoelt? Dan zou ik mogen zeggen te gelooven, dat Dostojevski's beteekenis mij voorkomt te zijn deze, dat hij het ontkiemen van dat zaad verzekert - méé verzekert als één-uit-velen - door het uitrukken der verstikkende bloot-materialistische woekeringen. Juist hij, in zijne mateloosheid! Dan zal het wezen mede door zijn machtig aanzwellende Stem, dat begeesterde jongeren den donder hunner groeiende stemmen zullen doen daveren over de wereld; dan zal het wezen ook door zijn electriseerend woord, dat hunne woorden zullen inslaan overal, als bliksems, en het branden zal aan alle hoeken over de gansche Aarde; dan zal het mede zijn door het luiden van dezen stormklok der Russische steppen, dat tot het einde der wereld de klokken van een nieuwen tijd zullen ronken, dat volken en menigten ontsteld te hoop zullen loopen, en er een groot geschreeuw zal zijn in den nacht. Als dan de nieuwe morgen komt - gij weet, het zal zijn in de Wedergeboren Stilte - zoo zal de zon opgaan over eene verbleekte menschheid, treurend over hare Beschaving.

Dat zal het loon zijn van alle Grooten der geteisterde Menschheid samen. Vrucht van hun arbeid. Want dageraad dier wereld, welke wij worstelend nader komen: Wereld, in schoonheid herboren.

Antwoord van Ine van Dillen

Zeer goed herinner ik mij de koortsige ontzetting, waarin ik, hoe jong nog, Dostojewski's ‘Schuld en Boete’ ten einde las - maar ook het dankbaar ademhalen daarna herinner ik mij, die nieuwe ziel, ontsnapt zoo net aan aan donkere gevaren, maar daardoor ook juist helderder wakker geworden.

Hebben wij zulk een proces eenmaal doorgemaakt, dan vertrouwen wij ons met verrukking toe aan dengeen, die den storm in ons oproept - dien storm, die den mensch duizelig ver van zichzelf schijnt weg te voeren en wezenlijk hem toch slechts tot zichzelf doet komen. Wie op deze wijze steeds meer bewust raakt van de eigen ziel, dien zullen in 't gewone leven de oogen te eerder opengaan op de noodwendigheid der eigen daden - hij zal weten, te moeten leven als die menschen van Dostojewski, die doen wat zij op een gegeven oogenblik voor hun ontwikkeling doen moeten, zij 't dan dikwijls ‘onbegrijpelijk’. Zij, die, trotseerende de duizelingen der schaamte en de pijn der gekwetste eigenliefde, met zachtheid neer kunnen zien op hun eigen vernedering en ondanks de pijn dier vernedering stand kunnen houden in h e t geluk, het eenig-noodige: in levensvertrouwen. ‘Kus de aarde’: aanbid het leven! ja bevochtig de aarde met vreugdetranen, ja vrees niet en schaam u niet.

Een luisterrijke, niet meer een dreigende wisselwerking begint zich in onzen geest te voltrekken tusschen de bekende onbekenden uit Dostojewski's verhalen en de onbekende bekenden in het leven om ons heen. Steeds meer geven zij elkander prijs van het lokkende, tergende of fascineerende raadsel hunner persoonlijkheid, steeds heller belichten zij elkander. Is dit niet het sprekende bewijs van het waarachtig-levende der Dostojewski-figuren - dieper gezegd: van de

onuitputtelijke liefde van des schrijvers groote hart? Ja, deze onuitputtelijke liefde! Men kent haar misschien aan de kleinere figuren meer nog dan aan de groote. Want ieder wordt zijn eigen plaats gegund immers, aan ieder wordt recht van bestaan toegekend, ook aan de gekken, de dwazen, de dooven, de blinden, de krommen: Aan ons allemaal kortom! Gerechtvaardigd worden we e n t e g e l i j k wordt alles van ons verwacht. Verstandelijk wordt de engelen-kracht van Dostojewski's liefde slechts beseft aan de duivelsche kracht zijner analyse. Want wat zou een zoo ver doorgevoerde analyse anders beteekenen dan dood en vernietiging - in plaats van het leven de dood! - indien zij niet ten volle was dienstbaar gemaakt aan onweerstaanbare liefde? Bedenk de doodelijke werking van het groote verstand zonder liefde, het stomme verstand, dien waanzin, in Iwan Karamazow - en besef, dat er een heelal van liefde noodzakelijk was om dit verstand te dwingen tot dienen! En bij den hemel - wat zouden wij dan liefhebben indien wij Dostojewski's werk niet liefhadden, dit werk, dat als de springvloed zelve der liefde is?

Tusschen de in verblindende hoogte of verblindende diepte zich verliezende figuren van Den Prins des lichts, Myschkin den Idioot, en den duisteren, den verdoemden Stawrogin, den eeuwig onbekende, staat mij, wezenlijk als centrale schepping, het boek der Karamazows voor oogen - minder fascineerend wellicht, maar onmiddellijker verstaanbaar, als symbool der drie broederkrachten, levende in elk van ons: verstand, hart, ziel. Duivel, mensch en heilige - dat zijn we! hel, aarde en hemel, dat zijn we! Wat wij zijn dus, en hoe 't zich wenden kan met ons, zoo ten goede, zoo ten kwade - 't wordt ons 't duidelijkst geopenbaard in dit plechtig werk, dit plechtig-dreunend werk van menschenliefde. Hoe innig vertrouwd mij Dostojewski's ziels-ontleding

natuurlijk moge zijn - toch erken ik het verschil tusschen hem en ons, toch erken ik het gevaar, dat er dreigt, zoo we dit verschil niet erkennen. Wij Westerlingen, wij Hollanders speciaal, we zijn anders gebouwd van binnen dan deze Slaven - en onze reactie op 't leven zal een andere zijn dan daarginds - ons denken b.v., om maar iets te noemen, zal 't niet altijd gedekt willen zijn door ons doen? Zoo we dit alleen maar onder de verkeerd toegepaste suggestie van Dostojewski vergaten - welk een chaos! Inderdaad - de door Russische boeken uit het lood geslagen Hollander worde u hier niet als de aantrekkelijkste der menschen voorgehouden. Van hen, die niet verlicht, maar verblind zijn, van hen, die niet verwerken, maar mechanisch volgen, van hen, die een schoon en edel pathos weten te vervalschen tot een hol geschreeuw - van hen zal de zuivere van hart treurig zich afwenden. Zie - het geldt stand te houden tegenover Dostojewski: dat is de eer, die wij hem verschuldigd zijn! Het geldt ons van hem te laten doordringen, nochtans niet ons door hem te laten verteren - het geldt, hem waardig te zijn, hem te meten met zijne maat en nochtans onszelf te blijven. Trotsche opgaaf voorzeker! Welk een verrijking in 't verschiet, welk een verdieping onzerziel, mijne broeders!

Ten slotte moge hier toch ook nog gewezen worden op den grooten eenvoud in deze te mechanisch als ‘wild’ gequalificeerde boeken. Op de stille, klare gezegden, die bij tientallen erin te spiegelen liggen - diepe, kalme vijvers in 't oerbosch.

- Weest vroolijk, vroolijk als de kinderen, als de vogelen des hemels! -
- Onthoud wel, dat gij u als niemands rechter kunt opwerpen. -
- ‘Je zult heel ongelukkig zijn in 't leven’... mom-

pelt Alioscha tot Nicolaas, den vroegrijpen jongen, ‘maar je zult 't leven in zijn geheel liefhebben!’ -

- ‘Ga gij voor,’ zegt vorst Myschkin tot den ongelukkige, dien hij ontmoet en voor wien hij de deur opent, - ‘ga gij voor en vergeef ons ons geluk.’ -

Eenvoudig nietwaar... en hoe onvergetelijk.

Doch wat leeft hier achter - achter het onvergetelijkste, dat Dostojewski ons geeft?

Laten we dit toch niet vergeten te peilen, neen, laten we dit begrijpen in dezen tijd: wat leeft hier achter...

Zoo niet de heilige van het Evangelie?

‘De grootste ontdekking van den tegenwoordigen tijd is de her-ontdekking van het gewone leven’... uit dit wondere woord van Dirk Coster, van zelf zich hierin voegend, verheft zich voor mij deze vraag: zou de grootste ontdekking van den tegenwoordigen tijd voor het religieuse bewustzijn niet kunnen zijn de her-ontdekking van het evangelie? Wat is er ‘gewoner’, wat vertrouwder dan water? En wat heeft tegelijk een zoo geweldige stuwkracht? Welnu - het evangelie-woord is als water, eenvoudig, klaar, doorzichtig... e n e v e n z o o m a c h t i g .

Indien men aan Dostojewski opheldering vraagt over de religie der toekomst - en inderdaad, waar zou men machtiger, intuïtiever ons algemeen, dus ook ons religieus bewustzijn, vinden uitgedrukt dan in de belijdenis van den universeelen kunstenaar uit onzen eigen tijd? - wie aan Dostojewski opheldering vraagt over de religie der toekomst, die moet gewaar worden de dwingende kracht van het oude Evangelie - in den nieuwen mensch.

Een vlammende waarschuwing dit - een dreunend protest in de ooren dergenen, die zich gedrongen achten de wereld op 't oogenblik te verlossen van de Blijde Boodschap.

Iets over Flaubert, honderd jaar geleden geboren
door Johannes Tielrooy

Wanneer men - waartoe reden bestaat - den grooten Balzac niet tot de echte realisten rekent, kan men zeggen dat er vóór Flaubert nooit een realist geweest was zooals hij. Wel hadden schrijvers als Lesage met pleizier en breedsprakigheid voorvallen uit het dagelijksch leven verhaald, maar het is klaarblijkelijk, dat ze er alleen dit bij dachten: kijk, zooals ik het hier vertel, zoo gaat het nu werkelijk; wat heb ik dat nauwkeurig gezien en aardig meegedeeld.

Met Flaubert is het echter een heel ander geval. Flaubert heeft nooit de werkelijkheid aangezien, zonder zelf bewogen te zijn door iets dat die werkelijkheid niet was. Hij was altijd bewogen; hij was verlegen, trotsch of bitter; hij was verheugd, hij verlangde of betreurde. Flaubert was eigenlijk een echte romanticus, vervuld van wat schittert, schijnt en kleuren uitstraalt, met een trek naar het sombere, het griezelige zelfs, en vooral met een sterke neiging tot afzondering. Hij verachtte en haatte hevig en zette gaarne zichzelf tegenover het andere.

Maar wat Flaubert van velen onder de overige romantici onderscheidt, is dat hij het andere niet kon vergeten. Machtig trokken hem diezelfde menschen en dingen aan, waardoor zoo groote haat en verachting in hem werden gaande gemaakt. Men zou hem willen toeroepen, dat hij ze toch moest laten voor wat ze zijn, die

dommen, laff en en leelijken, dat hij zich toch niet steeds weer met die tekorten in liefde, dat geknotte geluk, die noodlottig gestuite opwellingen, waarvan het leven der menschen vol is, moest pijnigen. Keer in tot uzelf, zou men tot hem willen zeggen.

Maar hij kon niet. Hij moest ernaar zien, hij moest het beelden. En het is deze gelukkige onredelijkheid van Flaubert, waaraan wij zijn werken, duurzamer dan het brons, hebben te danken: Madame Bovary, L'Education sentimentale, Un coeur simple, Bouvard et Pécuchet. Schoon zijn zij voor alle tijden omdat er de werkelijkheid in staat te lezen evenzeer als de geest en het gemoed van Flaubert: omdat hij en het andere er gelijkelijk deel aan hebben gehad. Nergens in deze boeken vinden wij de werkelijkheid los van Flaubert - hoe koud zou zij wezen! - maar ook nergens zwerven zijn meeningen of gevoelens los in de beschreven wereld - hoe willekeurig, prikkelend, onschoon zou het ons aandoen! Flaubert en de wereld zijn hier onverbrekelijk één, en daardoor is elk dezer romans een bouwwerk, hecht en ondeelbaar.

* * *

Ten onrechte dan ook is wel gemeend, dat Flaubert's werk koud zou zijn. Mij wil het schijnen, dat dit hoofdzakelijk door diegenen gezegd zal worden, die zelf koel zijn en slechts met krasse middelen, als pathetiek, melodrama, tot gevoeligheid gebracht kunnen worden, m.a.w. door de sentimenteelen - want die zijn in den grond koel. Neen, in elk boek van Flaubert is een sterk gevoel heel duidelijk te proeven; Madame Bovary is bitter en weemoedig; L'Education sentimentale weemoedig, zacht spottend, teeder; Bouvard et Pécuchet is bitter, bijtend, smalend. Alleen, Flaubert's gemoed was in dit opzicht juist als de menschheid zelf.

Evenmin als deze tenslotte te gronde gaat aan het leed, of haar arbeid vergeet om de vreugde, evenmin werd zijn gemoed door eenig gevoelen blijvend aangetast. Hij was sterker dan het gevoel, al onderging hij het wel. Zoo zijn de werken van Flaubert ook even weinig ontmoedigend als extase-verwekkend. Ze zijn als de realiteit zelf, vol sentiment en vol kracht tot weerstand tevens.

* * *

Het meest onmiskenbaar, natuurlijk, spreekt gevoel uit de twee meer romantische boeken van Flaubert, La Tentation de saint Antoine en Salammbô. De Tentation is vol wellust, wellust van den geest en van het lichaam. Want denken, twijfelen, kennis vergaren is een wellust evenzeer als het leven en lieven van schoone eurythmische lijven; en dat alles is in de Tentation. De Tentation is een boek van gedroomd genieten.

Het is dit overigens met alleen. De Tentation behelst een filosofie. Den godsdiensten wordt er gezegd, dat zij geen van alle op een 'openbaring' mogen steunen, omdat de verschillende 'openbaringen', waaraan zooal geloofd is, elkaar eigenaardig tegenspreken: en zou God dan zichzelf hebben tegengesproken? Den wijsgeeren wordt het betrekkelijk ware of zelfs het zeer onzekere hunner diepste overtuigingen voorgehouden. Als het minst onwaarschijnlijke van wat zij allen leerden, wordt er een zeker vaag omlijnd pantheïsme onder woorden gebracht; maar ook daaraan heeft Flaubert zelf vermoedelijk niet geheel geloofd. Zijn grondtoon is hier die van den twijfelenden denker. Zijn wereld- en levensbeschouwing, hier schitterend gebeeld, is aardsch, helleensch, onchristelijk, sceptisch. Alle heel en halfdwaze leerstelligheden van nu en vroeger laat hij

hier als bengelende belletjes tegen elkaar rinkelen, om ze daarna smadelijk weg te gooien. Natuur en leven alleen wil hij tenslotte verheerlijken.

En zoo hij niet meer zekerheid biedt, niet meer troost, geen dieper gaande verklaring van schrikkelijke feiten, als het kwaad, de smart, de pijn, het onvolmaakte in al het zijnde, dan is dat niet hem te wijten. De menschelijke geest mag sommige levensvragen wat nader hebben overwogen; hij mag thans opnieuw vermoedens kennen die voor Flaubert niet bestonden - een betrouwbaarder antwoord dan het zijne werd met dat al nog niet gegeven. Het is het antwoord dat wij, minder diep en volledig, ook vinden bij Montaigne, bij Voltaire, die beiden tot zijn lievelingsschrijvers behoorden; het is ook het antwoord van Anatole France.

* * *

S a l a m m b ô is vermoeiend. Maar 't is dat alleen als men van al die veldslagen ernstig kennis wil nemen. Doorloop die vechterij met een vluchtig oog, en het boek wordt u tot een genot. Klaterende kleuren, vervaarlijke passies, huiverende godsvereering, zeer nauwkeurige reconstitutie van wat eenmaal leefde - al dit zeer verschillende vult het werk en verlaat niet meer den geest van wie het eenmaal las. Woestheid en wreedheid, liefde, hoogmoed, zwelgen in rijkdom en macht, 't zich groot voelen tegenover mensch en naluur - die hartstochten bewegen Flaubert's personen. Door ze in die personen te leggen, ontlastte Flaubert er zich zelf van; door er bij hem over te lezen, worden wij er nog nu van gezuiverd en tegelijk in heftige innerlijke beroering gebracht - een beroering die zich ten laatste verstilt tot een evenwichtige, verheven aanschouwing. Want zoo is de werking van het waarlijk schoone.

Toen Salammbô verscheen, wist men weinig van het oude Karthago. Flaubert raadde er veel van en... de latere wetenschap stelde hem op menig punt in 't gelijk. Salammbô is de triumf van de intuïtie.

Heeft men opgemerkt, ten slotte, dat er unanimisme is in dit werk? Jules Romains, een schrijver onzer dagen, en unanimist van richting, wil b.v. het antagonisme van een leger met een stad laten zien, het conflict tusschen twee groepen, waarbij de individuen geheel of ten deele opgaanin een der beide vijandige menigten; vandaar het door hem gekozen woord. Welnu, het begin van Salammbô zou 'het leger en de stad' kunnen heeten. Dat begin is eenigszins unanimistisch.

* * *

Bouvard en Pécuchet zijn niet dom, maar ze overschatten het dusgenaamd 'gezond verstand', meenen dat met dit veel geprezen instrument, mits men er ook ijver bij heeft, alles te leeren valt, en dat dit leeren de moeite waard is. Het is echter niet de moeite waard. Alleen kunnen is de moeite waard. Het opperste kunnen is dat van wetenschap en kunst, en deze zijn hooge Vrouwen, die van haar minnaars aanleg en volledige toewijding eischen. Aanbiddertjes als Bouvard en Pécuchet, ofschoon dan wel intelligent, worden telkens ter deure uit gewezen en zijn tenslotte alleen goed om te copiëeren. Behalve dat het boek dus een requisitoir is tegen de gezond-verstandelijke verlichting der 19e eeuw, is het er ook een tegen het burgerdom dier eeuw, in zijn bekrompenheid, egoïsme en zelfoverschatting. Niet dat daarom het socialisme er beter afkomt: dit wordt als utopistisch en declamatoir voorgesteld - wat het toen ook nog veel meer was dan nu.

En ten derde is Bouvard et Pécuchet een aanklacht tegen den menschelijken geest. Want hoe hooge

Vrouwenwetenschap en kunst dan ook mogen zijn, de dames hebben in haar leven toch al heel wat onzin gezegd, bedoelt Flaubert. Hij geeft er vermakelijke voorbeelden van.

Ziedaar, geloof ik, de drieledige beteejcenis van B o u v a r d e t P é c u c h e t. Ik houd veel van dit boek. Het wordt soms misverstaan, maar ik meen dat men het, door het te zien zooals boven aangegeven, kan leeren genieten.

Tooneel
door Dop Bles

De haghespelers
I een nacht in een herberg door Lord Dunsany

In den strijd tusschen het menschelijk verstand en de geheimzinnige krachten, staat de geest van onzen tijd niet onbevooroordeeld. Heden ten dage wordt de absolute overwinning der occulte machten verlangd, zooals een halve eeuw geleden de genadeslag onverbiddelijk aan het bovenzinnelijke moest worden toegebracht.

In Lord Dunsany's een-akter legt het intellect het rampzalig af, het voldoet dus in dit opzicht aan de behoefte van dit uur. Toch gelooven wij niet, dat de opvoering hiermede te rechtvaardigen is. Dit zoo wijds genoemde spel van Goden en menschen blijft zeker nog ver onder de verhalen die de meeste Magazines ons maandelijks weten voor te zetten.

Drie priesters willen een gestolen Goden-oog, steen van onzegbare waarde, den dieven ontrukken, die - uitgezonderd de intellectueele verloopen baron - huiverend denken aan de geheime machten van deze priesters. Doch als zij dan eindelijk verschijnen, blijken zij volkomen gelijk aan Europeesche onbeholpen gelegenheidsinbrekers. Wel lijden zij aan een zekere anesthesie, want zoolang de dolk niet in hun rug geplant werd, voelen, noch bemerken zij iets.

Eerst dan gebeurt iets wonderbaarlijks: nauwelijks is dit nuchtere moord-werkje naar wensch volvoerd, of angst maakt zich van de moordenaars meester, zelfs van dit hoogstaande scherpe westersche intellect. Deze angst, die louter terwille van den opzet zich openbaart, groeit nu uitzinnig; zij zien de bestolen God verschijnen, die zijn oog terugneemt, dan heengaat en hen roept, roep, waaraan zij gehoorzamen moeten, om in den dood zich van hun waanzin te ontdoen.

Door dezen God van Klesh ten tooneele te voeren, ging het hallucinaire geheel verloren, en de uitroep, dat deze God 18.000 mijl

had afgelegd, deed niets af aan het nuchtere feit, dat wij nu aanschouwden.

De regie, in handen van den heer Verkade, wist met belichting en strak spel tot zekere hoogte het angstige te suggereeren. Wat niet wegneemt, dat mèt het scherm ook alle belangstelling voor het vertoonde viel. Even was men bang geweest, gelijk Aesopus' vos, die het tragische masker vond. ‘Cerebrum non habet’, kon ook hier de conclusie zijn.

II de karos van den bisschop door prosper mérimée

Mérimée behoort tot de intellectueele gevoelsmenschen, die in martelenden drang de diepte van het menschelijke hart te peilen, zich niet ontzien om desnoods alle illusies te vertrappen, terwille van die andere illusie: het absolute weten. Mérimée behoort tot die overgevoeligen, welke zich hooghartig pantseren met uiterlijke ongevoeligheid en hun woorden als het ware opbouwen tot een muur tusschen zich en hun lezers, muur, die alleen doorzichtig is voor het gelijk gestemde gemoed.

Zijn geest toeft gaarne aan gene zijde van de Pyreneeën, vele van zijn werken spelen niet in het eigen land. Doch het zal niet alleen zijn groote kennis en liefde voor de Spaansche litteratuur zijn, niet alleen deze voorliefde, die hem schier onbewust, in het vreemde land de materie het vinden. Neen, hier mogen wij veilig een bewuste, opzettelijke daad veronderstellen, de behoefte, om omtrent den oorsprong te misleiden. Want het moet Mérimée lief geweest zijn, zoo men zijn werk eer begreep als vrucht van studie, dan als confessie van het hart.

Ook de Karos speelt ver van Parijs, en in een noot laat hij ons duidelijk zien, dat hier een historisch gebeuren behandeld werd, ja hij overtuigt ons, dat La Périchole nog altijd ‘en grand honneur’ is. Maar in diezelfde, schijnbaar puur historische noot vinden wij een kleine opvatting, een opmerking van Mérimée-zelf, die ons even met een enkel woord de figuur van deze edele actrice vastlegt, zoodat er voor ons geen uitweg blijft haar anders te begrijpen, dan Mérimée haar ons toont: Après avoir joui de son carrosse pendant une heure à peu prés, saisie tout-à-coup d' un accès de dévotion, elle en fit don à l'église cathédrale.

Voorvoelde Mérimée, dat men zijn woorden eens zou misverstaan, dat men om zekere reden de voorkeur zou geven aan andere lezing? Plaatste hij daarom Calderon's woorden als

motto, om alle twijfel te niet te doen? Neen, voorzeker, maar wel blijkt hieruit, van hoe groot belang hij het achtte, dat in het historische, in het geval, de bedoeling niet op den achtergrond zou geraken, de wreede zelfbekentenis: Geen groote liefde is zelfs van noode, om ons, mannen, te doen vergeven, slechts fijnheid, wat sluwheid, wat geraffineerd spel. Vandaar het motto:

Tu veràs que mis finezas te desenogan.

Hier de woede van den onderkoning, zoowel als de dreigende woede van den bisschop, gestild door 'finezas'.

Hoe te verklaren dat de Haghespelers, - overleg met den Heer Verkade zal toch wel hebben plaats gehad, zoodat wij den regisseur, den Heer Stellwagen niet alleen behoeven aansprakelijk te stellen, - dat zij hier juist het tegengestelde gaven, dat het program, instee van nader in te lichten, zich vastklampt aan een ironisch bedoelde toespeling op de heiligheid van den acteur Sint-Genesius, om een volkomen verkeerde interpretatie aan te geven? Als de bisschop verklaart:

Ma fille vous êtes trop humble... et quoique je ne vous aie jamais vue sur la scène... je sais que vous honorez singulièrement votre profession. Saint Genest était acteur.

dan zijn de laatste woorden twijfelloos ironisch bedoeld, want men vergete vooral niet, dat Mérimée een F r a n s c h katholiek, was, voor wie de ironie de kritische lach mag zijn. Trouwens dit blijkt nog ten overvloede uit het einde, waarin de algeheele verzoening gevierd wordt. Wanneer dus het einde als zoodanig niet geaccepteerd wordt, dan blijkt hieruit eer dat den Haghespelers Mérimée's bedoeling ontging, dan een te ver gedreven kieschheid jegens de Hollandsche geestelijkheid. Dan blijkt dat de ware bedoeling der ironie hun ontging, want deze ironie is geenszins tegen de geestelijkheid gericht, maar illustratief bedoeld, als waardig slot voor den schrijver van: Une femme est un diable! Vandaar dat het slot, (dat geheel onnoodig den bisschop al te pover tegenover den onder-koning plaatste) waarin de ironie culmineert, een dood punt bracht, waarin de woorden verbandloos klonken.

Trouwens de geheele opvatting bleef beneden verwachting, of juister gezegd, de opvatting verwachtten wij tevergeefs.

Het zegevieren over den woedenden onderkoning was een luttele verdienste, nu ons deze gegeven werd als een sentimenteele zwakkeling, die door geschreeuw zijn zwakheid tracht te verbergen. Zelfs de illusie van een Spaansch grillig, impulsief en gedegenereerd edelman hebben wij geen oogenblik gekend. Else

Mauhs gaf ons haar zuster uit het verre Zuiden precieus tot in het geraffineerde in spel van bezielde overwogenheid, die van haar kunst en prachtig kunnen genieten deed, maar ook hier was het geraffineerde niet impulsief genoeg, de zuidelijke opvlamming, die haar dolle vaart ons verklaren moet, vloeide niet noodwendig voort uit de aanschouwde creatie. Doch waar de regie een opvatting naast de bedoeling, die het wezen, de kern geldt, van Mérimée dorst plaatsen, kunnen wij moeilijk acteurs en actrices verantwoordelijk stellen, voor wat zij ons niet gaven.

Het verwijt, dat het geheel wat langgerekt is, door velen tot den auteur gericht, treft ons inziens eer de regie.

Niet werd begrepen dat elk woord zin heeft, zijn eigen klank verlangt. Behalve in 't spel van Mevr. Mauhs ging veel wisseling van kleur en toon te loor.

Ook de medewerking van Rie Cramers kwam de opvoering niet geheel en al ten goede. Deze kunstenaresse heeft een entourage ontworpen, die zich door een absoluut gemis aan de meest elementaire behoefte om den stijl van het land of de sfeer van den tijd weer te geven, niet van haar ander werk onderscheidt.

Het spel valt voor in Lima in 17....

Niemand scheen zich hier rekenschap van te hebben gegeven.

III het eeuwige trio

van Sutro werd vrij bewerkt door Nolst Trénité. Hoe ver deze vrijheid ging weten wij niet; dat het vrij nuchter werd en meer dan vrij onwaarschijnlijk, op het onmogelijke af, valt nog te constateeren.

Als Charivarius-grapje is het gegeven wel aardig, en in zekeren zin betreuren wij het, dat Else Mauhs in staat is van het rolletje van de verstooten minnares een creatie te maken, die zoo ver boven het een-aktertje uitstijgt, dat elk organisch verband verbroken wordt tusschen de in alle schakeeringen doorvoelde creatie en het van alle psychologie gespeende gebeuren.

Van hun ondankbare rol zouden de echtgenoot en minnaar iets meer hebben kunnen redden. Toch zou het onbillijk zijn den Heer de Jongh er een verwijt van te maken, dat hij op sommige oogenblikken hetzelfde deed als wij in de zaal: toezien met bewondering en ook met verbazing naar dit vreemdsoortig gebeuren.

Men zegt dat deze rol als de beste harer creaties door haar collega's geroemd wordt. Mogelijk is deze rol haar lief om de spel-mogelijkheden. Maar liever zou het ons zijn, zoo Mevr.

Else Mauhs zelf het tragische begreep van de illusie, te meenen het kunstlooze door spel, hoe subliem ook, tot kunst te kunnen adelen. Voor haar mag alleen werkelijkheid zijn het ver-beelden van de volkomen bezieling van die gestalten of figuren die haar talent en kunst wachten om tot levende symbolen te groeien. Zij is in staat intuïtief te doorvoelen duistere zielsproblemen, die geen actrice ons nog te vormen wist. Maar een povere illusie is het te meenen, dat al spelend boven een rol uit, iets blijvends is opterichten. De opvoering van deze vrije bewerking verwondert ons bovenal van de Haghespelers, die toch moeilijk bij Mevr. Mauhs' eerste verschijning haar repertoire reeds zagen uitgeput. En dan.... dat niet één Hollandsch werk ons wacht, hiermede kunnen wij genoegen nemen, zoo uitsluitend het veel betere uit andere landen ons geschonken wordt. Doch wij meenen, dat in deze tijden directies een zekere verplichting jegens nationale productie - ook in verband met gewenschte nationale subsidies - moeten beseffen, die niet verder behoeft te gaan dan het stellen van gelijke eischen.

Wij hebben steeds gewaarschuwd, dat het geenszins in het belang van onze dramaturgen is, zoo hun werk wordt overschat. De Heer Verkade miskent hen schromelijk, zoo hij meent, dat zij onder een Lord Dunsany of vrij bewerkte Sutro blijven.

De Heiligheid van het Al[1)]
door Dr. G.H. van Senden

In het oorspronkelijke programma van dezen cursus was als onderwerp van deze lezing vermeld: Gemeenschaps-moraal. Al was dit een vergissing, het was toch een vergissing, die begrijpelijk was en hare goede zijde had. Begrijpelijk was ze, omdat bij besprekingen met de voorbereidende Commissie dit onderwerp een en andermaal was genoemd als van mij gevraagd en door mij ook in beginsel aanvaard. En goed is, dat dit van meet af aan is bekend geweest, zoodat gij weet onder den invloed van welke overwegingen ik gekomen ben tot het onderwerp: De Heiligheid van het Al.

Deze cursus staat in het teeken van de vraag, in den titel van de eerste lezing duidelijk geformuleerd: waarom het religieus bewustzijn zich vernieuwt. Deze vernieuwing is wel, zooals van zelf spreekt, betrekkelijk. Vernieuwing niet slechts van het religieus bewustzijn maar van alles wat in deze wereld is op te merken is niet minder dan wereldwet. Het ééne leven, dat steeds de vernieuwing wil, is machtiger dan de meest uitgegroeide vorm, dien het gewerkt heeft; wat uit het gezichtspunt van dien vorm te zien is als de kiem des doods is, zien wij het uit het gezichtspunt van het Leven zelf, de Alvernieuwer. Maar dit houdt ook in, dat één band verleden, heden en toekomst omsluit. En dus zal de toe-

1) Lezing, gehouden op een cursus, gewijd aan de vernieuwing van het religieus bewustzijn.

komst niet zijn zonder hetgeen het verleden reeds te aanschouwen gaf en zoo is in het verleden al te speuren wat eerst in de toekomst zijn uitgroeiing vinden zal. Mogelijk zal op dezen cursus niets gezegd zijn of nog gezegd worden, dat niet in het verleden al meermalen is gezegd. Maar dit wordt niet naar voren gebracht ter staving eener stelling, dat het eigenlijk geen zin zou hebben een cursus aan de vernieuwing van het religieus bewustzijn te wijden. Integendeel! Op sommige oogenblikken krijgt wat in het verleden enkel een vereenzaamde stem was de mogelijkheid van gehoord en verstaan te worden en directen invloed uit te oefenen, veel grooter dan onder vroegere omstandigheden mogelijk was. En als nieuw verschijnt het dan in het bijzonder in scherp contrast met wat tot voor zeer kort de geesten der menschen in het algemeen had beheerscht.

In dien zin is van een boodschap van den nieuwen tijd te spreken, die ik ook nog eens in het algemeen op mijn wijze uitspreken wil. Ik zou het dan zoo willen zeggen: een besef komt op, dat het Al niet dood is, doch levende, geestelijke eenheid; dat het menschelijk geestesleven in het Al niet is een vereenzaamd, bijkomend iets, maar integendeel hoogste bloei van een geestelijk Al, waarmee het in gestadige wisselwerking is; dat wij het levende, groeiende, dat hetwelk zoekt de bewustwording en den volkomen vorm overal rondom ons hebben, in planten, dieren en menschen, gemeenschappen en werelden.

Men kan deze waarheid op zeer verschillende wijze wijsgeerig fundeeren, doch, hoe ook gefundeerd, zij zal in elk geval in scherpe tegenstelling zijn met de nu nog meer gangbare beschouwingen, die onder de namen van materialisme en dualisme onder te brengen zijn. Ik merk trouwens op, dat dit besef van levende eenheid nog iets anders is dan zijn wijsgeerige fundeering, hoe onmisbaar

deze laatste is. Dit besef kan ook van intuïtieven aard zijn; in elk geval zal het zoo hebben te zijn, dat óók in het onmiddellijk gevoel naar het machtig woord van Prof. Heymans 'de natuur weer tot schaduw en het bewustzijn tot de ware en echte werkelijkheid wordt'

(Einführung in die Ethik S. 27).

Hiervan waren de beschouwingen, die in de laatste eeuwen overheerschend waren, het materialisme en het dualisme, wel zeer verre. Het zal sommigen van u mogelijk vreemd aandoen, dat ik deze beide beschouwingen in één adem noem, terwijl zij toch voor zoo heterogeen gelden en elkander steeds zoo fel hebben bekampt. Nu bewijst dit laatste al dadelijk in het geheel niets. De 'vijandige broeders' is een der bekende tafereelen uit de tragedie; ook dus uit die tragedie, die de wereld heet. Eenige verwantschap, zij het dan ook maar negatieve, hebt gij misschien al gespeurd, toen ik u het aan beide beschouwingen zoo in-vreemde woord van Prof. Heymans in herinnering bracht. Maar er is meer te zeggen: materialisme en dualisme zijn beide de beschouwingen van het naïeve realisme. Beide leven in het naïeve geloof aan de werkelijkheid van de stof. Het materialisme weet daarnaast met den geest in het geheel geen raad: als het voor de vraag gesteld wordt, komt het er niet boven uit op wreveligen toon dwaasheden te zeggen en daarachter te verbergen een feitelijken onwil en onmacht aan deze vraag serieuse aandacht te schenken. Het dualisme staat in zooverre hooger, als het naast de werkelijkheid van de stof en afgescheiden daarvan de werkelijkheid van den geest handhaaft. Doch dan toch zoo, dat, viel de werkelijkheid van den geest weg, die van de stof onaangetast bleef. Dit is reeds een zijde van verwantschap. En daarbij komt, dat het zeer bezwaarlijk schijnt in de werkelijkheid van de stof te gelooven en niet min of meer onwillekeurig de

werkingen van den geest naar analogie van die van de stof te denken. Eindelijk gaf in den loop der tijden de ontwikkeling der gezindheid bij hen, die het dualisme aanhingen, een afbuiging in de richting van praktisch materialisme. Dit is volkomen begrijpelijk. Als men geest en stof, God en wereld scheidt, onttrekt men geest en God aan het stoffelijke, doch ontgeestelijkt en ontgoddelijkt men tegelijk wereld en stof. Het was de heroïek der Middeleeuwen - ook van de steeds kleiner wordende kringen, in welke later de Middeleeuwen nog voortleefden- dezen stand van zaken te aanvaarden en tegelijk de Goddelijk-geestelijke werkelijkheid als de vóór alles waardevolle te stellen boven de stoffelijke werkelijkheid uit, niet in de phrase, maar in waarheid. Doch deze poging was een overspanning: heroïsme verlaat wel eens den grond der feitelijke werkelijkheid; en geslacht na geslacht kan niet leven in een geestesrijk, van het rijk der stof zooveel als maar mogelijk was geabstraheerd. Daarvoor doet de macht der stoffelijke of stoffelijk geachte feiten zich met te groote onontkoombaarheid gevoelen. Op de Middeleeuwers volgden de epigonen, die wel met den mond beleden, dat God alleen alle eer toekwam en de wereld niets te beteekenen had, die wel baden met of zonder bewustheid van onwaarachtigheid: Trek hemelwaart mijn hart van d'aard, maar ondertusschen met schier gansch hun kracht en aandacht in het aardsche leefden. En wel in het ontgoddelijkt aardsche. Want bij voortgezette beschouwing blijkt niet dit de fout, dat men met vrijwel al zijn kracht in de wereld leefde, maar, dat men leefde in een wereld,die de eigen opvatting had ontgoddelijkt. Het leven van elken dag kwam zoo aan de winzucht, de genotzucht en wat hier meer zou te noemen zijn; voor God bleef de Zondag en de onderhouding van enkele onbeduidende, mateloos opgeschroefde voorschriftjes. De hoogtetijden van

praktisch dualisme werden tegelijk de hoogtetijden van feitelijke huichelarij, dezelfde tijden, waarin een ingeboren eerlijkheid velen van alles, wat religie was, verre hield.

Ongodsdienstig materialisme en godsdienstig dualisme zijn zeer langen tijd, zij het ook twistende, hun gemeenschappelijken weg gegaan, waarvan het einde nog volstrekt niet te zien is. In de kunst, in de ethiek, de paedagogie, de maatschappelijke ontwikkeling, zal men wel nuanceeringen vinden, samenhangende met deze beide varianten, geen strenge lijnen. Werden die getrokken, als in de beruchte 'antithese', dan deed dit kunstmatig, om niet te zeggen huichelachtig, aan. Het nieuwe besef, zeer in het bijzonder, waar het religie geldt, staat in scherp contrast tot beide. Ik ga nu tot de vraag over, hoe dit nieuw besef zich verhoudt tot de vragen der gemeenschapsmoraal.

In alle phasen der religieuse ontwikkeling heeft de vraag der heiligheid in het middenpunt gestaan. Maar het begrip heiligheid heeft zich niet onbelangrijk gewijzigd. En het is zeer leerzaam dit in het verleden na te gaan, in hetwelk een sacraal-magische opvatting der heiligheid voor een ethische heeft plaats gemaakt; een eensdeels zeer diepgaande wijziging bij in ander opzicht wezenlijke gelijkheid. Want, verstaat mij wel, het is maar niet een toevalligheid, een vergissing of een dwaas conservatisme, dat het alzoo gewijzigd begrip met hetzelfde woord deed noemen. Woorden en begrippen hebben hunne geschiedenis, in welke identiteit is en verandering. Doorzien wij de verandering, dan doorzien wij meteen, althans naar de mogelijkheid, een nog verder gaande wijziging,waarvan wij de voortwerking in ons beleven. Het is voor ons, menschen der twintigste eeuw, heel moeielijk ons goed voor den geest te brengen wat voor

het besef der primitieve religie heiligheid was. Niet, alsof die primitieve religie in ons dood zou zijn. Het tegendeel is waar. De primitieve religie in haar veelvuldige vormen van animisme, fetichisme, totemisme en wat hier verder zou te noemen zijn, is een zoo geweldig iets geweest in de ziel der menschheid, dat wij die nog altijd als een erfdeel mededragen. Echter niet als een bewust doch als een onbewust erfdeel. De verdere ontwikkeling van het religieus bewustzijn heeft de primitieve religie verdrongen, althans in het Westen. En die verdere ontwikkeling, zooals die aanvankelijk en in het algemeen tot op den dag van heden geschied is, bleek daar tot niet meer dan verdringen in staat. Ik weet niet, of het noodig is in dezen kring uit te leggen de diepgaand-principiëele onderscheiding, die de psychologie maakt tusschen verdringing en sublimeering. Ik verbeeld mij niet voor de meesten uwer in dit opzicht iets nieuws te zeggen, maar het zou kunnen, dat een enkele de toelichting van deze termen tot begrip van mijn betoog noodig had. Ik merk ook nog op, dat ik ze toepas niet slechts in de individueele maar ook, minder gewoon, in de collectieve psychologie. Als in ons bewustzijn een ons niet welgevallige inhoud zich vertoont, dan is tweeërlei mogelijk: of men weigert eenvoudig aan dezen aandacht te schenken, verbant hem uit het gebied van bewuste aandacht, verdringt hem naar het onbewuste. Het onpsychologische denken heeft voor deze methode een voorkeur, ziet niet een andere mogelijkheid; in de praktijk is ook soms niets anders te bereiken. Maar het principiëel-psychologische standpunt heeft hiertegen toch heel wat in te brengen. Als de bedoelde bewustzijnsinhoud weinig te beduiden had gehad, ja, dan was die verdringing een vrij onschuldig iets, omdat hij door de verdringing niet machtiger werd. Maar gansch iets anders is het, als het hier geldt be-

wustzijnsinhouden van groote sterkte. Zeker, ook deze laten zich verdringen, zij het dan ook met moeite. Dat leert de ervaring. Doch met hun verdringing is hun sterkte niet verminderd en deze is veel gevaarlijker geworden, omdat zij gansch ongecontroleerd werkt. Soms op heel onschuldige wijze, in versprekingen, verschrijvingen of andere vergissingen, maar zeer vaak ook op een wijze, die zoo verderfelijk mogelijk is, die de ziel in haren natuurlijken groei remt, complicaties vormt, welke een scheeven groei veroorzaken, van welken zenuwstoornissen en alle mogelijke andere ongevallen het gevolg zijn. Daarom is, waar een keuze mogelijk is, principiëel te verkiezen boven de verdringing de sublimeering, die den bedoelden onwelgevalligen bewustzijnsinhoud niet buiten het aandachtsveld verjaagt, maar hem integendeel doorschouwt en daarmede tal van mogelijkheden geeft van, zoo niet in zijn totaal, dan toch in zijn elementen nieuwe banen te vinden, nieuwe formaties aan te gaan, waardoor de onwelgevallige bewustzijnsinhoud in welgevalligen wordt verkeerd. - Nu is een der groote moeilijkheden, om primitieve religie voor ons weer te doen opleven, wat werkelijk verstaan toch eerst mogelijk maakt, dat het volgend stadium de primitieve religie niet gesublimeerd maar verdrongen heeft en in dit volgende stadium leven wij in het algemeen nog. En mede op dien grond meen ik nog een gansch andere fase van het religieus bewustzijn te mogen voorspellen, omdat verdringing nu eenmaal nooit het laatste woord heeft. Een religie, die tegenover primitieve religie begrijpend-sublimeerend in plaats van antithetisch-verdringend staat, is in het Westen althans nog een onvervulde mogelijkheid. Maar een mogelijkheid, die heenwijst naar vervulling, van wier vervulling reeds aanwijzingen konde doen. De ontwikkeling van het wijsgeerig, het wetenschappelijk-

zielkundig, het zedelijk en - vooral niet te vergeten! - het maatschappelijk bewustzijn gaan in dezelfde richting. En men kan zich slechts verbazen, dat, waar menigerlei omstandigheid zoo gunstig is, toch een grootsche openbaring nog uitblijft.

Met dit al: zoo ver zijn wij op heden niet. Primitieve religie ligt niet in gesublimeerde begrepenheid voor ons. Meer nog dan technische moeilijkheden (al zijn ook deze niet gering te schatten) verhindert ons het verstand van haar het feit, dat wij uit ons zelf hare uitingen niet voldoende weten te duiden. De eene mensch heeft het hier uit den aard der zaak verder in gebracht dan de ander. Maar een zoo geweldig-massaal verschijnsel als primitieve religie kan ook eerst een daartoe geroepen cultuurtijdperk in benaderende volkomenheid sublimeerend begrijpen. En dit is iets van de toekomst.

Onder dit voorbehoud beschrijf ik primitieve religie allereerst als het besef steeds en overal te leven te midden van het meer machtige dan wijzelf zijn, hetwelk een eigenaardig gevoel van schuwheid, angst, medebrengt. In dit opzicht lijkt de staat van de primitieve religie - men kan ook zeggen: van den primitieven mensch, want de natuurmenschheid kent niet de irreligie - op dien van het dier, hetwelk Hegel de concrete angst heeft genoemd. De primitieve mensch staat tegenover een veelheid van indrukken, die hij negatief beseft als een zijn te midden van het onbegrepene, positief te midden van het overmachtige. Zooals duidelijk is, juist die indrukken, die angst en schuwheid zich krachtig doen ontwikkelen. In laatste instantie is dit onbegrepen-overmachtige er overal en waarschijnlijk heeft het aanvankelijk zelfs geen plaats gelaten voor iets van welken aard dan ook, dat in dit opzicht nog een bijzonder karakter zou dragen. Maar wij kennen primitieve religie eigenlijk alleen in een verder gevorderd stadium, in het-

welk dit besef volstrekt niet verloren is gegaan maar toch plaats is gaan laten voor een ander besef, dat desondanks bepaalde plaatsen, voorwerpen, dieren, menschen, handelingen nog een bijzonder karakter hebben. En als gij nu vraagt: wat voor bijzonder karakter, antwoord ik geheel in overeenstemming met het oude en nieuwe spraakgebruik: een h e i l i g karakter. Mits gij begrijpt, dat dit woord gebruikt wordt overeenkomstig de beteekenis, die het heeft in het stadium van de primitieve religie. Gedachte aan zedelijke heiligheid moet gij hier geheel uitsluiten, zelfs de gedachte aan godheden werkt verwarrend. De vraag naar de persoonlijkheid dier wezens behoort ternauwernood tot dezen staat van menschelijke evolutie: de primitieve mensch dacht eenerzijds de gansche natuur als bezield; anderzijds beduidde voor hem die bezieling niet duidelijk afgesloten bewustzijn. De natuurmensch onderscheidde zichzelf, zoomin als het kind dit doet, duidelijk van zijn omgeving. Eigenlijk nog minder, daar het kind in latere perioden zich bevindt te midden van volwassenen, die dit zelf wel doen. Zich zelf niet duidelijk van de natuur onderscheidende, deed hij dit evenmin wat betreft door hem aangenomen wezens. Het onderscheid van macht en god is vloeiend. Maar wel wordt hoe langer hoe meer, een gevolg van de differentiatie waardoor ieder verder ontwikkelingsproces wordt gekenmerkt, dit onbegrepen-overmachtige, hoewel overal aanwezig, toch op bepaalde plaatsen, in bepaalde voorwerpen, dieren, menschen, handelingen geconcentreerd gedacht. En het is daar, waar die gevoelens van angst en schuwheid hun hoogtepunt bereiken. Zooals van zelf spreekt was de keerzijde van die concentratie een vermindering in intensiteit van het gevoel in het algemeen. De angst en schuwheid verminderen, waar het het z.g. gewone leven geldt, in kiem kondigt zich de onderscheiding van gewijd en profaan

aan. Mogelijk heeft een natuurlijk instinct, dat te groote en te aanhoudende spanningen niet wil, dezen gang van zaken bevorderd. Maar ten opzichte van die heilige wezens en handelingen openbaarde zich dan ook het primitieve heiligheidsgevoel in de hoogste mate; een besef, zoo vaak men met dit heilige te doen had, te doen te hebben met het huiveringwekkende. Leerzaam is, dat vaak een 'heiliging', b.v. een reiniging van het lichaam of een verwisseling van kleeding voorgeschreven werd niet slechts vóór doch ook ná de heilige handeling. Men schoof dit alles liefst van zich af als een bangen droom.

Verschillende oorzaken hebben meegewerkt, om deze primitief-religieuse mentaliteit te wijzigen. Het concentratie-proces, waarvan sprake was, beduidde reeds een wijziging. Het gebied van het onbegrepen overmachtige kromp in, naar mate de mensch meer tot begrip van en macht over de natuur kwam. Het feit, dat hij leerde zich rekenschap van zijn handelingen te geven, gaf een fundamenteelen ommekeer. Wat vroeger in naïveteit hoogste noodzaak scheen, leek zinloos, als men zich rekenschap ging vragen van het motief. En al bleef men vaak de handeling verrichten, de intensiteit van het gevoel verminderde aanmerkelijk, verdween ten laatste geheel. Maar niet alleen een rationaliseering van het leven trad in, ook een moraliseering met name der religie. Primitief religieus besef moge van primitief zedelijk besef niet scherp gescheiden zijn - de primitieve sfeer kent in het algemeen geen scherpe scheidingen - innig verbonden zijn ze evenmin. Nu, in een later stadium, komen tendenties op, die moraal en religie zoo nauw mogelijk willen verbinden. In parallelie met het versterkt persoonlijkheidsbesef worden ook de natuurmachten tot concrete wezens, goden in den eigenlijken zin des woords. Het verscherpte zedelijk besef stelde zijn

eischen aan goden en menschen beide. In de ontwikkeling der godenleeren is vaak een pijnlijke spanning tusschen het besef van de onbreekbaarheid dier zedewet en het feit, dat de goden, wier karakter van natuurmachten de traditie nog had bewaard, in het nakomen dier zedewet waren te kort geschoten. De Grieksche godenwereld zonk onder deze tegenstelling ineen, het laatste woord van het klassieke Griekendom was de scepsis. Bij de Indiërs ziet men een loslaten van de primitieve godenleer en een zich bewegen in de richting van een kosmische religie zoo als wij die straks nader zullen zien, zonder dat een tusschenliggend ethisch stadium zoo principiëel doorstreden werd als in het Westen. De diepe van mogelijkheden volle conceptie der Germaansche mythe - de goden onvolkomen dragers der volkomen wereldwet, die aan die onvolkomenheid zoo goed ten gronde gaan als de nog onvolkomener menschen-stierf als een bloem, in den knop gebroken. In het Westen zegepraalde via het Christendom de Israelietische gedachte van den volstrekt-heiligen, naar den maatstaf der zedewet volkomen en vlekkeloozen God. Vraag, waar het hem geldt, niet, vanwaar die heiligheid is verworven, en, als ze niet is verworven, of dan hier heiligheid is, met zedelijke heiligheid van menschen maar vergelijkbaar. De vraag zal verstommen, waar gij een indruk krijgt van dien Geweldig-Heilige. Vraag niet, hoe deze veelszins gebrekkige wereld, deze dikwerf booze en altijd zwakke menschen zijn schepselen kunnen zijn. Deze gansche conceptie is uiterst zwak als wereld-verklarende theorie, en wil zij dit toch zijn, dan kan zij slechts voortgaan van onhoudbaarheid tot onhoudbaarheid. Grootsch is zij enkel als conceptie, die als eeuwig-werkelijk stelt wat bij dieper besef is de eeuwige drang en strekking in al het zijnde. Vraag ook niet, of in dezen van nature vlekkelooze wezenlijk begrip

wezen kan van het zijn zijner stervelingen, wier hevigste smart is door het kwade, tegen hetwelk deze God zijn niet-begrijpende vervloekingen richt. Als gij dit vraagt, bewijst gij daarmede niet op den grondslag te staan, op welken deze Heilige wordt aanbeden.

Het is onder den indruk van dezen heiligen God, dat zich een gansch andere opvatting van heiligheid heeft ontwikkeld. Heilig was niet langer het onbegrepen-overmachtige, maar de Vlekkelooze, die toornde tegen de zonde. In het Christendom vindt gij die gezindheid niet of zelden in hare zuiverheid. Het Christendom is een geweldige complicatie van allerlei Gods-concepties, zeer moeilijk zoo al niet onmogelijk harmonisch te verbinden, zoodat in de praktijk meestal een enkele van deze sterk-overheerschend is. Maar meestentijds sprak toch krachtig mede de conceptie van den heiligen, tegen de zonde toornenden God. En daarmede correspondeerde dan in den mensch een besef van de vreeselijkste onheiligheid, het besef van zonde. En nu wil ik aan de grootschheid dezer gedachte, aan het heroïsme der levens, die er ernst mee maakten, niets afdoen, als ik constateer, dat er een besef is, voor hetwelk dit alles vol blijkt van de zwaarste tekortkoming. Al dadelijk: hier was de tendentie naar de verdringing, niet naar de begrijpende sublimeering. Het kwade werd niet doorschouwd, maar als ‘ zonde ’der doorschouwing onwaardig verklaard. Zooals het met de primitieve religie ging, tegen welke het Oude Testament niet steeds in groote kuischheid van bewoordingen zijn vervloekingen slingerde, ging het met zooveel, ook met zooveel, waarin voor hooger besef goed en kwaad dooreenlag. Dit alles voerde òf naar overspanning van levens, die zich afmartelden in de verdringing van het ondoorschouwde òf naar een interpretatie, die het welwillend omboog in de richting van burgerlijk-conventioneele braafheid en

kerkelijk-conventioneele vroomheid. Het eerste vindt men bij de heiligen en in sommige secten en kleine kringen, het tweede bij het niet zonder grond zoo vaak bespotte officiëele Christendom. In extremen vorm lag het eerste niet zoo ver van den waanzin, het tweede van de verleugening.

Ik merkte reeds op, dat deze conceptie als wereldverklaring zeer zwak is. Als vanzelf was zij aangewezen op het dualisme. God en Wereld gescheiden: schepping, voorzienigheid, zonde-toorn, verlossing gaven slechts een zwak verband. God zoo hoog verheven, dat de wereld werd ontgoddelijkt. Tendenties, die allerlei consequenties inhielden: scheiding, althans te weinig innige verbinding van stof en geest, gewijd en profaan.

Het is goed op deze dingen te wijzen, omdat zij inhouden, dat het religieuse levensgebied zijn eigen nooden heeft en daardoor ook zijn eigen weg gaat van nood tot bevrijding. Het wordt wel eens min of meer bewust zoo voorgesteld, alsof veranderingen in het wetenschapper lijk en wijsgeerig besef wijzigingen in het religieuse noodzakelijk maken. Hierin is dit juist, dat tusschen alle deze gebieden samenhang is, het eene op het andere terugwerkt. Maar vergeten mag daarbij niet worden, dat die samenhang en terugwerking van de verschillende kanten uit te speuren valt en elk gebied, dus ook het religieuse, op zijn tijd op zich zelf te beschouwen is. Zoo gezien is het religieus stadium, waarvan het laatst sprake is, de phase van den nood. En bevrijding uit dezen nood beteekent het, als de conceptie dezer phase voor een gansch andere plaats maakt. Voor eene, waarin de tegenstelling God-Wereld werd opgeheven in de gedachte van een geestelijk Al met tendenties, even onveranderlijk als tevoren gedacht werd het buitenwereldlijk Goddelijk wezen. Onveranderlijk is in het geestelijke Al de strekking naar de hoogste bewustheid;

onveranderlijk de strekking naar kernformeeringen, die den chaos hebben overwonnen; onveranderlijk de strekking naar verwijding, die de noodzakelijke engheid dier formaties steeds weer te buiten gaat; onveranderlijk de strekking naar volkomenheid, die wil de realisatie van alle in het Al besloten mogelijkheden. Geen zijn is ooit het voltooide (tenzij in het tijdlooze, in hetwelk alles eeuwig voltooid is). Het voltooide is er niet en nooit in den tijd. Maar het wordt steeds genaderd, steeds is de richting vast en onveranderlijk dáárhenen.

De wereld is niet te zien als doode stof, doch als in wezen geestelijke eenheid. Wie haar zoo ziet, ziet God niet meer als de Andere ten opzichte van de Wereld, maar als der wereld innerlijkst wezen, haar eigen Hart, haar vaste Strekking.

In welke vaste strekking álles is vervat: wat ons weerstand dunkt, is reeds resultaat dier strekking, door haar verdere voortwerking te overwinnen; wat ons dood en ontbinding lijkt, het is de voorwaarde van wijder en dieper leven.

God is ons het eigen wezen dezer bewogen werkelijkheid; in Zijn wezen zeker tijdloos als alles naar zijn wezen staat in het tijdlooze; maar naar zijn zijn in den tijd wordend, groeiend, lijdend, worstelend naar het steeds-gewilde, nooit-bereikte Volkomene. Wij zijn, leven en bewegen ons in Hem, nu verstaan wij het eerst. Hij leidt zijn leven in ons, wij het onze in Hem.

> Closer is He than breathing
> And nearer than hands and feet.

Ons worden is Zijn worden in ons. En dit worden van hem in ons bepaalt zich allerminst tot wat wij in engeren zin het religieuse zouden noemen. Ook de gemeenschap, ook de cultuur, het is het worden van God in menschen. Geen enkel terrein van leven gaat buiten deze dingen

om, overal de strekking naar de ééne Al-bewustheid, de ééne volkomenheid. Deze religie bevrijdt ons uit het individualisme, dat vervreemdde van mede-mensch en natuur. Zij schenkt de innige vertrouwdheid met planten en dieren, menschen in wording; zij bindt aan den medemensch in de Al-strekking naar volkomenheid. Zij geeft ten laatste den diepen eerbied voor alle zijn en leven. Eerbied voor het leven in plant en dier, eerbied voor den medemensch, eerbied voor de kiemen van ongekende mogelijkheden, die steeds rondom zijn, duizendwerf worden vertrapt, maar die van een kiemkracht zullen blijken van onverwachte sterkte, als menschen zullen geleerd hebben hier niet te schennen maar alleen of nauwelijks naderen met een gevoel van schroom voor het Heilige. Was er weleer sprake van heilige plaatsen, nu gaat de mensch overal over heiligen grond. Dit is het besef van kosmische heiligheid, van sacrale en ethische niet ononderscheiden, al is ook verwantschap te erkennen.

Op hooger niveau herleeft hier de huivering als eerbied. Maar 't is niet meer de huivering voor het onbegrepene, zij het dan ook, dat het onbegrepene steeds een moment blijft in het alleen benaderend begrijpen. Maar er is niet meer het onbegrepene zonder meer. Er is hier ‘het zichtbaar geheim’, het vertrouwd geworden mysterie. Er is hier een langzaam aan doorgronden, dat den, eerbied groeien doet en niet verminderen.

En op hooger niveau herleeft hier tegelijk het tweezijdige van het sacraal heiligheidsbesef, dat overal was en toch zijn bijzondere concentraties kende. Kosmische religie weet het aanbiddelijke Leven overal, doch kent tegelijk de levensconcentraties, de ziels-, tijds-, gemeenschapskernen, in welke het is, of het Wereldwezen ‘ons nader is dan elders’.

En in dien eerbied weet het kosmisch heiligheidsbesef

ook te staan tegenover het over-machtige. Want machtiger is het Leven dan eenig schepsel.

En in dien eerbied weet het ook wederom te beleven de siddering voor het in zedelijken zin Heilige. Want het gevoelt, hoe het Leven van den enkeling vraagt mogelijkheden van heiliging en vervolkomening, die al het bereikte verre te boven gaan. Het gerealiseerde blijft steeds bij het mogelijke achter, hoe verder een mensch komt, hoe pijnlijker hij dit gevoelt. En zeker sluit dit in besef van kleinheid en ook zedelijke geringheid. Maar het is in wijder verband besloten. Het Al, dat de tragische tweespalt, ook in menschenharten, plaats liet, is tegelijk de meta-tragische Al-verzoening. En vóór, in en met het schrijnend besef van tekort te schieten geeft het het weten van deelgenootschap aan het Goddelijk Leven. En in dit alles de vreugde, die stil maakt.

Eerst hier is de religieuse grondslag gevonden, waarop een nieuwe religieuse gemeenschapsmoraal te bouwen is. Het kan slechts weinig zijn, dat de tijd nog toelaat er nu over te zeggen, maar het is ook ternauwernood noodig.

Spreekt het niet vanzelf, dat planten en dieren, de meest elementaire levensconcentraties, in dit licht anders gezien worden? En al weten wij, dat de dood en het lijden van planten en dieren niet kan worden afgewend en een overigens zeer noodzakelijke vermindering in dit opzicht geen principiëele verandering beteekent, krijgt dit alles toch niet een ander beduiden?

En heeft dit niet verre consequenties in onze verhouding tot medemenschen? Als wij het weten, dat elke mensch een levensconcentratie is met eigen levensmogelijkheden, zullen wij dan niet diep in ons gevoelen den eerbied voor den medemensch, die niet mag gedwongen

worden in een andere lijn dan die zijner eigen hoogste levenswet? Zullen wij niet beseffen, dat leiding vrij wel het tegendeel is van dwang? En niet weten, dat het voorrecht meer nog dan plicht is mede te werken aan de vervulling van ook anderer hoogste levensmogelijkheden?

En waar wij ook in menschenverbanden wederom verbreede levens-concentraties zien, zal het zonder invloed blijven op onzen arbeid aan en in die verbanden, die alleen dan hunne taak vervullen, als ze met eerbied voor ieders persoonlijkheid aller levensmogelijkheden tot één groote taak van leven vereenigen?

En de menschelijke maatschappij! Ik heb de bedoeling begrepen niet te diep in te gaan op maatschappelijk-technische vragen en in zooverre de bedoeling gebillijkt, als een principiëel-religieuse en een technische behandeling van het maatschappelijk vraagstuk twee zijn en de eerste hier zeker meer op hare plaats. Maar behoeft er een woord over verloren te worden, dat de huidige structuur onzer samenleving in het licht dezer beschouwingen absoluut veroordeeld is?

Het zou zeker geheel onjuist zijn de ontwikkeling van het maatschappelijk leven in de laatste eeuwen te willen begrijpen uit de toen gangbare materialistische en dualistische wereldbeschouwingen. Hier werkten andere, zuiver-maatschappelijke en technische invloeden en in zooverre in die invloeden de resultaten van de wereld-beschouwing dier dagen meespraken - gedacht is aan de ontwikkeling der techniek als gevolg van de vergedreven belangstelling in de stoffelijke natuur - waren dit juist resultaten, die ook en juist in een veel hooger ontwikkeld maatschappelijk stelsel van beteekenis zouden zijn geweest, ja dit in de toekomst eerst mogelijk zullen maken. Maar wat ik bedoel is dit: de maatschappelijke ontwikkeling leidde, door wat voor oorzaken

dan ook, tot de opkomst van het industriëel kapitalisme met zijn namelooze ellenden. Nu is dit industriëel kapitalisme als fase in de maatschappelijke ontwikkeling onvermijdelijk geweest. Maar mogelijk tegelijkertijd zou geweest zijn, dat, als noodzakelijk gevolg van die wordende ellende spontaan verzet opkwam, niet enkel in de kringen der rechtstreeks belanghebbenden, hetwelk echter, zeer enkelen individuen niet te na gesproken, is uitgebleven. En dit, het uitblijven van dit verzet, moet wel degelijk mede begrepen worden uit de algemeene geestelijke gesteldheid van dien tijd. Hier was allereerst de algemeene zedelijke armoede, die voor dit tijdperk kenmerkend was, maar ook dit eigenaardige, dat men door zijn wereldbeschouwing niet vertrouwd was met samenvoegingen tot levende eenheid, wel met van buiten bewogen mechanismen. De gansche fabriek van het wordende kapitalisme paste zoo wonderwel bij de gangbare beschouwing. In den arbeider in die fabriek verscheen eerst recht l'homme machine. De uiterlijke noodzaak dwong dien man zijn werkkracht te verkoopen voor een zaak, die hem niets aanging en toch de inspanning eischte van alle zijn krachten. Had, waar de natuur sterker is dan de leer, het gezin, de school, de kerk, zelfs de staat nog iets van levenswarmte behouden, in de fabriek kwam op een instelling, even harteloos als het materialistisch gedachte Al. En met een ‘zoo is de wereld’ legde men zich neer bij wat het scherpst protest had moeten opwekken. En men zag niet in, dat zoo de wereld n i e t is, wel de wereld, zooals die gezien wordt door de oogen van een materialist.

Wanneer nu door de wereld de kreet gaat om socialisatie, of - als men dit woord niet wil - om een bedrijfsorganisatie, die wederom een levende eenheid is, waarin de arbeiders niet meer de betrekkelijk levenlooze elementen zijn ‘de verlengstukken van de machine’, maar

de levende cellen met eigen verantwoordelijkheid, eigen interesse, niet of voor het minst niet sléchts gebonden aan de fabriek door den band des loons, maar omdat het besef van de noodzakelijkheid der productie en de eigen aanleg én bekwaamheid in een bepaalde richting een innerlijken band met dien arbeid hebben gelegd, - wanneer nu door de wereld die kreet gaat, is deze tegelijk uiting ván en roep óm vergeestelijking. Het socialisme moge niets zijn zonder zijn technische uitvoering - waarop hier niet is in te gaan -, naar zijn wezen staat het hierboven. En dan kan ik het niet anders zien, of het is de toepassing van kosmische religie op de verhoudingen der gemeenschap.

Avondwandeling
door Henriëtje Baart de la Faille

Neen, 't was geen zonnige avondgang,
Verscholen was de zon reeds lang,
Lang voor het Vesper-uur.
De lucht was grijs en guur
de wind,
Geen kind
Liep zingend door de laan,
Waardoor ik naar het bosch wou gaan.
De menschen schenen niet zoo zorgen-vrij,
In tuintjes werkten zij aan zij
wel man en vrouw.
Zij werkten gauw,
En stutten erwten, boonen.
'k Zou hier wel willen wonen
Dacht ik onder 't gaan,
Zoo'n huisje dat zou staan
Midden in 't wuivend koren,
Van achtren en van voren
het wijde veld.
En dan, je telt
Zoo buiten de regendagen niet
Als in een stad. En ook, je ziet
Al 't eerst begin
Van ieder ding

Dat schuchter weer gaat bloeien.
Ja, voor het zelfs gaat groeien
Heb je het, dunkt me, al gespeurd -
Ruik toch, hoe hier alles geurt -
Zou 't oudje, krom, gezeten
Voor lage deur, dat weten?
Geniet ze er van?
Och neen, ik kan
Op 't rimpelig gezicht niets lezen.
Ontroering niet. 't Lijkt een verschrompeld wezen
Dat sterven gaat.
En als ze staat
En moeilijk schuift naar huis,
Als sleepte ze een kruis,
Hoorde ik haar heel diep zuchten...
Donkre onweersluchten
Hingen om 't sparrewoud.
't Werd stiller nog en koud.
'k Liep door diepe voren
Langs 't paarse vroege koren.
'k Ging dan door 't hek in 't bosch
Onhoorbaar over 't mos.
'k Legde mijn hoofd maar neer.
Zoo sterft deez' dag dan weer,
peinsde ik stil...
naar 't schijnt - uit eigen wil:
Een kleine eenheid
In groote veelheid.
Een op zichzelf volkomen ding,
Het is gekomen zoo als het ging
In stillen eenvoud.
O, ik weet, ik houd
Van die stille dingen, die komen en gaan,
Waarbij je zelf wel lang moogt blijven staan.
Ze komen

Als droomen
Meest ongedacht. - Als een kostbre schat
Die je vindt aan den weg. Ik wou, ik had
Alle die simp'le dingen bewaard door 't drukke leven...
Want, zooals herinnering aan geurigen lentedag vreugd kan geven
Nog dagen, jaren lang,
Zoo had de vreugde-zang
Van menigen kleinen zanger
Wel veel schooner en langer
Kunnen ruischen door mijn ziel.
Maar menige schat die 'k vond, viel
Uit mijn hand. En menig lied ben 'k vergeten -
Als 't oudje, dat stom voor haar deur gezeten
Niet luisterde naar d'ouden zang.
Maakte dat haar laatste gang
Naar huis zoo zwaar?
Want 't is immers waar
Dat alle zuivere tonen
Die we hebben meegenomen,
Door onzen doodszang zullen klinken -
Totdat ze eindlijk mee verzinken
In 't niet?

De lucht werd minder zwaar -
In donkre hei - hier en daar
Lichten op de gouden vlindertjes van de brem.
't Luisterde al naar de avond-stem.
Een zacht-roode schijn
Moest nu zichtbaar zijn
Ver. - Achter de boomen
Zag ik rossen gloed door de wolken komen.
Als een lichte brand
Viel die op 't land. 'k
Moest weer gaan. En stille dingen stil laten staan.

De leege stoel, waar 't oudje op had gezeten,
Stond nog eenzaam voor de deur, vergeten. -
De late avond werd stiller dan stil. Nergens zaten
de menschen meer voor 't huis te praten.
De tuintjes lagen verlaten,
't Scheen alles wel te slapen
Stiller dan stil.

Londen

Antwoord van lezers

1. Wanneer laast U voor de eerste maal een werk van Dostojevsky en herinnert U zich nog welke indrukken dit in U wekte?
2. Heeft de voortgezette lectuur van zijn werken beteekenis voor U gehad, en zoo ja, kunt U ons daaromtrent iets mededeelen?
3. Welk werk van Dostojevsky beschouwt U als zijn centrale schepping: Schuld en Boete of een der latere hoofdwerken (De Idlioot, De Demonen, De Gebroeders Karamasoff)?
4. Is Dostojevsky's zielsontleding U zeer vertrouwd, òf uiterst vreemd? M.a.w. is zijn werk U in de eerste plaatsaanleiding geweest, om Uzelf dieper te peilen, de menschen Uwer omgeving beter te doorzien, kortom Uw eigen wezen dichter te benaderen, of heeft hij U vóór alles gefascineerd door de openbaring eener U vreemde gedachte- en gevoelswereld: de Russische, of zoo men wil, de Aziatische?
5. Welke acht gij Dostojevsky's beteekenis voor de religie, en speciaal voor de religie der toekomst?

Antwoord van Mr. P.H. Ritter Jr.[1)]

Uw vragen, geachte Redactie, schijnen mij toe, een diepere beteekenis te hebben dan de argelooze lezer weet. De opvlammende belangstelling toch voor Dostojewsky behoort, naar mijn vermoeden, niet tot die aandachtsverfrisschingen, waarmee een cultuur aan het einde van elk barer perioden zichzelve herstelt, neen zij lijkt mij een bewijs, dat onze cultuur gekomen is aan haar uiterste. - Ik zie geen continuïteit tusschen den hartstocht voor het Fransche naturalisme van Zola of de vereering van de Engelsche lyrici èn deze huidige verbijstering en opgetogenheid over Dostojewsky. En

1) Dit antwoord behoorde tot de ‘Nagekomen antwoorden van Genoodigden’, kwam daarvoor echter te laat.
RED.

dat is zeer merkwaardig, omdat die continuïteit tusschen Zola en Maeterlinck, tusschen de naturalisten en een van Oudtshoorn en aan den anderen kant tusschen de kunst der gewaarwording en de overdenking der rede hier te lande, wèl bestaat. Oók kan ik mij verldaren hoe onze kunstenaars terecht zijn gekomen in de gelederen van het proletariaat. - Maar tusschen eene menschheid die geestdrift heeft voor wat men noemt de moderne stroomingen in maatschappij en cultuur en eene menschheid die zich tot Dostojewsky wendt, gaapt een bodemlooze afgrond.

* * *

Ik heb Dostojewsky langen tijd geleden voor het eerst ontmoet, en heb mij naar aanleiding van uw enquëte opnieuw aan zijn machtige suggestie overgegeven. En ik heb de steunsels van het heidensche levensgebouw, dat door onze weelderige Westersche wereld van voor den oorlog is opgetrokken, voelen wankelen. De scherpe maatschappelijke tegenstellingen, de ondergronds rommelende oorlogsverwachting, hebben een matelooze stoffelijke welvarendheid niet belet een aesthetische of redelijke levensharmonie voort te brengen, waarmee de intellectueele mensch gelukkig was. En het is misschien niet al te onjuist om aan te nemen, hoe, ondanks de al grooter wordende onrust van eenling en gemeenschap, onze Westersche samenleving diep-in vertroosting bleef vinden in het klassicistisch, harmonisch levensideaal van Goethe.

Eerst thans, nu door de verwoesting van onze allereerste stoffelijke levensvoorwaarden, door de uitkomstloosheid van onze beschaving, een algemeene wankeling en verbijstering ontstond, eerst thans, na loopgraven, honger en ellende, strekt de menschheid de handen uit naar Rusland en Dostojewsky. Omdat Dostojewsky

alleen door de verworpenen is te begrijpen, omdat eerst wie alles verloren heeft, den zin kan vatten van zijn heilig Erbarmen.

Er is een oneindig verschil tusschen Nietzsches ontkenning der moraal en Dostojewsky's ‘Jenseits vom Gut and Böse’. Bij Dostojewsky de overgave aan de misdaad en dan de diepe bereiking van het volmaakt Goede. Bij Dostojewsky de misdaad in dienst van de Idee. Maar dat is realiteit van een volk, niet de uiterste consequentie van individueel denkleven. En omdat de mensch bij Dostojewsky verschijnt in volkomen zuivere overgave aan het volmaakt slechte en de volmaakte heiliging, daarom gevoelen wij de diepten en hoogten der wereld-literatuur naast zijn geschriften als spel naast ernst.

* * *

Ik kan het niet wagen in de weinige bladzijden die mij ten dienste staan iets meer te geven dan de grove omtrekken van Dostojewsky's invloed op mij, Westerling, en laat de duizend kanten van het Dostojewsky-probleem, waaromtrent Mevrouw Helène Hoerschelmann verrassende uitzichten heeft geopend, onbesproken. Alleen moet ik terugkomen op de beteekenis van den huidigen Dostojewsky-cultus. Die is een teeken van het uiterste onzer beschaving. Indien onze Westersche cultuur zich werkelijk begeeft naar absolute verwildering en daarnaast noodzakelijkerwijze naar die heilige waarden des levens, die in een georganiseerde beschaving met haar moreele weerstanden maar gemis aan moreele diepte niet bereikbaar zijn, dan kunnen wij daarvan in ons aanvoelings-vermogen van Dostojewsky een voorteeken zien. - Maar ons instinct van maatschappelijk zelfbehoud doet ons ons leven vastgrijpen aan de compromissen, en ons den Inkeer verzaken die ten verderve en tot het Koninkrijk der Hemelen leidt. De activiteit

en - laat ons het erkennen - de hypocrisie, die ons Westersche leven moet ophouden en redden, zal deze neiging voor Dostojewsky als gevaarlijk moeten brandmerken, zooals zij altijd den inkeer moet mijden en het waarlijk bezonnen leven slechts als concessie kan toelaten. - Maar met het herlevend besef van Dostojewsky is eigenlijk het gevaar al voor ons aangezicht en lijken wij Westerlingen, die de harmonische levenscultuur van Goethe willen redden, gebarende harlekijnen voor den achtergrond eener oneindigheid.

Antwoord van T. Goedewaagen

De vereering voor Dostoievski, die, op het oogenblik, overal in West-Europa is opgekomen, komt m.i. grootendeels voort uit twijfel aan eigen religieuze kracht. Het is te begrijpen, dat men zijn werk als een nieuw evangelie begroet: hier zijn de grenzen van het vervlakte en geijkte leven doorbroken met dynamisch geweld; hier ziet men een schijn van richting te midden der hedendaagsche verwarring.

Die wereld, vol van uiterste degeneratie en meest smettelooze heiligheid tevens, verbaast en boeit den West-Europeeschen mensch, wiens religieus bewustzijn zóóveel aan diepte, spanning en grondigheid verloren heeft, dat hij hunkert naar levende krachten, die het verniewen zullen.

Als in alle decadente tijden, roept men om leven. Maar wat is dan dat ‘leven’, dat Dostoievski zou moeten brengen?

Het leven, dat wij met dieren en wilden gemeen hebben is toch met zoo'n vanzelfsprekend en eenvoudig begrip, dat wij het zoo maar tot norm kunnen maken van onze westersche religieuze cultuur.

Dostoievski kent het religieuze leven in twee vormen,

als extatisch moment en als voltooide heiligheid.

Wij zien er menschen aangegrepen - Kirillof in ‘de Demonen’ spreekt zelfs van ‘gekweld’ - door machten, sterker dan zij.

En daarnaast openbaart het religieuze zich in menschen als Myschkin, Sossima, die Dostoievski teekent als bovenmenschelijke wezens, die de aarde en het leven der menschen slechts even aanraken, maar er allerminst mee ‘vleesch worden’.

Tusschen het extatisch moment, dat door zijn alles vernietigende kracht ook het demonisch moment is te noemen, en den staat der heiligheid gaapt een leegte bij Dostoievski.

Wij kennen dit dualisme ook in West-Europa: de mensch, primitief in zijn denken, geheel aan zijn phantasie gebonden, geteisterd door magische machten, bevrijdt zich in beelden van heiligheid, van heilige menschen zelfs, uit zijn benauwden droom.

Daar hij nog niet zelfstandig is, is zijn denken dwepend en ongeduldig.

Pas het Protestantisme heeft dien waan verbroken, het rijk der zelfstandigheid en persoonlijkheid ingeluid, en het dualisme van heiligheid en extatisch moment verzoend.

Het erkent 's menschen staat als dien van diepste onvolkomenheid, en kent geen heiligheid dan die des Geestes. Uit dit bewustzijn is bijv. Goethe's Faust geschreven: in het continueerende levensproces (niet in momenten) komt de mensch tot God en alleen zoo tot zichzelf als persoonlijkheid. Waar vinden wij deze geschiedenis, die God met den mensch maakt, bij Dostoievski beschreven, als voortdurenden opgang met eindeloos streven van den zedelijken wil?

Dostoievski's boeken behandelen slechts één episode

(soms zelfs slechts enkele dagen durend). Het is, of de rijkdom van zijn psychologisch genie hem verhindert, continueerend op te bouwen. En pas in de continuïteit wordt de mensch één, als persoonlijkheid.

Met de zelfstandige persoonlijkheid miskent Dostoievski het sociale element der religie, dat juist het cardinale punt is voor het modern religieus besef.

Het sociale der religie bestaat voor hem als - orthodoxe grieksch-katholieke kerk. Hier vindt hij de voltooiing van het individueel religieuze leven.

Zoo beziet D. dan ook het socialisme op een geheel eenzijdige wijze.

Aljoscha in 'de Gebroeders Karamazow' noemt het socialisme: 'Ruwe onzin!' De Staretz Sossima stelt tegenover den ingetogen monnik den oppervlakkigen partijppoliticus. Hij oordeelt over de democratische bewegingen als de Groot-Inquisiteur, die 'in Christus naam' de massa wil misleiden. Deze ideeën zijn geen bijzaak. Hier blijkt duidelijk de onrijpheid en onmondigheid van het religieuze bewustzijn bij Dostoievski, en daarmee zijn onvermogen om aan de religie in West-Europa (met zijn, door Protestantisme, liberalisme, natuurwetenschap, democratie gezuiverde cultuur) nog eenig moment van waarde te geven, wat niet beteekent, dat wij bij déze moeten blijven stilstaan.

Laten wij in onze bewondering niet meer in Dostoievski zien, dan in hem te vinden is.

Dostoievski kent noch de z e l f s t a n d i g e p e r s o o n l i j k h e i d (alleen het bezeten individu en den heilige) noch de l e v e n d e g e m e e n s c h a p (alleen de starre kerk).

En zoo kent hij ook niet de idee, die beide verbindt: de g e s c h i e d e n i s.

Als Aljoscha het klooster verlaat, om al het menschelijke

te dragen, gaat hij niet als Luther in de wereld, omdat het mòet, omdat er geschiedenis móet zijn en hij zich daaraan met vrijen wil dienstbaar maakt-Aljoscha gaat omdat een ander het hem zegt, gehoorzaam, omdat de weg door de wereld voor hem (als individu) vereischt is. Evenmin als de continueerende geschiedenis in den mensch, kent Dostoievski die der menschheid, die nàar de menschheid als Staat Gods.

In zijn star wereldbeeld ontbreekt de teleologie, die voorwaarde is van alle geschiedenis. In deze drie punten-persoonlijkheid, gemeenschap, geschiedenis, staat D. nog volkomen op middeneeuwsch standpunt. Wat is nu het 'leven', dat Dostoievski ons zou moeten brengen?

Hij toont den West-Europeeschen mensch een slechts emotioneele en daarom dualistische religie; mystiek zonder ethiek en daarom zonder ware verlossing; een wereld van afgrijselijke degeneratie, des te gevaarlijker door het dynamisch karakter van de Russische ziel en juist daardoor zoo aantrekkelijk voor hem. En dit alles bekroond door een schijn van verlossing. Een schijn - want deze menschen bezitten niet God, maar zijn door demonen bezeten.

Waarom is de heilige Myschkin een epilepticus? Waarom verschijnt hij korten tijd midden in zijn krankzinnigheid in deze wereld?

Het religieuze bij Dostoievski is pathologisch. De Europeesche mensch echter, zelf ziek van zijn eigen leegheid, vermoeid voor de toekomst, verbitterd op zijn verleden, zonder geloof aan het nu en aan zichzelf, stort zich blindelings op al dit ongekende. De eene zieke zoekt den anderen. Hij doet het in zijn wanhoop.

Niet het Goddelijke komt ons uit Dostoievski's werk tegemoet, maar het demonische, de bezetenheid, de pathologie, de krankzinnigheid. En deze te vereeren als

een evangelie, is een blijk van wantrouwen tegenover den Geest in zichzelf.

Antwoord van Titia Gorter te Parijs

I Ik herinner me niet h e e l p r e c i e s meer wanneer ik voor 't eerst een werk van Dostojevski las, maar 't zal ongeveer geweest zijn in den tijd toen ik genoeg begon te krijgen èn van materialistisch ‘Socialisme’ èn van individualistische ‘Nieuwe Gids’-litteratuur. Het eerst las ik ‘Schuld en Boete’. De indrukken die het in me wekte, zijn niet heel ‘bewust’ geweest; maar ik herinner me nog duidelijk hoe ik koud werd van ontroering bij het ‘offer’ van ‘Nastasia’ en de vrijwillige boetedoening van den held van 't verhaal. Ik heb dat toen zóó prachtig gevonden en zóó verheven; ik vermoedde niet dat er zoo iets moois bestond. Maar het beantwoordde aan iets wat ik zelf ook in me had, ik voelde dat ik in 't geval van den held precies hetzelfde zou hebben gedaan en dat het de plicht van i e d e r mensch was, te doen als hij! Maar in de karakterontledingen vond ik toen veel verwarrends.

II Bij voortgezette lectuur echter, is alles van Dostojevski me hevig gaan boeien. Als ik een boek van hem in handen had, wist ik van niets anders meer. En t o e n eerst is ook in mij bewust geworden het essentieële verschil van d e z e boeken met wat ik als ‘litteratuur’ had leeren vereeren. Ik begreep dat er niets mogelijk was in 't leven z o n d e r r e l i g i e: geen geluk, geen liefde, n i e t s. Ik voelde dat het heele leven uitgaat van God. En ook dat me alle mogelijke smarten in 't vervolg zouden kunnen overkomen, dat ik toch nooit - heelemaal ongelukkig zou zijn. Dat alles had ik vroeger ook gevoeld, maar vager en 't is toen wel gebleken, dat het niet tegen 't leven bestand was. Ik voelde een ‘geluk’

maar wist niet dat dit juist ‘religie’ was. Ik heb het g e d e e l t e l i j k aan Dostojevski te danken, dat ik e e n s p l o t s e l i n g doorvoelde wat ‘God’ was.

III Ik beschouw de ‘Gebroeders Karamazow’ als 't centrale werk van Dostojevski. Ik heb lang geaarzeld tusschen ‘de Idioot’ en dit en wist toen al dat het niet was ‘Schuld en Boete’ en niet ‘de Demonen’.

In ‘Schuld en Boete’ is niet de centrale figuur, de stralende Christusfiguur, die het essentieële is van Dostojevski's Christendom! De ééne die a l l e n begrijpt, met allen meevoelt! Het is dus i e t s (en ook maar i e t s) minder evangelisch dan de werken ‘de Idioot’ en ‘de Gebroeders Karamazow’. En ook is de Verlossing door de Boetedoening iets minder stralend dan die van Dimitri in ‘de Karamazows’. En het offer van Nastasia, vind ik dat nu nog wel z ó ó mooi? Ik g e l o o f het niet, ik g e l o o f dat Nastasia met z o o ' n offer (ik bedoel het offer dat zij brengt aan haar ouders, de wijze waarop ze voor hen ‘geld verdient’) haar eigen Persoonlijkheid, haar eigen Vrouwelijkheid verloochenen zou gesteld d a t het mogelijk was dat zoo iets in 't leven gebeurde. Stel daartegenover ‘Grouchenka’ in de Karamazows en ‘Nastasia Iwanowa’ in de Idioot. Hoe begrijp ik de haat van Nastasia en de eindelijke verlossing door de liefde van Grouchenka!

De ‘Demonen’ vind ik het minst boeiende, het meest verwarrende van Dostojevski's werken. Maar me dunkt, dat er duidelijk uit blijkt hoe hij het oppervlakkig materialistisch socialisme van Europa verfoeide. Zijn door en door religieuse natuur k o n dit niet waardeeren. Hij geloofde vooral aan de toekomst van Rusland en was een echte ‘Slavophile’. Ik vermoed dat hij de Russische revolutie verfoeid zou hebben. Hij zou gevonden hebben dat hier ‘Europa’ overwon.

De ‘Idioot’ en de ‘Gebroeders Karamazow’ vind ik

ongeveer even mooi. Maar de Gebr. K. vind ik daarom 't centrale werk, omdat a l l e s er in vertegenwoordigd is; het is een symbool vermoed ik van h e e l R u s l a n d en misschien van Europa ook. Dimitri de slaaf der instinkten, die verlost wordt door de 'blijde' (echt religieuse) boetedoeningen; Iwan de t r a g i s c h e figuur die n i e t s meer gelooft omdat hij alles w e g r e d e n e e r t; eindelijk Aliocha, de Christusfiguur, die allen begrijpt, en de Vader symbool van alles wat er slecht is in Rusland. In de 'Idioot' is niet de o n t z e t t e n d tragische figuur I w a n.

Iwan is vooral van zooveel belang, omdat hij 't symboolisvan de z o n d e v a n E u r o p a, v a n d e h o o g m o e d v a n 't v e r s t a n d. En dan is 'Aliocha' voor mij nog i e t s meer waard dan prins 'Myschkin' omdat hij gezonder is en dadenrijker.

IV De karakterontleding is me n i e t vreemd meer, integendeel. De wilde haat van een Nastasia in de Idioot, omdat haar vrouwelijkheid (zoo jong!) verloochend is en vertrapt, is begrijpelijk. Ik begrijp dat ze 'gek' wordt. En hoe mooi, dat ze ondanks alles prins Myschkin liefheeft.

De haat van Katharina, die Dimitri alles vergeeft maar niet dat hij haar verachtte, hoe mooi is dat En ook vooral dit, dat Katharina niet w e e t w i e z e l i e f h e e f t. Iwan zelf had haar dit bewust moeten maken, maar hoe kon hij, die alles wegredeneert, en daardoor koud wordt? Door al deze verwarringen echter is er bij Dostojevski n o o i t een menschenpaar, dat elkaar g e e s t e l i j k verstaat (n o o i t een man en een vrouw wil ik zeggen). Er is alleen de ééne die allen verstaat. Iwan zelf had haar haar liefde bewust gemaakt, als hij - anders was geweest en dan had hij haar beter begrepen ook. Zóó blijft Katharina de prachtige onbegrepen (en daardoor onbewuste) vrouwenfiguur.

Aliocha, die de zonde der anderen op zich neemt, is een levende Christus. Het mooiste moment in 't heele werk van Dostojevski is misschien waar bij in Dimitri's plaats zich ketenen laat en Dimitri laat ontsnappen.

Ik heb door 't lezen van Dostojevski de menschen beter leeren verstaan, want ik begrijp nu dat er achter de grootste 'zonde' (ook achter egoisme) een smart ligt, of een onvolkomenheid, (onvolkomenheid in opvoeding of wat ook) maar vooral een smart, een tragiek. Het eenige wat ik niet begrijp is dofheid. Maar die komt in de werken van Dostojevski niet voor. Het zijn altijd uitersten.

Ik geloof daarom, dat Europa eerst verlost zal moeten zijn van - deze dofheid, voor het Dostojevski kan waardeeren.

V Invloed op de religie:

Ten eerste zal Dostojevski ons doen begrijpen dat we niet tot God kunnen komen zonder de actieve liefde voor de menschen.

Ten tweede leert hij het reinigende van de smart. Door smart tot Geluk.

Dit zijn twee essentieele dingen van het Christendom, die misschien niemand zoo innig heeft doorvoeld als hij. Dostojevsky eert boven alles de intuïtie. De figuur 'Iwan' is bedoeld als afschrikwekkend voorbeeld. De menschen moeten leeren verstaan, dat Europa tot ondergang is gedoemd als we doorgaan het verstand to stellen boven de intuïtie. We zouden Iwan haast het symbool kunnen noemen van den ontzettenden Europeeschen oorlog, want daarin hebben de menschen alle hoogere intuïtie verloochend. Maar gelukkig is hier een kentering - overal. Als D.'s invloed doorwerkt, dan kunnen de Christelijke waarheden als symbool begrepen worden, vrij van dogma's.

En m i s s c h i e n zal er een groote Persoonlijkheid verschijnen ergens, die de menschelijke gevoelens begrijpt - als een Aliocha.

Iemand die aan de arbeiders, de s o c i a l i s t i s c h e arbeiders van nu zou duidelijk maken de zonde van den verstandshoogmoed, het verloren gaan van de intuïtie. Het is me wèl opgevallen, hoe echt ongebreideld de gevoelens zijn bij Dostojevski. Ik geloof dat juist daardoor nooit twee menschen elkaar begrijpen, nooit een man en een vrouw. En dat kan in Europa wel. Van deze elkaar in den Geest begrijpende menschenparen kan heel veel religieuse invloed uitgaan, ook voordat de groote Persoonlijkheid is verschenen, die aan a l l e n duidelijk zal maken, hoe de zonde van den verstandshoogmoed, liefde en godsdienst verkracht.

Antwoord van A. Haga te Sneek

I en II Voor een jaar of tien las ik voor 't eerst een werk van D. n.l. de Herinneringen uit het Doodenhuis, dat ik met buitengewone belangstelling las. In 't bizonder trof mij daarin het - ondanks alles - zooveel menschelijker gevangenisstelsel dan ons cel-systeem, en in de tweede plaats, hoe D. van bijna elken misdadiger ons ook de goede zijde wist te toonen. Ook in zijn andere werken treft dit telkens. Scherper dan ooit iemand vóór hem leerde hij hoe onjuist een onderscheiding in goede en slechte menschen is, hoe in den edelsten mensch ook de kiem van 't slechte aanwezig is en hoe ook in den slechtsten mensch de ‘goddelijke vonk’ nog niet is uitgedoofd, hoe (door omstandigheden) bij den eerste die slechte eigenschappen blijven sluimeren, bij den laatste daarentegen de goede niet tot ontplooiing komen. En 't is zeker D's. innigste overtuiging, die hij Sossima

(‘Gebroeders Karamasoff’) laat uitspreken: ‘bedenk vóór alles, dat gij niemands rechter kunt zijn’.

Met bizonderen nadruk wees D. ook op de ware Christelijke gezindheid van 't Russische volk, op zijn lijdzaamheid en vergevensgezindheid. Men vindt deze karaktertrek ook bij andere Russische schrijvers, maar nergens in die sterke mate als bij D. En niemand vóór hem wees op de groote beteekenis, die dit niet alleen voor Rusland maar voor de geheele menschheid zal kunnen hebben. En daarom alleen reeds dient D. en het Russische geestesleven met de grootste aandacht te worden gevolgd.

III Wanneer men onder centrale schepping mag verstaan dat werk, 't welk 't centrum vormt van 't Russische geestesleven, zooals dat in zijn romans tot uiting komt, dan is dit m.i. zonder twijfel z'n laatste groote roman: de Gebroeders Karamasoff. Hierin concentreeren zich tot één machtig geheel alle gestalten, die D. ons reeds in z'n vroegere werken had leeren kennen, al voerde hij hier alle niet tot die uiterste consekwenties, zooals hij dat in ‘de Demonen’ deed. Wel is van zijn groote romans ‘Schuld en Boete’ de best geschrevene, ‘de Idioot’ de schoonste, ‘de Demonen’ wellicht de diepste, maar ‘de Gebroeders Karamasoff’ is toch als zijn centrale schepping te beschouwen.

Men verwijt D. dikwijls de slechte compositie zijner romans, de tallooze verwikkelingen, die hij telkens inlascht, waardoor het volgen van de gebeurtenissen bemoeilijkt wordt en het verband tusschen die gebeurtenissen ons bijna dreigt te ontgaan. Dostojefski zag zelf dit alles heel goed in, zooals uit z'n brieven herhaaldelijk blijkt. Maar hij die weet, onder welke moeielijke omstandigheden D. zijn romans moest schrijven, zal hem deze fout zeker niet te zwaar aanrekenen.

IV Ik geloof dat deze vraag ongetwijfeld in eerstbe-

doelden zin beantwoord moet worden. De modern mensch zal D. hoe langer hoe beter in al z'n zielsontledingen kunnen volgen en navoelen; hij toonde ons de grootste hoogten en de grootste diepten der menschelijke ziel. Niet alleen van de Russische ziel, al kan niet ontkend worden, dat de zielsprocessen, zooals D. die in al z'n hevigheid teekende, speciaal Russisch zijn in dien zin, dat ze niet (of uiterst zelden) in die mate in W.-Europa voorkomen.

Maar die Russische ziel is in laatste instantie toch niet a n d e r s dan de onze, het is hier alleen een kwestie van meer of minder, en dan toont de Russische ziel een méér, zoowel in 't goede als in 't slechte òf, zooals de kwestie indertijd werd gesteld (polemiek tusschen D. Coster en Alexandroff), er is met onze Westersche gevoels- en gedachtenwereld tenslotte alleen een graadverschil, géén wezenverschil. De heer Alexandroff merkte op, dat wij Westerlingen gewoonlijk alles met ons verstand trachten te begrijpen en zoodoende niet in staat zijn, D's helden te doorgronden, omdat zij psychologisch dikwijls niet te begrijpen, verstandelijk te begrijpen zijn, en knoopte daaraan de opmerking vast, dat voor ons psychologie gewoonlijk een intellectueele, geen gevoelskwestie is, en de psychologie dan te kort schiet, de ondoorgrondelijke karakters van D's helden te begrijpen. Deze opvatting komt mij in 't algemeen zeer juist voor. Het is eigenlijk een aanklacht tegen de geheele Westersche beschaving van de laatste eeuw, die meende alles met het verstand te kunnen begrijpen en voor alle menschelijke drijfveren een oorzaak te kunnen vinden.

Maar er is in den laatsten tijd tegen deze superioriteit van 't verstand een reactie merkbaar en men gaat niet meer per se alles verwerpen, wat niet met het verstand te omvatten is. En zou dit misschien ook een reden kunnen zijn, waarom juist in den laatsten tijd zoo'n groote

belangstelling voor D. te bemerken is? Ook in 't Westen raakt men ervan doordrongen, dat het verstand niet àlles is en dat het gevoel een niet te verwaarloozen factor is en het komt er dan ook niet op aan (zooals de beer Alexandroff opmerkt) D.'s personen verstandelijk te begrijpen, maar als levenswaar aantevoelen.

Het moge misschien waar zijn, dat men Rus moet zijn of Rusland door en door moet kennen om D. g e h e e l te kunnen begrijpen, het is voor West-Europeanen toch niet per se onmogelijk. Een ons geheel 'vreemde' gedachtenwereld heeft D. ons niet geopenbaard. Dan immers had hij ons hoogstens kunnen verbluffen, nooit diep kunnen ontroeren. Want één groote gedachte verbindt tenslotte de Russische met de Westersche wereld: Christus.

V D.'s religie is dan ook geen andere dan de Christelijke. D. wees niet den weg naar een nieuwe religie, hij wees ons slechts op de eeuwenoude waarheden van het Christendom, dat naar zijn meening 't zuiverst was bewaard gebleven in het Russische volk. En daarom meende hij ook, dat het Russische volk voorbestemd was, de verzoening aller volken en aller ideeën tot stand te brengen. 'In West-Europa', schreef D. in een zijner brieven, 'hebben de volken den Heiland verloren en daaraan gaat West-Europa te gronde.' En geen Volkenbond, geen ontwapening, geen socialisme en geen bolsjewisme kunnen op den duur de maatschappij verbeteren, zoolang d e m e n s c h niet goed is.

Hierop weer eens alle aandacht te hebben gevestigd, daarin ligt m.i. D.'s beteekenis voor de religie.

Van zoo'n volkomen goed mensch heeft D. ons een beeld trachten te geven in Vorst Myschkin (de Idioot). In een zijner laatste novellen schreef D., hoe alles op aarde zou kunnen zijn 'wanneer allen slechts wilden' en wanneer men slechts indachtig was aan de oude

Christelijke waarheid: heb de menschen lief gelijk u zelven. Het is niet nieuw, het is eeuwenoud en altijd weer vergeten en door ieder als een utopie, als belachelijk beschouwd. En Dostojefski noemde deze prachtige novelle dan ook: de droom van een belachelijk mensch.

Antwoord van Herman Hana te Blaricum.

In antwoord op den oproep in uw Novembernummer meld ik U puntsgewijs:

I Mijn eerste kennismaking met het werk van Dostojevski was, vijf jaar geleden, het lezen van Schuld und Sühne, dat mij aandeed als levens-echte, sterke litteratuur.

Ik weet, en wist van huis uit, dat ‘ziel’ het eenige is dat waarde heeft en ik heb onmiddellijk Dostojevski erkend als ziener van de ziel. Hoe Raskolnikov, de van God gegrepene, zich automatisch instelt op de loutering die hij ten slotte erlangt, is in Schuld und Sühne met profetische kracht beschreven.

De levens-werkelijkheid is de uitbeelding, het stollen tot gestalte van de levens-wezenlijkheid: de ziel. Dat Dostojevski deze waarheid in zijn zienersgave belichaamt, was mijn sterkste indruk.

II Later las ik nog: De Idioot, De Demonen en de Gebroeders Karamasoff, maar ik heb, vooral in de beide eerste werken, veel moeten overslaan. Het eindeloos gezwam, waar de Russen blijkbaar veel aan doen, werd mij vaak te kras. Toch kwam ik telkens tot diepe bewondering voor het onbedachte, levende, en voor de overweldigende massagroepeeringen, die zich uit Dostojevski's wezen naar buiten stuwen.

III Ik beschouw Schuld en Boete als de basis van Dostojevski's arbeid, en ik zie in de Gebroeders Kara-

masoff de apotheose van ditzelfde gegeven. In het boek van dien naam zijn het de schuld en boete van één mensch, in de Gebroeders Karamasoff zijn het de schuld en boete van een geslacht, die in de hoofdfiguur tot loutering voeren. Een loutering, die allen verheft, en die gedragen wordt door den jongsten broer. Het wezen van de Christus-figuur is daardoor in dien jongsten broer gebeeld.

IV De zielsontleding van Dostojevsky is mij zóó vertrouwd, dat ik mij geen zielsontleding, die anders te werk zou gaan, kan voorstellen. Er wordt in dezen tijd veel aan zielsontleding gedaan, en men is veelal tevreden als men, door het vinden van de nimmer ontbrekende analogieën, ten slotte in plaats van de ziel het lichaam ziet. Dostojevsky maakt deze fout nooit. ‘Het Russische, of, zoo men wil, het Aziatische’, is daarbij niet van principieele beteekenis, zoo min als de lichamelijke anatomie der rassen principieel verschilt.

V Dostojevsky zelf is een door en door reiigieuse figuur, en als zoodanig is zijn beteekenis voor de religie vanzelf, occult, zeer groot. Deze tijd echter is on-religieus, en moet dat zijn. Men zou kunnen zeggen: deze tijd heeft tot taak, on-religieus te zijn. Hij richt zich naar de verdoemenis, dat is: naar de absolute ontmensching. Niet alleen de geestelijke, maar ook de lichamelijke nood is zijn einddoel.

En het is die lichamelijke nood, waarin tenslotte ‘de religie der toekomst’ haar houvast zal vinden. - Religie is her-binding van wat gescheiden geraakt is, en nood of naad is hetzelfde.

Het volk zegt: nood leert bidden. Men kan zelfs zeggen: nood i s bidden, maar men zal nooit gaan zeggen: Dostojevsky leert bidden, en als ‘de nood aan den man is’, zal men zekerlijk geen boeken lezen; ook niet die van Dostojevsky. Uit kracht van zijne werken verwacht

ik dus van Dostojevsky's invloed op ‘de religie der toekomst’ niets.

Antwoord van Dr. A.K. Kuiper

Ofschoon ik mij zelven allerminst reken tot de ‘vooraanstaande theologen’, op wier oordeel over Dostojevsky u, blijkens uw artikel in de Stem van December j.l. (pag. 1123) prijs zoudt stellen, wil ik u toch doen weten, dat ik aan dezen grooten Rus zeer veel te danken heb. Ik schrijf u dit zonder de bedoeling, dat 't gepubliceerd zal worden; daarvoor zijn mijn opmerkingen te onbelangrijk. Ik heb van D. nooit bepaald studie gemaakt, heb door mijn zeer drukke ambtswerk geen tijd voor studie en ben daarom eigenlijk geen theoloog, alleen een dominé: preeker, katecheet en pastor. Maar het zal misschien toch voor u van beteekenis zijn te weten, dat ik gedurende de laatste jaren met D. heb omgegaan en een diepen indruk van hem heb ontvangen.

I Het eerst las ik, een 7 of 8 jaren geleden - ik was toen al 50 jaren oud - ‘Schuld en Boete’ in een Duitsche vertaling en was er diep door getroffen. Het sterkst en meest onmiddellijk greep mij de figuur van Sonja aan. Maar toch ook vooral de fijne psychologische ontleding van Raskolnikov (die ik na uw bespreking in 't laatste nummer van de Stem nog veel beter begrijp en waardeer) en de stiefvader van Sonja, die arme dronkaard, met zijn gezin. Doch Sonja blijft voor mij de beheerschende figuur. Door haar innerlijke reinheid - ondanks haar leven van hoer - en door haar vroomheid, redt zij R. en houdt ook nog iets in de ziel van haar stiefvader in leven. En de achtergrond van haar kracht is Christus. Door Hem is zij een der lichtekooien, die ons voorgaan in het Koninkrijk Gods (Matth. 21: 31). Het hoofdstuk waarin zij aan R. Joh. 11 voorleest, is een

der meest ontroerende die ik ooit gelezen heb - ontroerend door soberheid en echtheid.

II Toen ik ‘Schuld en Boete’ gelezen had, wist ik dat Dostojevsky mij niet meer los zou laten en de voortgezette lectuur van zijn werken - ofschoon ik er niet zoo heel veel las - heeft stellig beteekenis voor mij gehad. Welke die geweest is, kan ik het best zeggen bij de bespreking van punt IV.

III Als zijn centrale schepping beschouw ik: ‘De Idioot’. Ik heb echter ‘De Demonen’ nog niet gelezen en ‘De Gebroeders Karamasoff’ alleen in de uiterst gebrekkige Hollandsche vertaling. Vorst Myschkin beschouw ik als een pendant van Sonja, maar een schepping van veel grooter rijpheid en volledigheid. In ‘Der Jüngling’ heeft hij zijn tegenhanger in Makar Iwanowitsch. Doch deze figuur is ook lang niet zoo doorwerkt en levend als Myschkin. Ik stel ‘De Idioot’ boven Schuld en Boete omdat m.i. D. zich in dit boek veel klaarder bewust is geworden wat hij wil, n.l. karakters scheppen in welke Christus een gestalte heeft aangenomen. De levensbeschrijving, die zijn dochter van hem geeft, maakt dit wel duidelijk. D. leefde uit en met den Bijbel. En een grooter bezwaar voor 't begrijpen van hem dan 't niet-kennen van de Russische taal, schijnt mij 't niet-kennen van den Bijbel bij velen. D. geeft in vorst M. ook min of meer een auto-biografie, maar zooals hij zou wenschen te zijn, zooals hij zou wenschen dat Christus een gestaltenis in hem had aangenomen.

IV Dat D 's zielsontleding mij zeer vertrouwd is, kan ik niet zeggen; maar uiterst vreemd ook niet. Ik heb er mij evenals prof. Heering over verbaasd, dat de menschen daar in Rusland, zoo weinig werken - vooral de hoofdpersonen uit zijn romans. En vooral daarom doen zij ons zoo vreemd aan. Maar misschien zien wij ze juist daarom ook beter en juister. Want ten gevolge

en ter wille van onze geregelde bezigheid - onze maatschappelijke positie - zijn wij met een masker bedekt. Wat in ons omgaat, wordt door de vaste orde van fatsoen enz. verborgen gehouden. Maar in ons leven dezelfde driften en hartstochten als in de mannen en vrouwen van D.'s romans. Natuurlijk krijgt men bij de lezing van zijn boeken sterk den indruk, wat is daar, in Rusland, alles anders dan hier; maar vooral geldt dat van de toestanden, niet van de menschen. D. kent de macht der zonde en laat die zien. Hij heeft mij de Bijbelsche psychologie nader gebracht. Bierens de Haan heeft gelijk: ‘'t zieleleven kristalliseert zich bij D. in een groote tegenstelling: de tegenstelling tusschen het misdadige en 't heilige.’ Doch dat maakt voor mij juist het aantrekkelijke van zijn romans uit. Wat die tegenstelling wegdoezelt - en onze ‘beschaving’, die grootendeels een vernis is, doet dat - doezelt de werkelijkheid weg. Intusschen de drang naar heiligheid ligt, volgens D., in iederen mensch, ook in den z.g. misdadiger, zoodat ieder door de heilige personen aangetrokken wordt. Sonja, Myschkin, Makar Iwanowitsch, e.a. stooten niet af. Zij trekken juist aan en oefenen daardoor een verlossende macht. op hun omgeving uit: vooral op de diepst gevallenen in die omgeving. D. heeft hierin telkens willen uitbeelden, wat hij van de liefde van Christus ervaren had en hoe hij meende dat Christus nog door de zijnen in de wereld werken kan en ook waarlijk werkt.

V Ik kom zoo vanzelf tot het 5de punt, dat ik met uw toestemming, immers volgens uw aanwijzing, aldus formuleer: ‘welke elementen van het religieuse leven heeft Dostojevsky, volgens u, het meest kenmerkend vernieuwd?’ Ik noem dan in de eerste plaats, de erkenning of wat ook zou kunnen genoemd worden: de rehabilitatie van het ‘intuïtive’. Er is in hem een hartgrondige

afkeer van het intellectualistisch atheïsme en agnosticisme der l9de eeuw. Zijn antipathie tegen de West-Europeesche cultuur, waaraan hij stellig veel te danken heeft, maar die hij voor Rusland noodlottig acht, berust vooral op afkeer van de nuchter-verstandelijke stemming daarvan. Ik veronderstel n.l. dat de tijd, waarin D. met West-Europa in aanraking kwam, een tijd is geweest, waarin verstandelijkheid aldaar hoogtij vierde en mystiek weinig of niet tot haar recht kwam. In de figuur van vorst M. komt D. daar telkens met kracht tegenop. De helderziendheid van dezen epilepticus is hem ook iets aantrekkelijks; een geestelijke functie van grooter waarde dan verstandelijkheid. Er bestaat voor D. niets gruwelijkers en ongerijmders dan niet meer in God te gelooven. En een pantheïstisch gekleurd atheïsme, zonder een persoonlijk, transcendentaal godsbegrip, zou hem stellig niet bevredigd hebben. Hij gevoelt God als een macht buiten, boven en in zekeren zin tegenover zichzelf. Ook in dat opzicht hoop en verwacht ik dat hij het religieuse leven vernieuwen zal, dat m.i. in de heerschende pantheïstische stroomingen van onze dagen alle verlossende kracht verliest en in zelfaanbidding verloopt. Het lot van den in zichzelf verliefden Narcissus staat hier als waarschuwend voorbeeld voor ons. Een diep religieuse natuur als D., die de tegenstelling van zonde en genade kent en de nood-zakelijkheid der verlossing, kan hier veel goed doen. Zijn dochter meldde ons, dat hij bizonder gehecht was aan en gesteld was op zijn kerk: de orthodox-Russische. Ik lees daarvan in zijn boeken weinig, maar helaas verkeeren wij hier te lande in de diepste onwetendheid aangaande het Grieksch-Katholicisme. In beminnelijke zelfingenomenheid nemen wij doorgaans geen notitie van 't geen buiten de grenzen ligt van 't Dorado onzer Westersche cultuur. De beteekenis welke de Ortho-

doxe eeredienst voor D. gehad moet hebben, kunnen wij daarom ook niet bij benadering verstaan en wellicht gaat er daarom in zijn boeken veel aan ons voorbij dat toch groote beteekenis heeft. Intusschen van de Kerk is er niet veel sprake, naar 't mij schijnt.

Van de grootste beteekenis op religieus gebied is voor mij geweest dat D. de kracht van de godsdienstige persoonlijkheid laat zien. Niet om begrippen of ideeën is 't hem te doen. Hij schijnt mij een weinig dogmatische en nog minder een philosofische geest. Hij ziet het leven als een kokende draaikolk van hartstochten en ziet daarin juist. Maar temidden van die draaikolk bewegen zich enkele figuren, die de heerlijkheid van Christus uitstralen. Het zijn de wonderlijk begenadigden, die, naar 't woord van Jezus, slangen kunnen opnemen en iets doodelijks kunnen drinken, zonder dat 't hun schaadt. Door deze begenadigden wordt de wereld behouden, 1o. omdat zij zielen aantrekken en uit den poel van ellende opheffen en 2o. omdat zij het zout der aarde zijn waardoor de wereld voor bederf wordt behoed, de rechtvaardigen waardoor de Heilige God (en wij tenslotte ook) alleen een welgevallen aan deze wereld hebben kan.

Dostojevsky tracht in zijn boeken de verzoening en verlossing in Christus als een realiteit te doen gevoelen en zijn beteekenis voor de religie ligt voor mij hierin dat hij deze centrale waarheid van het Christendom naar voren brengt. U zegt 't eenigszins anders wanneer u ‘Christus de centrale middelaar van de Godheid noemt’. Misschien stelt u er belang in deze opmerkingen van mij te lezen, daar u er uit zien kan, hoe de invloed van den grooten Russischen schrijver, door u zoo terecht vereerd, ook buiten de kringen van litteratoren, wijsgeeren enz. doorwerkt.

Antwoord van Mevrouw O.E. van Stockum-Boissevain te Amersfoort

Door zoo'n rondvraag over Dostojevsky gaat men onwillekeurig na, wat men zelf aan hem had. Toen ik jaren geleden ‘Le Crime et le châtiment’ gelezen had, heb ik tijden lang niets van hem willen weten, zijn naam alleen al gaf mij een onbehagelijk gevoel. Het maakte mij angstig zoo sterk tot het besef te worden gebracht van de Macht, die buiten onzen wil om in ons werkt: ik vond hem griezelig.

Toen las ik jaren later l'Idiot. En ik vroeg mij af, of i k ondertusschen anders was geworden of dat Dostojevsky veranderd was; weer kwam ik sterk onder den indruk van het besef van het Onzichtbare, dat zijn boeken altijd geven, maar het leek mij alsof de macht, die ons leidt, in de Idioot milder, meer vol liefde was geteekend, minder verschrikkelijk. Had Dostojevski meer vertrouwen in de liefde van de Godheid gekregen of was bij mezelf dat geloof grooter geworden, zoodat ik ook meer verschrikkelijks kon verdragen? Was Dostojevski's Schuld en Boete daarom zoo vreeselijk, omdat hij ons wel de goddelijke leiding, maar niet de goddelijke liefde laat voelen?

Het groote probleem, dat wij allen moeten oplossen in ons leven is, hoe in God's liefde te blijven gelooven, nadat wij de tragiek van bijna ieder menschenleven dat wij van binnen uit leerden zien, ontdekten, er in te gelooven ondanks de smart, die het leven ons brengt en die ons soms tot wanhoop drijft.

Deze strijd heeft ook Dostojevski gekend. Ik heb altijd het gevoel dat Dostojevski door ontzettend lijden heen tot het besef kwam, dat het allerergste lijden, dat een mensch kan ondergaan, door haat, verbittering en liefdeloosheid in eigen hart komt, en dat niets dat de eene mensch den anderen aan kan doen met dat lijden te

vergelijken is. Maar om tot dat besef te komen, moet men eerst de macht der liefde zelf ervaren hebben, moet men weten wat een bevrijding van lijden het geeft als onze liefde onze haat overwint, moet men weten dat liefde blijft gelooven in den goddelijken mensch, die in den meest dwalenden verborgen zit. En weet men dit, dan ziet men soms in het gezicht dat men kende, na jaren van lijden, door den beeldhouwer Smart trekken gesneden, die aan dien goddelijken mensch doen denken. En die ontwikkeling, die wij allen door wenschen te maken, om te komen van den opstand tegen de Godheid, om het leed dat Hij bracht, tot het geloof in de louterende macht van het lijden, dat ons de hand doet zegenen, die ons geeselde, deze ontwikkeling geeft Dostojevsky in zijn boeken. Mij lijkt het tenminste altijd alsof de moeielijkheid voor Iwan niet was om in God te gelooven, maar om in God's liefde te gelooven. En dat Aliocha eigenlijk tegen Iwan had moeten zeggen: ‘Je gelooft niet in de liefde van God.’ Aliocha, die de macht der liefde zelf zóó goed kende, dat hij vrijwillig Dmitri's straf op zich nam.

Dostojevsky maakt openingen in het menschelijke om ons heen, waardoor wij de Godheid kunnen aanvoelen en aan 't werk zien: dit te zien maakt ons deemoedig en de hoogmoed, die als Iwan, begrijpen wil, voelt zich beschaamd.

Het dochterken van Rubens
door Franz de Backer

VI

Na de treurige dagen van dood en begrafenis leefden vader en kind in aarzeling voor innig samenvoelen. Er was echter voor Rubens te veel inspanning noodig, te veel moeite voor hersens en ziel, om nu plots een ommekeer te kunnen verkrijgen in zijn dagelijksch doen en laten. Wel had hij nu die bedeesdheid kunnen afweren vóór de oogen der heengegane vrouw, die hem door de dochter zoo vertrouwvol bekeken, en daarover verheugde hij zich in stilte. Hij was nu gaarne met Marieken, en vertelde haar met bijzonder gewicht de kleine gebeurtenissen van het luttele stadje; en het meisje, soms wat bevreemd voor dat onbekende, kleine leven, zag zonder het te weten het schilderachtige ervan en vond er vermaak in. Zij gingen samen dikwijls wandelen, en vader wees dan aan Marieken de menschen aan, van wie hij haar verhaald had, of, in de velden gekomen, onder den breeden, blauwen hemel, langs wijde, golvende korenvelden, legde hij uit wat hij wist over boomen en kruiden, regen en wind. Marieken beminde haar vader, die heel simpel was, en goed. Maar de toenadering van beider zielen had van de hare, fijnere, moeten beginnen, en Marieken vond het leven en voelen van haar vader zoo verschillend, zoo onbekend, dat zij nooit had kunnen aanvatten. Nooit meer kwam het goede, eenige samenvoelen van dien avond, toen Tante dood was, en Rubens met zijn dochterken bijeen zaten in de groote voorkamer met de twee pianos.

Soms, na hun wandelingen, ging vader eens even uit; - om zijn gedachten wat te verzetten, zeide hij. Na eeni-

gen tijd werden de wandelingen schaarscher, het uitgaan van vader en zijn lang wegblijven dagelijksche bezigheid. Het was noodig voor zijn gezondheid, en ook omdat hij betrekkingen in de stad moest nahouden, verontschuldigde hij zich. Hij maakte deel uit van een aantal maatschappijen: biljart, vogelpik, handboog, whist, en kende zijn wereld. De kracht der gewoonte was hem te sterk. Marieken verstond zulks. Opdat zij eenige bezigheid hebben zou en om voor het meisje weer die onverstaanbare buien van eenzaamheid en urenlang droomen te voorkomen, hield hij er aan, dat Marieken voortging met pianoles te nemen en zich oefende in het waterverfschilderen. Het was wel wat pijnlijk voor haar. Het was toch een soort van herhaling van hetgeen ter school gedaan werd, minder vervelend misschien, omdat geen tucht noodig was. En toen kwam stilaan terug de kille eenzaamheid.

Louise schreef nu vrijer. Haar brieven werden thuis niet meer geopend, zei zij. Dit schrijven scheen aan Marieken vreemd, nu het raadsel er niet meer was van de verborgen meening. Het was zoo zeker dat Louise zich van Marieken verwijderde, dag bij dag, en alles vergat van hetgeen zij samen hadden gedroomd en gevoeld! Marieken wilde thans niet meer die wanhopige brieven schrijven zooals vroeger, want Louise zou ze toch niet meer begrijpen. En het werd thans een gewone briefwisseling van kostschoolvriendinnetjes, waaronder alléén Marieken leed.

Zij maakte nu kennis met Mejuffer Ruyters, een schuchter, klein vrouwtje, van rond de veertig, die haar schaarsche dagelijksche boterhammen won met muzieklessen te geven. Het dochterken van Rubens voelde zich spoedig aangetrokken door het kleurloos, onbeduidend wezentje, dat zonder gerucht door het groote, zwijgende huis ging, als een schaduw, en hakkelde, en de muziek-

bladen liet vallen uit zenuwachtige vingers. Het jonge meisje bestudeerde nu vlijtig de piano, en het deed haar deugd die kleine gedaante naast zich te voelen terwijl zij speelde, en te zien welke naief-kinderlijke vreugd plots klaarde in die dof-grijze oogen toen de schuchtere aanmerkingen begrepen waren en het stukje mooi uitgeoefend werd. Langzamerhand leerde het dochterken van Rubens de muziek lief hebben als de uitdrukking van hetgeen in haar door geen woorden of gedachten was weer te geven, en Mejuffer Ruyters was fier op haar leerlinge - de beste, verzekerde zij, blozend en overtuigd - die de muziek begreep en inzag welke verbor gen meening lag in het spel van aaneengeschakelde nootjes.

Het was voor Marieken zelf een aangename openbaring; zij speelde nu lange uren, elken dag, tot haar rappe vingers op het ivoor verstramden en haar hoofd te zwaar woog als na hevige aandoeningen. Daar was veel vergeten van dagelijksche dingen en van eentonig leven in dat samenzijn met de ziel van groote meesters. Mejuffer Ruyters sprak nu overal van haar wonderlijke leerlinge, en gaf de mooiste moderne stukken te bestudeeren; Marie was een nooit-verwachte, goede opbeuring in de lange, levenlooze jaren van gestadig nootjesgetokkel en mechanisch spel.

Soms ook, om vader te behagen, schilderde Marieken bloemen of vazen, braaf schoolwerk, dat Rubens met bewondering aanschouwde en wenschte te toonen aan de gansche stad. Het zou hem toch zoo aangenaam zijn, moest zijn dochterken een grooten naam verwerven in de schilderkunst, dat zat immers in haar bloed, meende hij, en hij was enkel bevreesd, dat al dat pianospel het ontluiken van dit schoone talent zou belemmeren.

Ook moest Lowietje Synaeve op een Zondagnamiddag absoluut het werk van het dochterken van Rubens ko-

men waardeeren. Marieken's smeeken hielp niet, noch haar volstrekte verzekering dat er hoegenaamd niets in de kleine akwarelletjes zat. Vader bracht Lowietje binnen.

De twee mannen dronken koffie en wijn en rookten een sigaar. Marieken werd door Vader binnengehaald, zij scheen verlegen en boos. Synaeve was gereed, alle soort van lof te betuigen, dat kon immers toch geen kwaad, doch, toen hij las in Marieken's oogen dat zij zelf haar schilderijtjes schatte voor wat zij waard waren, stopte hij zijn rede en zei tot Rubens:

- Zij is zeer interessant!

Zij moest ook piano spelen, hetgeen zij gaarne deed, want na enkele aarzeling klonk de muziek sterk en pezig, louter en hoog, zonder sentimentaliteit. Zij vergat daarbij, waar zij eigenlijk was en wie luisterde, en haar geest ging ver weg, zich vermeiend in het wonderbare rhythmische licht van Beethoven.

Stil zat Lowietje te luisteren, en hij sloeg geen acht meer op den goedkeurend-knikkenden Rubens, die eigenlijk het ding wat lang en vervelend vond.

Lowietje schoot uit een droom, denzelfden droom als Marieken, toen de laatste noot wegdeinde in de stille kamer.

Dat kleine meisje verwonderde hem buitenmate. Hij herinnerde zich hoe zij eens met haar vader, haar tante en hem rond een tafel zat, nietig kopje boven de tafel, en waarop niemand dacht, en hoe zij den akeligen wijn proefde, waarmede de aankoop van het mirakelachtige schilderij werd gevierd. Hoe na zulke weinige jaren daaruit een mooi kind was gegroeid, die wonderlijk de ziel van Beethoven verstond, en toch, waren het niet die groote, grijze oogen, een onbeduidend juffertje zou moeten zijn in het onbeduidend kleinsteedsch leven.

Er was iets vreemds in haar, die toch zou moeten op-

groeien tot de brave vrouw van een deftig en dom burgerzoontje, iets dat Lowietje aantrok en vervulde met vaag medelijden.

Hij sprak thans met haar over muziek.

Het deed hem goed, zoo te kouten en de aandachtige diepe oogen zijn gedachten te zien volgen. Hij voelde, dat hij toch zoo gaarne de intellectueele voogd hadde willen zijn van dat mooie meisjesverstand, dat breed en klaar straalde uit blauw-grijze goedheid. Dan dacht hij, hoe spijtig het zou zijn voor het latere leven van het kind, en hoe reeds de muziek alleen het peil veel te hoog schoof, opdat geluk zou kunnen komen in het stille, droge leven dat zij leiden zou in het nietig provinciestadje. Maar hij kon aan die weifeling niet toegeven en beloofde Marieken boeken, veel boeken, want een heele wereld van schoonheid was haar nog onbekend.

Toen hij het huis verliet, zei hij nog aan Rubens:

- Ik wensch u geluk met uw dochter.

En hij ging naar zijn kamer en dacht in treurnis en nieuwsgierigheid over wat zou kunnen leven onder die blonde lokken.

's Anderendaags bracht Clementine een zwaar pak boeken bij Marieken, ‘met de complementen van Meneer Synaeve’. Enkele Fransche, meestal Vlaamsche, alle door schrijvers, die aan Marieken niet bekend waren. Het was een tooverij van klank en beeld, van ijl-fijn ontleed gevoel, een wonderbare wereld, die voor het vlijtig lezende meisje openging. Het was de innerlijke schoonheid van dagelijksch gedoe, van alles, wat het leven der menschen zwijgend omringt; de breede majesteit van veld en zee en bosch, de onbekende bekoring van licht en schaduw, het innig-mooie van blad en kruid. Het was het ruwe, zware, brutale leven in al zijn akeligheid en weedom en al zijn hooge pracht, een hartstochtelijk gebed van dank en klagen, uit duizende mon-

den. Marieken leefde, bedwelmd, die nooit-vermoede schoonheid mee met gansche ziel.

Zij herlas met dankbare ontroering de verzen van den simpelen priester, die Gezelle hiet, en voelde in zich de liefde ontwaken en gloeien voor al het onverwachte schoone, dat dagelijks langs de wegen en wateren van het vlakke Vlaanderenland leeft en groeit, en onverlet voorbij wordt gegaan als het ruischende riet.

Zij leefde het geweldige zomeren mee, den ‘oogst’ in Frankrijk met de pikkers, die haar broeders waren, leed onder de schroeiende hitte, deelde in de simpele vreugd, voelde met een hartrijtenden rouw den dood van Rik en het verdriet der menschen, ginder, in het kleine dorpken waar men hem verwachtte.

En dan kwam de bekoring van de eerst moeilijk schijnende Verlaine's ‘Sagesse’ het ontroerende berouw en het blanke geluk uit stille muziek van verzen, of al de teederheid van ‘La Mère et l'Enfant’ van Charles-Louis Philippe. En de diepe beteekenis der luttele drama's van Maeterlinck, en dan de rijkelijke fantasie-weelde van Johannes... Of dat enkel boekje, een bloemlezing van Nederlandsche schrijvers, waarin elke bladzijde was een - gekristalliseerd stuk leven met allerlei facetjes of een gevoel, diep en direct, als een zee aangolvend uit wonderbare woordenmuziek.

Marieken leefde thans in al dien rijkdom als een gelukkig kind, dat dankbaar het licht ziet klaren in de stille blanke kamer, en de zon weet wielen ginder in het hooge blauwe, en de vogels hoort pijpen in groen gebladerte, zwaar van dauw.

Zij leerde nu ook, zich over het dagelijksche leven te buigen met de stille dankbaarheid om een mooi geschenk en een wensch naar nederigheid, omdat zij al dat schoone mocht genieten, zij, onwaardig meisje.

Het was een ontdekking; overal was leven, somber of schitterend, maar altijd hoog en schoon. Zij had eerbied en begrijpen voor alle luttele dingen, alle luttele gevoel. Zij sprak thans lange, lange poozen met Clementine, in de blanke keuken.

Het vuur brandde zachtjes, en 't zieden van den moor of 't schijnen van de zonne, grillig en speelsch, in helle vlekken op den vloer, alles kreeg een nieuwe beteekenis. Clementine werd gansch vertrouwd met het dochterken van den meester, en vertelde van den vrijer, Ri Van Camp, of van de geburen, en al dat scheen als een open boek waarin Marieken maar had te kijkep, en dat warm van leven was.

Zij kreeg nu weer belangstelling in het gedoe van het stille stadje, het trage, zwijgende leven waarover de hooge, blanke beiaard zong, en dat toch zoo verschillen moest van huis tot huis. Haar hart kromp van pijn, toen zij haar vriendinnetjes uit de eerste kinderschool thans zag voorbijgaan, lawaaierig in het geschuif vanklompen op de straatsteenen. Zij droegen een blikken drinkbusje en lachten van genoegen toen Marieken hartelijk goedendag zei, en zij schoven verder, in het regelmatig geklop van de blokken, als een deeltje van al dat menschenleven dat ginder voor lange uren ging opgesloten worden in de stoffige fabrieken.

Dan gingen de sirenes, de lucht verscheurend, en weldra was de straat stil en rustig, maar overal, in elke woonst, in elk gebouw, moesten menschen leven in stil geluk, of onverschilligheid, of in zware droefenis. En Marieken wandelde dan peinzend voort, in de kalmte van den kleinsteedschen namiddag. Soms ontmoette zij den langen rang der college-leerlingen, die wandelen gingen. De jongens keken schuw of deugniet-achtig glimlachend naar haar, en zij schoven dan voorbij, midden in de straat; hun schouders waren eng en hun armen en beenen

te lang; zij waren de linksche jongens, die in een school als de vroegere hare leefden, en misschien gelukkig waren, in onwetendheid van hetgeen buiten de muren van het college en buiten het verre oudershuis gebeurde.

En dan kwamen, nu en dan, menschen voorbij, een vrouw of een man, jongens of meisjes, met elk hun eigen leven en persoonlijkheid, en nu besefte Marieken eerst hoe ook zij deel uitmaakte van dit stadje en van het aanschijn der dagen in deze straatjes en huizen, en hoe zij was het dochterken van den rijken vader, dien men noemde Rubens. En dat de menschen veel omtrent haar klein persoontje weten moesten, dat zij nu voor goed thuis was, uit de school van Brussel, en piano speelde onder leiding van Mejuffer Ruyters... Zij voelde zich voor het eerst een persoonlijkheid, die verschilde van alle andere, en die toebehoorde tot het klein stadje waarboven tjingelde, nu en dan, de oude beiaard.

Dan kwam weer een lang denken over zichzelf, en waarheen zij moest in dit meer bekend geworden leven. En ook wat voorbij was, voor altijd, en enkel een vage herinnering naliet als een geur van wierook in een kapel, heel, heel ver, of nog levendig den smaak deed voelen van een rooden meisjesmond, warm en vochtig, op haar lippen.

En stilaan overkwam haar weer de oude weemoed om haar eenzaamheid in de nieuwe wereld. Er was veel mildheid in die zachte treurnis, en veel begrijpen, en ook veel dankbaarheid om wat de simpele dagen gaven. Want de zon te voelen op haar wangen en haar gesloten oogen, of den regen na te gaan in 't stil gezoef op zware blaeren, of zich te denken wat er omgaan moest in 't binnenste van al de menschen met wie zij in aanraking kwam - dat alles verteederde het nare gevoelen, dat toch altijd iemand wég bleef, die komen moest, opdat zij gansch gelukkig zijn mocht.

Zij miste iemand, die haar beminnen wou, en aan wie zij haar ziel kon schenken, geheel en gansch, in oneindig vertrouwen, zooals zij gedaan had met Louise...

Na langedroomerijen volgden dan weer koortsgevende, oneindige studiën op de piano. De muziek scheen haar thans een nieuw geluid te hebben, en een smaak als van warm bloed te geven aan haar vroeger levenloos begeeren.

Nu en dan kwam Lowietje Synaeve. Het waren aangename uren, waaruit Marieken onwetens veel opbeuring meedroeg voor de volgende dagen. Lowietje luisterde lang naar mooie muziek, leerde haar schrijvers kennen, vermeed Rubens' gesprek over schilderijen en dronk prijzend den fijnen wijn des huizes.

Mejuffer Ruyters had Marieken reeds meermalen gevraagd, of zij met haar eens bij Yvonne Lecocq, een leerlinge, wilde gaan. De familie van het meisje hield veel van muziek. Eindelijk gaf Marieken toe, en op een namiddag ging het bleeke juffertje Ruyters met haar beste leerlinge naar de koffieontvangst van Madame Lecocq. Men had hen sedert langen tijd reeds verwacht. In de koele verandah stond de rieten tafel gedekt: fijn gesneden krentenbrood, met heele stapels, alsof een school aankwam, en mooie, blauw-porceleinen kopjes en melken suikerpot. Madame Lecocq sprak Fransch. Zij was van Luik, zooals haar echtgenoot, die ergens een zeer hooge plaats moest hebben voor de regeering, bewaarder van hypotheken of iets dergelijks, Marieken verstond haar niet goed. Mademoiselle Lecocq was uit school terug, voor altijd thuis. Zij was bleek en mager, heel lang; zij leed aan bloedarmoede, zei zij met een langen zucht en droevig-rollende oogen.

Het was een bedeesdheid van iedereen; het gesprek viel, men hoorde luid in de stilte Madame Lecocq haar koffie slurpen. Mejuffer Ruyters sprak toen, schuchter.

Er werd muziek gemaakt. Waarom toch kon Marieken hier niet spelen zooals thuis, waarom leek het haar, alsof alle muziek hier kwam als uit een straatorgel? Madame en Yvonne Lecocq glimlachten, vergenoegd, Mejuffer Ruyters bloosde en scheen verlegen. Yvonne speelde nu. Lichte operettendeuntjes, die in deze zomersche atmosfeer vol oppervlakkige blijdschap klonken en goed deden na de zware, klassieke muziek. Madame Lecocq scheen gansch in haar schik, Yvonne had een lichten blos gekregen, en beide spraken nu vriendelijk met Marieken, de een door de andere, met vragen waarop geen antwoord werd verwacht en familiare woorden soms, die Marieken niet begreep. Het was duidelijk, dat Yvonne beter speelde dan Marieken, en daarom was van de Lecocq's zijde alle terughouding nutteloos en mocht de grootste vriendschap komen.

Marieken besefte zulks, luisterde gewillig, en sprak luchtig als haar een oogenblikje werd vergund daartoe. Mejuffer Ruyters zweeg steeds, verpletterd onder haar ontgoocheling. Morgen zou heel de stad weten, dat het dochterken van Rubens op verre na zoo goed niet speelde als beweerd werd...

Marieken vroeg nu de Lecocq's thuis, met vader's toelating. Rubens echter moest van al dien vrouwenpraat niet hebben, zei hij, en hij sprak niet gaarne Fransch. Daarom was hij buiten lang vóór de bel klonk en Clementine, met verschen witten voorschoot, de bezoekers binnenbracht met een schuw:

- Uffra Marie, hier zijn ze...

Er werd geen piano gespeeld. Niemand sprak er over. Het was een aangenomen feit: Yvonne speelde de beste. Men sprak over weder, kleeren, de naderende kermis... Het was een rustige namiddag, met vele zinledige woorden.

Marieken leerde dan bij de Lecocq's twee andere meisjes

kennen: Nelly en Marguerite Vercruijssen, die haar seffens bevielen omdat zij geen piano speelden, niets kenden, niets gisten, en gelukkig waren als twee hersenlooze vogeltjes. Zij schaterlachten bij de minste reden, hadden den drolligsten, kinderlijksten kijk op de kleine gebeurtenisjes van hun kalme leventje, vroegen naar meer krentenbrood, morsten koffie op het sneeuwwitte tafellinnen van de Lecocq's, spraken over de jongens der stad, toen madame Lecocq in de keuken ging om nieuwe koffie, liepen in den tuin rond en verplichtten Yvonne en Marieken te spelen, alsof zij nog kinderen waren. Hun vader was een rijk handelaar, dien het leven gunstig was en die maar altijd floot van gestadige blijgezindheid. Yvonne moest zulks aan Marieken vertellen, in een hoekje.

- On appelle leur père le ‘flotje’.

Marieken glimlachte. Zij giste, dat, zoo de meisjes het nog niet wisten, ze spoedig hooren zouden:

- On appelle son père ‘Rubince’.

Er kwamen nu weer bezoeken, weldra had Marieken een kleinen kring van taterende vriendinnen, hetgeen Rubens deed grinniken van genoegen.

Soms echter dacht Marieken aan die nieuwe vriendschap, die bij allen oppervlakkig was en hoe het kwam, dat die burgermeisjes vertrouwelijk met haar omgingen en gaarne in het groote huis van Rubens kwamen.

Zij had geen van hen gekend als kind, zij waren nooit samen naar school gegaan, zij waren haar vreemd in alle dingen, behalve misschien in de werkeloosheid van hun jonge meisjesleven. Zij zag dan Coralie Philips en de andere, van de kleine kinderschool, en hoe deze ook opgegroeid waren en vervreemd waren geraakt, ook vreemden waren, arme, gebogen fabrieksmeisjes. En hoe deze schaar taterende, loshoofdige meiden haar zeker nooit zouden hebben bekeken, ware zij gebleven in den stand van vroeger, en geweest een andere Co-

ralie... Zij voelde zich nu de eenzame, die niet meer terugkeeren dorst naar hetgeen aan het kinderleven herinnerde, en niet op kon gaan in hetgeen haar thans dagelijks omgaf. Zij werd gewaar, in koele zekerheid, hoe zij, die uit het verband van armoe werd gerukt door een onverhoopte gebeurtenis, toch in haar vleesch en ziel nog het diepe, menschelijke had bewaard dat onbewust leeft in arme lieden...

Zij voelde thans ook waarom Vader zoo blij was om elke nieuwe, oppervlakkige vriendschap, die zij aanging, en besefte hoe de opperklas, de nijverheids-aristocratie van het stadje toch nooit met Rubens en zijn dochterken in aanraking zouden komen...

Zij leed, omdat zij niet simpel zijn kon als het heel klein Marieken, dat naar de kleine nonnenschool ging en een goede, teedere moeder had, - heel simpel en blij, zonder eenig begeeren noch nutteloos gedroom. Of ook nog, dat het samenleven met Louise voorbij was. Zij was dan immers ook zoo klein nog, zoo onschuldig en vertrouwvol, en leefde stille gouden dagen in warmen schijn van liefde.

Haar nieuw leven scheen haar thans, sedert meer dan een jaar dat zij thuis was, met het nieuwe dat zij kennen leerde uit muziek en boeken en de arme goedkoope vriendschap van onbekende meisjes, als een negeering van wat vroeger werd gevoeld, als een miskenning van het kinderlijke Marieken en een verraad van de hooge vriendschap van Louise...

Het werd nu een weifeling om verder te gaan in het ontwikkelen van ziel en geest, een wensch om toch maar te kunnen blijven als de lieveling, de ‘bijou’ van Louise, een miskenning van al het dag-aan-dag wisselende leven dat haar steeds veranderde en verder bracht naar nieuwe dagen.

Zij schreef aan Louise, met al de teederheid van

haar meisjesziel in de beleefd-vriendelijke woordjes. Zij verhaalde lang van hetgeen gebeurd was na het afscheid, al deze maanden, en van de nieuwe vriendinnetjes, die toch zoo ver, zoo ver bleven van die mooie genegenheid in de kostschool...

Enkele dagen later kwam eenlang, vriendelijk antwoord. Of Marieken voor een paar weken bij hen wilde komen, te Oostende. En dat Louise toch zoo dikwijls aan haar dacht, en glimlachte nu over al den hartstocht, die zoo vreemd in hun vriendschap kwam, en nu toch stilaan heen was gegaan en de plaats had gemaakt voor een warme vertrouwelijkheid.

En, op de laatste bladzijde, het groote nieuws, in aarzeling begonnen, dan vol zware woorden van lof en geluk nader bepaalde: dat Louise verloofd was.

VII

Het was een groote verandering voor Marieken, die zoolang in het kleine stadje had geleefd in stilte en kalmte onder de kleine doening van simpele menschen, zoo plots zich te bevinden in de groote stad, en naast Louise te gaan, en te spreken, en te luisteren te midden van het heen- en weergaan van duizenden lieden in schitterendhelle zomergoed. Zij voelde zich het stille provincie-meisje, gansch vervreemd in al dit roezemoezend, mondaine leven, het klein boerinnetje, dat naar de zee gaat en er zich op haar plaats niet weet.

Louise was een groote, slanke, blije juffer, gansch veranderd in toon en gebaar, die zich niets meer scheen te herinneren van het gebeurde in de kostschool, en het gesprek over hun samenleven te Brussel steeds vermeed, met een glimlachende, kleine verlegenheid.

Zij was een ander meisje, mooi en zelftevreden, die met haar rijken, ernstigen vader en haar oude, voorname moeder leefde in het kasteeltje of in deze villa, en die

thans een jongen man beminde, en over dat alles sprak met gansche uren. De verloofde werkte te Brussel, in een bank, waar hij een hooge plaats bekleedde. Marieken kende hem weldra, ofschoon zij hem nooit gezien had, en tegen haar wil haatte zij dien zelf vergenoegden, rondhoofdigen kerel, aan wien Louise haar liefde schonk. Zij had, gedurende de eerste dagen, een pijnlijken weemoed, dien zij verbergen moest; zij leefde naast de herinnering aan al de mooie, warme uren van vertrouwelijkheid, die voor altijd dood waren, - naast een Louise, die geheel vreemd was geworden aan het goede, moederlijke vriendinnetje, dat zich eens ontfermde over Marieken's dorst naar genegenheid. Een onbekende juffer, die met haar praatte, en lachte, en in blijdschap een gansch ander leven had gekend en nu weer een nieuw leven tegemoet ging... Weldra was het Marieken als een zoete, vage pijn, waarin veel vroomheid lag, met Louise te zijn en haar aan te staren als een levend, veranderd portret van iemand, die reeds lang zou gestorven zijn.

Zij wandelden veel samen. Marieken beminde de zee in de gestadige wisseling van licht en schaduw, van tint en vorm. Zij kon lang op het strand zitten, terwijl Louise las of oneindige bladzijden volkribbelde voorden jongen heer die met haar trouwen zou.

Weldra vergat Marie dan haar vriendin, om te luisteren naar het breede, gestadige ruischen van de zee, dat in zijn oneindigheid haar arme zieltje scheen op te nemen. De lucht was koel om haar gelaat, wolken schoven breede schaduwen over het plots verdonkerende water, en zij had den smaak van zouten wind op haar lippen. Soms gingen zij baden, Marieken hoog-rood onder de vermoede nieuwsgierigheid van verrekijkers, Louise zelfbewust glimlachend, tevreden, als een groote bewegende bloem in het groengrijze water.

Marieken haatte het volk hier. Er waren zooveel, zooveel menschen, zooveel gapers naar de oneindige schoonheid van de zee; er was zooveel beslag en nutteloos beweeg in het gele zand, dat toch zoo mooi hadde gelegen, onaangeroerd, in goede eenzaamheid aan den rand van de breede zee vol wolk en zonne. Maar er was een gekrioel van groote en kleine kinderen, die de zee beschouwden als hun speelgoed, en die Marieken jaloersch maakten en boos, alsof haar weer een genegenheid ontstolen werd.

Daarom ging zij zoo gaarne in den vroegen morgen uit, of in den avond, als bijna niemand op het strand was. Zij bewaarde in zich de onvergetelijke beelden van een kalme zee, vlak als een spiegel, en blank als room onder vroege morgenlicht, blank en zuiver en nieuw, als een goede vroomheid van 't oneindige. Zij wist Louise mee te trekken om den zonsondergang te zien langs den bijna verlaten weg tegen Mariakerke, en dan zinderde haar binnenste onder den gloed, die van uit den hooge, langs geleidelijke baren, naar haar gleed. Was dit niet als het leven, dat zoo mooi was in schijn en droom, en waarin men op kon gaan in illusie van schoonheid, het leven dat men in zich zelf moet weten te vinden en voelen te blaken, hoog en rood en goud, en dat in het vertanen nog dien langen, goeden schijn heeft over eenzame oneindigheid?

Maar Marieken moest wel meedoen in het wereldsch leven van de badstad, de oppervlakkigheid waar elk gedroom onmogelijk wordt. Zij danste, en ging naar concerten, en eetmalen waar, onder lampjes lijk bloemen, de juweelen sparkelden en het witte linnen der heeren koel-blauwig glansde. Zij werd schuw in deze onbekende wereld, waarin zij weldra, onder het gelaat van hoofschheid en verfijning, een griezelige diepte vermoedde van veel kouds en leelijks. Jonge heeren draai-

den om Louise en haar, spraken een onbekende, futlooze en angstwekkende taal tot het simpel dochterken van Rubens; anderen volgden de twee vriendinnen, als een obsessie, om dan 's avonds soms, onbemerkt, zelf ontmoet te worden met lawaaierig gekleede, gemeendoende vrouwen.

Louise had haar behagen in al die uiterlijkheid, en scheen niet te vermoeden, dat zooveel leelijks daaronder verborgen lag. Zij glimlachte bevallig in haar gesprekken met heeren, scheen gevleid, gevolgd te worden, in een zelfbewustheid van schoonheid, die haar maakte tot een gelukkige, jonge koningin.

Soms zei zij tot Marieken:

- Gij zijt niet veranderd, enkel grooter geworden. Gij hebt nog altijd diezelfde groote kinderoogen en uw mond is als die van een kind, zeer hoog. Gij zijt mooi. Uw haar is wat verdonkerd, nu is het rijk blond, levendig en glanzend. Jongens kijken naar u.

Marieken was dan langen tijd stil, als vóór iets onbekends. Zij had nog niet lang genoeg in Louise's nieuwe omgeving geleefd, om er aan te denken nu Louise te loven over haar schoonheid, en zag enkel met weerzin hoe haar vriendin, die nochtans weldra trouwen zou, omging met de heertjes.

Zij dacht, aan hetgeen Louise zei, en stilaan kwam in haar, met aarzeling en vrouwelijke fierheid, de groeiende zekerheid dat het dochterken van Rubens mooi was. 's Morgens werd nu niet meer uitgegaan, zooals in de eerste dagen: Marieken keek thans langen tijd in den spiegel, alsof zij zich zelf ontdekte, zij kreeg meer genoegen in haar kleeding, voelde langzamerhand wat veranderd moest worden - een kleinigheid - opdat dat onmerkbaar provinciaal tintje zou verdwijnen. In het bad-kabientje leerde zij nu, bedeesd, een ander Marieken kennen, met niet vermoede mooie lijnen, en fijne ge-

wrichten, en dat blond marmer-achtige grein van beelden. Het werd de simpele, eeuwig-vrouwelijke ijdelheid, waarom zij soms in bewustheid glimlachte, doch dat haar wat nader bracht bij het zoo gansch andere leven van Louise.

Zij vond er nu eenig genoegen in, langs de witte villa's te wandelen, te midden der badgasten, en nu en dan een man zijn meestal uitheemsche taal te hooren stoppen om haar aan te kijken. Toch kon zij deze bijzondere wereld niet liefhebben, vele mannen hadden dezelfde zwarte, levenlooze oogen en dat olijfkleurig gelaat, en die overdreven verfijnde kleeding; er was altijd een vraagteeken te zetten op die onbekende wezens zonder uitdrukking. Misschien waren zij schatrijke Amerikanen, misschien internationale dieven.

Zij ging een paar malen naar de wedrennen, om twintig frank te verliezen, en zag steeds diezelfde fatterige, levenlooze poppen.

Sommige dagen waren de zee, de lucht, het kursaal, alles fijn parel-grijs, met langs het water de groene vlekken van de badkabientjes en, hier en daar, de helle roode klad van een verlaten ruststoel. En dan scheen het haar, of de machtige zee en de oneindige lucht zelf toegaven aan dit kunstmatig leven, fijn en aristocratisch, zonder kracht noch heerlijkheid. En stilaan werden in haar de goede stemmen van het meisjeszieltje tot zwijgen gebracht, zij ging mee in die hart- en hersenlooze dagen van oppervlakkige uiterlijkheid, voelde wel vaag, dat iets ontbrak, doch werd bedwelmd in de gestadige aaneenschakeling van mondaine gebeurtenisjes.

Den laatsten dag van haar verblijf te Oostende wandelde zij met Louise in het zand, dicht bij de grijze, onrustige zee, waarover lage, zware wolken dreven. Kinderen speelden juichend in het dof-gele zand, als helgekleurde trossen vroolijkheid, en deftige lieden zaten

rustig en lui, onder tent of in armstoel, het alledaagsche plage-leven gade te slaan.

Marieken voelde nu een kleine treurnis, omdat het scheiden zoo nabij stond, en Louise toch een vriendin was, alhoewel zoo veranderd. Zij dacht aan het rustige, eentonige opvolgen der dagen in het vader-huis, en hadde nu gaarne langer gebleven in deze nieuwe wereld, die zij haatte in het begin. Toch werd in haar de bewustheid klaar, dat alles valsch klonk hier, zachtjes fleerend valsch en schitterend als een deuntje uit een Weensche operette. Zij vroeg zich af, of die mooie oppervlakkigheid toch ook iets kon verbergen, en het leelijke, dat zij dagelijks voorbij wandelde, kwam haar thans weer vóór den geest. Was dit het bestaan van Louise, voor altijd? Was haar verloofde geen van die hersenlooze modepoppen met sierlijke gebaren en hoofsch-verfijnde taal, en die misschien 's avonds zou rondloopen, onbeschaamd en zelftevreden, met een van de geelharige, beschilderde, lawaaierige vrouwen met koeoogen, die zooveel schenen rond te loopen in deze groote plaatsen? Traag wandelden zij de estacade op; Louise sprak aldoor van haar ‘fiancé’ die juist dezen morgen nog geschreven had en weldra met verlof zou komen. Marieken zag ginder sedert een oogenblik een zwarte vrouwengedaante, alleen op den golfbreker, steeds verder de zee in gaan. De kleine baren sloegen over de groote, glimmende steenen en steeds ging de gedaante voort, met zekerheid, als naar een goed bekend doel. En plots wierp de vrouw zich in de zee. Het was verschrikkelijk kort geweest. Marieken voelde een hevige ontroering in haar boezem bonzen, en het was, alsof zij zwijmen zou. Zij had den zelfmoord zien plegen, ginder verre, waar alles nu weer stil was, alsof nooit iets gebeurde daar en geen vrouwenziel verloren ging, omdat een onbekende smart té hevig was.

Er was nu een kleine toeloop van volk, bootjes werden uitgezonden, mannen wierpen koorden in de plaats, waar de vrouw verdween ...

En toch had de stad hetzelfde uitzicht, als altijd, en de kinderen speelden luide voort met zand en water, en vele menschen zaten rustig te lezen of de baders na te zien. En de zee Binder spoelde haar kleine baartjes speelsch over den golfbreker.

Na eenige minuten werd de vrouw op het strand gebracht. Zij was dood. De politie deed haar haastig wegvoeren Eenige menschen spraken:

- Elle a été abandonnée par son amant...

En zeiden namen...

Het zand, de lucht, de zee, alles had een fijne perlemoeren tint, en de kinderen speelden.

Marie zag langen tijd die kleine zwarte gedaante op bleek grijze oneindigheid van lucht en water, die droeve menschenziel wandelen naar zee en dood, in geruste zekerheid wandelen uit een leven, dat geen blijheid meer hebben kon.

Het was de plotse, geweldige schok, die haar gekunsteld, fatsoenlijk verblijfje in de mondaine stad had geeindigd, en die haar bevroeden deed wat at miserie en leelijkheid, wat al passie en weedom moest liggen op den bodem van zooveel menschenbestaan, overal, in alle hoeken van de wijde wereld.

Zij droeg die nare obsessie in haar diep geschokt gemoed, door de stille dagen van het rustig provincieleventje, met rouw en smart, en een eindeloos begeeren naar troost en goedheid.[1)]

1) Het tweede deel van dezen roman zal niet in ‘De Stem’ worden opgenomen. Het werk zal echter binnenkort in zijn geheel in boekvorm verschijnen bij de uitgeefster van dit tijdschrift

Gustave Flaubert (12 December 1821-12 December 1921) door Dirk Coster

Fragment uit een voorlezing.

U hebt nu beide conclusies, de conclusie van St. Antoine en de conclusie van Bouvard et Pécuchet gehoord: ‘hij begaf zich weder in gebeden’ en ‘zij begonnen weer boek te houden’. Bij hun groot, bij hun smartelijk-ironisch verschil, hebben beide slotwoorden één zelfde innerlijke beteekenis: het is de roep naar de werkelijkheid, het is de eisch, dat de mensch zich in harmonie zal bevinden met zijn werkelijk zijn en met de werkelijke wereld, en dat hij terwille van het Absolute dat nòch in zijn aanleg nòch in de wereld gegeven is, het betrekkelijke niet zal ontwijken of het in waanzinnigen mismoed vernielen. - St. Antoine is bestemd voor blind gelooven, blind vertrouwen en aanbidden, welnu: laat hij gelooven en bidden, - Bouvard en Pécuchet zijn geboren voor verdienstelijk en feilloos boekhouden, welnu, dat zij boekhouden! Biddend of boekhoudend: de hoofdzaak is dat de mensch verwerklijke wat hij is, niet minder en ook niet meer.

Deze strenge roep naar de werkelijkheid, naar de waarheid in leven en denken, is van ontzachlijk gevolg geweest voor het Fransche geestesleven.

Door dezen roep vooral heeft de late Romantische mensch, die zoo doodelijk vermoeid raakte van zijn eigen protest en grootsche droomen en zijn eigen ontoereikendheid, zichzelf leeren kennen en de schimmen van valsch zelfbeklag, valsche geweldigheid en hartstocht heeft hij uit zichzelf verjaagd en overwonnen. Met Gus-

tave Flaubert en door Flaubert, is er in Frankrijk een nieuwe en deemoediger aandacht voor de werkelijkheid ontstaan en voor het dagelijksche leven.

Maar een andere vraag is het nu, of die overwinning volkomen was, of werkelijk die tweespalt tusschen ideaal en werkelijkheid, tusschen geest en leven, waaronder de 19de eeuw geleden heeft, er afdoend door opgelost is. Ik geloof het niet. De wijsheid van Flaubert is groot en edel, maar zij is somber, en ook die aandacht voor de werkelijkheid, die met hem in Frankrijk is ontstaan, was tegelijk een troostelooze berusting in die werkelijkheid. Men wierp zich met volle borst op het eindige, om de oneindigheid te kunnen vergeten, om in de zwaarte van de dagelijksche taak het kwellende verlangen naar oneindigheid te verdooven, te verdooven en anders niet.

En Flaubert wist dit zelf ook wel. Hij kon de menschheid met strenge hand naar de werkelijkheid wijzen, maar hij wist wel dat hij haar niet kon bezweren om in die werkelijkheid bevrediging te vinden. Hij wist dat de mensch er nooit in berusten zou kunnen, in den kooi van zijn aanleg gevangen te blijven, dat hij altijd boven zich zelve uit zou willen, - hij wist dat die draw in den mensch onverdelgbaar was. - Maar als dan de mensch de plicht heeft, aan het weefsel van het leven verder te weven en niets meer dan dat, niets meer, waarom moet hij dan eerst zoo smartelijk verblind worden en verrukt door een oneindige hoop? Wat is er in hem dat hem zoo noodlottig bedriegt, dat hem doemt om aan het einde rampzalig te zijn ondanks alles? Al heeft hij geweven dag in dag uit. Dat is de vraag. Dat is de plaats waar de rekening nooit zal sluiten.

Eenmaal misschien in zijn leven heeft Flaubert zich iets anders afgevraagd. Want Flauberts werk is het edelste en het uiterste van het Stoïcisme, en alles wat tot zijn

uiterste grenzen komt, staat altijd op 't punt te breken en zich in een ander zijn, eene nieuwe waarheid te verkeeren. Eén plaats is er in Flaubert, waarin hij aan deze nieuwe waarheid reeds zoo dicht genaderd is, dat men ieder oogenblik verwacht, zijn plichtgestrenge treurnis te zien breken. - Die plaats is de novelle, die ik opzettelijk nog niet noemde; het is ‘Un coeur simple’ .- Flaubert was al oud geworden toen hij dit verhaal schreef, en meer verlaten nog dan ooit. Hij was juist zijn machtig laatste werk begonnen, zijn grootste aanklacht tegen het leven: ‘Bouvard et Pécuchet’ . Toch hield hij plotseling daarmee op. De oorlog, de dood van zijn moeder en zijn laatsten vriend, het verlies van zijn gansche vermogen, dat waren de laatste groote slagen van zijn leven. En toen hij van dat alles langzaam weder bijkwam, herinnerde hij zich zijn jeugd. Hij herinnerde zich een dienstmaagd uit een huis waar hij kind geweest was. En inplaats van Bouvard et Pécuchet door te zetten, schreef hij haar leven. Hij schreef haar leven, in de eenvoudigste woorden die een mensch kan uitspreken, een onvergankelijk wonder van proza, van bijna tot haar oer-beteekenis teruggebrachte taal. En die novelle en het leven dat er in beschreven wordt, hebben een absoluut anderen onderbouw, een absoluut andere innerlijke teekening dan al zijn andere werken. Het staat daarin geheel afzonderlijk. Hier nu geen grenzeloos verlangen, geen hartstochtelijke eisch aan het leven, geen bittere teleurstelling, nadat toch de mensch reeds veel van dat leven gehad heeft. Niets daarvan! Een leven dat niets vraagt en niets krijgt, en altijd geeft. Een leven dat niets is dan blinde liefde, en liefde voor het eerste het beste. Félicité is maar eenmaal in haar leven door een man gekust, en zij wordt snel in haar liefde bedrogen. Zij berust, en om haar verdriet te ontvluchten, treedt zij bij Mevrouw Aubain in dienst. En daar

bhjft zij levenslang. Voor niemand bestaat zij feitelijk, en zij draagt voor het geheele gezin de zorg en de moeite. Zij heeft haar meesteres en de twee kinderen blindelings lief, en die kinderen worden haar ontnomen: de één gaat naar een kostschool, het andere sterft. Haar droefenis daarover is even diep en groot, als die van de moeder zelf luidruchtig en vluchtig is. Zij brengt haar liefde over op een neef die zeeman is. Ook die gaat van haar weg en sterft in den vreemde. En langzaam wordt zij met haar meesteres oud. Zij heeft op het laatst niets meer dan een papegaai om to verzorgen, en als ook die den weg van alle vleesch gaat, laat zij hem opzetten. Op 't allerlaatst blijft zij alleen over in het verlaten huis. Zij wordt kindsch, en verwart in haar gebeden den opgezetten papegaai met den Heiligen Geest, en doet daarvoor, 's morgens en 's avonds, haar gebeden. Eindelijk sterft ook zij. Haar laatste daad is nog een offer. Omdat zij niets meer bezit, mag zij haar eenigen rijkdom en laatste liefde, den opgezetten papegaai, op het rustaltaar zetten bij gelegenheid van de processie. Zij kust hem op zijn kleurigen starren kop en geeft hem over. En dat is alles. Dit is de inhoud van dit eenvoudige leven, waarin niets geschiedt en niets gedacht wordt, en dat ondertusschen misschien de wonderbaarste schepping van de 19de eeuw is. Alle andere eenvoudige levens, die de latere 19de eeuwsche schrijvers weemoedig hebben omdroomd, zijn van dit kleine strakke beeld slechts de verzwakte afstralingen. Want nooit, behalve in de Russische litteratuur, heeft een schrijver het eenvoudige leven zoo grootsch en zoo heilig gezien, en tevens zoo ontzaglijk werkelijk, zonder een enkele bijvoeging of onwillekeurige overdrijving. Dit leven is enkel geven en verloochening, enkel eenvoudige moed ook, die volbrengt wat het leven op ieder oogenblik eischt dat gedaan moet worden, - 't zij

ze een ziek kind verzorgt, 't zij ze haar lichaam werpt voor den woedenden stier - en geen oogenblik komt het in haar op dat het leven haar iets onthouden zou hebben, dat zij iets terug kan eischen. Sterker naarmate deze dienstmaagd ouder wordt, straalt in die afbeelding, dóór die afbeelding van Flaubert, als een licht dat van binnenuit aanzwelt en de grauwe schil verteert, een grenzelooze kracht van goedheid op en niets dan die goedheid alleen. - En wat beteekent nu die ééne figuur tusschen al die anderen, al de andere figuren van Flaubert die allen wilde zoekers van het onmogelijke zijn, die allen hun trotsche matelooze eischen aan het leven stellen? Want iedere figuur beteekent iets in het leven van een schrijver, een droom, een heimlijkwroetend berouw, om het even wat, maar iedere levende figuur in het werk van een schrijver is de astrale verrijzing van een eigenschap die in hem is. Ik kan het mij niet anders denken dan zoo: met deze schepping is het stoïcisme van Flaubert tot aan zijn uiterste grens genaderd. Die schepping is in hem de vormgeworden, twijfelende vraag geweest: zou het daar dan misschien zijn? Zou het absolute, de redding uit het betrekkelijke, dáar dan wellicht zijn, in deze absolute liefde, in deze volkomen vergetelheid van het Ik, in deze overgave aan het gewoonste leven? En zouden zij die in de diepte schijnen te leven, gevonden hebben zonder moeite, wat mijn figuren en ik zelf die de schepper van die figuren ben, nooit gevonden hebben in den langsten en uitputtendsten strijd? Die wonderbare schepping is geboren uit zulk een vraag, die hem in zijn ouderdom eenmaal onweerhoudbaar naar de lippen is gerezen, die hem verwarde en terzelfdertijd eindeloos verlangen deed. En ik denk hier ook aan de avondwandeling waarvan zijn nicht, Caroline de Commanville, vertelt: zij had Flaubert, in een zijner laatste levensjaren, vergezeld bij een bezoek

aan een zeer eenvoudig gezin, waar juist de vreugde om een nieuw geborene was. En op den terugweg was de groote schrijver stil. Maar plotseling fluisterde hij voor zich heen: zij hebben het ware deel gekozen, 'ils sont dans le vrai.' En de schepping van deze figuur is ook een zeer beteekenisvol oogenblik geweest in de gansche Fransche litteratuur. Hier nadert deze Fransche litteratuur, die de draagster was der Europeesche geestelijke vertwijfeling in de 19de eeuw, die deze vertwijfeling het scherpst formuleerde en het schoonst tot beeld bracht, het dichtst aan de litteratuur, die haar opvolgen zou en die een nieuwe liefde brengen zou en nieuwe mogelijkheid tot leven. Eén verschuiving van woorden, van Flauberts diepe zucht: 'dit is het beste van alles, maar het is voor enkelen,' tot de groote zekerheid van Dostojevsky: 'dit is het beste van alles, en aller onafwendbare bestemming,' en de heros van het pessimisme en de heros van een nieuwe levenshoop hadden elkaar ontmoet. Maar Flaubert en Dostojevsky hebben elkaar nooit ontmoet, hoe dicht het heimwee van den grootsten Franschman reeds innerlijk naderkwam aan de machtige zekerheid van den tragischen Rus, zoo dicht als slechts de volte van een tijd kan naderen aan een nieuwe geboorte! Flaubert heeft deze onsterfelijke novelle geschreven, en toen heeft hij zijn donkere aanklacht tegen heel het menschelijke leven, Bouvard en Pécuchet, hernomen en ditmaal voleindigd. En daar in dat boek, waarin alle groote gebaren en verlangens van de menschheid verschijnen als niet meer dan een klucht, daar heeft ook diezelfde eenvoud des geestes zijn parodie gevonden. Hij heeft dezen drang van den intellectueelen Europeër naar den eenvoud des geestes geparodieerd, namelijk in de eindeloos-belachelijke bekeering van Bouvard en Pécuchet, een bekeering die als alles wat zij doen, in een grijnzend schandaal verloopt. Dus is het of hij ten

slotte op zijn eigen vraag geantwoord heeft: deze liefde en deze eenvoud is voor ieder die eenmaal van de vrucht van het bewustzijn, van den geest geproefd heeft, het verloren paradijs. En wie er met geweld in weerkeeren wil, zou zichzelf moeten vervalschen. Er is geen absoluut geluk op aarde, heel het leven is een spel van wetten waarin de mensch onherroepelijk geldonken is, door wier kracht hij wordt medegevoerd van vluchtig geluk tot vluchtig lijden tot aan den definitieven dood, - en ik verzeker u, had Flaubert een oogenblik geloofd, dat deze eindelooze keten zou verbroken kunnen worden door de kracht van den mensch, hij zou getracht hebben haar te doorbreken, en zoo het hem ook niet gelukt zou zijn, de hamerslagen van zijn wanhopig trachten zouden heel de 19de eeuw doorklonken hebben als een aanhoudend alarm.

* * *

Dus blijft het werk van Flaubert somber, onherroepelijk somber. Het is niet koud, het is bijna een misdadige vergissing geweest van de litteratuurhistorie te meenen dat het koud zou zijn en liefdeloos. Integendeel: het stroomt over van liefde, van medegevoel, maar het is een troostelooze liefde, een treurende liefde, een liefde die zich nimmer heeft durven vertrouwen en die nimmer een doel zag. Uit heel zijn werk, uit heel de uitgestrekte wereld van zijn werk, stijgt voortdurend één lange en bijna bedwelmende melodie omhoog, één langgerekte droomerige klacht, een klacht over de illusie van het leven: waartoe dan al die hoop, waartoe dat hartstochtelijke uittrekken in den morgen en de ontgoocheling aan het einde? Waartoe? En behalve door de gansche atmosfeer, die om deze wereld hangt, die de menschenfiguren als uit- en inademen, uit deze troosteloosheid zich vooral door de herinnering. Flaubert zelf was altijd vol

herinnering, hij was haast ziek van herinnering. Zijn brieven vloeien over van uitroepen als: ‘het verleden verslindt mij’, of ‘M'n God, wat is dat alles lang geleden’, of anders weer, in de gouden avondschemering, strekken zijn geliefde dooden de armen naar hem uit en roepen hem. Van dien herinneringsdrang nu hebben al zijn figuren de volle maat meegekregen. En het is altijd, en dit is zeer belangrijk omdat het verraadt wat steeds verzwegen bleef - het is altijd de herinnering aan den tijd toen de mensch nog jong was en hoop had, toen het vertrouwen in de absolute heerlijkheid nog ongerept was, toen hij nog gelooven kon, kortom in zijn schoone droomen. Wanneer Fréderic Moreau oud en moe geworden is, dan komt Madame Arnoux hem nog eenmaal bezoeken, en samen zeggen zij elkander de eerste tijden van hun arme en nooit-vervulde liefde, - wanneer Mathô, de held van Salammbo, wordt verscheurd door het woedende Carthaagsche volk, voelt hij de pijnen niet, want opeens herinnert hij zich het oogenblik, waarop hij door hetzelfde huilende volk heenliep, met de kracht van zijn liefde in zijn binnenste en de mantel van de Godin Tanit over zijn schouders. Wanneer de Griek Spendius aan zijn hooge kruis genageld is, en de aarde begint als een reusachtig rad onder zijn stervende oogen te draaien, wendt hij zijn hoofd nog eenmaal om en zegt tegen den naast hem hangende, - zegt met ‘een onbeschrijfelijken glimlach’: ‘Herinner jij je nog de gekruisigde leeuwen op den weg naar Sicca?’ - ‘Dat waren onze broeders, antwoordde Autharite en stierf.’ - En wanneer Saint Antoine door den duivel is losgelaten en weer verdoofd op aarde ligt, dan weet ook hij, in de diepste diepte van zijn vertwijfeling, niets anders meer te doen, dan... zich te herinneren. Hij herinnert zich den tijd, het oogenblik, dat hij zich van alles losscheurde om zijn

Christus te volgen, toen hij nog brandend van hoop was en zeker van zijn zaligheid.

Kortom: één groote drang naar het absolute, een honger naar het geluk is het levenskenmerk en de levensdrang van al zijn figuren, maar ondanks de wijsheid en ondanks de berusting die zij zich soms veroveren, is hun einde toch altijd: de dorst naar het Niet en de zoetheid der herinnering. Het is dus of zij zich de oogen nog eenmaal voldrinken met de zoete visioenen van hun beginnend leven, om ze dan berustend te sluiten en zich ruggelings achterover te werpen in het Niet, in den afgrond van den dood.

Wanneer ik mij nu Flaubert geestelijk tracht voor te stellen, dan denk ik altijd aan sommige figuren van Michel Angelo, reusachtig maar toch volkomen menschelijk van verhouding, of liever menschelijk van wezen en bovenmenschelijk van verhoudingen, en die omwolkt zijn met de wolk van hun onherroepelijke somberheid. Hij heeft zich van de ijdelstrevende menschheid afgescheiden, hij is alleen naar eenzame hoogten opgestegen en heeft zich daar nu neergezet. En vandaar overziet hij, met een moeden blik die vanonder zware oogleden komt, het spel van de wereld aan zijn voeten, toekomst, heden en verleden. Over de heirbanen van den tijd ziet hij de karavanen van de menschheid eindeloos hun ijlenden tocht van Niets tot Niets volbrengen, voortgestuwd door den onbedwingbaren levensdrang, struikelend en blindelings vechtend, opgloeiend in een kort geluk en wegkrimpend in een lang lijden, om dan allen tesamen, vriend en vijand en schurk en heilige, plotseling weg te zinken in het steile diep van den dood. En als hij dat schouwspel lang gezien heeft, als hij zich verzadigdheeft aan de sombere schoonheid en de bittere ironie ervan, dan wendt hij ten slotte het hoofd ervan af, juist zooals

de figuren van Michel Angelo de aangezichten van het leven konden afwenden. Dan wenscht hij voor zich zelf nog maar den dood, dien aan allen gemeenzamen dood: nl. niet meer te zijn en niet meer te zien. Als George Sand hem in den laatsten tijd van zijn leven eens schrijft over den dood en de ten slotte nog nooit afdoend ontkende hoop op een volgend leven, dan barst Flaubert bijna hartstochtelijk uit en zegt: ‘neen, dat niet, dat om 's hemelswil niet. Ik heb nu genoeg gezien, ik heb nu genoeg geleefd. En wat mij betreft: het is nu hoog tijd dat ik slapen ga’.

En niet lang meer nadat hij dat gezegd had, den 11^{den} Mei 1881, even nog voor het voleindigen van zijn laatste groote werk, is deze sombere reus plotseling ingeslapen.

Tien kwatrijnen
door Willem de Mérode

I

Ach, God, dees angst, dat ik uw liefde derf,
En als een ziek dier in een hoekje sterf.
En dat er niemand om mijn dood zal weenen!
'k Word weggevaagd: een waardelooze scherf.

II

Gij weet te goed, dat ik gebonden ben;
Dat ik verloren in mijn zonden ben.
Al mag ik uw vergiffenis verwerven,
Dit blijft: dat 'k aan mijn ziel geschonden ben.

III

Zendt Gij de wereld nog geen avond toe?
Wij zijn haar langen werkdag al zoo moe.
Wij zouden gaarne liefdes sabbath vieren,
Als Ge ons maar zeggen wilde waar en hoe.

IV

Zij wanen zich apostlen en profeeten.
Zij meenen, dat zij hel en hemel weten.
Maar 't groot gebod, dat Gij ons allen gaaft:
Hebt lief! zijn zij van ganscher hart vergeten.

V

Uw oogen glinsteren verheugd en bloode.
Uw schoone wangen zich van schaamte rooden.
Ik hunker naar de roos van uwen mond.
Gij geeft ze gaarne, maar gij reikt ze noode.

VI

Over mijn oogen komt de schoone droom.
Stil zit ik onder liefdes wonderboom.
God, wil geen worm van valschen haat beschikken.
Laat mij gelukkig zijn, en goed, en vroom.

VII

De vogels roepen droomrig uit de bosschen.
De wijngaard blauwt van paarse druiventrossen.
Het is de tijd van liefdes dronkenschap.
Uw wangen branden met bloedroode blossen.

VIII

Aan andren gunt ge uw vriendlijke nabijheid,
Vertroost hen met uw deernis en uw blijheid.
Wat blijft mij nog voor karig overschot?
Ik ben zoo ongelukkig met mijn vrijheid.

IX

Wij feesten niet in drukke lichte zalen.
Wij willen slechts getweeën avondmalen,
En dwalen dook den blauw beschaûwden tuin,
En luistren naar elkanders ademhalen.

X

God laat zijn avond over de aarde dalen.
Ik zal u in de schemering verhalen,
Hoe ik u eindlijk en voorgoed bemin,
Na al mijn zondigen en vreeslijk dwalen.

Voor en tegen Dostojevsky
door Dirk Coster

I
De laatste antwoorden

De antwoorden van de genoodigden die nog nagekomen zijn, de antwoorden der lezers die hier thans worden gepubliceerd, bieden geen bepaald nieuwe gezichtspunten op Dostojevsky meer aan, - hoewel zij den blik op Dostojevsky vanuit de reeds gegeven gezichtspunten soms belangrijk verscherpen. Men kan zelfs zeggen, dat enkele dier antwoorden de evenmaat der verhoudingen in de enquête zeer versterkt zouden hebben, en men betreurt het dat zij nagekomen zijn en afzonderlijk moesten worden geplaatst.

De lezersantwoorden waren in zekeren zin een litteraire verrassing, een verrassing namelijk door de mate van intellect, critische scherpzinnigheid en uitingsvermogen die ‘de Hollandsche lezer’, de beste der Hollandsche lezers, hier toont. - Deze antwoorden te lezen, men zou het aan ieder die zich in Nederland daadwerkelijk met litteratuur bemoeit, dringend willen toewenschen. Een te lang en te teeder gekoesterde legende, die van den verhaaltjes-lievenden Hollandschen lezer, krijgt hier een schok, en met zeldzame duidelijkheid kan zich de Nederlandsche schrijver aan deze antwoorden de verantwoordelijkheid van zijn taak bewust worden: een publiek te moeten voorlichten, dat alreeds uit eigen kracht en bij monde van de besten zoozeer in staat blijkt

tot de scherpste, critische en litteraire onderscheidingen, en zich zelfs met de verwikkeld-psychologische problemen van Dostojevsky's werken eenvoudig vertrouwd toont. - Het zijn natuurlijk de beste, meest gedifferentieerde lezers die zich hier uitspreken, maar voor wie anders schrijft een schrijver dan voor de besten van zijn land? Het is bijvoorbeeld merkwaardig, dat, terwifi ook alle verdere inzenders, in antwoord op onze derde vraag, Dostojevsky's latere werken blijken te verkiezen boven het vroeger uitsluitend gelezen 'Raskolnikov', - het meestentijds de lezers zijn, die hun voorkeur soms met enkele treffende en afdoende definities weten te motiveeren. In de woorden van Mevrouw Van Stockum[1] b.v.: 'Was Dostojevsky's "Schuld en Boete" daarom zoo vreeselijk, omdat hij ons wel de goddelijke l e i d i n g , maar niet de goddelijke l i e f d e laat voelen?' (spat. v.d. Stem), in deze enkele woorden ligt heel het probleem aforistisch tesamengevat, terwijl de litteraire variatie die toch altijd nog de hoofdwerken onderscheidt, in Holland wellicht nimmer zoo afdoend en verwonderlijk-eenvoudig is aangeduid, als de Heer Haga uit Sneek deed in deze weinige woorden: 'Wel is van zijn groote romans "Schuld en Boete" d e b e s t g e s c h r e v e n e , de Idioot d e s c h o o n s t e , "de Demonen" wellicht de d i e p s t e , maar "de Gebroeders Karamazoff" is toch als z i j n c e n t r a l e s c h e p p i n g t e b e s c h o u w e n .' Het is wel niet mogelijk, het lichte karakterverschil, dat tusschen de hoofdwerken bestaat, precieser en treffender vast te leggen, dan in deze enkele, ternauwernood opvallende adjectieven geschiedt. En voor de soms diepgaande opmerkingen over de psychologische problemen van Dostojevsky's werk moge naar deze antwoorden zelf verwezen worden.

1) Ook mej. Gorter, in haar vergelijking van de intensiteit van Raskolnikovs en Dmitri's innerlijke bevrijding.

Van de schrijvers zelve geeft het fragment van Emmy van Lokhorst weder uiting aan het bewustzijn der verwonderlijke van-zelfsprekendheid van Dostojevsky's psychologie, waarvan nu bijna alle hier sprekende jongeren en lezers hebben getuigd.

Die 'van-zelfsprekendheid', dat gevoel van 'thuis te komen' (Madeleine Böthlingk), 'een oneindig-dieper eigen-ik voor zich te hooren spreken' (Prof. Heering), wordt door Mr. P.H. Ritter een groot gevaar genoemd, of juister nog het teeken van een naderende catastrophe onzer beschaving. Want voor een gevaar kan men waarschuwen, en men acht het nog afwendbaar. Maar zelfs een waarschuwing acht de Heer Ritter overbodig. Volgens hem staan wij hier voor feiten. Mr. Ritter bekent zich tot geen pro of contra, spreekt geen vrees uit of verwachting, maar met voor dezen verfijnden dialecticus verrassende beslistheid stelt hij het probleem: aan de eene zijde de vervlakte en welgeordende Westersche beschaving, die streelend was voor zinnen en geest, doch die de hoogere mogelijkheden der ziel door deze streeling verdoofde, en aan de andere zijde wellicht een toekomst, een XXste eeuw vol van verhevigd en verwilderd leven, en waarvan de vertrouwdheid met Dostojevsky hem één der onbetwijfelbaarste innerlijke voorteekenen lijkt. - De Heer Ritter bepaalt zich tot de tegenstelling zonder meer. Hij zegt dat de Westersche wereld van nature tot het klassicistisch ideaal van Goethe streeft, maar in hoeverre het vasthouden aan dit klassicistisch ideaal hem dan traagheid en voorzichtigheid des geestes zou kunnen lijken, - daarover spreekt hij zich verder niet uit. En dit objectieve constateeren is wellicht de eenige houding, die mogelijk is; dit zwijgen is misschien de eenige taal, die in dit geding waarachtig blijven kan. Op zijne wijze verklaart de heer Jaarsma zich voor Dos-

tojevsky. Deze zijn wijze bestaat voornamelijk uit een doorgevoerde critiek op de vragen die de Redactie hem stelde. leder die zich de moeilijkheid een oogenblik indenkt, zooveel verschillend geaarde geesten van verschillende geslachten met enkele vragen als 't ware blindelings in de leegte tegemoet te moeten gaan, - zal begrijpen dat de Heer Jaarsma hier een gebied betreedt, waarop het gemakkelijk oogsten is. Zoo antwoordt de Heer jaarsma op onze kernvraag, ‘is Dost. in laatste instantie u vreemd of vertrouwd,’ - ‘dat hij n i e t t w i s t e n w i l over de vraag, wie met Dostojevky's zielsontleding het innigst vertrouwd is, of wie.... zich zelf het diepst gepeild heeft.’ Het was inderdaad de bedoeling der Redactie niet, zulk een psychologisch gebluf uit te lokken. - En het feit, dat juist de ernstige beantwoording dezer vraag het wezenlijke resultaat dezer enquête is geworden, zal ondertusschen den Heer Jaarsma gerustgesteld hebben. - Het is verder zeer moeilijk, uit de woeste lyriek waar de Heer Jaarsma, na zijn dringend-herhaalde aanbeveling om klaar, kalm, eenvoudig te zijn, zich aan overlevert, eenige bepaalde bedoeling te ontbolsteren. De Heer Jaarsma schijnt een opstand der volkeren te verwachten, doch duidt niet nader aan, of deze opstand der volkeren een politieke zal zijn, of wel iets als b.v. een groot symbolisch volkerenfeest. In elk geval zal Dostojevsky volgens den auteur, één der velen zijn, die daaraan hebben medegewerkt. En dat is dan toch een conclusie!

Meenden wij in het December-overzicht te kunnen concludeeren, ‘dat het meer philosophisch-ingestelde geestesleven in ons land zich tegen Dost. weigerachtig zoo niet wrevelig weigerend opstelt’, deze conclusie vond reeds dadelijk een treffende bevestiging in het stuk van den Heer Goedewaagen, den jongste der dialectischdenkenden die ons een antwoord zond. - De zelfde

motieven als bij Dr. Bierens de Haan en anderen, keeren in dit stuk weder, echter hier bijna romantisch toegespitst, en tot absolutistische originaliteit verhevigd. Dit is geen afwering meer, het is bijna een conscientieus-methodische vernietiging en men vraagt zich ten slotte treurig af, of er nu nog iets aan dezen grooten mensch is overgebleven, dat menschelijk genoemd mag worden. 'Wat is dan het leven dat Dost. ons brengen moet?' vraagt ook inderdaad de Heer Goedewaagen, als hij zijn dialectische instrumenten neerwerpt naast het voltooide werk. En hij antwoordt nog ten overvloede: 'het demonische, de bezetenheid, de pathologie, de krankzinnigheid.' - En ten slotte constateert hij: 'de onrijpheid en onmondigheid van Dostojewky's religieus bewustzijn'[1].

Ten slotte nog één woord over een der laatste stukken: dat van Ine van Dillen, dat wel na al deze meeningen geen bepaalde 'motieven' meer in het geding brengt, maar door zijn onstuimige lyrische schoonheid, wier dringende golfslag als water zoo zuiver en helder blijft, nog eenmaal een ontroerend getuigenis is van een groote en fiere liefde. Een verzuim in deze enquête maakt Ine van Dillen ten slotte nog goed: zij wijst op wat zij noemt: de 'stilten tusschen de stormen', de oogenblikken van helderste vrede en vriendelijkheid, de stille woorden die bij tientallen bij Dostojevsky te vinden zijn, 'als kalme, diepe vijvers in het oerwoud', en waar een onvergetelijk zachte glimlach uit licht, - dezelfde

1) 'Roher Unsinn' (zie het stuk van den Heer G., blz 125 A an deze aflevering)voor het Socialisme is inderdaad een ruw-aandoende veroordeeling in den mond van den zachten Alyoska. Het zal den lezer wellicht interesseeren, te weten dat Alyoska deze uitdrukking 'roher Unsinn' gebruikt als bestraffend antwoord op de gevaarlijk vroeg-wijze meeningen van... een dertienjarige, over Christus, over God, e n o v e r d e v r o u w e n p s y c h o l o g i e ... Dostojevsky heeft wel nimmer kunnen droomen, dat dit zijn bestraffend woord aan een dertienjarigen knaap eenmaal nog tot argument zou moeten dienen, om er zijn eigen religieuse onmondigheid aan te demonstreeren

glimlach misschien die Dostojevsky's doodenmasker naliet aan de wereld, waarop hij zijn volle maat geleden had.

En alles bijeengenomen is dus deze enquête naar Dostojevsky's beteekenis voor Nederland een zeer wijdomvattende en bijna alles in hem beroerende beschouwing geworden, waarlijk een prachtig werk van collectief denken en collectieve critiek. Onze dank aan alle inzenders.

Daar in deze aflevering de andere bijdragen hoofdzaak moeten blijven, en reeds het laatste gedeelte der enquête een groot deel dier aflevering beslaat, zullen wij een volgende maal tot een nadere toetsing van enkele hoofdzakelijke argumenten overgaan, nl. van het begrip der persoonlijkheid, der natuur en der maatschappij bij Dostojevsky, de begrippen dus, die het meest en het heftigst in dezen schrijver werden aangevochten.

(Wordt vervolgd)

Tooneel
door Dop Bles

De haghespelers
De Gele Mantel door G. Hazelton en J. Benrimo

De auteurs, gelijk wij hen uit De Gele Mantel leeren kennen, zij werden niet door het Chineesche leven, zelfs niet door de Chineesche filosofie bekeerd, maar gecharmeerd. Deze charme geldt bovenal de eenvoud, voortvloeit uit de innerlijke en innige begrippen omtrent het geestelijk, zoowel als maatschappelijk levensdoel, en die, doordat zij in hun zuiverheid alle Westersche gecompliceerdheid missen, zich in het vereenvoudigde, het natuur-gelijkende uiten.

Het woord, zoowel als het begrip 'magnaniem', derven in onze taal hun equivalent. Het is het magnanieme, in het zichtbare teeken van de gele mantel, meer dan 'de hoogste keizerlijke onderscheiding', die de jonge held verwerft alle, zelfs bovenzinnelijke tegenwerking en bestrijding ten spijt. Gaf de vertooning ons de stijging naar dit bereiken? Werd dit doel als de bedoeling volkomen begrepen door hen, die uren lang hun onverdeelde aandacht schonken, geboeid door dit gebeuren? In deze gestelde vraag ligt onze bevinding reeds besloten. In deze vraag toch ligt de erkenning neergelegd van het bereikte, namelijk dat de Heer Verkade bij machte bleek zijn publiek heel den langen, en geen oogenblik te langen duur te boeien, doch tevens ligt hierin de twijfel uitgesproken, of niet meer te bereiken geweest zou zijn. Bij den wezenlijken eenvoud der ensceneering had nog meerdere intimiteit, het omsloten-eigene, bereikt kunnen worden, tevens meer eigen toon en sfeer. Hoewel het wisselend spel van belichting ongelukkigerwijze te zeer werd versmaad, zijn het bovenal de costumes geweest, die een meer volkomen slagen hebben belet. Wat kan den Heer Verkade bewogen hebben hier weder aan Rie Cramer de ontwerping der costumes toe te vertrouwen? Deze artiste toch heeft niet alleen steeds een volkomen onge-

voeligheid voor historischen stijl of lokale kleur getoond, doch zij beschikt geenszins over de practische tooneelkennis, die hier absoluut wordt verlangd. De voor de vrouwen ontworpen costumes waren schier alle onvoldoende. De gekozen stoffen mogen op de hand uiterst fraai zijn, geen rekening werd echter gehouden met belichting en afstand, zoodat schamel aandeed, wat mogelijk met groote kosten werd bereikt. Zoo bleef der vrouwen verleiding, die in bloeme-schoone wezentjes zinnestreelend als het ware moet opdroomen als tastbaar-geworden visioen van 't ontluikend lijfs-verlang, ver beneden hetgeen in Revues esthetisch verwezenlijkt wordt. Zoo werden als elementaire fouten het costume met pantalon voor de vrouwen gekozen, waar het slanke verlangd werd, en een verschijning als Lily Bouwmeester in het breed en zwaar makend wit gehuld, dat zich tot overmaat van ramp tegen een felgroene fond moest afteekenen. Trouwens de hardkleurige achtergrond was niet in overeenstemming met de costumes, waaruit al te zeer bleek dat de ontwerpster gewoon is voor driekleuren reproductie te werken.

In dit spel, dat eer het Chineesche representeert, dan werkelijk geeft, of verlangde te geven, kon uit den aard derzaak niets anders bereikt worden dan een illusie van het Chineesche. Deze illusie gaf ons de Heer Kloppers volkomen, de indolent in zichzelf gekeerde, aansloffende helper, dat haast afgeloopen mekaniek, dat met een schijnbaar onbewust driftgebaar telkens een menschelijker bestaan vermoeden deed. Deze onzichtbaar-gedachte helper beheerschte in zooverre heel dit spel, dat hij, die niet één oogenblik het tooneel verliet, overheerschend de illusie schonk, en men zich telkens betrappen moest zijn blik op hem te richten, ook al zat hij wezenloos in zijn hoekje.

Het is zeker geen geringe verdienste van Cor Ruys, dat hij naast deze absolute verschijning zich wist te handhaven, zonder storend uit den toon te vallen. Hij had een sourdine op zijn spel geplaatst, en wist het lakonieke soms te verpruttelen in Chineesch bedoelde klank, of liet zijn stem als onwillig opklinken uit slaperige verveling. In zekeren zin was hij de trait-d'union tusschen de Chinees geworden handlanger en de overige acteurs, wier handelingen hij vertolkte en bij wie het Chineesche zich wel bepalen moest tot een zoo veel als doenlijke benadering, harmonisch in één opvatting gehouden.

Het is zeker geen geringe verdienste van den Heer Verkade als regisseur, dat hij hier een eenheid wist te bereiken, dat hij eenheid bracht in het spel van een vijfentwintig acteurs, van wie hij enke-

len zelfs voor het eerst voor het voetlicht bracht. Bewonderingswaardig is bovenal, dat hij reeds zoozeer vermocht partij te trekken van den natuurlijken aanleg der verschillende krachten en zonder opoffering van hun persoonlijkheid hen met zijn opvatting vertrouwd wist te maken. Dit, de regisseur betreffende, was ons het meest prijzenswaardige, en wanneer wij enkele vertolkers even nog noemen willen, dan moet onze overtuiging hieraan voorafgaan, dat wij werkelijk gelooven dat hun bereiken vaak gedeeltelijk het resultaat der regie is.

Tilly Lus het de verinnigde moedersmart in gevoelige, droeve en toch zoo simpele verklanking tot ons komen, terwijl het gracieus-subtiele van haar gebaar van het precieuse vrij bleef en van schoonen eenvoud was. Nog zouden wij even willen noemen Dick van Veen, wien voor het eerst een hoofdrol was toegedacht; zijn jonge verschijning en jong gevoel brachten hem hier slechts voordeel. Het dramatische van een Jo van Walraven en een Kommer Klein bleef terecht primitief bevangen. De vrouwelijke verfijning van den laffen Narcis werd hier door Cees Laseur volkomen naar de bedoeling zonder perversiteit of pathologische verdieping gegeven. Ook zij Theo Frenkel genoemd, die de aap-mensch grillig lenig met veel fantasie wist te geven.

Maar waarom nog meerdere namen genoemd; immers het bereikte was nimmer mogelijk geweest, zoo niet allen zich van verdienstelijk tot voortreffelijk van hun taak gekweten hadden. Een gewichtig-doen verving bij enkelen de verlangde wezenlijke waardigheid, terwijl de meer daemonische verschijningen wel sterker beeldend mochten zijn.

De door Herman Kloppers ontworpen en ingestudeerde dansen en gevechten gaven plastiek, die wel ver bleef onder hetgeen wij van Japansche acteurs in tweestrijd zagen, en ook misten zij het lichaamslenige en dat wonderlijke vervuld zijn van abstract bedoelen, dat zoozeer treft in de gevecht-dansen van simpele Oosterlingen. Desnietemin was verrassend wat ons hier geschonken werd, zoowel wat de - meer Javaansche? - conceptie als de uitbeelding betreft.

De Gele Mantel is een te waardeeren poging, om een vereenvoudiging van uiterlijkheid te brengen, om het oor weer tot luisteren te verleiden en het hart tot een simpel ontsluiten te bewegen. De werkelijke waarde van deze vertooningen ligt hierom feitelijk buiten deze vertooningen, namelijk in de conclusies, die de Heer Verkade hieruit zal trekken, en zal weten om te zetten tot een daad.

Het schouwtooneel
Casanova in Amsterdam door Maurits Wagenvoort

Men moet als Hollander vele jaren in vreemde landen hebben rondgezworven, en de ondeugden van andere volken aan den lijve gevoeld, om de behoefte te kennen de nationale deugden met trotsch het eigen volk te noemen. Ware de Heer Wagenvoort slechts als tourist onze grenzen overschreden, hij had mogelijk dit onderwerp aangegrepen, om het zondoordrenkte Italiaansche ten koste van Hollandsche nuchterheid te doen zegevieren.

Thans was de bedoeling geenszins Casanova te verheerlijken, de auteur zag deze figuur niet als een psychologische mogelijkheid van zichzelf, hij vond zichzelf eer in het gezond krachtige Holland, dat Amsterdam omstreeks 1750 was. Niet Casanova, maar de Amsterdamsche geest werd hier hoofdzaak. Zooals Rostand zich met Cyrano vereenzelfde, zoo deed de auteur het hier met de familie Hope en de Verhoevens. Nu het een tooneelspel geldt, is deze opvatting onverdedigbaar; het centrale punt is niet buiten de hoofdpersoon te leggen. Heeft de regie zich hier wel voldoende rekenschap van gegeven? Waarschijnlijk niet, anders toch zou zeker getracht zijn, om door accentueering van de bedoeling van den auteur althans een zeker effect te bereiken. Dan zou alle aandacht geschonken zijn, niet zoo zeer aan de wel schoone kleurcombinatie der costumes, maar aan de mise-en-scène, die noodwendig de intimiteit en de sfeer van het achttiende-eeuwsche Amsterdam ons had moeten schenken. In de verlangde sfeer had de contradictie een zeker recht verworven, namelijk het onjuiste doch gewenschte feit, dat de actie feitelijk bestaat uit reactie, het reageeren van Hollandsche mentaliteit en gevoel op de verstoring, die een figuur als Casanova onverbiddelijk teweeg brengt.

Zoo het succes ver blijft onder de belangstelling die dit tooneelwerk verdient, dan is dit voornamelijk aan den technischen bouw te wijten. Telkens kan men in Holland dit pijnlijke verschijnsel constateeren, dat er niet de minste samenwerking blijkt te bestaan tusschen auteurs en directies. Ook hier had zonder de minste concessie lichte omwerking hier en daar veel meer kleur kunnen brengen. Denken wij slechts aan de cantatrice Theresa Trenti, die nu een hopelooze opdracht schonk aan Mevr. v.d. Horst en de eentonigheid had kunnen verbreken, inplaats van

te versterken. De Heer Wagenvoort toonde desniettemin tot knappe technische oplossingen in staat te zijn; ook legde hij Casanova soms geestige spitsvondigheid in den mond, dezen buitengewonen geest geenszins onwaardig!

Een dergelijke opvoering doet te meer betreuren, dat onze letterkundigen van alle praktijk verstoken zijn; dergelijke opvoeringen behoorden gesubsidieerd, wijl door degelijke opvoeringen alleen wij eenmaal tot een nationaal theater kunnen komen. Wanneer zou de tijd rijp zijn, waarin men begreep, dat het zeer bijzondere van vreemden bodem, dat toch altijd slechts door een uiterst gelimiteerd publiek is te verstaan, evenzoogoed door buitenlandsche gezelschappen te brengen is, en dat deze op simpele wijze bereiken kunnen, wat met te groote kosten en inspanning hier nauw te volvoeren is.

Nemen wij als voorbeeld Strindberg's Droomspel. Indien nu een eerste Duitsch gezelschap ons deze opvoering gebracht had, waarvan wij nu de copie aanschouwen, dan zouden de hieraan bestede tijd en zorg vrijgekomen zijn voor nationaal werk, dat zeker te vinden geweest zou zijn, indien de Heer Royaards bij zijn verschijnen zich had weten te omgeven door letterkundigen, zoo hij hen had weten te inspireeren door zijn spel, of aan te moedigen met zijn woord. Doch de Heer Royaards, hoewel hij aan de Hollandsche dichtkunst als declamator alles te danken had, heeft gemeend na Vondel slechts die werken van onzen bodem te moeten brengen, die kleurige monteering vroegen.

Het Schouwtooneel heeft werkelijk een daad verricht met deze opvoering, ook al werd niets buitengemeens ons geschonken, zoomin door den auteur als de acteurs. Jan Musch vermocht niet meer dan de zware rol te dragen, verleidelijk was alléén de klank van zijn stem.

Ezerman gaf een goede creatie, zonder behoefte de achttien-eeuwsche bankier te karakteriseeren, als figuur van zijn tijd. De Esther van Kitty Kluppel was lieftallig; ook wist zij ons van haar intelligentie te overtuigen. Deze jonge actrice moet waken niet al te veel de intuitie en de impuls te vertrouwen. Ook het natuurlijke dient beheerscht gegeven, eischt vorm en stijl. Hoewel zij zich in het einde van IV herstelde, waren haar eerste uitingen van wanhoop's woede in dit laatste bedrijf kunstloos in de aandoening van het oogenblik.

Historisch avontuur wordt deze voorstelling genoemd. In Casanova's Mémoires is zijn Amsterdam's verblijf een enkele pagina, een kleine schakel van dit leven vol avontuurlijk gebeuren. Zoo

ligt in deze benaming geen overschatting van eigen arbeid, doch van de gekozen materie.

* * *

Leopoldine Konstantin

Misschien heeft deze actrice zichzelf het zuiverste geschat door Molnàr's Carnaval te geven. Molnàr toch geeft bovenal eenige voortreffelijke scènes, speelscènes bovenal, journalistieke vlotheid en geestige conversatie. Hij kent de psyche van zijn tijd, doch ziet de menschen vaak als knap illustrator. Diep gaat hij niet, hij verrast door zijn opzet en vondsten, en verbaast door gretige toepassing van minderwaardige details. Leopoldine Konstantin heeft met Molnàr gemeen dit gemis aan diepte, aan behoefte tot verdiepen. Impulsief, haast primitief, beheerscht zij dit primitief-impulsieve volkomen, en doet de klank van haar stem in wondere verwezenheid soms iets hevigers naar-binnen-gericht vermoeden. Doch dit vermoeden, deze hoop neemt allengs af, wanneer blijkt dat achter haar prachtige plastiek een onvermogen schuilt. Een machteloosheid de teedere teekening van innerlijke bewogenheid te doen verglijden, of het sterven van een klank in den bangen groei van nieuw geluid te doen vervloeien. De schemerige doezeling der overgangen, die innerlijke ontroering verraden, missen wij al te veel, hoewel in dit krachtige spel hiervoor geen plaats zou zijn. Doch hierdoor komt iets mechanisch in haar plastisch spel. Onder haar volkomen techniek blijft de aandoening soms te elementair. Soms doet haar spel onbeschaafd aan, hoewel zij dit onbeschaafde waar dit haar bewust is, weet te beheerschen en in haar spel op te nemen.

Leopoldine Konstantin beheerscht haar spel immer, boeit veelal, en doet staag bewonderen. Maar deze bewondering maakt nimmer plaats voor diepere blijvende ontroering.

Zij is een actrice van ongekende kracht, die echter het ongekende geenszins bracht of doet vermoeden.

Hubert La Roche

vierde zijn veertigjarig jubileum. Vlaamsch acteur bracht bij hier kleuriger en sappiger toon, breeder en zwieriger gebaar, en waar het Hollandsche tooneel het nationale niet vraagt, was Vlaamsche opvatting en aard geen bezwaar. Ingetogenheid leerde hij zeker hier, wat hem voordeel moest brengen in verdieping en verfijning.

Talentvol acteur, ras-acteur, geschoold en doorschoold met groot uitbeeldend vermogen, berust op traditie het talent, dat levendig en zich steeds vernieuwend zijn creaties in alle details doordringt. Meesterlijk in 't komische, schenkt hij de humor van zijn land en tijd, doch de humor als lach der wanhoop is hem vreemd. Molière staat hem nader dan Dostoievski.

Een zijner belangrijke creaties was Cyrano. Het Fransche of liever Parijsche ‘panache’ werd nationaler in breedere opvatting, minder hoog-gevoelig, doch meer democratisch gevoelvol, minder intellectueel, doch meer gebarend.

Een eerste plaats neemt hij thans in, plaats die geen Hollandsch acteur zou kunnen bezetten, en alle hulde die hij vindt, is zijn rechtmatig deel.

Toch zou het schooner zijn, indien ons tooneel onverbiddelijk eigen volksaard eischte.

Boekbespreking

Frank Swinnerton, Nocturne, vertaald door W.H. Roldanus. H. Honig, Utrecht.

In geen zijner grootere werken heeft Frank Swinnerton zoo overtuigend den nobelen aard van zijn kunstenaarsschap bewezen als in dit kleine bijna vlekkeloos gave boek. Dank zij de oorspronkelijkheid en uitvoerigheid der behandeling, breidt de eenvoudige vertelling zich uit tot de lengte en de belangrijkheid van een roman, zoodat men hier in zekeren zin van een nieuwen kunstvorm zou kunnen spreken, die van den roman de bewerktheid, van de novelle de enkelvoudige opzet heeft.

Nocturne verhaalt de gebeurtenissen van slechts één enkelen avond, die door een samentreffen van toevallige, maar alleszins aannemelijke omstandigheden, beslissend wordt voor het leven van eenige eenvoudige Londensche menschen. In Londen spelen zieh deze gebeurtenissen af en enkele korte beschrijvingen en tal van suggestieve aanduidingen doen de wereldstad rond de kleine menschfiguren leven als een geweldige, geheimzinnig duistere macht, vol beloften en vol bedreigingen. Zoo sterk is de avondstemming gesuggereerd, dat de voorvallen zich in onze herinnering onafscheidelijk samenweven met de wisseling van avondlicht en avondduister: zwak lamplicht in een armoedige kamer, de harde schittering van een theâter, de kleine kleurige lichtkring in de kajuit van een stoomjacht op de Theems, en later op straat het zachte maanlicht in den stillen nacht.

Maar ook in de schepping van wat men zou kunnen noemen de hoogere, geestelijke atmosfeer, is de schrijver zeer gelukkig geweest. De vijf personen, die het verhaal beheerschen, treden scherp waarneembaar in dit avondlicht, natuurlijk tot in hun geringste bewegingen. Hun woorden en gedragingen zijn organisch noodzakelijk en hun kleine conflicten komen onafwendbaar voort uit hun contrasteerende geluksverlangens. En rond dit alles zweeft het diepere leven, dat, waarvan niet gesproken wordt en dat toch de gesprekken beheerscht vanuit de onbewustheid van hen die spreken; geheime verlangens en angsten-

afkeer en genegenheid, verwijten en stille offerdrang, waardoor de personen elkander wederzijds beïnvloeden.

Het is alles klein realisme, maar realisme van een zóó uiterste en edele verfijning, zoo diep aandachtig en liefdevol, dat wij om deze menschengestalten den vreemden schijn zien glanzen van het geheim, dat alle leven in zich verborgen houdt.

'Nocturne' is zonder twijfel een der oorspronkelijkste en zuiverste kleinere kunstwerken in lange jaren in Engeland verschenen en het is verblijdend, dat naast zoovele waardelooze sensatieromans, die ons veelal uit Engeland bereiken, ook dit kleine meesterwerk van klaar, veredeld Engelsen realisme, een consciëntieuse Nederlandsche vertaling vond.

A. G. VAN KRANENDONK

Libri Librorum, 6 Deelen. Pandora Bücher, 40. Bibliotheca Mundi, 6. Alle uitgegeven door de Insel Verlag, Leipzig. 1921.

Er werd veel gezegd, vooral gedurende den oorlog, over de Duitsche smakeloosheid. En men denkt dan aan de 'Klassiker' banden, de bewuste roode b.v., met den vergulden schrijverskop, de onleesbare letter, het afschuwelijke papier. Maar de smakeloosheid was aan het einde van 19de eeuw overal gestegen tot werkelijk niets minder dan een 'collectieven waanzin', tot iets waarvan wij nu al niet meer kunnen begrijpen, dat er menschen in konden leven. En zij was min of meer internationaal. Ook de sublieme Shelley kreeg in Engeland zijn omslag met gekleurde bloemetjes, - en wie wel eens de eerste uitgave van Baudelaire's 'Fleurs du Mal' gezien heeft, heeft een afschuwelijke moeite zich dit boek tusschen de vingers van den 'voorbeeldigen dandy Baudelaire' te denken, en denkt dan maar liever aan wat anders, om niet te zeer met zijne historische voorstellingen in de war te raken. Duitschland zondigde niet alleen. En zeker is het een feit, dat in de laatste jaren vóór den oorlog het Duitsche boek een distinctie bereikt heeft, uiterlijk, een verfijning van verhoudingen bij een volkomen herkenbaar, sterk uitgesproken karakter, als eigenlijk nergens ter wereld werd geëvenaard, of 't moet in Engeland zijn. En wat daarbij het Duitsche boek op alle voor had: het bleef bereikbaar voor velen, ook het schoonst-uitgegeven boek bleef een zekeren strengen eenvoud bewaren. Het werd niet tot schoone uitzondering, tot luxe-uitgave. Het bleef een boek voor iedereen. Een typische triomf heeft het Duitsche boek nog even voor den oorlog bereikt; het was de groot-

aangelegde ‘Tempel-Ausgabe’[1]. Vier der machtigste moderne uitgevershuizen moesten zich vereenigen, voor het mogelijk werd voor den geringsten prijs (ongeveer f 2.-) het schoonstmogelijke boek te geven, een onuitputtelijke lust voor hand en oogen: de band van kalfsleer, soepel en toch voor eeuwen duur bestemd, het helderste papier, de fijnst-gesneden letter, en de gracieuse stempels.

Dit was weer het levende boek, dat men door de hand liet glijden. dat in de rij der boeken als fonkelde of schemerde met het goud van zijn versiering, het boek zooals vooral Frankrijk het kende in de 18de eeuw. Want tot welke verfijningen de moderne boekdrukkunst gekomen is, één ontzachlijke fout blijft het modern boek nog behouden: h e t i s g e e n b o e k, geen organisme vast aan een geklonken, het is meestal nooit meer dan een verzameling papier, min of meer smaakvol bedrukt en gerangschikt. In den oorlog ging met al wat grootsch was, deze prachtige onderneming ten gronde. - Men zag nog enkele deelen er van soms hier opduiken, schamel in linnen gebonden, met ontaard papier. En met het Duitsche boek scheen het gedaan.

En met het Duitsche boek scheen het gedaan.

En nu... waagt een der deelhebbers aan de Tempel-ausgabe het, ondanks den druk en de moeiten die zeker onafzienbaar zullen zijn, te voorschijn te treden met drie nieuwe groote ondememingen ter zelfder tijd. Zulk een getuigenis van onverwoestbare energie zou men zelfs van Duitschland niet verwachten! Het zijn ditmaal internationale uitgaven: ook hierin spreken de teekenen der tijden, de drang tot internationaliseering, gezwegen nog van het feit, dat zonder buitenlandschen lezer wellicht geen Duitsche uitgever meer zou kunnen bestaan.

Zie hier dus drie ‘Wereld-Bibliotheken’- die den lezer van alle landen, naast enkele Duitsche, de boeken in hun eigen taal aanbieden. En welk een uitvoering! Grijze en sobere banden in de ‘Bibliotheca Mundi’ - en daarin o.m. de fraaiste, meest compleete en verzorgde heruitgaaf van Van Baudelaires ‘Fleurs du Mal’ naast die van Von Kleist's wonderbare ‘Erzählungen’. De Stendhal's ‘I'Amour’ naast de werken van St. Thérèse, - de drama's van de Musset naast een bloemlezing uit de Russische dichtkunst.

De kleine blauwe boeken van Libri Librorum trachten de beknoptheid tot het alleruiterste door te voeren. Een klein en exquis uitgevoerd deeltje, donkerblauw, alleen door de prachtig

1) Het was de bedoeling, alle Duitsche klassieken in deze uitgave te doen verschijnen.

gesneden letter der titels gesierd, dat men in de zak mee kan dragen, bevat gansch den roman ‘Schuld en Boete’, een ander deel alle drie deelen der ‘Contes Drolatiques’ van De Balzac, een ander de compleete ‘Nibelungen Not’ en ‘Kudrun’ tesamen. Een veertigtal deeltjes, die het bekende uiterlijk der kleine Insel-Bucherei behielden, zijn ten slotte reeds verschenen van de ‘Pandora-reeks’, - in deze bibliotheek worden alle kleinere curiosa van de wereldlitteratuur, novellen, dagboek-fragmenten, vergeten dichtwerken, enz. bijeengebracht.

Deze drie Wereld-Bibliotheken zijn vredevogels - vroolijke teekenen van hervatten arbeid, hervat geestesverkeer, van oplevende belangstelling. Dat geen nieuwe ruwe stormen hun vlucht mogen terneerslaan.

DIRK COSTER

Paul Verbruggen. Verzen. Uitgevers Maatschappij ‘de Sikkel’, Antwerpen.

Boven elke dag te zweven
ongenaakbaar in geluk,
toch dit leven mee te leven
als een ploegdier in zijn juk;

Elke dag opnieuw te rijzen
als een bader uit de zee,
toch mijn baan door stof bereizen
onvermoeibaar en gedwee;

Die mijn handen in zijn handen
mij wil beuren in 't getij,
voelt de vreugd mijn pols ontbranden,
want de geest slaat maatloos vrij.

Men heeft het misschien wel herkend. Dit is een pastiche van P.C. Boutens, speciaal een pastiche van de kleine hymnen der ‘Vergeten Liedjes’ en wilde men nog meer speciaal zijn, dan zou men met den vinger de bepaalde melodieën van het moederboek kunnen aanwijzen, waaraan deze rudimentaire pogingen tot zingen hun oorsprong vonden. Het zou overigens de kleine ruimte van ‘de Stem’ te veel inkrimpen. Dat is op zich zelf niet zoo ernstig, - toen de ‘Vergeten Liedjes’ in Holland hun plotselinge fascinatie begonnen uit te stralen, - in 1910 - hebben bijna alle Hollandsche jongeren zulke pastiches bij schepels op

de markt gebracht. - Maar ernstiger en een teeken van dezen wonderlijken, kil aanmatigenden tijd is het, dat men van twaalf zulke versjes een magnifique luxe-bundel heeft gemaakt, genummerd en geïllustreerd, als kon deze geestelijke kostbaarheid niet zuiver genoeg gezet worden, als moest het licht eerbiedig gezeefd worden aleer haar te mogen beroeren. En dat na dezen oorlog, en dat in Antwerpen! stad, waar het leven vier jaar lang ontzettend is geweest. Voor zulke aberraties kan mende Vlaamsche jongeren niet genoeg waarschuwen, - juist de Vlaamsche jongeren, die aan hun onmiddelijk verleden diepe en ernstige verplichtingen hebben. Door zijn machteloos en precieus aesthetendom met den naam van ‘humanisme’ te betitelen, ontkomt men dat aesthetendom nog niet, men vervalscht het slechts nog dieper. - En het gaat erom zich ervan te ontslaan! Behalve de fladderingen van Boutens-melodieën, die altijd plat vallen in wezenlooze woorden, op deze wijze:

> In die late zomerweelden
> milde glimlach voor de dood, (Boutens)
> zonlicht op een koud klavier,
> blij zijn en niet breken (de dichter zelf)

hebben wij gezocht naar een eigen toon. Hier is zij wellicht. Het ware misschien 't best deze versregels als proza te zetten.

Dan komt een meisje daar zo langs zoals een bloem valt voor je voet. Zij is heel jong; zij draagt nog 't hangend haar gebonden in een witte strik die als een kleine bloesem siddert in wat voorjaarszon. Zij schijnt heel eerlik: ééns heeft zij, van heel ver, een man zien tijgen door een droom. Zij is zich 's morgens even gaan bekijken in een spiegel. Zij is zo jong, heeft hangend haar, en zit soms in de trem voor u te lezen in een boek....

Dit is aardig. Zoo dit nog niet de stem van iemand is, het is tenminste niet de stem van iemand anders.

DIRK COSTER

Delila's verraad
Drama in vijf bedrijven
door Madeleine Böhtlingk

Personen

Philistijnen:

Maächa	priester der godin Derketo
Sippai	}krijgsoversten
Achuzzath	}krijgsoversten
Achib	een voornaam Philistijn
Delila	zijn dochter
Abigail	haar voedster, een slavin
Een arbeidsopzichter	
Edelen en krijgslieden	

Israëlieten:

Simson	de Daniet
Zecharja	priester van Jehovah
Rechab	}krijgsoversten in Juda
Zalaf	}krijgsoversten in Juda
Josabad	een marskramer
Een Israëlitische vrouw	
Judäische krijgslieden	

Eerste bedrijf

Eerste tafereel
Vertrek in Achib's woning te Askalon

Eerste tooneel
Achib Maächa Achuzzath Sippai

Achuzzath.

Philistijnen! Spaart het geweld Uwer wapens voor machtiger volkeren dan die verstrooide Hebreeuwsche stammen! Wie zal het land beploegen, zoo gij hen uitroeit?! Ik zeg U: dit is het oogenblik om den handelsweg te bouwen! Wij geven den stammen onze weelde: het zekerst middel om hen nog meer te verdeelen! Wij nemen hun gesteente en hun brood in ruil; Philistijnen, dat is te zeggen: hun leven nemen wij in ruil! Waartoe dan nog het zwaard? Gij heerschers over Sidon, bezint U op Uw macht over de volkeren!

Maächa.

(zijn naijverigen onwil noode bedwingend, betokkelt met korzelige vingers zijnen gordel.)

Tweede tooneel
De vorigen Abigail

Abigail.

(treedt haastig binnen en werpt zich neer voor Achib.)

Achib.

(met den gnuivenden glimlach, dien hij steeds voor haar heeft)

Abigail?

Abigail.

Heer, Simson nadert Uw huis! Simson, de Daniet, hij, die Uw dochter Delila...

A c h i b .

(valt haar in de rede)

Hij waagt het, mij opnieuw te naderen! Is het niet drie maanden sinds hij ons voor het eerst en voor het laatst bezocht heeft?! Voor wie houdt hij mijn dochter, dat hij zich vermeet naar zijn behagen te veronachtzamen of aan te dringen? En bovendien, wie is hij, dat hij om de hand kan vragen van de dochter uit een voornaam Philistijnsch geslacht?!

S i p p a i .

(gichelend)

Zoo er één man was, die Delila tot de gewisheid van een huwelijk kon verstelligen, ik liet hem niet weer gaan, al had hij mij een jaar in onzekerheid gelaten!

(Achib wendt zich onwillig naar hem om; de priester Maächa treedt tusschenbeide. Zijn blakende eerzucht heeft een plan schielijk in zijn brein doen rijpen.)

M a ä c h a .

(tot Achib)

Gij hebt de woorden van mijn begaafden vriend, den jongen Achuzzath gehoord. Ook ik meen, - en gaarne stem ik met hem in, - dat het nu tijd is den handelsweg te bouwen! Waarom gebruikt gij Simson niet als bode voor het vergelijk?

A c h i b .
Behoeven wij een middelaar?

M a ä c h a .
Dat niet; men zegt echter, dat Simson een sterke is; 't is goed de sterken in onze hand te hebben. Immers, gij kent de halsstarrigheid van deze stammen.

A c h u z z a t h .

(opschrikkend)

Delila?! Gij wilt Delila gebruiken als een onderpand?!

M a ä c h a .
Gij hebt het land der Philistijnen lief, mijn jonge vriend?

A c h u z z a t h .
Ja, mijn priester.

M a ä c h a .

(gedempt)

... en Delila bemint U niet.

(Zwijgen)

A c h i b .

Zal die ruigharige Daniet zijnen wil bij Achib doordrijven?

M a ä c h a .

(aan Achib's oor)

Wie belet U hem ten hoon, wanneer hij bruiloft viert, een uitval op het land van Dan te doen en zooveel slaven te maken, als gij hem bruiloftsmetgezellen gaaft?

(Achib's kil en verzwegen gelaat blijft even onverwrikt en onbepaalbaar wreed als te voren.)

S i p p a i .

(lispelend)

Nog heeft Delila er niet in toegestemd zijn vrouw te worden.

A c h i b .

(ontstemd)

Dat is mijn zaak.

(tot Abigail)

Roep mijne dochter.

S i p p a i .

(grinnikend, binnensmonds)

Dan hebt ge tot nu toe slechte zaken gedaan.

(Hij speelt met zijn kostbare oorhangers.)

A c h i b .

(voor zich)

Zij zal weten te gehoorzamen.

Derde tooneel
De vorigen Delila

D e l i l a .

(op honigzoeten toon)

Zal zij weten te gehoorzamen? Het geldt een huwelijk, niet waar? Spreekt gij van Simson? Is 't goed hem in Uw hand te hebben??? En ik zal het lokaas zijn? Een aas, niet waar, gij weet het goed?

(plotseling van toon veranderend.)

Maar dit ontging U: dat ik Delila ben, en niet een geldstuk, dat men drukt in een rauwe, vuile herdershand! Staat het zoo droevig met de Philistijnen, dat zij geschenken geven aan hun schatplichtigen en onder duizenden juist aan dien éénen, die zich onlangs vermat U te beschimpen in Uw eigen stad!

Achuzzath.

Te beschimpen! - Wat vertelt gij ons, Delila?

Delila.

(Daar is iets sarrends in de wijze, waarop zij zich tot hem wendt.)

Is het U niet ter oore gekomen, hoe Simson onlangs den kleinen Josabad, zijn stamgenoot, beschermd heeft tegen de plagerijen der

Philistijnen? - Weet gij het niet? Dan zal ik het U zeggen, ik zag het vanuit mijn tralievenster:

Juist toen de kleine marskramer onder hoon en dreigen gedwee zijn halfvertrapte vijgen en sycomoren uit het vuil der straat tezamenraapte, verscheen Simson daar ter plaatse. - Kent ge zijn tronie? Zijn haren staan als een doornenbosch rond zijn zondoorvreten aangezicht!

(Zij lacht smalend, maar de ontroering der bewondering trilt in haar stem.)

Hij overschouwde het gebeuren, spreidde de armen uit en langzaam achteruit dringend, perste hij de schare zwijgend tezamen tegen de muren van het nauwe hofje.

(Beweging)

Een rauwe kreet sloeg op! - Toen hergaf Simson den menschen adem en vrijheid. Zij dropen zwijgend af. - De kleine marskramer had zijn ezel weer beladen.

Achuzzath.

En dit bleef ongestraft!

Delila.

(ironisch)

Tot nu toe, ja...

(De mannen zien elkaar zwijgend aan.)

Maächa.

Gij ziet, hoezeer ik met mijn raad in het gelijk gesteld ben.

(Hij wrijft zijn handen zoo alsof hij ze wascht, een gebaar, sluw en zelfgenoegzaam terzelfdertijd, waarmee hij een gewichtig-ernstigen nadruk geeft aan zijn woorden van eerzuchtige en gelijkmoedige kansenrijderij.)

Sippai.

(mekkerend tot Maächa)

Wat zal er van haar overblijven, als hij haar omhelst!

Achib.

(verbeten)

Wanneer is dit gebeurd?

Delila.

(ontwijkend)

Dit gebeurde onlangs.

A c h i b .

Hoe lang geleden?

D e l i l a .

(a.v.)

... O... onlangs...

A c h i b .

Heeft Simson dien dag mijn huis niet betreden?

D e l i l a .

(haar beschaamden spijt driest verbijtend)

Ik wierp een blik op hem vanuit het venster, toen trok

hij af in vreeze.

(Maächa en Sippai lachen.)

En zoo zal hij ook heden aftrekken, als hij het waagt mij nogmaals in zijn hoogen eigendunk te naderen!

A c h i b .
Dat zal hij niet, Delila!

D e l i l a .
Dat zal hij, mijn vader.

(Zij zien elkaar aan.)

M a ä c h a .

(Achib van achteren naderend, aan zijn oor)

Maak haar niet eigenzinnig.

Vierde tooneel
De vorigen Simson

S i m s o n .

(den blik als in vervoering op Delila vestigend)

Nu zullen wij bruiloft vieren, Delila!

D e l i l a .

(achteruit wijkend)

Vervloekt, gij onbeschaamde!

(Simson verzinkt in aanschouwing van Delila, de anderen merkt hij in het geheel niet op. Zij blijft onbewegelijk.)

A c h i b .

(verbleekend)

Dit is...

A c h u z z a t h .

(tot Achib)

Zult gij dit dulden?

(Maächa werpt hem een dreigenden blik toe.)

M a ä c h a .

(hem met zich meetronend naat het andere vertrek)

Hij is buiten zichzelve, 't is te vergeven, laten wij gaan.

S i p p a i .

(aan Achib's andere zijde)

Geef dien man een legertje van metgezellen ten bruiloft!

(Zij verlaten het vertrek. Achuzzath toeft nog, zijn argwanende blik gaat beurtelings van Simson naar Delila, dan volgt hij de anderen wederstrevend. Abigail, die niemand opmerkt, hurkt nu als zooeven, onbewegelijk in een hoekje en bedreigt al het gebeuren met haar verzengende oogen.)

Vijfde tooneel
Simson Delila Abigail

S i m s o n .
U heb ik gekozen, omdat gij zult volbrengen den wil des Heeren, mijns Gods.

D e l i l a .
Uw God ken ik niet en ik wil U niet, verlaat mij!

Simson.
Ook mijne ouders wilden dit huwelijk niet, Delila; geen gemeenschap zou er zijn tusschen de Israëlieten en de Philistijnen. Maar ik weet, dat mijn God het mij geboden heeft, en dus neem ik U in Zijnen dienst.

D e l i l a .

(op vijandigen toon, doch niet meer smalend)

Men zegt, dat vrouwen sluw en almachtig zijn. Hoe weet ge, of ik U niet veeleer, zoo 't mij behaagt, zal nemen in den dienst mijner zinnen?

S i m s o n .
Zie, onlangs was ik op weg naar U. Toen ik nu kwam tot aan de wijngaarden van Timnath, ziet daar, een jonge leeuw brullende mij tegemoet.[1)] Toen werd de Geest des Heeren vaardig over mij, dat ik hem vaneen scheurde, gelijk men een bokje vaneen scheurt en daar was niets in mijne hand; doch ik gaf aan mijnen vader en mijne moeder niet te kennen wat ik gedaan had.

Aldus zal ook de Geest des Heeren vaardig over mij worden, dat ik U en mij vaneen zal scheuren, Delila, zoo gij mij in den dienst Uwer zinnen nemen wilt.

D e l i l a .

(na eenig zwijgen verwonderd)

Maar waarom gaaft ge dat aan Uw ouders niet te kennen?

S i m s o n .
Dat wat er tusschen U en mij is, Delila, dat is voor hen niet te kennen, noch te begrijpen, doch alleen voor den Heer, mijnen God. - En heden kom ik weer om U te nemen. En ter hoogte afwijkend,

1) Richteren XIV 5-7.

bezag ik het aas van den leeuw; en ziet, een bijenzwerm was in het lichaam van den leeuw met honig.[1)]

En ik nam dien in mijne handen en ging voort, al gaande en etende; en ik ging tot mijnen vader en tot mijne moeder en gaf hun daarvan en zij aten; doch ik gaf hun niet te kennen, dat ik den honig uit het lichaam van den leeuw genomen had.

En zie, nu geef ik U van dezen honig, neem ze, Delila, uit mijne hand.

D e l i l a .

(bevreesd)

Ik wil Uwen honig niet, verwijder U van mij, verwijder U, verstaat gij?

S i m s o n .

Als ge van dezen honig geproefd zult hebben, Delila, dan zult gij nimmer ophouden mij lief te hebben.

(Zij eet van den honig als in een droom, dan werpt zij zich voor hem neer.)

D e l i l a .

De kracht van Uw God kome over mij! mson. Ik wist, dat gij zoo spreken zoudt, sta op.

(Hij helpt haar zich op te richten. Delila geeft Abigail een wenk. Deze brengt een koperen, met water gevulde schotel.)

S i m s o n .

Roep Uwen vader, ook de mijne komt, hij volgt mij op den voet; wij zullen bruiloft vieren!

(Abigail wil voor Simson neerknielen, maar Delila schuift hear zacht terzijde)

D e l i l a .

Laat mij Uwe voeten wasschen, heer.

Tweede tafereel
In het godenvertrek van Achib's huis

(Het houten, met goud bekleede beeld van Derketo, de maangodin, staat in het midden der achterwand.)

1) Richteren XIV 8-10

Eerste tooneel
Delila

(Zij ligt neergebogen voor het beeld.)

D e l i l a .

Derketo, Moeder des Levens, ik zoek Uw aangezicht; open Uw hart, opdat het lot mijns lichaams zich openbare:[1] - Zie, een fijn reukwerk heb ik voor U ontstoken, ik heb koeken voor U bereid met melk en honig, een offervaatwerk heb ik voor U gereed gesteld. Wil genieten, wat ik U wijdde, Geweldige, o, versmaad niet, wat ik U gaf!

Mijne zachte duiven zal ik U brengen, Maanomglansde, ik wijd U mijne lieve duiven en zeg het niemand... Zij zijn U heilig, zooals zij in den tempel heilig zijn. Ik voed ze hier, nabij Uw beeld en zeg het niemand; o, neem ze aan!... En dank!... en dank!... Zie mij aan Uwe voeten... willig... willig, Moeder des Levens!

(Zij kust het beeld en blijft in overgave nog eenigen tijd gebogen.)

Tweede tooneel
Delila Simson

(Simson heeft reeds bij de laatste woorden van het gebed het vertrek betreden. Hij is bij den ingang blijven staan en slaat haar gade. Nu staat zij op en nadert hem peinzend en met op den grond gerichten blik, zonder hem gewaar to warden. Wanneer zij vlak bij hem is, voelt zij zijn tegenwoordigheid en ziet op.)

D e l i l a .

Ach, gij zijt hier... (*Zij glimlacht vol innigheid, maar dan bevangt haar een schromen*.)

S i m s o n .

De bruiloftsgasten wachten, waarom hebt gij U afgezonderd?

1) Zin uit een Babylonisch gebed.

D e l i l a .
Ik heb...

(Een groote schuchterheid overvalt haar.)

S i m s o n .
Gij hebt gebeden tot... dat beeld, waar hebt gij om gebeden?

D e l i l a .
Ik bad om... ik gaf... ik heb gehoorzaamheid beloofd aan haar geboden.

(Zij ziet als om verontschuldiging vragend naar hem op.)Zij is geweldig!

S i m s o n .
Gij zult gehoorzaam zijn aan mijnen God alleen.

D e l i l a .

(naar uitdrukking zoekend)

Ik ken Zijn beeltenis niet, noch Zijn gelijkenis, hoe zal ik dan weten om wat men Hem kan vragen?

S i m s o n .
Gij zult U geen beeltenis van Hem maken,[1)] noch een gelijkenis, noch zult ge van Hem vragen dit of dat! Geloof in Hem en vraag om Zijne hulp!

D e l i l a .
Zijn hulp voor wat?

S i m s o n .
Zijn hulp voor wat Hij van U eischt.

D e l i l a .

(dringend)

Hoe zal ik weten wat Hij van mij eischt als ik Zijn aangezicht niet ken, noch Zijn gestalte, noch Zijnen aard?

(Zij ziet om naar Derketo en dempt onwillekeurig de stem om niet door haar gehoord te worden.)

S i m s o n .
Zijn aangezicht zal niet aanschouwd worden.[2)] Hem zal geen mensch zien en leven.[3)]

1) Ex. XX 4
2) Ex. XXXIII 23
3) Ex. XXXIII 20

S i m s o n .

Speur niet naar Uw hart en niet naar wat Uwe oogen zien,[1] maar hef ze op tot God, Hij zal zich aan U openbaren.

D e l i l a .

Zal ik Zijn aangezicht dan zien?

S i m s o n .

Hij zal U met Zijn hand overdekken, maar gij zult roepen: 'Heer, Heer, God, barmhartig en genadig, lankmoedig en groot van weldadigheid en waarheid!'[2] -

(Zij ziet hem aan in durende verwondering.)

S i m s o n .

(haar bij de hand vattend)

Ga nu met mij.

(Zij verlaten het vertrek.)

Derde tafereel
Aan den bruiloftsdisch in Achib's huis

Eerste tooneel
Achib, Sippai, Achuzzath en andere Philistijnsche edelen, gelegerd en gezeten. Daarna Simson, Delila en twee Israëlieten

(Het is na den maaltijd. Het vertrek is verlicht door fakkels en lampen. De zaal is gedacht zich voort te zetten tot achter de schermen. Men ziet slechts een deel van de tafel. De zoldering wordt gedragen door houten zuilen, die als het ware de voorgrond afscheiden van dat gedeelte, waar de gasten aanzitten. Nu het scherm opgaat, tuimelen losgerukte vlagen van een wild rumoer de zaal in. Alle Philistijnen springen op van hunne zetels.)

P i c h o l .

Ha! Strijd! Wederom strijd daarbuiten!

E k a s j o .

Zullen zij nimmer vrede kunnen houden?

I t t a i .

Zonder twijfel zijn dat alweder Simson's Hebreeuwsche metgezellen!

1) Num. XV 39
2) Ex. XXXIV 6

(Zij snellen naar buiten, velen met hen. Slechts Achib zit zwijgend en drinkt, terwijl Sippai zich behagelijker nog uitstrekt op zijn

rustbed. Simson betreedt haastig de zaal, op den voet gevolgd door Delila en twee Israëlieten.)

S i m s o n .
Wat is dat voor hernieuwd geweld?

A c h u z z a t h .
Simson, wat is ons Uw woord, dat gij U voor hun daden verantwoordelijk stelt, zoo gij niet in staat blijkt hen in bedwang te houden!

E k a s j o .

(terugkeerend)

Het zijn voorwaar opnieuw de Israëlieten, de onruststokers!

S i m s o n .

(tot de Israëlieten, die hem bij 't binnentreden volgden)

Laat het vechten uit zijn! Neemt hen gevangen. Voert hen hierheen, gij mannen.

(Het krakeel duurt buiten voort.)

E k a s j o .
Wij dulden het niet langer, wij zullen ze ter poorte uitdrijven!

A c h u z .
Simson, zoekt gij strijd met ons?

S i m s o n .
Ik bid U, laat mij dien twist beslechten. Mogen de mijnen straf ontvangen uit mijne hand, indien zij schuldig mochten blijken.

A c h u z .
Het zij U vergund, zoo gij ons recht verschaffen gaat.

S i m s o n .
Gij zult tevreden zijn.

A c h u z .
Tot heden was het ons niet kenbaar, dat gij vrede wilt: wij boden U een vergelijk, gij ontwijkt ons.

S i m s o n .

(naïef)

Gij wilt met ons een handelsstraat door het gebergte bouwen? Daar is reeds een weg over de bergen!

('t Geluid van de stemmen der Philistijnen slaat op als een rukwind, snel weer verstommend. De meesten lachen. Dan hoort men nog slechts enkelen voortspreken temidden van de ingetreden stilte.)

Een stem.

(uit het andere einde der zaal)

Hij weet toch evengoed als wij, dat die weg onbegaanbaar is!

Achuz.

(glimlachend)

Die weg zal bezwaarlijk dienst doen voor grootere karavanen.

Simson.

(met een achteloos gebaar van groote be-

minnelijkheid)

De marskramer Josabad gaat dien elken dag.

(Sippai draait zijn duimen.)

Achuz.
Maar mensch, ziet gij Uw kansen niet?! Gij hebt met Benjamin en Juda één belang, dat U tezamenbindt!

Sippai.
Zwijg toch, gij zult hem nog op die gedachte brengen!

Achuz.

(verbijsterd, voor zich)

Hij ziet zijn eigen kansen niet.

Simson.
Wanneer de Philistijnen de wegen niet kunnen gaan, die de Israëlieten gaan, dan is er geen gemeenschap mogelijk tusschen hen en ons!

Achuz.
Kan men met zulke menschen spreken?!

Gemompel:

Zijn aanmatiging is niet langer te verduren!

Tweede tooneel
De vorigen Een dicht opééngedrongen groep van Israëlitische gevangenen en bewakers omstuwd door Philistijnen

(naderen nu Simson tot nabij de eerste der vanuit de zaal zichtbare zuilen.)

Simson.
Ha!

(met onheilspellende kalmte tot de bewakers, op den eersten gevangene duidend:)

Laat dezen gevangene nadertreden. En ook één van U, Philistijnen.

(Beiden werpen zich neer voor Simson. De Israëliet verblijft in knielende houding.)

S i m s o n .

(tot den eersten gevangene)

Zijt gij het, die ten anderenmale vredebreuk gepleegd hebt?

(De gevangene buigt het hoofd.)

S i m s o n .

(tot den eersten Philistijn)

Spreek, wat legt gij hen ten laste?

E e r s t e P h i l .

Wij noodden hen ten geurigen maaltijd

en toen zij dien genoten hadden, belasterden zij ons en schimpten, wijl wij het bloed der dieren eten en wierpen ons de stukken in het aangezicht!

Simson.

Pest en dood! Heb ik U niet verboden de spijzen der Baäisdienaars aan te roeren en gij eet onrein vleesch!

(Beweging onder de Philistijnen)

Gij eet het bloed, dat Leven is, en weet toch dat alle leven God te wijden is!
En dan ook: heb ik U niet verboden twist te zoeken?! Zoowaar ik voor Uwe daden verantwoordelijk ben, gij zult gegeeseld worden hier in de poort der stad ten aanzien van de Philistijnen door Uw eigen stamgenooten!

Eerste Isr.

Heer, 't was Josabad, die ons verleidde.

Simson.

(hevig ontstellend)

Josabad? (*Hij zoekt den kleinen marskramer met de oogen; deze grijnst hem teeder lachend toe.*) Josabad?

(Simson ziet hem aan, en een gerustgestelde glimlach ontspant zijn trekken.)

Gij belastert hem.

Eerste Isr.

Hij was het, die ons van de spijze der Philistijnen leerde proeven!

Eerste Phil.

Hij nam van den honig, die voor een offerande aan Derketo was bestemd!

Simson.

(onbekommerd tot Josabad)

Verantwoord U.

Josabad.

Heer, een weinig beidend achter mijne rappe stamgenooten, werd ik bedreigd door de modder en de steenen der Philistijnen. Ach, mijne angsten waren in vreemde tegenspraak met mijn verlangen naar macht over hen. En mijne oogen heffend in vreeze, ziet daar, een oude moerbeiboom, vloeiend van honig.

Eerste Isr.

Wij hebben dien niet aangeroerd, vreezend Uw verbod!

Josabad.

Maar zie, niet meer gedachtig aan Uwe

woorden, reikte ik het einde van den staf uit, die in mijne hand was, en toen ik mijne hand tot mijnen mond wendde, zoo werden mijne oogen verhelderd[1]. En ziet, de steenen der Philistijnen troffen mij niet te dezer stonde.

(Simson en Josabad zien elkaar glimlachend aan. Delila doorvorscht Simson's trekken in groote spanning.)

Eerste Isr.

En wij zeiden tot hem: ‘Simson heeft ons allen zwaarlijk bezworen van vreemde spijze niet te eten.’ - Doch hij glimlachte. Toen beviel ons toorn, dat wij den Philistijnen volgden, die ons noodden.

Simson.

Gij zijt schuldig, dat gij de straf lijdt, die ik U heb opgelegd. Wat zegt gij, Philistijnen, is het rechtvaardig?

Achuzzath.

Het is rechtvaardig.

Ekasjo.

(gnuivend achter zijn hand tot Pichol)

Nimmer zouden wij den onzen zulk een schande aandoen ten aanzien van den vijand!

(Sippai draait zijn duimen.)

Simson.

(op Josabad duidend)

Doch deze zal vrijelijk uitgaan.

(Beweging onder de Philistijnen en Israëlieten. Sommigen lachen. Anderen ijveren. Delila is zichtbaar bevreemd.)

Eerste Isr.

Overtrad hij Uw gebod niet evenzeer?

Simson.

Hij zal vrijelijk uitgaan.

Eerste Isr.

(binnensmonds)

... Wijl hij den Philistijnen niets waardevols ontroofde.

Ekasjo.

1) Samuel XIV 26 en 27

Hij nam van den honig, die tot een offerande voor Derketo was bestemd.

P i c h o l .

Wij eischen straf voor hem, bovenal voor hem!

S i m s o n .

(zacht en beslist)

Hij zal nochtans vrijelijk uitgaan.

(Gemurmel)

Achuz.
Is dit rechtvaardig, Simson?

(verwijtend)

Wij weten het: Josabad is Uw beschermeling.

Simson.
Hij is mijn vriend, daarom dat hij niet schuldig is.

De Phil.
Niet schuldig?! Hij niet schuldig?! Bij alle kwellingen, wij eischen straf!

Achuz.
Zwijgt, Philistijnen en laat Uwen veldheer spreken. - Simson, gij hebt rechtvaardigheid beloofd, hoe moet ik dit verstaan? Onthef mij allereerst van dezen twijfel: eert gij de Philistijnen met Uw rechtspraak of smaadt gij hen? Het is mij niet zeer duidelijk.

Simson.
Ik laat hun recht wedervaren, als ook mijnen stamgenooten.

Achuz.
Welaan, deze heeft zich aan het heilige vergrepen. Spreekt gij recht voor ons, zoo zij ons ‘heilig’ - heilig.

Simson.
Het zij heilig in dit geding. Maar deze heeft het heilige niet geschonden

Achuz.
Zie, ik begrijp U niet.

Simson.
Hij is vrij van schuld, daarom dat zijne oogen verhelderd werden.

(Bevreemd gemurmel onder de Philistijnen.)

Simson.
Ontsnoert hem en gij voltrekt wat ik beval.

(De Philistijnsche edelen zien elkaar zwijgend aan. Dan wenden zij zich schokschouderend en schijnbaar onbekommerd af. Josabad gaat ongemoeid. Bewakers en gevangenen verwijderen zich. Achib sluipt weg.)

Derde tooneel
De vorigen, zonder Achib

D e l i l a .

Simson, ik kan U niet begrijpen.

S i m s o n .

(haar aanziend)

Gij zacht wonder, temidden van deze dorre wildernis.

(De Philistijnen beglu-

ren Simson en Delila met onbeschaamde gemeenzaamheid en spotternij.)

D e l i l a .
Ik vraag vergeving, Achuzzath, voor de gevangenen.

A c h u z .
Het zij u toegestaan.

(Op zijn wenk bevrijdt men de gevangenen.)

D e l i l a .
Ik dank u.

(Achuzzath buigt zwijgend het hoofd.)

S i m s o n .

(de bevrijden naturend)

Zie ik een vrouw te midden van hen? Laat haar nadertreden.

(Gevangenen met bewakers af.)

Vierde tooneel.
Simson Delila De edelen De Israëlietische vrouw

(Een verminkte vrouw, het lichaam met groote behendigheid tusschen haar krukken voortschuivend, nadert Simson. Gelach onder de Philistijnen.)

S i m s o n .
Waarom zijt gij hier?

D e I s r .
Men stiet mij uit, toen ik voor slavenarbeid niet meer bruikbaar bleek. En in deze stad gekomen zijnde, gaar ik aalmoezen voor iedere vervloeking die ik uitbraak tegen U en Uwe stamgenooten.

S i m s o n .
Dus mij ten hoon naamt ge deel aan den bloedigen maaltijd?

D e I s r .

(bekrast den vloer met haren kruk in verlegen ongedurigheid.)

Simson.
Hoe zijt gij aldus verminkt?

De Isr.
Afkomende van de bergen, stuikte ik neder en viel bijkans te pletter.

(Gelach onder de Philistijnen.)

De Phil.
Wel bekomen den Israëlieten Simson's wegen!

Achuz.

(ernstig)

Simson, dit is het lot van wie Uwen weg over de bergen gaat! Wat antwoordt gij?

Simson.

(tot de Isr.)

Gij zult gaan tot den priester

Zecharja langs denzelfden weg, die U dit noodlot bracht en gij zult deze woorden tot hem spreken...

De Phil.

(vallen Simson in de rede)

Hij stuurt haar langs denzelfden weg terug! Hebt ge 't gehoord!? - Denzelfden weg?! - Zij zal het grondig overwegen!

Simson.

(onbewogen)

Gij zult tot den priester Zecharja deze woorden spreken: Zeg hem, dat Simson den bergpas nimmer prijs zal geven aan de Philistijnen!

De Phil.

(dreigend)

Hij waagt het ons uit te dagen! Is hij zoo zeker van ons geduld?

Simson.

Hier, neem dit kleinood, het zal Zecharja een teeken zijn. Ga nu.

Sippai.

Gaat gij, schoone? Nog hebt gij bekoorlijkheden te verliezen!

De Phil.

Wij wenschen U voorspoed!

De Isr.

(ziet Simson aan met ontzetting; zij aarzelt het kleinood te nemen. Plotseling met bijtenden hoon) De weg is goed, dien gij mij wijst, is goed en kort, en kort vooral!

Simson.

Gij zult dien nochtans gaan.

De Isr.

(neemt met een bevreemde aarzeling het kleinood van Simson aan.) Wat Simson wil, dat zal geschieden. (Plotseling weer met giftig-sissende stem) Maar dit zeg ik U: hoedt U voor die zachte duif aan Uwe zijde! (Een uitdrukking smartelijk en zacht van ongeloovigheid gaat over Delila's gezicht en zij is liefelijk om te aanschouwen op dat oogenblik. Simson ziet haar aan.)

De Isr.

(a.v. tot Simson)

En wees gezegend!

(tot de Phil.)

Gegroet, gij wijze Philistijnen, die 't levenslesje kent als aan de snoer geregen! Hier zijn Uwe aalmoezen!

(Zij werpt hun hare koperstukjes in het gezicht. Gelach.)

Weest gegroet!

(Zij gaat.)

Vijfde tooneel
Simson Delila De edelen

Eenige Phil.
Zij gaat denzelfden weg terug, gij zult het zien!

Andere.
Dat kunt gij denken!

De eersten.
Wat ik U zeg, hij heeft het haar aangedaan met zijn haargewas!

Simson.
Philistijnen! Dit is mijn antwoord aan U tevens. Nimmer zal ik mij kunnen leenen als middelaar tot dit handelsvergelijk! Neen, zoolang Simson leeft, zal Uw Baalsdienst van goud en bloed geweerd worden uit het land van den onzichtbaren, den levenden God!

(Hij wendt zich om te gaan.)

De Phil.

(honend en tierend)

Zij willen hunnen ondergang, nu zien wij het! Zij rusten niet, vóór men hen heeft uitgeroeid!

Simson.
Roei gij hen uit, mij zult gij in den bergpas vinden staan!

(Hij lacht en gaat.)

Pichol.

(hem naroepend)

Vermetele, gij zult boeten voor deze woorden!

Zesde tooneel
Delila De Philistijnsche edelen

Ekasjo.
Zal het geoorloofd zijn ons zóó te woord te staan?

Ittai.

Dat noem ik de dingen onderstboven keeren! Wie zijn de overwonnenen, zijn het de Philistijnen of de Israëlieten?!

P i c h o l.

(terwijl hij met de vuist op tafel slaat)

Daar zal niet één van hen in leven blijven!

S i p p a i.

(de duimen draaiend)

Wie zullen dan het land bebouwen en wie de steenen uit de bergen halen?

P i c h o l .

Nu heb ik U begrepen, gij wilt dat wij hun voeten zullen kussen en om hun vriendschap smeeken!

E k a s j o .

Hij zal deemoedig tot ons spreken, zooals het voegt aan schatplichtigen!

A c h u z .

Stadgenooten! gij kunt van Simson niet verlangen, dat hij zal spreken als een slaaf! Gelooft mij, Philistijnen, nog zal hij treden in het vergelijk, dat lijdt geen twijfel. Gij overschat zijn macht en zijn bevoegdheid!

D e l i l a .

(Zij zit onbewegelijk met op het lijf tezaamgevouwen handen en een glimlach op het gezicht.)

Nog hebt ge Simson's raadsel niet geraden, landgenooten.

P i c h o l .

Kwalijk verteerbaar, Delila, is Simson's ongerezen raadsel! Zullen wij er langer nog op kauwen? Heeft het ons niet reeds zes dagen van het bruiloftsfeest vergald?

A c h u z .

(gekwetst door haar toon, die zijn goede bedoelingen zoo blijkbaar miskent)

En wat nu Simson's raadsel aangaat, Philistijnen

(hij staat op)

ik heb mij overtuigd, dat het onoplosbaar is en wel omdat het... zinledig is! Want beschouw de spreuk in 't licht van Uw verstand:

Spijze ging uit van den eter
En van den sterke iets zoets...

Hoe kan er spijze uitgaan van den eter? Neen, náár den eter gaat de spijze uit en in dezen zin is het raadsel enkel te begrijpen! - Zie, het volk der Philistijnen, is het niet zulk een eter, een eter van de volkeren? Ik zeg U het geheim van zulk een eter: Hoe meer hij eet, hoe meer er spijze naar hem uitgaat! Komen niet de volkeren tot ons gekropen, gunst en bescherming vragend, om zich te maken tot onze schatplichtigen? Het zijn de goden, die den sterke deze spijze zenden, daarin ligt het geheim van het gelukken!

En nu ik U des raadsels waren inhoud heb getoond, ligt Simson's rijmsel niet ontredderd voor U?

Ekasjo.
Hij heeft gelijk, het kan niet anders zijn!

Pichol.
Heer, gij hebt het raadsel meesterlijk geduid, wat dunkt U nu van Simson, vrienden?

Delila.
Achuzzath, hoezeer moet ik U bewonderen, al doorsnijdt gij mijn hart! Voorwaar, gij hebt Simson onbarmhartig aan de kaak gesteld! Ach, hoe zot zie ik hem nu voor mij staan met zijn simpel raadsel! Haast U toch hem Uwe duidenis te zeggen, haast U en roep hem hier, opdat ik mij kan wijden aan zijn belachelijkheid!

Achuz.

(onderworpen)

Gij drijft den spot met mij, Delila.

Ekasjo.
Hij zal zich door haar laten overhalen te gelooven, dat Simson's raadsel een verborgen zin heeft en dat hij haar die toevertrouwde, hij, Simson, die van haar brood niet eet en van haar wijn niet drinkt.

(Een donkere gloed gaat over Delila's gezicht, maar zij blijft onbewegelijk.)

Pichol.
Zes dagen lang hebben zij U bezworen ons het geheim te onthullen, gij hebt het ons geweigerd, wij weten nu waarom: gij wilt ons doen gelooven, dat gij een oplossing van het raadsel kent, die er nochtans niet is!

Delila.

(zwijgt en glimlacht.)

Ekasjo.
Dunkt u niet potsierlijk de hoogmoed en nalatigheid, waarmede Simson ons zijn raadsel woord voor woord heeft voorgespeld, alsof wij kinderen waren en onwetenden?

Achuz.
Vergeet niet, mijne vrienden, dat de Danieten nog kort geleden herders waren: Simson wing dit raadsel ergens op, het docht hem schoon gelijk een edelsteen, maar hij begreep haar waarde niet en men

bedroog hem met geslepen glas, dat bood hij U onwetend voor een edelsteen.

(Men lacht.)

D e l i l a .

(sarrend)

Ei, edele Achuzzath, dunkt u dat waarlijk en kunt gijzelf de edelsteenen van het geslepen glag wel onderscheiden?

A c h u z .
Kunt gij het, Delila?

D e l i l a .
Wat zoudt gij doer, zoo daar in het gebergte een jonge leeuw brullende U tegemoet trad en daar was niets in Uwe hand?

A c h u z .
Wat meent ge?

D e l i l a .
Je scheurde hem vaneen, niet waar?

A c h u z .

(glimlachend)

Dat is een verzinsel.

Delila.
En zie, dan vondt ge in het aas van den leeuw, niet lang daarna, een bijenzwerm met honig.

A c h u z .
??

D e l i l a .
... En bracht dat zoets aan mij, en zie, ik wierp mij voor U neer en kuste Uwe voeten!

(Zij ziet hem aan met vlammenden blik.)

A c h u z .
Delila!

(Eensklaps begrijpt hij en schrikt. Spreekt snel en waarschuwend)

Delila, wat hebt gij gedaan!

D e l i l a .

(Zij staat plotseling op en wankelt, haar tanden slaan op elkaar.)

Ik... ik... dat is maar zoo'n verzinsel.

(Zij wil gaan.)

Zevende tooneel
De vorigen Simson

S i m s o n .

(*zich beheerschend, maar blijkbaar in witte drift, treedt binnen, ziet haar vreemd gedrag en gaat haar tegemoet. Zij waagt het niet hem uit te wijken.*)

S i m s o n .

(bezorgd)

Delila, zijt gij niet wel?

E k a s j o .

(plotseling als uit eene verbijstering ontwakend)

Ah! Nu begint er iets voor mij te dagen!

Dat is het dus! - Ei, Simson, houdt het mij ten goede, zou er niet dit als wederwoord op Uwen raadselspreuk passen:

Wat is zoeter dan honig?
En wat is sterker dan een leeuw?

Simson.

(wendt zich tot Delila. Zij ziet naar hem op in volkomen hulpeloosheid. Hij keert zich treurig en verwonderd van haar af. Tot de Philistijnen met onrustbarende kalmte)

Zoo gij met mijn rund niet had geploegd, gij zoudt mijn raadsel niet hebben geraden. Daar gij het weet, onthoud het en berg het in Uw hart.

(Luid rumoer.)

Delila.

(het gelaat verhullend, snelt naar den voorgrond, waar zij zich verbergt achter een der zuilen; zij staat daar onbewegelijk en staart voor zich neer.)

Simson.

Metgezellen! - Gij hebt U vermeten mij op mijnen bruiloft den tergendsten smaad aan te doen! Gij hebt een uitval op het land van Dan gewaagd en dertig mijner stamgenooten in slavernij gevoerd! Philistijnen, ik zal U spoedig de beloofde kleederen zenden!!

(Hij gaat naar den voorgrond. De Philistijnen zijn nu allen opgesprongen en spreken luide onder elkaar.)

Achuz.

Wie heeft daartoe last gegeven?

Een stem.

Weet gij het?

Een andere.

Ik weet het niet.

Sippai.

(grinnikend)

Achib natuurlijk.

Achuz.

Waar is Achib?

Een stem.

Waar is Achib?

Sippai.

(a.v.)

Hij is verdwenen.

Achuz.

(voor zich)

Altijd bederven zij onze zaak door hun verraad.

Een stem.
Zal men de vrijspraak van den heiligschenner straffeloos gedoogen?!

Een andere.
Simson zal zich wreken!

(De stemmen-

golven verzwelgen nu de verstaanbare woorden. Men begint de zaal te verlaten. Wanorde. Gedoofde fakkels.)

Achtste tooneel
Simson Delila

D e l i l a .

(dringend)

Heer, ik was 't, ik deed dit! Wat hebt gij hun beloofd? Hebt gij hun kleederen beloofd? Wat hebben zij U aangedaan? Spreek toch, Simson!

S i m s o n .

(vermoeid)

Ik zal U nu verlaten, Delila.

D e l i l a .

(niet begrijpend, vaag vervaard)

Verlaten?

S i m s o n .

Ach, waarom hebt gij gezegd niet te weten, dat ik hun kleederen beloofd heb, waarom stapelt gij dien leugen nog op Uw schuld?

D e l i l a .

Geen leugen, heer, ik zweer U, dat ik het niet wist.

S i m s o n .

(droevig glimlachend, met moeite)

Ik heb die belofte toch duidelijk uitgesproken, nadat ik hun het raadsel had opgegeven.

D e l i l a .

Ik heb dat niet gehoord.

S i m s o n .

(verwijtend)

Je zat toch naast me.

D e l i l a .

(dringend)

Ik heb het niet gehoord, wanneer hebt gij het uitgesproken? Nadat gij Uwen spreuk gezegd hadt? Zie, toen ge die gezegd hadt, versmolten de gestalten der Philistijnen voor mijne oogen en ik zag een bloem van licht, bladen van glans en kelk van glinstering en duisternis rondom en wat je verder sprak, vergleed in deze duisternis voor mij.

S i m s o n .

(smartelijk)

Ach, waarom hebt ge hun mijn raadsel verraden?

(Zij werpt zich plotseling voor hem neer, het gezicht met de handen bedekkend.)

S i m s o n .

(zacht)

Ik ga U nu verlaten, Delila.

D e l i l a .

(Zij ziet op en staart hem aan met ontzet-

ting.)

Verlaten?... voor altijd?

(Zij kan de lippen nauwelijks bewegen.)

S i m s o n .
Neen, neen, ik kom terug.

D e l i l a .

(bijna onhoorbaar)

... hoe... lang...?

S i m s o n .
Dat kan ik U niet zeggen, het kunnen dagen, weken worden.

D e l i l a .

(Zij beweegt de lippen)

... Is dat... mijn straf?

S i m s o n .
Neen, neen, waar denkt ge aan! Hebt ge dan niet gehoord wat men mij heeft aangedaan?

D e l i l a .

(opbruischend)

De Philistijnen?!

S i m s o n .
Zij hebben heden een uitval op het land van Dan gewaagd en dertig mijner stamgenooten in slavernij gevoerd.

D e l i l a .

(zich in vertwijfeling neerwerpend)

Erbarmen over mij, dat was mijn vader!

(Hij ziet vol deernis op haar neer.)

S i m s o n .
Ik moet nu gaan.

(Zij omvat zijn voeten met de armen.)

Wees niet zoo vertwijfeld, mijn kind, luister, hoor naar mij, Delila, gij zijt Uw vader niet en wat hij doet, dat is geen onontkoombare doem voor u. - Hebt gij mij gehoord?

D e l i l a .

Geen onontkoombare doem, heer? Als ik niet weet, wat ik bega? - als het verraad, mijzelven overrompelend, uit diepste duisternissen van mijn wezen te voorschijn springt?!

S i m s o n .

Noem 't geen verraad, Delila, - ge wist niet, wat ge deedt...

D e l i l a

(voor zich neerstarend)

Gij zijt nochtans verraden... Wat wilt gij doen?

(Zij ziet vol angst op naar zijn gezicht, maar zij waagt het niet verder aan te dringen; hem loslatend)

Vergeef, dat ik U 't gaan belemmerde.

S i m s o n .

(zich over haar buigend en haar op het voorhoofd kussend)

De Heer zij met U.

(Daar zij

niets zegt, en onbewegelijk op de knieën blijft, terwijl zij tracht te glimlachen, wendt hij zich om te gaan.)

D e l i l a .

(gesmoord)

Heer... mijn heer...

S i m s o n .

(zich naar haar omwendend)

Wilde je nog wat zeggen?

D e l i l a .

(zij wil hem om vergeving vragen, maar zij vraagt het niet)

Neen, neen...

(murmelt)

Wees gezegend...

(Hij knikt haar stil en ernstig toe en gaat.)

D e l i l a .

(zich voorover werpend)

Jehovah! God! Ik verzwelg Uwen toorn! Ik drink de wateren der angst![1)] Erbarm U over mij! Ik ken U niet... ik heb gezondigd, God, en wist het niet! Zullen mijne voeten durend voortschrijden in dit verborgen pad der schuld en mijne oogen weten niet waar mijne voeten gaan! Richt mijne schreden, God, geleid mij, ik ben blind, ik zie U niet... Ik heb prijsgegeven...

(Hier onderbreekt zij zich en richt zich op; het is als ware Jehovah haar niet vertrouwd genoeg voor zulk een biecht, maar dan buigt zij zich weer neer ten gebed.)

...ik heb prijsgegeven wat het heiligst is! Is er vergeving, God, voor zulk een schuld? Verwerp mij niet! Stoot mij niet van U weg in afkeer! Stoot mij niet van U af! Erbarmen!

(Zij blijft onbewegelijk.)

1) Fragment uit een Babylonisch gebed.

Tweede bedrijf
In de steengroeven nabij Etham

Eerste tooneel
Simson Josabad

(De achtergrond wordt gevormd door een naakte rotswand. Rechts een vooruitspringend rotsgedeelte. Doornstruik op den kalen, steenachtigen voorgrond. Er bloeien blauwe, distelachtige bloemen tusschen de steenen.
Simson staat onbewegelijk naast den doornstruik. Zijn schaduw ligt ontstellend groot over den grond tot aan den top van den bergwand Er komen stappen nader. Simson verroert zich niet, ook niet nu de kleine koopman Josabad, zonder iets van hem gewaar te worden, op, door en over Simson's schaduw schrijdt. Deze glimlacht. Nu wendt de ander het hoofd en roerloos staan beiden.)

J o s a b a d .

Met schaduwen en geesten doet men de Philistijnen schrikken, niet mij.

S i m s o n .

Verschrompeld vijgen aangezicht!

(Hij houdt met zijnen blik den kleinen marskramer vast.)

J o s a b a d .

(giftig fluitend)

Staat ge met Uwe schaduw te minnekoozen? (*Hij volgt de schaduw met de oogen*) Dagen mijns levens! Is die daar ingemetseld in den bergwand? Hoe komt die daar zoo groot? De mijne reikt niet half zoo ver!

(Hij gaat op de teenen staan. Voor zich heen murmelend)

Ontzaggelijk.

S i m s o n .

'k Heb dorst, hebt ge water?

J o s a b a d .

Neen, heer.

S i m s o n .
Dan kunt ge verder gaan.

(Een vogel in den doornstruik begint te fluiten.)

J o s a b a d .
Wees stil, nu moet ge hooren.

(Hij is plotseling neergedoken naast den doornstruik.
De vogel zit aan de andere zijde.)

J o s a b a d .
Zijn keel is pas geölied.

(Hij heft zijn gericht teeder grinzend naar Simson op. Deze hurkt reeds nevens Josabad.)

S i m s o n .
Houd je mond dicht, ge zult hem nog verdrijven.

J o s a b a d .
Dat merkt hij niet, hij heeft het veel te druk.

(Simson kruipt behoedzaam achter Josabad aan, naar waar de vogel zit.)

S i m s o n .
Hij zingt zich nog te bersten.

(Zij proesten.)

J o s a b a d .
Hij zingt je nog de bladen en de bloemen aan den doornstruik bijeen!

(Zij luisteren en houden den adem in om het niet uit te schateren.)

S i m s o n .
Wat zou hij toch hebben gegeten?

J o s a b a d .
Dat is het niet, zijn wijfje is uit.

S i m s o n .
Dat is het niet, hij hoort tot het geslacht der brassers, hij kent geen schaamte en geen maat.

J o s a b a d .
Hij kan de zoete dronke niet meer binnenhouden.

(Zij smoren hun gelach. Simson knijpt Josabad in zijn achterdeel. Josabad krijscht. Devogel vliegt weg.)

S i m s o n .

Daar heb je 't, nu is hij weggevlogen! Wat doet ge zoo te schreeuwen!

J o s a b a d .

Wat doet ge mij in mijn achterdeel te knijpen!

S i m s o n .

Nu ga ik slapen.

(Hij zet zich neer in de schaduw van den doornstruik. Een bloem bloeit tusschen zijn beenen, zonovergoten.)

Zulk één... (*Hij beziet dien droomend*) zulk één zal ik nog dezen nacht aan Delila brengen, dan kan zij zien, hoe het hier...

(Hij verzinkt in gedachten.)

J o s a b a d .
Kijk eens, wat ik gevonden heb!

S i m s o n .
Wat is dat voor een ding?

J o s a b a d .
Een ezelskinnebak.

S i m s o n .

(De ezelskinnebak wegslingerend.)

Jou schraal rozijnenmannetje, laat er je afvoerbronnetje in spuiten!

(Hij legt zich neer te slapen. Josabad reinigt de kinnebak met een sprietje en tracht er dan geluid aan te ontlokken. Er klinken twee wonderlijke tonen. Simson schrikt wakker.)

S i m s o n .
Laat mij met rust.

J o s a b a d .
Daar komen menschen!

(Hij staat op en tuurt in de verte.)

Judäers zonder twijfel. Zij spoeden zich hierheen. Zij schijnen in groote haast.

S i m s o n .
Ha! Zij komen om met mij opnieuw te onderhandelen, opdat ik mij niet zal verzetten tegen het handelsvergelijk!

(Hij sluit de oogen weer.)

J o s a b a d .

(beluistert de tonen van zijn ezelskinnebak met argwanende gestrengheid. Plotseling wordt zijn aandacht nogmaals getrokken naar de verte; in groote spanning)

Luister! Het is alsof de klove dreunt! - Ik zag slechts enkelen! -

(Hij springt overeind.)

Zij moeten in grooten getale komen!

(schreeuwend)

Een leger! Heer, een leger nadert U! Ik zie de wapens flitsen in den zonnenevel! Het zijn er wel drieduizend! Berg U! Berg U!

S i m s o n .
Ditmaal zullen zij dus met nadruk spreken.

(Hij wendt zich af met weerzin en sluit opnieuw de oogen.)

J o s a b a d .
Heer! Neer, ik smeek U, lig hier niet onledig! Wees op Uw hoede!

Tweede tooneel
De vorigen Rechab Zalaf Judäische krijgslieden

(Rechab en Zalaf naderen in groote gejaagdheid.

Op hunnen wenk houden zich de krijgslieden op den achtergrond.)

R e c h a b .
Simson! De Philistijnen staan met een legermacht van duizenden in 't gindsche dal!

J o s a b a d .
De Philistijnen!

(Hij gebaart zich als ontzind.)

S i m s o n .

(overeind springend)

Rechab, overste van Juda, laat ons hen bestrijden!

Z a l a f .
Wist ge niet[1)], dat de Philistijnen over ons heerschen, daar gij er dertig van hen hebt vermoord?!

S i m s o n .
Alzoo deden zij mij op mijnen bruiloft. En dertig mantels had ik noodig om de list te dekken, waarmee zij mijn vrouw omkochten.

Z a l a f .
Simson, de mannen van Juda zijn gekomen tot de Philistijnen, die zich legerden ginds in Lechi en zeiden: ‘Waarom zijt gijlieden tegen ons opgetogen?’ - En zij zeiden: ‘Wij zijn opgetogen om Simson te binden, om hem te doen gelijk hij ons gedaan heeft.’ - En zie, nu zijn wij afgekomen met drieduizend man om U te binden, om U over te geven in de hand der Philistijnen.

(Krijgsgeroep der Philistijnen)

S i m s o n .
Op grond waarvan?

Z a l a f .
Omdat gij U verzet tegen het handelsvergelijk, gij wilt den ondergang van Juda!

(Hij geeft een wenk, de Judaërs omsingelen Simson.)

Derde tooneel
De vorigen Zecharja

1) Richt. XV 9-17.

Zecharja.

Gij mannen van Juda! Is Simson Uw vijand, dat gij hem bedreigt?! Heugt het U zoo slecht, hoe ge hem nog kort geleden op handen hebt gedragen, als Uwen held en toekomstigen redder?

S i m s o n .

(Grimmig)

Mijn priester, gij zijt het zelf, die mij in hun hand hebt overgeleverd!

Z e c h a r j a .
Een zwaar verwijt spreekt gij daar jegens mij uit, Simson!

S i m s o n .
Zijt gij het niet, die den Israëlieten gebiedt te hoereeren met de Philistijnen!

Z e c h a r j a .
Men heeft U zeer gekrenkt, mijn vriend. - Gij weet, dat éénzelfde verlangen U en mij tezamenbindt: eenheid der stammen in een gemeenschappelijk belang!

S i m s o n .
Mijn verlangen is God alleen.

Z e c h a r j a .
Eenheid hervinden, dat is God hervinden.

S i m s o n .
Spreekt gij van God? Gij spreekt van een belang! Noemen wij dit belang bij zijnen waren naam! Het heet: de rijkdom van het land!

Z e c h a r j a .
De rijkdom en de verdediging van het land, dat God hun gaf!

S i m s o n .
De rijkdom van het land! Is het niet dit belang, dat de Baälsbeelden in hunne huizen bracht?! God zal de Baälsbeelden uit hun huizen uitdrijven!

Z e c h a r j a .
Gij wilt, dat zijzelve uitgedreven worden!

S i m s o n .
Beter dit, dan dat zij met de Baälsbeelden daarbinnen blijven!

Z e c h a r j a .
Zijzelve zullen de Baälsbeelden uitdrijven, zoodra zij de eenheid hervinden.

S i m s o n .
De eenheid is in God alleen!

Z e c h a r j a .
Draag hen, Simson, door Uw geloof aan God, den God des ganschen volks, maar hef de hand niet tegen hen!

S i m s o n .

Zij hebben de hand geheven jegens mij! Zult gij dulden, dat deze afgunstige edelen mij binden?

Z e c h a r j a .
Neen, stellig niet, maar gij zult den bergpas vrijgeven, Simson!

S i m s o n .
Ik zal het niet!

(Krijgsgeroep der Philistijnen)

Rechab.
Gij hoort het, Simson, één oogenblik nog en de Philistijnen overvallen ons! De bedenktijd is voorbij, dien zij ons gaven, geef U gevangen.

(Zij willen hem met touwen binden. Zecharja treedt tusschenbeide. Men hoort den verren dreun van naderende voetstappen en het wapengekletter der Philistijnen.)

Zecharja.
Gij zult Uwen broeder niet binden, strijdt met hem tegen Uwen vijand!

Zalaf.
Wij moeten hem binden, treed terug!

Zecharja.
Luistert Juda niet meer naar het woord des priesters?!

Rechab.
Wilt gij dat wij vernietigd worden?

Zecharja.
Simson, gij zult den bergpas vrij geven, dan zullen zij U met vrede laten.

Simson.

(lacht smadelijk)

Waarom zijt gij hierheen gekomen?!

Zalaf.

(tot Zecharja)

Het is te laat voor een vergelijk met hem, treed terug!

Zecharja.
Wee U, gij mannen van Juda, gij zult Uwen priester niet aanraken!

Rechab.
Wij zijn er toe gedwongen.

Zecharja.
En ik alleen tegen hen allen! Daar is er niet één, die met mij mede wilde gaan!

Zalaf.
Treed terug!

(Maar zij wagen het nog niet hem geheel van de plaats te dringen.)

Simson.
Zweert, dat gij mij niet zult aanvallen.

R e c h a b .

Wij zullen U slechts binden en U aan hen overgeven, maar wij zullen U niet dooden.

(Simson geeft zich zwijgend gevangen. Josabad werpt zich met een kreet aan zijn voeten, die hij omklemt.)

Z a l a f .

(tot den krijgsman, die de touwen reikt)

Niet deze, geef de nieuwe touwen.

S i m s o n .

(met nauw-bespeurbare ironie)

Ja, geef de nieuwe.

Z e c h a r j a .
Dat mijn oogen U mochten schouwen, Simson!

(Simson fronst grimmig het voorhoofd. Men bindt hem de ellebogen bijeen op Egyptische wijze. Josabad wordt weggetrapt.)

Z a l a f .
Wat moet dat miereneitje hier!

(Josabad verbergt zich bevend achter den doornstruik.)

R e c h a b .
Hierheen! Wij toonen hem den Philistijnen!

Z e c h a r j a .
Wee U, gij mannen van Juda! Is mijn gansche kudde dien éénen waard? Wee! Wee!

(Hij wendt zich en gaat.)

Vierde tooneel
Simson Zalaf Rechab Josabad Judaërs Philistijnen

(Zij voeren Simson naar een vooruitspringend rotsgedeelte op den achtergrond, vanwaar men in het dal kan nederzien. Het is hier lichter. Als Simson daar verschijnt: suizende stilte.)

R e c h a b .

(tot de Philistijnen in het dal, gedacht achter de schermen)

Philistijnen! Ziet Simson, dien wij bonden, wij geven hem in Uwe hand!

J u i c h k r e t e n .
Simson! Simson!

(De Philistijnen bespringen de rots en nemen Simson uit de handen der Judaërs, die zich haastig verwijderen. De Philistijnen brengen hunnen gevangene meer naar den voorgrond, zich aan hem vastklemmend als mieren aan een groote kever, en wanneer Simson een zwenkende beweging maakt, zwenkt de gansche massa met hem mede. Josabad zit bevend achter den doornstruik.)

D e P h i l .
Heil U, Simson! Nu zullen wij U leeren den heiligschenner vrij te spreken!

Zijt gij zoo machtig, dat ge U vermeten kunt Derketo te weerstaan!?
Heil, den machtigen Simson!

Simson.

(zijn oog valt op de ezelskinnebak aan zijn voeten; hij verbreekt de touwen.)

Heil U, Philistijnen!

(Hij grijpt de ezelskinnebak; de Philistijnen om hem heen wijken een oogenblik uiteen; Simson, uit de bukkende beweging overeind zwierend, scheert met de kinnebak twee mannen langs de beenen; deze vallen en kunnen zich niet weer oprichten. Een vijftal zwaarden bedreigen nu Simson's borst; hij springt achteruit, waardoor hij alle Philistijnen in zijn front krijgt, en uithalend, werpt hij zich in een geweldigen sprong voorwaarts; de Philistijnen wijken een weinig onder den ban van Simson's machtigen naam en het geweld der beweging, zoodat nu de meesten reeds achter de schermen zijn; Simson heeft drie van hen de zwaarden uit de hand geslagen, twee anderen treft hij, zij vallen achter de schermen; drie anderen, elkaar verdringend, verwonden hem in den rug, hij wendt zich om, en slaat hen, - nu zelve reeds niet meer zichtbaar. Zij vallen voorover. Dit alles speelt zich bliksemsnel en zwijgend af. De beide aan het been gewonde Philistijnen slepen zich voort.)

Eerste Phil.

(fluisterend)

Hij is bezeten!

Tweede Phil.

(met blanke stem)

Ik weet niet wat het is, ik kan niet voort.

Eerste Phil.

(a.v.)

't Is hier niet veilig, er verschuilen zich Judaërs achter gindschen doornstruik.

(Hij sleept den ander met zich mee.)

Tweede Phil.

(steunend)

Ah... mijn tanden... mijn tanden slaan op elkaar...

(Zij verdwijnen achter de schermen. Het rumoer van het gevecht zwelt langzaam aan, een geluid, alsof zware regenstroo-

men nedergutsen temidden van een hevigen storm. Het gedruisch, hoewel in zichzelf aanzwellend, trekt verder af.)

Vijfde tooneel
Josabad

(Van achter den doornstruik tevoorschijn springend, snelt naar de rots op den achtergrond.)

Jehovah! God! Hij slaat hen met de ezelskinnebak!

(Hij werkt zich op de rots als een hagedis, onderwijl murmelend)

Waar zijn de Judaërs? Afgetrokken! he, he!

(Hij staat nu bovenop de rots.)

Hei Simson, slaat ze! Slaat ze! - Waar is hij? Ik zie hem niet! Ze grimmelen door elkander als de mieren; straks kolderen ze nog de helling naar beneden!... Daar is hij! Ssà!

(Hij flitst in zijn knieën.)

Die zal zijn onderlijf vergeefs gaan zoeken! En die! En die! - Wàar U, Simson!

(Hij wringt een hand voor zijn mond.)

Ach Simson, wie trof U in den rug! Wend U! Zoo'n nietige sprinkhaan! Kerfhem doormidden! Ssà! Die is suf voor de eeuwigheid! Hij drijft ze naar den afgrond. Zij vallen onder zijn voet te pletter. Ja die! Hij wilde U slaan!

(Hij danst van opgewondenheid, brengt de handen als een koker voor den mond.)

Scheer hen de penzen uit hun lijf, dat zij er koeken van mogen bakken voor Astoreth! -

(Zijn opgewondenheid stijgt.)

De helling! Zij kolderen! Zij karbotsen de helling af! - Heere, Heere, God! -

(Het krijgsgedruisch is plotseling verstomd. Josabad springt van de rots naar beneden en bedekt het gezicht met de handen, den romp vooroverbuigend, fluisterend)

Hij is hen nagesprongen!

(Krijgsgeroep vanuit het dal, beantwoord door hernieuwd, hoewel verzwakt krijgsgedruisch.)

De Judaërs? -

(Hij luistert.)

Zijn de Judaërs terug-

gekomen?

(Hij wringt zich driftig de rots weer op.)

Wie? Wie zijn daar in het dal?!

(Hij brengt de hand boven de oogen. Plotseling onheilspellend kalm)

Het zijn Philistijnen: bij al wat heilig is, nog meer Philistijnen! Simson! - Waar is hij? Zij liggen op elkaar gesmakt als rotte vijgen. -

(Hij schreeuwt.)

Het leger nadert, Simson! - Simson, ge zijt verloren!

(Hij laat zich opnieuw van de rots afzwikken.)

Helaas! Helaas!

(Hij rukt zich de haren uit.)

Waar is hij?

(Josabad klabastert onverwijld de rots weer op.)

Gode, Gode, waar is hij?!

(Hij raspt zich de handen te bloede in 't zich naar boven hijschen.)

Daar! Hij leeft! Hij straalt!!! - Zij hangen aan zijn beenen! Hij stampt ze te mortel. Nu is zijn rug gedekt door den bergwand. - Ha! het leger! Zij bespringen hem! Het zijn er wel tienduizend, honderdduizend!

(Hij tolt als een bezetene rond op de rots.)

Jehovah! Strijd met Simson! - Ssà! ssà! Sla hun gebeente te gruizel! Hij maait ze! - Heisa! Dien liet hij rijden door de lucht! Hij is nu vast wel besneden!

(Hij slaat zich op zijn achterste. Plotseling de stem dempend, de handen vouwend.)

Heilig, heilig, heilig! Nu komen zij met speren! (*murmelt*). Behoede God, behoede God!

(Hij sluit de oogen en prevelt als ontzind gebeden. Verwoed krijgsgeschreeuw vanuit de verte. Plotseling wordt het stil. Josabad schrikt op.)

Er moet iets gebeurd zijn, ik waag het niet te kijken, ach, Simson, Simson...

(Hij werpt zich voorover in gebed. Het geschreeuw hernieuwt zich, maar ditmaal is het vol angst, duizendmondig, en trekt snel af naar de verte.)

Zesde tooneel
Simson Josabad

(Simson, uitgeput en bebloed, sleept zijn ledematen op het tooneel, waar hij een oogenblik bewusteloos

neerligt. Josabad is opgesprongen in één enkele, als waanzinnige kreet:)

Josabad.
Heer!

(Hij knielt naast hem neer.)

Hij is bewusteloos, ach, en geen bron in de nabijheid.

Simson.

(slaat de oogen op; glimlachend)

Ik sloeg er duizend!

Josabad.
Gij zijt gewond.

Simson.
... Duizend met dezen arm, ach, ik ben dorstig.

Josabad.
Gij zijt gewond en ik heb geen balsem voor Uw wonden!

Simson.
... Ja, mijn arm... Zij trekken af. Simson deed hen groezelen! Geef mij te drinken.

Josabad.
Gij weet toch, dat er hier geen water is.

Simson.
Hebt gij niets om te drinken? Maar ik ben dorstig! o, ik ben dorstig.

Josabad.
Heer, gij weet, dat er geen bron is uren in het rond.

Simson.

(ligt onbewegelijk.)

Josabad.
Verloor hij opnieuw het bewustzijn? - Neen, hij is volkomen uitgeput.

Simson.
Zie, dat was de wraak! Ach, ik heb mij gebaad in wraak, neen, ik ben niet uitgeput, ik ben genezen! - Dat schrijnend leed, dat zij mij deden op mijnen bruiloft: dat zij mij niet eerden, maar schaamteloos naar mij spiedden, toen ik het kwetsbaarst was! - Dat zij mij dorsten smalen met dien loenschen uitval op mijne stamgenooten!

Ach, ik heb hen heden van mij afgesmakt! Ach, ik heb toegeslagen! Ik heb vergruizeld! Zij hebben Simson's arm gevoeld en zij bestierven tot op het merg van angst! God, mijn God, ik ben zoo dorstig!

(Hij gaat recht overeind zitten. Tot Josabad.)

Geef mij te drinken! Waarom hebt gij niet te drinken meegenomen?

J o s a b a d .

Mijn lieve heer, als gij wist hoe bitter het mij grieft...

S i m s o n .

(voor zich, opnieuw zich nederleggend, met een geringschattenden glimlach)

Wat zijn nu duizend Philistijnen!

J o s a b a d .

(hem aanstarend met wijdgeopende oogen)

Duizend?!

(Hij verstomt verbijsterd.)

S i m s o n .

(voor zich)

O, ik versmacht... o...

J o s a b a d .

(nadenkend voor zich heen)

Ik had toch nooit gedacht, dat wij duizend Philistijnen zouden kunnen slaan.

S i m s o n .

Wij?! Ha, ha, dat was niet slecht!

(zich oprichtend)

Josabad, ik dood U, als gij mij niet op staanden voet te drinken verschaft!

J o s a b a d .

(loopt vertwijfeld her- en derwaarts)

Wat kan ik doen, wat kan ik doen!

S i m s o n .

(laat zich achterover vallen met uitgespreide armen)

God, ik sloeg de Philistijnen en Gij laat mij hier versmachten!

(Hij springt overeind.)

Josabad!

(Zwijgen. Hij staart, als zag hij zijn schrikwekkend zelf.)

Josabad, wie is Simson...

(hij lacht honend, en spreidt zijn haren met de handen uiteen)

die God een gelofte deed, dat hij geen wijn zou drinken, dat er geen scheermes op zijn hoofd zou komen, dat hij zijn leven wijden zou aan 't heilig krijgerschap, totdat zijn dagen zouden zijn vervuld... en let op -

(hij lacht opnieuw honend)

nauwgezet drinkt hij zoowaar geen wijn! en laat met plichtsbesef zoowaar zijn haren groeien en zie, hij strijdt en denkt niet aan zijn God!

(Hij slaat zich voor het hoofd.)

O vrome Simson, Godgerechte strijder, zie U thans in Uw rechtvaardigheid! Gij klaagt God aan, dat hij U laat versmachten!! Haha! - Laat mij vergaan, o God, laat mij verkwijnen, ik potsenmaker voor Uw aangezicht!

(Hij werpt zich opnieuw achterover op den grond.

Hij sluit de oogen en prevelt in verslagenheid.)

Vergeef, vergeef, o God!...

(Een bronnetje ontspringt aan de ezelskinnebak. Het water loopt over Simson's hand. Hij brengt die onwillekeurig naar zijn mond, het vocht achteloos slurpend.)

S i m s o n .

(murmelend)

Ach, mijn bloed...

(Hij proeft het water, vaart overeind en zich naar Josabad omwendend)

Wat doet gij, Josabad? Hoont gij mij? - Maar dit is water! -

(Hij ziet den grond donker van water.)

Ach...

(stamelend)

Maar zie toch, Josabad... dit is...

(Het water borrelt lustig over de steenen. Simson werpt zich voorover en drinkt.)

S i m s o n .

(drinkend)

Ah... ah...

J o s a b a d .

(die naderbij komt)

Zijt gij verdwaasd?! - Maar dit is water!! Hoe komt het hier! Waar komt het vandaan? Maar...

(hij grijpt de kinnebak)

Simsom! Simson!

(Hij stoot hem aan.)

S i m s o n .

(wild)

Wat doet gij? Het houdt op! Geef hier!

(hij grijpt naar de kinnebak en drinkt.)

J o s a b a d .

(stil)

Uit de ezelskinnebak!

(stil, de handen vouwend)

God barmhartig...

(Zwijgen. Simson drinkt. Als hij verzadigd is, blijft hij liggen, het hoofd in de gevouwen handen. Josabad neemt behoedzaam de kinnebak en drinkt ervan, beschroomd.)

J o s a b a d .

(de kinnebak na een kleine teuge schuchter van zich afzettend, spreekt die toe)

Gij zijt een raar scharminkel.

(De nacht is ingevallen.)

(Slot volgt)

Duitsland en de democratie
door E.I. Gumbel (Berlijn)

Wanneer in de volgende regelen getracht zal worden te onderzoeken, hoe het met Duitsland is gesteld ten opzichte van de democratiese beginselen, dan wordt daarbij uitgegaan van het gebruikelike begrip van Democratie: vrijheid van drukpers, vrijheid van vereeniging en vergadering, vrijheid van het woord, parlementair stelsel, algemeen kiesrecht, arbeidersbescherming, enz. Ononderzocht blijve, in hoeverre werkelike Democratie, d.i. Volksheerschappij, onder de huidige produktie-verhoudingen eigenlik wel doorgevoerd worden kàn.

Men moet bij ons probleem van twee verschillende gezichtspunten uitgaan, in de eerste plaats het formele, in de tweede plaats het materiele.

I Van formeel standpunt uit, moet de vraag, of Duitsland een democratie is, onvoorwaardelik bevestigend worden beantwoord. Men beschouwe maar eens de staatsregeling van het Duitse Rijk. Daarin heet het: het Duitse volk, één in zijn stammen en bezield door de wil, het Rijk in vrijheid en gerechtigheid te vernieuwen en te versterken, de binnenlandse en de buitenlandse vrede te dienen en de maatschappelike vooruitgang te bevorderen, heeft zichzelf deze staatsregeling gegeven.

Men vestige ook zijn aandacht op de hoofdinhoud: het Duitse Rijk is een Republiek, de staatsmacht wordt afgeleid van het Volk. De algemeen erkende regelen van het Volkenrecht vormen mede de grondslag van het

Duitse Rijk. Alle staten, die tot het Rijk behoren, moeten een republikeinse staatsregeling hebben. De Volksvertegenwoordiging moet bij algemene, gelijke, rechtstreekse en geheime stemming worden gekozen door alle tot het Duitse Rijk behorende mannen en vrouwen volgens het beginsel van evenredige vertegenwoordiging, de regering moet het vertrouwen der Volksvertegenwoordiging bezitten. (In het Duitse Keizerrijk bestond, zoals bekend is, deze bepaling niet. De Grote Generale Staf heeft b.v. in zijn 'Kriegsgebrauch im Landkrieg' het Volkenrecht gekenmerkt als de mening van enkele juristen en het bindend karakter daarvan onvoorwaardelik afgewezen.)

Het vrouwenkiesrecht is, naar men weet, sedert 1918 ingevoerd. Stemgerechtigd zijn alle Duitse mannen en vrouwen die ouder zijn dan 20 jaar. De leden van de Rijksdag zijn onschendbaar. De Rijkspresident wordt door het Volk gekozen. De Rijkskanselier en de Ministers hebben voor de uitoefening van hun ambt het vertrouwen van de Rijksdag nodig. (Het parlementaire stelsel is eerst na 1918 ingevoerd. Vroeger hadden de ministers slechts het vertrouwen der Kroon nodig en konden zij ook een votum van wantrouwen van de Rijksdag overleven.) Een vetorecht van de President tenopzichte van de wet bestaat niet. Hij kan slechts een wet aan de beslissing van het Volk onderwerpen. De rechters zijn onafhankelik en alleen onderworpen aan de wet. Uitzonderingsrechtbanken zijn niet toegelaten, niemand mag aan zijn wettelijke rechter worden onttrokken. De militaire rechtspraak is opgeheven. Alle Duitsers zijn gelijk voor de wet. Adellike titels gelden alleen als deel van de naam. Titels mogen slechts verleend worden, als zij een ambt of een beroep aanduiden. Ridderorden en onderscheidingen mogen door den Staat niet worden toegekend. Alle Duitsers genieten vrijheid

van beweging. De persoonlike vrijheid is onschendbaar. Personen, die van hun vrijheid beroofd worden, moeten uiterlik de daaropvolgende dag ermee in kennis worden gesteld, door welke autoriteit en op welke grond de vrijheidsberooving is bevolen. Het briefgeheim, evenals het post-, telegraaf- en telefoongeheim is onschendbaar. Censuur heeft niet plaats. De vrije, geheime stemming is gewaarborgd. Alle uitzonderingsbepalingen met betrekking tot vrouwelike ambtenaren zijn vervallen. Alle inwoners van het Rijk genieten volkomen geloofs- en gewetensvrijheid. Er bestaat geen Staatskerk. Kunst en wetenschap en hare leerstellingen zijn vrij. Particuliere voorbereidende scholen moeten worden opgeheven. In alle scholen moet zedelike vorming, staatsburgerlike gezindheid, karaktervorming en bekwaamheid tot een beroep worden nagestreefd in de geest van de Duitse volksaard en van de verzoening der volkeren. De godsdienstige eed is afgeschaft.

Wie deze schone bepalingen, zoals zij in de Staatsregeling van Weimar zijn nedergelegd, leest, zal moeilik er aan kunnen twijfelen, dat Duitsland een volmaakte democratie is.

II Het is echter een bekend feit, dat het helaas onmogelik is, uit de tekst ener staatsregeling te beoordelen, in welke graad een land democraties is. Wanneer men bv. naar de pronunciamento's van menige generaal zou willen oordelen, dan zouden deze ware engelen zijn en alle mensen de zegeningen van het paradijs willen schenken. Dat heeft er niet veel van. Om de vraag, die ons bezighoudt, te kunnen beantwoorden, moet men veeleer letten op de bepalingen, die de tenuitvoerlegging regelen, op de verdere wetten, de rechten der politie, de geest der administratie en bovenal op de werkelike geestelike toestand van een volk. En dan zien wij dadelik een heel ander beeld. De lieden van het Ancien Régime staan in

Duitsland nog hoog in ere. De Keizer gaat nog altijd door voor een mystieke persoonlikheid, ja er kon zelfs een Christuslegende ontstaan, volgens welke Wilhelm de zonden van zijn volk op zich genomen en door zijn vrijwillige verbanning Duitsland een offer gebracht heeft. In overeenstemming daarmede worden ook de leden van zijn Huis nog altijd hoog vereerd, zelfs als zij zich aan de gemeenste vergrijpen schuldig maken. Bekende leden van het Huis hebben zich schuldig gemaakt aan overtreding van § 175 (homosexualiteit), andere waren bij kroegschandalen betrokken, weer andere zijn wegens kapitaaluitvoer gerechtelik veroordeeld. Maar toch zien brede kringen van het volk in hen nog altijd mensen van hoger orde. De Republiek is ongehoord democraties, maar bovenal jegens haar vijanden. Terwijl de Hohenzollern in 1866 er niet aan dachten de door hen ten val gebrachte Koning en Vorsten ook maar een cent schadevergoeding uit te betalen, maar hen zonder meer hun land uitwezen, heeft de Republiek aan de Hohenzollern hun gehele particuliere vermogen gelaten, ja zelfs waar het twijfelachtig was, of men met staatseigendom dan wel met privaatbezit der Hohenzollern te doen had, heeft men hun geen pfenning afgenomen. Integendeel, jaar in jaar uit zendt de goedige Duitse belastingbetaler millioenen naar Doorn, opdat zijn Keizer in de ballingschap een waardige staat voere en hem niet de mogelikheid worde benomen om krachten te verzamelen teneinde de Republiek omver te werpen. Uit het Koninklik Slot werd hem zelfs een marmeren trap nagezonden, opdat hij op waardige wijze zijn nieuw Slot kan binnengaan.

Er zullen niet veel bureau's zijn, waar geen portret van de keizer, de keizerin of van een der beroemde generaals is te vinden. In de kleine winkels, op straat, kan men overal de portretten der vroegere keizerlike familie aan-

schouwen. Slechts een kleine minderheid der ministeries heeft de aanduiding ‘Koninklik’ en ‘Keizerlik’ geschrapt. Zelfs het huis, waar de Staatspresident van Wurtemberg woont, draagt nog onaangevochten een schild, volgens hetwelk dit huis het ‘Koninklik Departement van Buitenlandse Zaken’ is. -

Laten wij onze aandacht op iets anders vestigen. Sedert de November-revolutie hebben er in Duitsland, afgezien van minderbetekenende woelingen, twee wezenlike oproeren plaats gehad. De stichting van de Raden-republiek Beieren in April 1919 en de Kapp-Putsch in Maart 1920. Terwijl de aanhangers der Radenregering tot ongeveer 700 jaar gevangenisstraf, tuchthuisstraf en vestingstraf werden veroordeeld, terwijl ongeveer 200 aanhangers volgens standrecht werden doodgeschoten en minstens 2000 op andere wijze om het leven kwamen, is aan geen der aanhangers van de Kapp-regering ook maar een haar gekrenkt[1]. Integendeel, er werd een amnestie afgekondigd, die toch uitdrukkelik alleen de aanhangers en niet de raddraaiers moest ten goede komen, niettemin is geen enkele raddraaier ooit gestraft. Integendeel, voorzover zij hoge burgerlike en militaire ambten bekleedden, werden zij op die posten gehandhaafd, terwijl de arbeiders van het Roergebied, die dan toch de Republiek trouw waren gebleven, bij honderden werden omgebracht.

Biezondere aandacht verdient de rechtspraak in Duitsland. Meer dan 300 pacifisten, republikeinen en socialisten zijn in verband met onlusten of ook wel zonder enige uiterlike aanleiding door lieden van rechts ter dood gebracht. Sedert Jarman 1919 zijn in Duitsland minstens 335 mensen uit politieke overwegingen vermoord; 319 daarvan door aanhangers der rechtse partijen, slechts 16 door communisten. Daarbij zijn niet meegerekend

1) Men weet, dat intussen het Kapp-proces heeft plaats gehad. Red.

alle slachtoffers van straatgevechten, lynchpartijen, betogingen, alle gevallen waarin de doodschietende partij ook maar bewèèrde zelf te zijn aangevallen, alle moorden uit andere overwegingen dan die van binnenlandse politiek, allen die door krijgsraden ter dood veroordeeld zijn, tenslotte alle gevallen die niet voldoende zijn opgehelderd. Van hen, die door mensen van rechts zijn vermoord, zijn er 184 zogenaamd verongelukt, 81 werden zonder reden doodgeschoten, 30 werden ‘op de vlucht doodgeschoten’, 12 zogenaamd volgens standrecht veroordeeld, 7 in de gevangenis om 't leven gebracht, 5 zijn bij de beschieting van een open stad gevallen. Van de door lieden van links vermoorden werden er 10 als represaillemaatregel doodgeschoten, 5 werden zonder reden omgebracht, en één zogenaamd volgens standrecht doodgeschoten. De straf voor de 16 moorden, waarvoor communisten verantwoordelik zijn, bestond in 8 terechtstellingen, 239 jaar opsluiting en één levenslange gevangenisstraf. Reken ik deze op 30 jaar, dan komt gemiddeld op iedere moord van links een straf te staan van 16 jaar opsluiting. Daartegenover bestond de gezamenlike straf voor de 319 moorden van rechts in 31 jaar opsluiting en één levenslange gevangenisstraf, dus een straf van 2 maanden per moord. Van de 319 moorden van rechts bleven er 296, van de 16 van links bleven er 2 ongestraft. Biezonderheden: men denke aan het doodschieten der matrozen door Marloh; 30 matrozen, allen zonder voorbehoud ordelievende elementen, die tijdens de onlusten de Rijksbank hadden bewaakt, werden bij een door de Regering bevolen appèl ter uitbetaling der soldij door Marloh gevangen genomen en als Spartacisten doodgeschoten. Marloh werd vrijgesproken. Op dezelfde wijze ging het met de 300 andere moorden. Geen der daders is ooit gestraft, in de meeste gevallen werd de

vervolging door het Openbaar Ministerie opgeschort. De daders waren onvindbaar, en indien ze al vindbaar waren, werden ze vrijgesproken op grond van de overweging, dat geloof moest worden geschonken aan hun bewering, in de mening te hebben verkeerd Spartacisten voor zich te hebben. Men denke verder aan de vermoording van Liebknecht, Rosa Luxemburg, Eisner, Haase, Landauer, de 15 arbeiders in Bad Thal, Paasche, Gareis, Erzberger. De processen tegen de moordenaars verloren alle met elkaar zonder enig resultant. De moordenaar van Liebknecht leeft in vrijheid in Holland. Landauer's moordenaar kreeg een paar weken wegens diefstal. De publieke opinie keurt in 't algemeen deze handelwijze goed, daar een handige propaganda de overtuiging heeft verbreid, dat iedere vijand van het militairisme een Spartacist en als zodanig vogelvrij is.

Nog enkele biezonderheden verdienen onze aandacht. In uitgestrekte delen van Duitsland heerste ondanks de volkomenste rust de staat van beleg. De oppositie-pers werd onderdrukt. Vrijheid van vergadering bestond slechts op het papier. De censuur is almachtig.

Wanneer wij beide beelden met elkander vergelijken, dan zien wij op papier de volmaaktste democratie ter wereld, in de werkelijkheid echter toestanden, welke gelijken op die onder het Russische absolutisme. Nooit heeft onder het Ancien Régime zulk een ongerechtigheid geheerst.

Daarom is het begrijpelijk, als in het buitenland veelvuldig de meening voorkomt, dat de Duitse Revolutie slechts bewuste camouflage is, slechts het bewuste terugtreden der Hohenzollern ten bate van hun plaatsvervangers, die steeds bereid zijn op het geschikte ogenblik ten behoeve van de eigenlike heersers van Duitsland weer afstand te doen.

Wanneer wij dit vraagstuk willen oplossen, dan schijnt

het mij toe, dat het antwoord allerminst zonder meer in de aangegeven richting is te vinden. Wij moeten de historiese bepaaldheid, de groei van deze Duitse geestesgesteldheid nagaan, om te begrijpen, waarom Duitsland van werkelike democratie nog ver verwijderd is. Het uiterlik kenteken daarvan is reeds het feit, dat de zogenaamde Democratiese Partij slechts zeer zwak is, ofschoon zij deze naam allerminst terecht draagt, naar Westers-democratiese maatstaf gemeten. Wanneer wij nu het histories ontstaan van deze geestelike houding willen onderzoeken, dan moeten wij drie tijdsgewrichten onderscheiden: de ontwikkeling vóór de oorlog, tijdens de oorlog en na de 9e November 1918.

III Reeds vóór de oorlog kon Duitsland zich, zij 't ook niet geheel terecht, in de roem verheugen, een militairisties, d.i. half feodaal land te zijn, daar het, vergeleken bij de Westerse democratieën, achterlik was. Maar met deze opvatting waren Duitsland's sociale instellingen en de buitengewone prestaties van zijn wetenschap en techniek in strijd. Haar grond vond deze opvatting in de houding die Duitsland tegenover de Haagse Vredes-conferenties heeft ingenomen. Wij laten de vraag onbesproken, in hoeverre deze pogingen de wereld te pacificeren werkelik mogelik waren, en kans van slagen hadden. Hier komt 't slechts aan op de indruk, die door Duitsland's houding is gewekt. Voornamelik door Duitsland's drijven werd het Russiese voorstel, om in de eerstvolgende 5 jaar de bewapening niet te vermeerderen, verworpen. Eveneens leed de poging verplichte arbitrage in te voeren, schipbreuk op zijn tegenstand. Niet eens met vrijwillige arbitrage wilde Duitsland zich inlaten. Op de tweede Haagse vredesconferentie heeft Duitsland bij zijn afwijzende houding volhard, door te verklaren dat het aan de konferentie niet kon deelnemen, indien de ontwapeningskwestie in

debat werd gebracht. Daardoor heeft Duitsland verhinderd, dat het ontwapeningsvraagstuk zelfs maar besproken werd. De bezwaren tegen verplichte arbitrage zijn ook op de Tweede Vredesconferentie voornamelik door Duitsland te berde gebracht en daardoor is de meening ontstaan, dat Duitsland een militairisties land is, hoewel dit, vat de tijd vóór de oorlog betreft, van Duitsland volstrekt niet in meerdere mate geldt dan van een der andere Europese staten.

Als voornaamste oorzaak van deze houding kan in 't kort het volgende worden aangevoerd:

a) Pruisen's ontstaan in een gekoloniseerd gebied, waar een oorspronkelik dunne Duitse bovenlaag een breede Slaviese onderlaag beheerste en de ongunstige geografiese ligging van Duitsland maakten een grote militaire macht noodzakelik. En deze militaire macht moest dan wel, al was 't alleen maar om haar eigen bestaan te rechtvaardigen, de mogelikheid om de vrede te bewaren door andere middelen dan dat der bewapening loochenen.

b) De grote ekonomiese vlucht van Duitsland na 1870 werd niet beschouwd als een gevolg van het vervallen der tolgrenzen en van de tegelijkertijd overal stijgende konjunctuur, maar als een gevolg van de militaire overwinning, en daarom bleven de officieren, de ‘grondleggers van Duitsland's grootheid’, ook in vredestijd de toonaangevende stand. Een staat echter, waarin de militairen de toon aangeven, zij het rechtstreeks, zij het door middel van de reserve-officiereplaag -, moet uit de aard der zaak krijgshaftig optreden.

c) Juist de betrekkelike nieuwheid van de Duitse eenheidstaat, die volkomen ten onrechte als een verwezenliking der democratiese dromen uit '48 werd voorgesteld, versterkte de werking dezer ideologie. De burgerlike revolutie van '48 had sterke nadruk op de nationale gedachte gelegd, niet in de zin van het tegenwoordige

imperialisme, maar als een liberaal tegenwicht tegen de heerschende dynastieke staatsidee. Op het volk, niet op de vorsten, moest de Staat worden opgebouwd. Bismarck heeft de nationale gedachte, die zonder haar sociale inhoud slechts een ledige vorm bleef, overgenomen en als middel aangewend om de macht van de Hohenzollern-dynastie te vergroten, zoodat de fictie kon ontstaan, dat het Rijk van 1870 de voortzetting was van de revolutionaire, democratische tendenzen van 1848. Bloed en staal, meende men, hadden van boven af tot stand gebracht, wat de revolutionaire bourgeoisie van onder op niet had kunnen verwezenliken. Op deze wijze wordt het militairisme kunstmatig met een ideële stralekrans omgeven.

Wij zien dus, dat de Duitse bourgeoisie die de enige draagster was der democratie, zelf haar vijand, het militairisme, steunde.

IV Het ontstaan van de oorlog is bekend. De opvatting, dat Duitsland jaren lang maar één droom koesterde: de overige democraties-gezinde, vreedzame wereld te overvallen om haar te veroveren, is zonder voorbehoud onjuist. Als men van een Duitse schuld wil spreken, dan moeten er drie gezichtspunten onderscheiden worden:

a) De schuld van het heersende ekonomiese stelsel, dat de oorlog en de voorbereiding van de oorlog voor sommige bezittende klassen tot een winstgevend bedrijf maakt. Het aandeel van Duitsland daaraan bestond b.v. in de ontwikkeling van het dumping-systeem, in de onzinnige Marokko-politiek, enz.

b) De schuld der Duitse diplomaten, die in een onvoorwaardelik vertrouwen op bloed en staal in de Julidagen 1914 alle vreedzame middelen verwierpen, waardoor de oorlog onvermijdelik werd.

c) Een schuld van het gehele Duitse Volk, dat in oorlog iets verhevens zag, hun geestdrift waardig.

Ook al aanvaardde Duitsland aanvankelik de oorlog zonder voorbehoud, toch mag men dit niet als een bewijs van veroveringszucht beschouwen. Het geloof dat men door Rusland overvallen was en de overtuiging dat men de Europese cultuur tegen het barbarendom moest beschermen, waren algemeen verbreid. De oorlog tegen Frankrijk werd door de bekende leugen van het luchtbombardement van Neurenberg gerechtvaardigd, hetgeen algemeen geloof vond. De overweldiging van België scheen slechts een gerechtvaardigde daad van afweer tegenover de opmarsch der Fransen, die reeds eerder dit land heetten binnengevallen.

De ongeorganiseerde verspreiding van leugens maakte weldra plaats voor een stelselmatige misleiding van de publieke opinie. De middelen daartoe waren censuur, staat van beleg en hechtenis. Officieel gold de censuur niet ten opzichte van politieke, maar alleen ten opzichte van militaire aangelegenheden. Daarom heeft men eenvoudig alle politiek als militaire aangelegenheid beschouwd. Bijna dageliks werden de redacties aanwijzingen, bevelen of verboden gezonden. Een gedeelte dezer aanwijzingen werd in het ‘streng vertrouwelik, ambtelik censuur-boek’ verzameld. Meermalen per week werd een ‘persconferentie’ gehouden, waar de vertegenwoordigers der verschillende autoriteiten met de journalisten vergaderden, om de ‘juiste’ berichten te lanceren en om te verhinderen, dat er zich een zelfstandige publieke opinie zou gaan vormen. Daarbij kwamen dan nog de ‘vertrouwelike mededelingen’, die van meer dan twee dozijn kanten de pers gewerden. In werkelikheidbevatten ze verboden en versluieringsbevelen. De aard der aanwijzingen was steeds: zo en zo staat de zaak, maar zo en zo wensen wij dat het voorgesteld wordt (menigmaal luidde het zelfs woordelik zo).

Zorgvuldig werd 't verheimelikt, dat er censuur bestond.

In het censuurbóek lezen wij bb.: ‘Het is verboden enig bericht over maatregelen van censuur openbaar te maken’. (Om van kritiek natuurlik maar te zwijgen!) Hiertoe diende ook het verbod de door de censuur geschrapte plaatsen wit te laten, wat in alle andere landen werd toegestaan. Wanneer in de Rijksdag machtsmisbruiken van censoren werden besproken, schrapte de betreffende censor in de plaatselike verslagen alle mededelingen daarvan. (Rijksdag van 30 Mei 1916).

Jarenlang heeft men iedere toneelopvoering, iedere tentoonstelling, ieder plaatselik bericht, iedere mededeling uit het buitenland, iedere publicatie op het gebied van kunst en wetenschap, iedere advertentie, ja ieder humoristies blaadje zelfs zorgvuldig getoetst met het oog op de vraag; wat voor invloed zij zouden hebben op de stemming van het volk. Jaren lang heeft men verboden, zekere onwelgevallige gebeurtenissen en de namen van zekere dwarsdrijvers ook maar te noemen, zodat het volk niet eens vernam dat er mensen waren, die protesteerden. Aan de andere kant heeft men zekere halfgoden, zoals bv. mijnheer Chamberlain, voor sacrosanct verklaard. Het opperbevel mocht niet in discussie worden gebracht. Toch was dit in werkelikheid een door en door politieke organisatie. Om slechts een pikante biezonderheid te vermelden: het zond filmartiesten naar Finland om daar voor de Hessiese prins propaganda te maken.

Ook aangaande het oordeel der bladen werd het volk volkomen misleid. De schrijvers moesten het zich laten welgevallen, dat nieuwe zinnen in hun voltooide copie werden ingevoegd. Men dwong de gehele pers regeringsopvattingen als redactionele uitingen op te nemen, zonder dat de pers ook maar in 't minst kritiek kon uitoefenen. Nauwkeurig werd voorgeschreven, welke vreugde de kranten bij blijde gebeurtenissen, welke

droefheid zij bij treurige gebeurtenissin mochten tonen. Bij de overtreding van zelfs maar één enkele der honderde censuurbepalingen stond de kranten schorsing te wachten voor dagen, weken of tot het einde van de oorlog, terwijl de redacteuren met de strengste straffen werden bedreigd (Rijksdag van 28 Oct. 1916). Was een blad door al deze middelen nog niet klein te krijgen, dan kwam het onder de verplichting zich vóór de verschijning aan censuur te onderwerpen, wat de grootste techniese moeilijkheden meebracht.

De klachten over de censuur, met alles wat daartoe behoort, zooals staat van beleg en hechtenis, vullen duizende bladzijden in de Rijksdagverslagen. Bij de censuur kwamen dan nog de ontelbare kleine middelen, die de regering ter beschikking staan. Aan de brave kranten werden toelagen uit de schatkist verstrekt, 'als tegemoetkoming in de stijging van de papierprijs.' De regeringsgezinde bladen werden bij de papierverdeling bizonder bedacht, de redacteuren der oppositie-pers werden opgeroepen. Nieuwe oppositie-bladen mochten niet verschijnen. Men stichtte correspondentschappen waarvan de berichten gratis nagedrukt mochtenworden (b.v. 'Deutsche Kriegsnachrichten') en men bezat een regeringsgezinde provinciale pers.

In het neutrale buitenland werden bladen en uitgeverszaken opgericht, die in werkelijkheid slechts stekjes waren van de groot-industrieele binnenlandsche pers. Vervolgens heeft men de uitingen daarvan het goedgeloovige Duitse volk als neutrale persstemmen voorgelegd, van kommentaren voorzien, als 'De bekende neutrale deskundige.... toont in het, naar bekend is volstrekt niet duitsgezinde blad.... aan, dat....' Er werden zelfs om deze berichten te verspreiden afzonderlike organen gesticht, zoals bv. de 'Nachrichten der Auslandspresse', uitgegeven door het oorlogspersbureau. De chef van

deze ‘ínlichtingsdienst’ was de bedrijvige luitenant-kolonel Nicolai.

Afgezien van de pers heeft men het theater, de bioscoop, het aanplakbiljet, het tramkaartje, het lucifersdoosje en zelfs het closetpapier in dienst van de vaderlandse propaganda van leugens gesteld. Met alle middelen werd de publieke opinie onderdrukt. Door hechtenis, door oproeping voor het leger en de hulpdienst, door verbod van te schrijven en in het openbaar te spreken, door internering en heimelike brief- en telefoon-censuur werden lastige lieden tot zwijgen gebracht (vgl. Mehrings ‘Schutzhafterlebnisse’). Zonder zich te kunnen rechtvaardigen zaten duizenden in hechtenis. Een dicht net van politiespionnen en agents provocateurs omgaf het geheele politieke leven. (Rijksdag 31 Oct. 1916). Door alle vergaderingen te verbieden verhinderde men, dat de volkswil tot uiting kwam. Onwelgevallige rijksdagafgevaardigden, ongeveer alle onafhankelike socialisten, mochten niet voor hun kiezers optreden. En tegelijkertijd werd hun, die daardoor getroffen werden, verboden, dit verbod bekend te maken, zodat het de schijn moest wekken, alsof zij tot andere inzichten waren gekomen of zich vrijwillig stil hielden. Als een geschrift in beslag werd genomen of een organisatie werd verboden, dan werd tegelijkertijd elke mededeling daarover verboden. En niet alleen tegen enkele personen is men op deze wijze opgetreden, aan de gehele Landdag van Elzas-Lotharingen werd verboden over de levenskwestie van het land te spreken, nl. over zijn toekomstige grondwettige positie (Rijksdag 6 en 26 Juni 1918).

Het aanbrengen werd stelselmatig aangemoedigd. De dappere leider van deze oorlog in 't binnenland was de hoofdcommissaris van politie Henniger, die in November '18 vluchtte, maar nu weer in functie is.

Mensen die zelf wensten te denken werd alle positieve feitenmateriaal onthouden. Opgave van geboorten en sterfgevallen, berichten van ongelukken en misdaden, stakingen, volksdemonstraties, het werd alles achtergehouden. Niet bekend b.v. mocht het getal worden van hen, die in de oorlog of in het vaderland gestorven waren, de cijfers van de achteruitgang der geboorten, de nauwkeurige cijfers met betrekking tot de oogst. Menig volledig rijksdagstenogram moest op onwettige wijze verschijnen; mededelingen van de gezondheidsdienst, zelfs artikelen van de Oorlogsvoedingsdienst werden door de censuur onderdrukt. Ook de Rijksdag en zelfs autoriteiten werd de gelegenheid onthouden zich behoorlik te orienteren. Zo was het Duitse volk van alle betrouwbare inlichting verstoken en stond het hulpeloos tegenover de leugens, die het dag aan dag door de Regering en de omkoopbare stookpers werden voorgehouden.

Typies is de beïnvloeding van de publieke opinie in de duikboot-kwestie. Jawel, ze haalt ons de oorlog met Amerika op de hals, - redeneren de militairen. Maar Amerika kan in 't geheel niet meer ingrijpen, want binnen ten hoogste drie maanden hebben wij de overwinning behaald (Ludendorff en Bennsdorff). Tegenwoordig vraagt men zich af, of de werkelik deskundige autoriteiten zelf wel aan de leugen van een zegevierende duikboot-oorlog geloofden, dan wel of zij slechts met behulp van luidruchtige reclame de wereld een rad voor de ogen wilden draaien. Het waarschijnlikste antwoord is, dat zij 't aanvankelik zelf niet geloofden, maar hun grootspraak niet terug konden nemen, veeleer deze tegenover het moedeloos wordende volk nog moesten opvoeren, totdat zijzelf het slachtoffer werden van de eigen leugen. En dit alles geholpen door een onbetrouwbare schijn-wetenschap, die in een innig autoriteitsgeloof

maar in volslagen ongeloof wat het getal der duikboten betrof, alles meende te moeten bewijzen, wat de hoge overheid wenselik achtte. Deze vastheid van overtuiging drong dan verder, telkens weer lagere autoriteiten vergiftigend, tot in de morgenkoffie-ersatz der eerzame burgers, die geen rust meer hadden voordat de onbeperkte duikboot-oorlog, onder luide toejuichingen van het volk, de ineenstorting van het Rijk bezegelde.

V De Duitse Republiek is, zooals men weet, niet ontstaan doordat de Duitse burgers zich omhoog worstelden, maar doordat de ster der generaals zich ten ondergang neigde. Zij trachtten zich voor de dreigende nederlaag in veiligheid te brengen, doordat op hun wens een vooruitstrevende regering het bewind overnam, die onmiddellik om een wapenstilstand verzocht. Het behoeft hier niet nogeens nadrukkelik te worden gezegd, dat het militaire redenen waren die tot deze stap dwongen. Het Duitse leger stond voor een der grootste nederlagen uit de gehele geschiedenis. ‘Het vredesaanbod moet morgen nog bekend worden gemaakt. De troepen houden het vandaag nog uit, maar hoe 't morgen zijn zal, laat zich niet voorspellen,’ schrijft Ludendorff zelf. En Hindenburg telegrafeert aan de wapenstilstands-commissie, dat men, ook indien er geen verzachting der voorwaarden is te verkrijgen, deze niettemin aannemen moet. 's Nachts worden in 't leger de soldateraden opgericht, de keizer vlucht, Ludendorff eveneens, de arbeidersmassa's trekken naar de paleizen, dwingen de heersers afstand te doen, de 9e November wordt de republiek uitgeroepen. Maar deze revolutie is niet in overeenstemming met de aanblik die een revolutie gewoonlijk biedt. De wezenlike psychologiese oorzaak, de jarenlange ontevredenheid der grote massa, ontbrak. Tot 1914 heerste er in 't algemeen tevredenheid. De levensstandaard was gestegen, het land stond in het

teken van de vooruitgang. Toen de Duitse politiek schipbreuk leed, was het gevolg niet een omverwerping maar een ineenstorting, en daar de dynastieën zich met het militairisme vereenzelvigd hadden, liet men ze naar de duivel lopen.

Groot was de verwachting, dat dit het uitgangspunt van een democratiese ontwikkeling zou kunnen worden. En niettemin is ze uitgelopen op de toestanden, die boven geschilderd zijn. Om deze mentaliteit te verstaan moet men letten op het volgende:

a) De dragers der keizerlike traditie staan nog heden ten dage in Duitsland in hoge eer, want het gebeurt slechts zeer zelden, dat de mensen zich door de feiten werkelik laten overtuigen. In de regel geven zij er de voorkeur aan uit de rauwe werkelikheid naar het liefelike sprookjesland te vluchten, vooral wanneer, zoals hier het geval is, de machtige, met de militaire verbonden belangen van het groot-kapitaal achter de vorming van de publieke opinie door de kranten staan, - want het is bitter jarelang gekoesterde overtuigingen te moeten opgeven. Daarom wordt om het prestige hoog te houden nog heden ten dage gelochend, dat Duitsland's militaire macht zich tegen de verenigde militaire machten der gehele wereld te pletter heeft gelopen. Veeleer heeft ‘die Heimat die Front von hinten erdolcht’, het volk heeft als 't ware de generaals verraden. Daardoor is de nationale ijdelheid, zich onoverwinlik te achten, onaangetast gebleven en de gehele politiek der laatste 50 jaar gerechtvaardigd. Tenslotte is er een zondebok gevonden: de achtergeblevenen, de uitknijpers, de Joden zijn de schuld van alles.

Dat van regeringszijde het volk niet beter werd ingelicht, vindt zijn oorzaak hierin, dat de regering in haar, deels door haarzelf uitgelokte strijd tegen de bolsjewistiese linkerzijde, de ordelievenden, waarop zij steunde, niet

al te zeer voor 't hoofd wilde stoten. In haar machteloosheid en noodlottige kortzichtigheid heeft de Regering zelfs de mogelikheid van een militaire staatsgreep gelochend, haar eigen tegenstanders bewapend, de arbeiders, op wier steun zij rekenen kon, ontwapend. De Kapp-putsch leed geen schipbreuk op de tegenstand der bezittende klassen en der intellektuelen - deze hebben hem integendeel jubelend begroet - maar op de vastbesloten afweer van het proletariaat en zijn eigen gemis aan in politiek en technies opzicht bekwame krachten.

De economiese oorzaken van deze psychologiese houding liggen voor de hand. De Duitse bourgeoisie heeft een tijdlang - te recht of ten onrechte, dat is hier van geen belang - gemeend dat de tegenwoordige sociale orde, waarop haar bestaan rust, bedreigd werd. In zulke omstandigheden pleegt een heersende klasse in de strijd om haar bestaan zonder bedenking haar beginselen over boord te werpen, om haar bestaan te redden. Men vergelijke Engeland's optreden tegen Ierland. Engeland, dat zich door een zelfstandig Ierland bedreigd voelde in zijn alleenheerschappij ter zee, paste tegen Ierland precies dezelfde beginselen toe, tot wier vernietiging het zogenaamd ten strijde was getrokken. Ook de Franse Republiek heeft in 't begin van haar bestaan in de strijd tegen het Communisme volgens zuiver militairistiese motieven gehandeld. De val der Commune heeft aan duizenden het leven gekost, de Commune zelf maar aan weinigen. Precies op dezelfde wijze schrikken tegenwoordig in Duitsland de heersende klassen in de volgens hun meening nog steeds dreigende burgeroorlog voor geen schending van de democratiese beginselen terug, die haar eigen grondslag vormen.

b) Een wesenlike oorzaak van deze toestanden in Duitsland is ook de imperialistiese entente-politiek ge-

durende de wapenstilstand. De Entente heeft alles gedaan om de Al-Duitsers te steunen en degenen te logenstraffen, die van een zegevierende Entente een vrede verwachten in overeenstemming met haar democratiese tradities.

De Entente legt het overwonnen keizerlike Duitsland van de 5e October de zwaarst denkbare wapenstilstands-voorwaarden op, houdt de krijgsgevangenen vast, heft de hongerblokkade niet op en bezet uitgestrekte delen Duits gebied. Dit is de natuurlike reactie op de Duitse leugens bij het uitbreken van de oorlog, de onmenselike oorlogsvoering, de verwoesting van gehele provincies, de annexatie-pogingen, het tot slaven maken van Polen en Belgen en zo meer. Daarbij komt nog de verhoging van het zelfbewustzijn door wapengeluk, dat ‘de geest der overwinnaars benevelt’. Uit wantrouwen handhaaft de Entente dan ook na de Revolutie de eerst opgelegde voorwaarden en verdedigt dit met de noodzakelikheid van techniese controle.

Voor iedere Duitser, die de Revolutie met hart en ziel had meegemaakt, was dit een buitengewoon zware slag. Want het was de verwachting van alle geestelik zelfstandigen in Duitsland, dat de Entente bij de overwinning haar woord gestand zou doen, dat de oorlog niet gericht was tegen het Duitse volk, maar slechts tegen een innerlik vermolmd feudalisme, dat de wereldvrede bedreigde. Maar nu stelde de loop der dingen op dit punt de Al-Duitsers in het gelijk, die meenden dat in 't geval de Entente zegevierde Duitsland het ergste te vrezen had. De Duitse pers hielp in deze richting een handje mee, door op misleidende wijze verslag te doen van hetgeen bij de wapenstilstandsonderhandelingen voorviel. Zij hield bv. geheim, dat de uitlevering der vijfduizend wagons inderdaad slechts de eenvoudige teruggave betekende van degene, die in België gestolen waren.

Wat was daarvan het gevolg? Het meerendeel der Duitsers moest de oppositie wel wantrouwen, die hun de zaak der Entente als rechtvaardig en een Duitse overwinning als een ongeluk voor de wereld voorgesteld had. De vanzelfsprekende konsekwentie was een innerlike versterking der Al-Duitsers en een feitelike versterking der meerderheids-socialisten, die 'het immers altijd wel hadden gezegd'. Verder heeft de Entente niets gedaan, om de eerlike strijders aan de andere zijde, zoals Eisner, te steunen. Daardoor heeft zij de reactie bij ons versterkt en zo zelf er toe bijgedragen, dat na de Revolutie in Duitsland veelal de oude mensen aan de spits bleven. Met andere woorden, zij heeft juist datgene veroorzaakt, wat zij ons zo zeer verwijt.

Ook hiermee hangt dit alles samen, dat de Revolutie vele geestelik revolutionairen, die van de schuldvraag uitgingen, uit politieke overwegingen op zij heeft geschoven, daar zij het socialistiese partijprogram niet wilden aanvaarden. Deze versterking der meerderheids-socialisten en de tengevolge van de honger vanzelfsprekende oppositie tegen de wapenstilstandsvoorwaarden brachten de wapenstilstandscommissie er toe, gedragen door het vertrouwen van het Duitse volk, het eene protest na het andere in zee te sturen, ook als het niet gerechtvaardigd was, moord en brand te schreeuwen, aanvaarde voorwaarden niet te vervullen, in één woord met datgene door te gaan, wat de Entente een leugenpolitiek moet noemen. Geen wonder trouwens in een land, waar vijfhonderdduizend mensen tengevolge van ondervoeding te gronde waren gegaan, waar alle grondstoffen ontbraken, waar iedere dag in de een of andere belangrijke groep van bedrijven werd gestaakt, waar provincies een politiek op eigen houtje voerden, en waar dus eenvoudig de mogelikheid niet bestond om de opgelegde voorwaarden na te komen. De Entente versterkte dit door

haar politiek van wantrouwen. Want deze politiek steunde de spartacisten, die in de gedragingen der Entente een bevestiging vonden van hun axioma, dat alle burgerlike regeringen even verwerpelik zijn.

De door het wantrouwen der Entente veroorzaakte houding van Duitsland verzwakte dan weer de positie van de eerlike vrienden van de Volkenbond aan de kant der Entente en versterkte er de voorstanders eener gewelddadige politiek. Aan de zijde der Entente zegevierde aldus die groep, die de huidige Duitse regering en in 't biezonder de meerderheids-socialisten, de helpers immers der imperialisten, als dragers van een nieuw imperialisme beschouwt, en in de huidige Duitse politiek slechts de voortzetting van de oude leugenpolitiek ziet. De Entente beantwoordde daarom de Duitse protesten met nieuwe verzwaringen der wapenstilstandsvoorwaarden. Dit rechtvaardigde in de oogen der Duitsers wederom de politiek der meerderheids-socialisten, en zo wakkerden de verzwaring der wapenstilstandsvoorwaarden aan de eene kant en het toenemen van een nieuw Duits chauvinisme elkander wederkeerig aan, hetgeen het lijden van het Duitse volk en de ondermijning van het vertrouwen in de rechtvaardigheid der Entente-zaak en daarmede in de Volkenbond tengevolge had. Tenslotte hebben dan nog de grote economiese moeilikheden, waaronder de Entente, in 't biezonder Frankrijk, te lijden heeft, er toe bijgedragen, de imperialisten aan de overzijde de zege te verschaffen.

Bij de wapenstilstand was 't te verwachten, dat de Entente de krijgsgevangenen dadelik terug zou zenden en de blokkade onmiddellik zou opheffen. Beide dingen waren mogelik en hebben dan ook later plaats gehad. Maar doordat de Entente dit maanden te laat gedaan heeft, heeft zijzelf de mogelikheid, dat een nieuw Duitsland ontstond, vernietigd.

c) Een wezenlike bijdrage tot onderdrukking van een ontwikkeling in vrijzinnige richting in Duitschland heeft de Entente wederom geleverd door het Vredesverdrag van Versailles met zijn imperialistiese bepalingen. Want deze wekten het nationalisme en versterkte daardoor de reactie. Wat men de vrede van Versailles bovenal moet verwijten is dit, dat hij Duitsland meer benadeelt dan dat hij de Entente bevoordeelt. Slechts enkele punten mogen dit afbrekend oordeel over het verdrag staven. Aan de idee van het geschonden recht is allerminst voldoening geschonken, door Elzas-Lotharingen op grond van zogenaamde historiese rechten aan Frankrijk toe te wijzen. Men weet, dat historiese rechten iets volslagen onzinnigs zijn. Een volksstemming zou de levende wil der bevolking tot uiting hebben gebracht en tegelijkertijd de imperialistiese schreeuwers in Duitsland, met hun geroep dat Elzas-Lotharingen door de Fransen overweldigd werd, de mond gestopt hebben. Posen en West-Pruisen zijn eveneens zonder volksstemming aan Polen toegewezen. De stemming in Oost-Pruisen, waar de verhoudingen dezelfde zijn als in de beide genoemde provincies, leverde 95 procent voor Duitsland op. Danzig, waar evenveel Polen zijn als er Duitsers in vredestijd zijn in Parijs, werd tegen zijn wil van Duitsland afgescheiden. Eupen en Malmédy kwamen zonder stemming aan België. De bevolking had wel het recht te protesteeren, maar dit recht werd natuurlijk door niemand uitgeoefend wegens de dan te verwachten uitwijzing. Duits-Oostenrijk, dat in volksstemmingen met overweldigende meerderheid aansluiting bij Duitsland eist, werd 't verboden zich aan te sluiten. Eindelik heeft men in Opper-Silezië nu al sedert drie jaren niet kunnen besluiten tot een definitieve oplossing[1]. Misschien zou iedere oplossing beter geweest zijn dan het heen en

1) Ook dit is, zoals men weet, intussen anders geworden. Red.

weerslingeren en wachten. Tenslotte heeft de Entente tamelik wel op alle punten toegegeven, waarop zij niet had moeten toegeven en niet toegegeven op alle punten, waarop zij dit wel had moeten doen. Als voorbeeld diene de uitleveringskwestie. De Entente had nooit de eis daartoe moeten stellen. Nu zij echter eens gesteld was, had zij ook doorgezet moeten worden, daar nu de nationale instinkten werden aangewakkerd, zonder dat het geschonden recht genoegdoening werd geschonken. Ook ten opzichte van de ontwapening had de Entente krachtiger moeten doortasten. Haar strijd tegen het Duitse militairisme was op grond van bovenvermelde redenen maar lauw. Maar in economies opzicht heeft de Entente van Duitsland zonder twijfel het onmogelike gevergd. Tot de betaling van twee milliard goud-marken en 25 procent van de uitvoer zal Duitsland in de toekomst nooit in staat zijn. Iedere onrechtvaardige of onmogelike belasting van Duitsland echter versterkt het nationalisme en verzwakt de democratiese krachten.

VI. Aan de kant der Entente hebben de grote economiese moeilikheden, waaronder zij - en vooral Frankrijk te lijden heeft, en de vrees dat een werkelik democraties Duitsland de oppositie in het eigen land te zeer zou versterken, er toe bijgedragen de imperialisten de zege te verschaffen.

Door haar politiek ondersteunt de Entente zelf het Duitse militairisme en wel uit drieërlei beweegreden. In de eerste plaats uit angst voor het vermeende Bolsjewisme in Duitsland, dat een leger nodig zou maken om het te bestrijden; vervolgens speelt de bekende theorie van het Europese evenwicht waarschijnlijk weer een rol in de Engelse politiek; en ten slotte weten de Franse militairen heel goed, dat alleen het bestaan van het Pruisiese militairisme hun een reden van bestaan verschaft en zij wachten zich natuurlik wel door de wezenlike ver-

nietiging daarvan hun eigen bestaan te ondermijnen. Zo zijn dus de tegenwoordige toestanden in Duitsland niet het gevolg van de een of ander specifiek Duitse mentaliteit, maar zij zijn in de eerste plaats histories bepaald en zij ontstaan iedere dag opnieuw, aan de ene kant door de vrees van de Duitse bourgeoisie voor haar bestaan, aan de andere kant door het feit, dat het optreden der Entente juist de imperialisten steunt.

De Entente heeft het in haar hand door een democratiese politiek de democratie in Duitsland van een schema tot levende werkelikheid te maken.

Drie kostbare jaren zijn sedert de 9e November verstreken. Niets is gebeurd. Nog is het niet te laat. Maar de tijd dringt.

Gedichten
door Mr. L. Ali Cohen

Metamorfozen

Veel eeuwen zijn nu in mij luid geworden,
In velerlei gestalten ga ik peinzend rond -
Dit leven laat mij los - daarin verdorden
De schaamle schatten, die ik daaglijks voor mij vond.

Zie thans hoe 'k in mijn tuin heliotropen
Zamel... hoe geurt van ziek verlangen de jasmijn!
Maar in mijn oogen, die zijn bloed-beloopen,
Glanst van een matelooze lust de schrille schijn:

Eens was ik priester-koning, en de knapen
Dansten extatisch mij hun vreemden zwoelen dans -
Eens was ik slaaf van Perzische satrapen
En moest ik aan hun geil gent mij geven gansch -

Nog weet ik hoe mijn zijden haren geurden
Toen ik den Doge diende, die zoo dol van lust
Was, dat hij zijn steeds starre trots besmeurde
En mijn granaten lippen zocht als laatste rust -

Vol wreede wraakbegeerte wilde ik woeden
Tegen de ketters van de heil'ge Moederkerk,
Ik liet hen geeselen met scherpe roeden
En vond een sombre wellust in mijn beulenwerk -

In gouden glorie Zonnekonings-page
Danste ik met schoone vrouwen vol hoflijken zwier
En minnekoosde achter een bosschage...
En ik hanteerde meesterlijk mijn rap rapier! -

Broeiende brand van revolutie-vuren
Dreef mij voort onder 't àl-verwinnend rood,
Een wanhoop loerde in al die wilde uren
Toen wij duizenden zonden ten schavotten-dood -

...Ik zwerf langs verre godverlaten wegen,
Mijn stam is uitgeworpen en altijd vervloekt,
Ik vlucht en bedel angstig en ik zegen
Wie even medelijdend in zijn zakken zoekt...

Nu zie ik - was dit in ditzelfde leven -
Mij moeizaam, zwaar-bepakt, marcheeren als soldaat,
En mijn gedachten, die van liefde beven,
Wieken naar wie hun lied koel-onbewogen laat...

De nacht is bloeiend om mijn wakend droomen,
Ik huiver en vind 't hopelooze smachten weer
Dat aller dagen druk in mij doet komen -
Maar in mijn tranen weet ik dat ik, treurend, leer.

Het lied van een paria

‘Mijn vader was een priester,
Mijn moeder was een hoer -
Ik ben hùn zoon... wie kiest er
Zelf 't lot dat hem weervoer...

Tusschen de veile meiden
Werd ik een schoone knaap
Mij suste in lust en lijden
Een moede vrouw in slaap -

En voelde ik vaak heur monden
Vreemd-wild op mijn gezicht
Dan wist ik - jong - de wonden
Die haar hadden ontwricht.

Zwervende werd ik ouder
In een verdorven sfeer
Steeds zag 'k de stad vertrouwder,
Mijn leven nam geen keer -

Tot eens één die kwam zoeken
Voor zijn ziek hart een troost
In de al te duistre hoeken
Waar bittre liefde poost,

Mij zag en zeer ontstelde -
Ik lachte, maar hij lei
Zijn handen op me... er welde
Iets ongekends in mij.

Hoe zal ik zingen van de
Dooltochten aan zijn zij,
Zijn waanzin en mijn schande,...
Het is allang voorbij.

En 'k dwaal weer door de straten,
Bedel, ziek of gezond,
Ik zie op de gelaten
Der menschen wat mij schond:

Dat 'k slaaf ben van ellende
Schandelijk de uren slijt
Alsof ik zelf kan wenden
Het leven dat ik lijd...!

Mijn vader was een priester
Mijn moeder was een hoer -
Ik ben hùm zoon - wie kiest er
Zelf 't lot dat hem weervoer...'

Voor en tegen Dostojevsky
door Dirk Coster

II

De theoreticus der modern religieuse stroomingen Dr. G.H. van Senden, heeft een uitvoerige studie gepubliceerd, ‘Dostojevsky gezien door een Germaan’, een titel dien men als volgt zou kunnen variëeren: Dostojevsky, den Rus, gezien en afgeweerd door een Germaan. De algemeene stellingen, waarop de schrijver deze afwijzing baseert, zijn van buitengewone belangrijkheid. In een breed fresco worden ons de drie hoofdmomenten der religieuse ervaring in hun essentieele beteekenis voor oogen gevoerd, zooals zij zich openbaren in de Semitische, Aziatische en Germaansche cultuurkringen. - Maar misschien betreurenswaardig is, dat deze stellingen daarna hun aansluiting vinden aan het levenswerk en de gedachtenwereld van Dostojevsky. Deze aansluiting schijnt met volslagen kunstmatigheid gedaan. Het komt ons voor, dat de schrijver nergens er in slaagt, om van uit deze stellingen den weg te vinden tot Dostojevsky's wezen en dit ook maar één oogenblik te beroeren. - ‘Alles verstehen’, dit zeker is ook de tendenz van Dostojevsky. - Maar zij is geen speciale tendenz van Dostojevsky alleen. - Deze drang tot ‘Alles verstehen’ is ten slotte in alle de drie cultuurkringen die Van Senden aanwijst, de groote en overheerschende drang, de algemeen menschelijke drang naar waarheid, de drang de dingen te zien zooals ze in hun constructie zijn, de menschen te kennen in hun verborgenheid, die

zij verheimlijken of die hunzelven niet bewust is. Het intellect der menschen heeft met alle paradoxen reeds zijn fonkelspel bedreven, maar wellicht is nimmer nog de paradox gewaagd, dat ooit uit onkennis eenig heil zou kunnen komen, en dat de onbegrepen mensch rechtvaardiger zou kunnen bejegend worden dan de begrepen mensch. En al zou Dr. van Senden de laatste zijn, die deze uitdagende paradox zou wenschen op te stellen, het aanhoudende, als 't ware rhythmisch wederkeeren van deze samenvatting: ‘alles verstaan en alles vergeven’, steeds in denzelfden mild-afwijzenden zin, brengt hem toch zeker onwillekeurig tot aan de grens van deze paradox. En men heeft eenige moeite te concludeeren, dat het wezenlijk bezwaar van Dr. van Senden tegen Dostojevsky zich tot het volgende reduceert: dat dit alles ‘verstehen’ de neiging toont, door te slaan tot een alles-vergeven. Toch heeft men maar even de gedachte te laten gaan langs de voornaamste conflicten van Dostojevsky's werken, om de volkomen onhoudbaarheid van deze bedenking onmiddellijk in te zien. Hij die het boek van den toorn, van d e n t e g r o o t e n t o o r n heeft geschreven, - hij zou alles willen laten gelden? H i j l i e t t e w e i n i g g e l d e n, - dat is het eenige wat men hem zou kunnen verwijten. Zijn bezorgdheid voor de toekomst der wereld werd tot toorn, en zijn hevige ziel dreef dien toorn soms tot razernij. Hij die als kunstenaar nimmer den mensch misduidde, die geen vreemdheid en nicht-verstehen kende, ook tegenover den mensch die in wezen en gedachten het verst van hem verwijderd leefde, hij misduidde de beteekenis van sommige historische gedachten. - Hij die de duivelsche individuen doorzag, omdat ze er nu eenmaal waren en zooals ze waren en nog altijd zijn, - hij die met schrikkelijke helderheid zag dat hun booze wil zich jubelend werpen kon in het kleed

der moderne ideeën als in zijn geëigende vermomming, - heeft terwille van dit gevaar, terwille van deze enkelen, die ondertusschen zeer velen zijn, gansche historische en historisch-noodwendige processen verdoemd. Hij kortom, die nimmer zondigde tegenover den mensch[1)], heeft gezondigd tegen ideeën. Hij heeft te snel en te hartstochtelijk veralgemeend, - en dat is een groote zwakte van den grooten kunstenaar geweest, al vergeet men hier immer de bestaande verontschuldiging, namelijk de historische noodzakelijkheid dier eenzijdigheid in aanmerking te nemen, waar Dostojevsky recht op heeft als ieder ander mensch, en die men hier minder d a n b i j i e d e r m e n s c h v o o r h e m l a a t g e l d e n. Maar hoe dit zij: dit is in ieder geval alreeds het t e g e n d e e l van 'alles vergeven'. Hij die juist Iwan laat worstelen met den boozen wil van zijn verstand, die hem het 'alles is veroorloofd' voorgeschreven heeft, en hem aan dezen wil in (tijdelijke) krankzinnigheid ten onder laat gaan, - hij zou alles laten gelden? Hij die den moordenaar Raskolnikov onder den drang van zijn geweten laat bezwijken? Enkel een verwijzing naar, niet eenmaal een verklaring van deze hoofdproblemen van Dostojevsky's werken kan reeds volstaan, om deze definitie te weerleggen. Juist op zichzelve, in zooverre dat een alles verstaan wellicht niet tot alles vergeven mag verzwakken - heeft zij met Dostojevsky niets uit te staan. Weet Van Senden niet, dat hij zelf gespot heeft met deze neiging, om het alles verstaan tot een alles vergeven te ontkrachten, die hem als Westersch-wetenschappelijke tendenz de tegenpool zijner idealen leek? Dat geen sarcasme hem voor deze tendenz bijtend genoeg was? - Hetzelfde geldt voor de z.g. 'ontgrenzing der persoonlijkheid'[2)], die Dr. Van Senden in Dostojevsky vreest. - Maar het eerste hoofdwerk van Dostojevsky heeft één centraal probleem, één stelling liever waaruit

zich heel het innerlijk drama verder ontwikkelt: ook de persoonlijkheid deroude woekeraarster, de menschelijke luis, is heilig en onaantastbaar. Wie haar aanrandt en vernietigt, tast God aan. Welk een vondst! Welk een roerende levende erkentenis van wat men, tot begrippen teruggebracht, kan noemen met Van Senden: de heiligheid der grens! Welk een wonderbaar voorbeeld van het hoogste Germanendom heeft Dostojevsky dan gegeven! - Maar boven de misdaad, boven de zwakten en verdwalingen der menschen, boven de grootste misdaad zelfs die zich aan deze heilige persoonlijkheid vergrijpt, daar bovenuit rijst altijd nog het mededoogen, - niet de liefde die de vergelding uitschakelt om den mensch ten prooi te laten aan het geweten, maar de liefde die altijd verband blijft voelen en zelfs in den misdadiger nog gelooven blijft. De liefde die dus niet afsnijdt en niet afsnijden kan, omdat scheiding geen liefde is. Hoe kan men daar bezwaar tegen hebben? Is dan de bloedwraak, gesublimeerd of niet, het symbool van het Germanendom? - Het afsnijden, uitwerpen en vernietigen? Is de vergelding van het onrecht haat tegen den onrechtvaardige? Zij is het, zij is het in werkelijkheid in ons allen, maar is het een ideaal? Neen, zegt Van Senden, de Germaan wil het mededoogen ‘ook wel’. - Dit is de gevaarlijkste uitdrukking, die men in dit verband zou kunnen gebruiken. - Een religieuse zielsgesteldheid, die niet vóor alles mededoogen, mededoogen en nogmaals mededoogen wil, - die niet opeens en onmiddellijk de noodzakelijkheid van dit mededoogen hel voor oogen ziet, die dit mededoogen echter ‘ook wel wil’, - zou een hoogmoedige hoon aan God zijn, zoo men hier als van een persoonlijk wezen kan spreken - of anders een hoon aan onszelf en een hopelooze ontwrichting van het elementair-geestelijk richtingsinstinct in ieder mensch. Een religieus streven, dat hier aarzelt in zijn uit-

drukking, zou in angstwekkend korten tijd tot een misgewas van hardheid kunnen ontaarden, wezenlijke hardheidmetfranje van slappe welwillendheid, van ‘ookwelwillendheid’. Het Calvinisme is hier een dreigend historisch voorbeeld, hoe uit verwrongen aanvangsstellingen op den duur ontzettende ontaardingen in de geesten kunnen ontstaan. Het zijn de gedachten zelf niet die ontaarden. Gedachten zijn abstracties en bestaan slechts door den mensch. Maar de natuurlijke wreedheid van den mensch en het natuurlijk wreede instinct weet feilloos de plaatsen te vinden waar groote gedachten wankelen, om ze vervolgens tot een rechtvaardiging van zichzelf om te wringen. De Heer Van Senden moge ons vergeven, dat wij den nadruk leggen op het gevaar dezer uitdrukking. Wij weten wel, dat, al staat zij gedrukt, ze voor Van Senden niet wezenlijk kan zijn. Zij ontstond waarschijnlijk uit de behoefte, om in het bewustzijn een antithese te vinden tot Dostojevsky. Deze moet natuurlijk te vinden zijn - want niets kan zonder antithese bestaan - maar hier heeft Van Senden zeker de verkeerde gekozen. - De Germaan echter, zegt van Senden, ‘wil ook kampen’, en daarom kan hij geen absoluut mededoogen, geen ‘alles vergeven’ in zichzelf toelaten. Hij wil een ‘kamp om waarden’. Maar hier kan men vragen: wat is dat dan, een ‘waarde’? Toch niets anders dan die toestand die men het geluk der ziel kan noemen, en de goedheid of de liefde waaruit dat geluk kan geboren worden, een liefde voor één mensch die zich kan verwijden tot een liefde voor meerderen, voor de menschheid, een liefde tot de menschheid die zich kan omzetten tot daden voor de menschheid, daden voor de menschheid die naar de best-geordende levensverhoudingen streven, daden die het kwaad afweren dat deze verhoudingen bedreigt, maar hoe tallooze waarden

ook uit deze ééne bron-waarde verder af te leiden zijn, de hoofdwaarde blijft altijd de liefde in haar positieven vorm van geluk en in haar negatieven vorm van mededoogen. Buiten deze liefde zijn geen waarden mogelijk, alleen scholastische schema's. En zoo iemand om deze waarde heeft gestreden, dan is het de kunstenaar en de mensch Dostojevsky. - Men kan verschillen met Dostojevsky - en dit doen uitdenaard vele Westerlingen - over de methoden van dien strijd, - maar de intensiteit van dien strijd in Dostojevsky kan men niet ontkennen. En hier is eigenlijk het gansche probleem al opgelost, want wat wenscht men meer? Dat Hermann Hesse beweert, dat het de Karamozovs weinig 'kümmert' wat op aarde staat of valt[3)], - dit is een zoo blinde wanbewering, dat men zich begint af te vragen, of het niet beter geweest ware voor dezen schrijver, Dostojevky's werken te herlezen in plaats van er een brochure tegen te schrijven. Men vergeve ons de scherpe uitdrukking, maar groote schrijvers moeten van tijd tot tijd herlezen worden. Teveel indrukken schuiven zich anders tusschen den schrijver en het huidige moment. Heel het Dostojevs-kyboekje van den heer Hesse trouwens geeft het beeld van een expressionistisch-verwrongen, nieuw-Duitsche Dostojevsky! En Hesse, wanneer hij alle Duitsche navolgers vergeten had en opnieuw naar Dostojevsky zelf gegrepen had, zou dan weer de scène gelezen hebben, waarin Iwan al zijn lijden, heel zijn stille en brandende razernij over het lijden der wereld, het lijden der kinderen uitspreekt (en zelfs in den zuivere Alioscha wekt dit verhaal een wolfshonger naar wraak, naar bloedwraak ditmaal, die de ziel niet goed vindt, waar zijn lippen met een bleeken glimlach op hetzelfde oogenblik reeds over treuren) - hoe Alioscha, als een 'Russische Mercurius' dienend rondgaat van den een naar den ander,

en er toe bestemd was, die taak over een wijder gebied uit te breiden, en al die anderen, die verteerd door verlangen of drang naar de menschheid zijn. Hun verstand, dat onder den aanstoot dier liefde werkt, wijst hun andere wegen tot verwerkelijking aan, maar de gronddrang van hun wezen en ook de wezenlijke beteekenis hunner boodschap is een daadwerkelijkheid van liefde. Als het hun daad nog niet is, dan is het hun droom. Socialistische theoriën bouwen zij niet op, nòch hoort men ooit van bepaalde economische systemen. Maar sinds wanneer gaan wij aan den kunstenaar vragen, ons die te geven met de tabellen en bewijzen? Nooit was dit de taak van den kunstenaar; het is de taak van den staatsman of den econoom. De kunstenaar kan slechts den algemeenen levensaanstoot, den aanstoot tot liefde en schoonheid geven, opdat deze levensaanstoot tot liefde en schoonheid zich in den anderen mensch omzette tot verhevigd en gezuiverd leven, en tot daden n a a r d e n a a r d v a n d i e n m e n s c h. - Het uiterste en eenige wat men den kunstenaar nog zou kunnen vragen is: concentreert zijn aandacht zich vóór alles op het lot zijner ziel of omvat zijn bekommering om zijn ziel tegelijkertijd het lot der wereld? Bij Dostojevsky is de bekommering om het lot zijner ziel onherroepelijk tesamen geweven met de bekommering om het lot der wereld, - hij is dus de apostolische kunstenaar bij uitstek, en niets is verwarrender, het contemplatieve Aziatisme en den apostolischen Dostojevsky hier in één adem te noemen. - Zelfs de uiting van Iwan ‘zoolang er nog één kind onrechtvaardig lijdt op aarde, zoolang zal ik weigeren de eeuwige Harmonie te aanvaarden’, kan in zijn razende opstandigheid slechts uit het hart van den apostolischen kunstenaar komen, al is deze bekommering om de wereld hier tot opstand verkeerd. - Kortom, boven de verwarde menschenvolte van Dostojevsky's werken, die de men-

schenwereld is, die met locale verschillen aller wereld is, rijst de dubbele droom van zijn apostolische ziel: de oneindige ontwikkeling van iedere ziel tot in ondenkbare volmaking en vreugde, en daaraan aansluitend als voorhof en opgang: de even intense maatschappelijke droom van een geordende, van haat gereinigde wereld, die alle ziels-ongelijkheid erkennend, bestaan zal door wederzijdsche liefde en eerbiediging en die dan hoofdzakelijk (hoofdzakelijk, zij 't niet absoluut) v a n b i n n e n u i t d e n m e n s c h ontstaan zal moeten. Dit ideaal is niet direct bepaald, maar op de wijze der kunst verschijnt het telkens als een visioen boven deze wereld. Dat is het, wat de Staretz Zossima uitspreekt[4], - dat is ook de drang waartoe de zinnelijke woede van den nieuwen mensch Dmitri zich omzet, als hij wedergeboren wordt in de liefde en dadelijk begint te droomen van 'het groote lichte werk', dat allen samen, Grouchenka en hij en allen samen, zullen volbrengen. - Moge dan een tijdelijke onvermijdelijke reactie tegen de waanzinnige gedachtevervlakking van het radicalisme der jaren '60 hem soms ertoe gedreven hebben, dien droom éénzijdig te verklaren, moge dus de angst voor deze ideeënvervlakking hem o p g e j a a g d hebben[5], omdat hij een mensch was en geen God, omdat hij niet kon voorzien dat dit radicalisme aan zijn eigen dwaasheid weer ten gronde zou gaan, - nooit ten slotte is er een ideaal aan de menschheid gegeven, dat niet de begrenzingen toonde van de tijd en plaats waar het ontstond. En hoe zou men dus kunnen zeggen, dat hij aan maatschappelijke bekommering gevaarlijk vreemd bleef? - Een algemeene roep stijgt juist uitzijn standaardwerk op: 'werk dag in dag uit, maar niet voor u zelf, - dien de menschheid ononderbroken, dan zult gij vrede vinden.' - Hoe kunnen wij den moed vinden, in Westersche hoogmoed dezen roep terug te stoo-

ten als voor ons n i e t b r u i k b a a r ?[6] En zoo het evenwicht verstoord zou kunnen worden door den onstuimigen drang der weêrgeboren Dmitri's, die de lichte wereld nu morgen, niet later dan morgen verwerkelijkt willen zien, - waartoe heeft de Westerling dan dat prachtig verstand en dat onfeilbaar maat-en grensgevoel ontvangen, waartoe anders dan om dezen droom in zijn practische verwerkelijking tot harmonischer tempo's in te teugelen en door meerdere bezinning te verzuiveren? - Waarlijk: de Westerling, of zoo men wil: wij Westerlingen mogen dankbaar zijn, dat zulk een onstuimige roep die de geesten aangrijpt door zijn onontkoombare fascinatie en hartsdirectheid, hem beletten kan, in dat prachtig maatgevoel te verdorren en verstijven. - Neen, ook voor Europa heeft de arme Dmitri in de gevangenis zijn 'groote Hymne' gezongen!

En tot welk een miskenning der levende schoonheid men verleid kan worden, wanneer men deze benadert met te wijd-uitdwalende algemeen-cultureele beschouwingen, het wordt bewezen door de enkele directe voorbeelden, die Dr. Van Senden geeft, de kinderlijk-een-voudige scène, zoo vertrouwelijk en goed, waarmede het verhaal 'de Idioot' opent, van den knecht en Vorst Myschkin in de antichambre van generaal Jepantschins huis, waar vorst en knecht 'als menschen met elkander spreken,' een uitzondering zeker, maar die zich altijd en overal God zij dank herhalen blijft, en de laatste ontzaglijke scène waar het boek mee sluit: de beide minnaars tesamen wakende bij het lijk van de vrouw, die één van hen uit liefde doodde. - Van Senden ontdekt hier 'evenzeer gebrek als hoogheid.' Germaansche dadendrang in den meer dagelijkschen zin des woords zou hier inderdaad onmiddellijk de politie geroepen hebben. - 'Al is hier te zeggen', zegt Van Senden, 'dat Myschkins wezen deze mogelijkheid aangeeft'. Ja, maar er is

hier nog iets anders te zeggen. - Er is hier te zeggen, dat juist het wonder, het essentieele wonder van Dostojevsky's genie is, dat hij de onbegrensd schijnende mogelijkheid tot eenvoud verklaart en plotseling als van zelf doet spreken. Er is hier te zeggen, dat het innerlijk motief dat deze groep doet ontstaan, die opzichzelf een onmogelijkheid zou zijn gebleven, wanneer Dostojevsky haar niet had beschreven, van de eenvoudigste en droefste waarheid is: 'wij zijn de eenigen, die werkelijk van haar hebben gehouden, laat zij dan vannacht nog bij ons tweeën blijven.' Hier blijkt het gevaar der philosophische dialectiek die op het levend kunstwerk wordt aangewend. De loutere principaliteit wordt hier een ijzeren wals, die het eenvoudigste leven mechanisch verplettert.

Ten slotte: de eindeloosheid van tijd die de Germaansche geest zou noodig hebben, om 'hare waarden te verwerklijken'. - Dit ten slotte zou neerkomen op een uitschakeling van alle mystiek, - en Van Sendens eigen beschouwing over het mystische oogenblik, en daarbij de gansche rij van Germaansche denkers vóor hem die tot Eckehardt terugloopt, is er om te bewijzen, dat juist de Germaansche geest immer begrepen heeft, d a t w a t w e z e n k a n , r e e d s i s . Wil men van Dostojevsky's mystiek spreken, dan heeft ook deze geen andere beteekenis dan een herleving en vernieuwing van dit oude algemeen Christelijke bewustzijn. Ook bij hem de twee-eenheid van belofte, mystische belofte, in Raskolnikov, Dmitry, Alioscha, Kiriloff[7)], Myschkin in steeds sterker mate en zuiverheid, - en de eindeloosheid van tijd, die ondersteld wordt, om deze belofte wezenlijk te verwerklijken. En hoe donker en doelloos zou het leven zijn, zonder deze belofte. - Tot welk een troostelooze abstractie werden alle mogelijkheden der toekomst, als

er nu niet reeds op hetzelfde oogenblik iets was in den mensch, dat in deze toekomst leeft. Sterker nog: het is onmogelijk Dostojevsky te aanvaarden, zonder tegelijk de eindeloosheid of ontslagenheid van tijd aan te nemen, die deze levens noodig hebben, om hunne mogelijkheid te verwerklijken, wezenlijk te verwerklijken. Men kan dit bijgeloof noemen, - maar aannemen moet men het. De belofte der ziel in zijn personen, van de meest verworpenen tot de meest gerijpten, blijft hier op aarde belofte, en er is geen extase zoo vervoerend, die niet terzelfdertijd haar karakter als belofte openbaart, - maar de stijgende intensiteit dier beloften onderstelt de andere dan tijdelijke toekomst waarin deze zielen ze zelf verwerklijken zullen. - Voor hen, zelfs voor de meest verworpenen onder hen, kan met de meest mogelijke reden het woord van den Germaan Goethe gevarieerd worden: ‘en deze krachten zouden verloren gaan? Dat is niet mogelijk.’

En inderdaad: neemt men alle fijne definities van Dr. Van Senden tesamen en past men ze vervolgens op Dostojevsky toe, men zou geneigd zijn uit te roepen: ‘Dostojevsky, welk een Germaan, welk een wonderbaar voorbeeld van Germanendom!’

III

Zeer verrassend is in de intellectueele wereld de afwering geweest van Dr. J.D. Bierens de Haan, den leider van het huidige philosophische denken. Zij berust alleen op de lectuur der ‘Karamozovs’, doch aangezien dit werk, ook volgens de algemeen uitgesproken meening in de enquête, het centrale werk van Dostojevsky moet heeten, waarin alle elementen van zijn wezen, zij 't soms in scherpe verkorting, zijn tesamengevat, mag dit oordeel geldig heeten voor den ganschen Dostojevsky.

Wij hebben in het stuk van Dr. Bierens de Haan de

volgende essentiëele motieven gevonden, waarop deze afwering berust.

> A Dat 'de tegenstelling des levens niet redelijk doorzien, maar emotioneel ervaren wordt. Want alsdan is zij chaotisch, maar eerstvoordeschouwende redelijkheid wordt zij kosmisch, d.i. worden de tegengestelden gerangschikt in het verband der levensorde'.
> B 'Bij D. doorziet de lezer niet dat het leven een groot proces is, waarin de geest zijn vernedering doorleeft om tot zijn hoogte te komen. In de emotioneele sfeer ontbreekt de orde der Idée. Het heilige gaat naast het misdadige als een evenwijdige lijn. Hier ligt het chaotische der tegenstelling: het heilige is niet zinrijker dan het misdadige, al is het beter, wenschelijker en gelukkiger. Het is een andere en schoonere fataliteit, waaraan de aldus gebouwde ziel evenmin ontkomt als de misdadige ziel aan de hare. Leeft niet in de Karamozovs elk wezen onder de fataliteit van zijn temperament? Ook een gelukkig fatum is mogelijk.'
> C Het Karamazov-wezen dat in de één naar rechts uitviel, viel in de andere naar links.

Het doet merkwaardig aan deze scherpe, feilloos sluitende formules te lezen. Want er is een Westersch genie, juist een Westersch genie, waarop zij met merkwaardige preciesiteit toepasselijk zouden zijn. Alles wat Dr. Bierens de Haan zegt over de verwarring der emotioneele ervaring, die de wereld niet ordent, die de wereld ziet als een reusachtige tuin van menschelijke gewassen, monsterlijke en wonderschoone naast elkaar al naar het toeval der natuur, maar alle waard te worden afgebeeld in naam van het leven, zonder dat in dit afgebeelde leven een zedelijke en redelijke ordening wordt gebracht, - dit alles geldt met treffende zekerheid voor één der groote, zoo niet de grootste der Westersche kunstenaars, de grootste der aanschouwers, de grootste kunstenaar kortom der horizontale lijn. Het is Shakespeare.*) Dr. Bierens de Haan vindt zelfs een definitie,

*) Zie o.m. Emil Lucka in zijn 'Grenzen der Seele', Just Havelaar in Persoonlijk Idealisme.

die in haar uiterste kortheid een geniale vondst zou zijn, mits zij voor Shakespeare zou mogen gelden: ‘bij hem is de beweeglijkheid zonder beweging.’ - En zou er nu daarentegen één kunstenaar genoemd moeten worden, die van deze formules het verst verwijderd staat, - dan zou dit wellicht niemand anders dan... Dostojevsky kunnen zijn: de grootste kunstenaar der verticale, der Gothische lijn, de ordenende bij uitnemendheid, wiens gansche menschenwereld in haar uiterste verscheidenheid en volte, waarneembaar blijft als een omhooggaand scala, een scala van menschelijkheid, één gestadig dringen, vallen en stijgen, - dat zich onophoudelijk en hartstochtelijk op en neer beweegt tusschen twee punten, de diepste en hoogste, de donkerste en schitterendste die misschien ooit een schrijver beschreven heeft: het wezen van Stafrogin in zijn donkere leegte, de ziel van den Idioot in haar vernietigende vreugde: hel en hemel, of beter helsch en hemelsch leven. Dit is dus de groote en centrale daad die Dostojevsky voor het menschelijk bewustzijn volbracht: - hij heeft de grenzen der menschelijkheid verder uitgezet in het onbekende, in wat tot nog toe mysterie was. En dadelijk daaraan aansluitend zou men als zijn tweede daad kunnen noemen: hij heeft in dit menschelijk bewustzijn opnieuw de zekerheid gewekt, dat het leven dat zich tusschen deze grenzen beweegt, stijgend leven is, en zoo dan niet daadwerkelijk stijgend, dan toch beheerscht door de wetten van die stijging. - Neen, zegt Dr. Bierens de Haan, het leven daartusschen is bewegelijkheid juist zonder deze beweging resp. stijging.

Van de gansche menschelijkheid die zich in zijn vorige werken beweegt, heeft Dostojevsky in zijn laatste werk als 't ware een verkorte symbolische samenvatting gegeven. Dat dit een geïntensifieerde samenvatting is, men mag het eigenlijk niet beweren. - Want zeker is, dat

de grensfiguren in de andere werken in sterker intensiteit verschijnen: Vorst Myschkin is een oudere, hoogergestegen Alioscha, en Iwan is nog slechts halverwege de vreeslijke diepte gegaan, waarin Stafrogin halfverborgen leeft. Slechts één figuur ontwikkelt zich tot zijn uiterste intensiteit: hij die men kortweg den mensch zou kunnen noemen: Dmitri, het kind der aarde, wiens wezen het tragische slagveld is van alle driften dier aarde. Maar toch, al zijn deze figuren meer menschelijk-benaderbaar, al blijft hun wezen zich meer in de middenregionen van het leven bewegen, - toch vat Dostojevsky hier symbolisch samen, omdat nergens in zijn andere werken ze zoozeer tegelijkertijd verschijnen en in zoo scherpe wisselwerking tot elkaar staan. Het is of hij een innerlijke waarschuwing ontvangen had, dat het afscheid naderend was, en hij zich nog eenmaal op zijne wijze, dat is in één groot visioen bezinnen wilde op het gansche leven zooals het hem verschenen was: een strijd tusschen twee oneindigheden. Deze Russische familie, die zich verwijdt tot een menschheidsfamilie, - de vader Feodor, die als de heete oergrond des levens verschijnt, niets dan naamlooze, doellooze ‘ungeheure Lebensgier’, en het steeds hooger-georganiseerde leven dat uit hem komt: de zonen Dmitri, Iwan en Alioscha, zij zijn een samenvatting van de menschheid, in hen - om met Dr. Bierens de Haan te spreken - ‘doorleeft de geest zijn vernedering om tot zijn hoogte te komen.’ Zij zijn stijgende stadia van menschelijkheid, telkens intenser wijzen waarop de mensch kan leven, met alle gevaren en schrikwekkende mogelijkheden die den mensch in ieder stadium bedreigen. - van den klauwslag en de sprong van het prachtige menschdier, door het machtiger verstand tot de straal der magisch-geworden ziel, die van alle kracht de machtigste is en toch wellicht dezelfde kracht, die eenmaal in de giftige diepten der natuurlijke aanvang zich blind

en woedend in zich zelf verwielde. - Trouwens: omtrent de symbolische beteekenis dier vier karakters bestaat thans sinds langen tijd geen twijfel meer, - en ook Dr. Bierens de Haan bestrijdt dit niet direct; het eenige, wat hij aan den sterksten twijfel onderhevig maakt, is de vraag, of deze stadia van menschelijkheid merkteekenen eener ontwikkeling beteekenen, of wel een toevallig fatum van karakters, een Shakespeareaansch tegelijkertijd zijn, - door welk toeval alle beteekenis van 'redelijke ordening' verloren raakt.

Dat dit niet verloren raakt, dat deze beteekenis zich onbetwijfelbaar openbaart, dat is het wat wij niet alleen beweren, maar ook bewijzen moeten. Nu is het afdwingen van bewijzen aan een levend kunstwerk niet alleen een bitter, onnatuurlijk, maar ook een moeilijk werk. Hier heeft men alleen een materiaal van aanduidingen en nuancen, even reusachtig van omvang als onbepaald van wezen. - Het komt ons allereerst voor, dat de oorsprong van Dr. Bierens de Haans bewering gezocht kan worden in de eigenaardige dubbelzinnigheid van Dostojevsky's aanvangsstelling: zijn realistische aanduiding der 'erfelijkheid,' - die dan toch tegelijk weder een symbolisch karakter heeft. Dr. B. de H. heeft waarschijnlijk gezegd: het is een dom toeval, dat uit zulk een verloopen vader tegelijkertijd een mensch in den koninklijk-smartelijken zin van het woord, een duivel en een heilige voortkomt. Waar blijft de redelijkheid des levens als uit de kiemen van een zelfden verachtelijken vader, door een kleine wijziging van kiemverhoudingen, ziel en on-ziel ontstaan, - een dom uiteen vallen 'naar links of naar rechts?' Inderdaad: waar blijft de redelijkheid des levens tegenover het onoplosbaar probleem, de verpletterende domheid van de erfelijkheid? - Hoe komt het, dat er zuiveren van ziel geboren worden en misdadigers? Hoe komt het, dat uit

een stroeve, dorre koopman Goethe werd geboren, het rustig stralend symbool van heel de geesteskracht van het werelddeel Europa? Dr. Bierens de Haan brengt hier wellicht de groote kwellende vraag der erfelijkheid, het eeuwige raadsel zoo dom, dat de mensch het meestal schuw vermijdt, - Dr. Bierens de Haan brengt deze vraag vanuit het leven, waarin zij niet beantwoord kan worden, over op Dostojevsky's kunst, waarin zij evenmin beantwoord wordt, omdat op aarde geen positief antwoord op deze vraag bestaat. Men moet zeggen, dat deze misvatting zeer voor de hand ligt. Men kan zich bij voorbeeld een Fransch schrijver denken, die door middel van zulk een erfelijkheids-symboliek zijn bitterste bedoeling bij uitstek scherp zou kunnen openbaren: ‘alles is toeval en waanzin in het leven, het valt uit naar links of naar rechts, - maar de schuld van dat naar-links-vallen moet verder de ongelukkige dragen, die ondertusschen nooit gevraagd heeft om te mogen leven!’ - Een honende nadruk dus op het toeval des levens. Maar uit heel het werk van Dostojevsky is met mathematische zekerheid vast te stellen, dat zulk een zelfmartelende nadruk in deze symboliek der erfelijkheid niet kan verborgen liggen. Hij aanvaardt het toeval des levens bij het wilsbesluit van zijn geloof. Hij verklaart het niet, hij aanvaardt het, en doet hiermede trouwens niets anders, dan ieder ander, die van de menschenziel iets meer aanneemt, dan wat in tijd en ruimte ervan zichtbaar wordt. Het ontzettend probleem der erfelijkheid is nooit door logiek te overwinnen, slechts door een geloof te overspringen, door een aanvaarding per se. - Welke beteekenis dan aan te nemen? Om tot een oplossing te komen, hebben wij hier slechts te denken aan die andere groote symbolist der wereldlitteratuur: aan Dante. Zij hebben veel gemeenschap, en het is te verwachten, dat later eeuwen hun namen dik-

wijls tesamen zullen noemen. Zij hebben allereerst dit gemeen, dat het onmogelijk is, hun symboliek concreet uit te cijferen. Men zou het groote levende mysterieuse kunstwerk schenden, wanneer men zulks waagde.

Zij hebben nog meer gemeen. Dezelfde grondwaarheid, die Dante ertoe drong, om naast zijn drie-eenige wereld een nevenhel te scheppen, - de hel voor hen die nimmer leefden, en die de hel zelf met verachting uitstootte, - diezelfde grondwaarheid bracht Dostojevsky tot zijn symboliek der erfelijkheid. Leven dus voor alles! geloof aan de mogelijkheid van alle leven! - En Feodor Karamozov leeft! Een 'ungeheure Lebensgier' woelt in hem, - en hoe woedend die bittere aanvang zich in zichzelf verwoelt, in de kracht dier woede ligt de mogelijkheid besloten, dat eindelijk dit blinde leven richting neemt, en zich tot schooner vormen van menschelijkheid doorworstelt. Aileen waar leven verloren is, is hoop verloren. - Voor het dagelijksch bewustzijn van Dostojevsky was deze symboliek van het leven, waaruit alles komen kon, vóór alles een nationale symboliek: zij doelde op de machtige mogelijkheden van zijn Russisch volk, dat hij in zulk een blinde bittere levensaanvang zag, maar zwanger van ontzaglijke mogelijkheden. Maar wat voor een volk geldt, kan ook gelden voor een gansche menschheid. En de diepste beteekenis dier symboliek sluit zich hier direct bij aan: het is de broederlijkheid der levensstroom die allen draagt, die Alioscha, den heilige, die Iwan den hatende, die Dmitri den razende draagt, die zich in hen tot persoonlijkheden (en persoonlijkheden van welk een scherpte!) onderscheiden heeft, maar die hen allen in één alles-in-alles vereenigt, een alles-in-alles dat zich alleen in den hoogstgestegene, in Alioscha, bewust wordt als eindelooze liefde en somnambulistische wijsheid, maar dat allen omvangt en draagt, ook die het niet we-

ten, die het n o g niet weten en het wellicht eenmaal weten zullen! En dit alles-in-alles is de band des levens, de eenige band des levens die men heilig zou durven noemen, want al is zij in slechts enkelen als liefde ontloken, z i j i s i n a l l e n a l s m o g e l i j k h e i d t o t l i e f d e a a n w e z i g.

Dit wellicht, deze zelfontwikkeling der 'weergalooze Lebensgier', is de beteekenis der drie-zonen-symboliek in Dostojevsky's centraal poëem der menschheid. En waarom dus, kunnen wij vragen, waarom verengt Dr. B.d.H. de symboliek in Dostojevsky tot een toevalstragedie en verwijdt hij de symboliek van Dante tot over de grenzen der Middeleeuwsche mogelijkheid toe?*) Dat is met twee maten meten. Het eenige, wat hier tegen zou te zeggen zijn, is dat deze symboliek het leven in zulk een scherpe verkorting toont, dat aan de naturalistische mogelijkheid geweld wordt aangedaan. Die ééne verloopen vader, die armzalige, splijtende, bedervende korrel, uit wie deze drie Goden-zonen tegelijk groeien, de Apostel, de treurende Lucifer en de Kentaur Dmitri, - nogmaals de naturalistische mogelijkheid ondergaat hier een zwaar geweld. - Het zij zoo, en wie het een fout zou willen noemen, loopt ernstig gevaar gelijk te hebben.

Maar hoe kan men nu bewijzen, dat Dostojevsky hier, in zijn symboliek deslevens, een opstijgend, een Gothisch georienteerd leven heeft gegeven, en niet, als Dr. B.d.H. ziet, een toevallig naast-elkaar. - Hoe kan men bewijzen, dat het heilige bij hem méér is en zinrijker dan het misdadige, en dat het leven 'een groot proces is van den geest, die naar zijn hoogte stijgt'?

Men kan wellicht zeggen, dat hiervoor, in de anderhalfduizend bladzijden van den Karamozov, duizend be-

*) In zijn prachtig boek 'Dante's Mystische Reis'.

wijzen liggen. - Men kan het alleen reeds aan Alioscha bewijzen, dat diens heiligheid zinrijker is dan het leven der anderen. Hij toch kent het minst van het leven, en op iedere bladzijde bewijst hij dat hij het meest van het leven w e e t . Te midden van al deze menschen, die lijden door hun hartstochten, hun leugens, hun begeerten, die in hun Ik als in een smartelijke kramp zijn saâmgetrokken, dwaalt hij als een afgezant uit andere werelden met zijn heldere open oogen rond, helpend, vooral helpend, maar ook wetend. Als in een somnambulistische helderheid ziet hij telkens wat niemand ziet, uiterlijke verwikkelingen, maar voor alles doorziet hij de diepten der zielen, die aan hunzelf verborgen blijft. Men leze de passages waar dit geschiedt. Als in een droomontsnappen hem telkens woorden, wier komen hij zelf niet beheerscht, en die plotseling den wezenlijken toestand der zielen als met een overhel licht overschijnen. - Het weten van Alioscha en Myschkin is wonderbaarlijk[8]. Het werkt zoo licht en vreemd, dat men het met verklarende woorden niet naderbij kan komen. In hen zeker is het alles-in-alles werkelijkheid geworden. Zij zijn niet meer geheel zichzelf, zij staan in geheimzinnige gemeenschap met andere zielen door diepe, ongekende kanalen vloeit iets dier andere zielen in hen over, - om dan de uiterste waarheid van hun wezen plotseling als een lichtsein in dit vreemde bewustzijn omhoog te zenden. Toch doet Dostojevsky ook hier, wanneer hij de werking van dit droomend en onmiddellijk weten beschrijft, dat bij Myschkin en Alioscha als de functie verschijnt van een nog onontdekt orgaan in de menschheid, niets anders dan het verhevigen van een in Westersch Europa bestaand vermoeden. De intuïtie die Bergson theoretisch benaderde, wordt hier ademend leven. Ook hier geen wezensverschil, doch graadverschil.

En zou zich hier het heilige niet zinrijker toonen dan het

misdadige? wanneer het heilige zijn wetenskracht en helpenskracht zoo wonderlijk uitstraalt in den chaos der hartstochten en der tragische leugens? En de lagere figuren? Zouden zij enkel verloren ronddwalen, in den doolhof van ‘het emotioneele’ als langs een horizontale lijn? Integendeel: zoo zij dwalen, dan dwalen zij af n a a r d e d i e p t e . - Een overweldigende innerlijke trek tot stijgen beheerscht hun wezens. De doem tot ontwikkeling hangt boven hun hoofden, dreigend wanneer zij zich weg laten zinken, lichtend wanneer hun wil zich wendt. - Men zou Dostojevsky hopeloos verstichtelijken, wanneer men hem voorstelde als een schrijver, die steeds stijgende figuren beschreef, figuren die hun vaste dosis twijfel te verwerken krijgen, omdat de schrijver reeds van te voren hun Halleluja in petto heeft. Zulk een schrijfwijze vindt men in de vrome propagandalectuur en - wonderlijke samenkomst - bij de modernen die zich het ‘aanvaarde overwonnen leven’ hebben voorgeschreven, en bij wie men voelt dat zij bij alle worsteling onbewust reeds van te voren het tijdpunt hebben vastgesteld, waarop zij ‘het leven voor overwonnen’ zullen verklaren. Integendeel: schrikkelijk is de wilsvrijheid zijner figuren. Hopeloos verlorenen zijn er in zijn wereld. Het is of zij zich aan zijn scheppende handen ontwringen en in vrijheid hun angstwekkend lot leven. - Maar men zou aan de andere zijde Dostojevsky vervagen en vervlakken, wanneer men dien doem der ontwikkeling, die boven hun wezen hangt, ontkende. Heel Dmitri's en Iwans lijden ontstaat eruit, en zelfs het redelooze en hevige insect, de vader Feodor, kan voor dien doem niet wegduiken. De ontzettende angst hangt boven hem, als de geest Gods boven een ziedend en donker moeras.

‘Zij zijn aan hun fatum gebonden’, zegt Dr. Bierens de Haan, en denkt dan natuurlijk vooral aan de twee hoofdfi-

guren tusschen de uitersten, die het waarneembaarst juist met dat fatum worstelen, het fatum van het verstand, het fatum der hartstochten. Deze opmerking valt eenigermate samen met het andere verwijt, dat men bij Dostojevsky geen ontwikkeling der persoonlijkheid ziet, dat de persoonlijkheid bij Dostojevsky 'bedeutungslos' is, zich niet 'continueel ontwikkelt', en men haalt zelfs bij monde van den Heer Goedewaagen, den tweeden Faust erbij, wiens samengeflansde en door de conventie geheiligde allegoriën zeker bij uitstek de karikatuur eener continueele ontwikkeling mogen heeten. - Wij hebben feitelijk hierop reeds geantwoord. Zoo de figuren van Dostojevsky aan één fatum gebonden zijn, dan is het de fataliteit hunner ontwikkeling, de fataliteit waarmede zij hun lager fatum, dat van hun karakter, verloochenen. - Iets kan hier weliswaar verwarrend werken: de onvoltooidheid van de Karamozovs! Het is wel eens betwijfeld, of Dostojevsky, na zulk een opzet, het werk nog had kunnen voltooien, of dit binnen de menschelijke vermogens had gelegen[9)]. Niemand zal dit raadsel oplossen: hij stierf. Maar desniettemin staan wij voor het felt, dat wij van de meeste zielsprocessen in de Karamozovs hier nog slechts den aanvang zien. Alioscha ontvouwt nog slechts de krachten van zijn wezen, - hij overtuigt ons dat zoo zuiver-geborenen mogelijk zijn. En dit is reeds veel. Het is echter niet alles. Iwan is krankzinnig geworden - maar heel zijn karakter, de kinderlijkheid die nog door zijn Luciferiaansche hoogmoed licht, de kracht zelf die hem in den waanzin stoot, en die een kracht is van berouw en van gemis ('ik zal nooit krankzinnig worden', zegt Stafrogin de 'verst-verdwaalde', uit welke woorden het hoogere karakter van Iwans krankzinnigheid onbetwijfelbaar is vast to stellen) en ten slotte bepaalde aanduidingen van Dostojevsky zelf, laten met absolute zekerheid vaststellen, dat in den

opzet van de Karamozovs Iwans krankzinnigheid door den auteur als tijdelijk bedoeld was, en een ontwaken hem voorbestemd was. - Zoo dus geeft de Karamozovs feitelijk maar één figuur, wiens persoonlijkheid in de meest essentieële oogenblikken zijner ontwikkeling verschijnt, wiens karakter als 't ware voor oogen geboren wordt en voor altijd bepaald. - En het is juist de centrale figuur: Dmitri, de zoon der aarde. Duivel en heilige verschijnen machtiger in de andere werken, - de Gebroeders Karamozovs is vóor alles het boek der ‘entfesselte Erdkraft.’ En wat zien wij bij deze meest fatale, meest bezetene der Karamozovs? Dat hij zijn aardsch fatum op fatale wijze verloochent. - Hij treedt als een prachtig, lenig en donker beest in het verhaal, en treedt er uit als een mensch die de groote Hymne zingt der liefde. Het geweld zijner zinnen breekt hem, maar breekt hem tot een ziel, die, welke onstuimigheid ook in hem blijft, tot den anderen mensch in een zielsverhouding staat, en die van zijn vroegere wreedheid als door een grondlooze kloof is afgesneden. - Dat alle ontwikkeling bij momenten gaat, momenten die lang en lang zijn voorbereid, maar toch plotseling optreden om de verzamelde energie te openbaren, - en dat de continueele momentlooze ontwikkeling waarop Europa plotseling zoo trotsch schijnt te zijn, een continueele traagheid zou moeten heeten, - aan deze wet kon Dostojevsky niets veranderen, hij had haar te aanvaarden en af te beelden. De beschrijving van een continueele ontwikkeling is de beschrijving van het voorbereide moment. - In Dmitri treedt een dier momenten op, het moment dat alle religies hebben gekend, dat der wedergeboorte. En hoe wordt het voorbereid! Het donkere levenselement dat in hem opjubelde bij de voorstelling van de ‘infernale linie’ van Grouchenka, ‘die tot in haar kleine teentje zich herhaalt’, breekt tot iets

anders, dat ‘vroomheid over zich voelt komen,’ als dezelfde Grouchenka hem nadert. - Men kan het ziel noemen, om het even, zoo men slechts erkent dat het i e t s a n d e r s is, zooals het iets anders is, tot den mensch in een zielsverhouding te staan, dan in een zinnenverhouding met haar alternatief van weerzin en begeerte. Voor dien tijd was alles vrees in hem, vrees en lust - lust die angsten schiep, angsten die wilder lusten wilden vluchten, maar de fataliteit van die angsten en begeerten is de fataliteit van het breken. Hier leeft een mensch onbedwingbaar, en dwingt zich zelf tot nieuwe levens! Men weet allen hoe dit geschiedt, en de duisterste storm van vertwijfeling die eraan vooraf gaat. Hoe kan een mensch het verdragen! Hij verdraagt het dan ook niet! Als plotseling van onverwachte zijde het noodlot, waartegen hij zich zoo lang en zoo blind heeft geweerd - Grouchenka's verlies - verpletterend over hem neerslaat, zwijgt opeens de huilende razernij van zijn hart en de groote treurige en donkere stilte treedt erbinnen: de stilte van den dood. Want al zal het dan later nog geen lichamelijke dood blijken, - zulk een stilte kan slechts het begin van een einde zijn. En het dier Dmitri dat menschen den baard uitrukte en zich vastbeet in zijn hindernissen, schikt zich stil en uitgeput tot sterven. - En daarna de duizelende sledetocht in den nacht, het gebed dat hijgt naar de sterren, - de intrede in de herberg en voor de laatste maal het aangezicht der vrouw die hij begeerd heeft, en dan dat waar reeds geen woorden meer voor zijn, het licht dat groot en schijnend in zijn treurig duister uitslaat, aanzwelt, uit hem treedt, een gouden stroom wordt, waarop zijn gemarteld bestaan gewichtloos weggedragen wordt... men kan er slechts van zwijgen, men kan er alleen aan denken. Hier begint de kunst zich over hoogten te bewegen, waarvan de

kunstenaars vóor Dostojevsky slechts schroomvallig durfden droomen...

Doch hoe kan men tegenover de onbedwingbare zelfoverstijging reeds alleen van Dmitri spreken van doellooze bewegelijkheid en gebondenheid aan een gegeven fatum? Het gegeven fatum van Dmitri was: ‘met een infernaal wijf te dwalen door morsige stegen’, haar achter een gordijn te sleepen wanneer zij zich wendt naar zijn wil, - n i e t om zijn handen schuw terug te trekken als zij hem smeekt haar nog niet te beroeren, - ‘waar al die anderen in dit huis zijn,’ - n i e t om te vragen ‘waarom het kindeken honger heeft’, n i e t om te droomen van het hooge lichte werk dat hij zou willen volvoeren met Grouchenka. Dit was Dmitri's fatum niet. Het is Dmitri's bevrijding. En wat anders is dit, dan ‘de geest die tot zijn hoogte komt’ (Dr. B. de H.), wat anders ten slotte dan ‘de verzekerdheid van het uiteindelijk heil’ (Dr. B. de H.). En wat anders is dit wederom, dan de verzekering van ‘de redelijkheid der wereld’ (Dr. B. de H.), a l s d e r e d e l o o s h e i d i n D m i t r i o p d e z e w i j z e h a a r r e d e n o p e n b a a r t? - Zoo iemand ‘de redelijkheid der wereld’ weer tot het moderne bewustzijn heeft gebracht, dan is het de kunst van Dostojevsky. Boven de donkere emotionaliteit van zijn wereld, stijgt het bewustzijn van deze redelijkheid ondanks alles onverdoofbaar uit, even schitterend als die wereld donker is. Juist die tegenstelling van uiterste emotionaliteit dat is bewogenheid, tot uiteindelijk heil dat is vrede, heeft hem tot de openbaring gemaakt voor de Westersche wereld, scherper nog: juist deze bewogenheid baart dit bewustzijn, een bewustzijn echter dat terzelfdertijd een levende vreugde is. - En dat was het wat Europa na 1914 noodig had: juist de verheviging dier tegenstelling. - Een wereld van zwakkere emotionaliteit en kabbelende gebeurtenissen

kon door een redelijk ideaal, zooals Europa dat in de 19de eeuw heeft uitgewerkt, worden beheerscht en geleid. Maar dat is onze wereld niet meer, die wereld van kabbelende gebeurtenissen! De wereld is een poel van lijden geworden, een hel van woede en zelfzuchtigheid en nood, we weten het allen sinds 1914, al waren wij in een hoekje waar de storm vergat ons weg te sleuren. Geen gelukkig toeval mag ons beletten, dit feit onder oogen te zien! En een veranderde werkelijkheid eischt een machtiger reagens, - geen flauwe vrede boven zooveel kwaad! - Dostojevsky daarentegen heeft ons niet gespaard. Uiterlijk genomen is de inblik in zijn wereld vreeselijk. Wanhoop, verlatenheid, strijd waaraan geen eind te zien is, uitputting die geen woorden meer heeft, wat wordt er niet door menschen geleden, - al heeft hij de realiteit der Europeesche slagvelden niet overtroffen, en al is zijn uitzondering op tal van plaatsen van Europa regel geworden. Hij heeft als kunstenaar onmeedoogend gezegd: dit is de nood te leven, deze ellende is mogelijk. - Maar boven dien nood heeft hij, om voor 't laatst met Dr. B. de H. te spreken, den modernen mensch doen zien, dat dit alles, ook zelfs dit nog, verzoend zou kunnen worden in ‘een uiteindelijk heil’, - en door welk eenlichtende gestalten! - En waarom ons te verwonderen dat de vreugde door deze donkere hel gewonnen, zoo één oogenblik ten volle ontstroomend, enkele zijner figuren als een vuur verslaat, te stralend om door menschenzenuwen te worden verdragen? - Waarom nog, wie dit wil, - van een hemel te spreken als men de voorwaarde daaraan verbinden wil, dat de vreugde van dien hemel aan onze bleeke rust- en lust-begrippen zou moeten meetbaar zijn?

En al mogen wij over onbegrijpelijke dingen spreken, hoe te leven als men alleen in dit leven verwachten mocht: dat wat per se begrijplijk is?

Dmitri's hymne

Er is hier, in de litteratuur over 't algemeen, en in de Gebroeders Karamozov zelf, telkens sprake van Dmitri's hymne. Zelfs Iwan in zijn diepst verval laat zich de troosteloos-wreede woorden ontvallen: ‘hij, het beest, hij heeft het licht, hij zingt zijn Hymne’. - De lezer zou onwillekeurig tot het vermoeden komen, dat hier sprake is van een bewust bedoeld, afgesloten en bepaald gedicht. Merkwaardigerwijze echter is deze hymne niets dan een passage*) uit een lang gevangenisgesprek, dat Dmitri met zijn broer Alioscha voert. Ter aanvulling van het voorgaande, hier is zij:

‘Hij (Dmitri) was reeds dadelijk dicht bij Alioscha gaan staan, en plotseling nu kuste hij hem. Zijn oogen brandden.

Rakitin zal dat niet begrijpen’, ging hij voort, ‘jij echter, jij zult alles verstaan. Daarom heb ik ook naar je verlangd. Zie, ik wilde je allang hier tusschen deze naakte wanden vele dingen zeggen, maar ik heb tot nog toe toch het voornaamste verzwegen: het was alijd, wanneer ik er mee beginnen wilde, of de tijd er toe nog niet gekomen was. Zoo heb ik onbewust gewacht tot op het laatste oogenblik, om mijn ziel voor je open te leggen. Alioscha, ik heb in deze laatste twee maanden een nieuwen mensch in mij ontdekt, een nieuwe mensch is in mij opgestaan! Deze mensch is altijd in mij verborgen geweest, maar het was mij nooit tot bewustzijn gekomen, dat ik hem in mij droeg, als God dat onweer niet gezonden had. Onheimelijk is het leven! Maar wat geeft

*) Zij die alleen de Hollandsche en naar ik meen ook de Fransche uitgave van de Karamozovs kennen, zullen van deze gansche passage slechts eenige regels terugvinden. De Hollandsche uitgave van de Karamozovs is echter geen vertaling, maar een verknoeid, verminkt u i t t r e k s e l uit de Karamozovs, ter grootte ongeveer van ⅓ van het werkelijke boek, zooals het in de Standaard-uitgave van Piper te München voorkomt.

het, dat ik twintig jaar lang daar in de Siberische ertsmijnen met den hamer kloppen zal, - dat verschrikt me nu niet meer! Ik vrees heel wat anders, en dat is mijn eenige groote angst: ik vrees en ben bezorgd, dat de in mij opgestane mensch mij weer verlaten zal! Men kan ook daar in de ertsmijnen onder de aarde naast zich in zoo'n dwangarbeider en moordenaar een menschelijk hart vinden, en men kan hem daar nadertreden, want ook daar kan men leven, lieven en lijden. In dezen dwangarbeider kan men immers het bevroren hart weer tot leven wekken, jarenlang kan men hem verzorgen, en eenmaal zal men de ziel uit het donkere hol tot het licht omhoog trekken, en dan zal hij reeds een veredeld mensch zijn, een mensch met de zienswijze van een martelaar. Ja zoo kan men engelen weer op doen staan en helden weer tot leven wekken! En zoo zijn er toch zoo velen daar onder de aarde, honderden, en wij allen hebben schuld voor hen! Waarom droomde ik toen van het ‘kindeken’, waarom juist op dat oogenblik? ‘Waarom is het kindeken arm’? Dat was een openbaring op dat oogenblik! Voor het ‘kindeken’ zal ik gaan! Want allen zijn voor allen schuldig! Overal zijn er zulke ‘kinderkens’, want er zijn alleen toch maar kleine en groote kinderen. Allen zijn zoo een ‘kindeken’. En zoo ga ik dan, voor allen, want er moet toch ergens iemand zijn die voor allen gaat! Ik heb mijn vader niet gedood, maar ik moet gaan. Ik neem het op mij! Dat alles is mij eerst hier opgegaan... hier tusschen de naakte wanden. Maar er zijn er daar toch zoovelen, bij honderden zijn zij daar onder de aarde, en allen hebben zij een houweel in de hand. O ja, ik weet het, wij zullen in de ketenen gaan, en wij zullen geen vrijen wil weer hebben, maar dan in onze groote ellende, zullen wij opnieuw tot vreugde herrijzen, tot vreugde, want zonder de vreugde is het den mensch onmogelijk om te leven, even zoo min als God zonder haar

kan zijn, want God geeft de vreugde, dat is zijn groot privilegium... God, mijn God, verzacht den mensch in het gebed! Hoe zou ik dan daar onder de aarde zonder God kunnen leven? Rakitin liegt: wanneer men God van de aarde verdrijft, dan zullen wij, wij daar onder de aarde, hem welkom heeten! Voor een onderaardschen dwangarbeider is het onmogelijk, om zonder God uit te komen, veel onmogelijker dan voor een niet-dwangarbeider. En dan zullen wij, wij onderaardsche veroordeelden daar in de Siberische schachten uit de ingewanden van de aarde een tragische hymne aan onzen God zingen, van onder de aarde omhoog naar onzen God, bij Wien de vreugde is! Ach, leve God, en leve zijn vreugde! God! Ik heb u lief!

De woorden stortten Mitja bijkans ademloos over de lippen. Hij was bleek, zijn lippen trokken en uit zijn oogen rolden tranen neer.

'Neen, het leven is groot, groot is het leven en vol en machtig is het! Leven is ook onder de aarde!' begon hij weer in zijn vervoering. 'Je kunt je niet eenmaal denken, Alexei, hoezeer ik nu wil leven, hoe, hoe ik snak naar leven en erkennen, wat een verlangen daarnaar juist hier tusschen deze naakte muren in mij is opgegaan! Rakitin begrijpt dat niet, die wil alleen een huis bouwen en woningen verhuren. - Maar ik heb jou verwacht, om je te zeggen... En wat is dan het lijden? Ik vrees het niet, en mocht het ook onmeetlijk zijn! Nu vrees ik het niet, vroeger vreesde ik het. Weet je, ik, ik zal morgen voor 't gerecht misschien heelemaal niet antwoorden... Ik geloof dat ik nu zooveel van die kracht in mij heb, dat ik over alles zegevieren zal, alles zal ik overwinnen, alle lijden, alleen om altijd weer te kunnen zeggen tot mezelf: ik ben! Onder duizend folteringen - ik ben! En al zou ik mij krommen op den folterbank, maar ik ben! En al zou ik vastgesmeed in kete-

nen zijn, zoo leef ik toch nog, zoo zie ik de zon toch nog, en wanneer ik ook de zon niet zie, dan weet ik toch, dat zij er is! En to weten dat de zon er is, - dat is reeds heel een leven. Alioscha, jij mijn cherubijn...'

(Uitgave Piper, München.)

Eindnoten:

1) Misschien is één enkele uitzondering aanwijsbaar: de figuur van Karmasinoff in de Demonen, een schrikwekkend wreede karikatuur op Tourgenieff. - Beide schrijvers moesten noodwendig botsen, en misschien was in hoogste instantie het gelijk aan de zijde van Dostojevsky, maar de wijze waarop deze Afkeer zich uitte, zal een onuitwischbare vlek op beider leven blijven.
2) Ook Dostojevsky zelf heeft zich wel essayistisch over deze 'persoonlijkheid' uitgelaten. Ziehier eenige passages:
   'Zij bouwde haar Socialisme, haar hoop, overtuigingen en idealen op het zedelijk gevoel des menschen op, op den geestelijken dorst der menschheid, op het streven dezer menschheid naar volkomenheid en reinheid, niet echter op mierenachtige noodwendigheid. Zij geloofde zonder voorbehoud aan de menschelijke persoonlijkheid, (zelfs aan de onsterfelijkheid voor de individuen) zij verhoogde en verwijdde haar voorstelling der persoonlijkheid haar leven lang, in ieder van haar werken, en juist daardoor stemde zij naar gedachten en gevoel overeen met één der eerste grondideeën van het Christendom: d.w.z. met de erkenning der menschelijke persoonlijkheid en haar vrijheid (en dus ook hare verantwoordelijkheid). Hieruit volgde dan ook zoowel de erkenning van de plicht als het strenge zedelijke verlangen daarnaar, enz.
   Deze woorden schrijft de orthodoxe, Europa-hatende barbaar, voor wie volgens vele inzenders 'persoonlijkheid' en 'het streven van den zedelijken wil' onbekende begrippen zijn, en hij schreef ze over de meest typisch-Europeesche, 19de eeuwsche verschijning... George Sand!
3) Ergens in 'de Karamosovs' staat van Alioscha, dat zijn liefde zoo geaard was, dat zij niet rusten kon, voor zij zich tot een daad had omgezet. 'Passief liefhebben kon hij niet, - had hij iets liefgekregen, dan wilde hij ook dadelijk helpen.' Elders: 'zijne liefde wilde immer dadelijk actief ingrijpen.'
4) Uitingen van den Staretz Zossima over de toekomst blz. 121, over de natuur blz. 640, 643 e.v., over het gebod der liefde en de veroordeeling van geweld blz. 642. Piper-uitgave, München.
5) Wil men zich op de hoogte stellen van het Russische radicalisme, in al zijn belachelijkheid, zijn bijna aandoenlijke kinderachtigheid, men leze den grooten roman van dien tijd ± 1860 'Wat te doen' door Tschernyschewsky. Dit is het groote boek geweest van de Russische jeugd. Het heeft thans nog slechts een waarde van ongewilde vermakelijkheid. - En deze poppenkraam, waarin geen menschelijk gevoel en geen gedachte meer onverwrongen was, gold als levensideaal en maatstaf, daarnaar vormden zich levens! En Dostojevsky, de mensch die ook volgens zijn tegenstanders, de diepten van het leven en de werkelijkheid kende als geen ander, die wist hoe anders alles was, moest dit alles aanzien! Gezwegen nog van het feit, dat de groote stem van zijn eigen werken eenvoudig verdoofd werd door dit schrille en kille en machtelooze gekakel. Hier was een gevaar, hier dreigde juist een barbarisme, een bot ontkennen van alle diepere en fijnere beweegredenen des levens. - Hoe was het anders mogelijk, of een hartstochtelijk protest moest zich in hem ontketenen? Hij heeft, binnen de grenzen zijner werken, feitelijk nimmer iets anders gedaan dan gewezen op het onmiskenbare feit, dat juist deze theoriën in al hun onwerkelijkheid, hun onrijpe vlakheid, invitaties tot misdaad waren voor de boosgeborenen, - en hij wist dat er velen boos geboren waren. Binnen de grenzen van zijn kunst is de eindelooze liberaliteit van den orthodox Dostojevsky een voortdurende verwondering. Leest men hem, gewaarschuwd door deze critieken, dan denkt men telkens hem op een begrensdheid te betrappen en telkens vernietigt hij deze grenzen. De kunstenaar zag alleen menschen, als kunstenaar richtte hij over geen enkele idee afzonderlijk, hij vroeg alleen wat er van zulk een idee werd in bepaalde

menschenzielen. Hij heeft het starre revolutionaire principe veroordeeld en desniettemin erkend, dat er prachtige revolutionairen waren, bedwelmden ‘door hun lichte, helle verwachtingen,’ - hij heeft daarentegen even prachtig menschelijke Slavophilen gegeven, maar terzelfder tijd hun onwerkelijke overspanning wonderbaar licht en ironisch ontmaskerd. Als de Slavophiel Schatov zijn vlammende phantasien uitspreekt over de Russische God die de wereld zal redden door de overheersching der wereld, dan, aan het eind van deze Pythische vervoering, laat hij hem door zijn partner één klein, onbeduidend vraagje stellen: ‘geloof je aan God?’ - en de heraut van den Russischen God antwoordt stamelend: ‘ik geloof... ik zal aan God gelooven.’... en daarmede is heel den schoonen koortsdroom van dezen nationalen God in zijn kern getroffen en vernietigd. - En zoo altijd en overal weer. -

6) Van Senden zegt zeer terecht dat men nimmer een schrijver ‘geheel’ aanvaardt. Aanvaardt men Dostojevsky verkeerd, b.v. in Duitschland, dan komt dit omdat er in het geestesleven alreeds verkeerdheid aanwezig was. In Frankrijk was de invloed der Russische literatuur een herwekking tot leven na uiterste en verdorrende volmaaktheid. - En als in Duitschland na '14 de invloed van Dostojevsky delabreerend werkt, bewijst dit alleen dat dit geestesleven al reeds gedelabreerd was.
7) ‘Mystiek zonder ethiek’ zegt de Heer Goedewaagen en denkt daarbij ongetwijfeld aan de figuur van Kiriloff. - Anders zou zulk een bewering onverstaanbaar zijn. - Maar in Kiriloff heeft Dostojevsky een ziektegeschiedenis gegeven, bewust een ziektegeschiedenis, tal van bewijzen zouden te geven zijn nl. hoe de prachtigste menschenaanleg onder den druk van een tyrannieke logiek verloren raakt en verwrongen wordt. Sinds wanneer is het den kunstenaar verboden, een ziektegeschiedenis te beschrijven? Sinds wanneer (om een grof duidelijk voorbeeld te geven) heet de kunstenaar die een schurk beschrijft een schurk? Welk een critisch procédé!
8) Kenmerkende passage: als Alioscha plotseling aan Iwan zegt, dat hij aan den moord op zijn vader niet schuldig is. ‘Ik weet alleen dit’, zeide Alioscha steeds nog met dezelfde, als 't ware verdoofde fluistertoon: - ‘niet jij hebt onzen vader gedood’ enz. blz. 1228 e.v. Piper-uitgave.
9) De Heer Hermann Hesse omschrijft dezen twijfel als volgt: ‘Oft und oft ist gesagt worden, es sei ein Glück, dass seine Karamosoffs nicht fertig geworden sein, denn sonst wäre nicht blosz die Russische Literatur, sondern auch Russland und die Menschheit explodiert und in die Lüfte gegangen’, en geeft daarmede tegelijk een kenmerkend staal van de zwoele, onwerklijk-overspannen schrijftrant die hij bezigt. - En dat werkelijk een herlezing van de Karamozoffs voor Hesse een dringende noodzakelijkheid wordt, blijkt wellicht het best uit de volgende passage: ‘Je Karamasoffscher es zugeht, je lasterhafter und besoffener, je zügelloser und roher, desto näher schimmert durch die Körper dieser rohen Erscheinungen, Menschen und Taten, das neue Ideal, desto vergeistigter, desto heiliger werden sie inwendig.’ - Om Dostojevsky maar de tendenz der heilige liederlijkheid, die ten hoogste nieuw-Duitsch en expressionistisch is, toe te kunnen schrijven, begaat Hesse hier eenvoudig een factische domheid. - Dmitri's menschelijkheid ontbloeit pas werkelijk in en na Mokroïe, in de gevangenis, dus in het besloten leven. - Er kan van verzopenheid dus zelfs geen sprake meer zijn! - Iwan's lijden stijgt, omdat zijn menschelijkheid rijpt. - Welk een kapitale leugen schrijft Hesse hier argeloos neer! -

   Van Senden raadt de lectuur van deze bekende brochure dringend aan - men vergunne mij daaraan toe te voegen, dat zij m.i. de diepe vertrouwelijke eenvoud van den Russischen mensch op geraffineerde wijze vertroebelt, ondanks de goede bedoeling. Iets, een giftig element van ontbinding, overspanning en nerveuse grootspraak, dat niet in D. zelven is, wordt **vanuit dezen** tijd aan hem toegevoegd.

[Delila's verraad]

Derde bedrijf
In het hofje vóór Achib's woning nabij de Stadspoort

Eerste tooneel
Maächa Sippai Achib

(Een manshoog muurtje, ter linkerzijde doorbroken tot een poortje, omgeeft den hof. Daarachter, ontzaggelijk, verrijzen torens en deuren der stadspoort. Gebladerte overschaduwt het leemen terpje in het midden van het hofje.
Onophoudelijk gepraat, gelach, geroep, getwist, gekrijsch, geblaf, geratel, gerinkel nabij de stadspoort. De drie Philistijnen treden van onder 't gebladerte naar den voorgrond.)

A c h i b .

Het is zwoel onder het gebladerte. De avond valt. Laat ons hierbuiten nederzitten.

M a ä c h a .

...Zooals ik zeide, ik reken stellig op Uw medewerking, Achib. Ik weet, hoe ijverig ge zijt voor onze zaak en veel genegenheid zult ge voor Uwen schoonzoon toch bezwaarlijk koesteren, als hij Uw dochter den smaad aandeed om niet terug te keeren...

A c h i b .

Echter, hoe prest ge Simson hierheen? Te dezer stonde drijft hij stellig een leger van Danieten en Judaärs tegen ons tezamen!

M a ä c h a .

Inderdaad, ik kan niet zeggen, dat Achuzzath's krijgsplan gelukkig is gebleken. Te meer toont echter Askalon's koning zich thans geneigd naar den raad der ervarenen te luisteren

(bijkans aan Sippai's oor)

en aan hen de uitvoering zijner plannen toe te vertrouwen.

S i p p a i .

(in een breeden greins)

Heer Achuzzath is een edele jonge man.

M a ä c h a .

Wat echter Simson aangaat, wij lokken hem hierheen: daar zijn beloften, vergissingen, nalatigheden, die op een dwaalspoor brengen, en eindelijk geruchten, groot als vrees, die hem tot overmoed zullen verleiden; wij lokken hem hierheen...

A c h i b .

En meent gij, dat Delila zich op hem wreken zal?

S i p p a i .

Zij zal hem dooden, als hij slaapt.

M a ä c h a .

(ongeduldig)

Gij kent Delila niet, zij wil zich achten ook na haar misdaad.

S i p p a i .

Dan gis ik waarlijk Uwen koers niet.

M a ä c h a .

Ge noemdet eens Abigail, Delila's voedster en vertrouwde; wat is zij voor een vrouw?

A c h i b .

Zij is een Philistijnsche en een vrouw.

S i p p a i .

Een vrouw is altijd eerst een vrouw.

A c h i b .

Zij niet. Ik weet het, zij is mijn slavin.

M a ä c h a .

Te zeggen, dat men een vrouw kent, die men heeft bezeten.

A c h i b .

Haar vrouwelijkheid, op de wende harer jaren heeft zich ingekankerd in haar Philistijnendom en meer nog sedert Delila bloeiend werd.

M a ä c h a .

Roep haar dan hier.

Achib.

(fluit op een eigenaardig vermoffelde wijze.)

Tweede tooneel
De vorigen Abigail

S i p p a i .

(nu Abigail verschijnt)

Inderdaad, daar is meer Philistijnendom dan vrouw.

(Abigail werpt zich voor hen neer en kust den grond driemaal.)

M a ä c h a .

(tot Abigail)

Men zegt mij, dat gij Uw land bemint als weinigen.

A b i g a i l .

(slaat den blik naar hem op.)

M a ä c h a .

(onthutst)

Het is goed. - Bel-Dagon heeft U uitverkoren, vrouw, Uw land te dienen. In Zijnen naam bezweer ik U, mij, Uwen priester, naar waarheid te beantwoorden, wat ik U zal vragen.

A b i g a i l .

(zij werpt zich opnieuw voor hem neer)

Beveel Uw maagd.

M a ä c h a .
Hoelang is 't, sinds Uw meesteres door haren man het laatst bezocht werd?

A b i g a i l .
Het was den zesden bruiloftsdag, dat hij haar verliet.

(Sippai en Maächa wisselen een blik.)

Maächa.
Dus sedert weken is hij niet teruggekeerd.

(Abigail knikt.)

A c h i b .

(verbijt in zichzelve deze woorden)

Had ik zijn keel tusschen mijn beide handen...

M a ä h a .
Hoe neemt zij dezen smaad op?

A b i g a i l .
Het schijnt, dat zij den smaad niet voelt, mijn priester.

M a ä c h a .
Niet voelt? Mij docht, dat zij niet ongevoelig voor hem was.

A b i g a i l .
Niet ongevoelig, heer. Veeleer is zij nog elken dag bereid den grond te kussen, dien zijn voet betrad, toen hij haar verliet.

A c h i b .
Wat zegt gij?!

M a ä c h a .

(nadenkend)

Zoo is het dus. Is zij trouw aan de goden?

A b i g a i l .
De lampen vulde zij nimmer, noch droeg zij spijze in 't godenvertrek, sedert hij haar verliet.

S i p p a i .
Dan staan de zaken slecht.

M a ä c h a .

(fronsend, terzijde tot Sippai)

Dat niet, het zijn dezulken, die het bruikbaarst zijn. Heeft zij niet het geheim van Simson's raadsel prijsgegeven?
Luister, Abigail, naar Uwen priester. - Kent gij 't geheim van Simson's kracht? Mogen het daemonen

of goede geesten zijn, die hem beschermen, men zal die kracht kunnen bezweren, zoo men haar oorsprong weet. U draag ik op, vrouw, Uw meesteres te bewegen, dat zij U dit geheim toevertrouwe.

A b i g a i l .

Mijn priester, vergun mij tot U te spreken. Zoo ik Simson verderven kan, gevaar, noch list, noch misdaad zal ik schuwen, maar verg niet van mij, dat ik ontveinzend het vertrouwen te verschalken tracht van haar, die ik gevoed heb. Kon ik haar overtuigen, nog heden zou ik U doen weten, wat gij weten moet.

M a ä c h a .

Het zij aan U toevertrouwd. - Bel-Dagon geve U voorspoed!

(Abigail buigt tot op den grond.)

M a ä c h a .

(zich verwijderend in de richting van het poortje, tot Achib en Sippai)

Zij is waarlijk... onovertreffelijk!

(Zij verlaten den hof.)

Derde tooneel
Abigail Delila

(Delila komt droomend en zet zich zwijgend neer onder het gebladerte. Abigail hurkt aan hare voeten en slaat haar gade.)

A b i g a i l .

Als altijd, - wachtende -

D e l i l a .

Ja, wachtende - gij weet het.

Abigail.

Delila, duizend Uwer landgenooten zijn gevallen!

D e l i l a .

Ik weet het.

A b i g a i l .

Treurt ge?

D e l i l a .

(afwezig)

Ik treur.

A b i g a i l .
Ge treurt om Simson.

D e l i l a .
Laat mij met rust, Abigail.

A b i g a i l .
Met rust?! Waar is Uw rust? Ik zie toch, dat de onrust U verteert, Uw jonge krachten, Uw

bloeiend lijf. Ook Uw vader ziet het, Delila, en hij duldt het niet langer.

D e l i l a .

(glimlachend)

Zal hij Simson van de bergen halen?

A b i g a i l .
Hij zal U een anderen man geven.

D e l i l a .
Nog ben ik geen weduwe.

A b i g a i l .
Hij zal U dien geven of ge wilt of niet.

Delila.
Of Simson wil of niet?

A b i g a i l .
Weet gij zoo zeker, dat Simson het niet wil?

D e l i l a .

(krimpt ineen; dan, in het gevoel harer waarde als Simson's verkorene)

Ik weet, dat Simson het niet wil.

A b i g a i l .
Hebt gij verplichtingen jegens den plichtvergetene?

D e l i l a .
Gij steekt den draak met mij, Abigail. - Hoort gij mijn duiven op het dak?

A b i g a i l .
Gij hieldt ze langen tijd steeds ingesloten in het godenvertrek.

D e l i l a .
Ik heb hun de vrijheid hergeven, zij mogen vliegen, waarheen zij gedreven worden, niet ik zal over hen beslissen.

A b i g a i l .
Sedert Uwe bruiloft hebt gij ze nimmer aangeraakt, alsof zij heiligen waren!

D e l i l a .

(wendt het gelaat af in verlegenheid. Zich als het ware verwerend)

Gij weet toch, dat zij niet bij den tempel hooren.

A b i g a i l .
Gij hebt ze zeer lief, Delila.

D e l i l a .
Het is alsof zij een deel zijn van mijzelf, neen, niet een deel van mij, iets buiten mij, dat ik zou willen zijn...

A b i g a i l .
Gij peinst te veel...

(na eenig zwijgen)

Delila, gelooft gij aan de kracht van Simson?

D e l i l a .
Ga ter poorte uit en zie de lijken der Philistijnen!

A b i g a i l .
Gij hebt Uw land niet lief, Delila.

D e l i l a .
Gij hebt Simson niet lief, Abigail.

A b i g a i l .
Neen, luister naar mij, ik bid U, mijn meesteres: wat is toch wel 't geheim van Simson's kracht, want deze kracht is niet van menschen!

D e l i l a .
Neen, weet ge, nu moet ik om U lachen, Abigail! Ik zal U zeggen: Simson's kracht, dat is zijn eigen kracht, de kracht van zijnen wil en van zijn lichaam.

A b i g a i l .
Weet gij zoo vast, dat Simson's kracht niet van de gunst der daemonen afhankelijk is?

D e l i l a .
Simson dient Jehovah en de daemonen vermogen niets over hem.

A b i g a i l .
Wat moet Uwe vereering waard zijn, Delila, wanneer gij Dagon en Derketo en Bel en Arthagartis zoo makkelijk verlaat voor een vreemden god. 't Is U al eender, als ware het een spel!

D e l i l a .

(met vlammenden blik)

Abigail!

A b i g a i l .
Vreest gij den toorn der goden niet? Gij woont op hun gebied! Derketo's adem stuwt de zee tot aan de muren dezer stad, vreest gij haar niet?

D e l i l a .
Neen zie, 't is vreemd, ik vrees haar niet.

A b i g a i l .
Gij zult haar leeren vreezen! - En dus gij meent, dat Simson ten allen tijde over zijn kracht beschikken kan?

D e l i l a .
Dat is 't wat ik gezegd heb.

A b i g a i l .
Kent ge zijn kracht werkelijk goed, Delila?

D e l i l a .

(Een donkere gloed bedekt haar gezicht, zij verbergt het voor Abigail.)

Abigail, verlaat mij nu, het voegt U kwalijk, dat gij U dringt in mijn heer's beraad.

(Abigail gaat.)

Vierde tooneel
Delila

D e l i l a .

De avond valt en hij komt niet terug. En toch,

hoe kan mijn schuld zoo groot zijn, dat hij mij niet vergeeft, dat hij niet wederkeert tot Delila, die hij liefheeft! Zal hem een stadvol Philistijnen daaraan verhinderen? - De avondzon schuift zachtjes voort over de muren... steeds hoogerop... steeds hoogerop... neen, welk een gloed! Kon hij dat nu met mij zien... dan zou alle schoonheid een zekerheid worden. - Hoe luide spreken toch die menschen bij de poort, zij allen braken hun vervloekingen over Simson uit! - Ach, leefde ik maar niet te midden van hen.... Adanna betreurt haar man, hij viel onder Simsons hand; neen, nooit zag ik zooiets ontzettends: zij scheurde haar borsten open en had haar eerste kind te voeden... 't Is alles zooals het moet zijn, zooals het in de sterren geschreven staat... daar dat zoo is, zou men Simson eigenlijk niet eens kunnen bewonderen!

(zij lacht)

Hoe dwaas... Zij zeggen, dat hij ze sloeg met een ezelskinnebak! Neen, zulk een zonderling wapen kan toch alleen Simson vinden... hij is een nar... zijn wonderlijk gezicht... ach, hoe goed ken ik hem... Hoe luide spreken toch die menschen, 't is alsof die stemmen steeds luider worden... neen, daar moet iets gebeurd zijn!

(Zij richt zich op. Plotseling breken de stemmen af. Beklemmende stilte. Delila springt overeind en snelt naar het poortje.)

Wat is er toch gebeurd?!

Vijfde tooneel
Simson Delila

(Simson betreedt het hofje. Delila deinst terug en staat dan roerloos.)

S i m s o n.
Wat zijt gij bleek, Delila.

(Zij werpt zich neer aan zijn voeten.)

Gij werpt U voor mij neer, kom in mijn armen!

D e l i l a .

Hebt gij mij dan vergeven?

S i m s o n .

(verwonderd)

Heb ik U iets te vergeven?

D e l i l a .

(vol vertwijfeling)

Ach, hij heeft het vergeten!

S i m s o n .

Neen, Delila, ik herinner het mij nu, gij spreekt van het raadsel: ik heb het u reeds lang vergeven, omdat ik weet, dat gij mij liefhebt, dat heb ik al dien tijd geweten.

D e l i l a .

(zich vreugdevol oprichtend)

Dat weet gij?

S i m s o n .

(helpt haar op te staan en kust haar zacht. Zij klampt zich aan hem vast, maar hij vat haar bij de hand en schrijdt met haar naar het prieël)

Delila, ik heb U iets te zeggen...

D e l i l a .

(half bezorgd, half overmoedig)

Gij onvoorzichtige, hoe waagt ge 't deze stad weer te betreden?! Hebt ge dan vergeten, dat ge, - het is nog geen drie dagen sinds, - duizend der onzen hebt verslagen?

S i m s o n .

(ziet haar verwonderd aan)

Gij treurt niet om hen, Delila.

D e l i l a .

(buigt zich over zijn hand en schreit. Simson streelt haar bezorgd en nadenkend over 't haar.)

D e l i l a .

Zij zullen U dooden, Simson!

S i m s o n .
Niet heden of morgen. Betrad ik niet de stad temidden van hen allen, niet één, die 't waagde zich te verroeren. Ook is het mij ontzegd heden met hen te strijden,

(voor zich, bevend)

al voel ik den toorn in mij bonzen!

D e l i l a .
Zij zullen zich op een list bezinnen!

S i m s o n .
Zet nu de zorgen van U af, Delila. Ik ben heden gekomen om...

D e l i l a .

(hem in de rede vallend)

Wat draagt ge toch voor wonderlijks over Uwen schouder?

S i m s o n .
Dat is een bloem, die ik voor U heb meegebracht... ach, zij is zwart geworden!

D e l i l a .

(onbezorgd lachend)

Hadt ge dat niet gedacht?

S i m s o n .

Neen, weet ge, ik had gedacht... ik wilde je doen zien... ach, daar was zooveel zonlicht op haar...

D e l i l a .

Hebt ge aan mij gedacht, toen je die plukte?

(Zij wil haar armen om zijn hals slaan, maar er is iets in zijn houding, dat het haar doet nalaten; zij legt bevangen een hand op zijn borst.)

S i m s o n .

Ja, ik dacht aan U.

(Zij neemt haar hand weg.)

D e l i l a .

Hoe was die dan?

S i m s o n .

Het was daar alles dor gesteente, zij was blauw.

D e l i l a .

Blauw?

(Zij streelt schuchter over zijn knie.)

S i m s o n .

(zonder aan een vergelijking tusschen Delila en de bloem te denken)

Ja, zooals de hemel is kort voordat de sterren opkomen. - Wat deedt ge in mijn afwezigheid?

D e l i l a .

Ik?... o niets... Wat kan ik Uw gezicht nu duidelijk zien... Hebt ge die bloem geplukt daar in de bergen met Josabad?

S i m s o n .

(levendig)

Ja, met Josabad, hoe weet ge dat?

D e l i l a .

Dat heb ik mij zoo gedacht.

(Hij slaat een arm om haar heen.)

S i m s o n .
Er zat een vogel in den dorenstruik te zingen...

(Zwijgen. Zij waagt het niet zich te verroeren.)

D e l i l a .
En kwamen toen de Philistijnen? Spreek mij daarvan.

S i m s o n .
Dat weet ik nu niet meer; ik drong hen de helling af en sprong toen bovenop hen en ik leefde nog, en toen kwamen die vanuit het dal en ik sloeg hen en het was alles vurig licht voor mijne oogen... Delila, weet ge, dat mijn vader is gestorven?

(Hij neemt zijn arm terug.)

D e l i l a .
Hadt ge hem zeer lief?

S i m s o n .
Zeer lief.

D e l i l a .
Ik weet, hoe dat is, ook mijn moeder stierf. - Hebt gij hem nu, begraven?

S i m s o n .
Ik heb hem niet gezien en niet begraven.

D e l i l a .

(diep geschokt)

Gij hebt Uws vaders ziel geen godsdienstige eer bewezen?! - Heeft men U niets bijtijds gewaarschuwd?

S i m s o n .
Dat was het niet...
Gij weet toch, dat ik mijnen God den eed van een levenslang heilig krijgerschap heb afgelegd?

D e l i l a .
??

S i m s o n .
Weet gij niet, wat dat zeggen wil? Mij docht, dat ik het U beduid had.

D e l i l a .

(schudt het hoofd ontkennend.)

S i m s o n .
Ik heb een eed gezworen al mijn levenskracht tot aan den dood te stellen in den dienst van Zijnen heiligen krijg. Hebt ge dat niet begrepen?

D e l i l a .
Al Uw kracht?

S i m s o n .
En geen handeling te verrichten, die langer dan tot aan den avond verontreinigt voor Zijnen Dienst. En daarom is het mij ontzegd een doode aan te raken of zelfs het doodenhuis te betreden, want het maakt onrein.

D e l i l a .

(streng)

Kunt gij niet onrein zijn?

S i m s o n .

Hoe zal ik weten, wanneer de Heer mij ten strijd zal roepen?

D e l i l a .

Brengt gij Uwen vader geen doodenspijze?

S i m s o n .

Gij zult de dooden niet vereeren, maar God alleen.

D e l i l a .

Vreest gij de macht niet van den geest der dooden?

S i m s o n .

Ik vrees God alleen.

D e l i l a .

(in verbijstering)

En Uwe haren hebt gij niet ten doodenoffer gewijd!

S i m s o n .

Ware het niet, dat de Hebreeuwen hunnen

dooden haaroffers noch andere offers brengen, - nochtans zou Simson nimmer zijn Gods gelofte breken, dat er geen scheermes op zijn hoofd zal komen tot aan het einde zijner dagen.

(Delila wil Simson's haar vol schroom aanraken.)

S i m s o n .

(terugdeinzend)

Neen, raak mijn haar niet aan! Het is heilig, want daarin wortelt mijn kracht!

Zesde tooneel
De vorigen Abigail

(Abigail is uit het huis getreden en Simson's laatste woorden hoorend, verblijft zij luisterend op den achtergrond.)

D e l i l a .
Maar is Uw kracht dan heilig?

S i m s o n .
Zij is heilig.

D e l i l a .
En zijt ge zonder Uwe haren ook zonder kracht?

S i m s o n .
Ja, zonder kracht.

D e l i l a .
Dat is ondenkbaar, zoudt ge dan n i e t s kunnen?

S i m s o n
Niets.

D e l i l a .

(eigenzinnig voor zich heen murmelend)

Toch wel, dan zoudt ge zijn als andere mannen.

S i m s o n .
Wat zegt gij?

D e l i l a .
Maar waarom was het Josabad geoorloofd om het heilige aan te raken?

S i m s o n .
Het was, omdat zijne oogen erdoor verhelderd werden.

D e l i l a .
Zullen mijne oogen niet verhelderd worden, zoo ik Uwe haren zal aanraken?

S i m s o n .
Delila, ik wil U behoeden voor de vertwijfeling. -

(Zij ziet hem verwonderd aan.)

Mijn lieve vrouw, geef mij verlof om dezen nacht ten Uwen huize mijnen vader te betreuren. Slechts dezen nacht.

In den morgen zal ik mijne kleederen wasschen en onrein zijn tot aan den avond, want ook dit treuren maakt onrein. - Vergeef, dat ik hem deze eerste stonden wijd, ik heb hem zeer liefgehad.

D e l i l a .

Gij hebt Uwen vader niet liefgehad?

S i m s o n .

(staat zwijgend.)

D e l i l a .

(vat zijn hand)

Vergeef!

S i m s o n .

Gij antwoordt niet, geeft gij mij geen verlof?

D e l i l a .

Simson, wat zal ik U weigeren of verlof geven! Ik zie U aan en het is mij alsof ik staar in een hevig licht, het duizelt mij en ik weet niet, wat ik zie, tenzij dan... licht! Doe gij, zooals gij moet. - Van nu af zal ik nooit meer doodenspijze brengen in mijn moeders graf.

S i m s o n .

(haar handen kussend)

Dat is te veel haast... ach gij... hoe sterkt gij mijn geloof!

D e l i l a .

(vreugdevol)

Is dat waar?

(Hij staat op en gaat naar binnen. De deuren der stad worden gesloten. De schemering heeft zich voltrokken. Maneschijn.)

Zevende tooneel
Delila Abigail

A b i g a i l .

(te voorschijn tredend)

Hij gaat naar binnen? Hoe waagde hij 't in Askalon te komen?

(Zij murmelt)

Hij is verdwaasd. -

(weer tot Delila)

Reeds zijn de deuren der stad gesloten.

D e l i l a .

Ach, Abigail, laat mij alleen, gij ziet toch, dat ik U niet te woord kan staan.

(Abigail verwijdert zich een weinig en zet zich neer, waar zij door Delila niet kan worden gezien. Delila staart voor zich uit. Nu Abigail een beweging maakt, richt zij het hoofd op.)

D e l i l a .

Abigail, zijt gij daar weer? - Vanwaar ik zit, zie ik juist een kleine, maanverlichte plek, hier nog in ons hofje. Het maanlicht valt van over de deuren der stad naar binnen. - Gij hadt mijn duiven moeten hooren koeren. Zij zitten hier vlak boven mij op het gebladerte. Zij sliepen reeds. Toen ontwaakte nogmaals één van hen. Een koeren steeg zoo zacht uit haren kleinen gorgel op. Dat wekte ook de ander. Er was een teer gerucht van vederstreeling. Z'ontroerden. En koerden elkaar toe oeroude geloften...

A b i g a i l .

Komt Uw heer nu niet terug?

D e l i l a .

Gij veroorlooft U veel vrijheden, Abigail, verwijder U.

A b i g a i l .

Men zegt, Delila, dat Uw heer op weg naar U tot een deerne is ingekeerd.

(Stilte)

D e l i l a .

(ingehouden)

... En wat dan nog?

(Stilte. Toornig)

Verlaat mij, Abigail.

(Abigail verlaat haar met schouderophalen. Delila zit onbewegelijk.)

Achtste tooneel
Achuzzath Delila

A c h u z z a t h .

(klimt over 't muurtje in den hof)

Vergeet, dat ik U aldus overval, Delila, maar ik bezweer U vlucht, verlaat dit huis! Het zal aanstonds in vlammen opgaan, omdat Simson zich hier bevindt!

D e l i l a .

(opspringend)

Wat zegt gij?!

A c h u z .
Ook in dezen hof zult gij verbranden!

D e l i l a .
Maar...

(zich herstellend)

maar gij vergist U, Simson is niet in dit huis.

A c h u z .

(een oogenblik ontsteld)

Wat meent ge?!

(glimlachend)

Men zag U beiden in het priëel.

D e l i l a .
Gij ziet het: ik ben alleen. Zou Simson niet bij mij zijn ieder uur en ieder oogenblik, ware het niet, dat hij dit huis weer heeft moeten verlaten?

A c h u z .

(a.v.)

Is het denkbaar, dat Simson vluchtte? Delila, verlies Uw tijd niet, ontdekte men mij hier, men zou mij dooden en U beletten om te vluchten. Nu is het tijd: De wachters slapen bij de poort. Ga met mij!

(Hij wil haar met zich meevoeren, zij verzet zich.)

Neen, neen, ik zal u niet toestaan Simson te waarschuwen! Neen, roep hem niet, men zal ontwaken en dan is er van vluchten geen sprake meer.

D e l i l a .
Achuzzath, bij Uwe vriendschap voor mij, red Simson!

A c h u z .
Wilt gij, dat ik mijn land verraden zal?

D e l i l a .
Neen, laat mij los!

A c h u z .
Gij bijt mij, Delila!

D e l i l a .
En Abigail, moet zij verbranden?

A c h u z .
Gij drijft den spot met mij.

D e l i l a .
Achuzzath, bij Uw gevoelens voor mij, red Simson.

A c h u z .
Juist mijn gevoelens voor U verbieden het.

D e l i l a .
Achuzzath, ik zal 't U loonen!

(Achuz. aarzelt. Simson verschijnt in zak en asch.)

Negende tooneel
De vorigen Simson

S i m s o n .

(gesmoord)

Ha!

(Delila rukt zich los en is in een oogwenk bij Simson. Achuz. is over 't muurtje verdwenen.)

Tiende tooneel
Simson Delila

D e l i l a .
Bij al wat heilig is, spreek niet luid. De wachters slapen bij de poort. Men wil huis en hof verbranden! 't Was Achuzzath, die kwam om mij te redden!

S i m s o n .
' t Was Achuzzath!

D e l i l a .

Hij kwam om mij te redden en wilde mij niet toestaan U te waarschuwen.

S i m s o n .

Hij wilde mij U ontrooven!

D e l i l a .

Hij wilde mij redden. Nu is hij heengegaan. Simson, zij willen U insluiten binnen de engheid dezer stad, afscheiden van Uwe stamgenooten en sperren Uwen weg. Red U en mij!

S i m s o n .

(haar aanziend)

Ik geloof U. - Neen, het voegt mij niet heden met hen te strijden. Ik treur om mijnen vader. Morgen eerst zal ik mij kunnen reinigen voor den dienst des Heeren. Doch zoo zij mij dezen nacht zelfs niet met vrede kunnen laten, zal ik elders gaan.

(Hij gaat door het poortje naar buiten.)

D e l i l a .

(gesmoord)

Simson, waar gaat gij heen?! - Niet daarheen, zij zullen U dooden! - Wat is er in hem gevaren? - Simson, de stadspoort is gesloten!!

(Zij snelt hem na. Steeds met gedempte stem)

Simson! - Wat doet hij?! Heer des Hemels, wat doet hij?!

(Zij deinst terug in den hof. De stadsdeuren wijken. Het maanlicht stroomt naar binnen.)

D e l i l a .

(eerst ontzet, dan zegevierend)

De deuren! - Hij rukt de deuren uit! Met beide posten en den grendelboom! Hij draagt ze weg! Hij gaat ter poorte uit! - Slaapt, Philistijnen, slaapt gerust! Simson is niet meer in Uwe stad en morgen zult ge Uwe poorten naar 't land van Juda open vinden, wereldwijd!! -

Vierde bedrijf
In de voorzaal van Achib's huis als in Eerste Bedrijf

Eerste tooneel
Maächa Achib

(Het is nog zeer vroeg in den morgen. Schemering. Maächa en Achib betreden het huis van buiten komende, diep in gesprek.)

M a ä c h a .
...Dus het was om zijns vaders dood te betreuren, dat hij is teruggekeerd? En wij, die meenden, dat hij de stammen tegen ons vereenigen zou!

(Hij lacht)

Nu 't is goed, want hoe gewisser hij bouwt op eigen kracht alleen, des te gewisser komt hij ten val, al was het maar, omdat de kleinen het hem nooit zullen vergeven, dat hij niet met zijn kracht de hunne schraagt! - Ik bid U: roep Abigail.

(Achib fluit op zijn eigenaardige wijze. A. verschijnt.)

Tweede tooneel
De vorigen Abigail

M a ä c h a .
Abigail, gij weet, dat wij een schare gereed houden, om Simson op Uw wenk te overvallen? Antwoord mij nogmaals en bezweer het mij: zijt gij bereid het teeken te geven?

A b i g a i l .
Ik zweer het U: ik ben bereid.

M a ä c h a .
't Is goed. - Waar is Uw meesteres?

A b i g a i l .
Mijn priester, zij verliet het huis.

A c h i b .
Vóór zonsopgang?!

A b i g a i l .
Zij moet zich bij den aanvang der scheme-

ring op weg hebben begeven. Ik vermoed...

(zij aarzelt.)

A c h i b .
Wat vermoedt gij?

A b i g a i l .
Dat zij zich toch heeft willen overtuigen, of Simson de gaarde in brand gestoken heeft, al gaf zij blijk geen geloof te slaan aan dat gerucht.

M a ä c h a .
Zij twijfelt dus, dat is een stap vooruit.

(tot Achib)

Daar zij alles van hem duldt, begrijp ik echter niet, waarom haar dit juist zoo getroffen heeft.

A c h i b .
Het is haars vaders gaarde.

M a ä c h a .

(neemt hem meewarig-spottend van terzijde op. Dan lachend)

Het is de gaarde, die haar vader Simson heeft beloofd als huwelijksgift en die hij hem onthield.

A c h i b .

(kregelig tot Abigail)

Gij kunt nu gaan.

(tot Maächa)

Kwam hij zijn huwelijksplichten na?

A b i g a i l .

(draalt luisterend in 't heengaan. Achib en Maächa schrijden dieper de woning in.)

M a ä c h a .
Gij begrijpt, dat Achuzzath onmogelijk is geworden, nu hij Delila heeft getracht te redden.

A c h i b .

(Maächa zijn kilgelaat toewendend, stamelt)

Als gij wist, hoe dankbaar mijn hart... had ik van dit alles geweten...

M a ä c h a .
Zeker, gij waart dronken. Men zal den jongen man ontzien om Uwentwil.

A c h i b .
Gij zijt grootmoedig.

(Zij verlaten het vertrek.)

Derde tooneel
Delila Abigail

D e l i l a .
Abigail!

A b i g a i l .
Wat is er U overkomen? Gij straalt! Ge zijt als in vervoering!

D e l i l a .
Dezen morgen toog ik uit, - ach, welk een vreeselijke onrust had mij aangegrepen,
- toog ik uit om mijns vaders gaarde te bezien, die Simson,

naar men zegt, in brand gestoken heeft. Denk toch, welk een laster! In brand gestoken vlak voor het oogstfeest!

Abigail.
De boomen zijn verzengd tot aan den wortel. Ik zag 't met eigen oogen!

Delila.
Neen, welk een demon moet Uw oogen hebben begoocheld, Abigail! Want dat is alles leugen! Simson heeft den hof mijns vaders niet in brand gestoken!

Abigail.
Mijn meesteres, gij zijt verdwaasd.

Delila.
Luister, Abigail. Toen ik de heuvelbocht omschreden had, strekte zich de gaarde voor mijne oogen uit en glanzend lag die gaarde in diepen voorjaarsbloei!

Abigail.
Gij hebt gedroomd.

Delila.
Het bloed stremde zich in mijn hart en sloeg dan bonzend op tot in de lippen, mijne oogen staarden. - Toen steeg ik neder in het dal onder de bloemgewelven. En ik aanschouwde.

Ik hief de handen op, aanvatte een twijg, boog dien en brak... Een glanzend licht sprong van den twijg op mijne vingers over! De tak ontviel aan mijnen greep, ik slaakte een kreet, strekte de handen van mij af en sloot de oogen en vluchtte en stond niet eerder stil, totdat de heuvelbocht mij veilig andermaal omsloten hield.

Toen pas, in vreeze, bezag ik mijne handen. Zij glinsterden van licht, dat langs mijn vingers nederleekte! En tuimelend schreed ik voort!

Wat verderop stond er een kindje droomend bij den weg. Ik streelde het. Toen sloeg het de armen om mijn schoot en riep: Delila! Delila! - En van verrukking straalde heel haar wezen. -

(Schuchterheid overvalt Delila, zij wendt zich af.)

Abigail.
Gij hebt gedroomd.

Vierde tooneel
De vorigen Maächa Achib

A c h i b .
Hebt gij U eindelijk ervan overtuigd, Delila, dat mijn gaarde verwoest is?

M a ä c h a .
Wilt gij nu langer nog ontkennen, dat Simson ze in brand gestoken heeft?

D e l i l a .
Aanschouw!

(zij strekt de handen uit.)

M a ä c h a .
Wat moeten wij aanschouwen?

D e l i l a .
Aanschouw den glans op mijne handen?

M a ä c h a .
Een glans, zegt gij?

A c h i b .
Wat moeten wij met Uwe handen, wat is daaraan te zien?

D e l i l a .

(richt den blik op hare handen; de glans is verdwenen. Zij laat de armen zinken en wendt zich af met home schreden.)

Simson heeft de gaarde niet in brand gestoken.

M a ä c h a .

(tot Achib)

Het lijkt mij niet raadzaam thans met haar te speken.

(Zij willen gaan. Maar plotseling wendt Delila zich tot Maächa.)

D e l i l a .
Mijn priester...

M a ä c h a .
Heeft mijne dochter mij iets te zeggen?

(Hij geeft den anderen een wenk om het vertrek te verlaten, maar zoodra Delila dit ziet, geeft zij haar voornemen weer op.)

D e l i l a .
Neen, gij behoeft U niet te verwijderen, het is van geen belang, wat ik U wilde zeggen.

(Maar Achib en Abigail hebben het vertrek reeds verlaten.)

Vijfde tooneel
Delila Maächa

M a ä c h a .
Mijne dochter, zet U neder.

(Hij neemt

zelf plaats in een zetel met indrukwekkende plechtigheid.)

D e l i l a .

(ontwijkend)

Ik heb U waarlijk niets beslist te zeggen.

M a ä c h a .

Hoe moeilijk is 't voor U, de vrouw te zijn van hem, dien gij bewondert, Uwen man, aan wien U plichten binden en terzelfdertijd de goden van Uw land niet te vertoornen. Derketo zal u veel vergeven.

D e l i l a .

(haar angst laait te voorschijn)

Neen, zij heeft mij verschrikkelijk verontrust! Te nacht was het mij telkens bij het wakkerschrikken, alsof de zee met zijnen golfslag de flanken van ons huis bedreigde. Een zuchten zwaar, rees en viel gestadiglijk. 't Vervulde mij met onuitsprekelijke vrees! Ik wist: dit was Derketo's toornige adem, die aldus de wateren dreunend stuwde tot onder mijn venster! Ach, en Simson was niet bij mij...

(In onrust verlaat zij Maächa en gaat voor het kleine, hooge tralievenster staan aan de andere zijde van het vertrek. Maächa ziet haar na. Een schaar van meisjes gaat buiten jubelend voorbij.)

M a ä c h a .

Neemt gij niet deel aan Bel-Dagon's oogstfeest? Reeds trekken de meisjes juichend ter poorte uit!

(Zwijgen. Het gejuich weerklinkt in de verte.)

D e l i l a .

(zich plotseling voor Maächa neerwerpend)

Vannacht lag ik bekneld in een verschrikkelijken droom. Duid mij dien droom, wat ik U bidden mag!

M a ä c h a .

(Hij prevelt gebeden, strekt de handen zegenend over haar uit en zegt dan)

Spreek.

D e l i l a .

Ik droomde, dat mijn doode moeder op een bare lag. Geluk vervulde mij haar weer te zien. Maar toen ik nadertrad, vielen de kleederen van haar af en ik zag haar lichaam glanzend en het was Derketo, de geweldige! En beî mijn witte duiven zaten op haar

borsten. - Ik viel voor haar neder en bedekte het aangezicht. - Zij sprak: ‘Raak mij aan!’ - Ik beefde! ‘“Ik mag het niet, want gij zijt heilig!”’ - Doch zij herhaalde! ‘Raak mij aan!’ - Onzegbare angst kwam over mij: ‘“Dan zullen de duiven verdreven worden!”’ - Maar zij gebood ten derdenmale: ‘Raak mij aan!’ - Het doodszweet brak mij uit en ik stamelde: ‘“Dan zal ik sterven!”’ - Zij sprak: ‘Ja, gij moet sterven.’ - Toen raakte ik haar aan en zie, ik was het zelf, die op de bare lag, -

(als om verontschuldiging vragend)

gij zult het niet gelooven. - Mijn handen vielen van mij af. En ik ontwaakte.

(Delila buigt ter aarde en blijft eenige oogenblikken roerloos. De priester ziet zwijgend op haar neer.)

D e l i l a .

(het hoofd heffend, fluistert)

Wilt gij mij de duidenis niet zeggen?

(Zwijgen)

Zal ik sterven?

(Zij verbergt opnieuw het gezicht. Hij prevelt weder gebeden.)

M a ä c h a .
Uwe handen zullen een misdaad volbrengen.

D e l i l a .

(wild)

Gij kent Delila niet! Nimmer, nimmer zal ik een misdaad volbrengen! Het mag niet! Niet i k kan zoo zijn! Dan bestaat God niet!

M a ä c h a .
Het zal gebeuren, zoowaar God bestaat.

D e l i l a .
Gij valsche, machtelooze priester! Als kind reeds was ik vertwijfeld, wanneer ik mij ook maar de handen had bezoedeld!

M a ä c h a .
Uwe duiven zullen sterven, Delila, en... ook gij.

D e l i l a .
Ook ik? Wat ik?!

M a ä c h a .
Ook gij zult sterven.

D e l i l a .

(opspringend)

Ik?! Wat zegt gij? Ik versta niet, wat gij zegt! Ik zal sterven?! Neen neen, ik wil niet sterven!

(van toon veranderend)

Ach, maar dat kan niet, dat kan immers niet! Nog heb ik nauwe-

lijks geleefd!

(Weer trekt er een schare meisjes juichend voorbij.)

Als ik nu zou sterven, dan bestaat er geen God! - Dat is onmogelijk, dat God niet bestaat, ik zal nu niet sterven, ik zal gaan leven! God wil, dat ik zal gaan leven!

(Zij loopt weer naar het venster)

Juist nu, juist nu zal ik gaan leven!

M a ä c h a .

(sluipt op zijn teenen uit het vertrek.)

D e l i l a .

Ik zal mij tooien! Ik trek op naar het oogstfeest! Nu staan alle vruchten goud en glanzend te velde! Liederen zullen glinsterend aan mijn keel ontstijgen! Ach, ik zal dansen!

(Zij wendt zich om)

Mijn priester, ik ga dansen! Ha, hij heeft mij alleen gelaten! Hij zegt mij, dat ik sterven zal en laat mij dan alleen! Ha, ha, ha, ha!

(Zij bijt zich in den arm.)

Zesde tooneel
Delila Abigail

A b i g a i l .

(in 't binnentreden)

Delila, wat deert U! Ach, wat hebt gij gedaan?! Hier drink, hier drink wat van dien wijn, dan zal het beter gaan, zoo... zoo...; kom, laat mij Uwen arm verbinden, kom, ga hier liggen en laat mij U verbinden.

(Zij voert haar naar de legerstede. Delila laat zich willig leiden.)

D e l i l a .

Dat is niet noodig...

A b i g a i l .

Ja zoo... Schaam U, wat zijt gij wild, gij moet niet zoo wild zijn, dat is niet goed voor U. Ga nu wat liggen en vertel mij: wat is er toch gebeurd? Wat zeide de priester tot U?

Delila.

Zwijg mij van hem!

Abigail.

Nu moet ge wat bedaard zijn en wat stil liggen, zoo... Abigail is bij U...

Delila.

(zich oprichtend)

Abigail! Toen ik dezen morgen ter poorte uitging, zag ik een zwerm vogels,

die onder schril geschreeuw met snelle wende oost-waarts zwenkte.

A b i g a i l .

(verschrikt)

Oostwaarts, zegt ge?

D e l i l a .
Gij weet, wat dit beduidt.

A b i g a i l .

(trachtend haar onrust te verbergen)

Denk daar niet aan, mijn meesteres, weet ge wel zeker, dat ge goed gezien hebt? Oostwaarts zegt ge?

D e l i l a .
Ja, daar waar de graven zijn.

A b i g a i l .
Maar dat is het Zuidoosten! De kronkels dezer stad misleiden U telkens omtrent de richting!

D e l i l a .

(zwijgt en ziet haar treurig aan.)

A b i g a i l .

(trachtend haar en zichzelf gerust te stellen)

Gij hebt stellig niet goed gezien.

D e l i l a .
Abigail, weet ge dat mijn vader te nacht door den priester Maächa op het dak des tempels een vloek deed uitstooten tegen Simson?!

A b i g a i l .
Ik weet het.

D e l i l a .
Simson, zij zullen niets tegen U vermogen!

A b i g a i l .
Simson' s God zal hem niet beschermen. Hij is niet vroom.

D e l i l a .
Dan besefte je nimmer wat vroomheid is.

A b i g a i l .

Vroomheid is: te strijden met het eigen volk in dienst der goden.

D e l i l a .

Welnu?

A b i g a i l .

Welnu, hij strijdt alleen! Verwachtte men niet algemeen, dat hij de stammen tegen ons vereenigen zou? En hij? Hij wendt zijne schreden en keert tot U weder, omgordt de lendenen met een zak en strooit asch op zijn hoofd!

D e l i l a .

Nu moet ik om U lachen! Verwijt gij hem, dat hij tot mij is teruggekeerd?

A b i g a i l .

Ik verwijt het hem niet, ik zeg slechts, dat zijn God hem niet beschermen zal.

D e l i l a .

(na eenig zwijgen)

Abigail, vannacht ruischte de ziel mijner moeder om mij heen.-

(Zich meer op-

richtend)

Maar zal niet ook zijn vader zich op hem wreken, nu hij hem geen doodenspijze brengt, nu hij hem zijn haar niet ten offer wijdde?! - Mij striemt de onrust!

A b i g a i l .

Delila, keer terug, keer terug tot de goden! Zoo gij hen dan niet vreest, hoe weet ge, of zij zich niet zullen wreken door Abigail? Neem U in acht voor mij, voor Uwe vijandin!

(Zij ziet haat ernstig aan.)

D e l i l a .

Abigail, ik zou werkelijk bang voor U kunnen worden, wat hebt ge toch voor barnende oogen!... En niettemin, ik vrees U niet meer dan ik mijzeive vrees...

(Simson betreedt het vertrek.)

Zevende tooneel
De vorigen Simson

D e l i l a .

Ach Simson!

(zij springt op, werpt zich in zijn armen en klemt zich aan hem vast.)

Hoe goed, dat gij gekomen zijt, hoe goed... (herademend) Het is nu dag...

S i m s o n .

(haar zacht terugschuivend en haat in het aangezicht schouwend)

Delila, wat is er met U gebeurd?! Welk een geest is er in U gevaren? - Laat mij U zien! Er branden roode vlekken op Uwe wangen! - Zijt gij gewond? Laat mij Uwe wonde zien. -

(Hij schuift het vetband weg, een diepe schaamte overvalt haar.)

Zijt gij gebeten? Wie heeft dat gedaan?! - Gij hebt Uzelf gebeten, Delila.

(Hij wendt zich treutig en ontmoedigd van haat af en zet zich neer op de legerstede, het hoofd in de handen.)

Ach, hoe kunt gij Uzelf zoozeer verkrachten. -

(Abigail verwijdert zich; bij den uitgang aarzelt zij en blijft toeven, voor Simson en Delila's oogen verborgen door een gordijn op den voorgrond.)

D e l i l a .
Ik heb zoo vreeselijk gedroomd, vannacht.

S i m s o n .
Hebt gij gedroomd? Neen, ik wil Uw droom niet hooren.

D e l i l a .
Maar de priester Maächa heeft mij eruit voorzegd, dat ik zou sterven.

S i m s o n .
Gij hebt den priester Uwer goden om een duidenis gevraagd!

D e l i l a .

(dringend)

Gelooft gij er niet aan, dat ik zal sterven? Simson. Wat gaat ge te rade met Uwe droomen, hoe ge leven, hoe ge sterven zult? Niet het beraad zal het U leeren, maar God alleen!

D e l i l a .
Kan hij zich niet in droomen openbaren?

S i m s o n .
Nimmer zal hij zich openbaren, daar waar ge naar hem speurt in angst of ongeduld. Geloof in Hem! - Ach, en dat heeft U zoozeer verontrust?

(Hij ziet haar aan vol deelneming.)

Gij arme...

(Hij trekt haar naast zich neer.)

Delila.
Ik kan U niet gelooven!

S i m s o n .

(geloovig lachend en zich bereidend zijn hoofd in Delila's schoot neer te vleien)

Gij kunt mij niet gelooven? Mijn kind, gij gelooft mij immers, al zijt gij nu een korte stonde verontrust. - Ach, ik ben moede, laat mij zoo liggen met mijn hoofd in Uwen schoot. Ik wandelde den ganschen nacht om weer bij u te zijn.

D e l i l a .

(murmelt)

Talisman, talisman, drempel, dien men niet kan overschrijden, onverwrikbare drempel des hemels en der aarde, god noch mensch kunnen Uw macht te niet doen, die het kwade keert.

S i m s o n .

(haar in de rede vallend)

Wat doet gij, Delila? Wat murmelt gij? Wat hangt ge om mijnen hals?

D e l i l a .
Het is een talisman.

S i m s o n .
Dat zie ik.

(Hij ziet haar aan. Meedoogend)

Wat deert U toch, Delila? Waar is Uw geloof?

D e l i l a .
Simson, mijn vader heeft door den priester Maächa vreeselijke vervloekingen tegen U doen uitstooten, omdat hij denkt, dat gij zijn gaarde hebt verbrand!

S i m s o n .
Dat deed ik gisterenavond!

D e l i l a .
Dat deedt gij?!

S i m s o n .
Mijn gaarde, deze drempel naar het land van Dan? Ik heb ze gereinigd van alle Philistijnendom!

D e l i l a .

(verwijtend)

Ook ik ben een Philistijnsche, Simson.

S i m s o n .

(liefdevol glimlachend)

Ook U zal ik reinigen van alle Philistijnendom! - Zij hebben mij vervloekt?! Dat laat zich hooren!

D e l i l a .
Zij hebben Uwe beeltenis gebakken...

S i m s o n .

(luidkeels lachend)

Gebakken!

D e l i l a .
...en op het dak des tempels onder blakende verwenschingen verbrand! Gij lacht...

S i m s o n .

(ernstig)

En nu hangt Delila een talisman om mijnen hals en denkt mij te behoeden! Wat vermag deze afgrijselijke beeltenis?

D e l i l a .
Het stelt een demon voor, hij vlucht, als hij zijn beeltenis ziet. Simson.

(lachend)

Dat kan ik mij denken! Hij had het niet gedacht, dat hij zoo leelijk was!

D e l i l a .

(den talisman met de hand bedekkend)

Gij spot met hem!

S i m s o n .

(ernstig)

Niet aan den dood, aan God zult gij denken, al het andere is vergeefs.

(Hij werpt den daemon uit het venster.)

D e l i l a .

Waarom hebt ge de stammen niet verzameld tegen de Philistijnen? Zij hebben 't algemeen verwacht.

S i m s o n .

(zich met scherpe wending oprichtend) Ook ik verwachtte dat! Toen ik van Lechi afkwam naar

het geteisterd land van Dan, - de schaamte, ach, verhitte zich in mij tot razernij, - toen ik nu kwam tot mijn geboortestad, wat denkt gij? - Mijn moeder komt mij weenend tegemoet en zegt mij, dat mijn vader is gestorven en dat de schare der verwanten naar Ekrons tempel van Belzebub is opgetrokken, om aan den doode goddelijke eere te bewijzen met haar-offer en spijsoffer en doodenmaal! - Zou ik met zulke menschen ten strijde trekken? Zij zijn als de hoeren, zij kunnen zich niet geven aan éénen god alleen! - Toen kuste ik mijne moeder en wendde mijne schreden en keerde tot U, - gij geloovige onder de ongeloovigen, - keerde tot U om mijnen dooden vader te geven, wat voor de dooden is: herdenken! -

(Zwijgen)

Ach, ik ben moede... Zoowaar ik lig in Uwen schoot, Delila, zoowaar vertrouw ik op Uw geloof in God ondanks Uw twijfel!

Delila.

Simson, ik zag mijzelve dezen nacht! Ik trad buiten mijzelf - ik kan 't U niet beschrijven, - buiten mijzelf en zag mijzelf liggen! - Wat beduidt dat?

Simson.

Bedwing de onrust van Uw hart, verdraag zijn dorheid en tracht zijn levensbronnen niet na te speuren. God zal ze opnieuw in U doen openspringen, als gij in Hem gelooft! - Wees niet gejaagd, de tijd der ziel dringt niet. Zoo snel is de vervulling Gods nabij dat ge Uw ongeduld als traagheid voelt in het terugzien, als sperring en verzet tegen het instroomen Zijner genade! - Laat mij nu slapen...

(glimlachend)

Is de litanei Uwer klachten jegens mij ten einde, dat ik nu slapen zal?

(Hij sluit de oogen.)

Achtste tooneel
De vorigen Achib

(Achib verschijnt aan den ingang bij het gordijn.)

Achib.

(fluisterend tot Abigait)

Is hij gekomen?

A b i g a i l .

(evenzoo)

Ja, houdt U bereid. Hij slaapt. Zoodra ik kans zie...

D e l i l a .

(op gedempten toon)

Spreekt ge daar met iemand, Abigail?

(Achib trekt zich weer terug.)

Negende tooneel
Simson Delila Abigail

A b i g a i l .
Ja, mijn meesteres, het was Uw vader.

(Voor zich, met een lichte rilling)

Wat had hij voor een gruwelijk gezicht!

D e l i l a .
Nu moet ge stil zijn, mijn heer wil slapen.

A b i g a i l .
Ja, mijn meesteres.

S i m s o n .
Ach, ik ben moede...

D e l i l a .
Laat mij één ding nog vragen, Simson...

(Zij speelt met een sieraad)

Spreek mij nog eens van... hoe gij mij ten huwelijk hebt willen vragen...

S i m s o n .
(richt zich ten halve op en ziet haar aan) 't Is waar, wij spraken niet van liefde.

(Hij glimlacht liefdevol)

Delila, God gebood mij U te huwen.

D e l i l a .

(fluisterend)

Hebt gij mij dan niet lief?

S i m s o n .

Delila, te zeggen, dat God het mij gebood en dat ik U liefheb, is één en hetzelfde, voelt gij dat niet? - Hij was het, die mij U deed vinden, temidden van de Philistijnen...

(Daar zij zwijgt)

Staat gij mij toe, dat ik mij nu weer nedervlei in Uwen lieven schoot?

D e l i l a .

(verbijsterd)

Ja.

(Hij legt zich neer en slaapt spoedig als een kind. Delila ziet langen tijd zwijgend op hem neer.)

D e l i l a .

(met ironie)

Nu ligt hij in Delila's lieven schoot. -

(verwonderd)

Hij slaapt werkelijk als een kind.
Hij dunkt zich heilig.

Hij is heilig en Delila is een steen.

Zijn kracht is heilig, zeide hij.

Zijn haren zijn heilig.

Raak ze niet aan, Delila, want zij zijn Godgewijd. En toch liggen zij nu in haren schoot.

(Glimlachend, met gedempte stem)

Ontwaak, ontwaak! Uw haren zijn ontwijd, zij liggen in Delila's lieven schoot!

Te denken, dat ik van steen zou zijn, met Uw hoofd, Uw aangebeden hoofd in mijnen schoot. - Hij heeft gezworen, al zijn levenskracht tot aan den dood te stellen in den dienst van Gods heiligen krijg. - 'Hebt gij dat niet begrepen?' - Neen zie, dat had Delila niet begrepen!

(Met gestrengheid ijverend)

Simson, geen mensch is heilig! Geen mensch kan nimmer onrein zijn. - Waarom hebt gij Uwe haren niet geofferd bij Uws vaders dood? Dat offer hebt ge hem niet kunnen brengen weken, zij 't ook maanden onrein te zijn? Aan hem, die toch van Uw geboorte af in heilige vrees de doodenzorg voor zijn ziel aan U heeft opgedragen! Kan dat God welgevallig zijn? - Simson, wat zijt ge nu onbeschermd! Voelt ge den vloek niet, die U bedreigt van mijnen vader, van Uwen vader? Vermetele, die zich zoo heilig dunkt, dat hij geen talisman behoeft! Zal Jehovah U beschermen, die Uwen dooden vader hebt verzaakt?!

(Gegrepen door een wilden angst)

Welk een onuitsprekelijke bezorgdheid overvalt mij thans om Uwentwil.

(Dringend)

Offer Uwe haren, Simson, eer het te laat is! Dunk U niet te heilig, wees als andere menschen! Offer ze nu!

(Zij neemt het mes uit Simson's gordel en begint hem de haren af te snijden, zonder in het minst aan het onheilvolle van haar daad te denken.)

Zie, ik snijd ze af; ga dan naar Zorea en verbrand ze ten offer. God zal U vergeven, zoo ge terwille van

Uwen dooden vader onrein geworden zijt. Wees gij onrein en dan ontzondig U en wijd U wederom voor den dienst des Heeren!

(Zij heeft hem de haren afgesneden. Nu ziet ze op en ontwaart Abigails blik. Eén oogenblik zien de beide vrouwen elkaar aan, dan springt Delila overeind! Simson ontwaakt. Vóórdat Delila het haar beletten kan, heeft Abigail het teeken reeds gegeven. De Philistijnen dringen binnen.)

Tiende tooneel
De vorigen Maächa Sippai Achib Andere Philist.

Simson.

(onwilkeurig naar zijn hoofd tastend)

Wat is er?

Delila.

(schreeuwend)

De Philistijnen over U, Simson!

Simson.

(grijpt naar zijnen gordel, waar hij het mes niet vindt. Dan tast hij opnieuw naar zijn hoofd, ditmaal begrijpend. Hij slaakt één enkelen, smartelijken kreet)

Delila!

Maächa.

In naam van den hoogsten god, Bel-Dagon, den heer des hemels, der zeeën en der aarde, wij nemen U gevangen!

Sippai.

Bedwingt hem, Philistijnen!

(Simson verweert zich. Hij vecht met zwijgende, verbeten woede. Delila wil schreeuwen, zich verroeren, maar zij kan niet; zij kampt met een hevig onwelzijn. Simsons mes houdt zij onbewust vast.)

De Phil.

Geeft hem een ezelskinnebak in handen! Misschien, dat hij zich dan nog wel zou kunnen weren. - Zijn dat Uw spieren, Simson? - 't Lijken wel kinderarmpjes! - Is het de moeite waard met hem te strijden? - Licht gij de deuren nu uit hare voegen! - Waar is Uw kracht?! Waar heeft

Jehovah die verstopt!? - Ha, Simson! Hij is bedwongen! Ach, wat is hij gedwee geworden! Geeft hem melk en honig te slikken! Zet hem in een kooitje en laat de kinderen komen kijken!

(Men voert hem weg. Achib bevindt zich in Simsons onmiddellijke nabijheid.)

Elfde tooneel
Delila Sippai Abigail

Sippai.

(verzamelt Simsons haren in een potje.)

Delila.

(met Simsons mes over zijn handen gritsend)

De pest zal in U varen!

(tusschen de tanden bijt zij hem toe)

Eén ding kan U nog redden: dat gij hem niet vervloekt, gij die het heiligste hebt aangeraakt!

Sippai.

(spalkt zijn oogen open, haar vol ontzetting aanstarend, dan sluipt hij ijlings weg.)

Delila.

(bergt Simsons haren in haar boezem. Zij tuimelt hem na.) Abigail. (die Simsons gevangenneming roerloos en met brandenden blik heeft gadegeslagen, volgt nu bezorgd Delila.)

Twaalfde tooneel
Achib

Achib.

(betreedt opnieuw het vertrek. Hij doorsnijdt het zonder doel of richting tot aan den anderen uitgang. Zijn gezicht is verwrongen van wreedheid. Hij zegt met een volkomen blanke stem:)

Ik was het, die hem eigenhandig de oogen heb uitgestoken.

(Hij grinnikt, waarbij zijn gezicht zich vertrekt tot een deerniswaardig afschuwelijken grijns. Dan overvalt hem onweerstaanbaar een gejaagd fron-

sen en knippen met de oogen. Hij wrijft de palm van zijn duim voortdurend krampachtig tegen zijn lichaam aan. Tot tweemaal toe komt hij in botsing met een voorwerp, waarbij hij zich ernstig kwetst, zonder het gewaar te worden. Zijn blik verstart en zijn voorhoofd wringt zich tezamen.)

Dertiende tooneel
Achib Abigail

A b i g a i l .

(in 't binnentreden tot Achib)

Zij is waanzinnig. Zij loopt krijschend door de straten en gooit gloeiend pek, dat zij daar vond, in 't aangezicht der menschen: mannen, vrouwen, kinderen, onverschillig...

(Zij ziet in Achibs gezicht en wijkt terug.)

A b i g a i l .

(ontzet)

Ook hij heeft het verstand verloren.

A c h i b .

(gaat grinnikend af)

A b i g a i l .

Vader en dochter, vader en dochter... wat zijn dat voor verschrikkelijke menschen!

(Zij gruwt. Zij verlaat het vertrek door een anderen uitgang. In de verte hoort men:)

G e r o e p .

Heil den priester Maächa!

Veertiende tooneel
Achuzzath Delila

(Achuzzath betreedt het vertrek, dragend in zijn armen Delila, die bezwijmd is:)

A c h u z z a t h .

Zij is waanzinnig, volkomen, volkomen... Ik leg haar hier.

(Hij legt haar behoedzaam, als ware zij breekbaar, op het rustbed neer. In zijn opgewondenheid bemerkt hij niet, dat er niemand aanwezig is.)

Geeft haar te drinken. Draagt groote zorg voor haar. Waakt over haar, opdat niemand haar leed zal aandoen. Ik blijf hier, om toe te zien, dat niemand haar leed zal aandoen. Zij heeft een teer gestel.

Vijfde bedrijf

Tredmolen in het midden der vlakte nabij Gaza. Een luchtgat, zoo groot als een handpalm, bevindt zich boven in den blinden wand. Ter rechterzijde, - achter de wende der ronding, niet zichtbaar dus, - de uitgang. Men hoort een schurend geluid, het knarsen van het rad en onafgebroken slepende passen.

Eerste tooneel
Delila

(Zij komt van links op.)

Delila.

(murmelend)

... De tredmolen... de tredmolen...

(fluisterend)

Hier moet het zijn...

(Zij hoort het geluid. Haar beenen dragen haar niet meer. Zij zinkt op de knieën neer.)

Dat geluid...

(Zij beeft. Zij legt haar oor tegen den wand.)

Erbarmen, God, ik hoor zijn schreden!

(Zij kampt opnieuw met onwelzijn. Plotseling staat zij gejaagd op, tast tuimelend langs den blinden wand. Luide)

Zijn hier geen deuren?! Zijn hier geen deuren?! Is hier geen uitgang?! Doe open!

(Zij slaat tegen den wand. Het schuren duurt voort. Zij tuimelt verder)

Is hier geen uitgang?! Zijn hier geen deuren?! - Ha hier! - Er is een uitgang!

(Zij weent)

Doe open! open! open!

(Zij slaat op de deur. Een arbeidsopzichter verschijnt. Hij is naakt, draagt een vuurrooden gordel om de lendenen en een ijzeren geesel in de hand. Delila deinst terug.)

Tweede tooneel
Delila De arbeidsopzichter

O p z i c h t e r .
Zijt gij bezeten? Wat wilt ge hier?!

D e l i l a .
Laat mij naar binnen.

(Hij treedt terug en werpt de deur in 't slot.)

Delila.

(zich als ontzind erop werpend)

Laat mij naar binnen! Hoort gij niet wat ik zeg, ik wil naar binnen! Hoort gij!

(Zij wringt zich de handen bloedig aan het slot en zinkt op de knieën. Slaat dan opnieuw)

Doe open! open! open! open!

O p z i c h t e r .
Zult gij nu zwijgen?! Spoed U voort!

D e l i l a .

(hem goud in de hand duwend)

Laat mij naar binnen bij mijn man!

O p z i c h t e r .
Uw man? Wie zijt ge? Hier kan niemand binnen. Spoed U heen!

D e l i l a .
Simson is hier binnen.

O p z i c h t e r .
Wat raakt het U?

D e l i l a .
Ik ben zijn vrouw, ik moet, ik moet naar binnen!

O p z i c h t e r .
Terug! Liet ik U binnen, ik werd dood gegeeseld! Wat is mij dan Uw goud?! Terug! Gij raakt bekneld, wees gij gewaarschuwd!

(Zij heeft haar lichaam tusschen deur en deurpost gedrongen, de opzichter dreigt de deur dicht te trekken.)

D e l i l a .
Laat mij! Laat mij! - Ik zie niets dan duisternis. - Is hij daar? - Is hij blind? - Wee! wee!

(Zwijgende, verbeten worsteling.)

O p z i c h t e r .
Zij is waanzinnig! Terug, zeg ik U!

(Hij duwt Delila met de knie terug en sluit haar buiten.)

D e l i l a .
Wee!

Derde tooneel
Delila

D e l i l a .
(Zij werpt zich nogmaals op de deur.) Doe open! open!

(Dan valt zij vertwijfeld neer. Langen tijd ligt zij roerloos. Men hoort het schuren,

knarsen, slijven. - Delila begint de aarde naast den wand in blinden ijver met de handen weg te graven. Zij werkt een tijdlang zwijgend. Dan murmelt zij)

Simson, ik kom bij U, wacht... ik zal zoo aanstonds bij U zijn... Delila ben ik, Uw lieve vrouw... wacht nog... zij weten niet, dat ik graaf, zoo aanstonds zal ik bij U zijn... dan zal alles goed zijn... houd goeden moed, Simson, ik kom, zij weten het niet.

(Zij graaft met koortsachtige snelheid. Voor zich heen)

Ach, het dorre zand...

(Zij tast naar het hoofd)

De zon doorsteekt mijn hoofd... de zon wil mij beletten, dat ik bij U kom, bij U, dien ik lief heb... ik heb U zoo lief, zoo lief... Ach, hoe diep gaan de muren... (Zij werkt, murmelt) Het dorre zand...

(Een tijdlang werkt zij nu zwijgend. Dan gravend, met blanke, bijna blijmoedige stem:)

Sleepen... sleepen...
slijven... schuren... sleepen...
slijven... sleepen... ach...

(Zij verdubbelt de snelheid harer bewegingen in een aanval van razernij en stoot een gesmoorden schreeuw uit. Laat af. Begint weer opnieuw.)

Stellig vind ik daar het einde mijner schuld...

(Zij graaft)

... ach...

(Met een lichten schreeuw bezwijmt zij.)

Tweede tafereel
Zandvlakte bij Zorea in Dan. Links glooit het terrein merkbaar. Hier is de opgang naar het (niet zichtbare) altaar van Jehovah.

Eerste tooneel
Delila Zecharja

D e l i l a

(ligt onbewegelijkgeknield met gebogen hoofd voor een offertablet. De priester Zecharja nadert van rechts.)

Z e c h a r j a .

Gij hebt mij laten roepen, vrouw? Wilt gij offeren? Maar gij zijt geen Israëlietische...

D e l i l a .

(Reikt hem zwijgend vanuit haar knielende houding een klein, gouden vaatwerk. De priester ontsluit het deksel.)

Z e c h a r j a .

Deze haren?... Zijn dat niet Simsons haren?

(Hij deinst onwillekeurig terug.)

Simsons haren?!! Maar dan zijt gij...

(Hij ziet haar aan met ontzetting, maar een blik op Delila's gezicht doet hem aarzelen.)

Wie zijt gij?

D e l i l a .

(zwijgt en buigt het hoofd nog dieper.)

Z e c h a r j a .

Wie zijt gij, antwoord mij!

D e l i l a .

Ik ben Simsons vrouw.

Z e c h a r j a .

Delila! (Hij stoot den naam uit en treedt een stap terug.) Wij van mij, gij verworpene!

D e l i l a .

(buigt het hoofd tot op den grond.)

Z e c h a r j a .

(kampt zijn weerzin neer. Na eenig zwijgen zegt hij met moeite)

Gij waagt het Jehovah's altaar met Uwe nadering te besmetten?

D e l i l a .

(blijft onbewegelijk.)

Z e c h a r j a .

Wat wilt ge van mij? Spreek! Komt gij om mij tergend Uw aangezicht te toonen?!

D e l i l a .

(aanvat een korf, waarin de duiven zijn, en biedt ze Zecharja aan met geheven armen, stamelende)

Jehovah...

Z e c h a r j a .

(beziet haar met wantrouwen en weerzin, maar ook met stijgende bevreemding. Hij wil, zijn weerzin overwinnend, den korf van haar aannemen, maar dan wijkt hij opnieuw terug.)

Neen, spoed U heen, vrouw, ik sta niet ten Uwen dienste!

D e l i l a .

(zet den korf moedeloos terug op het offertablet; zij blijft in voorovergebogen houding a. v.)

Z e c h a r j a .

Wat wilt ge? Spreek duidelijk! Wilt ge offeren?! - Maar gij, die Simson...

(Zij krimpt in-

een. Hij heft dreigend de hand.)

Als gij het waagt ook nog den spot met mij te drijven!

D e l i l a

(kruipt nader tot hem en reikt hem opnieuw in diepsten deemoed den korf met de duiven.)

Z e c h a r j a .

Is dat Uw offer? - Twee witte duiven? Hebt gij gebaard? Spreek duidelijk!

D e l i l a .

(schudt het hoofd ontkennend, stamelt)

Ten schuldoffer voor Simson...

Z e c h a r j a .

Ten schuldoffer? Omdat hij het heilig krijgerschap heeft verontreinigd? - Buiten zijn wil! Door de schuld van wie...? Het is bekend, vrouw, wijk van mij, opdat ik U niet dooden zal!...

(Om zich heen ziend)

Ach, gij hebt de plaats goed gekozen, waar gij mij naderen kunt, ten voet van Jehovah's altaar!

D e l i l a .

(omklemt zijne voeten.)

Ik smeek, ik smeek U, neem het offer aan!

Z e c h a r j a .

(ziet op haar neer, onwillig, dat zij hem aanraakt. Zij voelt het.)

D e l i l a .

Vergeef!

(Zij laat hem los.)

Z e c h a r j a .

(na eenig zwijgen)

Was het Simson, die U zond?

D e l i l a .

(ontkennend gebaar.)

Zecharja.

Hebt gij met hem gesproken?

Delila.

(a.v.)

Zecharja.

(slaat zich voor het hoofd)

Ach, waar zijn mijn gedachten! Gij hebt mij zeer verbijsterd! Hij is immers gevangen! Hij treedt den tredmolen! Hij is blind! En gij hebt hem...

(uitbarstend)

Vrouw! Als één man zullen Dan en Benjamin en Juda opstaan tegen de Philistijnen en hen vergelden duizendvoudig!

Delila.

(richt zich op en ziet Zecharja in vervoering aan)

Spreekt gij de waarheid?! Zullen zij zich verzamelen?!

Z e c h a r j a .

Zoo waar God leeft en U zal men... Waarheen wilt gij U wenden?! Men zal U verscheuren!

D e l i l a .

(deemoedig)

Neem het offer aan, opdat zijn hoofd opnieuw geheiligd zij!

Z e c h a r j a .

(heft de hand ten slag)

Onbeschaamde!

(Hij ziet in haat gezicht en laat de hand zinken.)

Twee duiven? Ten schuldoffer? Dat is te weinig! Waar is Uw lam?

(Hij vat een der duiven wat onzacht aan.)

D e l i l a .

(bezwerend)

Weest zacht met hen!

Z e c h a r j a .

(ziet haar aan. Dan verwonderd)

En gij wilt, dat ik ze slachten zal?!

D e l i l a .

Ja.

Z e c h a r j a .

(beschouwt haar zwijgend. Dan)

Zijn zij Uw persoonlijk eigendom?

D e l i l a .

(Knikt.)

Z e c h a r j a .

(ziet haar aan langen tijd, Delila verdraagt zijn blik met prijsgegeven aangezicht. De priester, het deksel behoedzaam over den korf schuivend)

Volg mij ten altaar.

Derde tafereel
Zandvlakte nabij Gaza. Daarboven doorstraalde hemel.

Eerste tooneel
Delila De Israëlietische vrouw Josabad

(Delila kruipt over den weg. De Israëlietische komt haar tegemoet. Josabad, het hoofd in handen, zit wat verderop aan den rand van den weg.)

D e l i l a .
Is dit de weg, die naar Gaza voert?

De vrouw.
Neen, weet ge, voert! De weg voert niet daarheen, ge moet dien gaan!... Maar ik zie dat gij dien kruipen zult!

Delila.
Ik dank U.

(Zij wil verder gaan.)

De vrouw.
Waar komt ge vandaan, dat gij er aldus uitziet?

Delila.
Van Zorea.

De vrouw.
Te voet?! - Maar dat is tien uur gaans van hier! En bovendien, ik geloof U niet, gij zijt geen Israëlietische, gij zijt van hier. Maar wacht, ik ken U. -

Delila.
Ik dank U.

(Zij wil haastig verder.)

De vrouw.

(haar ophoudend)

Van Zorea? Hoe kwaamt ge dan in Zorea?

Delila.
Van hier, van Askalon.

De vrouw.
Te voet? Nu zult gij mij nog gaan zeggen, dat het gisteren was.

Delila.
Ik bid U, laat mij gaan, 't was gisteren.

De vrouw.
Gisteren!! Zijt gij verdwaasd?! Maar ik geloof U, want ge zijt er haast zoo slecht aan toe als ik en toch was het niet Simson, die U bevolen heeft den weg te gaan.

Delila.
Het was Simson.

De vrouw.

(ziet haar aan)

Ha! gij! Delila! - Neen, te denken! Bijna had ik mij met weerzin van U afgewend! Mijn zuster! Gij hebt de haat dus ook leeren kennen? En gij zijt niet onschadelijk, zooals ik, dat is het gansche onderscheid! - En zie, nu had ik mij toch aanstonds van U afgekeerd! - Haast U naar Gaza! Men viert daar feest in Bel-Dagons tempel! En Simson zal, blind en gebonden, voor onvrijwillig potsenmaker spelen! Haast U, om Uwe oogen op dezen aanblik te vergasten! - Neen, neen, vergeef mij, zuster, maar ik heb heden haast, gij zijt mij dan toch...

(Zij wendt zich van Delila af en gaat.)

Tweede tooneel
Delila Josabad

(Delila kruiptvoort. Plotseling ontwaart zij Josabad.)

D e l i l a .

(verschrikt met bonsend hart)

Gij zijt Josabad.

J o s a b a d .

(heft zijn van smart doorgroefd gezicht naar haar op, ziet haar rustig aan; een groote deernis komt over hem.)

Kent gij mij?

D e l i l a .

(buigt het hoofd ter aarde.)

J o s a b a d .

Ik ken U niet. Wie zijt gij?

(Zij blijft onbewegelijk.)

Wilt gij naar Gaza? Gij kunt niet verder. Kunt ge niet rusten?

D e l i l a .

(schudt het hoofd ontkennend.)

J o s a b a d .
Neen? Moet ge voort? Laat mij U ondersteunen.

D e l i l a .
Wijk terug!

J o s a b a d .
Gij zijt een Philistijnsche, ik zie het nu.

(Van toon veranderend)

Sleept ge Uw zieke ledematen aldus voort om Simson te zien in zijn vernedering? Dit feest voor zwakke levers heeft tienduizend Philistijnen getrokken naar den tempel! - Haast U, vrouw, dat gij niet verzuimt te zien, hoe men hem sart in zijn blindheid! Reeds staat hij gebonden aan één der zuilen van den tempel! Aan tienduizend oogenparen is het geoorloofd te schouwen in zijn gekloofd, afgrondelijk gezicht. Hoonwekkende aanblik!

D e l i l a .
Zij allen zullen sterven onder Simsons hand!

J o s a b a d .
Gij zijt ziek en eenzaam, de vrees voor Simson heeft U alle oordeel ontnomen en gij weet niet, dat Delila, Simsons vrouw, hem van zijn krachten heeft beroofd!

D e l i l a .
Ik ben Delila.

J o s a b a d .

(als door een adder gestoken, wijkt terug. Haar aanziend)

De uitputting heeft U verdwaasd, vrouw. Waart gij Delila, ik zou Uw nadering hebben gevoeld als een besmetting. Gij zijt het niet, Delila is een zegevierende!

D e l i l a .
Open Uw oogen, Josabad, en zie wie Delila is!

J o s a b a d .

(beschouwt haar opnieuw.)

D e l i l a .

Deze hand heeft zijn mes gegrepen, toen hij sliep en hem de haren afgesneden.

J o s a b a d .

(fluisterend)

Dan hebt ge niet geweten, wat ge deedt?

D e l i l a .

(bitter bedroefd)

Ik wist, dat Simson zonder zijn haren machteloos zou zijn.

J o s a b a d .

Neen neen, zoo kan geen mensch zijn!

D e l i l a .

(Zwijgt.)

J o s a b a d .

(heesch en gejaagd)

Wijk van mij, vrouw, opdat ik U niet onverhoeds met mijn schrale beenen zal vertrappen, haast U!

D e l i l a .

(wil zich voortsleepen, maar verliest het bewustzijn voor een oogenblik.)

J o s a b a d .

Zij heeft het bewustzijn verloren. - Zoo zij waarlijk Delila is, goed gaat het haar niet.

(Hij heeft zich over haar gebogen.)

D e l i l a .

(gejaagd)

Laat mij, ik moet voort, ik wil daar zijn.

J o s a b a d .

(van haar wijkend)

Gij wilt daar zijn! Schept gij behagen in dat schouwspel?! Hebt gij een menschenhart?! Laat mij het U uitrukken, opdat ik leeren mag welk een verschrikking het bevatten kan!

D e l i l a .

Wees stil, spreek niet van mij, want dit uur is gewijd! Voelt ge de drift, die over de vlakte vaart?! - In deze stonde komt de geest des Heeren over Simson! Luister -

(fluisterend)

Een matelooze vrees vervult de lucht! - Ik moet nu voort. Simson staat nabij de zuilen. Ik moet nu bij hem zijn. Ik zal naar binnen kruipen tot aan zijn voeten. Hij zal mij niet zien. Hij zal niet weten, dat ik daar nederhurk, wat deert het, wie ik ben. - Hij zal de zuilen aanvatten, hij zal ze van hun stutten rukken, de tempel zal vaneen rijten en te pletter storten, verdelgend de tienduizend Philistijnen en hem met hen, en mij met hem! - Ik moet

nu gaan.

(Zij wil zich bewegen, bang)

Ik kan mij niet meer bewegen. - Josabad, nimmer hoorde ik zijn stem sedert ik hem verried. - Ach, wat deert het, wat er met mij is... Luister! Maak Uwe ooren gewijd. - Voelt ge de ontzaggelijk bedreigde stilte?! - Het geweld zal de aarde doen dreunen, dat er tienduizenden zullen opspringen om te getuigen van hem! En aldus getuigend, zullen zij van God getuigen! - Josabad, Simsons kracht was heilig, want zij was God gewijd!

J o s a b a d .

Gij zijt het, die hem van zijn heilige kracht hebt beroofd! Uwe woorden zijn niets dan veinzerij, Delila!

D e l i l a .

(sprekend in vervoering)

Ja, laat mij zwijgen. Hij zal voor ons spreken. Luister!

(fluisterend)

Nu gaat het gebeuren! - Met welk een angst vervult mij dit, nochtans, wee! wee!

(Zij bidden beiden.)

D e l i l a .

(in ondragelijke spanning)

Nu gaat het komen... Ik voel, dat het nu komen gaat...

(plotseling schreeuwend)

Hoor!

(Op hetzelfde oogenblik flitst er een licht over de vlakte, gevolgd door een nauwmerkbare verduistering. Delila valt ter aarde.)

D e l i l a .

Heer, Heer, God! barmhartig en genadig, lankmoedig en groot van weldadigheid en waarheid!

(Zij sterft.)

(Josabad prevelt bevend een gebed. Dan buigt hij zich over Delila. Hij richt zich overeind en staart op haar neer met groote bitterheid, langen tijd. Eindelijk neigt hij zich erbarmend over haar en sluit haar oogen.)

Het persoonlijk idealisme
door Just Havelaar

I

Zal ik, het persoonlijk idealisme stellend tegenover en verheffend boven het geobjectiveerd idealisme van een voorgeschreven moraal, van een dogmatisch vastgesteld wereldbeeld, zal ik, zoodoende, niet al onze zwakheden in 't gevlei komen? Er zijn velen, die ons verwijten het geloofsleven zijn kracht te ontnemen en de ziekte der onzekerheid te bestendigen, te verergeren, door deze ziekte als een gezondheid voor te stellen. Wij leven in de beschaafde verwildering. Chaos en leugen is deze wereld. De meest elementaire waarheden en levenswetten worden verzaakt en de machtige overtuigingen, die onze metaphysische verlangens sterken, zijn òf verloochend, òf zoo vormeloos, dat zij geen macht meer hebben over de harten. Zwak is ons geslacht, in die mate verzwakt door 't raffinement der beschaving, door de verwikkeling van het intellect, door de verlokking der zinnen, dat ons hedendaagsche Europa naar menigeen's oordeel in veel opzichten herinnert aan 't Romeinsche keizerrijk der decadentie. Hebben wij dan niet veeleer, als in die dagen Augustinus, ons leven in te perken en ons smeekend, verpletterd, te buigen voor den éénen persoonlijken God, den hemelschen Richter, en ons een streng stelsel te smeden van begrippen om dien eenen God te dienen en om al de religieuze verlangens, die doelloos her- en derwaarts zwer-

ven, te verzamelen en saam te vangen binnen de veilige ommuring van de ééne kerk, welke de aardsche belichaming is der hemelsche hiërarchie? Zou niet thans, aan 't einde der groote Renaissance-cultuur, zulk een inperker en wetgever de ware vernieuwer zijn van wereld, leven en geest? Er zijn er genoeg die het zeggen, zelfs onder de modernelingen, hoewel hun woord meer 't accent heeft van een dreigende wensch dan van een bezield geloof.

Wij gaan het tijdperk tegemoet waarin de massa zich ‘bevrijden’ wil: massa zonder moraal, zonder religie, zonder levensinzicht, beheerscht door stoffelijken nood en stoffelijke begeerten, blinde en gekwelde massa welker leiders zoo zelden het gezag bezitten van zedelijke en geestelijke meerderheid. Zoo zij de richting meenen te weten, deze leiders der massa, het is een richting in den politieken en maatschappelijken, maar niet in den wijsgeerigen en religieuzen zin. Een bot rationalisme heeft 't bewustzijn zelfs der diepere naturen vervlakt en vermaterialiseerd.

Is het dan te verwonderen dat de mensch zich niet meer te gedragen weet? Alle zedelijk gezag schijnt een belachelijke twijfelachtigheid. De jeugd, in haar ervaringlooze aanmatiging, beoordeelt hard en luide wat zij niet begrijpt. Brutaliteit heet kracht en in kille hooghartigheid zoekt men het teeken van geestelijke superioriteit. Waar wordt nog de grootmoedigheid, ik zeg niet betracht, maar met dwingende overtuiging geleeraard? In de scholen zeker 't minst; en in de academies heeft men den tijd niet zich met zulke futiliteiten op te houden. De grootmoedigheid vormt geen onderdeel van de juridische wetenschap, zij is geen probleem der filosofie, zij heeft geen theologisch belang.

Theoreticisme vervangt talent en ongebonden zinnelijkheid, als het daemonische vereerd, heet genialiteit.

Ons leven heeft stijl, heeft houding, heeft richtingvastheid verloren. Omtrent den zin en de waarde van 't leven verkeert ons geslacht in een ontstellende onzekerheid. Vanuit den chaos dezer wereld zien wij hunkerend om naar tijden, toen er boosheid was, ongetwijfeld, maar toen boosheid nog eenvoudig boosheid heette, toen schuldbesef den menschelijken eigenwaan bedwong, toen boven de stoffelijke wereld der tegenstrijdigheden en betrekkelijkheden uit nog een andere straalde: die der zedelijke waarden, der metaphysische ideeën, welke de stoffelijke wereld zinrijk maakte. Er zijn dagen, dat wij benijden hen, die zich veilig weten onder de hooge schemergewelven der Moederkerk, met haar oude, beproefde tradities, haar zoo psychologische instellingen, haar klaar omlijnde levens-leer, haar gehoorzaamheidseisch, die dwingt, maar die de al te zware lasten der verantwoordelijkheid verlicht, met haar schoone riten, die de objectiveeringen zijn van sublieme waarheden. Is de biecht niet een middel om eerlijk te blijven tegenover zich zelf? Is het steeds openstaande kerkgebouw niet de plaats der stilte, waar men zich boven het tumult der wereld verheffen kan om met zijn ziel en zijn God te verkeeren? Is de mis niet de veraanschouwelijking van het eeuwig drama des Geestes en des Levens? Drukt zelfs het klooster niet de gedachte uit, dat de vage menschheid zich tot vaste kernen te concentreeren heeft, zijn kloosters niet de oazen van den geest in de woestenij der wereld, de plaatsen, waar het leven voorbeeldig - zij 't dan voorbeeldig naar 't katholieke inzicht - geleefd wordt ter staling en ter stuwing der gejaagden in de maatschappij? En vindt onze helden-dienst niet zijn zuiverste verwezenlijking in de heiligen-vereering? Bevatten al deze tradities en instellingen niet waarden, welke wij slechts nieuw te munten hebben?

En toch is 't slechts in onze zwakke dagen, dat wij de

kinderen der Moederkerk benijden. Want wij kunnen niet naar ons geweten het katholicisme terug verlangen, ook geen wedergeboren katholicisme, ook niet een, dat nieuw gegrondvest zou zijn op het weten en voelen van onzen tijd.

Want de levenshouding zelf, die in het katholicisme haar duidelijksten vorm verkreeg, kunnen wij niet aanvaarden. Wij aanvaarden geen religie meer, die tot een stalen systeem wordt omgesmeed, waarin hemel, hel en aarde voor eeuwig besloten liggen, geen religie die de deugden en de zonden, de waarheden en de leugens eens-voor-al vaststelt en ordent, geen religie, die op alle vragen het antwoord gereed heeft, die dus geen afwijkend antwoord en ook geen twijfel en zelfs geen onderzoek kan dulden. Wij hunkeren naar dieper bewustheid omtrent de geestelijke waarden en idealen, welke onze zwerverige en verdeelde menschheid leiden en hereenen kunnen, maar de dogmatiek is ons verdacht.

De vraag dient echter overwogen, of deze dogmavrees geen vermomde uiting is van dezelfde zwakheid, die ons in de verwildering voerde, of wij onze individualistische ongevormdheid niet heimelijk liefhebben en deze vooze liefde verromantiseeren tot een leer der anti-dogmatiek, een leer, die zich van alle levensbeschouwingen onderscheiden zou door in 't geheel geen leer te blijken doch veeleer een aandoening. - Persoonlijkheidsbesef is ons een onontbeerlijk goed, maar individualisme een onteerend kwaad: zien wij, aldus sprekend, niet nu eens de positieve, dan weer de negatieve zijde van een zelfde zaak, zonder onze gezindheden tot een oordeel te kunnen omscheppen? Zijn wij tenslotte geen aan 't vlietend moment verslingerde stemmingsmenschen; en bewijzen de aan hun stemmingen prijs gegevenen iets anders dan hun geestelijke onvolwassen-

heid? Zijn zij geen wrakhout, drijvende op de deiningen van het gevoel, dat van ebben weet en van vloeden, maar niet van een doel-zoekend stroomen?

Zeker is, dat de sentimenten die ons leiden snel vertroebelen, indien er de geestelijke grond niet voortdurend van beseft wordt. Persoonlijkheid is ons heilig daar wij Naar in verband weten met God; individualisme is ons een verleiding, daar de individualist zich als natuur en om zijn apartheid vergoddelijkt. Daarom kunnen persoonlijkheden een gemeenschap vormen, terwijl 't individualisme aan alle gemeenschapsmoraal vijandig blijft. De individu zoekt zich zelf; de persoonlijkheid h e r v i n d t zich zelf, òngezocht.

Dus blijft onze dogma-vrees waardeloos zoolang zij nog slechts op individualistische neigingen berust, maar krijgt ze zin waar ze uit een geestelijk persoonlijkheidsbesef voortkomt.

Wij wijzen de dogmatiek af, omdat wij, hoe ook hunkerend naar bepaaldheid en éénheid, ons Leven niet kunnen richten langs vooraf aangewezen wegen, die leiden naar een vooraf aangewezen doel. Wij zoeken bepaaldheid, geen verenging.

Voor den ouden mensch was het idealisme een bepaaldheid buiten ons, voor den nieuwen is 't een bepaaldheid binnen in ons. Voor den een beteekende het idealisme de eenzijdigheid, de vooraf bepaalde keuze; voor den ander is 't een innerlijk willen, dat worstelend zich zelf bevestigt. Idealisme beteekent voor ons de mogelijkheid van een onbegrensde verruiming zonder in 't vage en vele te verdwalen.

Ik ben mij bewust, dat deze woorden slechts woorden schijnen. Hun wezenlijkheid heb ik nog te doen beseffen.

II

De veranderde levenshouding, waarop hier gedoeld

wordt, is geen gebeurtenis, die in het dagblad onder ‘laatste berichten’ zou gerubriceerd mogen worden, hoewel ik haar zeker vermeld wenschte te zien in 't overzichtje van 't ‘voornaamste nieuws’. Eeuwen lang reeds hebben wij de gebeurtenis zien gebeuren. En mijn taak kan slechts zijn haar karakter juist te definieeren, haar strekking bewuster te maken, opdat we niet ons uitputten met een vagen argwaan of een verholen wroeging, die slechts aan een anachronisme zou moeten toegeschreven worden.

Ik wil mijn gedachte verduidelijken door het voorbeeld en tot voorbeeld kies ik enkele figuren van kunstenaars. Maar sprekende van de kunst, spreek ik van het leven; want kunstenaars zijn geen uitzonderingen, maar verpersoonlijkingen. Het wezenlijke in den kunstenaar is niet zijn kunstenaarschap, maar zijn menschelijkheid. Sinds de Renaissance is de mensch zijn doel-bepaaldheid gaan verzaken. In Italië had het gemeenschapsbewustzijn zijn religieuzen grond verloren: het veruiterlijkte zich tot een wereldsch cultuur-idealisme, dat echter machtig genoeg was zich te doen gelden als een vormelijke, strenge, zeer stijlvolle schoonheid. Het leven, in 't Renaissancistisch Italië, werd steeds meer begrepen als een zaak van schoone wellevenskunst. Strak, edel en aristocratisch van gedaante, in alles en boven alles aesthetisch was de Italiaansche cultuur. Hetbegrip ‘stijl’ kreeg de beteekenis van een opperst criterium. Een Paus bekende liever Cicero te lezen dan den Bijbel, daar de Romeinsche intellectueel een schooner stijl schreef dan de visschers van Galilea of dan de ruige en ongemanierde profeten van Israël. Castiglione beschreef den idealen cultuur-mensch, die 't wereldlijke leven tot een kunstwerk verhief, Machiavelli den idealen vorst, die geweld en bedrog even makkelijk en waardig in zijn hart droeg als den gouden keten op zijn borst. Gozzolli, de schilder

der feestelijke parade-stoeten, had de mystieke verrukkingen van zijn leermeester Angelico tot wereldsche schoonheden omgeschapen; Ghirlandajo, de koele, voorname uitbeelder van 't burgerlijke leven zijner dagen, kan de voorbeeldige verheerlijker heeten van den ceremonieelen Renaissance-stijl, een stijl, sterk genoeg om ook de machtigste scheppers, om een Mantegna, een Leonardo, een Raphaël, tot steun te zijn in hun wijdsche verbeeldingen van 't leven.

Daar tegenover was in de Noorderlanden het Calvinisme de scherpste uitdrukking geworden van het nieuw religieus idealisme; streng, abstract, star, levens-vijandig. Het heeft sterke, zedelijke karakters gevormd; het is een onmisbare schakel geworden in de ontwikkeling van de Europeesche gedachte; het kon in weinige, maar verheven werken der muziek en vooral der dichtkunst zich als schoone waarheid verwezenlijken, maar een universeele, dragende, durende cultuurmacht heeft 't Calvinisme niet kunnen zijn.

Nadat, in 't Zuiden, Savonarola het amoreel aestheticisme en de levens ondermijnende zinnenweelde van zijn tijd onder de zweepslagen van zijn fanatisch woord gestriemd had, hief het Katholicisme zich op in een nieuwe gedaante, wereldsch en kerkelijk tegelijk, sensueel en devoot, vóór alles machtsbegeerig: het Katholicisme der Inquisitie en der pompeuze en pathetische Jezuïtenkerken, deze paleizen van een vermaatschappelijkten God.

Maar zulke machten waren niet langer in staat de zeer zelfstandigen te beheerschen. Van nu af aan zien wij, vooral in het minder cultuur-vaste Noorden, telkens de enkelingen verschijnen, die lijden aan hun richtingloosheid, of die deze tot een bewuste levenshouding verstelligen.

Een der diepste belijdenissen dier richtingloosheid heeft

ons de Vlaam Breughel nagelaten in een werk, dat een rijk, strijdend, onbevredigd kunstenaarsleven symbolisch afsloot, in zijn pessimistisch ‘Parabool der Blinden’, dat een wanhoop vertolkt, de verbijsterende wanhoop zijner religieuze richtingloosheid, een wanhopen aan den zin van 't leven. Havelooze blinden geleiden elkander door den rampzaligen nacht hunner dagen en sleepen elkander voort in den dood van 't moeras. Haveloozen, ellendige zwervers, blinden zijn de menschen: hunne leiders zelf zien geen richting, kennen geenweg; blindelings stort zich de menschheid, die de goddelijke leiding verloor, in haar glorieloos verderf. Het leven heeft geen doel; het is een fatalisme zonder zin. Breughel's noodkreet herhaalt zich in vele uitingen van dien bewogen tijd. Toch zou de geestelijke gesteldheid, die in Breughel tot een smartelijk fatalisme leidde, bij anderen zich als een bewuste en gewilde levenshouding openbaren. De Fransche psycholoog-moralist Móntaigne dunkt mij van deze wijsheid de meest kenmerkende verpersoonlijking.

Montaigne representeert in zijn dagen een nieuw menschtype, het type van den ‘toeschouwer’, door Dr. Bierens de Haan, in een essay, zoo inzichtsrijk beschreven. Hij is de mensch levend zonder richting, zonder beheerschende overtuigingen. Veeleer schijnt hij overtuigd, dat de mensch geen overtuigingen moet hebben, zal hij in vrede met zich zelf en met de wereld kunnen leven. Hij stelt zich tot taak als belangstellende het menschelijk leven waar te nemen. Alles wil hij aanvaarden, alles begrijpen, niet om de veelheid van beelden tot een innerlijke éénheid te herleiden, niet zoozeer om den zin van 't leven te leeren verstaan, niet om goed of gelukkig te worden, maar om zoowel zijn weerzin als zijn verwondering te overwinnen. De onpartijdige bestudeering van het leven in den mensch tracht hij tot een

wetenschappelijke aesthetiek op te voeren, tot een levens-houding die nimmer tot een levens-beschouwing rijpen mag, daar zij weigert zich idealen te stellen. (De idealist immers is de partijdige!)

Montaigne's moraal ligt in de amoraliteit. Alle stemmen der diepte, de stem van 't geweten, de stem van de liefde, van den haat, van den rechtvaardigheidszin, tracht hij het zwijgen op te leggen, om slechts de stem van zijn kritisch verstand te beluisteren. Wat hij aan idealisme in zich draagt, schept hij om tot 't aesthetisch cultuur-idealisme der Renaissance: vergeefs zocht de nerveuze, onrustige, aan stemmingen prijs gegeven toeschouwer, Montaigne, zich te tooien in 't plechtstatig gewaad der stijlvolle Romeinen.

Deze nieuwe mensch, de belangstellende, is tot in onze dagen zich blijven manifesteeren in de meer verfijnde gedaante van den aestheet, den intellectueelen dandy, den speler met geestelijke waarden. Doch weinigen dezer nazaten hebben Montaigne's kracht bezeten, weinigen hadden zijn geestelijken adel; weinigen ook waren als psychologische onderzoekers zoo blijvend belangrijk.

Eén echter was aan hen voorgegaan, geweldiger dan zij allen, en die, door zijn kracht en door zijn diepte, de fijne ironie en de ernstige scepsis van Montaigne, wiens werk hij waarschijnlijk gekend heeft, tot een tragisch gestemd enthousiasme ophief: ik spreek van Shakespeare. Wat bij Montaigne de koele, afzijdige belangstelling bleef van den psychologischen onderzoeker, die 't leven als een bewegend, boeiend tafereel vóór zich stelt, zet zich in Shakespeare om tot een hartstochtelijke deelname aan het leven, waarmee hij zich geheel verbonden weet, dat hij in zich opneemt met al zijn open zintuigen, dat hij ziet, voelt, ondergaat, dat hij doorlijdt en geniet, dat hij met heel zijn verstand, met al zijn

zinnen, met gansch de kracht zijner ziel zelve méé leeft. Shakespeare is de volstrekte levensliefde, de volkomen overgave aan het leven; noem hem de verpersoonlijking van het wagend, niets verzakend, niets vreezend levens-heroïsme. En dit heroïsme (dat den ouden, ascetischen Tolstoi zoo verschrikte) juicht op in toonen van lyrische verrukking, stormt heen in donkere, daemonische natuurstemmen, stroomt uit in rythmen van taal, in rijkdommen van verbeelding, zooals noch vóór, noch na hem ooit weer de geest zich geopenbaard heeft. Welk een dichter, maar welk een psycholoog! - Alle problemen van het leven stelt hij zich; alle problemen van den hartstocht: de ambitie, de misdaad, de heerschzucht, de ouderliefde, de winzucht, de jalouzie, de erotiek, de ijdelheid, de behaagzucht. Gelijk later Dostojewsky, weet hij zijn karakters tot representatieve gestalten, tot levens-symbolen op te voeren. Enschooner dan deze weet hij zijn belijdenis in een klaren, dramatischen vorm te beelden, in een vorm, die juist door beknoptheid aan ruimte wint.

Maar reeds heb ik te veel gezegd. Is dit gigantisch monument der Noordelijke Renaissance, is deze magische schepping van den dichter en den kenner des levens, een belijdenis te noemen?

Shakespeare's werk blijft de bijbel der psychologen; maar is het de belijdenis van een mensch, die worstelend zijn conceptie van leven en wereld opbouwt? Veeleer schijnt hij zich in de vele, rijke beelden der menschelijkheid te verliezen.

Shakespeare lezend is mij wel de gedachte opgekomen, dat de dramaturg de wijze niet zou kunnen zijn, omdat de meeste dramatische conflicten, naar een woord van Opzoomer's dochter, op een misverstand berusten. Heeft niet de dramaturg het misverstand lief, de dwaling, de onwijsheid?

Zoekt hij niet het conflict, het conflict der instincten, het conflict van mensch en lot, omdat het conflict zoo schoon is? Is de wijze. mensch tenslotte niet hij, op wien het lot geen vat meer heeft, hij voor wien het leven juist 't minst conflict is? Is niet het leven van den wijze een volkomen ondramatisch leven? Kan, om deze vraag tot haar essentie te herleiden, kan wel ooit de wijze mensch de held zijn van een drama? Is een Marcus Aurelius, een Plato, is Thomas à Kempis, is Spinoza, denkbaar als de held van een drama?

Maar dan dringt zich in mijn ontroerd bewustzijn de gedachte op aan den grootsten wijze der wereld, die de subliemste held in 't ontzaglijkst werelddrama geweest is, aan hem, wiens stille woord der liefde door de eeuwen heen ging, onafwijsbaar.

Het drama kan belijdenis der wijsheid zijn indien het de uitbeelding is van den tragischen drang naar heiligheid in den onheiligen mensch, naar éénheid in de verdeelde wereld.

En zoo weet ik beter, wat ik mis in den genialen Shakespeare, in den geniaalsten dramaturg der historie. En dit gemis mag ik mij zelf niet verbloemen, terwille van datgene, wat mij meer waard is dan alle kunstwerken en genieën ter wereld.[1)]

Het genie is de mensch die tot m e n s c h h e i d wordt. Geniaal is, wie tallooze menschen in zich zelf omvat. Daarom behoort Shakespeare tot de grootste genieën die ooit leefden. Maar het menschelijk leven komt niet in de genialiteit tot zijn doel, maar in de persoonlijkheid. Want door de persoonlijkheid krijgt 't leven zin en waarde. Het alzijdig genie wordt eerst persoonlijkheid - en dan ook universeele persoonlijkheid - indien de

1) Toen dit reeds geschreven was vond ik in Lucka's Grenzen der Seele een eenigszins verwante Shakespeare-beschouwing: een ontdekking die mij, begrijpelijker wijze, een blijde verrassing was.

veelheid zijner levensmogelijkheden zich tot een éénheid opbouwen, tot de éénheid van zijn zedelijk en geestelijk Zelf. Het genie wordt persoonlijkheid door zich in alle menschen t e r u g te vinden. Shakespeare kon, als een vrouw, zich in allen verplaatsen; maar hij heeft zich niet in allen terug gevonden. Eer heeft hij zich in allen v e r l o r e n .

Ik mis in Shakespeare den centralen geest: want het leven om het leven is niet de geest, de idee van het leven. Ik zoek in zijn rijke en verwonderlijke werken vergeefs naar de enkele groote problemen en waarheden, waarmede deze mensch geworsteld heeft. Hij stelde zich de vele problemen der menschelijkheid; hij stelde ze zich telkens afzonderlijk als een objectief dramatisch gegeven, dat heel zijn aandacht had, dat hij tot in de donkere diepte en in de breede ruimtelijkheid doorvorschte. Maar ik zoek Shakespeare's ziel. Hij zal een aanbiddelijk zwerver zijn geweest, een fascineerend troubadour, een volleerd levenskunstenaar, een al-begrijpend getuige; maar was hij een groot mensch in zich zelf, een gefundamenteerde geest? Ik zoek den eindelijken grond van zijn smarten, van zijn zwaarmoedigheden, van zijn vroolijkheid. Ik zoek de intuïtieve wijsheid van Shakespeare. Ik zoek den innerlijken strijd van zijn bestaan, de groote lijn in zijn leven. Ik zoek de richting, de éénheid van deze hartstochten, deze aandoeningen, deze vele inzichten. Ik zoek den grond van overtuiging. Ik zoek de verwachting.

De ideaal-stelling zoek ik, die ieder zoekt in 't eigen leven.

Het vage, allegorische drama van zijn ouderdom, het duistere, mysterieuze, The Thempest, vormt geen na-tuurlijk gegroeide, noodwendige samenvatting van dit geniale kunstenaarsleven. Het is veel meer de stamelende en ontroerende uiting van een man, die, na in den

roes, in den storm van 't leven te zijn opgegaan, te laat zich herinnert, dat er iets anders nog moet zijn, dat een andere wereld, die van den droom, zich uitbreidt boven de menschenwereld, waarin hij zoo grandioos geleefd had. Steeds voorvoelde hij dit mysterie om het bekende en kenbare heen; maar steeds als een vage mogelijkheid, een dreigend misschien, nooit als een uitgangspunt, een veilige waarheid, nooit als de grond van 't werkelijke. En ook thans nog blijft deze droomenwereld een schemerige ijlte, want hij kon het verband niet leggen tusschen zijn droom en de concrete wereld. Waar hij zijn weten en voelen van 't leven wilde samenvatten, verschemerden de beelden tot een wolkerig sprookje. Toch zou men Shakespeare niet tot de groote twijfelaars, tot de vertwijfelden mogen rekenen.

Misschien was hij dit geworden, indien het schouwspel der wereld hem niet méér geboeid had dan de zedelijke werkelijkheid, dan de waarheid van 't leven, indien Shakespeare groot was geweest als persoonlijkheid, zooals hij groot werd als dramatisch genie.

Wanneer ik mij herinner, hoe, boven al de grootsche en ontroerende drama's van Shakespeare uit, op een onverklaarbare wijze het eene drama zich verheft, de Hamlet, hoe dit een onbegrijpelijke fascinatie heeft, anders, geheel anders van gehalte, dan debetooverende rijkdommen der vele overige werken, dan geloof ik, dat de Hamlet een zóó veel diepere macht heeft over ons, omdat dit eene drama in waarheid een belijdenis mag heeten van Shakespeare. In zijn Hamlet heeft hij de diepe, heimelijke onbevredigdheid uitgesproken van zijn overrijke, maar innerlijk verarmde leven. Vandaar de ontzaglijke zwaarmoedigheid, die als een loome, schoone wolk over dit mysterieuze werk neerhangt. Want de zwaarmoedigheid is het leed der vagen; zij is het leed zonder concrete oorzaak, zonder zedelijken

strijd. De zwaarmoedigheid is het leed der aestheten; zij is de heimelijke ziekte van den modernen, religie-loozen mensch; zij is een zwakte die wij als iets edels bewonderen, wetend dat slechts edele naturen haar ondergaan. De zwaarmoedigheid is de mystiek der ongeloovigen; zij is een fascinatie, een aesthetische stemming, grondeloos en grenzeloos. Botticelli heeft haar het eerst met devotie vereerd; Shakespeare heeft haar ontzaglijk uitgebeeld, als het centrale voelen, in zijn Hamlet. De zwaarmoedigheid is chaos, als de natuur. Zij is tot natuur vervloeide geestelijkheid: vanuit haar natuur-bevangenheid en natuur-onbewustheid kan de ziel nog slechts in eindeloozen weemoed, in verteerend Heimweh, uitzien naar de verloren gewesten van den geest.

Als fatale, daemonische natuurkrachten, als blinde energiën, ziet Shakespeare den mensch. Hij ziet het leven als een chaos van instincten en aandoeningen. Hij weet, dat de wereld in haar redeloosheid voortgaat en dat alle idealen illusies zijn. In de natuur voelt hij het mysterie; in den mensch de natuur-daemon; maar deze natuur is blind. Zij is schoon, liefelijk, gruwzaam, wreed, zij is beurtelings alles... maar blind en zonder zin. En in den Hamlet heeft de dichter van King Lear, van Macbeth, den grond zijner waarheid een oogenblik gepeild. In den Hamlet klaagt Shakespeare's vereenzaamde, verwaarloosde ziel zich uit. Hier beeldde en beleed Shakespeare de innerlijke vertwijfeling van den Renaissance-mensch, die zich geen religieuze idealen stellen kon, de vertwijfeling van hem die het leven als een richtingloosheid voelde en wien de zin en de waarde van 't leven onzeker was, de vertwijfeling van hem die niets hoopte, niets geloofde, niets verwachtte, de vertwijfeling welke donker gaapte onder 't onstuimig levens-enthousiasme van hem, die 't leven om het leven

geleefd had. Hamlet is Shakespeare's Parabool der Blinden.

Shakespeare heeft ons ruimte van levenserkenning gebracht. Als geen vóór hem heeft hij heel het menschelijk leven onbevangen doorschouwd en bevonden dat het van alle zijden en in alle diepten schoon is, rijk en vol belang. Dit is de reden, waarom wij ons telkens weer aan Shakespeare vernieuwen, zooals ook Goethe zich aan hem vernieuwde en zich door hem bevrijdde van de intellectualiteit. Men mag hem nooit ontkennen, nooit afwijzen; maar men mag zijn beteekenis ook niet overschatten, zooals men zonder gevaar de beteekenis van een groote persoonlijkheid overschat, indien de waarheid dier persoonlijkheid met onze subjectieve waarheid overeenstemt. Want Shakespeare vertegenwoordigt geen waarheid, geen wijsheid. En sedert lang reeds, doch in onzen tijd zeker, is de Shakespeariaansche levensvereering zonder geconcentreerde verinwendiging niet langer mogelijk. Indien zij niet tot een bloedeloos aestheticisme verbleekt, moet zij noodwendig omslaan tot het modern pessimisme, door Shakespeare zelf eenmaal in zijn Hamlet voorzien.

Zeer moedige en zeer krachtige naturen krijgen eerst geestelijk belang, indien deze kracht gebroken wordt door de kracht van een idealisme.

Shakespeare's betooverende levenshouding moest in den loop der tijden tot een tragisch pessimisme verzinken. En het tragische is niet wezenlijk tragisch, indien het niet zijn verzoening vindt. Het louter tragische ontroert niet, doch verschrikt. Het tragische ontstaat eerst door het heroïsch conflict met 't ideëele. Het tragische stelt de noodwendigheid eener verlossing, dat is de noodwendigheid der verzoenende idee, voorop.

Voor de Grieken vond het tragische zijn verzoening in

de idee van een boven Goden en menschen heerschend Lot; voor de middeleeuwers in die der buiten-menschelijke Voorzienigheid; voor ons in die der innerlijke Rechtvaardigheid. Shakespeare is dramaturg, geen tragicus. Het drama Hamlet wordt in vollen zin eerst een tragedie door Goethe's Faust.

Faust is de Hamlet herboren: de mensch die, moe van denken en vragen, aan zich zelf, aan heel het leven vertwijfelt. Als een onheilbrengende schim beweegt hij zich temidden der levenden, hij, die aan het leven geen deel meer hebben kan, daar hij in zijn dooden hoogmoed er zich boven verhief en er den zin niet langer van gelooven kon. Faust, als Hamlet, is de mensch die wijsheid en deugd, die alle geijkte levenswaarden, als spel en fraze voelt, die, van een koortsigen realiteitsdrang gekweld, nergens realiteit kan vinden.

Maar Faust herkent zich zelf in den Duivel; en met Mephisto het leven door zwalkend, heeft hij, in de kwelling der onbevredigde begeerten, zich van zijn duivelsch Ik te verlossen door, tot zijn zedelijk zelf herboren, het leven zijn zegen te schenken. - Hamlet kon zich zelf niet in den Duivel herkennen; Hamlet is de smartelijke bewustwording van het scepticisme. Maar Faust zoekt verlossing; Faust's smarten zijn boetedoeningen, daar hij zijn God blijft zoeken; zijn smarten worden louteringen, daar hij de worstelende is. Faust heeft met zijn vertwijfeling geworsteld; hij heeftin de negatie niet berust, hij verpersoonlijkt niet, als Hamlet, de scepsis in haar meest heroïsche gedaante. Faust rust niet eer hij zijn innerlijk idealisme, dat hem als een Ahasverus voortdrijft, kent en gehoorzaamt. Faust's leven is de groeiende erkenning der innerlijke rechtvaardigheids-idee.

De kunstenaar Shakespeare overtreft oneindig den kunstenaar Goethe. Het kunstwerk Hamlet is een on-

eindig levenrijker schepping dan het kunstwerk Faust, dat in de allegorieën der verstandelijkheid verzandt. Maar toch houdt de Faust een beteekenis, die de Hamlet nooit bezitten kan. Faust is de volledige en door-geleefde uitbeelding van den nieuwen mensch.

De realiteit echter ging - het kon wel niet anders - vóór de uitbeelding; allereerst in Goethe zelf, wiens wijsheid met zijn leven volkomen één was, wiens leven zelf een zinrijk geheel vormde, een symbolische schepping, wiens persoonlijkheid de uitbeelding geweest is van zijn in 't leven zelf verwezenlijkte wijsheid. En anderen, zij 't minder bewust, waren vóór gegaan. Wat is het, dat ons geslacht zoo onweerstaanbaar heeft heengetrokken naar een Rembrandt? Is hij, objectief gezien, het wereldgenie dat men thans in hem vereert? De vraag kan gesteld worden. Een Leonardo da Vinci blijft onaantastbaar overeind staan, gezien vanuit de sfeer van Rembrandt, van de Gothische, van de Indische of de Chineesche kunst. Maar Rembrandt? Wie zich volkomen heeft overgegeven aan den synthetischen en monumentalen geest van Leonardo, of aan dien der oude, heroïsch-religieuze cultuurtijden, zal wellicht Rembrandt niet langer zien als een grootheid van zoo universeel belang. Er zijn gebieden van den geest, van waaruit het romantisch realisme, dat in Rembrandt zijn hoogste uitdrukking vond, als van lager orde gezien wordt. Maar wie Rembrandt kritisch bepaalt, schijnt hem reeds te kleineeren. En weg met hen, die een Rembrandt kleineeren! Zoo spreken niet slechts wij, Hollanders, die in Rembrandt de eenige wereld-openbaring van den Nederlandschen geest zien; maar zoo spreken onze broeders in 't Oosten, in 't Westen, in 't Zuiden eveneens! Wat is het dan, dat ons in opstand brengt tegen ieder, die de grenzen aangeeft van Rembrandt, grenzen die ieder immers ziet? Waarom werd

Rembrandt een leuze? Maar het is juist dit, dat hij inderdaad een leuze werd! Hij werd een geloof, een symbool.

Rembrandt is een der groote en duidelijke vertegenwoordigers van den mensch, dien wij ons onwillekeurig ten voorbeeld stellen. Ik zie hem, als gij, in zijn tijd; en ik zie zijn grenzen; maar ik houd hier vast aan het meest wezenlijke in Rembrandt. Waarom werd hij, evenals Beethoven, doch veel overtuigender dan deze verminkte reus, deze Michel Angelo, waarom werd Rembrandt een symbool?

Hij heeft alle hartstochten doorleden, alle smarten, alle vreugden gekend, alle twijfelingen, alle zekerheden; hij was volkomen mensch, zoodat hij ook al het menschelijke en alle menschen verstond: den koning en den bedelaar, den denker en de vrouw, den booze en den onschuldige. Hij leefde zonder afbakingen of stelsels, zonder eenzijdigheden, zonder dogma's. Daar was geen vrees in hem, geen vrees voor menschen, voor machtigen, voor priesters, voor instellingen, geen vrees vooral voor 't leven. En zoo hij vrees kende, hij heeft die nooit geëerd. Er was geen gezag van buiten, dat gezag kreeg in de sfeer van zijn hart. Maar omdat hij telkens, na de groote expansies van zijn zinnelijken hartstocht, weer zich samendrong op zijn dieper zelf, omdat zijn aardsch en woelig leven in verbinding bleef met datgene, wat van den hemel in hem was, omdat hij zijn God gehoorzaamde, daarom konden de smarten louteringen zijn, konden de begeerten en hartstochten vagevuren zijn, kon de ziel in hem groeien tot een macht van liefde, die heel het leven heiligde, die heel de aarde schoon en zinrijk maakte, die het warrelig levensdrama omschiep tot een verheven tragedie, die de levenstragedie ophief naar de stilte van 't innerlijk bewustzijn. En zoo kon heel het leven een grootsch drama der ziel voor hem

worden. Zoo was er éénheid en richting in dit woelig, eenzaam leven, heiligheid in zijn onheilig willen; zoo bouwde hij van binnen uit zich op tot een gestalte van bevrijdende grootheid en schoonheid, waarin allen nu nog zich herkennen.

Dezen mensch heeft Romain Rolland beschreven in zijn Jean Christophe als den kenmerkenden kunstenaar en mensch van onzen tijd, Christophe die de Christophorus is, dragende 't geloof en de hoop der toekomst. En het is daarom, dat wij den onmetelijken Dostoiewsky liefhebben, dezen Shakespeare, bij wien echter de chaos geestelijk geordend wordt in het zedelijke Ik. Het is daarom dat wij den heroïschen Vincent van Gogh zoo lief hebben, en Mahler, maar ook Tolstoi, dezen strijder, en Ibsen, dit geweten, en een Verlaine, dit kind met de ziel van een heilige in het lichaam van een roué, en vele anderen, ook bescheiden talenten, ook kleine werken. Het is dit, wat wij zoeken en wat wij liefhebben in de kunst onzer dagen en in de werken der nieuwe philosophen, der psychologen en moralisten.

Want deze vrije en geconcentreerde geesten, deze zelfstandigen, hebben het religieus bewustzijn van onzen tijd het overtuigendst uitgedrukt.

III

Nu ik aldus, langs de omwegen van het voorbeeld, mijn doel genaderd ben, wil ik trachten rechtstreeks te zeggen wat ik meen te weten omtrent het persoonlijk idealisme, hopende dat thans niet langer woorden slechts woorden zullen schijnen.

Het doel van 't leven is niet vooraf bepaald, ergens ver weg: het ligt binnen in ons zelf. De waarheid is niet, als een orakel-woord, ons voorgelegd: zij wil veroverd

worden, veroverd op ons zelf. De moraal is geen wetboek; moraal is een innerlijke kracht. Het geloof kan in geen bijbel worden vastgelegd, het is geen formule, geen onwrikbaar weten: het is een toestand van den geest, het is levend, bewegend, scheppend. Er zijn dagen van geloof; en er zijn dagen van ongeloof. En de waarheid van 't geloof herkennen wij aan 't geluk en aan de kracht die ons bezielen in de dagen van 't geloof, aan de smart en aan de zwakheid die ons bevangen in de dagen van 't ongeloof. Het geloof is geen uiterlijke, maar een innerlijke bepaaldheid.

De mensch heeft zijn steun niet buiten zich te stellen, ook niet in de gemeenschap; hij heeft in zichzelf te steunen. Hij moet alleen kunnen staan en zoo zal hij algemeen kunnen worden en menschheid. Hij moet een geconcentreerd geestelijk Ik zijn. Slechts diep in zichzelf geconcentreerde menschen kunnen zich in den geest vereenigen en een gemeenschap vormen van vrijen. Want er is geen Godheid meer, die ons tot massa vereent, geen Godheid die in een aardsche hiërarchie zich belichaamt. De gemeenschaps-idee zelf kan zulk een Godheid niet zijn. Want de gemeenschap in geestelijken zin is schepping, doch geen beginsel.

De geestelijke gemeenschap is de uitbeelding van het levensbewustzijn dat allen, in een historisch tijdperk, beheerscht en dat in de zelfstandige persoonlijkheden zich het klaarst vertolkt. En ook het gemeenschaps-idealisme vormt zich volgens een innerlijke bepaaldheid. Want 't persoonlijk idealisme wordt op zijn beurt weder bepaald door de historische noodwendigheid van 't algemeen-cultureel bewustzijn. En zoo zal eenmaal, indien de nood nog klemmender geworden is, wellicht blijken, dat de éénheid van cultuur, van moraal en van religieuse levensbeschouwing zich reeds vormde en openbaarde eer wij 't wisten. Maar ook dan zullen wij niet meenen

gereed te zijn en aan het doel. Want het monument van den geest komt nimmer gereed.

Sterker dan de voorgeslachten zijn wij zoekenden en vragenden; bewuster willen wij het zijn.

Onze oogen hebben niet de strakke verzekerdheid, ons bekend uit de portretten welke Jan van Eyck schilderde naar de priesters, klerken en leeken, die in een vastlevens-stelsel zich voegden. Onze oogen hebben een uitdrukking van vragen, van vorschen en van schouwen. Maar onze oogen hebben evenmin de uitdrukking van aardsche zelfverzekerdheid, die wij kennen in de portretten der Romeinen en der Renaissancisten in Italië: onze oogen zien uit naar 't verre gebied dat niemand kent. En de oogen onzer liefste medemenschen hebben niet meer den nerveusen, broeienden twijfelblik, of den overbewusten, den ontledenden turenden blik, die ons verschrikt in de portretten van vele denkers en geestelijk-actieven van nu en van daareven: de oogen, die wij liefhebben, vragen en wagen omdat zij 't onkenbare gebied hebben gezien. Het leven is ons een verheven onzekerheid, omdat wij deeindelijke zekerheid in ons zei ven vonden. Er is een verwondering in deze oogen en een rust. Het zijn de oogen van een mensch, voor wien het leven beteekenis krijgt, omdat die wereld, welke voor ons een ongeweten droom blijft, gezien werd. Van uit het besef der onweetbare dingen wordt 't werkelijke zoo wonderlijk en zoo rijk van zin. Juist het onweetbare, juist de droom der ziel, is 't eenig wezenlijke.

Wij zelf zijn de zin des levens. En voor allen heeft 't leven wel denzelfden zin, hoewel de weg voor ieder verschilt.

Het is noodig zekere waarheden te gelooven, zoo vast, als waren zij dogma's voor de eeuwigheid. Maar dwaas en gevaarlijk is 't een ander zijn eigen geloofszekerheid op te dringen of hem te minachten omdat hij anders ge-

looft. Want het groote belang is niet w a t men gelooft, doch d a t men gelooft. En men gelooft, ook al weet men dat anderen anders gelooven. De geloofs-h o u d i n g is noodig (en vormend), veel meer dan de geloofs-i n h o u d . De geloofs-inhoud zal noodzakelijk ten deele menschelijke dwaasheid zijn; maar de geloofs-houding, de geloofsdaad, is in zich zelve nimmer dwaas. En de geloofs-inhoud wordt méér wijs en meer eeuwig, naargelang hij met sterker intensiteit geloofd wordt en doorleefd.

De oude mensch, met zijn afgepaalde, vooruitbepaalde, doel, dat langs een voorgeschreven weg was te bereiken, de mensch van 't geobjectiveerd idealisme, heeft zich symbolisch uitgedrukt in het type van den heilige. En zware worstelingen voerden tot heiligheid. Diepe hartstochten, donkere driften, hadden den heilige doorkoortst. Maar al de daemonische krachten had hij omgewend tot krachten van geest en van ziel. - Is dan voor ons het leven anders?

Anders is het, daar wij ons de verwezenlijking anders denken. Ik lees de verhalen der groote heiligen, en zij ontroeren mij. Maar ik zie, dat de heilige geen vertegenwoordigend mensch meer voor ons wezen kan. Te veel heeft hij afgezworen om zijn ziel te redden. Hij heeft 't leven niet aanvaard zooals wij het willen aanvaarden. Ik zie, dat er een armoede is in 't leven van den heilige.

Hij wist van deemoed en van goedheid en van lijdens-verheffing, hij wist 't beste wat te weten is; maar hij wist niet, dat voor hem die den hemel zag de aarde bestaan gaat, de aarde en de wereld en de menschheid en de maatschappij en het beschavings-leven. Er was een verenging in het leven van den heilige.

Alle hartstochten van 't leven hebben wij te doorlijden; alle schoonheden der wereld te genieten, alle vragen van 't leven te verstaan, alle verantwoordelijkheden van

't mensch-zijn te dragen. En zoo zal onze ziel, na vele terreinen des levens omgezworven te hebben, in haar eigen bewustzijn tot rust komen. Want het bewustzijn der ziel is 't geluk, is de liefde, is God. En alle menschen belijden een zelfden God.

De volmaaktheids-eisch der heiligen was heroïsch, maar verarmend. Er is in mij meer dan de fatale volmaaktheids-eisch, die mij heen drijft naar een ijl en egocentrisch mysticisme. Hoeveel schijn-heiligen hebben de enkele heroïsche heiligen in 't leven geroepen! Hoeveel femelaars! Hoe slecht heeft de heiligen-cultus de Christenen opgevoed tot zelfstandige, sterke, complete menschen!

De groote drang dezer tijden, drang die feit moet worden, is: het Christendom uit 't ethisch subjectivisme te bevrijden. En de weg daartoe is: den God in ons zelf te ontdekken. Het Christendom moet iets meer worden dan een individueele zedeleer: het moet wereldroeping worden en levensmacht.

In plaats van het heiligen-ideaal der zedelijke volmaaktheid is gekomen het ideaal der persoonlijke volkomenheid. Zich zelf op te bouwen tot een volkomen geheel, in zich zelf de menschheid te ontwikkelen en de menschheid te zien als de dramatische uitbeelding van het goddelijk levensbeginsel, dat is voor ons een tastbaar doel geworden. Voor den heilige was 't natuurlijke leven een k w a a d , voor ons een t a a k . Het verlangen naar zelfontplooiïng, zelf-verwezenlijking, voert ons niet meer het klooster in, niet in de eenzaamheid, en doet ons het wereldsche leven niet meer uitsluitend of in de eerste plaats aanvaarden als terrein van weldadigheid, maar deze drang voert ons het leven in en wekt in ons cultuurbesef en gemeenschapsgeweten.

Tegenover den heilige, dit symbool der oude Christenheid, staat de wijze als de vertegenwoordiger van de

dogmalooze religie der Grieken. En deze wijze is ruimer, menschelijker, zelfstandiger. Plato ging als een simpel burger onder de menigte en genoot alle vreugden des levens omdat zijn geest zuiver was. En hij kende de woorden van hooge verzekerdheid, maar ook die der fijne ironie; hij kon profeteer en en hij kon spelen. Hij kon denken en hij kon leven. Hij wist wat schoonheid is, hij wist wat staatkunde is, hij wist wat historie is, wat wetenschap is, hij wist wat beschaving en cultuur waard zijn, hij die een mysticus was.

Maar ook deze Grieksche wijze is voor ons de vertegenwoordigende mensch nog niet. Hij richt zich tot enkelen, die filosofisch vermogen bezitten, niet tot de velen die van de filosofie niets verstaan wellicht, maar die toch evenzeer het leven bewust ondergaan en die evenzeer verlossing zoeken. Voor den Griekschen wijze zijn de bevoorrechte enkelingen, de intellectueel bewusten, mensch, doch de velen kudde. Geheel zijn levens-waardeering is ons te verstandelijk, zijn moraal te beredeneerd en beredeneerbaar, zijn wijsheid te afzijdig en beschouwelijk, zijn religie te redelijk.

Echter, ik zie, dat beide menschheidsidealen zich vermengen. De fierheid, zelfstandigheid en levensvrijheid der antieke beschaving vermengt zich met de tragiek en de zielvolheid van het Christendom. Het kosmische en wijsgeerige levens-inzicht der Antieken verdiept zich in het ethische en religieuze voelen van het Christendom. Het zinnelijk pantheïsme en het abstract spiritualisme der Grieken is door het Christelijk dualisme heen gegaan en gaat zich in een dynamisch gestemd en psychologisch georiënteerd monisme bevestigen. Natuur en Rede waren de Goden van Griekenland; Liefde is de God der Christenen. Maar de God der Liefde is geen God: hij is de openbaring van God in den lijdenden, strevenden mensch. En daarom blijft de Liefde-God altijd leven

voor allen. Maar leven blijft hij, de tot mensch geworden God der Liefde, omdat hij de verengingen van het menschelijk wikken en wegen doorbreekt, telkens opnieuw. En thans weer, thans meer dan ooit, breidt Christus zich in ons uit en breekt hij de banden die de angstige menschen hem aanbonden.

Heiligen en wijzen hebben wij onttroond om de heiligheid en de wijsheid zelf dieper en in ruimer en zelfstandiger zin te vereeren. Wij gaan niet tot den eenzamen heilige of wijze om onderwezen te worden. Wij gaan den zwaarder weg van ons persoonlijk leven. Want niemand kan den ander tot een volkomen voorbeeld zijn. En wijsheid of heiligheid hebben wij in ons eigen bestaan en op onze eigen verantwoording te zoeken. Te zeer, te slaafs heeft men getracht zich en anderen te richten naar een bepaald en voorgeschreven ideaal van menschelijke volkomenheid. Het Christendom heeft veel te veel imitaties van Christus willen kweeken, imitaties die sjechts laffe of lugubere parodieën bleven. Zachtmoedigheid, lijdzaamheid, bescheidenheid kunnen deugden zijn, maar worden nooit geboden. Men meet de waarde der menschen niet af naar hun vriendelijkheid! De vooropstelling van een voor allen en in alles geldend volkomenheids-ideaal heeft duizenden hypocrieten gekweekt en heeft nogmaals duizenden belet zich naar hun aard en bedoeling te ontwikkelen. Een zoodanig geobjectiveerd en autoritair ideaal van menschelijke volkomenheid leidt tot trivialiteit en vormt geen complete menschen. Het is het Christendom dat in dezen het zwaarst gezondigd heeft. Niettegenstaande de diepe persoonlijkheids-opvatting die het Christendom in beginsel bracht, heeft 't erbarmelijk gefaald in de vorming eener krachtige, karaktervolle menschheid, doordat het, eeuwen achtereen, natuurlijke karaktereigenschappen stelselmatig onderdrukt heeft.

Het is goed en het is ook noodig, dat een collectieve menschheid zich een beeld schept van het leven in zijn allerhoogste mogelijkheid, opdat van daaruit het leven en den mensch begrepen en beoordeeld en saamgevat kunnen worden. Het is goed en noodig, dat de menschheid zich in zulk een beeld een hooge norm scheppe van de kardinale levens-waarden. Men moet weten of de wet der liefde meer beteekent dan de wet der orde, of zielvolheid dieper waarde heeft dan karakterkracht, of vergeven heiliger is dan recht plegen, of de persoonlijkheids-drang de beteekenis heeft van een dwaling, een faze, of een einddoel, of en in hoever de deemoed een goed is; over honderden zulke vragen moet de mensch collectief tot klaarheid komen. Het is noodig dat men dit beeld, dit eindelijke voorbeeld, vereert om door zulk een eeredienst zich zelf bewust te worden, zich collectief te vereenen en te verheffen. En mijn persoonlijke overtuiging is, dat de Westersche menschheid zich geen volkomener beeld geschapen heeft, dan dat van den Christus. Ik weet, dat ook deze overtuiging een beperktheid blijft. Ik erken dat ook Christus eenmaal verzinken kan. Ik keur af de houding van hen, die gewelddadig en die vóór alles Christus willen handhaven en het Christendom. Goden verdedigt men niet en een religie dwingt men niet op. Ik erken, dat zulk een Christendom thans reeds meer een geestelijke gesteldheid beteekent, een wijze van het leven aan te voelen, een accentueering van bepaalde levens-waarden, meer een zedelijk-religieuze cultuur, dan een objectief bepaalbaren goddienst. Christus zelf wordt meer een symbool dan een God tot wien men in persoonlijke verhouding staat, waarbij echter gezegd moet worden dat symbolen levende krachten zijn zoolang zij doorvoelde idealen vertolken, wier realiteit men dagelijks beleeft. Maar uit eerbied voor dit ideaal zullen wij ons te wachten hebben voor den levens-

vervalschenden eisch der Christus-imiteering. Het Christendom is onbegrijpelijk zwak geweest in psychologische differentieering: een zwakte die dikwijls verscherpt werd tot een zondige kleineering van het leven. Lief en schoon en voorbeeldig is elke zuivere levensuiting, is ook elke mensch wiens heiligheidsdrang langs den voor hèm aangewezen weg tot wijsheid voerde, hoe gering deze wijsheid ook moge schijnen.

Steeds heeft de menschheid helden noodig, levende voorbeelden, opdat hare idealen concreet l e v e n worden, menschelijke symbolen welke zij tastbaar lief kan hebben. Want ideeën zijn voor velen zoo ijl. (O praktische wijsheid van 't Katholicisme!) Maar zulke symbolen zijn voor ons niet meer de heiligen van de middeleeuwen, de cultuur-vijandige heiligen, noch de Grieksche wijzen, die in de eerste plaats intellecten waren; zulke symbolen zijn ons de worstelende, worstelend zich verwezenlijkende heroën, de zelfstandige persoonlijkheden, die de essentieele menschen zijn, de duidelijkste representanten van 't menschdom.

Wanneer wij het persoonlijk idealisme stellen tegenover het geobjectiveerd idealisme, dan dringen wij niet aan op de vervanging van religie door wijsbegeerte, hoewel de religie wijsgeeriger georiënteerd zal zijn. Wijsbegeerte is redelijkheid, religie is redelijkheid en nóg iets, dat méér is. De wensch is niet ons de zekerheid te ontnemen en het aantal zoekende zielen, het aantal tobbende gewetens, het aantal misgeboorten der filosofie, het aantal twijfelaars, moedeloozen, pedanten, warhoofden en redeneer-gekken nog te vermeeren. - Wij weten dat ons leven richting heeft, want naar een doel voelen wij ons heen gevoerd; slechts meenen wij niet dit doel te kunnen doorgronden of die richting te mogen systematiseeren. - De wensch is veel meer van het primitieve voelen niet te verdwalen, van dit primi-

tieve voelen, dat eenmaal de onwetende volksmeisjes Jeanne d'Arc en Catharina van Siena (‘heiligen’ beiden!) de kracht gaf een koning te beheerschen of een paus te tarten. En deze wensch is geboren uit de overtuiging, dat het leven vertrouwd mag worden zoolang men aan de bronnen zich sterkt.

Eén ding is noodig slechts, om uit de verwildering te geraken, een ding in drieën: wij moeten begrijpen, dat wij niet gelukkig kunnen worden indien wij niet onszelf zijn, ons zedelijk vormen en in de waarheid leven.

Er zijn primitieve waarheden, welke ieder hervindt die van zijn geweten niet vervreemdt, onnoozele banaliteiten als deze: dat wij de waarheid moeten stellen boven alles, dat wij haar slechts kennen zullen door ons zelf te zijn, dat wij ons zelf kunnen worden door het niet-ik lief te hebben in naam van den geest, die van alle leven de oorsprong en het doel vormt. Want deze is de geest, die het leven zijn waarde geeft, dat is zijn zedelijken grond, en die ons de kracht geeft boven ons kleine zelf, boven al wat stoffelijk, tijdelijk en betrekkelijk is uit te rijzen, maar om te handelen, zoodat wij worstelend toch in vrede blijven.

De grond aller wijsheid is de zelf-kennis, want zonder het zelf is niets. Het eind aller wijsheid blijft, dat ieder op zijn eigen zelf is aangewezen, dat alle daden, die hij bedrijft, alle gedachten, die hij denkt, alle gevoelens die hij voelt, alle liefden die hij uitzendt, tot 't geestelijk zelf wederkeeren. De taak der menschen is zich van binnen uit op te bouwen en in zich de zielskracht te vervolkomenen. Maar de weg tot 't zelf is de strijdensweg door de wereld. En de weg der wereld leidt nergens heen, indien wij alles niet op ons zelf betrekken. Zóó eenvoudig is het leven, ten slotte! Alle religies en filosofieën zijn de pogingen om zulke banaliteiten te verbeelden, te beleven en te verklaren. Het groote drama des levens,

dat alle geslachten weer boeit als had 't nog geen geslacht bezig gehouden, is, hoe ieder op zijne wijze zulke waarheden bevestigt, 't zij in klachten, 't zij in zegeningen. Hoe zouden wij anders dan deemoedig zijn, waar het wezenlijke zoo simpel is? De motieven van 't leven zijn weinige: geboorte, bewustwording, arbeid, liefde, dood. En weinig zijn de motieven der ziel. Luttel zijn de vraagstukken, die het leven der ziel te verwerken oplegt. De wijsheid der wijzen ligt in niet veel woorden besloten. Maar dit weinige is oneindig rijk, omdat het wezenlijk is en dit wezenlijke zich ieder weer anders toont en in ieder zich telkens hernieuwt. Het leven is niet veel: maar het is ontzaglijk. De mensch is een primitief instrument: maar welk een schat van melodieën! Liefde, Waarheid en Geluk vormen het tehuis der ziel: hoe gering! - maar moeitevol en schoon, wisselend en wonderlijk zijn de wegen daarheen en licht zijn er de zalen.

IV

En het overige? En dat, wat men gemeenschapsleven, wereldbeschouwing, cultuur heet? Laat al dit zuiver uit den bodem van verleden en heden opgroeien, in wisselende vormen, maar van zelf in de eene richting der innerlijke bepaaldheid, zooals de boom zich uitspreidt in een veelheid van takken, die tezamen de schoone en gesloten gedaante uitbeelden van den volgroeiden boom. In velen afzonderlijk komt tot bewustzijn wat groeit gelijkelijk in allen. Maar laten wij ons hoeden voor gewelddadigheid in 't wordingsproces van den geest, opdat de geest zelf niet eenmaal tot geweld verkeere.

Gedicht
door Wies Moens

Van de liefde der armen heb ik geleefd
- zij doortintelt je warm
als de punch op oudejaarsavond -
hun woorden zijn ronkende bijen,
naar herfstaarde geuren hun handen.
Maar de liefde van mijn moeder
heeft stille wachtvuren geplaatst om mijn hart,
en éne is er wier liefde
als een rechte wierookkolom
drijft door mijn nachten
en zet mijn dagen blinkend
als een blad dat lekt van de dauw.

Ik ben maar iemand
die zijn bier drinkt met kameraden
en ziet
hoe de avond wit zingt aan vrouwekeel
en in de bliksems der nachttrems
wandelt met Hém!

Maar toen de zomer rijp stond op het veld
heb ik gereikt mijn armen
naar allen die met hun zoet lief liggen op paarse avondbarmen:
wijl speelde mijn ziel voor ze innig' harmonikawijzen,
de aarde was een grote boot
die over de nacht dreef
en de melkweg sloeg klotsende om haar!

Ook ben ik wakker gesprongen

in kazernekamers
en heb gehorkt naar het ronken van mijn kameraden.
Dat was toen mijn ziel lag geknield
aan de ziel van elkeen
die droeg met mij de lompen der Leugen, en diende.

Mijn Zaterdag-avonden zijn
van teer-blauw geluk.
Als ik reis naar mijn Lieve-Vrouw van Troost
is mijn hart als dit Zaterdag-avonddorp
met thuiskomende vrouwen,
repeterende muzieken
en gewassen kinderen!

Maar ik kan ook zo wild zijn
- o de Lützowerjacht van mijn bloed naar de sterren! -
klimt mijn verlangen bomen, nokken en torens,
stormt wolken,
en ligt maar stil
voor een betraand gezicht
en van goedheid brekendë ogen.

Want
ik ben maar iemand
die van alle zonden staat doorschoten
lijk een kerktoren in Vlaanderen,
maar de Liefde heeft zijn hart opengeplukt
en het bloeit aan elke deurstijl,
legt ogen van oude moederkens
vol blinkende water
en splijt de mond van zijn lief
als een ster zevengetand:
witte vuurbloem gezet als een bazuin van lach
aan de vier hoeken der hemelen!

In mijne liefde staan allen gevangen,
als een konvooi in het slagzwaard van zoeklichten.

Prutske
Op den drempel der wereld-halle
door Stijn Streuvels

Prutske's openbaar leven is eigenlijk maar na den oorlog begonnen. De ‘Wapenstilstand’ vormt de groote scheidslijn, - iets als de overgang van het Oud- naar het Nieuw-Testament. Al 't geen aan den overkant van die merkweerdige gebeurtenis voorviel, hoort tot het ‘verborgen leven’ en wanneer Prutske het over iets heeft dat lang voorbij is, heet dat: ‘voor 't bombardement, toen ik nog klein meiske was!’ Daarmede bedoelt Prutske allerminst dat ze nu groot geworden is, doch in hare meening ligt de oorlogstijd, die voorbij is, afgesloten, als iets waar we nu over heen zijn en waar niet meer hoeft over gepraat te worden.

Prutske is onder 't regiem van paspoorten en gemeinde-sperre geboren en was dus altijd op den nauwenkring harer huiselijke omgeving aangewezen; van 't geen er verder op de bewoonde wereld bestaat, had zij het heel onduidelijk besef, door 't geen zij van hooren zeggen kende. Na den wapenstilstand nu, gaat Prutske's gezichtskring geleidelijk breeder open: er komen familieleden - nonkels en tanten, die Prutske voor 't eerst te zien krijgt - op bezoek; ze mag mee in eene peerdenkoets rijden en wat later stoomt zij, per trein, de wereld in. Al wat Prutske te aanschouwen krijgt, brengt haar in verrukking: een waterloop met schepen, eene stad met kerktorens, treinen en trams, - 't is voor Prutske alsof al die ongekende dingen nog maar sedert gister bestonden; het kind kan maar niet begrijpen, hoe wij zoo kalm blijven bij zooveel ‘nieuws’ en hoe wij hare verbazing niet

deelen? Denk echter niet dat Prutske zich door de dingen laat beweldigen of den kop er bij verliest: eens de eerste verrassing er af, lijkt haar alle wonderheid heel gewoon en 't schijnt wel of zij nog erger dingen zou kunnen verdragen; alles wat Prutske ontwaart is er immers om haar zelf en zonder meer houdt zij voortaan de bevindingen van 't geen haar nog verrassen mag, in 't diepst van 't gemoed besloten, - zij verheugt zich om 't geen er is, gelijk de vogel die voor 't eerst de vlerken openslaat en de heele schepping, met àl wat er in is, als eigen bezit beschouwt. Het blijkt ten andere dat Prutske heel gauw vernoegd is van al het nieuwe, want zij keert met voorliefde tot de gewone levenswijze in het haar vertrouwde midden terug en herneemt de oude bezigheden, alsof er niets gebeurd ware.

Toch is er in Prutske's leven, onder menig opzicht, groote verandering ontstaan. Broer en Zus zijn op kostschool en in hen heeft Prutske twee luidruchtige makkers verloren, - voortaan is zij geheel op zich zelf aangewezen; doch Prutske beschouwt zulks als den onvermijdelijken loop der dingen en troost zich omdat zij, als algemeen erfgenaam, een groot deel van Broers en Zus' speelgoeds werd aangemaakt, - omdat zij voortaan heer en meester blijft over doen-en-laten bij 't spel en ze neemt zich voor met Puck en Piete (de hond en de kat) wat meer en nader in vertrouwelijken omgang te komen, - die twee zullen hare gedweeë gezellen zijn - en verrijkt door die ontzaglijke aanwinst van poppen, poppengerief, huisraad, prentenboeken en gereedschap, waarvan zij de veelte niet beramen of overkijken kan, voelt Prutske ruime vergoeding voor 't geen zij aan 't gezelschap van Broer en Zus verloren heeft.

Om 't geen er sedert den oorlogstijd verbeterd is aan confort in zake kleedij, voedsel en verdere huiselijke aangelegenbeden, toont Prutske geen merkelijke vreug-

de of voldoening, - zij neemt het aan en de nieuwe weelde die haar vroeger onbekend was, beschouwt zij als het natuurlijk gevolg van... den vrede. In de huidige welvaart zooals in vroegeren tegenspoed, blijft Prutske zich zelven gelijk: met hare serene welgezindheid beschouwt zij de zaken gelijk ze zich voordoen, als eene voorbeschikking, - in 't vaste besef dat de mogelijkheid aan iets anders uitgesloten blijft: égoïsme in zijn eenvoudigsten vorm en veredeld door kinderlijke onschuld.

De ellende der oorlogsjaren, al het gruwelijke dat Prutske tijdens de beschieting heeft doorgestaan, is uit haar geheugen weggeveegd, het staat er enkel nog als dingen op een prentje uitgebeeld, - het is voorbij en om 't geen voorbij is bekommert Prutske zich niet, - zij leeft alleen van het werkelijk gebeurende.

Prutske gelijkt nu de jonge plant die, in Gods lieve zon, hare bloemkelken, heerlijk van verrassende kleuren, opeenvolgend openbloeien laat. De levensuitingen sprietelen in rijke verscheidenheid langs alle richtingen, als zooveel hoekvlakken waarop het licht sprankelt en pinkelt tot één stralenbundel die in wemelend spel de zeven kleuren weerkaatst. Prutske gelijkt het gonzend bietje dat in en om het huis zijn honig gaart, - altijd doende, nijverig, beslommerd aan de bezigheid, immer vragend en talend met haar blijde stemmetje, dat als een zilveren klokje rinkelt en klinkt, eenbaarlijk in verrukking om al de dingen die zij met hare eigene verrukking bezielt.

Gelijk een prinsesje wandelt Prutske den dag door in een ingebeeld tooverland, van de eene openbaring naar de andere.

's Morgens ontwaakt Prutske met den lach in de oogen, als een zonnestraal komt zij te voorschijn en begroet welgezind en opgewekt den nieuwen dag, alsof het de eerste ware dien zij te beleven krijgt. Alles wat Prutske

dien dag te wachten staat, wordt aan de voorbeschikking van een gunstig lot overgelaten, - Prutske verkeert in het volle betrouwen en gelooft in de goedheid aller dingen.

Van verleden of toekomenden tijd heeft het kind nog geen klaar besef; de wentel der seizoenen door den loop der jaren is het minst harer bekommernissen; de dag die voorbij gaat wordt door een anderen opgevolgd en de einden tusschen morgen en avond vormen één heerlijkheid met eeuwigen wisselgang van altijd nieuwe verlustiging. De vreugden en genoegens slieren aan Prutske in een wijden kringloop voorbij: zij heeft de vaste overtuiging dat elk ding waarvan zij genoten heeft, over één jaar weer terugkomt en aan het verlangen heeft zij al zooveel als aan het werkelijk beleven van het genot. Voor 't geen de verdeeling van het jaar betreft houdt Prutske het met de oude Germanen: zij onderscheidt slechts twee jaargetijden, winter en zomer; wat daartusschen ligt ontgaat haar inzicht. Aan die twee absolute helften heeft zij genoeg en 't geen haar van die enkele zomers en winters die zij beleven mocht, in 't geheugen en 't gemoed is blijven hangen, wekt een altijd wakkere verwachting van 't geen het komend seizoen aan vermaak en genoegens brengen zal, - een drang om 't geen zij er verleden jaar van onthouden heeft, nog eens te genieten. Zomer en winter staan in Prutske's gemoed fel geschakeerd gelijk wit en zwart, hel en donker, koud en warm, - zij vertegenwoordigen de absolute tegenstelling van twee halve eenheden die samen het jaar uitmaken, waarvan de eene helft de belofte der genoegens van de andere besloten houdt.

De heerlijkheid des zomers stelt Prutske zich voor onder de gedaante en gewaarwording van: zonneschijn, vogelzang, meibloesem, jonge hoendertjes, lustig spel in 't lommer onder de boomen en een overvloed van

beziën, kersen, pruimen, appels en peren! Van den winter echter verwacht Prutske: bergen sneeuw, ijzel aan de boomen, de gezelligheid bij de lamp in de warme keuken, sprookjes, vertelsels, prentenboeken en het warm, donzig piepholletje van haar bed, vanwaar zij het mysterie der duisternis durft inkijken. Doch haar verlangen en verwachting streeft in 't bijzonder naar 't geen er hoog als glorievanen, boven de genoegens van algemeenen aard opsteekt: Sinter-Klaas, Kerstdag, Nieuwjaar en Paschen! Dàt zijn de mijlpalen door den gang van den tijd, waarop Prutske's verlangen heenwipt van 't een naar 't ander, in eenbaarlijken kringloop zonder eind. Prutske's geluk bestaat uit de weelde die schommelt tusschen verlangen en genieten, en ze weet niet en vraagt nooit: waar zij het meest aan heeft, aan de illusie of aan de werkelijkheid van het genot; het is een drang, eene onverzadelijke begeerte naar meer en om alles ineens te omgrijpen: 't geen zij beleeft en 't geen waarnaar zij verlangt.

In vollen zomer bekruipt Prutske den lust in de sneeuw te stoeien en den vriezeman te ontmoeten, en midden den winter komt zij moeder vragen: Wanneer worden de kersen nu weer rijp?

Doch begeerte en verlangen bederven bij Prutske in geener deelen de volheid van 't genot der dingen die zij beleeft; verlangen en verwachten is haar eene inge-borene behoefte - het levend ongeduur waarmede in hare verbeelding 't begrip van verleden en toekomst door elkaar strengelen, maar door 't gemis aan onder-scheid tusschen de dingen die voorbij zijn en de dingen die komen moeten, blijft zij in bestendigen staat van opgewektheid en onverstoorbaar geluk, 't Geen zooeven genoten is kan bij Prutske geene treurnis verwekken daar het onmiddellijk door iets anders opgevolgd wordt, door iets dat al even veel genot verschaft, en omdat Prutske

altijd de zekerheid bijblijft: dat alles wat eens was, onveranderd weerkeeren zal. Alzoo komt het leven zelf Prutske voor als eene pure zaligheid, een voortdurend feest dat zich in eene bloeiende lustgaarde afspeelt, waar zonneschijn, vogelzang, ooft en snuisterijen de onmisbare bestanddeelen van uitmaken. Verdriet en ongeluk, rampen en ellende zijn dingen die buiten haar begrip liggen en de gewone, menschelijke kwellages, zooals hitte, koude, honger en dorst, kent zij enkel onder den vorm der rijmreken die zij zottebollend opdreunt:

'k Ben moe lijk een' koe,
'k Zweete lijk een' geete,
'k Blaze lijk 'nen haze
'k Nieze omdat 'k vervrieze...

***

Voor Prutske bestaan er geen onbezielde wezens op de wereld. Gelijk het prinsesje uit de wondersproke, wordt alles wat zij in hare omgeving benadert of aanraakt, met rede en verstand begaafd gelijk zij zelf. Door den klank alleen van haar klinkklaar stemmetje wekt zij de dingen uit den slaap der levenloosheid, en op al 't geen haar vingertje aanwijst of hare oogen bekijken, straalt zij den glans der dichterlijke bezieling rond zich uit. Prutske kent de taal der vogelen, ze weet wat de boomen en de bloemen vertellen, zij praat met kevers en mieren zoo goed als met Puck en Piete, en al wie in hare tooverwereld binnentreedt, deelt mede van de stille verrukking en den glans die op al 't geschapene gespreid ligt. Prutske zelf verkeert echter in de vaste overtuiging dat die schitterglans uit de dingen straalt die haar omgeven en dat onderhoudt in haar die opgewekte genegenheid en de innige vereering waarmede zij de nietigste zaken zelfs, aanspreekt en behandelt. Nog eenvoudiger dan Fran-

ciscus het deed, gaat zij om met de vogels en de vliegen, - aan eenen kei, eene wisse, een verroesten nagel, een hanepoot wijdt Prutske hare belangstelling en teederste zorgen: met eene vrome vereering spreekt zij die dingen aan alsof 't àl hare kleine broertjes waren.

Geen nood echter dat Prutske al het geschapene op ééne en dezelfde rij plaatst, dat zij hare genegenheid in gelijke mate en zonder onderscheid over àl de dingen laat gaan. In 't schenken harer voorliefde kent Prutske zooveel trappen en staten alsof er zaken en voorwerpen zijn; daarin laat zij zich blindelings leiden door haar gevoel, dat elk ding, naar innerlijke waardeverhouding, in eene vaste volgorde rangschikt, en dat zonder bewuste reden of zonder zij het noodig acht de oorzaak er van na te gaan. De schakeeringen waarmede zij die voorliefde en waardeering te uiten weet, zijn merkbaar aan hare stembuiging, aan den glans harer blauwe zielevensters en aan de subtiele uitdrukking van haar glimlachend mondje. Op de eerste plaats komt: Moeder.

Voor Prutske is Moeder het middenpunt van het heelal, de oorzaak en het beginsel van alle dingen. Zij is de steun, de toevlucht waar ieder zijn troost gaat zoeken in den druk en aan wien men al zijne genoegens en vreugden mededeelt. Moeder geniet dan ook Prutske's volste vertrouwen en in nood is de eerste klank die uit haar mondje opwelt, Moeders naam. Met haar voelt Prutske zich in volkomen eenklank: Moeder is haar de zingende stem, het zachte licht van den dag straalt uit haar wezen; hare koesterende handen strijken zalf die alle zeer en pijn genezen en 's avonds dekken Moeders handen Prutske in haar beddetje toe, zóó dat haar neusje amper uit het piepholletje kijkt en van waar zij de andere wereld invaart die vol is van de heerlijkste droomvisioenen. Vader komt op de tweede plaats.

Bij Prutske vertegenwoordigt hij de almacht en de

wijsheid in eigen persoon; Vader weet alles, kan alles en dient Prutske tot eene levende encyclopedie, welke zij op iedere stonde van den dag kan raadplegen en die haar op al de vragen die haren ongedurigen geest komen kwellen, antwoord en bescheid verstrekt. In Vader ziet Prutske de eerlijkheid zelf, - hij is haar arbiter in 't beoordeelen van goed en kwaad; zij gelooft Vader dan ook altijd op zijn woord en 't zal nooit een oogenblik bij haar opkomen aan zijne uitspraken te twijfelen; nog nooit is 't haar gebeurd dat hij haar grapjes wijsmiek of getracht heeft haar te bedotten. Over alles wat zij in huis en hof ontmoet, gewaarwordt of bespeurt, moet Vader haar zeggen hoe het heet en den zin, de beteekenis, afkomst, hoedanigheid uiteen doen... In Vader vindt Prutske daarenboven eene onuitputbare bron van sprookjes, vertelsels, kluchten, rijmreken, kwelspreuken, raadsels, teldichtjes, - alles wat haar onder vorm van kinder-lore zoo zeer behaagt en waarop haar zin zoo gesteld is. Vaders almacht laat zich bij Prutske bijzonder gelden in zijne dagelijksche bezigheden aan boomen en planten, aan al het werk in hof en tuin, - maar veel meer nog in 't vervaardigen van boog en pijlen, in 't herstellen en terechtbrengen van verminkte ledematen der poppen, 't maken van speelgoeds en 't teekenen van prenten. In hare voorstelling is Vader de eenige vrije man ter wereld, wien alles te gebode staat, die voluit over zijnen wil beschikt, wien alles toegelaten is, die heert en regeert over zijn eigendom, gelijk God-den-Vader in de schepping.

Broer en Zus staan eigenlijk niet gerangschikt; in hen erkent Prutske twee wezens van haren eigenen aard, met verlangens en begeerten gelijk zij zelve, en die ook onder Vaders en Moeders gezag staan. Broer en Zus wekken bij Prutske het jaar door, 't verlangen naar hunne thuiskomst en als 't verlof dan eindelijk aanbreekt,

gaat het haar die dagen van de hartroerendste verteedering tot de diepste verontwaardiging - over heel de ladder der gemoedstoestanden, - al naar gelang zij in hun spel en avonturen te pas komt en mag meedoen, ofwel hunne plagerijen te verduren krijgt.

De tweede categorie wezens die zonder grooten sprong of scherpe scheidslijn, in Prutske's achting bij de voorgaande aansluit, omvat: Puck den hond, Piete de kat, Kaloe den haan, met heel zijne familie hoenders en kuikens, Bette de geit, en al de konijnen. Fox, de hofhond, die vereenzaamd buiten in zijn hok, de dagen slijt, staat als een soort out-sider bij Prutske aangeschreven; hij komt enkel in aanmerking als gezel bij wandelingen door 't veld en gebeurt ook soms dat hij bij geval losgebroken, in de gemeenschap toegelaten wordt, maar dan is hij altijd te druistig, springt heel den boel omver en moet telkens door Vader tot de orde geroepen worden. Als hij zich echter neervlijdt in 't gras, waagt Prutske 't dan wel op zijn rug peerd te rijden, ze trekt hem bij steert, ooren, pinkharen, tot hij 't moe wordt en stilletjes oorlof vraagt om buiten Prutske's bereik te geraken. Met al zijne goede eigenschappen blijft Fox echter een wezen waarvoor men op zijne hoede dient te zijn, want in zijn onbedaarlijk geweld heeft hij Prutske meer dan eens ten gronde gesmakt, en dieveling eene pop in den muil genomen en ermede weggetrimpt om ze in zijn hok, op zijn duizend gemakken te verscheuren.

Met Puck is het heel anders gesteld: deze is Prutske's ootmoedige dienaar en beste makker; altijd gedwee, zacht in zijnen omgang, bereid om, tegen heug en meug zelfs, dingen te doen die met zijnen aard van hond absoluut niet stroken, maar die hij uit geest van onderdanigheid, toch maar, zonder tegenstribbelen, uitvoert. Puck is in Prutske's wereld te voorschijn gekomen onder de gedaante van een onbeholpen ding, niet grooter

dan een mol, àl kop en buik, opgezwollen als een klod watte, zonder kracht om op de zwakke pootjes het evenwicht te houden, maar met eenen pels als fluweel zoo zacht en eene lodderlijke uitdrukking van dwazen drommel op den dikken snuit. Van eerst af heeft Prutske haar hondje als eene kostbaarheid onder hare bescherming genomen, heeft het betroeteld en beduffeld, teeltjes lauwe melk voorgezet en warm toegedekt in zijn donzig nestje. Om het hare genegenheid te betoonen heeft Prutske de teederste koozewoorden uitgedacht en één voor één schildert zij de liefelijke hoedanigheden van het poedeltje in een lied dat zij zelf heeft uitgevonden:

> Puckske met uw' karemiele-miele-miele pootjes,
> Met uw' kristalie-talie-talie oogskes,
> Met uw' mulie-mulie-mulie oortjes,
> Met uw' wikkelie-wikkelie steertje
> En uw bomelie-bomelie buikske.

Voor taalgeleerden die den zin en den oorsprong van Prutske's zegwijze zouden zoeken te achterhalen, zal 't geradig zijn hier eenige verklaring te geven op welke manier en langs welke kronkelwegen Prutske haren zinsbouw en beeldspraak gaat zoeken: Karamiele is een bijvoegelijk naamwoord waarmede Prutske het superlatief van zachtheid zoekt uit te drukken, - daarmede bedoelt zij namelijk het onderste gedeelte van Puckske's pootjes, waar zij met haar vingertje zoo geern in peutert omdat het wel het zachtste en 't molligste is wat men ter wereld zacht en mollig noemen kan. Dat ‘allerzachtste’ brengt Prutske in verband met het begrip ‘suiker’, en wel onder den vorm van ‘caramel’ die de quintessens van alle zoetigheid vertegenwoordigt. Met haar ingeboren taalgevoel heeft Prutske den wisselklank ‘elle’ in 't nog zoetere ‘iele’ ingeschoven en alzoo den verkleinvorm gevonden, die nog juister het teedere, wolzachte van 's

poedels pootjes moet weergeven. In zake kristal kent Prutske enkel een stuk brelok van een ouden kroonluchter afkomstig en waar zij door de drie geslepen vlakken de zeven kleuren van den regenboog in weervindt, die haar de rijkste lichtschittering synthetiseert. De herhaalde ie-klanken waarmede Prutske de uitgangen van al de bijvoegelijke naamwoorden opluistert, heeft zij van de achtervoegsels die in de Gothische taal voorkomen en hier in de Oost-Vlaamsche gewestspraak bewaard gebleven zijn: Houtie (houtene), ijzerie (ijzerinie). Zoo ook moet het woordje ‘mulie’ dat 't begrip: mulde, multerig (zachte aarde, zand) uitdrukt, de malschheid der oorlapjes van het jonge hondje weergeven.

Prutske heeft Puck tot een levendig, vroolijk, speelziek diertje zien bedijgen en 't is altijd haar lieveling gebleven, die in haar dagelijks bestaan eene gewichtige rol vervult. Piete is een figuur uit den oorlogstijd. Prutske herinnert zich nog heel goed dat zij eens, aan moeders hand, mee mocht naar den hooizolder, waar eene blijde verrassing haar wachtte: diep, in een rond nestje lagen drie mollige kattejongskes! 't Staat haar voor als een moment van opperste verrukking; zij beefde van aandoening en geluk en durfde de diertjes nauwelijks met den top van den vinger aanraken.

Twee van het drietal zijn op geheimzinnige manier verdwenen; de oude kat is tijdens de beschieting aan de ramp gekomen, doch Piete heeft de verschrikking doorgemaakt en is er heelhuids uitgekomen. Wat al joligheid en zotte kuren het jonge katje met Prutske samen heeft uitgemeten, is met geen woorden te vertellen. Nu is Piete een welgemanierde, deftige kater geworden, die zijn respect houdt doch zeer op de vrijheid gesteld is. Piete heeft een gloeiend rossen pels met donker goud doorwolkt, heeft groene oogen en een steert die gelijk een vaanstok in de hoogte steekt. Over 't algemeen houdt

Piete zich op eerbiedigen afstand van Prutske, doch als zij merkt dat Puck wat te veel in aanmerking komt en op 't voorplan treedt, dringt zij zich op, waagt het in den heiligen cirkel te nestelen, rult en dromt met vleiende manieren, tot zij ook haar aandeel krijgt.

Bette en Kaloe nemen zulk geene vooraanstaande plaats in gelijk de twee vorige huisdieren die met Prutske onder hetzelfde dak wonen en daardoor als leden van 't gezin meegerekend worden. Door hun aard en voorkomen staan zij al meer op het achterplan. Bette vooreerst, kan hare vriendschap en genegenheid voor Prutske niet anders betoonen dan door 't wikkelen van haar belachelijk geitensteertje, dat op een schoentrekker gelijkt. En als ze eens heel plezierig wil zijn, tracht zij met den kop te bulten en zou Prutske omver gooien in 't gras.

Kaloe integendeel, wil van de liefde niet weten - zijne hanennatuur is gesteld op zijne reputatie van onafhankelijken heerscher en hij blijft liever, met zijn gevolg van hennen, ver van Prutske verwijderd.

Als 't voorjaar aanbreekt, komen Betteen Kaloe eigenlijk eerst in aanmerking. Alsdan verkeert Prutske in de blijde verwachting om kuikentjes en geitejongen te zien verschijnen, die haar heel den lentetijd eene onbedaarlijke vreugde moeten verschaffen.

't Geen in de derde plaats aan de volgorde komt, zijn de poppen.

Bij Prutske bestaat er geen onoverbrugbare scheidslijn tusschen wezens die eten, loopen, schreeuwen, pinkoogen, geeuwen, bijten, krauwen, pikken... en andere, die onder gedaante van menschen-en-dieren in 't klein, met verstard gelaat en slappe leden, een ultra-passief bestaan leiden. Al wat zulke wezens aan ziel-en levensvatbaarheid ontbreekt, zet Prutske hun in rijke mate bij van 't geen zij van haar eigen in overvloed heeft. In hare voorstelling eten, loopen, schreeuwen, pinkoogen,

geeuwen en slapen de poppen zoo goed als bezielde wezens, doch op eene hun eigene manier. Prutske heeft een onoverzienbaar aantal poppen in haar bezit, - zij maken haar huisgezin uit, eene gemeenschap waarover zij 't bestuur, de leiding en gezag uitoefent. Zij zijn in afzonderlijke kasten verdeeld, verschillend in rang en aanzien, - eene samenleving op zich zelf, met al de verwikkelingen van het groote leven en waar Prutske, zonder er eenigszins bewust van te zijn - de rol van Deus-ex-machina vervult, nu eens hun aller moeder is, dan weer hunne gezellin - pop met de poppen - al naar gelang de omstandigheden het vereischen.

Om het leven, de doening, faits-et-gestes van heel die poppen-wereld met aard, voorkomen en kleeding van elk afzonderlijk en in hunne verschillende betrekkingen onder elkaar, te beschrijven, zou een gedicht in vier en twintig zangen nauwelijks volstaan; en dan nog zou 't bijzonderste er van ontbreken, namelijk het cachet, de ongrijpelijke trek en uitdrukking van hun gelaat, de houding hunner ledematen, de onbepaalde vorm van schouders, buik, heupen en het uitzicht van de altijd wisselende kleerdracht die hen immer onder een nieuw voorkomen doet verschijnen,... zonder te gewagen van 't geen er in 't diepste van elke poppenziel en gemoed omgaat en de duivel alleen ontraadselen kan.

Prutske zelf weet daar alles van, - ze peilt hare poppen tot in de nieren, kent hunne innigste begeerten, driften, gewaarwordingen, deugden en gebreken. Prutske alleen kan woorden vinden om de psychologie van hare poppen uiteen te doen en de geheime roerselen hunner ziel te verklaren.

Tooneel
door Dop Bles

Strindberg's Droomspel door de Koninklijke Ver. Het Ned. Tooneel.

‘Kopian.... det var alltid min aning att det var en felaktig kopia.... (Kopie, het was altijd mijn vermoeden, dat de wereld een gebrekkige kopie was). Dit vermoeden kan Strindberg nimmer waarachtig gekoesterd hebben, immers in dat geval zou hij ‘beginnend zich de oerbeelden voor te stellen’ niet ‘misnoegd met alles gebleven zijn’ dan zou hij althans dit ideaal gekend hebben: de droom aan een schoone oorspronkelijkheid te verwezenlijken. Het leven, het volle leven, zelfs dit heeft Strindberg nooit gekend, want wat hij ervoor hield, het waren de beelden slechts die zijn oogen aanschouwden, verduisterd en verward door de koorts, die het te vroeg klem geraakte hart inbrandde als een zieke wond. Naturalist, meende hij lang het leven een werkelijkheid, en werkelijkheid was hem alleen, wat hem belaagde van achter het masker der omstandigheid. Waardig zoon van het Noorden, levend in een tijd van hyper-individualisme, heeft hij als een modern alchimist de gouden zin van het leven in de smeltkroes van het verstand willen ontdekken. De werkelijkheid van eigen bestaan werd hem de waarheid van het leven, waarin zijn hart niet uitstroomde, zich niet te geven vermocht. Integendeel. Zijn geest boorde steeds dieper in het eigen gemoed, en trok slechts magnetisch aan, wat zijn subjectiviteit versterken kon.

Het lijden van Strindberg is niet zoozeer het universeele brandende leed der menschheid om de eeuwigfolterende vraag, de bange vertwijfelingskreet: ‘Waarom?’ deze nimmer wegstervende klacht, aanklacht tevens, en die alle godsdiensten slechts tijdelijk te stillen vermogen; het lijden van Strindberg is bovenal, zoo niet uitsluitend, het knagend verdriet om de plaag van het leven, het plagen in het leven. Het nuttelooze, het durende en in den treure zich herhalende maatschappelijke leek hem de zichtbare uiting van het eeuwige. Van het leven zag hij als het essentieele het waardelooze en hopelooze uitgroeien tot beklemmende wetten en daden, die het menschenbestaan in nijpende pantsers

prangen, want hij toch had zichzelf allengs omsloten in den verstikkenden walm van wanhoop, woede en verdriet, die hem omgaf als een sombere kerkermuur en waarlangs eentonig lekte de kille eigen ellende, die hij verstond als 's werelds klamme leed. Ziet men bij Stindberg door al het getourmenteerde, door alles heen wat hoog en hevig zich verheft, dan vindt men één donker gemis. Want de dòòrstralende liefde, de groote hartstocht, de brandende liefde, waardoor Hel en Hemel als door een lens hun goddelijken zin voor goed het menschelijk hart inbranden, die goddelijke verleiding tot het leven, deze liefde heeft Strindberg gekend, verstaan, noch gezocht. Vandaar dat hij van het huwelijk alleen het rottingsproces zag, vandaar dat hij de liefde begreep in haar ontaarding van Haat, vandaar dat hij 's levens antwoord zoeken wilde achter de dichte deur, die niet geopend mocht worden, gefascineerd door de domme blinde tegenwerking, maar niet zocht in het leven, het volle openstaande leven.

Strindberg was groot in en voor zijn tijd en voor ons kan hij nog als groot gelden in verhouding tot zijn tijdgenooten, als representatieve verschijning.

De oorlog heeft echter een breede, ja te breede kloof in ons leven geslagen en Strindberg zien wij aan gene zijde, in het 't zij onverwachts van ons afgescheurde verleden. Niet alleen de wereld, ook de wereld van eigen droom en werkelijkheid moeten wij opnieuw scheppen, wij moeten ons vernieuwen, willen wij niet als bleeke geesten in de komende dagen rondwaren. En Strindberg kan ons hierbij van geen nut of belang meer zijn; al onze aanhankelijke liefde voor hem kan alleen als toets ons dienen, waarschuwend dat wij ons nog niet vrij maakten van het eigen verleden. Het Tooneel - wij zullen het in den treure blijven herhalen - eischt (en op dit uur meer dan ooit) het vruchtbare zaad: nieuwe gedachten, of het verlangen hiernaar. Want zoo onze tijd nog niets van werkelijke waarde bezit, dan moge het verlangen, de smart of vertwijfeling volstaan, waaruit eenmaal het nieuwe weten of juister het verloren weten in nieuwe vormen groeien zal. De opvoering van Strindberg's werk heeft thans geen zin, doch zou nog eenigszins te verdedigen zijn, zoo men een kunstwerk bracht, waarin deze figuur zich het zuiverste en krachtigste in gave literatuur heeft geuit. Maar van allen zin ontbloot is elke theatrale verwezenlijking van het minderwaardige, of mislukte, dat hij gaf, en tot dit mislukte behoort Droomspel, dat van vele kanten te beschouwen en van vele standpunten te bezien, nimmer een gunstig oordeel zal ontlokken aan wie niet terwille van sug-

gestie of traditie zich tot prijzen verplicht voelt. Mislukt is dit spel in zijn hybridischen bouw, mislukt als zuiver psychologisch werk (als droom) beschouwd, mislukt als tooneelwerk, in zijn nuttelоosheid, die Strindberg erkent met de woorden: ‘Ich dachte dies dürfe nicht gespield werden - das darf man den Menschen nicht sagen, und sie dürfen über ihr Schicksal nicht mürren!’

Strindberg had dus niets te bestrijden of verkondigen, zelfs niets te belijden, immers aan elke belijdenis ligt moreele verantwoording ten grondslag, die S., gelijk uit de aangehaalde woorden blijkt, geenszins bedoelde. Zelfs het zich belijden, voorzoover het vanzelf uitgesproken ligt in 't zich herkennen in het wondre spiegelbeeld van den droom, heeft Strindberg niet verlangd, want hij zocht geenszins psychologische zelfverklaring in den droom, hij wilde zich immers slechts ontladen, zich uitstorten in literatuur, en hij koos den droomvorm, wijl de wetten van den droom hem a b s o l u u t vreemd waren en hem het schijnbaar anarchistische en conceptie-looze van de droom, de meeste mogelijkheden openden om saamtelezen tot bonte uiterlijke eenheid.

Door zijn persoonlijk leed met het universeele te vereenzelvigen, ontstond een tweeslachtigheid en verwarring, waardoor elke innerlijke groei volkomen uitgesloten bleef. Vandaar dat hij tot geen einde kwam, en met bedacht effekt, geïnspireerd op de traditioneele apotheose, bereikt hij een slot, dat ten minste nog in staat is om het sein te geven, waarop het doek zich sluit. Men wil het zoo graag doen voorkomen, alsof het gemis van een einde slechts het gevolg is van een spijtig falen van den dichter op die plaats, doch de afwezigheid van een oplossend slot is het absolute bewijs, dat er niets te synthetiseeren, niets te kristalliseeren bleef, dat geen psycho-intellectueel proces zich had volvoerd. Geen wonder! Voor Strindberg toch was de droom een andere daagsche werkelijkheid, die zich onderscheidde door ‘fria påhitt, orimligheter och improvisationer.’ (Vrije invallen, ongerijmdheden en improvisaties).

De verschijning van Indra's dochter moge men een sublieme kunstenaarsvondst noemen, dan wel een ‘vrije inval’, haar verschijning moet niet alleen zinrijk b e d o e l d zijn, maar in het literaire product zin hebben in het vervullen van een roeping. Van deze neergedaalde Goden-dochter zou op den mensch eenige glans van haar Goden-zijn moeten afstralen, en de zware schaduw van den mensch had haar allengs moeten verduisteren. Zij zou de Goddelijke verwondering moeten kennen, haar verschijning zou iets moeten manifesteeren buiten-het-gewone gelegen. Dit is

echter niet het geval. Nauwelijks op aard of zij blijkt een zuivere geestesdochter van Strindberg, die haar roeping bij het uitspreken even absoluut vergeet, als Strindberg dit bij het neerschrijven deed.

'Ja, livet är svart, men kärleken besegrar allt! Kom och se.' (Ja, 't leven is zwaar, maar liefde overwint alles! Komen zie!) Wat bleef hier van deze uitgesproken zekerheid, van de onoverwinnelijkheid der liefde? Niets, het absolute Niets! Wel een herhaaldelijk herhaald: 'Het is jammer van de menschen', maar als het moment is gekomen, waarop zij theatraal de aarde verlaten zal, dan is van haar zeker-weten van liefde's macht, zelfs geen flauwe herinnering gebleven. Alsof zij zich plots bewust wordt, gelijk een officieele commissie slechts gezien te hebben, wat men haar toonen wilde, laat zij haar laatste woorden van schijnbare waarde en schoonheid zijn.

Ook als droomverschijning beschouwd, is deze vrouwenfiguur vrijwel mislukt.

In de aan Droomspel gewijde 'Bladen van den Stadsschouwburg' wordt door den Heer A. Defresne een hopelooze poging aangewend, om deze verschijning als droomfiguur te verklaren, wat hem tot deze conclusie voert: dat zij 'een deel van des schrijvers innerlijk symboliseert, doch geen deel van Strindberg's gevoelssamenstelling, maar de door God gegeven mogelijkheid tot weten!'

Wel zou dit aldus veel duidelijker en eenvoudiger gezegd kunnen zijn! Bij Strindberg, die het ideaal van de liefde niet bij de vrouw vond, noch de vrouw als symbool der liefde verstond, kon deze verschijning geen levend symbool worden, noch verzinnelijking van hartsherinnering.

Vandaar dat op het moment dat zij reëel in den droom verschijnt, zij niets meer is dan een Strindbergsche Agnes, vandaar dat zij nergens dualistisch verschijnt, wezenskenmerk van den droom, wanneer de aanschouwde vrouw, door de ziel herkend gelijktijdig een geheel ander wezen voor het oog is. Trouwens, hoewel deze vervloeiing Strindberg niet onbekend was, waar het tafereelen betreft, wordt ons de psychologische vervloeiing zelf daar onthouden, waar de droom haar absoluut verlangt, zòò bij de drie mannelijke hoofdfiguren. Want deze drie figuren zijn van psychologisch standpunt beschouwd de droomer zelf, rol die volgens de c o n c e p t i e aan Indra's dochter behoorde toegedacht. Deze tweeslachtigheid ontstond doordat Strindberg meer meende te moeten bereiken, dan volgens hem in den droom mogelijk was.

Indien hij het onbewuste weten van Grillparzer bezeten had, dat de droom de symbolische voorstelling van eigen psyche met al zijn duistere drangen, zijn blind begeeren en zoete smachten kan zijn, dan had hij het heterogene niet gezocht, dan had hij den droom niet vol-beredeneerd en vol-beschouwd, doch het gave kunnen bereiken, minder machtig van bedoelen weliswaar, maar even zuiver als Grillparzer's 'Der Traum ein Leben'. Thans, slechts gerechtvaardigd door het zoogenaamde oncontroleerbare van den droom, werden herinneringen aan het werkelijke leven en aan den droom, zoowel als bedachten droom en bijgedacht verleden, saamgebracht en gevoegd, dank Strindberg's durend richten en handelen in w a k e n d e n toestand. En dan nog vaak eigen bevindingen, die, verbandloos in dit werk, al te zeer verbonden aan Strindberg waren. Dat enkele tooneelen, zeer enkele Strindberg waardig zijn, doet niets af aan het feit, dat de groote waarde van dit spel voornamelijk gelegen is in de verbeelding van hen, die uit liefde voor den dichter of uit gewoonte zijn werk prijzen.

Wil men nu desniettemin dit Droomspel toch ten tooneele voeren, dan dient het als droom gegeven, dan dient men te beginnen zich rekenschap te geven van hetgeen een droom eigenlijk is. Dan dient men bovenal het psycho-symbolische droombeeld niet te verwarren met de traditioneele poëtische ydille. Men kan veilig aannemen, dat Strindberg de nachtvisioenen bedoelde en geenszins den droom in den zin van: 'c'est un rêve'.

Alle decoratieve- en tooneelwaarde van de monteering zinkt in het niet, nu zij geïnspireerd bleek op den droom als sprookje, en kleurige zoetelijkheid bracht, lijnrecht tegen den geest van Strindberg in. Het irreële van den droom had bereikt dienen te worden door een scherpe belichting als met kalklicht. I n t e n s i t e i t der werkelijkheid had onwerkelijkheid moeten bewerken. De omslachtigheid der monteering maakte een verdonkeren van het tooneel bij de overgangen der tafereelen noodwendig, doch deze donkere hiaten doen terecht aan de Revue denken. Muziek moest deze verstoringen opheffen; dus was met kapitalen in het Amsterdamsche programma vermeld, dat de muziek een i n t e g r e e r e n d deel van de vertooning was. En al te waar is dit; immers bij den droom behoorde deze muziek geenszins, louter bij de vertooning, waarvoor het Droomspel slechts een aanleiding scheen.

De mislukking van de theatrale verwezenlijking zou minder tragisch zijn, indien niet een vreemdeling zijn arbeid geïmporteerd had. Sven Gade heeft toch reeds in 1916 aldus Droomspel in

Berlijn als decorateur en regisseur gebracht. Nu doet zich de wonderbaarlijke enormiteit voor, dat Dr. Royaards om een werk vanStrindberg te geven, den arbeid zoo goed als geheel uit handen geeft, en dezen toevertrouwt aan den man, die lijnrecht in strijd met de opvattingen van Strindberg verwezenlijkte. Verslaafdheid aan decoratieve excessen kon hiertoe alleen voeren.

Men behoeft Strindberg slechts open te slaan om de gehuldigde opvatting veroordeeld te zien.

'Auch wenn es erfreulich ist, schöne Dekorationen zu sehen, so ist es oft verlorene Mühe, wenn der Augenblick, wo sie zu sehen sind, nur kurz ist. Auch ist es so anstrengend, auf die Worte zu horen, und das Mienenspiel zu beobachten, dass man kaum Zeit hat, sich Bilder anzusehen' of: 'Soll das Vergnügen auf Kosten des Dramas gestehen, so muss die Decoration weichen.'

Drukt Strindberg hier zijn gedachten niet duidelijk genoeg uit, en wat kan Dr. Royaards hierop antwoorden, die zwart op wit verklaarde zich in de gedachtensfeer van S. te kunnen verplaatsen? Niet alleen werd ten koste van het drama de decoratie bereikt, maar hierdoor werden de kosten zoozeer opgevoerd, dat de hooge prijzen het bijwonen aan velen onmogelijk maakte. Vandaar onze vraag: Zouden zij, die thans dit Droomspel aanschouwden, niet even veel of net zoo weinig ervan begrepen hebben, indien Dr. Royaards hier als i m p r e s s a r i o was opgetreden, en met Sven Gade heel zijn gezelschap had laten komen? Wanneer wij bedenken, datalleen de heer Saalborn ons iets van ongemeene waarde schonk, en zoowel Indra's dochter en de advocaat respectievelijk door Mevr. en Dr. Royaards zeer onvoldoende vertolkt werden, dan mag men veilig aannemen, dat wij dan zeker gewonnen zouden hebben. In een land, waarin elke zin voor humor ontbreekt, zou een aanvraag om subsidie bij stad of staat mogelijk succes hebben gehad. En, in trouwe, het zou veel zuiverder toestand scheppen, zoo buitenlandsche gezelschappen gesubsidieerd werden, ook al wilden zij alleen laten zien, hoe het n i e t moet, veel zuiverder toestand althans dan die wij nu zien. Nu gaat subsidie, aan een Koninklijke Nederlandsche Vereeniging geschonken, grootendeels de grenzen over, om hier in een zelfs den auteur vreemde opvatting een spel te vertoonen, dat de auteur zelf ongeschikt achtte voor het publiek.

Een enkel woord de vertaling betreffend, nu deze van de hand van Dr. Royaards is, die in de reeds genoemde Schouwburg-bladen verklaarde, dat een overzetting 'een apart talent', het 'zich inwerken in de gevoels- en gedachtensfeer van den auteur'

verlangde. Hoe zwaar voor hem een vertaling weegt, blijkt mede uit zijn bewering, dat ‘échec van buitenlandsche tooneelwerken voor een groot deel terug te voeren (is) op de onvoldoende vertalingen.’

In den aanvang wordt over een ‘schepnet’ en ‘vischkast’ gesproken, en daar dit mij vreemd voorkwam, heb ik getracht het oorspronkelijke te ontcijferen. Met opzet gaf ik eenige citaten in het Zweedsch, om aan te toonen hoe deze taal voor een Hollander niet al te groote moeilijkheden oplevert, zoo hij een enkelen zin zich verklaren wil.

‘Femti år för en sänkhåv och en sump....’ wil dus waarschijnlijk zeggen: vijftig jaar voor een zinknet en vischkaar. Hoe komt Dr. Royaards aan ‘vischkast’, woord, dat in de Nederlandsche taal niet bestaat? Of had hij het Duitsch al te nabij, waar van ‘Fischkasten’ gesproken wordt?

‘Vaarwel,,.. zeg aan uw broeders, dat ik hen gedenken zal, waar ik ga en dat ik met hun klachten zal knielen voor den troon’ zijn Indra's dochters laatste woorden. Dit ‘knielen’ leek mij hier vreemd en misplaatst. Naslaande bleek er te staan: ‘i ditt namn jag bära fram till tronen’. Bära (to bear) wil natuurlijk zeggen: ‘dragen’. Zoo scheen het te Christelijk aandoend ‘knielen’ een vinding van den vertaler zelf. Het zal overigens niemand moeilijk vallen een aantal germanismen in deze vertaling zelf te vjnden.

De ruïneerende monteeringswaanzin is allengs zijn hoogtepunt genaderd. Het Nederlandsche tooneel ligt begraven (ni fleurs ni couronnes) onder artistiek bedoelen, dat als een zwaarkleurig kleed de innerlijke leegte aan het oog onttrekt. Alleen, wanneer de dwaasheid tot uiterste hoogte wordt opgevoerd, wanneer wat uit gebrek aan innerlijk gewicht omhoog steeg, uiteen spat, kan de bezinning komen. Hierom alleen is ons de opvoering van ‘Droomspel’ niet van alle cultureele waarde ontbloot.

Boekbespreking

Ter waarheid. Maandschrift voor Godsdienstleven, Kunst, Staatkunde in Vlaanderen en in de wereld. 1ste Jaargang, Gent 1921/22.

Dit is een eigenaardig tijdschrift en van de jonge Vlaamsche tijd-schriften de meest verheugende, meest levenskrachtige verschijning. - Er zijn eenige Vlaamsche tijdschriften: jongere en oudere, - dat zij krachtig leven, men mag het niet zeggen. - Zij zijn alle op eigen kracht aangewezen, - en de literaire kracht is nergens bijzonder groot. Ook voor Vlaanderen zijn de dagen van Van Nu en Straks voorbij, de dagen dat één tijdschrift plotseling richting nemen kon en richting geven. - ‘'t Fonteinke’ zet de traditie van het snelgestreken Roode Zeil voort, en doet dit fijn en bescheiden; het tracht naar geraffineerde moderniteit en ook naar een soort kinderlijkheid, die een andere wijze van geraffineerde moderniteit is. Het verschijnt in zeldzame afleveringen in miniatuurformaat. - Dan is er nu nog ‘Vlaamsche Arbeid’, die wankelt tusschen een onverdraagzaam modernisme en lusteloos conservatisme, en de Dietsche Waranda en Belfort, - die wat men ook zeggen moge, zich goedhoudt in zijn eerwaarde ouderdom. - Dit tijdschrift steunt echter voornamelijk op het intellectueele priesterschap in Vlaanderen. en de intellectueele priesters vertegenwoordigden steeds in Vlaanderen een belangrijk cultuurelement, wat de verschijning van Gezelle, in wien Vlaamsche volkskracht samensmelt met eeuwenoude internationale Katholieke cultuur, het meest kenmerkend bewezen heeft. - Maar hoe dit zij: een groot cultureel en modern orgaan ontbreekt in Vlaanderen. - Het schijnt dat de aanwezige krachten niet willen en kunnen samengaan.

De Redactie van dit nieuwe tijdschrift echter heeft een stout besluit genomen. Waarschijnlijk en terecht heeft zij gedacht: het doel van een tijdschrift is voor alles, zooveel en zooveel maar mogelijk is, te geven aan geest en schoonheid. Vooral in Vlaanderen, dat na den oorlog een hernieuwde poging doet zich een verdiepte cultuur te scheppen. Waarom dan, in afwachting van de nieuwe geesteskrachten, die in onze nabijheid groeien zullen, -

uit de Vlaamsche studentenwereld, uit de felle politieke beweging, die voorloopig velen absorbeert, maar ook wellicht staalt voor de toekomst - waarom dan niet in deze afwachting het beste van overal weg te nemen? Maar dan tenminste ook het allerbeste, de uitingen der edelste meestvooruitdringende en vooruit-gedrongen geest van alle landen. - En zoo is dit tijdschrift in het eerste jaar dat wij het volgden, langzamerhand een soort Vlaamsche Revue geworden, als wij dit woord gebruiken mogen: een gesublimeerd pendant van onze Hollandsche Revue. - Niet een verzameling wetenswaardigheden en palotische en lagere actualiteiten, maar een revue van den besten Europeeschen geest, een groepeering telkenmaand van het beste wat er geschreven wordt in Vlaanderen, Frankrijk, Duitschland, Nederland enz. - Een pis-aller wellicht, maar dan een even vernuftig als menschelijk-aantrekkelijk pis-aller, de beste wijze waarop het anders onvermijdelijke gevoelige vers en de frissche landelijke Vlaamsche novelle kon vermeden worden. - En welk een cultureele beteekenis heeft zulk een samenvattende revue van den geest voor de jeugd van een land! Men begint zich te verwonderen, dat zulk een tijdschrift alleen in Vlaanderen bestaat en eigenlijk nergens anders. Ook niet in ons land. Maar wat ons land betreft: het is in onze taal uitgegeven en kan dus ook voor Hollanders een Nederlandsen tijdschrift zijn.

Overigens: deze samenvatting kon alleen maar zoo belangrijk zijn, dank zij den geest der Redacteuren. Want in zijn keuze uit zich de mensch. En het is ongetwijfeld aan het fijne onderschei-dingsvermogen en de geestdriftige menschelijkheid der beide Redacteuren, A.J. Mussche en Joris van Severen te danken, dat dit tijdschrift dit alzijds inlichtende karakter aannam, uitgesproken modern georiënteerd, en toch vrijgebleven van dat soort modernisme, dat alles verdoemt, wat nog verstaanbaar en menschelijk is, en dat in Holland en Vlaanderen in enkele jongeren reeds de verwoesting brengt der absolute steriliteit en het gecamoufleerde zelfbedrog.

Ondertusschen: herleest men het schoone ver reikende manifest van den aanvang, dat waarschijnlijk A.J. Mussche opstelde, dan voelt men des te meer het afwachtend karakter van dit orgaan. Dat de grootere moderne krachten stem verkrijgen zullen, het is waarschijnlijk nog steeds de verwachting der Redactie; in deze jaargang echter is het zeker nog niet geschied. Maar ook met de aanwezige krachten in Vlaanderen kon wellicht een meer verzorgd geheel aan oorspronkelijke bijdragen bereikt worden, dan

nu is geschied in het afgeloopen jaar. Men vindt in deze jaargang ettelijke verzen van Mussche, Urbain van de Voorde e.a. recensies en polemieken van de Redactie, inlichtende correspondenties, maar de voornaamste winst aan oorspronkelijk werk ligt toch in de bijdragen van den priester Cyriel Verschaeve - den dramaturg en essayist die wonderlijkerwijze in Holland onbekend gebleven is, hoewel hij tot de grootste der oudere Vlamingen behoort, hoewel zijn drama's en vooral zijn Artevelde's, gloeien en trillen van dramatisch leven, hoewel ook zijn proza, bij alle overdaad, door een machtige golfslag wordt bewogen, die toch te zijner tijd tot rust en murmelende vrede zich verstillen en verdiepen kan. In ‘Ter Waarheid’ gaf Verschaeve een uitvoerige studie over Rembrandt, en wat hij over de Emmausgangers schrijft, behoort wel tot het schoonste wat over Rembrandt gedacht of gedroomd werd.

De Redactie van ‘Ter Waarheid’ moet de eenmaal ontstane Revue niet opgeven. Moge het haar gelukken, daarnaast ook steeds meer rijpende en verdiepende Vlaamsche krachten rond zich te groepeeren.

DIRK COSTER

Erratum

De belangstellende lezer gelieve in het artikel ‘Voor en Tegen Dostojevsky’ de volgende verbetering aan te brengen: blz. 265 regel 16 v.b. staat ‘levensaanstoot tot liefde en schoonheid’, dit moet zijn ‘levensaanstoot’; blz. 281 regel 9 v.b. staat ‘angsten die wilder lusten’, hetgeen moet zijn ‘angsten in wilder lusten’.

D.C.

Prutske
Het poppengezin
door Stijn Streuvels

De eerste pop die bij Prutske hare intrede gedaan heeft, kwam van den zolder waar ze, in eenen koffer bij verwezen brol en speelgoed, sedert onheugelijke tijden van eene zalige rust genoten had. 't Geen die pop als menschelijk wezen, van vorm en voorkomen nog overhield, waren de gezwollen ledematen, hard van 't opgespannen zaagmeel, onder eene huid van kortharig vilt, die haar het geslachtloos uitzicht geeft van een Eskimoos.

Door de strakheid harer dikke leden en daar het hoofd, zonder hals, in eene puntkap gedoken zit, bleek die pop Onbekwaam om aangekleed te worden, en niemand heeft het ooit uitgemaakt: of het pluizig overtreksel haar vel, of wel een pels was die nauwsluitend aan de leden spande. Aan die pop is er niets breekbaar en ze dient dan ook best om gekaatst, gesleurd, gesmeten en hardhandig bepooteld te worden; men kan haar onmogelijk eenig letsel toebrengen en ze schijnt ongevoelig, bestand tegen de hardste stooten en stampen. In haar ‘schoonen tijd’ moet die pop echter een aangezicht gehad hebben - dat dan toch breekbaar was? - nu echter is het vervangen door een wit linnen masker, waarin twee schoenknoppen als oogen dienst doen en neus en mond door een steek met zwarten twijn worden aangeduid. Als expressie moet men er alles in raden - het loopt in het onduidelijke -; doch alzoo toegerust gelijk ze nu is, kan die pop gerust den tijd en de eeuwigheid trotseer en.

Van eersten af hiet deze pop: Sofie, in gemeenzamen omgang: Fiete. Als stammoeder van het poppengezin heeft Fiete dan ook haren naam aan al de nakomelingen overgezet: van pop of poppen is er bij Prutske nooit sprake geweest - het woord kent zij niet eens - en de poppen noemt zij onder den generieken naam van: Fieten.

De tweede is: Anakie, - een ding van voorname afkomst, moet in hare fleurige jeugd een schat van een pop geweest zijn: snoezig snuitje, krinkel-krollende lokken - eene weelde! - blozende wangen, vlijtige oogjes die bij de minste buiging zedig aan 't luiken gaan, een wipneusje en kriekroode lippen die in een klein middenopeningje twee rijen muizentandjes laten zien; voor 't overige: net in de kleeren, een bleekblauw complet met witte kant afgezet, en onder de korte rokjes, twee flinke beenen met parmantige voetjes, gereed om de lucht in te wippen; de armen altijd wijdopen met een gebaar om alles en ieder te omhelzen. Onder die gedaante werd Anakie, voor jaren! - door Sinter-Klaas uit den hemel meegebracht en in de mand onder den schoorsteen neergelegd. Prutske echter heeft deze voorname freule nooit onder zulk verleidelijk voorkomen gekend, - Zus heeft er de primeurs van genoten. Anakie heeft haar lot met de levende schepselen gemeen dat de tand des tijds aan hare schoonheid heeft geknaagd, dat zij hare frissche fleur er bij heeft moeten zien verloren gaan: het glazuur van voorhoofd, neus en wangen is afgesleten en bij plaatsen komt de onderhuid bloot; van den weelderigen haartooi der blonde lokken hangen nog enkele kale tressen krottig om den gebuilden schedel; armen en beenen zijn slap in de koppeling en aan handen en voeten ontbreken enkele ledematen; van de oorspronkelijke kleederen - het witlinnen ondergoed, de zijden kousen en het bleekblauw complet is er niets meer over en nu stelt

Anakie het met iets van effen op, een allegaartje van meer dan bedenkelijk uitzicht. Van al de pracht en den luister uit den weeldetijd heeft de voorname freule enkel den verleidelijken blik harer groote, donkere oogen behouden, die wonderlijk vreemd staan in het verlept gezicht, maar nog immer getuigen van eene hooge afkomst. Geen gevaar echter dat Prutske op 't gedacht komt er Anakie van te verdenken dat er met haar iets uit den haak is, - zij blijft haar beschouwen als de edeldame, heeft er alle respect voor en bewijst haar de égards die bij haren rang passen.

De derde in de rij is: Pieternelle - oorspronkelijk Zuster Gerarda, kloosternon. Een lief, onschuldig gelaat, met eene witte vleugelkap op het hoofd, eene blauwgrijze pij met breeduitstaande plooien in den overrok, een scapulier over borst en rug, eene lederen riem om de lenden, waaraan paternoster en geeselkoord hangen te bengelen. Deze uniform van geestelijke bruid Gods hoort helaas ook al tot het verre verleden en is er op ver na niet meer compleet! Met de verwisseling van naam heeft Pieternelle, gelijk het in de wereld heet, de kap over d'haag gegooid en het aardsche goed voor het geestelijke verkozen. De trekken van haar gelaat dragen ook de sporen van den ouderdom en getuigen van een bewogen levensloop; haar kaalgeschoren kop houdt zij verborgen onder een chapeau voor die gelegenheid geschikt; men ziet het goed dat de blouse voor haar niet gesneden werd, en als japon heeft ze - 't eenige wat haar van den kloosterlijken staat nog overblijft, den langen, grijzen rok, die haar zwaar in de plooien en stijf om de leden hangt.

De vierde is: Jan. Eene Fiete van 't mannelijk geslacht - oorsprong onbekend - eene verrassing eigenlijk, die Jan in zulk gezelschap! Onder welke gedaante en met welke kleedij die kerel in de gemeenschap der Fieten

zijne intrede gedaan heeft, kan niemand met zekerheid zeggen, dit hoort immers tot het verre verleden en 't is eerder als eene legende te beschouwen dat hij met een ordentelijk vest en een ware broek zou te zien geweest zijn. Van 't mannelijke heeft Jan nog enkel den naam, en die naam werd hem nooit door iemand betwist. Hij heeft iets in de uitdrukking van zijn wezen dat aan een schuchteren blooderik, aan een nuchteren loebedoes doet denken, 't Geen hij hedendaags van kleeren om 't lijf heeft, gelijkt de hybridische vermomming van een vastenavondzot: een soort ‘combinaison’ met sluier-band in de lenden, die hem staat evenals het kleed van een Pierrot in een paardenspel - daaronder uit hangen zijne twee gezwollen, vilten voeten en zijne dito armen met aan de uiteinden iets als de wanten van een bokser. Op den kop heeft hij een arlekijnshoed gedeukt en een witten das met een grooten strik onder de kin dichtgeknoopt. De linker borst is versierd met een koperen soldatenknop, van natuurlijke grootte, die er prijkt als eene enorme decoratie. Zijn bolrond, blozend gelaat doet denken aan dat van een witten neger, met dwazen glimlach en iets om de opgespannen wangen en dikke lippen, iets in de uitdrukking van de kleine, blauwe oogjes, dat van meer dan kinderlijke argeloosheid getuigt. Aan heel zijn voorkomen en doening ziet men dat hij in gezelschap van meisjes is grootgebracht en nooit met jongens heeft omgegaan.

De vijfde heet Fridoline, - een klein, petuttig ding, halfvolgroeid, rondbollig dikzakje, maar niet zwaarder als eene zeepbel, dat in altijd eendere en onveranderlijke houding, met de beentjes ingekrompen, op zijn vet poepje zit en met de armpjes half uitgestoken, schijnt om hulp te roepen naar zijne afwezige moeder. Zijn dik, rond smoeltje, met blauwe oogjes en kuiltjes in de bolle wangen, doet denken aan een gezond papetertje. Sinter-

Klaas heeft het pieternaakt en glimmend als een paling, in Prutske's mandje neergelegd en dien uchtend van 6 December - midden in 't wintergetij - had het schamel boontje niet anders om 't lijf dan een zijden lintje aan den hals, waaraan een fopspeentje hing te bengelen. Omdat Fridolientje er zoo kouderachtig uitzag, en eene zware valling meebracht, heeft men het seffens een sajetten onderkleedje aangetrokken, een dikken overmantel in wolle en een gebreid tjoep-mutsje, dat hem tot over de ooren, den blooten knikker bedekt.

De zesde is de Maarte - dat wil zeggen: de meid. Eigenlijk eene pop uit lappen vervaardigd, van Hollandschen oorsprong, met een spoor van nationale dracht, in den dikken, wijden bovenrok, tweekleurige voorschoot, borstdoek en kanten pijpmuts met zijvleugels. Haar lijf is zonder vaste contoeren, pappig en zonder beendergestel; heel haar voorkomen heeft eene zielige uitdrukking, ziltachtig gelaat, leepoogen, afgestompten neus, scheeven mond; de kop slingert aan een dunnen hals en met de vuile kleur van haar linnen huid, gelijkt zij iemand die aan den drank verslaafd is, die zich dagelijks aan borrels te goed doet, - 's morgens lichtjes aangeschoten en 's avonds zalig zat moet zijn. Hare dikgezwollen pompbeenen en stompvoeten getuigen van waterzucht, en met hare slordige voorschoot, die in der eeuwigheid scheef geknoopt om hare lenden hangt, ziet zij er geenszins aantrekkelijk uit. En toch is de Maarte geen verachtelijk schepsel, of zelfs iemand van gemeene doening. Prutske gaat er op heel vertrouwelijken voet mede om en gebruikt haar bij alle werk. Zij heeft ten andere het voordeel dat er niets kwets- of breekbaar is aan heel haar lijf en dat zij tegen een duw bestand blijkt. Zij speelt de rol van goedigen zondenbok, die al het euvel dat niemand dragen kan, op zich neemt, die door hare onverstoorbare gelatenheid, met den eeuwigen

glimlach op de neerhangende onderlip, toch de sympathie en 't medelijden weet te verwekken en maakt dat men hare fouten vergoelijkt. Zij is inderdaad met allerhande ondeugden behebt: buiten den drank snuift ze ook nog tabak, 't geen hare netheid niet bevordert. Als heel natuurlijk gevolg van den overdaad in drank, brengt het mede dat zij zich soms bij nachte misgaat in bed en hare lakens en matras bevochtigt. Langen tijd scheen dit enkel inbeelding en laster, maar sedert eene onzichtbare hand zekeren keer, uit loutere boosheid, 's Maarten bed heeft nat gemaakt, is het een feit gebleken. Zonder zich verwonderd te toonen, of naar verder bewijs van de waarheid te vragen, heeft Prutske het als eene évidentie beschouwd, en met een: ‘Ziet-ge 't nu!’ de bevuilde matras in den hof te drogen gehangen en de maarte, met de voorschoot op 't hoofd en haar gelaat in den hoek gekeerd, op straf gezet. En daarmede is 's Maarten reputatie voorgoed gevestigd.

Op denzelfden rang met de Fieten - eender in aanzien - komt, als zevende persoon, een legendarisch figuur, waarvan,de oorsprong of afstamming in 't duister van het verre verleden verloren loopt. Een beer van het teddyras, klein formaat, moet voortijds een prachtigen pels gedragen hebben, doch nu is het laatste pluisje wol er af en tot op den naad versleten. De onderhuid blijkt echter van beste hoedanigheid en houdt de dik opgespannen leden goed omsloten, zoodat er van ingewanden nog niets naar buiten kwam. Voor- en achterpooten hangen wel heel slap aan het lijf te bengelen, maar dat stelt Beer in staat alle mogelijke houdingen aan te nemen en als hij den kop omdraait, is hij van voor gelijk van achter.

Met zijne verschrompelde oorlappen, zwarte stippeloogjes en den afgestompten snuit, heeft hij het goedzakkig voorkomen van een ouden aap, die 't verleerd

heeft smoelen te trekken. Het lodderlijke van die uitdrukking verandert echter naarvolgens de kleedij waarin hij voor den dag komt, want Beer wordt op de zonderlingste en gekste manier aangetoorteld, krijgt beurtelings al de afgedragene vodden der Fieten om 't lijf, zonder dat het ooit tot een volledig costuum komt, - meestal vergenoegt hij zich met een hoed of muts op den kop, een lintje onder de okselen, een paar sokken aan de voeten, en voor 't overige blijft hij naakt in den pels. Tenzij op plechtige gelegenheden, wanneer hij als koetsier of livreiknecht dienst doet, dan zit hij in een witlinnen mantel gewikkeld, onder de kin dichtgeknoopt, waar zijn dwaze snuit alleen te voorschijn komt. Onder alle mogelijke vermommingen, onder de gedaante van een Indischen afgod, zoowel als onder vorm van den foetus eener onbekende diersoort, - blijft Beer altijd en immer zijn onverroerbaren ernst behouden, - nooit heeft iemand hem zien glimlachen of maar een spier van zijn gelaat vertrekken.

Dan is er ook nog de hond, met naam Finet. Een oude gediende uit den goeden tijd en van 't echte ras der onsterfelijken. Zijn pels van schapenvacht, die wel wat verfomfaaid is, doch ongeschonden en zonder ééne schurftvlek, geeft hem 't uitzicht van een verborstelden water-poedel; oogen en ooren zijn verloren geraakt, doch dat deert hem in geener deelen en hij staat nog altijd stevig met de pooten strak op de assen met ijzeren wieltjes, waarmede hij vlug en geruischloos over den vloer rolt. Finet houdt den kop neergebogen in gedweeë houding, gelijk een trekos, altijd gereed om aangespannen te worden. Van de Fieten en van heel hunne kakelende doening trekt hij zich niets aan en wanneer men hem als rij- of koetspaard niet van doen heeft, staat hij liefst met den kop naar den muur gekeerd, gelijk een oud, versleten knol op stal, te druilen.

De allerlaatste en de nederigste in rang is Sarel, een konijn. Hoe dàt ding in de gemeenschap van het Fietengezin door Prutske opgenomen werd, blijft eene van de onverklaarbare raadselen waarover geen uitleg te bekomen is. Sarel speelt of vervult eigenlijk geene rol in de familie, hoort nergens bij, kan niets uitrichten, komt veelal te onpas en toch staat hij goed aangeschreven en geraakt nooit van het tooneel. Over zijn wezen en hoedanigheden valt niets te zeggen en met een konijn heeft Sarel zelfs maar eene heel verre en gewaagde gelijkenis, - er hoeft goeden wil bij om hem onder eender welke diersoort te rangschikken. Naar zijn bruin-en-witten pels te oordeelen - die geen pels meer is! - gelijkt hij eerder eene zeerat; de ledematen zijn tot eene vormelooze, opgeblazen prop met het lijf vergroeid, de pooten onder den balg opgekrompen - zoodat het nauwelijks de omtrek is der buitenlijn die aan een konijn kan doen denken. Van huid of pels is geen haarken overgebleven en Sarel heeft het vettig, vuil voorkomen van een versleten handschoen, waarmede men een tijd lang de kachel zou gepoetst hebben. Andere aantrekkelijkheden kan men er niet in ontdekken. En toch blijft dat weerzinwekkend beest Prutske's achting en genegenheid genieten. Telkens Sarel - met den grooten schoonmaak vliegt hij meestal naar den zolder - van 't tooneel verdwijnt, weet Prutske waar hem te vinden en ze brengt het konijn weer in 't gezelschap, - zij stopt het in de wieg, in 't rijtuig of in den zetel, alhoewel zijne ledematen voor elke houding ongeschikt zijn en hij overal een even gek figuur maakt. Dit zijn de verschillende personages van Prutske's Fietengezin. Aan hen wijdt zij al hare zorg en heeft er heel den dag haar werk mede. Met hun negenen maken zij den aaneengesloten familiekring uit en blijven immer samen in gezelschap, waar zij handelen en doen gelijk menschen in hun klein, omsloten wereldje. Zij beschikken over

eene uitgezochte garde-robe, - eene hoeveelheid ondergoed: hemden, baaien, truien, broeken, jumpers, boezelaars; verder een groote keus kostelijke bovenkleederen zooals: japonnen, lijven, bloesen, mantels, hoeden, mutsen in zijde, satijn, wol en linnen, fluweel en kant, van alle kleur en maaksel. Al naar gelang het seizoen brengen zij hunne dagen over, ofwel buiten in den hof, in de voorplaats, veranda of in de keuken, - 't zij in de wieg, in het rijtuig, op den wagen, op de bank, stoelen, zetels, aan tafel, bij de kookstoof of aan de waschtob. Buiten dit negental, dat tot de uitverkoren groep behoort, zijn er nog een ontelbare menigte poppen die nooit in aanmerking komen, - zij liggen het jaar door, verlaten, verwaarloosd, met gebroken ledematen meestal, op den zolder; andere zijn ongeschonden zooals de familie Jan-Klaas, Poesjenel, Arlekijn, Diabolo, de prachtige schimmel Réomur, maar blijven alevenwel - god-weet om welke reden? - in ongenade en komen maar heel sporadisch en dan nog voor heel korten tijd in 't gezelschap van het eigenlijke Fieten-gezin. Ze wierden nooit bij de negen opgenomen, vervulden er nooit eene actieve rol in de gemeenschap. Daarbij is er onder ander eene zeer groote pop, heel mondain aangekleed en opgetooid - geparfumeerd zelfs - die in eene kast, boven, in eene luxe-doos met wit satijn gecapitonneerd, als in een weelde-bed te slapen ligt. Dit prachtstuk komt enkel te voorschijn als ze aan bezoekers moet vertoond worden. Daar is ook nog eene Hollandsche pop, in de nationale kleerdracht eener Walchersche boerin, met echte houtene klompen aan, goudene hoofdplaat onder de kanten muts, een half dozijn degelijke, lakene japonnen om 't lijf, een dito boezelaar en gebloemde voorschoot. Deze prijkt in de glazen kast bij de merkwaardigheden der beste kamer, doch Prutske heeft er nooit de hand naar uitgestoken! Die twee heb-

ben zelfs geen naam gekregen en zijn absoluut van geen tel. Verder is er nog eene heele rij kleingoed: kleuters, babys, zwempopjes, borelingsjes in porselein, celluloïd of lappen, al of niet aangekleed. Heel dat zooitje hoort tot de anonieme menigte, - het zijn zooveel nietszeggende, levenlooze wezens, ongevraagde, ongewaardeerde geschenken, te laat aangekomen, te nieuw, te tenger van natuur of gesteltenis? - die evenals zieltjes van pasgeboren kinderen, in 't voorgeborcht van den hemel, van eene zalige rust genieten en er slechts om de aardigheid geduld, maar nooit onder handen genomen worden of in het werkelijk leven eene rol zullen vervullen.

* * *

Met de negen personen van haar Fietengezin gaat Prutske om als met levende wezens; van hun strak gelaat, slappe leden en passieve houding schijnt Prutske niets te merken; integendeel, zij heeft de overtuiging dat de Fieten elk een eigen karakter, eigene stem, houding en gebaren hebben; ze gaan uit wandelen, op visite, eten, drinken, slapen en vragen den dag door Prutske's gedurige zorg en oppas.

Telkens Prutske 's morgens naar beneden komt, vindt zij 't heele gezin in de diepste rust gedompeld: gelijk ze er gisteravond neergelegd wierden, slapen ze nog onder de dekens, 'tzij in 't rijtuig of in de wieg, - Anakie naast Jan en Fridoline, Pieternelle naast Beer en de Maarte. Ze blijven er onbeweeglijk doorslapen tot Prutske zelf gewasschen, aangekleed is en ontbeten heeft. Maar dan begint het: één voor één worden de Fieten van onder de dekens te voorschijn gehaald, 't slaapkleed uitgetrokken, 't wezen gewasschen, de haren gekamd en toilet gemaakt. Welk kleed ze aankrijgen hangt van een thoeveel omstandigheden af: 't seizoen, 't weer, maar

bijzonderlijk van 't geen er dien dag van uitstappen, bezoeken of feestelijkheden gebeuren moet. Voorloopig krijgen ze meestal hunne huiskleederen aan, want Prutske ziet er niet tegen op hare Fieten drie, vier keeren per dag een ander costuum aan te trekken. Onder 't toiletmaken vangt het gesprek aan: elk een wordt ondervraagd hoe hij den nacht heeft overgebracht, of er geen ruzie ontstaan is en ze moeten dan ook vertellen van 't geen ze gedroomd hebben. Wonder vooral dat Prutske zich nooit bekommert om 't antwoord dat de Fieten haar schuldig blijven, - ze weet hare vragen echter zoo te stellen dat hun stilzwijgen niet opvalt en zij toch alles te weten komt 'tgeen zij van hen verlangt.

Eens dat zij allen aangekleed zijn en opgeschikt, beginnen de werkzaamheden van het dagelijksch bedrijf: 't huis in orde brengen, de meubels afstoffen, eten koken, uitgaan, bezoek ontvangen, de wasch slaan of kermis houden, - àl dingen die Prutske bekend zijn omdat zij 't rond haar ziet gebeuren en, zonder het te weten, in allen ernst en met veel omhaal van woorden, tot in de kleinigheden nabootst.

In die huiselijke handelingen is 't dat het eigen karakter, de hebbelijkheid van elke Fiete te voorschijn komt, en de manier waarop elk zijne aangewezen rol vervult.

De oude Fiete blijft meestal op het achterplan en wordt niet in aanmerking genomen; daar zij door zwaarlijvigheid ongeschikt is om aangekleed te worden en haar wezen zonder expressie blijft, kan zij niet in ordentelijk gezelschap verschijnen, en daarom wordt zij dan ook meestal belast met den thuiswacht en krijgt de vermaning mee: goed op de zaken te letten.

Anakie integendeel is er toe aangewezen de groote dame of de rijke juffer te spelen; ze zit heel waardig in den zetel, ligt achterover geleund in het open rijtuig, met den zonnescherm in den arm; neemt aan tafel de eere-

plaats in en voert het hooge woord als er vriendinnen op bezoek komen.

In haren staat van gewezen kloosterzuster, vervult Pieternelle (voortijds zuster Gerarda) de betrekking van gezelschapsjuffer, onderwijzeres of bezoekster bij de zieken, al naar gelang het in 't spel te pas komt.

Jan houdt zich, gelijk iemand die in 't gezelschap van al deze dames niet best op zijn gemak is, een beetje aan den kant en zoekt te vergeefs waar hij zich zal kunnen inschuiven om zijne diensten aan te bieden. Hij treedt dan ook meestal in travesti op, met een costuum, half jongen half meisje, en iets op 't hoofd tusschen de twee, maar dat hem 't uitzicht geeft van een clown. Hij volbrengt best het ambt van kok, tafelknecht, schoolknaap en boodschapper. Daar er in de garde-robe van 't Fietengezin geen gekleede jas, ceremonie-rok of zwarte pantalon voorhanden zijn, heeft Prutske er nooit aan gedacht Jan als een deftige heer te doen optreden.

Fridoline wordt beschouwd aan de jaren te zijn tusschen zes en twaalf; ze loopt naar school en snoept aan 't suikergoed, - haar fopspeentje blijft ze aan een zijden lintje om den hals dragen, enkel om 't decoratieve, want ze neemt het toch nooit in den mond.

De Maarte is de meid, zonder meer. Daar zij uit louter lappen bestaat en de kleeren aan haar lijf vergroeid zijn, kan zij nooit ververscht worden en daardoor ziet zij er zoo slordig en verwaarloosd uit als eene smeerpoets. Ze krijgt dan ook al het vuil werk te verrichten, moet de bedden opschikken, water afdragen, schotels wasschen, kleeren uitborstelen, enz. Om boodschappen te doen blijkt zij echter minder geschikt, daar zij, gelijk veel meiden, in de winkels te lang blijft praten en zich langs de straat overal ophoudt.

Beer loopt zoo'n beetje, als homme à tout faire, overal tusschendoor en vervult het ambt naarvolgens het kleed

dat hij draagt, - hij incarneert op de letter het spreek-woord: ‘De kleederen maken den man’. Met zijn goed-zakkig voorkomen en karakter weet hij zich in alle omstandigheden te schikken, toch is hij best in zijn element en in zijn vak, als hij op den bok van het rijtuig of schrijlings op Finets rug mag zitten; die twee plaatsen zijn voor hem echter niet zonder gevaar, want hij moet zich alle moeite geven om er het evenwicht te houden en niet af te vallen, 't Liefst van al ligt hij, al ware 't met de meid, in bed, om er gerust zijn roes uit te slapen.

Finet staat op stal, maar niet altijd, want bij eiken uitstap van de Fieten wordt hij aangespannen en trekt de verschillende voertuigen, over steen en struik aan een touw achter zich voort. Op feestelijke gebeurtenissen krijgt hij linten en palullen, een deken om 'tlijf, een muts op den kop, en wordt in 't gezelschap toegelaten, waar hij, met een touw aan Prutske's zeteltje vastgebonden, dienst doet als lakei.

Sarel, 't konijn, is met weinig tevreden en laat zich maar doen. In de strengste onverschilligheid en zonder ooit vreugde of verdriet te laten blijken, wordt het dier in 't rijtuig gestopt, onder aan den wagen vastgeknoopt, of er achterna gesleurd, op de schoolbank geplaatst, bij tafel vóór een schotel gezet om eten te verorberen dat zijn aard allerminst past; doch meestal wordt Sarel thuisgelaten om Fiete gezelschap te houden.

Heel dat goedje woekert en al de handelingen geschieden 's winters in de warme keuken (Prutske's gezelligst verblijf). Bed, wieg, rijtuig, zetels, stoelen en tafel, kookstoof, kleerkast, telraam en schoolboeken, 't staat er alles in een hoek opgeborgen en daar ook is 't dat de Fieten hunne nachtrust nemen. Bij dage echter, eens dat de roering in 't huishouden aanvangt en de werkzaamheden beginnen, wordt al dat gerief en gereedschap midden den voer uitgestald en heel de keuken ermede

vervuld. Elke werking geschiedt echter op eene vaste plaats: in den hoek, naast de schouw, wordt de kook-stoof opgesteld en het eten gekookt; aan een touw tusschen de pikkels van een stoel, de wasch te drogen gehangen; in den hoek tegen de deur is het schoollokaal gelegen, verder langs de vier wanden: feest en kermis gevierd, diners gegeven, op visite gegaan, zieken bezocht, logés te slapen gelegd, enz. enz. In al die veelvuldige bezigheden is Prutske - Fiete met de Fieten - overal de eerste en de laatste; ze zit er midden in, ze babbelt, ze schikt, ze wijst, ze helpt en zorgt om er gang en leven in te houden; ze stelt ieder op zijne plaats, deelt elk zijne bezigheid en wanneer alles in orde en naar wensch gaat, zet zij zich goedsmoeds bij de wieg, eene of andere Fiete in slaap te douwen, zingt daarbij stil een deuntje, en wanneer het kind eindelijk ingesluimerd is, moet alle gerucht vermeden worden. Dan praten Prutske en de Fieten voortaan ingehouden, fluisterend, - en op dien toon gaat het soms uren lang voort, uit vrees dat Fridolientje zou kunnen ontwekken.

Het aan- en uitkleeden der Fieten is Prutske's drukste en liefste bezigheid, dat vraagt haar 't meest tijd, ook het koken, bijzonderlijk als er bezoek komt of kermis gevierd wordt, brengt heel veel last mede. Maar de groote beslommering is juist 't geen Prutske zoekt en haar best gaat. De zeldzaamste gerechten worden soms uitgedacht, ten koste van veel moeite bereid en met uiterste zorg in schotels opgediend en de Fieten voorgezet. Wat de keus betreft, dat hangt er van af: wàter voorhanden is en te krijgen, al volgens de seizoenen, maar altijd wordt ernaar ingewikkelde combinaties gezocht; het mag ten andere gezegd dat Prutske's menu nooit van dat der groote menschen is afgekeken of nagemaakt. Een diner bestaat altijd uit verschillende gangen met gerechten als: stukjes rauwe tomaten met koffieboonen, rijstgraantjes met

roodekool en pitten van sinaasappelen, beukenblaren (als salade?)met bieten, als vleesch gesneden; groenten en alles wat eetbaar uit den tuin te rapen valt, wordt rauw, met of zonder suiker, opgediend; als dessert krijgen de Fieten fruit, voor zooveel er voorhanden is, anders wordt het vervangen door beschuit, chocolade of peperkoek (deze laatste producten uitgespaard van Prutske's eigen voorraad).

Door den reuk verwittigd en aangetrokken door de zoetigheid, komen Puck en Piete wel eens zien of er voor hen wat te krijgen is, en wagen het naderbij te komen om hun deel te vragen. Piete doet het brutaal, onbehendig, met een snauw en een klauw snapt ze dieveling naar 'tgeen haar lust om er mede weg te vluchten, doch zoo gauw Prutske 't gevaar vermoedt en eer de kat iets gerobberd heeft, wordt ze verjaagd. Puck echter legt het verstandiger aan boord en brengt er geduld en zelfbeheersching bij te pas. Op behoorlijken afstand blijft hij staan snuiven, maar kijkt in eene andere richting en doet alsof 't hem niets schelen kan - wacht zijn tijd en het gunstig oogenblik af, en ziet nu en dan eens scheef uit naar 't verloop van de gebeurtenis. Als het te lang aansleept, likt hij wel eens den baard, geeuwt geweldig, maar als Prutske, na de koffie, de bezoeksters een uitgeleid doet of met hen in den tuin een luchtje gaat scheppen, meent Puck zijn moment gekomen; hij nadert omzichtig, snoept en likt, zonder een bordje te verschuiven, al 't geen hem van zoetigheid of vet oorbaar lijkt, laat de rest onaangeroerd en vertrekt gelijk hij gekomen is, om zich op een afstand te gaan neerleggen en te doen alsof hij sedert lang aan 't slapen was en voor niets ter wereld zijne rust zou willen onderbreken. Nu en dan echter loert hij nog al onder uit om te zien hoe het zal afloopen, gereed om bij 't minste gevaar weg te vluchten. Telkens het pas geeft, vervult Puck alzoo de

rol der priesters die onder koning Evilmerodach, des nachts de ‘twaelf vaten bloemen van meel, ende veertigh schapen, ende ses groote kruycken wijns’ van voor den neus van afgod Bel kwamen wegkapen. Bij Prutske is 't echter nog niet gebeurd dat iemand onder den naam van profeet Daniël zich heeft aangemeld om op het bedrog van den arglistigen Puck te wijzen en asch te doen strooien om het voetspoor van den bedrieger te ontdekken. Of Prutske er iets van vermoedt? Of zij verrast staat te zien, verwondering laat blijken als de schotels ledig zijn? Ver van haar om er aan te denken! Het tegenovergestelde veeleer zou haar verbazen; wat is er natuurlijker toch als dat, na een diner, de schotels ledig op tafel staan? In hare argelooze onschuld zoekt Prutske niet naar ‘hoe’ of ‘wie’; het is haar ten andere glad onverschillig, aangezien het maar gebeurt en 't geen er van koffieboontjes, kool, rijstgraantjes en tomaten, (al dingen die Puck niet lust en heeft laten staan) nog in de schotels overblijft, is voor eene ordentelijke gastvrouw gelijk Prutske, een teeken dat er geen eten te kort geweest is en de genoodigden niet met honger van tafel zijn weggegaan.

* * *

Er is een tijd geweest - toen Prutske nog klein meisje was - dat de Fieten het ‘Leven’ in zijn eenvoudigsten vorm aanvaardden, - dat hunne handelingen zich bepaalden tot de elementaire functies van: eten, slapen, aan- en uitkleeden; de huishouding werd er gevoerd met de uiterst noodzakelijke middelen en als zij die primaire bezigheden volbracht hadden, bleven de Fieten halve dagen rechtop zitten, achterover geleund in de kussens van zetel of rij tuig, zonder een lid te verroeren, hun dolce far niente genieten. Zij bleven de spijzen aanstaren, die Prutske met groote zorg voor hen had bereid, alsof het

niemendal was; gelaten, zonder tegenstribbelen, lieten zij zich - al was het t' halven namiddag - weer uitkleeden en, lijk brave, gewillige kinderen te bed brengen terwijl de zon nog scheen.

Voor aandoeningen van gelijk welken aard bleven zij onverschillig, aan alles waren zij ongevoelig en met stijven hals en starren blik, keken zij de wereld in, alsof de heele sinteboetiek hen niet schelen kon. Met hunne slappe ledematen, hoekige gebaren, onhandige beweging brachten zij het, niettegenstaande Prutske's stuwkracht en albezielende verbeelding, nooit verder dan hun futloos, passief poppen-leven. Heel geleidelijk echter is daar verandering in gekomen; naarmate Prutske dieper inzicht krijgt en ervaring opdoet in de levenswijsheid, hebben de Fieten evenwijdig hunne evolutie meegemaakt en zijn er verwikkelingen in hun levensdoening ontstaan. Vroeger nooit gekende, nooit vermoede gebeurtenissen doen zich nu voor en verrassingen gelijk in elk huisgezin met volgroeide menschen voorvallen. De evolutie openbaart zich echter alleen in de breedte, niet in de diepte: gebeurtenissen en voorvallen ontstaan zonder oorzaak of gevolg, - de verschillende handelingen geschieden onder den drang van het blinde Noodlot, uit gril, zonder beredeneering, zonder overleg, en bijzonderlijk buiten alle begrip van goed of kwaad, amoreel in den absoluten zin van het woord en dus ook volkomen driftloos. Dat er ‘Zeven Hoofdzonden’ bestaan, of dingen die verboden zijn, is de Fieten totaal onbekend, - van zedeleer hebben ze nooit hooren spreken en zij zijn dan ook niet onderhevig aan verdorvenheid van geest noch aan zwakheid van vleesch; 't eenige waarover Prutske soms te klagen heeft en waarvoor de Fieten straf oploopen en moeten gekastijd worden, is ‘ongewilligheid’; en dan nog bestaat die ondeugd eerder in Prutske's verbeelding, uit louter aandrang

en lust om, voor de aardigheid, eens te mogen straffen. Nu zijn de verhoudingen van de eene Fiete tot de andere - van Anakie met Jan en van Beer met de Maarte - scherper afgelijnd, door een onduidelijk besef van verschil in geslacht, dat enkel en alleen in het verschil van karakter voor den dag komt - van 't brutale tot het teedere, van het sterke tot het zwakke. Elk wordt echter zijne deugden en gebreken toegekend en aangewezen, omtrent gelijk de Grieken het van hunne goden gedaan kregen; de Fieten handelen dan ook uit noodzaak, onder den drang van het lot dat hen leidt. Evenals in de menschelijke samenleving, is er onder hen langzamerhand verschil in maatschappelijken rang en stand gekomen, met dit onderscheid echter, dat de meerdere man met den mindere altijd in nauwe voeling blijft, dat verdrukking, minachting er onbekend zijn en de omstandigheden eene voortdurende wisseling van hoog naar laag meebrengen. Anakie is de eenige die onveranderd de groote dame blijft, omdat de mooie kleeren haar alleen passen; de Maarte ook zal nooit eenige aanspraak mogen maken op verbetering in haren stand, omdat er aan haar slordig uitzicht niets te veranderen of te verbeteren valt en zij met reden haren bijnaam van ‘Ons-lievevrouw-der-koolmijn’ draagt. Bij al de anderen is er geene scheidslijn getrokken en het gebeurt niet zelden dat Beer, na volbrachte dagtaak, en aangekleed als een schoeft, welgevallig en op zijn duizend gemakken, naast Fridoline, die piekfijn aangekleed is, in 't rijtuig ligt uitgestrekt; dat Jan en Pieternelle midden klaren dag in de wieg aan 't slapen zijn en dat het ellendig konijn met voornaam gezelschap mede aan tafel zit. De Fieten houden er in hun omgang met elkaar eene heel zonderlinge en wisselvallige étiquette op na: in 't eene zijn zij uiterst naarnemend en in 't andere wat al te los; onder de leden van 't gezin heerscht er alevenwel voortdurend eene stil-

le, gemoedelijke gezelligheid en voor wat de zeden betreft, geschiedt alles er in eene atmosfeer van reine onschuld, gelijk in den schoonsten tijd van ‘l' Age d'Or’. Er zijn dagen dat de Fieten, zonder gekende reden, in drukke, koortsachtige beweging geraken, een hoogdravenden toon voeren, elkaar aanspreken op letter, en doen alsof er iets heel plechtigs ophanden ware; doch korts daarna wordt alles weer gewoon en herneemt de kinderlijke gezelligheid en gaan de zaken door den dagelijkschen sleur van den tijd.

Het zal wel louter toeval zijn dat Prutske de reeks ‘le-vensgebeurtenissen’ aangevangen heeft met het ‘begin’. Dat heeft zich op de volgende manier voorgedaan. Prutske kent nog geen onderscheid tusschen ‘groote’ en ‘kleine’ gebeurtenissen, - voor haar staat alles wat in 't leven voorvalt, op ééne en dezelfde lijn, en daarom heeft zij het niet noodig geacht er een mensch van te verwittigen, ze heeft ook niemand om raad gevraagd en oordeelde het misschien geraadzaam, ofwel de moeite niet waard, hare inzichten mede te deelen.

De hofpoort mag wagenwijd openstaan, toch heeft Prutske nooit, maar nooit de slechte gewoonte opgevat buiten het omhein te loopen, en al is zij nog zoo verzot om te gaan wandelen en kinderen te zien, nooit heeft zij het aangedurfd alleen op straat of landewaarts te gaan dretsen. Als 't gebeurt dat Prutske enkele minuten uit het zicht verdwenen is, of dat het aanhoudend rinkelbellen van haar lachend, zingend, kraaiend of prazelend stemmetje - gelijk het beekje dat zijn kabbelen nooit staken mag - ophoudt en een stonde rond het huis niet meer gehoord wordt, ontstaat er als vanzelf eene onnatuurlijke stilte die beangstigend aandoet, en gauw is moeder er alsdan bij met den zingenden roepkreet harer lokstem en weerklinkt een luidgalmend: ‘Kine-baba-a-a-a??? Hali-halo-o-o??!’ Waarop zoo aanstonds,

't zij van tenden den lochting, 't zij van onder 't hout, uit den hoenderpolder of het lommerhuisje, als de weergalm van moeders stem zelf, doch eene octaaf hooger, Prutske's zilvertonende roep herhaalt: ‘Hali-halo-o-o!!!’ Daarmede is men van weerskanten gerustgesteld en worden de bezigheden aan beide zijden voortgezet, zonder meer. Buiten de aangekondigde, beloofde, lang te voren afgesprokene wandelingen met Vader of Moeder en die Prutske als ‘ontdekkingsreizen’ voorkomen, is er eene wandeling van bijzonderen aard, waarop Prutske zeer gesteld is. Zij kent het uur, gelijk Puck raadt zij het aan de kleine bijzonderheden der voorbereidselen en op 't juiste moment is zij er altijd bij met de vraag: ‘Vader, mag ik mee?’ Het is de dagelijksche gang naar de plaats, met de brieven naar de bus. Voor dat ‘loopke’ hoeft Prutske - ze weet het - niet bijzonder aangekleed, gewasschen, de haren gekamd te worden, moet niet speciaal hare schoenen aantrekken,- gelijk zij aan 't spel was, laat Prutske alles vallen en, juist op den knip, grijpt ze Vaders hand. Puck heeft zij dan reeds verwittigd en deze huppelt vooruit, om den weg te wijzen, heet het. Piete ook neemt de gelegenheid waar, doch zij volgt heel bescheiden, op een afstand, omdat Puck het niet zien zou, die niet wil dat de kat meegaat! - en houdt den boord van de gracht, in het mulde zand van den zomerweg. Voor Prutske echter is dat dè gebeurtenis van den dag, en eene gelegenheid om met de buiten wereld in kennis te komen; zij maakt er ook gebruik van om over al 't geen zij te zien krijgt den behoorlijken uitleg le vragen. De groote menschen, die zij tegenkomt, krijgen een vriendelijken groet en voorbij de hofstede van denburgemeester houdt zij vader staan om naar het veulen, de kalveren, de ganzen en eenden te kijken, die daar op de werf of in de wei rondloopen. Dit zijn voor Prutske een soort onbe-

kende dieren en ze slaat altijd even benieuwd hunne doening gade. Eene voermanskar, eene auto die in razende vaart voorbij stormt, fietsen die toeteren om 't rijpad vrij te krijgen, zijn al gebeurtenissen van belang, maar 't grootste geluk en de blijdste verrassing voor Prutske is als er kinderen op straat te zien zijn, en liefst heel kleine kinderen, kleiner dan zij zelf is! Een boreling op den arm zijner moeder is voor Prutske effenaf een wonder; met een zaligen glimlach op 't gelaat staart zij het aan en als groote gunst vraagt zij: het met haar vingertje eens te mogen aanraken. Doch als de vrouw dan bovendien Prutske's onuitgesproken hartewensch en allergrootste verlangen heeft kunnen raden en Prutske 't kindje in de armen geeft om het te zoenen, wordt zij bleek en rilt van aandoening. Op den weg naar de brievenbus zal 't wel eens gebeurd zijn dat Prutske Meelnie, de achterwarege, ontmoet heeft, dat ze, vergezeld van peter en meter, een boreling ten doop droeg. De brievenbus is vlak naast de kerkdeur en daar Prutske den stoet daar heeft zien binnentrekken, zal zij niet nagelaten hebben den noodigen uitleg over eene doopplechtigheid te vragen. De kerk, ten andere, trekt Prutske op bijzondere wijze aan; het donker portaal, dat den dag door openstaat, is haar iets als de drempel waarachter het mysterie verborgen is. Van buiten op straat hebben de tonen van het orgel haar wel eens tegengeklonken en haar de groote schoonheidsontroering der muziek veroorzaakt, die zij naderhand genoemd heeft: ‘gekleurde wind’. Langen tijd heeft een heilige schrik Prutske weerhouden te vragen eens binnen in de kerk te gaan zien, totdat de nieuwsgierigheid den schroom overwonnen heeft en zij niet langer aan de begeerte kon weerstaan. Van den eersten keer en heel vanzelfs had Prutske het gevoel van eerbied in 't Huis Gods. De groote ruimte in de hooge gewelven, de zeer eigen-

aardige stilte en het licht dat door de gekleurde ramen langs beide kanten naar binnen stroomt, gaven Prutske dien bijzonderen indruk van plechtigheid en ontzag. Het mysterie van het altaar met het eeuwiglicht, de groote heiligenbeelden, de vanen met gouden versierselen, kandelaren en kroonluchters vol kaarsen, de kruisweg, dat alles was haar de openbaring van het bovenaardsche, dingen uit den hemel, die hare verbeelding geweldig sloegen. In de kerk zelf durfde Prutske geen woord uitbrengen, doch zoo gauw weer op straat, haastte zij zich, op de herinnering af, en over alles wat zij gezien had, uitleg en het ‘waarom’ te vragen. Eens voldoende ingelicht, blijft Prutske de opgedane kennis bij zich zelf bemijmeren, en veel later eerst, als de tijd gekomen is en de gelegenheid gunstig, wordt zij in handeling omgewerkt naar buiten, in het poppengezin. Die dagelijksche gang naar de brievenbus vormt Prutske's bijzonderste aansluiting met de buitenwereld en van daar brengt zij al de ondervindingen van 't leven mede, die zij in 't gezin der Fieten overbrengt en geleidelijk, volgens de toestanden, aanwendt.

Alzoo, op een zomermiddag, na 't noenmaal, was Prutske ongemerkt verdwenen. Die stonde van den dag alleen is het mogelijk dat het ‘verdwijnen’ van Prutske ongemerkt geschieden kan; op het middaguur staan deuren en vensters open en ligt alles, gescholen voor de felle hitte, aan zich zelf overgelaten, te druilen, en Prutske zelf behoort meestal tot de slapenden. Heeft Prutske nu, door intuïtie, dat moment waargenomen als het gunstigste en 't best geschikt om ongestoord haar plan ten uitvoer te brengen? of was er misschien geen sprake van plan en is 't wellicht zonder eenige voorbedachtheid of opzet geschied, - op goed geluk gewaagd, gelijk de heel onschuldigen handelen: zonder nadenken, gedreven slechts om te voldoen aan den nood die hen dwingt?

Dat het in de middagstilte van den noenestond gebeurde, verwekte zooveel te meer onrust en sloeg ieder met een voorgevoel en den angst voor eene mogelijke ramp. Het klonk als een alarmkreet: ‘Prutske is weg!’ Voor, achter, rechts en links, in alle richting wordt geroepen, doch de kreet vergalmt in 't aamlooze van de lucht, over de velden rondom en Prutske's vriendelijke wederroep blijft uit, - de stilte zelf doet aan als de verwittiging van een ongeluk! Het koorn staat manshoogte, - heeft het kind zich er in gewaagd en vindt het zijn weg niet meer om er uit te komen? ... De onrust brengt eene onberedeneerde vrees mede en elke onderstelling - de ergste zelfs - krijgt het aanzien eener mogelijkheid; het ongeluk is niet meer af te wenden, is misschien reeds gebeurd!!? Angst verdooft en verwart de zinnen; ieder is op den loop, in 't wilde op zoek. 't Geen voorkomt als eene eeuwigheid heeft slechts enkele minuten geduurd - de bange onzekerheid was erger dan de ramp had kunnen zijn. Maar zie! ginderkomt Prutske heel parmantig aangestapt, - hoe klein lijkt zij in de verte, omlaaid door de zonnehitte! hoe onwezenlijk hare verschijning, na den twijfel! - ze stapt zonder haast; ernstig, bij zich zelf bezig en triomfantelijk houdt zij, als eene vracht, heel den rommel Fieten, met de twee armen tegen haar lijf geklemd. Als drenkelingen hangen zij er te zieltogen, met 't water dat uit hunne pruik en kleederen leekt... Heeft Prutske haar gezin van den dood gered? Wilden zij zich, in cumulo gaan verdrinken? Is er een ongeval, of een drama gebeurd? Prutske zelf is droog en geen de minste ontsteltenis op haar gelaat of doening te bemerken. Waarom is zij, tegen alle gebruik in, zonder iemand te vragen of te verwittigen, van 't hof weggeloopen? We zullen het gaan vernemen. Doodbe-daard en in twee woorden doet zij het geval uiteen: zij is naar de kerk geweest om de Fieten het doopsel

toe te dienen, - ze waren immers nog niet gedoopt! - Ze lieten me met geen rust meer, zegt Prutske, ze vroegen het mij gedurig: ze wilden, ze moesten gedoopt worden.

De toon waarop dit gezegd wordt, moet ieder overtuigen dat Prutske niet anders heeft kunnen handelen, dat zij onmogelijk aan het verzoek der Fieten kon weerstaan, dat langer weigeren eerder eene misdaad dan een verzuim zou geweest zijn. Ineens had zij dan het besluit genomen, heel het zooitje in de voorschoot meegedra-gen naar de kerk, ze daar, één voor één, in den wij-waterbak ondergedompeld en, zonder af te gispen, maar weer meegebracht... om gauw thuis te zijn. Later in den dag, vernemen we dan uit de gesprekken met de Fieten, dat Jan peter geweest is van Fridoline, Pieter-nelle meter van Anakie, Beer van Jan, en zoo voort, vice versa. Van den angst en de ongerustheid om haar verdwijnen, heeft Prutske geen 't minste benul en 't is dan ook onnoodig, nu dat alles toch goed afgeloopen is, er den reinen spiegel van het kindergemoed mede te belasten.

Die doopplechtigheid is nog maar de inzet van eene heele reeks levens-en familiegebeurtenissenin het Fietengezin. Telkens Broer en Zus, na 't verlof weer naar de kostschool vertrokken zijn, begint voor Prutske de drukke tijd der toebereidselen om Jan en Anakie hun trousseau klaar te maken: de groote wasch moet gedaan worden, de kleederen nagezien en ingepakt, en eindelijk het heele boeltje opgeladen. De Fieten nemen plaats in het rijtuig en Finet voert hen naar 't station waar Jan, in afwachting dat hij zoo aanstonds op kostschool komt, eerst nog de rol van stationschef spelen moet. Op 't onverwachts en in één oogwenk is het tooneel weer veranderd en de handelende personen worden verplaatst in dekostschool zelf. Pieternelle verschijnt er weer onder de gedaante van

zuster Gerarda en voert er het hooge woord; 't schrijfbord, telraam, leien, griffels, pen, papier en schoolboeken liggen er gereeden de Fieten nemen plaats op de banken, waar zij roerloos te luisteren zitten naar de meesteres. Dan moet ge Beer zijn snuit zien en 't lammenadig gezicht van Sarel, 't konijn, hoe hopeloos die twee de wereld inkijken, alsof ze 't niet langer verduiken konden dat ze geen zier geven om al die geleerdheid en ze er tegen hun wil werden bijgesleurd.

Zonder eenig gekende reden wordt de klas onderbroken, al het gereedschap opgekraamd en 't is uit met de school; er ontstaat een drukke beweging, omdat alles in orde moet gebracht voor eene groote plechtigheid die aanstonds zal plaats hebben: Fridoline doet hare Eerste-Communie! Heel in 't wit gekleed, met sluier en maagdenkroontje op 't hoofd, wordt het ‘kind’ tusschen Jan en Anakie in 't rijtuig gestopt en met groote gala ter kerk gevoerd. Dat rit bestaat in enkele toeren door 't huis, naar de kerk die enkel op eene onbepaalde plaats gelegen is, en na dit feestrit blijkt de plechtigheid dan ook afgeloopen.

Naderhand ontstaan er ernstiger verwikkelingen in de Fietenfamilie: de een en de ander denkt er nu aan te trouwen! en wat zulk eene gebeurtenis aan bekommering, last en geloop al meebrengt is niet te beschrijven. Prutske zelf gloeit van opgewondenheid om heel de zaak in orde te brengen en te zien dat er niets aan mankeert; zij staat voor alles in, want op de meid valt er in zulke omstandigheden niet te rekenen, zij ligt immers achterover, met 't hoofd scheef, gelijk iemand die alle zelfrespect verloren heeft. Dat trouwfeest wordt eene zaak van belang: de vanen hangen uit, de wieg, het rijtuig zijn met kransen groen en bloemen gepaleerd; de beste kleeren worden uitgehaald en aangetrokken en 't is een heele toer om ieder naar behooren op te tooien. Finet

krijgt ook zijn deel: met een geel schabrak op den rug, linten om den hals, ooren en steert, komt hij voor den dag als een dier uit het fabelrijk, dat aan een feeën wagen gespannen wordt. (Onverklaarbaar is 't dat, voor zulke gelegenheid, de prachtige schimmel die op zolder staat, als luxepeerd niet in aanmerking komt, doch Prutske verhelpt zich liever met de dingen die in haar onmiddellijk bereik staan en waarmede zij vertrouwd is; ziet gij dat Réomur met de trouwkoets op de vlucht slaat en alles omkantelt!) Met zijn witten das aan en den pelsen schoudermantel, een vilten dameshoed met pluimen op den kop, zit Beer, preusch gelijk een edelman, op den bok, doch heel die plechtige aantoorteling helpt er niets toe hem de gewenschte uitdrukking te geven, die bij de gelegenheid past.

Het blijft niet bij deze eerste trouwpartij - de Fieten krijgen er allen om 't evenveel lust in en elk op zijne beurt gaan ze het aan: Jan trouwt met Anakie, Beer met Fridoline, Sarel met Pieternelle, die, nu ze toch de kloosterkleeren heeft afgelegd, er niet tegen opziet dien gewichtigen stap te wagen en zich heel en gansch aan de wereld overgeeft. Zulk huwelijksfeest bestaat voornamelijk uit een plechtig rit (door de keuken) naar gemeentehuis en kerk, die beide op eene ingebeelde plaats gelegen zijn en waar het dus niet op aankomt of men er werkelijk heengaat, 't Zelf de gebeurt met de huwelijksreis, waar beurtelings àl de steden die Prutske bij naam bekend zijn, worden aangedaan; verder eene feestelijke ontvangst bij de terugkomst: inhaling waar gelegenheidsgedichten, opschriften, redevoering, liederen en een groot diner bij te pas komen.

Die reeks huwelijken neemt geen einde en Prutske slaakt de verzuchting:

- 't Zal niet eerder rust zijn dan wanneer ze allen getrouwd geraken!

Het woord ‘echtscheiding’ is wellicht nooit tot Prutske's begrip doorgedrongen, het ding op zich zelf is haar totaal onbekend en daardoor komt het dat de Fieten er maar op los-trouwen, nu eens met deze dan met de andere, alsof het papeten ware. Op de vraag: Hoe het komt dat Beer, na met Anakie getrouwd te zijn, nu met Fridoline op speelreis vertrokken is? antwoordt Prutske zonder de minste aarzeling: ‘'t Is Fridoline die het zoo heeft gewild en ik laat ze maar heur goesting doen.’ Hoe 't met de verhoudingen in dat gezin gesteld is, daar geraakt een gewoon sterveling niet wijs uit, doch alles geschiedt er zonder kwaad inzicht en met de beste bedoelingen, zoodat er niemand door verergerd wordt en alles best afloopt.

Nu de leden van het huisgezin rechts en links uitgehuwelijkt zijn, moet er voor huisvesting gezorgd worden en ontstaat er gevolgenlijk woningnood. De vier hoeken der keuken, onder tafel, bachten den zetel, alle beschikbare plaatsen zijn ingenomen om er jonggehuwden onderdak te bezorgen. Om de minste reden, door gevallen die niemand heeft voorzien, komt de deurwaarder, wordt een gezin op straat gezet en moet men opnieuw naar eene andere woning uitzien. Als ieder weer gehuisvest is, begint een eindelooze reeks bezoeken, met uitnoodigingsbrieven door den bode in den persoon van Prutske zelf gebracht en de Fieten voorgelezen. Daartoe wordt een soldatenransel, van 't Engelsen leger afkomstig, met riem over de schouder, gebruikt. De gezellige bijeenkomsten, eetmalen, koffiebal, theevisite geschieden meestal in den achternoen, omdat Prutske bij ondervinding weet dat ze alsdan ongestoord over 't midden der keuken beschikken kan om er de vergadering te doen plaatsgrijpen.

Op een tijelijken uchtend hebben zuster Gerarda (Pieternelle) en Beer een tweeling gekocht! dat is het groot

nieuws, de opschuddingwekkende gebeurtenis die de Fieten bij 't ontwaken te vernemen krijgen. Hoe dàt in mekaar zit doet er niets aan, - de twee borelingen zijn er, dat is voldoende. Prutske heeft ze in den duik, en zonder er iemand iets van weet, in haar bed, met lappen en draad aaneengefutseld, in een bundsel gewikkeld, en nu liggen ze in een bonbondoos, die als wieg is ingericht, te slapen. Voor alle menschelijke gedaante hebben zij enkel het afgeknoopte tusschen kop en lijf, en daar zij met losse steken aaneengedriegd zijn, bleken zij niet bestand tegen den tijd; pap van zoetemelk, havermeel, gierstebrij met anijstroop, 't heeft alles niet kunnen baten, - de twee sukkels zijn verdwenen gelijk ze gekomen waren, en bij de begrafenis was er onder de familie zelfs geen speur van droefheid of verdriet.

Met hare Fieten beleeft Prutske alzoo, in gedurige afwisseling, al de gebeurtenissen uit het werkelijke leven, effen aan ze haar bekend worden; voor de lotgevallen der Voorzienigheid zorgt zij zelf en geeft in alles de richting aan; 't is echter nooit tot haar begrip doorgedrongen dat zij zelf er de leiding van in de hand houdt en de bezieling van haar uitgaat. Onbewust worden de dingen die zij ondergaat tot werkelijkheid omgevormd. Zij beschouwt het niet als spel of tijdverdrijf, 't is haar in alles hooge ernst, want het onderscheid tusschen verbeelding en werkelijkheid ontgaat haar, - of liever: hetgeen zij zich verbeelt stelt zij naast de werkelijk gebeurende dingen, op ééne lijn. ‘De Waarheid is in mij!’ Prutske zegt het wel niet, doch die overtuiging leeft onuitgesproken in haar bewustzijn; zij bezit in hooge mate het geloof dat levend maakt, en wat doet het er aan als de illusie haar dezelfde voldoening en genot verschaft die de menschen enkel in 't werkelijk bestaande vinden kunnen!

Een groot voordeel ten ander is: dat Prutske, om van

haar geluk te genieten, daarenboven heel op zich zelf aangewezen blijft, niemand noodig heeft om hare gevoelens mede te deelen en alles met hare Fieten gedaan krijgt. Zij voelt geen de minste behoefte aan andere deelnemers of toeschouwers, bekommert er zich niet mede of iemand hare doening gadeslaat of hare gesprekken afluistert. Hare Fieten blijven de eenige vertrouwelingen, het zijn hare makkers die, aangezien zij zoo onbeholpen zijn en een beetje dom, loebedoes in hunne handeling, al Prutske's hulp behoeven; maar dàt juist is de reden waarom zij zich heelegansch aan hen toewijden kan, er heelemaal in opgaan, handelen naar goeddunken en er zoodanig in verdiept geraakt, dat alles wat rond haar geschiedt, op het leven en streven van haar Fietengezin overgaat en samentrekt.

Puck en Piete zijn de eenige levende wezens die in de handeling met het Fietengezin, deels als toeschouwers, toegelaten zijn en er soms in betrokken worden.

Met Piete heeft Prutske het nog zoover niet kunnen brengen haar eene omschrevene rol te doen uitvoeren. Als kat gewaardigt Piete zich wel eens te zitten toekijken en doet alsof zij er belang in stelt, en soms waagt ze 't wel met de Maarte in vertrouwelijken omgang te komen; bijzonderlijk als deze achterover, met de beenen open op den grond ligt uitgestrekt, kan Piete haar tusschen de voorpooten opnemen en rechtop zitten kaatsen gelijk zij Prutske wel eens heeft zien doen; de Maarte leent zich daar uitstekend toe om gesleurd te worden. Maar om hier of daar, op bevel iets uit te voeren: met de schoolknapen op eene rij te gaan zitten of in het wagentje, bij Sarel, plaats te nemen, of aangespannen te worden met Finet, daarmede wil Piete niets te maken hebben; om aangekleed te worden nog minder! Dwang verdraagt zij niet en als men het te bont maakt, geeft zij een krauw, blaast, springt in de hoogte, trekt den rug op en

gaat liever van ver toezien hoe de anderen het maken. Puck is gedoezig en veel inschikkelijker van karakter; niets gaat hem beter dan als er volle uitstalling is en 't bedrijf groote afmetingen aanneemt om er, in een zotte scheut, te mogen helpen in roefelen. Zijne voorkeur gaat ook naar de Maarte, omdat haar lappen-lijf als een voddige fakel, best geschikt is om in den muil te nemen en flink dooreen te schudden. Als 't echter gebeurt dat hij haar ongemerkt kan meekrijgen naar zijne slaapmand, houdt hij haar tusschen de voorpooten gesloten en gaat er met de tanden op los om ze vaneen te trekken. Dàt is voor Puck het toppunt der gelukzaligheid, en als zijne misdaad ontdekt wordt, blijft hij, met eene onnoozele uitdrukking, staan zien op het kwaad dat hij heeft aangericht. Buiten de gegeerde betrekking van potjes-likker, wordt Puck nog wel om andere redenen op 't tooneel geroepen. Als Prutske hem stuur bekijkt en hard aanspreekt, ofwel als zij hem heel vriendelijk en vleiend iets vraagt, durft Puck niet weigeren en komt meestal schoorvoetend nader, omdat hij nooit weet waarop het zal uitdraaien. Er zijn immers dingen die zijn wantrouwen verwekken en waaraan hij een hekel heeft, omdat zij heelemaal niet stroken met zijne hondennatuur, - dan doet hij gelijk iemand die zich schikt in 't onvermijdelijke. Hij maakt ‘bonne mine à mauvais jeu’ en met een zucht levert hij zich over in Prutske's handen. 't Eerste is: rechtop zitten - en dat gaat nog al, - dan laat hij zich een houten pijpje in den mond steken, krijgt een hoed op den kop geduwd en in deze houding paradeert hij, gelijk iemand die weet wat er hem in deftig gezelschap te doen staat. Desnoods laat hij zich eene jurk en japon aantrekken, tusschen Anakie en Pieternelle in bed stoppen, waar hij dan, tot aan de kin onder de dekens, liggen blijft, doch het niet waagt een oog te luiken; maar danmoet ge zijn snuit zien en de uitdrukking zijner oogen,

zoo hopeloos ongelukkig, als een martelaar voor wie het allerergste nog komen moet.... En dat allerergste is als hij gedwongen mede bij tafel moet aanzitten en eetwaar in den mond gestopt wordt die hem doet keeroogen van afgrijzen en walg.

* * *

Heel den wintertijd huist Prutske met haar Fietengezin in de keuken, waar de warme gezelligheid die innige atmosfeer meebrengt welke bij de handeling past. De huisgenooten zijn er de stille getuigen van Prutske's ‘faits et gestes’, doch niemand die acht geeft op de poerende bedrijvigheid, tenzij er iets heel bijzonders mede voorvalt, of als zij er als arbiter of raadgever bijgeroepen worden.

Zoo gauw echter de lucht wat verzacht en Prutske het zonder de hitte van de kachel stellen kan, verhuist zij heel haar boeltje naar de voorkamer of de veranda, en als er 't eerste straaltje zon binnenvalt, doet zij gelijk een bezorgd moedertje en plaatst er de Fieten op eene rij om ze in de warme zonnigheid te koesteren en van 't blijde licht te laten genieten.

Doch eens dat de warme dagen voorgoed aanbreken en de buitendeuren opengaan, laadt zij al het gereedschap, met bed en bolster op den wagen, plaatst de Fieten in het rijtuig en sleurt het over steen en struik achter zich aan. Het schouwtooneel zet zich hier breeder uit, Prutske's wereld krijgt meer ruimte, en de Fieten hoeven niet meer opeengehokt te zitten: voortaan wonen ze ver van elkander af, gaan op reis, doen gewaagde tochten en nu kunnen de verschillende bedrijven die t leven meebrengt, in volle vrijheid plaats grijpen en komt er meer verscheidenheid en afwisseling in de gebeurtenissen. Hier beschikt Prutske over eene ruimte waarvan zij de uiteinden nog niet overkijken kan en de

grenzen haar onbekend zijn, - eene uitgestrektheid met alle mogelijke afwisseling. Er is het zonnig terras waar zij al haar gereedschap en gerief kan uitstallen, een grasplein met wegen en paden, bloemperken, geheimzinnige spelonken vol dicht lommer van palmhout en sparren, struikgewas en varens ondoordringbaar als een maagdelijk woud, eene schuur, stalling, hoenderpark, zolders, - eene wereld met verdokene hoeken die altijd nieuwe verrassingen oplevert en waar men altijd andere ontdekkingen doen kan. Hier is Prutske in haar volle element, met den vrijen weister in al hare handelingen, doch voortaan is haar bedrijf voor een buitenstaander niet meer te volgen. Puck en Piete vergezellen haar van den morgen tot den avond, doen overal aan mede, doch deze twee praten nooit uit de school en van hen valt er niets te vernemen. De oneindig lange zomerdagen gaat Prutske haren gang, altijd even druk in de weer met haar Fietengezin, vindt nooit tijd genoeg om uit te voeren 't geen zij zich voorstelt en moet altijd te vroeg uitscheiden.

Alles wat wij, groote menschen, er voortaan van vernemen en te hooren krijgen, is de eenbaarlijke zang van haar klinkklaar, zilveren stemmetje, dat op al de tonen, van hoog tot laag, altijd even opgewekt, even vroolijk en vriendelijk ratelt, rammelt, babbelt, fluistert, zingt, vertelt enkwinkeleert, gelijk het lustig waterleike, in eenklank met 't geen er in 't ronde leeft en woekert: de haan die kraait, de geit die bleert, de merels die kwetteren, en de ontelbare menigte vinken, musschen, wevertjes en trientjes die er den dag door aan 't fluiten zijn, onder 't zijïg zacht geruisch van de hooge boomen die er met hunne dichte kruinen, den koepel vormen van dat tooverpaleis, waar het lommerdeemster en de zonnevensters eene atmosfeer weven die de gelukzaligheid van een eindeloozen zomer bestendigen.

Sonnetten
door Urbain van de Voorde

[I]

Ik, zwerver langs de paden van 't ontleden,
omvattend ziel en stof in hun spiraal,
'k weet, veel pijnlijke uren moeten uitgestreden
voor men den zin uit al gebeuren haal

en leer dat kwaad een vorm maar is der kwaal,
dat de armste hoer is rijk aan eeuwigheden,
wijl liefde straalt diep uit haar droef verleden,
liefde haar voert soms, hoog ter sterrenzaal;

leer dat de boef, die, naamloos en verworpen,
maagden verkracht in avondgouden dorpen,
dicht is bij God in zijner liefde doem!

O Geest der Aarde, o goed- en kwaad-vermenger,
dien gij gelouterd, oordeelt moord niet strenger,
dan spelend kind dat bloem vertrapt na bloem!

[II]

Ik weet niet meer, mijn God, hoe 'k bidden moet:
Mijn handen vouwen niet uw sterrenachten,
maar hoer en beedlaar die hun gading wachten
langs barre straat en zien geen sterregloed!

En dit is tevens wat verstommen doet
steeds elk gebed, dat naar uw verten trachtte:
een mensch die lijdt (een mensch die naar U smachtte!)
doch naar de ziel sterft vóor hij sterft naar 't bloed.

Leer mij te bidden in dees kranke wereld;
leer mij verstaan dat ge ook voorhanden zijt
waar Armoe, Lust en Smart in de' avond dwerelt...

Misschien dat ge ook zooals uw schepslen lijdt -
en dat 't gesternte in trane' in 't oog u perelt
om úw en óns vereenzaamde eeuwigheid...

[III]

Nu 't hoogtij van verwaandheid en van trots
tot machtlooze ebbe moest, voor de' avond, dalen,
blijft van mijn ziel, wier laatste krachten falen,
niets dan een wrak op schuim-omvlokte rots.

Nog bruist om haar der passie wild geklots
of ze ook 't onttakeld wrak tot zich wou halen,
wijl dreigend blijft langs de oude kolken dralen
de alomaanwezigheid der gramschap Gods...

Mijn ziel ligt, leêg van liefde, in angst verloren:
o stel de Liefde en alles wordt geboren -
doch hef haar op, en alles gaat weer dood!

- De vracht die 'k droeg, úw graan, voor 't heil der tijden,
o red het, God, louter 't in vuur van 't lijden
en 't wordt der zielen blank en zuiver Brood!

[IV]

Omdat gij meer me zijt dan ziel en leven,
meer dan de plicht, de menschheid, het heelal;
omdat uw naam nog om mijn lip zal zweven
als mijn laatst uur mijn leden strekken zal -

dies werd 't bestaan mij één verdoemde val -
mij, die vergat die duizenden die sneven,
in werkhuis zwoegen, langs de baren streven,
die lijdend sterven in het wriemlend Al.

Toen ge één mij waart met God en gouden avond
van uiterst heil en menschvergetenheid,
al beeld van werk en strijd in mij begravend,
wendet gij me af van wat deze eeuw bereidt:
glansend Vervullen, door geen macht gehavend,
- voor mij alleen kimrood van de' aardschen tijd.

[V]

Als ik doorpeil al wat reeds vóór mij was,
als ik bedenk al wat na mij zal wezen
en dat 't verste uur niets meer uit dit zal lezen
dan dat ik zelf uit 't stom verleden las -

en dat wel aller volkren naamlooze asch
in de' aêm der eeuwen stuift, vóór of nadezen,
dat sterren ondergaan, die gistren rezen -
wijl alles zwenkt om God - onwrikbare as...

- dan voel 'k eerst zwijgen levens gròòt verlangen
die honderd levens vond voor 't Doel te kort,

en vraag 'k tot heil of troost alleen te erlangen
wat zon, wat droom, wat liefde waar 't me aan schort

en mocht' k geen zweem zelfs van dit weinge ontvangen:
'k ging heen, met niets dat hoopt en niets dat mort.

[VI]

De omnachte boomen zijn één diep gefluister.
Gods oog gloort zacht ver in 't opalen Oost.
- Midden in 't leven van den nacht beluister
ik de' aêm des tijds die beide streeft en poost
in de eeuwigheid van wisslend licht en duister.
't Eenzaam gemoed zijn laatste zuchten loost,
't oud leed gebet door 's duisters heilgen troost:
Miljoenen sterren in bezielden luister.

't Leven wordt duurbaar als herdachte rouw,
herhoopt gestreel van lang vergeten vrouw,
nu één met nacht en levenszinvolle uren....
En 'k neem in dank al wat mij 't leven gaf:
voorbij 't bestaan zal smart noch vreugde duren
en liefde en sterren zijgen mee in 't graf.

Van Jan van Eyck tot Hieronymus Bosch
door Prof. Aug. Vermeylen

De vijftiende-eeuwsche schilders werden en worden nog wel eens ‘primitieven’ genoemd, waarmee men, primitief genoeg, te kennen geeft dat zij nog niet over de geheel onbevangene en al-beheerschende vaardigheid van vijftiende-eeuwsche Italianen of zeventiende-eeuwsche Vlamingen en Hollanders beschikken. Het woord is echter in zooverre valsch, dat een Jan van Eyck of een Masaccio reeds een zeer lange traditie achter zich hebben, en met die traditie vergeleken een zéér hoogen graad van voortreffelijkheid hebben bereikt.

De uitdrukking ‘Vlaamsche’ primitieven geeft al evenveel aanleiding tot misverstand. ‘Vlaamsch’ heeft hier toch een zeer uitgestrekte beteekenis. De ‘Vlaamsche’ kunst is niet beperkt, in staatkundig opzicht, tot het graafschap Vlaanderen, dat toen, zooals men weet, zich ver in het Fransch-sprekende Zuiden uitbreidde, of ook niet, in ethnisch opzicht, tot Vlaamsch-sprekende gewesten. Naast Brugge en Gent speelt Brabant, met Brussel en Leuven, een op zijn minst even aanzienlijke rol, en in het begin althans van het hier behandelde tijdvak het Waalsche Doornik, dat tot de Fransche kroon behoorde, terwijl in het Noorden ook Haarlem wel in aanmerking komt. De stijl der gebroeders Van Eyck werd niet in Vlaanderen gevormd, die van Rogier van der Weyden is van Doorniksche afkomst; en dat zijn juist de aanvoerders die den diepsten en ruimsten invloed uitoefenden. Bedenken we nog, dat de groote Zuid-Nederlandsche steden zeer cosmopolitische handelscentra

waren, waar de smaak van de Fransche hertogen en van zooveel Italiaansche kunstliefhebbers - Giovanni Arnolfini, Tommaso Portinari, Jacopo Tani e.a., - een zeker gewicht in de schaal legde, en schilders uit verscheiden streken, door den roem der meesters en hoop op bestellingen aangetrokken, elkaar ontmoetten. Dirk Bouts en Gerard David kwamen uit Holland, Memlinc van den Midden-Rijn.

Laten we politieke en ethnische beschouwingen aan kant, en steunen we alleen op de waarneembare feiten, - op datgene waar het ten slotte toch voornamelijk om gaat: het karakter van den ‘stijl’, - dan stellen we vast, dat het gebied van de ‘Vlaamsche’ kunst het Scheldebekken omvat, met inbegrip van zijn Waalsch-sprekende bevolking in het Zuiden, daarbij Noord-Nederland tot Haarlem en Utrecht toe. Dat is een eenheid; in weerwil van menige schakeering onderkennen we er toch een geslotener verwantschap der werken, een geheel van gemeenzame trekken, dat duidelijk uitschijnt tegenover andere groepen, de Duitsche b.v. Of Picardië tot dat gebied nog behoort, daarover kan men twisten: in 't algemeen gezien is het een grensland tusschen de ‘Vlaamsche’ en de meer specifiek Fransche scholen; zooals, in 't algemeen, het Maas-bekken, Luik, Gelre, Kleef, een grensland vormt tusschen de ‘Vlaamsche’ en de meer specifiek Duitsche scholen. - Als het echter goed verstaan is, dat we met ‘Vlaamsche’ kunst de kunst van het Schelde-bekken bedoelen, en haar niet principieel voor uitsluitend Germaansch houden, dan zijn we eenigszins gerechtigd tot het gebruiken van de eerst gewraakte benaming, omdat we er toch geen betere hebben, en omdat de voornaamste brandpunten van die kunst in een Vlaamsch-sprekend deel van het tegenwoordige België lagen.

Nu is de kwestie daarmee nog niet afgedaan: we mo-

gen ons afvragen, of binnen het hier beschouwde gebied geen onderscheid te erkennen is tusschen Zuid- en Noord-Nederland, of ook tusschen een Germaansche en een Latijnsche geaardheid. Daar is voorshands geen beslissend antwoord op te geven. We beschikken niet over voldoend vergelijkingsmateriaal. Tusschen Jan van Eyck en Rogier van der Weyden is er zeker een diepgaand verschil. De zaak is alleen, of we dat verschil tusschen zeer oorspronkelijke, geniale persoonlijk-heden, mogen terugleiden tot een verschil tusschen Germaansch en Latijnsch. Merkwaardig is het overigens, dat juist Rogier, ook in Duitschland, de meest invloedrijke meester geweest is. Daarbij mogen we niet uit het oog verliezen, dat temperaments-schakeeringen, als b.v. tusschen Dirk Bouts en Jan van Eyck, niet noodzakelijk een differenciëering beteekenen in datgene wat het wezen van een artistieken ‘stijl’ uitmaakt. En het wil me voorkomen, dat het verschil tusschen Jan van Eyck en Dirk Bouts, of tusschen de school van Jan van Eyck en die van Rogier van der Weyden, veel minder gewichtig is dan het verschil tusschen de vijftiende-eeuwsche kunst van het Schelde-bekken eenerzijds, die van Touraine of Duitschland anderzijds. We zullen in 't vervolg nog gelegenheid hebben, het vraagstuk nader toe te lichten.

De geschiedenis der eigenlijke Vlaamsche school werd ingeluid met het geweldig altaarstuk der gebroeders Van Eyck, de Aanbidding van het Lam Gods (1432). In een vorig opstel, in dit tijdschrift verschenen, heb ik getracht de beteekenis van dat werk toe te lichten, en tevens een korte karakteristiek te geven van den jongeren broer, Johannes. Het zij me veroorloofd, er den lezer naar te verwijzen, en van daar uit nu de verdere ontwikkeling van onze schilderschool te schetsen.

Naast Jan van Eyck wordt een andere traditie vertegenwoordigd door een tijdgenoot van hem, den ‘Meester van Flémalle’, aldus genaamd naar het klooster waar zich een van zijn mooiste werken bevond. Op zeer betrouwbaren grond berust de veronderstelling, dat hij niemand anders is dan de Doorniksche schilder Robert Campin, bij wien Rogier van der Weyden in 1426 in de leer kwam.

Het verschil tusschen Jan van Eyck en den Meester van Flémalle zít hierin vooral, dat bij dezen het verband met de middeleeuwen klaarder te voelen is; zijn kunst wordt niet zoozeer beheerscht door zuiver-esthetische waarden, - de religieuze bedoeling overweegt. Als de Meester van Flémalle zijn groote Kruisiging ontwierp - die ons alleen bekend is door een fragment te Frankfort en een kleine kopie te Liverpool, - dan wilde hij in de eerste plaats aangrijpen en roeren door het beeld van Christus' lijden, al legde hij ook in de uitdrukking van de aandoeningen al de energie van den nieuwen tijd. Zijn Engelsche Groetenis in de verzameling de Mérode te Brussel - waarschijnlijk een van zijn vroegste paneelen, -staat nog dicht bij de laat-veertiende-eeuwsche miniatuur, niet alleen door de eigenaardigheden van den stijl, maar ook - voornamelijk op het zijluik waar S. Jozef als vervaardiger en verkooper van muizevalletjes wordt vertoond, - door dien geest van volksch, gemoedelijk realisme, die met onderhoudend detail, met de novellistische trekjes van de genre-schilderij wil boeien. Mag hij met een Doorniksch meester vereenzelvigd worden, dan is, in die stad van beeldhouwers, zijn zin voor vastheid en ronding van den vorm licht verklaarbaar, al gaat hij meer af op de bloote waarneming van zijn oog dan op studie van den innerlijken samenhang. Zeker tracht hij naar een veeleer plastische dan schilderachtige aanschouwelijkheid. Zijn kleur is over 't algemeen nogal

Meester VAN FLEMALLE. De H. Veronica. fragment. (Städelsches Inst. Frankfurt).

koel, schuwt geen krijtachtige en grauwe tonen, en met een naïeve duidelijkheid, die aandringt op de omtrek-lijnen, stelt hij ieder ding op zich zelf voor. Zijn binnenhuisjes, waar O.L. Vrouw zit te lezen, zijn vol aardige bijzonderheden, die hij niet goed onder elkaar weet te verbinden, de verhaaltrant is overladen, de rythmus van de compositie ontbreekt, het koude licht en de ingewikkelde, scherpe slagschaduwen verdeelen nog meer dan dat ze samenvatten. Die gebreken worden weliswaar getemperd in de twee altaar vleugels in het Prado te Madrid, gedagteekend 1438, die misschien tot zijn laatste werken behooren; de eenheid der constructie en sommige motieven verraden invloed van Jan van Eyck en zelfs van Rogier van der Weyden, die hier dus op zijn meester zou teruggewerkt hebben; men zoeke niet naar Van Eyck's innerlijken rijkdom, alles is harder, het licht zonder spel, zonder stemming, maar het streven naar dieper ruimte en juistere verhouding van de figuren tot de omgeving wijst al in de richting van verdere ontwikkeling.

Het hoogste echter wat de zoogenaamde Meester van Flémalle ons nagelaten heeft, zijn zeker de twee altaarluiken, voortreffelijk van uitvoering, die het Städelsche Kunstinstitut- te Frankfort bewaart: de H. Maagd met het Kind en de H. Veronica met den miraculeuzen zweetdoek van Christus, staande tegen de vreemde pracht van vèr-oostersche tapijten. In welke uren van begenadiging heeft hij ze geschapen, die groote gedaanten, zoo zacht en toch zoo geweldig ernstig, belichamingen van de innigste en sterkste liefde? Welke schilder uit dien tijd liet zulk een kieschheid bloeien in zulk een monumentale verheffing, en op zoo natuurlijk-edele wijze, zonder de gezonde menschelijkheid te ontvleezen, het licht dat uit het harte schijnt het gelaat en gebaar tot iets geestelijks maken? De jonge moeder, die het bloedig offer voorgevoelt en teeder-vroom het kindje

tegen haar boezem drukt, wat is er in den streelend-neergezegen blik van hare halfgeloken oogen, in den plooi van haar malschen mond boven het ronde kinneken, een onzeggelijke goedheid en oneindige droefheid, en wat een hemelsche berusting toch! En hoe schoon de diep-doorleefde, bezonken smart der oude van dagen, Veronica: al hare tranen zijn binnen in haar tot de zuiverste kracht en een dauw van mildheid geworden.

'Roger de le Pasture' was geboren te Doornik, kwam er in 1426 in het atelier van Robert Campin, en werd omstreeks 1435 of begin 1436, onder den vervlaamschten naam 'Van der Weyden', stadschilder van Brussel (Brabant was sedert 1430 aan hertog Filips den Goede toegevallen). In 1449-1450 reisde hij naar Rome, om er het groote jubilaeum bij te wonen; wij weten dat hij zich onderweg, in 1449, aan het hof van Lionello d'Este te Ferrara ophield. Hij stierf te Brussel in 1464.

Ik heb al bezwaren geopperd tegen het gebruiken van Rogier als een vertegenwoordiger van het 'Latijnsche ras', in tegenstelling met Jan van Eyck. Afgezien van verdere bewijsvoering, komt de theorie toch op wankele beenen te staan, als we aannemen - wat ik zeker acht, - dat Rogier's vader, een beeldhouwer, uit Leuven stamde. (Een van Rogier's eerste werken van beteekenis, de Kruisafneming, waarvan hieronder sprake, werd voor Leuven geschilderd). Het lijkt overigens veel natuurlijker, dat de Vlaamsche naam te Doornik ver-franscht werd, dan de Fransche in Brabant vervlaamscht: te Brussel was toch in dien tijd, in den kring van Rogier's werkgevers, de kennis van het Fransch voldoende verbreid, om een herdooping niet noodzakelijk te maken. Ik geloof evenmin aan een merkelijken invloed van de Doorniksche beeldhouwersschool: deze muntte geenszìns uit door fijnheid, en het beeldhouwwerk, dat Rogier

in zijn schilderijen aanbrengt, heeft een heel ander karakter, herinnert veel meer aan het drijfwerk van den goudsmid. Voegen we er bij, dat waar zijn compositie den invloed van beeldhouwwerk ondergaat, zij meer op half-verheven reliëf gelijkt dan op volronde, vrijstaande sculptuur. Dit is zelfs in zijn portretten te speuren.

Zooals de Meester van Flémalle verschijnt ons Rogier van der Weyden als een voortzetter van de middeleeuwsche gevoelskunst. Hij kent niet Van Eyck's visie op inbezitneming van de werkelijkheid gespannen, en tevens principieel gehoorzamend aan esthetische bedoelingen. Zijn innig lyrisme neigt er veeleer toe, het gegevene om te dichten tot schoonheid van ontroering doorgeestigd. En dit volbrengt hij in de eerste plaats door het stijlvolle louteren van vorm en beweging. Eerst vertoont hij menigen trek dien hij gemeen heeft met den Meester van Flémalle. Maar hij staat al verder, beschikt over meer verworven kennis, is gelijkmatiger. Hij volgt minder de ingevingen van een naïef-opwellend gemoed. Er is bij hem iets verstandelijkers, in zijn ongewoon betere samenstelling, en in zijn dwepen met de lijn. De Meester van Flémalle hield van schilderachtig detail, van lichtspel; bij Van der Weyden is er het licht alleen om den vorm, en deze is algemeener, meer gestileerd, zal zelfs gemakkelijker tot geriefelijk patroon worden. Van der Weyden denkt in lijnen, zooals Jan van Eyck in kleur-akkoorden.

Aan zijn Kruisafneming in het Escorial bij Madrid, die uit de jaren 1430 moet dagteekenen, en in het type van sommige koppen nog nauw met den Meester van Flémalle samenhangt, meten we welk verschil Rogier oorspronkelijk van Jan van Eyck scheidde. De gestalten, over-heerschend alleen, buiten alle werkelijke omgeving, schijnen daar hoogverheven-beeldwerk in een soort van ondiepe kast gevat en afstekend tegen een naakten

grond. Waar ze achter elkaar staan gedrukt, ontbreekt ten eenen male ontwikkeling in deruimte. Beschouwd als naast elkaar geordend in een enkel vlak, treffen ze toch door het begrip der bewogen massa, en de samenstelling berust geheel op het elkaar steunen en ineenwerken van de houdingen en gebaren. De neerzwijmende Moeder ligt ongeveer zoo gestrekt als haar doode Zoon, en hier merken we het populair-kerkelijke van die kunst: met de plechtigheid van een eeredienst wordt Christus, bleeke en bloedige offerande, den volke getoond; de heele schilderij schijnt uit te spreken: zoo stierf hij uit liefde voor ons. We lezen het in den gevoelvollen omtrek van dat naakte lichaam, zoo zacht-eerbiedig aangevat, in de eenvoudig-bekoorlijke lijnen, in de schoone smarte-stemming die met zoete pijn het gemoed inneemt. Van der Weyden is, in tegenstelling met Van Eyck, de uitbeelder van de ontroering, in haar dramatische verscheidenheid, maar toch één, daar ze altijd groot blijft van ingetogenheid: wars van uitslaand misbaar, gevoed van stille mijmering, verreind in de ziel en, hoe teeder ook, zichzelf meester. Haar hevigste uitdrukking vindt ze hier bij Magdalena, die niet schreeuwt en nauwelijks weent, maar als over zichzelf ineenkrimpt: de aandoening bemachtigt het gansche lichaam, schreit tot ons uit het gansche lichaam. Het was de eerste maal dat de schilderkunst zoo iets vermocht weer te geven.

Aan het drieledig Leven van Johannes den Dooper te Berlijn of het Laatste Oordeel te Beaune, dat in de jaren 1440 ontstaan is en niet minder dan vijftien beschilderde paneelen bedraagt, kunnen we nagaan in welke richting Van der Weyden's kunst zich ontwikkelt: hoe hij, schoon minder wetenschappelijk in zijn teekening dan Jan van Eyck, zich meer op beweging en uitdrukking toelegt en - in aansluiting trouwens bij werk der Van Eycken, - verdieping van het verschiet nastreeft, zon-

ROGIER VAN DER WEYDEN Aanbidding der Wijzen middenpaneel (Alte Pinakothek te Munchen)

der nochtans het duidelijk besef van de eenheid der ruimte tebereiken. De typen zijn nu heele maal de zijne, hebben die krachtige elegantie die hem eigen is. De Zeven Sacramenten te Antwerpen, met de schoone Magdalena aan den voet van het Kruis, moeten ook uit dezen tijd dagteekenen.

De aanraking met de Italianen zal Rogier dan weer een heel eind verder gebracht hebben. Zeker mag men betwijfelen, of hij aan zijn Roomsche reis die prachtiger kleur en die nog kiescher gestemde dichterlijkheid te danken had: dat was, in de periode 1450-64, natuurlijke uitgroei van zijn eigen wezen; men denke in dit opzicht aan de heilige Maagd der Aanbidding of den engel der Blijde Boodschap te Munchen, zoo heel anders dan die van Van Eyck. Maar de transalpijnsche kunst is hem waarschijnlijk toch van dienst geweest, waar hij naar breedere schikking, meer gemak en vrijheid, eenheid van de aanschouwing trachtte. Uit de Aanbidding der Wijzen te Munchen blijkt hoe hij voortaan in klaardere rust zich naar fijnere kunst-bedoelingen richtte, en een figuur als de schitterende jongste koning heeft een ongekende sierlijkheid: want het lichaam in beweging is er als geheel opgevat, niet meer in één vlak, maar zich wendend op losse wijze, met een rythmus die van den linkervoet tot de opgeheven rechterhand doorloopt, en een nieuwe veerkracht in het gaan en staan. Het drieluik, dat Van der Weyden voor's hertogs schatmeester Bladelin schilderde (thans te Berlijn), is misschien nog overtuigender voorbeeld van het meesterschap zijner laatste jaren; een reproductie laat niets vermoeden van het glansrijke en toch eenvoudige en goed saamgehouden koloriet; maar dit kan men er toch uit leeren, hoe veel beter het gevoel van de ruimte er gewekt werd: al is de verbinding van het eigenlijke tooneel met het achterscherm nog niet recht geslaagd, op het tooneel zelf, met den schuinen

bouw van het stalletje, wordt de scheiding van de diep-te-vlakken vermeden: de nadruk valt niet meer op den voorgrond, de personages bevinden zich niet meer in één zone, ze staan niet meer vóór de ruimte, doch er in, en zoo Maria verder achteruit knielt, in het midden, dan komt het stijgen van de lijnen naar heur toe en het maan-blauwe licht dat van heur uitgaat, het evenwicht weer herstellen. Men vergelijke maar deze compositie met die van Jan van Eyck's Van der Paele-Madonna te Brugge om te bevroeden welken weg de Vlaamsche schilderschool in een kwart-eeuw had afgelegd.

Men kan overigens dezelfde proef nemen met een nogal droog epigoon van Jan van Eyck: Petrus Cristus, vooral bekend om dien genreachtigen S. Eligius, die in zijn goudsmidswinkel een ring aan een bruidspaar verkoopt (van 1449; voorheen in de verzameling Oppenheim te Keulen). Wil men hem nog verder bestudeeren, bij voorkeur in de musea te Berlijn en Frankfort, dan blijkt hij, qua kunstenaars-innerlijkheid, van zeer ondergeschikte beteekenis; doch men merke zijne organischer ineenzetting van de ruimte en de onbevangener schikking van de figuren, of zijn werken met toonwaarden en hoe b.v. een kop tegen een fond van helderen hemel schilderachtig uitkomt: behoorend tot een jonger geslacht - hij verkreeg in 1444 het burgerrecht te Brugge en stierf er in 1472, - durft hij problemen aan waar Jan van Eyck zich nog niet om bekreunde, en is wellicht de eerste die de eenheid van de perspectief met wiskundige zekerheid streng in acht nam.

Er is in de vijftiende eeuw geen schilder, die een zoo diep spoor naliet als Rogier van der Weyden. Hij had een atelier, talrijke leerlingen, werd nagevolgd in Duitschland, in Frankrijk, in Spanje. Wellicht omdat zijn kunst beter dan die van Huibrecht of Jan van Eyck

aan de religieuze behoefte beantwoordde, maar vooral, geloof ik, omdat zij van dat religieuze een bijzonder duidelijke formuleering gaf. Hij ging niet zoozeer als de gebroeders Van Eyck van de natuur uit, de steeds verfrisschende en hernieuwende; bij hem overwoog de geest, die vereenvoudigt, die nadruk legt op het wezenlijke van het onderwerp, de bijzaken weglaat, - de bijzaken, waar een, die genot heeft van ‘schilderen’ om den wille van 't schilderen zelf, anders zooveel van houdt. Zijn zin was gericht op klaarheid, klaarheid van de lijn, zijn voornaamste uitdrukkingsmiddel, en klaarheid van de samenstelling. Daarin neigde hij zelfs tot stileering. En dat vooral zal den bijval van zijn kunst bevorderd hebben. Overigens werd ze door teekeningen en ‘cartons’ gemakkelijk verspreid. Velen voelden zich dan door Rogier's atelier van heinde en ver aangetrokken: daar kwamen Zanetto Bugatto uit Milaan en Friedrich Herlin uit Rothenburg. Wellicht ook de Duitschers Hans Memlinc en Martin Schongauer. En vóór hen wellicht ook de Hollander Dirk Bouts.

Dirk Bouts, te Haarlem geboren, was in 1448 te Leuven gevestigd: in dat jaar werd hem daar een zoon geboren. Zijn vrouw was van Leuven. We mogen dus aannemen, dat hij reeds enkele jaren vroeger naar Brabant was over-gekomen. En verder valt niet te miskennen, dat hij onder den ban van Rogier kwam te staan, en, wat meer zegt, dat b.v. zijn type van de Lieve vrouw met het Kind afgeleid is van betrekkelijk vroege madonna's van Rogier. Wie een bepaald onderscheid willen ontdekken tusschen een Vlaamsche en een Hollandsche ‘school’, behooren dit niet uit het oog te verliezen. Er is ons geen Bouts bekend, dan die al den invloed van Rogier heeft ondergaan. Ongelukkiglijk is het gedateerde werk van Bouts, die in 1475 te Leuven stierf, alleen uit zijn laatste periode.

We bezitten dus niets, waaruit we tot een zuiver-Hollandschen Bouts-stijl zouden mogen besluiten. We bezitten ook geen enkele Hollandsche olieverfschilderij van vóór den tijd, toen Bouts naar Brabant trok. Zelfs daarna is het vergelijkingsmateriaal uiterst schaarsch, daar de beeldenstorm maar weinig in het Noorden heeft gespaard. Haarlem beroemde er zich later op - naar Van Mander getuigt, die er zijn Schilderboek schreef,- dat aldaar 'is van oudts ontstaen, en begonnen de beste en eerste maniere van Landtschap te maken', en dat er 'van outs oft seer vroeghen tijdt zijn geweest seer goede, oft de beste Schilders van het gantsche Nederlandt'. Zoo zong Van Mander, in het begin der zeventiende eeuw, den lof van zijn tweede vaderland. Maar steunen we alleen op hetgeen de kunstwerken zelf ons leeren, dan vinden we 'de beste en eerste maniere van Landtschap te maken' in de Turijnsche Getijden. Verder kunnen, bij het geringe aantal en de onzekere dateering der werken, de richtingen en kruisingen der invloeden niet altijd op afdoende wijze ontward worden: zoo lacht ons b.v. geene oplossing toe in het geval van den Hollander Albert van Ouwater, 'schilder van Haerlem' en meester van 'Geertgen tot S. Jans'; want er mag alvast beweerd worden, dat hij niet onaangeroerd bleef door dien Vlaamschen stijl, dien we aan 'Huibrecht' van Eyck toeschreven, en het is zelfs heel waarschijnlijk, dat hij tot een ietwat jonger geslacht dan Bouts behoorde, of althans diens invloed al ondergaan had, toen hij zijn Opwekking van Lazarus schilderde, het eenige waarnaar we hem nog beoordeelen kunnen (in het Berlijnsch Museum). Nergens ontwaren we dus eene 'Hollandsche' kunst onafhankelijk van de 'Vlaamsche'.

Nu zijn er misschien sommige karaktertrekken in het werk van Dirk Bouts, die we niet in dienzelfden graad

terug vinden bij de gebroeders Van Eyck, Rogier en hun directe afstammelingen, maar wel - min of meer... -' bij Albert van Ouwater en Geertgen tot S. Jans: een atmosferisch licht meer in het heldere dan in het half-donker gezocht; en in de figuren, iets flegmatisch, minder naar buiten gekeerd, minder oplevend in natuurlijke elegantie, nader blijvend bij de gewone, onversierde werkelijkheid. Ik kan moeilijk de bedenking afwijzen, dat iets van die karaktertrekken - van het 'flegmatische' afgezien, - ook bij Van der Goes voorkomt. Maar wil men die toch tot 'Hollandsche' eigenschappen uitbreiden, dan laat zich daarmee nog geen voldoend scherpe grens trekken, en dergelijke nuanceeringen doen niets af aan de eenheid van den algemeenen stijl, geven ons per slot van rekening niet het recht, eene Hollandsche 'school' naast eene Vlaamsche te stellen.

Dirk Bouts leeren we 't best kennen uit het Mansportret van 1462 in de National Gallery te Londen, het Heilig Avondmaal in de S. Pieterskerk te Leuven (1464-68), een der meest imponeerende altaarstukken uit die eeuw, en de twee groote paneelen der Gerechtigheid van keizer Otto in het Brusselsch Museum (begonnen in 1468, in 1475 onvoltooid gelaten; het Godsoordeel m.i. geheel van zijne hand). De Martelie van S. Erasmus (S. Pieters te Leuven) en O.L. Vrouw met het Kind uit de verzameling Salting (in bruikleen afgestaan aan de National Gallery), staan waarschijnlijk niet ver van den aanvang dezer periode.

Eerst lijkt Bouts tamelijk strak en koel. Zijn lang-opgeschoten gestalten met knokige koppen en houterige gebaren bewegen haast niet, kijken onverstoorbaar uit hun bedachtzame oogen, zelfs bij het meest dramatische voorval, of bij de gruwelijke foltering van S. Erasmus, wien de darmen door middel van een windas uit het lijf worden gehaald. Maar welbewust wil de voorname

Bouts ruw effect vermijden: nergens ontwaart men bloed. En dan merkt men ook wat een fijnzinnig leven in die bedaarde gezichten leeft, en in die schoone, sprekende handen, - een leven van binnen-in, in toom gehouden, maar waarvan de kiesche kracht, voor wie stilte begrijpt, overal leesbaar is. Men speure met welk een tact het physionomische wezen en spel gevat en geschakeerd is: stel er Van der Weyden naast, hij schijnt bijna conventioneel. Voegen we hierbij nog de taal van zijn kleur, diep-glansrijk, wonderbaar samenluidend in het opene daglicht, dan bevroeden we hoe Dirk Bouts, de gevoelvol-bezonnene, meer dan welk ander meester uit dien tijd ziele-stemming in heldere rust wist te leggen, en stemming des te verhevener, waar ze vereenigd is met den plechtigen eenvoud en ernst van groot-geziene vormen. De Apostelen op het Avondmaal, hoe verschillend ook hunne uitdrukkingen, zijn als gelouterd door hetzelfde kuische, schouwende leven, en er heerscht een waarlijk gewijde feestelijkheid in de zwijgende, kristalklare Zondags-atmosfeer van de zonnige zaal, waar kelken, glazen en tinnen schotel zoo mooi doen op het blanke tafellinnen. Geen konterfeitsel van Jan van Eyck of Rogier van der Weyden dunkt me zoo verinnerlijkt van christelijken ootmoed als het mansportret te Londen, en de Salting-Madonna is zoo recht de intiem-heerlijke, vrome schilderij om in de schemering van een bidkamerken zacht te stralen.' Terwijl anderzijds de omstanders bij het Godsoordeel vóór keizer Otto, in hun beraden kalmte en pittige, ras-echte kantigheid, een persoonlijk accent hebben en een grootheid van stijl, zooals men alleen van de beste Italianen had mogen verwachten. Door die zuivere, statige grootheid juist, die zelfs nu en dan bijna archaïstisch voorkomt, behoort Dirk Bouts nog tot het eerste geslacht van onze vijftiende-eeuwers. Maar in menig opzicht beseft men ook, dat hij met den

meer gevorderden tijd is meegegaan. Zijn S. Erasmus, hoewel niet zoo scherp-wetenschappelijk geteekend als de Adam van Jan van Eyck, was het teerste en schoonste naakte lichaam dat tot dan toe in het Noorden geschilderd werd. Geven we toe, dat Bouts door den band te weinig verstand heeft van constructie, verbeelding mist in zijn lijnen-bouw: in het Godsoordeel bijv. voelt ge, dat vorm zoowel als samenstelling niet organisch genoeg gebonden zijn, - het groote formaat past hem overigens niet, het ontbreekt hem te veel aan breedheid. Zijn voornaamste beteekenis ligt dan ook elders: men zie maar hoe het Mansportret van 1462 al veel beter in de werkelijke ruimte staat dan eenig ander uit vroegeren tijd; en aan het Avondmaal kan men, trots de uiterlijke symmetrie, in andere tafereelen reeds overwonnen, en den aflooienden vloer, nog duidelijker gewaarworden hoezeer die zin voor de ruimte en hare verhouding tot de figuren zich ontwikkeld had; zij is doorbroken en verlevendigd door verscheiden uitzichten, rechts en links, maar blijft toch één, en omgeeft waarlijk het gebeurende, dat er niet meer bevangen in zit. Bijzonder belangrijk wordt de samenstelling op een van de zijluiken, verbeeldend de Inzameling van het Manna: de hoofdgroep is er nog te veel naar voren geschoven, en de afstand tusschen voor- en middengrond te gering, maar duidelijk blijkt toch hoe Bouts, de driehoekige schikking van Rogier's Bladelin-altaarstuk overnemend, terwijl hij het schema vrijer maakt door bijgevoegde personages, - men merke terloops zijn voorliefde voor loodrechte lijnen, namelijk ter afsluiting van de lijst, - zijn figuren over de gansche diepte verdeelt, zoo dat ze verschijnen als gezien ìn en mèt de ruimte. Er is daar meer eenheid en tevens toch meer losheid, meer gemak. Bij dien Haarlemschen meester, die soms met innemende getrouwheid en dichterlijkheid aan eigen natuur-indruk

een plaats gunt, werkt het landschap niet alleen als decor. Hij verleent het nieuwe en grootere beteekenis, weet het ook beter als ‘atmosfeer’ weer te geven. Zoo verrast ons, op den achtergrond van het Manna-paneel, de echt-schilderachtige behandeling van de figuren, die er niet voor zich zelf staan maar tot stoffeering worden: zij zijn er alleen nog als kleur-vlekken, aan den zonsondergang en de avond-schaduwen van de verte aangepast. De lijn zwicht voor den toon. Men vergelijke hiermee hoe op het Erasmus-drieluik de koppen tegen den klaren horizon in de lucht en het omgevende licht gehouden zijn. En dit is niet zijn minste verdienste, waar ik ten slotte op wijzen moet: Bouts wil meer dan het genot van de prachtige kleur, hij vat de schilderij op als een kleur-geheel, componeert, in een heldere gamme, met koloristische middelen, en overtreft daarbij soms Jan van Eyck zelf door een zeer verfijnd begrip van toon waarden.

Walter Pater's Marius
(Een droom, gedroomd in den winter, als de nachten het langst zijn)

Besproken door Plasschaert

AAN D.C.

Het boek Marius van Walter Pater is een boek, dat geduld eischt, en herlezen. Het eischt geduld, omdat het in iedren plooi van iedren zin vondsten en vermoedens bergt, die vondsten zijn na veel zoeken; het eischt herlezen, omdat al deze vondsten, door hun subtiele volheid zich voor u niet dadelijk groepeeren tot een eenheid. Want - wat gebeurt er in dit boek, dat bij het lezen is, als wikkelt ge een kluwen zachtgekleurde wol langzaam en aandachtig af, en vondt, onverwonderd maar verblijd, aan 't eind een draad, rijker van kleur dan ooit tijdens het ontrollen? Wat gebeurt er in dit boek? Wat is dit boek, vol van ernstig inzicht, maar ook vol van de lust tot zien? Is Pater's Marius een monoloog, al lijkt dat niet altijd, over de voortreffelijkheid van het dan jong en humaan Christendom, dat de ernstigen, onrustigen, moest verzaden in den tijd van Marcus Aurelius, toen het Heidendom, gelijk dat later genoemd is, blonk, overrijp, en zich verteederde, zooals groote systemen dat dikwijls doen vóór hun val, vóór hun nederlaag? toen het Heidendom in den stoïschen philosooph, den keizer, in zijn zucht tot soberheid ook een wezen vertoonde, dat, na veel eeuwen dikwijls vergeefsch Christendom, wij als een wezen vol mannelijkheid verwant aan ons kunnen gevoelen?

Is het een pelgrimstocht, gewild om dat eenzijdig, van

voren bepaald doel? Is het een reeks gevoelens en gedachten, waar een wankle geest uit een' tijd van overgang werd benaderd door een andren van lang later, en dus beoordeeld met sommige inzichten later ontstaan, en die niet leefden noch golden in den beschreven tijd? Is het boek de uiting ‘van een materialist met, ietwat, den aard van een' devoot’? Is het de rijk-gestijlde uiting van een' geleerde, die een schrijver was? Doet het dáárom aan als schemerend, omdat zóó veel weten den bezitter, den schrijver, vermoeide in schoonheid? Of vindt ge hier weten weer tot gevoel geworden, straks opnieuw vlietend, en ontdekt ge hier in de beschrijving van den lang geleden tijd, hoe weinig we veranderen, hoe eender de typen blijven, hoe alles, weinig geschakeerd, altijd zich herhaalt? Ziet ge hier de s i n u s o ï d e d e r g e s c h i e d e n i s, maar werd dit alles levend, innig, innerlijk, omdat Marius de schrijver zelf is, zelf Walter Pater is, en werd dáárom dit boek, dat ge moet herlezen, zoozeer aandoende bekentenis van moeiten en zoeken, hoe ook de schrijver het ware wezen verborgen achter veil en wade van wetenschap en psychologische overweging wou houden? Werd dáárom dit boek, dat op een bundel essays lijkt, (voor wie den achtergrond niet erkent!) voor velen dat ding, dat ze niet geheel-en-al meer herlezen, maar waar ze die plaatsen toch dikwijls zoeken, waar het slechts schijnbaar-wijdloopig engelsch de eindelijke gratie van een rijke teederheid verkreeg- zooals herfsten zijn, rijk aan vruchten, stil en zonder wind, s t a a n d e h e r f s t e n!

II

Het boek beschrijft de ommetocht van een' geest, die, van nature met zichzelf bezig in eenzaamheid, gaarne bewust wordt van alles wat hem beweegt, gaarne ver-

antwoord is, zich beperkt en toch - zoo zal het altijd zijn - hunkert naar zuiverder verzadiging.

Marius bracht zijn jeugd buiten door, niet ver van zee, in iets dat half landhuis was, half boerderij; eeuwen lang het bezit van zijn geslacht. Hij vond daar wat de godsdienst van Numa is genoemd, een religie van gewoonten en van gevoel, van gebruiken meer dan van geloof, maar die Marius levend maakte door de spontane kracht van een vereering. De haard was in deze streken, ver van de steden, inderdaad nog een altaar; het zuiverst offer aan de goden, dat ge vinden kondet, een volledige gezondheid van het lichaam. Alles was inniger verbonden met den mensch daar dan elders; een gevoel ontstond gemakkelijk in sommige naturen van de heiligheid van dat alles; Marius, in wiens familie een priesterschap erfelijk was, scheen het heele leven toe vol te zijn van gewijde tegenwoordigheid. Hij had de zwijgende stilte over zich van iemand, meer overgegeven aan beschouwing dan aan het doen; hij was eerder onwaereldsch; hij hield van wat ge 't noordelijk accent zoudt kunnen noemen in het zuidelijk landschap; verheugd voelde hij zich in de tempels der goden; - hij was wat we nu zouden noemen een godsdienstige natuur, en een gentleman, met liefde voor dieren, en met verfijning in zijn manieren, een verfijning, die zeker niet minder werd door de diensten onophoudelijk bewezen aan zijn moeder, alleen met hem achtergebleven. Ge gevoelt onmiddellijk, dat dit heele leven zich naar binnen zal concentreeren; ge gevoelt onmiddellijk in Marius een reinheid, haast zou ik schrijven een properheid, die hem van 't gemeene en 't algemeene ver zou houden - als van iets, dat besmeurd is, niet helder; ge gevoelt, dat lichamelijke zuiverheid, het zuiver gehouden lichaam sommige dingen van zelf zou verwerpen, zelfs zonder ethische overweging - maar u i t a e s t h e t i s c h e n a f k e e r. Deze

a e s t h e t i s c h e k u i s c h h e i d is iets, wat ge voortdurend op den tocht van Marius vindt - en de wijze, waarop Pater haar beschrijft, en altijd als een dierbaar element doet gevoelen, heeft voor mij zoozeer een' innig-persoonlijken klank, dat zij een der redenen is den schrijver en den beschrevene als een eendere te doen zien. Deze lichamelijke kuischheid krijgt nog grooter beteekenis dan zij bezat, toen Marius om een ziekte, naar den tempel van Aesculaap trok. Zij wordt, door den priester daar, voor hem als een godsdienstige waarheid: hij, Marius, toch zou volmaakt worden door de liefde voor de zichtbare schoonheid. Hij moest dáárom matig zijn; de zuiverheid van d' enkel lichamelijke gezondheid was een bekoring voor den schoonheidszin. Ook in dit herken ik het verlangen en het begrip van Walter Pater zelf; ook hier staan beschrevene en schrijver, zooals dikwijls, niet tegenover malkanderen, maar naast elkaar; ook hier lijkt mij het autobiograpisch element tastbaar, onmiskenbaar: ook de schrijver was en is uit op het zichtbaar-schoone, maar niet als op een wellust; hartstochtelijk-eerbiedig zoekt hij van uit zijn teruggetrokkenheid dit kostbaar deel der waereld.

De opvoeding van Marius, die zijn heele leven, zonder ooit te staken, zich verbreeden zou, wordt na den dood van zijn moeder voortgezet in Pisa. Hij wordt de leerling van een vermaarden magister; hij zal, als van goeden huize, ook onderwezen worden in het Grieksch. Hij vindt er zijn eerste vriendschap in Flavianus, den dichter, later, van de Nachtwake van Venus. Ook hier treft, in de beschrijving van het studentenleven van Marius, de gelijkenis van dit leven met dat van den jongen Engelschman, die naar Oxford gaat. Er is dezelfde zorg voor het lichaam, dezelfde vereeniging van spel en studie; dezelfde ernst en speelschheid; de eendere eer-

bied voor gebruiken. Maar Marius, de innerlijke, werd niet enkel een sportsman; hij was, van zelf, en door Flavianus meer een getrouw, sober, bezig leerling. Hij gaat niet onveranderd door deze periode. Hij wordt menschelijker, meer aardsch; de wat neerdrukkende ernst van zijn gevoel wordt omgezet in iets, dat minder zwaar, deel wordt van d'intelligentie. Hier vindt ge den kunstenaar Walter Pater, en den subtielen redeneerder, die hij is. Hier vindt ge wat verloren leek voor de werkelijkheid, weer goud-en-levend. Anders dan bij Couperus. Bij den Hollander wordt de oudheid dramatisch; de komedianten handelen; de betooverde ezel uit Apulejus' verhaal trekt rond; de hetaira gaat met angsten naar den kamp, waar haar beminde vriend winnen zal van iedereen, en gekroond haar vinden zal, vol natuurlijkheid. Bij Couperus is de oudheid vol van bewegende figuren, sprekende monden, ijlende rompen, stugstaande of rennende beenen - bij Pater is alles meer betrokken, onmiddellijk, op het innerlijk; de stemming wordt in haar geestelijk gehalte meer geschapen en te zien gegeven; de affecties vindt ge eer dan de gebaren der affecties. Vandaar dat het boek stil blijft, al trekt ook de Keizer door Rome op zijn triomphtocht. Want ook dat feit, vol rumoer en vol mogelijk lijfelijk alarm, wordt een gebeurtenis alleen tusschen het wezen van Marius en het wezen, dat hij zuiver peilen wil, van Marcus Aurelius. Het boek blijft altijd een zielsmonoloog... en niet omdat Pater minder kent dan Couperus, wat hij beschrijft; hij zoekt de eenzamer streek in 't innerlijk, waar de dingen, ik herhaal het, verantwoord worden voor het bewustzijn, zoover als dat gaat.... Meer vindt ge in dit deel van 't boek. Hier vindt ge niet alleen den subtielen redeneerder, maar ook den zeldzaam overtroffen vertaler in de vertaling van Psyche'savonturen met Cupido, uit wie Voluptas zou worden geboren; hier vindt ge den

karakteriseerder van een in sommige eeuwen alleen mogelijk, zich herhalend Euphuïsme; hier wordt - en wie anders zou een beteren term kunnen vinden dan de nadenkende Pater, wiens taal soms zoo sober-edel van plooi is - gerept van ‘the hiddenness of perfect things (het verdoken zijn van het volmaakte, volledige); hier wordt met meesterschap, met zekerheid en luchte aanraking soms, gesproken over den letterkundige; over de noodzakelijkheid van 't onmiddellijk verband tusschen gedachte en vertolking daarvan; over de zucht, soms onmijdbaar, den woorden hun eerste, primitieve kracht weer te geven, en wordt gewezen op de zucht in Aurelii' tijd, op de liefhebberij voor het refrein, dat ook een deel is van de Nachtwake van Venus, door Flavianus....

Maar bij Marius zou niets eindigen zonder ernstige wijzing. De vriendschap tusschen hem en Flavianus zou den dood zien op haar pad. Deze vriendschap, eerst de bewondering van den jongere voor den eerder in Pisa gekomene, was van zelve geworden tot een innige verhouding, zonder smet. En sterker groeide het verband, toen de letterkundige eensgezindheid daarbij kwam. Apuleius' gouden boek was voor hen werkelijk een gouden boek; de mengeling van fijnheid, grofheid en tierig aventuur moest verschillende deelen van hun geest bekoren. Zij moesten samen nadenken, dat dit boek niet geschreven was in 't Grieksch, maar in de moedertaal; dat de spraak gekunsteld was, maar toch haar schat ook vond in termen van zeer daaglijksch gebruik; zij moesten inzien, dat iets dat zich herhalen kon, school bij dezen Apuleius. Dan kwam het werk van den dichter, het levende, zoekende, zich schikkende woord in Flavianus: Venus' Nachtwaak groeide, langzaam-aan.....

Als een later dichterpaar zeilen ze samen uit naar een

Grieksche kolonie op een klein eiland, nadat ze eerst Isis' bonten optocht zagen, en 't haar toegewijd schip trekken in zee. Op die vaart voelt Flavianus zijn werk komen tot d'eindelijke rijpheid - maar ook op die vaart bevangt hem de ziekte, die de voltooiïng ervan zou verhinderen. Het altijd-verbeten gevecht ontstaat tusschen de jonkheid en den ontijdigen slooper van die jongheid. Marius zit bij den verder alleen gelaten vriend; ziet den wisselenden kans, 't even aarzelen, de hoop, de wanhoop, het zich haasten om het toch onvoltooid geblevene; 't opgeven, mat, van het gevecht, en hij ziet den vriend bang, schuw, hulpeloos geworden, hulp- zoekend, in needrige teederheid als een dier - sterven.... De ziekte, meegebracht door een weêrkeerend leger, ontnam Marius dat wezen, dat, later, in zijn begaafdheid, in zijn ongeloof, in zijn alles opgevenden dood hem een symbool zou zijn van de ‘heidensche’ waereld, maar in wiens vers, in wiens gedicht, onbekend nog, de kiem zou aanwezig blijken te zijn van menig middeleeuwsch vers....

't Eind van Marius' jeugd was dit sterven van Flavianus.

III

Werd de ziel uitgedoofd zooals een spaander brandend hout gedoofd wordt (anders scheen hem de dood van Flavianus niet toe)? Was dat zoo - dan werd het oogenblik, het Nu belangrijk, dat wat Hier is. Dat moest erkend worden, doorzocht, genoten. Was het waar, wat Herakleitos zei, dat alles als een stroom was, kwam, verdween, en nooit meer zóó weerkeerde; dat alles vloot en vlietend was, dat niets dus bleef, vastheid had, dan moest dat wat vloot en vlietend was, gevuld worden zoo volledig mogelijk. Dan was wat Aristippus wou, in zijn

gelukkig domein een mogelijkheid, noodzakelijk als een eind, en zekerheid. Dan was een materialisme aangewezen - maar dat zou bij Marius, zóó was zijn wezen, iets zijn, gesierd of aangevuld met de gezindheid van een Godvruchtige. Er zou niets overdrevens in zijn; niets wat schijn was alleen, ijdel spel - hij was vol haat voor het theatrale. De sensatie, het gevoelen zou geschakeerd zijn maar kieskeurig gekozen. De krachten van de gevoeligheid en van de aandoening der zinnen zouden ontwikkeld worden; hij zou volmaakt zijn in betrekking tot het oogenblik, en wat hier is. Hij zou dat met zuiver denken nagaan; de werklijk aesthetische beschouwing (want het leven zou aesthetisch zijn) zou een nieuwe vorm zijn van 't contemplatieve leven. En niet genot zou gezocht worden - maar volheid van Leven....

Het is het eigenaardige in wat Pater over Marius verhaalt, en wat hij van zijn innerlijk ons laat zien, dat alles een onmiskenbare mogelijkheid in zich heeft tot het Christendom te voeren, zooals dat in den gelukkigen tijd onder Antonimus Pius, en ook nog onder Marcus Aurelius, zich openbaarde in een kiesche en kuische jeugd, nooit meer zóó vrij en gemakkelijk hervonden, en vol van een frissche en ook open vreugd. Ook de zucht van Marius tot het reine plastische zou door de jonge kerk kunnen worden verzaad.... zijn liefde, uit de verbeelding gesproten, en ten eenenmale gericht op een schoonheid zuiver en smetteloos....

Marius werd door den invloed van vrienden, die zijn vader ook na zijn dood behouden had in Rome, naar de meest religierijke stad van de waereld ontboden, om in den dienst van Marcus Aurelius te treden als secretaris. Hij verlaat zijn landstreek, na eerst allicht geofferd te hebben aan Domiduca, de godin van de goede thuiskeer.

Op zijn weg ontmoet hij, zoo wil het soms d' eenvoudige subtiliteit en noodzakelijkheid des levens, Cornelius, den ridder, en den Christen, onbekend nog als zoodanig, maar dadelijk Marius vertrouwd en gezocht om een frischheid, die hem, Marius verkwikte, en die met hem trok naar de stad.

Rome was het Centrum van het ‘Heidensch intellect’. Volmaakt waren de dingen van kunst er, en het vers - zoo volmaakt zelfs, dat ge den avend vóór het verval er in moest erkennen. Nooit was Rome meer waard geweest gezien te worden-zooals het daar lag, volgroeid; voltooid zooals de heidensche waereld was, die het in iedre schakeering van donker en licht vertegenwoordigde. De werken, de bouwsels uit vele tijdperken schikten zich edel tot een geheel; wat van vóór Nero, den grooten herbouwer was, wat Nero had gezet, wat kwam van den archaïschen Hadrianus. Het verguldsel van menig tempeldak had zijn te schralen bitsen glans verloren; sober bruin en grijs waren de dingen geworden. Vol hevigheid verlangde Marius, na den eersten nacht, de stad te zien met Cornelius den vriend van gister. Langs den Vicus Tuscus met zijn wierookstalletjes, kwamen ze in de Via Nova, waar de lieden commeil-faut druk aan 't winklen waren; een schielijke blik naar de Marmorata, waar stukken marmer lagen, gekleurde uit alle streken, en groote witte blokken uit de groeven van Luna, deed Marius zijn ver huis herdenken. Bloemeverkoopers deden hen zinnia's koopen, waarmee ze de plooien van hun toga's versierden; langzaam gingen ze (voorbij den artsenijwinkel van den beroemden Galenus, voorbij diens apotheek en na gezien te hebben welke nieuwe gedichten te koop waren bij den bekenden boekhandelaar) de boekerij binnen van den Vredestempel, waar de dichters en schrijvers zich gaarne ophielden, om daar het Dagbad van dien dag te lezen. Om 12 uur

hoorden zij den middag aangekondigd door een stem, met een kracht begaafd zooals alleen Romeinsche kelen en borst die bezitten. Langs de Via Flamina gaan ze naar Campus Martis, en Marius zag Faustina in haar draagkoets, versierd met ivoor en goud, en tusschen de purperen, golvende gordijnen, het zoo welgekende profiel.... Rome had neiging vroolijk te zijn; het wachtte opgewekt op den keizer, die, te midden van een eindelooze somberheid, een jaar geleden het verliet. Een opstand langs den heelen Donau toch was uitgebroken, toen Rome vol van een paniek was door een schriklijkuitbarstende epidemie. Vijftig jaar zoo goed als ongestoorden vrede, had oorlog doen schijnen als een verjaarde gebeurtenis uit vroeger tijd. En nu was hij bijna op Italiaanschen grond. En Aurelius was den meesten eer een goed bestierder van 's lands zaken, en eer een wijsgeer, dan een veldheer, daarenboven ongeschoold. De vrees rumoerde dan ook door Rome; slachtoffers om onheil te weren, werden geëischt. Marcus Aurelius, philosophisch-willig altijd voor anderen, had geofferd aan alle goden van het land, aan alle vreemde goden. De stad was dag na dag vol geweest van de kudden witte ossen, wier bloed gudsend stroomen zou voor de Goden. Met aarzelende legioenen was de keizer daarna opgetrokken, maar de naam ‘Imperator’ bleek nog macht te hebben over de volkren. In Aquileia had de vijand om vrede gevraagd; de keizerlijke ‘broeders’ keerden terug, langzaam, op hun gemak; waren feitelijk al buiten de muren, bij Rome. Rome zelf had dus neiging vroolijk te zijn - maar de vijand was wellicht maar verschrikt voor één seizoen, en de uitgebarsten epidemie was er nog, en maakte de Romeinsche Campagna toen al eenzaam. De werkelijke heidensche vrede en vreugde van Antoninus Pius was, en voorgoed voorbij. Rome was een stad vol van't wildst bijgeloof. Marcus Aurelius,

de philosooph, de sobere stoicus was, en niet alleen als uitmuntend kameraad, de vereerder van vele, vele goden, wier vereering altijd begon in de volkswijken der stad. Isis' dienst met zijn eigenaardig ritueel was door Aurelius weer veroorloofd; een tesaamvloeien van alle godsdiensten had plaats gegrepen. Verwarder wijs werden de oude en de nieuwe goden aanbeden; Rome verborg zijne vereeringen, hoe phantastisch ook soms, niet. Ieder scheen er een religieuze functie, een godsdienstig ambt uit te oefenen; ieder huis had zijn schrijn, zijn beeld. En de beelden zelf waren vol leven; gesproken hadden zij, en meer dan eens; bloed hadden zij gezweet; nachten en dagen lang had de Cumeensche Apollo geschreid...

Dit alles moest Marius, soms toch weerstrevend, z i e n ; niet Cornelius. Cornelius had zich van al die beelden afgewend; geen enkel gegroet; - en toen Marius den tempel inging, waar de moeders hun kindren brachten naar 't door den bliksem getroffen beeld van de Wolvin, die Romulus zoogde, had Cornelius afscheid van hem genomen, en hij had binnensmonds woorden gezongen, onverstaan door Marius.

IV

Pater zegt, dat de tijd van Marcus Aurelius geleek op den tijd, waarin hij zijn Marius schreef (81-84). Deze gelijkenis is niet voorbij; zij bestaat nog, en onmiskenbaar. Ook toen was er een veelheid; een beschaving; een volmaaktheid; een afsterven van stelsels; de opkomst van iets nieuws, dat tegen het vroegere inging) en toch veel van het vroegere vernieuwde door een gewijzigde schikking; het christendom ververschte en verfrischte veel wat leek te welken, onherroepelijk. Het bewaarde zóó een verband, dat, tot eeuwen schaê, verbroken is geworden. De tijd van Marcus Aurelius ver-

toonde ook de verwerkelijking van een verlangen in Platoon; dat een wijsgeer zijn eenzaamheid zou verlaten, en neêr zou dalen, en de heerschappij zou aanvaarden. Marius zag den keizer, die dit verlangen vleesch en bloed had gegeven, voorbijtrekken, toen hij zijn kleinen triumph, zijn Ovatio, vierde. Aurelius had den rijkgesierden toga aan; daarboven rees de kop met den ietwat uitpuilenden vorm dier oogen (neergeslagen waren d'oogleên), bekend om hun ongerepten, openhartigen glans, waarom Hadrianus hem niet Verus maar Verissimus had genoemd. Het voorhoofd van een, die weet, was boven die oogen; van een, die zich een zekeren weg had gevonden. Uiterlijke rust kenmerkte den heelen man, gezocht wel als symbool van een innerlijke. Toch trof Marius in het gezicht een trek van inwendige zorg en zorgelijkheid; een verlatenheid tusschen de anderen. Het lichaam was moedwillig bedwongen om den geest te doen heerschen; het evenwicht, dat Marius plastisch figuur geworden altijd zocht, was hier verstoord. Maar Marcus Aurelius was altijd de Imperator, het bijna goddelijk wezen... De manieren waren dezen philosooph een deel van het ethische. Dat was de tegenstelling in den optocht met hem, die naast den Imperator ging, met Lucius Verus, den schoonzoon, den skeptischen genieter, wiens tegenwoordigheid naar d' eigen woorden van den keizer dezen toch dikwijls ‘verkwikte’. Want - wel verwondering voor sommigen, maar bewijs van een breedheid van inzicht - Aurelius kon de bloem genieten, al wist hij, dat de vrucht van die bloem later giftig wezen zou...

Dienzelfden dag zou Marius, door de rede van den keizer, zuiver de tegenstelling zien van beider levenshouding. Want - wat Marcus Aurelius voordroeg in den meest uitgelezen kring der toentertijdsche waereld, was

niet, zooals Marius wilde: het vervlietende volmaken, zoo vol mogelijk maken; het was 't zich sober, hooghartig, niet vroolijk zich afkeeren van dat vergankelijke; 't vergankelijke vooral voelen in alles; het was de stoïsche paraphrase van den heerscher, van 'tzelfde, dat de teedre melancholie van Villon, minstens even eeuwig, zou bekennen in verzen....

Opnieuw is bij Pater het innerlijk drama hoofdzaak; de heele, rijke, optocht lijkt een vaag-wordend décor tegenover de ontleding der gevoelens... Maar zoo er niets anders in dit boek was te vinden dan deze philosophische alleensprake, was het inderdaad te veel een reeks essays geworden, en enkel-kritische beschouwingen. Dit is het niet. Het dagelijksche leven, dat hier verteederend zou moeten werken tegenover de starte der systemen, is te vinden. We zien Marcus Aurelius met Faustina, en haar kinderen, in het van ceremonieën eenvoudige hof. Het kind is hier, als altijd, de bloesem tusschen de strakke vormen; - het leed, gedragen, en door dat dragen winnend, wat het wou, geeft de te zoeken menschelijkheid, de schakeering, die het leven alleen brengt; den wisselenden rijkdom. We zien Fronto, den opvoeder en den vertrouwde; we begrijpen, dat Marcus Aurelius, met bepaald doel, niet weten wou, niet wou laten blijken dat hij wist, wat Rome van de schoonste vrouw der waereld, Faustina, niet wilde verzwijgen. We zien het feest van den verjaardag, de offeranden aan de huisgoden; en we begrijpen, dat de jeugd in Marius toch dit alles vol van een middelmatigheid moest lijken. We maken de bruiloft mêe, de confarreatio, van Lucius Verus en Lucilla; we zien Marius zich verwonderen, opnieuw, en wel zóó was zijn geest gebouwd, langs d'oogen als orgaan,over Cornelius, en zich afvragen, welke lamp op zijn pad den weg van Cornelius verlichtte, van den eques, wiens krachtige klaarheid en zuiverheid Marius eer een phy-

sieke lust nog was dan een moreele! We vinden Marius teleur gesteld in den keizer bij de bloedige tooneelen van de arena - al verstond hij, dat deez kalmte begrepen kon worden door de ongenaakbaarheid voor pijn, door de oude stoische paradox erkend; we zien Marius zelf wankelen in zijn overtuiging, daar zijn oog, dat alles h e l d e r zou zien, deze tooneelen niet verdroeg. In deze, en verdere, onzekerheid hoort hij Fronto, den Orator, van wien ze zeiden, dat de keizer zelf in dit geval een medewerker was. Hij hoorde hem spreken over de kieschheid, het smaakvolle dat in alles moet blijven; hij ziet hem de idee ontwikkelen (hoe eender blijft de begeerte der tijden) van een algemeene republiek van den geest, van een Rome, hoog en hooger dan het bestaande; hij begreep den wensch - maar wáár zag hij den aanvang, de voltooiing, de werkelijkheid?

En als een aanduiding, onbegrepen, waar het te vinden, ziet Marius Cornelius voorbijgaan, en hoort weer dat n i e u w e zingen, dat hij al eens had gehoord....

Marius begreep, na Fronto's rede, dat zijn kyreneesche philosophie iets ontbrak. De wijsbegeerte van Aristippos is die der jeugd, hevig maar eng; eerlijk, maar met neiging tot het fanatieke; het is de schoonheid van de zienbare waereld voor versche, open, onvermoeide zinnen. Marius begreep, dat deze schoonheid in haar engheid hem voor een deel, en voor altijd, was ontvallen. Een nieuwe ontevredenheid, een onrust was gekomen; noch de schijnbaar-droge wijsheid, noch wilde aanbidding van goden kon hem helpen. Integendeel. Het laatste deed hem toeschijnen, dat ‘de tegenwoordigheid der goden den mensch soms eer verwarde, in wanorde bracht en verzwakte, dan goeds bracht...’ Maar weer komt het menschelijke helpend op. De keizer gaf zijn geschoolden secretaris zijn manuscripten; en Marius vond, een zeldzaamheid in de terughoudende,

oude waereld, iemand, die, evenmin als hij, kon bestaan zonder voortdurend zelfgesprek. Bracht dit Marius een gevoel van gemeenzaamheid, het bracht hem geen eindelijke verlossing. Gelaten aanvaarding, zooals daar, kon geen doel zijn; ze kon zelfs ontaarden tot een verdragen van 't kwaad. En er was nog één verschil. De keizer was een verachter van het lichaam; Marius had altijd een eerbiedig genot gevonden in het menschelichaam; hij zag in Cornelius' eigen persoon de waarheid ervan - en er was dáár jonkheid te midden van der anderen matheid! Een tocht door een stillen dag brengt Marius verder. Er zijn dagen in ons leven, die, zonder tastbare beslissing, dat leven voor altijd veranderen; Marius voelde dat wat hij altijd gemeend had krachten te zijn, die vermeesterden - doordat hij deel was van een groot geheel, gevoeligheden waren voor invloeden; dat hij zelf bepaald werd door een oneindig spel buiten hem; dat hij begeleiders had, en kon hij die niet zoeken, maar, ontrouw jegens zich zelf, dáár blijven, waar hij was?

Het spreekt vanzelf, dat wat hij bezat, de wijziging van dien dag moest ervaren; dat Apuleius' goddelijke machten, die, als de engelen, onze verzuchtingen en verlangens naar de goden brachten en weer van hen keerden, een te gemakkelijke oplossing leken; dat de hemelsche ladder, stijgend van de aard naar den hemel der goden, druk van opgang en neergang, een verbeelding was, die geen vleugel deed vliegen onder de hem onbewoonde lucht, en, na korten tijd, de aarde leeger liet dan te voor. Het was Marius zeker, dat hij (hoe kon hij anders?) moest vasthouden aan wat zijn oogen zagen... Ge speurt achter dit alles het rijp-worden voor het nieuwe, dat in de waereld was; een mensch als Marius mag niet geheel aanvaarden, niet geheel gedrenkt worden door wat anderen lescht; hij moet het stillen van

den dorst erkennen, dat hij bij de anderen ziet. Cornelius brengt hem in het huis der Cecilii. Het eerste wat zij hooren was het zingen van kinderen, en op nieuwe wijze; het bracht Marius de herinnering aan Flavianus vroege pogingen om een waereld van nieuw, dichterlijk geluid... Het is een der verrukkingen van dit stille boek, dat het nooit het voorgaande, het voorbije ontkent; het doortrekt alles alleen met een nieuwen geur. Het gevoel der voortdurendheid in den voortgang wordt nooit verbroken; alles wordt hernieuwd, of tot dan nog onbegrepen symbool...

Het huis schijnt hem toe, als een bruid gesierd voor haar geliefde; vol eigenaardige vreugde; met ruim licht overal; vol van vreedzame bezigheid; een gedachte aan kiesche vrouwen met haar kinderen liet hem niet los. In de grafgewelven ziet hij, dat de bewoners van 't huis weer gekeerd waren tot het vroeger gebruik van 't b e g r a v e n , Marius tot een wensch geworden na het gansch-verdwijnen van den gestorvene bij 't verbranden. Hij vond hier de eerbiedige herinnering aan de dooden, met iets, dat hem nog een overstoute verwachting leek; hij vond hier het sterven gezien als een nieuwe dag-van-geboorte; dood was zijn verschrikking ontnomen; een nieuwe Hoop moest hij erkennen. Nieuw was de roerende zorg, gezien in 't gezicht van de vrouw van Cecilius, den martelaar, een zorg onbekend in eenig Grieksch beeld - hier was de mogelijkheid het gevoel van verstikking te ontgaan, waarmee Rome hem aandeed; hier was het stillend middel voor zijn zware ellenden - maar hier zouden ook nieuwe verant woordelijkheden rijzen. Hij zag hier, bij later overpeinzing, bereikt, met de stoutheid en zekerheid eener jeugd, met het natuurlijke eener jeugd, waar de Antonynsche période langs moeilijke wetten toe was gekomen. Hij zag het Christendom in zijn menschelijkheid, in zijn h u m a n i s

m e ; met zijn daaglijksch verstand, met zijn lust tot vreugdevol dienen; geen tegenstelling meer tusschen ziel en lichaam; met zijn s i e r l i j k h e i d v a n h e i l i g h e i d ; met zijn zedelijke kieschheid; minnelijk; vol natuurlijkheid; in zijn harmonische schikking van alle deelen; wat de heidensche waereld verloor, werd in de kerk gevonden. En deze erkenning werd in Marius versterkt, toen hij met oogen en ooren, bij toeval (?) genoot, zoowel als innerlijk, van de in 't huis der Cecilii gecelebreerde mis...

Onophoudelijk gaat nu de ontwikkeling voort in Marius van wat gegeven d'eigen aard, hem meer dan iets anders natuurlijk moest zijn. Het oude wordt gewijzigd: Lucianus' skepsis tegenover de wijsgeeren in zijn gesprek met Hermotinus, meegemaakt door Marius, is in dit verband noodzakelijk. Het gevoel van 't medelijden, grooter geworden, hoort in dezen zuiverenden gang; het vermogen leed te ondervinden, en wèl-willen te zien; symbolisch is, dat hij Marcus Aurelius, opgezocht, verlaat zonder hem gesproken te hebben. Deze verbintenis vindt, zóó, natuurlijk, het einde. Een onverwachte dood, gedeeltelijk toch gewild ter redding van Cornelius, geeft Marius' ‘de van nature uit christelijke ziel’, zooal vóór de oplossing van alle probleem, op een altijd-verlangden zonnigen dag, rust in zijn zoeken....

Saamvattend overzicht

E r i s e e n s k e p s i s , d i e e e n e e r b i e d i s . Deze skepsis, die niet opdringt, niet noodeloos aandringt, vind ik in den Marius van Walter Pater. Er is geen hard verwerpen in, maar een vernieuwen van wat voorafgaat. Alles wordt jong, en vol beteekenis, onder het nieuwe jonge licht. Niets wordt, of blijft beperkt. Integendeel; uitgebreid wordt de werking; noodzakelijk hulpmiddel

blijkt alles. Het skeptische element is misschien alleen dit, als waarheid gevoeld en begrepen, dat het nieuwe maar een andere schikking is van de elementen, die ten-einde-toe mat geleefd leken; het is, misschien, de erkenning van de beperktheid der vondsten van den menschelijken geest, en het menschelijk verlangen. Maar het is natuurlijk, dat zulk inzicht geen waarde heeft zonder volledigheid van kennis, en daar kennis te hard zou zijn, te strak, te star, dat die kennis het vloeijende moet krijgen van een gevoel. De stijl van den schrijver moet dit vloeijende, dit rijke, dit plooiende uitdrukken - anders weerstreeft de uiting het wezen; anders wordt het wezen zijn vlucht genomen, of, beter, anders wordt het zijn o m h e l z e n d d o o r d r i n g e n verminderd. Een zoodanig boek moet eer scheppen wat ge een atmospheer zoudt kunnen noemen, dan als een schei-verlicht beeld vóór u staan. De stijl van Walter Pater heeft dit noodzakelijke bereikt. In zijn plooienden, ontplooiend-ontwikkelenden, soms zacht-glanzenden, soms melodieusen rijkdom werd wat hier te onpas zou zijn gemeden. Daardoor ontstond geen ‘grijs’ boek, maar een werk, laat ik u dit herhalen, dat zich langzaam, zonder hardheid, ontwikkelt, zooals ge een kluwen zachtge-kleurde wol afwindt; daardoor ontstond een boek met een eenheid van richting, die als natuurlijk, niet moedwillig gevoeld wordt; een boek, zooals het citaat luidt dat vooraanstaat; gedroomd in den winter, als de nachten het langst zijn; en in dien tijd dan ook het meest overeenkomstig het verlangen van den schrijver te genieten.

Febr. '22

Kleine prélude van Ravel
door M. Nijhoff

Langs de twee conifeeren naar
Het smalle rozeboompje, was
Met kamerschermen een boudoir
Geïmproviseerd op het gras.

Kaptafel, spiegels, doozen, flacons,
Een waaier tusschen een theeservies,
Een beker bloemen, lampions,
Een masker op een spies.

De danseres, nog bijna kind,
Zit op haar afgegleden shawl,
Buigt zich over haar voet, en bindt
Zich vaster de sandaal.

Terzijde wacht, gehurkt, een man
In wijde kleeren op een stoof:
Hij heeft het peer-hoog voorhoofd van
Een Chineesch filosoof.

Hij wacht, met bril en roode fez,
Bij zijn orkestrion bereid,
Waarmee hij wals, pavane of jazz
Evengoed begeleidt.

Dit zelfgemaakte clavecin
Verbergt in zijn polyphonie
Al de mazurka's van Chopin,
Cakewalks van Debussy.

* * *

Ik heb respect voor den tzigaan
Die met zoo'n kunst ons hart ontroert
Dat hij ons, uit ons zelf vandaan,
Naar 'n zoet geheim ontvoert -,

Maar méér nog voor den virtuoos
Die, waar hij aanraakt, musiceert -
Die wat hard is en leveloos
Tot instrument verkeert.

Hij hoort muziek in elk ding Gods,
Niets werpt hij waardeloos terzij -
Zoo steeg eens water uit een rots
En 't menschenkind uit klei.

De dichter hoort in ieder woord
Geboorten van literatuur:
Wie oor heeft, om te hooren, hoort
Muziek in de natuur.

* * *

Den dag lang zag 'k den muzikant
Het huis door sluipen, in en uit:
Nu wacht hij, plechtig triomfant,
Temidden van zijn buit.

Een cythertje, een bazartrompet,
Een oversnaarde cocosdop,
Twee deksels en een castagnet,
Een stok met leeren knop,

Een zilvren bol, een plat stuk hout,
Halfvolle flesschen en een ring -
Hetgeen zorgvuldig opgetouwd
Aan kleine galgen hing.

Hij lacht wanneer de danseres,
Tenger tusschen de spiegels, naakt
Met godenmasker en bloedrood mes
Een wreede danspas maakt.

Hij lacht en helpt bij haar toilet,
Bindt haar de druiven aan het oor,
Treedt naast haar aan den spiegel, zet
Een kandelaar er voor.

- Reeds is het park met violet
Schemerend avondlicht vervuld,
Reeds wacht, in de warande, het
Publiek met ongeduld.

't Fonteintje, achter 't grasveld, spuit
Het water in den vijver terug,
Een vroege nachtegaal zingt uit
De boomen bij de brug. -

Inzicht
door Dr. J.D. Bierens de Haan

Komen wij de waarheid binnen door steeds weer den zin der dingen ons in te denken - of wachten wij op een ingeving die onze ziel verheldert? De evangelische spreuk leert: klopt en u wordt opengedaan, en zoo gedacht staat de onwetende kloppend en klopt nogmaals en steeds opnieuw, totdat de innerlijke poortwachter hem gehoor schenkt. - Maar ook dan als de deur open-gaat is het bij ingeving, en het inzicht, als het komt, gewordt ons op de wijze eener inspiratie. Het wachten aan de poort is geen onledigheid als van wie heen en weer slentert tot te zijnen behoeve onvoorziens de deur zich opent; het wachten is aktiviteit en het kloppen beduidt een toeleg, een aandachtsbepaling en een spanning der geestelijke kracht.

De mensch is een redelijk wezen en het binnengaan in de waarheid is een redelijk inzicht. Sommigen zouden het anders wenschen; zij hoopten dat het binnengaan een gevoelszaak ware, een geval van stemming, een toestand van verlangen. Ook hiervan kan veel goeds gezegd, en zeker is het gevoel een onmisbare... bijkomstigheid. Het gevoel is de polsslag der redelijkheid: de polsslag is evenzeer het teeken van den bloedsomloop als het gevoel het teeken der redelijkheid is; maar het teeken van den bloedsomloop is niet de bloedsomloop zelf. Als de redelijkheid het inzicht opent is dit inzicht begeleid door vreugde, maar de vreugde is het inzicht niet, slechts is de vreugde de waardemeter van het inzicht.

Te meenen dat nu de vreugde, d.i. het gevoel, wel voor het inzicht in de plaats kon komen staat gelijk aan de meening dat de polsslag een waarde is op zichzelf en dat de bloedsomloop wel kon achterwege blijven.

Wat in het inzicht voor den mensch opengaat is door niets vervangbaar. Wij die binnengaan gaan door het inzicht binnen: slechts op deze wijze doet zich onze menschelijkheid gelden.

Het zijn eenvoudige denkbeelden uit welke het inzicht bestaat, maar zij hebben diepen zin, en men moet hun zin verstaan. Zij kunnen uitgesproken in het woord, betoogd en overgeleverd zonder dat nog hun diepte verstaan wordt. Het ligt aan hun simpliciteit. Bij het enkelvoudige is men aan het eind, of wilt ge: aan het begin des begrips, en wie dan niets vermoedt dan het begrips- schema gaat den z i n des begrips voorbij: ook in het begrip is hem de poort als nog gesloten. Maar zoo hij klopt, klopt; zoo hij inleeft en indenkt; zoo de geest in hem het schema dóór leeft dan opent zich de poort en hij is ingetreden: aan de binnenzij der waarheid bevindt hij zich en leeft binnen in de te-voren hem verborgen harmonie der wereld.

Wie deze intrede niet uitoefenen, maar bij het schema blijven - zij zijn niet wijsgeeren maar intellektualisten; zij hebben het gebaar der wijsgeerigheid, de manieren, de spraak gewoonte der wijsgeerigheid; misschien dragen zij den mantel die daarbij past en wandelen met het boek onder den arm gedrukt; zij spreken de wijsgeerigheid uit, maar zijn toch de farizeeërs die, evenmin het kwaad bedoelend als de farizeeërs in het godsdienstige en zedelijke, toch farizeeërs zijn, omdat zij het schema voor de waarheid houden en de sluitrede of de dialektiek, die vorm der waarheid is, voor het leven zelf der waarheid achten. Noodzakelijkerwijs wordt hun de vorm tot steenen vorm. Ook de arabeske kan van steen zijn en

zoo ook het schijnbaar bewegelijk denkbedrijf, wanneer het niet is levend inzicht door de opengeslagen poort. Geen intellektualisme en toch redelijk inzicht is het verkeer in de waarheid. Hoe is dit mogelijk? Doordat het denken dat inzicht schenkt, zijn wortels heeft in de diepte van ons wezen. Het is geen berekenend denken, maar een waarin met het berekenen is afgerekend en waarin de verstandspraktijk is doorschreden en te boven gegaan. De volle redelijkheid is een weerspiegeling van onze diepte-natuur. Wellen uit het onderbewuste wezen de menschelijke instinkten en levensdrangen, speelt zich in hun duistere woeling de tragiek onzer konflikten af, en strijden daar ook thans titanen met goden - de zuivere diepte onzer natuur (daar waar het menschelijke goddelijk is en in een wolkeloozen hemel gebaad) is de Idee wier geestelijke aktiviteit eerst in het redelijke bewustzijn terugkeert en juist daar zich doet gelden. Haar diepte is dieper dan waar de onderbewuste krachten wonen. Zoo heeft het inzicht gronden: ja eerst het inzicht heeft grond en diepte omdat daarin de Idee zich spiegelt.

Het inzicht dan is inzicht in de subjektiviteit der werkelijkheid. Het is een s u b j e k t i v e e r i n g waarbij al wat als objektief-bestaande geloofd werd uit zijn objektsnatuur en gewaande zelfstandigheid is losgeraakt. De term ‘subjektiveering’ is geschikt voor misverstand, wat zijn beteekenis niet vermindert. Hij schijnt te duiden op een subjektivisme, dat de waarheid tot eigen persoonlijke meening herleidt met de bijgedachte dat het onnoodig is te dezen opzichte tot overeenstemming te geraken. Dit subjektivisme is niet bedoeld, wanneer ik het inzicht subjecktiveerend noem. Subjektiveering is v e r g e e s t e l i j k i n g van het objekt; d.i. een beschouwing der wereld in het licht des Geestes, waarbij al het

bestaande niet anders bestaat dan als deelnemend in het algemeene proces van de zelfverwerkelijking der Idee. Subjektiveerend is deze beschouwing omdat niet van het objekt wordt uitgegaan, alsof de wereld een som van voorwerpen ware, die zekere eigenschappen hebben en met elkaar in zekere betrekking staan; maar van het subjekt: van zichzelf uitgaande beschouwt het denken de wereld als zijn eigen spiegelbeeld, d.i. als wereld waarin de Idee zichzelf herkent.

De objektiveerende zienswijs beschouwt de wereld met de zintuigelijke oogen en deze zijn ervaringswereld overdenkend, bouwt het in de objektiveerende gedachte een samenhangend stelsel van dingen met eigenschappen in ruimte en tijd, en stelt de onderlinge betrekkingen vast die in dergelijke wereld aannemelijk zijn. De heele wereld is, zoo beschouwd, een in objekten geleed totaal-objekt, waartoe de denkende mensch ten deele zelf behoort en ten deele zich als toeschouwer verhoudt.

De mensch zoolang hij niet tot het inzicht kwam door de geopende deur is argeloos; ook zijn scherpzinnigste en meest doortastende wetenschappelijkheid heft zijn argeloosheid niet op. Integendeel: de natuurwetenschappelijke werkwijze behoeft deze argeloosheid, omdat zij een objektiveerende en geen subjektiveerende kennis is en het onafhankelijk bestaan van een objektenwereld veronderstelt. Juist de wetenschappelijkheid blind doekt den geest tegen het inzicht, daar met het inzicht alle dingen a n d e r s worden en de geheele natuurwetenschap wordt tot een onmisbaar en machtig spel des geestes, een zienswijze waarin onze subjektiviteit het objekt poneert alsof het een zelfstandig bestaan leed. Zooals men domino speelt volgens een afgesproken regel, maar ook een andere regel denkbaar ware, doch

het spel regelmatig en ordelijk verloopt volgens de konsekwentie van den aangenomen regelo - evenzoo in de natuurwenschappelijke wereldbeschouwing, waarbij de geest zelf, als het ware van den regel (de fiktie) uitgaat dat hij de wereld beschouwen zal als een onafhankelijk bestaande werkelijkheid, een som en samenhang van op zichzelf bestaande (en van het denken onafhankelijke) voorwerpen, toestanden, werktuigen, verschijnselen. Het natuurwetenschappelijk denken is een 'natuurlijk', d.i. een onvergeestelijkt denken, en het natuurlijk denken gelooft aan het werkelijk-bestaan van zijn inhouden zoo-maar en zooals ze gedacht zijn. Wanneer het van ruimte gewaagt, gelooft het dat de ruimte bestaat en in de atomistiek gelooft het dat er atomen bestaan of molekulen, of elektronen of ionen of hoe ze mogen worden gedacht; gelijk Newton de aantrekkingskracht en de kracht van afstooting voor bestaande krachten houdt die niet maar inhouden van het wetenschappelijk denken zijn, doch realiteiten op zichzelf. Het verstaat niet dat deze begripsinhouden f i k t i e s zijn, d.i. onmisbare beelden, bij wijze van spelregels zonder welke het verstandsspel niet kan ten einde gespeeld worden. Het kost den meesten menschen ongeloofelijke inspanning om de waarheid der subjektiviteit der begrippen in te zien en haar ook bij de bezinning op de wereld vast te houden - terwijl toch deze waarheid een zeer eenvoudig inzicht uitmaakt.

De natuurwetenschappelijke beschouwing volgt in deze de wijze waarop de zinnelijke waarneming en het zich daaraan hechtende natuurlijk verstand zich instelt. Hier wordt de wereld niet begrepen, want zij wordt niet in het begrip v e r g e e s t e l i j k t. Het natuurlijk verstand kent de werkelijkheid niet, daar het in de wereld de Idee niet kent.

Het inzicht daarentegen, is inzicht in de s u b j e k t i v i t e i t der werkelijkheid, dat zij namelijk niet een som van buitengeestelijke objektsgestalten uitmaakt, maar de Geest, de Idee, zelve is in haar verwerkelijking.

Een uitspraak als deze wordt licht aangehoord alsof ze een formule ware, zooals er ook algebraische formules zijn en chemische; een wijsgeerige formule ditmaal, die als praemisse voor afgeleide beschouwingen kan dienstig zijn en in sluitende syllogismen kan worden aangewend. Wie slechts het voorstelbare zich kan indenken en daarbuiten bleeke schimmen vermoedt - hij zal inderdaad niet opmerken dat in deze 'formule' de poort op de binnenzijde der werkelijkheid is opgeworpen. Het inzicht heeft inspiratieve kracht, zeiden we, het is slechts inzicht zoo het in ons bij wijze van ingeving werkt, perspektieven openend en weg wijzend.

In de wereld de Idee bespeuren: wat anders zoekt de kunst, maar zij doet het anders dan de wijsbegeerte, en alleen de wijsbegeerte kan het zuiver doen. Maar toch kan de wijsgeerige erkenning de Idee niet verstaan zonder kunstzinnigheid. Want de ontvankelijkheid voor kunst is geen bizondere genegenheid waarmee wij op een afzonderlijk levensgebied gaan, doch veeleer is zij een ontvankelijkheid voor de binnenzijde van leven en wereld. In kunst leven is een innerlijke scholing, waarbij de ontvankelijke geest zich uit de objekten wereld voelt afgewend naar het binnenrijk. Hier is het inwendige tot werkelijkheid geworden en hetzij in schilderkunst, hetzij in dichtkunst, hetzij in muziek: wij in de kunstbeschouwing en beluistering ontwaken naar de gronden van natuur en leven.

Deze geestesrichting is de andere dan die der methodische natuur wetenschappelijkheid, maar juist zij is de noodige voorbereiding tot het wijsgeerig inzicht, dat bij uitbreiding eener natuur wetenschappelijke verstandig-

heid nooit kan worden gewonnen. Al wat exakt wetenschappelijk filosofeert, filosofeert onwijsgeerig, daar het de grondelijk-eigene methode van het wijsgeerig inzicht verzaakt, waartoe juist de kunstbezinning voorbereidt. De exakte begripvorming die-alsdan verkregen wordt, moet haar nauwkeurigheid boeten door een gemis aan geestelijk gehalte en geeft dus juist niet hetgeen moest worden bereikt: het natuurwetenschappelijk begrip in de wijsbegeerte is oppervlakte-begrip, geen dieptebegrip; het is objectiveerend en niet subjectiveerend. De aldus denkende mensch heeft altijd gelijk, omdat hij nooit toe is aan wat het 'verstand' te boven gaat. De waarheden die hij verkondigt raken het wézen niet. Slechts de verhoudingen die zich in de ervaarbare wereld uitdrukken - zooals bijv. een psychologische klassifikatie der karakters niets te kennen geeft over wat karakter i s .

Daarom is een wijsgeerig begrip der werkelijkheid nauwelijks mogelijk, zoo in den geest niet door de kunst een richting van aandacht gewekt is, die toch in zijn grondelijken aard zelf niet een kunstzinnige is maar een logische. Want het kunstzinnige zelf is een praktijk van het redelijke, een bepaalde scheppingswijze van den logos. Het is de redelijkheid onzer menschenatuur, die zich in de kunstschepping uitdrukt, zonder dat deze redelijkheid door de sfeer des verstands heenschrijdt, gelijk het in de wijsbegeerte geschiedt. Wijsbegeerte en kunstschepping zijn van nabij aan elkaar verwant, zooals ook blijkt in Hellas wiens eene geest zich in deze beide scheppingsvormen uitdrukt. Het is vanwege de grondelijke redelijkheid beiden. In beide beoogt de Geest den z i n des levens te zeggen; in de kunst doet zij het beeldend, in de wijsbegeerte begrijpend. Het beelden gaat psychologisch beschouwd aan het begrijpen vooraf en is dus een voorbereiding daartoe. Vandaar dat de kunstzin-

nigheid een blijvende stimulant der wijsgeerigheid is en de laatste haar aansporing in de eerste heeft. Denkers met weinig artistieke bezieling zullen weinig vermogen hebben tot den opbouw van het monument der gedachte en overwegend kritisch, verstandelijk zijn ingesteld, ook al meenen zij redelijk te wezen, daar hun redelijkheid vaak bestaat in den dialektischen vorm hunner redeneering en eer aangeleerd is dan uit eigen scheppingskracht is gedreven.

Een volle wijsgeerigheid herkent in de wereld de Idee en subjektiveert de werkelijkheid krachtens deze. Zij ziet de wereld uit het gezichtspunt der eeuwigheid, dat is: als een wereld waarin de Idee met zichzelve in overeenstemming is. En zij is met zichzelf in overeenstemming, doordat zij in de wereld haar zelfs verzaking in de eindigheid herstelt. De Idee neemt in haar beweging al het bestaande mee om daaraan zichzelve uit te drukken en tot zichzelf in te keeren.

Dat de Idee zich verwerkelijkt en de wereld niets anders inhoudt dan deze verwerkelijking is het subjektiveerend gezichtspunt waaronder al het starre losraakt en het harde vloeibaar wordt. Het doode krijgt leven en het blinde krijgt zin. Dit dus is de n a t u u r : dat de Idee zich veruiterlijkt en uit hare eenheid uiteenschuift in het menigvuldige! Alles in zijn louter eenheid gedacht is de zich verwerkelijkende Idee zelve. Zijn de kleuren de uit-elkaar-breking des lichts: het licht in zijn volstrekte ongebrokenheid is niet licht, maar idee; want eerst door een gebrokenheid hoe dan ook, is het licht zichtbaar en zonder de zichtbaarheid geen licht. Het onzichtbare licht is het onzienlijke dat als idee van het licht de Idee zelve is; maar in de verwerkelijking der Idee breekt het licht uitéén tot kleuren. De geluiden zijn de uit-elkaar-golving van de eenheid die het onhoorbare geluid is,

en het tastbare is tastbaar door weerstandsverschillen, waarvan de eenheid is het ontastbare: de ontastbare tastbaarheid en de onhoorbaarheid des geluids zijn dat loutere protentieele, waarin de Idee zich nog niet heeft gedifferentieerd. Maar dat zij zich differentieert en in onderscheidingen uitéén breekt en aldus eindigheid wordt en natuur - het is haar weg van verwerkelijking, dien zij in de natuur aanvangt om hem te voltooien in het geestesleven. De dierenwereld is in soorten onderscheiden: het is de dierlijkheid, die eerst door deze uit-elkaar-scheiding in het soortelijke tot feitelijke dierwereld wordt. Maar het dierlijke zelf is de idee der dierlijkheid, die een moment is in de zich verwerkelijkende Idee zelve. Zoo ziende subjektiveeren wij de dieren wereld en plaatsen haar in de Idee, die zich niet verwerkelijkt zonder ook dit moment van zichzelf uit te leven en ten uitvoer te leggen. Maar eerst waar het moment zich differentieert en in onderscheidingen uiteengaat, is er verwerkelijking. De Idee breekt uit zichzelve tot natuur - maar verliest onder alles haar eenheid niet. Het leven der natuur is het sterven der Idee, waarin ligt de eerste fase van de werkelijkheid in haar geheel. Wij in onze natuurlijke zinnelijkheid, deel der natuur uitmakende, bestaan mede in het sterven der Idee en genieten van haar verlies onze toename. De natuur is daarom: bizonderheid, en al het waarneembare wordt in zijn bizonderheid waargenomen, niet als soort of klasse en evenmin in zijn levenswet, maar alles alsof het een eigene afzonderlijkheid vormde. De bizonderheid is de afzonderlijkheid. In een menigvuldigheid van afzonderlijkheden beweegt de levensstroom door de natuur - terwijl toch die eenheid der Idee in deze afzonderlijkheden inwoont, zonder welke al het bestaande ware uitéén gespat. Elke boom leeft voor zich en elke gebeurtenis is een voorval op zichzelf, elke toestand is een bizondere bepaaldheid, elke

eigenschap is van het andere onderscheidbaar. Zoozeer is de eenheid der Idee in de natuur gesluierd en beweegt zij zich in de momgestalte der menigvuldigheid. Zoozeer is het de uit-elkaar-breking, de ont-binding der Idee, die wij in de natuur beleven; de Idee die uit haar sterven het natuurleven der wereld bouwt.

Maar deze stroom van verwerkelijking, die in de natuur haar afwaartsche beweging maakt, den hodos hatho van Herakleitos, streeft onderwijl naar dat punt waar de natuur eindigt: het menschelijk bewustzijn. Uit de natuur groeit de mensch. Hij heeft de gansche natuur in zijn verleden, maar is haar te boven daar hij hare voltooiing is. In het menschelijk bewustzijn - zelfbewustzijn - spiegelt zich de Idee die nu zichzelf herkent en uit haar sterven ontwaakt tot zichzelve herlevend. In het proces der Idee, de verwerkelijking, gaat dood vooraf aan geboorte, gelijk in de omgekeerde wereld der ervaring geboorte aan dood voorafgaat. Van de Idee uit gedacht, is het zich afsterven der Eenheid in het menigvuldige der natuur de eerste fase, en het herleven der eenheid in het zelfbewuste geestesleven de tweede. De afsterving is het oude en de herleving is het nieuwe. In de mythische wijsheid wordt de God-mensch, de Antroopa, gedood, opdat uit zijn dood de wereld geboren wordt; hetzelfde leert de Rigveda van den Purusha (oer-mensch) en de Edda van den Reus Ymir. Zoo is er afsterving der Idee als haar eerste akte en wedergeboorte als haar tweede. In deze twee perioden beweegt zich de Idee in haar verwerkelijking. Zij maken het g e h e e l der werkelijkheid uit, waarin wij verkeeren. Want de mensch heeft het diepzinnig voorrecht dat in hem de wereldstroom zijn groote wending neemt. Maar aan tweëen deelhebbend moet hij in de wereld beleven de dubbele mogelijkheid van lijden en geluk. Het natuurleven is lijden voor den mensch.

Het is een jammer om als deel der natuur te bestaan, leert Schopenhauer. Ook al levert de natuur in ons bewustzijn lustvolle aandoeningen af: alle aandoening die zich niet vergeestelijkt keert af tot een smartelijk gevoel. Maat is vergeestelijking en alle onmaat van lust is leed. De natuur in haar onmaat is een lijden in den mensch. Het woord passie heeft twee beteekenissen; het beduidt zoowel de ongelouterde driftsnatuur als het ondergane leed. Zoo hebben wij aan het sterven der Idee ons aandeel; wij zijn in de werkelijkheid geplaatst en worden niet ontslagen eer onze taak is afgewerkt en de natuur 'overwonnen' is. Dit is de wereldoverwinning, die zich innerlijk toedraagt, daar de stroom der werkelijkheid heenloopt door ons gemoed, en de overwinning juist dit moment is, waarbij de ziel van haar expansie in het natuurlijke leven zich inwaarts tot haar eigen grond koncentreert. Deze zelfbepaling naar binnen, deze binnentrede in het inwendige rijk is de tweede fase der verwerkelijking, en evenzeer, ja in hoogere mate 'werkelijkheid' als de eerste fase, welke is de natuur. Het geestesleven is niet maar persoonsgesteldheid, doch wereldgesteldheid die zich in personen voltrekt. De werkelijkheid, die geen som van voorwerpen, maar de zelfbeweging der Idee is, heeft boven de natuur uit in het geestesleven haar tweede en grootste bedrijf. Grootscher dan de bouw van zonnestelsels, reëeler dan het bestaan van melkwegen is in den kosmos de zelfherkenning der Idee, die het geestesleven is en waarvan de dichter van het boek Hiob spreekt als van morgensterren die elkander toezingen. Het persoonlijk geestesleven mengt zijn werkzame gedachte en werkzaam streven, zijn ontroering en ondervindingen in dit lied der sterren.

Wat in het positivistisch tijdperk der geestesbeschaving als een dichterlijke verbeelding werd verontschuldigd:

het levend begrip der eeuwigheid, is in een idealistisch tijdperk een kennis der waarheid. Maar het kennen is innerlijk begrip, het steunt niet op feiten, doch vertolkt deze; het steunt op zichzelf. In alle rede gaat het denken van zichzelf uit. Het denken werpt de poort open die tot zijn innerlijke wezen leidt en als het door deze binnen ziet ligt voor hem de werkelijkheid open.

Tooneel
door Dop Bles

De Haghespelers. Njoe door Ossip Dynow.

Naar Njoe, de vrouw, werd dit drama genoemd en ook de Epiloog werd louter toegevoegd, om deze figuur in andere belichting nogmaals te geven. Want in 't drama zelf zien wij haar in den grilligen gloed van de wisselende hartstochten, en daarom kon de jonge auteur de verleiding niet weerstaan haar nogmaals te geven in den zachten schemer der zuivere ouderlijke herdenking. Dus toont de Epiloog duidelijk de bedoeling van Ossip Dynow; niet uitsluitend wilde hij Njoe geven, die verteert in haar droom, 't hunkerend smachten naar een hooger b l i j v e n d geluk, boven de fatamorganische zaligheid van liefde's hartstocht, maar ook, en bovenal wilde hij zich de herinnering der liefde verwezenlijken, die zich hem, den dichter, openbaarde niet alleen in al haar verblindenden goddelijken schijn, maar ook te fel en wreed in haar aardsche machteloosheid en jammer en vernedering. Want Njoe werd innerlijk geheel en al beleefd, en deze beleving, die als een samoem schroeiend zijn ziel doorhijgde, heeft de auteur gegeven bovenal! De conceptie bewijst dit ten overvloede. Dit drama is de kreet van den dichter, die als mensch doorleed, en die ééne kreet heeft hij inéénen willen geven, en de herinneringen simultaan in smartlijke en beschamende vizioenen. Dit heeft hij zooveel als doenlijk bereikt, door de tafereelen, meedoogenloos in hun felheid, kort uit te stooten tot één gil.

Dit psychologisch proces, waaruit het drama ontstond, deze hartstochtelijke belijdenis, zij werden geenszins door de regie erkend. Niet meer en niets meer werd gegeven dan een fragmentarisch drama, een opvolging van episoden, door diep donker van elkaar gescheiden. Hier werd van de meening uitgegaan dat de auteur puur objectief tegenover zijn werk stond, en 't den regisseur vrij stond om den toon, het tempo en de sfeer te bepalen. Dat deze opvatting onjuist is, of liever, dat dit slechts intellectueel omvatten onvoldoende was, het bleek uit de vertooning, die wel in zekere stemming bevangen bleef, doch geen raad wist met den Epiloog,

die hierdoor volkomen inhoudloos werd. De Heer Verkade had beter gedaan deze dan in godsnaam maar te supprimeeren, waar hem het organisch verband ontging. Nu werd door dezen hier uit den toon vallenden Epiloog niets anders verkregen, dan een wonderlijk en verwonderend theatraal gedoe, in hinderlijke tegenstelling met het voorafgaande, dat - dank zij den vertolkers - bezield en levend bleef. Trouwens, nauwelijks was 't scherm op, of de regie bleek reeds te kort te schieten.

Een bal. Njoe, bewonderd en aangebeden, zweeft, wegdroomend op de zoete melodieën, van danser tot danser, om 't even welken. Is 't haar lichaam, zijn 't haar droomen, of zijn 't beiden, die hier zacht deinen op melodie? Hoe irreëel is haar deze werkelijkheid, hoe boordevol dit irreëele van elke mogelijkheid. En dan tusschen elken dans, in die korte spanne tijds van lichte bezinning, nadert de dichter haar met zijn taal, een jonge man met voor haar het irreëele van het dichterlijke. De bedoeling van den auteur is hier duidelijk! Niet op 't klare uur van nuchteren dag, maar in deze zwoele atmosfeer, waarin als een giftigzoete geur de zucht naar overspel zwaar hangt, moet de dichter Njoe beslissend naderen, Njoe, de in dansmuziek verlorene, wegdroomend in den zwijm der verheerlijking. Van dezen droom moet de dichter haar realiteit maken, en verblind door 't geloof ziet zij de reëele smart niet van haar man, ziet zij in 't geheel geen realiteit, eer droom en werkelijkheid haar ontglippen. Den beslissenden inzet zagen wij echter nuchter en koel. Nuchter en koel was ook de wijze, waarop de zin van dit drama werd voorbijgegaan en men zich bepaalde tot het ‘geval’ Njoe. Vandaar dat èn dichter èn echtgenoot, hun individueele opvatting niet toetsen konden aan de idee, vandaar dat de laatste woorden van den dichter, het eindelijk doorbreken van het smartelijk inzicht in de leegheid van alle hoog hartigheid, het eerste pijnen van 't berouw, hier geen verband en noodwendigheid vonden. Dat hier De Meester Jr. zich bepaalde tot een zeggen op gevoelige wijs. Teekenend is dat zijn geheele knappe vertolking slechts op die enkele plaats te kort schoot, waar hij den specifieken gevoelstoestand, die de zoo speciale karakteristiek van dezen dichter even doet oplichten, in enkele woorden moest uitzeggen. Deze afwezigheid van 't decisieve in de karakterbeelding moest noodwendig volgen uit het feit, dat aan de regie de zoo noodwendige psychologische verdieping ontbrak. En dit is jammer, want het volmaakte was hier te benaderen geweest. De echtgenoot van den gevoeligen voortreffelijken acteur Van Dalsum, wiens vertolking volkomen

inleving bewees, behoefde ons inziens slechts lichte waarschuwing, om niet tot 't sentimenteele te dalen, waar verwezenheid en doffe berusting werd gevraagd. Elsa Mauhs gaf spel van subtiele en tragische schoonheid. Wij hadden echter met het Russische, voor zoover door ons Westerlingen te bevatten, hier in den zin van verheviging, meer bedacht kunnen worden. En dit zou toch absoluut van noode geweest zijn, wilden wij Elsa Mauhs in de volheid van haar talent, zonder voorbehoud, kunnen bewonderen. Deze voorstelling werd weliswaar de belangrijkste die de Haghespelers ons tot nu toe schonken, zij bewees echter helaas een belangrijk tekort aan psychologische verdieping, waardoor het bereikte toch weer bleef onder hetgeen wij mochten verlangen.

Boekbespreking

Marie Schmitz, Marietje. Nieuwe Romans. Uitgave van de Wereld Bibliotheek, Sloterdijk 1921.

Het is een merkwaardig feit, dat, wanneer een litteratuur in een tijd van lusteloosheid verkeert, het kinderverhaal, de kinderherinnering het langst de zuiverheid en het leven bewaren blijft. Het is ook begrijplijk. - Het is niet zoozeer omdat in dien kindertijd de conflicten zouden ontbreken. Maar wat wel ontbreekt, dat zijn de levensontzenuwende conflicten, de booze krachten die vertragen en ontbinden, die van verstand en ontleding bovenal. Het kinderleven is dooreengenomen - althans in hen die levend zijn, anderen hebben ternauwernood behoefte om terug te zien en tellen dus hier niet mede - het leven dat zich overgeeft: gloeiende smarten, liefde zonder voorbehoud en jubelende vreugden. - Dat maakt dat de herinnering van bijna allen terug gaat als naar een oase naar den kindertijd. Hij hoeft daarvoor niet zonnig geweest te zijn. De zonnige kindertijden zijn een vlakpoëtische legende en overigens ten hoogste een gelukkige uitzondering. Maar ook de diepe weemoed, het lange smachten en de groote smarten van de meeste kinderlevens der meer gevoeligen in de 19de eeuw, ook die zijn nog een toevlucht voor de herinnering, juist omdat ze zoo groot, zoo diep en zoo deemoedig zijn. Want de diepste drang van den mensch blijft toch immer, zich te mogen overgeven, zoo dan niet aan het geluk, dan toch aan de smart. - Dit is de reden, dat een litteratuur, die in lusteloosheid en onmacht en onnatuur dreigt te vertragen, als 't ware nog zienderoogen even opgloeit van leven, wanneer er van kin-

derleven wordt verhaald. Het is zeker niet zonder beteekenis, dat ook in dit tijdschrift de kinderverhalen de neiging toonen, elkaar met hardnekkigheid en zonder onderbreking op te volgen. En dit zonder eenige, zonder den minsten zweem zelfs van vooropgezette bedoeling, integendeel, tot de retrospectieve verbazing der Redactie zelve. - Dat overigens onze eigenlijke belletrie, de roman- en novellenlitteratuur, in Nederland bijna aan het wegsterven is, het is een feit dat thans zelfs uiterlijk niet meer verborgen blijft. De traditioneele 'novellenstroom' zelfs wordt een verleden. - Het wordt alles afwachting. De korte wanbloei der erotische vrouwenlitteratuur verdort reeds tot grauwe overblijfsels. De ouderen zwijgen, en er zijn geen jongeren. Er komt zwijgen. En dit zwijgen is bijna sympathiek, wanneer men het vergelijkt met de voorgaande periode van absolute belletristische inzinking, die van 1903, toen eindeloos de nooit-gelezen, niemand iets aangaande boeken met schetsen en notities bleven verschijnen, toen de jonge Quérido van 'Levensgang' plotseling het centrale genie van Holland werd en J. Everts Jr. zeker een diep en groot schrijver. Dit zwijgen beteekent althans een zekere groei van critisch bewustzijn in Nederland. - Misschien is alles beter dan hol lawaai in de leegte!

Het voorlaatste werk van Marie Schmitz was een lange en zware roman 'uit het leven', uit het kunstenaarsleven met name. Dat dit werk een mislukking is geworden: de pers was bij dit oordeel bij uitzondering éénstemmig. Ondanks de goedheid en de toewijding van den geest die zich er in uitsprak, ondanks de litteraire vlijt die eraan ten koste werd gelegd, lieten deze twee dikke deelen, met al hun moeite en moeizaamheid, den indruk achter van een benauwende onnoodigheid. - Men geloofde niet aan het kunstenaarschap van dezen kunstenaar, - en het minutieuze relaas van de eindelooze toewijding der vrouw was even nijpend als zeurend. - Even wat leven lichtte op, wanneer de schrijfster over kinderen sprak. Met dit boekje echter heeft Marie Schmitz een volkomen revanche genomen. - Dit is een verhaal van het eenvoudigste kinderleven: een ietwat schamel leventje dat ontluikt in een kleurlooze omgeving van bescheiden gedragen armoede. - Twee bijfiguren slechts: een lieve, zorgende moeder en een verstandige grootmoeder. In korte afgesloten hoofdstukken wordt heel dit kinderleven beschreven. - Er gebeurt niet veel er gebeurt ook innerlijk in Marietje niet zoo heel veel. Het is een, gewoon kind, dat een groot en stil verdriet heeft mee gekregen:

zij is wat doof. - Prachtige droomen, zooals sommige kinderen die hebben, glanzen niet over haar klein bestaan: haar fantasie is eigenlijk maar zwak, en hecht zich aan wat zij ziet, zonder dat te kunnen omvormen tot iets veel schooners. Enkele begenadigde kinderen leven altijd in een droomentuin vol wonderen: het arme Marietje moet het met haar vertrouwde bovenhuisje doen en zij kan er niet meer van maken dan een bovenhuisje. - En toch: dit is het wonder van het kinderleven, van de zuiverheid en van den eenvoud: toch boeit dit boekje en ontroert voortdurend tot het einde toe! Want het eenige dat altijd in Marietje leeft: het is het hart. Dat kleine, onbedorven hart leeft gretig, gul en trouw. Hartelijk is dit boekje, en voedend als brood. - Het gezondheidsverblijf in het pensionaat, de eenzaamheid te midden van den ruwen kindertroep, het hunkeren naar de moeder den ochtend lang in den onherbergzamen tuin en eindelijk de schreeuw die uit haar losbreekt, wanneer de vertrouwde figuur op den zonnigen weg naderkomt -; een hoofdstukje verder als 'Booze Buien': de korte onredelijkheid van het driftige Marietje, de stille gekwetstheid der goede moeder, de verbaasde geschoktheid der waardige grootmoeder - al dat klein verdriet waardoor de liefde zich een oogenblik dieper bewust kan worden en zich even uit kan heffen boven den sleur der dagen, - en de glimlach van herdenken die daar omheen hangt: is er iets wezenlijkers in het leven, iets meer waard te worden beschreven? - en zelfs de droomen worden er een bijkomend spel bij.

Eerst aan het einde verzwakt het werkje wat.

DIRK COSTER

Marie Gijsen, Een der Velen. Uitgeversmaatschappij W.L. en J. Brusse, Rotterdam, 1922.

Dit is een Hollandsch of liever een Brabantsch verhaal van landleven. Het is kunsteloos geschreven, in korte brokkelige notities en met veel dialect in de gesprekken. Men zou kunnen zeggen: het laat zich van buiten af glansloos aanzien. Innerlijk glanst het des te meer. Hoe zuiver, hoe zachtmoedig en hoe droef is dit verhaal, en hoe hartbeklemmend werkelijk! Wij zijn hier al betrekkelijk ver af van de Zuid- en Noord-Hollandsche boerenmaatschappij, met haar welstand, haar degelijkheid en haar hardheid. Wij zijn hier op schrale, weerbarstige gronden, waaraan armelijke menschen zich een karig bestaan ontwoekeren. Maar - een miniatuur-analogie met Hamsuns landontginnende boeren - dit

karige en moeizame, primitieve bestaan, zoo dicht mogelijk bij de aarde, schept meer eenvoudige en goede, onbedorven karakters dan de vette welvarende grond die door machines bewerkt wordt en door den adem der groote steden bestreken is. Het is een afzonderlijke verdienste van de schrijfster ook deze streken van ons land geestelijk te hebben ontgonnen.

Van twee zulke karakters vertelt Marie Gijsen, twee kinderlijke menschen, pasgehuwde daglooners met een klein stukje grond, die in tevredenheid en onbewust geluk leven, totdat de groote oorlog komt, die hun bestaan vermaalt en vernietigt. Het is niet eenmaal oorlogsverschrikking, - het is enkel maar mobilisatieellende. Maar meer dan genoeg om deze kleinen, deze deemoedigen en zwijgenden, in den volslagen ondergang te storten. - De man wordt bij het uitbreken van den oorlog weggeroepen, - en het gansche boek is gewijd aan de worsteling van de zwakke vrouw, met een kind en een hondje achtergebleven, met den grond, die bebouwd moet worden om voedsel te geven, en die zij met haar zwakke krachten niet bebouwen kan. Dank zij de diepe, rustige en meedoogende eerlijkheid dier beschrijving, wordt deze grond, dit plekje aarde voor den lezer tot een bijna levend monster, - dat druppel voor druppel de heldhaftige levenskracht der eenzame vrouw opslurpt en altijd onverzadiglijk blijft. Want het einde komt toch. De directe honger komt aandringen. Zij moet het hondje, stil, verstandig en schamel als zijn meesteres, waarvoor zij geen eten meer heeft, eigenhandig verdrinken. Afgesloofd en half verhongerd, brengt krankzinnigheid haar rust. De man die een uiterste poging gedaan heeft zijn zinkend schip te redden, verdwijnt in de gevangenis als deserteur. En een handvol geluk is doelloos vernietigd.

Welk een aanklacht! En welk een aandoenlijk boekje! Zoowel door de aandacht der schrijfster, als door de stille eenvoud der menschen die erin leven en lijden.

DIRK OOSTER

Oscar Wilde, Een ideaal-echtgenoot, vertaling door Chr. van Balen Jr., Meulenhoff-editie, Amsterdam.

Hebben wij de vorige maal gesproken van het beste tooneelstuk van Wilde, - (Lady Winderwere's waaier) dit is het slechtste stuk van Wilde en misschien de slechtste zijner daden. Dit geldt niet de mate van talent die eraan wordt bedorven. Dit talent is ook hier in voldoende mate aanwezig. - De verhouding b.v. van den jongen Lord Goring tot den ouden hertog zijn vader,

behoort tot het schitterendste van Wilde's vernuft, en is van Iersche, bedwongen-dolle humor. Maar de afkeerwekkende indruk die het stuk achterlaat, komt op uit dieper gronden. Hier tracht de uitdagende geest van Wilde zich aan de misérable hypocritische Engelsche deugdzaamheid te associeeren. Ook in deze uitdaging die Wilde aan de wereld toewierp, was een enorme ijdelheid, maar het was een strijdvaardige ijdelheid, een ijdelheid die wat waagde. Maar hier is deze uitdagende ijdelheid een bedelende ijdelheid geworden, en dat is het weerzinwekkende. Hier kruipt Oscar Wilde, en vergeet toch niet, een machtelooze poging te doen, daarbij zich zelf te blijven, zich zelf te blijven schijnen. Uitdagenderwijze was hij hooggestegen, nu moest de schijn dier uitdaging bewaard worden, maar het gevaar dier uitdaging, het gevaar voor de val, moest uitgeschakeld worden. Daarom werd dit stuk een laffe associatie van uitdaging en concessie. Op deze wijze: Lord Harry uit Dorian Gray herleeft in Lord Goring, - hij is even geestig en even zedeloos, even tartend-nonchalant, - maar deze nieuwe Lord Harry verlaat het tooneel niet, alvorens hij zijn Engelsch publiek heeft gerustgesteld: hij is eigenlijk braaf, hij ontmaskert de verraders, hij heeft het Engelsche appelbloesem-meisje welgemeend lief, hij verlooft zich met ontroering, hij zal een behoorlijke carrière beginnen, werken voor vrouw, kinderen en fatsoen. De scherpe punt der uitdaging is weggevijld. - De Florentijnsch-verwelkte schoone vrouw vol zonden en bedwelming, Wilde's oude schoonheidsideaal - verschijnt ook hier, - maar zij is een internationale oplichtster geworden, aan wie door dezelfde Lord Goring, te middernacht hoewel in volkomen kuischheid, het masker afgerukt wordt. Men mag gelooven dat het Engelsche publiek gejubeld heeft! Men mag het gelooven! Het had zich jaren lang aan de prae-Rafaelitische schoonheids-vlegels geërgerd, - en zag zich nu schitterend in het gelijk gesteld, - door één hunner, door den aanvoerder zelfs! - En waarom dat alles? Om een vergrooting van wat hij reeds bezat, om nog meer adellijke vrienden, nog voller schouwburgen, nog wat meer geld. Ça vaut bien la peine! En vergeefsche moeite nog bovendien! Het definitieve antwoord heeft de Engelsche deugdzaamheid even daarna pas gegeven: een straal speeksel in zijn gezicht, op een perron, in den motregen, bij geboeide handen en geschoren hoofd....

DIRK COSTER

Van Jan van Eyck tot Hieronymus Bosch
Door Prof. Aug. Vermeylen
(Slot)

De jongere tijdgenooten van Dirk Bouts temperen reeds zijn strengheid door een vrijer en bekoorlijker manier: we beginnen een zekere neiging te speuren, om de scherpte, eigen aan de grondleggers van de Nederlandsche school, te verzachten door aanminnige sierlijkheid van de vormen, mededeelzamer intimiteit van de uitdrukkingen. De kunst komt het gewone leven nader. Over 't algemeen wordt de teekening ronder, vloeiender, de schikking van de figuren luchtiger, de stemming helt stilaan naar het gemoedelijke toe.

De meester die dat heele geslacht overheerscht, tusschen de steile grootheid van een Bouts en de onbevangener liefelijkheid van een Memlinc, is Hughe of Huighe van der Goes. Maar hij is te geniaal, dan dat men hem eenvoudig voorstellen zou als de vertegenwoordiger van dien overgangstijd. Hij verschijnt als de meest persoonlijke baanbreker na de gebroeders Van Eyck, degene die het meest heeft gezocht en gevonden. De lijn heeft bij hem nog geenszins aan bepaaldheid verloren, verre van daar, en men zal hem niet minder monumentaal dan zijn voorgangers noemen: integendeel, - minder dan zij gaat hij van het detail uit, hij kent dat schoone evenwicht tusschen detail en geheel, waardoor hij nader bij de Italianen komt te staan, en gemakkelijker dan Bouts weet hij, uit den innerlijken rijkdom van zijn visie, een groote ruimte te vullen; maar in dat breedere gemak

zit juist het nieuwe; het monumentale bij Van der Goes heeft meer natuurlijkheid van organischen rythmus, waarnaast werk van Rogier of Bouts bijna schuchter en stroef lijkt.

In een Leuvensche oorkonde van 1480 wordt Huighe van der Goes vermeld als ‘gheboren van der stadt van Ghendt’. Guicciardini noemt hem later Huig van Antwerpen, waarbij ik alleen aanmerk, dat de familienaam Van der Goes, naar het schijnt, vooral te Antwerpen zeer verspreid was. Niet onmogelijk is 't, dat hij iets jonger was dan Hans Memlinc. Hij verwierf te Gent de ‘vryhede van der neeringhen’ in 1467, werd het volgende jaar gelast met de artistieke leiding van de feestelijkheden, die het huwelijk van hertog Karel den Stoute met Margareta van York te Brugge moesten opluisteren, was dan te Gent werkzaam tot 1476, waarna hij zich terugtrok in het Roode-klooster te Auderghem bij Brussel; in 1478 werd hij nog aangewezen om onvoltooide paneelen van Dirk Bouts te schatten, en stierf, geesteskrank, in 1482.

Vooraleer we zijn werk nader beschouwen moeten we nog een oogenblik stilstaan bij een schilder, die misschien zijn meester was, en wiens kunst met de zijne oorspronkelijk nogal verwant schijnt: Justus van Gent, eigenlijk Joos van Wassenhove, die, in 1460 als meester in het Sint-Lucas-gilde te Antwerpen opgenomen, in 1464 de ‘vryhede van der neeringhen’ te Gent aankocht, er in 1467 borg stond voor Van der Goes, wat later naar Rome toog en in de jaren 1473-76 te Urbino verbleef, waar hij, in het meest gezochte hof van Italië, werkzaam was voor hertog Federigo di Montefeltro, den als krijgsman en humanist volmaaktsten vorst van het Quattrocento. Federigo beschikte over menig vermaarden kunstenaar, doch gaf de voorkeur aan den Vlaming.

Het groote Avondmaal dat dezen daar door de broeder-

schap van het Corpus Domini besteld werd - een in Italië, ongewoon, in de Nederlandsche school niet voorkomend onderwerp: Christus die, van tafel opgestaan, aan de knielende Apostelen beurtelings de heilige hostie toereikt, - treft door het onmiddellijk realisme, het innig en bijna ruw pathetische van de voorstelling. Herinneringen aan Jan van Eyck en Dirk Bouts vallen niet te miskennen. Maar weldra onderging Joos van Wassenhove zoodanig den invloed van Italianen, dat de paneelen, waar hij de bibliotheek van den hertog mee versierde, lang - althans de beste daaronder, - aan Melozzo da Forlì werden toegeschreven: 24 beeltenissen van kerkvaders, wijsgeeren en dichters uit oudheid en middeleeuwen (deels in het Louvre, deels in de verzameling Barberini te Rome), een portret van Federigo di Montefeltro met zijn zoontje (verzameling Barberini) en Allegorieën der Zeven Vrije Kunsten (waarvan er slechts vier overblijven, twee te Berlijn en twee te Londen). Het portret van Federigo is een wonder van physionomische karakteristiek, trouwer uitgediept, ook op overtuigender wijze in de ruimte gesteld, dan het toch algemeener en meer decoratief gehouden konterfeitsel, waarmee Piero della Francesca eenige jaren vroeger zooveel roem oogstte. De Italiaan hechtte meer aan den geest, de Vlaming aan natuur-waarheid, terwijl hij ook aandachtige zorg aan al het bijwerk besteedde. Had hij iets van zijn gevoel voor het atmosferisch-coloristische aan Piero te danken, of is dit alleen de verdere ontwikkeling van wat Van Eyck en Bouts hem geleerd hadden? Hoe men hierover denke, het getaand ivoor van het kinderkopje, de gedoofde schittering van de parelen op het verbleekt, haast kleurloos en toch zoo rijke goud van het pronkgewaad, het uitgezochte, lichte, oudrozigroode van den mantel bij den koelen glans van het kuras en den zilverigen helm, alles is met zoo fijne schakeerin-

gen van mooie, koelgedempte tonen in het zacht-klare licht gezien, dat dit edele, heerlijke stuk wel een eenige plaats in de geschiedenis van onze schilderschool verdient. - De Allegorieën der Vrije Kunsten, hoe hoog ook te prijzen, hebben zooveel Italiaansch aan zich, dat zij eigenlijk buiten het verband van de Nederlandsche kunst komen te staan. We hebben hier een uiterst merkwaardig geval van kruising tusschen Romaansche en Germaansche overleveringen.

Vóór het Avondmaal, de meeste wijsgeeren-portretten en den Federigo, wordt men dadelijk overeenstemming met Van der Goes gewaar. De bekende datums laten twijfel bestaan omtrent de vraag, wie van beiden invloed op den andere heeft gehad. Maar Van der Goes, al mag hij Justus' leerling geweest zijn, vertoont zich aan ons met zulk een fel-belijnde, kernachtig-samenhangende oorspronkelijkheid, dat we gaarne aan zijn overwicht gelooven.

De eenige schilderij, die op grond van een tekst aan Huig van der Goes mag toegeschreven worden, is het drieluik van zeer groote afmetingen, dat hem besteld werd door den agent van de Medici te Brugge, Tommaso Portinari: de Aanbidding der Herders, die omstr. 1476 moet voltooid zijn en zich thans in de Uffizi te Florence bevindt. Naar den stijl te oordeelen, mogen we het Weensche tweeluik, - Adam en Eva in het Aardsch Paradijs en de Beweening van Christus, - voor een typisch werk uit wat vroegere jaren houden. We herkennen er die teekening, die op gansch eigen wijze zooveel kieschheid aan zooveel macht weet te paren. Men denke even terug aan den strengen ernst van Jan van Eyck's Adam en Eva, en men voele hoe bij Van der Goes de lijn, zonder haar scherpe fijnheid te verliezen, smijdiger, meer als vloeiend geheel doorloopt, hoe bij Eva de beweging vrijer wordt uitgebeeld, terwijl

HUIG VAN DER GOES zijpaneel van de Aanbidding der Herders (Uffizi Florence)

haar frissche, speelsch-lieftallige coquetterie duidelijk genoeg van den nieuwen geest getuigt: het verwondert ons niet meer, dat Van der Goes wel eens - b.v. in een verloren-gegane Ontmoeting van David en Abigaïl, die Van Mander beschrijft, - beslist naar de novellistische genre-schilderij overhelde. Zijn dramatisch temperament blijkt verder uit de tegenstelling van dit kleurheerlijke, zonnige, zalig-eenzame landschap uit den eersten morgen der wereld, met den naakten, droeven avond der Beweening, en uit het pathos dat hij daar laat uitschreien; bij dat onderwerp is 't de vergelijking met Van der Weyden die zich opdringt: knappere schikking van die tien personages op vijf diepten geordend, met de hoofdfiguur in schuine verkorting, minder gebondenheid en meer concentratie tegelijk, natuurlijker houdingen, aanminniger schoonheid naast ongemeen-heftiger tragiek, de meest verschillende uitdrukkingen van smart zoo door en door vermenschelijkt in raak en volledig gekenmerkte gezichten, dat we hier dadelijk meelijden als met wezens uit onze eigene omgeving.

Dit alles ging Van der Goes nu tot weidschere effecten uitbreiden in werk van voor de Nederlanden buitengewoon grooten omvang. De Aanbidding der Wijzen, voor enkele jaren te Monforte in Galicië, (Spanje) ontdekt, ken ik slechts door een photographie en wensch ik dan ook onbesproken te laten. Maar ik geloof niet, dat na het Lam Gods der gebroeders Van Eyck, eenige schilderij uit de oud-Nederlandsche school zoo geweldigen indruk maakt als het Portinari-altaarstuk. Er gaat een elementaire macht uit door de wijze waarop elke figuur, levensgroot, afzonderlijk in haar geheel vertoond als een eenvoudige massa, toch zoo ongedwongen in de cirkelvormige compositie is opgenomen. De verdeeling der breede vlakken prachtige kleur heeft het-

zelfde klare evenwicht. Geen Italiaan had een monumentaler begrip, maar bij Van der Goes uit het zich daarbij natuurlijker, als de werkelijkheid zelve. Hoe ontledend ook de onfeilbare teekening, die nog meer dan bij Jan van Eyck den innerlijken bouw laat uitkomen, - er is zelfs al een zekere virtuosen behaaglijkheid in het aandacht-trekkende van de handen, - hoe verfijnd het bloemen-stilleven op den voorgrond, hoe energisch het nieuwe realisme dat hier met de simpele of woeste herders-tronies uitbreekt, alles lost zich toch op in breede akkoorden. Maar dan wordt men gewaar, hoe dat monumentale met als vanzelf-sprekende, leniger kunstvaardigheid dan bij Van Eyck of Van der Weyden wordt bereikt. En hoe veel rijker het aan individueele schakeeringen en aan innerlijk gehalte is. Het ligt niet alleen aan den omtrek, maar aan de volte der vormen en aan de uitgebreide ruimte. De blik gaat rustig in de diepte en vindt alle plans door eenzelfden geest gedragen. Het verrassendste is daarbij de werking van het licht: het straalt uit het hart van de schilderij, het schamele lichaampje van het Kerstekind, het gaat links in het halfdonker leven, met glijdende schijnsels op de zwevende engelen, het verwarmt zacht de oude steenen, klaart op den achtergrond met den hemel open. De toonwaarden steunen de samenstelling, maar er is ook meer waarneming van lichteffecten dan door de uitbeelding van den vorm vereischt wordt, waarneming van het licht om den wille van de lichtspeling zelve: in dit opzicht wordt Bouts nu al danig voorbijgestreefd, heeft Van der Goes al veel meer van een zuiver ‘schilder’ dan welke ook van zijn voorgangers. En het gevoel is bij die veelzijdige en hooge kunst niet achtergebleven: zij wordt bezield door een stemming van ernstige vreugd en vereering die opwelt uit de innerlijkste bronnen van het gemoed. Het religieuze wonder is niet alleen opgevat als

een louter-menschelijk voorval, waarin het gewone van burgerlijke en volkstypen uit de onmiddellijke werkelijkheid even verheven aandoet als het plechtig bovenaardsche van voorheen, maar het gevoel zelf is door persoonlijker hartstochtelijkheid getint, van de gedaagde kinderlijke wijsheid van S. Jozef tot de extaze die de ruwe gezichten der herders verheerlijkt. - Het mooist zijn wellicht de zijluiken, met de machtige voornaamheid van de toch zeer intiem-ware portretten, vrijer en totaler van vorm dan bij Jan van Eyck, met de scherp-zuivere, delicate en besliste teekening van de kinderkopjes, met de enorme verschijning der schutsheiligen, S. Antonius en S. Thomas gezagrijk, geïnspireerd, zwaar van doorleefd leven en gemoedskracht, S. Margareta en S. Magdalena zoo vol majesteit in hare ingetogen gratie. Aan den samenhang der diepten en de fijne winter-atmosfeer op het rechter zijluik - het eenige dat aan restauratie ontsnapte, - kan men oordeelen, wat een beteekenis aan Huig van der Goes voor de ontwikkeling van het landschap toekomt. De heldere tonen doen soms denken aan openlucht-schilderij.

In den Dood der heilige Maagd te Brugge wordt die klare kleur, die ons nog op ander werk van Van der Goes treft, tot een staal-blauwe koelheid onstoffelijkt. Maar nooit toonde hij onbetwijfelbaarder meesterschap in perspectivische samenstelling, in teekening, in uitdrukking van het innerlijke drama. Misschien is dit een gewrocht uit de allerlaatste jaren, waarin de heftigheid haast aan het pathologische grenst: wilde energie en onrust van een ziel die weldra in duister verzinken zou. Door den kernig-mannelijken ernst en eenvoud, door de onfeilbare bepaaldheid van zijn lijn, behoort Huig van der Goes nog tot het geslacht der scheppers van grootstrengen stijl, terwijl zijn meer gevorderde, onbevangener techniek, zijn gemeenzamer natuurlijkheid en zijn be-

valliger smaak ons al eenigszins in den tijd van Memlinc verplaatst.

Met Hans Memlinc naderen we het eind der Vlaamsche vijftiende-eeuwsche schilderkunst. Een ‘vinder’ is hij eigenlijk niet meer: hij gebruikt wat anderen vóór hem veroverd hebben, rondt het af naar den fijngevoeligen smaak van een beschaafde burgersaristocratie, die meer van het bevallige houdt dan van aandoening uit de diepte van een strevende kunstenaarsziel. Hij staat al eenigszins in de achterhoede.

Duitscher uit de Midden-Rijn-streek, geboortig van Mömlingen in het kerspel Mentz, bracht hij wellicht uit zijn vaderland die bijzondere liefelijkheid en ‘Holdseligkeit’, die ons nog terugdenken doet aan de oude Keulsche school. Maar zijn stijl schijnt zich wel in onze gewesten te hebben gevormd. Waarschijnlijk bezocht Memlinc het atelier van Rogier van der Weyden. Van hem heeft hij althans zeer veel geleerd, al bezat hij een heel ander temperament. In 1466 was hij te Brugge gevestigd en bleef er meer dan een kwarteeuw werkzaam; hij stierf er in 1494, vermoedelijk nog niet oud, daar hij onmondige kinderen achterliet.

Gaan we nu zijn aanminnige schilderijen in S. Jans-gasthuis bewonderen, wat past hij dan schoon in de dichterlijke zwanenstad, die haren droom in den sluimer der kanalen weerspiegelt, terwijl onze ziel, van hare eigen herinneringen omweven, naar de klokken luistert in de fijne lucht, en naar het stilzwijgen. En toch, door die indrukken mogen we ons niet laten verleiden, om van den ‘mystieken’ Memlinc te spreken. Zijn leven stond eerst in den glans van het brooddronken en verdorven hof van Karel den Stoute, en al zag hij diens geweldigen wil tot macht eindelijk schipbreuk lijden, en kondigde zich meer en meer het verval van de groote han-

delsstad aan, toch was Brugge nog niet het in zichzelf gekeerde oord der mijmering, dat het weldra worden zou. Het valt niet te miskennen, dat we in Memlinc's schilderijen, vergeleken met die van een Van der Weyden b.v., meer wereldschen zin gewaarworden, een tentoonspreiden van zijn lust aan den kostbaren pronk der hofgewaden, de elegantie van een man die in dat internationale kruisingspunt de gezochte portrettist der rijke kooplieden en patriciërs was, en onder het beste gezelschap verkeerde.

Memlinc's beteekenis in de ontwikkeling van de Nederlandsche kunst kunnen we hier slechts door een paar voorbeelden uit zijn zeer omvangrijk werk toelichten. Het vermaarde Mystisch Huwelijk van S. Catharina in S. Jans-gasthuis dagteekent van 1479. Het altaarstuk is helaas niet in zeer gaven toestand tot ons gekomen. De schikking van het tooneel in een hal, die naar verscheiden kanten openligt, herinnert nog even aan Dirk Bouts. Maar men merke dan, hoe de brokjes landschap, tot verschillende aardige uitkijkjes uitgesneden en gescheiden, berekend zijn op afwisseling en interessantigheid, en hoe veel vrijer de samenstelling, streng perspectivisch aangelegd, van de middenfiguur uit zich in twee halve kringen in de ruimte uitstrekt. De eenheid van de schilderij is bereikt, maar zoo zuiver in kunstwaarde opgegaan, dat ze niets schematisch behouden heeft. Al zijn de massa's goed verbonden, op de gansche oppervlakte van het paneel wordt het oog verkwikt door aantrekkelijke bijzonderheden en fijn spel van kleuren. Niet meer het groote, pakkende wordt nagestreefd, maar het lieftallige, en overal heeft teederheid de oude energie doen wijken. - Meten we nog eens den afstand tusschen Memlinc en Jan van Eyck, van wien we best de Van der Paele-madonna ter vergelijking kunnen gebruiken. Van Eyck had de plechtige rust en een stem-

ming zoo ingetogen dat ze verheven religieus aandeed; zijn techniek was niet vloeiend noch licht; zijn schilderijen waren eigenlijk uit deelen samengesteld. Daartegenover is Memlinc sierlijk-week; zijn vormen zijn meer uit den volle ontstaan. Het modelé wordt al ietwat te afgerond, te glad, ten koste van het duidelijk uitkomen van den innerlijken bouw; de lijn loopt gemakkelijk, zich vermeiend in aangename calligraphie. En de ongewoon milde poëzie, die uit die stille groep ademt, ontleent ten deele hare uitwerking aan den zin voor wereldsche schoonheid, voor de fraaie voornaamheid der dames van goeden huize, die hier, in de Bourgondische hofdracht uit dien tijd, als heiligen in de hofhouding van Maria zijn opgenomen. Zou ik van een tikje 'mondaniteit' durven spreken?... Maar over het kleurrijke geheel ligt een geest van kinderlijke reinheid, die het werk zijn blijvende bekoorlijkheid verzekert. De lyrische stemming van den middeleeuwschen stijl, door mannelijker strengheid lang onderdrukt, schiet weer haar zachtgeurende bloesems, - de laatste hebben den fijnsten geur, - maar tevens is de opvatting zeer 'modern' getint, en de techniek heeft haar voordeel gedaan met al wat de schilders ondertusschen bereikt hadden. Vooral op de zijluiken merken we de neiging naar een novellistischen verhaaltrant, die dan veld wint in stukken als de Zeven Vreugden van Maria te Munchen (1480), de Rijve van S. Ursula te Brugge (o. 1488), de Turijnsche Passie (o. 1490). In een werk als het laatstgenoemde kan men er zich Best rekenschap van geven, hoe veel vrijer de stijl geworden is, hoe losser en beweeglijker de figuur, hoe leniger de taal van toon en schakeering, en wat een grooter rol nu de persoonlijke fantazie van den dichter speelt.

Een evenwijdige ontwikkeling kunnen we voor het portret nagaan in den Maarten Nieuwenhove van 1487,

MEMLINC De H Maagd met het Kind (Paneel van de diptiek van Marten van Nieuwenhoven in Sint-Jansgasthuis Brugge)

die insgelijks in S. Jans-gasthuis bewonderd wordt. Uit dien jongen patriciër, die het welhaast tot burgemeester van Brugge brengen zou, spreekt er een hoopvolle kracht van jeugd; een opener uitdrukking dan bij de zwijgend naar-binnen-gekeerde, vrome en soms wat kwezelachtig-schromende gezichten uit het eerste geslacht. Men vergelijke maar den Dirk Bouts van 1462, te Londen. Er is meer plaats voor de buste en de armen, de man en zijn omgeving worden uitgebeeld met een breede, volle, weidsche natuurlijkheid, waarnaast oudere portretten haast stram en verkleumd lijken. We staan nader tot dezen man, zijn eigen karakter wordt ons op rechtstreekscher wijze meegedeeld, doordat we hem niet zien als onbewogen in het tijdlooze, maar zooals hij was op een bepaalden stond, met het haar wat loshangend op voorhoofd en slapen, alsof er de wind door speelde, met den levendigen blik, met de half-open lippen die schijnen te gaan spreken: we meenen weldra de warme stem te zullen hooren.

Willen we nog even de Adam en Eva van Memlinc (zijluiken van een triptiek te Weenen, o. 1490) naast die van Huig van der Goes en die van Jan van Eyck stellen, dan hebben we daar een kort begrip van de stijl-geschiedenis der menschelijke verschijning in den loop van een kleine zestig jaar. De onverbiddelijke natuurgetrouwheid van Jan van Eyck, zijn krachtig nadruk-leggen op de bijzonderheden en het persoonlijk-kenschetsende, de gespannen, plechtige onbeweeglijkheid, gingen eerst over naar een opvatting, waarin fijne smaak den doorslag gaf, en deze wordt nu bij Memlinc nog verzoet: we merken dat de schilder met gesmijdiger kunstvaardigheid het beeld ontwerpt en uitvoert; hij neemt het zoo nauw niet meer met scherpe waarneming, accurate uitvoerigheid. Het beensterke, hardkantige, de zakelijke stiptheid is vermeden: hij helt over naar

het lieftallige, verkiest het aangename, weeke, effene. De wijze waarop Eva den appel houdt heeft al bedenkelijk veel van manier. De wezens van Van Eyck waren waarder, en stonden toch in hun ingetogenheid boven ons: deze voorspellen reeds een op algemeenheid gericht academisme, maar staan op ons alledaagsch levensvlak; zij behooren tot een minder belangrijk ras, ademen in een gewoner atmosfeer; zij hebben minder te zeggen, maar spreken makkelijker. De indruk van onbevangenheid berust tevens op hun minder knap-omslotene stelling in de nis, waarvan we beter de diepte voelen: zelfs hier, waar uit den aard der zaak over niet veel plaats te beschikken was, is de verhouding van figuur en ruimte een geheel andere.

In sommig laat werk van Memlinc, o.m. op het middenpaneel waarvan de zijluiken hier besproken worden, wijzen renaissance-bogen en festoenen-torsende liefdegodjes op overname van Italiaansche motieven. Memlinc heeft herhaaldelijk aan bestellingen van Italianen moeten voldoen, en het ligt voor de hand, dat hij schilderijen van over de Alpen heeft gezien. Maar als we niet op enkele bijzonderheden letten, maar op de eigenlijke hoedanigheden van zijnen stijl, zooals we dien uit zijn Adam en Eva leeren kennen, dan begrijpen we, hoe de transalpijnsche scholen weldra zulk een invloed op de Nederlandsche zouden verkrijgen, een overwicht waarbij de Vlamingen het bekoorlijkste van hun kunst moesten inboeten: door hare innerlijke ontwikkeling zelve - de eigen ontwikkeling van den artistieken vorm, - was de Vlaamsche kunst de Italiaansche aldoor nader gekomen, ging aldoor meer op haar gelijken. Er is wellicht meer verschil tusschen den Adam van Jan van Eyck en dien van Memlinc, dan tusschen dezen en den Adam van Masolino of Masaccio. De lijn van Memlinc's Adam werkt, in haar vloeiender rythmus, meer veralgemeenend

dan ontledend: en daardoor wordt het eind van de oud-Vlaamsche school aangekondigd. Zij zal zich weldra, aangestoken door den wakkeren veroveringslust van de Italiaansche kunst, naar andere problemen wenden.

Memlinc kon het politiek en economisch afsterven van zijn stad bijwonen. Om maar op een uiterlijk teeken van de groote kentering te wijzen: daar had in 1430, met overdadigen luister het huwelijk van Filips den Goede met Isabella van Portugal plaats gehad, in 1468 dat van Karel den Stoute met Margareta van York, in 1477 dat van Maximiliaan van Oostenrijk met Maria van Bourgondië; maar het huwelijk van Filips den Schoone met Johanna van Castilië, uitgangspunt van de aanstaande wereldmacht der Habsburgers, werd in 1496 te Antwerpen gevierd. De Scheldestad trok alle krachten naar zich toe: Brugge teert alleen nog op herinneringen, bevangen van den doodslaap waarin zijn schoonheid eeuwen lang als gebalsemd zal liggen. En toch is er nog een Brugsche school. We zien zelfs den Waalschen schilder Jan Provost uit Bergen, in 1493 meester te Antwerpen geworden, zich het volgende jaar te Brugge vestigen, waar hij tot zijn dood, in 1529, werkzaam zal blijven. Maar de man, die er het uiteinde van de kunst der ‘primitieven’ verpersoonlijkt, is Gerard David.

Hij was uit het Hollandsch Oudewater naar de Vlaamsche stad overgekomen, werd er in 1484 meester in het Lucas-gilde, stierf er in 1523. Misschien was hij in zijn vaderland al in de leer geweest bij dien Albert van Ouwater, van wien Berlijn de zeer belangrijke ‘Opwekking van Lazarus’ bezit, en die zelf den invloed van Dirk Bouts kan ondergaan hebben. In Vlaanderen sluit Gerard David zich aan bij Memlinc, heeft er ook gelegenheid, Huig van der Goes te bewonderen, gaat terug tot den grootschen ernst van Jan van Eyck, die er met den

ongetaanden glans van enkele zijner meest ontzagwekkende gewrochten een zoo ontvankelijk gemoed nog altijd onder zijnen ban moest brengen. Van dit alles zal hij de blijvende waarden in zich versmelten, geen ontdekker meer, die geweldig nieuwe wegen opent, maar in hoofdzaak een erfgenaam, een volbrenger, die in zijn persoonlijkheid menigerlei overlevering tot eigenaardige eenheid samenvat.

We leeren hem eerst kennen uit de twee Gerechtigheidstafereelen in het Brugsch Museum, waarvan het eerste den datum 1498 draagt. Zelfs daar, waar Gerard David trouw schijnt aan de Brugsche traditie, ziet ge hoe hij met de algemeene ontwikkeling toch meegaat: dat hij in de Aanklacht tegen den Rechter versieringsbijzonderheden van Italiaanschen oorsprong ostensief bijeenzamelt en bij Memlinc's bloemenslingers en amor's zelfs navolgingen van oude cameeën voegt, houd ik wel voor bijzaak, uiterlijk ‘modernisme’. Maar belangrijker is, dat het fijne afwerken van iederen vorm plaats maakt voor vrijere uitvoering; de figuren, al zijn ze nog zoo standbeeldachtig, staan niet meer afzonderlijk: zij spreken meer als massa, als groep; meer nog dan bij Memlinc is het detail aan het geheel ondergeschikt en verkrijgt zijn beteekenis uit het geheel, terwijl het trachten naar hechtere coloristische eenheid dezelfde bedoeling verraadt. Men voelt, dat de Vlaamsche school nu vatbaar werd voor het onderricht van de ‘renaissance’, en zou er ook een teeken des tijds kunnen in zien, dat toen Gerard David het tweede tafereel schilderde, - den Gevilden Rechter, - hij zich bij die gelegenheid ontdeed van alle religieuze stemming, in een realisme, waarvan niets meer het pijnlijke temperen komt. Maar dit is een uitzondering in zijn werk: dramatische beweging past hem niet, - zijn eigenlijk wezen zullen we beter onderscheiden in de meesterlijke stukken uit het

eerste decennium der zestiende eeuw: kanunnik Salviati met drie heiligen te Londen (van kort na 1501), den Doop van Christus (1502, de buitenvleugels van omstreeks 1508), de Rust op de Vlucht naar Egypte, in de verzameling Pablo Bosch te Madrid, het Mystisch Huwelijk van S. Catharina te Londen, de Madonna met engelen en heiligen te Rouaan (van 1509), de wat jongere Engelsche Groetenis te Sigmaringen. Gerard David is niet de schilder van de werkelijkheid, van het gebeurende: zijn diep-godsdienstige inborst doet hem verwijlen bij het innerlijk-doorleefde, in de plechtigheid van een gemoed dat alleen naar het eeuwige is gewend. Zooals bij Van Eyck staan zijn personages afgezonderd, in zich zelf verzonken, ademend in dezelfde gewijde stilte die hun zielen vereenigt, - in de schilderij te Rouaan, het volledigste wellicht wat hij ons naliet, is er de wereld zelfs niet meer, - geen ander gebaar, dan soms de zachte beweging van een fijne hand, waar het woordelooze gebed uit spreekt. Wat bij Memlinc naar lieftallig ‘genre’ overhelde, krijgt bij David de waardigheid van een symbolische handeling. Er wordt alleen geluisterd naar de geheimenis van het goddelijke. Maar nu hij nog eens den haast ritueelen ernst van de oude schoonheid laat herrijzen, is het of die schoonheid zich met hem voortaan terugtrekken moest in zwijgenden droom, er hangt al een zekere loomheid over, de lucht van een Brugge, dat door den dalenden dood nog verinnigd wordt.

Die ernst eischt weer den monumentalen vorm van Van Eyck, thans verheven door de breedere macht van Van der Goes. Daarin ligt niet alleen het meevoelen met Van Eyck's grootheid en rust, die de ingetogen vroomheid van Gerard David voldeed, maar ook de nieuwe strekking naar vereenvoudiging en regelmaat, die de ‘klassieke’ kunst der volbrachte ‘renaissance’ ken-

merken moest, reeds te ontwaren was in de samenstelling van sommige Memlinc's, - ik noem b.v. de Madonna te Chatsworth of het Mystisch Huwelijk van S. Catharina in het Louvre en te Brugge, - en nu bij David stelselmatiger wordt doorgedreven, tot in de bijzonderheden van elke figuur, de trekken van het gezicht, de plooien van het kleed of de schikking van het haar. In dat zoeken naar het streng-gebouwde en het algemeen-typische, ten dienste gesteld aan een schoonheidsideaal, benadert hij op natuurlijke wijze de Italianen. Hij neigt naar stileering der samenvattende lijn, waardoor zijn menschen als op een hooger vlak dan het aardsche verschijnen. Hij tracht naar een synthetischen rythmus van gestalten en omgeving. Men merke b.v. hoe hij in den Doop van Christus langs samenhangende lijnen en massa's het oog geleidelijk en zeker naar de diepte toe voert, terwijl de poëzie van het woud - zooals ook in de Madonna bij Pablo Bosch, - de edele stemming begeleidt en verhoogt: niet alleen een aanzienlijke vooruitgang in de weergave van natuur en ruimte, maar wat nog gewichtiger wordt: hier is de eenheid, hier is het evenwicht van figuren en landschap verwezenlijkt. Hetzelfde beginsel van architectonische ordening past David zelfs in zijn kleur toe. Na Van Eyck had vooral Van der Goes den zin voor coloristische samenstelling gehad. David ontwikkelt hem logisch verder, laat hem in de Heilige Vergadering te Rouaan zegevieren, bereikt daar een harmonie die geen vóór hem in die mate gekend had. Waarna hij dit nog verheerlijkt door de stileering van het licht in de onvolprezen nacht-blauwe Blijde Boodschap te Sigmaringen. Men ziet dus, dat Gerard David niet alleen het laatste glorierijke geslacht der ‘primitieven’ komt besluiten, hij wijst ook in menig opzicht naar de toekomst, in dezelfde richting als de ‘klassieke’ kunst die in Italië toen

aan het bloeien ging, - vóórdat hij, in 1515, te Antwerpen Quinten Metsijs bezocht en dan volop in de wateren der ‘renaissance’ meevoer. Zijn mooiste werk is gedagteekend 1509; datzelfde jaar voltooide de inluider van de ‘moderne’ Antwerpsche school, Quinten Metsijs, sedert 1491 meester in de Scheldestad, de eerste groote schilderij waarnaar wij hem beoordeelen kunnen, de Familie der Heilige Maagd (in het Brusselsch Museum); één jaar vroeger was de eerste volbloed ‘romanist’, Jan Gossaert van Maubeuge, in 1503 te Antwerpen gevestigd, naar het land van het nieuwe evangelie, naar Rome getrokken.

Onder de schilders, die door de verscheidenheid van hun werk en den onbevangener durf van hun verbeelding als voorboden van de zestiende-eeuwsche kunst mogen beschouwd worden, verdienen er twee vooral onze aandacht: Geertgen tot Sint-Jans en Hieronymus Bosch.

De Hollander ‘Geertgen tot Sint-Jans’ blijft buiten het eigenlijke gebied der ‘Vlaamsche primitieven’ staan; vermoedelijk van Leiden afkomstig, leefde hij in het huis van de St.-Jans-ridders te Haarlem en schijnt die stad nooit verlaten te hebben. Volgens Van Mander, die hem een discipel van Albert van Ouwater noemt, is hij in zijn achtentwintigste jaar gestorven, en men zal zich niet erg vergissen, als men zijn werkzaamheid heel op het eind van de vijftiende eeuw stelt.

Hij treft vooral door zijn persoonlijk accent, de frissche beslistheid, waarmede hij allerlei onderwerpen aanpakt, de veelzijdigheid van zijn verbeelding en van zijn uitdrukkingsvermogen. In menig opzicht doet hij, qua innerlijk gehalte, aan Van der Goes denken. Eigenlijk ontwikkelt hij dezelfde problemen, alleen met minder zin voor het monumentale, meer trek naar tooneelach-

tige verscheidenheid. Bij speelscher fantazie en uitbeeldingslust is zijn realisme gemoedelijker, - zie zijn Maagschap van Maria te Amsterdam, met de kinderen in de kerk, - verscherpt zich soms tot caricatuur, - zie de rakkers op de Verbranding van Johannes' gebeente te Weenen. Men moet dat ander groot tafereel in het Weensch museum voor oogen hebben, den Nood Gods, om te beseffen wat de kunst met Geertgen gewonnen heeft aan vrijheid van voorstelling, - men kijke maar naar het bedrijf bij de kruisen op den achtergrond, - en aan natuurlijkheid en hechtheid van de compositie, die met gemak een in al haar geleidelijke verdieping goed samenhangende ruimte vult. Die compositie wordt altijd door het licht gesteund, tegenstellingen van klaar en donker: Geertgen blijft een bijzonder fijnvoelend meester in het schakeeren van toonwaarden, niet alleen in het halfduister, maar soms ook in de matte, opene helderheid van den dag. Wat Van Mander, naar aanleiding van Albert van Ouwater, omtrent de voorliefde van de Haarlemsche school voor het landschap vertelt, schiet dadelijk weer in 't geheugen bij menige schilderij van Geertgen: er is in dien tijd geen zoo frisch en malsch en diep gezicht op de natuur te vinden, met zooveel echte ‘natuur’ in, als in den Johannes te Berlijn; dit is ‘stemming’: de eenzame beemd is er schoon in eenklank met de mijmering van den in zichzelf verzonken heilige, maar het landschap is er zoo ontwikkeld, dat het zonder de figuur nog zou kunnen bestaan.

Mogen we in dit alles nu iets specifiek-Hollandsch zoeken? Ik zou nog kunnen wijzen op het kalmbloedige van sommige typen, op het intens-sobere van de smart-uitdrukking in den Nood Gods, waar een Vlaming misschien meer uiterlijk gebaar zou te pas gebracht hebben, men merke bv. Jozef van Arimathia, met die toegeknepen vuist die den hoed houdt. Maar, zooals ik hooger aan-

duidde, mag er naast de bewering van Van Mander omtrent het landschap althans een vraagteeken gezet worden; en valt er wel, wat het wezenlijke kunst-begrip betreft, zulk een heel groote afstand tusschen Geertgen en bv. Van der Goes te ontdekken? En is het vergelijkingsmateriaal niet al te schraal, om niet tot voorzichtigheid te manen, en gevolgtrekkingen buiten te sluiten? Te meer daar Geertgen als een zeer individueel kunstenaar verschijnt, van wien ieder werk door een eigenaardige en vrije innerlijke voorstelling door en door bepaald is en tot leven gemaakt; daarin zit wellicht ten slotte zijn grootste beteekenis, en de reden waarom we in hem niet het eind van een ontwikkeling zien, maar veelmeer de voorspelling van een nieuwen tijd.

En nu nog Hieronymus Bosch: niet zoozeer door zijn wijze van schilderen als door de ongebreidelde vrijheid van zijn fantazie gaat hij buiten het raam van onze vijftiende-eeuwsche kunst uitgroeien.

Hieronymus van Aeken, - was zijn vader misschien van daar gekomen? - of Hieronymus Bosch, - omdat hij zeer waarschijnlijk te 's Hertogenbosch, omstreeks 1450, geboren werd. Tusschen 1484 en 1512 komt zijn naam herhaaldelijk in die Noord-Brabantsche stad voor; hij stierf in 1516. Daar de chronologie van zijn werken niet vaststaat, gaan we dus met onze beschouwing hier en daar buiten de grenzen van de vijftiende eeuw.

Schilder van het onrustwekkend monsterachtige, verbeelding verhit door de nachtmerries van het onzichtbare. Onder zijn hand worden de overgenomen gewijde onderwerpen vervormd door allerlei grillen en grollen, overwoekerd van vreemd gewas. Zelfs daar waar hij het dichtst bij de traditie blijft, in zijn Aanbidding der Wijzen te Madrid (vermoedelijk van omstreeks 1490), treft hij door zijn lust in het verbrokkeld-anecdotische,

zijn oolijke voorliefde voor ongewone bijzaken, steelsche gebaren, dubbelzinnige typen. Waar hij de passie van Christus voorstelt (Gent) schreeuwt ons vooral de sarcastische haat tegen. Maar veel nieuwe stof wordt eerst door Bosch behandeld, en daar laat hij ruim baan aan de bokkesprongen van zijn oubollig vernuft, vindingrijk tot het krankzinnige toe. Hij vermeit zich in ‘duvelryen’, de Verzoeking van S. Antonius, gezichten van de Hel, en dat verbluffend ‘Paradijs der Lusten’ (Escorial), dat men wellicht nooit geheel verklaren zal. Zeker is niet alles daar even onverwacht: het leefde al, om zoo te zeggen, op den zelfkant van de groote kunst, in de versieringsplastiek der kerkportalen, in het houtsnijwerk der koorstoelen, langs den rand der miniaturen. De griffel van Schongauer had het een enkel maal laten opspoken. Het volk zag het zijn griezelige zottigheid vieren in de mysteriespelen. Sedert lang broeide onafgebroken een apocalyptische literatuur: tafereelen van de ‘laatste dingen’ en 't Eeuwig Oordeel, reizen van S. Brandaan, visioen van Tondalus, Vagevuur van S. Patrick, wat weet ik al. Maar met Bosch storten zich ineens al de oude verschrikkingen, al de hallucinaties van het bijgeloof in één krioelend gestroom door de kunst. Het is alsof zij tegen het eind van de middeleeuwen, in de gejaagdheid van den overgangstijd, geweldiger macht over de ontwrichte geesten kregen. Wij merken bij Hieronymus Bosch de uitspattingen van zulk een geest, die, uit den haak geraakt, aan de aantrekking van het uiterste gehoorzaamt. Hij zelf huivert onder dien angst, die met de zonden de ziel bekruipt, doch hij vindt er tevens een geniepig vermaak in, de vleesch-menschjes, zijn medemenschen, in al hun zwakheid te zien grijnzen, bezeten als ze zijn door den duizendvoudigen ongrijpbaren vijand, in al hun naakte kleinheid te zien ineenkrimpen vóór het kwaad dat hen allerzijds met zijn katoogen be-

loert en vóór den geesel der straf, dien niemand ontwijken zal. Hij verkneukelt zich in zijn honende 'Schadenfreude', in zijn sardonischen galgenhumor, spotboef die den draak steekt met den wereld-waanzin, omdat hij dien ook in hemzelven als een worm voelt knagen. Hij ziet het schepsel steeds in strijd met den duivel, en is stiekem mèt den duivel, dien hij zelf vreest. Hij zoekt alleen en ontwaart in alles het verrassende, is er altijd op uit om het geheimzinnige, het abnormale te ontdekken onder het effen gelaat van de natuur. Zijn verbeelding, wemelend van de drolligste viezevazen, schiet nooit te kort in het oproepen van het ongelooflijke. De demonen omringen ons als een mierelend heir van zonderling en potsierlijk ongedierte. Zijn hel is het duizelig strijdperk van wangedrochten uit den brand der koortsen ontstaan, menschen met ratten- of vischkoppen, padden met menschen gezicht en vogelpooten, scorpioenen geharnast, gehelmd en heel stekelig van wildgekke wapens, gevleugelde en gehoornde vruchten, boomen die gefolterde lichamen lijken, eierschalen die bewegen, bevolkt met gedaanten wier neus een klarinet en wier hoofd een doedelzak is, keukengerei dat op grijpvogelsklauwen voortloopt, bloemen als spinnen en vlinders als distelkoppen, buiken met armen, beenen zonder lijf, staarten die zagen en verscheurende snavels, en dat alles wriemelt, vliegt en kruipt, wringt zijn ranken dooreen, vecht, paart en spuwt, een gegist en gebrobbel van kinderachtige en duister-sadische droomen, waar alle beschrijving voor stokken blijft.

Maar het ontzettende van die monsters is, dat ze toch mogelijk zijn. Bosch geeft er een schijn van organische waarheid aan. Het is ook de werkelijkheid zelve, die hij met raadselachtig leven bezielt. Veel materiaal haalt hij uit de dagelijksche omgeving. In dat opzicht mag hij een baanbreker van het gemeenzaam zestiende-eeuwsch

realisme heeten. Waarbij me nog van bijzonder gewicht dunkt, dat hij niet alleen de dingen grimassen laat maken, maar de uitwerking van de driften op de wezenstrekken nagaat. Uit een blik of een lach grimbekt ons de Booze toe. Het masker wordt het echte, - het heimelijke beest dat in ons zit. De expressie, die het gezicht vertrekt, spreekt met ongekende felheid.

Het was de tijd, dat ook Leonardo da Vinei, tuk op physionomische uitdrukking, bladen vol caricatuur-koppen teekende. Maar we denken nog meer aan sommige fantastische scheppingen der Oost-Aziatische kunst, en de overeenstemming is dikwijls klemmend genoeg, om het vermoeden te wettigen, dat Bosch daar wel iets van te zien had gekregen.

Niet in de ontwikkeling van de schilderwijze zelf ligt zijn beteekenis: hij blijft daar in hoofdzaak binnen de grenzen van de vijftiende eeuw. Waarbij we trouwens zorgvuldig onderscheid moeten maken tusschen de voortbrenging van zijn zeer talrijke navolgers en de weinige oorspronkelijke werken van Bosch, die zich o.m. te Berlijn en Weenen bevinden, en voornamelijk te Madrid en in het Escorial: de sombere Filips II hield er bijzonder veel van... De nogal dun opgelegde kleur vertoont vaak een schitterende verfijning, met parelend gestippel van heldere puntjes. De teekening is licht, spits, met een voorkeur voor magere, wispelturige vormen. Bosch stelt weinig belang in den bouw van het lichaam; zijn bleeke en gluipsche gedaanten wegen niet op den grond. Hij ziet ze vlak-decoratief, zonder gevoel voor de massa. Eerst en vooral illustrator, zwelgt hij in verwarde en overladen samenstelling. Om perspectivische logica bekreunt hij zich niet. Maar zijn opvatting van het landschap, in onderdeden soms zeer reëel, schijnt bevruchtend te hebben gewerkt, b.v. op Patenir. Van de innigheid onzer ‘primitieven’ is er bij hem althans niets meer te bespeuren.

Drie sonnetten
Door M. Roelants

I

Mocht gij uw hand stil door mijn haren laten glijden,
en kalm met uw groote oogen door mijn tranen zien,
gij zoudt u zelf in mij erkennen en misschien
zoudt ge u, om de door mij bestreden min, verblijden.

Doch ik wil moedig, ofschoon moede, verder strijden,
u streng den glimlach van een vage vriendschap biên,
uw mond afwijzen als een vrucht die 'k niet verdien
en, trotsch om dit versterven, de eenzaamheid blij lijden.

Want uw bemind gemoed is al te puur van vrede
dan dat mijn kus uw ingetogen luister deert
of mijn ontbonden drift u smartvol zou ontroeren.

En mooglijk vond ik niet de dagelijksche bede,
waarmede een rustig hart zijn heilige vereert,
noch kon ik uw geluk naar veilge verten voeren!

II

Ik zwerf in 't duister over 't luide en woelig land,
zoo, dat mijn moeizaam hart verzwaart en wil versagen
en dat ik wou gaan liggen op het dorre zand
zonder nog ooit te zoeken of den weg te vragen.

Maar u heb ik uw ziel in vast geloof zien dragen
gelijk een bloem waarin een gouden vlamme brandt;
de nacht werd stil: een trage ster ging plechtig dagen
en op mijn gloeiend hoofd streek zacht een koele hand.

Ik heb u lief: doe mijn verblinde oogen open
en ga mij voor met dat oneindig-teeder licht
naar de uitgestrekte velden en de kalme hoven.

Leer gij me op 't beter leven na dit leven hopen,
leer gij me hoe 'k mijn blik óver den einder richt,
leer gij me needrig bidden en in God gelooven.

III

Wij varen... Luister naar dit windenzachte glijden
en voel over uw haar, uw handen en gelaat
den licht-vriezenden adem van de winter-weiden,
die op een kalme deining over Vlaandren gaat.

Zie 't Breughel-land zijn donkre vlakten openspreiden
in 't rozig licht, dat rond de zon in ringen staat,
en de oude, kromme boomen die in rijen schrijden,
als maagre wandelaars in stoet op trage maat.

Wij drijven zwijgzaam de vervroren stilte binnen,
ons lippen schijnen klaar van glimlachs blanken sier:
de Leie mocht ons hart van alle koorts verlossen.

Wij naderen bedaard de zwarte dennebosschen:
vast zal aan gindsche bocht 't avondgelui beginnen
en spiegelt zich een witte kerk in de rivier.

Die Beichte Stawrogins
Drei unveroffentlichte Kapitel aus dem Roman ‘Die Teufel’
Von F.M. Dostojevsky

Sinds het in de Piper-uitgave verschenen is, weten alle lezers van Dostojevsky, dat het derde hoofdwerk van Dostojevsky ‘die Dämonen’ in zeer onvolledigen vorm tot ons is gekomen. Een der belangrijkste hoofdstukken bleek te ontbreken. Dit hoofdstuk werd door Dostojevsky voltooid, het werd zelfs gedrukt, doch, waarschijnlijk op het laatste oogenblik, uit den tekst losgemaakt en ter zijde gelegd. ‘Afgrijselijk naturalisme’ was het bezwaar van Dostojevsky's omgeving tegen dit gedeelte der ‘Dämonen’. - Het gemis van dit hoofdstuk is den lezer van Dostojevsky altijd een hindernis geweest. Men kon feitelijk alleen maar met voorbehoud spreken van de ‘Dämonen’, en zijn hoofdfiguur Stafrogin, - het voorbehoud van ‘het onbekende hoofdstuk’. Want dat het van essentieele beteekenis zou zijn voor het begrip van dit gansche soms zoo raadselachtige werk van Dostojevsky, dit kon men van tevoren vrijwel vaststellen. Het behelsde namelijk ‘de biecht van Stafrogin’, - het was dus, in het verloop van den ganschen roman, de plaats waar ‘Stafrogin de zwijgende’ tot spreken kwam, en waar de sluier van zijn verleden, dat als een levende aanwezigheid alle conflicten van den roman beheerscht, werd opgeslagen. En juist deze centrale bladzijden moest men missen. In de mate dan ook, dat de Dostojevsky-problemen intenser beleefd en doordacht werden in het intellectueele West-Europa, in diezelfde mate steeg het verlangen, dit nog ontbrekende hoofdstuk eindelijk te leeren kennen. Het bleef echter ontoegankelijk, en zelfs aan den meest onbevangen litteratuur-onderzoeker bleef mevrouw Dostojevsky de inzage van deze bladzijden weigeren.

Na den dood van mevrouw Dostojevsky was het te verwachten dat het geheimzinnige manuscript niet lang meer verborgen zou blijven. Den 12den November 1921 werd in het Staatsarchief

te Moskou, van regeeringswege, een kist met papieren van Dostojevsky geopend, en daarin bevond zich ook de drukproef van het bedoelde hoofdstuk. Het is der Redactie van ‘de Stem’ een vreugde, dit manuscript hier te mogen publiceeren.

Het bezwaar van ‘afgrijselijk naturalisme’ dat in dit fragment overheerschen zou, kan thans, nu wij door het Fransche en Hollandsche naturalisme zijn heengegaan, nog slechts een glimlach oproepen. - Integendeel: Dostojevsky, die de meest verslindende menschelijke hartstochten heeft beschreven, heeft dit immer weten te doen met een bijna wonderbaren innerlijken en uiterlijken tact, en deze tact verloochent zich dan ook geen oogenblik in de enkele waarlijk huiveringwekkende passages, die in deze ‘Beichte Stawrogins’ verwacht konden worden en ook inderdaad aanwezig zijn.

Verder zullen wij dit weergevonden fragment van een der grootste werken, die de menschheid voortgebracht heeft, door geen commentaar ontsieren. Wij willen alleen nog maar opmerken, dat de lezer dit fragment in gedachten moet plaatsen aan den ingang van het Tweede Deel der ‘Dämonen’. Wijvangen de publicatie aan, daar waar de Piper-Ausgabe afbreekt. In de Jubileum-uitgave van 1906 heeft mevrouw Dostojevsky n.l. reeds een klein fragment van dit achtergehouden stuk gepubliceerd, - dat ook als ‘Zweiter Anhang’ gepubliceerd is in de Piper-Ausgabe. - Stafrogin begeeft zich daarin naar het klooster, waar de Bisschop Tichon teruggetrokken woont. Deze Bisschop Tichon wordt door velen als een heilige vereerd, door anderen als een geesteszwakke uitgelachen. In het hartstochtelijke, nachtelijke gesprek met Schatov is deze naam reeds genoemd: Schatov smeekt Stafrogin, naar Tichon te gaan en daar verlichting te vragen voor den ondragelijken nood van zijn ziel. Verstrooid belooft Stafrogin het. Nu gaat hij inderdaad. Het is half elf in den ochtend. Hij wordt door Tichon ontvangen en een gesprek ontstaat. In den loop van het gesprek vraagt Stafrogin o.a. of Tichon aan de werkelijkheid ‘van verschijningen, van hallucinaties’ gelooft. Hij zegt dat ‘hij niet geheel gezond is.’ Zijn blik valt op den bijbel, de beroemde passage van de ‘lauwen en de brandenden’ treft hem scherp. Ten slotte haalt Stafrogin een manuscript te voorschijn en vraagt den Bisschop, het in zijn tegenwoordigheid te willen lezen. Het Piper-fragment eindigt met de woorden ‘Und Tichon las also folgendes....’

Met deze woorden beginnen wij onze publicatie.

Red.

Tichon las also folgendes:

Von Stawrogin.

Ich, Nikolai Stawrogin, Offizier a. D. lebte im Jahre 186* in Petersburg, der Unzucht ergeben, in der ich keinen Genuss fand. Eine Zeit lang hatte ich drei Wohnungen. In der einen, die ich möbliert, mit Verpflegung und Bedienung mietete, wohnte ich selbst; in dieser wohnte auch Marja Lebjadkina, meine jetzige legitime Gattin. Die anderen Wohnungen hielt ich mir monatlich für meine Intrigen: in der einen empfing ich eine Dame, die mich liebte, und in der anderen ihr Dienstmädchen; eine Zeitlang beschäftigte mich sehr der Plan, die beiden zusammenzuführen, so dass die Dame und die Dirne sich bei mir begegneten. Da ich die Charaktere der beiden kannte, erwartete ich von diesem Scherz ein grosses Vergnügen.

Als ich auf diese Begegnung nach und nach hinarbeitete, musste ich eine dieser beiden Wohnungen, die sich in einem grossen Hause in der Gorochowaja befand, öfter aufsuchen, da das Dienstmädchen hierher zu kommen pflegte. Hier hatte ich nur ein Zimmer im vierten Stock, das ich bei einer russischen Kleinbürgersfamilie mietete. Die Leute selbst wohnten nebenan im anderen Zimmer, das so eng war, dass die Tür zwischen den beiden Zimmern immer offen stand, und das war mir gerade erwünscht. Der Mann war in irgendeinem Komtor angestellt und vom Morgen bis zum Abend nicht zu Hause. Die Frau, eine etwa vierzigjährige Person, schnitt etwas zu und nähte alte Sachen zu neuen um; auch sie ging oft aus dem Hause, um ihre Näharbeit abzuliefern. Ich blieb dann allein mit ihrer Tochter, die noch ganz wie ein Kind aussah, in der Wohnung. Sie hiess Matrjoscha. Die Mutter hatte sie lieb, schlug sie aber oft und schrie sie schrecklich an, wie es solche Menschen zu tun pflegen. Dieses Mädchen bediente mich und räumte bei mir

hinter der spanischen Wand auf. Ich erkläre, dass ich die Nummer des Hauses vergessen habe. Jetzt weiss ich nach Erkundigungen, dass das alte Haus abgebrochen worden ist und dass an Stelle von zwei oder drei alten Häusern ein neues, sehr grosses steht. Ich habe auch den Familiennamen meiner Kleinbürger vergessen (vielleicht habe ich ihn auch damals nicht gewusst). Ich erinnere mich nur, dass die Kleinbürgerin Stepanida, ich glaube, Michailowna hiess. Seiner erinnere ich mich nicht mehr. Ich denke, dass man, wenn man ordentlich suchen und die nötigen Erkundigungen bei der Petersburger Polizei einziehen wollte, die Spuren leicht auffinden könnte. Die Wohnung befand sich im Hofe, in einer Hausecke. Dies alles spielte sich in Juni ab. Das Haus war von hellblauer Farbe.

Einmal verschwand von meinem Tisch ein Federmesser, das ich gar nicht brauchte und das nur so herumlag. Ich sagte es der Wirtin, dachte aber dabei nicht im entferntesten, dass sie die Tochter mit Ruten züchtigen würde. Die Frau hatte aber soeben die Kleine wegen irgendeines verloren gegangenen Lumpens ausgeschimpft, und sogar an den Haaren gezerrt, weil sie sie im Verdacht hatte, ihn gestohlen zu haben. Als aber dieser selbe Lumpen sich unter dem Tischtuch fand, wollte die Kleine kein Wort des Vorwurfes sagen und blickte nur schweigend vor sich hin. Ich sah es und merkte mir bei dieser Gelegenheit zum ersten Mal das Gesicht der Kleinen, das ich bisher nur flüchtig mit den Blicken gestreift hatte. Sie war hellblond und hatte viele Sommersprossen, das Gesicht war gewöhnlich, es war aber viel Kindliches und Stilles, ausserordentlich Stilles darin. Der Mutter missfiel es, dass die Tochter ihr wegen der unverdienten Strafe kein Wort sagte, und hob über sie die Faust, schlug sie aber nicht. Da kam gerade die Geschichte mit meinem Federmesser. Die Frau wurde

wütend, weil sie das Kind zuerst ungerechterweise geschlagen hatte; sie lief zum Besen, riss mehrere Ruten heraus und züchtigte das Mädchen vor meinen Augen so, dass es rote Striemen bekam, obwohl das Kind schon beinahe zwölf Jahre alt war. Matrjoscha schrie während der Rutenstrafe nicht, wahrscheinlich, weil ich zugegen war, schluchzte aber sonderbar bei jedem Schlage. Dann schluchzte sie noch eine ganze Stunde später sehr laut. Vorher hatte sich aber dieses ereignet: im selben Augenblick, als die Wirtin sich zum Besen stürzte, um Ruten daraus zu reissen, fand ich das Federmesser auf meinem Bett, auf das es irgendwie vom Tische gefallen war. Mir kam sofort der Gedanke, es ihnen nicht zu sagen, damit die Kleine ihre Ruten bekomme. Dieser Entschluss war in mir augenblicklich gereift; in solchen Fällen stockt mir immer der Atem. Aber ich will dies alles in bestimmteren Worten berichten, damit nichts mehr verborgen bleibe.

Jede schändliche, masslos erniedrigende, gemeine und, vor allem, lächerliche Lage, in der ich mich in meinem Leben befand, erregte in mir immer neben einem grenzenlosen Zorn auch einen grenzenlosen Genuss. Ebenso war es auch in Augenblicken von Verbrechen und Lebensgefahr. Hätte ich etwas gestohlen, so würde ich beim Verüben des Diebstahls einen Rausch in der Erkenntnis der Tiefe meiner Gemeinheit empfunden haben. Ich liebte nicht die Gemeinheit (meine Vernunft blieb dabei immer intakt), aber mir gefiel der Rausch, den ich im schmerzvollen Bewusstsein meiner Niedrigkeit fand. Ebenso hatte ich diese selbe schändliche und tolle Empfindung, so oft ich an der Barriere in der Erwartung des Schusses eines Gegners stand, einmal war es ganz besonders stark. Ich gestehe, dass ich dieses Gefühl oft selbst suchte, denn es war für mich stärker als alle ähnlichen. Wenn ich eine Ohrfeige bekam (ich

bin in meinem Leben zweimal geohrfeigt worden), so hatte ich auch dann, trotz des schrecklichen Zornes, dasselbe Gefühl. Wenn ich aber dabei den Zorn zurückhielt, so übertraf der Genuss alles, was man sich vorstellen kann. Ich habe es noch keinem Menschen erzahlt, selbst andeutungsweise nicht, habe es immer als eine Schmach und Schande verheimlicht. Als man mich einmal in einer Petersburger Kneipe fürchterlich prügelte und an den Haaren herumzerrte, hatte ich dieses Gefühl nicht, sondern empfand nur, ohne betrunken zu sein, eine masslose Wut und wehrte mich gegen die Schläge. Hätte mich aber im Auslande jener französische Vicomte, der mich einmal geohrfeigt hat und dem ich dafür den Unterkiefer weggeschossen habe, bei den Haaren gepackt und niedergedrückt, so würde ich einen berauschenden Genuss und dabei vielleicht gar keinen Zorn empfunden haben. So schien mir damals.

Das alles sage ich, damit jedermann wisse, das dieses Gefühl mich niemals ganz gefangen nahm, und dasz ich vielmehr immer beim vollsten Bewusstseinblieb (alles beruhte ja auf dem Bewusstsein). Es bemächtigte sich meiner zwar bis zum Wahnsinn, oder sozusagen bis zum Trotz, aber niemals bis zur Bewusstlosigkeit. Wenn es in mir sogar in hellen Flammen stand, konnte ich es dennoch vollstandig beherrschen und selbst auf seinem höchsten Punkt zum Stillstand bringen, allein ich wollte es niemals zum Stillstand bringen. Ich bin überzeugt, das ich mein ganzes Leben wie ein Mönch leben könnte, trotz der tierischen Lüsternheit, mit der ich begabt bin und die ich auch in den anderen immer weckte. Wenn ich will, bin ich immer Herr meiner selbst. Ich erklare also, dass ich meine Verbrechen weder durch das Milieu noch durch Krankheiten zu rechtfertigen suche. Als die Exekution zu Ende war, steckte ich das Messer in meine Westentasche, ging, ohne ein Wort zu sagen,

aus dem Hause und warf es, als ich mich weit vom Hause entfernt hatte, auf die Strasse, damit es kein Mensch erfahre. Dann wartete ich zwei Tage ab. Die Kleine war, nachdem sie sich ausgeweint hatte, noch schweigsamer geworden; gegen mich hegte sieaber ich bin davon überzeugt, kein feindseliges Gefühl. Es war übrigens wohl auch einige Scham dabei, dass man sie auf diese Weise in meiner Gegenwart bestraft hatte. Aber auch für diese Schande machte sie, da sie noch eind Kind war, sicher nur sich selbst verantwortlich.

Damals, in diesen zwei Tagen steilte ich mir einmal die Frage, ob ich im Stande sei, einen gefassten Entschluss aufzugeben, und ich fühlte sofort, dass ich dazu wohl im Stande sei und es in jedem Augenblick tun könne. Urn jene Zeit trug ich mich auch mit Selbstmordgedanken herum, infolge einer krankhaften Gleichgültigkeit; ich weiss übrigens selbst nicht, warum. An einem dieser zwei oder drei Tage verübte ich (da ich unbedingt abwarten wollte, dass die Kleine alles vergesse), und wohl auch um mich von den mich verfolgenden Gedanken abzulenken, oder auch nur zum Spass, in meiner Pension einen Diebstahl. Es war der einzige Diebstahl meines Lebens.

In dieser Pension nisteten viele Leute. Unter anderem wohnte hier mit seiner Familie in zwei möblierten Zimmerchen ein Beämter von etwa vierzig Jahren, nicht dumm, von anständigem Aussehen, aber arm. Ich verkehrte mit ihm nicht, und er fürchtete die Gesellschaft, die mich dort umgab. Er hatte soeben seinen Gehalt von fünfunddreissig Rubel bekommen. Vor allem bewegte mich dazu, dass ich in jenem Augenblick tatsächlich Geld brauchte (obwohl ich nach vier Tagen welches mit der Post erhielt), so dass ich gleichsam aus wirklicher Not und nicht zum Spass den Diebstahl beging. Ich machte es frech und offen: ich trat einfach in sein Zim-

mer, als er, seine Frau und die Kinder in der anderen Kammer zu Mittag assen. Auf dem Stuhle dicht neben der Tür lag zusammengefaltet sein Uniformrock. Dieser Gedanke hatte mich schon im Korridor durchzuckt. Ich steckte die Hand in die Tasche des Rockes und zog ein Portemonnaie hervor. Der Beamte hörte aber das Geräusch und sah aus der Kammer heraus. Er hatte es, glaube ich, sogar gesehen, jedenfalls etwas davon; da er aber nicht alles gesehen hatte, so traute er natürlich seinen Augen nicht. Ich sagte, dass ich aus dem Korridor in sein Zimmer hineingeschaut hätte, um auf seine Wanduhr zu sehen. 'Sie steht', antwortete er, und ich ging hinaus.

Um jene Zeit trank ich viel und hatte in der Pension eine ganze Kumpanei, zu der auch Lebjadkin gehörte. Das Portemonnaie mit dem Kleingeld warf ich fort und behielt mir nur die Banknoten. Es waren zweiunddreissig Rubel, drei rote und zwei gelbe Scheine. Ich liess sofort einen roten Schein wechseln und Champagner bringen; dann schickte ich auch den anderen roten Schein wechseln und nach ihm den dritten. Nach etwa vier Stunden, es war schon Abend, fing mich der Beamte im Korridor ab.

'Nikolai Wsewolodowitsch, als Sie vorhin zu mir hereinkamen, haben Sie da nicht zufällig meinen Rock vom Stuhle geworfen?... Er lag neben der Tür'.

'Nein, ich kann mich nicht erinnern. Lag denn ein Rock da?'

'Gewiss.'

'Auf dem Fussboden?'

'Erst auf dem Stuhle und dann auf dem Fussboden.'

'Haben Sie ihn aufgehoben?'

'Gewiss'.

'Was wollen Sie dann noch?'

'Nun, in diesem Falle nichts....'

Er wagte nicht zuendezusprechen, wagte auch nicht, es jemand in der Pension zu erzählen, - so scheu sind oft diese Menschen. In der Pension hatten vor mir übrigens alle grosse Angst und einen tiefen Respekt. Später liebte ich es, ihm mit den Blieken zu begegnen, an die zwei Mal im Korridor. Bald wurde ich aber dessen überdrüssig.

Nach drei Tagen kehrte ich in die Gorochowaja zurück. Die Mutter war eben im Begriff, mit einem Pack Sachen fortzugehen; der Kleinbürger war natürlich nicht zu Hause; so blieben nur ich und Matrjoscha in der Wohnung. Die Penster standen offen. Im Hause wohnten lauter Handwerker, und den ganzen Tag hörte man in allen Stockwerken hämmern und singen. Wir waren schon eine Stunde zusammen. Matrjoscha sass in ihrer Kammer auf einem Schemel mit dem Rücken zu mir und machte etwas mit einer Nadel. Plötzlich fing sie leise zu singen an, sehr leise, wie sie es manchmal zu tun pflegte. Ich zog die Uhr aus-der Tasche, es war zwei. Mein Herz fing an zu klopfen. Ich stand auf und schlich mich an sie heran. Sie hatten auf den Fensterbrettern viele Geranientöpfe stehen, und die Sonne schien schrecklich grell herein. Ich setzte mich leise auf den Boden neben sie. Sie fuhr zusammen und erschrak im ersten Augenblick furchbar und sprang auf. Ich nahm ihre Hand und küsste sie leise; dann zwang ich sie wieder auf den Schemel und fing an, ihr in die Augen zu schauen. Dass ich ihr die Hand geküsst hatte, kam ihr als einem Kinde plötzlich komisch vor, aber das dauerte nur eine Sekunde, denn sie sprang gleich wieder auf, diesmal so sehr erschrocken, dass ihr durchs Gesicht ein Krampf lief. Sie sah mich mit entsetzlich unbeweglichen Augen an, ihre Lippen zuckten, als wolle sie weinen, aber sie schrie dennoch nicht auf. Ich küsste ihr wieder die Hand und nahm sie auf den Schoss. Da

rückte sie plötzlich mit ganzem Körper weg und lachelte wie vor Scham, es war aber ein eigentümliches schiefes Lächeln. Ihr ganzes Gesicht glühte vor Scham. Ich flüsterte ihr immer etwas zu, wie betrunken. Schliesslich geschah etwas so Seltsames, was ich niemals vergessen werde und was mich in Erstaunen setzte: die Kleine umschlang meinen Hals mit den Armen und fing plötzlich selbst an, mich wahnsinnig abzuküssen. Ihr Gesicht drückte vollkommenes Entzücken aus. Ich war nahe dabei, aufzustehen und wegzugehen, - so unangenehm war es mir an dem kleinen Geschöpf, aus Mitleid, das ich plötzlich spürte.

Als alles zuende war, wurde sie verlegen. Ich versuchte gar nicht, ihr etwas auszureden, und liebkoste sie nicht mehr. Sie sah mich an und lächelte scheu. Ihr Gesicht kam mir auf einmal dumm vor. Schliesslich bedeckte sie das Gesicht mit den Händen und stellte sich unbeweglich in die Ecke, mit dem Gesicht zur Wand. Ich fürchtete, sie würde wieder wie vorhin erschrecken und ging schweigend aus dem Hause.

Ich glaube, sie hat das Vorgefallene zuletzt mit Todesgrauen als etwas grenzenlos Hässliches aufgenommen. Trotz der russischen unflätigen Schimpfworte und aller sonderbaren Gespräche, die sie von den Windeln an gehört haben musste, bin ich vollkommen davon überzeugt, dass sie nichts davon verstand. Zuletzt hatte sie sicher den Eindruck, ein ungeheures Verbrechen begangen zu haben, an dem sie die Todsünde trüge, als hätte sie ‘Gott ermordet’.

In der folgenden Nacht hatte ich die Prügelei in der Kneipe, die ich schon flüchtig erwähnt habe. Aber ich erwachte am nächsten Morgen in meiner Pension; Lebjadkin hatte mich heimgebracht. Mein erster Gedanke nach dem Erwachen war: ob sie es gesagt hatte oder nicht. Es war der Augenblick einer wirklichen

Angst, wenn auch keiner allzu grossen. Ich war sehr heiter an jenem Morgen und ungewöhnlich gut gegen alle, und die ganze Kumpanei war mit mir sehr zufrieden. Ich verliess sie aber und ging in die Gorochowaja. Ich traf sie schon unten im Flur. Sie kam eben aus dem Laden, wohin man sie nach Cichorie geschickt hatte. Als sie mich erblickte, schoss sie in unsagbarer Angst die Treppe hinauf. Als ich eintrat, hatte ihr die Mutter bereits eine Ohrfeige gegeben, weil sie 'wie verrückt' in die Wohnung gestürzt sei, und das verdeckte die wahre Ursache ihres Schreckens. Also war vorläufig alles ruhig. Sie hatte sich irgendwohin verkrochen und kam, während ich in der Wohnung war, nicht zum Vorschein. Ich blieb eine Stunde da und ging.

Gegen Abend fühlte ich wieder Angst, aber schon unvergleichlich stärker. Natürlich hatte ich alles leugnen können, aber man könnte mir das Verbrechen dennoch nachweisen, und mir schwebte schon das Zuchthaus in Siberien vor. Ich habe in meinem ganzen Leben ausser diesem einen Fall, weder vorher, noch nachher Angst gehabt. Am allerwenigsten vor Siberien, obwohl ich schon mehr als einmal verschickt werden konnte. Diesmal war ich aber wirklich erschrocken und empfand eine wirkliche Angst, ich weiss selbst nicht warum, zum erstenmal in meinem Leben, ein sehr qualvolles Gefühl. Ausserdem überkam mich am Abend in meiner Pension ein solcher Hass gegen sie, dass ich mich entschloss, sie zu töten. Mein Hass beruhte vor allen Dingen auf der Erinnerung an ihr Lächeln. In mir wuchs eine Verachtung, verbunden mit einem grenzenlosen Abscheu, bei der Erinnerung daran, wie sie sich nach dem Vorgefallenen in die Ecke gestürzt und das Gesicht mit den Händen bedeckt hatte; meiner bemächtigte sich eine unbeschreibliche Wut, darauf folgte ein Schüttelfrost, und als ich gegen Morgen Fieber bekam, fühlte ich

wieder Angst, diesmal mit einer solchen Qual, wie ich sie vorher nie gekannt habe. Ich hasste aber nicht mehr das Mädchen, jedenfalls erreichte der Hass nicht mehr den Paroxysmus wie am Abend. Ich habe bemerkt, dass eine grosse Angst den Hass und Rachedurst vollkommen vertreibt.

Ich erwachte gegen Mittag, gesund, und wunderte mich sogar über die Kraft meiner gestrigen Eindrücke. Ich war jedoch schlechter Laune und musste, trotz meines Abscheus, wieder in die Gorochowaja gehen. Ich erinnere mich noch, dass ich damals ein grosses Verlangen spürte, unterwegs einen Streit mit irgendjemand zu haben, aber nur einen ernsthaften. Als ich in die Gorochowaja kam, traf ich in meinem Zimmer Nina Ssaweljewna an, das Dienstmädchen, das schon seit etwa einer Stunde auf mich wartete. Dieses Mädchen liebte ich gar nicht, und sie hatte darum ein wenig gefürchtet, dass ich ihr wegen des unerwarteten Besuches zürnen würde. Aber ich freute mich plötzlich, sie bei mir zu sehen. Sie war gar nicht übel, aber bescheiden und hatte Manieren, wie sie den Kleinbürgern gefallen, so dass meine Wirtin sie mir schon seit langem lobte. Ich traf sie beide beim Kaffeetrinken an; meine Wirtin war mit der angenehmen Unterhaltung ausserordentlich zufrieden. In der Ecke ihrer Kammer bemerkte ich Matrjoscha. Sie stand da und sah ihre Mutter und den Besuch regungslos an. Als ich eintrat, versteckte sie sich nicht mehr wie damals und lief auch nicht davon. Mir schien bloss, dass sie sehr abgemagert sei und Fieber habe. Ich war freundlich zu Nina und schloss die Tür zu der Wirtin, was ich schon lange nicht getan hatte, so dass Nina sehr erfreut wegging. Ich begleitete sie selbst hinaus und kam dann zwei Tage nicht mehr in die Gorochowaja. Es langweilte mich schon. Ich hatte

mich entschlossen, allem ein Ende zu machen, die Wohnung zu kündigen und Petersburg zu verlassen.

Als ich aber kam, um die Wohnung zu kündigen, traf ich die Wirtin in Unruhe und Kummer an: Matrjoscha war schon den dritten Tag krank, hatte jede Nacht Fieber und phantasierte. Natürlich fragte ich, worüber sie phantasiere (wir sprachen ganz leise in meinem Zimmer), und die Wirtin flüsterte mir zu, es seien ‘schreckliche Dinge’: ‘sie hatte Gott ermordet’. Ich schlug ihr vor, auf meine Kosten einen Arzt zu holen, aber sie wollte es nicht: ‘So Gott will, wird es auch so vorübergehen; sie liegt ja auch nicht immer zu Bett, am Tage geht sie aus und ist sogar vorhin unten im Laden gewesen.’ Ich entschloss mich, Matrjoscha allein anzutreffen, und da mir die Wirtin verraten hatte, dass sie gegen fünf Uhr auf der Petersburger Seite zu tun habe, nahm ich mir vor, am Abend wiederzukommen.

Ich ass in einem Gasthause zu Mittag. Punkt fünf und ein Viertel kam ich wieder. Ich pflegte die Wohnung immer mit meinem eigenen Schlüssel zu öffnen. Ausser Matrjoscha war niemand da. Sie lag in der Kammer hinter der spanischen Wand, und ich sah, wie sie herausblickte; aber ich tat so, als merkte ich es nicht. Alle Fenster standen offen. Die Luft war warm, es war sogar heiss. Ich ging eine Weile auf und ab und setzte mich dann aufs Sofa. Ich erinnere mich noch an alles bis zum letzten Augenblick. Es verschaffte mir einen ausgesprochenen Genuss, Matrjoscha nicht anzusprechen, sondern sie verschmachten zu lassen, ich weiss selbst nicht warum. Ich wartete eine ganze Stunde, und plötzlich sprang sie selbst hinter der spanischen Wand heraus. Ich hörte, wie ihre beiden Sohlen auf den Boden stiessen, als sie aus dem Bette sprang, dann recht schnelle Schritte, und da stand sie schon an der Sch welle meines Zimmers. Sie stand da und sah mich schweigend an. Ich

war so gemein, dass mein Herz vor Freude darüber erzitterte, dass ich mich beherrscht und abgewartet hatte, dass sie den ersten Schritt mache. In diesen Tagen, als ich sie seit damals kein einziges Mal in der Nähe gesehen hatte, war sie wirklich entsetzlich abgemagert. Ihr Gesicht war wie ausgetrocknet, und der Kopf sicher heiss. Die Augen waren gross geworden und sahen mich unverwandt an, mit einer stumpfen Neugier, wie es mir anfangs vorkam. Ich sass da, sah sie an und rührte mich nicht. Da spürte ich wieder Hass. Aber ich merkte sehr bald, dass sie mich gar nicht furchtete, höchstwahrscheinlich war es das Fieber. Aber es war auch kein Fieber. Sie fing plötzlich an, mir sehr schnell mit dem Kopfe zuzunicken, wie es naive Menschen ohne Manieren zu tun pflegen, wenn sie jemand etwas vorwerfen; plötzlich erhob sie gegen mich ihre kleine Faust und begann mir, ohne naher zu kommen, zu drohen. Im er-sten Augenblick erschien mir diese Bewegung komisch, aber dann konnte ich sie nicht ertragen. Ihr Gesicht drückte solche Verzweiflung aus, wie man sie im Gesicht eines Kindes unmöglich sehen kann. Sie schwang immer ihre kleine Faust drohend gegen mich und nickte vorwurfsyoll mit den Kopf. Ich stand auf, rückte erschrocken zu ihr heran und begann vorsichtig, freundlich und nicht allzu laut zu sprechen, merkte aber, dass sie mich nicht verstehen würde. Dann bedeckte sie plötzlich das Gesicht genau wie damals schnell mit beiden Handen, ging weg und steilte sich ans Fenster mit dem Rücken zu mir. Ich kehrte in mein Zimmer zurück und setzte mich ebenfalls ans Fenster. Ich kann unmöglich begreifen, warum ich damals nicht weggegangen sondernge-blieben bin, als wartete ich auf etwas.. Bald hörte ich wieder ihre schnellen Schritte: sie trat durch die Tür auf die hölzerne Galerie, von der die Treppe hinunterführte, ich aber lief sofort zu meiner Türe, machte sie etwas auf

und konnte noch sehen, wie Matrjoscha in die winzige Kammer ging, die an einen Hühnerstall erinnerte und sich neben einem anderen Ort befand. Ein interessanter Gedanke ging mir plötzlich durch den Sinn. Ich kann auch heute nicht begreifen, warum er mir zuerst in den Sinn kam; folglich ging alles darauf hinaus. Ich schloss die Türe und setzte mich wieder ans Fenster. Natürlich dürfte ich dem Gedanken, der mich durchzuckte, noch nicht glauben; 'aber immerhin'... (ich erinnere mich an alles, mein Herz klopfte sehr stark).

Nach einer Minute sah ich auf die Lïhr und merkte mir so genau als möglich die Zeit. Wozu ich diese Genauigkeit brauchte, weiss ich nicht, aber ich hatte die Kraft, es zu tun und wollte mir in jenem Augenblick überhaupt alles merken. So erinnere ich mich an alles, was ich mir gemerkt hatte, und sehe es deutlich vor Augen. Der Abend rückte heran. Lïeber mir summte eine Fliege, die sich mir immer wieder aufs Gesicht setzte. Ich fing sie ein, hielt sie eine Weile in den Fingern und liess sie dann zum Fenster hinaus. Linten fuhr gerauschvoll ein Wagen in den Hof. Sehr laut (und zwar schon seit langem) sang ein Handwerker, ein Schneider, im Fenster in einem Winkel des Hof es sein Lied. Er sass bei der Arbeit, und ich konnte ihn sehen. Es fiel mir ein, dass, da mich niemand gesehen hatte, als ich ins Tor einge-treten und die Treppe hinauf gegangen war, - es auch natürlich gar nicht nötig sei, dass mir jemand begegne, wenn ich hinuntergehn würde; so rückte ich meinem Stuhl vorsichtig vom Fenster weg, damit mich die Hausbewohner nicht sehen. Ich griff nach einem Buch, legte es aber weg und fing an, eine winzige rote Spinne auf einem Geranienblatt zu beobachten; darin fand ich Vergessen. Ich erinnere mich an alles bis zum letzten Augenblick. Plötzlich zog ich wieder die Lïhr aus der Tasche. Es

waren genau zwanzig Minuten vergangen, seitdem sie das Zimmer verlassen hatte. Meine Hypothese erschien immer wahrscheinlicher. Aber ich entschloss mich, noch genau eine viertel Stunde zu warten. Mir kam auch der Gedanke, dass sie schon zurückgekehrt sei und ich es vielleicht überhört habe; aber es konnte nicht sein: es herrschte eine Grabesstille, und ich konnte das Summen jeder Fliege horen. Plötzlich klopfte mir wieder das Herz. Ich zog die Uhr: es fehlten noch drei Minuten; ich wartete sie ab, obwohl mein Herz so klopfte, dass es weh tat. Da erhob ich mich, setzte den Hut auf, knöpfte den Mantel zu und sah mich im Zimmer um, ob nicht irgendwelche Spuren meiner Anwesenheit geblie-ben seien. Ich steilte den Stuhl naher ans Fenster, wie er früher gestanden hatte. Schliesslich öffnete ich leise die Tür, schloss sie mit meinem Schlüssel ab und ging zu der Kammer. Die Tür war angelehnt, aber nicht ge-schlossen; ich wusste, dass sfe sich gar nicht absperren liess, wollte aber nicht öffnen, sondern steilte mich nur auf die Fussspitzen und blickte durch eine Ritze hinein. In dem Augenblick, als ich mich auf die Fussspitzen steilte, erinnerte ich mich, dass ich, als ich am Fenster gesessen und die kleine rote Spinne beobachtet, schon daran gedacht hatte, wie ich mich auf die Fussspitzen stellen und mein Auge an die Ritze drücken werde. In-dem ich hier dieses kleine Detail eintrage, will ich unbe-dingt beweisen, bis zu welchem Grade ich meiner geistigen Fahigkeiten machtig war und dass ich alles verantworte. Ich sah lange durch die Ritze, denn es war darin sehr dunkel, aber doch nicht ganz dunkel, so dass ich schliesslich das sah, was ich wollte...

Endlich entschloss ich mich fortzugehen. Auf derTrep-pe traf ich niemand. Nach etwa drei Stunden saszen wir alle ohne Röcke in der Pension beisammen, tranken Tee und spielten mit alten Karten; Lebjadkin las Verse vor.

Man erzählte sehr viel; zufällig waren es lauter gelun-gene und komische Erzählungen und nicht so dumme wie immer. Auch Kirillow war damals da. Niemand trank, obwohl eine Flasche Rum auf dem Tische stand; nur Lebjadkin allein machte von ihr Gebrauch.

Prochor Malow bemerkte, dass ‘wenn Nikolai Wse-wolodowitsch zufrieden sei und keine Grillen fange, auch alle andern lustig seien und klug sprechen’. Ich merkte mir dies schon damals, folglich war ich damals lustig, zufrieden und fing keine Grillen. Das war aber nur ausserlich so. Aber ich erinnere mich gewusst zu haben, dass ich ein niedriger und gemeiner Feigling bin, weil ich mich so über meine Befreiung freute, und niemals mehr edel sein werde.

Aber schon gegen elf kam die kleine des Hausknechtes aus der Gorochowaja zu mir mit der Nachricht von der Wirtin gelaufen, dass Matrjoscha sich erhängt habe. Ich ging mit der Kleinen mit und sah, dass die Wirtin selbst nicht wusste, weshalb sie nach mir geschickt hatte. Sie schrie und warf sich hin und her, es war eine Menge Leute da, auch die Polizei. Ich blieb eine Weile und ging dann weg.

Man belästigte mich wahrend der ganzen Zeit fast gar nicht und steilte an mich nur die notwendigsten Fragen. Aber ausser dem, dass das Kind krank gewesen sei und phantasiert habe, so dass ich vorgeschlagen hatte, auf meine Kosten einen Arzt zu holen, sagte ich nichts aus. Man fragte auch etwas wegen des Federmessers; ich sagte, die Wirtin hatte sie deswegen mit Ruten gezüch-tigt, aber das habe nichts auf sich. Dass ich am Abend dagewesen war, wusste niemand.

Acht Tage lang ging ich nicht hin. Ich kam wieder vor-bei, als man sie schon längst beerdigt hatte, um die Wohnung zu kündigen. Die Wirtin weinte noch immer, machte sich aber schon wieder wie früher mit ihren

Lumpen und der Näharbeit zu schaffen. ‘Ich habe sie damals wegen Ihres Messers so gekränkt,’ sagte sie mir, aber ohne grossen Vorwurf. Ich rechnete mit ihr ab unter dem Vorwande, dass ich doch in dieser Wohnung nicht länger bleiben könne, um Nina Ssawel-jewna zu empfangen. Zum Abschied lobte sie die Nina Ssaweljewna noch einmal. Ich schenkte ihr fünf Rubel ausser dem, was ich für die Wohnung schuldete.

Vor allen Dingen langweilte mich das Leben zum Ver-rücktwerden. Den Vorfall in der Gorochowaja hatte ich, nachdem die Gefahr vorüber war, gänzlich ver-gessen, ebenso wie alle anderen Erlebnisse jener Zeit, wenn ich mich nicht nach einiger Zeit mit Wut daran erinnerte, wie feige ich damals war.

Ich liess meine Wut an jedem aus, an dem ich nur konnte. Um jene Zeit kam mir, aber nicht aus irgend-einem bestimmten Grunde, der Gedanke, mein Leben irgendwie zu verunstalten, und zwar möglichst abscheu-lich. Schon vor einem Jahre hatte ich mich einmal er-schiessen wollen; nun bot sich mir etwas Besseres.

Als mein Bliek einmal auf die lahme Mar ja Timofejewna Lebjadkina nel, die uns in unseren Zimmern manchmal bediente und die damals noch nicht verrückt, sondern bloss eine begeisterte Idiotin war, heimlich in mich ver-liebt (wie es die unsrigen ausgekundschaftet hatten), fasste ich den plötzlichen Entschluss, sie zu heiraten. Der Gedanke an die Verheiratung Stawrogins mit die-sem letzten aller Geschöpfe reizte meine Nerven. Etwas Hasslichereswar nicht auszudenken. Jedenfallsheiratete ich sie nicht nur ‘wegen einer Wette nach einem Trink-gelage’. Der Trauung wohnten Kirillow und Pjotr Werchowensky bei, der zufallig in Petersburg war; dann auch Lebjadkin selbst und Prochor Malow (jetzt ist er tot). Sonst erfuhr niemand etwas davon, diese gaben wir aber das Wort zu schweigen. Dieses Schwei-

gen kam mir immer als eine Gemeinheit vor, aber es ist bis heute noch nicht verletzt, obwohl ich die Möglichkeit hatte, es publik zu machen; jetzt gebe ich es mit allem anderen bekannt.

Nach der Trauung fuhr ich in die Provinz zu meiner Mutter. Ich fuhr zur Zerstreuung. In unserer Stadt liess ich den Eindruck zurück, dass ich verrückt sei, einen Eindruck, der auch heute noch besteht und mir zweifellos schadet, was ich weiter erklären werde. Dann fuhr ich ins Ausland und blieb dort vier Jahre.

Ich war im Orient, auf dem Berge Athos, wo ich Abend-gottesdiensten von acht Stunden Dauer stehend beiwohnte, in Aegypten, hielt mich in der Schweiz auf, war sogar auf Island; und absolvierte ein ganzes Jahr in Göttingen. Im letzten Jahr befreundete ich mich mit einer vornehmen russischen Familie in Paris und mit zwei russischen jungen Mädchen in der Schweiz. Vor zwei Jahren ging ich einmal in Frankfurt an einer Schreibwarenhandlung vorbei und sah zwischen den zum Verkauf ausgestellten Photographien das Bild eines hübsch gekleideten kleinen Mädchens, das aber grosse Aehnlichkeit mit Matrjoscha hatte. Ich kaufte mir sofort das Bild und legte es, ins Hotel zurückgekehrt, auf den Kaminsims. Hier blieb es an die acht Tage unberührt liegen, ich sah es kein einziges Mal an, und als ich Frank-furt verliess, vergass ich es mitzunehmen.

Ich trage dies ein, um zu zeigen, in welchem Masse ich Gewalt über meine Erinnerungen hatte und wie gefühl-los ich gegen sie geworden war. Ich wies sie alle als ganze Masse zurück, und die ganze Masse verschwand gehorsam, sobald ich es nur wollte. Es war mir immer langweilig, an das Vergangene zu denken, und ich konnte auch niemals vom Vergangenen sprechen, wie es fast alle Menschen tun, umsomehr als es mir, wie alles, was mit mir zusammenhing, verhasst war. Was

aber Matrjoscha betrifft, so habe ich sogar ihr Bild auf dem Kaminsims vergessen. Als ich im vorigen Jahre, im Frühling durch Deutschland reiste,. verpasste ich aus Zerstreutheit eine Station, auf der ich umsteigen musste, um mein Reiseziel zu erreichen, und kam so auf eine andere Strecke. Man setzte mich auf der folgenden Station aus dem Zuge; es war die dritte Nachmittags-stunde, der Tag war heiter. Es war ein kleines deutsches Stadtchen. Man zeigte mir einen Gasthof. Ich musste warten. Der nächste Zug ging erst um elf Uhr abends. Ich freute mich sogar über das Abenteuer, denn ich hatte keine Eile. Der Gasthof war klein und schlecht, lag aber ganz im Grünen und von Blumenbeeten umge-ben. Ich bekam ein enges Zimmerchen. Ich ass gut zu Mittag und schlief, da ich die ganze Nacht unterwegs gewesen war, um vier Uhr nachmittags prachtvoll ein. Ich hatte einen für mich durchaus unerwarteten Traum, dergleichen hatte ich noch nie geträumt. In der Dresdner Galerie hängt ein Bild von Claude Lorrain, das nach dem Katalog, glaube ich, ‘Acis und Galatea’ heiszt; ich pflegte es aber, ich weiss selbst nicht warum, ‘Goldenes Zeitalter’ zu nennen. Ich hatte es auch schon früher gesehen und es mir vor drei Tagen, als ich durch Dresden kam, wieder gemerkt. Ich war sogar eigens zu diesem Zweck in die Galerie gegangen um es zu sehen; vielleicht hatte ich auch nur wegen dieses Bildes den Abstecher nach Dresden gemacht. Dieses Bild sah ich nun im Traume, aber nicht als ein Gemälde, sondern als eine Wirklichkeit.

Es war ein Winkel der griechischen Archipel; freund-liche, blaue Wellen, Insein und Felsen, ein blühender Strand, ein zauberhaftes Panorama in der Ferne, eine untergehende lockende Sonne - mit Worten kann man es gar nicht wiedergeben. Hier hat sich die euro-paische Menschheit ihre Wiege gedacht, hierher ver-

setzte sie die ersten Szenen der Mythologie, hier war ihr irdisches Paradies... Hier lebten herrliche Menschen. Beim Erw,achen und Einschlafen waren sie gleich glücklich und unschuldig; die Gehölze wieder-hallten von ihren freudigen Liedern, der grosse lieber-fluss unverbrauchter Kräfte wandelte sich in Liebe und einfaltige Freude. Die Sonne übergoss mit ihren Strah-len diese Insein und das Meer und freute sich über ihre schonen Kinder. Ein herrlicher Traum, eine erhabene Tauschung! Ein Traum, unwahrscheinlicher als alle, die die Menschheit je gehabt, dem sie aber ihr ganzes Leben lang alle ihre Kräfte hingab, dem sie alles opferte, dem zuliebe ihre Propheten an Kreuzen starben und getötet wurden, ohne den die Völker nicht leben wollen werden und selbst nicht sterben können. Diese ganze Empfin-dung durchkostete ich gleichsam in diesem Traume; ich weiss nicht genau, was ich alles träumte, aber die Felsen und das Meer und die schrägen Strahlen der unter-gehenden Sonne glaubte ich auch dann noch zu sehen, als ich erwachte und die Augen öffnete, die zum ersten Male' in meinem Leben voller Tränen waren. Das Gefühl einer mir noch unbekannten Freude durchdrang mein Herz so, dass es sogar weh tat. Es war schon Abend; ins Fenster meines kleinen Zimmers drang durch das Grün der auf dem Fensterbrett stehenden Blumen-stöcke eine ganze Garbe greller, schrager Strahlen der untergehenden Sonne, die mich mit ihrem Lichte über-flutete. Ich beeilte mich, die Augen wieder zu schliessen, als wollte ich den entschwundenen Traum zurückrufen, aber inmitten des unsagbar grellen Lichtes sah ich plötzlich einen winzigen Punkt. Dieser Punkt fing plötzlich an, Gestalt anzunehmen, und plötzlich sah ich vor mir eine winzige rote Spinne. Ich erinnerte mich ihrer sofort, wie sie auf dem Geraniumblatt gesessen, als die Strahlen der untergehenden Sonne ebensohereinfluteten. Etwas

bohrte sich in mich, ich erhob mich und setzte mich aufs Bett...

(Das ist alles, wie es damals geschah!)

Ich sah vor mir - (oh, nicht im Wachen! wenn es doch eine wirkliche Vision gewesen ware!) - ich sah Ma-trjoscha, abgemagert, mit fiebernden Augen, genau so wie damals, als sie bei mir auf der Schwelle stand, mir zunickte und ihr kleines Fäustchen gegen mich erhob. Mir ist noch nichts so qualvoll erschienen! Die elende Verzweiflung eines hilflosen Geschöpfs mit noch unfer-tigem Verstand, das mir drohte (womït? was hatte es mir tun können? mein Gott!), das aber natürlich nur sich allein anklagte! Dergleichen hatte ich noch nie erlebt. Ich sass bis zum spaten Abend da, ohne mich zu ruhren und dachte nicht an die Zeit. Ob man das Ge-wissensbisse oder Reue nennt, weiss ich nicht und könnte es auch jetzt nicht sagen. Unerträglich ist mir aber nur dieses eine Bild, wie sie an der Schwelle mit der erhobenen und drohenden kleinen Faust gestanden hatte, nur ihr damaliges Aussehen, nur jener Augenblick, nur das Nicken mit dem Kopfe. Das ist es, was ich nicht ertragen kann, denn es erscheint mir auch jetzt noch jeden Tag. Es erscheint nicht von selbst, sondern ich rufe es selbst, und es ist mir unmöglich, es nicht zu rufen, obwohl ich damit nicht leben kann. Oh, wenn ich sie doch nur einmal im Wachen sehen könnte, und sei es auch nur in einer Halluzination!

Warum erregt keine der anderen Erinnerungen meines Lebens in mir etwas Aehnliches? - ich hatte aber ihrer viele, die vor dem Gerichtsstuhle der Menschen noch schlimmer erscheinen mögen. Höchstens den Hass, der aber von meiner jetzigen Lage hervorgerufen ist; früher konnte ich ihn aber kaltblütig vergessen und von mir weisen.

Nachher trieb ich mich fast ein ganzes Jahr herum und

bemühte mich, eine Beschäftigung zu finden. Ich weiss, dass ich Matrjoscha auch jetzt von mir weisen könnte, wenn ich es wollte. Ich bin noch immer vollständig Herr meines Willens, genau wie früher. Das ist aber die Sache, dass ich es niemals habe tun wollen, es selbst nicht will und auch nicht wollen werde. So wird es bleiben, bis ich wahnsinnig werde.

Zwei Monate später, in der Schweiz, überkam mich wieder solch ein Anfall von Leidenschaft, wie ich sie nur einst, in der ersten Zeit erfahren hatte. Ich fühlte eine schreckliche Versuchung zu einem neuen Ver-brechen, und zwar zu Bigamie (denn ich bin schon ver-heiratet); aber ich floh davon auf Rat eines anderen Mädchens, dem ich alles eröffnet und sogar gestanden hatte, dass ich jene, die ich so begehrte, gar nicht liebte und auch niemals lieben können würde. - Dieses neue Verbrechen würde mich ausserdem niemals von Matr-joscha erlösen.

So entschloss ich mich denn, diese Blätter drucken zu lassen und in dreihundert Exemplaren nach Russland einzuführen; wenn die Zeit kommt, schicke ich sie der Polizei und den lokalen Behörden; gleichzeitig schicke ich sie an die Redaktionen aller Zeitungen mit der Bitte um Veröffentlichung und an die vielen Leute in Peters-burg und ganz Russland, die mich kennen. Gleichzeitig wird es im Auslande in Uebersetzung erscheinen. Ich weiss, dass man mich juristisch vielleicht nicht behelli-gen wird, jedenfalls nicht fühlbar; ich klage mich selbst an und habe keinen anderen Ankläger; ausserdem gibt es gar keine oder nur sehr wenige Beweise. Schliesslich hat sich überall die Ansicht festgesetzt, dass ich geistes-gestört sei, und meine Verwandten werden sich das zunutze machen und jede für mich gefährliche juristische Verfolgung im Keime ersticken. Das erkläre ich u. A., um zu zeigen, dass ich jetzt bei vollem Verstand bin und

meine Lage wohl begreife. Mir bleiben aber diejenigen, die alles wissen werden; sie werden auf mich sehen, und ich auf sie. Ich will, dass alle auf mich sehen. Ob es mich erleichtern wird, weiss ich nicht. Ich greife danach als nach dem letzten Mittel.

Noch einmal: wenn man bei der Petersburger Polizei orden tlich nachfor sehen wollte, so könntemanvielleicht alles finden. Die-Kleinburger können auch jetzt noch in Petersburg leben. Auf das Haus wird man sich natürlich besinnen. Es war hellblau. Ich aber werde nirgends ver-reisen und mich einige Zeit (ein Jahr oder zwei) ständig in Skworeschniki, dem Gute meiner Mutter aufhalten. Wenn man mich aber ruft, will ich überall erscheinen.

NIKOLAI STAWROGIN

Neuntes kapitel

Das Lesen dauerte etwa eine Stunde. Tichon las lang-sam und überflog vielleicht einige Stellen zweimal. Staw-rogin sass die ganze Zeit schweigend und unbeweglich. Seltsam: der Ausdruck von Ungeduld, Zerstreutheitund einer Art Delirium, den sein Gesicht diesen ganzen Mor-gen gezeigt hatte, war fast ganz verschwunden und hatte dem Ausdruck von Ruhe und einer Art Aufrichtig-keit Platz gemacht, was ihm ein fast würdiges Aussehen verlieh. Tichon nahm die Brille ab, wartete eine Weile, richtete schliesslich auf ihn seinen Bliek und begann als erster mit einiger Vorsicht:

‘Könnte man nicht in diesem Dokument einiges korri-gieren?

Wozu? Ich habe es aufrichtig geschrieben,’ antwortete Stawrogin.

‘Ein wenig den Stil...’

‘Ich vergass Sie darauf aufmerksam zu machen,’ sagte

er schnell und scharf, sich mit dem ganzen Rumpf ver-heugend, ‘dass alle Ihre Worte vergebens sein werden; ich werde meine Absicht nicht aufgeben; bemühen Sie sich nicht, sie mir auszureden. Ich werde es veröffent-lichen.’

‘Sie haben nicht versaumt, mir es schon vorher, vor dem Lesen zu sagen.’

‘Ganz gleich,’ unterbrach ihn Stawrogin scharf, ‘ich wiederhole noch einmal: wie gross auch die Kraft Ihrer Einwande sein mag, ich werde meine Absicht nicht aufgeben. Merken Sie sich auch, dass ich Sie mit dieser ungeschickten oder geschickten Wendung - denken Sie sich, was Sie wollen - provozieren will, damit Sie schneller mit Ihren Einwanden und Bitten kommen’.

‘Ich könnte Ihnen gar nichts einwenden und noch viel weniger Sie bitten, dass Sie Ihre Absichten aufgeben. Diese Idee ist gross, und der christliche Gedanke kann gar nicht vollstandiger zum Ausdruck kommen. Die Reue kann gar nicht weiter als zu der wunderbaren Tat, die Sie planen, gehen, wenn es nur...’

‘Wenn was?’

‘Wenn es nur wirklich Reue und ein christlicher Gedanke ware.’

‘Ich habe es aufrichtig geschrieben.’

‘Sie wollen anscheinend sich selbst mit Absicht roher hinstellen, als es Ihr Herz möchte....’, fuhr Tichon immer kühner fort. Das ‘Dokument’ hatte auf ihn wohl einen starken Eindruck gemacht.

‘Mich hinstellen? - Ich wiederhole: ich will mich als nichts “hinstellen” und am allerwenigsten Komödie spielen.’

Tichon senkte schnell den Bliek.

‘Dieses Dokument kommt direkt aus dem Bedürfnis eines tötlich verwundeten Herzens, - ich verstehe Sie

doch richtig?' sagte er eindringlich mit ungewöhn-lichem Feuer. 'Ja, es ist die Reue und das natürliche Bedürfnis nach Reue, das Sie besiegt hat, und Sie haben einen grossen Weg betreten, einen unerhörten Weg. Aber Sie scheinen schon im Voraus alle zu hassen und zu verachten, die das hier Beschriebene lesen werden, und sie zum Kampfe herauszufordern. Wenn Sie sich nicht schamen, das Verbrechen zu gestehen, warum schamen Sie sich dann der Reue?'

'Ich schame mich?'

'Sie schamen sich und fürchten.'

'Ich fürchte mich?'

'Bis zur Todesangst. Sollen sie nur auf mich sehen, sagen Sie; nun, und Sie selbst, wie werden Sie auf sie sehen? Gewisse Stellen Ihrer Schilderung sind durch den Stil unterstrichen; Sie scheinen Ihre Psychologie zu bewundern, und klammern sich an jede Kleinigkeit, nur um den Leser durch die Gefühllosigkeit in Erstau-nen zu setzen, die Ihnen gar nicht eigen ist. Was ist es denn, wenn nicht eine hochmütige Herausforderung des Schuldigen an den Richter?'

' Wo ist denn die Herausforderung? Ich habe ja alle persönlichen Betrachtungen ausgeschaltet.'

Tichon sagte nichts. Seine blassen Wangen röteten sich sogar.

'Lassen wir das,' brach Stawrogin scharf ab. 'Ge-statten Sie auch mir, eine Frage zu stellen: wir sprechen schon fünf Minuten darüber (er wies mit einer Kopfbe-wegung auf die Blatter), und ich sehe an Ihnen keinerlei Ausdruck von Abscheu oder Scham.... Sie scheinen nicht heikel zu sein....'

Er kam nicht wetter.

'Ich will vor Ihnen nichts verheimlichen: ich entsetzte mich vor der grossen müssigen Kraft, die mit Absicht zu Gemeinheiten verschwendet worden ist. Und was

das Verbrechen selbst betrifft, so begehen viele dieselbe Sünde, leben aber in Frieden mit ihrem Gewissen und in Ruhe und sehen es sogar als unvermeidliche Ver-gehen der Jugend an. Es gibt auch Greise, die ebenso sündigen, sogar mit Genuss. Die ganze Welt ist voll solcher Schrecken. Sie haben aber die ganze Tiefe erkannt, was in diesem Masse sehr selten vorkommt.'

'Haben Sie mich vielleicht nach dieser Lektüre zu achten angefangen?' fragte Stawrogin mit einem schiefen Lacheln.

'Darauf gebe ich keine direkte Antwort. Aber ein grösseres und schrecklicheres Verbrechen als Ihre Tat an der Kleinen ist natürlich unmöglich.'

'Wir wollen nicht mit Ellen messen. Vielleicht leide ich wirklich nicht so sehr, wie ich es hier beschrieben habe, vielleicht habe ich auch Vieles über mich erlogen,' fügte er ganz unerwartet hinzu.

Tichon sagte darauf wieder nichts.

'Und das junge Madchen,' fing Tichon von neuem an, 'mit dem Sie in der Schweiz gebrochen haben, wo befindet sie sich jetzt, wenn ich fragen darf... in diesem Augenblick?'

'Hier.'

Er sagte wieder nichts.

'Vielleicht habe ich über mich sehr viel gelogen,' wiederholte Stawrogin eindringlich. 'Was macht es übrigens, dass ich die Leute durch die Rohheit meiner Beichte herausfordere, wenn Sie die Herausforderung bereits bemerkt haben?! Ich werde sie zwingen, mich noch mehr zu hassen, das ist alles. Aber da von würde es mir nur leichter werden.'

'Das heisst, der Hass gegen Sie wird in Ihnen einen Gegenhass wecken, und wenn Sie hassen, wird es Ihnen leichter sein, als wenn Sie ihr Mideid annehmen.'

'Sie haben recht. Wissen Sie,' sagte er plötzlich

lachend: ‘man wird mich nach diesem Dokument viel-leicht einen Jesuiten und einen frommen Heuchler nen-nen, ha ha ha! Nicht wahr?’

‘Es wird unbedingt auch diese Ansicht geben. Hoffen Sie diese Absicht bald auszuführen?’

‘Heute, morgen, übermorgen, wohersoll ich es wissen? Aber sehr bald. Sie haben recht, es wird gerade so kommen, dass ich es ganz plötzlich veröffentliche und zwar gerade in einem Augenblick von Hass und Rache-durst, wo ich sie am meisten hassen werde.’

‘Beantworten Sie mir eine Frage, aber aufrichtig, nur mir allein,’ sagte Tichon mit einer ganz anderen Stimme: ‘Wenn Ihnen jemand beim Lesen Ihrer schrecklichen Beichte dies da (Tichon zeigte auf die Blatter) vergeben würde, und zwar nicht einer von denen, die Sie achten oder fürchten, sondern ein Frem-der, ein Mensch, den Sie niemals kennen lemen werden, stumm vor sich hin, - würde Ihnen bei diesem Gedanken leichter werden, oder ware es Ihnen ganz gleich?’

‘Es ware mir wohl leichter,’ antwortete Stawrogin halblaut. ‘Wenn Sie mir verziehen, so ware mir viel leichter,’ fügte er hinzu, die Augen senkend.

‘Auf dass auch Sie mir ebenso verzeihen,’ versetzte Tichon mit bewegter Stimme.

‘Es ist eine üble Demut. Wissen Sie, diese mönchischen Formeln sind sogar nicht hübsch. Ich werde Ihnen die ganze Wahrheit sagen: ich möchte, dass Sie mir ver-zeihen. Zugleich mit Ihnen auch ein anderer, ein dritter, aber alle zusammen sollen mich lieber hassen. Das möchte ich, um es mit Demut zu tragen...’

‘Das allgemeine Mitleid würden Sie aber nicht mit Demut tragen können?’

‘Vielleicht könnte ich es nicht. Warum...?’

‘Ich fühle den Grad Ihrer Aufrichtigkeit, und est ist

natürlich meine grosse Schuld, dass ich an die Menschen nicht richtig heranzutreten verstehe. Ich habe es immer als einen Mangel empfunden,' sagte Tichon aufrichtig und aus tiefem Herzen, Stawrogin gerade in die Augen blickend. 'Ich sagte das nur, weil ich für Sie fürchte,' fügte er hinzu: 'Vor Ihnen gahnt ein fast unüberbrück-barer Abgrund.'

'Ich werde es nicht aushalten? Ich werde ihren Hass nicht ertragen können?' fuhr Stawrogin auf.

'Nicht den Hass allein.'

'Was denn noch?'

'Auch ihr Lachen,' brachte Tichon mühevoll im Flü-sterton hervor.

Stawrogin wurde verlegen; sein Gesicht zeigte Unruhe. 'Ich habe es vorausgeahnt,' sagte er. 'Folglich erscheine ich Ihnen nach der Lektüre meines, Dokuments' als eine sehr komische Figur. Seien Sie unbesorgt und genieren Sie sich nicht, ich habe es erwartet.'

'Das Entsetzen wird allgemein und natürlich mehr ge-heuchelt als aufrichtig sein. Die Menschen entsetzen sich nur vor dem, was ihre persönlichen Interessen direkt bedroht. Ich spreche nicht von den reinen Seelen: diese werden nur innerlich erschaudern und sich selbst anklagen; da sie aber schweigen werden, wird man sie nicht merken. Das Lachen wird aber allgemein sein.'

'Ich muss mich wundern, dass Sie so schlecht und mit solchem Abscheu von den Menschen denken,' sagte Stawrogin mit einiger Gehassigkeit.

'Glauben Sie mir: ich habe eben nur am mich selbst gedacht und nicht an die Menschen!' rief Tichon aus.

' Wirklich? Ist denn auch in Ihrer Seele etwas, was Sie sich an meinem Unglück belustigt?'

'Wer weiss, vielleicht ist so etwas in ihr. Vielleicht ist es wirklich so!'

'Genug. Zeigen Sie mir nun, wo ich in meinem Manu-

skript lacherlich bin! Ich weiss selbst, wo ich es bin, aber ich will, dass Sie es mir mit Ihrem Finger zeigen. Und erklaren Sie es mir möglichst cynisch, mit der ganzen Aufrichtigkeit, zu der Sie fahig sind. Ich aber sage Ihnen noch einmal, dass Sie ein merkwürdiger Kauz sind.'

'Schon in der Form Ihrer grossen Beichte selbst ist et-was Lacherliches enthalten. Glauben Sie nur nicht, dass Sie nicht siegen werden!' rief er plötzlich beinahe begeistert. 'Selbst diese Form (er zeigte auf die Blatter) wird siegen, wenn Sie sich nur aufrichtig ins Gesicht schlagen und anspeien lassen. Alles hat immer damit geendet, dass das schandlichste Kreuz zu einem grossen Ruhme und einer grossen Kraft wurde, wenn die Demut der Tat wirklich aufrichtig gewesen ist. Vielleicht werden Sie schon bei Ihren Lebzeiten getröstet sein!...'

'Sie finden also vielleicht nur in der Form allein etwas Lacherliches?' drang Stawrogin in ihn ein.

'Und im Wesen selbst. Die Hasslichkeit wird Sie morden,' flüsterte Tichon, die Augen senkend.

'Die Hasslichkeit! Was für eine Hasslichkeit?'

'Des Verbrechens. Es gibt wahrhaft hassliche Ver-brechen. Jedes Verbrechen, wie es auch sein mag, ist umso eindrucksvoller und sozusagen malerischer, je mehr Blut und Schrecken dabei ist; aber es gibt, abge-sehen von jedem Schrecken, auch beschamende, schmahliche, sogar allzu unschöne Verbrechen...'

Tichon sprach den Satz nicht zu Ende.

'Das heisst,' fiel ihm Stawrogin erregt ins Wort, 'Sie finden also, dass ich höchst lacherlich war, als ich dem schmierigen Madel die Hande küsste... Ich verstehe Sie vollkommen, und Sie verzweifeln an mir nur des-halb, weil es unschön und ekelhaft, nein, nicht ekelhaft, sondern beschamend und lacherlich war, und glauben, dass ich gerade dies am wenigsten ertragen werde.'

Tichon sagte nichts.

‘Ich verstehe, warum Sie sich nach dem Fraulein aus der Schweiz erkundigt haben, ob sie hier ist.’

‘Sie sind nicht vorbereitet, Sie sind nicht abgehartet,’ flüsterte Tichon schüchtern, die Augen senkend: ‘Sie sind vom Boden losgerissen, Sie glauben nicht.’

‘Horen Sie, P. Tichon: ich will mir selbst verzeihen, und das ist mein Hauptziel, mein einziges Ziel!’ sagte plötzlich Stawrogin mit einem düsteren Entzücken im Bliek. ‘Ich weiss, dass die Vision nur dann verschwin-den wird. Darum suche ich auch das masslose Leid, darum suche ich es selbst. Erschrecken Sie nicht, sonst gehe ich in Bosheit zugrunde’.

Diese Aufrichtigkeit war so unerwartet, dass Tichon sich erhob.

‘Wenn Sie glauben, dass Sie sich selbst verzeihen und diese Selbstverzeihung in dieser Welt durch Leid erlangen können, wenn Sie sich dieses Ziel glaubig setzen, so glauben Sie schon an alles!’ rief Tichon begeistert. ‘Wie können Sie nur sagen, dass Sie nicht an Gott glauben?’

Stawrogin gab keine Antwort.

‘Gott wird Ihnen Ihren Unglauben verzeihen, denn Sie verehren den Heiligen Geist, ohne ihn zu kennen’.

‘Wird mir übrigens Christus verzeihen?’ fragte Stawrogin mit einem schiefen Lacheln und in einem veränderten Ton, in dem etwas wie Ironie lag.

‘Es steht in der Schrift: “Wer aber ergert dieser Ge-ringsten einen”, Sie erinnern sich doch. Nach dem Evangelium gibt es kein grösseres Verbrechen...’

‘Sie wollen einfach keinen Skandal und stellen mir eine Falie, mein guter P. Tichon’, sagte Stawrogin weg-werfend und argerlich durch die Zahne und wollte schon aufstehen. ‘Kurz, Sie wollen, dass ich solid werde, vielleicht auch heirate, mein Leben als Mitglied des hiesigen Klubs beschliesse und an jedem Feiertag Ihr

Kloster besuche. Sie werden mir höchstens eine Kir-chenbusse auferlegen! Nicht wahr?! Vielleicht ahnen Sie als Herzenskenner schon voraus, dass es zweifel-los gerade so kommen wird, und es bleibt nur noch, mich jetzt, des Anstandes halber, ordentlich zu bitten, da ich doch selbst nur nach diesem lechze, nicht wahr?!' Er lachelte unnatürlich.

'Nein, es ist nicht diese Kirchenbusse, ich habe für Sie eine andere bereit!' fuhr Tichon mit Feuer fort, ohne dem Lachen und der Bemerkung Stawrogins auch die geringste Beobachtung zu schenken.

'Ich kenne einen Starez, nicht hier, aber nicht weit von hier, einen Einsiedler und Asketen von so tiefer christ-licher Weisheit, wie wir beide sie nicht begreifen werden. Er wird auf meine Bitten horen. Ich werde ihm alles von Ihnen sagen. Gehen Sie zu ihm, unterwerfen Sie sich seiner Leitung für fünf oder sieben Jahre, soviel Sie in der Zukunft selbst als nötig erachten werden. Leisten Sie ein Gelubde, und mit diesem grossen Opfer werden Sie alles erkaufen, wonach Sie lechzen und selbst was Sie nicht erwarten, denn Sie können jetzt gar nicht begreifen, was Sie gewinnen werden.'

Stawrogin hörte ihn mit ernster Miene an.

'Sie schlagen mir vor, in jenes Kloster als Mönch ein-zutreten?'

'Sie brauchen gar nicht im Kloster zu sein und die Mönchsweihen zu empfangen; werden Sie bloss heim-licher, kein offizeller Novize; Sie können dabei auch ganz in der Welt leben...'

'Lassen Sie das, P. Tichon,' unterbrach ihn Stawrogin angeekelt und erhob sich von seinem Stuhl. Auch Tichon stand auf.

'Was ist mit Ihnen?' schrie er plötzlich auf, Tichon fast erschrocken ansehend. Jener stand vor ihm, die Hande wie im Gebet gefaltet, un ein krankhafter, wie

vom höchsten Entsetzen hervorgerufener Krampf durchzuckte sein Gesicht.

‘Was ist mit Ihnen? Was ist mit Ihnen?’ wiederholte Stawrogin, sich zu ihm stürzend, um ihn zu stützen. Er glaubte, dass jener umfallen würde.

‘Ich sehe... ich sehe ganz deutlich,’ rief Tichon mit einer herzdurchdringenden Stimme und mit dem Aus-druck der tiefsten Trauer, ‘dass Sie, armer, verlorener jüngling einem neuen, noch grosseren Verbrechen noch nie so nahe gewesen sind wie in diesem Augenblick.’

‘Beruhigen Sie sich!’ beschwichtigte ihn Stawrogin, der um ihn aufrichtig besorgt war. ‘Vielleicht werde ich es noch aufschieben... Sie haben recht...’

‘Nein, nicht nach der Veröffentlichung, sondern vorher, einen Tag, vielleicht eine Stunde vor dem grossen Schritt werden Sie sich in ein neues Verbrechen stürzen, werden danach als nach einem Ausweg greifen und werden es einzig zu dem Zweck verüben, um die Veröffentlichung dieser Blätter zu vermeiden.’

Stawrogin erbebte sogar vor Wut und fast vor Schreck. ‘Verfluchter Psycholog!’ rief er plötzlich wie rasend und ging, ohne sich umzusehen, aus der Zelle.

Anna Catharina Emmerich door Frans Erens[1)]

I

Op het einde der achttiende eeuw leefde in den lande van den Neder-Rijn eene maagd, in wier wijd omvattende ziel en geest de gebeurtenissen dezer aarde van het verledene, het tegenwoordige en het toekomende zich afspiegelden zoo helder en diep, dat haar zwakke lichaam, als het ware, nauwelijks bij machte was deze vernieuwing van daden in geestesreflex te dragen en het onder de daadwerkelijke visioenen, de dingen identificeerend, eindelijk bezweek. Zelden was er een mensch verschenen, die zooveel in zijne ziel vermocht op te nemen, niet bewerkend, systematiseerend, maar bloote afdruk gevende van het eens zijnde, van het ver-

1) Noot v.d. Redactie.
Mr. Frans Erens, de oudste onzer katholieke schrijvers, heeft de taak op zich willen nemen, het nog zoo onbekende werk: de visioenen van Anna Cathanna Emmench, in te leiden bij de lezers van 'de Stem'. Het behoeft wel niet gezegd, dat Frans Erens deze figuur benadert vanuit zijn eigen standpunt, - en dat een andere opvatting van de historische objectieve waarde dier visioenen ook mogelijk is, die ondertusschen de wezenlijkste waarde ervan onverminderd laat. Het is b.v. mogelijk, dat Anna Cathanna Emmench. behalve dat zij een heroïsche en reine ziel was, zulk een onvoorstelbaar-groot, natuurlijk kunstvermogen ontvangen had, dat al haar vrome gepeinzen, alle vergeten herinneringen aan gebeden en heilige verhalen, zich in haar binnenste tot beelden omzetten. Dat hierbij, in het dage-lijksche leven, dan een zekere mate van gewone clair-voyance zich voegde, dit lijkt wel historisch zeker, - doch daardoor juist wordt het des te be-gnjplijker, dat zijzelf en haar omgeving ook deze in haar verrijzende beelden als historische visioenen aanvaardde.
Maar al zou zulk een opvatting de historische waarde dezer visioenen vrijwel te niet,doen, de essentieele waarde, de schoonheids- en menschehjk-heidswaarde ervan, laat zij volkomen onaangetast.

wordene en van de wisselingen in mensch en natuur sedert eeuwen plaats hebbend. Zelden of nooit was er een zoo diepe bespotting en verloochening van de grootheid en pronk der menschen, dan dit vrouwen-leven. Hier was de uiterlijkheid niets, het innerlijk alles. Want er is geen onderscheid voor den rechterstoel der zuivere idee tusschen een paleis en eene hut, of tusschen de hand eener koningin en die eener geitenhoedster. De natuurwetten sparen niet den koning evenmin als den stalknecht. Hun vleesch heeft dezelfde kleur en hunne beenderen zijn van gelijke stof. In zoover is er gelijkheid. Doch de wereld moet evolueeren, wil zij niet stilstaan: Gebieder en slaaf, rijken en armen zijn gelijk, maar zij zullen blijven bestaan tot het einde. En altijd zullen er slaven zijn en meesters, menschen, die gebieden en menschen, die gehoorzamen, want zonder dat zou de algemeene menschengeest tot stilstand zijn gedoemd.

Zoo was deze bewoonster van een armzalige heihut, die Anna Catharina Emmerich werd genoemd, eene koningin in het aanvoelen en gebieden van onzichtbare wereldbewegingen. Zij bleef haar onafhankelijkheid des geestes behouden; gescheiden bleef zij van alle aanraking van buiten, en in zich zelf ontbloeide de plant van hare ziel, afwerpend de zaden rondom haar heen, gedragen naar wijd en zijd in verre landen, in onnaspeurbare verborgenheid, maar reëel en in daadwerkelijke kracht.

***

Anna Catharina Emmerich werd den 8$_{sten}$ September 1774 geboren in het gehucht Flamske, gelegen op een half uur afstand van het stadje Coesfeld in Westfalen, het land der ‘Gicker’, van boerenmenschen, waar de zienersgave sedert lang niet zeldzaam is geweest. Im-

mers daar zou ook plaats hebben de finale volkrenslag am B i r k e n b a u m , waarvan het denkbeeld en de traditie zich tot op den huidigen dag heeft voortgezet in West-Europa.

Anna Catharina was het vijfde van de negen kinderen har er ouders. Deze heetten Bernard Emmerich en Anna Hillers. Zij waren L e i b z ü c h t e r , d.i. dagloonersvan een anderen boer. Door zwaren arbeid moesten zij in het levensonderhoud voorzien.

Als kind was Anna Catharina stil en zacht. Zij huilde nooit: eene zielsgesteldheid, die zelden bij een kind wordt aangetroffen. Ook in dien eersten tijd van haar leven had zij nooit eene opwelling van zinnelijken lust en de geringste onzuiverheid, zelfs in gedachten, was haar ver. Toen zij later daarover door de geestelijke overheid werd ondervraagd, bekende zij dat zij door vroege verstervingen aan alle lusten den bodem had ontnomen. Toch was zij gevoelig tot den hoogsten graad en het medelijden met de pijnen van anderen bereidde haar scherpe smarten, die niet alleen moreel waren. Overigens is dit het karakteristieke van haar lijden geheel haar leven door, dat het plaatsvervangend was. Zij verlangde er naar, bad om dat te verkrijgen, gedreven daarheen door de hoogste naastenliefde. Zoo kon zij de liefde veralgemeenen, omdat zij die nooit op eenige wijze voor bepaalde individuen concentreerde ten nadeele van anderen. Dat wil niet zeggen, dat zij voor speciale vriendschap niet ontvankelijk was. Wanneer zij als kind op den weg een arme zag, die om eten vroeg, dan riep zij hem toe: ‘Wacht, ik haal een brood in ons huis.’ Hare moeder liet het toe, wanneer de uitgenoodigden kwamen om hunne gaven te ontvangen.

Zij bracht ook een groot gedeelte van den nacht door in gebed. Soms in haar bed, of wanneer alles stil was

bij maanlicht buiten op het veld. Toen zij nog een heel klein kind was, nam de vader haar nu en dan op de knie en zeide: ‘Nu, kind, vertel mij iets.’ En wanneer zij dan allerlei geschiedenissen vertelde uit het oude testament, dan vroeg de man: ‘Kind, waar heb je dat vandaan?’ ‘Vader,’ zei ze dan, ‘dat is toch zoo, dat zie ik zoo.’

Zij vond wel eens een strop voor hazen of een vogelval in het veld bij het hoeden van de koeien en telkens nam zij die weg: zij wilde niet, dat kwaad werd gedaan aan de dieren, want dat kwam haar als een onrecht voor.

Zij leefde geheel in zich gekeerd. Soms vertelde zij aan andere kinderen van hare visioenen, denkende, dat die ook zulke dingen beleefden; doch toen zij bemerkte, dat zij daarvan niets wisten, zweeg zij voortaan en sprak in het vervolg er niet meer over. Intusschen was zij zeer werkzaam en tot iederen, zelfs den onaan-genaamsten en zwaarsten arbeid, was zij altijd bereid. Hare droomen gingen gepaard met eene buitengewone activiteit en ook handigheid. Zij leefde geestelijk in gezichten en visioenen en verloor toch niet uit het oog de realiteit. Hare lichaamsbewegingen waren steeds doelmatig uitgevoerd en weken nooit af van een vasten levensgang. Toch bleef zij het werkelijke gebeuren om haar heen zien als een verwarde droom, terwijl de klaarte van het visioen er nooit onder leed en zij dat alleen als werkelijke waarheid beschouwde. Want dat was haar eigen zijn, het individueele van haar bestaan, waarop zij onwrikbaar vaststaande het wereldgebeuren om haar heen zag wentelen.

Zij was een zeldzaam verschijnsel van den menschelij-ken geest. Zij leefde in de hoogte en in de laagte en hare ziel reikte van beneden naar boven en van boven naar beneden, zonder een van beiden te moeten loslaten. Zoo maakte zij reeds in hare kindsheid gedurende den Advent geestelijk de reis mede van Joseph en Maria

naar Bethlehem. Zij herdacht niet alleen de bizonderheden van het kerkelijk jaar, maar leefde dat zelf mede, geheel alsof alle gebeurtenissen, die werden herdacht, zich voor hare oogen afspeelden. Zij voelde ook den klank van de gewijde kerkklokken, als stralen van zegen, die het vijandige en het booze verdreven. Wanneer zij in hare jeugd bad op het veld in den nacht en rondom haar soms booze gezichten van duivels zag, verdwenen die, wanneer in den vroegen morgen de klokken van het naburige Coesfeld begonnen te luiden. In de eerste tijden, meende zij, klonken de stemmen der priesters ver rondom hen heen, en waren toen de klokken niet noo-dig; doch nu de priesterlijke stem haar indringenden klank had verloren, waren de klokken noodig geworden.

Haar geest verdiepte zich reeds als kind in de natuur en hare openbaringen en zij onderging al hare ver-schijnselen rondom haar heen. Zoo zeide zij, dat zij nooit verwonderd was geweest, dat Johannes de Doo-per in de woestijn zooveel van de bloemen en de dieren had geleerd, want voor haar was ieder blad en iedere bloem als een boek, waarin zij lezen kon. ‘Bij iederen vorm, bij iedere kleur,’ zeide zij, ‘voelde ik hunne be-teekenis en schoonheid. Doch toen ik daarvan wilde vertellen, werd ik uitgelachen.’ Zij genoot van alle kruiden en kende hunne krachten. Zoo was de kamille-bloem voor haar bizonder aantrekkelijk en zij verzamelde ze, zooveel zij maar kon, om ze bij de zieken te brengen.

De Latijnsche taal was haar nooit geleerd, maar de gebeden van de mis en van den kerkdijken ritus verstond zij even goed als hare moedertaal. Zij meende, dat dat met alle geloovigen het geval was en was zeer verwonderd, dat anderen die niet verstonden. ‘Steeds heb ik,’ zeide zij, ‘niet alleen de woorden, maar de zaak

zelf gevoeld.' Zoo doordrong zij alle menschelijke klan-ken met haar visionair begrip, dat haar den grond der dingen openbaarde, zoodat de werkelijkheid in de ruimte voor haar open lag. Plaatsen, waar eene misdaad was gebeurd, wist zij als bij instinct aan te duiden. In de buurt van haar huis was een stuk grond, waar niets wilde groeien en wanneer zij als kind daar voorbij moest, overviel haar een rilling en het was haar alsof zij werd teruggestooten, soms viel zij zelfs daar zonder bi-zondere aanleiding op den grond. Dikwijls zag zij er twee zwarte schaduwen rondwaren. Later vernam zij van haar vader, dat in den zevenjarigen oorlog op die plek een soldaat op bevel van den krijgsraad onschuldig was doodgeschoten, hetgeen kort daarna was bewezen. Hij was door twee anderen valschelijk aangeklaagd. Het onderscheid tusschen gewijde en ongewijde voorwerpen voelde zij door aanraking met de rechterhand en tot de gebeenten der zaligen werd zij op wonderdadige wijze aangetrokken. Uit de reliquiën der heiligen leidde zij allerlei onbekende bizonderheden af en met de zielen in het Vagevuur stond zij in innig verkeer. Zij offerde gaarne zooveel zij kon op, om hen ter hulp te komen. Daarvoor deed zij verstervingen en nadeel aan zich zelf. Zij besteedde alleen den noodzakelijken tijd aan den slaap en in eten en drinken nam zij slechts het noodige en zoo min mogelijk. Zij nam daarvan het slechtste en gaf het betere aan armen en zieken. Wanneer er in hare buurt iets gebeurde, waar anderen naar toe liepen om te kijken en mee te doen, bleef zij terug of wendde hare oogen er van af. Zij sprak dan het diepzinnige woord, dat het overtollige zonde is en dat hetgeen men aan de uiterlijke zinnen weigert, men duizendvoudig in het innerlijke terugvindt.

Toen zij achttien jaar oud was, werd zij bij eene naaister in Coesfeld in de leer gedaan, waar zij drie jaren

verbleef. Omdat zij zwak was naar lichaam, was dit voor haar de meest geeigende arbeid. Daarna keerde zij in haar ouderlijk huis terug en ging vandaar bij de menschen uit naaien. Toen zij haar ouders sprak van haar wensch in het klooster te gaan en non te worden, verzetten dezen zich daartegen met heftigheid. Zij drongen zelfs bij haar aan een huwelijksaanzoek aan te nemen, doch te vergeefs. Dit lag niet op den weg van haar leven, dien zij met vasten tred vervolgde. Zij sprak bijna niet, lachte nooit, gaf alleen een bescheiden antwoord op de vragen, die tot haar werden gericht, toch was zij vriendelijk in haar voorkomen en steeds behulpzaam. Zij verscheen altijd in zeer nette kleeding. Zij was uiterst zindelijk, daaraan ontbrak nooit het geringste. Zij zeide: 'Dat is niet voor het lichaam, maar voor de ziel,' alsof zij vreesde, dat men haar van wereldsche neigingen zou verdenken. Zij droeg eene innerlijke verhevenheid met zich rond. De materialiteit, die den reuk regelt, was bij haar opgelost in het niet; door haar ascetisch leven gaf zij geen reuk van zich af. Ook in latere jaren, wanneer zij haar leven geheel in haar bed in een kleine kamer doorbracht, was er geen reuk, die duidde op de aanwezigheid van een zich daar bevindend menschelijk lichaam en was ieder bezoeker verwonderd in deze armoede de meest stipte zindelijkheid en reinheid te vinden; want zij was geworden in hare essentie als een zuivere geest, die hier de materie scheen te hebben tot stilzwijgen gebracht. Toen zij vierentwintig jaar oud was en op een dag geheel alleen in eene kerk te Coesfeld omtrent het middaguur biddende geknield lag, voelde zij in haar binnenste eene groote zachtheid en warmte opstijgen en zij zag hoe Jesus als hemelsche bruidegom naar haar toe kwam met een bloemenkrans in zijne linkerhand en eene doornenkroon in zijne rechter. Hij gaf haar de keus tusschen

beide. Zij greep naar de doornenkroon en Jesus zette haar die op het hoofd en verdween. Sinds dien tijd bloedde haar hoofd nu en dan met kleine druppelen. Zij verborg dat zorgvuldig en zij kon dat, omdat de dracht der boerenmeisjes in die streek en in dien tijd was een witte band, die het voorhoofd verborg en op het achterhoofd werd gesloten. Dit beginnende bloeden was haar geheim en slechts ééne persoon ontdekte het toevallig. Zij verzocht haar er niets van te zeggen en niemand anders van hare omgeving wist er iets van af. Deze ontdekking door de persoon, die zij niet noemt, geschiedde eerst later, toen zij reeds in het klooster was te Dülmen. Zij voelde van af de eerste bloeding eene ondragelijke pijn in het hoofd, die soms dagen en nachten duurde achter elkaar. Dit was het begin van haar lijden, dat zich later meer en meer zou uitbreiden en waardoor zij eene der meest buitengewone persoonlijkheden is geworden van haar tijd.

Sinds lang was haar wensch geweest in een klooster te gaan en non te worden, ze was echter te arm en de nonnen aan wie zij zich had gewend, stelden de voorwaarde, dat zij het orgelspel moest kennen, om op die manier van eenig nut aan het klooster te zijn. De geestelijke instellingen werden in dien tijd geseculariseerd en de goederen aan de kloosters ontnomen, het ontbrak den kloosterlingen dikwijls aan het noodigste om te kunnen leven; de oude rijkdommen werden geconfisqueerd. Om haar doel te berelken ging Catharina bij den organist Söntgen te Coesfeld in de leer, maar toen zij er eenmaal was, bleek dat de leermeester en zijne familie zeer arm waren, niet het noodige hadden om te leven en daarbij nog in schulden staken. Zoo kwam het, dat zij in plaats van het orgel te bespelen, haar tijd besteedde aan huiswerk. Toen zij later door de geestelijke

overheid daaromtrent werd ondervraagd, bekende zij: ‘Zum Orgelspielen kam es nie. Ich war die Magd, die Orgel lernte ich nicht; denn kaum war ich im Hause und sah das Elend und den Jammer und wie ich helfen konnte, da diente ich wie eine Magd und tat und machte alles und gab mein alles hin. Zum Orgelspielen kam es nie.’ Haar moeder bracht haar nu en dan brood, eieren, boter, melk en daarvan leefde het huishouden, dat soms niets in huis had. Cathanna gaf haar laatste spaarpenningen weg en ging ook nog werken bij andere menschen, om de familie ter hulp te komen. Drie jaren duurde dat leven en het vooruitzicht voor Catharina om haar doel te berelken, leek tamelijk hopeloos, toen er een oplossing voor haar kwam, doordat de eigen dochter van den organist in dien tijd ook de roeping tot het kloosterleven had ontvangen. Zij was ook arm, maar bedreven in het orgelspel en de Augustinessen van Dülmen, die juist eéne organiste noodig hadden, waren blijde Clara Söntgen te kunnen opnemen, waarop de vader, de organist, uit dankbaarheid jegens Anna Catharina aan de nonnen de voorwaarde stelde, dat zij dan ook zijne dienstmeid Emmerich in hunne gemeenschap moesten toelaten. Dit werd ten slotte goedgevonden en zoo bereikte Anna Catharina het doel, waarnaar zij sinds lang had getracht. Haar vader gaf met tegenzin de inwilliging en zeide, dat hij haar wel haar begrafeniskosten wilde betalen, doch voor den gang naar het klooster gaf hij geen reisgeld.

In de gemeenschap der nonnen maakte zij zich nuttig door naaiwerk en zij werd ten slotte toegelaten om te worden ingekleed; dat was in de maand November 1802. Eenige kloosterzusters hadden zich daar tegen verzet, omdat zij niets van het buitengewone in haar begrepen. Zij vonden haar lastig. Zij weende dikwijls in de kerk uren lang.

Toen zij als non zou worden ingekleed, straalde het geluk uit haar wezen en verzoende de tegenstrevende familie en ook de min of meer van haar afkeerige zusters. Doch het duurde niet lang of hare zwakte en ziekelijkheid verhinderden haar de cel te verlaten en daar lag zij soms dagen alleen en men keek niet meer naar haar om; de zusters hadden berouw haar te hebben opgenomen.

Toen wendde zij hare gedachten alleen tot God en zij leed, zij leed voortdurend. Zij berustte in haar toestand. Zij vroeg niet in haar gebed van het lijden te worden bevrijd, maar zij smeekte aan God het lijden van anderen over te mogen nemen. Reeds lang had zij dat gedaan, als kind reeds; nu werd haar deze roeping duidelijker. Zij bood haar Ik aan God aan, opdat deze haar voor anderen voldoening zou laten geven en haar gebed werd verhoord.

In de Katholieke theologie is namelijk bekend, dat wat men m y s t i e k e p l a a t s v e r v a n g i n g noemt. Volgens deze kan een mensch zich aan God aanbieden om voor anderen door lijden te voldoen. Hij krijgt dan de smarten en pijnen der anderen te dragen, die daarvan worden bevrijd, wanneer het offer door God wordt aangenomen. Volgens deze leer vormen de menschen eene eenheid, eene gemeenschap, die werkt en lijdt naar de grondbeginselen der eeuwige gerechtigheid.

Zoo lag Anna Catharina dikwijls in pijnen en wanneer de voldoening voor anderen was afgeloopen, genas zij weder. Zij had daardoor de symptomen van demeest verschillende ziekten, zonder aan die ziekten in den grond te lijden, zoodat de zusters, hare kwalen niet begrijpende, die niet meer ernstig opnamen en haar steeds harder bejegenden. Wanneer zij daar stil lag te bed in haar cel, kwamen soms duiven en musschen naar binnen en zij wilden niet wegvliegen; wanneer nu en dan een

muis op haar bed speelde, verjoeg zij ze niet. Dagen en nachten leed zij voor anderen allerlei pijnen, gelaten en onderworpen aan Gods wil.

In dien tijd kwam een priester met haar in aanraking, die in haar leven een groote rol zou vervullen. Hij was de uit Frankrijk verdreven abbé Lambert, die in zijn vaderland geweigerd had den eed op de Constitutie af te leggen en daarom zijn geboortegrond had moeten verlaten. Hij was huiskapelaan geworden van den in Dülmen op het kasteel wonenden hertog von Croy. Hij woonde in het klooster der Augustinessen en las daar de mis. Hij was een eenvoudige, stille, oude geestelijke en de eenige, die iets van den toestand der zuster Emmerich begreep. Hij stond haar zooveel mogelijk ter zij en zocht het zonderlinge van haar aan hare medezusters duidelijk te maken. Zoo had zij in hem steeds een verdediger en hij is dat onwankelbaar gebleven tot aan zijn dood. Ja, men kan zeggen, dat de priester Lambert de eenige was, die in de buitengewone roeping van haar geloofde. Toch wilde hij, ook toen Anna Catharina de stigmata ontvangen had, zooveel mogelijk vermijden aan de zaak ruchtbaarheid te geven. Hij wilde dat alles onopgemerkt zou blijven en was zeer verdrietig toen de geestelijke en wereldlijke autoriteiten, waarbij vooral de geneeskundigen, haar in opspraak brachten door de zaak aan een nauwkeurig onderzoek te onderwerpen.

In 1811 onder koning Jérome Bonaparte werd het klooster opgeheven en de nonnen, de een vóór, de ander na, verlieten het huis. De abbé, Lambert moest ook vertrekken en Catharina was een van de laatsten, die weggingen. Zij had nu geen onderdak meer, de goederen van het klooster kwamen aan den hertog von Croy, die daarvoor aan alle nonnen een klein jaargeld gaf. Zij ging met Lambert mee om zijn huishouden te doen en zij betrokken te zamen een gedeelte van het

huis van de weduwe Roters, naast het klooster gelegen. Door de smart over dezen overgang werd zij ziek en was den dood nabij. Men riep den eersten den besten geestelijke bij haar. Deze was een Dominicaan uit zijn klooster te Münster verdreven en naar zijn geboorteplaats Dülmen teruggekeerd; hij bleef haar biechtvader tot aan haar dood. Hij was een angstvallig en bekrompen man en wilde van het buitengewone in Anna Catharina's toestand niets weten. Hij schold hare visioenen voor ‘Hirngespinste’, en zoo kwam het, dat later, toen Brentano zijne bezoeken bij de zienster begon, er allerlei heftige tooneelen plaats grepen, waarbij de verder en dieper ziende dichter een enkele maal de deur voor hem hield gesloten. De stigmata, die bloedden en de extasen zag hij wel, maar hij had er een grondigen afschrik van. In de mystiek was hij volkomen onervaren en hij was bang met de overheid in conflict te komen. Hij met Lambert zochten alle buitengewone dingen zoo veel mogelijk geheim te houden.

Na deze ziekte trad een lichte verbetering van Catharina's gezondheid in en zij kon meer huiselijk werk verrichten, maar in het begin van 1813 werd zij voorgoed bedlegerig en zij bleef dat tot aan haar dood. Zichtbaar werden hare stigmata op het einde van 1812, alhoewel zij zich reeds lang op de plaatsen daarvan door de pijnen hadden aangekondigd. Zij zijn, om het zoo te noemen, eene reproductie, zonder toedoen van den mensch ontstaan, van de wonden van Christus in het menschelijk lichaam. Catharina hield ze zooveel mogelijk geheim, want zij vreesde niets zoozeer, als dat dat van haar bekend zou worden. Eenigen tijd te voren waren op haar borst drie bloedige kruisen ontstaan. Dit verschijnsel der stigmata bij de non van Dülmen, staat niet alleen. Reeds vóór haar hebben vele heiligen, mannen en vrouwen deze genade ontvangen, want de

Katholieke kerk beschouwt ze na langdurig en grondig onderzoek als eene bizondere genade. De H. Franciscus van Assisi werd onder anderen daar mede begiftigd; de schilderij van Rubens, die deze gebeurtenis voorstelt, is genoegzaam bekend. Ook de H. Catharina van Siena was onder de begenadigden. Een der laatst gestigmatiseerden in tijdsorde is geweest Louise Lateau in het Belgische dorp Bois-d'Haine, gestorven in 1883.

Het geval der stigmata van Anna Catharina kon natuurlijk niet verborgen blijven. De jonge Dülmensche geneesheer Dr. Wesener, hoorde er van spreken en verkondigde in het stadje aan iedereen, die het hooren wilde, dat hij haar zou ontmaskeren. Doch bij zijn bezoek vond hij niets dat op bedrog geleek en hij bleef haar welwillende vriend tot aan haar dood. In een dagboek, dat hij over haar heeft gehouden, heeft hij zijn ondervindingen opgeteekend. Van den deken van Dülmen, Rensing geheeten, kan niet gezegd worden, dat hij haar trouwe beschermer is gebleven. Begonnen met haar voorstander en beschermer te zijn, veranderde hij later zijn handelwijze. Wel is hij nooit tegen haar opgetreden, doch in de laatste jaren van Catharina heeft hij steeds geweigerd haar te bezoeken, zelfs toen zij stervende was. Waarschijnlijk wilde hij voor zijn eigen rust zich in een zoo moeilijke en duistere zaak niet meer mengen, bang ook misschien zich te compromitteeren bij de wereldlijke overheid, die haar vijandig gezind was. In April 1813 werd een onderzoek ingesteld naar den toestand van Anna Catharina. Het ging uit van de geestelijke overheid, die er belang bij had klaarheid in de zaak te brengen. Na afloop van het onderzoek werd zij nog tien dagen afwisselend bewaakt door eenendertig ‘ehrenwerte’ burgers van Dülmen. Deze hielden dag en nacht de wacht bij haar bed, doch er werd niets ontdekt, wat ook maar in de verte op eenig bedrog

geleek. Zij controleerden voornamelijk haar geheele onthouding van voedsel.

Een tweede onderzoek had plaats in 1819 in Augustus; dit ging uit van de wereldlijke overheid en daarbij werd Catharina tamelijk meedoogenloos behandeld; doch ook deze missie kon alleen het zuiver passieve van hare wonden en haar lijden constateeren.

De roep van hare buitengewone deugden, van hare visioenen en onverklaarbare wonden verspreidde zich meer en meer en bereikte verschillende hoogstaande geesten in Duitschland. Friedrich Leopold von Stolberg, Clemens August von Droste Vischering, de bisschop Sailer, Christiaan en Clemens Brentano, von Arnim, de latere bisschop Melchior Diepenbrock kwamen haar bezoeken.

Op Goeden Vrijdag 1823 zeide zij: 'Ik zal geen Paschen meer beleven na deze.' Haar lijden werd van maand tot maand grooter. Hevige koortsen en jicht verteerden haar. De laatste acht dagen van haar leven sprak zij bijna niet meer. De 9de Februari 1824 was haar sterfdag. Des morgens had Brentano nog een paar woorden van haar gehoord, tegen twee uur begon de doodstrijd. In de voorkamer waren eenige leden van de familie, ook Brentano voegde zich later bij hen. Bij haar in het kamertje waren alleen pater Limberg, haar biechtvader en nog een andere geestelijke. Tegen negen uur des avonds stierf zij. Brentano heeft daarover o.a. het volgende opgeteekend: 'Nach ihrem Tode nahte ich ihrem Lager. Sie war etwas zur linken Seite in die Kissen gesunken.... Der Ausdruck ihres gesenkten Angesichtes war von erhabenem Ernste, es lag gleichsam die letzte Fuszstapfe des geduldigen, entsagenden Opfers bis zum Tode darauf, sie schien in liebender Arbeit für andere um Jesu willen gestorben. Ihre rechte Hand ruhte auf der Decke, diese wundervolle Hand, an welche Gott die

unerhörte Gnade geknüpft hatte, alles Heilige, alles von der Kirche Geweüite durch das Gefühl zu erkennen - eine Gnade, wie sie vielleicht noch nie in diesem Masse gegeben war. - Sie war tot - diese demütige, wohltätige, fleissige Hand, die so viele Hungernde gespeist, so viele Nackte bekleidet hatte.' Catharina had namelijk in hooge mate de gave, voornamelijk door aanvoeling met de rechterhand, in alle gewijde voorwerpen de wijding onmiddellijk te erkennen. Ook herkende zij alle reliquien, die men haar toonde en waarvan de herkomst haar onbekend was.

Ooggetuigen vertelden later, dat op het uur van haar sterven een ongewoon licht over Dülmen zich verbreidde in de lucht. Men dacht aan brand en uit het naburige Dernekamp ijlde de brandweer naar de vermeende plaats des onheils, doch vond niets. In het dichtbij liggende Meerfeld zag een boer, die uit zijn huis trad, een rooden lichtschijn boven Dülmen en hij riep zijn huisgenooten naar buiten om er naar te komen zien. Ook op andere plaatsen dacht men, dat er brand was uitgebroken in het stadje. Toen de geruchten tot meerdere klaarheid kwamen, bleek het dat het zien van het licht in de duisternis op het stervensuur van Anna Catharina werd waargenomen.

De geruchten zijn er geweest. Zij zijn rondgedragen van mensch tot mensch en van dorp tot dorp in die streken. Bewijzen of documenten zijn er niet van, doch geruchten zijn subtiel en verbergen soms diepten van waarheden.

Buiten de historische zijn er talrijke andere visioenen door Brentano opgeteekend, doch deze zijn voor een groot deel tot nu toe niet uitgegeven. De aanteekeningen van den dichter berusten op het oogenblik in Rome, als moetende dienen voor het proces der beatificatie. De visioenen van persoonlijk geestesbeleven dragen den

stempel van grootschheid en zijn van eene merkwaardige diepte. Zij verraden eene wijde en hooge ziel. Deze zweefde in voortdurende beeldingsactie over de heele aarde en merkwaardig is de juistheid, waarmede zij de verschillende landen karakteriseerde.

Evolutie
door J.A. Blok

Bij ieder denkend wezen komt altijd weer dat oude drievoudige vraagstuk tergende op: wat moet ik denken van mijzelf, wat moet ik denken van de wereld, wat moet ik denken van de verhouding tusschen mij zelf en de wereld. Want wij willen maar niet blindelings raak leven. Wij zoeken naar oriëntatie in deze wereld, waarin wij zoo vreemd en plotseling zijn ontwaakt. Wij willen weten hoe wij er ons hebben te gedragen en waarvoor wij leven. Wij willen zin en redelijkheid zien in het raadselachtige leven, dat ons omgeeft, in het duizelend spel der ontelbare verschijnselen. Door denken daarover trachten wij te komen tot helderder begrip. En dat doen wij in de nooit geheel te vernietigen hoop, dat door diepe overdenking de waarheid kan benaderd, zoo niet gevonden worden. De menschheid heeft een onverwoestbaar geloof in de waarde van haar denken. En zij mag al een enkelen keer, als gewond, in zichzelf terugkrimpen en met een smartelijke glimlach bepeinzen al de vergissingen, die ze heeft gemaakt, nooit zal ze geheel en al in lusteloosheid neerzinken. Altijd heft zij zich weer omhoog in nieuwe kracht en tracht met verjongden geest opnieuw door te dringen tot het hart der dingen. In het denken, in het helderste van haar bewuste wezen, gelooft zij de oplossing te kunnen vinden van de raadselen des levens. En aan dat denken moet zij ook al het feitenmateriaal ontleenen, dat zij noodig heeft, om tot haar

doel te komen. Eigenlijk kent zij niets anders dan den inhoud van haar eigen denken. Wel spreekt zij van een wereld buiten zich, maar wat zij daarvan weet, is enkel en alleen, wat zij er van in haar bewustzijn heeft zien opkomen. Zij is zich bewust van wat zij 'de wereld' noemt, d.w.z. die wereld leeft in haar bewustzijn. Wel maken wij een onderscheid tusschen den geest en de wereld, waarvan hij zich bewust is, maar die buiten ons gestelde wereld kennen wij toch enkel, voor zoover zij gegrepen en omvangen wordt door ons bewustzijn. Ik noem boomen en huizen op als dingen buiten mij, maar ik ken ze alleen, voorzoover ik er bewust van ben, voorzoover ik ze draag in mijn bewustzijn. Ik noem ze 'buiten' mij, omdat ik ze waarneem buiten mijn lichaam, maar die wereld rondom, zoowel als mijn lichaam, ik ken ze alleen voorzoover ik ze gewaarword in mijnen geest. De ruimtelijke verhoudingen van 'binnen' en 'buiten' gelden voor mijn lichaam en de dingen rondom, maar beiden zijn ze omvangen door mijn in waarneming en begrip alles overkoepelend bewustzijn. Daarin draag ik alles, wat ik zie en voel, zoowel boomen en wolken en de eindeloos verre sterren als mijn eigen lichaam. Er is niets, dat ik ken, dan mijn bewustzijn en zijn inhoud, een inhoud, dien ik onderscheiden blijf in een objectief en een subjectief deel, in een uiterlijke en een innerlijke wereld. Zoo vinden wij ons al overwegende ingesloten binnen de ommuring van den eigen geest. Niemand kan daarbuiten gaan, buiten zijn eigen denken, buiten zijn eigen ervaring. Maar dit denken kan intenser worden en die ervaring zich uitbreiden. Door dien groei komt ieder tot besef van zijn eigen beperking en is er dan in zekeren zin aan ontstegen.

Tegelijk nu met het besef, dat wij nimmer kunnen komen buiten den eigen geest, hebben wij - wonder genoeg - de onwrikbare zekerheid, dat ook anderen bewustzijn

hebben gelijkwaardig met het onze. Wij weten, dat er nog ander bewustzijn is, waarvan wij den inhoud niet geheel kunnen overzien. Niet dat dit op een of andere wijze kan worden 'aangetoond' of 'bewezen', maar het is een direct weten. Wij zouden het een geloof kunnen noemen, maar dan een geloof, dat behoort tot de fundamenteele zekerheden van ons leven, een geloof dat sterker staat dan het meeste weten. Ik weet, dat de menschen, die voorbij stappen aan mijn raam, geen ziellooze mechanismen zijn, maar dat zij ieder voor zich in verband staan met een eigen geestelijk leven, waarvan de inhoud mij nog grootendeels verborgen blijft. Elk mensch is voor den ander een geheim en het zonderlingste is, dat wij dit weten. Maar een deel van het geestelijk leven dier anderen kan in mij overklinken. Zoo is er in ons denken iets gemeenschappelijks, wat niet tot ons zelf blijft beperkt, maar behoort tot een omvangrijker geheel. Wij moeten daarom spreken van ons denken als beperkte verschijning van een ruimer Denken. Wij moeten spreken van 'het' Bewustzijn als dragende ons en aller geestelijke wezens denken.

Ofschoon wij dus enkel beperkt zijn tot de kennis van ons eigen bewustzijn, aanvaarden wij toch tegelijk de werkelijkheid van een ruimer Denken. Voorzoover de man, dien ik tegenkom, nog iets anders kan zijn dan inhoud van mijn eigen denken, erken ik hem als zelf vertegenwoordigend bewustzijn. Hij is er niet alleen voor mij als waargenomen vorm, een sprekend, bewegend en gebarend lichaam, maar hij is er ook nog voor zichzelf als geest. En dit voor zichzelf zijn als geest is rijker dan het voor anderen zijn als sprekend, bewegend lichaam. Voor zoover dan ook andere wezens of dingen in de natuur nog iets anders kunnen zijn dan inhoud van ons eigen denken, voorzoover zij meer kunnen vertegenwoordigen dan een zijn voor anderen, kunnen zij enkel

worden gedacht als zelf ook bewustzijn. Want wij kennen niet anders en kunnen niets anders denken dan bewustzijn en bewustzijnsinhoud.

Wij kennen enkel het groote Bewustzijn, voorzoover het zich in ons komt openbaren. Door dat universeele Bewustzijn kunnen wij boven ons huidige zelf uitrelken, kunnen wij het denken van anderen indrinken, hoewel het dan toch weer verschijnen moet als inhoud van ons eigen denken. Zoodra het andere ons wordt geopenbaard is het tegelijk deel van ons zelf geworden en het is ons slechts in zoover geopenbaard, als het werkelijk deel van ons zelf is geworden. Tegelijk zijn we dus beperkt tot het eigen bewustzijn en hebben toch deel aan alle bewustzijn, hebben deel aan het Albewustzijn. Zoo hebben we tegelijk in ons het beperkte en het onbeperkte. Wij zijn tegelijk eindig en oneindig, tijdelijk en eeuwig. Eeuwig en oneindig voorzoover wij in aanraking zijn met den Algeest en diens oneindigen inhoud.

Dit groote Bewustzijn is de eenheid, die al het bestaande hoe onderscheiden ook verbindt. Het is de eenheid, waarnaar alles zoekt, instinctief, waarnaar ieder in zijn zucht naar weten ononderbroken streeft. Want de mensch is in wezen monist. Geen denker komt tot rust voor hij alles herleiden kan tot eenheid, voor hij alles begrepen heeft in eenheid. Zelfs de nuchterste natuurkenner is ontevreden met een opsomming van verschijnselen alleen, met een dorre inventarislijst van al het bestaande. Hij wil verbanden zien, die de verschijnselen aaneenschakelen, de groote wetten, die het al beheerschen en zijn lokkend ideaal is het vinden van één groote eenvoudige wet, die streng en onwrikbaar al het gebeurende regelt en bindt. Dan eerst als hij de orde, de wetten kent, acht hij zich gekomen tot begrip. En in die omhelzing van het begrip houdt hij de wereld omvangen. Zoo is de zucht naar weten zelf een streven naar eenheid.

Het is een trachten de heerschappij van het denken uit te breiden over het nog ongekende. Het is een rekken van den geest om alles te omvamen en alles op te lossen in zichzelf, zichzelf uit te breiden over de wereld. Een geestelijke vraatzucht lijkt het, die alles verteren wil, al het vreemde wil maken tot zichzelf, alles om wil zetten tot eigene substantie, een zucht naar machtsuitbreiding, naar verwerkelijking van het eigen bewustzijn als wereldomspannende eenheid. In het redeloos drijven der lagere wezens al, in hun donkere hartstochten is dit streven naar eenheid, in de vraatzucht der dieren en hun blinde teeldrift. Een streven is het naar op doen lossen in zichzelf, naar vereenigen met zichzelf en zoo dit niet wil, naar vernietiging naar al wat weerstreeft. Wat niet één wil worden met mij, wat ik haten moet als opstaande tegen mij, dat verga, opdat ik grenzeloos zijn moge. En in dit zoeken naar eenheid is tegelijk een zoeken naar macht en ook een zoeken naar bevrijding, een zoeken naar geluk. Want in de aanraking met het onbegrensde ligt geluk. De hoogste zaligheid is het zich onmetelijk voelen, wereldwijd voelen opengaan, de onzegbare doorleving van een vrij uitbreken buiten alle beperking. Een geweldige eenheid omvangt al het bestaande. Dit is niet enkel de doode eenheid van een oermaterie, niet enkel de eenheid van een energie, die gansch de wereld doortrilt, niet enkel de eenheid van een ordenende wet, die alle verhouding regelt en schept, en zoo vormen, georganiseerde lichamen van dieren en planten mogelijk maakt, maar de alomvangende en aldoor stralende eenheid van een universeel Bewustzijn, dat zich in al het stoffelijke, bewegende, levend-organische en bewustlevende openbaart. Het is in alles en overal. Het is in de uiterlijke en in de innerlijke wereld. Het is in het bewegen van den wind en in het monotoon dreunen van de golfbranding, het is in het teere groeien van plant en

dier, in het trillen van het licht, in de werveling van werelden en electronen. Het is zoowel in de hunkering van het hongerig dier en de lijdensfoltering der gewonden, als in de extase van den heilige en den sereenen geluksstaat van den in gepeinzen verzonken denker. Niets valt er buiten, zelfs het vuil niet dat over de straten zwiert, want ook dit is nog een spel van goddelijke krachten. De natuur is er de uiterlijkheid van. De natuur is de zelfveruitwendiging van den Algeest.

In de natuur stort zich de oneindige inhoud van het Albewustzijn uit in duizenderlei vormen. Daar reit het zich aaneen van kristal tot plant, van plant tot dier, van dier tot mensch. Een oneindige wisseling en overgaan in elkander van gestalten. In de tijden klimmen die langzaam van laag tot hoog in steeds stijgende bewerktuiging. Eens was de aarde naakt, een afkoelende gigantische metaaldroppel. Dan ompantsert zij zich, stollende, met een korst van brokkelig gesteente. In den verweerenden rotsgrond wortelen zich de oorspronkelijke wouden. Dan komt het bewegelijke dier, droomerig bewust nog en hartstochtelijk. En eindelijk de mensch, het vreemde wezen, dat over zichzelf denkt. In hem komt de geest tot zelfbezinning, in hem herkend de geest zichzelven weer. Er is een ontwikkelingsgang zoo, niet alleen naar den vorm, uiterlijk, maar ook innerlijk naar het bewuste leven. Het is een ware evolutie, d.i. uitwikkeling van de verborgen mogelijkheden van den geest.

Er bestond een tijd, toen het hoogst ontwikkelde wezen op aarde nog zonder ander zintuig dan het gevoel leefde. Als het dier met oogen verschijnt, gaat een nieuwe wereld voor het bewustzijn daarin open. Oneindige verten ontdekken zich: zon, maan en sterren komen op en het schitterend spel van omtrekken en kleuren. Hoe volkomener de zintuigen uitgroeien, hoe rijker wordt de omgeving en daardoor ook het innerlijke leven, hoe

nauwer wordt het contact tusschen het objectief waarneembare en het schijnbaar daarvan afgesloten subjectieve leven. Verrijking van het uiterlijke leven is verrijking van het innerlijk en omgekeerd. Beiden zijn noodzakelijk aan elkaar verbonden, zijn eigenlijk één als uitingen van het eene Alleven. Hoe subtieler het gevoelsleven bij den mensch wordt, hoe dieper werkt op hem in de vormweelde der natuur; de wereld wordt hem een gewijde plaats en alle dingen doortrokken van een roerende schoonheid. Hoe sterker zijn verstandsleven rijpt, hoe meer begrijpt hij de omringende wereld, hoe meer herkent hij in haar de wetmatigheid van den geest, de redelijkheid, die ook in hem zelf leeft, hoe meer voelt hij zich met haar in één geestelijk verband vereenigd. Zoo is ontwikkeling een gang naar eenwording, een groei tot het besef van eenheid. Men groeit op tot de doorleving van de eenheid met het groote geheel, tot de volheid van het goddelijke leven. Evolutie is de ontplooiing van het goddelijke in ons, een uitzetting der grenzen van het individueele leven, een gang naar eenwording met het grenzelooze Alleven. Het lichtende ideaal, de ster in oneindige verte, die nimmer wellicht zal worden bereikt, maar die richting geeft aan het menschelijke streven, is de vereeniging met God, de unio mystica, waarvan de mystieken aller eeuwen in hun hoogste oogenblikken van extase zongen.

Zoo voert ontwikkeling naar het begrip van de Aleenheid, die ons en alle dingen bindt, naar religie, en ten slotte naar sterker en sterker doorleving van die eenheid met het Volstrekte, waar de mensch zich met alle vezelen van zijn ziel aan den Wereldgeest voelt verbonden: naar de eenzame hoogten van de mystiek. In ieder van ons spreekt zich de Algeest uit op een bizonder e wijze en tracht zichzelf voller en voller uit te geven. Dat is de drang naar ontwikkeling in ons, die wij

niet kunnen weerstaan, al wilden wij. Langs welken weg zullen wij nu komen tot hooger menschelijkheid, opstijgen uit het individueele besef tot een wijder, universee-ler leven? Wij kunnen den geest tot ons laten spreken door kunstenaars en wijzen van alle eeuwen. Wij kunnen aanraking zoeken met het voelen en denken van vreemde volkeren en beschavingen, die lang verstorven zijn in Oost en West en zoo ons veelzijdig uitbeelden, intellectueel niet enkel, maar ook naar het gevoels- en het intuïtieve leven. En het beste wat is uitgezegd in kunst, in wijsheid, in religieus besef, dat doet de geest in ons in herkennend antwoord opleven. Hij ontwaakt in de hem eigene atmosfeer. Maar het zal dan tegelijk een zelf doorleven moeten zijn, geen leeg opnemen van buitenaf als nuttelooze ballast voor het brein, geen veelweterij, die den geest verstikt, maar een herhalen in ons van wat hij door de eeuwen heen reeds heeft uitgesproken. En dit kan enkel, wanneer de geest reeds in ons eigen leven leidt. Hij kan enkel opnemen, wat hij reeds zelf is en waardeeren, wat hij reeds zelfheeft voorvoeld. Daarom is beter dan dit alles nog - en noodzakelijk er bij - de directe aandacht voor het eigen geestelijke leven, de eigen werkzaamheid, het eigen zoeken en daardoor de eigen van binnen uit werkende groei. Wij moeten in kunnen keer en tot ons zelf, tot de bronnen van het eigen geestelijk leven en de geschikte voorwaarden onderhouden voor de ontwikkeling van dit geestelijk leven.

Wij moeten de aandacht keeren naar de diepten van onze ziel, waaruit als uit een diep donker meer de zware golven van gevoel en denken komen opstormen. Wij moeten dat mysterieuze meer zelf leeren kennen, beneden de woeling van zijn oppervlaktegolven. Wat zijn wij, als de vlaag van het hartstochtenleven zwijgt, als de laatste rimpeling der gedachte is verstorven? Wie

kent niet de hooge rust van de ziel als alle begeerte daaruit vervloden is en de mensch eenzaam schrijdt door de statige stilte van zijn innerlijke woning. Hoe is dan alles omkleed van een sereen licht, hoe zijn alle gedachten klaar, hoe wordt het gansche leven duidelijk doorzien in zijn naakte waarheid. En elke gedachte is dan helder in die stilte. Elke gedachte, die daarin valt, blijft roerloos hangen en wordt doorzien. Zij wordt als vanzelf gebracht op hare eigen plaats, zij brengt haar eigen oplossing mede. Houd nu ook nog de gedachten stil en verdiep u in de onbegrensde wijdheid en de rust van de ziel zelf. Dit is de onbewogen grond in u, waarin alle gedachte wordt verwekt, de hooge reine stilte, waarin gij het geboren worden voelt van alle innerlijke leven, het zwijgende werken van het on waarneembare, waaruit alle waarneembaarheid moet voortkomen. Het is als gingt gij in een woud hoog op de bergen. En alles is stil, geen zuchtje roert, geen vogel maakt gerucht, alleen de zon staat daar hoog en stil boven de wereld uit te stralen. Maar in die verlorene stilte, waarin geen blad beweegt, wordt gij bevangen door de grootschheid van de stilte zelf. Gij voelt daarin de spanning, het zwijgende aanzetten der ontzaglijke natuur rondom u hoorbaar worden. Zoo ook omvangt u in het zwijgen der ziel de machtige nabijheid van ongekende, oorspronkelijker krachten. Gij doorleeft iets in uzelf, dat raakt aan de gronden uwer ziel. Gij zijt dichter bij uzelf en zoo dichter bij God gekomen. Groote vrede stroomt over u in golven en een diep besef van onvergankelijk geluk vervult u, een wereldwijde harmonie. De ziel hebt gij in zuivere, breukelooze eenheid aanschouwd in dit oogenblik van verzonkenheid, in die diepe innerlijke bezinning. Een zucht van ver geluk woei over u heen, de zaligheid van een boventijdelijk leven. Dit nieuwe leven hebt gij nu in u ontdekt. Het kent geen verandering

het is het eeuwige, het ware leven. Waar gij zijt, is dit ook. Het kan u nimmer worden ontnomen. Het is altijd bij u geweest, ook al kende gij het niet, het zal altijd bij u zijn, ook in de diepste verslagenheid van het uiterlijke leven. Het is de volheid van alle geluk. Alle geluk is daaraan ontleend. Gij hebt hier de bronnen ontdekt van den innerlijken vrede en als u vroeger de uiterlijke wereld of het leven blijheid bracht, dan was het een doorbreken slechts van dat innerlijk geluksleven, een doorbreken van dit innerlijk zonlicht, dat gij nu ten volle hebt aanschouwd in een vreemden zaligen vrede, in een onverbroken harmonie, in een besef van volkomen onbegrensd en één zijn.

Zulk een moment van innerlijk doorleven is als een geestelijk bad. Jaren daarna nog licht het uit in glanzende ongereptheid over het gewone leven. Zijnlicht schijnt stil, maar ongetemperd door. De ziel wordt er geheel anders van. Wie eenmaal zulk een oogenblik bezat van volkomen vrede, hij zal later meer harmonie terug herkennen in het uiterlijke leven, hij zal alle dingen in een grootere schoonheid zien, hij zal alle dingen in een diepere wijsheid omvangen, hij zal meer liefde voelen tot de wereld en de menschen. Een glans van eeuwigheid is over zijn ziel gegaan en alles baadt zich nu nog in dit licht. De wereld is er jong en nieuw van geworden.

Die mensch heeft in zijn verstilling de eenheid met zichzelf en met de wereld en met aller geest doorleefd en voortaan voelt hij zich voor altijd aan het groote geheel gebonden. Hij heeft het Geheel lief en daarom alle dingen daarin. Hij kent zichzelf als een klein deel van het universum naar zijn eindigheid, als een miniem rad in het ontzaglijke raderwerk des Hemels. Hij weet zich nu gedragen door het Al daar op zijn eigen plaats en in zijn eigen tijd en met zijn eigen sfeer van werking. En hij beseft het ál als noodig. Niemand of niets kan worden

gemist. Ieder heeft zijn eigen taak, hoe schijnbaar onbeduidend ook, in het ontzaglijke geheel. En aan die taak moet hij zich geven. De diepere mensch wijdt zich daaraan met blijden wil, omdat hij zich aan het Geheel, dat hem vertrouwd en lief is, als aan iets oneindig heerlijkers wil overgeven. Zoo wordt zijn leven als een blij offer aan het ruimere, het universeele Leven. Zijn ware leven is zich los te maken van zijn eigen kleine zelf, zijn individueel beperkt zijn, om zich te storten als een stoer zwemmer in den stroom, als een sterke lenige meeuw drijvende op de vlagen van den alvervullenden stormwind.

Ieder heeft zijn afzonderlijke plaats in het wereldgeheel en daarom ook een afzonderlijke taak, die hem enkel door zijn dieper zelf in oogenblikken van inzicht kan worden aangegeven. Daar is geen algemeen wetboek voor het doen en laten van ieder mensch. Ieder is een afzonderlijk middelpunt van kracht, dat noodig is voor het uit aller daden resul teer end wereldbewegen. Ieder denkt en doet naar eigen besten wil en in eigen richting en meent dat de historie hem gelijk zal geven, maar deze is het onberekenbare gevolg van aller streven. Zij kan niet worden voorspeld; altijd gebeurt het onverwachte. Maar hoe onderscheiden ookdebestemmingen der menschen zijn, daar is iets algemeeners toch, een algemeen menschelijke taak, waaraan ieder zich zonder gevaar voor fanatieke verdoling kan overgeven. Dat is de grootsche taak om te arbeiden met den geweldigen stroom van geestelijke evolutie mee, mede te werken aan de geestelijke ontwikkeling - d.i. de bevrijding - der menschheid. Ieder dient in zichzelf het beste wat in hem sluimert tot ontwaking te brengen - en ook in anderen, die met hem in aanraking komen - het hoogste in zich te zoeken als met brandenden hartstocht en het lief te hebben boven alles uit en alles daarvoor over te

hebben, het nooit los te laten, maar zich daaraan krampachtig vast te klemmen, als een drenkeling aan den oever. Hij moet het hoogere in zich voelen als het eenig ware en het koesteren als het eenig waardevolle, 't Gevoel moet worden verfijnd, zoodat het vanzelf het lagere van zich stoot, het verstand moet rijpen, zoodat het vanzelf de dwaasheid haten gaat en eindelijk het goddelijk eenheidsbesef heerlijk openbloeien. Daaruit kan nooit iets anders dan goeds voortkomen. Het slaat terug op het leven van de daad, op alle uiterlijke levenshouding. Een wijzere, betere menschheid brengt noodzakelijk betere toestanden mede. De maatschappelijke relaties en instellingen zijn een afspiegeling van het karakter der individuen, die de maatschappij vormen, hoewel er terugwerking kan worden verwacht. Geestelijke groei kan misschien worden tegengehouden onder bepaalde omstandigheden, hoe wel een voorbeeld als dat van Epictetus, den slaaf-wijsgeer het omgekeerde doet vermoeden. De uiterlijke omstandigheden blijven immer het gevolg van menschelijk willen en streven, van den menschelijken aard en worden gelijktijdig daarmee vervormd. Met ondeugdelijk materiaal kan men geen deugdelijk huis bouwen en uit ongeestelijke, enkel voor zichzelf levende individuen maakt men geen goede maatschappij. Het streven naar beter gaat altijd uit van enkele, geestelijker gezinde menschen, van hen, die zich voor een ideaal weten te offeren, die gekomen zijn tot zekere mate van een heidsbesef, dat hen eigen beperkingen doet overstijgen. Hoe meerderen er komen, die dit eenheidsbesef in zich hebben bereikt, die dus waarlijk ontwikkelder zijn naar den geest, hoe meer stuwkracht zal er zijn naar betere tijden en hoe hechter zal de komende samenleving ook worden gefundeerd.

Ary Prins
1860-1922

Toen de couranten de tijding door het land brachten, dat Ary Prins gestorven was, tot de weemoedige verbazing van wie hem lazen en tot een schok van pijn voor wie hem kenden, was het een vroege voorjaarsavond zooals hij klaarblijkelijk heeft liefgehad, zooals hij er telkens en telkens weer heeft beschreven: witte lucht, waartegen de helle schemer hing van het eerste groen der boomen, en later wat regen, die voor het eerst na den ijzerharden winter een zachte fluistering had en geuren losmaakte, geuren van nieuw gebladerte en ontwakende aarde. En het kan wel niet anders, of in dien avond moeten in vele menschen, op tal van plaatsen van dit land, dezelfde herinnerings-visioenen zijn verrezen, visioenen lang bewaard, tien, twintig soms dertig jaar, en onverwoestbaar gebleken, omdat Ary Prins ze eenmaal had gezien en ze heeft geschreven, met de doordringendheid van een tastbare werkelijkheid en de gesloten vreemdheid van een droom.

Het is bijvoorbeeld de machtige ruiter, die eenmaal ergens op de barre aarde, eeuwen en eeuwen geleden, ‘trotsch omhoog gedragen’ den geheimzinnigen dood invloog:

‘Men was nu in een land, waar rotsen stonden hoog, en staken op hun grauwe somberheid, als brokkelend torenwerk, naar het blauw, dat donker was als zeeën in het Zuiden.

De paden soms te smal voor meer dan ééne man, en het leger dan in lange rij, die kronkelend voorwaarts gaan

met blankheid van metaal, ook wel langs kloven, die helle-donker waren, en als een steen omlaag gesmeten, eerst na lang hooren dof geluid.

De grond waarop men ging, zoo glad, dat ruiters voor hun paarden liepen, want één, die trotsch omhooggedragen, was door een wilden ruk in 't donker diep geslagen. Het was glans van mensch-en-dier, die vloog omlaag in altijd-nacht, alsof ter hel gevaren. Hij zat-en-viel recht-op, de speer omhoog, met wapperende pluim, alsof niet bange, het paard met lagen kop en krom, de pooten stille hangen. En die dit zagen met oogen groot door schrik, voelen doodsgeril; uit de diepte met donker belaân kwam een gil, gesmoord, zooals geen mensch ooit had gehoord...'[1)]

Het zijn de drie ruiters op een bergpad, en achter hen gaat de zon weer eenmaal onder. - Het is de ijlende doodsrit door het nachtelijke woud vol wolven, van den ouden somberen koning en zijn laatste ridders:

'De stille jacht heel lang, de ruiters in den nacht zagen geen gevaren, maar voelden vrees, want laag de dood nog bij hen liep. Zij hoorden moeheid van hun natte paarden, en toen één door een wortel viel, een harde schreeuw en klettering in het donker-ruischen van de blaâren, maar snel de man was stil, en strijd om hem van grage tanden.'[2)]

Of het hulpelooze kind, opeens verdwaald in een ontzettende hel vol menschenmonsters: 'het was een plagend doodmaken... en de kleine martelaar zag haar aan, met bevende onderlip en angstige droefheid in zijn groot-geopende oogen.'

En dit is dan ook voor alles het wezen van Ary Prins' kunst: visioen op visioen die in ijlenden gang oprijzen, en die ternauwernood door den band van eenig verhaal zijn verbonden. Wie zeggen zou, dat Ary Prins

1) Een koning 1897 blz. 115.
2) idem blz. 126.

eigenlijk nooit iets anders dan spoken heeft beschreven, zou gelijk kunnen hebben, mits men dan het woord spoken vervangen mag door het Fransche woord ‘revenants’ en dat woord in zijn volle geheimzinnige kracht mag gebruiken. ‘Dat wat terugkeert!’ Prins' Verleden was geen verleden dat cerebraal werd uitgedacht, dat bewust en willekeurig voor den geest geroepen werd, - het was een Verleden dat w e r k e l i j k t e r u g k e e r d e, dat zich als 't ware dezen mensch tot medium maakte om één oogenblik donker flitsend te kunnen verrijzen, enkele seconden krampachtig tekunnen bewegen, om dadelijk weer terug te zinken in den eeuwigen nacht waarin het sluimert. Ontraadselbaar wordt het daardoor niet. Deze bijna ontzettend geintensifieerde kunst van het Verleden verdraagt zich ternauwernood met een menschelijke psychologie, en zelfs de neiging daartoe kwam in den schrijver niet op en ook niet in den lezer. Het is voldoende t e z i e n, en erop door te droomen, vreemde zielsprocessen te vermoeden niet meer ontraadselbaar voor onze hersenen en zenuwen. Er is geen twijfel aan: onder de groote levenskrachtigen die Holland na '80 van binnenuit vernieuwden, is Ary Prins de meester van het visioen geweest. Hij heeft Holland verwonderd door een niet-gedroomde mogelijkheid: een afbeelding van het leven die volkomen werkelijk was en die zich door die werkelijkheid heen tot een hallucinatie verhevigde en tot een bijna pijndoende droom van schoonheid verschoot. Hij bereikte dit, Ary Prins, door onwillekeurig méér sober en méér rhythmisch te zijn dan alle andere kunstenaars der Nieuwe Gids. - Hij was als woordkunstenaar de eenige bijna die de gave der keuze had: een somnambulistisch-zekere keuze, waartoe zijn droom hem dwong. En dit zoo gekozen woord was verzadigd van ingehouden trillingen, en werd gedragen op brekende rhythmen, die als ontladingen zijn van

electrische kracht. Vandaar de fascinatie van deze stijl, de geheimlevende ruimte rond de woorden, de onvergetelijkheid soms der eenvoudigste aanduidingen. En vandaar ook, dat Prins' werk, temidden van de rijke levenswarreling van de kunst der Nieuwe Gids, een eigenaardige klassieke kracht bezit, die klassiciteit namelijk, welke ontstaat uit de volkomen samenstemming van klank en beweging, en de intensiteit hunner spanningen. Het moge vreemd lijken, dat bij deze uiterlijk meest bizarre der Nieuwe Gidsers het woord ‘klassiek’ kan worden uitgesproken. Omstandigheden - zijn zakenleven vóór alles, en dan ook het verslapte formalisme en het tot dreun ontaarde rhythme der Hollandsche litteraire taal vóór '80, - hebben hem ertoe gedreven, te doen wat Flaubert niet deed en niet behoefde te doen: hij heeft met bijna roekelooze handen het bestaande organisme van de taal aan stukken gebroken, het gereduceerd tot zijn elementaire klanken, en uit deze elementaire klanken zich een absoluut eigen syntaxe en grammatica gebouwd. Maar al dadelijk schiep hij zich daardoor een andere, een eigen en als 't ware elementaire klassiciteit: saâmgedrongenheid, rhythme en leven dat woorden als snaren spant, en wat anders maakt een stijl klassiek? Weinig doet in onze litteratuur dan ook zoo onverwoestbaar vast en krachtig aan, dan enkele fragmenten van ‘Een Koning’ en daarin het gansche St. Margareta. Het zijn weliswaar fragmenten, maar deze kunst kon slechts in fragmenten bestaan, en iedere poging tot cerebrale voltooiïng kon slechts haar geheimzinnig wezen schenden, wat de latere ‘Heilige Tocht’, waarin soms droom en rhythme in een uitgewerkte plastiek ten ondergaan, - helaas bij gedeelten heeft bewezen.

Zoo blijft Ary Prins de meester van het visioen. Geen liet, na de Middeleeuwen, na Hadewych en Bertken, de

vreemde droomen plastisch zoozeer leven als hij deed. Men kan ook zeggen dat hij het wezen van den historischen roman vernieuwd heeft, van uit de diepte vernieuwd. Want zoo hij geen historische roman schreef: het eerste wezen van den historischen roman gaf hij als' t ware in kleurlooze, elementaire zuiverheid: het Verleden leeft bij hem zich zelf, uit eigen kracht rijst het uit de slaap, en heel die slaap hangt er nog omheen. Hij vertolkte van den historischen roman alleen het aanvangsoogenblik, dat de verzwegen kiem van ieder historisch verhaal is en moet zijn, het oogenblik waarin de mensch, wiens onderbewustzijn zeker met eeuwen en eeuwen verweven is, met deze eeuwen in magische verbinding treedt. Want hoe zeer ook uitgebreid: iedere werkelijk schoone historische roman kan nooit iets anders zijn, dan een geschreven en uitgewerkte droom. Gaat de droom eruit verloren, dan is ook de levensnoodzaak van den historischen roman verdwenen.

Prins gaf dien droom bijna alleen en de huivering van dit oogenblik vloeit er nog door. Het beste van zijn kunst is fascineerende aanduiding.

Daarom is misschien zijn greep op onze jeugd het felst geweest. De schok van schoonheid en vreemdheid die hij gaf, is wellicht het diepst in onze onbewustheid doorgezonken. De herinnering bewijst het, en de herinnering bedriegt niet, want zij werkt buiten ons bedwang en ons bewustzijn; zij bewaart wat zij wil bewaren en laat los wat zij verliezen wil. Hoe dikwijls heeft men van het blauwe boek ‘Een Koning’ opgekeken, te onrustig om door te lezen, onrustig door vreemdheid en schoonheid, gekweld door een onuitsprekelijke herinnering: alsof men iets herkennen ging, alsof men daar in deze wereld reeds eenmaal was g e w e e s t ! En hoe weergaloos precies weet men nog, nu na bijna twintig jaren, hoe de wereld was rond dit boek en rond die

oogenblikken: hoe een groote vogel zwaar ruischend langs de lucht vloog, hoe boomenkruinen zich wentelden in een killen zomerwind, of hoe plotseling de hemel volstond met roode avondwolken. Dit bedriegt niet. Zoo de geest van de honderdduizenden indrukken die zich in een leven verdringen, deze enkele heeft willen bewaren, dan kan dit nooit iets anders beteekenen, dan dat hij ergens in zijn diepte getroffen is geweest.

Prins' invloed is veel grooter geweest op ons herlevend geestesleven, dan zijn eigen bescheidenheid zelfs maar bleek te vermoeden. Van af het oogenblik, dat zijn historische visioenen het ontwakend Holland begonnen te verwonderen, vanaf dit oogenblik hebben bijna allen, die na 1880 jong geweest zijn, dezelfde fascinatie in enkele onvergetelijke oogenblikken ondergaan. Herman Gorter lokte ons met zijn dansende lichte muziek zijn zonnig Arcadisch landschap in; Van Deyssel steunde ons eerste vage verzet, en rechtvaardigde onze eerste philosophien met zijn eigen dwalende philosophien, die gaan van diepe intuities naar wijdingsvol-gepeuterde scholastiek, (en ook dit laatste is een jeugdbekoring); Kloos gaf de groote weerklank op den eersten liefdesweemoed, Van Looy deed ons iets van het koele diepe tintelen verstaan der liefde die geen zinnelijkheid meer is maar medelijden, Prins ten slotte kwam een drang tegemoet die de anderen op hun beurt niet konden beroeren: den drang tot eindelooze verwondering, tot vreemdheid en schoonheid, den drang ook ons eigen raadselachtig bestaan met heel een Verleden verbonden te weten.

Het is de gewoonte, een Memoriam dat een groet is, zoo mogelijk door enkele persoonlijke herinneringen te sluiten en het is wellicht een goede gewoonte, want meer dan zijn kunst is de mensch. En voor zoover dit

mogelijk is voor iemand, die met Ary Prins nog slechts in de laatste jaren van zijn leven heeft mogen verkeeren, het volgende: Prins was in den nobelsten en eenvoudigsten zin van dit woord, een man, - goed en vaardig voor het leven, voorzichtig in zijn beraad, weldadig en werkkrachtig, ontoegankelijk voor alle gevoeligheid en van weldoende koelheid. De inslag van vrouwelijkheid, die de meeste kunstenaars in hun karakter meedragen, die hun aan de ééne zijde het verwonderlijke psychologische doordringingsvermogen verleent, doch anderzijds conflicten schept, die tot innerlijk ongeluk leiden en tot verraderlijkheid voor de omgeving, - deze inslag scheen in zijn karakter volkomen te ontbreken. Misschien is dit ook de diepste oorzaak, waarom hij zich juist onder de kunstenaars zoovele vrienden won, en bijna nooit een harteloos woord over hem werd gesproken. Hij was een volkomen kunstenaar en toch anders dan velen: een man trouw en kloek. Een practisch en dadenrijk leven schenen hem behoed te hebben voor de kunsten zielsvermoeienis, die den modernen mensch kenmerkt, - hij leefde met volkomen gretigheid en nog altijd vol toekomstverwachtingen, voor zijn kunst bovenal. Hij had het diepe vergenoegen in kleine plezieren en het kleine bezit, dat den mensch jong houdt: een schoone boekuitgaaf, een zwerftocht door een kleine oude stad, een gesprek bij gevuld glas en in den vertrouwelijken wolk der sigaren, en heel zijn zeldzaamrijke schilderijenverzameling belette hem niet, toch weer begeesterd te zijn met den aanwinst van een kunstelooze oude prent. Soms kan men bij een sterven vele troostredenen vinden. Dit kan hier niet! Zijn dood was een schrijnend toeval dat ons, gezien deze onverzwakte levenskracht die alleen maar milder scheen geworden bij het rijpen, al dadelijk berooft van een derde werk, dat wellicht naast Een Koning had kunnen staan en zeer waarschijnlijk nog

daarboven. Een kroon, zooals Van Looy's Jaapje een kroon is op een levenswerk.

En zoo wij spreken van zijn weldoende koelheid in het vriendschappelijk verkeer, mag zeker niet vergeten worden, dat deze koelheid alleen maar zoo weldoend kon zijn, dank zij de zeldzame oogenblikken van kinderlijke vriendelijkheid die er doorheen braken, en waarin zijn eigenlijk leven zich verraadde. En minder zeldzaam, omdat de mensch dit zelf niet beheerscht: soms had deze man van twee-en-zestig het lichtende open aangezicht van een jongen van achttien jaar.

En dit is het herinneringsbeeld dat men het liefst bewaart, liever nog dan schoonheid, die door boeken wordt gegeven.

23 Mei 1922

DIRK COSTER

Tooneel
door Dop Bles

Hofstad Tooneel. Andreiev's ‘De man die de klappen krijgt.’

Symbolisch bedoelen te over; symboliek tot in den titel! Hier, helaas, geen levende symboliek, de beelden opgevoerd tot zinnebeelden, hier eer verstarring tot symboliek van een te veel literatuur.

Niet in 't gegeven ligt de tragiek, maar in de psychische noodwendigheid van 't gebeuren. Dit heeft de auteur niet begrepen, zoomin als bij deze simpele waarheid erkende, dat subjectief leed niet universeeler wordt door het in algemeener dracht, hier 't clownenpak, te steken.

Gemis aan beelding, zelfsafwezigheid van zuivereopzet inde hoofd-figuren. Vandaar een wondere vaagheid, die als een ijle mist het levensleege omhangt. Want beelding van karakterverscheidenheid, hoe representatief sommige figuren ook bedoeld mogen zijn, zij kan geen doorleving vervangen, en 't doorleefde missen de hoofdfiguren. Het succes van Fie Carelsen in de rol van de leeuwentemster, zij met vreugde vermeld, doch dit volslagen beelden kon bereikt worden aangezien in deze figuur - en in deze alleen!- de auteur met scherpe kontoeren wist te beelden; in deze figuur huilde de machteloosheid liefde te verwekken. Maar Consuella de witte vlinder, die in 't circusmilieu rondfladdert, als de smetlooze illusie aan 's levens onbedorven schoonheid, deze Consuella, was ook uiterlijk zoo blank-bestoven gehouden en leeg van diepere menschelijke ontroering, dat hier de actrice de zware opdracht kreeg deze literaire schepping tot aannemelijke menschlijkheid te herscheppen. Werkelijk wist Annie van Ees in de twee laatste bedrijven in ontróerenden eenvoud het smartelijke, maar vage leed te verklanken, de angst van het gevoelige en voorvoelende hart, voor 't geen wij met een kleine variatie zouden willen noemen: ‘J'ai peur du bonheur.’

De kunstenaar, die meent dat een ander zijn leven vernietigt, hoewel zijn ijdele eerzucht hèm hart en ziel vergiftigt, en die, zoo liefde hem weer zich zelf hergeven zal, in den dood durft voeren,

wijl het leven buiten hem om zich waagt te volvoeren, deze kunstenaar gaf Andreiev, tegen zijn bedoelen in, als de man, die zich de klappen geeft. Nu hier echter niet de ijdelheid en eerzucht bedoeld werden, die met motorische snelheid hem ten gronde zouden voeren, ondanks 't geniale van den kunstenaar in hem, wat dan? Psychische gesteldheid, het verklaarbare, of fataliteit het aannemelijke? Het een noch het ander gaf de auteur ons hier. In den aanvang reeds is de teekening van ‘de man’ tweeslachtig. Zijn verschijning in 't circus werd koortsig-overspannen bedoeld, dit betuigt de telkens herhaalde vraag, of hij niet dronken is, terwijl hier zijn taal zoo volkomen bewust is, alsof hij in nabeschouwing formuleert, waaruit blijkt, dat de opvatting als zou hier een koel bewust voornemen volvoerd worden, evenveel grond heeft. Dat de heer v.d. Lugt Melsert dit spel met zooveel liefde bracht verwondert ons geenszins, nu uit zijn opvatting, zoowel als regiseur als acteur, bleek, dat het innerlijk proces meer dan 't uiterlijk vertoon hem beroerde. Hier geen intellectueele overweging van de verschillende mogelijkheden, hier geen dankbaar aanvaarden van dit aan-alle-kanten-openstaan, om grillige excessen verbluffend te brengen, hier alleen het directe contact, het zuiver doorvoelen zoowel van zijn rol als het geheel tot harmonische eenheid van innerüjk gebeuren. Heel het bonte van 't vertoon, ook het gesuggereerde vertoon achter het doek, groepeerde zich om de smart, die in machtige plastiek op 't grootsche af in stil spel gegeven werd. De bonte handeling was het decoratief bewegen toen hij daar stond, de bleeke tragische Pierrot als 't symbool van Liefde's donker leed.

Of ook de auteur hier 't culminatiepunt zich dacht betwijfelen wij. Dit spel werd mogelijk meer schrijnend bedoeld met felle bewogenheid, golvend over 't geheel. Dit neemt niet weg, dat in deze opvoering een innerlijke eenheid zich scheen te herstellen, die te zeer verbroken lag in hetgeen Andreiev gaf.

[Deel 2]

Inhoud

I Alfabetisch naar de schrijversnamen

		Blz.
ANTOINE, Dr. EUGEN,	Neue Bücher	859, 955
BLES, DOP.	Sonnetten	697
	Bekentenis	1013
	Tooneel	663, 756, 1140
BRUGH, E.J. VAN DER. G.J.P.J.	Bolland	635
COSTER, DIRK,	Turgenieff	750
	Nederlandsche Poëzie (Het Kostbare Bloed)	935
	Een Stem uit het Jonge Vlaanderen	1041
	Mandarijnen-kritiek	1146
DALSUM, ALBERT VAN.	Tooneelspelkunst	1067
DOSTOJEWSKI, F.M.	Ein unveröffentlichtes Bruchstück aus dem ‘Jüngling’	949
ERENS, Mr. FRANS.	Anna Catharina Emmerich II	622
	De Wielewaal	932
GUMBEL, E.J.	Het Bolsjewisme	1026
HAEFTE, LOD. TEN.	Een ‘In Memoriam’	1016
HAVELAAR, JUST.	Giotto	673
	Fra Angelico	822
	Jan van Herwijnen	1095
MEER, B. VAN DER.	Hoeksteenen	745, 915
MOENS, WIENS.	Oriënteering	577
	Gebed om Vreugd	819
	Het nieuwe Dichten	868
	Paaslied	1065

MUSSCHE, A.J.	Vlaamsche Psalm	882
	Het Fin de Siècle	1123
PLASSCHAERT, ALB.	Verwachting's Kwatrijnen	649
	Over het Museum	738
REDACTIE.	Bij den ingang van den Derden Jaargang	1057
RITTER, Mr. P.H.	Kleine Prozastukken	1022
SCHAGEN, J.C. VAN,	Briefwisseling met	651
	Drie Gedichten	865
SCHUTTE, L.J.	Eenheidsbewustzijn	700, 806
STORT, R. VAN GENDEREN.	Kleine Inez II	580
STREUVELS, STIJN.	Prutske	885, 980

TEIRLINCK, HERMAN.	De Vertraagde Film	715, 769
TIGGERS, PETR. JOH.	Modeste Petrovitch Moessorgsky	922
VISSER, JOH.	Fragmenten uit Job de Nar	1101
VOORDE, URBAIN VAN DE.	Sonnetten	961, 1118
	De Eeuwige Lyriek	967
WELDERS, J.	Verkeerde Oneindigheid	837
	De Kritiek der Wapenen	1072

Boekbespreking:

BöTHTLINGK, MADELEINE	669
COSTER, DIRK	666, 764, 864, 1150
Bibliographische Aanteekeningen	768, 671

II Alfabetisch naar de titels

Anna Catharina Emmerich II door Mr. FRANS ERENS	662
Bekentenis door DOP BLES	1013
G.J.P.J. Bolland door E.J. VAN DER BRUGH	635
Het Bolsjewisme door E.J. GUMBEL	1026
Briefwisseling met J.C. VAN SCHAGEN	651
Bij den ingang van den nieuwen jaargang	1057
Drie gedichten door J.C. VAN SCHAGEN	865
Eenheidsbewustzijn door L.J. SCHUTTE	700, 806
De Eeuwige Lyriek door URBAIN VAN DE VOORDE	967
Het Fin de Siècle door A.J. MUSSCHE	1123
Fra Angelico door JUST HA VELAAR	822

Fragmenten uit Job de Nar door JOH. VISSER 1101

Gebed om Vreugd door WIES MOENS 819

Giotto door JUST HAVELAAR 673

Hoeksteenen door B. VAN DER MEER 745, 915

Een ‘In Memoriam’ door LOD. TEN HAEFTE 1016

Jan van Herwijnen door JUST HAVELAAR 1095

Kleine Inez II door R. VAN GENDEREN STORT 580

Kleine Prozastukken: I Het offer als Zonde; II Verbeelding en Herinnering door Mr. P.H. RITTER 1022

De Kritiek der Wapenen door J. WELDERS 1072

Mandarijnen-critiek door DIRK COSTER 1146

Modeste Petrovitch Moessorgsky door J.P. TIGGERS	922
Nederlandsche Poëzie: Willem de Merode. Het Kostbare Bloed door DIRK COSTER	935
Neue Bücher aus Oesterreich door dr. EUGEN ANTOINE	859, 955
Het Nieuwe Dichten door WIES MOENS	868
Oriënteering door WIES MOENS	577
Over het Museum door ALB. PLASSCHAERT	738
Paaslied door WIES MOENS	1065
Prutske door STIJN STREUVELS	885, 980
Sonnetten door DOP BLES	697
Sonnetten door URBAIN VAN DE VOORDE	961, 1118
Een Stem uit het Jonge Vlaanderen (Wies Moens' Celbrieven) door DIRK COSTER	1041
Tooneel door DOP BLES	663, 756, 1140
Tooneelspelkunst door ALBERT VAN DALSUM	1067
Turgenieff door DIRK COSTER	750
Ein unveröffentlichtes Bruchstück aus den ‘Jüngling’ door F.M. DOSTOJEWSKY	949
Verkeerde Oneindigheid door J. WELDERS	837
De Vertraagde Film door HERMAN TEIRLINCK	715, 769
Verwachting's Kwatrijnen door ALB. PLASSCHAERT	649
De Wielewaal door Mr. FRANS ERENS	932

Boekbespreking:

Bruggen, Kees van. Het Leven van Joost Welgemoed door MAD. BöTHLINGK	669

Bruggen, Kees van. De Freule door DIRK COSTER 1150

Elsevier's Algemeene Bibliotheek I, II, IV door DIRK COSTER 864

Hamsun, Knut. Hoe het Groeide door DIRK COSTER 666

Koenen, Marie. Limburgsche Verhalen door DIRK COSTER 764

Proost, Dr. K.F. August Strindberg door DIRK COSTER 1150

Scharten-Antink, M. In de ‘Vrije Amerikaan’ door DIRK COSTER 766

Oriëntering
door Wies Moens

Zeg niet: ‘Je hebt mij nu minder lief”.
Je weet nog niet eens
hoéik je liefheb.

Dit alles is nog maar een begin,
dit is nog maar het eerste groen dat opspringt;
daarachter branden mijn oogsten hun goud.
- O Ruth,
over de onafzienbare graanvelden
wekt uw lied
de roep der koekoeks uit het hout!

Ik moet je nog liefhebben in mijn schraal land,
in mijn beminde land: de Kempen.
Als ik je 's avonds te slapen leg
met de geur der dennebossen in je haar,
als ik heibloemen zal zetten overal
het ganse huis vol,
als ik de wilde honigraat breek op je vesperbrood.

Ik moet je nog liefhebben langs de reien te Brugge.
(Zag je het Heilig Bloed al dragen langs de straten?
Neen, je zag mij nog nooit bidden!)
Onder de bomen op Sint Michiels
weet ik de plaatsen waar ik je ogen moet zoenen,
in het heilige schrijn Brugge
zal het mirakel van onze liefde bloeien
aan het bloed van God!

Ik kan je niet meenemen op hoge bergen.
Ik kan je niet al de schatten van de wereld laten zien.
Ik ben een slecht geograaf.
En niet zo rijk
als de artiest uit Ibsen's ‘Als wij doden ontwaken’,
dat ik je leven kan bouwen op deze belofte.

Maar ik roep mijn land op voor jou:
de Schelde en de duinen,
de hoeven in meibloei
en de berg die muziek speelt.
Dit wil ik met je beleven:
wij zullen luisteren
naar het gedokker der hooiwagens
's avonds over de landweg,
het knallen der zwepen
de late vreugdeschoten voor het feest.

Misschien zal ik ook een hond voor je kopen,
een grote hond,
een die je met zijn goede, trouwe ogen overal aanstaart,
een die zich laat roepen en strelen
wanneer je eenzaam bent,
en waartegen je kan praten in je eenzaamheid.

Maar neen,
ik wil niet dat je eenzaam bent,
ik wil niet
dat je ooit alleen zou zijn.
Ik wil
dat door je eenzaamheid
altijd de zoelte van mijn liefde speelt,
iets van mij
dat altijd in de lucht om je aanwezig is
en dat je ziel bedrukt maakt van geluk!

Je weet nog niet eens
hoe ik nu dag aan dag speur op je gelaat
naar de trekken van mijn kind,
hoe ik zijn lichaampje boetseer,
zijn handen vol genaden,
zijn voeten licht
en de aureool om zijn hoofd.

Want ik moet
al de vlinders wakker roepen
in je sluimerend vlees!

Kleine Inez[1)]
door R. van Genderen Stort
II

De ouders van kleine Inez waren afkomstig uit een oud stadje in de Betuwe, gelegen aan de breede Waal en dat zijn wallen behouden had, in welker vele scheuren des zomers onkruid en gele bloemen groeiden. Vier bouwvallige poorten waren nog steeds naar de vier hemelstreken gekeerd en vier ophaalbruggen, die alleen toegang tot het stadje gaven, werden nog steeds elken avond met gerammel van roestige kettingen opgehaald, als in den verren en bangen rijd, toen vreemde heerschers het vaderland begeerden en gewapende benden zonden tot ons verderf. En in de diepe gracht, die sedert menschenheuchenis verdroogd was, wies het gras zoo welig, dat in het warme seizoen aldaar vele geiten naarstig graasden, terwijl kinders op klompen of op bloote voeten er gaarne speelden.

Het stadje had een belangrijke markt en elken Dinsdag rolden van heinde en ver huifkarren en kapsjeezen over de stoffige of morsige landwegen, terwijl elken Vrijdag de boeren, wijdbeens klotsend op grove klompen, met barsche stemmen de dieren manend, de logge koeien en schapen op brooze pooten stadwaarts dreven, zoodat men allerwege het loeien en blaten hoorde, dat op het marktplein samen kolkte tot een baaierd van geluid. Maar wanneer deze drukte voorbij was, verzonk het stadje opnieuw in zijn wijze rust en als oude kloosters

1) Zie de Stem van Januari, Februari en Maart 1921. Deze roman zal in fragmenten verschijnen, waarvan elk een op zich zelfstaand geheel zal vormen.

sliepen de voorname woningen op de dreef, waar de linden hoog boven huizen en wallen haar kruinen hieven. De ouders van Elizabeth en Gijsbert waren buren en woonden op de dreef. De vaders stamden uit betuwsche geslachten, die sedert den aanvang en het midden der achttiende eeuw de diepe huizen bewoond hadden, welker grauwe gevels met festoenen van bloemen en vruchten en hoornen des overvloeds versierd waren en waarin beide kinderen met vele broeders en zusters geboren werden. De talrijke leden der families Wttwaal en Rahusen hadden schier allen hun degelijke gaven aan het gemeenebest gewijd en, schepenen en baljuwen, schouten en ruwaards ten tijde der Republiek, rechtsgeleerden en notarissen, geneesheeren en predikanten in de negentiende eeuw, hadden zij gewedijverd in rechtschapenheid en ingetogen kunde. Zelfs vermeldden oude oorkonden der families twee hoogleeraren in de godgeleerdheid aan de hoogeschool te Franeker. Dan sleet een oom van Gijsbert, samensteller eener geschiedenis van het hertogdom Gelderland, tallooze uren boven de vergeelde en stoffige handschriften, die sedert eeuwen sliepen onder de donkere gewelven der gothische stadhuizen, terwijl de vader van Elizabeth, minnaar der wapenkunde, een kalme vreugde genoot, wanneer des Zondags de morgenzon de gouden banen en kelenvelden zijner wapens met warme glanzen overtoog.

De goede vadersvan Elizabeth en Gijsbert waren notaris en geneesheer. Zoo bewonderde kleine Gijsbert reeds vroeg oom Jasper, wanneer hij dezen bijgeval des morgens in zijn gebloemden kamerrok voor het knappend houtvuur in het hooggezolderd studeervertrek zijn lange goudsche pijp met snelle halen en spitse vlammen ontsteken zag. Beklemd echter voelde kleine Elizabeth haar hart, als zij oom Govert in plassende herfstregens of in de scherpste winterkoude zijn hooge kapsjees zag be-

klimmen en wegrijden over de zware keien, waaruit de hoeven van het groote, sterke koepaard soms vonken deden spatten; en in gedachte volgde zij hem op zijn snellen tocht langs de eenzame landwegen naar de verre hoeve of molen, waarheen men hem geroepen had.

De kinderen der beide gezinnen groeiden samen op en dikwerf kon het den ouders over en weder schijnen, als waren zij, in stee van met zes, met twaalf kinderen gezegend. Altijd stond de poort open in den verweerden en bemosten muur, die beide tuinen scheidde en onder klimop schuilging. En eens gebeurde het, dat Gijsbert zich vergiste en de kinderen van oom Jasper volgde, die voor het avondeten geroepen waren en die zich uitbundig, schoon heimelijk vermaakten, veinzend aanvankelijk zijn vergissing niet te bemerken. De wijze ouders echter wisselden een glimlach, toen zij Gijsbert argeloos naast Elisabeth zagen plaats nemen.

Het was in den tuin van oom Jasper, dat voor het eerst in het brein van Gijsbert het besef omtrent de vluchtigheid aller dingen schemerde. Hij had het zonlicht, dat den ganschen middag het zomergroen overglansd had, langzaam zien tanen en opeens had hij zich zeer bedroefd voelen worden, terwijl het hem had geschenen, als was het heele leven plotseling ontluisterd. Dus had hij troost gezocht bij Elizabeth, die, zijn bedrukt gezicht ziende, zijn hand had genomen en met hem in den tuin had gewandeld, sprookjes vertellend. En het was dienzelfden zomer, in den tuin van oom Govert, dat Elizabeth haar eersten, zoeten schrik beleefde. Zij toefde met Gijsbert voor een roos, die ternauwernood ontbloeid was, toen onverhoeds een dampige straal uit den met grijze schubben bedekten hemel schoot. Langzaam begon de roos te zwellen. - O... had zij gezegd en angstig had Gijsbert gevraagd wat haar schortte. Maar zij had haar arm voor haar oogen gehouden, tranen ge-

stort en toen opeens gelachen, tot verlichting van Gijsbert. Dan waren zij verder gegaan.

Niemand zoude hebben kunnen zeggen, wanneer deze kinderliefde ontstaan was, maar gelijk, volgens een oude fabel, nimfen de bronnen bewoonden, die met eentonig en welluidend gemurmel in de eenzaamheid ontsprongen, zoo bewogen zij in eikaars vroegste herinneringen, en vol was hun jeugd van elkaar, gelijk de morgen van het licht. Als kleine kinderen zaten zij liever samen op het gras in de schaduw van een perelaar, terwijl de andere kinderen elders speelden; zij luisterden naar de fijne geluiden, waarvan de zomerstilte vol was en bespiedden de insecten in hun nijver bestaan; soms ook zwegen zij een uur lang, waarin hij alleen allerlei wijsjes vagelijk neuriede, terwijl zij bonte poppen stikte op grof stramien. Als groote kinderen slenterden zij gaarne op de in wandeldreven herschapen vestingwallen, wanneer het wijde land in den diepen avond langzaam verzonk; zij zagen de stille velden rusten in de laatste stralen der roode zon en de laatste leeuweriken zingend nederstrijken; zij zagen de schepen met gereefde zeilen langzaam den klaren stroom afdrijven en de vele wegen voeren naar de verre wereld, die achter gindschen horizon zich breidde.

Eens, toen het hooi in de tuinen van oom Govert en oom Jasper geurde, zij waren toen beiden vijftien jaar, gebeurde het, dat plotseling de volle zomer Gijsbert verdwaasde, die met Elizabeth onder den perelaar gezeten was en, onverhoeds zijn arm om haar hals slaand, kuste hij haar op haar lippen. Zij schrok niet, maar zag hem verwonderd aan; hij echter kleurde en stamelde: - Dag... dag... dag... Langen tijd bleven zij zitten, hand in hand en spraken niet, maar sedert wisten zij, wat het geluk was.

In Groningen ging Gijsbert voor magister studeeren,

getrouw aan een oude traditie, die wilde, dat alle Wttwaals en alle Rahusens van het wufte westen zich vijandig afkeerden. Het studentenleven bracht ontgoochelingen, die hij met haar besprak en diep en rustig bleven hun glimlach en blikken, wanneer zij, na maandenlange scheiding elkaar weder zagen. Nochtans bleek hun beider geest tot het schatten ook der meest singuliere verfijningen bij machte en eens vond men oom Jasper, geheel ontdaan, zijn voorhoofd drogend, boven den zonnewijzer, waar hij de verzen van Baudelaire had gevonden, die Gijsbert met Elizabeth onder den perelaar had gelezen.

Zij trouwden en vestigden zich in Arnhem, waar Gijsbert benoemd was tot griffier, en betrokken een zonnig huis op de Verlengde Rijnkade, dat uitzag over hun Betuwe. Na een jaar werd hun een kind geboren; zij heetten het Inez, ten spijt der grootouders, die, dezen uitheemschen naam misprijzend, hun brauwen fronsten. De ouders hadden gehoopt, als alle Wttwaals en alle Rahusens, een talrijk gezin te stichten, maar geen tweede kind volgde kleine Inez, tot hun verwondering en droefheid. Twee dingen echter vergoedden eenigszins deze teleurstelling: het ongestoorde liefdeleven en de toenemende schoonheid van Elizabeth.

De jaren vergingen; zijn ambtgenooten roemden zijn scherpzinnigheid en bedachtzaamheid, zijn stipten zin. Hem verheugde deze lof, omdatzij Elizabeth verheugde. Zij leefden stil, afkeerig van wereldsch gedoe, verkiezend hun avonden samen te slijten. Des zomers zaten zij aan het open venster en genoten den geur van het gedroogde of bloeiende gras, die aanwoei van over de rivier en soms zich mengde met den geur der bloesemende linden op de kade; zij zagen het laatste daglicht kwijnen in het westen, den gouden regen der sterren beginnen en de lichten van Nijmegen wankelen aan den

einder en zij luisterden vagelijk naar het verre bassen van honden, het schorre loeien van verspreide runderen of het dwaze balken van een ezel. Des winters, wanneer de blinden gesloten waren en de waterketel eentonig neuriede in de stoof, hoorden zij vaak de schotsen kraken in de bevroren en kruiende rivier, terwijl de stappen der schaarsche voorbijgangers dof klonken op de zware sneeuw. Dan lazen zij elkaar de schoonste verzen of ieder was verdiept in de lezing van een kunstwerk, waarvan de schepper, uit kracht van overwonnen smarten, een diepzinnig antwoord had gevonden op de vragen, die sedert eeuwen het menschelijk geslacht bestoken.

De eenigen, met wie zij veel verkeerden, waren verwanten, die enkele huizen verder woonden, oom Sijmen en tante Barbara, die een zuster was van Elizabeths vader. Oom Sijmen was referendaris geweest van het departement van Binnenlandsche Zaken en had aldaar gewerkt onder Floris Roelof Scanderbergh. Maar aangezien hij bemiddeld was en het ambtelijk leven hem ten slotte weinig aantrok, had hij op zijn vijftigste jaar ontslag genomen en zich opnieuw in Arnhem gevestigd, waar hij geboren was. Des winters placht hij zijn tijd aan de studie der geschiedenis en der fraaie letteren te wijden en menig gedicht werd door hem met een ganzenveder op glansend papier geschreven, in deftigen en sierlijken trant volgens der vaderen voorbeeld. Des zomers echter zwierf hij, gewapend met een groenen trommel en een grijs zonnescherm met blauwe voering, door velden en bosschen, op zoek naar zeldzame kruiden enbeschroomde bloemen. Hun echt was kinderloos gebleven en zoo waren zij gelukkig de ouderlijke liefde, waarvan hun diepe harten volwaren, aan kleine Inez te kunnen wijden. Toen, zij waren zes jaren getrouwd, openbaarde zich bij Gijsbert een lusteloosheid, die hem zelf bevreemdde.

Hij was spoedig vermoeid, zijn handen waren dikwerf klam en soms slaakte hij zuchten, die haar beangstigden. Zijn vader kwam over, onderzocht hem langen tijd met den huisdokter. Beiden schenen bezorgd; de lever was lichtelijk aangedaan.

Zijn krachten slonken langzaam; hij werd bedlegerig. Twee hoogleeraren werden geroepen, één uit Leiden, één uit Utrecht. Het was zeer stil in huis, toen zij kwamen; kleine Inez was bij oom Sijmen en tante Barbara; de meiden dempten de geluiden in het onderhuis. Elizabeth wachtte in de voorkamer, onder hun slaapvertrek; zij stond voor het open venster. De linden bloeiden en de zoele wind woei de geuren van het vruchtbaar weiland over. Een houtvlot dreef langzaam stroomafwaarts; een man stond aan een groot roer, waartegen hij af en toe een achtelooze duw gaf; een ander zat op een kruk voor een hut en rookte een pijp; een hond liep blaffend op en neer. Dan werd een keulsche aak door een kleine stoomboot stroomopwaarts gesleept. Het gevaarte was wel vijfmaal zoo lang als de kleine sleepboot, meendezij. Eindelijk kwam een witte duitsche raderboot voorbij, in gulden letters den naam van Molkte dragend. Muziek klonk van boord en vroolijke reizigers zwaaiden hoeden.

Het onderzoek eindigde; zij hoorde de vreemde stemmen op de trap en bij de voordeur. Zij week een pas en zag alleen de hooge hoeden der beide heeren voorbijdeinen.

Oom Govert kwam binnen. Hij bleef staan bij de deur, bracht zijn hand aan zijn voorhoofd en staarde voor zich heen. Dan nam hij zijn gouden lorgnet af en zij zag twee tranen langzaam glijden in zijn grauwen baard. Zij liet zich zinken op een stoel bij de tafel en staarde in een hoek van het vertrek.

Hij stierf in de laatste dagen van September, een koelen

herfstavond, toen de eerste dorre blaren ritselden over de grijze keien der stille kade.

Het werd winter; oom Sijmen en tante Barbara bezochten haar veel, vooral des avonds; maar vaak ook zat zij alleen tegenover den leegen stoel, haar handen in haar schoot, terwijl de ketel in de stoof naast haar eentonig neuriede. Zoo toefde zij soms tot in het holle van den nacht, te veeg om op te staan en eens zelfs viel zij in slaap, verbijsterd, toen zij wakker werd, de hanen uit de Betuwe te hooren kraaien en den morgen te zien grauwen door de harten der dichte luiken. De echtgenooten maakten zich bezorgd, gewaagden van het gevaar zich dermate in het leed te laten verzinken; zij luisterde vagelijk en antwoordde niet. Soms streek zij het kind, dat haar met groote, stille oogen aanzag, door de blonde krullen, maar geen glimlach, geen milde uitdrukking verlichtte en ontspande haar gezicht.

Op een avond kwam zij kleine Inez halen bij oom Sijmen en tante Barbara, bleeker en stiller dan gewoonlijk, met een pijnlijken trek om haar mond. Het weer was plotseling veranderd en in stee van den ijzigen oostenwind, die sedert dagen geblazen had, woei nu uit het zuiden een warme dooiwind, zoodat de schotsen luide kraakten in de rivier en de sneeuw van boomen en huizen in zware droppels leekte. Zij kuchte en rilde, ten spijt van de heete pons, die tante Barbara had geschonken. Den volgenden dag werd zij ziek, de koortsen stegen snel en tien dagen later, toen de zon met voorjaarswarmte in de gesloten gordijnen brandde, hoorde tante Barbara, op wier schoot het moegeschreide kind eindelijk was ingeslapen, opnieuw het rollen van den zwarten wagen en de stappen der omfloerste paarden langzaam naderen.

Kleine Inez zou tot het najaar bij oom Sijmen en tante Barbara blijven. Dan zou zij in huis komen bij oom Aert,

den jongsten broeder van haar vader, die een paar jaar als scheepsdokter had gevaren, maar nu ging trouwen en zich in Zwolle zou gaan vestigen. Intusschen, naarmate de zomer vorderde, wies de mismoedigheid der echtelieden en wanneer tante Barbara des avonds weer beneden kwam, na het kind naar bed te hebben gebracht, plachten zij langen tijd te zwijgen en eens zelfs sprak oom Sijmen met haperende stem van een derde verlies, waarmede God hen weldra zou beproeven. Flauwer en flauwer werd de belangstelling van oom Sijmen voor de geldersche flora en een paar maal moest hij de strenge vermaningen dulden van tanta Barbara betreffende den verwaarloosden staat van het herbarium, waarin de planten kwalijk verzorgd werden, terwijl de versche bloemen er al te spoedig verlepten en de schildpadden, naar zij meende, reeds trager begonnen te kruipen in de gangen en zalen van het kleine rotskasteel, dat zij bewoonden. Met lusteloozen tred sleepte hij zijn zware gestalte langs de wegen, een gebroken Herakles gelijkend, ten spijt van den groenen trommel op zijn rug, die meedeinde op elke beweging van zijn nog machtig lichaam, ten spijt van het grijsblauwe zonnescherm, dat zijn blooten, dun bewassen schedel beschaduwde. En in de deftige sociëteit, die ook eenige landedelen uit den omtrek van tijd tot tijd bezochten en die alleen toegankelijk was voor oude heeren, spitsten zijn brauwen zich niet meer tot geestige driehoekjes boven de gouden bril, wanneer één dier heeren met zware stem een snakerij vertelde. En doorgaans toonde zijn gezicht, waarvan de lijnen wonderlijk gebroken waren, een zoo verslagen uitdrukking, dat eens een nurksche spotter hem met een droefgeestig rivierpaard had vergeleken. Maar ook tante Barbara leed in stilte. Zij had een onbewogen gezicht en een roode huidkleur, die, hoe vreemd het moge klinken, van indiaansche herkomst

waren. Inderdaad was de dochter van een voorzaat, die tegen het einde der achttiende eeuw als planter zijn geluk in het Verre Westen had beproefd, een roodhuid, opperhoofd van een machtigen stam, in zijn hut gevolgd. Maar het wilde bloed van dezen voorvader had zijn drift in de aderen der geldersche nazaten ganschelijk verloren en zij hadden alleen de onbewogenheid der gelaatsuitdrukking en de roode huidkleur geërfd, die den sachem en zijn stambroeders gekenmerkt hadden.

Tante Barbara's gang geleek dien van een eend, kwakkelig en bedrijvig, en zij ging gekleed in zoo stemmige japonnen, van een zoo ouderwetschen snit, dat vanuit haar glansende rijtuigen de wereldsche dames van Arnhem glimlachten, wanneer zij haar voorbij zagen gaan. Zij droeg winter en zomer eigenhandig gebreide wollen kousen en in hun vollen omvang waren haar schonkige enkels en platvoeten zichtbaar, want zij slofte altoos op sandalen.

Zoo leed ook tante Barbara in stilte en als zij des avonds, met haar man in machtige leunstoelen gezeten, waarvan de zware, fraaie krullen den rustigen en zekeren smaak der vaderen bewezen, als zij dan kleine Inez, alleen aan de groote tafel, haar lessen van buiten zag leeren, met nadenkend geprevel en telkens vlijtig gluren in het boek, dan nam zij dikwerf de gouden bril af, die ook op haar rechten en spitsen neus rustte en waarvan de glazen door haar vochtige oogen beslagen waren. Dan stak een oude pijn in haar hart en herinneringen herleefden aan voorjaarsdagen uit verren tijd, waarin zij vanuit het nog wintersch vertrek den eersten lijster buiten had hooren kweelen en het verlangen naar een kind zoo prangend had voelen worden, dat een verbittering zelfs haar had bedreigd, ten spijt van haar vrome natuur, een opstand tegen der dingen raadselvolle orde.

Het werd September. Een vroege herfst ontbladerde de

linden en, gedreven door op eens zich versnellende winden, kletterden telkens buien tegen de ruiten der voorkamers. De vroege avonden begonnen, maar hun stille bekoring werd verstoord door de sombere dreiging der naderende scheiding. Tante Barbara wel is waar las met onbewogen gezicht, maar werkeloos zat oom Sijmen in zijn diepen leunstoel, met zijn duim en twee vingers zware plooien samentrekkend in het midden van zijn voorhoofd en elken keer, wanneer hij kleine Inez beschouwde, die vol ijver haar huiswerk deed en wier blonde krullen in het lamplicht glansden, dan, ondanks de bestraffende blikken van tante Barbara, deed hij grommende geluiden hooren, die men ook steunende zou kunnen noemen.

Toen, een avond, dat de regen in zware stroomen plaste en de wind in holle vlagen over de donkere Betuwe streek, werd er gebeld en tot aller blijde verrassing trad even later oom Govert glimlachend binnen. Hij was plotseling voor een consult naar Arnhem geroepen, had geen tijd gehad hen te waarschuwen, maar zou gaarne blijven slapen. De avond verstreek in vreedzamen kout; anijsmelk werd gedronken en deventerkoek gegeten en kleine Inez, gereed met haar werk, luisterde aandachtig naar de wijze gesprekken dezer groote menschen.

Toen het kind naar bed gebracht werd en de zwagers alleen waren, slaakte oom Sijmen een. diepe zucht. Oom Govert beschouwde hem met een vorschenden blik. Een stilte heerschte; de regen had opgehouden, maar erger werd het rumoer van den wind. De kreupele tiktak der friesche hangklok zweeg opeens en oom Govert meende, dat het uur zou slaan, maar alleen een schor geluid werd hoorbaar en de tiktak herbegon.

- Jullie vinden het zeker erg saai, dat het kind over een paar weken naar Aert gaat... zei hij dan.

Oom Sijmen antwoordde met een grommend geluid.

Oom Govert roerde nadenkend in zijn kopje. Dan hernam hij, schouderophalend:

- Waarom zou ze eigenlijk niet hier blijven, ik zou niet weten wat daartegen was...?

- We zijn oude menschen... meende oom Sijmen te moeten zeggen.

Maar oom Govert antwoordde niet en verzonk in al dieper gepeins. Want fijner dan elke bloemengeur doortoog de liefde dit huiselijk vertrek en waarmede kon een zuivere en teedere kinderziel zoeter gebaat zijn? Hij twijfelde niet aan de deugdelijkheid der nieuwe omgeving die het kind wachtte, maar miste zij niet de wijding eener verheven gezindheid en echtelijke liefde, die het leven op velerhande wijzen had beproefd?

In het huis van oom Sijmen en tante Barbara vielen de gordijnen met zware plooien, donker was het behang en de massieve meubelen, waarvan vele als spiegels blonken, waren in samenstemming met dezen achtergrond; zoo bleef het licht ook van den hellen zomerdag gedempt en rustig. In deze milde omgeving verliep het huishoudelijk leven zoo regelmatig als een uurwerk en gaandeweg nam kleine Inez haar aandeel, zij het een meer ledig dan werkzaam aandeel in de kalme bezigheden, die onder leiding van tante Barbara elken dag opnieuw werden volbracht. Met ongemeene belangstelling zag zij toe, als na het middagmaal de oude dienstmaagd met verwelkt en wasbleek gezicht en dwepende oogen als een begijn, het zorgvuldig gevouwen, damasten tafellaken perste onder den zuchtenden, krijtenden mangel en met gewijde nieuwsgierigheid beroerde zij de zakjes gedroogde lavendel, die tante op alle planken der met kostelijke stapels gevulde linnenkast had neergelegd. Des avonds, onder de lamp, leerde zij handwerken, maar liever nog volgde zij, onder de tooverende vingers harer

voogdes, het ontstaan der felle en zoete kleuren en haar verglijdende schakeeringen en menigen uitroep van bewondering slaakte zij over de vaardigheid, waarmede tante kant kloste op het groote kussen. Maar ook oom Sijmen onthield zij niet haar ontzag voor de lijvige boekdeelen, die hij avond aan avond las, noch voor de ganzenveder, die nu wederom op tafel prijkte en die hij soms plotseling vatte, als gehoor gevend aan een geheime inblazing, om, na zich eenige oogenblikken klaarblijkelijk te hebben bedacht, vele regelen te schrijven op glansend papier.

Dikwerf volgde zij tante Barbara op haar bedrijvige gangen door het huis en vooral toefde zij gaarne in den kelder met zijn vliegenkast vol koude eetwaren, naar welks blauw gaas de poes soms begeerige klauwen strekte, zijn wal van turven, zijn plankier vol wanstaltige aardappelen, waarvan vele loten schoten, zijn door houten tralies, gelijk een kerker, afgesloten bestek, waarbinnen zij op rekken de fijne wijnen rusten zag, die oom Sijmen des winters tegen het lamplicht, des zomers tegen den bloeienden avondhemel keurend placht te heffen, alvorens hen met vromen zin te proeven. En telkens opnieuw bewonderde zij de bedrevenheid, waarmede tante Barbara in het onrustig schijnsel van een waaiervlam, augurken en geleien inmaakte, augurken, die oom Sijmen in breede schijven bij koude vleezen at, appelgelei en kersengelei, waarvan zij allen smulden.

Omstreeks Paschen, wanneer het schoonmaak was en de zolderingen der gangen door mannen met witte gezichten gekwast werden, dan, een plechtigen namiddag, ontbloote tante Barbara onder het aandachtig oog van kleine Inez het prachtig mahoniehout der groote, ronde tafel, die zij met olijfolie inwreef en daarna met een zeemen doek langen tijd boende. En naarmate het oude meubel zijn vollen glans herkreeg, begreep kleine Inez,

dat ook de dingen hun eigen leven hadden en de liefde der menschen behoefden.

Ook op zolder sleet zij menig uur, zij het zonder tante Barbara. Aldaar stond een kast van wonderlijke samenstelling, lichtblauw van kleur, met tal van luiken, die echter zorgvuldig gesloten bleven, immers zij verborgen de vuile wasch. Een touw hing naast een paar ringen, waaronder een matras lag, en soms oefende zij zich met een vriendinnetje en haar broertje. Om beurten klommen zij in het touw, dat onder hen als de staart van een gekwelden visch heen en weer sloeg en vergeefs trachtte het broertje den Christusstand en den leeuwengang uit te voeren, hetgeen hij pochend beweerd had te kunnen. Maar soms werd kleine Inez op eens het spel moede, een leegte ontstond in haar, het vriendinnetje en vooral het drokke broertje begonnen haar te hinderen en zij verlangde met haar pop alleen te zijn. Maar doorgaans bleven de kinderen lang, ja, het gebeurde, dat zij twistten en pruilden onder elkaar, zoodat kleine Inez bleek werd van verveling en ergernis en telkens gaapte op krampachtige wijze. En als zij dan eindelijk weg waren, ging zij schielijk de pop halen, die in sierlijke, glansende kleeren pronkte of in eenvoudig nachtgewaad rustte in haar wieg. Zij nestelde zich in een hoek der groote rustbank, gelukkig, wanneer bij geval niemand in de huiskamer was. Dan wiegde en kuste zij de starre pop met lange, innige kussen en klemde haar tegen haar hart en wanneer de grijze schemer daalde en alleen het koperen beslag van den antieken bahuut in de donkere kamer glom, zong zij haar slaapliedjes voor, totdat haar stemmetje gaandeweg trager en zwakker werd en zij eindelijk ganschelijk zweeg en in vreemde, verheerlijkte stemming in den avond staarde, vagelijk luisterend naar het klotsen van den stroom tegen de schuiten, die langs den wal gemeerd lagen en dat, luider hoorbaar wor-

dend in de stilte van dit uur, in haar ooren verruischte tot een wonderlijke muziek.

Maar als uit de verte de herfstregens gelijk snelle misten naderden, of als de sneeuwvlokken over de Betuwe warrelden, dan klom zij wel haastig alleen naar boven, om vanuit het dakvenster het schouwspel in zijn vollen omvang te genieten en wanneer de wind door de reten en scheuren der pannen gierde, en bij schokken den zolder dreunen deed, dan slaakte zij kreten van angstige verrukking, zich verbeeldend, dat zij op een hoogen toren stond, die lichtelijk zwiepte in den storm, gelijk torens doen, of op een schip, dat moeizaam stampte in de zware zee, terwijl de wind raasde door het want. Maar in kalmer dagen volgde zij het glijden der grillige schaduwen, die de grauwe of witte wolken in den blauwen hemel over de aarde streken, zij zag de spreeuwen zitten op de ruggen der koeien en de veulens op hooge beenen draven door de weide, en den reiger, eenzaam en spichtig, staan aan den verren slootkant en de hooiwagens, vol geladen, wankelend huiswaarts rijden in de avondzon. Of wel, zij zag den Rijn in zilververten zich verliezen, droomend over de bergen met hun bouwvallen en wijngaarden, daarginds in Duitschland en over de jonkvrouw, die op den top van één dier bergen woonde en in de laatste stralen der zon haar gouden haren kamde, daarbij zoo schoone liederen zingend, dat menig schipper betooverd werd, de kolken niet achtend, die hem straks verzwelgen zouden. Zoo had oom Sijmen verteld en uit een oud boek met groenen omslag, dat schimmelplekken toonde, en waarop de beeltenis van den lijdenden dichter was afgebeeld, had hij met zichtbare ontroering duitsche verzen voorgelezen, die zij later zou verstaan.

Zoodra het weer warm begon te worden, vergezelde kleine Inez oom Sijmen op zijn plantkundige omzwer-

vingen. Zij liep in den regel een weinig achter en dikwerf vergrootte zich deze afstand, naarmate zij toefde om bloemen te plukken, zoodat oom Sijmen van tijd tot tijd geduldig staan bleef, totdat zij naderbij kwam, als zij het zelf niet was, die hem op een drafje achterhaalde. Soms liepen zij langen tijd zonder te spreken; oom Sijmen speurde rond en prevelde vakkundige opmerkingen, terwijl het kind luisterde naar het ruischen van den wind door de kronen der boomen of naar de zangen der vogels, die van alle zijden tegen elkaar insloegen en soms, als zij moe werd, nam zij de hand van oom Sijmen en liet zich een weinig trekken. Maar veelal vertelde oom Sijmen en vooral van het leven, dat alom was, in de diepte der aarde en in de wolken, in de onzichtbare wereld zoo goed als in de zichtbare; want er was een onzichtbare wereld, die met behulp van vergrootglazen de vernuftige menschen hadden weten te ontdekken en waarin het leven wemelde en krioelde als in die, waarin zij leefden en waarmede zij vertrouwd waren. En al dat leven, waarvan de droppels en de sterren vol waren, al dat leven ontstond uit liefde, gelijk het uit de kracht van die liefde was, dat alle dingen streefden naar de uiterste volmaaktheid, als naar het hoogste geluk, ondanks tegenwerking, ongelukken en allerlei jammerlijks, waaraan het leven nu eenmaal rijk was en hoe zou het anders kunnen, waar zoovele dingen begeerden te leven, dat wil zeggen gelukkig te zijn. De liefde had kleine Inez gewekt en door de liefde werden de sterren gedreven in haar eeuwige banen. Zoo was het altijd geweest en zoo zou het altijd zijn en die liefde, die de wereld doordrong en waarvan zij de openbaring was, zou men ook God kunnen noemen.

Zoo sprak oom Sijmen, het hoofd een weinig gebogen op den lichten wind, die onder het zonnescherm zijn parelend voorhoofd verfrischte. En des avonds keek

kleine Inez vanuit haar bedje, nieuwsgierig en gemeenzaam, naar de verre sterren boven de linden, die immers waren gelijk zij zelf.

Een ander maal vertelde oom Sijmen van oude tijden en verre landen en beurtelings wisselden heidensche en bijbelsche tafereelen voor kleine Inez' betooverd geestelijk oog. Maar twee verhalen vooral werd zij niet moede telkens opnieuw te hooren, van zwervensmoede Odysseus, gelijk hij, stralend als een god in den parelenden morgen, het balspel storen kwam, waarin de koningsdochter met haar vrouwen aan het zeestrand zich vermeide en van Abrahams knecht, die, bij het dalen van den grooten avond, zijn kameelen knielen deed nabij de bronnen en Rebecca door de stadspoort argeloos naderen zag.

Dikwerf rustten zij; oom Sijmen lag met lange beenen op het mos, leunend tegen de ruwe schors van een eik, die zijn jas met groene vlekken teekende en verzonk weldra in een lichten sluimer. Kleine Inez ontdeed zich van haar kousen en schoenen en waadde op witte voetjes door een beek, luisterend, hoe het onverpoosd gemurmel van het snelle water zich vermengde met het ruischen van het gebladerte. En soms, des avonds, als zij naar bed ging en de wolken als verre bergen aan den horizon gelegerd zag, toefde zij in ademlooze spanning aan het open venster, verwachtend elk oogenblik aan den anderen oever den eenhoorn in den stroom te zien afdalen, waarvan oom Sijmen dien middag verhaald had. Des Zondags ging zij vaak spelen op Angerenstein, een landgoed, gelegen aan den Velperweg en behoorend aan den baron van Oisterland. Deze landedelman was enkele dagen na de gelukkige schikking, waarvan oom Govert de bewerker geweest was, tegelijk met oom Sijmen de sociëteit binnen gegaan, alwaar zijn vriend de graaf van Ysselmonde hem reeds met ongeduld ver-

beidde achter de groene tafel, waarop zij tric-trac plachten te spelen en hij had hem schertsend toegevoegd:

- Ei, ei, Mijnheer Sijmensz., gij zijt zoo rap ter been, dat ik u verdenk een jonge dochter te hebben verschalkt...

Oom Sijmen had toen den valkenblik van den beproefden jager geprezen en verhaald van het geluk, dat hem en zijn vrouw te beurt was gevallen, waarop de baron gemeend had, dat het aardig zou zijn, als het kind eens met zijn kleinzoon kwam kennis maken en ezeltje rijden op Angerenstein. En zoo was geschied.

Sigismund Amedeus Boudewijn, baron van Oisterland tot Alderecht, was gezet, had korte beenen, waarover hij voortdurend dreigde te struikelen, wanneer hij bij gelegenheid naar de tram holde, die hem stadwaarts voeren zou, een steenrood gezicht, dat na zulk een inspanning paarse plekken toonde en, in stee van een neus, een monsterlijk uitwas, waarom de straatjongens uit Arnhem hem baron met de aardbeienneus nariepen, wanneer hij in zijn oude brik, getrokken door een oude merrie, voorbij reed. Hij sloeg dan met zijn zweep naar de bengels, wanneer hij zelf mende en veinsde niet te hooren, wanneer hij alleen achter zat. Hij was weduwnaar, had een zoon gehad, die na een huwelijk van weinige jaren gestorven was, men had gefluisterd aan de gevolgen zijner uitspattingen en hij woonde nu samen met zijn schoondochter, die stamde uit een geslacht, zoo oud en zoo arm als het zijne.

In het najaar toog de baron soms zijn rooden rijrok aan, dekte zich met zijn zwart fluweelen jachtpet, hing zijn ronden jachthoorn op zijn rug en liep, met geregelde tusschenpoozen zijn karwats tegen zijn hooge stevels kletsend, in afwachting der oude merrie, die gezadeld werd, heen en weer op het lage terras, tusschen de twee oude en kleine kanonnen, ieder voorzien van een hoop

steenen kogels, die het vreedzaam landgoed ijdellijk beschermden. En als hij dan eindelijk te paard steeg, gevolgd door zijn kleinzoon Ronald, die een ezel bereed, dan veraanschouwelijkten zij, in nieuwe gestalten, de legende van den spaanschen ridder en zijn schildknaap. En in het bosch, dat tot zijn domein behoorde en waarin op andere dagen menige haas buitelde onder zijn welgemikt schot, zoowel als onder dat der stroopers, deed hij zijn hoorn schallen en dreef zijn amechtigen klepper in galop langs de stille paden, terwijl zijn kleinzoon in de verte het koppig grauwtje met zwakke schoppen tegen de kale flanken vergeefs tot grooter snelheid te sporen trachtte.

Ronald was van denzelfden leeftijd als kleine Inez. Hij droeg doorgaans een matrozenpak met lange broek en boven zijn linkeroor fladderden de zwarte linten van zijn ronde pet. Zijn haar, dat hij tot zijn zesde jaar in lange krullen had gedragen, was dofblond en zijig als dat van zijn vriendinnetje en zijn oogen, die mede grijs waren als die van kleine Inez, keken vrijmoedig, ja uitdagend in de wereld rond. Hij scheen krachtig gebouwd, was los en vlug, behendig in het vangen van ballen en het werpen van speren en als hij zijn ezel besteeg, zwaaide hij zijn rechterbeen over de schoft van het grauwtje met een zwier, gelijk alleen een volleerd en bekwaam ruiter vermag. Maar dikwerf gebeurde het, dat zijn krachten hem onverhoeds ontzonken, al dadelijk een der eerste Zondagen, toen hij haar, die rustig troonde op het ezelken, gevoerd had naar een kettingbrug, die in een wijden boog hing over een ravijn, waardoor een beek stroomde. Hij zou haar toonen op welke wijze men aan den spits zijner troepen een verschansing bestormde en met zooveel onstuimigheid had hij herhaaldelijk de rammelende brug op en af gehold, dat zijn fijne trekken opeens slordig waren geworden, zijn gezichtskleur groe-

zelig, terwijl zijn oogen hol en dof hadden gestaard. Hij was gaan zitten op den rand van het pad, had grassprieten uit den grond getrokken, waarop hij gekauwd had, wachtend totdat het hijgen zou verminderen en kijkend met trieste oogen naar een kwikstaartje, dat op het pad een weinig verder weghipte op stijve beentjes en telkens tartend naar hem omkeek. Kleine Inez was erg geschrokken, had hem gebeden straks in haar plaats het ezeltje te beklimmen, zij zou wel loopen. Maar hij had het hoofd geschud, zijn halmen kauwend en toen hij, zich beter voelend, eindelijk was opgestaan, had hij haar met zoo gebiedend en bevallig gebaar genoodigd haar plaats op het lijdzaam wachtend grauwtje te hernemen, dat zij gehoorzaamd had. Vanaf het glimmend, krakend zadel had ze verteld van de wonderlijke dingen, waarvan oom Sijmen placht te verhalen, maar waarvoor hij weinig belangstelling toonde, zoomin als voor de drukke wielewaal, die als een gele vlam voorbijschoot en die zij hem wees met een kreet van bewondering, of voor de gouden bundels van het zonlicht, die roerloos stonden of heen en weder gleden, al naar gelang de kruinen deinden of onbewogen bleven in den zwaren middag.

Een koortsige begeerte haar zijn bekwaamheden te toonen bestookte hem voortdurend. Zoo zag zij hem plotseling verbleeken, als hij zijn aanloop nam om een stouten sprong te wagen over een beek, of als hij zijn eerste schreden had gedaan op den stam, die in een stormnacht over het ravijn was neergeslagen, ja te midden van het geestig verhaal, dat bestemd was haar te doen schateren. Zij voelde zich bevreemd en verward door deze bevende spanningen en door zooveel ongewisheid, maar met moederlijken zin ontfermde zij zich over hem, zoodra zij hem weer uitgeput en verslagen zag. Hij ried in haar de rust, die hem zelf vreemd

was en die hij behoefde en hij voelde zich behaaglijk in de koestering van haar troost. Zoo slaakte hij dieper zuchten en keek triester dan noodig was, wanneer zij talmde hem met haar deernis te verkwikken.

Af en toe gebeurde het, dat het ezelken, zijn gewone sulligheid verzakend, opeens luid balkend in galop wegstoof. Dan gingen zij maar wandelen en zij volgden de schijnbaar doelloos zich her en derwaarts slingerende paden, totdat zij het eind der baronij bereikten, waar de stammen schaarscher werden en het uitzicht daagde over de akkers, die naar het noorden langzaam stegen. Of wel hun weg voerde door een sparrenbosch, waar de heuvelige grond zoo dicht met gladde naalden was bezaaid, dat het niet mogelijk was zelfs met een aanloop de steilten te berennen. Daar rustten zij gaarne; hij lag op zijn buikje en liet zijn eene heen rijzen en vallen; zij zat bij hem en liet spelenderwijs heur haar glanzen in de zon. De sparren geurden; de groene pluimen ruischten als de zee en soms werd Ronald zoo rustig als kleine Inez zelf. Dan hervatten zij hun wandeling en als Ronald moede werd, legde hij wel zijn arm om haar schouders, terwijl zij den haren legde om zijn middel en zoo liepen zij argeloos voort, rondkijkend en luisterend naar de vele geluiden, waarvan het geheimzinnig leven der natuur vol was.

Ook des winters was het heerlijk in het verlaten en besneeuwde bosch te dwalen. De lage winterzon schoot haar koude stralen door de witte en zwarte stammen; af en toeviel sneeuw van een der takken enhetgebeurde, dat zij in het voorbijgaan lichtelijk bepoederd werden. Dan lachten zij, maar soms bleven zij staan en hielden hun adem in om de stilte te hooren suizen.

Kleine Inez leerde schaatsenrijden op een kleinen vijver, waarvan het ijs, wanneer de sneeuw was weggeveegd, verscheen als een blok donker glas. Zij leerde spoedig

onder de leiding van Ronald, die al even bekwaam was in het schaatsen- als in het ezelrijden. En gansche middagen klonken hun frissche stemmen en zongen hun schaatsen in de diepe stilte van het bosch. Maar wanneer de grauwe schemer over de aarde daalde, haastten zij zich naar huis, want dan werd het bosch dreigend in zijn eenzaamheid en verstarring en, ijlings de paden volgend, spraken zij elkaar moed in en verklaarden niet te gelooven in geesten en spoken.

Thuis vonden zij oom Sijmen en den baron in leunstoelen gezeten voor de groote schouw, waarin de denneblokken vlamden. Ronalds moeder zat aan een tafel ter zijde, haar rijzige, kwijnende gestalte gebogen over een handwerk, in het schijnsel eener staande petroleumlamp, waarvan de hitte de kap met rosse tinten had doorgloeid. De kinderen gingen zitten bij het vuur en meestal vlijde zich Ronald aan kleine Inez' voeten. Zij spraken fluisterend, want oom Sijmen en de baron praatten met zware stemmen over politiek. Maar doorgaans voelden zij zich soezerig worden door de geurige warmte, na zooveel uren doorgebracht in de winterkou. En zoo gebeurde het menigmaal, dat Ronald, knikkebollend tegen kleine Inez' knieën, zoetjes insliep. Haar blikken gleden dan vagelijk door het hooggezolderd vertrek, over de wapenrekken met oude musketten en pistolen, de geweien en koppen van herten en ruige evers met glazen oogen en de portretten der voorouders, waarvan de oudsten in ijzer pronkten en barsche gezichten hadden, terwijl de lateren pruiken droegen en minzaam glimlachten. De warmte van Ronalds hoofd gloeide zachtjes in haar heen en zij was blij, dat hij nu rustig sliep.

Dikwijls bleven zij eten. Dan werd het gesprek algemeen en ook de barones temperde den hoogmoed, die haar trekken bijna hard maakte en sprak met zoo

zachte, welluidende stem, dat kleine Inez betooverd luisterde. De baron vertelde van peerden en jagen en rossen en van den goeden, ouden tijd, toen het landgoed nog eenzaam lag in deze streek en in het voorjaar zijn grootouders bezoeken reden aan de kasteelen in den omtrek, gezeten in een karos met vergulde paneelen, eikels van glansend purper aan de hoeken van den wagenhemel en bespannen met zes paarden, die met kleurige schabrakken gedekt waren en, gelijk spaansche muildieren, met rinkelende bellen getuigd.

Intusschen vergingen de jaren en vier maal had kleine Inez de verdorde bladeren zien vlinderen tusschen de hooge en dichte stammen der baronij en de roode en gouden najaarsbeuken zich zien spiegelen in den kleinen vijver, die des winters het vertrouwd tooneel was van hun ijsvermaak. Weliswaar kropen voor Ronald de dagen, die hem van het weerzien scheidden, trager voorbij dan voor kleine Inez, gelijk de teleurstelling, wanneer zij bij geval elkaar niet zouden zien, wreeder was voor hem dan voor haar. Dat gaf dan dikwerf aanleiding tot opstand en verdriet, zoo bitter als groote menschen niet verstaan. Vergeefs trachtte zijn grootvader hem met snakerijen te verstrooien; zijn moeder bleef ongenaakbaar in haar kwijnende voornaamheid. Dus slenterde hij alleen langs de paden en dikwijls weende hij luid, terwijl zijn moede tred slofte in het zand of in de sneeuw en zijn bekommerdheid zich dermate verscherpte, dat het hem scheen, als had hij haar nu voor goed verloren.

Op zekeren Zondag wandelden zij weer samen, zonder het ezelken, dat kuchte en zijn lange ooren slap liet han-gen, zoodat ze het in den veiligen stal hadden gelaten. De winter was voorbij; nog toonden! de zwarte stammen hier en daar sporen van sneeuw, maar warm scheen de zon door de naakte takken en aan de struiken begon-

nen knoppen van heel licht groen te botten. Een luwe wind woei geuren aan van akker en weiland en zoo welgemoed voelde zich kleine Inez, dat ze een wijsje begon te zingen. Toen zij ophield, begon Ronald opeens heel opgewonden te vertellen over wat hij zou doen, als hij een man zou zijn. Dan zou hij een slot gaan bewonen, ergens hoog in de bergen; in de omliggende bosschen zou hij beren en evers bevechten en zij, zij zou de edelvrouw zijn van het kasteel en in de mooiste zalen wonen. Of zij dat zou willen? Zij knikte, ja, dat zou heerlijk zijn. Hij had nu zijn arm gelegd om haar schouders, gelijk zij den haren om zijn middel. Zij. spraken niet meer, en voelden zich wonderlijk te moede. Een houtduif, die driftig woelde in de zwarte, geurige aarde, vluchtte, toen zij naderden, met snelle slagen. Hun blikken volgden den vogel, totdat zij hem in de diepten van het bosch op een tak zagen nederstrijken. Dan keken ze elkaar aan en kleine Inez zag, dat Ronald zoo bleek was als in zijn ergste buien, hetgeen haar bevreemdde, maar niet ontstelde. Hij glimlachte verlegen, toen hun blikken elkaar ontmoetten en opeens beving haar een geheel nieuw gevoel, een zoo onstuimige vreugde, dat het haar scheen als was het leven een groot, altijd durend feest. Zij meende, dat iets zeldzaams nu ging gebeuren, maar zij hoorde alleen, als in een droom, de zwakke klacht van den wind, die even sterker door de kale takken zwol.

Den volgenden Zondag was kleine Inez verwonderd Ronald niet als gewoonlijk aan den ingang van het hek te vinden en toen zij, nadat oom Sijmen gebeld had, wachtten voor de glazen voordeur, op het lage terras tusschen de twee kleine kanonnen, zagen zij door de lange gang den knecht plechtiger dan gewoonlijk na-deren, terwijl zij tevens den baron in den achtergrond verschijnen zagen.

- Ronald is ziek begon hij, na de wederzijdsche begroetingen.

- Is het erg?.... vroeg kleine Inez, opeens heel angstig.

- Ik weet niet, vrouwtje.... antwoordde hij. Zijn kinderlijke, lachende oogen boven zijn wonderlijken neus schenen vochtig, en gedwongen was blijkbaar de vroolijkheid, waarmede hij haar volgens zijn gewoonte in haar wang kneep.

- Een embolie.... zei hij dan, zich tot oom Sijmen wendend. Deze keek verschrikt en antwoordde niet.

Nog was de knecht, plechtig, oom Sijmen behulpzaam met het uittrekken van zijn winterjas, toen de deur van het woonvertrek andermaal open ging en Ronalds moeder verscheen. Zij neeg even haar hoofd ten groet en wilde naar boven gaan, maar reeds ijlde kleine Inez tot haar:

- Gaat u naar Ronald, mag ik mee?....

Even ontspande een glimlach de strakke trekken der barones en kleine Inez zag, dat onder haar oogen het vel gezwollen was en vol slappe rimpels. Zwijgend nam zij kleine Inez' hand.

Zij gingen en beklommen een wenteltrap waar het zoo donker was, dat kleine Inez even moest tasten. Zij volgden een holle gang, waarvan het gewelf laag drukte boven het hoofd der barones. Dan gingen zij een vertrek binnen met wit gepleisterde muren en een groot bed met witte gordijnen en gedraaide zuilen, waarop een hemel rustte. Kleine Inez, dadelijk, zag Ronald klein en bleek liggen in het groote bed. Een verpleegster zat aan het hoofdeinde en verrees, toen zij binnentraden. De moeder streek het kind over zijn voorhoofd met een zwaar dooraderde, reeds verdorrende hand. Kleine Inez wilde hem lieve woorden zeggen, maar zij voelde tranen wellen naar haar oogen en snikken hokken in haar keel. Dus nam zij zijn fijne, slappe hand, die zij aan haar lippen

bracht en terwijl zij zich zoo een weinig boog, gleed haar blonde haar van haar schouders, zoodat zijn hand ganschelijk werd bedolven.

- Dag.... zei ze dan, hem over zijn hand strijkend, dag....

Hij zag haar aan met een starenden blik, als herkende hij haar niet en hij bewoog zijn lippen, als wilde hij iets zeggen, maar zij hoorde alleen vreemde klanken en opeens vertrok zijn gezicht in een uitdrukking van jammerlijke hulpeloosheid. Toen begreep zij, dat hij niet spreken kon.

Ronald stierf weinige dagen later en bitterlijk weende kleine Inez op den schoot van tante Barbara, wier brilleglazen opnieuw beslagen waren, terwijl oom Sijmen, gezeten in een hoek der vensterbank, gedrukt naar buiten staarde.

De lente was nabij, de aarde ganschelijk gezuiverd van sneeuw en ijs en mild scheen de zon door de kale takken der linden, waar straks de forsche knoppen zich opnieuw ontvouwen zouden.

Na den dood van Ronald bezocht kleine Inez het landgoed aan den Velperweg niet meer. De moeder van Ronald vertrok dien zomer, men zeide voor goed, naar Engeland, waar haar zuster, gehuwd met den markies van Salisbury, een kasteel nabij Londen bewoonde. De baron, alleen, verminderde rasch en elken keer dat oom Sijmen hem in de sociëteit ontmoette, scheen het hem, dat zijn anders zoo vroolijke oogen fletser en, onder zijn katersnor, de sterk krullende lijnen van zijn lippen slapper waren geworden. Een avond, in den winter, toen het landgoed onder het hoog en kaal geboomte ganschelijk ingesneeuwd lag, vond men hem dood in zijn leunstoel voor het stervend haardvuur; zijn hoofd rustte op zijn borst, hij leek in diepen slaap verzonken.

Met Ronald was de laatste mannelijke telg der Oisterlands gestorven. Het landgoed, dat meer dan twee eeuwen een der bezittingen van het oud geslacht geweestwas, werdverkocht aan rijke lieden uit Rotterdam. Kleine Inez dacht veel aan Ronald en aan het geheel nieuwe gevoel, dat haar dien eenen middag doorstroomd had. Zij had daarover noch met oom Sijmen noch met tante Barbara gesproken en tegenover de vriendinnetjes, die haar des morgens voor de school plachten te omstuwen, had zij nu het besef eener stille meerderheid. En telkens opnieuw, dien zomer, wanneer een soezerige stilte in de klasse heerschte en zij naar buiten staarde in de dichte popels, waarin de drukke musschen tjilpten, rees de gewaarwording, dat alles in de wereld nu anders was geworden. Maar vooral toen de herfst weer over de aarde streek en zij over de plantsoenen van den singel de dorre bladeren wervelen zag, wies het heimwee naar Ronald en de wandelingen in het bosch der baronij. Dan gleden dikwijls tranen over haar wangen, tot ontsteltenis van het riddertje aan haar zijde, met zijn ransel op zijn rug, zijn stille, witte gezichtje en zijn bril, waarachter zijn oogen scheel keken en dat haar elken dag op den singel getrouwelijk wachtte en naar huisbegeleidde. Hoe zoude aan oom Sijmen en tante Barbara de beschroomde ontluiking van kleine Inez' ziel ontgaan? Zij rieden, dat zij veel aan Ronald dacht, juist door haar zwijgen omtrent dit vriendje, dat bijna vier jaren van haar kleine leven had gevuld en zij omringden haar meer dan ooit met liefdevolle zorgen. Maar heimelijk verblijdde hen deze eerste openbaring van een hart, dat, gelijk zij hoopten, de schulp gelijken zou, waarvan een heilige spreekt en die, volgestroomd, overvloeit en rijkelijk drenken wil. Want beiden waren overtuigd, dat de ware oorzaak van al het onheil en allen jammer op aarde het onvermogen was der meesten lief te hebben

in den zin, waarvan Paulus gewaagt. Zoo hoopten beiden, dat kleine Inez zou medewerken tot de voorbereiding eener zij het verre toekomst, waarin de menschen door liefde en niet meer door hebzucht geleid zouden worden, een toekomst wel is waar, waaraan tante Barbara meer dan haar echtgenoot geloofde, gelijk deze, door veel weten bedorven, volgens haar zeggen, bedroefd erkende.

Het najaar ging voorbij en opnieuw zag kleine Inez vanuit het dakvenster de trekkende ooievaars hoog over de Betuwe naar het zuiden streven. De winter kwam; de Rijn vroor weer dicht en voor het huis ontstond natuurlijkerwijze een grillig belijnde ijsbaan. Weldra krioelde dag aan dag een lustige menigte te midden der woestenij van schotsen; kramen waren opgeslagen, waarin koeken verkocht werden, mannen met bezems gingen rond en vanaf hun vensterbank zagen oom Sijmen en tante Barbara de ketels dampen in de stoven. Het riddertje kwam vragen of kleine Inez mee ging, zijn schaatsen in zijn hand, die blauw zag van de kou. Zij voelde weinig lust, maar zijn gezichtje betrok dermate, dat zij verteederd werd en toestemde. Maar hij moest eerst zijn wollen handschoenen aantrekken, het was veel te koud om met bloote handen te loopen; hij gehoorzaamde, bedremmeld en gelukkig. Dien middag echter kwam zij ontzenuwd en verdrietig thuis en zij had een lange huilbui op tante Barbara's schoot. De mannen en jongens waren zoo ruw en de vrouwen en meisjes gilden met zoo schelle stemmen en het rook er zoo naar vieze koffie. Oom Sijmen en tante Barbara wisselden blikken vol verstandhouding en dachten aan den kleinen vijver daarginds, in de diepe stilte van het winterbosch.

Dien winter voltrokken zich geheime dingen in kleine Inez' zuiver lichaam en sinds dien scheen het haar, dat

haar omgang met tante Barbara gaandeweg anders werd, dat zij in tante Barbara's stem en in tante Barbara's blik dingen hoorde en dingen zag, die haar tot dusverre verborgen waren gebleven. De geheimenis, die tante Barbara had omgeven, de geheimenis der oude vrouw tegenover het kleine meisje, vervluchtigde zich langzamerhand en zonder zich van oom Sijmen te verwijderen, naderde zij tante Barbara dichter en vrijmoediger, naarmate zij zich tegenover de geweldige, manlijke gestalte van oom Sijmen soms wonderlijk beschroomd begon te voelen.

Het was in het voorjaar, volgend op dien winter, dat kleine Inez op den singel getuige was van den twist tusschen Peter en zijn beleediger. Zij kwam dien morgen geheel ontdaan thuis en vertelde alles erg opgewonden, daarbij gewagend van het scheldwoord lakeienzoon en van nog een ander, waarvan zij nooit gehoord en dat zij vergeten had. Oom Sijmen en tante Barbara wisselden ontstelde blikken. Ook aan de koffietafel, ondanks de pogingen van het echtpaar haar te kalmeeren en te verstrooien, begon zij telkens opnieuw over het gebeurde.

Dien middag, toen oom Sijmen in het door de zon vriendelijk beschenen herbarium neuriënd bezig was, speelde opeens de gedachte door zijn hoofd, dat de jongen, dien men zoo beleedigd had, bij geval de kleinzoon van zijn vroegeren chef kon zijn. Oom Sijmen was zich in Arnhem komen vestigen, toen het drama op het Jachthuis zich reeds had afgespeeld en dikwerf hadden de echtgenooten vol mededoogen het lot der arme vrouw besproken en het erger lot van het kind, dat tot een onheilvolle toekomst gedoemd scheen. Oom Sijmen herinnerde zich een zomeravond van het vorig jaar, toen hij met zijn ouden vriend, Dr. Abraham Rupius, den rector van het gymnasium, onder de hooge boomen van

den singel gewandeld had. De muggen dansten in gouden wolken boven den klaren vijver, waarin de witte zwanen roerloos dreven en grijsblauw rustte de hemel boven de kalme stad. Temidden van hun geleerd gesprek werden zij toen gegroet door een jongen van weinig aanzienlijk voorkomen, die met linksch gebaar zijn pet had gelicht en Dr. Rupius had verteld, dat dit nu de kleinzoon was van Floris Roelof Scanderbergh.

- Och... had oom Sijmen geantwoord en met deelnemende belangstelling had hij omgekeken naar den schuwen en goren knaap, die zich met haastige stappen verwijderde. Dan had hij naar des rectors bevindingen omtrent Peter als leerling gevraagd. Dr. Rupius had geantwoord, dat hij hem verdacht veel beter te kunnen, maar dat hij blijkbaar niet bijster wilde. Nu was hij een middelmatig leerling, waarvan eigenlijk niets bijzonders te vertellen viel. Alleen zijn gedrag werd door deleeraren eenstemmig geprezen; hij scheen geen vrienden te hebben en veel te houden van lange, eenzame wandelingen. Dr. Rupius verklaarde, dat hij hem genegen was en dat hij een ander tehuis voor hem gewenscht zou hebben, dan dat der dwaze tante, die wel eens met ruischende zijde en wuivenden veder een inval gedaan had in zijn vreedzaam studeervertrek, alwaar zij overigens meer over het hof van wijlen haar vader, den Onderkoning van alle Indiën en de kasteelen van haar nichten in Frankrijk en Duitschland gesproken of gefabeld had dan over de belangen van haar pleegkind.

Eenige dagen na den twist keerde oom Sijmen huiswaarts van zijn boekhandelaar, met het voldaan gevoel, dat hem placht te vervullen, wanneer hij weer nieuwe boeken besteld had. Het weer was regenachtig en guur, de grauwe hemel dreigend als in het najaar en verraderlijk vlaagde de wind om de hoeken der straten. Opeens toefde oom Sijmen voor een oud winkeltje, waarvan de

uitstalkast velerlei wonderlijke zaken toonde. Oom Sijmen zag een hoop oude munten, een bronzen neushoorn, een ponjaard van florentijnsche herkomst, vermeldden onzekere letterteekens op een weinig verkwikkelijk stuk karton, oude engelsche prenten, wedrennen voorstellend, een handschrift van Napoleon en een witten, porceleinen Bouddha.

Mistroostig beschouwde oom Sijmen het beeld van dezen ontkenner aller dingen, die ook op hem zijn verheven en somberen invloed had gehad. Hij herinnerde zich een langen winter, vele jaren geleden, waarin hij zich avond aan avond over de geschriften van Bouddha en Schopenhauer had gebogen. Hoe zou oom Sijmen sindsdien het besef omtrent den jammer dezer wereld ganschelijk kunnen bezweren, gelijk deze wijzen het ook in zijn brein tot volledige scherpte hadden aangewakkerd? Maar weerbarstig tegen hun sluitredenen was oom Sijmen gebleven, weerbarstig tegen een godsdienst, waarin van geen God gewaagd werd en waarin deze zonnige wereld voor het glimlachend aangezicht des heiligen gelijk een schaduw spoorloos vergleed. Oom Sijmen beminde de fijne wijnen en de welbereide spijzen, het dwalen van den wind over de heide en door de welluidende bosschen, het uit de diepten der aarde wellend en dringend leven, gelijk het in het voorjaar uitbrak allerwege in welriekende bloemen, glansend gebladerte en voedzame gewassen. Oom Sijmen ontveinsde zich niet de epicuristische strekking dezer beschouwingen, maar had niet zijn goede meester, Spinoza zelf, het ingetogen en oordeelkundig genieten der levensvreugden nadrukkelijk aanbevolen? Alles was wel voor hem, die de zuivere aanschouwing der dingen, vanuit het gezichtspunt der eeuwigheid genoot en de dood, wel verre van het leven rusteloos te verslinden, gelijk de pessimisten valschelijk beweerden, was inte-

gendeel een andere verschijning des levens in het eeuwig levend heelal.

Dit alles bepeinsde oom Sijmen, terwijl hij den witten porceleinen Bouddha beschouwde. Hij wilde verder gaan, toen hij opeens de kast met haar gebersten paneelen zich naar binnen openen en tegen den donkeren achtergrond van het winkeltje, waarin rijen folianten en een aardbol zich raden lieten, de gebogen gestalten van een grooten jongen en een kleine jodin verschijnen zag. De jongen had een beenig, onregelmatig gezicht, onrustige oogen, een haviksneus, die naar het einde lichtelijk afweek en lippen, die slordig en hevig van lijn waren. Hij wees met een. groote, ruwe hand naar den Bouddha en zeide eenige woorden tot de verschrompelde, tanige jodin, die, wantrouwend en afwerend, haar lippen samenpersend, knikte. Dan strekte hij zijn hand uit, begeerig en aarzelend en vatte het beeld met een greep, zoo voorzichtig en eerbiedig, als gold het een heilig ritueel. In den valen regendag scheen zijn gezicht zoo bleek als het beeld zelf van den glimlachenden, in eeuwige rust verzonken god en met verbazing zag oom Sijmen, die hem aanstonds herkend had, dat zijn trekken geenszins grof waren, gelijk hij aanvankelijk had gemeend. Zijn onbeholpen houding en de krampachtig gekromde vingers, waarmede hij het beeld hield, verrieden zijn beduchtheid het kostbaar voorwerp, dat hem kwalijk was toevertrouwd, onverhoeds te kunnen breken en de duistere uitdrukking, die oom Sijmen zooeven nog op zijn gezicht had waargenomen, toen hij in het raam der kast verscheen, was ganschelijk verloren gegaan in de aandacht, die zijn gezicht nu overtoog en wonderlijk verzachtte. De jodin, haar oude, bonte shawl vaster om haar dorre schouders trekkend, bespiedde hem met onwil en schudde van neen, neen en nogmaals neen, toen hij, blijkbaar dingend, weer het woord tot haar richtte.

Aanstonds veranderde de uitdrukking van zijn gezicht, dat weer heftig en dreigend en toen opeens moede en somber werd, terwijl hij het beeld op zijn plaats terug zette. De winkelkast werd gesloten, even later ging de deur open en Peter, norsch en triest, met nog bokkiger schouders dan gewoonlijk, verwijderde zich met zijn haastigen stap.

Dien middag, aan tafel, was oom Sijmen dermate in gedachten verzonken, dat tante Barbara hem af en toe met een bezorgden blik aanzag, terwijl kleine Inez, dralend haar vollen lepel aan haar lippen te brengen, na lange aarzeling voorzichtelijk vroeg, of oom zich misschien niet goed voelde. Oom was toen weer spraakzaam geworden als altijd, al dreigde hij telkens opnieuw in zijn gepeins terug te zinken. Des avonds, toen tante Barbara, na het kind naar bed te hebben gebracht, weer beneden kwam, scheen haar gezicht stiller en haar neus spitser dan gewoonlijk. Oom Sijmen wist wat dit beduidde: zij wachtte een verklaring van zijn vreemd gedrag. Zoo vertelde hij van zijn ontmoeting en dien ganschen avond spraken zij over Peter.

En dikwerf sindsdien spraken zij over Peter, maar vaker nog dachten zij aan hem. Zij rieden zijn eenzaamheid, zijn schuwheid, gevolg van het besef der schande, waaronder zijn moeder ten slotte was bezweken, de dagelijksche worstelingen tusschen zijn goede en slechte instincten, zijn haastig ontbloeiend geestelijk leven. Nooit gingen zij door de Turfstraat, zonder op te zien naar het lage, grauwe bovenhuis, waar, naar Dr. Rupius oom Sijmen verteld had, Peter woonde. Aan een der vensters boven het dorpelijk winkeltje van den koekebakker zagen zij dan gewoonlijk een oudere dame met grijzend, warrig haar en een bol gezicht, dat telkens in krampachtige geeuwen vertrok, gehuld in een blijkbaar onverzorgde morgenjapon,

spieden in de straat, of in het gebarsten spionnetje. Soms zagen zij Peter in de stad en elke ontmoeting was een gebeurtenis. Zij voelden zich verlicht of beklemd, naarmate de uitdrukking van zijn gezicht opgewekt of neerslachtig was. Peter, verloren in zijn gedachten, zag hen doorgaans niet, maar soms ontmoetten hun blikken elkaar en dan verscheen altijd een warme, lichte uitdrukking op zijn gezicht, schoon hij zijn oogen aanstonds haastig afwendde. Oom Sijmen en tante Barbara voelden, dat hij hen kende, hetgeen hen niet verwonderde; waarom zou hij hen niet met kleine Inez gezien hebben? Een avond, na het middagmaal, waren oom Sijmen en kleine Inez uitgegaan om rozijnen te koopen. Zij zouden dien avond ganzenborden en, schoon pepernoten bij dit spel gebruikelijk waren, had oom Sijmen voor kleine Inez' aandrang moeten zwichten; kleine Inez toch was dol op rozijnen. Zij volgden de grijze keien van den breeden straatweg, die dwars voerde over de markt. Een blauwe schemer daalde over de stad enhooger dan anders, zoo scheen het, rees de oude, stompe toren in den wolken vrij en en nog starreloozen hemel. Het was markt geweest; het wijde plein lag bezaaid met flarden en vodden; enkele kooplieden, verlaat en vermoeid, onttakelden haastig hun kramen.

Opeens zag oom Sijmen Peter in de verte naderen; hij beende weer haastig, omlaag starend en zijn gezicht was weer duister en heftig.

Kleine Inez, die volgens haar gewoonte hing aan ooms arm, scheen hem niet te bemerken of te herkennen, want zij praatte druk over den joligen dood uit het ganzenbord, die zoo maar met zijn zeis over zijn kalen schedel kraste. Vlak bij keek Peter op; even bleef hij staan, als schrok hij hevig; toen ging hij verder, met een langzaam, plechtig gebaar, zijn pet afnemend; vriendelijk had oom Sijmen zijn hoed gelicht, ook kleine Inez

had teruggeknikt en oom Sijmen toegefluisterd, zoodra Peter voorbij was:

- Oom, dat is nou die jongen, die die' ander zoo geslagen heeft... Meteen keek zij om, maar om haastig weer voor zich te zien, verlegen huppelend, want ook Peter had omgekeken.

- Vrouwtje, vrouwtje, maande oom Sijmen, wat doe je?...

- Ja oom, erkende zij, verward en kleurend, ik zal het niet meer doen... Daarna echter waren zij stil geworden; kleine Inez liet zich nu weer trekken en bekeek, haar hoofdje achterover, den hoogen toren in den leegen hemel; oom Sijmen bepeinsde in toenemende verwondering de uitdrukking, die zooeven plotseling op Peters gezicht verschenen was, toen hij kleine Inez ontwaard had.

Dien avond, na het ganzenborden, waarbij oom Sijmen erg veel in de herberg had gezeten, tot luid vermaak van kleine Inez en tante Barbara, verzonk hij, alleen, weer in diep gepeins. Dikwerf, dezen laatsten tijd, hadden de echtgenooten hun hartelijk verlangen besproken, iets voor Peter te doen, en waarmede, zoo meenden zij, kon deze bedreigde en eenzame ziel meer gebaat zijn dan met het deelen in de zuivere vreugden van hun huiselijk leven? Dezen avond echter was gebleken, dat Peter een geheim had en de openbaring van dit geheim verwarde oom Sijmen op het onverwachtst. Weliswaar twijfelde hij niet of kleine Inez kon alleen de teederste en zuiverste gevoelens in Peters hart gewekt hebben, maar welke verwikkelingen konden het gevolg zijn van een daad, uit onberaden deernis volbracht. Zoo spraken de echtgenooten dien ganschen avond opnieuw over Peter.

Het uur vorderde, het theewater neuriede sedert lang niet meer in de stoof, waarin de roode kolen nu grijs waren geworden en luider werd de kreupele tiktak der

friesche hangklok in de stilte van dezen avond. Toen luisterde oom Sijmen eindelijk naar stappen, die hij zich nu herinnerde ook den vorigen avond en vele vorige avonden aldus, behoedzaam en aarzelend, voor het huis te hebben hooren dwalen. Zij toefden nu en opeens rees een vermoeden in oom Sijmen. Hij stond op, tante Barbara, verwonderd, zag hem aan. Oom Sijmen, geheimzinnig, glimlachte, plaatste zich voor het hart van een der blinden en keek naar buiten. De volle maan rees boven de wazige Betuwe en als een zilveren dam lag het licht over den rustigen stroom. Voor het huis, onder een linde, onbeweeglijk, een zwarte schim tegen dien zilveren achtergrond, stond een jongen, het hoofd achterover, starend naar de bovenste verdieping.

Den volgenden morgen, na schooltijd, trok kleine Inez harder aan de bel en kwam haastiger dan gewoonlijk de huiskamer binnen, waar tante Barbara alles voor de koffie in gereedheid bracht, terwijl oom Sijmen, natuurlijk gezeten in een hoek der vensterbank, zich behaaglijk koesterde in de overigens reeds brandende zon, en vertelde, weer heel opgewonden, dat zij Peter op den Singel ontmoet had. Hij had zijn pet weer afgenomen en zij had teruggeknikt, maar zonder om te kijken. Dien middag, toen de gouden vakken der zon hooger rezen op het donker gebloemd behang en tante Barbara den stoomenden ketel lichtte van het vuur om den trekpot vol te schenken, kwam kleine Inez met dezelfde drukte, dezelfde ontroering, hetzelfde verhaal thuis. Oom Sijmen en tante Barbara keken bedenkelijk en toen zij even alleen waren, gaf oom Sijmen aan zijne echtgenoote als zijn voorgevoel te kennen, dat het kind voortaan elken dag met dit verhaal zou thuis komen. Zij verwonderden zich overigens, want uitermate moest Peter zich reppen, gezien den afstand die het gymnasium scheidde van haar school. Zoo gebeurde het; elken dag ontmoette kleine Inez

Peter op den Singel tweemaal, behalve des Woensdags en des Zaterdags, op welke dagen zij des middags vrij had. Oom Sijmen vreesde aanvankelijk, dat Peter haar een goeden dag naar huis zou begeleiden en zoo spitste hij zijn ooren, wanneer hij haar rappe, kordate pasje op de stille kade naderen hoorde. Maar het was altijd het riddertje, dat haar vergezelde, voor de blauwe steenen treden der hooge, ingebouwde stoep afscheid nam met een plechtigen zwaai van zijn pet en daarna onverhoeds wegrende. En nooit hoorde oom Sijmen, tot zijn stij gende verlichting, den gro veren, zwaarderen stap dien hij duchtte en die zich zeker met moeite naar haar pasje zou geregeld hebben. Des avonds, wanneer het wijde land in diepe stilte lag verzonken of wanneer de regen tegen de ruiten kletterde en de onstuimige wind ruischte door de looverzware boomen, hoorden oom Sijmen en tante Barbara Peters behoedzame stappen omgaan voor het huis en dikwijls zagen zij, door de harten der blinden, zijn donkere gestalte dolen of toeven onder de linden, terwijl hij naar boven staarde.

Oom Sijmen en tante Barbara geraakten in groote verlegenheid, en dikwijls voelden zij zich geneigd de voordeur gewoonweg te openen en Peter binnen te roepen, maar de zorg om kleine Inez weerhield hen en in Gods verborgenheid, wisten zij, rijpten alle dingen. Zij speurden, of nieuwe uitdrukkingen zich spiegelden op kleine Inez' gezicht, of nieuwe droomen vergleden in haar grijze, tot dusver zoo rustig schouwende oogen, maar onbevangen bleef kleine Inez' gezicht, recht en klaar de blik, waarmede zij oom Sijmen en tante Barbara aanzag. De ontroering, waarmede zij aanvankelijk van haar ontmoetingen met Peter verhaald had, vereffende zich gaandeweg en zij huppelde nu niet meer wanneer zij terug knikte, al streek zij nog wel heur haar zoo van terzijde over haar schouder weg, hetgeen bij kleine Inez

een ander blijk van onzekerheid was, als zij, vanuit de verte reeds, Peters donkeren en teederen blik op zich gevestigd zag. Soms weliswaar weerstond zij met moeite den aandrang öm te kijken, maar behalve de gedachte, dat het niet geoorloofd was, weerhield haar de vrees, dat Peter haar weer betrappen zou, gelijk hij dien avond op de markt had gedaan. Hij liep nu veelal zonder pet en zijn gezicht was gebruind, hetgeen hem goed stond, meende zij, vooral als de wind woelde in zijn haar. Ook zag hij er niet meer zoo slordig uit als in den beginne en eens merkte zij op dat een scheiding keurig streepte door zijn haar. En elken dag sindsdien keek zij naar die scheiding, die alleen verward raakte wanneer de wind zijn hoofd te wild omspeelde. Meer en meer voelde zij zich veilig gestemd worden, als zij onder het nu volgroene geboomte van het plantsoen hem naderen zag en eens of tweemaal bekroop haar een gevoel van leegte en onbehagen, toen zijn vertrouwde gestalte niet was voorbijgegaan.

Op zekeren dag gebeurde het, dat een bende kleine schooiers van ongemeen krijgshaftig en strijdlustig voorkomen, in het midden van den Singel voorbijtrok. Sommigen hielden lange stokken omhoog, waaraan kleurige lompen wapperden en een paar, die voorop gingen, sloegen met kapotte en roestige pollepels op gescheurde en geblutste braadpannen. Het uur was tragisch, de kopergele westerhemel vol zwarte en woeste wolken, een vreemde schijn rustte op de starre huizen en oorverdoovend was het rumoer der musschen in de boomen. Toen week de kleine bende zoo plotseling af naar het pad, waar kleine Inez liep, dat zij, verschrikt, bijna vluchtte in de richting van Peter, die aan den anderen kant voorbij ging en op zijn beurt reeds, de onverhoedsche zwenking der bende ziende, haar tegemoet trad, gereed als een ever te midden der bengels rond te

woeden. Maar de bezielde schooiertjes hadden kleine Inez' vlucht en Peters dreigende houding zelfs niet opgemerkt en waren met vliegende vodden en slaande pannen naar romantischer avonturen verder gestreefd. Zoo waren kleine Inez en Peter elk huns weegs gegaan, maar voller had zich hun glimlach ontplooid en kleine Inez, ditmaal, huppelde weer eenige schreden.

Intusschen was het Juli geworden, de groote vacantie begon en toebereidselen werden gemaakt voor een reis in den vreemde. Het rapport van kleine Inez toonde goede cijfers, allen waren welgemoed en vol verwachting; alleen was kleine Inez begaan met het riddertje, dat gezakt was.

Den avond voor hun vertrek zat kleine Inez in een hoek van een der beide vensterbanken en staarde soezend naar het silhouette van een hengelaar in de Betuwe. Een parelgrijze hemel spande over stad en land. Oom Sijmen had verteld van een klein limburgsch stadje, dat zij op hun terugreis zouden bezoeken en waar Dr. Costerus woonde, die rector van het Arnhemsch gymnasium was geweest ten tijde, dat oom Sijmen het bezocht had. Dr. Costerus was nu honderd jaar; hij was geboren toen Napoleon nog keizer was, toen de diligences allerwege rolden en de trekschuiten door de stille vaarten van het goede vaderland getrokken werden. Hij had één oog, waarom de jongens hem den cycloop noemden en als hij sprak, hetgeen hij altoos heel voorzichtig deed, bewoog hij zijn lorgnet met langzame, wuivende gebaren. Kleine Inez mijmerde over dezen oerouden man, die haar zoo geheimzinnig toescheen als een toovenaar en over zwarte zwanen, die onder oude stadswallen in paarse avonden geluidloos ronddreven, toen zij slenterpassen naderen hoorde en zij even later, onder een romantischen flambard, een baardeloos en verwelkend gezicht, met dunne, bleeke lippen en ver-

wonderde, blauwe oogen achter smalle glazen haar, vriendelijk zag toeknikken. Zij herkende Dr. Rupius, den kleinen rector.

Hij belde, trad binnen, hartelijk verwelkomd door de echtgenooten. Oom Sijmen en Dr. Rupius kenden elkaar sedert hun vroegste jaren. Als bengels hadden zij op de grinthoopen dezer zelfde Rijnkade gespeeld. Als gymnasiasten hadden zij op lange wandelingen in den omtrek elkaar hun eerste idealen vertrouwd en in Leiden waren zij samen zoo niet dronken, dan toch vroolijk geweest. En ook later, toen oom Sijmen in den Haag werkzaam was op zijn departement en Dr. Rupius in Dokkum de sacrosancte oude talen aan friesche knapen onderwees, waren zij in briefwisseling gebleven, deelend van jaar tot jaar in eikaars vreugden en eikaars kommer. Dr. Rupius was getrouwd met een groote, zware vrouw, zenuwachtig en twistziek en die zijn kalme neiging tot een leven van studie en bespiegeling en huiselijken vrede op het zeerst verstoord had. Maar de krakeelen zijner Xantippe waren voor dezen wijze slechts zoovele prikkelsgeworden te vlieden in het land der droomen en wanneer hij, veilig in zijn hooge en ruime rectorskamer, destruiken en boomen van den verwilderden stadstuin druipen en glimmen zag in den regen, mijmerde hij behaaglijk over den zuilengang, die de helleensche palestra omsloot en waar, door schoone knapen omstuwd, de meester het wezen der dingen leerde, terwijl de snelle discus suisde door de groene schaduw der platanen en de vrije blik zwierf over de blauwe, zeildoorvlogen zee.

Nauwelijks gezeten, begon Dr. Rupius te vertellen, dat tot zijn en aller leeraren verbluftheid, Peter opeens de beste leerling van zijn klasse was geworden. Vooral het klassiek proefwerk was buiten alle vergelijking voortreffelijk geweest en Dr. Rupius roemde gelijkelijk de stiptheid der vertaling en de verrassende stelkunst.

Kleine Inez klapte in haar handen van bewondering; het stille gezicht van tante Barbara scheen nog strakker dan gewoonlijk en boven zijn gouden bril spitsten zich weer de brauwen van oom Sijmen tot geestige driehoekjes. Maar Dr. Rupius vertelde verder; bij het uitdeelen der rapporten had hij Peter voor de klasse ontboden en in een korte toespraak, zijn ijver en bekwaamheden prijzend, hem een voorbeeld en sieraad van klasse en school genoemd. Peter had niet geantwoord, maar was doodsbleek geweest en een diepe gloed had in zijn oogen gebrand. Dr. Rupius verklaarde, dat zijn belangstelling voor dezen jongen nu gewekt was en dat hij hem voortaan helpen zou in zijn geestelijke bestrevingen. Oom Sijmen zeide, dat hij hem gaarne zijn medewerking zou bieden, die Dr. Rupius gaarne aanvaardde. Meer zeide oom Sijmen dien avond niet, maar duidelijk was het, dat hij Peter na de vacantie ontmoeten zou en heimelijk verheugde hij zich over deze natuurlijke of goddelijke schikking.

Zij gingen naar Zwitserland en sleten zes weken in een dorp, als een arendsnest gelegen in het hooggebergte. Door de ijle lucht sliep kleine Inez niet zoo goed en menigmaal gebeurde het, dat zij, vóór den morgen ontwaakt en wakker blijvend, de grootsche bergen in den blauwen schemer langzaam doemen zag, terwijl zij tevens dikwerf, op bloote voeten tot het venster geslopen, de forellen bespiedde, die roerloos toefden in den klaren en snellen bergstroom of, met een zwaai van hun staart, plotseling wegschoten. Zij hoorde oom Sijmen vreedzaam snurken in het naaste vertrek, zij dacht aan het huis aan de Rijnkade, aan Peter, gelijk hij haastig en schichtig onder de boomen van den singel voorbijging, aan Angerenstein, waar nu vreemde menschen woonden, aan Ronald, die dood was.

Zij gingen terug, toen op de hoogten de boomen reeds

ontbladerden, de wolken in rustelooze vluchten door de dalen gleden en luider het bruisen van den bergstroom werd en op de terugreis bezochten zij den oerouden toovenaar, met het glazen oog en de langzame, wuivende gebaren, en, een paarsen avond, zag kleine Inez de zwarte zwanen drijven onder de oude wallen.

Den avond van hun thuiskomst luisterden oom Sijmen en tante Barbara in gespannen verwachting, maar niet lang duurde het, of zij hoorden als vroeger Peters behoedzame stappen omgaan voor het huis en zij zagen door de harten der blinden zijn donkere gestalte dwalen onder de linden, terwijl hij naar boven staarde.

Enkele dagen later, den eersten dag van het nieuwe schooljaar, een stillen, stralenden morgen, begaf zich oom Sijmen met zijn eenigszins slependen tred en zijn lichtelijk gebogen gestalte naar het gymnasium, dat hij, een uur later, zeer peinzend weer verliet.

Aan de koffietafel meldde kleine Inez, dat zij Peter weer gezien had en dat hij nu een lange broek droeg, waarna oom Sijmen argeloos vertelde, dat hij Peter dien morgen in de rectorskamer ontmoet had en dat hij des avonds zou komen theedrinken. Maar kleine Inez keek niet zoo verrast, als oom Sijmen verwacht had.

Anna Catharina Emmerich
door Frans Erens
(Slot)
II

Het was een koude sombere morgen in November, dat ik van Münster uit het stadje Dülmen bezocht. Het station ligt buiten de plaats en mijn weg voerde langs het kerkhof, waarheen een oude, verdienstelijk gebeitelde, groep der kruisiging mijn aandacht trok. Naar ik mij herinnerde moest daar ook het graf van Anna Catharina zijn en ik wilde er heengaan, al was ik alleen in Dülmen gekomen om het huis te zien, waarin zij had gewoond. Ik ging door de rijen van graven, waarop namen gegrift waren van meer dan een eeuw geleden gestorvenen, en ja, daar was ook het graf van de Emmerich, gewoon tusschen de andere graven; omgeven was het door een eenvoudig ijzeren hek. Doch het was ook weer niet gewoon. Om het hek stonden knielbanken, waarop kon worden gebeden. Die had geen enkel ander graf en aan den achterkant van den grafsteen was te lezen, dat deze door menschen uit Rome daar was gezet. Die knielbanken duidden op iets buitengewoons; op haar kon de hulp worden ingeroepen van haar, wier dood lichaam onder dit stukje aarde lag. Een heilige dus of ten minste een gelukzalige. Vreemd deed het aan die hier zoo maar te vinden tusschen andere eenvoudigen dezer wereld, wier reputatie zich niet buiten deze verzameling huizen heeft verbreid. Het lichaam van een

heilige is iets buitengewoon kostbaars en om het te bemachtigen vechten gewoonlijk allerlei groepen van menschen.

Het was aangrijpend en verwonderend tevens te staan voor dit schijnbaar nieuwe graf, waarin eene niet lang geleden gestorvene lag. Dit maakte het geheimzinnig en gaf den indruk van den dood sterker, dan een grafsteen, waaronder vele honderden jaren geleden zou zijn begraven. Het scheen of daar iemand lag van onze generatie, die wij konden hebben gekend en het was toch weer zoo ongeloofelijk, dat daar lag eene der merkwaardigste vrouwen der laatste eeuwen. De bezoeker klemt zijn geest vast aan iets, dat hij niet wenscht los te laten en geen wonder mag het heeten, zoo hij nu ook het huisje, waar de zienster heeft gewoond gedurende eenige jaren van haar leven, wil zoeken.

Langs de kerk gaande, die op een oud stadspleintje ligt, beschaduwd door hooge boomen, werd mij gezegd, dat het huis op korten afstand lag. Komende in een breede straat is de woning als bij ingeving te herkennen. Daar in de kleine kamer, waar Anna Catharina is gestorven, is niets te zien, alleen is er een streep getrokken over den grond op de plaats, waar haar bed heeft gestaan. De kamer daar voor is op heden door een naaister bewoond. In een nieuw huis, dichter bij het station, heeft men vele overblijfselen, reliquien, voorwerpen, die aan Anna Catharina hebben toebehoord, bij elkaar gebracht. Het heet het Emmerichhaus. Nonnen houden op de bovenverdieping eene meisjesschool. Daar lagen achter glas onder meer: voorhoofdbanden met bloedvlekken uit de wonden van de doornenkroon, een paar mutsen van wit linnen, een stuk opgevouwen linnen met vlekken er in van het bloed gevloeid uit de zijdewonde. Een stuk ruw wit papier, dat op de bloedende borstkruisen heeft gelegen en dat de afdrukken

daarvan draagt. Haar gelddoosje, een klein doosje van ongeveer vier centimeter in het vierkant, een klein stalen vorkje, een klein kopje van blauw aardewerk. De krukken, die zij wel eens gebruikte.

Van het vertrek, waar deze voorwerpen zijn tentoongesteld, komt men langs een klein trapje in een aangebouwd opkamertje. Dit vertrekje is de reconstructie van Anna Catharina's kamertje in haar tweede woning te Dülmen. Daar dit huis, waarvan Lambert een gedeelte had gehuurd, moest worden verbouwd, heeft men uit piëteit dit vertrekje willen behouden en heeft er de wanden, de vloer, de zoldering van uitgenomen en het geheel in een daarvoor aan het Emmerichhuis gemaakte aanbouw gereconstrueerd. (Het kleine sterfhuis is de derde woning van Anna Catharina te Dülmen geweest, zij heeft er twee en een half jaar gewoond.) Men vindt in dit kamertje het tafeltje, waaraan Brentano heeft geschreven, den stoel, waarop hij heeft gezeten, een klein muurkastje waarin zij haar naaiwerk bewaarde. Aan dè deur, aan het kastje en aan andere meubelen hangen nog de zegels, waarmede de staatscommissie in 1819 hare zaken heeft laten verzegelen. In het benedenvertrek hangen aan den muur portretten van personen, die met haar in verbinding hebben gestaan gedurende haar leven, of die na haar dood over haar hebben geschreven. Ook een brief van haar is daar te zien aan Luise Hensel, eene tot het Katholicisme overgegane predikantsdochter, een vrouw van groote begaafdheid, en met niet geringe verwondering ziet de bezoeker daaruit Catharina's diepzinnig verstand, dragend den stempel eener hooge cultuur. Veelvuldig immers is de opinie verspreid, dat zij iedere ‘bildung’ zou hebben gemist, zij het arme meisje van Flamske en dat hare revelaties geheel door Brentano in den tegenwoordigen vorm zouden zijn gegoten. Het zal wel nooit geheel zijn op te lossen in hoever Brentano

hier heeft ingegrepen, wat den vorm betreft. Zeker is, dat door hun beider samenwerken een monument van visionaire grootheid is ontstaan, gewichtig voor de geheele menschelijke historie en ongeëvenaard in de Duitsche litteratuur niet alleen, maar ook in die van andere volkeren. Hoewel zij de instructie der menschen, de gewone wijze van onderwijs, heeft gemist, hebben de dingen zelf haar den weg van het woord gewezen. Het woord werd tot beeld en de beelden vormden zich tot groepen en deze bewogen zich in zuiver en statig rhythme. Dit doorvoelde de groote dichter Brentano en uit den smeltkroes van zijn dichterziel kwam het te voorschijn rein en ongedeerd, maar geordend en op reien gezet om den verheven omgang te doen door de wereld der menschelijke gedachte. Zoo was deze wisselwerking geheimzinnig altoos in haar oorsprong, maar volgroeid tot een klaarheid van voorstelling en dichterlijke kracht, zooals wij ze alleen bij Dante kunnen vinden. Doch bij de Emmench was het geen opzettelijk dichten, maar een repetitie, eene nieuw ontstane verdubbelde werkelijkheid. Wij zijn hier in het zuiver rijk des geestes, des geestes ontdaan van alle materie. De zienster neemt hare vaart beginnende in den diepsten nacht der oertijden, dan volgt het verschijnen van den mensch op deze aarde, de aanvang en het opkomen van het aardsch paradijs, dat door de zonde weer weg zweefde als in een wolk naar de ruimte. Dan volgt het zich vermenigvuldigen en het krioelen der menschen op aarde. De massa's komen aan en vergaan, de geesten van het kwaad, de duivelen, en de geesten van het goede, de engelen, omzweven de volkeren en leiden ze naar het Kwade of voeren ze op tot het Goede, tot den ondergang of de redding. In het centrum harer historiën staat de Verlosser, Jesus Christus, waarheen alles wijst en waarvan allestral en uitgaan. Het lijden van Christus wordt beschreven met ongewone pracht

van voorstelling, steeds eenvoudig in de expressie, de expressie, die alleen noodgedwongen tot uiting komt in de meest volmaakte harmonie. Nooit is er een tendencie waar te nemen in de schriften, die zou aantoonen een neiging tot aandikken; uit de innerlijkheid alleen wellen ze op en uit dat, wat daar achter ligt. Ja, uit den bodem van het onbewuste vloeien de wateren der verbeelding in volheid van mate met den drang van het noodzakelijke. Het overtollige en gewilde is immers de zonde en haar geloof, haar verband met de groote gemeenschap der Katholieke Kerk behoedt haar voor het buitensporige: zij houdt zich streng in de gemeenschap, zij grijpt nergens zelf in en steeds wandelen hare gedachten de gezamelijke richting. Het individu is bestemd om onder te gaan, maar de gemeenschap, wier bestaan is gegrond op onveranderlijke wetten, is bestemd om voort te leven, zoo lang de mensch de mensch blijft. Doch zoo wordt zij leidster en gids in de millioenen en millioenen wegen en paden der menschelijke historie: zij de eenvoudige, zij het simpele boerenmeisje. De geest van het groote bevliegt den mensch, waar het hem goeddunkt, de geest blaast, waar hij wil. Een ander boerenmeisje leidde immers ook eeuwen te voren haar volk naar de victorie. De kracht gaat uit, niet van het uiterlijk door de menschen geëerde, maar van de hier en daar gestrooide zaden der menschelijke substantie.

Doch Anna Catharina kon dat niet alleen. Zij moest een middelaar hebben tusschen haar eigen natuur en de menschen, aan wie zij hare visioenen op Gods bevel moest openbaren. Daar dook uit hare tijdgenooten een verlorene op. Begaafd met alle menschelijke gaven naar ziel en naar lichaam, had hij zich zelf verworpen, had hij zijne ziel verloren. Hij was een van die, die hunne gaven hadden verkwist, zooals jaren te voren de dichters Günther en Bürger. Doch grooter en rijker

was hij dan deze en zijne verlorene ziel vond hij terug in de tegenwoordigheid van de arme, daar neerliggende zieke, die hem noodig had. Zijne intellectueele krachten keerden terug gelouterd door het bijzijn van deze vrouw en doordrenkt van haar geheimzinnig licht, want van haar ging uit die weldadige macht, die geneest en sterkt. Behalve enkele verzen, onsterfelijke muziek van woorden, waren hem tot nu toe alle pogingen in de kunst mislukt. Zijn g o d w i was een prachtig, maar onleesbaar product, zoo geheel onleesbaar, dat iemand op heden er nauwlijks tien bladzijden van kan opnemen. Zijn drama's hadden geen belangstelling verwekt. Zijn marchen, alhoewel in fijn proza vervat, waren voor een groot deel onwezenlijk. Enkele gedichten alleen waren van blijvenden luister omvloeid. Prachtig zijn b.v. zijne R o m a n c e n v o m R o s e n k r a n z. Deze Duitscher, een Katholiek, die Joodsch bloed in de aderen had en wiens familie uit Italië stamde, was bestemd de gewichtige rol te spelen van het orgaan te zijn van de schoonste openbaringen, die in zijn tijd aan de menschheid waren gegeven. Hier vloeit historie en dichtkunst ineen tot een monument, niet van zuivere fantasie, maar van de meest troostende realiteit voor het door de groote revolutie en de groote oorlogen geteisterde menschengeslacht. Men lette hier wel op: Anna Catharina was geen mystieke schrijfster als b.v. de H. Theresia; tot de daad van het zelf opteekenen ging zij niet over. Haar zielsbestaan bewoog zich alleen door ideeëngang. Brentano deed de daad van het vastleggen in woorden, doch handelde waarschijnlijk als zuiver instrument. Het menschelijk intellect in actie van ideeënstemming moest hier worden geleid, een motor moest optreden, die ze tot zichtbaarheid moest brengen. Men kan dus niet zeggen, dat het monument, dat ontstond, het product is van een enkelen menschengeest. Het was dat van eene vrucht-

bare dualiteit. Niet de eerste maal gebeurde dit, immers bij Catharina van Siena had iets dergelijks plaats gevonden. Het zuivere schouwen schijnt iets zoo subtiels, is zoo etherisch, dat het tot een daad niet mag worden verwerkelijkt. Een tweede moet komen om hier de teekens te maken, waardoor het geziene zich kan verspreiden. Doch ook bij een schrijver is er werking van buiten, eene werking, die indringt in zijn ziel en dan uit diezelfde menschenziel haar uitgang zoekt en vindt door de daad van het schrijven. Teeken op en de impressie is gedeeltelijk vervlogen, teeken niet op en de impressie blijft geheel onder uw bereik. De artist bevrijdt zich door de daad van het weergeven, en zoo was Anna Catharina geen artiste in de gewone beteekenis van het woord. Slechts was zij dit in de hoogere acceptie van de evolutioneerende wereldziel. Merkwaardig mag het heeten, ja het meest phenomenale van het geval is het, dat beiden, en Anna Catharina en Brentano zoo onberispelijk hunne taak hebben ten uitvoer gebracht. Zij zijn beiden gebleven in den eenvoud der waarheid en ook niet een enkele maal hebben zij die maat van den meest strikten eenvoud overschreden. Eenvoud is het kenmerk van alle groote geesten, maar ook het eenige kenmerk: niet alleen in de litteratuur en kunst, maar ook in de wetenschap. Homerus is eenvoudig en niet minder Pascal en Descartes. De eenvoud is de uiting van den onmiddellijken drang. De verwikkeling is meestal een nutteloos vertoon van geleerdheid, een holle klank, ijdele rhetoriek. Een onderscheid is er tusschen het werk van Anna Catharina en dat van andere mystieke schrijvers, het is het overhand nemen van meer tastbare realiteit. Terwijl bij eene Maria, d'Agreda het zuiver abstracte den boventoon heeft, is dat bij Anna Catharina meer met de materieele noties van het leven doortrokken. Zij is pit-

toresk, zij beschrijft, zij geeft kleur. Zij is m.a.w. meer geëigend voor onzen tijd, die de aanschouwelijkheid der uiterlijke dingen gebruikt om de ideëele te verduidelijken. Dat heeft ook Huysmans zeer goed ingezien, toen hij in zijn merkwaardig boek E n R o u t e een zoo lucide en zuivere karakteristiek van haar gaf. En toch Huysmans kende haar alleen uit vertalingen. Hoe zoude zijn bewondering niet zijn gestegen, wanneer hij den Duitschen tekst had voor zich gehad, waarin elk woord adaequaat in waarde der idee en in onberispelijk muzikaal rhythme, zijn plaats heeft gevonden in de definitieve rust eener vaste conceptie van schoonheid?

Brentano's komst in het leven van Anna Catharina was een providentieele. Hij werd daarheen gedrongen tegen wil en dank. Het bewustzijn was in hem opgerezen, dat hij zijn leven, zooals de Hollander zegt, had ‘verdonderd’, verkwist zijne gaven, zijn overrijkenatuur; weggeworpen zijn qualiteiten van geest, van lichaam ook, dat bloeiend was en evenwichtig in aangeboren gezondheid. Rijk ook was hij in geldelijke middelen, hij had nooit gebrek gekend. Die volheid van geestelijke en stoffelijke rijkdom had hij niet kunnen dragen. Daar stond hij in het laatste stadium van zijn leven en toen hij zijn doode illusies in stoeten zag voorbijtrekken, moest hij ze afweren en de oogen wenden in de bitterheid van zijne herinneringen. Hij zag zich zelf als de schipbreukeling, die een der hechtst gebouwde vaartuigen had bevaren en dat moedwillig op de klippen had laten stuk slaan. Doch de redding kwam van uit een hoek, waar hij haar een jaar te voren nog niet had vermoed. De ster verscheen hem uit Dülmen. Daar boven het armoedige huisje van het boerinnetje uit Flamske bleef zij staan en daar heen ondernam hij zijn pelgrimsreis. Hij verhaalt: ‘Zij strekte mij de handen met de wonden te gemoet en sprak met vroolijke, vriendelijk

vlugge woorden: ‘God groete u. Ja, zie, dat is de broeder[1]. Ik zou hem onder duizend hebben herkend.’ Brentano teekent daarbij aan: ‘Ik was zonder vrees of huivering en zonder verwondering. Ik had alleen een groote vreugde en liefde bij dit levendige, natuurlijke schepsel. In zes minuten was het mij, alsof ik haar van mijn jeugd af had gekend. In haar geheele wezen was geen spoor van spanning of exaltatie. Al hetgeen zij zegt is kort en eenvoudig, doch vol diepte, liefde en leven. Ik was onmiddellijk thuis. Ik verstond en voelde alles om mij heen.’

Zoo was dan de ontmoeting van twee der meest eminente en rijke geesten van dien tijd een feit. De dwingende noodzakelijkheid maakte van dit samentreffen eene natuurlijkheid, die door geen opzet werd verstoord. Hij was de pelgrim, die van wijde landen kwam in boetegang naar het licht der waarheid, na veel dolingen heen en weer, door woeste streken van onherbergzaamheid. Zoo viel op later leeftijd het geluk hem nog ten deel. Zoo vond ook de zienster den man aan wien zij hare gezichten- en gedachtenwereld kon openbaren in voile mate, den begrijpenden geest, dien zij had ontbeerd tot nu toe en die haar hare gezichten volgens innerlijke ingeving zou moeten bewaren tegen nutteloos vergaan in de vergetelheid. Had bij niet de serafijnenveder, waarvan Vondel spreekt, tot zijne beschikking, bij de werkelijke dichter in wiens binnenste zij de vonk van het genie ontwaarde? Zij noemde hem den ‘Pilger’ en Brentano zelf bleef van dien tijd af zich zelf steeds zoo noemen.

Veel van Brentano's aanteekeningen, vooral wat de niet-historische visioenen betreft, zijn nog niet gepubliceerd. Datgene wat wij er van kennen is door den Re-

demptoristenpater Schmöger in zijne levensbeschrijving vermeld. Moge spoedig de dag komen, waarop alles zal zijn ontcijferd en de manuscripten in hun geheel door den druk worden openbaar. De historische visioenen zijn voor het grootste deel verschenen in de uitgave bezorgd door Schmöger, dat tot titel heeft: ‘Das arme Leben und bittere Leiden unseres Herrn Jesu Christi und seiner heiligsten Mutter Mariä nebst den Geheimnissen des alten Bundes nach den Gesichten der gottseligen Anna Catharina Emmerich’, en een quarto-deel beslaat. Reeds in de dertiger jaren had Brentano zelf de uitgave bezorgd van ‘Das bittere Leiden’ en ‘Das Leben Mariä’. Om zich eenigszins een voorstelling van Brentano's boek to kunnen maken, diene het volgende citaat waarin Anna Catharina eenige begeleidende verschijnselen van den kruisdood van Christus vermeldt: ‘Nicht alle die Leichname, die beim Einsturze der Graber sichtbar wurden, standen auf; manche wurden bloss sichtbar, weil die Gräber gemeinschaftlich waren. Viele aber, deren Seelen Jesus aus der Vorhölle emporgesendet, richteten sich auf, erhoben die Gesichtsklappen ihrer Leichenverhüllung, und schritten wie schwebend durch die Strassen zu den Ihrigen hin. Sie traten in die Häuser ihrer Nachkommen mit drohenden Strafreden über die Theilnahme am Morde Jesu. Ich sah die ein zelnen Gestalten, wie sie befreundet waren, zusammen kommen und paarweise durch die Strassen der Stadt ziehen. Ich sah die Bewegung ihrer Füsse unter der langen Todtenbekleidung nicht, sie strichen wie schwebend leicht über den Boden hin, ihre Hände waren teils verschlungen in breiten Binden, teils hingen die weiten um die Arme gebundenen Aermel lang über die Hände nieder. Die Gesichtsdecken waren aufgeschlagen uber das Haupt, die bleichen, gelben Gesichter sahen trocken und verdorrt aus den langen Bärten hervor; die Stim-

men klangen fremd und ungewohnt und die Stimmen und das Hinstreifen von Ort zu Ort unaufhaltsam und unbekümmert um Alles umher, war ihre einzige Aüsserung, ja, sie schienen nichts al Stimmen. Sie waren nach den Sitten ihrer Sterbezeit, nach Stand und Alter etwas verschieden gekleidet. An den Scheidewegen, wo die Todesstrafe Jesu vor dem Zuge nach Golgotha ausposaunt worden war, standen sie stille, und riefen Jesu Ruhm aus und Wehe den Mördern. Die Menschen standen fern, hörten und zitterten und flohen wenn sie vorwärts schritten.'

Om nog een ander voorbeeld to geven van de aanschouwelijkheid barer voorstellingen, zij bier nog aangehaald:

Sturz der Engel

> Zuerst sah ich einen unbegrenzten Raum voll Licht vor mir aufgehen und hock in demselben wie eine lichtere Kugel gleich einer Sonne und in derselben, fühlte ich, sei die Einigkeit von Dreien. Ich nannte es in mir die Einstimmung, und sah aus ihr wie eine Wirkung; da entstanden unter der Kugel wie in einander liegende leuchtende Kreise, Ringe, Chöre von Geistern unendlich leuchtend und kräftig und schön. Die Lichtwelt stand wie eine Sonne unter jener höheren Sonne.
> Erst bewegten sich diese Chöre alle wie in Liebe aus der höheren Sonne. Auf einmal sah ich einen Teil aus allen Kreisen stillstehen in sich, versenkt in eigene Schönheit. Sie empfanden eigene Lust, sahen alle Schönheit in sich; sie besannen sich, sie waren bei sich.
> Erst waren sie alle in höherer Bewegung ausser sich; nun stand ein Teil still in sich. Lind im demselben Augenblick sah ich diesen ganzen Teil der leuchtenden Chöre niederstürzen und sich verfinstern und die ande-

ren gegen sie hindringen und ihre Räume ausfüllen, die nun kleiner waren; doch sah ich nicht, als ob sie dieselben aus der Figur des Bildes ausschweifend verfolgten. Jene standen still in sich, stürzten ab und die Nichtstillgestandenen drangen in ihren Raum und alles dieses war zugleich.

Da sie niedergestürzt waren, sah ich unten eine Schattenscheibe entstanden, als sei diess ihr Aufenthalt; und ich wusste sie seien in eine ungeduldige Form gefallen. Der Raum aber, welchen sie jetgt unter einnahmen, war weit kleiner als der, den sie oben eingenommen hatten, so dass sie mir viel enger zusammen gedrängt erschienen. Seit ich diese als Kind hatte niederfallen sehen, war ich bei Tag und bei Nacht bang vor ihrem Wirken und dachte immer, sie müssten der Erde viel schaden. Sie sind immer rundum sie her; gut dass sie keine Körper haben, sie würden sonst die Sonne verfinstern und man wurde sie immer wie Schatten vor derselben schweben sehen; das wäre entsetzlich.
Gleich nach dem Sturze sah ich, dass die Geister der leuchtenden Ringe sich vor dem Gotteskreise demüthigten, unterthänig wurden und flehten, das Niedergestürzte möge wieder hergestellt werden.
Hierauf sah ich ein Bewegen und Wirken in dem Gottes-Lichtkreise, der bis dahin stille gestanden, und, wie ich gefühlt auf dieses Bitten gewartet hatte.
Nach dieser Handlung der Geisterchöre ward ich inne, nun sollten sie fest bleiben und nicht mehr zerfallen können. Es wurde mir aber bewusst, dass diess Gottes Erklärung und ewiger Ausspruch gegen sie war; bis diese gefallenen Chöre wieder hergestellt seien, so lange solle Streit sein. Lind ich sah diese Länge für meine Seele ganz unendlich lang, ja wie unmoglich. Der Kampf aber solle auf Erden sein und dort oben solle kein Kampf mehr sein, das befestigte Er.

> Nach diesem Innenwerden konnte ich kein Mitleid mehr mit dem Teufel haben; denn ich habe ihn aus freiem bösem Willen sich mit Gewalt niederstürzen sehen. Auch konnte ich nicht auf Adam so böse sein; ich hatte immer grosses Mitleid mit ihm; denn ich dachte immer, es sei ja vorhergesehen.

Ten einde den lezer geen onjuiste voorstelling te geven, zij hier ter nadere toelichting gezegd, dat de verhaalde feiten bij de Emmerich geen absolute zekerheid, noch eenige dogmatische waarde bezitten. Wel zijn hare voorstellingen tot nu toe niet in strijd bevonden met de latere ontdekkingen; doch ook voor den meest geloovigen Katholiek bevatten zij alleen de waarde van inlichtingen, komende van een mensch geheel te goeder trouw. Zij hebben in ieder geval het m o g e l i j k e vóór zich, en daarom het bevredigende, in verband met de schoonheid en de harmonie van een vroeger wereldgebeuren. Zij maken niet den indruk van pure fantasie, zoo als Dante's D i v i n a C o m e d i a , d.w.z. van willekeurige verbeelding, maar zij geven den indruk van, eene fundamenteele noodzakelijkheid, waarvan wij de gronden niet kunnen achterhalen, waarschijnlijk ook nooit eenige menschelijke wetenschap.

Eindnoten:

1) Zij was reeds bekend met Christiaan Brentano, die haar in zijn qualiteit van geneesheer had bezocht.

G.J.P.J. Bolland
door E.J. van der Brugh

Als ik er niet meer ben, zal de nacht weer invallen, placht Bolland te zeggen. En al was in dat woord het granum salis niet vergeten, er was toch ook reden voor zulk eene opmerking. Want slechts zelden combineert de natuur een zoo groote begaafdheid voor het abstracte en speculatieve denken met den hartstocht van den apostel en de meesleepende zeggingskracht van den geboren redenaar. Een schier onuitputtelijke energie vergoedde ruimschoots het gemis aan academische voorlichting en deed hem door zelfstudie de geoefendheid verwerven, die noodig was om den terzijde geschoven Hegel te verstaan. Want de kunst van het zuivere denken heeft hij van Hegel geleerd. Toen - hij heeft het zelf meermalen gezegd - toen zijn tot de uiterste scherpte opgevoerd kritisch vernuft de onhoudbaarheid van alle philosophische stelsels begon te bevroeden, en rusteloos voortgezette studie hem alleen maar nader scheen te brengen tot een vacuüm, waarin alle grijpbare en houdbare waarheid zich onverbiddelijk oploste, kwam, als een andere Faust, de philosophie van Hegel met de belofte, dat in dat Nichts het All zou te vinden zijn. De kennis der waarheid dus toch wel bereikbaar, en zonder dat men het radicale kritische denken behoefde te verloochenen! Nu schemerde iets door, dat de hoogste bevrediging voor den wijsgeerigen geest beloofde, maar tegelijk ertijd buitengewone eischen stel de aan zijn abstraheervermogen. Van tijdelijke en ruimtelijke bepaaldheid los-

geworsteld, moest het denken zelf in het rijk der eeuwige waarheid ingaan, niet om er in ontvangst te nemen een spreuk, een dogma, waarinde waarheid zou opgesloten liggen, en ook niet om er in verrukking een visioen te aanschouwen, maar om er zichzelf te laten adelen tot haren eindigen doch welbewusten drager. De in alles aanwezige, maar in niets opgaande rede moest worden begrepen als grond en wezen van al wat in tijd en ruimte bestaat, en tot dat begrijpen moest de menschelijke geest worden geschoold. De logica moest worden hersteld in hare eereplaats als grondslag en kern der gansche wijsbegeerte.

Bolland wist veel en begreep veel, maar in Hegel had hij den meester gevonden, die hem zou leeren denken. En wie hem hebben gehoord in de eerste jaren van zijn professoraat, herinneren zich nog den onbegrensden eerbied, waarmede hij over den ‘verlosser der gedachte’ spreken kon: ‘Als Hegel nu te St. Petersburg was, ik zou hem opzoeken, al moest ik er op mijn bloote voeten heenloopen.’ Wel heeft hij, in later jaren, zijn eigen naam soms in één adem met dien van Hegel genoemd, en er zijn zinsneden aan te wijzen inzijne geschriften, die verraden, dat hij voor zichzelf een afzonderlijke plaats in de geschiedenis der philosophie meende te mogen opeischen, maar het komt mij voor, dat in zulke opmerkingen niet de wijsgeer maar de mensch Bolland aan het woord was. Gegeven zijn groote gevoeligheid voor persoonlijke waardeering was het psychologisch te begrijpen, dat hij zijn eigen verdienste misschien wat te sterk accentueerde in een tijd, toen velen, zonder hem uitdrukkelijk te verloochenen, wel Hegel met name noemden, maar verzwegen, dat het Bolland geweest was, aan wiens bemiddeling zij hunne kennis van Hegel dankten. Wie - na jaren - de beteekenis van Bolland zal willen opmaken uit wat over hem gepubliceerd werd,

zal, na lezing der van groote waardeering getuigende necrologieën - ingeleid door het waardig woord van den Rector Magnificus aan zijn graf - niet licht vermoeden, dat, toen Bolland in zijn kracht was, het eenigen moed vereischte om te bekennen, dat men tot zijne leerlingen behoorde en dit nergens als aanbeveling, zeer vaak voor het tegendeel gold. Er moesten jaren over heen gaan, eer men wat bekomen was van den schrik door zijn onstuimig optreden verwekt. Dat afschieten van lichtkogels uit zijn professoralen katheder was wel wat al te fin-de-siècle! En zijn polemische wijze van schrijven en spreken was niet bevorderlijk om de gemoederen te bedaren. Zoo is het, alles bijeengenomen, wel begrijpelijk, dat hem de waardeering waarop zijn geleerdheid en zijn philosophische arbeid hem recht gaven, ontging, maar evenzeer, dat 'hij den ontwikkelden landgenoot' nu zelf de plaats wilde aanwijzen, waarop hij meende aanspraak te hebben. Van Deyssel heeft geschreven, dat Bolland niet is de evenknie van Fichte of Schelling, zelfs niet van Cousin of Nietzsche of Bergson. En het moet worden erkend: Bolland heeft geen 'eigen' philosophisch stelsel opgebouwd. Maar het zou wel eens kunnen zijn, dat juist hierin zijn groote verdienste school. Terwijl andere wijsgeeren in hun stelsels ook hun eigen toevallige of althans onvoldoend gefundeerde meeningen en hun vooroordeelen vergroot naar buiten projecteeren, en juist aan dat sterk persoonlijke, dat 'origineele' veel van hun roem en hun bizondere plaats naast andere 'oorspronkelijke' geesten te danken hebben, gaf Bolland zich in onvoorwaardelijke gehoorzaamheid over aan de 'zuivere' rede en drong hij welbewust zijn toch waarlijk niet van eigen stijl verstoken denk, spreek- en levenswijze terug tot de bescheiden functie van het bruikbare en dienstbare instrument. Hij is een merkwaardige verschijning geweest in de Hegelsche

school, die door hem uit den dood is opgewekt en in Nederland weer een periode van bloei beleefd heeft. Een oogenblik scheen het, alsof hij in de Engelsch sprekende volkeren een ruimer arbeidsveld vinden zou, toen hij werd uitgenoodigd om in Glasgow en Edinburgh lectures te houden. Het is bekend dat Bolland weigerde te gaan - het was toen in de dagen van den Zuid-Afri-kaanschen oorlog. Behalve aanzienlijk financieel voordeel gaf hij daarmede de kans prijs op wereldroem en eerbewijzen - en, wat meer beteekent, ook de kans om zijn opvattingen te verdedigen voor een gehoor van geleerden, die hij onmiddellijk voor zich zou winnen door zijn kennis van het Engelsch.

Zoo was hij dan Hegelaar geworden. Voor niet-des-kundigen mocht dit een zaak schijnen van bijkomstig belang. Wie van geen enkelen philosooph iets afweet, acht het onverschillig of door een hoogleeraar de wijsbegeerte van von Hartmann of die van Hegel onderwezen wordt. Maar in werkelijkheid ging het hier niet eenvoudig om een verwisseling van systeem. Bolland was, na het onafzienbare veld der philosophie in alle richtingen te hebben doorkruist, gekomen tot het geloof aan de absolute waarde der menschelijke, dat is der godmenschelijke rede, van welk geloof iedere waarheidzoeker misschien onbewust uitgaat, maar dat geloof liet zich nu, dank zij Hegel, verhelderen tot begrip. Hij had leeren inzien, dat het denken, opgevoerd tot zuiver denken, in geen rationalistische houterigheden behoefde vast te loopen, maar in de werkelijkheid zichzelvekon terugvinden als het alomtegenwoordige ware. Zijn kritiek op de verschillende philosophische systemen behoefde hij daarom niet op te geven, maar onder het licht der rede voerde ze nu niet meer tot een alles verslindenden twijfel. Ze bleken alle ook een bepaald moment der waarheid tot bewustzijn te brengen, en de

geschiedenis der wijsbegeerte werd, zoo gezien, geen reeks mislukte pogingen, maar een met toenemende helderheid al zuiverder en compleeter zeggen van wat overal en altijd als het ware gegolden had. En als Hegel deze visie in zijne werken adstrueert, dan is zijne philosophie niet meer een stelsel als een ander, doch de eindelijk in beginsel tot zich zelf gekomen philosophie zelve, waartegenover de stelsels der anderen als fragmentarische momenten slechts op beperkte geldigheid kunnen aanspraak maken. Dat snijdt dan voor degenen, die na hem komen, en hem kennen, de mogelijkheid om naast Hegels philosophie een eigen stelsel te concipieeren, ten eenenmale af. Zij bevinden zich in den toestand van den Prediker die zuchtte: wat toch kan de mensch doen, die na den Koning komt?! Wat overblijft is de taak het gewonnen inzicht te verdiepen en geldend te maken in die terreinen van wetenschap, die Hegel of slechts in overzichtelijk schema behandeld heeft, of nog niet zoo nauwkeurig kende als de geleerden van later tijd. Of anders gezegd: de opgave bestond in het doordenken der Logica en het bijwerken der Encyclopaedie met de gegevens der nieuwere wetenschap. Het eerste heeft Bolland gedaan, met het tweede maakte hij een begin.

Het inzicht, dat geen enkele stelbaarheid houdbaar blijken zal, en ze toch op haar tijd noodzakelijk gesteld worden moet, beteekent voor ieder, die het bereikt de geboorte van den speculatieven denker in hem, en daardoor wordt het absolute, dat zijn kritisch denken in geen afzonderlijkheid gevonden had, op andere wijze teruggebracht. Welke waarde dat inzicht hebben moest voor den man, die èn door zijn roeping èn ambtelijk de taak voor zich zag de academische jeugd in de wijsbegeerte in te leiden, is gemakkelijk in te zien. Niet in het bijbrengen van kundigheden zou zijn onderwijs bes-

taan, maar in een opvoeren zijner hoorders tot het zuivere denken zelf, dat de begaafden onder hen eerlang ‘even goed zouden kunnen als hijzelf’. Maar - dan moest hij beginnen met het hun voor te doen.

En nu kon ook tot zijn recht komen, wat van den apostel in hem school. Zijn persoon en zijn onderwijs mochten en moesten zelfs voortaan één zijn. Het voordragen van de leer der zuivere rede werd een zelfontvouwing van zijn tot zuiverheid stelselmatig opgewerkt denken. En heel de propagandistische gloed van zijn hevig temperament mocht zulk een onderwijs bezielen. Want was het doel niet de hoorders anders te maken, dat is anders, beter te leeren denken? Hij zou in hen bewerken een wedergeboorte van den geest. Aan Socrates' toespeling op zijns moeders ambt kon hierbij evengoed gedacht worden als aan de evangelische beeldspraak. Telkens ontleende hij daaraan de termen ter kenschetsing van zijn onderwijs en het daarmee te berelken doel. Hij deed het met onverholen voorliefde, niet beducht voor het onverstand, dat met goedkoopen spot smalen zou van conventikelen en een nieuwe secte. Er trilde iets van hartstocht in die voordrachten, hartstocht voor de waarheid, die aanstekelijk werken moest. Terwijl hij zeer wel wist - hoe vaak heeft hij niet Schopenhauers bekende opmerking dienaangaande geciteerd - dat de ware leerlingen der groote wijsgeeren slechts schaarsch voorkomen, spaarde hij zichzelf nooit, en, niet tevreden met het gehoor vanLeidsche studenten, door het voorschrift der wet of nieuwsgierigheid of belangstelling in zijn gehoorzaal saamgebracht, ging hij iederen winter er op uit om in de voornaamste steden te spreken voor allen die hem hooren wilden. Niets lag hem verder dan die philosophische rust, welke als voorwendsel geldt voor een hooghartige zelfgenoegzaamheid. Hoewel Bolland van Schopenhauer het souverein dédain voor de menigte,

ook de ontwikkelde menigte, had overgenomen, is er toch in geen tientallen van jaren een hoogleeraar geweest, die zich zooveel moeite gegeven heeft om de menigte tot zich omhoog te heffen, als hij. Dat gevoelde hij als zijn levenstaak, en hij wist, dat hij er voor berekend was. Als het levende voorbeeld van wijsgeerige bezinning, wilde hij zichzelf geven aan den landgenoot, bereid om van hem te leeren.

En zijn doel is bereikt. Op levens- en wereldbeschouwing, op denk- en spreekwijze van velen heeft hij beslissenden invloed geoefend. Hij heeft een school gevormd zonder scherpeomgrenzing, want aan de periferie zijn juist degenen, die zonder zelfstandige studie der wijsgeerige problemen voor de verruiming van hun blik en de verheldering van hun denken aan zijn populariseerende lessen veel te danken hebben. Des te meer is het te bejammeren, dat verscheidene zijner meest begaafde leerlingen, waaronder er zijn die een eigen plaats in de geleerde wereld innemen, op den duur niet in een zoo vriendschappelijk verkeer met den toch altijd hooggeschatten leermeester blijven konden, als zij zeiven wel hadden gewenscht. Hij stelde zelfs de meest loyale vereering door zijn al te onconventioneele wijze van spreken en doen vaak op eene te zware proef. Het leven is een kunst, die zekere souplesse of althans den schijn daarvan vereischt, en Bolland had noch het een noch het ander - den schijn misschien nog het minst. Emerson zegt ergens, dat ‘groot is hij, die midden in de menigte met volkomen gratie de onafhankelijkheid weet te bewaren der eenzaamheid.’ Aan die gratie ontbrak het hem ten eenenmale. En ook een menschenkenner was deze begaafde denker niet. Zoo volkomen als hij, et par droit de naissance et par droit de conquête, paste op de leerstoel der wijsbegeerte, zoo weinig was hij berekend voor de vele andere verhoudingen, waarin ook de wijs-

geer tot zijn medemenschen komt te staan. En dat heeft zijn leven moeilijk gemaakt. Als men bedenkt dat vakgeleerden, wier wetenschappelijken arbeid slechts weinigen naar waarde kunnen schatten, wier verdienste den beschaafden Nederlander slechts bij geruchte bekend is, toch, dank zij hunne prestatie, in een eervolle carrière en de algemeene erkenning hunner beteekenis een zekere voldoening kunnen vinden, die hun het gewone leven veraangenaamt, dan treft in Bolland, wiens onvermoeid op verscheidene plaatsen gebrachte voorlichting de vraagstukken betrof voor ieder van het hoogste belang, naast dien trek van den apostel ook iets dat zweemt naar den martelaar, al is dat woord te sterk. Vijfentwintig jaar geleden, in zijn zich ontplooiende kracht en nog slechts kort hoogleeraar aan 's Lands oudste universiteit - hij voelde voor die traditie - kon hij met zijn breeden glimlach op de woorden van Faust neerzien: auch habe ich weder Gut noch Geld, noch Ehr' noch Herrlichkeit der Welt, met het verloopen der jaren hebben die woorden een bitteren bijsmaak gekregen. Hij is, afgezien van enkele trouwe vrienden, wel eenzaam geweest en er zullen er velen zijn, die met Mr. Frans Coenen het achteraf betreuren, dat ze niet meer hebben getracht goed te maken, wat het leven hem onthouden heeft, hem, die dan toch behoort tot de grootste figuren in Nederland.

Dat vereenzelvigen van zijn onderwijs met zijn persoon gaf aan zijn lessen een groote bekoring, en zoolang het ging om het ontvouwen van het begrip in zijne verbizonderingen, bestond daartegen ook niet het minste bezwaar. De leer van zuivere rede kan slechts hij voordragen, die zich tot zuiverheid van redeheeft opgewerkt. Doch zoodra men aan het gewonnen inzicht de vraagstukken der speciale wetenschappen of zelfs de gebeurtenissen van den dag gaat toetsen, duikt het gevaar op,

dat de persoonlijkheid, in wie nog andere factoren meewerken dan het zuivere denken alleen, gaat overheerschen, en voor hare particuliere opvattingen het gezag van het redelijk inzicht opeischt. Aan dit gevaar is Bolland dan ook niet ontkomen, wat mede de verwijdering verklaart tusschen hem en verscheidene zijner leerlingen ontstaan. En als zij hunne bedenkingen in den vorm van kritiek openbaar maakten, dan gevoelde hij dat, in zijne geleerde vereenzaming, als een soort van verraad. En toch zouden zij allen wel willen beamen, dat heel dikwijls in de verstandige opmerkingen van anderen niet zoo veel zin school als in een boutade van Bolland.

Zijn onverdroten ijver om telkens weer anderen tot de philosophie te brengen, had ook nog deze schaduwzijde dat aan de propagandistische kracht wel eens wat van de diepte en vooral van het systematische der te behandelen stof werd opgeofferd. Merkwaardig is bij een man van zoo zeldzame energie, dat hij moeite had zich lang op eenzelfde hoogte te handhaven, en dat hij veel onafgemaakt liet. Als hij in een cursus een boek behandelde, wat vroeger althans nog al eens het geval was, dan kwam hij nooit verder dan de helft, of nog minder, en in een volgenden cursus ging het met een ander boek evenzoo. Dat was wel nuttig tot inleiding, maar hoe noode hebben sommigen zijn voorlichting bij een meer ernstig doorstudeeren van Hegels hoofdwerken gemist. Zijn commentaar op de Religions philosophie bleef onvoltooid. Zijn hoofdwerk, de Zuivere Rede en hare Werkelijkheid, is niet als een geheel geconcipieerd maar bevat een aantal niet zeer omvangrijke studieën. Het Collegium Logicum, waarvan alweer het eerste deel veel hooger staat dan het tweede, heeft, ofschoon niet zonder kritiek gebleven en al sedert jaren uitverkocht, toch nooit een verbeterde uitgave beleefd. Wellicht is het alles hieruit te verklaren, dat hij, als een echt apos-

tel, beter sprak dan schreef. Bij al zijn energie had hij wel heel weinig geduld. Hij kón ook niet het oordeel aan latere generaties overlaten. Zijn beteekenis lag niet in een nieuwe en oorspronkelijke behandeling van eenig onderdeel der wijsbegeerte, wat soms pas later op de rechte waarde kan geschat worden, maar in de wijze, waarop hij voordroeg dat wat hij op zijn beurt van Hegel geleerd had. Het was de interpretatie van den zelfstandig geworden leerling en de mededeeling van het opnieuw zelf doordachte. En zijn persoonlijk aandeel bestond zeker niet in de laatste plaats in het feit, dat hij de wijsbegeerte Hollandsch heeft doen spreken en onze taal voor de philosophie ontgonnen heeft.

Zoo fijn, zoo subtiel konden de onderscheidingen niet zijn, of hij vond er woorden voor, en meesterlijk kon hij de verschillende momenten in ruimere verleenigheid laten samenvloeien. Teekenende en toch vooral niet te plastische uitdrukkingen wist hij op geheel origineele wijze aan te wenden tot het verklanken van moeilijke denkprocessen. Hij heeft de Hegelsche terminologie in goed Nederlandsch overgebracht, ze verrijkt door eigen vondsten, en zoo aan de wijsbegeerte in ons land een vaktaal gegeven, die al meer wordt gebruikt en die men niet zonder schade kan veronachtzamen. En zijn invloed in deze bleef niet beperkt tot den kleinen kring van hen die over wijsgeerige onderwerpen schrijven en spreken. Hij zal in de geschiedenis van onze taal zijn eigen plaats innemen, zooals hij ook in de geschiedenis der Nieuw-Testamentische studiën met zijn uiterst radicale opvattingen als een vakgeleerde van beteekenis vermeld wordt. Door de in hooge mate suggestieve inwerking zijner voordracht hebben de jongere en minder zelfstandig gevormde hoorders vanzelf geheel zijn karakteristieken zeggingstrant overgenomen, en dit is dan begrijpelijkerwijs van buiten af bespot en dankbaar aange-

grepen om den wijsgeer, wiens verdienste men niet begrijpen kon, te ridiculiseeren. Wat overigens toch al niet moeilijk viel. Veeleer is het te verwonderen, dat de caricatuur hem vrij wel met rust gelaten heeft. Hij gaf altijd weer vat op zich, hij, die de conventioneele vormen brusqueerde als geen ander, en tegelijk aan een goedige burgermansdeftigheid zoozeer hechtte, dat het op pose gelijken ging. Een Titan in gekleeden jas, die zijn magistraal voorgedragen encyclopaedische ordening van al wat hemel en aarde vervult, tot verpoozing der nog weinig geoefende hoorders en tot eigen onverholen vermaak, afwisselde met aardigheden, die, al naar het viel, den gamin of het enfant terrible verrieden. De forsche, ietwat zware gestalte en daarboven die machtige kop, waarvan de kenmerkende lijnen in de breedte uitliepen, met dien dreigenden mond en de felle, diepliggende oogen, in het vuur van zijn oratie elkaar lichtelijk naderend, en aldus symboliseerend de intensiteit van het abstracte op zich zelf gerichte denken, dat alles gaf wel den indruk van kracht en gepassioneerdheid. De levendige gebaren der kleine breede handen ondersteunden op de natuurlijkste wijze de rede, die suggestief en meesleepend voortgolfde en met onfeilbare zekerheid telkens het juiste woord trof. Er was iets overweldigends, iets demonisch in hem als hij sprak. Deze door de natuur met groote kracht toegeruste mensch had zich door verbazingwekkende belezenheid en groote geleerdheid als langs een steil bergpad opgewerkt tot een hoogte, waar anderen de adem begeeft, en daar gevoelde hij zich in zijn element. Maar alle energie was voor die eenzame stijging noodig geweest en zijn geest miste evenals zijn karakter die rustige voornaamheid, welke, bij het zorgvuldig bewaren van de goede vormen niets van de uit te oefenen kracht inboet. Ook was hij geen man van smaak, hoe fijn zijn taalgevoel ook wezen

mocht - en van tact spreken we maar niet. Doch hij was eerlijk. Hij affecteerde niet wat hij niet bezat, en gaf zich zooals hij was, bezield en geadeld door één groote passie: den drang naar waarheid. En dat altijd in grooten eenvoud. Er was in dezen denker iets van het kind - hoe vreemd het ook moge klinken.

En dringt zich hier niet vanzelf de vergelijking op met dien anderen grooten redenaar H. van den Bergh van Eysinga? Wat in dezen laatste altijd weer trof, die tot natuur geworden beschaving, die bezonken distinctie, dat rustige beheerschen van stof en vorm beide, waardoor zelfs de hevigste passages nog altijd een ingehouden kracht deden vermoeden, dat geacheveerde, dat aesthetisch-evenwichtige, het was Bolland vreemd. Het zou de moeite loonen hen, ook als denker, te vergelijken. Zij hebben elkaar gevonden, maar na jaren van groote wederzijdsche waardeering weken hunne wegen uiteen. Beiden in hun denken radicaal en voor geen consequenties terugdeizend, beiden leerlingen van eenzelfden meester, werden ze in hunne waardeering van de hedendaagsche maatschappelijke stroomingen tegenstanders, en de man in wien de overgeërfde beschaving tot een zachte en nobele levenshouding was geworden eindigde als communist, terwijl de in geen vormelijkheid te wringen hevigheid van den ander gepaard ging met onmiskenbaar conservatieve neigingen. Van den Bergh, wiens geest meer dichterlijk-synthetisch was, had de philosophie noodig tot zuivering en als controle zijner intuïtie, en ontleende aan zijn geleerdheid het materiaal, waaruit hij telkens weer zijn stelsels opbouwde. Bolland daarentegen was meer verstandelijk van aanleg met als keerzijde een neiging tot het gevoelige, en had deze tegenstelling in de harmonie van het speculatieve denken verzoend. Juist deze omstandigheid, dat hij zich uit de dorheid der kritisch-verstandelijke

veelweterij tot een synthetische conceptie had omhooggewerkt, maakte hem tot den aangewezen leermeester der jeugd, die bij het kenteren van den geest des tijds, door wetenschap zonder meer zich niet langer bevredigd gevoelde en in de fundamenteele problemen van denken en leven voorlichting zocht. Hij kon het woord spreken waarop men wachtte, en waarvoor men rijp was - omdat hij het sedert jaren onbegane pad naar de verheven hoogte weer ontdekt en begaanbaar had gemaakt. Als een stormwind heeft zijn machtig woord de wanbegrippen, die omtrent de philosophie overal rondspookten, weggevaagd. Weer maakte hij de philosophie, als in vroeger tijden, tot het gemeenschappelijk terrein, waar de verschillende faculteiten elkander ontmoetten en leerden begrijpen. Hij heeft ze uit de vernedering van een onbeteekenend bijvak of een toevallige liefhebberij opgericht en weer gesteld in het centrum van alle wetenschappelijken arbeid.

Voortaan zal men ten onzent niet meer tot wijsgeerige bezinning kunnen komen zonder voor het minst zijn houding tegenover Bolland bepaald te hebben, om niet te zeggen: zonder eerst van hem geleerd te hebben. En wie dat laatste doet zal door den onvergelijkelijken redemeester tot een oordeel worden gevormd even onbevangen als scherp, dat hem de oogen opent ook voor de zwakke punten in het werk en de persoon van Bolland zelf. Maar tegelijk zal hij in dezen grooten en gaven mensch, te eerlijk zelfs om zijn zwakheden te verbergen, de in grond en wezen onbaatzuchtige passie voor de waarheid bewonderen, en er eigen bescheiden belangstelling aan verwarmen. Zijn uit de diepte opstijgend élan, zijn ondoofbare energie zijn noodig geweest om een zoekende generatie boven scepticisme en agnosticisme uit te heffen. Aan die levenstaak heeft hij zonder eenige terughouding al zijn kracht gegeven. Dat

ook zijn tekortkomingen daarbij aan den dag traden mag geen reden zijn om hem niet de eer te geven, die hem toekomt. Die tekortkomingen hebben, tijdens zijn leven, aan de richtige waardeering zijner beteekenis al genoeg in den weg gestaan. Zelfs zijn leerlingen hebben het ondervonden, dat het gemakkelijker was hem te eeren en lief te hebben, dan met hem om te gaan. En zoo is hem het lot ten deel gevallen, aan meer grooten beschoren, dat hij veel geven mocht en maar weinig ontvangen kon.

Volkomen duister is het niet geworden. Er glanzen, er schitteren zelfs, nog sterren. Maar het groote centrale licht is ondergegaan.

Verwachting's kwatrynen
door Plasschaert

1

Het hoofd gebogen, ging ik smalle wegen,
waar dieren glipten door een duister gras,
en zware nevels hingen; waar een tas
van donkert stond bij donkren matten regen...

2

Daagt, nieuw, mijn star op aan de vroegre kim,
en zendt, verteederd, door de lucht weer stralen?
vult, nieuw, bekende gloed mijn open dalen?
danst, ijl, een Elf op aarde's grijs geglim?

3

Verborgen zoetheid wordt thans uitgestald;
In d'open boomen trilt de zomerwind;
de wei is groen en d'aarde gansch-bemind;
het Leed is tot een verre schijn versmald.

4

De dichter zingt bevrijd zijn blijde psalmen;
de morgen dauwt op 't lichtbestrooide veld,
de glorie van den dag wordt, vol, vermeld;
en in het rond de rijzige outers walmen.

5

De blinke-morgen is in licht gezwicht;
de middag staat, een gloed in d'open handen,
de zee is speelsch in baaien en langs stranden...
een groote roos bloeit mild, uw mild gezicht.

6

Een stem vangt aan tot mij te murmureeren;
een hand legt zich op mij, die niemand dwong;
een vogel zingt in 't bosch, die nooit daar zong, -
De Liefde zeilt, omhoog, op al haar veeren!

Een briefwisseling met J.C. van Schagen

De lezers van ‘de Stem’ zullen zich de merkwaardige bijdragen herinneren van J.C. van Schagen, die in September '21 en Januari 1922, de laatste onder den titel ‘Narrenwijsheid’ in ‘de Stem’ zijn verschenen. Over deze ‘Narrenwijsheid’ en wat men zou kunnen noemen, hare houdbaarheid ontstond tusschen den Heer Van Schagen en de Redactie een eenigszins polemische correspondentie. - Aanvankelijk lag het natuurlijk het meest voor de hand, deze bijdragen eenvoudig te beschouwen als prozagedichten van groote waarde, van diepe suggestiviteit en bijna roekelooze oorspronkelijkheid, uitingen van een begenadigd oogenblik. Maar nu vroeg de Heer Van Schagen ons zelf, naar aanleiding van deze en andere geschriften ons er over uit te spreken. En het is even natuurlijk, dat de gedachteninhoud van gedichten die men ter zelfdertijd bewondert, een zekere reactie opwekt. Temeer waar het meditatieve karakter, de aanwijzing ten leven, in deze gedichten onmiskenbaar overheerscht. En op deze wijze tegenover deze meditaties geplaatst, voelden wij ons onvermijdelijk tot eenige repliek en poging tot aanvulling gedrongen. Tot goed begrip nu van het volgende is het noodig, de motieven van dit verzet hier even kort samen te vatten.

Wij meenden dan, dat deze levenswijsheid den mensch snel, licht en verlokkend zou binnenleiden in een aangename ijlte, die daarenboven slechts korten tijd aangenaam zou schijnen. - Door op deze wijze de betrekkelijkheid van alle dingen als 't ware te absolutiseeren, zou alle menschelijk streven aan het einde tot absolute passiviteit moeten verlammen. Zeker is de beste menschelijke wijsheid dwaasheid tegenover een hoogste wijsheid, die ondersteld kan worden en ondersteld moet worden, en zeker zijn tegenover deze ‘laatste waarden’ alle onderscheidingen menschelijk kinderspel, maar dit mag den mensch niet beletten, te leven en te werken naar dit hulpeloos beste weten, te onderscheiden naar de gebrekkige maatstaven die hij zich uit het leven heeft kunnen vormen, kortom deze betrekkelijkheden in het leven

zelf te hanteeren als waren zij absoluut. Er helpt niets aan: wie iets wil doen, moet ergens mee beginnen, en hij moet de verkeerde greep niet vreezen, niet vreezen ook, zich bij dit werk de handen soms te ontvellen of vuil te maken. Wie een waarheid die in hem opgerezen is, uit wil spreken, moet die waarheid in begrippen vastleggen, en hij moet erin berusten, iets van het teerste leven dier waarheid tegelijkertijd te verliezen. En meer en pijnlijker nog: wie deze waarheid op anderen, op zooveel mogelijk anderen overdragen wil, moet het zelfs lijden, zich op een gegeven oogenblik gedwongen te zien, deze waarheid propagandistisch toe te spitsen. Hij moet het lijden. - Want wie dat alles niet zou willen om niets in zich te schenden, wie dus boven alle tegenstellingen uit zou willen leven, kan dit slechts volbrengen, door zich uit deze tegenstellingen los te schakelen, en wie zich uitschakelt, verliest het leven.

Hetzelfde waar het de onderlinge verhouding dier levenswaarden betreft. Zoo de regen over alles regent, dan toch over meerdere en mindere dingen. Het is dus ook géén onbewuste hypocrisie, op een gegeven oogenblik te gewagen van ‘de oogen der geliefde’ en de ‘weelde harer heupen’ te verzwijgen. Er is een oogenblik mogelijk, waarop de mensch deze weelden niet alleen verzwijgt, maar ook werkelijk vergeet. Het is niet alles gelijk, voor den mensch die leeft en leven moet en meestal leeren leven. - Er zijn oogenblikken dat werkelijk alleen de oogen nog van de geliefde kunnen bestaan, en er zijn bekentenissen, die alleen van blik tot blik gesproken kunnen worden. Hypocrisie zou pas intreden, wanneer men de geliefde tot enkel blik zou willen maken, wanneer men m.a.w. de liefde tot enkel geest zou willen forceeren. Het is niet alles gelijk, en alles heeft zijn oogenblik en atmosfeer. Het is alleen maar alles gelijk, in zooverre dat alles verbonden leeft, dat het één bestaat door het ander, maar in deze verbondenheid is een meer en minder, een lichter en een zwaarder zijn, een scala kortom. - En uit dit feit van lichter en zwaarder zijn, den drang dit zwaarder zijn in een lichter zijn te ontvluchten, ontstaat tragiek. Geen glimlach kan deze tragiek wezenlijk overwinnen, omdat zij vóór en na dien glimlach blijft bestaan, omdat zij aan het feit van te leven onherroepelijk verbonden is.

Nu zijn er oogenblikken inderdaad, waarin de mensch dit alles ontkennen kan, waarin hij alle betrekkelijkheden vergeet en de tragiek die uit hun wrijving ontstaat, waarin deze verbondenheid hem plotseling de eenige werkelijkheid wordt en hij vandaaruit

zeggen kan: ‘dat alles goed is.’ Sterker of zwakker kent ieder mensch die oogenblikken. Sterker schijnen zij te worden, naarmate de mensch zielskrachtiger leeft. De historie toont, tot welk een onbegrijpelijke kracht dit oogenblik in den zielsgerijpten, den mystisch volgroeiden mensch kan stijgen, - maar het plotselinge welbehagen in de schoonheid der wereld, de plotselinge verzoening met eigen schuld en lijden, die over den gewonen mensch kan komen, de vrede die diep doet ademen, kan in den aard nooit anders zijn, dan de zwakke voorvorm van zulk een oogenblik, of liever zulk een oogenblik in aanleg. Dit diepe ademen kan niet anders zijn, dan de aanvang van wat in den mysticus met den redeloozen aanbiddingskreet tot alles eindigt. Want redeloos is het immer, zwak of sterk, vermoeden of overweldigende zekerheid. De rede geeft nooit iets anders dan bittere conclusies en bewustzijn van verlies.

Juist aan zulk een oogenblik - afgezien nu van de intensiteit waarmede het leeft - gaven de prozagedichten van Van Schagen o.i. een uitdrukking, die in ieder geval doordringend en overtuigend was, en als zoodanig schenen zij ons tot het oorspronkelijkste te behooren, dat den laatsten tijd in Nederland gezegd werd. Maar iedere neiging, dit redeloos oogenblik didactischerwijze uit te breiden tot een levenspractijk, leek ons ireeël en het begin van een ontzenuwing, en het bovenstaande is een korte samenvatting van de wijze, waarop wij deze dreigende mystische ontzenuwing trachten aan te toonen en uiteen te zetten. Wij meenden ten slotte hier iets van de aloude, zich in de kleinste details manifesteerende, tegenstelling te bemerken tusschen Oostersche en Westersche mentaliteit.

Op deze tegenwerpingen antwoordde de Heer Van Schagen met een zeer uitvoerig schrijven. Nu leek ons dit schrijven te algemeen van bedoeling en te belangrijk, om nog als particuliere brief te mogen gelden. Daar de schrijver voorloopig niet in staat is, den inhoud van dit schrijven tot een beschouwing om te werken, meenen wij goed te doen, het hier voor de lezers van ‘de Stem’met verlof van den auteur, grootendeels af te drukken. Al zal deze lezer bemerken, dat hier in zekeren zin een misverstand bestond, dat hier en daar de gedachten der beide brieven neiging toonen, volkomen parallel te gaan loopen, - aan dit misverstand dankt hij dan in ieder geval de belangrijke, diep gefundeerde gedachten-opbouw die hier volgt:

...Wanneer ik wel begrepen heb, was uw repliek in het kort: ‘Uw passeïsme voert tot “Niets” en wij zijn en moeten nu eenmaal “Iets”; in theorie kunnen wij het eens zijn; in atmospheer bestaat wel zeer verschil.’ Inderdaad besef ik wel, dat ik den schijn tegen mij heb en dat het aanvankelijk wel lijkt, of ik een levenshouding bedoelde, die neerkomen zou op een vrij steriele en tenslotte onvermijdelijk op den dood uitloopende onthouding van alle positief handelen; in werkelijkheid meen ik echter dat hier de levensbron bij uitstek wordt aangeboord. Hierom dan ook wilde ik zoo gaarne nog eens op een en ander terugkomen.

Misschien legde ik, uit reactie, te zeer den nadruk op het vluchtige van 's levens tegenstellingen; ik besef wel dat ook deze vluchtigheid haar betrekkelijkheid heeft en dat het niet redelijk is, op grond van haar relativiteit den tegenstellingen zelven alle belang te ontzeggen. Wat zich in haar spel openbaart is immers niet anders dan Hetzelfde, - waarin zij zich ook weer oplossen. Het relatieve en het absolute kan ik slechts zien als zijde en keerzijde, elkaar behoevend wederkeerig en het een áán het ander zijn bestaan voerend. ‘God heeft mij evenzeer noodig als ik hem’. Het een als het ander is ‘Gods werkelijkheid’ en gelijkelijk van belang voor mij. Dit sluit in, dat ik evenzeer van gelijke waarde achten moet de beide tegengestelde geestes-richtingen, die ik gemakshalve de middelpunt-zoekende en de middelpuntvliedende noemde, de eerste die van het naar het absolute toeneigende, het religieuse, in zich zelf keerende leven, de tweede die van het naar ‘de wereld’ gerichte leven. Ideaal schijnt mij dan ook een leven, dat in beiderlei zin tegelijk en gelijkelijk gericht is - en dat dan zoo sterk mogelijk. Misschien schijnt dit absurd: ieder oogenblik tegelijkertijd en in onscheidbare eenheid, 's levens spel van tegenstellingen in één glimlach

verevend te zien èn zich - niet nu-ja-wel-beter-wetend, maar oprecht en met heilige overtuiging -, jegens die tegenstellingen te gedragen als waren zij absoluut.

Mogelijk schijnt mij dit ook alleen krachtens het wonder der 'liefde Gods'. Ik raak hiermede aan het heiligste en het is misschien maar veiliger hier niet veel van te zeggen; het wordt wellicht met zwijgen het beste gezegd. Alleen dit: dat ik hier den sleutel liggen zie. Hier welt het vermogen tot aanvaarding, tot het credo, hier wordt geboren de verzoening met de Groote Noodwendigheid, de overgave daaraan, de behoefte daartoe; ook de gevoeligheid, de zin daarvoor, voor het Rhytme, dat niet te kennen is, dat niet te bestreven is, dat slechts te zijn is, te leven, te vervullen. Voorzoover een mensch van de liefde Gods bezeten is, leeft hij uit het Groote Rhytme (ik zeg dit alles natuurlijk erg ongelukkig, maar ik twijfel niet of u verstaat mij wel; het kan ook alleen maar ongelukkig gezegd worden eigenlijk), is zijn leven resonantie daarop, en dit bepaalt zijn activiteit. Zijn activiteit nl. zal in zoover niet gericht zijn op het resultaat, doch zal zijn wat Dr. Bierens de Haan noemt: 'uiting van inwendigheid', de handeling als zelf-openbaring, zelf-ontvouwing; en juist d i e actie brengt geluk, juist die actie is bij uitstek vruchtbaar, juist die actie ook kan zich met oprechte overgave aan haar werk wijden zonder nochtans het vermogen om ditzelfde werk terzelfder tijd in perspectief te zien, daarbij te verliezen.

Dit is alles niets nieuws, het is eenvoudig het oude liedje. Bij Dr. Bierens de Haan vind ik uit de Bhagavad Gita aangehaald: 'wie in het werk niet-werk ziet en in niet-werk werk, die is onder menschen wijs, ingewijd en tot werk bekwaam'; hij wijst verder op de sterke overeenkomst met Evangelische uitspraken. Lao Tse's 'Wu Wei': Niets-Doen, schijnt niet anders te bedoelen. - Het is erg oud en erg eenvoudig, naar mijn gevoel ech-

ter ook erg van belang en een beetje heel erg vergeten geraakt tegenwoordig. Voor mijn gevoel ligt de oplossing van zoo eindeloos veel ‘moderne’ moeilijkheden en ingewikkeldheden hier open en bloot op straat. Met een beetje liefde zou men het zooveel gemakkelijker en gelukkiger kunnen hebben. Zou men ook bij vragen als ‘de nieuwe religie’, ‘Oost en West’ e.d. misschien niet goed doen allereerst vast te houden, dat het alles toch slechts variaties op het oude liedje zijn kunnen; dat ‘nieuwe waarden’ toch nimmer iets anders zijn kunnen dan nieuwe gezichten van hetzelfde. Waar, zoo grof genomen, bovenbedoelde twee tegengestelde richtingen met die van Oostersche en Westersche cultuur zijn te vereenzelvigen, mag misschien hier ook nog even aangehaald worden wat Hello hiervan zegt in L'Homme (le Travail en le Repos):

l'Homme travaille sans repos quand il agit ne comptant que sur lui; il travaille et se repose quand il agit, comptant son Dieu d'abord. Verder: ‘Il y a, pour l'homme, deux choses, entre autres qui sont incompréhensibles: sa puissance: je peux tout en celui qui me fortifie; son impuissance: sans moi, vous ne pouvez rien faire.

L'Orient déchu a oublié la puissance de l'homme; de là la fatalitéqui oublie l'acte humain.

l'Occident déchu a oublié la puissance de Dieu et l'impuissance de l'homme isolé; de là l'orgueil et l'inquiétude qui oublient l'acte divin.

La véritéproduit l'humilitéqui s'oppose au vice Occidental, à l'orgueil inquiet, et l'activité qui s'oppose au vice oriental, à la paresse fataliste.

La vérité produit à la fois le travail qui est la vertu propre de l'Occident, et le repos, qui est la vertu propre de l'orient’ etc.

De terminologie is misschien speciaal-christelijk, maar

de inhoud is m.i. het oude recept en het staat er wel scherp gesteld.

Mijn ‘passeïsme’ (dat misschien méer, ongeveer, een uit mystiek geboren realisme is, - zou juist de diepste mystiek zich niet het hartstochtelijkst de werkelijkheid aan de borst drukken?) bedoelt niet anders. Niet dus, uit reactie op het gebrek aan rust in de Westersche werkzaamheid - de roerloosheid en verstarring van het Oosten, maar de goddelijke doelloosheid van de activiteit, die van binnen-uit gedrongen wordt. Niet maken, maar groeien, niet berekenen, maar luisteren, niet praten, veel minder praten, maar eenvoudigweg voor zich uit handelen, zooals het vanzelf moet. Niet achten op namen, of qualificaties; ik denk hier vooral ook aan het voorbijgaan van deugd en schoonheid en zoo meer. Ziek en reeds vooraf veroordeeld is iedere handeling, die een oogje er op houdt, hoe het resultaat genoemd zal worden. Ik bedoel niet alleen maar, dat schoon en leelijk, edel en onedel enz., mij gelijk zijn, omdat tegenover ‘de laatste waarden’ enz., maar vooral dat - terwijl leelijk en onedel enz. ook mij zeer reëel naar de keel grijpen kunnen - mijn religieuze instinct mij eenvoudig practisch een afkeer inboezemt van de handeling die opzettelijk naar schoonheid, hoogheid enz. streeft. Een dergelijke actie is een soort zelf-verkrachting (waar men zeer aan wennen kan, maar die niettemin door en door ongezond is). We moeten kunnen leven met de werkelijkheid zelf, ontdaan van hare verpakking in namen en nog eens namen. Qualificeeren en theorie hoort onverbiddelijk achteraan te komen en kan alleen daar zijn nest hebben. Hem noem ik een wijze, d.i. een realist, die in de werkelijkheid leven kan, h a n d e l e n kan dus, zonder haar eerst te benoemen, - en zijn handelen zal waarschijnlijk schooner en edeler zijn dan dat van wie veel moois bedoelde.

Tegenover de westersche ‘finaal’ gerichte actie zonder rust en de oostersche rust zonder actie stel ik de Daad, die een bloem is van innerlijke noodwendigheid - ook is de bloei de eenige weg ter vruchtbaarheid. - Niet een zin-ledig dwalen maar, een ‘zoomaar’ tuimelen van het één op het ander, bedoel ik, wanneer ik ons allen wel de woestijn in wilde jagen los van historie en van alle banden, maar vooral van de toekomst, - maar een simpel verder gaan bezield en gestuurd door den Grooten Adem, en niets anders. De Goddelijke onopzettelijkheid; het ‘ama et fac quod vis’ van Augustinus. Niet een blijven staan dus bij het al-vergeven en alverstaan, dat Dr. v. Senden in Uw December-nummer het Slavische standpunt noemde, integendeel activiteit, maar anders gericht, en ik zou denken vruchtbaarder, rust- en gelukbrengender, zij het ook onbedoeld-practischer ook, dan de Westersche. Ik kan niet beoordeelen, in hoever ook Dr. v. Senden met den ‘kamp om waarden’ de actie als Idee-uiting bedoelt en laat zijn beschouwingen dan ook hier buiten, maar juist in veel, wat zich gaarne met eenige ostentatie als Germaansch aandient, voel ik de westersche actie bij uitstek, het zuiver tegendeel van de zooeven bedoelde actie. Typeerend voor dat Germaansch-westersche is de afwezigheid der Liefde, de daaruit ontspringende opzettelijkheid en de onvruchtbaarheid, die daarvan de vloek is, het wantrouwen in 's levens potentie, de overschatting van het materieele. Tantalus is het beeld van dien Germaan; zoolang hij blijft grijpen, wijken de vruchten. De door Dr. van Senden vermelde Germaansche eigenaardigheid voor den geringsten prijs den zwaarsten strijd te moeten voeren, kon dan ook wel eens begrepen worden als een symptoom, dat er met de Germaansche actie iets niet in den haak is; het kon wel eens een teeken zijn, dat er veel methode en opzet en weinig gehoor-

zaamheid en liefde in het spel is geweest,] veel dwang en drijven naar uiterlijk resultaat, weinig Rhytme, weinig dat overeenstemde met wat juist moest rijpen, dat er veel gezwoegd is en weinig geluisterd.

Want de actie als uiting van inwendigheid onderscheidt zich scherp van de 'Germaansche' o.a. in uitkomst en in middelen.

In uitkomst. De eenige weg tot de goede vruchtbaarheid is de bloei van liefde. Juist de liefde, die niet anders verlangt dan(zelf) opheffing, juist die 'negatieve' drang schept, uit haar juist worden de nieuwe waarden geboren[1]. Wat opzettelijk is gefabriceerd, kan niets zijn dan herhaling, omvorming, uitdieping misschien, maar niets nieuws. Daar is de vonk, het Rhytme voor noodig. Wie goed luisteren kan en nederig genoeg is om te gehoorzamen, volgt den weg van het Rhytme, dat is de weg, waarop niet teruggekeerd behoeft te worden; wie zich niet overgeven kan en zijn potentie wantrouwt, zal zich met veel zwoegen een weg banen misschien, zooals zijn program dat beter wist, en bijna zeker zal het niet de weg van het Rhytme zijn, m.a.w. hoe dan ook en vroeg of laat moet het overgedaan worden, tot alle fouten zijn uitgezworen. Dit beteekent practisch: een zeer hevige oscillatie, die schatten van energie, talent en geluk verspilt - waarop de patiënten dan nog trotsch zijn ook[2] - terwijl het veel goedkooper kon. - De van de liefde bezetene, die op het Rhytme leeft, is alles,

1) Het is volkomen in den haak, dat het kind voortkomt uit wat men pleegt te noemen de 'zuiver egoïstische' liefdedaad der ouders, als er verwijten aan ouders moeten worden gemaakt, zijn het veeleer de opzettelijk verwekte kinderen, die bezwaren moeten maken.
2) Ik vermoed, dat er weinig 'groote gebeurtenissen' meer zouden zijn als 'alle menschen wijs waren.' Bedoelde patiënten mogen zich Nietzsche's woorden herinneren: 'die grószten Ereignisse sind nicht unsere lautesten, sondern unsere stillsten Stunden... Nicht um die Erfinder von neuen Lärme, um die Erfinder von neuen Werthen dreht sich die Welt, u n h ö r b a r dreht sie sich.'

daarom hoeft hij niets mee te sleepen; hij vertrouwt de diepe bron, die hij zelf is, zijn potentie, die niets voorziet, niets voorbereidt en juist daarom nimmer faalt, en hij komt vanzelf uit. De Germaan zocht het in de volmaaktheid zijner bewerktuiging, hij regelt en voorziet en heeft veel te zwoegen met zijn mechanieken en als het er op aan komt, heeft hij de benoodigde speciale machine niet. Zijn resultaten zijn ziek.

Nog eens, wie uitgaat om te zoeken, om ergens 'om' te 'kampen', zal nooit een vinder zijn; zoeken en vinden van nieuwe waarden zijn altijd twee, de kloof tusschen beide is de kloof tusschen organisme en mechanisme, tusschen scheppen en maken.

Wij zijn allen slechts gedeeltelijk wijs, helaas, en slechts ten deele Germaansch goddank (dit laatste moet het kleinste deel zijn, zou ik meenen: practisch leven en toch altijd nog voor een belangrijk deel 'vanzelf' en 'op gevoel'). We komen verder, al sukkelende. Maar hij, wien het een vreugde is, te weten en te ervaren, dat hij er niet op aankomt, kan lachen met zijn tekort, kan lachen met alle tekort - dat trouwens niet het zijne is. Hem brengt de gestadige nederlaag geen smart, omdat het 'de wet' is die zich voltrekt, omdat hij de wet liefheeft als niets anders, omdat het dienen hem onuitputtelijke vreugde geeft en het resultaat hem niet aangaat. De volkomen wijze is over het lachen heen misschien; de gebrekkige wijze, de 'nar', kan lachen; de zuivere Germaan lacht nimmer, hij is er nog niet aan toe en het komt er steeds verschrikkelijk bij hem op aan.

Daar we allen slechts ten deele Germaansch zijn, staat de weg voor allen open. Wie mij tegen werpt: 'men moet die goddelijke vonk eerst maar hebben en met al die wijsheid maakt men haar niet,' dien antwoord ik: natuurlijk kan zij niet gemaakt worden, maar ze i s overal en Niets Doen is voldoende om haar te doen leven; de

ellende is, dat we te veel doen, te veel willen. Als we beginnen met maar eenvoudig en stil te zijn en te luisteren naar den wind, dan komt daar wel van zelf het diepe kloppen van het wonder geluk, dat alle doel verder vergeten doet. De nieuwe waarden groeien overal, niet alleen 'onhoorbaar draait de wereld', zij draait in allen. Het oude liedje is: 'volks-wijsheid', al leeft het duidelijker en bewuster in de priesters en de voorgangers, die de denkers en dichters zijn.

Ook in middelen verschilt de 'Germaansche' actie van de 'goede'. Waar de actie als uiting van inwendigheid niet is dan de ontvouwing van Gods noodwendigheid in dengene, die als medium daartoe dienen mag (wij allen dus, min of meer), waar er alleen sprake zijn kan van trilling en resonantie, van groei en voltrekking uit innerlijke oorzaak, kan hier, naar mijn gevoelen geen sprake zijn eigenlijk van strijd, van 'kamp' om waarden, zoomin naar binnen als naar buiten. Z i j n is voldoende, zoomaar voor zich uit levende zijn, zich zelf voltrekkende. Hier is geen strijd, hier is alleen resonantie of geen resonantie, 'alleen als de wijze niet met anderen in strijd komt, is er niets in hem te laken.' Hier is geen opzettelijke onderdrukking (b.v. van eigen 'lagere' affekten), geen drang tot handelen uit andere dan eigen diepste oorzaak, hier is alleen een toenemende gevoeligheid voor het Rhytme en een in sterkte toenemende trilling, die verder en verder resonantie wekken moet. Hier is geen overwinning, die den overwinnaar en het overwonnene scheidt, slechts ver-eening wanneer de tijd rijp is. Hier is geen rijkdom van actie-middelen, er is geen ander wapen hier dan de mensch zelf, zijn Liefde, het onweerstaanbaarste wapen overigens. Ik vrees, dat hier weinig plaats is voor onpractische en romantische Germaansche heldenkampen.

Niemand is nuchterder, minder romantisch en - zij het

ook onbedoeld - practischer tenslotte dan mijn ideaal, de wijze mysticus-realist.

Dit was het zoo ongeveer, wat er achter mijn ‘narrigheden’ stak. Ik hoop, u er niet te zeer mede te hebben verveeld of geïrriteerd, ik zou het ook niet geschreven hebben, wanneer ik niet zeker was geweest dat u juist niet tot mijn ‘Germanen’ behoorde. Misschien dat u thans de atmospheer toch niet zoo verschillend zult vinden en mij in plaats van een ‘verdwaald Oosterling’ als een misschien wat simplistisch, single ‘minded’-Hollander van 1922 zult kunnen erkennen. Ten slotte dank ik u ook nog voor de behoefte tot zelf-explicatie die uw brief in mij opriep...

Den Haag April 1922.
(w.g.) J.C. v. Sch.

Tooneel
door Dop Bles

De Haghespelers. ‘Hamlet’.

Het individueele in zijn geheimste diepten te doordringen en het brandpunt als de focus van 't universeele te doorgronden, zoodat het persoonlijke - oplichtend in levenden gloed - het algemeene tot in de verste kimmen overstraalt; van uit één wezen te verwezenlijken al verder en verder, al naar de geest omspannen kan - zoo golven kring na kring op het doorbroken watervlak - een lichtend vlies van zilvren schijn ver-klarend en begrenzend uit te werpen om 't duistere eindelooze, waarin de simpele geest zich huiverend verliest, ziedaar de opdracht, die de kunst aan het genie ter volvoering schenkt. Shakespeare's Hamlet dekt deze formule volkomen, en ook die andere eisch wordt hier volbracht, het onbewust en spontaan samengaan van ethiek en esthetiek, die bei zich oplossen in 't genie.

De regisseur, die Hamlet theatraal verwezenlijken wil, heeft voor alles door te dringen tot de psyche van de hoofdfiguur, deze verschijning moet hem mensch worden, een eenvoudig mensch - al zal deze eenvoud ook het vereenvoudigde gecompliceerde zijn - wil hij zich niet in een viervoudig labyrinth voor goed verliezen! Want men vergete toch vooral niet, dat naast de ethiek en esthethiek, het puur theatrale en het psychologische staan. Immers Shakespeare demonstreert geen psycho-pathologisch geval met klinische juistheid, doch behoefde slechts het abnormale, omdat zijn genie het menschelijke verhevigd in zijn toppunten aanschouwde. Afgescheiden van het feit of Hamlet van psychiatrisch standpunt als krankzinnige dient beschouwd - zegt Chesterton niet terecht dat een gek alles mist, behalve zijn verstand - behoeft de regisseur geenszins de klinische juistheid van 't waanzin-veinzen te onderzoeken, doch dient intuïtief tot de norm te dringen, het normale te ontdekken binnen de grenzen van de uitersten.

In de programma-toelichting wordt Hamlet een groote droomer genoemd, maar het schijnt, - vreemd dat juist Shakespeare What's in a name! miskennen moest - dat het woord ‘droomer’

te eenvoudig is, te zeer van daagsch gebruik in school en huisgezin, om het waardig te keuren tot het vaststellen der wezen-lijkheid van een figuur als Hamlet. Ook Clutton-Brock noemt Hamlet een droomer, zonder hierin de voor de hand liggende verklaring te zien voor Hamlet's aarzeling in het bidvertrek van den Koning. Hamlet is de sentimenteele, de droomer. Hij is de karakteristieke sentimenteele, de type van den droomer. De sentimenteele toch is de onpraktische, niet actieve gevoelsmensch, somber van gemoedsstemming, emotioneel met lange nawerking, die geïsoleerd meer met zijn fantasie leeft, dan dat hij medeleeft, zijn neiging tot zelf-analyse en bespiegeling vervult hem. En droomer is hij, die in 't gebied van den droom leeft, waaruit hij moeizaam treedt, want moeizaam verlaat hij den droom, het is alsof hij eerst de duizend zielsdraden moet afhechten, die hem aan den droom verbinden, wanneer het uittreden hem een tijdelijke behoefte is of noodzaak. En dan nog zal hij de realiteit met de kleur van zijn verlaten droom willen omhangen, zal hij de realiteit slechts in der daad kunnen beleven wanneer hij haar in de sfeer van zijn droom of bespiegeling kan heffen.

Bij Hamlet zien wij dan ook zijn activiteit groeien, wanneer de tooneelspelers verdwijnen, zijn werkelijkheid de irreeliteit van den droom benaderen gaat. Zoo ook reageert hij op de geestverschijning met verhoogde activiteit, als visioenair, meer droom-gelijk hem de werkelijkheid verschijnt. Zijn vaders geest is in zekeren zin de moraliseering van zijn droom, terwijl zijn oom dan de obsessie van de daad is, die hij ook niet volbrengt voor en aleer deze daad zich als vergelding purifieert.

Van 't oogenblik af, dat Hamlet de opdracht ontvangt, de wraak als daad te volvoeren, begint de strijd, het nuttelooze pogen, om de daad in 't gebied van den droom op de wegen der bespiegeling te voeren, heen te lokken van de werkelijkheid, waarin hij als geparaliseerd zich weet.

Wanneer hij plots tegenover zijn biddenden oom staat, is een degenstoot voldoende om zijn vader te wreken. Het oogenblik is gekomen:

> Now might I do it pat, now he is praying!
> And now I'll do't: and so he goes to heaven;
> And so am I revenged. That would be scann'd:
> A villain kills my father, and for that,
> I, his sole son, do this same villain send
> To heaven.

In plaats van de daad, alleen de gedachte zich in gedachte verliezend. Zedelijk voelt hij 't moment gekomen, maar de droomer staat hier plots voor het feit, voor een realiteit die hij nog niet kon verwerken, kon omhangen met den droom. Hij denkt niet meer aan 't volvoeren van de daad, hij denkt alleen aan zijn onbewuste behoefte om moreel zijn daads-paralieze zich te verklaren. Hij zoekt bevrediging niet voor wreede gedachten, maar bevrediging als vrede voor 't geweten dat hem verwijt zijn daadloosheid.

> When he is drunk asleep, or in his rage,
> Or in the incestuous pleasure of his bed;.

dees woorden zijn niets anders dan de inzet tot het zelfbedrog, als zou hier geraffineerde sluwheid hem instinctmatig van de daad hebben afgehouden.

Het is schier ondenkbaar, dat door autoriteiten liever een falen van Shakespeare wordt aangenomen, dan dat hier 't genie intuïtief het psychologische theatraal verwerkte.

De Heer Verkade heeft in den loop der jaren zich met de Hamiet-figuur vereenzelvigd, hij is tot een zekere hoogte het wezen van Hamlet genaderd, hij heeft op enkele plaatsen zich tot Hamlet opgevoerd en op vele Hamlet tot zich neergehaald.

Zijn creatie is altijd menschelijk, in dien zin dat hij altijd mensch is, in tegenstelling met traditioneel, maar het menschelijke is vaak de persoon Verkade in stee van de mensch Hamlet, van wien hij het wezen niet volkomen wist te doorschouwen, als psychologische eenheid.

De Heer Ernst Groenevelt raadt den Heer Verkade Hamlet als typisch-melancholieke natuur te doorschouwen en voorspelt hem dan een creatie ‘tot in het volmaakte’.

Het volmaakte zal de Heer Verkade - ook al begrijpt hij wat de bedoeling mag zijn van dit typisch-melancholieke - wel nimmer bereiken, omdat de acteur hiervoor niet sterk genoeg is. Wat de regie betreft, hierover kan gevoegelijk gezwegen worden.

Voorshands, want deze vertooning toonde al te zeer, dat de Heer Verkade bovenal bedoelde voor het sluiten van het seizoen nog voor 't voetlicht te brengen, één der vele schoone werken ons bij den aanvang beloofd. Hij greep naar Hamlet wijl dit hem vertrouwd was, hoewel 't bevreemden mag, dat hij dit meesterwerk ten offer bracht, terwille van puur praktische bedoeling.

Aan Mevr. Elsa Mauhs als Ophelia, aan 't knappe spel van Van Dalsum als de koning behouden wij een schoone herinnering.

Boekbespreking

Hoe het groeide, door Knut Hansum, vertaald door Marg. Meijboom. Van Loghum Slaterus en Visser, Arnhem 1921.

'Hoe het groeide...' is het verhaal van een landontginning. Een verhaal van primitief leven in een verlaten, barre streek. Het is te begrijpen, dat in dezen tijd, waarin de afkeer van de beschaving de laatste mode is, die deze beschaving zich veroorlooft, dit boek een plotseling succes mocht beleven, als weinig boeken na 'le Feu' beschoren was in Europa. - En - gelukkige uitzondering - het verdient het! - Het is een roman van landleven, en naar zijn algemeene gestemdheid te oordeelen, staat het tusschen Streuvels 'Vlaschaard' en Zola's 'La Terre' in. - En misschien dat men hier van een gulden midden spreken kan, van een algemeenmenschelijke waarheid. Streuvels' landleven, ook nog in de 'Vlaschaard', - is wellicht ondanks de kracht en de dramatiek, kenmerkend idyllisch gestyleerd, - de doffe, lichtlooze gemeenheid van Zola's landleven daarentegen is wellicht tendentieus naar de andere zijde. Men hoeft het specifieke landleven in Frankrijk, Vlaanderen, Noorwegen niet te kennen, om te begrijpen, dat overal in het leven dezelfde wet der compensaties moet werken: er is geen uitsluitende gemeenheid, en nog veel minder een overheerschende levensvreugde en zonnigheid. Overal zijn de beteren onder veel slechten, en zoo zij zich dan niet in het leven kunnen laten gelden, voor den kunstenaar laten zij zich zeker gelden, - omdat ervoor den kunstenaar in laatste instantie slechts innerlijk licht en duister bestaat en hij dat verdeelt: licht van eenvoud of liefde, zelfs wanneer zij die het dragen, lijden of ten ondergaan, grimmigheid en duisternis zelfs nog in de triomfeerende boozen. - En zoo ligt de tendenz, die in Zola afstoot als een onwaarheid, zeker niet in de uitsluitende barschheid en meedoogenloosheid der feitelijke verhoudingen, maar zij ligt in de bijna moedwillige uitschakeling van de goedheid als innerlijk element, een innerlijk element dat naar menschelijke berekening nergens volkomen afwezig kan zijn, al triomfeert het zelden naar buiten uit. - En Streuvels' tendenz daarentegen uit zich in omgekeerde richting: het lichtende element van levensvreugde styleert zich bij hem te zeer tot uiterlijk

schoone gestalten, waarvan er velen zich bewegen op het vage, schoone droomgebied der pastorale.

Waarom wij deze uitersten tegenover elkander stellen? Om te kunnen aanduiden - hoewel deze kwestie buiten de kunstwaarde van het boek omgaat, - hoezeer Hansums boek van landelijk leven den indruk wekt van te zijn een volkomen, een innerlijkevenredige afbeelding van het primitieve landleven. Het spaart den lezer geen rauwe uiterlijkheden, maar de wijze en rijpe werkelijkheidszin van den ouder geworden schrijver weet ook de lichtende kern te vinden onder die rauwe uiterlijkheden en barbaarsche daden. - Hier is het landleven geen idylle, maar evenmin een lichtloos gewroet van giftige menschdieren. Het is de mensch in zijn natuurlijkheid die hier verschijnt, in zijn ontzaglijken strijd met de aarde, met de verpletterende moeilijkheden van weer en wind en seizoenen, - en aan dezen machtigen strijd ontwikkelen zich eenvoudige en krachtige deugden, deugden zoo krachtig en die zich zoo voortdurend vernieuwen en vernieuwen moeten, dat zij ten slotte het kwaad, dat zich telkens uit dezelfde natuur der menschen loswringt, kunnen weerstaan en bedwingen. Als zoodanig is dit boek een monumentale statue en het is te begrijpen dat onze tijd het zoo gretig heeft ontvangen. - Want ieder mode-verschijnsel heeft zijn wezenlijke zijde: nl. de uiting van een algemeenen drang en behoefte. Het is eigenlijk omgekeerd: deze oorspronkelijk uit de diepte komende drang wordt door de wezenloozen en de handigen tot mode geparodieerd. En de behoefte naar de vereenvoudiging des levens, de hernieuwde nieuwsgierigheid om te weten, in de verwarring van deze tijden, hoe en wat d e m e n s c h eigenlijk van nature is, deze behoefte diéaan de ééne zijde de geraffineerde monsterlijkheid van de expressionistische kunst geschapen heeft - de narrendeken waaronder tallooze machteloozen en dwazen tezamen kruipen met enkele bedrogenen, - heeft aan de andere zijde deze machtige verbeelding van den natuurlijken mensch doen ontstaan, - de mensch machtig en stoer als de boomen der aarde, goed en zuiver als de vrije lucht, krachtig en vastbesloten als de lenige dieren, de stille en zwijgende boer Isaak, die van een braak land na een leven zwoegens, een bloeiende boerderij geschapen heeft. - En deze apotheose, uit den tijdsdrang ontstaan, kwam den tijdsdrang tegemoet. En dit is wellicht tevens de verklaring van het plotseling succes van eenig kunstwerk.

Volmaakt overigens is dit werk geenszins. Het gansche tweede

deel doet eigenlijk als een overbodigheid aan. Nadat Hansum in het eerste deel, met groote en eenvoudige trekken, gebeeld heeft hoe het grootsch landbedrijf tot bloei en levenskracht komt, van-uit de woeste gronden, wordt het tweede deel feitelijk gewijd aan de beschrijving, hoe dit bedrijf - s t e e d s m e e r b l o e i t . Een eenvoudige suggestieve aanduiding van zulk een voortgaanden bloei zou het boek meer werkelijk afgesloten hebben. Vele episoden ook doen daar aan als een lichtgewijzigde herhaling. - De typische trekken verder, die Hansums boeken altijd toonen, keeren ook hier weer. - Ook hier weer hangt, als een komisch-gemoderniseerde introductie van de Grieksche Rei-zang, de publieke belangstelling en de publieke verbazing boven Isaaks noeste zwoegen en groot berelken. Ook hier heen gebeurtenis, of Hansum noteert met onbewogen genoegen alle reacties, die deze gebeurtenis opwekt in de meest diverse menschenbreinen; dit oude spel kon ook hier Hansum niet opgeven, en waarom ook? Deze steeds terugkeerende kunstgreep geeft Hansum immer gelegenheid tot zulke dolle buitelingen van ironie en overmoed, dat men de overbekendheid van het procédé erbij vergeet. En ook hier: Hansums ingeboren geslachtelijk mistrouwen, het mistrouwen tegen het wezen dat boeit en bedwelmt, dat geadoreerd moet worden en bestreden, omdat het kwaad in haar een aanvang neemt en immer gereed is van haar uit te gaan: de vrouw, die voor hem nog altijd de Eva is die luistert naar de slang en den appel breekt. Ook hier begint d e i n n e r l i j k e strijd van het boek bij en door de vrouw, Isaaks vrouw Inger. Niet haar hartstochtelijke kindermoord ten slotte, maar de troebele begeerten en pretenties, die zij uit de gevangenis medebrengt, dreigen het trouwe en eenvoudige gezin te ontwrichten en oak den man mee te sleuren. Maar in dezen man der aarde is een elementaire weerstand, die de vroegere beschaafde mannenfiguren van Hansum dikwijls op het laatste oogenblik missen[1]. Op het oogenblik der crisis zet Izaak zijn vrouw ‘op haar voeten’! Met zijn herculische kracht licht hij haar op, houdt haar even voor zich uit, en plant haar ‘terug op haar voeten’! Het is een klein gebaar, maar zwaar van ontzettende bedreiging, de bedreiging eener tuchtiging, die als een orkaan vermurwend en verpletterend op haar neer zal slaan. En

1 Nagel, in ‘Mysterien’, kort en stoer als boer Isaak, maar door beschaving twijfelend geworden, r sterft, omdat hij het juiste oogenblik voorbij liet gaan, om de geliefde tot zich te trekken. En tot zich trekken beteekent bij Hansum: haar met zijn ijzeren vuist aan zijn voeten neer te wringen.

deze bedreiging brengt de vrouw weer terug tot haar andere zelf: haar goede natuurlijke menschelijkheid.

In deze kleine passage ziet men Hansums genie tot in zijn diepten, tot in zijn donkere diepten. - Het is de vraag, of dit donkere mistrouwen in de vrouw, deze bittere opvatting der liefde, die zich zelfs in dezen natuurroman en het werk van zijn rijpen ouderdom, nog voortgezet heeft, wel een zeer natuurlijke reactie van Hansum is. Het is de vraag of hij haar niet medebracht uit de beschaving, uit de ontwrichte litterair-bewuste menschenwereld die hij ontvluchtte. Of een zekere waarheid en een waan hier niet op subtiele wijze door elkaar geweven worden. Maar deze vraag, die verband houdt met de diepste levensproblemen, kan in een eenvoudige boekbespreking ternauwernood aangeroerd worden, laat staan besproken....

DIRK COSTER

Kees van Bruggen, Het Leven van Joost Welgemoed. Em. Querido, Amsterdam.

Dit boek wil een geheel menschenleven omvatten. Het is zeer breed opgezet, maar het houdt niet wat het belooft. Het heeft enkele levende oogenblikken, waar het de jeugd van Joost beschrijft. Maar ook hier staat de schrijver niet onbevangen tegenover zijn onderwerp. Hij is te zeer bekommerd om het onbegrepen gelijk van Joostje tegenover de menschen. Deze bekommering belette den schrijver de herinneringsbeelden onbelemmerd uit zich te doen opstijgen, er zou zich anders wellicht meer omtrent de ziel van zijn Joostje aan den schrijver hebben geopenbaard.

Het tweede gedeelte van het boek verdort en verschrompelt tot een polemiek, tot journalistiek. Alle hedendaagsche pogingen tot hervorming der maatschappij worden daarin met wrang sarkasme en duren spot gehoond. De eigenbaat, de eigenmacht, de partij haat, het partij-pedantisme, de traagheid, de doellooze vernietigingsdrang der roode partijen, maken hun arbeid een vergeefsheid in des schrijver's oogen en ieder werkdadig deelnemen aan dezen arbeid van hem, Joost Welgemoed, den argeloos geloovige, is tot onvruchtbaarheid en mislukking gedoemd, omdat de aanraking met hen besmet.

Kees van Bruggen's sarkastisch woord zou kracht kunnen bezitten, indien het door een grooter waarachtigheid gedragen werd. Dat echter Joost Welgemoed de mislukkingen van zijn arbeid aan zijn persoonlijke liefdeloosheid te wijten heeft, dit

ontgaat den schrijver, als ook de innerlijke afhankelijkheid zijns helden van de door hem eer met laatdunkendheid dan met verontwaardiging gesmade maatschappij.

Het wil ons voorkomen, dat zulk een innerlijke onklaarheid in den schrijver altijd grooten invloed op de kunstwaarde van zijn werk uitoefent. Het verstand wil tot elken prijs de zelfverontschuldigende zienswijze handhaven. Dit belemmert het inzicht als ook de openbaring der innerlijke gezichten en schept een onzekerheid, die zich in woord en rythme doet gelden. Dor is het rythme van dit boek en zuur het woord, dor en zuur als een onvruchtbaar aardrijk waarin des schrijver's ziel nog leven wil.

MADELEINE BÖHTLINGK

Bibliographische aanteekeningen

J.H. VAN DER HOOP. Nieuwe richtingen in de Zielkunde. N.V. Uitgeversmaatschappij Van Loghum Slaterus & Visser, Arnhem 1922.

G. VAN HULZEN, De zwarte Wagen. Nederlandsche Bibliotheek 1922.

ROBERT SAUDEK. Diplomaten. Haagsche Roman. Rotterdam, W.L. en J. Brusse's Uitgeversmaatschappij.

W.L. PENNING Jr. Levensavond. Gedichten. Amsterdam, S.L. van Looy 1921.

FLOR DE PASCUA. Hollandia-drukkerij, Baarn 1921.

CHR. MORESCO-BRANTS. Het Kornalijnen Halssnoer. Em. Quérido. Amsterdam 1912.

G. VAN ECKEREN. De Late Dorst. Luxe-Editie. Em. Quérido, Amsterdam.

J.M. HONDIUS. Mensch? Van Munster's Uitgeversmaatschappij. Amsterdam 1922.

J.C. BLOEM. Het Verlangen. Amsterdam. P.N. van Kampen 6 Zoon 1921.

C.S. ADAMA VAN SCHELTEMA. Van Zon en Zomer, zesde druk, Rotterdam. W.L. en J. Brusse's Uitgeversmaatschappij 1922.

EMMY VAN LOKHORST. Phils laatste Wil. Luxe-Editie. Em. Quérido. Amsterdam 1922.

MAURICE MAETERLINCK, De Blauwe Vogel. N.V. Drukkerij Jacob van Campen. Amsterdam 1922.

KEES VAN BRUGGEN. Koning Adam. Vertelsel. Maatschappij voor Goede en Goedkoope Lectuur. Amsterdam 1921.

KAREL WASCH. Arnold Fronde's Eerste Liefde. Roman. Em. Quérido. Amsterdam 1921.

J.J. MEYER. Rust een Weinig. N.V. Uitgeversmaatschappij Haga. Den Haag 1922.

JEANNE VEEN. Uren met Ruusbroec. Hollandia-drukkerij, Baarn.

RICHARD VOSZ. Twee Menschen. Meulenhoff-Editie. Amsterdam.

Seerp Anema. Een vergeten dichteres uit de achttiende Eeuw. (Clara Feyona van Sytzema). Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon 1921.

Een curieuse zedengeschiedenis uit de 18de eeuw, met geduld en genoegen uitgeplozen, opgeschreven en gedocumenteerd door Seerp Anema. Aantreklijk is dit boekje als alles, wat van oude dingen vertelt, juist wanneer 't gewone dingen zijn, gewone dingen van onbekende menschen. Over het kunstenaarschap van Clara Feyona zullen wij met Seerp Anema niet twisten, den lezer laat dit ten slotte onverschillig, de hoofdzaak is een vergeten leven te kunnen herdroomen en niet een dragelijk vers meer in de bloemlezingen te hebben. De vele portretten geven aan het boekje nog een bijzondere bekoring.

W. Graadt van Roggen. Amata. Een oogst van verzen. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon 1921.

Natuurlijk gemeend. Niet minder gemeend en niet slechter gezegd dan gewoonlijk. - Veel kleine weeke zangerige liedjes, een enkel langer vers van ernstiger klank, - maar geen enkele maal de vlucht, die het speciale menschengeval verhevigt en veralgemeent tot poëzie. Zulke uitgaven zouden zoo aantrekkelijk zijn, wanneer zij particuliere uitgaven bleven voor kinderen, kleinkinderen, vrienden en kennissen.

FRANK V.D. WYNGAERT. Belijdenis. Humanistische verzen, met houtsneden door Joris Minne. Uitgave Lumière. Antwerpen.

Giotto
door Just Havelaar

Giotto wordt meestal hoofdzakelijk geëerd als een voorbereider der Renaissance in Italië,.

Wie zou ontkennen, dat 't kunsthistorisch belang van Giotto,'s werken groot is? Maar grooter acht ik de beteekenis van deze werken in en om zichzelf. Dat Giotto veel verwezenlijkte is van dieper belang, dan dat hij veel voorbereidde.

Dit kan van elken machtigen kunstenaar, het kan tenslotte van den mensch in 't algemeen worden gezegd. Ieder is een schakel in de historie der menschheid, en toch hebben wij onzen steun niet te zoeken in de toekomst welke wij mede helpen bepalen, maar in ons eigen leven. Voor Giotto geldt deze waarheid echter in een bizonderen zin, want er is groot verschil tusschen 't geen hij naar den geest verwezenlijkte en 't geen hij naar den vorm voorbereidde. In Giotto komen twee tijden, twee tijds-idealen, tot een strijdende éénheid, maar toch begrijpt men hem slecht indien men hem in de eerste plaats zien wil als een nog onhandig en stamelend Renaissance-kunstenaar. Giotto's schepping behoort tot de groote monumenten der historie, daar zij een persoonlijk-geniale vertolking is der middeleeuwsche, Katholieke cultuur welke zij afsloot. De ziel der eeuwen, die hem vormden, krijgt in zijn kunst nogmaals gestalte, maar een n i e u w e gestalte. Giotto heeft niet de weemoedige, noch de bittere taal gespro-

ken der groote reactionairen, die smartelijk toezien op 't geen in hunne wereld reeds gist en rijpt zonder dat zij er den innerlijken zin van gelooven kunnen; hij heeft zich uitgesproken in de geestdriftige taal van hen, die in het licht der verwachting leven. Omdat Giotto een nieuw mensch was, kon hij de oude wijsheid beelden in de gedaante zijner levensrijke en toekomst-scheppende kunst.

Hoewel zijn kunst geheel Latijnsch is van vorm, werd zij gedragen door hetzelfde levens-enthousiasme, dat in de Gothiek der Noorderlanden zich een eeuw vroeger reeds geopenbaard had.

Dezelfde maatschappelijke en religieuse kracht, welke in Frankrijk, Duitschland, Vlaanderen en Engeland zich als de onpersoonlijke volkskunst der Gothiek vertolkte, heeft in Italië, een kunst voortgebracht van minder collectief en architectonisch karakter, van meer persoonlijk accent, een kunst, die in twee machtige persoonlijkheden zich het duidelijkst verwezenlijkte: Dante en Giotto, in twee scheppingen: de Divina Comedia en de fresco-cyclus van Padua.

Van deze beide symbolische persoonlijkheden is de dichter-denker Dante de meest bewuste geweest en de meest profetisch gestemde, maar misschien ligt in het meer argelooze van Giotto's belijdenis de oorzaak, dat zijn schepping ons ten slotte nader staat en onmiddellijker treft. Zeker had Giotto's geest een meer naïefmenschelijk, een meer Franciskaansch element dan die van Dante, in wien men den middeleeuwschen scholasticus sterker navoelt.

De meest persoonlijkgeniale uitingen der middeleeuwsche kunst ontbloeiden juist in dat land, waar zij het langst en het gestrengst haar hiërarchisch karakter behouden had, waar de onwrikbare Byzantijnsche traditie

grandioos en somber pralen bleef, toen in 't Noorden en Westen van Europa een religieuse volkskunst reeds lang zich uit de kloosterachtige sfeer der Byzantijnsch beïnvloede Romaansche kunst bevrijd had.

Grieksch en Oostersch van oorsprong, heeft de sacramentale Byzantijnsche schoonheid eeuwen achtereen Europa beheerscht; in Rusland ontbloeide ze tot een milder pracht van geest en van vormen, die eerst door de vulcanische krachten der communistische revolutie geheel vernietigd werd. Een kunst van zoo diep gewortelde levenskracht, moet niet slechts gezagvol zijn door haar ritueel en dogmatisch karakter, doch ook machtig door haar geest. Diep en verheven, groot van gedaante is stellig de kunst, welke de meest tooverachtige tempel voortbracht van Europa, de San Marco aan Venetië's blauwelagunen: marmeren tempel eener legende-wereld, waar praal en verhevenheid, zinnenweelde en geestesstrengheid zich vereenen in de sfeer van een extatisch religieus idealisme. Bij al dezen overstelpenden rijkdom, dezen luister der gouden koepels en grillig gelijnde bogen, deze weidschheid der perspectieven met haar wisselingen van licht en schaduw, deze oneindige fantasie van ornament, deze zuidelijke kleurenpracht van marmeren, albasten en porphieren zuilen, balustrades of muurvlakken, en van de statige mozaïeken, die in onuitputtelijke veelvormigheid zich strekken langs de gewelven, de bogen, de wanden, langs het machtig rondend koor, - bij al dezen rijkdom voelt men steeds toch zich in een tempel en nooit in een paleis, want heel deze weelde blijft van een mystieken hartstocht doorgloeid. Verheven en diep is de kunst, die gestalten schiep van zoo streng symbolisch geweld als de Moeder Gods, die tegen 't doffe goud der koorwelving in een armelijk kerkje van 't visschersdorp Murano verrijst, de Hemelsche Moeder met haar bleeke gelaat, waarin de diepe peins-

oogen donker gloeien, met haar zuilachtig hooge gestalte in 't blauwzwart van den strakken mantel. Verheven is deze religieuse symboliek, doch van een haast schrikwekkende verhevenheid.

Dit is een kunst die aan haar streng ritueele roeping haar monumentaal karakter dankte, ja die, in bizonderheid, de beeldende vertolking was van een dwingenden priestergodsdienst. Deze godsdienst dwong óó k met wereldlijk gezag, daar de wereld in het kerkelijk verband geheel was opgenomen. Het is de kunst van een godsdienst, die de schare van bovenaf overheerschte tot haar eigen heil, van een godsdienst waar de wet der orde heiliger was dan de wet der liefde.

Zulk een kunst is vervuld van eeuwigheidsgevoelens. Zij verschijnt ons als 't symbool zelf van een als voor immer bepaald godsbesef, dat op aarde vertegenwoordigd wordt door koning en priester, door de dragers van de macht en van het weten. Zij leeft, zulk een kunst, zoolang het volksgeheel zelf, gelijk in de duizenden jaren omspannende cultuur van Egypte, het wereldlijk en geestelijk gezag vereert, dat 't beheerscht.

Het Aziatisch element, dat in den tooverachtig fantastischen tempelbouw van den San Marco met zijn donkere en strenge weelde treft, dat men in de Russische kerken nog navoelt, laat zich, niet slechts historisch, makkelijk verklaren. Romeinsche invloeden hebben zich in dezen uiterst gecompliceerden stijl wonderlijk gemengd, zooals, ook naar den geest, de idee van 't Katholieke Rome een vergeestelijking kan heeten van de Romeinsche keizersgedachte, waaraan de bekroning der Godsvertegenwoordiging - zij 't ook meer als atavistisch sieraad - niet ontbrak.

Tijdens de 13^{e}eeuw begon in Italië ditgeestelijk-wereldsche bouwwerk zijn innerlijke vastheid te verliezen. Het maatschappelijk leven wrong zich los uit 't kerkelijk

verband. Kleine potentaten ontwikkelden zich, vooral sinds den aanvang der 14e eeuw, tot wreede tyrannen, die de rust der gemeenschap offerden aan hun toomelooze roofzucht. Het fantastisch en tragisch avontuur van Cola di Rienzo, als stichter van een democratisch wereldrijk door de schare, zelfs door een Petrarca, eenmaal geestdriftig begroet, weldra als een moedwillig monster gevreesd, eindelijk als een beest vernietigd, het avontuur van dezen middeleeuwschen Napoleon was in een vorig tijdperk niet mogelijk geweest. Volk en adel kwamen in botsing. Het volk zelf verdeelde zich in verbitterde partijen. De kerk, als geestelijk lichaam, verziekte door steeds meer een machtsinstituut te worden, dat dwong zonder meer te bezielen, op te voeden en te vereenigen.

De tijd was nachtelijk, maar in het vulcanisch woelen der geestelijke en maatschappelijke wereld werkten ook bevrijdende krachten, lichtende idealismes, zich omhoog. En deze felle tegenstellingen van donker en licht beteekenden meer dan louter de tegenstellingen die 't leven steeds behoeft om de grootheid van den geest openbaar te maken. Wat zich als ontbinding, verval en anarchie in de maatschappelijke werkelijkheden vertoonde, bleek ten slotte de slechte schijn, de noodwendige misvorming van een geestelijken vrijheidsdrang, die in dezen tijd meestal een zuiver religieuse strekking behield. Het universitaire leven, door pausen gesteund, bloeide op; de teedere troubadours-poëzie, waaruit eens Dante's Vita Nuova zou voortkomen, drong door in de donkere burchten; vlagen van godsdienstig enthousiasme doorvlamden de massa. In 1334 trokken de tienduizend ‘broeders van de duif’ naar Rome ‘om het Christendom te redden’.

De stralende verpersoonlijking van dit nieuw religieus idealisme was Franciscus van Assisi geweest, die, na een

aan vluchtige genietingen gewijde jeugd, van de wereld afstand deed om de wereld te dienen, gaande van stad tot stad, van dorp tot dorp, predikend zijn eenvoudig, zijn mild vermenschelijkt Christendom, zijn evangelie der universeele liefde. Weinig menschen hebben leven en aarde inniger vereerd dan deze monnik, de asceet Franciscus. Omdat Franciscus een nieuw mensch was, een nieuwe bezieling, kon hij het oude Christendom weer vlak-bij brengen en kon hij, de officieele kerk ter zijde latend, een wekker der menigte worden, een onstuimig vereerd volksapostel, zooals de priesters het sedert lang niet meer vermochten te zijn. Wantin 't geplaagde volk zelf leefde, vaak in de vormen van verwildering, een drang naar vrijheid; heel het maatschappelijk leven was van dezen drang doorkoortst. En Franciscus verstond er de diepere bedoeling van.

De Kerk kon zulk een groote religieuse beweging niet onderdrukken: zij opende haar armen ter omhelzing. Wellicht droomde de Paus - letterlijk en zinnebeeldig - van een herstel der Kerk door den simpelen bedelmonnik. Maar zeker is, dat de Franciscaansche idee in de omhelzing der Kerk bekneld raakte. Het Franciscanerdom, gesanctioneerd door de Kerk, zelf een officieel, ja een rijk instituut der Kerk geworden, kon niet meer die naïeve en vurig bezielde broedergemeenschap blijven, welke dicht bij 't hart leefde van 't simpele volk. Zelfs inquisiteuren zijn uit de Franciscaner orde voortgekomen.

Dit alles heeft zoo moeten zijn; en een ander verloop laat zich dan ook niet denken. Maar toch heeft de Katholieke Kerk door de Franciscaner beweging gewonnen. Het Byzantinisme was gebroken. Zooals voor Franciscus zelf de verhouding van mensch tot God oneindig directer en inniger was dan voor de vroegere geslachten, zooals Franciscus de groote theocratische

gedachte, welke zich in de Byzantijnsche kunst uitdrukte, vreemd moet geweest zijn, zelfs vijandig, zooals wij ons hem niet denken kunnen in dien Oosterschen tempel van Venetië, zoo ook heeft zich de Kerk zelf vernieuwd en werd zij meer dan vroeger de vrome schepping van 't volksgeheel zelf. De kathedralen van Frankrijk zijn de gedenkteekenen van een zelfde evolutie.

Een enkel voorbeeld in Italië, in Assisi zelf, kan het hier betoogde belichten. Na zijn dood heeft de Franciscaner Orde, den Heilige ter eere, in 't ruige, grijze bergstadje, waar hij geboren was en leefde, een machtige kathedraal gesticht, een kathedraal in twee verdiepingen tegen den steilen rotswand opgebouwd. Hoe is deze daad van piëteit 't bewijs van een tragisch misverstand! Franciscus wilde geen rijke en trotsche kathedralen waar de menschen hun God aanbaden; hij wilde dat zij God aanbaden in de werkelijkheid van hun leven. Hij wilde een religie van eenvoud, waarheid en liefde, niet een van praal, vormelijkheid en macht. Hoe zou hij gegruwd hebben van die kathedraal, door zijne Orde gesticht uit de gelden door zijne broeders vergaard, hij, die voortdurend met pijnlijke gestrengheid waakte, dat geen stuiver en geen broodkorst méér gevraagd werd dan débroeders behoefden tot hun strikte levensonderhoud van den eenen dag. Hoe zou hij zich smartelijk hebben geschaamd bij de gedachte aan een kathedraal t e z i j n e r e e r gebouwd!

Maar treden wij den schoonen tempel binnen, aanschouwen wij daar, in die statige ruimten, de tallooze wandschilderingen, welke het Christelijk geloofsleven dier eeuwen vertolken op een wijze, zoo verheven en zoo bezield als Franciscus het predikte, zien wij in de rijzige bovenkerk de nog stamelende, maar reeds zoo ontroerend menschelijke en zacht-vurige scheppingen uit de

laatste jaren der 13e eeuw, waarin de jonge Giotto het leven van zijn held heeft uitgebeeld, dan moet erkend worden, dat ten goede gewend is de onontkoombare menschelijke dwaasheid: want Franciscus' ziel leeft in deze kathedraal voor alle eeuwen voort.

Door dit monument mede heeft de Franciscaner geest zich als cultuurmacht geopenbaard. Een Franciscus zelf, gelijk haast alle heilige predikers, stond vijandig tegenover de cultuur; maar elke religieuse beweging, om maatschappelijk volwassen te worden, moet zich bevestigen in de schoone dwaasheid eener menschelijke schepping.

De kathedraal van Assisi is thans een historisch monument geworden, waar meer naar kunst gekeken wordt dan tot God gebeden. Ergeren wij ons niet te zeer over 't noodwendige, want door Giotto en de hem verwante kunstenaars is Franciscus' geest er levend tot op den huidigen dag, dank zij de werken der schoonheid welke aan den apostolischen mysticus hun bezieling danken.

Op twee wijzen echter herstelde zich de Kerk. Naast Franciscus, den intuïtieven apostel der menschelijkheid, volvoerde Thomas van Aquino, de groote volgeling van Domenicus zijn intellectueele taak. En in deze twee gestalten, in den mysticus en den scholasticus, verpersoonlijkten zich de twee geesteshoudingen, welke men voortdurend, ook nu nog, naast elkander ziet, die de beide zuilen vormden der Katholieke Kerk: de vrijheid en de orde, de intuïtie en de logika, het leven en de school. Giotto zelf heeft met zijn zoo scherp psychologisch uitbeeldingsvermogen deze eeuwige tweezijdigheid van den geest bondig en boeiend saamgevat in een dier kleine reliëfs aan den voet van zijn schoonen Domtoren te Florence, reliëfs, waarin hij, encyclopedisch middeleeuwer, de ontwikkeling van het menschelijk kennen en

kunnen zinnebeeldig uitdrukte[1]. Op een dezer reliefs, die de denkkracht symboliseert, zien wij twee mannen in gespannen samenspraak: een hooge, strakke, zelfverzekerde gestalte, onbewogen, onverbiddelijk met zijn langen vinger de plaats in zijn boek aanwijzend waar ‘het stáát’ tegenover een oudachtig, gedrongen, vurig man, volkstype, kunstenaar, filosoof, die onstuimig op zijn tegenstander áándringt, die met kracht van willen zijn overtuiging belijdt, en in wanhoop schijnt uit te roepen: ‘Maar ìk voel 't zóó!’ Beiden hebben hun waardigheid; naar welke zijde echter Giotto's voorkeur uitging is niet twijfelachtig: de scholasticus met zijn kalme boekengezag wordt een star pedant naast den driftigen getuiger van persoonlijk ervaren geloof, hoewel dit gelooven blijkbaar niet redelijk belicht wordt. Reeds 't enkele feit, dat Giotto den vertegenwoordiger der formule jong zag en den spontanen gevoelsfilosoof oud - omgekeerd juist aan 't geen men verwachten kon - beteekent veel.

Ook de scholastische geest heeft zich in de 14^{e}-eeuwsche kunst van Italië veelzijdig uitgedrukt. Het volledigste monument dezer richting vindt men te Florence in een ruime kapel, de Spaansche genoemd, die aan een kloosterhof, onder de groote Domenicaner kerk, de S^{a}. Maria Novella, gebouwd is. De muren en gewelven dezer kapel zijn overdekt met aan Andrea da Firenze toegeschreven fresco's, welke, evenals de mozaïeken in een Byzantijnsche kerk, de grootheid doen voelen van een streng gesloten, vast gegrondveste theologie. Ritueele voorstellingen van de Passie en de Opstanding vullen den achterwand; de groote feiten der Evangelies, symbolisch gebeeld, bedekken de vier gewelfvlakken;

1) Deze beeldhouwwerkjes worden gewoonlijk aan Andrea Pisano toegeschreven, maar hun karakter is grootendeels zoozeer Giottesk, zoozeer boven Andr. Pisano's talent uit, dat men den genialen schilder wel als de ontwerper, zeker als de bezielende geest, mag blijven beschouwen.

allegorieën die de macht der Katholieke cultuur en die der Kerk verkondigen, leest men of van de beide, zeer ruime zijwanden. De linkerwand toont, in een streng doorgevoerde ordening, een statige reeks allegorische gestalten en de beeltenissen der daarvoor representatieve personen, welke samen een overzicht geven der natuurlijke en theologische wetenschappen, der Antieke en Christelijke cultuur; deze reeks wordt bekroond door een negental profeten en apostels, zich scharend om de centrale figuur der geheele wandschildering: Thomas van Aquino, waarboven de vier wereldsche deugden, matigheid, wijsheid, rechtvaardigheid en kracht, elk met haar emblemen, voorgesteld zijn, waarboven men de allegorische beelden ziet der drie hemelsche deugden, geloof, hoop en liefde, terwij1 eindelijk het symbool van den Heiligen Geest den driehoek, hoog in de puntboog, vult. De rechterwand, daartegenover, vertoont het uiterst gecompliceerde en tot in onderdeelen, vaak spitsvondig, doordachte beeld der triompheerende kerk, als God-wereldsch Instituut. Een paus en een koning, bisschoppen, priesters, predikers, theologen en mystici, handhavers van aardsch gezag en recht, twijfelmoedigen, ketters, zoekende zielen, bekeerden en heiligen, verdoemden en zaligen ziet men in dit mateloos werk naar een redelijke orde bijeen.

De schepping bevat nobele, soms suggestieve fragmenten; de macht harer bedoeling kan ons intellectueel nog zeer beheerschen, maar ontroerend is zulk werk niet. Men benadert hier weer den geest der eeuwigheid, die de theocratische kunst der Byzantijnsche kerken bezielt, maar wat in die laatste als strenge en onverzettelijke verhevenheid ontroert, blijft hier beklemmen als verstijving van leven, als intellectueele verstarring. Het dogmatisch geweld, dat in de Byzantijnsche kunst een mystieken gloed behoudt, is hier ontzield; de verheven,

onmiddellijk voelbare symboliek is tot een kunstmatige, moeizaam ontwarbare allegorie verdord. Een grootsche conceptie vormen de schilderingen der Spaansche kapel alleen in den theologischen zin: als verbeelding is zulk werk juist n i e t geconcipieerd, maar valt 't uitéén in een veelheid van gedachten die niet tot beeldend leven, tot aesthetisch verwezenlijkte i d e e ë n zijn gerijpt. Dit is de kunst door theologen als propaganda-middel gebruikt, een tendenz-kunst: de Kerk bezielt hier niet meer; zij verdedigt zich en zij betoogt.

Ook Giotto heeft aan de allegorische neigingen zijner eeuw moeten toegeven, soms in treffende vormen, soms slechts schematiseerend (als in zijn gewelf-schilderingen van Assisi's beneden-kerk); maar toch, grooter contrast laat zich ten slotte niet denken dan tusschen Giotto en den jongeren schilder dezer Domenicaner kapel. Want Giotto's grootheid ligt in zijn wonderbaarlijk vermogen van psychologische verdramatiseering. Giotto verhaalt en anders niet. Het is zijn kracht en zijn tekort. De tijd van het symbolisch voelen blijkt voorbij. De tijd is voorbij, dat een kunstwerk door zijn vorm zelf een idee vertolkt. Zie het Buddha-beeld der Indiërs, het Kwan Jin beeld der Chineezen, het vroeg-gothische beeld, of ook sommige werken, onhandige vaak, van de 20^{e} eeuw: hoe hier de bewuste geest zich geheel openbaart in den beeldenden vorm, in het rythme, hoe hier noch verhaald wordt, noch betoogd, maar onopzettelijk getuigd. Deze natuurlijke samensmelting van gedaante en gedachte in een levend symbool raakt thans verstoord. Een allegorische kunst komt op, wier strekking geen verband meer houdt tot haar aesthetischen inhoud, tot haar wezen; daarnaast ontstaat een beschrijvende, verhalende, psychologische en realistische kunst, die aan monumentaliteit inboet, die niet langer deel heeft aan het rythme der architectuur, die niet langer de verborgen

ziel der architectuur dramatisch uitdrukt en bewust verbeeldt. Giotto kan slechts goed verstaan worden door hem, die de Evangelies kent, of de legenden waarvan hij een voorstelling schilderde[1].

Giotto doet ons deze conflicten zelfs scherper voelen dan de meeste zijner tijdgenooten. Het contemplatieve element der middeleeuwen, versterkt door de vredeloosheid en onstuimigheid der tij den, schiep zich nog vele en nieuwe mogelijkheden eener gewijde schoonheid. En al kon deze schoonheid zich niet meer in een zoo strenge en ontzagwekkende gestalte openbaren als 't de Byzantijnsche kunst vermocht, aan teedere menschelijkheid had zij toch zeker gewonnen. Eenmaal, in Angelico, zou deze verstilde, geheel verinwendigde religiositeit, nog tot een laatste, broze synthese ontbloeien. In het roode Siena, met haar sombere burchtpaleizen, haar nauwe en steile straten, haar wijde plein waaraan 't Gemeentehuis zoo nobel zich uitstrekt, haar tallooze kerken en kloosters, haar marmeren kathedraal, in 't oude, grillige Siena, wier grootheid geknot was in 't oogenblik zelf dat de stad haar hoogsten roem scheen te gaan vieren, in 't roemzuchtige en gemartelde Siena, dat toch óók de stad der mystieke exaltatie kon zijn, de stad van Katharina en van Bernardino, den prediker, daar droomde, gansch de 14e eeuw door en tot diep nog in de eeuw der Florentijnsche Renaissance,

1) Ook in den meest formeelen zin is Giotto een verstoorder geweest der architectonische synthese. De bouwmeester van Florence's bloemachtigschoone Campanile, de geniaalste architect van zijn eeuw en land, heeft in zijn hoofdwerk, den fresco-cyclus van Padua, een gebouw architectonisch vernield door de wanden te bedekken met een driedubbele rij rechthoekig afgesneden schilderingen, die men slechts afzonderlijk kan zien en die den muur niet ten leven wekken, maar breken. Waar hij figuren in een gebroken muurvlak had aan te brengen, is de begrenzing van 't vlak niet tot een rythmisch schoone bepaaldheid van zijn fresco geworden, maar zijn integendeel de vormen der wandschildering bekneld geraakt in hun omraming, die men als een willekeur gaat voelen. Architectuur en schilderkunst, in plaats van elkander te steunen, komen met elkander in strijd.

deze vrome schoonheid voort, kwijnend soms, weleens behaagziek, maar hoe bezield telkens weer! En ook de breeder, de meer maatschappelijke kunst bleef dikwijls nog doorademd van dezen mystischen gloed, welke haar een suggestieve kracht gaf waardoor alle conflicten opgeheven worden.

De statige Spinello Arretino heeft, geweldiger soms dan Orcagna, verbeeldingen geschapen van zuiver mystieke symboliek. Pietro Lorenzetti, die evenals Spinello van Giotto veel leerde, bereikte in een hartstochtelijk en verheven werk als zijn kruisafneming (te Assisi) een symbolische monumentaliteit, die Giotto zelf verloor. Zijn broeder Ambrogio, heeft door zijn fresco's in Siena's raadhuis, waar de goede en slechte Regeering, de vredevolle en de tot chaös vervallen stad, zijn uitgebeeld, het conflict tusschen realistische beschrijving en allegorische gedachte wel scherp als conflict doen voelen, maar toch, een zoo verdroomde belijdenis als zijn beeld der Vrede - deze peinzend neergezonken vrouw, deze Grieksche godin in wie het Christelijk zielsleven ontwaakte - zulk een suggestieve schoonheid zou Giotto niet scheppen. Een Martini, geestrijk beschrijver van 't feodale leven, bezat misschien een strenger stijlgevoel dan Giotto. En welke kunstenaar dier rijke en donkere tij den heeft de allegorie zelf realistischer weten te beelden en dus menschelijker uit te drukken, dan de schilder van 't schrille, felle, middeleeuwsch gedachte dubbel-fresco in Pisa's Campo Santo, van de befaamde Triomf des Doods? (Ik let op de onnoozele voorstelling niet van den kibbelstrijd tusschen engelen en duivels om de gestorven zieltjes: ik let op de gelieven en den ruiterstoet, deze treffende tijds-beelden, ik let op de ontstellende bedelaarsgroep, op de uitbeelding der neerdonderende, zeis-zwaaiende doodsgedaante zelf: welk een dreigend Memento Mori!)

Slechts enkele werken, enkele namen riep ik op. De splitsing der samenleving veroorzaakte een rijke veel zijdigheid der kunst. Het zoeken zelf naar nieuwe uitbeeldingsvormen geeft aan de kunst dier dagen iets strijdends, dat steeds zal treffen, daar in den strijd veel menschelijks omhoog stuwt. Men zocht en streefde, maar men theoretiseerde nog niet. Het aesthetisch theoretiseeren althans vangt eerst aan met de Renaissance. Nog was de kunst middel. Giotto is zeker niet de eenzame ster geweest, die men wel in hem zien wil. En toch leeft in Giotto een eenvoudige grootheid, welke de vele rijke talenten om hem heen en achter hem aan niet hebben. Hij overtreft hen allen niet allereerst misschien door dat, wat men begaafdheid noemt, niet ook door de volkomenheid van zijn werk (het is vaak ònvolkomener, integendeel); maar hij overtreft hen door zijn overtuigdheid. Hij overtreft hen daar hij de sterke persoonlijkheid was, hij die klaarder dan allen een nieuwelevenshouding vertolkte en zich het zegevierendst ontworstelde aan het feodaal en theologisch leven, aan heel de priester-sfeer der middeleeuwen. Geen werken van godsdienstige propaganda, geen boetpredikende memento mori's, geen historische documenten van 't ridderlijk of burgerlijk leven dier dagen en geen vrome, ietwat enge kloosterkunst of middeleeuwsche symboliek schiep Giotto, doch dramatische verbeeldingen van 't menschelijk leven. Hij heeft, meer dan een ander kunstenaar van zijn eeuw, het leven onbevangen aanschouwd en den mensch om zichzelf gebeeld. Hij was hiertoe in staat door de kracht van zijn enthousiasme.

Giotto overtreft hen tenslotte door zijn geestdrift. Hun aller meerdere is hij, daar zijn idealisme sterker,!evensrijker was. Hij had een taak to volvoeren zoo groot en wezenlijk, dat hij zelf er grooter door werd en iets verwierf wat nog belangrijker is dan talent alleen, namelijk

karakter. Giotto had als kunstenaar een missie te vervullen. Hij, doordrongen van Franciscus' geest, had de waarheden van 't Christendom uit de sfeer der theologie in de volheid van 't leven terug te voeren: hij had 't weer menschelijk te maken.

Een onbevangen realisme was daarbij het welkom middel. En als realistisch waarnemer zou hij de voorbereider worden der Renaissance. Maar Giotto's beteekenis ligt niet in dit realisme zelf. Door zijn merkwaardig vermogen en aandoenlijk pogen de menschelijke gestalteals concrete werkelijkheid en in haar natuurlijke bewegelijkheid plastisch weer te geven, blijft Giotto een kunsthistorische merkwaardigheid, doch als dramatisch verbeelder van zijn Christelijk humanisme verschijnt hij ons als g r o o t , groot in zich zelf en daarom groot voor immer. Meer dan boeiend, ontroerend soms wordt 't na te gaan, hoe Giotto in z'n eerste fresco-reeks, den Franciscus-cyclus te Assisi, worstelt met de werkelijkheid, hoe hij trouwhartig en ingespannen tracht deze werkelijkheid te zien, te ontleden, te veroveren. Elke dramatische situatie, elk gebaar, elke gelaats- of gevoels-karakteristiek, en zelfs de simpelste vorm-uitdrukking van een figuur in 't ruimtelijk verband, van een gewaad en een plooi-val, van een arm of hand, is hem een probleem, waarvan hij de oplossing niet vinden kan in de werken der voorgangers, bij Cimabue[1)] niet (een dikwijls overschat schilder uit de nadagen der Byzantijnsche traditie), noch bij den beeldhouwer Nicolo Pisano die, dertig jaar vroeger, antieke sarcofaag-reliëfs vrijmachtig copieërde: de oplossing moest hij, in oneindig strikter zin dan eenig kunstenaar na hem, aan de natuur zelf ontworstelen. De felle wil, het leven der emoties in de gelaatstrek-

1) Van veel grooter beteekenis was de schilder van Siena, Duccio; maar diens groote altaarstuk, met de vele ontroerend naïeve en fijn doorvoelde tafereeltjes der achterzijde; werd na Giotto's groote jeugd-werk voltooid.

ken en gebaren uit te drukken, voert hem telkens tot pijnijk aandoende overdrijvingen, blijft dikwijls in een sthuchter benaderen gevangen, maar breekt soms reeds uit in de volledige vrijheid van zijn intuïtieve verbeeldingskracht. Het onhandige en spontane van kinder-teekeningen gaat hier samen met de macht van genieën-arbeid.

Realist was Giotto als alle groote ontdekkers en vernieuwers, als allen, die door het leven hevig en onmiddellijk worden aangedaan. Maar toen de jeugdige Giotto in Assisi's schoone basiliek het leven van den vereerden heilige had uit te beelden, waren het niet de vorm-problemen die hem aanvuurden; zijn bezielend doel bleef uitsluitend: het leven en den geest van Franciscus zoo menschelijk en eenvoudig als hem mogelijk was te vertolken. En juist omdat zijn realisme hierbij slechts middel zijn kon, werden Giotto's pogingen de lichamelijke realiteiten te beelden zoo ontroerend. Nooit stuiten we bij hem op die koude, intellectueele belangstelling voor de stoffelijke verschijning der Bingen om haar zelf, of op dat ijdele vertoon van kennis en van kunde, op die zielsledige kunstvaardigheid en ontledende levensnieuwsgierigheid, welke later den geest zelfs der grootste Renaissance-kunstenaars ontzielen kon.

Giotto's realisme heeft in zich zelf reeds een zuiver geestelijk karakter, daar het 't voertuig blijft van zijn geniaal psychologisch inzicht. Giotto is een ontdekker en een bevrijder geweest door zijn wonderbaarlijke psychologie. Nooit vóór hem, noch bij de Grieken, noch bij de Romeinen, noch bij de Middeleeuwers, noch bij de Chineezen, Perzen, Egyptenaren of Indiers, nooit voor hem was in de beeldende kunst de mensch zoo nadrukkelijk als zelfstandig bewustzijn gezien; nooit was het eeuwig levensdrama zoo veelzijdig uitgebeeld in de eindelooze verscheidenheden der individueele karakters. Giotto heeft den mensch, als apartheid, als bizondere verper-

GIOTTO. Visita di Maria a S. Elisabetta
Padova. - Capella degli Scrovegni all'Arena

soonlijking van den algemeenen geest, ontdekt, hij heeft den mensch psychologisch doorgrond: dit is de essentieele reden van zijn grootheid. En hierdoor net meest kan Giotto een voorganger der Renaissance genoemd worden, hij, meer dan eenig kunstenaar van zijn tijd, of dan een zijner volgelingen. Eerst de generatie van Donatello, en niet 't minst de groote Donatello zelf, heeft, een eeuw na hem, dit element van Giotto's boodschap volkomen begrepen.

De wreede en rauwe dierlijkheid der slavenzielen, die Christus bespotten, de waardig gebarende valschheid van den Hoogepriester, die Judas 't verradersgeld in handen stopt en de angstige grijns van Judas zelf; de gedegenereerde misdadigheid en de verleugening van dezen zelfden Judas in 't onmiddellijk contact met de hooge, strenge, en toch al-begrijpende geestelijkheid van Christus, die deze belichaming der boosheid recht en diep en smartelijk in de liegende oogen ziet; de teeder-pathetische smartuitbarstingen der discipels en der zachte vrouwen, die hun dooden Meester beweenen, de oneindige en zoo nobel-smartelijke liefde van Maria, die het stille doodenhoofd van haren Zoon in de armen houdt en voor 't laatst dezen Geliefde aanziet met alle wijding en alle heilige droefheid, die ooit een moederhart vervulden, de wilde wanhoop eindelijk der stijgerende, handenwringende en desolaat gillende engeltjes boven dit verheven drama der aarde uit; de zacht stralende sereniteit eener jonge moeder; de tegelijk eerbiedige en beschuttende liefde waarmede Elisabeth, deze oudere vrouw, die 't leven reeds kent, reeds doorleed, Maria, draagster van jonge hoop, in de oogen ziet en zacht in haar armen omvangen gaat; de kuische en vurige omhelzing van beproefde echtelijke trouw; de beschroomde verdroomdheid der bruid: al deze en oneindig meer vormen van 't eeuwig levensdrama, de

dierlijke, de daemonische, de verwikkelde en schijnheilige, de teedere, de vurige, de smartelijke, de heilige: Giotto, deze groote en eerbiedige kenner van 't menschelijk hart, heeft ze gebeeld met een fijnheid en met een onbevangen waarheid en met een weifellooze kracht van intuïtie, gebeeld in de steeds wisselende differentiaties der karakters, als niemand ooit vóór hem en als nauwelijks een ander nà hem. Giotto's werken zien is 't leven leeren zien.

Deze psychologische doordringing van 't menschelijk leven houdt zijn geest zoozeer gespannen, dat alle andere belangstellingen hieraan ondergeschikt blijven. Evenals bij de verhalen van een Dostoiewsky of Tolstoi vergeet men de kunst, daar het menschelijke zóózeer doel wordt. Zeker is, dat Giotto, door 't felle in-leven van 't geen hij te beelden heeft, aan de aesthetiek niet dacht. Zijn eenige aesthetiek bleef: beknopt en klaar te zijn. Aan fraaiheid van groepeering, van houding of van décor wordt nimmer een lijn geofferd. Maar de zucht naar essentieel-zijn, naar klaarheid, leidt vanzelf tot een harmonie der vormen, ook al treffen zijn werken niet in de eerste plaats door hun s c h o o n h e i d .

Welk een vurigheid van voelen bij Giotto, welk een zuidelijke en middeleeuwsche vurigheid, welk een onverdeeldheid en eenvoud van geest, welk een vurigheid bij welk een maatvolle beheersching!

Giotto, de geconcentreerde, rijpe, denkende mensch, weet dat werkelijke rijkheid van geest eenvoud van uitdrukking eischt en dat vrijheid zelftucht veronderstelt. Giotto verliest zich niet in de bonte veelheid der verschijningen, hij die, meer dan een ander van zijn bewogen eeuw, door het leven en zijn steeds wisselende aspecten geboeid wordt. Hij beheerscht het leven, het leven der verschijningen en dat zijner sterke aandoeningen, in zijn verbeeldingsrijken en veel omvattenden

GIOTTO. II bacio di Giuda
Padova. - Capella degli Scrovegni all'Arena

geest. Vurig en spontaan medelevend blijft hij synthetisch schouwer. De evenwichtige samenstelling zelfs zijner meest dramatisch-bewogen fresco's, deze klassieke, Latijnsche evenwichtigheid was ten slotte het natuurlijk uitvloeisel van zijn dramatisch voelen zelf. teeds beheerscht, ook naar den vorm, het hoofdmotief de totaliteit zijner voorstelling. Giotto zoekt een dramatische handeling in enkele figuren te concentreeren en deze dan tegelijk tot de centrale gestalten zijner compositie te maken. De nevenfiguren echter behouden alle een duidelijk voelbare beteekenis. Giotto duldt geen enkel onderdeel, dat niet psychisch gemotiveerd zou zijn en slechts een decoratieve functie had te vervullen. Hij mijdt angstvallig de overbodigheden en de volte der détails, zonder ooit leeg te worden. De spontane bewegelijkheid zijner dramatiek weet hij altijd stijlvol te ordenen; maar deze styleering blijft ongedwongen, onopzettelijk zelfs. Men lette op het gebaar van Giotto's figuren. Want zijn dramatisch gestemde psychologie vertolkt zich in het gebaar niet minder dan in de typeering en in de wisselende uitdrukkingen van 't gelaat. Dit gebaar is tegelijk een spontane momentexpressie van 't stroomende leven èn gestyleerd (d.i. dus veralgemeend). Het is tegelijk de instinctieve uitbeelding van een individueel voelen èn een functie in het geheel der dramatische voorstelling. Prof. Vermeylen wees er reeds op, hoe Giotto door de herhaling van eenzelfde gebaar bij de verschillende individuën eener groep het overheerschend gevoel rythmisch weet te orchestreeren. Het gebaar plant zich dan van den een op den ander voort, tot 't in een domineerende figuur tot zijn volledige ontplooiïng komt.

Giotto, wien het theatrale, zelfs het effectvolle, van nature vijandig was, kon den tooneelspeler, en niet minder den regisseur, die op de massawerking der

spelers te letten heeft, een bezielend leermeester zijn. Er bestaat een innig verband tusschen Giotto's vurig of teeder, maar altijd psychologisch en scherp karakteriseerend realisme en zijn samenvattend stijlgevoel. Beide elementen zijner kunst steunen elkander. Realteiten ontledend, karakters typeerend en aandoening e uitbeeldend, blijft Giotto veralgemeenend; verhalend wordt hij nooit anecdotisch. En evenzoo zal hij in zijn veralgemeeningen niet (of althans zelden) tot een verstandelijke allegorie vervallen. Zelfs zijn bewuste allegorieen (als de verpersoonlijkingen der zonden en deugden in Padua) weet hij, door zijn intensief psychologisch en dramatisch voorstellingsvermogen, dikwijls tot onmiddellijk voelbare symbolen te vermenschelijken. Het bizondere en toevallige ziet hij uiterst scherp in zijn uitzonderlijkheid maar vermag hij tegelijk op te heffen naar een sfeer van algemeen geestelijke waarden. Ideeën weet hij als concreet leven te doen voelen. De individuen ziet hij als persoonlijkheden, de persoonlijkheden als typen.

De mensch en de menschelijke hartstochten, het drama van 't leven, staat uitgebeeld tegen den wijden achtergrond eener samenvattende levensbeschouwing. En 't is aan dezen achtergrond tenslotte dat zijn bewogen verbeeldingen haar verheven fascinatie danken.

Zeker kan ditzelfde van elken genialen schepper wel gezegd worden; maar wanneer wij het van Giotto zeggen, bedoelen wij het in een zeer letterlijken zin. Want in Giotto komen twee tijdperken een oogenblik tot verzoening. Zijn kunst vereenigt den natuurlijken eenvoud, de maatvolle bondigheid der klassieke tradities met de groote gedachte der middeleeuwen. Christelijk van geest is zijn kunst, maar - ik zeide 't reeds - van gestalte meer Latijnsch dan Gothisch[1]. Deze opmer-

1) Op het zeer Giottesk karakter der allegorische reliëfs zijner Campanile is reeds gewezen: welk een teedere Grieksche schoonheid in het Homerisch beeld van den ploeger of van de vrouwen bij het weefgetouw!

king echter moet nog meer toegespitst worden, om een complete karakteristiek te zijn. Giotto, ik herhaal, heeft den individueelen mensch ontdekt. Hij is, onder de beeldende kunstenaars, de eerste volledige, bewuste psycholoog. Dit vormt den grond zijner grootheid. Het is ook 't beste wat hij, geniaal kunstenaar eener overgangsperiode, naar de toekomst over kon dragen. In dit kardinale opzicht moet Giotto inderdaad worden gezien als een voorbereider der Renaissance. Maar wij betoogden reeds, dat het psychologisch voelen bij hem volkomen opgenomen wordt in een breeden ideeënbouw. En, generaliseerend, is geheel de Italiaansche kunst der Renaissance te begrijpen als een kunst van ideeën. Zij verhoudt zich tot haar duidelijkste tegenstel ling, de Hollandsche der 17e eeuw, als de kunst van het schouwende leven tot die van de intieme waarneming, als een kunst van samenvattende verbeeldingen tot een van teedere stemmingen en détailleerende beschrijvingen, als een kunst van hoog cultuurbewustzijn tot die der dagelijksche vertrouwdheid, van idealisme tot realisme. Ook Giotto, evenals de groote kunstenaars der Renaissance in Italië, is de bouwer geweest eener aesthetische ideeënwereld. Maar de idee, welke hij verpersoonlijkte, is niet die der 15e en 16e eeuw. Naar de idee, dus in zijn wezen gezien, is Giotto geen vroege Renaissancist, doch een der laatste groote samenvatters van de middeleeuwschkatholieke cultuur, de Dante der schilderkunst.

In hem leefde nog, bezielend, de gedachte der Christelijke Kerk, hoewel hij, meer dan één kunstenaar vóór hem, reeds een autonome persoonlijkheid was en een man voor wien de concrete werkelijkheid b e s t a a n ging. Dat de zelfstandige geest tolk kan zijn van het weten en voelen eener collectieve menschheid, dat een

kunstschepping persoonlijk kan zijn en toch in den strikten zin gemeenschapskunst: Giotto bewijst 't.

Vergeten wij niet, dat 't menschelijk leven nimmer te beelden is, zonder het te ver-beelden en het samenvattend te zien van uit een gevormde levens-b e s c h o u w i n g , van uit een idealisme, een geloof. Giotto de realist had niets vermoogd zonder Giotto den geloover. Wie onpartijdig de vele verschijnigsvormen, de verbizonderingen en de aandoeningen van 't menschelijk leven objectief uitbeeldt, constateert tallooze mogelijkheden en variaties, maar doet ons het leven niet als een geestelijk verband en als een zinrijk drama voelen, hij doet ons het leven niet begrijpen. Het fragment krijgt beteekenis dóór fragment te zijn, fragment eener visie; en de visie wordt door het geloof bepaald. Wie slechts fragmenten ziet, bouwt niet een verbeelding van 't leven; hij stapelt brokstukken op elkander die samen geen geordend monument vormen, doch chaos blijven. Om het leven te z i e n , om de vele indrukken tot een oordeel om te scheppen, om objectief te zijn in den geestelijken zin, objectief zooals alle groote kunst en alle ware wijsheid objectief is, moet men de kracht hebben de feiten te zien in het licht zijner visie. Zelfs het donkerst pessimisme berust op de ongerijmdheid van een geloofsleven en blijft heimelijk nog een vorm van idealisme. Men moet subjectief gelooven om op zinrijke wijze objectief te kunnen zien. De volstrekte objectiviteit, die der exacte wetenschap, komt boven een constateeren niet uit, stelt tot een oordeel nog niet in staat, is aan het scheppend leven van den geest nog niet toe.

Giotto's levensvisie steunde op het verjongd religieus idealisme, dat in den enthousiasten heilige, Franciscus, zich lichtend verpersoonlijkt had. De levensbeschouwing, die Giotto in staat stelde het leven te omvatten, is die geweest van 't laat-middeleeuwsche Christendom

in zijn meest menschelijke en minst theologische gedaante. Het is dit Christendom dat zijn realisme zinrijk maakte, maar dat tegelijk het realisme opriep. Hij het eerst, na eeuwen van strenge kerk-hiërarchie, heeft ons als beeldend kunstenaar geleerd, dat de wezenlijk religieuse mensch, juist hij, realiteiten e r k e n t , dat aanvaarding der werkelijkheid den grond vormt der religie. Ik zou dit de overdrachtelijke beteekenis willen noemen van Giotto's realisme. Een zekerheid schijnt 't mij, dat de Christelijke cultuur geen toekomst meer had, zoo zij niet door het realisme heen ging. De analytische en natuurwetenschappelijke gezindheid der Renaissance, dus ook haar twijfelmoedigheid, haar kriticisme, haar scepsis zelfs, zal men niet meer naïef en bot veroordeelen, indien de hooge noodzakelijkheid dezer faze in de geschiedenis der menschheid wordt doorzien. Maar deze overwegingen mogen ons niet doen ontkennen, dat de kunst van Giotto zelf hare grootheid niet 't minste dankt aan haar nog onaangetast idealisme. Giotto is groot en Giotto werkt op ons in als een enthousiasmeerend voorbeeld, daar deze kunst nog zoo volkomen menschelijk is en nìet analytisch, nìet intellectualistisch, kritisch of sceptisch. Hebben wij dan in Giotto een der groote religieuse kunstenaars te zien? Niet alleen het Buddhisme, ook het Christendom heeft heiliger schoonheid voortgebracht; allereerst het cultuurtijdperk dat aan het individualisme der Renaissance voorafging. Ik behoef hierbij aan de gothiek niet te herinneren: in Italië, zelf zou een eeuw na Giotto, tegelijk met den eersten bloei der Renaissance, de teedere kunstenaar verschijnen, die voor 't laatst en in de edelste volkomenheid, heel de ziel der oude Katholieke cultuur nogmaals verbeelden zou en die meer dan Giotto een vroom man, en niets dan een vroom man zou zijn, een heilige in zoover het kunstenaarschap heiligheid toelaat: Angelico. Het mystisch bewustzijn ontbreekt

bij Giotto. Veel dankte hij zijn meester, den stralenden Franciscus: hij dankte hem zijn menschelijkheid, zijn heldhaftigheid, zijn eenvoud, zijn vurige levensliefde en zijn onbeperkten levenseerbied, maar het teederste weten van Franciscus is aan hem voorbijgegaan. Den Franciscus der Fioretti en der enkele hem toegeschreven hymnen vinden wij in Giotto niet terug. Deze beperking is, als bij alle sterke persoonlijkheden, de tegenkant van Giotto's grootheid. Op zijn beurt bezat hij, wat Angelico miste: die volheid van leven, die macht van menschelijkheid, die ruimte van geest, die spontane trouwhartigheid, waardoor zijn kunst een heroïsche volksuiting wordt. Achter Giotto voelt men het volk in zijn opgang naar een zelfstandiger leven. Geen klooster-sfeer, geen theologengezag, geen ceremonieel feodalisme bedrukt meer zijn geest. Door Giotto spreekt 't volk, door dezen Giotto die een der geniaalste persoonlijkheden van zijn tijd is geweest. En ook hierin was hij discipel van Franciscus, de heilige van 't volk, de eerste die weer de taal van 't volk wist te spreken, die de massa's bezielen kon, die, buiten de officieele vertegenwoordigers der Kerk om, het volksgeweten wekte met de waarheid der Evangeliën.

En geen kunst misschien is volkomen en in eenvoud groot, welke niet iets van dit argelooze en voluit menschelijke volksgevoel als een stuwende kracht in zich draagt. Weinig geslachten zullen dit dieper beseft hebben dan het onze. Want een waarheid daagt als de werkelijkheid haar weerspreekt.

Sonnetten
door Dop Bles

Adam

God had m'alleen met het Geluk gelaten,
't Verlangen schoof in d'Eenzaamheid te na,
'k schiep toen uit een ivoren droom Eva...
zij was te schoon, dan dat ze mij zou baten!

De enkele beet, die eens mijn tanden aten,
brak stuk den glans van hemelsche gena;
Toen klonk Gods hoog bevel, 't vervloekend: ‘Ga!’
terwijl wij huiv'rend in spelonken zaten.

Mij bleef geen straf of wraak om nog te duchten,
mij bleef geen zonde bergend nieuw gevaar,
voor mij geen vloek die gromt in donderluchten.

Alleen, alleen 't vizioen, waarop ik staar,
maar als 't herrijst met hemelsche genuchten,
voel 'k om mijn hals de slangenarm van haar.

Eva

Nog zwarter leek de nacht door 't vlammend zwaard
dat 't licht van 't Paradijs scheen opgezogen,
door glans verblind ben wankend ik getogen
naar 't dorre land waar smartvol wordt gebaard.

En eenzaam dool ik over deze aard,
want sinds ik Adam zag in angst gebogen
is hij mij vreemd en vreemder dan de logen
die veel mij nam, maar meer nog heeft verklaard.

Als ik nu ween, is 't niet om d'Englenkooren,
die eens mij wekten honingzoeten zang.

Niet wijl het Eeuwige mij ging verloren,
noch om deez aard zoo zwaar van donkren drang,

Maar wijl ik nimmer, nimmer meer zal hooren
het duivels-zoete lisplen van de slang.

Judas

De gansche aarde lag verkoold tot nacht,
loodzwaar was 't diepe donker neergezegen,
geen ademtocht, die zuchtend zou bewegen,
geen stem of ster, die wat verlichting bracht.

En Judas koortsig opgejaagd versmacht:
‘Mijn vrouw en kind verhong'ren langs de wegen
opdat het eeuwge leven werd verkregen
voor mij, aan wien geen Weten werd gebracht.

In dezen nacht zijn aard en hemel dood,
en alle hoop en elk geloof vergingen:
Niets, dat deez aard niet huiverend ontvlood.’

Bij 't klaren van de eerste schemeringen
geeft Judas voor een dertig zilverlingen
de kus, en keert tot vrouw en kind met brood.

Eenheidsbewustzijn
(Een Plato-Kant studie)
door Leonard J. Schutte

> Die Philosophie ist die Wissenschaft, die das Ganze der Welt zu ihrem Gegenstand macht und also Begriffe für das Weltall zu entwickeln hat, so dass sich dieses in ihnen als eine Einheit darstellt. Aber zur Wissenschaft vom Weltall wird sie nur, wenn sie auch den ganzen Menschen und sein Verhältniss zur Welt mit umfasst und den Sinn des Menschenlebens deutet, der nur durch eine Kenntnis der Werte gewonnen werden kann, die ihm Sinn verleihen. Um das Weltganze ferner zu denken, müssen wir es so denken, dass es alle zeitlichen Weltteile und damit zugleich die Zeit selber umfasst. Das Weltganze kann nicht in der Zeit sein, sondern umgekehrt: die Zeit ist im Weltganzen. Infolgedessen wird für die Universal wissenschaft auch das Verhältniss zum zeitlosen oder Ewigen ein Problem.
>
> Kant-Studien. Band XXVI pag. 129.

Het is een zaak van algemeene bekendheid, dat de filosofie ouder is dan de vakwetenschap. Het moge weinig zijn wat wij van de oude Ioniërs weten, en van Pythagoras en Empedocles, van de Eleaten en Heraklitus; toch is het genoeg om te kunnen constateeren, dat de voor een groot deel reeds zeer hooge strevingen van den menschengeest, welke bij al die mannen voor den dag traden, niet behooren tot hetgeen wij thans als eigenlijk wetenschappelijk kennen en onderscheiden, doch tot het meer omvattende en verder grijpende, dat men ook nog heden als filosofie kenschetst. Indien men kan zeggen, dat het in alle eigenlijke wetenschappen gaat om het vaststellen van constante verhoudingen en betrekkin-

gen tusschen de dingen onderling, dan wilden die oude filosofen het niet met minder doen dan met een inzicht zoowel in den samenhang als in het wezen van al het bestaande, - met niet minder dus dan met een eenheidsbewustzijn, waarin elk ding zijn plaats en zijn beteekenis kreeg.

Dit is ook nog het geval bij den eersten denker van wien wij alle werken bezitten, n.l. bij Plato, van wien George Grote terecht zegt dat hij was: sceptic, dogmatist, religious mystic and inquisitor, mathematician, philosopher, poet (erotic as well as satirical) rhetor, artist all in one.[1)] Slechts éénmaal in het ons bekende fragment van het wereldbestaan uitte zich hier de menschengeest in zijn geheele volheid en alzijdigheid. Hier zien wij de eenheid van wat men heden voornamelijk en bijna uitsluitend in eindelooze uiteengevallenheid kent.

Aristoteles is de man met wien de arbeidsverdeeling in geestelijke zaken aanheft. Wel is waar is ook hij nog alles 'tezamen', maar hij is het reeds niet meer in eenen. Is Plato de geestelijk volledige mensch, die in alles wat hij doet of spreekt steeds de volle menschelijkheid openbaart, dan is Aristoteles de man die van alle markten thuis is, die de koopwaar goed uit elkaar houdt en alles hanteert als van hem losstaande dingen, als voorzichtig te bekijken objecten, waarover heel wat te praten valt. Logica en rhetorica, fysica en metafysica, sociologie en poezie, botanie en dramaturgie, ja alles wat deze wandelende encyclopedie in zijn brein had, verbleef er behoorlijk onderscheiden en verdeeld in vakjes en laadjes. Nog steeds is het één man die alles doet; maar reeds doet hij vandaag het een en morgen het ander. In en met Aristoteles wordt het licht dat de menschengeest op de wereld werpt als gesmoord in het overwicht der verschillende objecten, en nimmer heeft het de niet te bre-

1) Plato and the other companions of Socrates - Londen 1885 deel I pag. 344.

ken eenheidskracht kunnen hervinden waarmee het in Plato de wereld en het leven overgoot. Wel is waar openbaart zich telkens een tendentie in de richting der eenheidsherwinning, maar de zoogenaamd objectieve realiteit blijkt te machtig, zij heeft het oogenschijnlijk voor goed van den mensch gewonnen. De spontane suprematie van den menschengeest, en dus ook de harmonie tusschen mensch en wereld, tusschen subject en object, is voor goed gebroken en - heden beroemt men zich daarop. Heden is een natuuronderzoeker die zich in de richting van het mystische beweegt een onmogelijk wezen, dat men uitlacht; en een socioloog zou zich vernietigd achten als men hem kon betichten van metafysica.

De oorzaak van die 'evolutie' is wel dëze, dat de menschengeest zich zoowel ageerend als reageerend gedraagt; en naarmate de zuivere actie terugtreedt en plaats maakt voor bloote reactie, naarmate dus het object het wint, valt onze bewustzijnswereld uiteen in een nimmer definitief voltrokken verdeeling en onderverdeeling, al naar de reacties van den geest zich in bepaalde groepen laten samenvatten. Voor het spontaan vertrouwen in eigen geestesmacht treedt dan steeds meer een omzichtig wantrouwen in eigen competentie en volschapenheid in de plaats. Van-uit den geest wordt dan de norm verlegd naar den niet-geest. Het idealisme verkeert zich in empirisme. De mensch geeft de hegemonie uit handen en draagt haar over aan het 'ding', aan het 'feit'; en van nu of aan is het zijn taak feiten te constateeren en te ordenen. Hem blijft slechts de opgaaf: 'Erscheinungen nach synthetischer Einheit zu buchstabiren. and sie als Erfahrung lesen zu kunnen'[1]. De Platonische orde heeft zich verkeerd. Niet de gees-

1) Zie Kritik der reinen Vernunft pag. 370.

telijk verheven mensch, maar ‘de objectieve werkelijkheid’ zal nu verder leiden en beslissen.

Dit klinkt als een jeremiade; maar het is toch niet als zoodanig bedoeld. Daarvoor is het geval te interessant. En het geeft ons ook te veel te leeren om niet in zekeren zin met dien loop der dingen blij te zijn. Alleen moeten we eerst op een vrijwel algemeen gemaakte vergissing wijzen.

Het is een gewoon verschijnsel dat iemand, die als kind veel beloofde, later op een minder gewenschte manier van de wijs geraakt. In sommige kinderoogen leeft iets dat misschien nog aantrekkelijker is dan wijsheid, en dat oneindig weldadig aandoet voor wie in oogen onpeilbare diepte vermag te zien. Maar met dat al weten wij zeer goed dat het zelden zoo blijft; en soms is het als moest zoo'n wezen door zijn eigen geestelijke verminking heengaan om met bewustzijn en dus in wijsheid zichzelf te hervinden en te herwinnen. En let eens op hoe ‘flink’, hoe ‘kranig’ en ‘respectabe’ het ex-kind zich acht, als er in den jongen man van den oorspronkelijken adeldom niets lijkt overgebleven!

Precies zoo gaat het in het geestelijk proces dat wij hier bezien. Men behoeft niet lang te zoeken om jongelieden, studenten en zelfs vakgeleerden te vinden, die in allen ernst meenen dat wij het, juist door de omkeering der oorspronkelijke orde, zoo heerlijk ver gebracht hebben. Zij achten dien Plato een leuteraar te zijn, die maar wat bazelde. Kortom, in hun oog is de overgang van de oorspronkelijke filosofie, die zoo oogenschijnlijk voorbarig het Al bewust wilde omvatten en doordringen, naar onze bescheiden en rijkgelede wetenschappen een niet te miskennen vooruitgang, een verheffing en een verheldering, die gestadig op den ingeslagen weg zal worden voortgezet, tot aan het einde der veelbelovende tijden.

Maar de oogenschijnlijk simpele vraag doet zich voor,

of het eigenlijk wel dezelfde menschegeest is die zich thans zooveel bescheidener gedraagt. Deze vreemde vraag zal zeer reëel blijken, en ook, dat Kant haar in zekeren zin negatief heeft beantwoord.

Tot het stellen van die vraag moet het steeds weer opnieuw komen. Want het gaat niet aan maar te beweren, dat de houding, welke die ouden zoo spontaan aannamen, slechts een vergissing was, of zelfs een naieve brutaliteit. Integendeel is het waarschijnlijker dat die houding volstrekt in overeenstemming was juist met den meest fundamenteelen eisch dien het menschelijk geestesleven door zijn aard en wezen aan zichzelf stelt. Die houding moet in zekeren zin juist de gezonde en normale zijn, maar dan moet er ook een innerlijke onvoldaanheid zijn, een zich vaag bewust zijn van te kort schieten, een gevoel van geestelijke disharmonie en van eigen geknotheid, naarmate het alomvattend eenheidsbewustzijn terugwijkt en zwijgt, en het leven in groepen van geordende en gesystematiseerde verstandsreacties dreigt op te gaan. Is de mensch als vrije geboren, - en daarvan getuigt die oorspronkelijke en spontane geesteshouding - dan kan hij niet berusten in de slavernij waarin die andere orde door het verplaatsen van de norm en de hegemonie hem brengt.

Hieruit is het dualisme te verklaren dat, inzettend met Aristoteles, zich allengs in geestelijke zaken heeft ontwikkeld; vooral nadat met de Renaissance het individu zich uit het keurslijf van het autoriteitsgeloof steeds meer losmaakte. Want nu geeft de wereld des geestes duidelijk twéé dingen te zien, en wel eenerzijds het steeds verder uiteenvallen van het bewustzijn in tallooze ten deele geheel los naast elkaar staande sferen van weten, al naar bepaalde groepen van verschijnselen als het ware om ordening en systematiseering vragen; terwijl anderzijds de aldus ontstaande verstrooidheid en

verdeeldheid wordt gevoeld en er telkens menschen opstaan die deze wenschen te boven te komen in een herwinning van het eenheidsbewustzijn dat, hoezeer het ook teruggedrongen en verstomd is, toch steeds opnieuw wil opleven en zich laten gelden. Kortom, het dualisme dat aldus ontstaat, is dat van wetenschap en wijsbegeerte. Maar zoo heeft men het niet onmiddellijk begrepen en dus werd de noodige scheiding en onderscheiding niet gemaakt. Zonder er zich precies rekenschap van te geven, achtte men de eenheid, of beter: de enkelvoudigheid of eenvormigheid van den menschengeest onaantastbaar en als van zelf sprekend, en de gedachte kwam niet op (behoudens dan in mannen als b.v. Descartes en Spinoza) dat die geest wel eens twee 'polen' kon hebben, twee werkwijzen, twee gedragslijnen die, al naar een van beiden op den voorgrond staat en de leiding heeft, van den mensch een geheel ander wezen maken. Immers, naarmate ik mij in mijn bewustzijn passief en dus overwegend reageerend verhoud, zie ik mijzelf als volstrekt onbeduidend deeltje van een immens geheel, en dan ben ik allicht geneigd mij daarin in te voegen en mijn plaats er in in te nemen, al naar gelang het immense geheel mij dit schijnt voor te schrijven en mogelijk te maken. Niet binnen, doch buiten mij liggen dan de maat der waarheid en de volheid van het zijn. Is er dan sprake van zooiets als eenheidsbewustzijn, dan moet ik dit als collectief-bewustzijn of als 'Gesamtbewusstsein' in dat immense geheel localiseeren; en dan zie ik mij zelven als een atoom van die enorme massa, die ik met mijn nietigheid wel is waar help constitueeren, maar waarin ik nochthans ben als een garnaal in de zee. In samenhang hiermee zegt Spinoza van den passieven mensch dat hij slechts een 'deel' der natuur is, dat niet begrepen kan worden als men het op zichzelf stelt en het buiten verband met de andere deelen brengt.

Als we echter letten op dat oorspronkelijk eenheidsbewustzijn, zooals het zich zoo schoon in Plato openbaarde, dan maakt het den indruk als dankte dat immense geheel zijn leven zelf en zijn bezieling aan dat mathematisch zoo kleine wezentje dat deze man was; en dan dringt zich de inzichtsvolle overtuiging op dat, overal waar een dergelijke mensch is, het Al zijn middelpunt vindt, waarin niet slechts zijn leven, maar ook zijn beteekenis, zijn zin pas waarlijk opengaat. Het geheel is dan niet 'de' ëëne massa waarin elk wezen slechts een constitueerend atoom is (fysisch of psychisch, n'importe), maar het geheel wordt dan tot een levenden samenhang van zulke eenheidsbewusten, die men mathematisch of materialiter desnoods kan verwaarloozen, doch waaraan spiritualiter alles hangt[1]. Van dezen mensch zegt Spinoza, dat hij op en uit zich-zelf begrepen kan worden, zonder dat men hem met andere dingen in verband behoeft to brengen.

Zooals gezegd, maakte het met Aristoteles geboren dualisme in geestelijke zaken, dat alsnu de menschen-bewustheid in deze twee lijnen uiteenvorkte. En aangezien men dit vooralsnog niet inzag en in de meening verkeerde dat alles zich noodzakelijkerwijs harmonisch ontwikkelen moest, leidde dit tot een verwarring en een misverstand, die steeds meer voelbaar werden naarmate de negatieve pool van den menschengeest, die in de wetenschappen overwegend reageerend werkzaam is, de leiding verkreeg. De resultaten dezer werkzaamheid bleken alleszins bruikbaar, en zelfs onmisbaar voor een zekere ordening van het materieel alledagsleven; en dus achtte men onwillekeurig deze geesteswerkzaamheid de eenig en eigenlijk normale, en meende men in haar een

1) Zie voor de alzijdige doorvoering van deze zienswijze: L.J. Schutte. De Zinder Ousterfelijkheid. Amsterdan 1918 (Scheltema en Holkema's Boekhandel).

maatstaf te hebben om er alles in zijn geestelijk waardegehalte aan te meten.

Toen bleek pas goed hoe weinig harmonisch zich de menschengeest ontwikkeld had. Want overal waar telkens het wel is waar teruggedrongen en gesmoord, maar niet gestorven noch ooit geheel te elimineeren eenheidsbewustzijn opleefde, daar waren geestesproducten ontstaan en daar ontstonden er nog steeds, die van de alsnu tot maatstaf genomen geesteswerkzaamheid sterk afweken en die hulpeloos stonden waar men hun geloofsbrieven opeischte. En het ligt voor de hand, dat men korte metten maakte en rondweg verklaarde dat, gegeven het feit dat wat zich filosofie noemde bleek geen wetenschap en zelfs wetenschappelijk waardeloos en onzinnig te zijn, het klaar als de dag was dat al die filosofische of metafysische pretenties hol en ledig waren, en dat een zich respecteerend individu zich daarmee onmogelijk kon afgeven. Als er dan op de universiteiten nochtans leerstoelen voor de filosofie bleven bestaan, nu, dan bewijst dit slechts dat de antiquiteitsrage reeds toen een aanvang nam; en dat men het aardig vond ‘die müssigen Köpfe’ ook met dat overwonnen standpunt een weinig te amuseeren en te laten zien, tot hoe vreemde aberraties de onwetenschappelijke mensch alzoo kan komen.

Aldus leek het ontstane dualisme opgeheven door het eenvoudig proces, dat de eene en juist positieve pool van den menschengeest bij decreer kortweg afhakte en wegwierp. De verkeering of de uiteenval was voltrokken, en de zich verkeerende geest was in zijn eigen tegendeel doodgeloopen.

Maar toen kwam Kant, die niet zooals men gewoonlijk meent alles radikaal en voor goed afbrak, maar integendeel alles op nieuw, en nu soliede, opbouwde; - die

dus allerminst zooals Heine zegt ‘der Alles-Zermallmer’ is, maar veeleer ‘der Alles-Wiederbeleber’. Zeker, Kant heeft afdoend aangetoond, dat wat zich als filosofie presenteerde geen wetenschap was; en dat de filosofen, die meenden wetenschappelijk werk te leveren, zich geducht vergisten. Maar als men nu tegelijkertijd afdoend bewijst, dat zuivere wetenschap zonder meer den menschengeest ontadelt, daar het onderzoek van het menschelijk kenvermogen uitwijst dat de menschengeest meer inhoudt en omvat dan in welke eigenlijke wetenschap dan ook tot zijn recht zou kunnen komen, zoodat de wetenschap zich niet moet inbeelden dat zij ooit de maat der menschelijke geestesstrevingen zou vermogen te vullen; dan brengt men de dingen slechts op hun plaats, dan ordent men het ongeordend vermengde, dan bevestigt men de dualiteit onzer geesteswerkzaamheid, en dan is er geen sprake van afbreken en verbrijzelen, maar dan baant men den weg voor rechtzetten en opbouwen. En als Kant tot de metafysici zulke harde verwijten richt, dan is het juist omdat zij die dualiteit onzer bewustheid niet scherp genoeg hadden doorschouwd; en daardoor zelf misschien wel het meest hadden bijgedragen tot de verwarring die zoo noodlottig voor hen dreigde te worden.

Bemerkt men wel dat dit alles leidt tot een bemoeiing die thans tot de meest specifiek wijsgeerige is geworden, - tot het onderzoek namelijk van ons kenvermogen, of van den inhoud en de werkwijze van onzen menschengeest? Het gaat niet aan een geestesproduct ter zijde te werpen, alleen omdat het vreemd aandoet en van andere, wier soliditeit proefondervindelijk vaststaat, sterk afwijkt. Wie bier veroordeelt en afkeurt, die moet een maat hebben waaraan hij kan meten; en een maat in deze is pas waarlijk voorhanden, als zij de soliditeit in het eene geval en het gebrek daaraan in het

andere ook inderdaad b e g r i j p e l i j k doet worden. Welnu, de maatstok is door Kant gemaakt, en ziehier hoe het daarbij in zijn hoofd toeging. Allereerst ontdekte hij dat er in de alosofie voortdurend sprake is van dingen waarvan toch eigenlijk geen mensch ervaring heeft, geen zinnelijk-verstandelijke ervaring wel te verstaan, en ook niet van consequenties uit deze, noch van gevoelens of willingen die met die ervaringen verband houden. De filosofen spreken dus van dingen die men als zintuigelijk-verstandelijk wezen ten eenenmale niet kan weten. Dus zijn die lieden slechts fantasten, meende men. Kant echter zag de oppervlakkigheid van deze conclusie in, en dacht de volgende, lange, in wezen eenvoudige, maar nochtans moeilijk te formuleeren gedachte:

[1] '...dan zou het toch wel eens kunnen zijn, dat het bij al onze kennis anders toegaat dan wij tot nu toe hebben gemeend, en dat ons zien en weten niet maar een product is van bekijken, ondergaan, ondervinden, passen, meten en betasten, maar dat reeds alle waarneming en ervaring zekere geestelijke zaken vooronderstellen, die wij spontaan uit de schatkamer onzer eigen organisatie leveren. Zonder twijfel, de wereld, of de werkelijkheid, of de natuur werkt op ons in; maar onze wetenschap is niet maar een fotografische reproductie van de nauwkeurige en desnoods mikroskopische waarneming van die inwerking, - wij verhouden ons tot deze niet maar zuiver passief, máár - ons bewust reageeren op die inwerking geschiedt op grond van zekere bewustzijns v o r m e n , die het mogelijk maken dat wij op haar met bewustzijn k u n n e n reageeren, e n d i e d u s e r v a r i n g p a s m o g e l i j k m a k e n . M.a.w.: het zinnelijk-ver-

1) De hier volgende tusschen aanhaalteekens geplaatste passage is geen citaat uit Kant's werken, doch een korte interpretatie in den eenvoudigsten vorm.

standelijk mensch-zijn impliceert de geestelijke vormen der aan dit mensch-zijn eigen bewustheid, en slechts die wetenschap kan algemeen geldig zijn (so recht eigentlich: menschelijke gemeenplaats, of ontmoetingsterrein van alle normale menschen zonder onderscheid) welke op een correcte en "natuurlijke" - functioneering van deze geestelijke vormen berust.... Maar als die filosofen nu telkens spreken van dingen die zij als zinnelijk-verstandelijke wezens ten eenenmale niet kunnen weten, dan moeten we, alvorens hen minachtend ter zijde te schuiven, eerst toch eens zien, of de mensch in wezen misschien nog geheel iets anders en nog heel wat meer is dan een bloot zinnelijk-verstandelijk individu. En als dit inderdaad zoo blijkt te zijn, dan impliceert het mensch-zijn als zoodanig of het mensch-zijn in zijn geheelen omvang allicht bewustzijnsvormen (of de voorwaarde voor bewustzijnsvormen), die andere zijn dan onze zinnelijk-verstandelijke, en waarvan de laatsten misschien wel zoo iets als toespitsingen, of zeer bepaalde beperkingen of begrenzingen beteekenen. En dan kunnen we ons zeer goed voorstellen, dat 's menschen eigen wezenlijk méér-zijn hem als zinnelijk-verstandelijk individu in de filosofie tot dupe van zijn meer omvattend geestelijk zelf maakt. Want als de mensch inderdaad meer is dan een bloot zinnelijk-verstandelijk individu, dan zal hij allicht - de een meer, de ander minder - den invloed ondergaan, die zijn eigen nog-iets-meer-en-iets-anders-zijn voortdurend en stilzwijgend op zijn bloot zinnelijk-verstandelijke zelf beperking uitoefent. Hij wordt dan door zijn ruimer zelf als het ware genoopt boven zijn zinnelijk-verstandelijk geknot of toegespitst zelf uit te grijpen; - en dan ligt het voor de hand dat hij zich daarbij tracht te bedienen van de middelen waarover hij nu eenmaal beschikt, d.w.z. van de bewustzijnsvormen die in zijne zintuigelijk-verstandelijke organisatie

geïmpliceerd liggen, welke dan gericht worden òp of aangewend vóór een bewustzijnsgebied waarop zij niet zijn ingesteld, en waarvan zij misschien in zekeren zin juist de ontkenningen zijn. Geschiedt dit inderdaad en valt het te constateeren, dan moeten we dit tenscherpste afkeuren en alle verwarring, die daardoor veroorzaakt wordt, in het licht stellen. Maar tevens moeten we dan laten zien door middel van welke bewustzijns-vormen 's menschen méér dan-een-bloot-zinnelijk-verstandelijk-individu- zijn zich op een correct wijsgeerige, zij het dan ook niet-eigenlijk wetenschappelijke manier openbaart en laat gelden, en welke beteekenis dit voor ons bewustzijn heeft....'

Kant onderzoekt dus welke geesteskrachten en -vormen in alle eigenlijke of zuivere wetenschap werkzaam zijn. Met een inderdaad verbluffende scherpzinnigheid wijst hij alle spontaan in actie gestelde verstandelijke draden, lijnen en vormen aan, die het product van waarlijk wetenschappelijken denkarbeid doen samenhangen, en die aan alle ervaring voorafgaand en ervaring zelve pas mogelijk makend in onze zinnelijk-verstandelijke organisatie als zoodanig geïmpliceerd liggen. En als dan mét de grenzen van deze geesteswerkzaamheid tevens die aller mogelijke empirische kennis scherp zijn getrokken, dan komt Kant tot de conclusie, dat in die werkzaamheid niet de menschengeest in zijn geheele volheid zich uit; en dat al het tot dan toe onderzochte niet meer omvat dan een zeer bepaalde functie, welke, al is zij van nog zoo groot belang, ons toch den menschengeest in een zekere verminking te zien geeft, vooral als men meent dat hij zich in die functie uitput, of althans behoorde uit te putten. 'Plato bemerkte sehr wohl,' zegt hij, 'dass unsere Erkenntnisskraft ein weft höheres Bedürfniss. fühle, als bloss Erscheinungen nach synthetischer Einheit zu buchstabiren, urn sie als Erfahrung

lesen zu können, und dass unsere Vernunft natürlicherweise sich zu Erkenntnissen aufschwinge, die viel weiter gehen, als dass irgend ein Gegenstand, den Erfahrung geben kann, jemals mit ihnen congruiren könne, die aber nichtsdestoweniger ihre Realität haben und keineswegs blosse Hirngespinste seien[1].

Ziedaar. Er is dus geen sprake van dat, behoudens de zuivere en correcte ervaringskennis de menschengeest nog zekere speeltuinen opeischt, omdat hij, na uitscheiding van wat soliede in hem is, nog ambitie en ruimte voor intellectueel spel overhoudt; maar zijn zuiver wetenschappelijke functie impliceert een toespitsing van zijn zelf op de zinnelijkheid, een zelfbeperking, en wat er na uitscheiding of afzondering van alle op grond van deze te bereiken soliditeit overblijft, zal blijken desnoods nòg solieder te zijn, daar de resultaten onzer zuivere ervaringskennis zinledig en idealiter waardeloos zijn, zoolang niet een weer volledige bewustzijnsfunctie ingrijpt, om die resultaten onder het inhoud- en eenheidscheppend gezichtspunt eener 'idee' te brengen, d.w.z. onder het gezichtspunt van een bewustzijnsvorm, die met de zinnelijkheid geen, of althansg een *direct* verband houdt[2], - die dus niet door toespitsing op de zinnelijkheid den geest kategoriaal vereindigt, en waarin bijgevolg de menschengeest in zijn volledigheid zich vermag te openbaren. Wat hiermee bedoeld wordt zal aanstonds duidelijker worden, maar bemerkt men wel de omkeering van den gang dien wij zooeven beschreven? Dáár stond de oude Griek met zijn eenheidsbewustzijn als het ware aan het begin. Reeds in en met Aristoteles valt die eenheid uit

1) Kritik der reinen Vernunft pag. 370/71.
2) Geen direct verband, omdat zij inhoud en eenheid brengt in de resultaten van het zuiver wetenschappelijk onderzoek, waarin met de zinnelijkheid verband gehouden werd.

elkaar, en de alles omvattende en alles harmonisch beheerschende menschengeest lost zich op in tal van groepen van geestelijke reacties. Maar eindelijk ziet men de zinledigheid daarvan in. Wel is waar troost men elkaar met ‘het nut’ dat aldus wordt gesticht, maar ach, in onze eerlijkste oogenblikken geven wij allen toe dat door al dat gedoe het leven om geen haar beter of aangenamer is geworden. Tal van vakgeleerden staan nu naast elkaar; een elk van hen is kundig op zijn terrein, en nochtans vormen zij tezamen geen geheel. Een onherleidbare veelheid van uitkomsten en een onderling vreemd en los naast elkaar staan maakt dat alles tot een geestelijken chaos, en de onderlinge verwarring der wetende menschen is grooter dan èrgens in het dierenrijk of bij onbeschaafde volken, alwaar instinct en natuur-intuïtie beter leiden en binden.

De waarde en de realiteit, of laat ons zeggen: de wezenlijkheid van de door geen zinnelijkheid verminkte p o s i t i e v e pool van den menschengeest openbaart zich pas waarlijk op het punt, waar men haar ter eere en ten bate van de werkzaamheid der negatieve afhakt en wegwerpt. Als het met de filosofie zoo'n beetje sukkelen was gebleven, - als na den eenen wijsgeer niet alleen maar steeds de andere was gekòmen, m a a r o o k g e l o o f e n v e r t r o u w e n h a d g e v o n d e n , - m . a . w . : als men het niet op een gegeven moment in de geschiedenis beu was geworden en alle filosofie als zoodanig als geestelijke afdwaling was gaan zien, dan zou het allicht nooit tot het Kantsche keerpunt zijn gekomen. Schopenhauer zegt, dat leed en ellende eigenlijk het positieve in het leven zijn, omdat die zich voortdurend voel- en bemerkbaar maken; terwijl geluk en genot veeleer iets negatiefs zijn, omdat wij dezen niet zoozeer an und für sich waardeeren, als wel in hun tegenstelling met het leed en de ellende, en hen ook in hun tegen-

stelling daarmee pas goed waarnemen. Hierin ligt zeer zeker iets waars en men kan het op ons onderwerp toepassen. Want het eenheidsbewustzijn, h e t l e v e n d b e s e f v a n d e e e n h e i d d e s l e v e n s, wordt pas waarlijk dàn in zijn waarde en zijn onmisbaarheid geapprecieerd, als het ons voor goed ontnomen en uit ons leven gebannen lijkt; - als dus alles definitief in verdeeldheid en uiteengevallenheid schijnt opgelost. Pas op het punt zijner meest volstrekte zelfontkenning s t e l t zich de geest. Pas waar hij verloren schijnt, blijkt hij de onmisbare. Pas als alles zin en regelloos dooreendwarrelt, gaat men naar het middelpunt zoeken. Pas als de veelheid en de verdeeldheid brutaal worden, openbaart zich de afwezige eenheid als het eenig waardevolle. Tegenover het Monisme staat eigenlijk niet zooiets als dualisme, maar veeleer het geestelijk atomisme of nihilisme; en een levend (d.i.: een niet slechts abstract gevat) Monisme, d.i. de geesteseenheid van elk wezen voor zich en van allen te zamen, constitueert zich pas waarlijk nadat eerst alles - in den enkeling zoowel als in de gemeenschap - in geestelijk atomisme doodliep en - men dit doodloopen afwees.

(Slot volgt)

De vertraagde film
door Herman Teirlinck
Een gedanst, gezongen en gesproken drama in 3 bedrijven

E e r s t e b e d r i j f : Voorspel in gewoon tempo
T w e e d e b e d r i j f : De vertraagde film
D e r d e b e d r i j f : Naspel in gewoon tempo
De handeling gebeurt op een Driekoningen-avond

Personen

DE MAN
DE VROUW
DE LANTERENMAN
DE EERSTE POLITIEAGENT
DE TWEEDE POLITIEAGENT
HET WILOKSWIJF
DE VAARTKAPOEN
DE BLONDE
MELCHIOR }De drie Koningen
GASPAR }De drie Koningen
BALTHAZAR }De drie Koningen
ZOT LOWIETJE
IEMAND

DE DOOD
HET GEHEUGEN
DE DWERG
DE VERGETELHEID
DE ENGEL
DE PEST }De vier Draken
DE OORLOG }De vier Draken
DE HONGER }De vier Draken
DE ZONDE }De vier Draken
DE JONGELING
DE JUFFROUW
DE KINDEREN
DE JONGE DAMES EN HEEREN

HET KOOR

Eerste bedrijf

Scène I

Het tooneel is geheel donker. Men onderscheidt nauwelijks den witbesneeuwden brugweg, de witte borstleuning, het witte dak van het kapelletje waar het vaartredtoestel hangt, en den witten kop van de doode lanteren.
In een nabije dancing ronkt en stampt een geweldig orgel.
Aan den overkant van het water jammeren Gaspar, Melchior en Balthazar hun driekoningen-lied.
Ertusschen in klopt het gerinkel van een tram of krijscht de klakson van een auto.
Over het gansche bedrijf, lichamelijk-hoekig, vlugnerveus en karikaturaal spel, sterk van verve en contrasten.)

G a s p a r , M e l c h i o r , B a l t h a z a r .

(ver)

Ach! sterre, gij moet er zoo stille niet staan,
Gij moet er vandaag naar Bethleem gaan, -
Naar Bethleem, de schoone stad,
Waar dat er Maria met heur kindeken zat...

D e L a n t e r e n m a n .

(een heel oud ventje, goedig maar saai; hij heeft zoo lange ontelbare nachten de stad rondgezworven met zijn eigen-in-eenigheid, dat hij op den duur zichzelf is gaan verdragen als een noodzaketijken vriend, waarmede men het telkens weer beproeft geduldig te redeneeren.)

Zoo'n Koningen van blikwerk en klaterpapier! En die kartonnen sterre!... Als ik nu de bruglanteren niet laat branden en de vaart niet verlicht, weet ik wel dat ze alle drie in volle heiligheid het water binnenloopen.

(Hij steekt met zijn langen wiekstok den lanteren

aan. Er komt een groen licht rondom hangen. De verte gaapt zwart, over het water.)

Zie, dat is mijn eerste. Ik heb er honderd zeven en twintig te onderhouden. Dees is mijn eerste om aan te steken en mijn laatste om uit te doen. Als ik haar vurig oogsken aan 't pinken zet, zegt ze: Koeragie! - en als ik het met mijn doover sluit, zegt ze: Wel te ruste! Ik zeg niets. Ik weet dat ik in mijne handen omvat de twee uitersten van een lanteren: de duisternis en het licht. Zoo slacht ik Onze-Lieve-Heere.

(Hij maakt een kruisje. Een vlucht sneeuwballen schieten aan zijn kop voorbij. Een dikke pletst heerlijk op zijn aangezicht open)

Pardon!

De Kinderen.

(in een schaterlach weg)

Jantje komt, Jantje komt,
Jantje de lanterenman,
Vroeg en laat, op de straat,
Om te zien hoe alles gaat.

De Lanterenman.

't Is beter te danken dan te vloeken.

De Drie Koningen.

(stokoude mannekens, naar het model van de volksprenten, behangen met hemden en gordijnen en bekroond met papier. Gaspar draagt de draaiende ster, Balthazar, in langen vlasbaard, den gouden wereldbol, en zwarte Melchior het vat met wierook.)

Gaspar.

God zegene en beware u.

De Lanterenman.

Ik danku. Goeden avond, 'k Zal maar 'nen keer niezen.

(Hij niest.)

Melchior.

De Heere zij met u.

De Lanterenman.

Ja. Van sgelijken.

Balthazar.

Zullen we de ster eens laten draaien?

De Lanterenman.

Ge komt te laat. Ik heb er daar net tienduizend in éénen slag gezien.

G a s p a r.

Dan gaan we voort, langs den Vlaam-

schen steenweg. Het is daar ergens bal, naar ik hoor.

De Lanterenman.
Doet dat niet. Het is juist de gevaarlijke richting. Luistert:...

(men hoort heel verre de kinderen lachen.)

Ze hebben mij gesteenigd met sneeuw, ze hebben mij beschimpt met liedjes, - ze hebben het altijd gedaan, te spotten met hem die het licht aanbrengt.

Melchior.
Wij dragen het levende licht van God.

De Lanterenman.
Zeg dat nog 'nen keer? Maar, sukkel van een koning, ge moet nog heel schoon in den glans van mijn lanteren komen staan, wilt ge uw eigen ster in dezen nacht herkennen.

Balthazar.
Het is een nacht als eene hel. Het zal nog sneeuwen.

(Men hoort de kinderbende zingend naderen.)

De Lanterenman.
Hola! daar zijn de wilde beesten alweer. Me dunkt, zij hebben een ander slachtoffer gevonden. Komt mee langs dezen kant.

Melchior.
Gij trekt al dieper de duisternis binnen.

De Lanterenman.
Gelooft me, dat is, ook voor uwe majesteiten, het best. Maar 'k zal? onderwege met honderd zes en twintig kaarsen vereeren.

Balthazar.
Gaspar, doe toch eerst de sterre voor 't lieve gezelschap 'nen keer draaien, jongen.

(Gaspar doet de ster draaien. Ze zingen gedrieën.)

De Lanterenman.

(al ver over de brug)

He! Komt ge? Volgt maar mijnen lichtstok.

(Allen af)

.

Scène II

Het Wilokswijf.

(de goedheid zelve, de echte goedheid, een beetje oud geworden gelijk rijpe wijn. Ze rijdt met haar stootkarretje over de sneeuw en stelt zich naast het brugtrapje, bij de borstleuning. Haar slakkenketel dampt rijkelijk op.)

Wiloksen!

Warme vette wiloksen!... Oei, oei-oei - 't zal hier dezen nacht maar slapjes gaan.

Zot Lowietje.

(een opgeschoten jongen als een staak in wijde kleeten, een klein scheef kopje tusschen uitzeilende lepelooten, een oude bolhoed tot over den kraag; zijn jas is met een overdaad van medaaljen en penningen bestoken; hij stapt in militaire houding aan en zwaait een houten sabel; de Kinderen volgen hem, als soldaten, in de rei, - ze hebben blijkbaar veel plezier.)

Halt! Allemaal koes! Attention!

Het Wilokswijf.

Zot Lowietje, ga naar huis, jongen, 't Is al zoo laat.

Zot Lowietje.

(met een fluitjesstem)

Violetta, je t'adorais,
Pour toi j'aurais donné ma vie,
Mais loin de toi, je m'en vais
Dans ma patri-i-ie.

(tweemaal; hij heeft het lied veel te hoog aangeheven. De Kinderen schreeuwen mee de tweede maal.)

Zot Lowietje.

Aux Armes! Boë-boë, Boë-boë, Boë-boë...

(op de voois van den dancing-orgel, die niet ophoudt te ronken en te stampen, zet hij met diepe buikstem de bastonen aan. Hij draait ondertusschen met wijden armzwaai aan een denkbeeldigen molen! De Kinderen dansen in slange rond hem.)

Het Wilokswijf.

Zot Lowietje, ge zult een valling opdoen, 't is hier een gevaarlijke windhoek. Kom, ik zal u een paar schoone wiloksen geven.

De Kinderen.

(op de voois)

Boë-boë, Boë-boë, Boë-boë....

Zot Lowietje.

(in een droom)

Hebt ge geen oesters? Oesters met eiersaus? Of met tomaten?

Ge pakt mij toch zeker niet voor 'nen korporaal?

Het Wilokswijf.

Wat zou ik? Ik weet immers, dat ge allange minister gepasseerd zijt. Ga nu slapen in uw pluimbed, ge weet wel?... en waar al die lieve gouden belletjes aan hangen.

Zot Lowietje.

(zoete glimlach)

Al die gouden belletjes?... Ha! ja.

De Kinderen.

Boë-boë, Boë-boë, Boë-boë...

(Een paar uit de bende beginnen met sneeuwballen te gooien.)

De eerste Politieagent.

(een fleurige dikzak met een papneus en biggetjesoogen; men zou waarlijk aan hem den redeneerenden twijfelaar en zedeprekenden haarkliever niet herkennen, die hij waarlijk is, - maar waarom zouden zulke twijfelaars en haarklievers altijd dominee's of ambtenaars van den burgerlijken stand moeten zijn?)

Nom de tonnerre!

(De Kinderen af in een zwerm.)

Zot Lowietje.

(gelijk een meisje)

Mon Dieu, mijnheer Firmin!...

De eerste Politieagent.

(in militaire houding)

Salutatwa!

(Zot Lowietje stapt statig aan. Over de brug ontmoet hij den tweeden Politieagent, die zich insgelijks in positie zet en groet. Zot Lowietje aldus af. - Er schuift eene donkere vrouw langs de borstleuning.)

Het Wilokswijf.

Is dat nu niet jammer? Een lieve jongen, goed als koekedeeg. En dan, die losse vijs. Die twee, drie losse vijzen, zal ik maar zeggen.

De eerste Politieagent.

(steekt zijn pijp aan)

Er is geen vaste vijs aan hem.

Het Wilokswijf.

Ze hebben mij verteld, dat zijn moeder, - Cordule uit het Moriaantje, ge weet wel,

die lange zwarte, die nog met den apotheker van de Zespenningenstraat gevreeën heeft...

De eerste Politieagent.

(met argwaan)

Van de Zespenningenstraat?...

Het Wilokswijf.

Wel ja, rechts als ge van het Pleintje uitkomt, even voorbij den Bloemenhof, het tweede of derde huis, een schoon commerciehuis, mijnheer Firmin, en een flinke kerel ook, de apotheker, hij is nu kaal geworden en de mot zit in zijnen baard en ge zoudt het hem misschien niet aangeven, gij die hem in zijnen schoonen fleur niet hebt gekend, dat hij zoovele lieven aan zijn garen had hangen? Ja. We zagen hem allemaal geerne. Men noemde hem de Suikerbeet.

De tweede Politieagent.

(een man als een mes, een krijtwit gezicht, geen neus, geen mond of alles neus en alles mond, - twee vertikale zwarte streepjes waar men ergens oogen raadt)

Ik heb er al meer van gehoord. Er loopen niet weinig Suikerbeetjes onder de kinderen van de vaartwijk. Wat zegt gij, Katrien?

Het Wilokswijf.

Zal ik iets zeggen, Polydoor? Maar mijn dochter, helaas, die is van de Suikerbeet niet. Wel Zot Lowietje, zooals ge weet.

De eerste Politieagent.

(wetenschappelijk)

Zooals ge weet? Dat zegt ge zoo.

Het Wilokswijf.

Omdat een ieder 't weet. 't Is een groot schandaal genoeg geweest. Cordule is onder hare dracht zoo flauw geworden dat ze er vizioenen van kreeg. Ja. De apotheker heeft haar natuurlijk laten zitten. Zooals al de andere. Maar Cordule had hem in haar lijf zitten. En ze kreeg vizioenen. En nu zult ge lachen, maar daar is niet mee te lachen, ik verzeker u. In haar grootste vizioenen zag ze de Suikerbeet als Napoleon verschijnen. Ze viel

aan zijn voeten en was gereed om te sterven - want ik moet u ook zeggen, dat ze zoo dwaas verliefd was, dat ze van niets anders meer spreken wilde als van te sterven. Ja. Maar Napoleon nam haar op en trok met haar naar Sint-Helena, waar ze een allerliefst zoontje kregen. En zoo is Cordule uit het kinderbed gekomen, met Zot Lowietje in haren arm.

De eerste Politieagent.

We kunnen aannemen, dat de apotheker een ploert is, maar Cordule...

De tweede Politieagent.

Waarom is de apotheker een ploert? De apotheker heeft zijn droom door het leven gedragen. Cordule heeft haar droom door het leven gedragen. Hunne droomen hebben zich een oogenblik bij elkaar aangepast. Zulk oogenblik is zwaar genoeg aan vreugd om een geheel menschenbestaan met rijken troost te vullen. Wat nu meer? Maar het zotte kind. Is hij hieraan schuldig?

De eerste Politieagent.

(bedenkelijk)

Misschien.

De tweede Politieagent.

Gij zegt: misschien. Ik zeg dan liever: heel zeker. Maar zoo draagt Cordule mede de schuld. Heeft zij niet ook al de rest medegedaan? Maar twee menschen kunnen malkander op hetzelfde moment aanvangen lief te hebben, zonder dat het nu vanzelfsprekend wordt, dat ze op een ander zelfde moment zullen ophouden. En waarom is degene die het eerste ophoudt, schuldig aan het leed dat hij den andere daardoor aandoet?

De eerste Politieagent.

Er was een kind op handen. Zijn plicht was te trouwen met de vrouw die dat kind droeg.

De tweede Politieagent.

Het huwelijk zou toch niets aan het fatale feit veranderd hebben: de apotheker hield van Cordule niet meer, en Cordule, laat ze nu getrouwd zijn of ongetrouwd, zou zich in elk geval met hare vizioenen moeten behelpen. Lowietje,

in den schoot van zijne moeder, kon niet anders dan zot worden. Het was bestemd.

Het Wilokswijf.
Goede vette wiloksen, madammeke? Dat zal u verwarmen. Kom.

(Ook de politieagenten bemerken nu de Vrouw, die heel de scène door van achteraan geluisterd heeft en toegekeken. Zij is donker in wijden mantel. Haar bleek gelaat alleen glanst uit. Het is duidelijk dat zij onder de nieuwsgierige blikken zeer verlegen is geworden. Zij spant nauwer haren mantel om.)

De Vrouw.
Ik dank u.

(Angstig deinst zij langs de borstleuning heen. De Vrouw af.)

Het Wilokswijf.
Hebt ge hare oogen gezien?

De eerste Politieagent.
(*gewichtig en precies*) Er zijn menschen die heel gewoon vreemd kijken. Mijn schoonmama kijkt altijd stuur, en niet alleen op mij. Ook als zij heel vriendelijk wil doen, en dat doet ze meer, want zij is geen onaardig mensch. Zij heeft groene bollen in haren kop, alsof ze uit vergrootglazen staarde. Zij kan het niet helpen.

De tweede Politieagent.
Ik heb een ouden oom, van mijn moeders kant. Die is blind. Maar zijne oogen staan gedurig wijd open en ge zoudt zweren dat er aanhoudend manestralen uitvloeien. Als hij u uit de duisternis aanziet, meent ge fosfoor te rieken - ge weet, die stinkende fosfoorstekjes? Mijne kinderen worden er telkens akelig van.

Het Wilokswijf.
Maar deze vrouw was droef - een droefheid van heel ver...

De eerste Politieagent.

(weet er alles van)

Men kan nooit weten. Ze was misschien geverfd. Droef is naar de mode.

De tweede Politieagent.
Wil ik u eens wat vertellen? Voor vrouwen kan men zich niet genoeg hoeden, zelfs wanneer ze er heel goedig uitzien, gelijk

Katrien. Het begin van de vrouw is uitstekend, maar het einde! Dat is de schuld van Onze-Lieve-Heer.

Het Wilokswijf.

Ja, die heeft al de deugden in den man gestoken. Gebreken alleen bleven er over voor ons. Toe, vertel maar.

De tweede Politieagent.

Onze-Lieve-Heer, toen hij de vrouw aan het scheppen ging, was bezield met de beste inzichten. Eigenlijk had Hij moeten erkennen, dat Adam op verre na het meesterstuk niet was, dat hij zich had voorgesteld. Hij wilde bij de tweede proef Zijn werk in ruime maat verbeteren. En geestdriftig zette Hij zich vóór de boetseerplank. En Hij beeldde en beeldde. De doode klei steeg rijk aan vormen op. Toen beging Onze-Lieve-Heer een grove dwaasheid.

De eerste Politieagent.

(oolijk)

Hij vergat de rib van Adam te bezigen?

De tweede Politieagent.

Neen, maar Hij besloot bij zichzelf, dat Hij Eva's hoofd vóór al de rest voltooien zou. En Hij deed dus naar zijn goddelijken wil. In zijn handen groeide het hoofd van Eva tot een absolute volmaaktheid. Hij legde het diepe kristal der blauwe wateren in hare oogen. Hij tooverde den blos van den morgenstond op hare wangen. Hij brak een geurige granaat fijn rood om hare lippen. Hij wekte een maagdelijken glans van leeljen langs hare slapen. En met zijne tien vingeren vlocht hij tien levende zonnestralen in heur satijnen haar.

Het Wilokswijf.

Oei-oei-oei! mijnheer Firmin, in welken bijbel hebt ge dat gevonden?

De tweede Politieagent.

Het staat geschreven. Onze-Lieve-Heer begon nu aan den romp te werken. Met volle handen kneedde hij de malsche kleiaarde. Hij rondde de schouders. Hij rondde de borsten. Hij rondde de heupen. Hij rondde den schoonen buik.

De eerste Politieagent.

(bedeesd)

Ja maar, ja maar...

De tweede Politieagent.
Bezweet en voldaan zag hij even op. Eva staarde hem aan met een glimlach en knipoogde.

Het Wilokswijf.
Hewel, merci!

De tweede Politieagent.
Ze knipoogde. Onze-Lieve-Heer boog het hoofd en bloosde in zijnen baard. Maar weer ging hij aan den arbeid. Hij ontsloot uit de lompe modder het rijke armenpaar. Hij keek naar Eva; ze knipoogde leuk.

Het Wilokswijf.

(rap)

Ge liegt.

De tweede Politieagent.
Ge ziet wel, dat het waar is, Katrien: gij herinnert het u nog. Onze-Lieve-Heer bukte zich dieper neer en wrocht nu aan de beenen, aan de braaien, aan de voeten en de teenen. Vol schaamte blikte Hij op naar heur. Monkelend knipoogde Eva weer. Toen begonnen de handen van den Schepper te beven. Verontwaardigd wilde Hij nu heel gauw een einde maken aan zijn werk. En Hij lapte het maar af.

Het Wilokswijf.
't Is een schande.

De tweede Politieagent.
Dat zeg ik ook. Maar met zulke half-afgeflanste Eva's moeten wij ons nu in alle eeuwigheid behelpen. De duivel zat er oppermachtig in, eer Onze-Lieve-Heer er aan dacht hem er uit te blazen. Beklaag de mannen.

(Het slaat zes uur. Men hoort sirenen van fabrieken.)

De eerste Politieagent.
Kontrool-tijd, Polydoor!

De tweede Politieagent.
Jawel, Firmin.

(Op het gestamp van het verre orgel vangen beiden een dribbeldans aan, en fluiten mee met de voois. Het Wilokswijf roert in haren dampenden ketel.)

Het Wilokswijf.

Hoe krom wij ook uit uwe schoone rib zijn geboren, wij dragen beter het zware

leven dan gij. Een vrouw die moeder wordt heeft haren tol betaald. Wat praat gij over onze knipoogjes? Wat halen wij ermede thuis? Ons droeve leed.

(Zij bedient een heel oud bevend vrouwtje.)

Als 't u belieft, mamaatje,

(roept)

Wiloksen, vette fijne wiloksen!

(tot de politieagenten)

En als ge 'ne keer goed wilt rondkijken en ziet hoe heel de wereld maar draait om uwen grooten smeerbuik te vullen, zoowel van eten en drinken als van zien en hooren, en rieken en tasten, - dan zult ge gewaar worden, dat onze knipoogjes beven gelijk de angstige handen van den bedelaar, die naar de aalmoes van uwe kruimels snakt, gij pronkappels, gij sloekers, gij zatgemeste egoïsten!... Hebt ge dat oude moederken daar gezien? Ze was viermaal getrouwd. Ze heeft veertien kinderen groot gebracht. Ze leeft nog, en helaas! ze leeft gaarne. God slaapt van tijd tot tijd. Maar gij, mans van de tafel en 't bedde, ge moest u schamen.

Warme dikke wiloksen! Wiloksen! Wiloksen!

(De Politieagenten steeds dribbeldansend af.)

Scène III

Het Wilokswijf.

(ze kijkt over de borstleuning. Men hoort een gerij met klokjes voorbijklinken. Heel ver zingen de kinderen: 'Loop, loop, loop, de gardevil es do'. Rijzend geloei van wind)

Het water blinkt zwart, 't Is net siroop. Oei-oei-oei, 't wordt weer een treurige avond.

De Vaartkapoen.

(rap op met De Blonde, die hij woest aansleurt en meteen voor zich uit op den grond neerplakt. Hij is het donkere type van den nachtelijken spadrillenlooper. Zij, het schoone marollenmeisje, met schitterende straskammen en fijne hooge hakken.)

Gij duivelsche smots!

Het Wilokswijf.

Wel, heb ik van mijn leven!

Daar haalt de voyou zijn brutaliteiten uit onder mijn eigen oogen. Marie, sta op.

De Blonde.
Laat hem doen, mama.

Het Wilokswijf.
Reken daar op. Watte? Ik zal het moeten afzien, dat die bleeke rekel mijn dochter afranselt? En op straat dan nog? Dat hij er weer aan kome. Ik plant mijn tien nagels in zijn groen schavotgezicht. Sta op, zeg ik u.

(De Blonde schikt hem haar en kruipt overeind.)

De Vaartkapoen.
Ik heb haar verwittigd. En die fliefluiters moeten van haar lijf afblijven.

Het Wilokswijf.
Haar lijf, dat is van u zeker?

De Blonde.
Ja, mama.

Het Wilokswijf.
Maar vraag dan toch, dat hij u doodstampe, flauwe zeemeltrut.

De Vaartkapoen.
Ik weet er een, waar ze niet van af te stampen is.

De Blonde.

(hevig)

Ge liegt!

De Vaartkapoen.

(vlugge bedreiging)

Zwijg! Maar ik zal dat zaakje met hem zelf regelen.

(Hij steekt een sigaret aan.)

De Blonde.

(week)

Jean, ge zijt onrechtvaardig. Waarom wilt ge altijd blind zijn, Jean?

(Ze weent bijna.)

Het Wilokswijf.

C'est ça. Vraag vergiffenis. Maar in die pap heb ik ook nog iets te brokken, heb ik nog iets te brokken. Alla-vooruit, gij, mee naar huis!

(Ze spant zich in haar karretje. De Vaartkapoen, tegen de borstleuning, rookt en fluit op den zang van den dancing-orgel. De Blonde aarzelt.)

Het Wilokswijf.

Zijt ge 't van zin? Of moet ik het u met oorvijgen wijs maken? Stoot aan de kar, Maria.

(De Blonde gaat stooten. De Vaartkapoen schuift haar, wiegelend op den dansmaat, voorbij. Plots vliegt ze hem om den nek.)

De Blonde.

Jean, Jeanske, laat me meegaan,

(Hij rukt zich los, vat haar even gauw om de leen en drukt haar wild tegen zich aan. Ze lacht zenuwachtig.)

De Vaartkapoen.

(door zijn tanden)

Teef, ik zal u vaneen bijten.

De Blonde.

(wellustig)

Ja, ja!

Het Wilokswijf.

Potvermille!

(Ze bedenkt zich en wordt stil.)

Allemaal van 't zelfde ras. Ze kussen geen mond of hij moet gebieden, ze streelen geen hand of hij moet slaan, ze hebben geen deugd of het moet zeer doen. Wie begrijpt dat?... En ben ik ook zoo geweest?

(Ze trekt gedwee haar karretje.)

Wiloksen, wiloksen, wiloksen!

(Af. De Vaartkapoen en De Blonde balanceeren langzaam op de muziek en glijden rythmisch heen.)

Scène IV

(Poos, De gewone stadsgeruchten. De orgel aldoor, gedempt. Verder gaat bevend nauw hoorbaar het Driekoningenlied op: 'Och sterre, och sterre, gij moet er zoo stille niet staan'... Gewaai bij lichte vlagen.)

De Vrouw.

(ze trekt langzaam onder den lanteren, blikt lang in het water, huivert en spant haren mantel)

Koud - koud. Mijn God, zal ik durven? Jongen, jongen, waar blijft ge toch?

(Ineens staat Iemand voor haar, zwierig in zwart soiree-kleedij, de zijden hoed even scheef op het grijze dandyhoofd. De gouden appel van zijn rotting blinkt. Hij draagt een zwart masker.)

De Vrouw.

(ze slaakt een wilden gil en wankt achterwaarts tot tegen de borstleuning)

Wat wilt ge?

Iemand.

Pardon. Hadt ge mij niet geroepen?

De Vrouw.

(de adem uit)

Ik ben bang voor u.

Iemand.

Omdat ge mijn aangezicht niet ziet? Wil ik dat masker maar afnemen?

De Vrouw.

(in doodelijken angst)

Neen, neen, neen!

Iemand.

Ik ben niet ongevraagd gekomen. Ik kom anders altijd ongevraagd. Ik ga. Neem me niet kwalijk.

(Hij groet hoofsch, hoed in hand. Hij heeft een akeligen kalen kop, groengeel en glanzend. Hij buigt, lacht schor en diep. Af.)

De Vrouw.

(ineenzakkend)

Jongen, lieve jongen, hebt ge mij verlaten? Ik sterf.

De Man.

(vijf en twintig jaar, iets ouder dan de Vrouw. Een open gelaat met zachte knevels en baardje, niet zeer bleek, maar moe van dweepen, Hij draagt een vilten hoed en bruinen overjas, elegant, niet modieus. Hij loopt naar de Vrouw toe en neemt haar in zijne armen.)

Lieve, wat overkomt u? Sprak? daar iemand aan? Uw voorhoofd is wit en koud.

De Vrouw.

(gelukkig)

Ik dank u. Ge zijt zoo goed. Ge kust me niet?

De Man.

(hij kust haar lang.)

Gij vielt haast om. Ik zag een donkere schaduw nevens u.

De Vrouw.

Ja. Ik geloof, er ging iemand voorbij. Ik weet het niet. Ik ben zoo angstig. En ge komt zoo laat. Bestaat wel alles wat ik zie? Zijt gij daar wel, mijn lieveling, en sluit gij mij in uwe armen?

De Man.

Ik heb u lief.

De Vrouw.

En vraagt ge niet naar ons kindje?

(Zij ontsluit haren mantel en toont het kindje. De Man kust het)

. Mijn goede man, gij hebt ons beiden lief.

De Man.
Het slaapt.

De Vrouw.
Ja. Ik hoor altijd muziek.

De Man.
Er is een dancing aan den overkant.

De Vrouw.
De menschen hebben het goed. Ze hebben licht en geluiden. Zij gaan vol vertrouwen naar

een zeer groote leegheid. Wij hebben dat ook gedaan. Mijn zoete lief, wat ziet gij in mijne oogen?

De Man.

Licht en geluiden zijn in uwe oogen. O Hart van mijn hart, nog nooit heb ik u zoo innig liefgehad.

De Vrouw.

Dat geloof ik. Ge zijt edel en groot. Nu ben ik niet meer bang.

De Man.

Ik ben niet groot. Van avond weet ik wat ik ben. Ik heb overdag mijne zaken geregeld. Ik heb alles overzien wat de wereld aan mij heeft gehad. Het was niet veel. Het lag alles in enkele papieren op mijne schrijftafel. En wat lag er? Ik vrees, dat het wel licht zal bevonden worden. Wanneer het uur van de afreis daar is en men zijn koffers moet bereiden, schrikt men bij de nietigheid van wat men er zoo al in pakken kan.

De Vrouw.

Alles wat ik gedaan heb, is belangrijk geweest.

De Man.

Maar vrouwen hebben zich niet door de samenleving heen te schouderen als mannen. Zij verspillen zich niet in den strijd. Zij hebben eene zending waarin zij opgaan, geheel en al. Wat wij kunnen bezitten moeten wij met zeer veel moed veroveren. Ik ben niet moedig geweest. En mijn koffers zijn ledig.

De Vrouw.

Ik heb een vader en een moeder gehad. Ik heb een man en een kind gehad. Och God! wat ben ik rijk.

(Zij kust hem)

De Man.

Ik heb een vader en een moeder gehad. Ik heb een vrouw en een kind gehad. Wat gij rijkdom noemt, is mijne armoede. Ik heb 't geluk niet kunnen winnen. Ik had geen moed.

De Vrouw.

(streelend)

Mijn zoete lief, is het te laat en kan ik u niet helpen moedig zijn?

De Man.

(benauwd)

Het is te laat. Ge weet het goed. Ik heb naar alle kanten uitgekeken. Er is geen weg voor mij.

De Vrouw.
Hebt gij aan uwe moeder geschreven?

De Man.

(aarzelend)

Ja. Zij antwoordde niet.

De Vrouw.
Een moeder antwoordt toch. Heeft zij den brief ontvangen?

De Man.

(wrevelig)

Waar moet dat heen? Ik zei toch dat ik schreef?

De Vrouw.

(dicht bij hem aan)

Heb ik mijn lieven man gestoord? Wie van ons beiden weet het best wat eene moeder is?

(Zij kust het kindje.)

De Man.
Vergeef mij.

De Vrouw.
Ik zal bij uwe moeder gaan.

De Man.

(verschrikt)

Neen.

De Vrouw.
Wij zullen samen gaan. Wij zullen samen aanbellen en samen zullen wij den zetel naderen, waar zij zit te denken aan haren zoon. Ik zal u houden bij de hand en tusschen ons zal ons kindje te voorschijn komen. Zij is niet langer de moeder van mijn jongen, als zij onze tranen niet aanvaardt.

De Man.

(bevend)

Dat kan niet. Dat mag niet.

De Vrouw.

(zacht)

Alles mag. En alles kan. Er is geen kwaad in ons.

De Man.

(opgeschroefd)

Onder al de strijders van het leven zijn er twee die op voorhand verloren zijn: de arme die tegen het geld, en de geschandvlekte die tegen 't vooroordeel opstaan zal.

De Vrouw.
Er is geen schande aan ons.

De Man.
Wij hebben de wetten geschonden. Gij voelt dat niet. Gij weet niet wat men Eer noemt. Gij zoogt uw kind.

(De vrouw weent zachtjes.)

Ik krenk u niet, melieve. Gij staat in de heiligheid van uwe moederschap. Maar ik heb de Eer van de wereld geschonden. Noch uwe liefde, noch moeders genade zullen mij redden uit dezen pas. Ik kan niet meer trouwen met u. Ik ben te laf geweest. Wat rest er nu te doen? Gij waart het gisteren eens met me.

De Vrouw.

(met een kreet)

Zoete man, gij moogt mij niet verlaten.

De Man.
Ik kan u niet verlaten.

(heel stil)

En vereenigen mag ons alleen de Dood.

(Zij blijven lang omarmd. Zot Lowietje sluipt voorbij, kijkt nieuwsgierig om en verdwijnt.)

De Vrouw.
O God. Hoe is dat gekomen? Ik ben de oorzaak van uw ongeluk.

De Man.
Laat mij dragen wat ik mij aangetrokken heb. Mijn hart bloedt, bij de misdaad, dien ik waagde. Maar gij, mijn pover lam, wat wilt gij? verwijten? Verongelijk het reinste en schoonste niet wat ik op aarde bezeten heb.

De Vrouw.
Gij hebt geen schuld. Gij zijt te goed geweest.

De Man.
Ik was te zwak voor mijn drift en te gulzig om mijn lust te koelen. Wat heeft de duivel mij al niet op de tong gelegd? Heb ik? niet van bloemen gesproken en van sterren? Heb ik? niet doen opkijken naar den hemel en ginder hoog 't geluk van onze toekomst getooverd gelijk een fijngeweven maneschijn? Heb ik daar niet een wijden krans van rozen gevlochten? alsof voortaan uw leven door een dans van engelen zou gaan begeleid?

De Vrouw.

(zalig)

Vertel. Vertel.

De Man.
En heb ik uwe vingeren niet in mijne hand gelegd? En heb ik ze niet tot aan mijne lippen geheven? En heb ik uw hoofd niet aan mijne borst gevoeld, en ging mijn adem niet gejaagd door uwe geurige haren?

De Vrouw.
Houd niet op. Vertel.

De Man.

En heb ik? niet het woord toegefluisterd, dat als een vlam door heel uw bevend lijf is gegaan?

De Vrouw.

(in een verren droom)

Van goud en edelgesteenten is de tijd geweest, dien ge mij gaaft.

De Man.

Zoo is 't begonnen. Met leugens vol muziek. Ik wilde? hebben. Mijn heele wezen hunkerde naar u. Ik beheerschte het beest niet meer, dat zich op? ging werpen, 't Is alles mijne fout.

(stiller)

Laat mij alleen dan boeten.

De Vrouw.

(rap recht-op)

Het is niet waar. Gij laadt uzelven alles op. Gij waart onnoozel. Ik ben tot? in valsche schuchterheid gekomen. Ik ben gaan fleeren langs u, en 'k wist hoe frisch mijn linten geurden. Ik heb het toeval beraamd, waarbij mijne handen onverwachts de uwe zouden raken. Ik heb de aandoening berekend, die mijnen mond aan uwe lippen bracht. Ik heb gejubeld, toen uwe tong het zoete woord liet vallen en met koude hersens heb ik het net, waarin ge zaat, wat vaster toegesnoerd.

De Man.

't Bedrog is aan mijn kant.

De Vrouw.

Wat zegt ge, mijn arme lieve jongen? Gij wist niet wat ik wilde. Ik heb een schoonen rijken man ontmoet. Ik heb hem verleid en gevangen,

(heel stil)

Wie schuldig is kan best verdwijnen? alleen.

De Man.

Gij zegt, dat gij mij lief hebt en gij vermindert mij.

De Vrouw.

(aan zijn hals)

Ik heb? lief! Ik heb? lief!

De Man.

(bedarend)

Als ik weg ben?

De Vrouw.

(wild)

Gij gaat niet zonder mij.

(vleiend)

Maar denk eens na. Zooveel verwacht de wereld nog van u. Mijn zoete lief, laat mij uit uwen weg gaan.

De Man.

Wanneer ge heen zijt, al die doode dagen en die doode nachten, dood van uwe afwezigheid. Ik leef niet buiten u. Gij zijt mijn eeuwig vrouwtje.

(Hij omhelst haar lang.)

De Vrouw.

(in een vreemden glimlach)

Gij denkt dat ik mijn lot betreur. Voelt gij de zaligheid niet van dezen stond? Ik ben nog nooit zoo absoluut geluk-

kig geweest. Mijn man, ge moogt niet boos zijn op me: ik heb getwijfeld, getwijfeld, zoo lange avonden getwijfeld! Maar nu is er vrede over ons. Mij dunkt: de eeuwigheid begint, met ons beiden in het midden.

De Man.

(vervoerd)

Gebenedijd is het hart dat ge mij gegeven hebt. Op den drempel van den dood, groeien wij hoog boven de menschen. De wereld is een kleine zeepbel, die door de wijde ruimte danst. De strijd vloeit weg in 't peerlemoer van haar glazuur. Wij raken nauwelijks hare lenden met de tippen van onze teenen. Straks zijn we vrij. Maar de tijd zal spreken van eene liefde die grooter was dan de zeden en de regels, van eene liefde die de orde van de samenleving omver heeft geworpen en uit het leven is gesprongen om niet langer door menschengepeuter bezoedeld te zijn.

(De wind loeit en schuifelt.)

Ik kus uwen ring!

(Hij kust den ring!)

De Vrouw.

(zachtjes)

Mijn man! Mijn man! Mijn schoone man!

De Man.
Zegt ge iets? Hebt ge iets van het kind gezegd?

De Vrouw.
Ons kindje ligt aan mijne borst.

De Man.
We zullen het hier laten. We zullen het in uwen mantel leggen, onder het licht van den lanteren. Wij hebben recht op het leven van het kind.

De Vrouw.
Mijn jongen, wilt ge dat ik tweemaal sterve? Is het mogelijk, dat het eens moeder zeggen zal aan eene vreemde vrouw?

De Man.

(zoekend)

Wij kunnen het ook aan mijne moeder zenden. Zij is goed. Zij zal mij gedenken.

De Vrouw.

(somber)

Het kind zal de levende oorzaak van haar ongeluk zijn. Het zal in hare gramschap groeien. Gij hebt een wreed gedacht. Waarom wilt gij altijd denken, denken!

(Zij drukt het kind harts-

tochtelijk tegen haar gelaat en snikt.)

Kijk eens hoe rustig het slaapt. Het is van ons.

De Man.
Ja. Gij maakt mij week.

De Vrouw.
Het zal met ons meegaan. Zijt ge bang?

De Man.

(hij huivert)

Ik word koud.

De Vrouw.
Ik ben gereed. Ik en mijn kindje, wij zijn niets meer, dan iets van u. Geef mij uwe hand.

De Man.

(van streek)

Hebben wij niets vergeten? Het is mij, alsof we iets zeer gewichtigs vergeten hebben.

De Vrouw.
Ik word moe en ijl van uw denken. Maar gij beeft. Kijk eens in het water.

De Man.

(verschrikt)

Wat moet ik in het water kijken? Ik doe het niet.

De Vrouw.
Het water is niet akelig. Het is een gewoon water. Het glanst.

De Man.

(machinaal)

Is het een gewoon water?... Ik-ik-ik durf niet...

De Vrouw.
Bezie mij. Ik heb? alles gegeven.

De Man.
Wat hebt ge daar?

De Vrouw.
Bind mij met deze koord aan u. Het is de laatste band.

De Man.

(bindt de linkerhand van de Vrouw aan zijne rechterhand. Hij begint stilte weenen)

Ik weet niet, of de Hemel het mij zal kunnen vergeven.

De Vrouw.

Gij hebt gedaan wat in uwe macht was, mijn jongen. Hebt ge mij lief?

De Man.

(volop schreiend)

O mijn God! mijn God!

(Hij overlaadt haar met kussen.)

De Vrouw.

Kus ons kindje. Neem nu goed mijne hand in de uwe.

(Zij gaan langs het kleine brugtrapje, achter de borstleuning.)

De Man.

Hoe donker!

De Vrouw.

(haar kindje aan de wang)

Neen. Er is veel licht. Houdt ge mij stevig vast?

De Man.

(roepend)

Moeder!

(Zestorten beiden in het water. De Vrouw. slaakt een vreeslijken gil. Men hoort den dubbelen plons. Een korte stilte.)

Scène V

Zot Lowietje.

(komt op langs de borstleuningin grooten angst. Hij kijkt naar beneden. Dan loopt hij heen en weer.)

Hulp! Hulp! Menschen in 't water! Hulp!

Het Wilokswijf.
Wat schreeuwt ge? Wat is er? Houd u stil.

Zot Lowietje.
Daar! Twee menschen in de vaart. Ik heb ze zien springen.

Het Wilokswijf.
Oei-oei-oei!

(Zij blikt over de borstleuning.)

Ik zie niets.

Zot Lowietje.
Ik heb ze gezien. Ze stonden onder den lanteren. Ze zijn in 't water gesprongen.

Het Wilokswijf.
Polies! Polies! Zijt ge daar zeker van, Lowietje?

Zot Lowietje.
Ik heb ze gezien. De vrouw heeft heel hard geroepen.

Het Wilokswijf.
Me dunkt, dat ik het gehoord heb. Oei-oei-oei, dat zakt in mijne beenen.

De eerste Politieagent.
Hewel, wat maakt ge zoo'n lawaai?

Het Wilokswijf.
Twee menschen in de vaart gesprongen.

De tweede Politieagent.

Watte?

Zot Lowietje.

Een man en eene vrouw.

De eerste Politieagent.

(over de borstleuning)

Ik zie iets drijven. Sapristi, ik zie ze. Ze spartelen op het water. Polydoor, de touwen!

De tweede Politieagent.

(met de touwen)

Waar? Waar?

De Vaartkapoen.

(bijspringend)

Wacht, ik ga langs het trapje. Geef mij den korten haak.

De tweede Politieagent.

Nu zie ik ze ook. Jean, let op voor de koppen. Firmin, ge haakt te diep. Ge zult ze kwetsen.

Het Wilokswijf.

Maria, Maria, ik kan het niet meer afzien, 'k Word heelemaal flauw. Oei-oei-oei, denkt ge dat men ze nog levend boven haalt? Maar hoe kunt ge daar toch staan op kijken?

De Blonde.

Ze gaan onder, Jean, Jean. Daar, links, ik zie een been.

De Vaartkapoen.

't Is alsof ze aaneengebonden zijn. Hebt ge daar geen licht?

De eerste Politieagent.

Wacht!

Het Wilokswijf.

Lowietje, loop al gauw bij den drogist. Haal een liter azijn. Zeg dat het voor de politie is.

(Zot Lowietje schielijk af.)

Het Wilokswijf.

Lieve Hemel! Dat zijn toeren. Maar ik kan hier niet blijven. Ik draai hier puur weg. Oei-oei-oei!

De Blonde.

Hewel, Jean?

De tweede Politieagent.

Jean, hebt ge ze?

(Het spel vertraagt.)

De Blonde.

(vreemd)

Ik zie niets meer, Jean? Jean?

(Het spel valt stil. Allen staan in versteende houding.)

De drie Koningen.

(heel ver)

Och Sterre, och Sterre, ge moet er zoo stille niet staan, Ge moet er vandaag naar Bethleëm gaan....

GORDIJN VALT RAP.

(Slot volgt)

Over het museum
door Plasschaert

I

Het is een geweten waarheid, dat de toestand onzer musea niet een zoodanige is, dat hij slechts een kleine verbetering zou behoeven om te voldoen aan de eischen, die wij kunnen stellen, en die hier moeten worden gesteld. Het museum is niet, of niet meer, wat het moet zijn: het vermoeit door zijn groepeering der dingen; het mat af, in plaats van op te wekken. De verzamelingen, geborgen in onze musea, bevatten zaken, die van malkanderen gescheiden, beter hun functies zouden vervullen. Het rapport der Museum-commissie, met al zijn fouten, en met de ziekelijke plekken erin van den beroepstrots, van de beroepsziekte der kunsthistorici, is daarvan 't haast onwillekeurig bewijs. Ik zie dit rapport ontstaan door een drang van de werkelijke minnaars der schilderkunst, etc., meer dan als een inzicht dier kunsthistorici zelf. Wie deze ‘de buitenstaanders’ noemen (alsof zij zelve in 't algemeen niet de ware buitenstaanders steeds bleken), hebben op het tot stand komen van dit inzicht in het museum een drang uit-geoefend, dien te ontkennen, een tweede bewijs van kortzichtigen hoogmoed zou zijn.

II

De vraag, die alles beheerscht, is: w a t m o e t e e n m u s e u m z i j n?

Het museum moet een levenwekkende verzameling zijn. Kunstwerken zijn geen doode dingen; ze zijn, integendeel, altijd-levende uitingen. Een kunstwerk is een rhythmisch gegroepeerd aantal psychische uitingen; ieder werk, dat daaraan niet voldoet, kan ander belang hebben en andrer belangstellingen wekken, het behoort niet tot het tresoor van een volk. Het behoort evenmin tot den schat der waereld. En daar gaat het hier om. Het gaat om de natie, maar evenzeer om de waereld; om het altijd-levende.

Het museum, dat een werkelijk museum is, moet dus niets bevatten dan werk, dat, altijd-levend, den beschouwer, die het met de gave voor dat bezien, en met toewijding, beziet, telkens tot zijn diepten beweegt, telkens verrijkt, telkens schakeerend verrukt. Er zijn in deze werken uitingen van verschillende kracht. Een K e u r m u s e u m , zooals het rapport dat voorstelt, moet maxima vertoonen; de verzameling moet een verzameling zijn van de beste, bezeten, werken, te vermeerderen met die werken, die nog in ons bezit kunnen komen. Zij zullen uitgekozen moeten worden uit den bestaanden rijkdom ten eerste.

III

Wie zal deze werken uitkiezen?

Het spreekt vanzelf, dat de vakgeleerden, die de t e g r o o t e meerderheid der Museum-commissie vormden, als van zelve meenden, dat zij daarvoor waren aangewezen. Deze meening is een vergissing. Het kiezen van de werken voor het Keurmuseum is niet hun deel: het is het deel van anderen. En wie zullen die anderen zijn? Schilders in de rijpheid van hun talent, allicht vermeerderd met een of meer rhythmisch gevoeligen, rijk aan psychischen rijkdom. Dezen komt toe, wat de v a k g e l e e r d e n , verblind door eigendunk, als hun toeko-

mend testellig zagen. Het komt den vakgeleerden inderdaad niet toe. Historische geschooldheid helpt geen sikkepitje bij deze keuze. Het is mogelijk dat de ‘deskundigen’ zich niet zien als voornamentlijk historici, maar dat berust op een vergissing; zij kenden zich zeiven niet, toen zij het rapport onderteekenden met de staatsie hunner professoraten, directoraten en adviseurschappen. Dat zij zich zelf inderdaad niet juist zagen wordt nog bewezen door een hoofdstuk van dat rapport, waar gesproken wordt over de opleiding der museumambtenaren. Ik vind daar den wensch, dat voor de studie van kunsthistoricus, alleen zij zullen komen, die zielen zullen zijn met smaak, en met visueelen aanleg begaafd. Het gemak, waarmêe deze veronderstelling wordt neergeschreven, bewijst klaar als de dag, dat de Rapporteurs öf niet weten wat smaak en visueele aanleg beduiden, öf dat zij handig weg camoufleeren wilden, wat hier niet verborgen mag worden.

Het is toch zeker, dat bij de uitbreiding van het Museumwezen zulke leerlingen niet voldoende zullen te vindenblijken. De Rapporteurs doen, ofwerklijke kunstkenners iets zijn als vruchten bij een goed seizoen: overdadig aanwezig. Ze zijn integendeel zeer zeldzaam; de tijden hebben dat voortdurend bewezen. En dan is er nog iets, dat moet doen glimlachen. De Rapporteurs handelen, in hun rapport, of zij zeiven tot de uitgekozenen behooren, of zij zelven menschen van smaak en met visueelen aanleg begaafd zijn en of zij, van uit die begaafdheid de zich aanmeldenden konden keuren. Ik ben, tot mijn spijt, van het tegendeel overtuigd, ik ben, zooals ik neerschreef in mijn beschouwing, overtuigd, dat ‘binnen den kring der vakgeleerden van werklijk inzicht in het kunstwerk weinig of zoo goed als geen sprake is’. En deze stelling, die lijnrecht ingaat tegen hun eigendunk, is niet luchthartig neergezet.

Jaren van strijd op 't slagveld der kritiek hebben mij hiervan overtuigd, tal van artikelen, door die historici gepubliceerd, pietluttig van inzicht, bang door gevoelde onwetendheid, of enkel historisch, zonder psychisch inzicht; enkel data dus, en geen ziel. De kunsthistorici behooren in 't algemeen tot de lagere diersoort der bijgeloovigen in het enkele feit, en dat zij niet meer kwaad tot nu toe deden, is dat zij hun' ijver bij voorkeur (uit instinct?) botvierden bij kunstenaars, wier roem (door hun werk, door onze erkenning) tot vaste grootheden waren geworden. Wanneer zij wat loslaten over het tegenwoordige, doen zij glimlachen; wanneer zij van werkelijken kunstzin getuigenis moeten geven, blijken zij schraalhansen te zijn.... Het zuiverst werd hun wezen, op een dag van discussie, onbewust geformuleerd door Hofstede de Groot. Deze tegenstander tegen het meer kunstenaars hebben in de Museumcommissie, gaf zichzelven onverschrokken bloot, door de bewering: dat een werk na katalogiseering, wat hem betrof, in het domein der kunst kon treden. Nog op andere manier openbaarde Hofstede de Groot wezen en beroepstrots, of beter beroepsziekte; hij schijnt te denken, dat de studie van kunsthistoricus iets geeft als een priesterwijding, een zalving tot koning. Ik vind daarentegen, dat die studie meer vlijtige gravende mollen maakt, dan koningen of priesters.

IV

Deze waarheid omtrent het molle-wezen der kunsthistorici moest noodzakelijk worden neergeschreven. De eigendunk der heeren eischte een fel antwoord. Uit deze erkenning volgt niet, zooals zij misschien zullen meenen, dat ik de studie dezer historici wil doen vervallen. Ook mollen zijn nuttig? in den grond. Zóó zijn

kunsthistorici nuttig op het tweede plan; hun compilatielust kan het u i t e r l i j k e l e v e n der schilderijen etc., tot ons brengen; deze compilatielust geeft hun echter geen recht als meerderheid zitting te hebben in den Museumraad, zooals zij wanen.

V

De M u s e u m r a a d , voorgesteld in het rapport, kan en zal ook een uiterst belangrijk lichaam worden bij het beheer onzer kunstschatten. Hij zal dat worden niet alleen door zijn wezen, maar ook door een richting van onzen tijd. Hij zal (zóó het rapport) niet alleen helpen, steunen, maar, ook ongevraagd, adviseeren. Hij zou rechtstreeks verbonden worden met het Ministerie van Kunsten en Wetenschappen, doordat de Chef van dat Ministerie (niet de wisselende minister) voorzitter zou worden van dien Raad. De Museumraad zou verder bestaan zoo goed als alleen uit Museum-directeuren, met e n k e l e andere leden. Er zou hier dus het verwerpelijke ontstaan van: rechten in d'eigen zaak. Dat kan niet; de museum-directeuren hebben daar geen recht op. Zij zullen een minderheid van den Raad kunnen vormen; de meerderheid zal, voor het werklijk van nut zijn van dien Raad, moeten gekozen worden uit hen, die de historici ‘de buitenstaanders’ hebben genoemd (dit deden Hofstede de Groot, van Gelder, Vogelsang)maar die de werkelijke ‘insiders’ zijn (schilders en bevoegde kritici). En nog iets zal moeten veranderen in dezen Museumraad. De hiervoor genoemde chef k a n genoeg geëerd zijn, als hij lid zonder stem wezen zal. Het is immers niet altijd waar, dat deze chef, hoe verdienstelijk ambtenaar hij soms is, begrip heeft van de zaken, waar het hier wederom om gaat. Hij zal altijd te gebruiken zijn als bindende schalm; hij moet niet presideeren; hij moet geen stem hebben, behalve wanneer

de leden van den Raad hem die om d'eigen verdiensten willen toekennen. Die chef zal dus den Raad niet maken, maar de Raad kan hem tot lid (met stem dan) benoemen. Door deze twee verbeteringen in het voorstel wordt het ambtenaardom in den Museumraad verminderd; wordt grooter zekerheid van inzicht verkregen; wordt beter tegen sleur gewaakt; wordt wat te dienen is, de schoonheid, krachtiger gediend.

Om dit laatste moet het gaan. Wordt deze geëerd, gediend, dan wordt meer dan ons land alleen geëerd, gediend. Dan kan het Keurmuseum zijn werking uitoefenen: steeds het leven te wekken in den kunstgevoelige; dan kan de Museumraad .nuttig zijn: in alles helpen tot dat a l l e s z i n s w e n s c h e l i j k e d o e l, belangrijk voor den heelen krans der naties.

VI
Saamvatting.

De tijd is gekomen, dat wij ons moeten laten gelden. De bewuste werkelijke kenner, de schilder en de anderszins bevoegde, moeten op h u n plaats gaan zitten; de kunsthistoricus op de hem, dáárachter, toekomende (behalve wanneer hij, bij toeval, behoort tot de bevoegden). Dit is voor ons geen daad uit ijdelheid; dit moet een verlangen zijn ons land naar het zuiverst weten te dienen. Zóó wij de dagelijksche besognes over kunnen laten aan den kunsthistoricus, de administratie van het museum, de beschrijving van het uiterlijk leven der kunstwerken, het beheer van historisch en enkel kunsthistorisch museum, d e w e r k e l i j k e l e i d i n g m o e t k o m e n a a n d e b e v o e g d e n. Om twee redenen. Wij zullen de werkelijke werken koopen, en wij zullen die niet te laat koopen; wij zullen zuiver zijn, en zelfs zuinig... Inzicht is altijd zuiniger werkend dan aangewaaid weten... Die bevoegd zijn hooren de meerder-

heid, dáárom, te vormen van den Museum raad; die bevoegd zijn zullen moeten schiften voor het Keurmuseum; die bevoegd zijn zullen den aankoop moeten regelen der groote werken ten minste. Wordt dit noodzakelijke bereikt, dan kunnen we over sommige détails van het Museumrapport nog discussieeren; niet eens zal dat noodig zijn over alle; enkele zullen door de wijzigingen in het rapport vanzelve verdwijnen.

Hoeksteenen
Gedichten in proza
door B. van der Meer

I
Twijfel

Het is zeer goed een hemelbruid te bezitten. Ge zoudt haar willen roepen uit geheel Uw hart, dat ze komen zou en naast U wezen, ieder oogenblik. Maar ge doet het niet, want ge zijt ontrouw en profaneert de heilige liefde. Ge kunt schoon daarover schrijven en spreken zooals van vele andere zaken, maar leven, het eenvoudig doen, dat is zeer, zeer ver. En hoewel ge lijdt onder die voortdurende verbrokkeling van Uw hart en ge afstand blijft doen van eenig voorwerp en doel Uwer verlangens in de eenzaamheid dier verdeeldheden, toch komt U veel te spoedig een vreugde-illusie binnensluipen, die? ontgoocheling brengt en duistere dingen. En ge weet niet hoe en hoezeer ge Uw begeeren moet versterken naar slechts één ding - en ook maar dat ééne. Alles zal komen om U daarvan terug te houden en U weg te leiden; en in U zullen alle dieren opstaan in groote woede en ontevredenheid om U te verscheuren. Maar ge doet het niet, ge wilt niet toelaten.

Hoe dwaas is het, dat ge U bekommert over eenige meening in de wereld. En hoe kunt ge nog menschen en dingen zeer haten! Hoe machteloos is dit alles en welk een jammerlijk behagen is er in Uw oordeel.

Waarom bloedt Uw hart zoo? Wat is er toch met U gebeurd? Zijn booze driften in U geslagen? Of werd

een teedere menschlijkheid in U vertreden? Weet ge het niet? Zijt ge donker omdat ge zoo zeer arm wordt? Daarover zijt ge zeker niet mismoedigd? Want zoo gelukkig is het niets te bezitten. Niets, heelemaal niets. Hoe verlangt ge het en welk een kracht is er in U, die dat voortdurend ondersteunt.... Ach, wat vraagt ge nog veel van anderen, dat zij in U eenige behoefte bevredigen, Waarom is het leed zoo groot als ge van de menschen houdt? Uw liefde is niet echt. Achter Uw liefde loeren booze dingen met grijparmen. Gij aast op loon met een vroom gezicht. Weet ge dan niet van het geven, voortdurend, voortdurend...

Vanwaar nu al dat fijne, stille, zwijgende verdriet, dat is als een geruischlooze regen over afgevallen lentebloesems? Hoe moeilijk is het nog voor? dit alles te begrijpen. Weet ge niet wat ge gestaag moet dragen in U - zonder één moment in te slapen? Want anders verzinkt ge weer in de diepte van sympathieën die U zóó binden en steeds weer moeiten geven. Ge moet aan niemand meer denken daarin; alleen om gericht te zijn en er boven te staan, maar niet om onderworpen te worden of onderdrukt. Ge moet alleen aan de hemelbruid denken.

Zij zegt, ze is daar en komt tot U, bewegend in heerlijk licht. En zoo gauw twijfelt ge niet of reeds glijdt een duistere schaduw langs? heen als een droom. Hoe armelijk donker is de mensch, waar hij het licht zóó noodig heeft! Hoe klein is de mensch, dat hij de grootheid zóó aanbidden kan! En hoe weinig liefde moet hij weten te geven, waar hij zóó zeer naar liefde verlangt! Wie is rijk? Wie is groot? En wie stroomt over van liefde? Ge zegt allen vaarwel, maar het is niet echt. Ge neemt wel duizend maal afscheid voor altijd en steeds wacht? een nieuw heengaan; tot eindelijk zit ge neer en ge weet het niet. Móét ge dan niet heengaan? En blijven

waar ge waart en allen welkom heeten? En dan? Als ge gaat spreken is het dan niet om verstaan te willen wezen en bezig te zijn? En als ge gaat schrijven, zal men U dan niet lezen? En is daarin niet een heimlijk verlangen naar zoete menschlijkheid? O, dwaas, die ge zijt en onnoozele. De ervaring moet zóó veel? leeren. Hoe onvast staat alles en onzeker en wat is er veel van een wrak in den moedig varenden mensch.

Ge zult? alles goed doordenken en sterker dan tot nu toe. Daarom moet leed komen en verdrukking omdat ge anders toch niet luisteren wilt. Dan alleen zal het U mogelijk zijn rustig Uw gedachten te bewegen en over Uw gevoelens te zijn als een generaal over een geordend leger. Als daar schoone oogenblikken komen, waarin het leven zich ontbindt, straalt de geest als een ster in onverganklijke glansen en staat ge aan den ingang van een nieuwe wereld.

II
Het gericht

Hij zit? en rookt cigaretten? en peinst? en kijkt? en doet overigens als een jonge spreeuw op killen voorjaarsmorgen op bladerloozen tak. Met onverstand de wereld inzien en wijs die wereld vervelend vinden omdat hij zelf geen zin in zingen heeft. De boedel blijkt alweer failliet te zijn en de hoogspanning is omlaag getransformeerd en niet eens voldoende voor een tienkaarsenlamp.

Daar was één gekomen, die zich noemde een waarachtig vriend en overlaadde hem met vele weldoende bewijzen van zijn broederlijkheid. Nietwaar, zegde hij, ge wilt toch leven volgens de waarlijke grondwet der dingen en vinden Uw toeverlaat in het evenwicht daarin besloten? Gij wilt toch, het leven doorgaande, de fatale

instincten, U vijandig, waar zij U nog onbekend zijn, opwoelen en veroveren en U plaatsen achter de krachten van Uw eigen aard om Uw leven richting en doel te geven? Gij wilt, zoo ik mij niet verkeken hebbe - zegde hij? bijeenvergaren de gebroken en uiteengeslagen deelen Uwer menschlijkheid en deze vermalen tot een brij waaruit gij boven de heilige vlam van Uw ziedend hart het levenselixer trekt, dat U de eeuwige vrede moet schenken. Is dat alles niet zoo?

Zeker, mijn vriend, wiens genegenheid geen twijfel kent en achterdocht, gij spreekt zeer wel.

Welnu, waarom zijt ge dan zulk een beul en blauwbaard? Hoe vermetel en roekeloos beneemt gij U tegen de vrouw, dit zwakke vat, en hoezeer wekt gij illusies in haar op, die gij met één tred van Uw lompen voet vergruist en verbreekt! Hoe begaat gij de treurige zwakheid om een teedere band te doen ontstaan, zij het slechts door oogopslag of handdruk, welke leidt tot een ongekend behagen voor een liefhebbend hart en de poorten der verbeelding ontsluit tot een hemeloord waar de schoonste aller verwachtingen sluimert, welke wordt opgewekt in het zoet verlangen tot werkelijkheid. Zijt gij een kind, dat speelt met vuur zonder de gevolgen van een brand te beseffen? Of een wreede cynicus, die een psychische vivisectie pleegt op argelooze harten, teneinde het welbehagen te ondergaan voor de verrijking van Uw kennisse van goed en kwaad? Zijt ge een wreedaard, een tyran, een harde egoïst, die jongleert met de teederste gevoelens eener vrouw en speelt met haar heiligste instincten als een kater met de muis? Slurpt gij Uzelf vol zoeten wijns en slaat ge in Uw roes het voetstuk weg onder den kostbaren kristallen beker? Wat weten zij van Uw toeleg en eeuwigheid? Wat vermoeden zij van Uw onmenschlijke vrijheidsidealen en onverbiddelijke rede? Wat is

hun een liefde tot alles en allen waar zij, om volkomen gelukkig te zijn, slechts verlangen het menschlijke van deze wereld, dat zich schaart om een goed voorziene disch en een warm vuur en waar kinderen de blijde betrekking zijn tusschen man en vrouw? Weet gij zelf niet welk een goed ding de werkelijkheid is en hoe kunt ge dan, zonder eenig medelijden,? gedragen alsof gij hun waart meer dan vriend alleen? Verdient ge niet, dat die teleurgestelde harten zich vereenigen tot een laatste oordeel om U te vernietigen, dat zij hun zoo genegeerde, innigste verwachtingen samenspannen om een vurige speer van haat te slingeren in de meedoogenlooze zelfgenoegzaamheid van Uw ontaarde wezen? Zullen zij niet allen tegen? opstaan en worden tot slangen en adders, welke U dooden met hun gif? Wee U, vriend, gij ontkomt dien smaad niet en reeds zie ik U stuiptrekkend nederliggen, doorstoken van allen kant en met doorbeten aderen. Dan blaast Uw vrijheid zich weg in een stervenssnik en treedt gij den eeuwigen dood tegemoet. Zoo zult ge ondergaan, ongezien en niet betreurd.

En hij antwoordde, een nieuwe cigaret opstekend: Gij hebt zeer goed gesproken en ik dank U voor dat overzicht en het schoone einde.

Toen is de vriend zonder eenig woord stil weggetogen.

(Slot volgt)

Turgenieff
door Dirk Coster

> Enkele opmerkingen naar aanleiding van het boekje ‘De eerste Liefde’, uit het Russisch vertaald door Ljoeba Dworson, bij Em. Quérido, Amsterdam 1922.

De novellen van Ivan Turgenieff zijn zeer bekoorlijk. U Maar zij hebben een eigenaardige eigenschap: men vergeet ze direct. - Dit is iets zeer merkwaardigs dat bij hun aard schijnt te behooren. Ze zijn eenvoudig niet door de herinnering vast te houden. - Ze glijden erdoorheen, als een kleurig wolkje, een onbestemd melodietje van Romantischen weemoed, vaag, in den besten zin van het woord liefelijk, ook wel Russisch in zijn weekheid. Men kan hier wellicht tegenwerpen, dat het onrechtvaardig is een schrijver aansprakelijk te stellen voor de vergeetachtigheid van een willekeurigen recensent. Maar als dezelfde recensent bij wijze van persoonlijke confidentie verklaren kan, zoo goed als nimmer den inhoud van een boek, ook niet van het minderwaardigste, te vergeten, en als zich dan dit verschijnsel bij alle boeken van Turgenieff (op ‘Een Nest van Edellieden’ na) herhaalt, dan wellicht kan aan dit persoonlijk verschijnsel wel eenige algemeene beteekenis gehecht worden.

Deze beteekenis geheel te ontgraven, zou zeker een studie vereischen. Samenvattend kan men alleenzeggen, dat heel het leven bij Turgenieff bijna altijd weemoedig verdroomd verschijnt, haast sluimerziek, zwaklevend en tot atmosfeer gereduceerd. De menschen zijn minder figuren met persoonlijke omlijning, dan wel attri-

buten van dezen nevel, zwaarder wolken die door lichter wolken trekken. Zijn droomerige meisjes vol mogelijkheden die toch nooit vrouwen worden of tragisch-levende menschen, zijn geestdriftige jongelieden die nimmer iets doen behalve praten en schuchter beminnen, - en die altijd eindigen in een berusting die een verduffende kwijning, een uitdooven is, - een berusting die zich maar eénmaal, in 'het Nest der Edellieden', omzet tot een gloed van verloochenende liefde,- zij vormen tesamen een loome stoet die dra verdwijnt, en men zou kunnen zeggen dat hun aangezichten slechts als schemerende ovalen bemerkbaar zijn. Natuurlijk vergeet men de feitelijke gebeurtenissen en de eigenlijke menschengelaten in Turgenieffs boeken niet, omdat het slechte boeken zijn. Integendeel: werken die met die van Turgenieff niet vergeleken mogen worden, blijft men hardnekkig onthouden. Maar het individueele leven is zoo zwak geaccentueerd in dezen schrijver, dat het als 't ware voor onze oogen verijlt en verdrijft. Men onthoudt geen leven, men onthoudt atmosferen. - En toch heeft Turgenieff naarmate hij ouder werd, steeds opnieuw weer pogingen aangewend, om de Russische problemen van de 19de eeuw in zijn boeken en figuren tot representatief leven te roepen. En Rusland was hem niet bijzonder dankbaar daarvoor! Terecht wellicht! - Want hoezeer verijlen en verdunnenzij, wanneer Turgenieff ze hanteert. Het is niet te gelooven dat achter deze problemen en conflicten, zooals ze bij Turgenieff verschijnen en door menschen gedragen worden, de smartelijke geweldige werkelijkheid van het Russische leven staat. Het lijkt een spel, als al het leven in Turgenieffs boeken, een lusteloos en dilettantisch spel, spoedig weer aan moede handen ontvallen. - Zelfs wanneer deze spelenden zich doodschieten, is hun wanhoop vlak en krachteloos, en

de daad dier wanhoop iets onwezenlijks, als een schot uit een kinderpistooltje.

Deze berusting en verneveling in Turgenieffs werken doet ten slotte niet als Russisch aan. Er is iets Russisch in, - maar zij is in wezen niet meer Russisch. In laatste instantie is zij Westersch, laat-Romantisch, Heinetiaansch. Romantische berusting is er zoowel in de West-Europeesche als in de Russische litteratuur, maar de zinnelijke weemoed en berusting in Turgenieff wordt Westersch afgestemd, namelijk in zelfbehagelijk scepticisme. En dit bepaalt haar wezen. Het kenmerk der hoogste Russische mentaliteit schijnt te zijn, dat zij geen scepticisme kent. Zij heeft alles gemeen met de Europeesche, behalve juist dit scepticisme. Het is den wezenlijken Russischen mensch altijd zwoegend ernst. Het is hem onmogelijk, zich zelf schouderophalend te voelen sterven. Zijn berusting is prachtig leven of demonisch ondergaan: tot liefde omgezette zelfverloochening, een zielskracht die zich opdraagt aan God, iets dat grooter is dan de mensch alleen, een zielskracht die in deze omzetting slechts zuiverder wordt en intenser, ofwel een zielskracht die in verschrikkingen verstikt. De berusting daarentegen waar bijna alle werken van Turgenieff in uitklinken, is een uitdooving dier zielskracht, en het verstand neemt die versterving waar en laat er zijn bleeke glimlach over schijnen. Het is een niet al te ongeriefelijk sterven! Het leven geeft zich gemakkelijk over! Natuurlijk zijn er ook vele Russische elementen in deze kunst. Alreeds de locale eigenaardigheid der menschen, de enkele bijfiguren van volkomen weerlooze goedheid: zij zijn natuurlijk Russisch. En dan ook is deze melancholie vager en weeker, nog meer vervaagd en verweekt, dan in het Romantisch Europa mogelijk was. En op de allerbeste oogenblikken schemert ook wel het licht der redelooze levensliefde door, dat in de grootere

Russische schrijvers zich tot zulk een weergaloozen gloed verhevigt. Maar de weinigheid van dit alles en het bewustzijn dat deze weinigheid sceptisch bekent en aanvaardt; ziehier het essentieele verschil met de wezenlijk-gebleven Russische mentaliteit. Kortom: de kunst van dezen door Europa zwervenden, halfontwortelden Russischen edelman is een merkwaardig mixtuur van Russische en West-Europeesche zijnswijzen, waardoor beide aan kracht moesten verliezen, maar waardoor een nieuw geheel ontstond van vage en weeke bekoring. En wellicht dat zich hier plotseling het antwoord onthult op twee langgestelde vragen die nog nimmer afdoend beantwoord zijn: de vraag waarom juist Turgenieff een mate van invloed in Europa moest verkrijgen, die niet meer in verhouding staat tot de mate van zijn edel maar broos talent, - en de vraag vanwaar toch de woeste nietsontziende haat kwam, die de overigens liefdevolle en alleswaardeerende Dostojevsky voedde tegen den Russischen kunstenaar, die als mensch zoo goed was en als kunstenaar teeder en eerlijk. Uit welke diepe lagen steeg die op?

Misschien dat het eerste antwoord luiden kan: Turgenieff prepareerde de Russische mentaliteit voor Europeesche smaak. De geestelijke spanningen waartoe Rusland nog de kracht bezat, zwakte hij af tot Europeesche tempo's. En toch bleef hij voldoende Rus, om de Europeesche geesten te treffen door een zekere droomerige vreemdheid, iets dat als verte en heimelijkheid aandeed. Zoo kon hij, bijna gedurende de gansche tweede helft der 19de eeuw, voor Europa de representatieve Russische schrijver zijn, en zijn werk de verrassing die uit het groote Barbarenland kwam, dat men totnogtoe sprakeloos had geacht[1]. Dit geprepareerde Russendom was

1) Carlyle en Amiel spraken nog beiden van de Russische kolos, die uitd historie verdwijnen zou, omdat hij geen stem had!?

een overgang: het bereidde de geesten voor op de elementaire verschijningen van een Gogol, een Tolstoy, een Dostojevsky. En in deze voorbereiding ligt de groote cultureele beteekenis vanTurgenieff's werk voor Europa. - Maar dit verklaart terzelfdertijd de haat die Dostojevsky ten opzichte van den wereldberoemden landgenoot beheerschen moest. - Dostojevsky met zijn verterend apostolisch ongeduld, met zijn extatisch geloof dat Europa aan 'de Russische ziel' zou moeten genezen, moest het aanzien dat dit Europa een kunst aanvaardde als specifiek Russisch, die in zijn meest Russische elementen een verzwakking was en Westersch-sceptisch van atmosfeer en conclusie. Wat ons nu een voorbereiding, werkelijk een prepareeren blijkt in den heilzamen zin van dat woord, moest aan den schepper van Dmitri en Muschkin een ontzachlijke vervalsching lijken, die hem als een zware steen op het hart woog. Hij wist dat Rusland op een of andere manier een vlammende boodschap zou moeten brengen aan de wereld, dat de Dmitri's van Rusland hun stamelende snikkende hymnen zongen van bijna angstwekkende lijdenskracht en zielskracht, en daar was Turgenieff, de aristocraat met de internationale connecties, en bracht de matte boodschap zijner 'herrische melancholie' en Europa meende dat dit de stem van Rusland was, van zijn heilig, lijdend Rusland. Het moet hem geweest zijn, of er iets verraden werd, en hij kon zich niet verstaanbaar maken, hij was onmachtig te zeggen dat dit alles a n d e r s was. De zware steen dier obsessie heeft Dostojevsky nooit van zijn hart kunnen wentelen, en deze onmacht zette zich om tot de ziedende haat, die eindelijk zijn duistere triomf vierde in de Karmasinoff-karikatuur[1]. de eenige plaats in Dostojevs-

1) Karmasinoff is een figuur inde Demonen, een schrijver van grooten roem: een klein, dik, afzichtelijk monster, vol sluwheid en boosaardigheid. De haat, waarmede deze figuur geconcipiëerd is, ieder gebaar tot een walgingwekkend grimas verwrongen, is ontzettend. Hij laat hem o.a. met zijn 'kwekkend stemmetje' op een matinée het stuk 'Merci' voordragen, tot groote hilariteit. Klaarblijkelijk is dit een karikatuur van het stuk 'Assez....' (te vinden in de Flammarion-editie van T's werken). De lezer kan, door de karikatuur van dit stuk met het stuk-zelf te vergelijken, zelve controleeren op welke schandelijke wijze Dost. hier, verblind door haat, te werk ging

ky's werken die afkeer wekt, omdat de tot valschheid gegiste haat altijd afkeer wekt, zelfs al zijn de ontstaans-redenen ervan volkomen begrijpelijk.

Dit alles is voorbij. Het edele talent van Turgenieff werd overschaduwd door Tolstoy's machtige menschelijkheid, het gelijkmatig stralend licht van Tolstoy's epiek verbleekte bijtijden in de bliksems van Dostojevsky's genie. Van onrechtvaardigheid uit on-kennis ten opzichte van de groote Russische verschijningen is geen sprake meer. Maar als men terug-ziend bemerkt hoe ongeloofelijk langzaam dit alles ging, hoe Turgenieff het verstaan van den machtigen Tolstoy voorbereidde, en hoe toch Tolstoy weder noodig was, om den Europeeschen lezer aan Dostojevsky te gewennen en hem met het hart te doen verstaan, en hoe dit proces niet minder dan 50 jaren duurde? dan blijkt wel, wat een onmisbare noodzakelijkheid de bemiddelende verschijning van een Turgenieff is geweest, en dat de edele mensch en kunstenaar Turgenieff het slachtoffer werd van een onhistorisch ongeduld in Dostojevsky, prachtig in wezen, verwerpelijk in zijn uitwerking.

Tooneel[1].
door Dop Bles

De tooneelspelers van het Jüdisches Kunstlertheater zijn in Holland gekomen om op apostolische wijze hun geloof in het heilige van de kunst te verbreiden. Hun spel is de hartstochtelijke belijdenis van dit weten; hun geloof is hun kunst, hun jood-zijn geldt hun ras. Nimmer zouden zij zich zoozeer het simpele instrument van hun kunst gevoelen, indien duivelsche vervolging hun niet de waarde ontnomen had van alle bezit, dat niet in 't hart is mee te dragen.

Hun spel is de zuivere manifestatie van de ziel; voor hen is een rol spelen zich verwezenlijken in de figuur, en elke figuur is de representatieve verschijning van het ras, waarvan het geheel een projectie gelijkt. Voor hen is creëeren zich volkomen bezielen met een ander wezen en de verwezenlijkte ziel dan verstaan als een goddelijk wonder. Dit is aldus, en niet anders zou het kunnen zijn, want èn Rus èn Jood zijn deze kunstenaars.

In Dostoievski's 'De Speler' zegt Alexei Iwanowitch: 'De Russen zijn te rijk en veelzijdig begaafd om dadelijk den passenden vorm voor zichzelf te vinden. Voor het grootste deel zijn wij Russen zoo rijk begaafd, dat wij? om den passenden vorm te vinden? eigenlijk geniaal moesten zijn.' Deze genialiteit wordt van de acteurs verlangd, die vorm geven moeten aan de Russische ziel, waarin te vele mogelijkheden sluimeren, die plots kunnen doorbreken in hun uiterste van 't wild bestiale tot het verheven extatische.

De Westersche acteur heeft de bestaande vormen slechts te styleeren, subtiel te reconstrueeren, om een volmaakte creatie te schenken, volmaakt van techniek althans. De Oosterschetooneelspeler dient alle aangegeven zielsmogelijkheden in zich levend te maken, en dan, geheel vervuld van 't in hem geboren zielsbeeld, verwezen door dit psycho-chemische proces, zullen van zelf de vormen groeien in onfeilbaar zuivere mimiek. Vandaar dat dit van binnenuit creëeren een absolute noodwendigheid is, willen

1) In vorig overzicht staat pag. 664, 2e alinea, 2e zin in plaats van verschijnen het woord verdwijnen, waardoor het tegengestelde der bedoeling te lezen staat

deze acteurs niet levenloos in hun creaties hangen. Ook de keuze bepaalt zich tot de uitersten: het durende nieuwe scheppen, of de ziellooze schablone.

Rus èn Jood.

Van het joodsche kennen wij, Westersche Europeanen, bovenal de verwording. Voor ons is 't ongebreidelde, 't elementaire gemis aan gevoel voor verhouding, afwezigheid van cultuur het meest karakteristieke. Voor den Hollander is niet Spinoza, de hartstochtelijke denker, de kristalklare ideeënbouwer de specifieke jood, maar eer een Querido, en dan nog bovenal in zijn overlading en beweeglijkheid. De pedanterie in overvloedige verscheidenheid van vormen wordt niet als de onnatuurlijke reactie op onnatuurlijke miskenning erkend, zoomin als de verruwende germaansche invloed wordt beseft.

Deze kunstenaars echter dragen de traditie van vele eeuwen cultuur onbewust mede. Hier geen beweeglijkheid - tenzij daar, waar het luidruchtige gegeven dient - maar plastische bewogenheid, beweging als meest subtiele weergave der zielsaandoening. Hier nimmer ‘mouvement qui déplace les lignes’, zoo deze verplaatsing niet een wellende drift of kennelijke aandoening vertolken zal.

Men zou deze begeesterde spelers de plastische dichters der aandoenlijkheid kunnen noemen, want de diepste ontroeringen is in subtiele modulatie, in vervluchtend gebaar gelegen. Hier denken wij aan Sonja Alomis en Alexander Asro, de ontmoeting in ‘Dybuk’ der twee voor elkaar bestemde zielen, als zij elkaar aanstaren in bleeke verwezenheid, in beklemd versmachten, als bevangen door een angstdoorhuiverde extase. En dit eene moment wordt zoo intens doorleefd, dat wij toeschouwers gevoelen hier de tragiek in zijn diepste kern te aanschouwen. Dit slechts als enkel voorbeeld. Het stille spel is nimmer het gelimiteerde der kenmerkende mimische gebaren, maar in gansche poëmen van plastiek zijn alle schakeeringen van 't gemoed steeds te volgen. En men vergete hierbij niet, dat het joodsche gemoedsleven zich veel nerveus subtieler uit, dan 't zuiver Europeesche, hun vreugd is als sidderende zonneschittering op donker water, terwijl nimmer hun smart geheel van, hoop verlaten is. Hun melancholie is niet die van Zuiderlingen, de somber drukkende, en alleen in bedwelming te ontvluchten, hun melancolie is een hunkering, waaraan vitaal vertrouwen steeds de kracht geeft zich te heffen, ook al blijft het vaak een droef fladderen tegen de glazen wanden der mystiek of angstig dolen in donker bijgeloof.

In Anski's Dybuk vinden wij dehoogere melancholie, het hunkeren boven 't leven uit in mystiek en bijgeloof verweven, terwijl in Perez Hirschbein's ‘Die Verlassene Schenke’ het meer 't volksbijgeloof is, dat wild voortwoekert in 't verontruste geweten.

Wanneer wij Sonja Alomis en Alexander Asro het eerste noemen, dan is dit niet zoozeer wijl zij het epos der liefde van de puur geestelijke extase tot den wilden kreet van 't bestiale begeeren verheven tot hooge kunst wisten te geven, maar wijl in hen het hevigst de passie brandt. Zij gelijken de dwaze maagden; het is of zij - ten tooneele verschenen - de olie der ziel ontsteken en zonder de krachten te tellen die 't vuur verteert, als 't ware opbranden tot het hoogste bereiken. Hier geen bedachtzaam bedenken, noch doellooze verspilling, maareer een tragisch-grootsch expieeren, om 't hoogste als het heilige te schenken. Wanneer in de laatste tooneelen van Dybuk de Geest wordt uitgedreven, de ziel der geliefde uit Lea breken moet, en de wonderrabbi haar telkens vraagt of zij bevrijd is, dan zien wij haar groeien, de armen wieken even op, de vingers spreiden zich sidderend, de oogen worden groot... en dan plotseling wringt zich een geluid op, dat uit haar ziel zich scheurt, een geluid dat niet het hare is, en moeizaam schijnt uit te breken: het is de geest die roept haar niet te willen verlaten. Deze kreet, die uit een andere wereld schijnt te komen, krijgt dieperen zin bij deze vrouw. Want is deze tengere verschijning niet bezeten door haar kunst als door een ‘Dybuk’ en is elk optreden haar niet een zich verlossen van het machtige talent? Of zij in Dybuk sidderend bevangen in marmeren vrees met gestrekte armen staat als een teere figuur van Puvis de Chavannes, of verveeld neerzit als de gevoellooze verwende dochter in Mispoche, of zij de huiverende smart om 't branden der verboden liefde doet vlagen in schroeiende hartstocht in Die Verlassene Schenke, of dan weer de heete levenslust verleidelijk en lokkend doet lachen als Raisl in Newejle, zij is altijd opgelost in 't volkomene der levende creatie. Haar sluwe geraffineerde lonken lijken even waar als de moedersmart van Tamara in Jankel der Schmied.

Het zou ons te ver voeren, zoo wij ons lieten verleiden de ontroerende creaties van de veelzijdig en uiterst begaafde Alexander Asro, al ware het slechts overzichtelijk, hier te bespreken. Door enkele rollen te noemen, waartoe zijn talent zich het meest eigent, willen wij trachten zijn gaven in hun machtige schakeering en beeldend vermogen te omlijnen. Hij is wel de meest aangewezene

om ons een Hamlet te geven, in zijn diepste menschelijkheid en geestlijken twijfel. De schuchtere schroom van den droomer is hem even na als de uitbrekende wanhoop, de intellectueele obsessie doorleeft hij niet minder hevig, dan de smart om 't onvermogen van simpele gedachtevorming. Hoe abrupt in woorden en gebaar was hij in Newejle, de verwaarloosde, naderend het idioote, en wat een zuiver-fijn artiest toonde hij zich toen hij de vadermoord volbracht; het brutale van de daad ging verloren in de even aanduiding, direct gevolgd door de angstige verwondering om de daad. In 'De Gebroeders Karamazoff' zou hij aangewezen zijn om Smerdiakov te creëeren, hoewel hij in Die Verlassene Schenke toonde evenzeer het temperament voor een Dmitry te bezitten. De cerebrale Iwan is hem even verwant als de vergeestlijkte Aliocha. Plaatsen wij tegenover Hamlet en Ibsen's Oswald, Dostoievski's Dmitry en Idioot (waarvan tooneelbewerking bestaat) dan hebben wij de lijnen aangegeven welke dit ongemeene talent reeds nu te benaderen vermag.

Stonden beiden als de stralende sterren tusschen de andere spelers, het belangrijke van dit ensemble zou luttel zijn. Gelijk wij reeds zeiden, alleen de intensiteit van het openbarende liet ons deze jonge krachten het eerst noemen. Leiser Schelaso heeft, ondanks een twintigjarige roem. zich vaak met kleine bijrollen tevreden gesteld, zoodat wij dit groote talent slechts tweemaal in een belangrijke rol zagen, of juister tweemaal in een rol, die hij belangrijk wist te maken: een prachtig gespeelde vaderrol waarin op enkele momenten 't gevoel slechts mocht doorschemeren, en dan de creatie van een ouden grootvader, waarvan de dans ons bij zal blijven, het ontroerend hulpelooze van 't nietig stuk levend familie-relikwie.

Haast allen verrasten bij 't wederzien in andere creatie. Bella Bellerine, nu eens een dartele bakvisch en dan in Dybuk de spookachtige heksenverschijning, wier grijns en klauwvingers het beeld der hallucinatie zijn.

Frida Witalin die elke moederrol weet te bezielen, Roze Birnbaum, die vele oude vrouwen gaf en dan plots in Jankel der Schmied als de mooie sluwe jonge vrouw verschijnt, om haar spel met den man als willooze prooi te spelen. En moeten wij Rose Stutschinski vergeten, het mooie jonge vriendinnetje in Dybuk, dat ten voorbeeld van haar Hollandsche zusteren, zich volkomen gaf aan de kleine rollen waarin zij oud en wanstaltig verschijnen zou?

Neen, allen behoeven hier niet genoemd, en toch hoe dankbaar

herdenken wij de prachtige creaties van Chaim Schneier als de oude dronken vader - deze acteur liet ons in deze rol vooral aan Jules Verstraete denken; ach, zoo ook hij eens 't milieu vond, waarvan dezelfde begeestering uitging? en als Jankel, de smid, de onverschillig-ruwe en toch bedeesde verschijning in 't eerste bedrijf, en later de in 't huwelijk gezuiverde, de spontane, impulsieve, de met schokken zich bewustwordende.

Om de beteekenis van deze voorstellingen in ons land in juiste afmeting te bepalen, dienen wij den toestand, gelijk die hier in 't land is, even als achtergrond te plaatsen. Juist in tijden, waarin de oeconomische misère als het ware den toetssteen vormt, die de waarachtigheid van 't kunstenaarsschap keurt, is 't voor onze acteurs van groote moreele waarde kunstbroeders te treffen, die geen ellende telden, terwille van hun kunst, die niet van concessies weten, die onvoorwaardelijk heel hun hart als inzet gaven. Juist op dit moment waarop ‘cultureele waarde’ de woorden zijn, die alleen gepreveld worden, wanneer de handen zich strekken om de subsidie-aalmoes te bemachtigen, is 't verheffend en hoopvol den schouwburg te zien als een tempel, waarin de kunst als 't heilige wordt vereerd. Want het publiek, het zoozeer gesmade publiek, dat alleen gevoelig zou zijn voor het agiteerende, het banale, of zoutlooze kluchtige, dat publiek heeft dan toch bewezen in staat te zijn de vrome sfeer aan te voelen, devoot zuivere ontroering te kunnen ondergaan, ondanks de taal en het vele van subtiele schoonheid dat het ongeoefende oog onverbiddelijk ontgaat. Want hoe ver taal en volk en ras ook mogen staan, het internationale van de kunst dringt in het bewustzijn, zoo deze kunst slechts is de zuivere kristallisatie van de ziel.

Zuiver houden en waar, in deze woorden ligt het streven van den regisseur David Hermann neergelegd.

In Holland is regie allengs geworden een cachet, een artistiek fabrieksmerk door één persoon op een werk gedrukt. En deze persoon behoeft niet eens een groeiende idee te verpersoonlijken, het wordt al voldoende geacht, zoo een artistieke persoonlijke opvatting van den regisseur zelf of een ander zich styleert, ook al is vervormen en misvormen bij plaatse een noodzakelijkheid. DavidHermann is de meesterlijke regisseur wiens schepping den leek onzichtbaar blijft, wijl hij nergens met ruwe hand ingrijpt, maar voorzichtig de richting aanduidt en schijnbaar onbewust laat groeien tot het harmonisch geheel, dat hij zich droomde. Van den jongsten acteur af ziet hij aandachtig de eigen opvat-

ting eerst aan, opdat niets schoons van 't persoonlijke verloren zal gaan, om dan, van dit uitgangspunt, de creatie zich zuiver in de geheele conceptie te doen ontwikkelen. Hij is niet de geweldige die blinde gehoorzaamheid verlangt, eer de goede vader, die trotsch en gelukkig is met zijn kinderen, dankbaar hen te kunnen en mogen helpen. Zoo wordt elke opvoering uit één gemeenschappelijke liefde geboren, en bij dit eerbiedig scheppen van 't gemeenschappelijk wonder ontstaat vanzelf die vrome sfeer, waarin elk spel geheven is.

Uit de keuze der stukken blijkt een zelfde subtiele beschouwing, want uiterst zwak van bouw schijnen alle spelen ons toe. Ja, veel meer dan de conceptie werd niet bereikt, en de ontwikkeling tot het speelbare is aan het talent van den regisseur gewis te danken. Maakt ‘Dybuk’ in zekeren zin een uitzondering, wijl het hier van puur litterair standpunt een voldragener werk betreft, ook hier behoeft men geen nadere inlichting om te beseffen hoe geniaal de regisseur de schier onoverkomelijke technische moeilijkheden wist op te lossen.

Ook in Holland weten regisseurs in te grijpen, doch hier is het steeds een moedwillig verstoren terwille van een princiep, het beleedigen van de idee, een misvormen van de litteraire schepping om het werk passend te maken voor de Procrustus opvatting. Bij David Hermann het tegendeel, het standpunt dat op de tegengestelde pool zich bevindt. Bij hem een volkomen overgave, een dringen door de onbeholpen verwezenlijking, om de idee volkomen op te nemen en voorzichtig scenisch te ontwikkelen. Men zou het aldus kunnen zeggen: Regisseur en acteurs weten zich te inspireeren op de zuivere opzet, en deze is hun voldoende, zoodat de volkomen technische uitwerking niet van noode is, om theatraal te verwezenlijken, wat niet veel meer werd dan de vage aanduiding van 't vizioen der dichters.

In Anski's ‘Dybuk’, waarin Joodsch geloof in bijgeloof en dichterlijke wijsheid in mystiek vervloeit, werd een harmonische eenheid bereikt, doordat de werkelijkheid tot symboliek verdiept werd, en de mystiek als verhevigde realiteit geschonken. ‘Zwischen zwei Welten’ is de Duitsche titel en de schier onvolvoerbare opdracht heeft de regie hier volbracht: twee werelden verwerden in één vizioen. En dit volmaakte bereiken kreeg zichtbaar beslag in Mozes Feder's creatie van den vromen jood, de verschijning die als mensch deelneemt aan de handeling en geen moment zijn representatieve, zoowel als symbolische beteekenis verloor.

Zwaar van griem bleef de droef-ernstige kop gelijk een masker, star-statig was zijn schrijden, doch diep en warm was zijn mooi geluid, somberen machtig klonk zijn stem steeds vol mededoogen. Hoe schamel waren de hulpmiddelen die den regisseur ten dienste stonden, en wat wist hij te bereiken, door aan décor en ensceneeren bovenal dezen eisch te stellen, dat relief en sfeer verkregen worden.

Ging Strindberg's Droomspel-proloog in zoet-kleurige tooneelconstructie teloor, hier werd ons als proloog de schoone vondst van den regisseur zelf gegeven, waarvan de geheele waarde Anski's werk, zwaar van bedoelen, ten goede kwam.

Twee gordijnen, als immense bidkleeden hingen plooiloos neer, en schoven dan weg en öp, als witte wolken verdwijnend, die in hun plooien schenen mede te voeren de zielen der ongeborenen, die wij aanschouwden in de gebogen en smartelijke houding, waarin zij eens de tragiek van hun leven doorhijgen zouden. En dan, in 't clairobscure van spaarzame kaarsbelichting doemde de synagoge op, in Rembrandtieke schoonheid die koppen en donkere figuren tegen den somberen achtergrond van donker wijnrood.

Maar machtiger was het bereiken nog in ‘Die Verlassene Schenke’, wanneer in 't tweede bedrijf een rondedans wordt uitgevoerd, voornamelijk met het onwillige materiaal van vreemde figuratie, rondedans, ingezet op 't blijde cadans van huwelijksvreugd. Maar allengs komt een moede eentonigheid over al het bewegen, 't is of de verschemering het tooneel hult in een vreemden betooverenden droom, 't is of heel het tooneel zich vult al meer met dit beweeg van indolent reflexbeweeg. En dan, brandend als een koorts de loerende oogen van wie haar, de bruid, liefheeft, en zijn naderen als magnetisch aangetrokken. Terwijl de dans in dommel zich volvoert, voert hij haar mee, draaiend in de wenteling van dezen ommegang. En dan plots, een kreet van de moeder die 't onheil voorvoelt: dan 't helle licht, dat alle ban verscheurt, en los staan alle menschen nu in het klare licht der werkelijkheid. En hier bestond het décor uit wat onbruikbaar gevonden was ter plaatse. Men had eenvoudig de achterkant der décors genomen en over het regelwerk heen wat verf gestreken.

Wij noemden het repertoire reeds zwak als dramatische productie, maar welke beloften schuilen in het werk van een Nomberg! Zijn Mischpoche werd niet veel meer dan een psychologisch

knap schetsen in breeden opzet, een volledige, maar te vage aanduiding van 't episch bedoelde. Het zij zoo!

Maar in ditzelfde zwakke repertoire ligt een der belangrijkste verdiensten van dit ensemble! Want doordat hier regisseur en spelers zich volkomen gaven aan 't werk van enkele jongeren, hebben zij hen versterkt in hun geloof dat eens ook een joodsche tooneelliteratuur zal bloeien. Hier een troepje tooneelspelers die dag en nacht werken om hun bestaansmogelijkheid te verwezenlijken, en desondanks? of juist hierdoor? de handen strekken niet naar 't succesvolle repertoire, maar naar de werken van de jongeren, die hun bezieling kennen, opdat met hen een repertoire als 't eigene van eigen volk eens groeien zal. En later na veel of weinig jaren, eenmaal zal er een schoone machtige joodsche tooneelliteratuur bestaan, wijl de eerste spelers de kunst van 't eigen volk niet verloochenden, en met zijn dichters wilden strijden, omdat hun ideaal de eerzucht niet kent van 't egoïstische hart.

Nawoord.

In de Amsterdamsche raadszitting van 19/6 werd - nadat wethouder Vliegen beweerd had, dat het den heer Royaards onmogelijk zou zijn Peer Gynt van Ibsen op te voeren zonder een horizonapparaat - tot de aanschaffing, die 10.000 gld. vroeg, besloten. De grenzelooze cultureele en artistieke waarde voor het volk zal mogelijk, dank zij dit apparaat, zich niet in 't oneindige verliezen. Eerst Strindberg na Berlijn en uit Berlijn, thans Ibsen na en uit Berlijn, zoo wordt in Holland's eerste stad beseft, hoe tooneel moet groeien uit een volk in het levende uur!

Boekbespreking

Marie Koenen, Limburgsche Verhalen, Nederl. Bibliotheek. Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam 1922.

Dit boekje geeft gelegenheid, door de verscheidenheid der verhalen, om de kracht en de zwakheid van deze schrijfster tegelijkertijd te kennen. De zwakheid openbaart zich dadelijk, wanneer de schrijfster opzettelijk wordt, opzettelijk poëtisch en in zekeren zin ook opzettelijk Katholiek. Van deze vier verhalen zijn er twee vrome legenden, en het derde is een vrome idylle. Zij zijn niet bijster geschikt. Geen van drieën. Noch de stijl noch de verbeelding van Marie Koenen reiken toe voor zulk een taak. Van deze stijl en deze verbeelding kan men werkelijk alle goeds zeggen, alleen zij zijn juist niet bestemd voor deze taak. Marie Koenen hanteert haar taal op kiesche en gevoelige wijze. Maar haar woorden hebben nooit de diepe résonnans der intensiteit, en het rhythme ervan is vaag. Verlaat zij de zachte soberheid die haar wezenstrek is en wil zij kleurrijk worden en vol uitdrukking, dan wordt zij hoogstens kleurig en ietwat rhetorisch. En zoo is het ook met haar verbeelding. De legende vraagt een taal, die in een groote geestelijke ruimte leeft, een ruimte van verwondering en ontzag, - en zij vraagt een verbeelding van bijna convulsief samenvattende kracht. En daar Marie Koenen deze eigenschappen juist moest missen, verschijnen de wonderdadige gebeurtenissen dier verhalen meestal als ijle bedenksels, en de groote ontroeringen erin als ietwat wezenlooze sentimentaliteit. Men krijgt den indruk trouwens dat zulk een taak der schrijfster ietwat van buitenaf wordt opgedrongen, van buitenaf gesuggereerd, 't zij door haarzelve, 't zij door anderen. Het sterk herlevende Katholicisme roept om zijn schrijvers, die aan de essentieele idealen en concepties van het geloof een groote uitdrukking kunnen geven. En bij deze aandrang die overal in de lucht leeft[1)], is de verleiding groot, het eens te beproeven. Te beproeven name-

1) Juist nadat dit geschreven werd, verscheen in de Kath. 'Nieuwe Eeuw' een critiek op Marie Koenen, waarin haar wordt verweten, dat zi] te weinig geeft van het diepere Katholieke geestesleven in haar werk. - Het verlangen naar een groote Katholieke litteratuur is begrijpelijk, maar door zulk een dogmatische eisch forceert het Katholicisme zijn kunstenaars. Men mag alleen maar eischen, wat reeds in een kunstenaarsaanleg ligt besloten, en dat hij d i e n aanleg verwerklijke!

lijk niet alleen een talentvol, maar ook een representatief Katholiek auteur te zijn.

Wat echter wel Marie Koenen's kracht is: het blijkt welhaast uit deze negatieve aanduidingen. De zachte menschelijk-bewogen realistiek is haar eigen gebied: het verhaal van een mensch over menschen, die zij heeft gadegeslagen en waarmede zij heeft geleefd, en die zij met haar stille vrouwelijke toewijding en het zachte vertrouwen van haar geloof omringt. Op dit gebied kunnen hare eigenschappen zich ongehinderd ontvouwen, en wat in geforceerden vorm tot vage devotie verwordt, blijft hier wezenlijk: bescheiden 'knechtschap aan God' om met Ruusbroec te spreken, dat afwachtend werkt in de dalen van het leven. En dit is ten slotte ook een schoone wijze, om een religieus kunstenaar te zijn. In tegenstelling tot Marie Gijsen, de katholieke schrijfster, die haar zeer verwant is, doch die veel directer levensindrukken geeft, verschijnt het realisme van Marie Koenen altijd eenigszins gestyleerd. Ook haar neiging tot poëtische schriftuur vindt hier gelegenheid om te ontluiken: zij stelt haar in staat, de dagelijkschheid der werklijkheid tot een eenvoudige harmonie om te zetten en te omhullen met het zachtgekleurde weefsel harer woorden. Maar deze styleering slaat niet over tot de idylle. Het gevoel der werkelijkheid blijft daaronder steeds aanwezig, alleen zij roept het beste dier werkelijkheid op, om er haar figuren mede te omringen. Van onderwerpen, waarin deze kiesche schrijfwijze te kort zou schieten, houdt zij zich verwijderd. De figuren harer realisme zijn bescheiden menschen, die geen verwoestende hartstochten kennen, en die, zoo zij verdwalen, toch weer terugkeeren en hun oorspronkelijke zuiverheid hervinden. Zulk een verhaal is dat der 'Twee Zusters', dat gelukkig dezen bundel door lengte en belangrijkheid geheel beheerscht. De geweldige wrok, die één der zusters, teleurgesteld in haar geheimste vrouwelijke verwachting, beheerscht, men voelt dat zij ten slotte toch breken moet, omdat zij niet het resultaat is van een duister hart, veeleer de radelooze verwarring van een goed maar ietwat hulpeloos gemoed. En hoe zij breekt: de bladzijde waarin dit wordt verhaald, is werkelijk zeer schoon, niet aandoenlijk alleen, maar schoon met een zielsheldere schoonheid. - Zielsheldere schoonheid: dat is eigenlijk het woord, dat wij hier van regel tot regel zochten, om de allerbeste momenten van Marie Koenens werk aan te kunnen duiden.

DIRK COSTER

In de 'vrije Amerikaan', door M. Scharten-Antink, Bibliotheek der Nieuwe Romans, Mij voor Goede en Goedkoope Lectuur, Amsterdam 1922.

Wij krijgen op dit werk nog een vervolg. Dit eerste deel handhaaft den ouden en vastgevestigden roem van Mevrouw Scharten-Antink. Zij is de eenige welhaast van de Hollandsche schrijvers die g e s t a l t e n schept. Dit is iets, moeilijk om te omschrijven. Een bewust-bedoelde poging om te synthetiseen en is bij Mevr. Scharten-Antink nauwelijks aan te nemen. Haar procèdé is niet bijzonder. Maar terwijl de Hollandsche realisten het leven meestal omschrijven, beschrijven, en het beschrijvend verkleinen, - rijzen de enkele hoofdfiguren van Mevr. Scharten-Antink's werken als gestalten omhoog, met het licht en de lucht er gansch omheen en doorklonken van leven. De werkelijkheid wordt niet kleiner bij haar, zij wordt grooter en vaster van lijnen, wat ondertusschen het resultaat van alle kunst is. - Zoo wij bij dit boek echter van gestalten mogen spreken, dan zijn het vooralsnog de bijfiguren, die op deze wijze leven. De goede Oldeman, met zijn bruine kinderoogen die beurtelings vrouw en vriend bewonderen, de heerlijke Bertus, vooral wanneer hij een jongen nog is vol vermakelijke gewichtigheid, levenskennis en berusting, - maar vóór alles anderen het vrouwtje Line, - wel de felste en onbarmhartigste beschrijving van de onbijzondere vrouw die er in Holland bestaat: blanke onverschilligheid en levensméchanisme, het trage, behoudende, in zich afgesloten leven, alleen bewegend van uit een sluw gezinsegoïsme, - en verder bijna geheimzinnig onberoerbaar voor alles wat daarbuiten is. - En daaromheen de gansche grauwe benauwing van het Haagsche kleinburgerleven, dat nog onbemerkt voortgevegeteert achter de luxueuse stad der internationale conferenties. - Welk een geboren schrijversschap: dat alles, wat van deze schrijfster als mensch zoover verwijderd ligt, zoo fel te zien en feilloos waar te maken!

Het eenige echter wat in dit boek nog niet feilloos waar gemaakt werd, is ongelukkigerwijze juist de hoofdfiguur. Hij blijft een vraagteeken, weliswaar aantreklijk. Wie en wat is hij eigenlijk? Zijn verleden blijft in het duister, men voelt dit als een gemis. Men ziet nog niet anders dan een vlotte en verstandige kerel, warm en vermakelijk, die soms geestig is, en het meerdere malen nog w i l z i j n, wat een vergefelijk aanwendsel is. Juist omdat men door zijn verschijnen voortdurend geboeid blijft, zoekt men het zielsbijzondere in hem, het wezenlijk merk van zijn ziel dat wel niet

anders dan tragisch kan zijn, maar men leert het nóch weten, noch zelfs maar vermoeden. Ondertusschen behoeft men niet te wanhopen! Ook Sprotje was niet anders, in het eerste deel, dan een aandoenlijk vraagteeken, en hoe is het later beantwoord! Mocht Mevr. Scharten-Antink in de volgende deelen een dier klare open psychologische antwoorden geven, ontroerend en verrassend in hun gewoonheid, die men na 'Sprotje' van haar verwachten kan.

Dit boek kan dus eigenlijk slechts afwachtend besproken worden. Er is nog te veel onopgelost. Eén opmerking nog, in verband met het bovenstaande: een valsch glansje van geforceerde geestigheid, dat men tot nog toe niet aantrof in de werken die Mevr. Scharten-Antink alleen schreef, ontsiert dit boek. Het kon zeker niet ontstaan, doordat Koen de Amerikaan zoo dikwijls faalt in zijn aanloop tot 'reuzengrappen'. Dit falen kan bij zijn karakter behooren. Het kon echter alleen ontstaan, doordat de schrijfster zelf deze grappen onveranderlijk zóózeer grappig vindt! Soms zijn ze dat zeker, en gemoedelijk. Maar één bewustgewilde en falende geestigheid vernietigt de uitwerking van negen goede grappen. De schrijfster kan deze valsche glans uit haar werk weer verwijderen, door haar held het stille applaus van tijd tot tijd te weigeren.

DIRK COSTER

Bibliographische aanteekeningen

L.J. VAN HOLK. De beteekenis van Bergson voor de Philosophische Theologie. A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, Leiden.

AART V.D. LEEUW. De Mythe van een Jeugd. C.A.J. van Dishoeck. Bussum.

HENRIK IBSEN. Nora. Vertaald door J. Clant v.d. Mijll-Piepers. Meulenhoff-Editie.

Guilliam Ogier. De Gulsigheydt. Herdrukt, ingeleid en aangeteekend door Dr. Willem van Eeghem, en versierd met houtsneden door Willem van Straten. Voor de Zeven Sinjoren uitgegeven te Antwerpen en ook verkrijgbaar bij Van Loghum Slaterus & Visser, te Arnhem, 1921.

Dit is de eerste uitgave der Zeven Sinjoren te Antwerpen. - Ditmaal weidscher gedrukt dan het kostelijke volksverhaal Heynke de Luyere. - Een stuk van Willem Ogier. - een vroolijk spel van dronkenschap, lichte en licht-verkrijgbare liefde, liederlijkheid en eten. Dr. Van Eeghem heeft het uistekend, ter zake en toestand kundig ingeleid. - Het stuk van drinken en zwelgen wordt toegelicht door nog krasser berichten en anecdoten over het Belgische tafel- en levensgenot.

Dit alles is grappig en onderhoudend, - maar nergens stijgt het tot de intensiteit van Bredero's stukken. En de vraag dringt zich op, of dan dit curiosum een zoo weidsche uitgave rechtvaardigde. De vorige uitgave der Sinjoren vormde als zoodanig een harmonischer geheel. Het kleine sierlijke boekje deed de alleraardigste vertelling van Heynke de Luyere niet uitdijen tot te groote belangrijkheid. - Ondanks dit bezwaar: de houtsneden van Willem van Straten zijn bijna het beste van deze uitgave. Zij zijn voortreffelijk, en van een stoere en geestige oorspronkelijkheid. Alleen zijn jonge-vrouwen-figuren zijn vreemd, - meer gracieus-modern dan middeleeuwsch stijlvol.

De vertraagde film
door Herman Teirlinck

Tweede bedrijf

Onder het water. De vaartbedding daalt van heel ver af langs trappen, die schijnen uit het licht te komen. Deze trappen, eer zij over het voorplan zich gaan openbreiden, rusten op twee verdiepingen. Overal wast en kronkelt een zonderling plantsoen met wonderbare bloemen. Lichte ranken hangen allentwege en wiegen langzaam erin. Het water vloeit. De klaarte is groen als van een schoonen maneschijn.
Bij 't rijzen van het doek weerklinkt een geweldige bronzen slag, waarvan de galm zich wijd uitzet en vergroeit met de weegeluiden van het koor.
Het spel wordt breed en langzaam gefilmeerd.

Scène I

Het Koor.

(in klagenden opgang)

Hââ-ââ..... Wei-ei-ââ-oê-oê.....

(Terwijl het koor afsterft, komt traag de Dood uit den grond te voorschijn. De Dood stijgt groot in de plooien van zijn donker gewaad. Akelig is zijn witte hoofd. Hij draagt een zwart masker en zwarte handschoenen. Hij spreidt zijne armen open en staat gelijk een kruis.)

De Dood.

O menschen, huilende menschen, als een holle orkaan over zee en woestijn, wat jammert gij, van eeuwen her, naar mij, den Dood, dien gij met droefheid vult!... Kijkt aan het duister wee, waarmede

gij mij hebt omhangen. Kijkt, hoe gij mij, door den angst van uwe weerzinnige benadering, kijkt. - stervende menschen, hoe leelijk gij mij hebt gemaakt!... In den beginne was ik de behaaglijke rust. Ik woonde in de oasis van vrede. Ik droeg de zilveren kroon van den troost. Gij kwaamt mijwaarts in vriendelijke wandeling, als naar een eindakkoord dat de harmonie van uw lot zou volmaken. Ik had een gelaat van minzaam fluweel, en zangerige stilte druppelde langs mijne vingeren. Gij kwaamt met een gebed op den mond, en uwe oogen, beloken over 't schoon volbrachte leven, ontsloten zich in mijne armen, op de eeuwige klaarte van den goddelijken luister.

Maar de duivel heeft de rythmen gebroken en het spook der bangheid aan uw doodsuur gewekt. Kijkt thans naar het aanschijn, dat gij mij gegeven hebt!

(Hij doet het masker af. Hij vertoont het afschuwelijk gezicht van de verwoesting.)

Mijn zoete kroon hebt gij in de afgronden geworpen. Mijne eenzaamheid waarin ik naar de sterren van den tijd te luisteren zat, hebt gij bevolkt met de vier draken van uwen schrik. En mijn wezen is het beeld van den vreeslijken nacht geworden.

(De draak van de Pest verschijnt)

De draak van de Pest danst aan mijne hielen. Hij ontbindt den stank van zijne duizend ingewanden en spreidt het stikgas van de koorts.

(De draak van den Oorlog verschijnt.)

De draak van den Oorlog danst aan mijne linkerzij. Het jonge bloed kwakt en reutelt tusschen zijne tanden. En zijn blinde voorhoofd draagt het vuur van den broederhaat.

(De draak van den Honger verschijnt)

De draak van den Honger danst aan mijne rechterzij. Zijn maag, gelijk een mes, steekt tusschen zijne tan-

den. In zijn eene oog glariet de krankzinnigheid. In zijn ander oog loert de moord.

(De draak van de Zonde verschijnt.)

De draak van de Zonde danst van voren aan mijne voeten. In zijne zeven klauwen beven uwe zeven korte blijdschappen en groeit de eindelooze duur van uwe zeven weeën. Op zijnen buik spartelt uw hart, o Menschheid!

(De koren gaan weer aan het ruischen. De vier draken dansen rond den Dood. De Dood doet zijn masker aan.)

De Koren.
Hei-ei-ââ-ââ-woü-oê-oê

De Dood.
Klagende menschen, hier sta ik, onverkennelijke Dood, als een vastenavondzot, met de lijfwacht van mijn treurige trawanten. Ik ben de wil van God nochtans, geboren uit Zijn machtige liefde, en de sleutel der verlossing die? in Zijn schoot weer bevrijden moet... Waarom blinkt deze borst? niet tegemoet gelijk een milde zaligheid?

(Hij verdwijnt in den afgrond. De draken dansen uiteen en schaduwen weg langs het gewas. De koren verklinken in de verte.)

Scène II

De Vrouw.

(Alginds op de hoogste trappen, ziet men den Man en de Vrouw langzaam nederkomen. Zij draagt haar kindje aan heur hart. Hij houdt in zijne hand eene roode roze)

Hoe schoon is hier alles. Het is een dal van zilver. Mijn lieve jongen, van waar zijn wij gekomen?

De Man.
Wie gaf mij deze roos?

De Vrouw.
Er hangen bloemen aan de koord die ons bindt.

De Man.
O! Het zoete licht van dezen dag! Ziet ge de zon? Mijn schoon lief, waar is de zon?

De Vrouw.
Er is geen zon. Mij dunkt, het licht komt uit ons kindje. Kijk eens hoe het liefelijk glimlacht?

De Man.
Het glimlacht alsof het wilde spreken. Maar het spreekt?

De Vrouw.
Het mompelt met zijnlippen. Het droomt.

De Man.
Er ligt een krans van fijne stralen om zijn hoofde. Ik heb nog nooit zoo diep gevoeld, dat het een kind is van mij.

(Hij neigt over het kind.)

De Vrouw.
O Man van mijn ziel.

De Man.
Is het? niet als ging er nooit meer iets gebeuren?

De Vrouw.
Waar zijn wij? Hebben wij een weg te doen?

De Man.
Het is de rust. De tijd staat stil. Ik voel mijn lichaam niet.

De Vrouw.
Wij zullen altijd samen zijn. Ik weet het nu gelijk mijn vaderons.

De Man.
Laat ons bidden.

De Vrouw.

(blijde verrassing)

Ho! Ho! Wie is daar?

De Man.
Er is niets. Of ziet gij God? Laat ons bidden. In den naam des Vaders.

De Vrouw.
Ho! Hoe schoon is zij! Wie is deze vrouw? Goede man, kijk naar beneden. Zij is schoon gelijk een witte Zondag in de Mei. O neen, zij is veel schooner, niet waar?

De Man.
Ik zie een groote klaarte van paarlen. Zij wandelt in volen van licht. Of vloeit zij gelijk een morgen die begint?

De Vrouw.
Zij rijst ons tegemoet. Zij spreidt zich open naar ons gelijk eene melkbaan.

De Man.
Ja, nu zie ik de sterren die schitteren in heur haar.

De Vrouw.
Wie zijt gij? Ik heb u lief.

De Man.
O blijdschap die ons wenkt!

Scène III

(Het Geheugen, in al hare glanzen, is zijwaarts uit den bloei verschenen en gaat de trappen op, tot ze de hoogste verdieping bereikt. Daar wuift zij met haren gouden tooverstaf naar den Man en de Vrouw. Maar in de schaduw van haren rug hinkt een kleine Dwerg die zeer leelijk is.)

Het Geheugen.
Ik ben uw Geheugen.

De Vrouw.
Ik heb? nooit gekend. Gij zijt wel vriendelijk.

Het Geheugen.
Ik ben uw Geheugen, de rijke verrukking van uwe gepeinzen. Gij herinnert? mij niet, omdat ik de herinnering zelve ben. Maar gij kent mij goed.

De Man.
Gij hebt mij eens het portret van mijne doode grootmoeder gegeven. Zij was het schoonste wezen uit mijne kindsheid.

Het Geheugen.
Het is alles schoon wat ik opwerk uit het verleden.

De Vrouw.
Wie loopt daar achter u? Loopt daar een dwerg achter u?

Het Geheugen.
Ja, maar gij ziet hem nooit gansch. Hij is in mijne schaduw geborgen. Hij is leelijk en plaagziek. Hij is de waarheid.

De Man.
Ik vermoed dat hij een onbeschaamde lasteraar is. Ik houd van hem niet.

Het Geheugen.
Ik zal hem wel van de baan weren. Geef maar geen acht op hem. Neem nu mijne hand.

De Vrouw.
Gaan wij ergens?

Het Geheugen.
Gij hebt immers de groote reis ondernomen. Men blijft in deze nooit onderweg.

De Man.
Ja, ik weet wel dat wij iets ondernomen hebben. Mijn zoet vrouwtje, hoe was het ook weer?

De Vrouw.
Mijn lieve jongen, wat vraagt gij altijd?

Ik kan niet alles onthouden. Het is hier goed. Men moet niet denken.

(De Dwerg lacht gelijkeen specht)

.

Het Geheugen.
De reis gaat dieper in het dal. Ik ben de voorlaatste reisgezel. Hebt ge mijne hand in de uwe? Komt.

(Zij heeft de hand van den Man genomen. De Man en De Vrouw dalen tot op de hoogste verdieping en worden zijwaarts in een perk van bloemen geleid. De klaarte begint heel frisch te blozen als van een voorjaarsuchtendrood. De groene maneschijn wordt levendig. De Koren wuiven aan.)

Scène IV

De Vrouw.
Ik hoor een hemelsche muziek.

Het Geheugen.
Ja. Maar wacht, ik zal? iets heel moois vertellen.

(In het rozige licht komen De Meisjes op uit het verleden. Zij zijn schoon als popjes. Zij vangen aan een langzamen reidans)

Het Koor:

Mijn moeder gaat naar Halle,
Falderija, maria-maria,
Mijn moeder gaat naar Halle,
Falderija-maria
Sa, sa.

Wat zal zij daar gaan halen,
Falderija, maria, maria,
Wat zal zij daar gaan halen,
Falderija, maria
Sa, sa.

Een kleed van blanke zijde,
Falderija, maria, maria,
Een kleed van blauwe zijde,
Falderija, maria,
Sa, sa.

Aan wie zal zij het geven,
Falderija, maria, maria,
Aan wie zal zij het geven,
Falderija, maria,
Sa, sa.

Aan 't schoonste van de zeven,
Falderija, maria, maria,
Aan 't schoonste van de zeven,
Falderija, maria,
Sa, sa.

(Een rondedans wordt aangezet. Er komt een blond meisje met het kleed van blanke zijde in het midden staan.)

De Vrouw.
O God, ik herken het lieve kind, dat in het midden staat!

Het Geheugen.
Ja. Gij zijt het kind, dat in het midden staat.

De Vrouw.

(gulzig)

Mijn lieveling, kijk eens hoe schoon ik was!

De Man.
O ja. Gij waart zeer blond. Ik heb? dadelijk herkend.

De Vrouw.
Het was het zijden kleed van mijn eerste communie. Nooit heb ik een schooner kleed gehad. Ho, en ge hebt mij zoo seffens herkend?

De Man.
Ja. En er was altijd zon, gedurende de vacantiedagen.

De Vrouw.
Zeker. En weet ge nog van den pastorietuin? Al die bloemen, al die bloemen. Er zijn zulke tuinen niet meer.

De Man.
Zijn er nog boomgaarden als bij den notaris? Peren gelijk kalbassen en appels gelijk meloenen. En de hond, die altijd gebonden lag. Er was een groot gat in de haag, langs den kant van de beek. De

pruimen waren ook goed. Eierpruimen.

(De Dwerg lacht.)

De Vrouw.

Mijnheer pastoor was de braafste man van de wereld. Hij zag mij geerne. Hij zei dikwijls dat ik de vlijtigste was in den katechismus en de zoetste in de kerk. Wel, wel, daar komt hij juist.

(De Pastoor op. De Meisjes omringen hem. Hij teekent kruisjes op al die kleine voorhoofden. Hij gaat voorbij.)

De Vrouw.

(in bewondering)

O Mijnheer pastoor...

(zij bergt haar gezicht in hare handen.)

Het Koor.

Daar ging een paterken langs den kant,
Hij pakte een nonneke bij heur hand,
Ei, 't was in de Mei, zoo zei,
Ei, 't was in de Mei.

Sa, pater, gij moet knielen gaan,
Nonneke, gij moet blijven staan,
Ei, 't was in de Mei, zoo zei,
Ei, 't was in de Mei.

Sa, pater, geef uw non een zoen,
Gij moogt het nog wel drijmaal doen,
Ei, 't was in de Mei, zoo zei,
Ei, 't was in de Mei.

Sa, pater, steek uw non van kant,
En pak een ander bij de hand,
Ei, 't was in de Mei, zoo zei,
Ei, 't was in de Mei.

(De Meisjes hebben in de ronde gedanst. De Jongens op. Zij draaien al springend rond haar. De minzaamste onder hen is een blozende krullebol.)

De Man.

Groote Hemel, ik ben er ook bij. Daar, daar, den krullekop met zijn blauw vestje. Ziet ge mij?

De Vrouw.
Waar? O ja. Ik had wel alleen ontdekt.

De Man.
Ik ben zeker dat mijne broekzakken vol zitten met marbels, en blikjes en knoopen, en een dop. Niemand was zoo rijk als ik.

De Vrouw.
Weet ge nog van dat Lieve-Vrouw-beeldje? Het hing aan uwen schapelier. Men moest onderaan in een heel klein vensterken kijken. En dan zag men den hemel.

De Man.
Ja, den heelen Hemel, met de Heilige Drievuldigheid, en al de engelen. Een massa. Ja, dat was mijn eigendom.

De Vrouw.
Gij hebt het mij geschonken.

De Man.
Heb ik waarlijk?

(De blauwe jongen en het witte meisje zijn cooraan op de eerste traptree der verdieping gaan neerzitten. Hij hangt haar iets om den hals en zet haar een rozenhoed op. Achteraan wiegen de overige kinderen, twee aan twee. Een kleine beiaard rinkelt.)

De Vrouw.
Gij hebt het mij geschonken op Paaschvooravond, terwijl de klokken van Rome weerkwamen. En ge hebt mij een alderliefste rozenhoed opgezet.

De Man.
En wat hebt gij mij in de plaats gegeven?

De Vrouw.
Weet ik het nog? Er vlogen meikevers rond.

De Man.
Het groot pennemes van uwen menonkel.

De Vrouw.
Om tegen de wilde dieren te vechten.

De Man.
En tegen Kloddemet-zijn-Keten.

Het Koor.

Vliege-vliege-meuleke,
Mijn beestje gaat naar 't moleken,
Langs de Ransfortstraat,
Langs de Meulestraat,
Over de sokken,

Over de blokken,
Over Onze-Lieve-Vrouw heur kerkhofken...

(Al de Kinderen traag dansend af.)

Het Geheugen.
Wij moeten verder gaan. Reik mij de hand.

De Man.
Het is uit. Waarover spraken wij daareven?

De Vrouw.
O mijn vriendelijk Geheugen, weet gij inderdaad waar wij heen moeten?

(Aan de hand van het Geheugen dalen zij naar de eerste verdieping. De rozige klaarte wordt feller en groeit aan tot een gulden zomerlicht, dat straks geweldig zal worden als een loodrechte middag.)

Het Geheugen.
Een ieder weet de deur van het eeuwige huis. Ik houd? gezelschap tot daar.

(Zij gaan zijwaarts staan in een wonderbaren heester.)

Scène V

De Vrouw.
Mijn lieve jongen, hoe denk ik nu ineens aan het bal, waar gij mij ontmoet hebt, zonder mij te herkennen?

De Man.
Het viel ook na jaren voor. Ik was een jongeling, maar ik meende dat gij een klein meisje waart gebleven. Dat was dwaas, want daar stondt ge als eene mooie juffrouw.

(Stil en langzaam een levende strijkmuziek. Dan gedempt, een tumult van romantische walzen, ongeveer? à la Chopin. Lichte paren zweven om en voorbij. De jonge mannen in feestrok. De dames zeer weelderig en kleurenrijk.)

De Vrouw.
Nu heb ik vergeten of het een gemaskerd bal was.

De Man.
Neen. Ik zie heel goed hoe alles gebeurd is. Er was veel volk op het feest en de lucht begon zwaar te worden... Aardig: daar hoor ik heel duidelijk de muziek.

De Vrouw.

En de geuren riek ik. Er walmden er allerhande, en zeer fijne. Ik had namelijk een geparfumeerd zakdoekje. Ho! ik heb het verloren.

De Man.

Dat dacht ge. Ik zag dat het uit uw keurslijfje viel en ik raapte het op. Ik heb het nog steeds... Tiens, waar is het, van waar komen wij?

De Vrouw.

Hoe spijtig dat gij het niet bewaard hebt. Ik zal er nooit een aardiger vinden. Het was geheel met kant bezet.

De Man.

(de hand met de roos over zijn voorhoofd)

Er is iets gaande met ons, iets dat zeer vreemd zal worden. Ik begrijp het niet. Ik begrijp ook niets van het zakdoekje. Ik heb het weggelegd. Heb ik het weggelegd? Of heb ik het? weergegeven?

De Vrouw.

Ik weet het niet. Ik kan niet denken aan die dingen, die gij doet gapen gelijk kelders. Gij vraagt mij iets, maar gij kunt het zelf niet vragen. Wend? van de duisternis af. Kijk eens hier wat een heerlijk licht.

De Man.

Ja. Het is niet mogelijk dat ik doe wat ik wil. Ik ben te gelukkig. Zekere zaken zijn weggevaagd. Wat zou ik ernaar grijpen?

De Vrouw.

Houd maar gerust de hand van het Geheugen vast.

(De Juffrouw verschijnt. Zij glanst in den opzet van heur hoog en lokkig haartooisel. Zij is zacht als een perzik. Zij huppelt aan in een satijnen froufrou, bestoken met madeliefjes en linten. Leuk glimlacht zij achter haren pluimen waaier.)

Het Geheugen.

Zij was zoo schoon als een bloei van rozen. Is het niet waar?

De Man.

(in vervoering)

O Zoete lief, daar zijt ge!

De Vrouw.

(blozend)

Ik herinner mij. Mijn moeder zei: gij zult de schoonste zijn.

De Man.
Gij waart de schoonste onder allen die leven.

(De Dwerg lacht.)

De Vrouw.
Een groote maakster had voor mijn toilet gezorgd. Zij woonde op de Louizalaan. Zij is gestorven, en wie maakt ooit nog zulke vaporeuze japonnen?

De Man.
Niemand. Ik heb het? gezegd, heugt het? nog? O zie, daar zeg ik het? inderdaad.

(De Jongeling, zeer elegant, heeft de Juffrouw genaderd en komt in hoofsch gesprek met haar.)

De Vrouw.
Ja. Heel minzaam was uw compliment. Ik heb altijd gedacht dat gij een dichter waart. Het klonk zoo edel uit uwen mond. Gij hadt een voorhoofd als de kim, waar koninklijk de jonge dag gaat groeien.

De Man.
Ik geloof, ik had? lief van op den eersten blik.

De Vrouw.
Ja? Ja?

De Man.
Van op den eersten blik, en voor ik in? herkend had het vriendinnetje uit mijne kinderjaren. Achter het dons van uwen waaier heeft het geluk van mijn leven mij plots aangekeken. Ik heb met? gedanst.

(De Jongeling en de Juffrouw dansen in de rei van de andere paren.)

De Vrouw.
Ik heb met niemand meer gedanst dan met u.

De Man.
En den heelen nacht, na het bal, heb ik rondgedwaald. Mijn oogen waren vol van uwe schoonheid. Mijne handen tintelden van den toets uwer vingeren. Mijn geheele wezen geurde van u. Bij 't rijzen van den morgen zat ik aan de ronde vijvers van de warande. Er tjilpten musschen in het schuine licht. En een merel zong. En een hovenier ging voorbij, oud onder zijn spade. Ik heb alles onthouden. Ik dacht alleen aan u, aan u, aan u.

De Vrouw.
o Klokjes van goud, die ge klingelen doet...

De Man.

Ik heb? gezocht in de straat, op de pleinen, tot ginder waar de stad ophoudt, eiken dag. Ik heb? geroepen binst mijne nachten. Ik waakte om te kijken naar u. Of ik droomde en gij waart mijn eenige droom. Ho! Ik voedde eene bovenmenschelijke liefde: ik zou haar spijzigen met mijn bloed, en zij zou mijn hart verslinden. Waar waart ge? Wat deedt ge? Hadt ge een gepeins voor mij?

De Vrouw.

Ik heb geweend van onbekende blijdschap, toen ik meende dat ge mij opgemerkt hadt. Maar de twijfel heeft mijne tranen gedroogd en een spook in mijne oogen geplant. Het groeide zwart gelijk een cypresboom. Ik verwelkte onder zijnen schaduw.

De Man.

In mijn koorts had ik gehoopt dat ge ziek zoudt worden.

De Vrouw.

Is het niet ziek zijn, als men altijd sterven wil? Ik hoopte steeds weer om telkens in dieper wanhoop te vervallen. Ik bad God dat hij mij verlossen zou. Maar ik wilde niet verlost worden. Hoe dikwijls heb ik niet voor den spiegel gestaan, met mijn balkleed van linten en madeliefjes? Hoe dikwijls heb ik mijn waaier niet voor mijn aangezicht geopend en over het dons heen een blik van vuur geworpen naar? En het vuur stikte in mijn hoofd en brandde door mijne hersenen. En daarbinnen vlamde de eeuwige vraag: wat denkt hij? wat voelt hij? Zoekt hij naar mij, en zal hij mij vinden?

De Man.

O Waarheid van mijn leven, ik heb? gevonden.

(De Dwerg lacht stillekens.
De walsmuziek vertraagt en sterft uit. De Jongeling en de Juffrouw zijn de laatste gebleven.
Hij heeft hare handen gekust. Zij is weggeloopen. Hij is droomend heengegaan.)

De Vrouw.
Hoe is het gebeurd? Ik had zoolang gewacht. De tijd was voor mij een groote foltering geworden. De dagen hadden geen kleur.

De Man.
Het toeval hielp mijn kans. Ik ontmoette? op de wandeling. Gij waart met uwe moeder; o, hoeveel schooner waart gij, dan ik mij had voorgesteld!

De Vrouw.
De aarde barstte onder mij. De hemel bliksemde.

De Man.
Ik zag dat gij te beven stondt. Gij waart bleek als een koele lemmer. Ik meende, dat gij niet anders kondt dan mij haten.

De Vrouw.
Ik zag dat ge geen vertrouwen hadt in me. Uw blik maakte me arm als een lijk.

De Man.
En toch dierf ik? het briefje toereiken dat ik wel honderd maal herschreven had, en maar eenen keer gevoeld en bedacht. Gij kwaamt op dien gulden nanoen. Gij kwaamt heel precies op tijd. Net sloeg het uur. Ik, ik had al een eeuwigheid op? gewacht.

De Vrouw.
Een eeuwigheid voor 't uur was ik van huis vertrokken. Ik liep om niet te laat te komen. Hoe dikwijls ben ik niet weergekeerd, en stond in onze straat, beschaamd over den stap dien ik waagde? Maar seffens spoedde ik me terug naar uw wenk, naar uw stem, naar die vreemde belofte van liefde, die onweerstaanbaar was.

(De Jongeling en de Juffrouw zijn overhand opgekomen. Zij lijken wel uit een andere eeuw, zoo kleurig en onecht doen hunne kleeren aan. Zij zijn geheel en al de kinderen der illusie, hij in een gespannen danseuse-redingote, zij in wijd-zwevend falbala, onder de fcanjen van haar zonnescherm. Zij spelen met gratie de gesproken handeling, in dweepende mimiek met de woorden opgaande.)

De Man.
Gij kwaamt. Gij waart geheel buiten adem. Het was alsof gij de wereld hadt moeten overwinnen

om tot hier te geraken. En de wereld had? uitgeput.

De Vrouw.
Viel ik niet dadelijk in uwe armen?

De Man.
Neen. Ik knielde voor en vatte uwe handen. Zij waren koud en klein. Toen werd ik gewaar, dat ge zoudt nederstorten.

De Vrouw.

(met een korten gil)

Hemel! Zal ze sterven?

(Het spel van den Jongeling en de Juffrouw wordt thans overwegend. De Man en de Vrouw volgen het met hunne woorden en lichten het toe De Juffrouw is ineengezonken. De Jongeling heeft haar opgebeurd. Langzaam gaan zij naar een kleine bank van bloemen)

De Man.
Neen. Maar ze zegt het.

De Vrouw.
Zeg ik dat? Ik zeg dat ik wil leven, leven, leven! En gij? En gij?

De Man.
Ik til? op. Ik voel uw hoofdje aan mijnen adem. Honderd vogeltjes beven in mijne keel. Er bonzen trommelslagen door mijne slapen. Zal de grond breken?

De Vrouw.
Ik leun heel zwaar op uwen arm. Hoe sterk is de arm van den man, dien men liefheeft. Hoe breed is de borst van den man, die mijn meester is.

De Man.
Ik leid? naar een kleine bank. Gij zet u daar en wanneer een oogenblik uw lieve lichaam scheidt van het mijne, dunkt het me dat ik? verloren heb. Dan kijkt gij op en glimlacht, voor de eerste maal, mij toe.

De Vrouw.
Ik glimlach niet. Ik huiver. Ik vrees dat mijn droom gaat ophouden.

De Man.
Daar zit ik aan uwe voeten. Boven zie ik de zuilen van den hemel glanzen.

De Vrouw.
En wat zegt ge mij dan?

De Man.
Ik zeg: hoe schoon is deze dag! Er is maar een dag. Deze dag is de eerste dag van mijn leven.

Gij staat op den drempel van het huis vol zonne, waar mijne dagen wonen. Zult gij de gouden poort opendoen?

De Vrouw.

Ja. De gouden poort speelt een muziek van stralen alover mij. Wat zegt ge nog? Wat zegt ge nog?

De Man.

Ik zeg: als ik geweten had dat gij zoudt komen, hoe schoone woorden hadde ik niet bereid voor u. Maar toch heb ik er bereid, duizenden en duizenden. Ik wilde ze met paarlen en diamant omhangen, gelijk feeën die moeten tooveren en mijn geluk uit den grond slaan. Helaas, zij liggen dood op mijne tong en vallen aan uw voet als keien. Ik heb? een enkel woord te zeggen. Hoeveel woorden zijn daartoe niet noodig? Gij weet het woord en ik vind geen weg om het uit te spreken.

De Vrouw.

Ja. Het woord komt aanruischen van heel ver. Mijne ziel schiet wakker. Het woord blinkt gelijk een zwaard. Wat zegt ge nog meer? Wat zegt ge nog meer?

De Man.

Ik zeg: zijt ge bang van mij?

De Vrouw.

Neen; neen.

De Man.

Zie mij aan; ik ween.

De Vrouw.

O Groote God, wat heb ik? lief! Wat heb ik? lief! Ja?.... En wat zeg ik?

De Man.

Niets!

De Vrouw.

Niets. Ik luister. De poort van licht gaat open. Zegt ge niets meer?

De Man.

(zeer langzaam)

Ik heb? lief.

De Vrouw.

Ha!...

(Men hoort hooge bazuinen. De hemel galmt. De Koren stijgen als een gebed. De Jongeling heeft De Juffrouw omarmd. Hunne monden komen saam in een langen zoen.)

Het Koor.

Nu zijt wellekome, Jesu lieven Heer,
Gij komt van alsoo hooghe, van alsoo veer,
Nu zijt wellekome van den hooghen Hemel neer,
Hier al uit de Aerdtrijk zijt gij ghesien noyt meer,
Kyrieleys,

d'Herders op den velde hoorden een nieuw liedt,
Dat Jesus was ghebooren, sij wisten 't niet,
Gaet aan gheender straeten, en ghij sultet vinden klaer,
Bethlem in de stede, daar 't is geschiedt behoudt
Kyrieleys.

De Man.

(als uit een droom ontwakend)

Hoe geurig ademt de Lent alom, hoe frisch gaan hare waaiende sluiers, hoe koel dauwt de toets van hare vingeren!

De Vrouw.

(ontspannen in geluk)

O! Nu kunt gij schoon spreken. Er gonst honing door de lucht. Mijne teenen raken niets dan snaren vol geluiden. Zal ik niet neerstorten in een stille leegte? Houdt ge mij kloek aan uwe borst?

De Man.
De heele wereld druk ik in mijne handen.

De Vrouw.
O kleurig paradijs dat in uwe oogen openstraalt.

De Man.
O dal van vreugde, en vijvers vol van zoete tranen.

(De Jongeling en De Juffrouw staan langzaam recht en, blik aan blik, in zwijgende verrukking, verlaten het tooneel. De bazuinen schijnen hen in wijden aftocht te begeleiden.)

De Vrouw.

(plots geheel bewust)

Mijn man, wat is er gaande met ons? Er ging iets schoons voorbij.

De Man.
Voorbij! Voorbij!? Wat zegt ge, zoete lief? Zijn we betooverd?

(Zij loopen naar de bloemenbank. Zij leggen er het kindje. Zij kijken malkander aan.)

De Vrouw.
Er is niets veranderd aan u. Gij zijt schoon.

De Man.
Nu gaan mijn woorden dood. Ge wordt te groot voor mij.

(Hij kust haar op het voorhoofd.)

Het Geheugen.

(plechtig)

God komt uit den hemel, en zegent u.

De Vrouw.
Hebt ge de hand van het Geheugen verloren?

Het Geheugen.

(hoog)

En Hij heeft een kindje gegeven.

(Poos. De Man en De Vrouw knielen aan weerszijden van het bankje. Saam over het kindje snikken zij het uit. De Dwerg springt over de schaduw van het Geheugen naar voren)

De Dwerg.

(guitig)

Nu wil ik toch ook eens wat zeggen. Ik draag veel dingen in mijnen bult.

Het Geheugen.
Als ik? loslaat, wat zijt ge nog? Zwijg.

De Dwerg.

(scheef huppelend)

Ik zal niet met alles tegelijk uitpakken. Maar mijn bult weegt te zwaar.

Het Geheugen.
Zwijg, moordenaar van illusie.

De Dwerg.
Ik ben waar als het oog dat uit den driehoek kijkt. Schaam u, want gij zijt bezig met mij scheel te maken.

Het Geheugen.
Koud serpent, kruip in uw kot van duisternis.

De Dwerg.

Ach, schoone leugen, geef mij mijn kans. Ik heb maar een heel klein mopje te vertellen.

Het Geheugen.

Het is te laat.

De Dwerg.

(verbergt zich weer in den sleep van haren rok.)

Amay! Het is altijd te laat! Zal ik dan ooit iets anders mogen doen dan lachen?

(Hij lacht.)

De Man.

Moederken, moederken, huilt ge?

De Vrouw.

Geluk van mijn leven, gij huilt.

(Zij stralen van vreugde malkander in het aangezicht.)

Scène VI

(De Vergetelheid verschijnt op het voorplan en gaat de trappen op naar de eerste verdieping.)

Het Geheugen.
Mijn tijd is uit. Daar wenkt? mijne zuster. Zij is de laatste reisgezel.

(Zij bedekt haar hoofd met volen en stijgt naar het licht, de Dwerg in hare schaduw.)

De Man.
Wie zijt gij? Gij komt gelijk een warme dans.

De Vergetelheid.
Ik ben de slaap die nadert. Geef mij uwe hand. Ik ben de gids die uwe oogen sluit.
Ik ben uw uiterste toeverlaat, het rustige Vergeten.

De Vrouw.

(haar kindje in den arm)

O langzame vaak.

De Man.

(heeft de hand van de Vergetelheid genomen.)

Mijn wezen wordt een droom.

(Zij dalen.)

De Vrouw.
Mijn droom verklinkt, gelijk een vlucht van duiven.

De Man.
Gebenedijd zijt gij, die niet meer denken doet.

Scène VII

(Uit den afgrond rijst de Dood (gemaskerd). De klaarte verkleurt, alsof ze purper ging worden.)

De Vrouw.
Er gaat een stille tocht. Waar zijn wij, lieve man?

De Man.
't Is de avond, die vochtig is. Er zal ievers een zacht bed zijn, geloof ik.

De Vrouw.

O! het vreemd gevoel dat mij omstreelt. Ik loop op pluimen kussens.

De Man.

Ik word niet eens gewaar dat ik loop. Wat doen wij? De daad is de dood in ons.

(De roos valt uit zijne hand.)

De Vrouw.

Of hangen wij roerloos binnen de ruimte?

De Man.
Hoor eens... hoe stil, hoe stil, hoe stil.

De Vrouw.

(echo)

Hoe stil...

(Poos. De Dood heft zijne armen omhoog. Er komt een engel aanzweven.)

De Dood.
Man van alle tijden, vrouw van den eersten en den laatsten dag. - uitersten van alle menschelijke zwakheid, gij hebt genoeg geleden. De vrede vindt gij thans aan mijne borst.

De Man.
Er staat een hooge schaduw in woorden van fluweel. Hoort gij iets, mijn zoete lief?

De Vrouw.
Mijn jongen, mijn jongen, ons kindje wordt zoo zwaar!

De Man.
Hoort gij die groote zwarte zuilen niet ruischen?

De Vrouw.
Ach, wat ik hoor komt als lood in mijne armen wegen.

De Dood.
Aanzie mij. De tranen van het medelijden vloeien langs mijn wezen. Er ligt slechts een kleine stap tusschen u en mij. Mijne arme kinderen, ik kom tot u.

(Rooder wordt het licht. De Dood nadert de Vrouw en raakt het wichtje aan.)

De Vrouw.

(duizelig)

Nacht, nacht, wat doet ge?

(De Engel neemt het kind uit hare handen en zweeft langzaam er mee heen.)

De Vrouw.

(zij begrijpt niet. Zij glimlacht pueriel.)

Mijn man, weet gij wat er nu geschiedt? Kijk eens aan: ik ben nog nooit zoo eenzaam geweest.

(plots met een gil)

Mijn kind! Mijn kind! Mijn kind!

De Man.

Wat is er? Gij maakt mij bang!

De Vrouw.

(klagend)

Mijn kind is verloren!

(De Vergetelheid stijgt langs de trappen en verdwijnt in de misten van de struiken)

De Man.

Ik versta niet. Gij spreekt van een kind. Ik ken het niet.

De Dood.
Het is bij God.

De Vrouw.

(woest)

Wie zijt gij die mijn vleesch arm maakt?

De Man.

(angstig)

Ruk zoo niet aan mijn hand. Kom, laat ons heengaan.

De Vrouw.
Ik vrees niet. Geef mij mijn kind terug!

De Man.

(hij trekt aan de koord die hem bindt.)

Klets toch niet altijd over dat kind! Kom, wij gaan langs dezen weg!

De Vrouw.
Ik heb mijn kind van doen. Waar hebt gij 't begraven? Ik haal het er met mijn nagels en mijne tanden uit.

De Dood.
Uw kindje ligt in den schoot van God.

De Vrouw.
Ik weet niet wat ge zegt. Ik ken niet. Maar gij zijt de dief van mijn ingewanden!

De Dood.
Helaas! om herkend te worden, moet ik mij dan altijd vertoonen zooals gij mij hebt mismaakt? Ik ben toch de ontkroonde Troost?

(De draken komen den Dood omringen. Hij neemt zijn masker af. Ontsteltenis en schrik.)

De Man.

(beeft over al zijne leden)

Ellendig wijf, wat hebt ge uitgestoken!

De Vrouw.
Laat mij los!

De Man.

Ik heb hier niemand kwaad gedaan. Gij hebt gelasterd en gescholden. Maar ruk toch zoo niet! Ik krijg den knoop niet uiteen....

De Vrouw.
Ik moet weg! Ho! Ik moet weg....

(Zij weert zich.)

De Man.
Helsche kattin, houd u koes. Wat stampt ge?

De Vrouw.
Gij lafbek! Gij lafbek!

De Man.

(tusschen zijn tanden)

Zal ik u temmen, he? Zal ik u moeten temmen?

De Vrouw.
Raak mij niet aan! Ho! Mijne hand moogt ge afscheuren, - maar ik moet weg, ik moet weg!

De Man.

Gij hebt geen recht aan mij. Ik wil niet sterven!

(Hij slaat haar in het aangezicht.)

De Vrouw.

Ik haat u. Ik haat u.

(Zij spuwt naar hem. Hij wil haar bij de keel grijpen. Zij vechten letterlijk om het leven. Het licht wordt rood.)

De Man.

Ik heb geen schuld. Laat los. Ik wil niet sterven.

De Vrouw.

Moordenaar! Moordenaar!

(Zij bijten malkander in het gelaat. Het bloed leekt aan hunnen mond. Zij rollen overeen in afschuwelijke worsteling en schreeuwen dierlijk.)
De Dood aanschouwt hen lang. Dan bergt hij pijnlijk zijn bleeke wezen in zijne donkere handen. De Draken staren.)
Nu heffen De Koren aan een groot Lawaai van kreten. Het is alsof over de geheele wereld het menschdom aan het gillen ging. Alles staat in laaien brand.)

De Koren.

Hâa-hââ-hoe-joe-waâ-waaij-hei-haâ-haâ...

De Dood.

(de armen ten hemel, roepend)

God! God! Aanzie mijne smert!

(Scharlaken bliksems schieten door de lucht. Het doek daalt traag, terwijl De Koren al verder uitklinken tot één wijden toon.
Op dezen tocht barst het geweld van een sterken bronzen slag gelijk bij den aanvang van het bedrijf.)

HET DOEK IS GEVALLEN.

)

Derde bedrijf

Scène I

Het doek rijst op de laatste handeling van het eerste bedrijf. Nacht. Sneeuw. Straatlanteren. Menschen roerloos langs de borstleuning van de vaart. Aldoor in de verte de stampende dancingorgel. Het spel komt los uit de versteende houding en loopt weer vlug af, in hoekige, kleurkloeke kaders.)

De eerste Politieagent.
Jean, wil ik naar beneden komen?

De tweede Politieagent.

(die aan de touwen trekt)

Wel ja, verdomd. Doe dan toch ook iets, flauwe pisser.

De eerste Politieagent.
Wacht.

(Hij gaat langs het trapje.)

Sakkerdjie, hoe glad is het hier. 't Is weer scherp aan 't vriezen. Of hoe komt dat?

De Vaartkapoen.
Span de koorden wat vaster. Maar niet meer schokken, Firmin.

De tweede Politieagent.
Houd vooral hunne koppen boven water.

De Vaartkapoen.
Ja. Ze wegen zoo zwaar. Trek nu een beetje. Halt!

De eerste Politieagent.
Laat zakken. Ik heb ze bij hunne armen vast. Ze zijn aaneengebonden. Wel, wel, wel.

De Blonde.
Jean, leven ze nog?

De Vaartkapoen.
Ik weet niet. De man kijkt vreeselijk, dunkt me. Neen, ze schijnen te slapen.

De eerste Politieagent.
Ze zijn gekwetst. Sak-

kerdoeme, we zullen ze nooit kunnen ophalen. Ze wegen als molensteen en. Polydoor, stevig bijhouden.

De Vaartkapoen.
Nu moogt ge optrekken, maar langzaam. Ik weet niet of ik ze goed omgeknoopt heb.

De tweede Politieagent.

(trekt uit al zijne macht.)

Ho-la-la! Is me dat een gewicht! Allee!

(Hij rukt.)

De Vaartkapoen.
Steek toch een handje toe, Maria.

De Blonde.
Ja maar, als ze dood zijn....

De Vaartkapoen.
Trek aan de koord, zeeveres.

De Blonde.
Ja, Jeanske....

(Ze halen moeilijk de drenkelingen op.)

De eerste Politieagent.

(die van onderaan de vracht optilt)

Sapristi!

De Vaartkapoen.
Langs hier!

De eerste Politieagent.
Daar is water in mijne schoenen geloopen.

(Ze brengen de lichamen onder den lanteren.)

De Blonde.
Och-Gottekens, ik geloof dat ze dood zijn.

De tweede Politieagent.
Dat moet ge met een spiegelke zien. Ge moet een spiegelken over hun mond houden. Dan ziet ge of er damp op komt.

De Vaartkapoen.

Hier heb ik een spiegelken.

(Zij buigen zich over den Man en de Vrouw.)

De eerste Politieagent.
We zouden moeten kunnen lucht in hunne longen pompen. Dat kunt ge als ge een heelen tijd de armen over en weer balanceert.

De tweede Politieagent.
Ik heb dat indertijd geleerd. Hoe gaat het weer?

De Vaartkapoen.
't Zal niet noodig zijn. Ze zijn zoo dood als een pier.

De Blonde.
Ziet ge 'twel. Ik wist dat ze dood

waren. Och, Jean, ik krijg er kiekenvleesch van.

De tweede Politieagent.
Daar is niets aan te doen. Ze zijn kalle. Of 'tzou moeten zijn?... Men kan nooit weten.

De eerste Politieagent.
Voorzichtig zijn, Polydoor. Let op de reglementen.

De tweede Politieagent.
Neen, die zal ik van u moeten leeren?

De eerste Politieagent.
Een doctor moeten wij gaan halen voor de constatatie.

De tweede Politieagent.
Dat zult gij doen, Firmin. En ik roep den commissaris,

(tot den Vaartkapoen)

Wilt gij zoolang bij de lijken blijven? We keeren weer met een karretje.

De eerste Politieagent.
Mijn broek is nat. Mijn beenen zijn koud. Wilt ge gelooven dat het vieze karweitjes zijn?

De Vaartkapoen.
Ik heb er ook van langs. Mijne kousen zijpen. Zie dat ge gauw terug zijt.

De tweede Politieagent.
Op een loopken, kom, Firmin.

(Af)

De eerste Politieagent.

(in 't weggaan)

Mijn ziele Gods, Polydoor, ze beginnen al te rieken.

Scène II

(Lange poos. De orgel ronkt. De Vaartkapoen onwillekeurig fluit mee op de voois.)

De Blonde.

(die bang naar de drenkelingen staart)

Jean... Jean... Kijk ne keer.

De Vaartkapoen.
Wat is er? De Blonde. Wat hebben ze daar aan hun gezicht?

De Vaartkapoen.
Begin nu niet weer te lullen.

De Blonde.
't Is bloed. Jean, ze bloeden nog.

De Vaartkapoen.
Waar? 't Is misschien eenkrabbe van den haak.

De Blonde.
Neen. Ik heb schrik van het te bezien. 't Zijn beten, Jean, beten van tanden.

De Vaartkapoen.
Dat kan van alles zijn, weet men wat daar onder 't water gebeurt? Er zijn ratten ook. Van die dikke.

De Blonde.
Op dien korten tijd?

De Vaartkapoen.
Waarom niet? En dan, - het kan ons niet schelen. Ik heb gedaan wat ik kan om ze er levend uit te halen. Ze waren gauw dood. 't Zijn geen sterke naturen.

De Blonde.

(vol gepeinzen)

En als ze nu eens zelf malkander toegebeten hadden?

De Vaartkapoen.
Wel, zijn dat geen lief en lievinne? Zij zijn vrijwillig in de vaart gesprongen. Bijten? Wat komt gij mij vertellen?

De Blonde.
Van angst. Wat doet een mensch al niet, wanneer hij opeens den Dood van dichte ziet? Mijn vader is, na een lange ziekte, gestorven al vechtend tegen iets dat verschrikkelijk moest zijn. Wij zagen het niet.

De Vaartkapoen.
C'est ça, kom nu met spookerijen voor de pinnen. Wel, gij labbekak.

(Hij schuifelt zachtjes.)

De Blonde.
Zijt gij zoo een struische? Ik zeg, dat ze malkander gebeten hebben. Ik zal er van droomen, het is zeker. En gij, gij hebt me nooit gaarne gezien.

De Vaartkapoen.

(met een schielijke gedachte)

Zwijg. Ik denk op iets.

(Hij loert rond en gaat rap knielen nevens den Man.)

De Blonde.
Wat doet ge? Ge zult hem toch niet bestelen?

De Vaartkapoen.

Zwijg, stomme prij.

(Hij betast den drenkeling.)

De Blonde.

Daarvoor moet ge 'ne smeerlap zijn.

De Vaartkapoen.
Kijk maar gauw wat de andere op zak heeft.

De Blonde.
Neen. Ik walg van u.

De Vaartkapoen.
Ik zal het u nog éénen keer zeggen, want ge hebt mij niet goed verstaan. Nog éénen keer. Kijk wat de vrouw aan haar lijf heeft.

De Blonde.
Jeanske...

(Hijblikt haar woest aan. Zij gaat naar de Vrouw en buigt over haar.)

De Vaartkapoen.
Hewel?...

De Blonde.
Wacht. Die kleeren zijn zoo vreemd. Zou dat van 't water zijn?

De Vaartkapoen.
Haast u. Hee, hier is geld. En eene horlogie.

De Blonde.
Er is niets. Er is niets.

De Vaartkapoen.
Wat? En blinkt daar niets aan hare hand?

De Blonde.
Jean, 't is een trouwring! Moet ik?...

De Vaartkapoen.
Mijn schoon hartegerief, ik zal u straks een paar ooren aanzetten.

De Blonde.

(heeft den ring afgenomen, springt meteen op.)

Jean! Ze leeft. Ik heb hare hand voelen leven.

De Vaartkapoen.

(recht)

Kalf! Hebt ge den ring?

De Blonde.

(Ze reikt hem den ring. Ze is geheel van streek.)

Zij trok hare hand terug.

(aan zijne borst)

Jean, Jean, blijf bij mij.

(Ze wil hem kussen. Hij stoot haar van zich af, vangt haar weer op, rukt haar hoofd tegen het zijne. Dan, langzaam, op een danswiegeling, schuiven zij heen.)

Scène III

Zot Lowietje.

(Poos. De geruchten van de nachtstad. De eenzaamheid wordt akelig.
Hij komt op met de flesch, die hij bij den drogist

haalde. Hij kijkt beteuterd. De drenkelingen verschrikken hem niet, maar hij is fier dat hij voor zich zelf en allen, een besluit mag nemen. De Man en De Vrouw liggen niet geheel dicht nevens een. Hij gaat tusschen beiden zitten, en ontstopt zijn fiesch. Hij lacht, onfeilbaar en verrukt.)

Ze slapen alle twee. Ik zal drie keeren tot drie tellen en dan zal ik hen aanspreken.

(Kleine poos)

Goeden dag, madam en mijnheer. Ik ben blij dat gij uit het water zijt, want daar leunt ge niet gerust slapen. Hier op de sneeuw is het beter. Ik zal wachten tot ge wakker wordt, en het wilokswijf zal terugkomen. Wie heeft zeer gedaan? Gij zijt leelijk, weet ge wel? Mag ik? een beetje wasschen?

(Hij baadt haar hoofd met het water van de flesch.)

Uw gezicht is vol wonden. Wat is er met gebeurd?

(tot den Man)

En gij ook? Dat is aardig. Ik wil u wel schoon wasschen, maar het gaat niet goed, Het wilokswijf weet wel beter.

(De Vrouw en de Man ontwaken.)

Zot Lowietje.
Gij zucht. Ik heb gedacht dat ge ziek waart. Waarom maakt ge me bang?

De Vrouw.

(verwilderd)

Ga weg!

Zot Lowietje.

(overeind en terugdeinzend)

Ik ben de zoon van Napoleon!

De Man.
O! Mijn hoofd, mijn hoofd en mijne lenden.

De Vrouw.
Wie is hier allemaal?

De Man.

(hard)

Wie zijt gij?

Zot Lowietje.
Ik ben de zoon...

(Hij loopt weg.)

Scène IV

De Vrouw.
Hemel, wat ben ik moe. Hoe komen wij hier? En die koude?

De Man.
Ja. Mijne armen zijn gebroken. Laat mij even los. Ik wil recht staan.

De Vrouw.
Trek niet aan mijne hand.

De Man.
Ik raak? niet eens aan. Wat wilt ge? God, ik kan niet overeind geraken, geloof ik.

De Vrouw.
Kom, help me. Wees zoo goed.

De Man.
Laat mij los, ik bid u. Ik kan? immers niet helpen, als ge mij niet loslaat.

De Vrouw.
Ach, ach, men heeft ons aaneengebonden.

De Man.
Wie? Neen dat is gek.

De Vrouw.
Wacht, laat mij even denken.

De Man.
Wat helpt uw denken? Die koord moet weg.

(Hij werkt om den knoop los te krijgen.)

De Vrouw.

(zacht)

Ge doet mij een beetje pijn.

De Man.
Het spijt me zeer. Maar wij kunnen in geen geval het dwaas spektakel blijven, dat we zijn. Laat ik u vriendelijk verzoeken, licht uwe hand op, want ik kan ons anders onmogelijk bevrijden.

De Vrouw.

(kleine glimlach)

Och ja! Mijn hand is geheel lam. Het is alsof ze mij niet meer behoorde.

(Hij ontknoopt de koord en staat recht.)

De Man.
Ik ben uitgeput. Nu moeten wij eens goed den toestand overkijken.

De Vrouw.
Ja. Maar ik kan waarlijk niet recht. Wilt ge niet zoo goed zijn en mij helpen?

De Man.
Zeker.

(Hij helpt haar.)

Het is een zeer zonderlinge geschiedenis.

De Vrouw.

(wankelt, en zakt tegen de borstleuning.)

Ho, mijn rug, mijn rug, en mijne hersens!

De Man.

(te laat bij haar)

Pardon,

(poor zich zelf)

We moeten de zaak aanpakken van in den beginne. Het is volstrekt noodig dat we alles bijeenbrengen, wat we hebben.

De Vrouw.

We hebben niet veel. Ik kijk? aan.

(Zij staart lang naar hem)

De Man.

Het is een kwestie van methode. We moeten ons geval behandelen als iets dat buiten ons

staat. Objectief. Wij kunnen geen wetenschappelijke richting vinden, als we niet vooreerst al de factoren van het proces hebben getoetst. Laat eens zien. Gij hoeft u niet vreemd te laten aan dat onderzoek, het spreekt van zelf.

De Vrouw.

(diep)

Ik laat mij vreemd aan u. Zonder dat ik het wensch. Mij dunkt, ik ken u niet. Man, man, weet gij wat ge gedaan hebt?

De Man.
Ja. Wij hebben een dwazen sprong gedaan in 't water.

De Vrouw.
Dat ook. Maar wij hebben meer gedaan.

De Man.
Loop niet zoo vlug. Ik heb een stelsel, weet ge wel. Men moet het ééne ding na het andere zeggen. Elk ding op zijne beurt,

(zeer moe)

Mijn God, hoe houd ik dat alles bij?

De Vrouw.
Wij hebben ons kindje in het water gelaten.

(Zij hangt gebroken langs de borstleuning en weent. Een zangerige smart in de stilte.)

De Man.

(koud)

Ja. Dat hadden we moeten voorzien. Zoo'n heel lief kindje.

De Vrouw.

(nijdig)

Het was toch niet van u.

De Man.

(geduldig)

Toch wel. Vertel geen malligheid. Ik heb het klaar besef van mijne verantwoordelijkheid.

De Vrouw.

(zacht weenend)

Het was zoo heel en gansch van mij.

De Man.

(toegevend)

Natuurlijk! Onbetwistbaar! Maar hoe schieten we op met uw getraan? Laten wij ons houden aan de feiten. Het kind is dood. Dat is een feit.

De Vrouw.
Het sterft een tweeden keer van koude, in uwen mond.

De Man.
Ach, kom. Wat hebben wij aan woorden, aan woorden?

De Vrouw.
Niets. Het is een bedrieglijke eigendom.

Ik heb mij aan uwe woorden rijk gewaand. Zij waren schoon en vol. Wat zegt gij?

De Man.
Ik weet niet wat mijne woorden zijn geweest voor u. Ik heb? nooit gelogen. Mijn hart lag steeds onder mijne tong.

De Vrouw.
Ik verwijt? niets. Hoe komt ge daartoe? Maar ik zeg: thans voel ik mij leeg en ellendig.

De Man.

(gelaten)

Inderdaad. Ik voel mij leeg en ellendig.

(De Vrouw gaat naar hem en legt hare handen op zijne schouders.)

De Vrouw.
Hier zijn mijne oogen. Hier ben ik geheel. Herkent gij mij?

De Man.
Ik moet denken. Laat mij opsommen.

De Vrouw.
Voor mij is de som gemaakt. Ik ken u niet.

De Man.
Niet overhaastig.

De Vrouw.
Ik heb een droom gehad. Mijne zinnen zijn schoon daarin ontloken. Ik was nog lauw van jeugd en wachtte op den rozenmond die prinselijk de lente van mijn leven zou doen springen. Gij waart de prins die kwam. Men kan zich waarlijk niets gekkers inbeelden.

De Man.
Heb ik daar schuld aan? Ik heb het niet zoo mooi bedoeld.

De Vrouw.
Gij waart de meester van mijn wezen. God stond in uwe schaduw. Mijne uren lagen als een rozenkrans rond u. En in uwe armen ging ik open als eene bloem. Ik dacht dat ge de zon waart. Gij waart mijnheer zoo-en-zoo.

De Man.
Ik zou wenschen dat gij? klaarder uitspreekt. Eigenlijk ben ik dankbaar voor het verleden, dat mij bij u in een zoo gunstig licht heeft gesteld. Ondertusschen ben ik me wel bewust, dat ik bij dees avontuur vele offers heb gebracht. Mijne moeder.

Mijne familie. Het aanzien der menschen. De fabriek die ik op de allerstupiedste wijze verwaarloosd heb. Kortom, mijne gansche maatschappelijke. positie. Ik zou liegen als ik nu ging beweren, dat ik zulke offers voor gerechtvaardigd ging houden. Ik wensch? niet te krenken. Maar gij vraagt mij of ik u herken. Neen, gij die daar staat, gij zijt niet degene, voor wie ik heb willen sterven

De Vrouw.

Gij moogt veel harder zijn. Het is immers niet mijn heilige man die spreekt. De vader is doodgegaan met het kindje.

De Man.

Mijn hemel, waarom maakt gij het debat zoo zwaar? Ik bid u, laat ons kalmpjes redeneeren.

De Vrouw.

(beslist)

Wil ik u eens wat zeggen? Net als ik, peutert gij in het verleden. Laat dat zoo. Lees op mijn gelaat.

(Zij slaat zich op de wonden van het aangezicht.)

Hier bloedt het woord dat gij niet durft uit te spreken.

De Man.

Gij daagt mij uit. Meent gij dat ik niet weet wat er op mijn aangezicht te lezen staat?

(Poos.)

De Vrouw.

Ja. Ik heb u ook gebeten.

De Man.

Dat hebben wij beiden gedaan. Ik schaam mij. Wij hebben ons binnenste wezen uitgespeeld.

De Vrouw.

Wij hebben de uiterste vezels gewekt. Tot op den bodem van den beker is onze ziel omgespoeld. Ach, ach, ik heb geen lusten meer.

De Man.

Gij verbiedt elk argument. Hoekan men redelijk twisten? Hoe kan ik tot klaarheid komen met u?

De Vrouw.

Ik geef het op. Ik heb genoeg gestreden. Ik ben een weduwe, en kinderloos.

De Man.

Nooit raadt gij de woestijn, die gij achterlaat in mij. Waarom ben ik weer levend geworden?

De Vrouw.

(dicht bij hem)

Gij hebt gelijk. Er rest ons niets. Kom, moedige man, wij wagen opnieuw den sprong.

De Man.

(op zijn borst slaande)

Ja. Er moet toch iets overgebleven zijn daarbinnen! Het is mijn moed.

De Vrouw.

Ik dank u. Kom.

(Alover de brug verschijnt Iemand, gelijk een die van de nachtfeest komt. Zwarte soiree-kleedij. Lichte zijden hoed. Rotting met gouden appel. Donker masker over 't witte aangezicht. De Man en de Vrouw met een gil wijken tot geheel tegen de borstleuning.)

Iemand.

Neemt me niet kwalijk. Kan ik u van dienst zijn?

(Zijantwoorden niet. De schrik nagelt hen vast. Zij zijn nietig en haveloos.)

Mij docht, men heeft mij hier gewenkt. Of was het aan den overkant?

(Hij neemt zijn hoed af en groet. Zijn schedel heeft een groenen glans.)

Pardon, tot wederziens.

(Af in een bleeken lach. Poos.)

De drie Koningen.

(ver over 't water)

Och, sterre, och sterre, ge moet er zoo stille niet staan, Ge moet er vandaag naar Bethleëm gaan...
Bethleëm de schoone stad...

De Man.

Hebt ge hem herkend?

De Vrouw.

Ja.

De Man.

Ik zal hem nooit vergeten.

De Vrouw.

(diep)

Ja. Ja.

De Man.

En nu ziet ge 't zelf, dat wij er niet buiten kunnen. Wij moeten leven.

De Vrouw.

(onhoorbaar)

Ja. Ja.

De Man.

Wij zijn gelijk de pijl die uit den boog geschoten werd. Wij kunnen niet vallen waar wij willen.

De Vrouw.

Ja. Gelijk de pijl.

De Man.

Ik vind het vreeslijk treurig. Maar beken dat ik geen schuld heb aan 't gebeurde. Feitelijk heb ik mijn eigen bedrogen. Ik had mij de toekomst namelijk geheel anders voorgesteld. Want, weet ge wel, ik heb altijd gedroomd van een proper huisje in een

stille straat, een blinkende knop op de deur en blanke gordijntjes aan de ramen. Ik zou daar wonen met een vrouwtje dat mijn gezag erkent. Ik zou haar behoorlijk liefhebben en deftig mijne zaken doen. En we zouden kinderen kweeken. God, God, wat is er daarvan al geworden?

De Vrouw.

(afgemat)

Ik heb gedroomd... Ik heb ook gedroomd... hoe was het weer?

De Man.

(bijna luchtig)

En zoo waren wij, op slot van rekening, alle twee de dupe.

De Vrouw.

(een smartelijke glimlach)

Ja. Alle twee.

De Man.
Dat is het lot der menschen. En ondoordringbaar zijn de inzichten van God.

De Vrouw.
Ondoordringbaar. Gij zegt het goed.

De Man.

(zoekt naar een passend slot)

Ja. En zoo dringt zich de oplossing van ons geval van zelf op, vindt ge niet?

De Vrouw.

(duizelig)

Ja. Hoe meent ge?

De Man.
Wel, aan mij kunt ge niets meer hebben. Ik betreur het hartelijk.

De Vrouw.

(zielloos)

En wat hebt gij nog aan mij?

De Man.
Kom. We begrijpen malkander best.

De Vrouw.

Ja.

(kleine poos)

Hier... hier is de trouwring, dien ge mij gegeven hebt.

(Ze doet haar best om door hare tranen heen te zien, en kijkt kinderlijk naar hare vingers.)

De Man.

Laat zoo.

De Vrouw.

(schuchter en krank)

Kijk, ik vind den ring niet meer, ik heb hem verloren.

De Man.

Ik geef er niets om. Laat zoo.

De Vrouw.

(langzame verbazing)

Gij geeft er niets om?

De Man.

(gemeend en opgeruimd)

Reik mij uwe hand. Ik hoop dat het u wel gaat.

De Vrouw.

(machinaal)

Ja.

De Man.

(hij neemt hare hand)

Mocht ik u ooit kunnen van dienst zijn... Alles is mogelijk. Vaarwel.

De Vrouw.

Ja. Ja.

De Man.

(druktstevig hare hand)

Vaarwel.

De Vrouw.

(zich bedeesd terugtrekkend)

Vaarwel!

(Hij blikt haar na, schudt bedenkelijk zijn hoofd, en wendt zich dan beslist om, als een die nu een geheel ander soort van ideeën gaat behandelen. Hij tast in zijn binnenzak, blijkbaar om naar 't uur te zien)

Tiens, ik ben mijn horlogie ook kwijt. Dat is vreeslijk vervelend.

(Af)

Scène V

De eerste Politieagent.

(achter de schermen)

Firmin, is de commissaris er al?

(Hij komt op, kijkt verbijsterd rond)

Nondeku, 'k ben te lang in de herberg gebleven.

De tweede Politieagent.

Hewel, Polydoor?

De eerste Politieagent.

Voor den doctor heb ik getelefonneerd. En mijn broek moest ik toch ook een beetje laten drogen.

De tweede Politieagent.

De commissaris komt niet. Hij ligt met de beestjes.

(plots draaiend in de sneeuwige eenzaamheid.)

Wel, potverdekke, wat gebeurt er nu? Wat hebt ge met de lijken gedaan?

De eerste Politieagent.

Met de lijken?...

(paf)

Heb ik van mijn leven!

De tweede Politieagent.

(bij den lanteren)

Hier toch hebben ze gelegen. De sneeuw is gesmolten. Dat zijn geen vodden.

De eerste Politieagent.

(komisch)

Zouden zij er misschien weer ingesprongen zijn?

De tweede Politieagent.

(over de borstleuning)

Neen, pat, dat riskeert een mensch geen twee keeren.

De eerste Politieagent.
In Gods name!

(Kleine poos)

Firmin!

De tweede Politieagent.
Polydoor, uw neus krult. Ge hebt weer een geniaal gedacht.

De eerste Politieagent.

(met de klassieke gebaar)

Ja. We gaan er een op pakken.

(Ze slaan een dribbeldans, en dribbelen heen op de voois van het orgel.)

Scène VI

(Het begint te sneeuwen. Het licht van den lanteren blikkert op de vlokken open, gelijk een teere waaier. De Drie Koningen en De Lanterenman op. Ze zijn zichtbaar beschonken.)

De Lanterenman.
Mannen, hier is nu mijne laatste lanteren. Let nu op, want straks heeft uw sterre geen licht meer.

Melchior.
Wij hebben geen klaarte van doen. Wie kijkt er om naar ons?

Balthazar.
Wij zijn van een anderen tijd. De wereld wordt horendul.

De Lanterenman.
Zeg eens, die Driekoningenster, dat is alzoo een licht dat alle jaren wat meer uitsterft, niet?

Gaspar.
Ja. Ze schaffen ons stillekens aan af. We zijn een soort van Karnaval geworden. En met sterren is er op de wereld niets meer te verdienen.

De Lanterenman.
Ja. Ik ook, ik geraak aan't einde van mijn pitje. Ze spreken nu al van automatiekers, waarmee de straatlanterens van zelf zullen in brand schieten.

(Melchior steekt zijn baardbranderken op.)

Balthazar. Het sneeuwt.

De Lanterenman.
Ja. Maar weet gij het verschil?

Balthazar.
Het verschil?

De Lanterenman.
Ja. Het verschil tusschen het licht van een lucifertje, dat een sekonde duurt om de pijp van den zwarten koning aan te steken, en het licht als het mijne dat een nacht duurt om de stad te laten klaar zien, en het licht dat gijlie draagt en dat eeuwen duurt om een beschaving gaande te houden?

Gaspar.
Dat zijn vragen! Goeien avond!

De Lanterenman.
't Is maar om te lachen. Allavooruit, Koningen van mijne botten, zijt ge gereed? Ik draai den lanteren uit.

Balthazar.
't Is goed. We hebben malkander vast.

De Lanterenman.
Zoudt ge niet eerst uw Driekoningenlied voor 't lieve publiek ophalen?

Gaspar.
We hebben het hier al gezongen.

Melchior.
We zullen het verder zingen op de Varkensmarkt.

De Lanterenman.
Daar gaat hij! Fiat lux!

(Hij draait het licht uit. Het tooneel is geheel donker. De Drie Koningen strompelen verder.

Men ziet nog even de sneeuw.)

Let op voor de brug. Er is een klein trottoirtrapje. Zijt ge klaar?

De Drie Koningen.

(al ver op de Varkensmarkt)

Och sterre, och sterre, ge moet er zoo stille niet staan,...
Ge moet er vandaag...

HET DOEK DAALT

Eenheidsbewustzijn
(Een Plato-Kant studie)
door Leonard J. Schutte
(Slot)

De quintessens van het vorige is, dat de zuiver verstandelijke ervaringskennis, welke op grond der regelmatige functioneering onzer zinnelijk-verstandelijke organisatie tot stand komt, allerminst de in en met den mensch als zoodanig gegeven kennismogelijkheid uitput; omdat het mensch-zijn meer omvat en inhoudt dan die zintuigelijk-verstandelijke organisatie, welke onze actueele bestaansvorm is, of waarmee zich de menschengeest op het materiebestaan heeft toegespitst. Dit laatste is niet maar een dogmatische bewering, daar deze metafysische 'overtuiging' van den voor-kritischen Kant[1)] door het diepgaand kennis-theoretisch onderzoek van den kritischen wordt bevestigd.[2)] En nu is het maar de vraag hoe het mogelijk is, boven of buiten de grenzen uit te gaan, die door de met onze zinnelijk-verstandelijke organisatie gegeven kennis-vormen getrokken zijn. Ligt het niet voor de hand, dat het boven of buiten die grenzen uitgaan ons onherroepelijk in het vage en

1) Zie b.v. het tweede hoofdstuk van het eerste deel der T r ä u m n e e i n e s G e i s t e r s e h e r s .
2) Zooals o.m. reeds uitkomt in de onderscheiding tusschen Phaenomena en Noumena, vooral als men daarbij bedenkt, dat de wereld der noumena, of de intelligibele (= geestelijke) wereld bij Kant d i r e c t e grond is voor onze praktische bewustheid (in moraal, religie en recht), zoodat Kant het noumenon niet maar als inhoudsledige, problematische 'rest' overhoudt. In het theoretische l i j k t dit misschien het geval te zijn; in het praktische b l i j k t het daarmee anders te staan.

fantastische doet belanden? Verliezen wij niet allen hoûvast en allen vasten grond, zoodra wij toch in zekeren zin boven ons zelf - boven ons zinnelijk-verstan-delijk zelf wel te verstaan - uitgrijpen? Kortom, zijn er wel au sérieux te nemen voorstellingen en begrippen mogelijk waarmee, om met Kant te spreken, 'kein Gegenstand, den Erfahrung geben kann, jemals congruiren könnte'?[1].

Alvorens dit in Platonisch-Kantsch verband te beantwoorden, wil ik het eerst wat nader bespreken. Daarvoor herhaal ik de vraag, of wij niet allen hoûvast en allen vasten grond verliezen, zoodra wij toch in zekeren zin boven ons zinnelijk-verstandelijk zelf uitgrijpen? - Zeer zeker, aldus antwoorden wij, - als de mensch in zijn qualiteit van zinnelijk-verstandelijk soortexemplaar boven zichzelf uitgrijpt, dan verliest hij alles wat op bodem en vastheid gelijkt; dan fladdert hij rond in het ijle, dat dan aldra met allerlei griezeligheid wordt gevuld, zooals men dat dagelijks kan waarnemen bij menschen die door sentimentaliteit worden bezeten, of behept zijn met de geestelijke tumores der maatschappelijke 'Streberei', of der mythologisch-godsdienstige 'Sektiererei'. En evenzeer komt men in het ijle en fantastische terecht als men, zooals sommige op metafysica beluste empiristen trachten te doen, quasi-empirie op empirie bouwt, - ik bedoel eindelooze consequenties op empirische feiten-kennis en het quasi plausibele op het vaststaande, ook al dient daarbij de soliedste ervaring als ondergrond of als springplank[2]. Kortom, als zinnelijk-

1) Kritik der reinen Vernunft, pag. 371.

2) Het empiristisch principe vindt men wel het duidelijkst en het meest rondborstig geformuleerd op bladz. 116 van Fechner's: Ueber die Seelenfrage. Daar heet het: Es gilt, vom möglichst grossen Kreise des Erfahrungsmässigen im Gebiete der Existenz auszugehen, um durch Verallgemeinerung, Erweiterung und Steigerung der Gesichtspunkte, die sich hier ergeben, zur Ansicht dessen zu gelangen, was darüber hinaus in den andern, weiteren und höheren Gebieten der Existenz gilt.... etc. - Bij lezing hiervan houde men in het oog dat die 'Erweiterung' hier geheel anders wordt gedacht dan bij Kant, die hier en daar in de Kr. d.r. Vernunft hetzelfde woord gebruikt. Want waar Kant zich die 'Erweiterung' voorstelt als de intellectueele keerzijde of uitwerking eener geestelijke verheffing en hij haar dus als het ware van-uit ons eeuwig wezen laat plaats hebben, daar ziet Fechner, die au fond in zinnelijke verstandelijkheid den mensch geestelijk laat opgaan, in de 'Erweiterung' een willekeurig volbrachte bloot verstandelijke denkhandeling, zooals b.v. die is, waartoe men elkaar aanmoedigt als men zegt: Komaan, verlies de feiten niet uit het oog, maar bekijk het geval nu eens wat ruimer! Wie dit verschil inziet, begrijpt dat men langs den Kantschen weg tot resultaten komt, die van die van Fechner niet alleen maar èfwijken, maar die daarmee zelfs volstrekt incommensurabel zijn.

verstandelijke individuën kunnen wij slechts ‘Erscheinungen nach synthetischer Einheit buchstabiren um sie als Erfahrung zu lesen’, en wij worden tot de narren van ons eigen zinnelijk-verstandelijk zelf, als wij in onze qualiteit van zinnelijk-verstandelijke individuën boven dat ‘buchstabiren’ en ‘lesen’ trachten uit te grijpen. Want reeds bij den eersten stap staan wij dan in een x-dimensionaal luchtledig, waarin elk landschap een product van wilde fantaisie is.

Men kan de vraag in kwestie echter ook geheel anders en beter bezien, en dan komen wij tot geheel andere dingen. Want als de mensch boven zijn zinnelijk-verstandelijk zelf uitgrijpt, waar ligt dan het middel-of uitgangspunt van dit grijpen? Moeten wij dit onverbiddelijk in ons zinnelijk-verstandelijk georganiseerd bestaanzoeken. - öf ook misschien in ons ruimer en meer omvattend, ja, in ons oneindig zelf, waarvan die geheele zinnelijke organisatie slechts een beperking of een toespitsing is? Sluit die beperking of toespitsing in, dat wij in haar geestelijk zoodanig hermetisch zijn opgesloten, dat het actueele bestaan ons radikaal tot dubbelwezens maakt, zóó, dat ons geestelijk zelf eenerzijds en ons zinnelijk-verstandelijk persoonschap anderzijds, twee volstrekt gescheidenen, of twee vreemden voor elkaar zijn? Maar hoe kan Spinoza dan zeggen dat wij het gevoelen en ervaren dat wij eeuwige wezens zijn? Dit hebben de

besten van alle tijden mèt hem gezegd, want o.m. rust toch ook de Kantsche ethiek in haar geheel op het inzicht, dat wij in het tijdelijk individu-bestaan onze waardigheid als geestelijke wezens behooren te handhaven. En op welk recht van bestaan, jè, op welke bestaansmogelijkheid zouden de groote religies (Brahmanisme, Buddhisme en Christendom) zich kunnen beroepen, indien niet onze beperkte en tijdelijke bewustheid door een oneindige en eeuwige zóódanig werd gedragen en tevens doordrongen, dat de laatste ook in dit ons bestaan voor elken mensch maatgevend, richtend en oriënteerend behoort te zijn en ook zijn kén?

Maar dan wordt het ook aannemelijk dat het menschzijn insluit, dat men de dingen eigenlijk steeds op twéé manieren behoort te zien; of toch zóó, dat in ons zien en kennen steeds tweeërlei onderscheiden behoort te kunnen worden, - de kennis n.l. van de verhouding der dingen tot onze eigen persoon, èn die van hun verhouding tot den eeuwigen zijns-grond. En als dan Spinoza spreekt van het zien en kennen der dingen sub specie aeternitatis (d.i. van-uithet gezichtspunt der neeuwigheid), danbedoelt hij daarmee niet dat de mensch in die meer verheven bewustheid aan zijn verstandelijke ervaringskennis een kunstmatig bewerkstelligde uitbreiding geeft, door middel van gewild volbrachte 'Verallgemeinerung, Erweiterung und Steigerung der Gesichtspunkte'; en ook bedoelt hij niet, dat in die bewustheid de zinnelijk-verstandelijke mensch zichzelven wijsmaakt dat hij, als ware hij een acrobatische Prometheus, het vuur of het licht uit den hemel steelt, daarmee zijn verstand drenkt en voedt en, aldus verkwikt en gewapend, nu een beteren en meer verheven kijk op de dingen verovert. Geheel in afwijking van alles van dien aard heet het in de 31ste stelling van het 5de deel der Ethica nadrukkelijk, dat de hoogere en waarlijk menschelijke kennis 'a f h a n g t

van den geest, als van de vormgevende oorzaak, voor zoover de geestzelf eeuwig is,'- waarom in die kennis dan ook sprake is van gedachten, die 'het eeuwige en oneindige wezen Gods in zich sluiten'.[1]. Dit wil zeggen dat Spinoza het middelen uitgangspunt van die verheven kennis niet in den zinnelijk-verstandelijken mensch als zoodanig heeft gezien en gevestigd, doch in den mensch voor zoover hij nog geheel iets anders en veel meer is dan een bloot zinnelijk-verstandelijk individu; - niet in den mensch dus die als een deel der natuur slechts in verband staat met andere dingen, maar in den mensch die op zich-zelf genomen, absque aliis (afgezien van andere dingen), begrepen kan en moet worden.

En daar Spinoza een leerling was van Descartes, houdt hij in deze dingen zonder twijfel eenig verband met de beroemde passage uit de derde Meditatie, waar het heet: 'Als God mij geschapen heeft, dan is het wel aannemelijk, dat hij mij in zekeren zin naar zijn beeld en gelijkenis heeft gemaakt; en dat ik die gelijkenis, waarin de idee Gods bevat is (lees op z'n Spinozistisch: die de one indigheids gedachte insluit), ken in en door hetzelfde orgaan waardoor ik mijzelven ken. Als ik nu mijzelf beschouw, dan kom ik niet alleen tot het inzicht dat ik een onvolmaakt, incompleet en van anderen afhankelijk eindig ding ben, dat zonder ophouden streeft naar iets beters en grooters dan het is, - maar dan kom ik evenzeer tot het inzicht, dat dat andere dat in mij leeft, die gelijkenis n.l., die de oneindigheidsgedachte insluit, in zich al datgene bevat waarnaar ik streef, en dat ik toch eigenlijk reeds in mij heb'.

Men kan zeggen dat dit nu toch waarlijk èl te vrij vertaald is, maar toch drukt het Descartes' idee uit, dat ik, eindig zinnelijk-verstandelijk individu als ik ben, noch-

1) Ethica V Stelling 29 aanteekening.

tans de oneindigheidsidee vermag te denken. Stond dit nu maar niet in verband met het beruchte, zoogenaamd ontologisch bewijs voor het ‘bestaan’ Gods, en had Descartes nu alleen maar geconstateerd dat de eindige zinnelijk-verstandelijke bestaansvorm het volle wezen des menschen niet uitdrukt, dat veeleer in de oneindigheidsgedachte zelf is gegeven, dan zou hij met deze bloote bevestiging van het reeds gezegde verder gekomen zijn.

En ziehier nu der langen Rede kurzer Sinn:

Als ik, met mijn zinnelijk-verstandelijke organisatie als middel- en uitgangspunt mij boven mij-zelf poog te verheffen, dan tracht ik dat te doen op grond van de door die handeling misbruikte kennis-vormen mijner zinnelijk-verstandelijke bewustheid. En al doe ik dat nu op nèg zoo quasi soliede wetenschappelijke manier, dan ben ik toch slechts dupe van mijn eigen fantasterij. - Maar als ik in wezen méér ben dan een slechts eindig zinnelijk-verstandelijk individu, dan impliceert mijn meer omvattend mensch-wezen ook bewustzijnsvormen, of de mogelijkheid van bewustzijnsvormen, die ruimer of wijder zijn dan die welke in mijn actueele organisatie geïmpliceerd liggen. En als ik mij nu op grond dier laat ons zeggen: volledig-menschelijke bewustzijnsvormen, waarin ten slotte mijn oneindig menschenwezen zich onverminkt openbaart, mij boven mijn zinnelijk-verstandelijke beperktheid verhef, dan blijft om te beginnen de laatste in die verheffing ingesloten en als opgenomen, maar bovendien ligt die meer verheven kennis dan niet in het onregelmatig verlengde der empirische (hetgeen het geval was met die fantasterij van zoo even), doch dan wordt de empirische kennis zelf herleid tot een bloot moment in meer volledige en ruime, zuiver-oorspronkelijk-geestelijke inzichten, welke

mij brengen tot een quasi kosmische ervaring, welke op minstens even soliede grondslagen rust als welke empi-risch-wetenschappelijke ervaring dan ook.

En als mijn zinnelijk-verstandelijke bewustzijnsvormen slechts verminkingen of beperkingen zijn van mijn eigenlijke en volledig-menschelijke bewustzijnsvormen, hetgeen bevestigd en quasi bewezen wordt door het voor 'Erweiterung' of verwijding vatbaar zijn der kategorie[1], zonder dat haar a-priorisch of geestelijk-oorspronkelijk[2] karakter daardoor wordt aangetast, dan ben ik als zinnelijk-verstandelijk individu met mijn oneindig geestelijk zelf als het ware verbonden door een deur, waaraan ik - om een evangelisch beeld te gebruiken - van hiè-ruit slechts kan 'kloppen', doch die van-uit het geestelijke kan worden geopend.

***

Als wij nu dat eenheidsbewustzijn der oude Grieken (met uitzondering van Plato) nader bezien, dan kenden wij hun toch meer toe dan hun toekomt. Zeer zeker was in hen de menschengeest te krachtig om zich door de objecten-wereld te laten overwinnen en verdeelen, maar hij was toch niet machtig genoeg om zuiver uit zichzelf die wereld te beheerschen. Dit bracht mee, dat zij aan den eisch van eenheidsbewustzijn vasthielden, maar in de zoogenaamd objectieve werkelijkheid zochten naar iets dat hun daarbij helpen kon. Zoo deed b.v. Thales, die alles van-uit één beginsel trachtte te begrijpen, maar dit beginsel (het water, of het vochtige) aan de objectieve werkelijkheid, d.w.z. aan waarneming en overdenking ontleende. En precies

1) Kritik der reinen Vernunft, pag. 435, 436 en elders. Kategorie = op de zinnelijkheid toegespitste en daarom zuiver verstandelijke denkvorm.
2) Geestelijk oorspronkelijk is alles in onzen menschengeest, dat geen product is van ervaring, doch op grond waarvan ervaring pas mogelijk wordt of is.

zoo was het bij Anaximander van Milete, die, op grond van meer zuiver abstraheerende overdenking, de ongevormde of quasi qualiteitslooze materie, welke hij het ‘apeiron’ noemde, als beginsel nam, - en bij Anaximenes, die de lucht koos.

Dit houdt in dat de menschengeest, getrouw aan zijn aard en wezen, zich in die filosofen niet in reacties verliest, niet maar feiten constateert en groepeert; maar in jeugdige daadkracht zich als eenheidsteller opwerpt. Echter blijkt hij den daarvoor vereischten inhoud (geestes-inhoud) te missen, öf, wat hetzelfde is, het eenheidscheppend beginsel niet quasi in concreto in zich te hebben, zoodat hij zekere ervaringen, of waarnemingen of overdenkingen, kortom:? posteriorische gegevens te hulp roept om het? priori gebodene te volbrengen,- om aan de innerlijke noodzaak die hem drijft te gehoorzamen.

Bemerkt men wel dat twee dingen, die met elkaar vloeken, hier faute de mieux samengaan?? ‘Het a priori gebodene’. - Immers, wélke andere mensch beveelt ons naar eenheidsbewustzijn te streven; en wíe neemt zich dat zoo maar eens willekeurig voor? Elke mensch ontvangt dit bevel uit zijn diepste zelf, nietwaar? - Maar wil dit zeggen, dat ik nu naar een ‘middel’ moet gaan speuren om dat tot stand te brengen? - Wil het zeggen, dat als Thales te kort schoot met het water, Anaximander met het apeiron en Anaximenes met de lucht, ik nu maar verder moet zoeken; omdat er, gegeven dat onafwijsbaar innerlijk bevel, ergens tusschen de dingen die ik waarneem, bedenk of bezie, toch iets verscholen moet zijn dat mij, als ik maar knap en handig genoeg te werk ga, tenslotte tot ‘h e t ’ resultaat moet brengen? - Of impliceert dat onafwijsbaar gebod, dat mijn geheele leven en zijn beheerscht, dat dat eenheid en orde scheppend beginsel

van mijn zèlf onafscheidelijk is, in dièr voege dat, als ik niet maar zeggen kan dat het ìn mij is en leeft, dit komt doordat evenzeer ìk dáárin ben en leef? Maar als dit zoo is, dan moet ik niet quasi buiten mij in brokjes zinnelijk-verstandelijke waarneming of ervaring zoeken, en het priori gebodene niet trachten te volbrengen door middel van aposteriorische gegevens; maar veeleer gaat het dan om iets in mijn geest, dat eenheidservaring pas mogelijk maakte, en dat daarom direct uit mij moet worden geboren. M.a.w.: mèthet gebod dat mij beveelt eenheid en orde te stellen, d.i.: geestelijk heerschappij te oefenen, zal dan ook - laat ons zeggen: ‘de idee’ die mij daartoe in staat stelt, een zuiver a priorische zijn,- en van alle oude Grieken is zij dit slechts bij Plato geweest.

Om zich hiervan ten volle rekenschap te geven behoeft men slechts het Symposion te lezen, alwaar men het wezen der schoonheid tracht te doorgronden, en, waar, als de grenzen aller mogelijke empirische ervaring als bereikt zijn voorgesteld, en men nochtans nog even hulpeloos staat als in het begin, - behoudens dan dat de mensch zich door denkarbeid heeft gereinigd van de àl te direct zinnelijke interessen - het beloofde land als door tooverslag opdoemt of opengaat, en men - ‘plotseling’ (lees: a priori) - iets (zuiver geestelijks) ziet (lees: concipieert), dat de geboden ordening vol inzicht mogelijk maakt en op grond waarvan het eenheidsbewustzijn zich constitueert.

Deze passage uit Plato moet op Kant grooten invloed hebben uitgeoefend, en men kan de meest kapitale beschouwingen uit de ‘transscendentale Dialektik’ als door die korte, maar oneindig veel zeggende passage uit het Symposion geïnspireerd beschouwen.

Oogenschijnlijk lijkt Plato daar de schoonste evolutietheorie (in rebus spiritualibus) voor te dragen, die men

maar kan wenschen. Want als het heet, dat begonnen moet worden met de beschouwing der schoone lichamen; en dat het vervolgens stap voor stap verder gaat, totdat we eindelijk, via schoone kunsten en wetenschappen, bij de schoonheid zelve aanlanden; is het dan niet alsof wij steeds maar hoog er empirisch inzicht op dito lager bouwen, zoodat tenslotte de kennis-apotheose de hoogste trede lijkt van een trap, op welke wij geleidelijk uitkomen, als we maar dapper en met taaie volharding klimmen?

Zoo l i j k t het misschien, maar zoo is het niet; en dit blijkt als wij die Platonische passage goed lezen. Want het door Plato geëischte verplaatsen van de aandacht van de beschouwing der schoone lichamen naar het beoefenen van schoone kunsten en wetenschappen, beteekent niet meer dan een fixeeren van de aandacht zelve, - dan een wékken van de w e l b e w u s t e aandacht, - dan een terugdringen dus op de tweede plaats van het min of meer erotisch gevoelsleven ten bate van de verstandelijke en wetenschappelijke overwegingen, die alsnu voorop komen te staan. Tot hier is de voortgang een geleidelijke, welke door de krachten onzer zinnelijk-verstandelijke organisatie kan worden volbracht. En als het inderdaad waar is, dat onze verstandelijkheid een geestelijke zelfbeperking is ten bate der zintuigelijkheid[1)], dan is het reeds een heel ding als deze laatste niet als materieele zinnelijkheid met het restant van ons geestelijk verminkt zelf op hol gaat, zooals Plato in den Phaedrus dat zoo mooi weet voor te stellen. Hier moet dus allereerst het evenwicht, of de juiste orde en verhouding worden gesteld, welke hierin be-

1) Vergelijk: Kritik der reinen Vernunft, pag. 357: Denn die Grundsätze des reinen Verstandes würden auch nicht einmal a p r i o r i möglich sein, wenn wir nicht die reine Anschauung (in der Mathematik) oder Bedingungen einer möglichen Erfahrung überhaupt herbei zügen. Men zie ook het verband waarin die uitspraak bij Kant staat.

staat, dat wij in onze geestelijke zelfbeperking meester worden over het beperkend element. Dit nu kan slechts geschieden door de ordening en systematiseering van dat element, waarover wij als zuiver wetenschappelijke menschen heerschappij voeren.

Maar deze heerschappijvoering op grond van de verstandelijke zelfbeperking van onzen geest kan slechts een inleidende, voorloopige en eindige zijn: zij is noodzakelijkerwijs even beperkt en onvolledig als ons door zinnelijke organisatie beperkt zelf het is. Zij stelt ons in staat de verschijningswereld te ordenen in dat waarmee wij met haar overeenstemmen, en zekere geschied-processen in ons voordeel te laten verloopen; maar als het er op aan komt iets van haar en dus ook van ons zelf voor zoover wij tot haar behooren te 'begrijpen', dan staan wij als bloot zinnelijk-verstandelijke wezens hulpeloos. Voor zoover wij in de verschijningswereld midden in zitten en in haar opgaan, kunnen we ook slechts in onkunde aangaande ons zelf met haar meeleven, en onze empirische wetenschap stelt ons in staat dit zoo regelmatig te doen als slechts mogelijk is. Wie echter die wereld èn zichzelven begrijpen, 'kennen', doorschouwen wil, die moet niet slechts in de verschijningswereld meeleven, maar tegelijkertijd boven haar uitreiken en haar van hooger of ònbeperkt (d.i. van een niet zinnelijk-verstandelijk beperkt) standpunt kunnen bezien. En dit is juist wat alle filosofen gewild hebben in hun streven naar eenheidsbewustzijn. Maar niet op het 'wèt?' of 'quid?' der dingen, maar slechts op het 'hóe?' hunner onderlinge verhoudingen zijn onze zuivere verstandsbegrippen in verbandhouding met het zinnelijk bestaan toegespitst.

Welnu, die vraag naar het 'wat?' of het 'quid?' der dingen, die met het streven naar eenheidsbewustzijn samenvalt, betreft hun wezen, of het bovenzinnelijk

geestelijke, en die vraag kan haar beantwoording slechts vinden op grond van de door geen zinnelijke beperking verminkte activiteit van den menschengeest in zijn volledigheid of oneindigheid.

Maar dan is er ook geen sprake van een ononderbroken geleidelijken voortgang in onze kennis, of van een met taai geduld volbrachten opbouw van beneden naar boven, waarvoor onze zinnelijk-verstandelijke evoluties zouden toereiken. De toren van Babel staat op materieelen grond, maar als op een bepaald moment de door geen zinnelijkheid beperkte menschengeest in zijn volledigheid moet ingrijpen om ons verder te brengen, dan moet ons zinnelijk-verstandelijk of empirisch bewustzijn door een hooger of zuiver geestelijk licht worden verhelderd, dan komt de toren niet op materieelen doch op zuiver geestelijken bodem te staan en brengen empirie en experiment ons slechts tot een dra bereikte grens, welke alleen door het opengaan van iets oneindigs in ons bewustzijn kan worden overschreden.

In het Symposion laat Plato dit hierdoor uitkomen, dat wij nimmer uit eigen zinnelijk-verstandelijke krachten of langs den weg van empirie tot de kennis van het wezen der schoonheid kunnen komen, en dat veeleer de schoonheid zelve, als ware zij een concrete essentie, ons te hulp moet komen; daar al ons passen en meten, en vergelijken en abstraheeren ons niets helpt, totdat wij het gezochte door geestelijke aanschouwing d i r e c t (a priori) leeren kennen. M.a.w.: Waar niet iets bovenverstandelijk-geestelijks in den vorm eener ‘idee’ ons verstand te hulp komt, daar verstrooit zich ons bewustzijn in het losse zand van tal van zinledige uitkomsten, in welke geen inhoudgevende eenheid leeft. En deze idee, dit bovenverstandelijk inzicht ligt niet in het verlengde der zuivere of bloote verstandswerkzaamheid, het is geen moeizaam verworven product daarvan, maar het gaat? p l o t -

s e l i n g (exaiphnees) open, het is een inzicht a priori, waarin onze verstandswerkzaamheid quasi van boven uit wordt verruimd en ‘verwijd’ (erweitert); zonder dat daarbij sprake kan zijn van een zich verliezen in het fantastische, omdat er in wezen niet anders geschiedt dan dat alsnu ons oneindig menschwezen zelf als zuiver oorspronkelijke kennisvorm functionneert.[1)] Nog eens ènders en zoo mogelijk nog wat duidelijker: ondanks onze vereindiging in den actueelen levensstaat kunnen wij het met zuiver eindige inzichten, zooals alle vakwetenschappen die verschaffen, niet zonder meer stellen; en in alle geestelijk eenheidsbewustzijn, of in alle zoogenaamde Rede-kennis spreekt ons eigen v o l l e d i g zelf in zijn oneindigheid mee.

Aldus is het door Plato en Kant beiden begrepen, en dus achten zij ook beiden den door geen zinnelijkheid omfloersten en vereindigden menschengeest in zijn geheel allerminst iets quasi negatiefs met betrekking tot dit tijdsbestaan, maar juist het positieve par excellence, dat - óók in den actueelen levensstaat - zich actief, niet slechts in het geweten of in de moraliteit, maar ook in de meer zuiver theoretische kennis laat gelden, daar het voortdurend in ons (die zijn zelfbeperking of zelfvereindiging zijn) meespreekt. En hoe zou zich de mensch kunnen vergeestelijken en vereeuwigen indien dit niet het geval ware!

Mensch, geh' nur in dich selbst; denn nach dem Stein der Weisen, darf man nicht allererst in fremde Lande reisen.[2)].

1) Wie dit goed in het oog vat zal moeten toegeven. dat het altijd nog heel wat beter is de Platonische herinneringstheorie è la lettre te nemen. dan te meenen dat 's menschen meest verheven inzichten zoomaar zonder meer in het verlengde der empirische zouden liggen.
2) Angelus Silesius.

Gebed om vreugd
door Wies Moens

Wij die nu gaan langs de korenvelden
en plukken de volle aren,
zoals Gij, Meester, en Uw disciepelen,
zoals de vogelen etend van het goede graan
- wij pikken de korrels uit onze handen -
ook zijn wij artiesten:
onze wil heft zich op aan de simfonie
die de wind speelt met het koren,
de bomen en de wolken,
wij dichten de dag van strakker blauw
en bouwen Uw huis met de witte donderkoppen.

Wij die zo arm zijn aan vreugd -
en toch de Vreugd is het waarom wij bidden,
vreugd die is als brood
en als een teug krachtig bier aan de mond van de werkman, onze gezel!

Ik heb U gezien
wijl Gij uitkeekt over zee
van het gelaat
van een oude vissersmaat.
Vrouwen douwdeinden de zee en de horizon
in hun armen.
In het zand
werden verliefden en kindertjes bruin gebrand.
O mijne kindertjes en de schelpen der zee,

o mijne moeders knielend aan het strand,
o mijn garnaalvrouwtjes, en mijn oude boeren voor Vincent van Gogh!

en de solemniteit der vreugd om ons allen.
Vreugd die in de zeilen zit der vissersboten
zij slaat witte cimbels van zon,
vreugd die schalt
uit de haven,
en van de blonde daken valt
over de straten klaterend karieljon!

Het is nu de tijd
dat overal in mijn land
met een geweld van rode klaprozen
openspringen
de kermiszondagen van dorp tot dorp,
met een geweld van orgels en koperen fanfaredreun,
en de jool wandelt er langs de paden,
brede rijen jongens en meisjes als levende harmonika's!
Het is nu de tijd
dat de ogen van mijn lief
zijn als zware trossen violen.

Wij die nog laat slenteren door de nacht
- nachtwinden om ons vleiden zich zacht,
felle nachtwinden floten door onze tanden! -
maar de vreugd is in ons gezakt, o Heer,
als een gewicht van lood,
ons leven drijft nu licht en leeg als een kurk op het water;

Heer, wij bidden U om vreugd,
zet ons uit als lichten in U,
zoemende lampen,
strek ons uit in de vreugd
als een golfveld:

de moesselienen lucht hangt
vol zingende vlerken,
Gij vouwt de verten open
zij rollen baar op baar,
de verten spoelen;
leeuweriken
en de witte ballen zijn de doelen,
binnen de zoom
van altijd wijkende groen
en de vrouwelike geur der paardeboon
langs landwegen avondlik en ruraal.

Fra Angelico
door Just Havelaar

Giotto's voorbeeld heeft machtig ingewerkt op de kunst van 't 't 14e-eeuwsche Italië; en averechts is de meening, als zouden de kunstenaars, die Giotto scheidden van Masaccio of Donatello, geen onderzoekende, wagende geesten zijn geweest. Maar toch is een aarzeling te bespeuren in vele werken van dezen tijd. 't Is, of men aan Giotto niet meer ontkomen kon, terwijl men tegelijk en onbewust zich tegen 't wezen dezer kunst verzette. Men gebruikte de vormen, maar trachtte er een anderen inhoud aan te geven. De geestdriftige spontaniteit van den voorganger vindt men bij de lateren niet terug.

Giotto's macht lag in zijn dramatiseerende psychologie. Hij behoorde tot hen, wier innerlijk leven rijpt door nimmer aflatende deelname aan het leven om hen heen. Dat deze extroverse mensch niet krijgsman of heerscher was, niet in het daden-leven opging, dat hij als bewuste geest, als kunstenaar zich verwezenlijkte, kan een gebeurtenis heeten in de geschiedenis der middeleeuwsche cultuur; trouwens, daar Giotto onder de beeldende kunstenaars de eerste psychologische dramaturg van zoo groote beteekenis geweest is, mag hier zeker gesproken worden van een historisch moment in den volstrekten zin, van een geniaal feit in de geschiedenis der menschheid.

Vooral het middeleeuwsche geestesleven had een nadrukkelijk verstild en introvers karakter. Kloosters en

kerken waren de oasen van den geest in een barbaarsche wereld. Zoo al ridders en enkele apostolische heiligen soms hun droom in daden hadden omgezet, de monumenten van den geest zelf, de scheppingen der gedachte en der kunst, bleven belijdenissen eener menschheid voor wie de goddelijke geest zich niet in de wereld openbaarde.

De Gothiek had deze strakke, statische levenssferen wel reeds verbroken. Zij was een kunst van hevige conflicten en hooge syntheses, de uitdrukking van den machtigen, sociaal-geestelijken levensdrang der steden, van een levensdrang die alle schakeeringen omvatte tusschen de realistische volksgemoedelijkheid en de mystieke extase; zij was een kunst, die het daemonische, het liefelijk-aardsche en het hemelsche in een zingende éénheid ophief. Maar zelfs de dramatisch bewogen karakteristiek, waardoor het grootsche beeldhouwwerk der Gothiek zich dikwijls van alle vorige sculpturen onderscheidt, heeft nog niet de strekking psychologisch te zijn. Het tragische karakter van een gothisch profeten-beeld is meer de noodzakelijke uitdrukking van een bewogen gemoedsgesteldheid, dan een typeering van deze profetengestalte als persoonlijken geest. De dramatische groepen der reliëfs zijn oneindig ritueeler begrepen, dan de fresco's van Giotto.

Het is deze contemplatieve gestemdheid der middeleeuwen, die 't onbewust verzet tegen het wezen van Giotto's werk verklaart. Evenals in 't 15^{e}-eeuwsche Vlaanderen Jan van Eyck en zijn volgers in hun portretten den mensch uitsluitend beeldden als verstilde en ingekeerde zielen, die den blik niet opslaan om te zien, te vorschen, die de handen niet openen om te doen, als menschen wier meest kenmerkende houding die van 't gebed is, zoo ook bleef men in 't 14^{e}-eeuwsch Italië, trots Giotto en zijn invloed, het contemplatieve leven

als het eenig waardige zien. Zelfs het felst bewogen werk dier periode, de grimmige Triomf des Doods uit Pisa, is nog een aanmaning tot kluizenaars-ingekeerdheid. Want hoe boozer de tijden waren, des te suggestiever lokte de rust der afzondering.

Altijd, in elken tijd, heeft de contemplatieve geest reden en recht van leven. Het zou moedwil zijn, het element der contemplatie, al ware 't maar tijdelijk, terug te willen dringen. Protestantsch Europa heeft zich, tot zijn schade, aan dezen moedwil zeker schuldig gemaakt. Modern, materialistisch, zaken-doend Europa, heeft deze schuld tot een ziekte bestendigd en gaat in de razernij der blinde activiteit te niet. Opdat dit element zich vrij ontwikkele, moet het bij enkelen in eenzijdige volledigheid bestaan; en deze enkelen zullen wel steeds tot de edelsten behooren. Want het doel van allen strijd blijft de vrede. Maar beseffend, dat geen strijd bezield gestreden wordt, die niet hunkert zich zelf op te heffen en tot vrede te verkeeren, weten wij ook, dat in deze wereld, in dit leven, de vrede, elke vrede, slechts door strijd verworven en geheiligd wordt. De dag is niet mogelijk zonder den nacht en het ja niet zonder het neen.

Het contemplatieve leven omvat het aesthetische leven, maar stijgt daarboven uit. Het blijft, in zijn wezen, het loon van een zedelijk willen en dus van een strijd.

Deze dingen moesten gezegd zijn, ook al mogen zij hier niet uitgewerkt worden. Richten wij nu onze aandacht nogmaals tot het boeiend verschijnsel der 14^{e}-eeuwsche kunst in Italië. Over het twijfelmoedige en tweeslachtige karakter van vele theologische, feodale of burgerlijke kunstscheppingen van dien tijd is door mij, naar aanleiding van Giotto, reeds gesproken.[1)] Het nobel enthousiasme, dat altijd de kunst eener ontwakende cultuur doorvlamt, straalt uit Giotto's schepping, maar

1) Zie de Stem van Aug. 1922.

wordt zelden gevoeld in de werken van hen die volgden. Een groot kunstenaar als Memmi kan zonderling gekunsteld aandoen in zijn ietwat kil-sierlijke altaarstukken. Zekere vermoeide weemoed omfloerst vaak de verbeelding.

Het ontroerendst en het algemeenst heeft de durende neiging tot godsdienstige contemplatie zich in Siena uitgedrukt. Deze wispelturige, veel bewogen stad op den steilen berg was, na een uitersten wilsdrang naar macht en glorie, door de pest, door een bloedige overwinning der Florentijnen, plotseling teruggezonken. De enorme brokstukken van zijn gedroomden dom, waarvan de oude, bestaande, de machtige, slechts het dwarsschip vormen zou, deze bouwvallen van een tempel die illusie bleef, verheffen zich op Siena's hoogte nog steeds als een tragische herinnering aan het noodlotsuur der stad, die voortaan, als vazal van 't rijzend Florence, binnen zijn roode vestingmuren inkrimpen zou en voortbestaan als de stad der Herinnering.

Maatschappelijk geknot, droomde echter Siena's ziel nog voort. Siena werd de burcht der middeleeuwsche cultuur, tegenover de open wereld der Florentijnsche renaissance. Een schilderkunst bloeide daar voort van kloosterachtige vroomheid, een naïeve, ietwat bleeke en kleine kunst in strakke, archaïsche vormen die zich handhaafden tot aan den aanvang der 16^{e} eeuw, toen Sodoma zijn zinnelijke en pathetische, zijn weeke en zwoele werken reeds in Siena schiep. Ze zijn liefelijk en kuisch, deze haast lichaamlooze en melancholische madonna's met de starende herten-oogen, deze schrale en tegelijk wat vrouwelijke heiligen, deze iconen, maar plotseling kan die liefelijkheid in een kille wreedheid verstrakken of verkwijnen tot een even kille sentimentaliteit. Een Sano di Pietro heeft de enge vroomheid dezer sfeer wel tot een teedere mystiek verinnigd, maar de

gloed van 't leven wordt hier mat, de bezielde overtuiging verschrompelt tot een vasthoudend traditionalisme, de deemoedige vroomheid ontaardt in decadente levensvrees. Wie Angelico verstaat, zal van de mystiek der Sieneesche schilders niet veel spreken.

Want nog eenmaal zou de ziel der middeleeuwen zich subliem openbaren, niet in de kwijnende vormen der herinnering, maar in de stralende klaarte der overwinning. En in weinig schilderwerken heeft de middeleeuwsche ziel zich waarlijk zoo vervoerd geopenbaard als in sommige van den kloosterling Angelico, die een tijdgenoot was der geestdriftige scheppers van nieuwe, wereldscher schoonheid, een tijdgenoot van Donatello, van Brunelleschi, die leefde nabij en in het lichtend centrum der Renaissance, de verrukkende stad aan de Arno.

Waarom moest deze kunst van 't heilige juist daar, juist toen, stralen met een zoo magischen glans? Plaats en tijd zijn hiergeen toeval geweest. De drang tot religieuse contemplatie, die de geesten niet losliet, moest opnieuw zich verhelderen tot een overtuigd willen, om gloed te krijgen en innerlijk gezag. De mijmerende vroomheid, die tot een gewoonte verzwakte, moest weer als bevrijding kunnen werken. Juist omdat Angelico de rationeele en koele bouwwerken van Brunelleschi, de stoere, realistische beelden van Donatello, de zinnelijk aangevoelde, plastisch werkende schilderingen van Masaccio om zich heen ontstaan zag, juist omdat hij de rijkste en oorspronkelijkste talenten van zijn tijd hoorde spreken, met een hartstocht in hun stem, over de werken der oude Romeinen, over de ideeën van den ‘goddelijken Plato’, juist omdat men over beschaving, wetenschap, historie en geest meer sprak dan over de dingen der ziel, sinds de dagen reeds dat het volk te Rome gejubeld had bij de dichterlauwering, de kroning van Petrarca tot opvolger der antieke poëten, sinds de dagen dat de intellectueele

cultuur zich niet langer in kloosters, maar in de talrijke en bloeiende akademies concentreerde, - juist daarom kon hij nog eenmaal heel zijn liefde belijden voor datgene wat hem het meeste waard was in het leven.

Onze tijd, die zoo moeilijk boven zich zelven uitkomt, is snel gereed in zulk een figuur een reactionair te zien; een ‘aandoenlijk reactionair’ misschien want 't is lang geleden sinds Angelico leefde.

Reactionair, en nog eer decadent, zou men de zoetelijke engelen-figuurtjes kunnen noemen, die Angelico te veel schilderde en die het snobbistisch toeristendom gereedelijkals mystieke bonbons savoureert. Zij zijn, evenals hun voorbeelden, de miniaturen der getijdeboeken, als klooster-industrie te zien, maar zij doen pretentieuser aan en missen daardoor juist de bekoring en gaafheid van stijl welke deze naïeve en kunstvaardige verluchtingen de onaantastbaarheid geeft van stijlvol ambachtswerk, waarin het karakter van een tijd zich een weinig weerspiegelt. Tot grooter werk werd Angelico gedreven niet door de macht van zijn kunnen, maar door de volheid van zijn voelen. Waar deze volheid niet is, kon hij, ook in zijn fresco's, mat blijven en van een weekheid die zijn vrome werk soms een schijn geeft van bigotterie. Zijn vormuitdrukking is meestal zwak; zijn kleur vaak geheel onbeduidend. Een bewust en voltooid kunstenaar heeft men niet in hem te zien. Zoo hij toch in vele werken volkomen schoonheid schiep, het geschiedde als van-zelf, krachtens zijn bezieling. Uit zulke werken alleen is hij te kennen. En ik vraag: waar spreekt uit deze de geestesgesteldheid van den reactionairen mensch? Waar is 't verzet, waar de vergeefsche bitterheid, waar de hooghartige zelfverzekerdheid, de dorheid, de dogmatiek?

Angelico vermocht niets buiten de geestdrift. En de geestdriftige mensch is nooit reactionair, Zoo enthou

siasme aanvankelijk in dezen leeft, wringt het zich neer tot hatende opstandigheid; maar bij Angelico is integendeel de geestdrift opgestegen naar de blijdschap van een liefde, die hem tot 't goddelijke opvoerde. In hem is de geestdrift tot een heilige verrukking verinnerlijkt.

De tijd, die hem vreemd was, dwong hem geheel tot zich zelf in te keeren. De waarheid van 't oude geloof werd de zon van zijn wereld.

Toch stond hier niet geloof tegen ongeloof. De leidende geesten der Renaissance, zoowel in de wereld der kunst als in die der wetenschap, filosofie en litteratuur, bleven goede katholieken. De Humanisten droomden van een verzoening tusschen het Christelijk geloof met de antieke cultuur. Een oprecht gemeende godsdienstigheid weefde zich, soms op de grilligste wijze, door het gemoedsleven zelfs van de meest gedepraveerde en verwilderde naturen der 16^{e} eeuw. Maar hier stond veel meer de eene mentaliteit tegenover de andere. Angelico's aanvoeling van het leven was de essentieel middeleeuwsche, de middeleeuwsche in zoo volkomen zuiverheid dat alle vormelijkheden zielvol en menschelijk werden. Middeleeuwsche vormen bleven lang voortbestaan, zoowel aesthetisch als intellectueel; maar zij vermengden zich met antieke en moderne gevoelens. Bij Angelico had die vermenging niet plaats, was dit conflict niet bestaanbaar, omdat het beste weten der Middeleeuwen hem geheel vervulde.

Brunelleschi, de bouwmeester, kon niet, ook niet door den strengsten pater, als een ketter worden gezien, maar zijn kerken, met hun ruime koepels en sierlijke arkaden, waren bestemd voor een menschheid die in rustige verzekerdheid haar bovenzinnelijke verlangens voor aardsche belangstellingen prijs ging geven, die dit deed uit kracht, die het recht had de hunkering naar het transcendentale als een zwakte te voelen. Maar voor Angelico

lag in deze hunkering nog gansch de kracht van zijn innerlijk leven. Voor Angelico bleef het oude geloof de zon van geest en waarheid, voor den Renaissancemensch was het een tot natuur geworden traditie. Voor den een was het de centrale bezieling, voor den ander één der bezielingen, een oude liefde die echter problemen opriep.

En juist omdat Angelico geheel en uitsluitend katholiek was, kon het middeleeuwsche geloof in hem een universaliteit krijgen, waardoor het de uitbeelding werd van het religieuse voelen in zijn algemeenheid. Juist omdat deze kloosterling met geheel zijn ziel en verstand katholiek was, kon zijn belijdenis gezag krijgen over duizenden na hem, over de duizenden en duizenden zelfs, die het katholicisme slechts als historisch verschijnsel zien, evenals die andere monnik uit Holland een klein boekje met vrome overpeinzingen schrijven kon, de Navolging van Christus, dat de grenzen van tijd en dogma dóórbrak en alle geslachten nog tot troost kon zijn. Meer dan louter aesthetisch is de macht dezer werken. De louter aesthetische bekoring heeft nooit een magisch karakter. Angelico's kunst raakt den mystieken kern, die in alle menschen leeft. Verwonderlijk niet, maar veelbeteekenend is het, hoe niet alleen protestanten, die steeds nog protesteeren, maar ook de sceptici, ja de godsdienst-haters, zoodra zij het San Marco klooster van Florence, waar Fra Angelico leefde en schiep, betreden, onder een fascinatie komen die hun argwaan of weerzin verlamt. Angelico wekt in hen een wroeging, die zich in kreten of stamelingen van verrukking bevrijdt. Want indien 't geloof een mensch zoo gelukkig maken kan, dan moet dit geloof wel een overmachtige waarheid bevatten. En buiten de religie is dit geluk nergens te vinden, zoo men onder religie die graad van geestelijke liefde verstaat, waaruit alle andere liefden

leven. Het geluk der aarde en der zinnen komt in het geluk der ziel tot zijn volkomenheid. Schoon, van een ongerepte en grootsche schoonheid, is de nobele godin der aarde, de Venus van Milo; maar de schoonheid van Angelico's madonna, deze ranke en stille ziel, die deemoedig en aanbiddend zich buigt voor 't wonder dat als een zegening over haar komt, overstraalt de hare magisch. Venus is de aarde in haar glorie; en in het aardsche leeft de geest sluimerend: er ligt een glans van kalme zegepraal over 't gelaat der Venus, maar 't is dit gelaat niet, 't is dit rijke, trotsche, stralende lichaam, dat de gedachte van 't beeld symboliseert. De Beatrice, die Angelico schiep, is verlichaamde ziel, is tot geest gestegen aardschheid: en haar gestalte vormt slechts de ranke stengel van de bloem die haar gelaat is; en dit gelaat komt tot bewustzijn in den diepen en droomvollen blik harer oogen. Het eeuwig vrouwelijke verpersoonlijken zij beide smetteloos, maar Venus in de zinnelijke sfeer en Angelico's madonna in de sfeer der ziel die het zinnelijke omvat. De Venus is een grootsche natuuridylle, de Madonna een heiligenbeeld, een heiligenbeeld dat nog na vijfhonderd jaren de menschen troosten kan. Dichter der zielvolle vrouwelijkheid, zou men Angelico kunnen noemen. Zelfs zijn mannen-gestalten behouden een vrouwelijk aandoende fijnheid en zachtheid. Maar deze vervrouwelijking van den geest heeft nooit het onheimelijk troebele, dat verschrikt in de mysterieuse en lokkende gestalten, die deze andere dichter van het eeuwig vrouwelijke soms schiep. Da Vinci's Bacchus of Johannes de Dooper zijn verwijfde jongelingen; zijn Gioconda is de sfinx der passieve sensualiteit: zij is de sfinx geworden Venus. Angelico is de dichter der vrouw daar hij de dichter is der ziel. In de sferen der ziel is alle zinnelijkheid ongeschonden gezuiverd.

Zelden werd de stof zoo van zelf en zoo volkomen verspiritualiseerd als in de teedere kunst van Angelico. Zwaarder gestemde persoonlijkheden zullen de tegenstelling van stof en geest eerst worstelend tot verzoening brengen. En 't is deze steeds nieuwe, steeds anders doorleden worsteling, welke voortdurend onze intensieve belangstelling wekt, daar zij hun leven, of de daden van hun geest, een verheven pathos geeft. Maar er zijn begenadigden, die den innerlijken vrede nauwelijks te winnen hadden. Van den heiligen kinderdroom konden zij geleidelijk opstijgen naar de ware heiligheid van den geest. En wij, die zien hoe stralend hun wezen is, spreken wel over hen als over gelukkige kindernaturen. Wij zeggen wel, dat zij een te benijden naïveteit bewaarden en in de onschuld leven. Want wij zijn dwazen! Naïveteit mag bekoorlijk zijn en aandoenlijk, maar eerbiedwaardig is zij nooit; en onschuld blijft van volkomenheid het tegendeel. Wat wij in deze als heilig geborenen naïveteit noemen is deemoed en wat wij onschuld noemen is goedheid. En de deemoed onderscheidt zich van de slaafsheid door het bewustzijn; en de goedheid kan zonder haar tegenstelling niet bestaan. Maar in deze zachte en vaste, deze edel geboren zielen is de deemoed zoo overmachtig, de goedheid zoo vol van liefde, dat al wat smartelijk, boos, wreed of gemeen is als iets onwezenlijks verbleekt. Dikwijls verstaan zij de duisternis niet meer, zij die leven in het licht. Dit niet-verstaan, dit nietzien der duisternis zou als een onvolwassenheid en als een waan ons aandoen, indien wij de groote innerlijke kracht niet erkenden die hun leven heiligt. Carlyle voerde Emerson door de donkerste wijken van Londen; maar de sereniteit week niet van Emerson's gelaat. En de sereniteit week van dit nobel gelaat evenmin, toen persoonlijke smarten hem bezochten. Zijn zulke geesten naïef te noemen? Was Spinoza naïef, hij die zijn blijd-

schap ongerept bewaarde, te midden der vernedering, der verachting en der vijandschap? Naïef heet ik, die slechts blijde zijn, zoo lang het lot hen tegenlacht; maar komen de tegenslagen, dan voelen zij zich gekrenkt als door een persoonlijk onrecht, of zij forceeren zich om den schijn der blijdschap te behouden.

Misschien behooren de grootste persoonlijkheden niet tot de Angelico's en de Emersons. De grootste persoonlijkheden zijn de voortdurend wordenden, de zich zelf scheppenden en de strijdenden, die door de duisternissen heen stijgen tot het licht, doch die de duisternis als dreigende macht blijven voelen. Is niet de sterkste liefde die, welke de boosheid geheel verstaat, zooals Giotto de boosheid verstaan kon? Omdat Giotto de boosheid verstaan kon, was hij bij machte in zijn ‘Judaskus’ een Christus te scheppen van zoo hooge geestelijke kracht, dezen Christus die met een diepen, begrijpenden en strengen blik den leugen in de schuwe oogen ziet. Maar het genie openbaart zich in de edelgeboren zielen niet minder zuiver en niet minder grootsch dan in de worstelende persoonlijkheden.

Onze tijd heeft dit erkend door de vereering van een Bach, naast die van Beethoven of Mahler. Gezegend deze hemelingen in onze wereld, deze geluk-verspreidende en voor het innerlijk geluk geschapen kinderen der beproefde volwassenheid, deze gave geloovers met hun gratie van ziel.

Angelico kende de boosheid niet, al zal hij misschien geweend hebben om de boosheid der menschen, of om de boosheid van zijn eigen vrome kloosterleven, hij die, naar men vertelt, geen kruisiging schilderde zonder in snikken uit te barsten. Hij zag verschrikt tegen de boosheid aan en tegen de smart, en hij was niet in staat deze te beelden. Zijn voorstellingen van het booze zijn meer aandoenlijk dan ontroerend; er is in deze voorstel-

t.o. 833

lingen zeker wel naïveteit. De strijd, dien hij toch ook te voeren had, heeft zich in zijn kunst niet vertolkt. Het is in wezen een kunst zonder conflicten, zonder psychische problemen, zooals, een eeuw later, in tegengestelde regionen van den geest, de kunst van Raphaël zijn zou. Dit gemis van conflict wordt de sublieme eigenschap van zulke kunst, een sublieme eigenschap die onvermijdelijke inzinkingen haast veronderstelt. Waar de strijd afwezig is, zal de geestelijke spanning wel soms verflauwen. En zonder spanning leeft geen geest, bestaat geen schoonheid. Want geest is leven in zijn drang naar verheffing. Evenals deze jonge prins der Renaissance, het gelukskind Raphaël, ontkwam ook Angelico niet, niet steeds tenminste, aan die zoetheid, die matheid, die weeke sentimentaliteit, welke dergelijke kunst kenmerkt als een laatste, ijle bloei vóór het sterven eener cultuur, als een verschijnsel dat de kiemen der decadentie reeds in zich draagt.

Ik spreek niet slechts van de reeds genoemde engeltjesindustrie, maar ook van vele andere werken, van sommige groote fresco's zelfs, die dan, te zwak van teekening, te mat van vorm, te flauw van karakter, een pië-tistische verenging doen voelen en ons, in strijd geborenen, ten onrechte hypocritisch aandoen. Maar evenals Raphaël, de bewoner van het aardsche en aesthetische paradijs, is ook Angelico - deze ziel geworden kunstenaar - slechts te kennen uit zijn intensieve werken; en deze zijn bij hem oneindig talrijker dan bij Raphaël, die aan al de verleidingen der zoete zinnelijkheid was prijs gegeven.

Zie deze stralende gelaten, in deemoedige verrukking geheven naar het licht, dat de weerschijn is van het licht hunner eigen zielen, deze zachte rythmen der geknielde heiligen, die zich groepeeren tot een krans van adoratie om den stillen en teederen Godenzoon en zijn Moeder,

deze juichende scharen hemelingen, deze ten hemel schrijdende zielen, die, door feërieke engelen begeleid, dansende gaan over de bloem-besprenkelde weide. Een wonderbare muziek, serener en bovenaardscher dan die van Mozart, schijnt zulke verbeeldingen der liefdesmystiek te omruischen.

De diepste en stilste schoonheid der groote Gothische beeldhouwkunst bloeit extatisch op in deze werken van Angelico. In Italië bestond geen Gothische traditie, niet althans zooals zij in de Noorderlanden bestond; maar van binnen uit is Angelico tot dezelfde schoonheid, dezélfde ranke en vergeestelijke vormenspraak gekomen van de edelste beelden en hoogreliëfs uit Reims of Parijs. Het is de Gothiek, die in Latijnsche klaarheid en eenvoud zich schijnt te vereenzelvigen met de zinnelijke vormenschoonheid der Grieken, die geen strijd meer kent, zelfs geen strengheid, slechts gratie, een gratie zoo zielvol, dat zij hemel en aarde verzoent.

Als weinigen is 't Angelico, in zijn levende momenten, gelukt de natuurlijke, zinnelijke verschijning ongerept te bewaren en deze, op een onnaspeurlijke wijze, tegelijk geheel te vergeestelijken. Het kleine Christuskind, dat de grijze priester in zijn eerbiedige handen draagt, is een werkelijk zuigelingetje, maar tevens meer, tevens een goddelijk wezen. Zijn Madonna, deze teedere meisjes-vrouw, kan men zich in de dagelijksche wereld wel denken, maar tegelijk is zij de vrouw als verpersoonlijking van 't begrip ‘ziel’, de moeder van den geest, het beeld van een heilig, geestelijk moederschap in overdrachtelijken zin, een vrouw die men aanbidden kan daar zij de krachten van 't gebed in ons oproept. Zijn heiligen blijven gewone menschen, fijn gedifferentiëerde karakters zelfs; en toch zijn 't waarlijk heiligen, heiligen zooals geen enkel kunstenaar der Renaissance ooit meer zou vermogen te beelden, 't Is daarom, dat men 't idyl

lische in Angelico's levenssfeer zoo volkomen aanvaardt: deze idylle is niet een aardsche schijn, maar geestelijke essentie, zij is niet een uitdrukking van wezenlooze onschuld, maar van wezenlijke volkomenheid. Het is de idylle, de droom van geluk, van vrede, die in den geest bestaat en die ook in den geest alleen kèn bestaan. En daarom is 't, dat Angelico, in zijn bewogen momenten een schoonheid benadert, welke alle schoonheden omvat en overstraalt. Zoo min als Giotto heeft hij ooit met bewustzijn en om haar zelf de schoonheid gezocht, maar bij Giotto's werk denkt men aan geen schoonheid, bij dat van Angelico leeft men midden in de schoonheid; want hij leidt ons in tot de sfeer waar alle schoonheid uit voortkomt.

In zulke momenten - en zij zijn ten slotte talrijk - is in Angelico geen zwakheid, geen lafheid, geen zweem van kwezelige verenging. Langs de wegen der vreugde en der liefde voert hij ons in wijde ruimten, waar de lucht zuiver is om in te ademen en waar het licht zoo glanzend wordt, dat alle schaduwen in dien zachten en stralenden gloed verteren. Dan is zijn kunst een bevrijding zoo volkomen als ooit een kunstwerk zijn kan. En is het niet de bevrijding ten slotte, welke wij van de kunst verwachten?

Bevrijdend zou deze kunst niet vermogen te zijn, zoo zij niet nog steeds onze diepste verlangens bevredigde. Indien Angelico voor ons slechts belang had als een historisch verschijnsel, of indien deze kunst ons nog slechts aesthetisch raakte, indien men den geest dezer kunst niet meer in realiteit kon omzetten en zij ons slechts een schoone herinnering, een liefelijk schouwspel, een belangrijk document kon zijn, dan berustte onze vereering op een zwakte en dan waren de pogingen om deze kunst naderbij te brengen bewijzen van decadentie.

De maatschappelijke werkelijkheden, die deze kunst

droegen, zijn geschiedenis geworden. Heel de geestelijke sfeer, waarin zij bloeide, werd een verre droom. Onze religieuse voorstellingen hebben niet veel verwantschap meer met die van den vromen monnik uit den aanvang der 15e eeuw. En toch doet het wezen dezer kunst ons aan als oneindig vertrouwd. Deze geest is ons, twintigste eeuwers, zelfs in 't bizonder vertrouwd. In de kunst van een Puvis de Chavanne soms, een Minne, een Henri Rousseau, van vele anderen, ook van componisten en schrijvers, herkennen wij een element dat met 't wezen van Angelico's kunst meer verwantschap heeft dan met dat van de schoonheid die wij een Veronese of Raphaël danken. De oplevende belangstelling voor den geest en de kunst van Indië en China berust op eenzelfde werkelijkheid.

Er zijn groote, simpele waarheden die wij vergaten. En omdat wij ze zoolang vergaten werd ons hart een woestijn, onze geest een doolhof, onze wereld een chäos. Maar wij beginnen ons te herinneren...

Verkeerde oneindigheid
door J. Welders

Oorlogen en revoluties, zegt ergens Hegel, zijn de locomotieven der geschiedenis. Had de groote Duitsche filosoof honderd jaar later geleefd, dan zou hij ongetwijfeld ook vredesverdragen genoemd hebben als een motor der wereldgeschiedenis. Meer nog dan door den oorlog, immers, is Europa door den vrede, zooals die door de overwinnaars is gedicteerd, ontwricht en ontredderd. De gevolgen van die vredesverdragen en van de daarop steunende politiek zijn nog niet geheel te overzien. Maar dit eene is zeker: ze zullen van beslissende beteekenis blijken voor de situatie van Europa in het geheel der wereldverhoudingen. Voor zoover men mag spreken van ‘den ondergang van het avondland’ of zelfs maar van de ineenstorting van Europa, is het buiten elken twijfel, dat deze noodlottige gang van zaken zijn stimulans heeft gekregen door den fatalen, bekrompen, anti-Europeeschen geest, die de vredesverdragen en de daaruit voortvloeiende vredespolitiek heeft geschapen en gehandhaafd. Deze hebben Europa economisch ontwricht, politiek verzwakt en zedelijk doen verwilderen. Dit wordt duidelijk als men bedenkt, dat door de nieuwe politieke grenzen, die te Versailles en St. Germain zijn getrokken, oude economische gebieden en trajecten van verkeer, in eeuwenlangen intelligenten arbeid opgebouwd en georganiseerd, zijn vergruizeld, terwijl als gevolg daarvan economische centra, die, als het hart der regulatie, den

economischen bloedsomloop binnen de grenzen van ons werelddeel en in het geheel der ‘Weltwirtschaft’ regelden, ten ondergang zijn gedoemd als planten, waarvan de wortels zijn afgesneden. Het is duidelijk, dat dit alles is geschied uit overwegingen van imperialistische machtspolitiek: de totale tenonderbrenging van een staat als het keizerlijke Duitschland was een te schoone gelegenheid voor machtsuitbreiding en verrijking om haar ongestoord te laten voorbijgaan. Niettemin heeft men, als een offerande aan de goden dezer eeuw, die daden van roof pogen te verdedigen op democratische gronden. Met eenig bravour hebben de overwinnaars van Versailles, de marktschreeuwers der democratie, op de noodzakelijkheid gewezen het nieuwe Europa op te bouwen op het nationaliteitsprincipe: elke staat één natie, elke natie één staat. Maar afgescheiden nog van de onjuiste toepassing van dat beginsel: het nieuwe Europa telt meer nationaal-gemengde staten dan het oude, en afgescheiden zelfs nog van het feit, dat in Oost-Europa de oplossing van het nationaliteitenprobleem langs een geheel anderen weg moet geschieden dan nationale afzondering in nationale staten, is het beginsel zelf bij de moderne economische verhoudingen niet zonder meer toe te passen. De ontwikkeling van het ruilverkeer toch heeft de internationale arbeidsverdeling voor Europa tot op een peil gebracht, waarbij de basis van het economisch leven van elken staat niet meer binnen eigen grenzen is te vinden, maar in andere staten, soms in andere werelddeelen ligt, - de wereldhuishouding! Triviaal uitgedrukt beteekent dit, dat ‘de volken elkaar noodig hebben’, hetgeen dus zeggen wil, dat Europa tot een organisme is gegroeid, waarin elk deel zijn bepaalde, voor het leven van het geheel noodzakelijke functie heeft te vervullen en een afzonderlijk leven van elk deel onmogelijk is. Met een beroep op

een overigens schoon beginsel dat organisme te verstoren en aldus een economische vernietigingspolitiek te gaan voeren, die de grondslagen van de welvaart der volken ondergraaft, moet noodlottig worden voor het geheele organisme en voor elk zijner deelen. Dit te hebben miskend, is de grondfout der vredesverdragen en der in de laatste jaren gevolgde politiek.

De loop van den oorlog heeft er bovendien toe geleid, dat die politiek van ontwrichting en vernietiging is toegepast op den staat, die niet alleen door zijn ligging, maar ook door zijn economische structuur en door de eigenaardige intelligentie van zijn bevolking, het hart is van het continentale Europa. De gevolgen van die politiek moesten daarom voor ons geheele werelddeel veel noodlottiger worden, dan wanneer ze op elken anderen willekeurigen staat van het Europeesche vasteland ware toegepast. Inderdaad was Duitschland, in het hart van Europa gelegen, in een halve eeuw tijds tot het centrale orgaan van ons werelddeel gegroeid. Het Rijk, dat bij den aanvang van zijn nationale bestaan in 1870 in gedeeltelijk nog kleinburgerlijke verhoudingen leefde, had toenmaals een bevolking van 40 millioen zielen; bij het uitbreken van den oorlog was dit aantal gestegen tot 68 millioen. Het is duidelijk, dat deze ontzaglijke vermeerdering van bevolking niet mogelijk was dan door een geheele wijziging te brengen in de op een kleine bevolking en geringe behoeften ingerichte productie-verhoudingen. Elk Duitsch staatsman stond voor deze primaire vraag: hoe kunnen wij aan de groeiende bevolking hetnoodzakelijke levensonderhoud verschaffen. Duitschland's bodem was te arm om de ¾ millioen menschen, waarmede elk jaar de bevolking steeg, te onderhouden. Het land was derhalve genoodzaakt zich de noodige levensmiddelen te verschaffen door aankoop in het buitenland. Om deze levensmiddelen te koopen,

moest het echter beschikken over ruilmiddelen. Deze ruilmiddelen vond het voornamelijk in enkele bodemproducten als kali en steenkolen en in de voortbrengselen van zijn nijverheid. Hoe langer hoe meer wendde derhalve de Duitsche bevolking zich af van den landbouw en richtte het zijn kracht op nijverheid en mijnbouw. Hoe meer producten Duitschland van deze groote bedrijfstakken verkreeg, over des te meer ruilmiddelen verkreeg het de beschikking en des te overvloediger kon het zijn groeiende bevolking van de vereischte levensmiddelen voorzien. Gesteld voor de vraag om öf menschen te exporteeren öf goederen, had de Duitsche economische politiek het laatste gekozen: de emigratie was tot een minimum gereduceerd, de goederenexport was tot een enorme hoogte opgevoerd.

Rondom Duitschland, als om een kern van kristallisatie, groepeerden zich deEuropeesche continentale staten. In 't algemeen gesproken leverden zij aan Duitschland de voedingsmiddelen voor de Duitsche bevolking, waartegenover Duitschland die staten voorzag van de producten van zijn nijverheid. De statistieken, die deze verhouding van onderlinge afhankelijkheid vóór den oorlog in cijfers poogden voor te stellen, geven een uiterst merkwaardig beeld van hetgrandiooze en subtiel-samengestelde organisme, dat het nieuwe Europa, het Europa van den aanvang der 20e eeuw, vormde. Duitschland[1)] was de beste afnemer van Rusland, Noorwegen, Holland, België, Zwitserland, Italië en Oostenrijk-Hongarije, op één na de beste afnemer van Engeland, Zweden en Denemarken en op twee na de beste afnemer van Frankrijk; het was voorts de voornaamste leverancier aan Rusland, Noorwegen, Zweden, Denemarken, Holland, Italië, Oostenrijk-Hon-garije, Roemenië en Bulgarije en op één na de

1) Keynes: The economic consequences of the Peace, blz. 14.

beste leverancier voor Engeland, België en Frankrijk. Het leverde voorts aan vele van die landen niet alleen nijverheidsproducten, maar ook kapitaal en organisatie. Bijna de helft der Duitsche kapitaalbeleggingen vóór den oorlog is geschied in Rusland, Oostenrijk-Hon-garije, den Balkan en Italië. De havenwerken in Antwerpen, het bankwezen in Italië, de electrische en machinenijverheid in Rusland waren voor een belangrijk deel door Duitsche intellectueele krachten georganiseerd en stonden min of meer onder Duitsche leiding. Niet alleen economisch, maar ook op politieken op geestelijk gebied had Duitschland een centrale positie: het was de schakel tusschen Oost- en West-Europa, tusschen de Oost- en West-Europeesche cultuur. Het vormde de uiterste grens der West-Europeesche beschaving en het had zijne vangarmen diep in het Oosten gedrongen. Om dit goed te beseffen is het noodzakelijk Duitschland als natie en niet als staat te zien. Dan immers worden ook de Duitsche Balten en de Duitsche Oostenrijkers binnen den gezichtskring getrokken. Zij beiden vormen den uitersten noordoostelijken en zuidoostelijken uitlooper der Duitsche natie, die aldus in Sovjet-Rusland en Roemenië haar grenzen vindt. Had de regeering van het Duitsche keizerrijk geen dynastieke maar nationale politiek gevoerd, had zij zich niet gericht op imperialistische expansie maar op nationale versterking en verbreiding van cultuur, dan had zij haar aandacht vooral georiënteerd naar het Oosten, waar de Duitsche natie groeide en nog een taak had te verrichten, en ware de loop der geschiedenis anders geweest. Voor de toekomst van Europa is het een vraag van groote beteekenis, of de regeering der Duitsche Republiek, zoodra zij haar volk uit de kluisters der ententeslavernij heeft bevrijd en daarmee den grondslag heeft geschapen voor een actief zelfstandig optreden, de lijn

der voor-oorlogsche keizerlijke politiek weder zal volgen dan wel haar nationale en Europeesche taak zal volvoeren. Deze vraag wordt in de nieuw-geschapen verhoudingen van te grooter draagwijdte, omdat tegenover de Angel-Saksische volken, in wier handen de leiding der wereld voorloopig berust, de tegenpool, in casu de Slavische volken, zich gaat versterken.

Tusschen de geestelijke aspiraties en politieke scheppingen, ontbloeiende aan de levensbeschouwingen van deze beide groote volksgemeenschappen: de levensbeschouwingen van de zich zelf veroverende en de zich zelf verliezende persoonlijkheid, kan de Duitsche natie een bemiddelende, overgangen-verzachtende taak vervullen.

Deze beschouwingen behooren, voorzoover ze niet geheel in een afgesloten periode hun plaats vinden, tot een ongewisse en misschien zelfs onwaarschijnlijke toekomst. Wat kunnen wij zeggen van de ontwikkeling van Europa, die wellicht de ontwikkeling is naar een nabijen ondergang? Wij staan toch in een tijd van verwildering, van een anti-Europeeschen politieken geest, die elke logische deductie tot een spot kan maken. Zullen de germano-latijnsche volken, die, naar Alexander Herzen in zijn Toekomst van het Slavendom zegt, tweemaal geschiedenis hebben gemaakt, twee werelden in de ruimte en twee werelden in den tijd hebben geschapen, den weg opgaan naar den ondergang öf zullen ze zich opmaken naar een nieuwe toekomst? Het is niet de bedoeling hier te trachten voor deze vraag een antwoord te vinden. Maar dat ze gesteld kan worden en in de laatste jaren dikwijls gesteld is, geeft een blik op de geestesgesteldheid, die op het oogenblik de volken van west- en midden Europa beheerscht en die, naar het ons toeschijnt, voor een belangrijk deel zijn oorsprong vindt in den staat van rechteloosheid, waartoe Europa is vervallen.

Voorloopig schijnt deze toestand zijn einde niet te hebben bereikt; daarvoor zijn de omstandigheden te ongunstig. Immers de oorlog heeft het evenwicht in de potitieke verhoudingen van het voor-oorlogsch Europa verbroken, een verbreking, dieniet haar correctief, maar, integendeel, haar politieke uiting vindt in den Volkenbond van Genève. Nu is er, en terecht, veel kwaads te zeggen van een wereldsituatie, die op de ‘balance of powers’ is gegrondvest. Maar tot tijd en wijle de solidariteit en de samenwerking der volken grondslag wordt van internationale verhoudingen, is de evenwichtsformule in 't algemeen boven de dictatuur te verkiezen. De even wichtssituatie, immers, maakt een willekeurige machtsuitoefening uiterst moeilijk en riskant; zij vormt dus een factor voor rustige ontwikkeling en rechtszekerheid. De ineenstorting van Duitschland heeft het evenwicht verbroken; zijn weerloosheid heeft het verlaagd tot een object der wereldpolitiek. Objecten der wereldpolitiek, echter, hebben het niet alleen ongelukkig voor zich zelve, zij vertroebelen ook de geheele internationale rechtsatmosfeer, wijl zij de macht van het onrecht, doordien zij het niet kunnen weerstaan, versterken en tot steeds nieuwe, ongehoorde daden van willekeur prikkelen. Niemand, die den strijd van onderdrukte rassen, volken, naties of klassen tegen een overheerschende macht heeft bestudeerd, zal deze bewering betwisten. ‘De strijd om het recht’, door Jehring aangewezen als de belangrijkste factor voor de ontwikkeling der rechtsverhoudingen, wordt inderdaad in de door ons bedoelde situatie verzwaard en veelal onmogelijk gemaakt. Dit beteekent een verwildering van de cultuur, welker funeste gevolgen op den geest der individuen hun ontbindende werking niet missen. Europa is niet alleen en zelfs niet voornamelijk er daarom zoo slecht aan toe, dat het economisch is ineengestort; zijn

tragiek ligt veeleer in de omstandigheid, dat er geen staat, geen volk, geen klasse en geen groep is, sterk, karaktervol en heldhaftig genoeg om in den chaotischen warboel een kracht ter regeneratie te zijn.

En hierin, in dit gemis aan een boven de tijdelijkheid van nationale machtsverhoudingen uitrijzenden Europeesehen geest ligt de diepste oorzaak van de mislukking der diverse Europeesche conferenties. De onmacht en de onwil om de nooden en het lijden der volken te zien als de doornenkroon van smarte, die geheel het tegen zichzelf verdeelde Europa tot eenheid verbindt, slaat van te voren elke bespreking met onvruchtbaarheid. Zelfs conferenties, die aanvankelijk en oppervlakkig bezien een betere uitkomst deden verwachten, zijn in het moeras der bekrompenheid verstikt en vergaan. Wij willen hiermee volstrekt niet beweren, dat de problemen, die ter oplossing aan de orde zijn gesteld, eenvoudig en gemakkelijk zijn. Verre van dien. Waar het echter op aankomt, dat is de geest, waarmee deze problemen worden benaderd. De opbouw van Europa is uiteraard een Europeesch probleem en moet als zoodanig worden bezien en behandeld. Elke poging tot opbouw, die daarmede geen rekening houdt - en er is nog geen enkele poging geweest, die daarmede wèl ten volle rekening heeft gehouden - is tot onvruchtbaarheid gedoemd. Geen enkele conferentie, die tot nog toe is gehouden, heeft ook maar eenigszins den gang van de armoede kunnen tegenhouden. Europa is er veel slechter aan toe, dan bij het afsluiten van den wapenstilstand of het teekenen der vredesverdragen. Dat dit een veroordeeling is van de politiek, zooals die in de afgeloopen jaren is gevoerd, behoeft geen betoog.

Van het groote Europeesche probleem zijn er twee vraagstukken, welker beteekenis van overheerschende kracht is; dat zijn: de verhouding van Duitschland tot

Europa en de verhouding van Rusland tot Europa. Van deze beide is natuurlijk het eerste verreweg het belangrijkste, althans van economisch standpunt bezien, - en dit is toch de richting, waarin de politiek zich vooral moet oriënteeren, omdat het hier de basis van het geheele maatschappelijke leven betreft, de broodvraag, de primaire levensvraag in optima forma. Het Russische vraagstuk is uit een oogpunt van internationale politiek en nationale bewustwording uiterst gewichtig en van een bijna beklemmende belangwekkendheid, doch voor het geheel van Europa komt het, juist door zijn mindere economische beteekenis, eerst op het tweede plan. Niettemin is het zeer begrijpelijk, dat in twee conferenties getracht is de verbinding tusschen Rusland en de rest van Europa te herstellen. Dat hierbij het reconstructieprobleem van Europa aan den verkeerden kant is aangepakt, is ongetwijfeld politiek een fout; de weg naar den wederopbouw van Europa loopt niet over Moskou, doch over Berlijn. Eerst als midden-Europa, en natuurlijk met name Duitschland, een vaste kern is geworden in den Europeeschen chaos, eerst dan zal de ontwikkeling tot een goed functioneerend organisme weer mogelijk worden, omdat dan het centrale orgaan voor de samenbrenging van grondstof- en van industrielanden is geschapen.

Deze redeneering gaat van de vooronderstelling uit, dat de lijn der maatschappelijke ontwikkeling, die van de gesloten huishouding naar de wereldhuishouding (Weltwirtschaft) loopt, niet zal worden afgebroken. Het is natuurlijk denkbaar, dat die vooronderstelling onjuist blijkt en dat ‘de gesloten handelsstaat’, het ideaal van Fichte, een voorloopige uitkomst zal zijn van het dan waarlijk reactionnaire streven der diverse Europeesche regeeringen. Dat er in die richting door verschillende staten pogingen worden gedaan, valt niet te ontkennen. Wij

zijn echter van meening, dat aan deze kwalijk een duurzaam succes beschoren kan zijn. Indien echter bedoelde pogingen tot de gewenschte uitkomsten zouden kunnen leiden, dan nog is het van primaire beteekenis, dat die 'Rückentwicklung' niet de geweldige sprongvariaties doormaakt, welke het tegenwoordige geslacht het twijfelachtige genoegen heeft te beleven. Duitschland terug te brengen tot zichzelf bedruipenden landbouwstaat, beteekent de keuze tusschen het dilemna van elke Duitsche politiek om öf menschen öf goederen uit te voeren, te richten op het eerste. Want dan zou de wet van Malthus in haar volle scherpte tot uitwerking komen; voor een landbouwstaat heeft Duitschland een te groote bevolking. Een emigratie op ontzaglijke schaal zou moeten worden geregeld, wil men althans niet de bevolking aan een zekeren dood en de politiek aan nerveuze vertwijfelingsschokken ten prooi werpen. Doch dit zou een wereldprobleem worden, veel moeilijker te regelen dan het Europeesche, en het is te vreezen, dat alvorens een dergelijke regeling tot stand zou zijn gekomen, Europa reeds lang tot hongersnood en verwildering zou zijn vervallen. Rusland, waar in het klein de Europeesche nooden worden doorgemaakt en waar immers ook het economische leven door de verbreking van de gemeenschap tusschen stad en land tot chaos is ineengestort, kan eenigszins voor de dan heerschende toestanden tot voorbeeld dienen.

Wat wij dus willen betoogen, is dit: ook indien men, onhistorisch denkende, de mogelijkheid wil aanvaarden van terugkeer van reeds lang achter ons liggende productieverhoudingen, blijkt het Duitsche probleem het primaire. En het is dan o.i. ook de principieele fout van Genua en Den Haag geweest, dat over een oplossing van het Russische vraagstuk is gesproken, zonder voor het Duitsche vraagstuk de wegen ter oplossing te heb-

ben aangegeven. Het besef van een E u r o p e e s c h probleem, dat hier te regelen viel, heeft hier wederom ontbroken.

Intusschen is de conferentie, welke in de afgeloopen maand in ons land is gehouden, van te merkwaardige tegenstellingen vervuld geweest, om ons te willen bepalen tot deze algemeene veroordeeling van haar basis. Op de conferentie stonden twee partijen tegenover elkaar, die juridisch volkomen gelijkgerechtigd waren: het Vereenigd Europa (met uitzondering van Duitschland) en de Russische Sovjetrepubliek. Over dat Vereenigd Europa komen wij zoo straks te spreken; thans is Rusland aan de beurt.

De verwachtingen, die Rusland van de resultaten der conferentie had, waren niet bijzonder hoog gespannen. Op een desbetreffende vraag van het communistische Haagsche raadslid Coltof, verklaarde Krassin blijkens het verslag daarvan in De Tribune: ‘Het is moeilijk daarover thans iets te zeggen, omdat de positie van de regeeringen tegenover de hoofdvraag nog niet opgehelderd is. Die hoofdvraag is: of er financieele hulp zal worden verleend voor het economisch herstel van Rusland. Wij kunnen na den zevenjarigen oorlog geen verplichtingen op ons nemen, als wij geen zekerheid krijgen van zulke hulp in den vorm van langdurige credieten. Wij handhaven onze houding, die wij reeds in Genua hebben ingenomen. Men vordert van ons vergoeding voor de verliezen, door buitenlanders in Rusland geleden. Wel, wij zijn bereid daarover te spreken, mits de andere mogendheden gelijktijdig de verplichting op zich nemen om de verliezen goed te maken, die Rusland door de interventie heeft geleden. Als zij dat weigeren, dan zeggen wij tot de buitenlandsche kapitalisten: gij hebt in ons land geenerlei aanspraken, wij zullen alleen met u als private personen onderhandelen. Teruggaaf van

genationaliseerde eigendommen wijzen wij zeer beslist af. Er kan in Rusland geen regeering bestaan, die deze teruggaaf op haar program zou plaatsen. De regeering, die dat zou doen, zou door het volk onmiddellijk weggevaagd worden. Wanneer wij echter hulp krijgen in den vorm van langjarige leeningen zijn wij in principe bereid de vraag over schadeloosstelling (dus niet teruggaaf) te overwegen. Worden ons de credieten geweigerd, dan keeren wij naar huis terug zooals wij nu zijn, d.w.z. zonder verplichtingen tegenover het kapitalisme. Ongetwijfeld kunnen wij zonder credieten uitkomen. Wij gelooven zelfs, dat de toestand van Sovjet-Rusland veel stabieler is dan West-Europa. Begrijp mij goed, de toestanden zijn hier economisch veel beter dan bij ons, maar veel minder stabiel.'

Zoowel voor Krassin's optimisme ten aanzien van de toestanden in Rusland als voor het scepticisme ten aanzien der te houden conferentie bestond eenige grond. Inderdaad schijnt de toestand in Rusland zich eenigszins te consolideeren en schijnt de Sovjet-regeering op een breederen grondslag te steunen. Voornamelijk zou dit dan het gevolg zijn van de omstandigheid, dat de 'intelligenzia' in beter contact staat tot het sovjet-bewind. Er is een gruwelijke opruiming gehouden onder Rusland's intellectueele krachten, maar er zijn toch nog voldoende overgebleven om leidende posities op technisch- en bedrijfsgebied te kunnen vervullen. De terughouding, die de intellectueele krachten langen tijd tegenover de sovjet-regeering in acht hebben genomen, lag voor een belangrijk deel in de overweging, dat het communisme, zooals dat aanvankelijk in Rusland werd toegepast: de methode der primitieve onteigening, elk bedrijfsleven onmogelijk maakte. Tegenover de slechte methode kon een goede leiding niet baten. Toen echter 'de terugtocht' werd aanvaard

en de nieuwe economische politiek werd ingeluid, begrepen de intellectueelen, dat hun krachtsaanwending thans niet zonder succes behoefde te blijven, te meer niet omdat bij de leidende autoriteiten meer begrip kwam ten aanzien van de onmisbaarheid van leidende, intellectueele krachten. De politieke macht der bourgeoisie is gebroken, maar haar intellectueele macht is nog van groote beteekenis. Zij staat nu, althans gedeeltelijk, in dienst der Sovjet-Republiek.

Dit geeft eenerzijds natuurlijk een breederen grondslag voor de bolsjewistische regeering, anderzijds brengt het een politiek-rechtsch element op den voorgrond, dat niet nalaat zijn invloed, krachtens de macht van zijn intellect, op de richting van het bestuur uit te oefenen. Daar deze intellectueele elementen echter in leidende politieke posities niet worden opgenomen, beperkt zich hun invloed meer tot het economische terrein. Doch op dat gebied ligt ook vooral hun beteekenis en hebben zij ook, bewijze de nieuwe economische koers in Rusland, resultaten bereikt.

Als gevolg daarvan hebben de politiek-linksche elementen onder de bolsjewiki zich van het gebied der binnenlandsche politiek eenigszins afgewend en zich geworpen op de buitenlandsche politiek. Hier kunnen ze, zelfs met behulp van een deel der nationaal-voelende intellectueele krachten, nog een niet te onderschatten kracht ontwikkelen. De conferenties te Genua en Den Haag hebben de kwestie der Russische buitenlandsche politiek voor de leidende sovjet-autoriteiten actueel gemaakt en het schijnt - wij gaan hier af op mededeelingen van dr. Von Voss (Hans Vorst) in het Berl. Tagebl. - dat in de discussies daarover het linksche element de overwinning heeft behaald. Deze strijd was reeds vóór Genua uitgevochten. Dat het resultaat echter in Genua wellicht minder zichtbaar was in de hou-

ding der Russische delegatie dan te 's Gravenhage, ligt hoogstwaarschijnlijk in het verschil van geaardheid der leiders: tegenover de scherp-dialectische, diplomatieke kracht van een Tsjitsjerin, was Litwinof in Den Haag een rhinoceros, welke in een winkel van fijn glaswerk moest manoeuvreeren. Wat aan de Russische delegatie in Den Haag een sterken oppositiegeest gaf, waren ook de gunstiger oogstberichten uit Rusland, welke intusschen, volgens latere gegevens, helaas niet geheel met de werkelijkheid overeenstemmen.

Tegenover deze Russische delegatie, waarvan wij hierboven in groote trekken den achtergrond hebben pogen aan te geven, stond nu het Vereenigd Europa. Men zal goed doen die eensgezindheid van Europa niet al te hoog aan te slaan. Ten eerste al niet, omdat de kleine mogendheden, met uitzondering van België, van het terrein van de onderlinge beraadslagingen verre werden gehouden. Zelfs de Russische randstaten, die natuurlijk het grootste belang hadden bij een in vreedzamen economischen arbeid werkend Rusland, werden niet verder dan de mat vóór de deur toegelaten. De drie subcommissies (voor crediet, schulden en particulier bezit) hadden onderscheidenlijk een Engelschman, een Franschman en een Italiaan tot voorzitter. Deze voorzitters, te zamen met den voorzitter (den Nederlander Patijn) en den vicevoorzitter van de algemeene conferentie (den zeer bekwamen en scherpzinnigen Belg Cattier) vormden het ‘bureau de présidence’. Waar ons land, krachtens zijn positie, geen politieken invloed oefende, lag derhalve het wel en wee van het Vereenigd Europa bij de drie groote mogendheden plus België.

Maar ook hier was geen eenheid. De onwil der Franschen om de conferentie tot eenig voor Rusland gunstig positief resultaat te leiden was bekend. Zij waren, meer of minder hierin door België gesteund, de eigenlijke

saboteurs van de conferentie. Tegenover hen stonden Engeland en Italië, waarbij natuurlijk Engeland de voornaamste plaats innam, mede door de bekwaamheid van den leider der Engelsche delegatie (Sir Hilton Young). Engeland vooral wenschte zoo ver mogelijk te gaan om te trachten met Rusland tot een vergelijk te komen. Dit is niet alleen begrijpelijk vanuit een economisch standpunt - Engeland is, evenals Duitschland, door de structuur van zijn maatschappelijk leven, op een goed functioneer ende wereldmarkt voor zijn bestaan aangewezen -, maar dit is ook duidelijk, als men bedenkt, dat de conferentie van Den Haag te danken was aan het iniatief van Lloyd George, toen deze moest erkennen, dat Genua een mislukking was geworden. Lloyd George had er dus belang bij om de Haagsche conferentie te doen slagen. Naar men mag aannemen, was zijn ijver wellicht wat bekoeld, toen hij uit Genua in Engeland aangekomen, weer voeling kreeg met de Engelsche handelskringen. Niettemin hebben de Engelsche onderhandelaars waarschijnlijk wel de instructie meegekregen alles te doen wat mogelijk was om de conferentie niet zonder resultaat te doen eindigen.

Er was dus in het Vereenigd Europa een nogal scherpe en zeer markante tegenstelling. Eén ding hield echter de samenwerking in stand: dat was de onwil zoowel van Frankrijk als van Engeland om het eenheidsfront te verbreken. Hier, op dat punt, lag de grens der onderlinge oppositie.

Had de Russische delegatie onder superieure leiding gestaan, dan had ze door onmiddellijk zeer ver gaande concessiesaan het Westersche standpunt te doen, waarschijnlijk de situatie in haar voordeel gewijzigd. Want dan had het Engelsche standpunt een aanzienlijke versterking gekregen en Frankrijk, dat ongaarne het odium van spelbreker op zich laadde, zou tot bijdraaien zijn

genoopt. Subjectieve en objectieve redenen hebben echter deze tactiek voor de Russen onmogelijk gemaakt en Litwinof ware ook zeker niet de man geweest om haar tot een succesvol einde te brengen. Wel is een ver strekkend voorstel op het einde der conferentie door de Russen ingediend, doch de situatie was toen niet meer te redden. Er ligt over dit slot der conferentie een geheimzinnig waas. Wat er precies in de particuliere besprekingen buiten de officieele zittingen der conferentie is gebeurd, weet men niet. Men kent slechts het eenigszins verbijsterende resultaat: dat de Engelschen de hun door de Russen toegestoken hand niet hebben aanvaard en daardoor de conferentie bij gebrek aan een voldoend sterken grondslag hebben doen ineenstorten. Ongetwijfeld heeft hiermee de Fransche sabotage-tactiek een groote en nauwelijks verwachte overwinning behaald, waarmee de Fransche machtspolitiek, die de gepantserde vuist vormt der Europeesche reactie, zich zelf geluk kan wenschen. Maar of hiermee zijn bereikt of zelfs maar benaderd de meer verwijderde en meer vitale doeleinden van de Fransche politiek: de macht van de Sovjetrepubliek door de toeneming van den economischen nood te ondergraven eerst, te doen vallen daarna en haar vervolgens ten prooi te werpen aan een, al of niet tsaristisch georiënteerde, imperialistische en militairistische regeeringskliek, is een vraag die, naar onze meening, ontkennend moet worden beantwoord. Want de mislukking der Haagsche conferentie heeft Rusland allerminst door het van Frankrijk zoo geliefkoosde ‘cordon des doods’ van Europa geïsoleerd. De mislukking der Haagsche conferentie, immers, beteekent niets anders en niets meer dan de mislukking van de credietverleening en de economische hulp door middel der Europeesche regeeringen. Het particulier initiatief op dit gebied blijft evenwel onaangetast en wordt door de mis-

lukking der Haagsche besprekingen nauwelijks beroerd. Hierin ligt een belangrijk element voor het goed begrip van den loop der Haagsche onderhandelingen en, vergissen wij ons niet, dan zal men in dit feit eveneens een vrij sterken houvast vinden om den Ariadne-draad te bevestigen, die ons uit het labyrinth der gissingen met betrekking tot het abrupte einde der conferentie naar den juisten weg ter verklaring zal leiden. Inderdaad is het voor de tactiek der Russen van eminent gewicht geweest, dat hun reeds bij den aanvang der conferentie duidelijk werd gemaakt, dat van een credietverleening direct door de regeeringen geen sprake kon zijn. De Europeesche landen zijn te zeer door de averechtsche vredespolitiek verarmd en de belastingen zijn reeds te veel door allerlei zaken van binnenlandschen aard noodig om de zelf zoo hulpbehoevende landen van west- en midden-Europa in staat te stellen de milliarden op te brengen voor den wederopbouw van Rusland. Want deze milliarden, willen ze eenig effect sorteeren, moeten uit de besparingen worden verkregen. En wie den financieelen toestand nagaat, waarin alle staten van het Europeesche continent zich bevinden, zal tot de conclusie komen, dat in dit tijdperk van tekorten en schulden, bezwaarlijk met de mogelijkheid van besparing van het overvloedige kan worden gerekend. De gelden, welke Rusland verlangt, zullen dus moeten worden opgebracht door de particuliere banken, op hun beurt niets anders dan de reservoirs van de hun door de bevolking toevertrouwde gelden. Ook voor de nietingewijden in de moeilijke financieele problemen is het duidelijk, dat deze banken, die met het kapitaal van anderen werken en waarvoor zij garant staan, de door Rusland verlangde credieten slechts kunnen verschaffen indien de zekerheid bestaat, dat de aldus ter beschikking gestelde kapitalen niet worden geroofd, geconfiskeerd

of in hun werkzaamheid te sterk worden belemmerd. Met de terugbetaling of de erkenning der oude tsarenschulden en met de teruggave van of de vergoeding voor genationaliseerde bezittingen van buitenlanders in Rusland staat deze credietverleening slechts in verwijderd verband. De mogelijkheid, dat een bank of een groep van banken haar kapitaalkracht aanwendt voor den opbouw van een sterk economisch leven in Rusland, vooropgesteld natuurlijk dat voldoende waarborgen en zekerheden worden verkregen, is volstrekt niet uitgesloten. Dat die banken een dergelijke goede en winstgevende belegging van hun kapitaal zouden weigeren uit hoofde van de boosaardigheid der Sovjetrepubliek om oude schulden niet te erkennen of genationaliseerde eigendommen niet terug te geven is nauwelijks aan te nemen. Immers, ook bij een slagen der Haagsche conferentie hadden de banken geen kapitaal dan op goed onderpand verstrekt. Het eenige wat dan in hun voordeel was, bestond daarin, dat dan een deel van hun risico door den Staat zou worden gedragen. Risico voor de banken was er dus toch gebleven en voor dat risico zouden de banken zich hebben verzekerd, - onverschillig welke concessies de sovjet-regeering ten aanzien van oude schulden en vroegere bezittingen van buitenlanders had gedaan.

Het behoeft geen betoog, dat deze stand van zaken voor de Russen veel van de bekoring der Haagsche conferentie wegnam. Dat hun daardoor het slagen der onderhandelingen onverschillig was geworden, willen wij allerminst beweren. Maar de Russische positie was sterker geworden en stond of viel niet met het al- of nietgelukken der Haagsche conferentie. Waarschijnlijk is het hun gelukt, door de toezegging aan het einde der conferentie en wellicht ook door de afzonderlijke besprekingen met den leider der Engelsche delegatie, het Europeesche eenheidsfront te doorbreken en voor par-

ticuliere onderhandelingen met de Staten afzonderlijk den weg te openen. Indien dit zoo is, beteekende de opheffing der conferentie niets meer of minder dan een erkenning van de verbreking van het Europeesche eenheidsfront, d.w.z. van één der twee peilers, waarop de conferentie rustte. De toekomst zal moeten leeren, of deze vermoedens met de werkelijkheid in overeenstemming zijn. Het einde der conferentie is gepaard gegaan met een campagne over de schuldvraag, later voortgezet in de pers, die de campagne over die andere groote schuldvraag weer in de herinnering terugriep. De vraag is belangwekkend, omdat zij, doordat ze gesteld wordt, aan een zedelijke behoefte der menschheid: te onderscheiden tusschen goed en kwaad, voldoet. Doch de laaghartigheid der partijen, die een zedelijk probleem willen oplossen door de middelen van het geweld, heeft de vraag naar de schuld voor de groote ramp tot de onverkwikkelijkste en beschamendste discussie geleid, welke de menschheid in de laatste jaren heeft gekend, en zij heeft in het verdrag van Versailles, met zijn afgedwongen schuld-erkenning van de zwakste partij, een monument opgericht van een verachtelijk machtsmisbruik in gewetensvragen, zooals de moderne tijd in West-Europa nog niet te aanschouwen heeft gegeven en die het Godsgericht van de middeleeuwen in aanbidding voor het brute geweld verre overtreft, omdat in de tegenwoordige tijden en bij de tegenwoordige politici een dergelijk geloof in den onschuld beschermenden en onrecht wrekenden God niet leeft. Zoo hoog zijn bij de bespreking van de schuld voor de mislukking der Haagsche conferentie de golven van hartstocht natuurlijk niet opgezweept. Maar de tendens om in farizeeïschen hoogmoed zich de paladijn te achten van de groote zedelijkheidsbeginselen heeft ook hier niet ontbroken. Wij willen de binnenlandsche politiek der Russische

sovjet-republiek niet verdedigen. Maarzij wordt te zeer gedreven door een hooge, vervoerende idee van menschheidsliefde en menschheidsgeluk, en het Russische volk heeft te zeer geleden onder den demon der waarheid, dan dat het niet het recht zou hebben de kritiek der West-Europeesche politici met hoogheid en verachting af te wijzen. Want er is geen laagheid en geen misdaad in de Russische politiek aan te wijzen, die niet opgeheven wordt in de verzoenende sfeer van de groote idee, waaruit zij, als een verwrongen schepping, is geboren, en geen oordeel en geen veroordeeling der Russische politiek zal waarachtig zijn, indien dat oordeel niet doordrenkt is van een stroom van mildheid en eerbied voor het groote volk van het eeuwige Rusland, dat voor zijn droomen en zijn ideeën zooveel heeft geleden en geofferd. Wat heeft Europa, wat hebben de West-Europeesche volken daartegenover aan te bieden? De zalen van het Vredespaleis, dat zoo heerlijk gelegen is in de stille reinheid van een bloeiende natuur, heeft weergalmd van de hooge beginselen van internationalen trouw aan het eens gegeven woord en van de alleen-gerechtigdheid van het privaatbezit. Zeker, deze beginselen waren in het geding, wij willen daarvoor de oogen niet sluiten. Maar de verdedigers van die beginselen hadden eenige jaren geleden getoond en hebben sindsdien niet opgehouden aan te toonen, dat zij bereid zijn die beginselen te vertrappen, elk oogenblik wanneer hun laag materieel belang zulks vereischt. Zij waren de ridders, die schaamteloos genoeg waren met open vizier te durven strijden, ofschoon het Kaïnsteeken der huichelarij hun op het voorhoofd brandde. Waar heeft Frankrijk, om nu maar alleen de ignobele leider der Europeesche Zwarte Honderd te noemen, zijn onbaatzuchtig geloof in de groote beginselen van internationalen trouw en eerbied voor het eigendoms-

recht van anderen getoond, toen het in de gelegenheid gesteld werd van dit geloof te doen blijken? Welke misdaad heeft de Russische politiek der Sovjetbestuurders op haar geweten, die niet honderdmaal erger gebrand is in het geweten van de leiders der Fransche publieke opinie? Zijn zij het niet, wier Shylockpractijken Europa naar den ondergang en millioenen naar de vertwijfeling drijven? Hebben zij, die sinds jaar en dag zoo nauw gelieerd zijn aan het Fransche bankkapitaal, door een Fransch schrijver als de 'oligarchie financière' gekenschetst, niet de milliarden verstrekt, die het tsarisme in staat stelde zijn politiek van barbaarschheid en onderdrukkingvan het edelste van wat er in de Russische geesten leefde voort te zetten en den oorlog, mede door de vernietiging van de zelfstandige democratische krachten, voor te bereiden en te ontketenen? Welk een schrikwekkenden geest van haatdragendheid, bekrompenheid, grof egoïsme en verachting voor zedelijke normen hebben ons niet de boeken geopenbaard, die een beeld hebben gegeven van de wijze waarop het Verdrag van Versailles tot stand is gekomen, en hoe staat Frankrijk in dit ontzettende beeld van wancultuur geteekend. Heeft Frankrijk, heeft West-Europa eenig recht zich tegenover de Russen op de beginselen van internationaal fatsoen en internationaal recht te beroepen, thans, nu dat prachtige Weenen van weleer uitsterft, nu een groot volk als het Duitsche is vernederd en geschonden, nu geheel Europa is gedompeld in een zee van ellende en doffe armoede? Waarlijk, het is niet genoeg zich te storten in een stroom van groote woorden en holle leuzen om aldus zich, als een moderne Pilatus, onschuldig te wanen aan den grooten moord, die voor onze oogen, met ons medeweten en... met onze medeplichtigheid wordt bedreven.

De Haagsche conferentie is mislukt, te gronde gegaan

aan den geest van kleinheid en politieke berekening, die in ons werelddeel hoe langer hoe meer elke cultuurwaarde aantast en bederft. Er is wederom een nieuwe toegevoegd aan de eindelooze reeks van mislukte conferenties, die Europa op zijn weg naar den ondergang als peilschalen voor de snelheid van zijn neergang achterlaat. Een verkeerde oneindigheid, zooals wijlen prof. Bolland zou zeggen. Maar de tegenwoordige menschheid, die hoe langer hoe meer zich ziet terugzinken tot den toestand, waarin de strijd voor het natuurlijke, bloot-materieele leven inhoud wordt van aller gedachten, mag zich afvragen, of dergelijke toestanden nog langer kunnen worden geduld. Want er staat meer op het spel dan alleen de materieele welvaart. In de sfeer van rechteloosheid en machtswillekeur, waarin Europa thans leeft, gaan de groote leidende ideeën eener cultuur-menschheid te loor en worden de hooge gevoelens voor zedelijke beginselen afgestompt en vernietigd. Wij weten, dat de stemmen, die een beter tijdperk willen inluiden, sterker en menigvuldiger worden. Maar de kracht der eensgezindheid in de toepassing der middelen, het besef der noodzakelijkheid van wat Marx eens heeft genoemd ‘the singleness of purpose’ ontbreekt. Zoo schijnen dan de feiten van verwildering en ellende, als ze maar sterk en breed genoeg om zich heen grijpen, de eenige factoren te zijn, die den ban, waarin de geesten zijn bevangen, verbreekt. Zij zijn de sleutel van de poort, waarachter de weg naar den opgang zich uitstrekt. Dat uit het leed van thans een nieuw leven kan worden opgebouwd, is wellicht de eenige troost, die deze tijden van onduldbare rechtsschending voor ons inhouden. En het is alleen maar te hopen, dat de ellende van nu aan de Europeesche menschheid de krachten niet ontrooft, die voor den opbouwen de vervulling van het nieuwe leven zoo dringend noodig zijn.

Buitenlandsche litteratuur
Neue bücher aus Oesterreich[1)]
von Dr. Eugen Antoine

Inmitten unleidlicher politischer Verhältnisse, im aufreibendsten Kampfe mit den Torturen eines unerbittlichen, zermürbenden Alltags, vielfach gehemmt durch die anwidernde Frohn eines trübseligen Amtes oder Erwerbes, streben die Schaftenden dieses unglücklichen Staates unbeirrt und festen Blicks ihren Zielen nach. Mügen auch Routine, Snobismus und die Verführungen des Betriebs einen grossen Teil unseres geistigen Lebens korrumpieren, so ist doch der Heerbann derjenigen nicht gering, die abseits vom Geschrei der Kunstbörse in stillem Opferdienst ihr inneres Gesetz zu verwirklichen trachten. Und wenn man sieht, wieviel ernstes Wollen und echtes, in unermüdlicher Arbeit errungenes Können gerade in den literarischen Erscheinungen der jüngsten Zeit zu Tage treten, so kann man eigentlich an der Zukunft unseres Landes nicht völlig verzweifeln.

Einer jener schweigenden Kämpfer ist Emil Lucka. Der Urnstand, dass Emil Lucka nicht nur Dichter, sondern auch Philosoph ist und auf beiden Gebieten Werke von hohem Range geschaffen hat, lässt seine Leistung besonders schwer ins Gewicht fallen. Deshalb möchte ich es mir nicht versagen, in diesen Betrachtungen, die eigentlich der Hauptsache nach dem l i t e r a r i s c h e n Schaffen des modernen Oesterreich gewidmet sind, dem holländischen Lesepublikum, wenn auch in aller Kürze, die wichtigsten Daten über das philosophische ‘Oeuvre’ Luckas mitzuteilen. Ich übergehe dabei das interessante Buch über Otto Weininger und die spezieller gehaltene, wenngleich ausgezeichnete Arbeit über die ‘Phantasie’ und werde mich hier nur mit den beiden philosophischen Hauptwerken ‘Die drei Stufen der Erotik’ und ‘Grenzen der Seele’ beschäftigen, die ja auch mit der dichterischen Produktion unseres Autors im engsten Zusammenhange stehen.

1) Emil Lucka, ‘Die Drei Sturen der Erotik’, ‘Grenzen der Seele’. Berlin, Schuster und Löffler. - ‘Fredegund’ (roman). Rikola-Verlag, Wien. 1921.

Das erstgenannte Werk stellt sich die Aufgabe, die Phasen des menschlichen Liebeslebens darzustellen und gleichzeitig, die Grenze der entwicklungsgeschichtlichen Betrachtung weit überschreitend, universelle denkerische Aspekte aufzurollen. Es handelt sich hier keineswegs um Biologie, auch nicht um Psychologie schlechthin, sondern um Kulturphilosophie in des Wortes strengster Bedeutung. Das Neue des monumentalen Werkes liegt darin, dass hier zum erstenmal der Versuch unternommen wird, das Liebesleben der Menschheit in ein System zu bringen und zugleich aufzuzeigen, dass auch die Liebe in der Gestalt, wie wir sie heute, vom Standpunkte eines hohen, aber uns bereits selbstverständlich gewordenen Ideals fordern, nicht ein Geschenk der Natur, sondern ein Erzeugnis menschlicher Kraft und menschlichen Willens ist, eine Errungenschaft der Seele, die erkämpft werden musste und die noch lange nicht? e n d g ü l t i g erkämpft ist.

Der Gedankengang des Buches ist, in äusserster Verkürzung dargestellt, folgender: Entgegen der landläuflgen Vorstellung, dass die Liebe ein immer und überall gleiches und unveränderliches Gefühl ist, deren zeitliche und lokale Varianten sich höchstens auf Riten und Gebräuche, nicht aber auf den wesentlichen und prinzipiellen Inhalt dieses Gefühles selbst erstrecken, zeigt die entwicklungsgeschichtliche Betrachtung, dass das menschliche Liebesleben sich in drei Stufen auf baut, die dem Hegelschen Schema von Thesis, Antithesis und Synthesis entsprechen. Der Geschlechtstrieb in seiner rein animalischen Form, ohne Beziehung auf das Seelische, beherrscht die ganze alte Welt, nicht nur den Orient, sondern auch Griechenland und Rom. Nur der Liebesbegriff Platos darf hier als Ausnahme angeführt werden? er ist bereits seelisch orientiert, bezieht sich jedoch nur auf Männerliebe und schaltet die Frau aus, die nach wie vor lediglich Lust- und Gebärinstrument bleibt. Erst das Mittelalter bringt den Sieg des geistigen Prinzips auch in der Liebe der Geschlechter. Die Seele des Weibes wird entdeckt, geliebt und schliesslich angebetet. Die Vergötterung der Frau steigert sich zum Madonnenkult. Hand in Hand damit geht eine asketische Verachtung des Leibes und der Sinnenlust. Jeder Gedanke an körperliche Vereinigung wird mit Abscheu abgelehnt, ein schmerzhaft quälendes Schuldgefühl begleitet jeden Rückfall in die trüben Niederungen leiblichen Genusses. Dieser Umschwung vollzieht sich etwa um das Jahr 1100. Die Provence und Italien sind die Geburtsstätten des neuen Ideals, die Troubadours seine Pfadfinder,

Dante und Michel Angelo seine erlauchtesten Verkünder; aber auch Goethe noch kennt den Zwiespalt zwischen seelischer und sinnlicher Liebe.

Mit diesem Durchbruch des seelischen Prinzips im Liebesleben vollzieht sich das, was Lucka in seiner tief blickenden, immer die letzten Perspektiven ergreifenden Art ‘die Geburt Europas’ nennt. Aber noch ist der Gipfel der Entwicklung nicht erreicht, noch wirken Geist und Sinnlichkeit unversöhnt nebeneinander. Immer tiefer wird die Sehnsucht nach der Synthese, nach einer Erotik, die Leib und Seele des geliebten Menschen mit gleicher Inbrunst umfängt. Dieser letzte und vielleicht schwierigste Schritt vollzieht sich nicht ohne Schmerz und Kampf. So Grosses kann nicht auf einmal gelingen. Sonderbare und erschreckende Mischformen ergeben sich. Hier findet Lucka Gelegenheit, die Perversionen des Geschlechtstriebes, die bisher immer nur physiologisch gedeutet worden sind, aus den Tiefen der Kulturentwicklung heraus zu verstehen. Sie beruhen auf der misslungenen Vereinigung von Geschlechtlichkeit und seelischer Liebe. Der L i e b e s s u c h e r (Sadist) möchte ebenso wie der L i e b e s k n e c h t (Masochist) Liebender sein, aber beide verfallen vermöge ihrer Anlage immer wieder der Sexualität. Der Liebessucher racht diesen Rückfall an den Frauen, denen er die Schuld an seiner Halbheit beimisst (Don Juan), der Liebesknecht sühnt seine Unvollkommenheit durch den schmerzlichen Genuss, den er in der Erniedrigung durch die Geliebte sucht und findet. In einem anderen Kapitel, betitelt: Die Rache der Geschlechtlichkeit, gelingt Lucka die Ableiting zweier eigentümlicher Phänomene: des Sexuell-Dämonischen und des Obszönen. Hand in Hand mit der Vergöttlichung des Seelischen geht die Stigmatisierung des Sexuellen als einer teuflischen Versuchung, der Hexenwahn bildet das Gegenstück zum Madonnenkult und ist gleichzeitig mit ihm da. Verwandt mit dem Dämonischen ist das Gefühl des Obszönen: es besteht in der Karikierung und völligen Negation des höheren Liebesideals, das durch Hohn entwertet werden soll. Ausschaltung der Persönlichkeit als des Kernes der modernen Liebe und ausschliessliche, betonte Wertung des rein sexuellen Genusses sind die Kriegsziele dieses Sklavenaufstandes der Geschlechtlichkeit. So offenbart sich das moderne Liebesgefühl in seiner Forderung einer Verschmelzung des Leiblichen und Seelischen als eine Aufgabe, die noch immer vor uns liegt und von jedem stets aufs Neue zu vollziehen ist. Von der Fülle des Lucka'schen Werkes an kulturphilosophischen

Gesichtspunkten eine Vorstellung zu geben, ist in dieser gedrängten Wiedergabe nicht möglich. Wie weitausgreifend diese scheinbar nur der Erotik und ihrer Entwicklung gewidmeten Betrachtungen sind, zeigen die Exkurse über das Mittelalter, die Provence, die Troubadours, Dante, Goethe und Richard Wagner, der von Lucka mit Recht als der konsequenteste und ekstatischeste Verkünder der Liebesidee in ihrer höchsten Form gefeiert wird (Tristans und Isoldens Liebestod).

Noch reicher und umfassender stellt sich uns Luckas zweites philosophisches Hauptwerk ‘Grenzen der Seele’ dar. Die grossen Grundtypen der Menschheit in ihren prinzipiellsten Gestaltungen aufzuzeigen und an genialen historischen Repräsentanten deutlich zu machen, ist Aufgabeund Inhalt des psychologisch wie kulturhistorisch gleich bedeutenden Werkes. Eine fundamentale Disjunktion bildet sozusagen den Grundstein des ganzen Gedankengebäudes; der spannungslose, immer im Gleichgewichte verharrende, monistische Mittelmensch wird dem zerrissenen, beständig in Extremen lebenden, dualistischen Grenzmenschen gegenübergestellt. Der Grenzmensch ist nicht nur der tiefere und psychologisch interessantere, sondern auch der kulturphilosophisch bedeutsamere und fruchtbarere Menschheitstypus. Nur der Grenzmensch erlebt den Widerstreit von Naturbedingtheit und Freiheit, Schicksal und Wille, Welt und Ich. Darum kann nur er der tragische Mensch sein. Er allein ist auch des Dämonischen fähig, wenn er nämlich der Lockung der Unfreiheit unterliegt, sie bejaht (‘funktional’ wird) und auf die Autonomie seines Ich bewusst verzichtet. Er allein wird sich aber auch, wenn er den Kampf in seiner Seele siegreich besteht, zu den letzsten Höhen der Genialität emporlautern und jene leuchtenden Gipfel der Menschheit erklimmen, auf denen für uns die grossen Deuter von der Art eines Dante, Shakespeare, Goethe und Bach stehen. Mit dem Genie nicht zu verwechseln ist der grosse Schicksalsmensch, ein Typus, dessen Hauptrepräsentanten wohl Napoleon darstellt. Er kennt die Tragik des Grenzmenschen nicht, der Zwiespalt von Natur und Freiheit wird ihm nicht zum Problem, da er selbst ganz der Natur angehört. Er ist ein'Elementarereignis, dem die Struktur der Ichhaftigkeit fehlt. Das letzte Kapitel des Werkes bringt die grosse Synthese, und baut die ganze Menschheit stufenförmig in Spiegelbildern des Genialen über einander auf. Die weitgespannte und mit scharfer denkerischer Konsequenz durchkomponierte Systematik wird von bedeutsamen Exkursen unterbrochen: Glaube und Unglaube, Unsterblichkeitsdrang, Wunder und Ge-

bet finden ihre Deutung, und die Stellung des Leides im Menschenleben wird erwogen. Asiatisches und europäisches Verhalten zum Leid werden einander gegenübergestellt. Aus der europaisch orientierten Weltanschauung des Verfassers heraus wird der Buddhismus, der das Leid durch Reflexion und beständiges Vergegenwartigen entwerten und überwinden will, abgelehnt. Und der Seele erwachst die heroische Aufgabe, das Leid als ihren 'heimlichen Besitz' zu erkennen und stets von neuem fruchtbar zu machen.

Die genannten philosophischen Werke Luckas sind bereits älteren Datums und in mehreren Auflagen erschienen. Seither hat sich Lucka wieder mehr der dichterischen Produktion zugewandt, deren jüngstes Ergebnis der Roman 'Fredegund'[1)] ist. Der Stoff dieser Dichtung ist dem Mittelalter entnommen, wie ja Lucka überhaupt für diese Epoche der Menschheitsgeschichte eine besondere Vorliebe zu hegen scheint, was gewiss kein Zufall ist, sondern auf tiefe unterirdische Zusammenhänge mit den früher besprochenen Grundmotiven seines philosophischen Schaffens deutet; denn das Mittelalter ist ja die Zeit, in der jener Zwiespalt zwischen der nach innerer Freiheit dürstenden autonomen Persönlichkeit des Menschen und seiner sinnlichen Natur am scharfsten in die Erscheinung getreten ist. An diesem Zwiespalt geht auch Eberulf, der Held des Romanes, zugrunde. Eine unheilvolle Leidenschaft für Fredegund, die Leibeigene seines Vaters, schlägt ihn in ihre Bande. Doch Fredegund achtet seiner nicht. Auf höhere Ziele ist ihr Ehrgeiz gerichtet. Durch die ungebändigte Kraf t ihres Willens und die dämonische Verf ührung ihres Fleisches zwingt sie den Merovinger Chilperich in ihren Bann. Sie wird erst die Geliebte, dann die rechtmässige Gemahlin ihres Königs, für Eberulf ist sie verloren. Dieser kämpft einen mörderischen Kampf gegen die wilde, hoffnungslose Liebe, der er vom ersten Tage an verfallen war. Aber alles Widerstreben ist vergeblich, zu tief ist er der unerbittlichen Macht verfallen, die ihm Seele und Sinne beherrscht. Fredegund versagt sich ihm, und doch muss er ihr dienen. Er ist das blinde Werkzeug ihrer Verbrechen, er opfert ihr Familie, Freiheit und Seelenheil. Diesem zerspaltenen, von inneren Kämpfen zermürbten 'Grenzmenschen' steht in prachtvoller Selbstherrlichkeit und Ungebrochenheit die ganz elementare, nur ihren Instinkten gehorchende Fredegund gegenüber. Sie ist selbst ein Stück Natur, ein starkes, ungebändigtes Raubtier, mit Wind und Welle ver-

1) Wien, Rikola Verlag, 1921.

schwistert, unberührt von innerem Widerstreit. Machttrieb und Sinnlichkeit definieren diesen unkomplizierten, gerade in seiner Einfachheit und Unbedenklichkeit überwältigend wirkenden Charakter restlos. Das seltsame Geheimnis weiblicher Geschlechtsmacht erschliesst sich hier in einer dämonischen Intuition. Die Handlung strömt reissend dahin wie ein Wildbach nach Gewitterregen, kein Hindernis hält diesen tobenden Fluten stand. Die Sprache des Buches nimmt gleichsam an den inneren Kämpfen Eberulfs teil: rauh, schroff, wie aus der Brust eines zu Tode gequälten Menschen hervorgestossen, scheint sie sich fast widerwillig über die Lippen des Erzählenden zu drängen, mehr einem unentrinnbaren Machtgebot gehorchend als freiem Willen.

Boekbespreking

Elsevier's Algemeene Bibliotheek, Redacteuren J. de Gruyter en Herman Robbers.
J. de Gruyter. De Russische Revolutie. Een onderzoek naar haar wording en toekomst.
J.E. Stokvis. Van Wingewest naar Zelfbestuur in Nederl. Indië.
H.B. de Stendhal. De Abdis van Castro. Vertaling van Fenna de Meijier.

Langzamerhand krijgen alle groote uitgevers hun eigen goedkoope bibliotheek. Van Kampen's Holland-Serie. - Bohn's Volksuniversiteit-Bibliotheek, Veen en Brusse, thans ook Elsevier's Uitg. Mij. De boekjes dezer nieuwe Bibliotheek munten uit door eenvoudige en fijne afwerking, de gebonden exemplaren zelfs zijn een werkelijk sieraad. De beloften zijn vele en aanlokkend, een boek van Aug. Vermeylen, een boek van Just Havelaar, van Herman Robbers over onze litteratuur nè '80. - Twee nummers dezer nieuwe uitnemende serie werden reeds een succes: de heldere en doordringende essayist J. de Gruyter heeft, in den soberen stijl die aan de lezers van ‘de Stem’ bekend is, een objectieve samenvatting gegeven van de wording der Russische Revolutie. Zulk een boek ontbrak in onze taal. Niet minder belangrijk en voor ieder interessant is Stokvis' uitnemend boek over Nederlandsch-Indië als deel van den Nederlandschen Staat: Van Wingewest tot Zelfbestuur. Het vierde nummer der reeks brengt voor de eerste maal een vertaling van Stendhals L'Abbesse de Castro. Fenna de Meyier volbracht deze taak met kennis en toewijding.

Drie gedichten
door J.C. van Schagen

Zieketroost

Als ik nu doodga,
Zal de groote zee mij nemen
En ik zal zijn in de eindelooze golven.
Ik zal zijn in de branding aan verre stranden en in de witte feesten van den maannacht,
In het kolken van het water in het paalhoofd.
Altijd hetzelfde. Altijd.

Als ik nu doodga,
Zal de groote wind mij nemen
En ik zal zijn in zijn eeuwig zwerven.
Ik zal zijn in den drift der wolken en in de diepe ontroeringen van den herfst,
In het sprookje, dat waarschuwt aan uw oor, des nachts, op een eenzamen weg.
Altijd hetzelfde. Altijd.

Als ik nu doodga,
Zal de groote aarde mij nemen
En ik zal zijn in haar warmen adem.
Ik zal zijn in het gras langs de stille wegen en in den nevel 's avonds over de landen,
In den verren schreeuw van een hoog trekkenden vogel, een Septembermiddag.
Altijd hetzelfde. Altijd.

December

Het winterland lag dof en dicht in den hopeloozen Zondagmiddag.
In het doode gras gingen zacht mijn voeten.
Op den vuilen akker lagen slenters blad
En er was een veldje met bevroren koolen.
Een schrompelig blaadje zwikte nog, aan een tak; ver zwierf een kraai.
Misschien een bode?

Een hoeve stond gedoken in zwartig hout,
Een vrouw ging naar den regenbak, binnen waren kinderen.
Het werd donker.
Op het ijs lag een steen.
Voorbij.
Waar was mijn huis?

Roerloos stonden de smartelijke boomen; het doode riet was stil, zoo stil.
Wat zwegen zij, wat werd er toch gezwegen?
Ik wilde roepen, maar het kon niet,
Er was geen antwoord.
Slapen maar, slapen.
Maar waarom was er geen antwoord?

Het spoor op den weg wees ver,
Er blafte een hond op een hoeve.
Een meisje met een bruin bontje ging kouwelijk op den grijzen weg
Als altijd.
Vroeger?
Wachten nu maar. Wachten...

Angst

Het is zoo ver, Moeder.
De morgen was grauw, toen ik wegging van huis.
Sinds klimt het licht, stil en aanhoudend,
Wijder klaren al wijder klaarten
En ik dwaal als een vogel boven de wolken.
Ik wil je zien, Moeder. Ik wil nog éénmaal in je oogen zien, voor de grondelooze diepte mij neemt.
Je bent zoo ver.

Het is zoo ver, Moeder.
Ik koos de witte stilte, toen ik wegging in den herfst.
Sinds zonk de wereld onder mijn voeten.
Zwakker werden de stemmen, hooger en hooger rijzen de witte zalen.
Ik luister. Straks?
Ik wil je hooren, Moeder. Ik wil nog éénmaal je stem hooren, voor ik wit word.
Je bent zoo ver.

Het is zoo ver, Moeder.
Ik nam den grijzen weg, toen ik wegging in den wind.
Sinds ging ik den berg op,
Dieper wijken de dalen, de bosschen zijn voorbij en schaarscher wordt het leven tusschen de steenen,
Mijn hart bonst.
Ik wil bij je rusten, Moeder. Ik wil nog éénmaal zachtjes rusten, voor de sneeuw komt.
Je bent zoo ver.

Het nieuwe dichten[1)]
door Wies Moens

> Art is a right and human thing, like walking or saying one's prayers; but the moment it begins tot be talked about very solemnly, a man may be fairly certain that the thing has come into a congestion and a kind of difficulty.
> (G. Chesterton: ‘Heretics’.)

> Les mots sont les fantömes des imaginations malades au dessus desquels il y a la vie qu'il faut vivre sans penser aux mots.
> (Ch. L. Philippe: ‘Bubu de Montparnasse’.)

De dichter is geen gochelaar die met zijn toverstokje op het doosje slaat en de paradijsvogel loslaat over uw hoofden. En deze lezing over het nieuwe dichten wil niet zijn: een solemnele Pro Arte nova poetica.

De dichter is maar een mens onder de mensen. Hij wil dat vooral zijn in deze tijd, of weer worden. Hij is niet ‘anders’ dan de mensen om hem heen, die welke men noemt: de gewone mensen. Misschien is hij alleen een beetje méér mens dan de anderen, dieper mens, en vooral: warmer mens. Zijn gevoeligheid is scherper, zijn verstand vat de dingen over de wetenschap heen, buiten de wetenschap om. Hij ziet de dingen niet enkel met zijn vleselike ogen. Hij ziet de dingen met het inner-

1) Lezing, bedoeld als initiatie tot de nieuwe poëzie, en gehouden op het 3de Kongres voor Moderne Kunst, op 5 Augustus 1922, te Brugge.

like oog in hem. Hij is op zijn best een visioenair. Alle waarachtige poëzie is visioenair. Er is wellicht geen andere.

Lust en pijn riepen de allereerste klanken wakker uit de keel van de mens. Zij zijn nog niet: het woord. Het woord, dat is de eerste veroveringstocht van de mens door de wereld van het geschapene. Het woord is diamant. Literatuur is de verwording van het woord, het sjacheren met het woord, de prostitutie. Poëzie is de vergeesteliking van het woord, de hemelvaart van het woord; het slijpen van de diamant, het lichtende woord. Daar is poëzie die literatuur is: methode, virtuositeit, handel. - Le haut commerce! - Daar is poëzie die poëzie is, tout court. Gedicht is: in woord vertaalde poëtiese visie van het leven. Daar is alleen deze poëtiese visie en haar verwoording.

Een nieuwe tijd is over ons aangebroken; een nieuwe generatie komt in deze tijd aan het woord in de kunst. Dat zij de kunst weer heeft gehuldigd om het Leven, zoals zij het Leven weer leerde te huldigen om het Leven zelf, dat zal boven alles uit haar grote verdienste blijven. De jongeren aanvaarden het dichterschap niet als een ‘attribuut’. Zij willen geen ‘gens de lettres’ wezen! Zij aanvaarden het dichterschap als de zuiverste vlam van hun mens-zijn. Het is voor hen het hoogste en het heiligste middel totverwerkeliking van hun leven onder de mensen.

Vitalistiese tendenzen alleraard bepaalden inhoud en vorm van de nieuwe Richting. De geestelike, en met haar de artistieke bedrijvigheid van het jonge geslacht staat in het teken van verzet tegen het m a t e r i a l i s m e dat de zielen verhardt, tegen het i n t e l l e k t u a l i s m e dat het rijk der intuitie kwam neerhalen. Men heeft deze bedrijvigheid gezien in de ‘Cahiers de la Quin-

zaine', in Frankrijk, in 'La nouvelle revue Française', reeds voor de oorlog. Peguy is gevallen, het beminnelik genie. 'Heureux ceux qui tombent dans une juste guerre'. Romain Rolland kwam jong uit de storm, en wij zijn getuige geweest van de kracht van zijn woord, waarrond de jongeren in Europa zich hebben geschaard als rond een banier. De stem van Claudel blijft klinken, vol, en mannelik, en klaar als een klok in de kersnacht. Voor ons uit schrijden nog de machtige schaduwen van de grote voorlopers, in wie de nieuwe geest een eerste culminatiepunt vond: Whitman, en de russen: Tolstoi, Dostojewski. Een paar namen slechts uit de opkomende beweging in de Duitssprekende landen. In Oostenrijk, de dichter van het Stundenbuch: Rainer Marie Rilke, uit wiens kristallen mystiek oprankt de poëzie van Werfel, gevoed aan de grote levensader Dostojewski, en uitbloeiend, uitzinnig van levensliefde, onder de koperen gloed van Whitman's bazuinenhemel; in Duitsland: Däubler, Theodor Daubler, de zanger van het Noordlicht, en Else Lasker Schüler, de joodse erotiese dichteres over wie Kurt Pinthus in de inleiding tot zijn bloemlezing 'Menschheitsdämmerung' schreef; dat zij de eerste is geweest die het hart van de mens heeft uitgezet, alle harten tegemoet, en tot aan de sterren! Italië heeft zijn Marinetti en de Futuristiese Sturm und Drangperiode. Het '*Πο΄λεμος πατη΄ πανω΄η*' wordt weer in de wereld gegooid: de levenshulde der Futuristen is een Lied der Vernietiging!

Een honger naar idealen heeft de jeugd aangegrepen. Het was deze honger die de Europese jongelingschap van '14, hunkerend naar heldhaftigheid en martelaarschap, met blindheid sloeg voor de afgrijselike leugen, brandend onder de brand der oorlogsvlammen, die haar toeschenen als zwaarden van gerechtigheid over de

wereld! Het was nog eens deze geweldige honger naar het rijk der ziel die uit de somberste deceptie het lichtste geloof liet opstralen.

In de idealistiese oriëntering van ons leven werd de kunst, als onmisbaar bestanddeel, meegerukt. De strijd gaat tegen de leugen, om de waarheid. Ook in de nieuwe kunst, ook in de nieuwe poëzie.

Als ik zeg: n i e u w e poëzie, dan bedoel ik daarmee: de poëzie als verschijning in de tijd waarin wij leven. Verschijning, hier: de somma der kentekenen, al datgene wat deze poëzie, in haar veruiterliking? veruiterliking door het woord van de innerlike poëtiese levensvisie-anders doet zijn dan wat het publiek gewoon was als poëzie te aanzien. In deze zin mogen wij spreken van een nieuwe poëzie. Het verzet van het publiek is een bewijs voor dat nieuwe. Het nieuwe verschrikt. Het publiek wil niet verschrikt worden. Het houdt van zijn rust. Laat mij leven op de grond, en: Houdt de ramen dicht! De nieuwe poëzie heeft de grond doen waggelen onder het publiek. D'r waait een frisse bries door alle wijdopen ramen!

Daar zijn vooral twee dingen in de poëzie van heden, die? onder het publiek verzet hebben uitgelokt: het b e e l d en het r i t m e . Hetonmiddelike,drastiese beeld, niet alleen direkt dus maar vergrotend; het beeld dat vastzit aan andere, door associatie, dat deze andere tegelijk oproept; de stoet van beelden, het deviëren van de dichter, de grote zwaai, uit het kader van het poëem in het eindeloos domein van de poëzie.

En dan het ritme. Los uit de beknelling der prosodiese voeten, maten en caesuren. Onkonventioneel. Het ritme dat alleen wordt bepaald door de levende harteslag van het woord. Een versregel is plasties en muziekaal een geheel. Als dusdanig is hij een versregel,

niet als een door de caesuur in twee leden gesneden reeks jamben of trochaeën. Het verschil tussen het dynamiese vers en het prosodiese vers is hetzelfde geworden als tussen een levend lichaam en een mummie, gesteld dat men deze mummie, door een of ander fijnuitgevonden mecanisme, nog bewegingen kan doen uitvoeren.

Anarchie! roept het publiek. Maar ik vraag het u, hoe kan er sprake zijn van anarchie, waar de levendodende wetten van een vervallen ars poëtica worden gebroken om wille van de schoonheid die uit zichzelf moet zijn: een schittering der orde?

V e r v a l l e n ars poetica? Inderdaad. Zomin als het tans opgaat een gothiese kathedraal te bouwen en deze te doen doorgaan als uiting van de geest der eeuw waarin wij leven, of een radiostation te bouwen in Renaissance-stijl; zo weinig rationeel is het te willen: dat de poëzie die uit het diepste hart van deze dag opspringt, uit de geweldige dynamiek van het moderne leven, zich zou gaan voegen naar de wetten van een prosodie die elke beweging, iedere golfslag vangt binnen haar onveranderlike ritmiese schemas.

Merkt hoe bij deze vernieuwing van de versvorm een ethiese wil voorzit: purisme in de kunst wortelt in de ethiese drang naar Waarheid en Eenvoud. De moderne kunstenaar begrijpt dat Leugen en Overtolligheid zonden zijn. De kunst is geen luxus, zij is geen hokus-pokus. De jonge dichter wil de direkte slag: zijn beelden zijn voltreffers. Hij speelt met zijn publiek open spel.

Alleen zijn ‘vrije’ ritme vermag weer aan het vers zijn primitieve, muziekale waarde te verlenen. De muziekale zin der geijkte metriese ritmeschemas is voor ons teloor gegaan. Het metriese ritme als ritme van buiten af verwerd tot dwangbuis of harlekijnspak. Daar is een grote nood aan ritme, levende ritme, ritme van binnen

uit; het ritme dat komt uit de volle gezwollen klank en zich zet op het woord, zich uitzet over de val der woorde tot eenheden van ritme, ritmies gedein, het soevereine ritme, het ene dat waar is, geen list, geen truc, het ritme van de organiese woordeval, van de ekstatiese woordeval, het ritme van de poëzie!

Daar is, buiten beeld en ritme, een derde karakteristiek. De poëzie van heden verovert het moderne leven, snelheid en mecanica, de expresslijn en het kinodoek; zij verovert de uiterlike verschijnselen der eeuw, het uitzicht der dingen, de nieuwe dingen zelf, het jonge aanschijn der wereld en alles wat er oprijst en beweegt krijgt zij lief, al de dingen moeten mee in de geweldige farandolen van deze lyriek. Luister naar deze bladzijde uit het kleine boekje van Léon Chenoy: 'L'Appel du Conquistador ou le Poète tenté': 'Il faut extraire la beauté, du siècle où l'on est. On te pariera de la perfection grecque. Sommes nous des grecs? En avonsnous la morale ou la philosophie? Notre science est-elle la leur?... Si les gothiques avaient parlé comme nos néoclassiques, nous n'admirerions aucune cathédrale, aucun peintre mystique; aucun Van Eyck, Memling ou Breughel. Ont-ils assez traduit leur sensibilité précise, ceux là! Pourquoi renier la nôtre? Serait-ce que notre siècle est moins beau? Réponds à ceci, qü'il y a des époques privilégiées où tout se transforme plus vite, où les sciences accomplissent de merveilleuses étapes, où des groupements se forment - analyses antérieures desquelles va se dégager, on le pressent, une synthèse précieuse. Réponds que notre siècle est de ceux-là et qu'il va trouver sa beauté propre. Il la trouve déjà, et, par fragments, se compose la beauté nouvelle du monde.... Le monde actuel est plein de richesses pour le poète, lorsqu'il réussit à oublier les dieux, les roses, les allées crépusculaires et les invocations àPallas. Il

y a sur la terre d'assez puissants spectacles pour exalter l'homme d'aujourdhui...'

De jonge dichter staat op, en een grote liefde voor het Leven en voor de tijd waarin hij leeft, heeft zich in hem veropenbaard. Deze liefde is zijne kracht, zij is het teken van het nieuwe dichterschap. Anderen mogen zich vreemd voelen in deze wereld, anderen mogen zich terugtrekken in maandoorschenen bosjes; de jonge dichter staat aan het kruispunt van de straten, die zijn als de hartaders van de stad, hij voelt de vreugd en het leed van zijn medemensen door zijn handen glijden als een encaisseur, in een der grote geldkathedralen, de banknoten en het zilver; God spreekt tot hem op de terrassen der nachtcafé's uit de mond van een kameraad? en er is geen groter gelovige in God en het leven dan hij, wanneer hij op een Zomerzondagavend met de vloed der reizigers, stadslui die buiten het wonder der zon gingen aanschouwen en bevracht met hun kinderen en wilde veldbloemen weer thuiskomen, door de wijd-open stationpoorten wordt uitgebraakt! Het is deze jonge dichter die? zegt: 'Indien Sint Franciscus leefde in deze tijd, dan zou hij niet prediken voor de vogelen, maar hij zou de grote zingende aëros, die varen van werelddeel tot werelddeel, naar beneden wenken, en je zoudt zien: de grote, stalen vogels die nederzwenken, onderdanig, en op hun wijd-open vlerken rusten als reuzelibellen nat van zon aan de voeten van de Heilige Dichter der liefde Gods!

Het is deze jonge dichter die, wanneer hem gevraagd wordt naar 'zijn' Ars Poetica aldus antwoorden kan: 'Geen droomwoorden meer, maar woorden die dronken staan van het schuimende leven in ons en om ons, dronken als van een sterke, oude wijn! Ook het stamelen is ons lief: dronkemanslied en kinderdeun. Woord is lach, is traan, is vloek en is vuist, woord spat elek-

triese vonken, het loopt als vuur van mond tot mond, - maar het kleurt nog lippen met paradijs-meimor-genden! Een nieuwe ontroering is over ons gekomen. Zij komt niet meer enkel van de sterren en de bloemen, van de bomen en de klokken, en de maan o zij komt uit de rails, uit de trems, uit de elektriese globes over stapelhuizen, uit de dynamo en de motor, evengoed als uit het insekt dat ons bekruipt. De ontroering is overal waar het leven opspringt - zij het uit de hemel, uit de aarde, uit het vlees of de geest van de mens. Waar zijn hand heeft geraakt, sprong de ontroering op en overmeesterde ons. Het leven ligt eindeloos diep in de ogen van het kind, het ronkt oppermachtig in de machine die de mens onderdanig is. Het is groots en simpel. Het is te aanvaarden en te loven!

Deze jonge liefde, levend onder ons in alle vormen: van het overmoedig pantheïsme tot het Franciscanisme in kinderlik-zuiver vertrouwen, liefde tot het leven, tot de nieuwe tijd en zijn duizend en een mirakelen elke dag, mirakelen van vlees en bloed, van steen, ijzer en staal, - deze liefde die zich uitzet in een eindeloze omarming van al het geschapene, zij heeft zich gelegd als een even eindeloze Lentetocht om alle zeeën en alle bergen. De nieuwe dichter beweegt zich niet tussen vast-afgebakende grenzen, hij beweegt zich in de w e r e l d . Het w e r e l d gebeuren heeft hem doorschokt. De w e r e l d vrede zingt in hem. Hij wil w e r e l d lyriek, w e r e l d orde, hij is een van w e r e l d -bezetene! En hier raken wij de ganse nieuwe levenshouding aan van de jonge generatie, de filosofiese en religieuze oriëntering van de naoorlogse jeugd op haar geestelike veroveringstocht. Ik heb u een karakteristieke bladzijde gelezen van Léon Chenoy, laat ik u een even karakteristieke passage lezen uit een artiekel van A.J. Mussche in de eerste jaargang van ‘Ter Waarheid’: ‘Mijn vaderhuis staat overal,

open voor alle winden, klaar van alle sterren. Ik heb vaders wonen achter duizelende bergen van sneeuw en zon, over woelende zeeën einder na einder... Ik heb een vader wonen in China, die vóór honderden en honderden jaren in zwervende eenzaamheid alreeds den afgrond van alle mysteriën afzocht; ik heb een vader wonen in Jezuzalem die met zijn liefde-mirakels nachten en steegjes blinkend van sterren hing en zijn kruis als een zalig-zware vracht van lelieën en zonnebloemen naar Golgotha droeg; ik heb een vader wonen in Italie, die handen van melaatschen kuste met tranen en een discant van hemel en aarde speelde met de zon als tonica; ik heb een vader wonen in Rusland, waar de boeren en schippers op een zwaarmoedige balalaïka hun liefde en hun heimwee uitzingen langsheen de Wolga en over de steppen. Ik heb vaders overal. Ik ben thuis onder alle heemlen. Ik ben de verliefde van alle sterren en de zwerver over alle klingen.'

Het is het inluiden van de grote, glanzende verzoening na de bloedige Sabath! Ik wijs u op het twintigste-eeuws verschijnsel in de kunst: humanistiese poëzie. Het komt tot ons uit de grote romankunst: Dostojewski, Charles-Louis Philippe.

In den beginne is dit humanisme niets meer dan een eerlik gevoelspostulaat: een postulaat van het gevoel dat zich richt naar de donkere vergeethoeken des levens en daarin het licht laat glorieën van een alles-heiligende, herboren caritas. Het wordt bedenkelik voor de poëzie wanneer men dit humanisme gaat kultiveren als een genre om het genre zelf. Propagandalyriek! Ik heb elders mijn oordeel neergeschreven: deze humanistiese poëzie, te verrechtvaardigen door de geestelike tijdsimpulsen, maar niet standhoudend tegenover de onveranderlike, eeuwige wetten van de Schoonheid - hier: de schoonheid in poëzie - die al wat niet tot

haar essentie behoort onverbiddelik weer uitwerpt[1]. Zoals de vernieuwing van het sentiment, geboren uit reaktie tegen het Liefde- en levendodend individualisme van een vorige generatie, leiden moest tot een buiten alle esthetiek staande exploitatie van de poëzie om wille van het altruisties ideaal, zo leidde de vernieuwing van de versvorm (het purisme) tot een onverbiddelik uitstoten van alle poëtiese waarden buiten de loutere - suggestieve - klankwaarden[2] In beide uitersten staat de poëzie verkreupeld: ofwel zwelt het vers uit tot de holle ideeën-rhetoriek van de prediker, ofwel vervalt het tot zinloos geswatel. Het ergste komt pas wanneer de tendenz gaat vastvriezen in starre theorie.

Er is ontegensprekelik verwarring geboren. Omdat het nu eenmaal zo is dat ieder op de spits gedreven reactie moet voeren tot het tegenovergestelde euvel.

Uitgaande van het prinsiep: dat poëzie poëzie moet zijn, evenals muziek muziek hoeft te wezen en geen schilderkunst, evenals schilderkunst er niet langer muziekale of literaire pretenties moet op nahouden - uitgaande van dat prinsiep waardoor het estheties inzicht van onze tijd op zegenrijke wijze werd gezuiverd en vernieuwd, en dat 'in se' onaantasbaar blijft - is de moderne dichter er toe gekomen, langs wegen die buiten het gebied zelf lagen van de taal, te miskennen het wezen van het woord, het leven van het woord: uit de mysterieuze diepten der ziel naar boven wellend, door monden lippenspel geschonken-in-klank aan de golvende luchttrillingen om ons heen, tot een teken vol bediedenis, en dat in het wentelen des levens en het wentelen der

1) 'Vlaamse Poëzie uit een andere Gezichtshoek', Julie-nummer van 'T e r W a a r h e i d '.
2) Novalis uitte reeds de mening dat reeksen welluidende woorden - klank kompositíes - zonder zin of samenhang een gedicht konden doen ontstaan. Bij de meeste innovaties geldt trouwens het 'nil novi sub sole'. Ik herinner hier aan een woord van de jonge Frans-Belgiese dichter Pierre Bourgeois: '...En art, plus ça change, plus ça reste la même chose.'

tijden wordt meegerukt, nu op- dan onderduikt, verdoft of glanzend gepolijst wordt in het barnen van de vloed: het stromende leven!

Wij hebben op zeker ogenblik een poëzie gekregen die van het zuiver-muziekale verdoolt in het zuiver-schilderkunstige of konstruktieve.

Een fascinerend maar koel-berekend spel: de arithmetica van het lyrisme!

De poëzie van Jean Cocteau, hoe geestrijk en geestig ook, sprankelend van echt poëties leven, kostbare vondsten van het poëties genie, deze poëzie speelt piano en trictrac, slaat de xylofoon, danst shimmy, schildert Houkasaï-akwarellen, is plastiek en architektuur. Poëzie: karavansera voor alle kunsten!

Aan het eind van alles staat de grote 'Verneinung': Dada. Het dadaisme dat zich-zelf noemt: l'idiotie pure.

De vlucht uit het materialisme heeft het laatste lapje aarde en aards leven oneindig ver beneden zich gelaten. De dichter wou een 'onstoffelike' een 'ontastbare' realiteit! Hij verdrinkt zich in het onder-bewuste.

Het volstaat niet de wereld der verschijnselen, en de wereld der morele wetten, op haar kop te zetten, noch haar af te breken van de nok tot de vesten. Het bestaan ervan moet verlochend worden in de geest. Daar is geen enkele, niet de geringste verovering van het intellekt overgebleven: hoerah, de dadaist heeft zijn tabula rasa! Dada est un microbe vierge! Dada est contre la vie chère, enz.

Laten wij ons niet vergissen over de betekenis van het dadaisme als geestelike stroming in deze tijd. Hoe verscheiden, en hoe akadabrant soms in deze verscheidenheid, de poëtiese produkten van het dadaisme mogen zijn, de 'filosofie' dada is een der meest pregnante kentekenen geworden voor de geestelike chaos waarin wij verkeren. Tegenover het bankroet van het intellektua-

lisme, het bankroet van een humanitairisme dat het bovennatuurlike, het leven der genade weert uit het leven van de mens.[1)] Dada is de brutale streep door de hele rekening. Zuzammenbruch! Dada viert met trommel en fluit het failliet van alle ideologieën. Daarin zit hem zijn eerlikheid. Maar vlak daarnaast staat zijn liefdeloosheid. En liefdeloosheid betekent: de dood, ook voor de poëzie!

Ik ben een van hen die geloven: dat er in de 'staat' wel plaats is voor de dichter, d.i. voor hem 'die zijn leven en het leven van zijn tijd en medemensen weet te leiden op de modulaties van een nieuw en innig lied'.[2)] Ik geloof in de regeneratie van de poëzie, buiten alle exoteriese eksperimenten om, alleen uit het mirakel van een vernieuwde menselikheid die zich liefdevol verdiept in het levenswonder en al haar eigen wonderen uitbloeit in God. Wij geloven in de poëzie, omdat poëzie is: wonder van het woord, en het woord altijd wonen moet onder ons. Ik weet, het heeft er de schijn van alsof men met dat geloof alleen staat, ook hier in ons land. Het is met des te groter blijdschap dat ik hier een woord aanhaal van Max Jacob, een antwoord op een enquête naar het bestaan en de betekenis van de humour in de Franse literatuur, verschenen in een der eerste nummers van het jonge tijdschrift 'Aventure':

'Je crois pour moi en une formidable renaissance classique; c'est à dire à l'étude des sentiments humains et à leur expression en belle langue avec concentration.'

1) Dat de moderne poëzie, voor een groot deel altans - de franse Groupe de l'Abbaye moet hier vermèld worden - zich geinspireerd heeft op de filosofie van Bergson en de vage levensmystiek van William James' similievangeliese leer - Theosofie en wat daarmee verband houdt niet te na gesproken - werd in den treure herhaald.
2) Vlaamsche Arbeid, Mei 1922, over 'Hendrik de Vries'.

Ons verlangen, onze behoefte gaan uit naar een nieuwe klassiek.

'Wij hebben niet langer meer onze vreugd aan een lyriek die de wereld der verschijnselen naar zich toehaalt om ze daarna weer uit te stallen, verminkt door de grimassen van onze hoogmoed of de smartelike krampen van een ongeneesbaar spleen, een lyriek waarin de wereld staat als in een doffe spiegel - indien het niet een naar alle zijden gebarsten spiegel is.

Wat wij willen is een lyriek die de dingen van zich afzet in architektoniese zwaai van woord en beeld, met als drijfkracht: de reine scheppingswil, de hoge lust van de maker die het koninklike erfdeel is van ons kind-zijn. Een nieuwe schepping, geheel en gans zuiver, de schepping van de dichter die God zag en aan wie Gods blijheid in een uur van verrukking werd bezocht.

Het vers van deze dichter zal zijn als een boom, uitbloeiend langs alle kanten te gelijk in een mirakel van leven en levende harmonie; niet van stam en tak alleen, van blad en bloesem en vrucht, van schuilende vogel, van alles wat boom is en behoort tot de boom; maar zooveel meer nog: van de lucht er omheen, van het ondoorgrondelijk mysterie van lucht en licht er omheen, van dag en nacht, van alles wat niet de boom is maar is "om" de boom, dat waarin hij leeft en zich uitzet, eindeloosheid tegemoet! Ofwel als een huis. Schoon in al zijne delen, en waar, rijst het over uw hoofd. Iedere mens wil een huis, een dak over zijn hoofd. Je rust er in uit van de wereld, je brengt de wereld en haar wonderen binnen in dit huis; en op een winteravond dat je terugkomt van heel verre reis, dan ben je als een mirakuleus zeeschip dat plots de haven komt binnenlopen met klappende wimpels en zang van matrozen, en de schatten worden uitgestald: koralen en peerlen, kostbare stoffen en specerijen, en door je stem fluit nog wat van de zeebries en

de geur van verre landen dwaalt nog door je kleren! De mens schrijdt uit van het huis ter verovering van de wereld, en moe van zijn veroveringstocht schrijdt hij weer binnen, en het is hier dat hij zijn eigen wereld weer opbouwt en buigt over het leven als over een warm nest waarin de Lente het wonder verwekte!

De dichter, de maker van deze poëzie, hij is een langs alle zijden overrompelde door het leven, een overdonderde door het leven als door een macht van eindeloze wateren. Maar hij is een juichende die met krachtige, brede slag de wateren van zich afzet en op de toppen van de golven, blinkend in de zon, het Hosannah zingt!'[1)]

Als kunstenaars, dat is naar het woord van onze grote, heilige geloofsbroeder Vincent van Goch: 'als zoekers, mensen die er met hun hart bij zijn' - willen wij de komst van deze klassiek voorbereiden, willen wij haar verbeiden, wetend dat zij komen moet zoals elke klassiek op haar tijd. Wat er intussen van ons gevraagd wordt, een van de jonge komponisten in ons land, Monier, heeft het ons gezegd in de schemering van een kabaret, en met een kloek gebaar heeft hij het woord onderlijnd: 'Ce qu'il nous faut c'est de la concentration!'

Koncentratie en nog eens koncentratie.

Ik voeg erbij: en de blijheid van het geloof. Dat geloof van de moderne dichter dat als een zonnige wimpel over ons uitrolt het jonge, sterke vers van Victor Brunclair:

> Ik ben passagier
> op de lijn naar de Levant
> de wind oppermachtig
> mijn goddelike bondgenoot!

1) 'Vlaamse Poëzie uit een andere gezichtshoek', jullienummer van 'Ter Waarheid.'

Vlaamsche psalm
door A.J. Mussche

Over mijn land en de droomen-bosschagiën van zijn
wierook-brandende zomerdagen,
eens gouden-couleurig van koren en zon,
zijn àl lichten doodgegaan;
over de akkers, waar vroeger leeuwerken jubilaciën
hebben gedragen,
en de sterren huppelden als meidekens en schommelden
òp en neer van horizon tot horizon,
wie heeft er de bloemen, wie heeft er de sterren in
donker weggedaan?

Mijn land ligt eenzaam als een verlaten moeder in
waaknachten,
blind van tranen en 't hart van klagen en honger
aangedaan:
zij werd verraden en overgeleverd door trouwelooze
lijfwachten,
men heeft haar dochteren de gouden-slepende haren
afgedaan
en haar zonen als vosse' opgejaagd en gevangen
en haar zwaaiende banieren halftop doen hangen
en alle die bloemen en alle die sterren in donker
weggedaan.

O Vlaandren, dat de dageraên eens kwamen wekken
met der koewachters hoïo-geschater,
en de avonden wiegden u in slaap op de liefdeliedjes van
uwbeiaardiers, verscholen als nachtegalen tallenkant,

en God die u droeg als een moeder haar kind op zijn
liefde-sterke hand,
o Vlaanderen, hoe zijt gij nu mat als een bloem zonder
water,
hoe eet gij nu 't brood uwer tranen en zit langs de wegen
in schaduw gekleed,
en alleen kleine luiden en arme poëten zijn gansch met
uw leed begaan,
maar anders ieder die klapt met de hande' over u en
iedereen die u vertreedt,
want al uw bloemen en al uw sterren zijn in donker
weggedaan.

Er bloeien niet anders meer dan kruisen
in 't hart van mijn rood-geschonden land
waar de morgen boven opstaat bibberend en zwart
uitgebrand
en de smarten hun knuisten op neder buischen,
op honger en dood gerythmeerde discant.
Daar breken veel mannen en hooge witte vrouwen
hun hart in een cel onder lofzangen stuk,
hun glimlach als een ochtendster blinkend gehouen
aan den einder, waar serafijnen ontsteken nieuwe meien
van zon en geluk.

Buite' op de donkere posten, staan, makkers, wij allen,
en blazen uit de schansen naar de sterre-transen ons
eeuwig rebellierefrein,
blij wetend dat zooveel oogen moeten breken en
zooveel harten nog stil vallen,
eer de landen één lente van bloemen en de kimmen vol
zonnebanieren rood en goud gehangen zijn.

Heer, hef uwe liefde als een harp en bazuin boven
doodverstilde valleien

en voer die in boeien gevangen zijn uit,
doe onze hoven en haarden gedijen,
zend onze kudden in morgenrood weien,
zet ons als sjouwers aan den arbeid uit
om te bouwen aan de wereld als een orgel vol hallelujageluid.

Als van leeuwerken, pijlen van zon en muziek, de jubileerende hemelvluchten,
klimt ons hart de bergen over naar het Thabor van de Daad
en staat aan de gloed-ontstoken lente-luchten
met roode banieren de dageraad.

Prutske
Het ontwikkelen der persoonlijkheid
door Stijn Streuvels.

Uit de verte gezien, waar Prutske in de lanen van den grooten tuin aan 't wandelen is, ofwel onder de hooge boomen, tusschen de tronken schichtig heen- en weerduikelt, gelijkt ze, met haar lang, sneeuwwit slaapkleed, op een sprookjesprinsesje, en met haar karmijnroode trui, nauwsluitend om de leden, ziet zij er uit als een kabouter. - eene onwezenlijk kleine gestalte, een bedriegelijk verschijnsel, iets dat men in den zak kan stoppen gelijk Duimke. Doch van naderbij is Prutske wel terdege een echt en gewoon menschenkind, goed en stevig gebouwd, flink op de beenen, met kloeke armen aan 't lijf, vlug van beweging en onversaagd, weifelloos en moedig in haar optreden. Heel Prutske's wezentje echter, gelijk ze daar staat in het zonnelicht, is doorschijnend als porselein; hare heldere oogen gelijken vloeiend water en, als ge er van dichtbij en diep in kijkt, is 't als een bodemlooze vijver waar 't onbegrensde blauw van den reinen hemel in weerspiegelt, - het zijn de twee vensters langs waar de glans van Prutske's ziel naar buiten straalt. Hare oogen gelijken twee blauwe primula's die hun ronde kelken openhouden en de zon toelachen. - twee sterren die schitteren, lonken, pinkelen, blinken, glanzen en glimmen. Het ovaal van Prutske's gelaat -het blanke voorhoofd, de blosroode wangen met perzik-vluwe vacht, het neusje te midden als een plezierige knop, en de koraal-roode lippen tot

een gestadigen lach opengeplooid, boven het marbelronde kinnetje, - omkranst door blonde, loshangende lokken, gelijkt een gezonden belle-fleur die sierlijk beweegt aan den fijnen hals alsof 't een ranke stengel ware. In heel hare gestalte heeft Prutske de lenigheid en het buigbare van een jonge wijdauwtwijg, de vlugheid van het kwiksteertje en het gezwinde in al hare bewegingen van den karpel in 't water. Vast en stevig stapt zij over steen en struik, geeft zich met heel het lijf in het loopen, wentelt en robbelt, klimt en klautert, tuimelboomt en wagewielt, of vleit zich en luiert wellustig als eene jonge poes. In heel haar wezen houdt Prutske geen enkele binnenkamer gesloten en achter de doorschijnende blankheid harer huid straalt de levenslust van haar argeloos gemoed naar buiten, gelijk het licht door eene lantaarn; elk gevoel of gewaarwording, hoe subtiel ook en vluchtig, uit zich onmiddellijk in de beweegbare trekken van het gelaat dat de blinkende spiegel harer ziel is. Zonder verduiken, terughouden of nadenken, geeft Prutske zich vol vertrouwen aan alles en aan ieder. Alle dingen om haar heen beschouwt zij alsof deze, tegelijkertijd met haar zelf, versch geschapen waren; zij voelt zich één met al wat haar omgeeft, gelijk van oorsprong en natuur, samenhoorend tot het groote geheel, waarvan zij het deeltje uitmaakt dat Prutske heet. Zij verkeert in het vaste geloof aan de universeele goedheid die even als de zonneschijn, over al het geschapene gespreid ligt, en van ‘kwaad’ kent Prutske enkel hetgeen bij 't aanraken pijn veroorzaakt en dat zij, toen ze nog klein meiske was, onder den algemeenen naam van ‘bieten’ heeft leeren ontzien en afblijven. Tot dit soort gevaarlijke vijanden rekent Prutske: de kachel en alles wat er van heet ijzer omtrent is, alsook, buiten in den hof, de netels, bramen, distelen en doornen die branden, prikken, stekelen, stralen en schrammen waar zij de

bloote huid aanraken. Dat zijn maar enkele dingen in de overgroote menigte van 't geen Prutske goed, welgevallig, vriendelijk, smakelijk, plezierig, schoon en verlokkelijk is en heel hare wereld vervult, waar zij het voor 't grabbelen heeft.

Prutske leeft zoodanig met de dingen in hare omgeving mede dat zij geen objectieven blikt krijgt op haar persoonlijk wezen en meermaals blijkt het dat zij haar eigen ‘ik’ onder veelvuldige gedaante beschouwt en verwart met 't geen buiten haar staat. Met het grootste gemak verplaatst zij zich in voorwerpen die haar vertrouwd zijn en, met hare sterke fantasie, houdt zij het in de onmogelijkste toestanden, een langen tijd vol om de wereld te beschouwen van het standpunt dat zij voor de gelegenheid heeft ingenomen. 't Geen zij met de fantasie niet bereiken kan eri waar de verbeelding met de uitslagen niet klopt, tracht zij het ontbrekende aan te vullen door ‘wenschen en begeerten’. Prutske's idealen gaan met voorkeur naar de dingen die door hunne gedaante een min of meer dichterlijk voorkomen hebben en die door gratie, lenigheid of mooie kleuren uitschijnen. Prutske wendt zich met hare sprookjes-wenschen meestal tot moeder:

- Moeder, 'k wilde dat ik een bietje ware,.... om in de bloemen te kunnen kruipen. Moeder, 'k wilde dat ik een vogelke ware,... om in de lucht te kunnen vliegen. Vliegen beschouwt Prutske als het toppunt van het geluk. En wanneer moeder haar zegt:

- Gij kunt toch loopen, - dat is immers vliegen over den grond....

- Neen, moeder, hoog in de lucht, naar de zon toe!

Dan straalt de verrukking en 't verlangen haar uit de oogen, want Prutske denkt aan een diaphane zeepbel die in 't gouden licht opstijgt en wentelt in de wijde ruimte. Soms zet Prutske hare begeerte op bescheide-

ner voorwerpen en ze verlangt te veranderen in een boterbloemke, een kersouwke, een struikje sla of.... in 't haantje van den kerktoren om er rond te schijveren en ver over de wereld heen te kijken. Prutske verankert of verslingert zich echter niet aan die wenschen en ze is geenszins ontstemd als hare begeerte in deze niet vervuld wordt, - zij schijnt het niet eens ernstig te meenen of er iets van te verwachten; zij durft het ook niet naar dingen te vragen die nader bij de hand liggen en tot de vervulbare mogelijkheden behooren, zooals, gelijk Broer en Zus, naar school te mogen gaan, nieuwe kleeren te krijgen, of gelijk groote menschen doen: eenvoudig begeeren 't geen ze niet bezitten, verlangen om te verlangen, zoodat zij er al 't genot van 't geen zij bezitten bij verliezen. Prutske schijnt met opzet naar 't ultra-fantastische te grijpen omdat 't verlangen naar dingen die men weet niet te zullen bekomen, het geluk niet verstoort. Dat wenschen en begeeren is bij Prutske maar een spelletje, iets voor de grap, waar men in de verbeelding een stonde plezier aan beleeft, want Prutske voelt zich zoo rijk, zoo overvoldaan met 't geen zij rond zich ziet, dat er geen plaats meer is er nog iets bij te doen. Prutske.... ‘chose to be rich by making his wants few’, zij heeft immers meer genot aan een kei, aan een verroesten nagel, dan een rijkaard aan zijn goud; - verkeert zij ten andere niet in de overtuiging dat alle dingen er zijn om haar zelfs wil? Daar komt dan nog bij: dat de goudglans die uit Prutske's oogen straalt, alles met een schitterschijn belicht en tot onwezenlijke schoonheid omtoovert. De tuin en de hof met de boomen en planten, verbeeldt Prutske zich naar welgevallen als een onbegrensd oerwoud vol geheimzinnigheden, als een Aardsch Paradijs, waar de zonneschijn gedegen goud gelijkt en vogelen, vlinders, bietjes en kevers, àl hare broerkes en zusterkes zijn. In de vogelen

en vlinders, in de bloemen en tot in 't nietigste kruidje, vindt Prutske de aanminnigheid weer die van haar zelf uitgaat en die begoocheling verwekt in haar eene voortdurende verrukking en een altijd nieuw en versch genot. Aan den indruk dien Prutske op de menschen en dingen uit hare omgeving maakt, daar denkt het kind niet over na; zij acht het maar natuurlijk dat alles en ieder haar met vroolijke welgezindheid tegenlacht, want dat algemeen gevoel van vriendelijken lust kan zij zich niet anders dan wederkeerig voorstellen. Prutske's geloof in de goedheid die al het geschapene in een harmonischen vrede samenbindt, werd ook nooit gestoord of tot twijfel gebracht en zij onderscheidt heel duidelijk hoe ieder ding die goedheid in eigen vorm en toon verklankt: de zon, de boomen, de bloemen, de vogelen spreken Prutske elk in hunne eigene taal aan, en de menschen in hare omgeving, drukken elk afzonderlijk die goedheid uit door den toon waarop zij haren naam uitspreken. Prutske heeft inderdaad eene menigte namen, - ieder van de huisgenooten houdt er een eigen naam op na om Prutske aan te spreken en dan zijn er nog eene hoeveelheid die slechts in bijzondere omstandigheden, naar gelang zij te pas komen, gebruikt worden. Prutske kent en verstaat àl hare namen, en 't is haar om 't even hoe zij genoemd wordt, - zij toont geen voorliefde of tegenheid voor den een of den ander, zij meent eenvoudig dat het zoo hoort bij haar en zij zou vreemd opkijken moest iemand haar aanspreken met een naam die een ander gewend is te gebruiken. Bovendien onderscheidt Prutske de subtielste schakeering waarop de naam uitgesproken wordt, want sommige namen vereischen de hun eigene stembuiging, - dienen zwaar, zacht, teeder, ernstig, geestig, gekkend te klinken, anders verliezen ze heel hunne beteekenis en zijn niets meer dan een wanklank. Prutske's namen heeft niemand

uitgedacht of gemaakt, ze zijn niet van een calendarium of woordenlijst afgekeken, maar gegroeid als eene noodzaak en geworden: de verklanking van een gevoel door den veelvoudigen, wisselenden vorm van Prutske's persoonlijkheid ontstaan.

Moeder noemt het kind altijd heel eenvoudig bij den naam dien het van zijn peter in 't doopsel heeft meegekregen; daarbij komen echter in sommige omstandigheden een aantal vlei-namen, zooals: wijveke, muizeke, meiske, sieske, petaterke... die elk een bijzonder gevoel van verteedering moeten uitdrukken.

Vader heet Prutske: Triene-Perlo, of kortweg Triene, - in zeldzame gevallen Trientje. Die naam klinkt haar geenszins brutaal en zij schijnt het zelfs te waardeeren door vader als eene groote meid aangesproken te worden.

Bij Broer en Zus gaan de namen tot in 't ontelbare en over heel de ladder, van het zwaar ernstige tot het aandoenlijk teedere - lokkend of dreigend: Wiete, Wietse, Wieteko, Wietoorme, Mirabelle-Laus, Orlewaantje, Bakkeleie, Siamolo, Frika-dee-dee, Sarie-van-de-Saries, Plomate, Mazamie, Karbonkel, Piskadotter, enz.

Haren naam van Prutske heeft zij er tamelijk laat bijgekregen en nog wel van een nonkel, die den oorlog had meegemaakt en de nieuwe ville na den wapenstilstand voor den eersten keer te zien kreeg. Toen het kind, een beetje nieuwsgierig, met 't neusje opgetrokken en de lippen opeen gesloten, den onbekenden nonkel met onderzoekenden blik vlak in 't wezen keek, noemde hij het spontaan: ‘Prutske!’ Die oom en die naam kwamen haar om 't even zonderling, ongewoon en daardoor eenigszins verdacht voor, - zij wist niet hoe het op te nemen, of 't ernstig, ofwel als plagerij bedoeld was. Zij bleef een stonde in beraad en dan, beslist, kortaf, zegde zij:

- Gij zelf zijt een Prutske! en keerde bedaard nonkel den rug toe. Doch toen Prutske naderhand ondervonden heeft, dat er aan dien naam niets oneerlijks verbonden was, heeft zij hem benevens al de andere aangenomen en hij is haar bijgebleven.

***

Voor de huisgenooten, die er dagelijks mede omgaan en in doening zijn, komt Prutske hun voor als iets dat vaststaat in den tijd, - zij verkeeren in de overtuiging dat er aan zijne verschijning, karakter en zijn heele wezen niets verandert, - dat Prutske als zoodanig, altijd geweest is gelijk ze het nu kennen en altijd blijven zal, bijzonderlijk: dat het kind nooit zijne kinderlijkheid zal afleggen. Zij denken niet dat de grootste aantrekkelijkheid die van Prutske uitgaat juist hierin gelegen is: dat er dag voor dag iets nieuws bijkomt, - de verrassingen die getuigen van een gedurigen groei en streven naar volmaking van zijn wezen. Gelijk men met de zintuigen den groei eener plant niet kan nagaan, en men bij elken stand eerst gewaarwordt hoe de stengel is opgeschoten en ranken en bladeren uit de botten ontplooiden, zoo ook getuigen de opvolgende verschijnselen van eene geestelijke werkdadigheid in Prutske's wezen, - zij zijn een teeken dat er in haar iets in wording is, een groei, een streven naar den eindelijken vorm en volmaking. Gelijk bij de plant kan men dien groei eerst vaststellen bij 't vergelijken der verschillende standen, - telkens er iets weggevallen is dat door iets anders vervangen werd.

Prutske zelf wordt van dit proces natuurlijk niets gewaar en laat zich allerminst gelegen aan 't geen in haar omwentelt en gebeurt. Gelijk alle natuurschepselen ondergaat zij het streven naar de volmaking harer persoonlijkheid onder vorm van wellust en genot, een ge-

voel van uitbundig geluk en vreugde in den drang naar omhoog, in de ontluikende nieuwsgierigheid die haar aanzet om van al het bekende den ‘waarom’ te weten en een lust om 't geen zij verneemt, in haar binnenste op te garen en tot levenswijsheid te verwerken. Van 't geen verleden en voorbij is, heeft Prutske 't bewustzijn als van dingen die buiten haar staan en die aan haren greep ontsnapt zijn, - eensdeels beschouwt zij het als gebeurtenissen die in ronden wentel, gedurig weerkeeren en herhalen, anderdeels liggen zij in hare herinnering tot een langen schakel aaneengerijgd en komen haar voor als een sprookje onder den algemeenen titel van: ‘Toen Prutske nog klein meiske was’. Hetgeen in den tegenwoordigen tijd voorvalt, ziet Prutske als blijvend aan en zij weet niet welk eind weegs zij zelf heeft afgelegd sedert zij, stamelend nog met ongerief van woorden, op elementaire manier, hare eerste gewaarwordingen uitkraamde, sedert zij onvast op de beenen stond, onhandig was en onbeholpen in haren doen.

Juist gelijk aan Prutske zelf, komt het de huisgenooten voor, alsof de eigenaardigheden die nu zijne persoonlijkheid uitmaken, het kind in de wieg waren medegegeven geweest en in den boreling aanwezig waren, omtrent gelijk de bloem in den knop eener plant aanwezig is voor de ontbolstering. 't Geen aan het kind voorbij ging, geraakt vergeten en achteraf beschouwd, lijkt het zoo onwaarschijnlijk alsof Prutske met zijn eigen verleden niets te maken had, - dat men twijfelt of die dingen met hem en niet met een ander gebeurd zijn? In het nagaan echter en 't vergelijken van die eigenaardigheden alleen, kan men gewaarworden langs welke kronkelbanen Prutske, door geleidelijken groei tot de volmaking van zijn wezen komt.

In hare eerste jeugd zelfs is Prutske nooit bang geweest,

vrees was haar onbekend, - zonder licht werd het kind te bed gebracht en nooit is er iemand bijgebleven om het in slaap te wiegen; naderhand echter voelde Prutske, bij klaarlichten dag zelfs, een tegenzin om ergens alleen te zijn, eene behoefte om gezelschap rond zich te hebben. Zoolang er twee of meer menschen tegenwoordig waren, gaf zij er geen acht op, doch zoo gauw er één van de twee de huiskamer verliet, werd Prutske ongemakkelijk en hield den overgebleven persoon in 't oog. Zij volgde hem overal op de hielen en vroeg met een onschuldig gezicht, kwansuis achteloos:

- Gij gaat toch niet weg?

Ging die persoon maar even in den kelder, of in eene aanpalende kamer en bleef de deur open, zoodat Prutske zich niet afgezonderd van de gemeenschap voelde, was 't nog zoo erg niet, doch zij liet hare bezigheid en trachtte met den afwezige in gesprek te blijven. De ware gruwel, het angstgevoel overviel Prutske eerst als zij onverwachts gewaar werd alleen te zijn en wanneer op haar noodroep niemand antwoordde, - dan kreeg zij een aanval van radelooze wanhoop en schreeuwde gelijk iemand die vermoord wordt. Langzamerhand echter is die vrees verdwenen en de weerzin om alleen te zijn bestaat niet meer: nu ziet Prutske er niet tegen op een halven dag zonder gezelschap over te brengen en zelfs heel alleen, blijft zij verdiept in haar spel en bezigheden. Als 't gebeurt dat Moeder op boodschappen uit is, toont Prutske geen de minste neiging om iemand bij zich te hebben, zoover dat, als in dien tusschentijd de postbode haar de brieven afgeeft, zij die brieven heel kalm bij Vader in zijne kamer brengt, en met eene aardige spreuk, zonder verder dralen, de deur weer dicht trekt en verdwijnt. Doch Moeders afwezigheid mag het aangegeven tijdsbestek niet overschrijden; een heelen namiddag kan zij er zich goed in schikken alleen te zijn, maar

eens dat het uur der thuiskomst nadert, en Moeder mag verwacht worden, verliest Prutske den lust in haar spel en haar verlangen uit zich met de vraag:

- Zou Moeder nu reeds op weg zijn naar huis? Hoever moet zij nog gaan? Hoelang zou het nog duren?... Eens dat het bepaalde uur verstreken is zonder dat Moeder opdaagt, groeit Prutske's verlangen, zij verliest alle goesting voor verzet, ge kunt hare gedachten van dat ééne punt niet meer afleiden, zij stelt in niets meer belang en heeft zelfs aan Vaders gezelschap niet genoeg, - eene lusteloosheid overvalt haar, een stille weemoed dien zij nog tracht te overmeesteren, tot het haar op 't eind te sterk wordt, en zij met vragen herbegint: - Is Moeder nu reeds op weg? Wààr zou ze reeds zijn? Blijft zij nog lang uit?

Haar stemmetje klinkt heel bescheiden, Prutske doet haar best redelijk te zijn en is er van overtuigd dat verder aandringen niets helpt, dat vertoonen van ongeduld, onrust, tranen van spijt ongepast zouden staan; er is immers geen ongeluk gebeurd, Moeder is maar wat langer opgehouden geweest, ze komt wel gauw... Met dien schijntroost tracht Prutske zich zelf te overpraten, wil moedig blijven, doch het kost haar hoe langer hoe meer moeite de dwingende begeerte, het imperatief verlangen te bemeesteren, - het schoonste sprookje, het liefste liedje, het prachtigste prentenboek, het heeft alles zijne bekoring verloren, - het angstgevoel dringt zich op met die ééne gedachte: ‘Moeder is er niet!’ Prutske voelt zich verlaten, vereenzaamd, diep ongelukkig en niets kan haar troost schenken. Het vallende deemster helpt er toe en zimpert als eene aschvlaag in tastbare treurnis door de kamer en over heel de omgeving; de stilte van het avonduur stemt op zich zelf al triestig en 't is te begrijpen dat, wie een beetje teergevoelig is, op zulk oogenblik toegeven zou om zijn ver-

driet en weemoed op onbedaarlijke manier uit te huilen. Eene bijgedachte komt Prutske's ongeluk nog verzwaren: zij heeft er zoo stellig op gerekend en zij houdt er zoo zeer van, Moeder ten minste weer te zien voor te gaan slapen, en nu dreigt de slaap en vreest zij naar bed gebracht te worden eer Moeder er is. Dit vooruitzicht, die ontgoocheling maakt Prutske wanhopig. Eindelijk toch komt de berusting, moe en tenden valt zij met het hoofd op tafel, in slaap. Dan eerst perelen twee tranen tusschen de gelokene oogen...

Prutske is een teerbesnaard, een overgevoelig wezentje, kan schromelijk onder den druk zijn eener stemming; een onvoldaan verlangen, dat zij niet nader bepalen kan, het deemster van een stillen avondval is voldoende, de wederwerking na veel opwinding en uitbundige vreugde, het terugkeeren in 't gewone leven na een uitgang of bezoek, de tegenstelling der stilte na feestelijk lawaai en zottigheid, wekken soms opeens dat gevoel van eindeloos wee, een wellustig smachten om er in onder te dompelen als in eene zee, om van de treurnis te genieten. Zulk eene neiging naar weemoeds-genot kan Prutske ook zonder gekende reden overweldigen, doch dan werkt zij er krachtig tegen in, tracht zich te beheerschen, want voor iets waarvan zij de reden niet kan verantwoorden, wil zij geene zwakheid bekennen; gewoonlijk zoekt zij alsdan de reden - die er geene is - te verduiken en wendt er eene andere voor, om alzoo de aandacht van de ware oorzaak af te leiden. Zoo is het eens gebeurd dat Moeder, op den gestelden avond, na den tweeden dag afwezigheid, niet thuis kwam; Prutske had zich heel dien tijd moedig gedragen, gespeeld en druk in de weer geweest, zonder het minste ongeduld te laten blijken. Als 't gestelde uur naderde begon Prutske een gesprek met Maria, het dienstmeisje, over onverschillige zaken; aan den toon echter was het te merken dat de

opgewektheid bij Prutske geforceerd was en dat er iets opzettelijks, eene bijbedoeling achter stak. Eindelijk kwam het er heel onschuldig tusschen door:

- Moeder komt nu zeker gauw thuis?

Daarna zette zij het gesprek voort, en als een tweede, toevallige tusschenzin:

- Zit Moeder nu reeds op den trein?

Eindelijk geraakt het voorgewende onderwerp van het gesprek uitgeput en blijven er alleen nog de vragen naar Moeders thuiskomst. Op de afstanden, die Maria aangeeft, rekent Prutske dan uit, den tijd dien Moeder er aan besteden zal om den weg af te leggen. De tik van de klok dient Prutske als maatstaf om moeders stappen te tellen en dan wacht zij met spanning om de deur te hooren opengaan, om Fox te hooren bassen, want hij geeft toch altijd de eerste het signaal. Maar Prutske's berekening - hoe dikwijls zij ook herhaald wordt - valt telkens verkeerd uit: men hoort geene voetstappen, men wordt niets gewaar en dat gespannen luisteren naar de stilte wekt opeens dat akelig gevoel waartegen Prutske moet werken om niet in de benauwenis te komen. Nu bergt zij haar speelgoed ordentelijk weg, neemt hare lei en griffel en schrijft - zuiveruit om den tijd te dooden - de vier letters die zij geleerd heeft, de eenige die zij schrijven kan en noemen: o, a, i, u... doch hoe, weet zij niet, leekt een traan op de lei, - zij schrikt er van, want dàt is het teeken! Nu kan Prutske zich niet langer meer bedwingen, duikt het gelaat en snikt het uit. Maria tracht het kind te troosten, vraagt naar de reden van het verdriet, doch krijgt geen antwoord. Eindelijk, als de aanval overwonnen is, denkt Prutske er aan hare eer te redden, zij hersnapt zich, doet alsof er niets gebeurd ware en komt bij Maria met de argelooze bekentenis - die eene leugen blijkt als eene koe!

- 't Is omdat ik maar vier letters schrijven kan!

Maria gelooft het, neemt Prutske op den schoot, duwt haar hoofd onder den arm, en de slaap komt het kind verlossen van zijn verdriet.

Hoe vreeselijk ongelukkig moeten kinderen zijn die door hunne ouders veronachtzaamd worden, die bij hen geen toevlucht vinden en aan vreemden overgelaten zijn!

Alhoewel Prutske zeer gesteld is op dingen die haar in de verre toekomst voorgespiegeld staan en zij al zooveel schijnt te hebben aan de verwachting als aan het verwezenlijken van haar geluk, is zij niet onderhevig aan groot verdriet bij eene ontgoocheling, - een misuitval, eene bedrogene verwachting, daar stapt zij luchtig over heen. Daar zij echter nooit met ‘valsche beloften’ gepaaid werd en bij 't beloofde altijd eene voorwaarde en de mogelijkheid van mislukking stond, waarvan het vervullen der belofte zou afhangen, is Prutske nooit terneergeslagen door eene déceptie. Als er door slecht weer, door een onverwacht bezoek, door een of ander ongeval, eene wandeling of uitgang moet worden uitgesteld, ziet Prutske dadelijk de reden in en schikt zich in 't onvermijdelijke. In plaats van te treuren stelt zij onmiddellijk het verlangen naar de gebeurtenis die in de toekomst zal verwezenlijkt worden.

Aan haren woordenschat blijkt het nog meest van al dat de tijd aan Prutske niet ongemoeid voorbij is gegaan en dat zij al aardig op weg is, met eene radde tong hare plaats te veroveren. Het spreken wordt met den dag vaster, de wendingen leniger, stouter grijpt zij naar ongewone en nieuwe woorden om denkbeelden en begrippen uit te drukken, die zij zich pas eigen heeft gemaakt en die van haar wonder aanpassingsvermogen getuigen. Enkele eigenaardigheden in den vorm blijven haar bij, - zoo houdt Prutske er een grappige verbuiging der werkwoorden op na: bronk voor bracht, gegoven voor ge-

geven, gong voor ging, piek voor pakte, sleeg voor sloeg, - 't is haar glad gelijk met welken wisselklank den verleden tijd gevormd wordt. ‘Nochtans, alleszins, nutteloos, tegenstrijdig, daarenboven, eindelijk, steeds, sedert, intusschen, buitengewoon, waarlijk, immers, stellig, werkelijk, trouwens, waarschijnlijk, niettemin, somtijds’, zijn zooveel woorden, die ten platten lande nimmer of nooit in 't gewoon spraakgebruik voorkomen en die Prutske, god-weet waar, vandaan heeft gehaald. Eerst bracht zij die woorden te pas in de conversatie met de Fieten, waar de ‘verheven stijl’ het vereischte, maar naarmate zij er den zin van begrepen heeft, werden die woorden in den dagelijkschen omgang opgenomen. Prutske is blij telkens zij een nieuw woord rijker worden kan en 't betintelt haar die vondsten te pas of te onpas te gebruiken; desnoods zoekt zij er eene eigene beteekenis aan te geven; zoo is 't gebeurd met het woord ‘symbool’ dat zij gebruikt in den zin van ‘zijnen balg’! Waar Prutske 't woord ‘helaas’ gehaald heeft, blijft tot nu nog een raadsel, toch zeker heeft zij het van de Fieten niet, Puck ook waagt zich aan zulk geene hoogdravendheid, de menschen in Prutske's omgeving gebruiken het evenmin, - het woord heeft bij haar dan ook... un sens quelconque, en het gaat er bij voorbeeld van: ‘Kom, helaas, Beer, we gaan wandelen. Helaas, Jan, hoe maakt het Aleida?’

Een wonder verschijnsel is het in Prutske's spraakgevoel: van Vaders West-Vlaamsche gewesttaal, die in huis gesproken wordt, heeft zij nooit een woord of een klank opgenomen, van Moeders Oost-Vlaamsch evenmin, doch van het dienstmeisje, die hier van het dorp afkomstig is en het dialect spreekt aan het dorp eigen, heeft Prutske de heel subtiele schakeeringen der klanken afgeleerd en tot in de volmaaktheid opgenomen. Vakmenschen beweren wel eens dat kinderen de spraak met

de lucht inademen en dat zij door een soort ingeving de gewesttaal, die aan de streek eigen is, in zich opnemen, - dit is toch met Prutske het geval geweest, anders is het niet te verklaren hoe zij bij voorkeur de taal van het dienstmeisje, die enkel een paar dagen in de week in huis is, napraat.

In de wetenschap en de geleerdheid heeft Prutske ook al een heel eind weegs afgelegd en de tijd dat zij maar vier letters kende is lang voorbij. Het onderscheid tusschen klinkers en medeklinkers snapt zij wel niet, doch dit is van ondergeschikt belang, daar Prutske's onderwijs geheel op de praktijk gesteund is en zij alle theorie voorloopig van kant laat. Gebogen over hare lei tracht Prutske de ingewikkelde krulslingers der hoofdletters na te maken, - gewone letters vormt zij tot woorden aaneen en zij leest al vlug in haar boekje: ‘Het Regent het Zegent’, de éénlettergrepige versjes. In andere prentenboeken voelt Prutske zich al even goed thuis, daar leest zij zonder haperen, den tekst uit haar hoofd, in vorm van commentaar bij elk prentje.

Met de cijfers heeft Prutske meer moeite; langen tijd is zij blijven steken bij 't getal drie, alles wat daarboven ging drukte zij uit door het begrip: ‘veel’. Nu echter kan zij schrijven tot tien en tellen tot honderd, doch de getallen blijven haar bloote abstracties, waarmede zij niets kan uitrichten; de eenige oefening, die haar helderheid in den geest brengt, is het tellen der eieren die zij elken dag uit de nesten raapt en in het mandje naar den kelder brengt. 't Begrip: meer en minder, voor en achter, gister en morgen, vroeger en later, hangt nog altijd verward in haar hoofd, omdat zij gewend is alles in den tegenwoordigen tijd te beschouwen en dat alle dingen haar even groot en niets haar klein voorkomt...

Door het gebruik van griffel en potlood is Prutske van zelfs aan 't teekenen gevallen, - van daar naar 't schil-

deren, was er maar één stap. Zij is begonnen met boomen, planten en bloemen, later zijn er huizen bij gekomen en naderhand heeft zij zich aan de Fieten gewaagd. Het is als een nieuw gezichtsbeeld dat voor Prutske is opengegaan; met koortsigen iever tracht zij, met potlood, met kleurkrijt of met penseel en waterverf, hare indrukken uit te beelden, en altijd is zij even verrukt en verwonderd over de uitslagen die zij bekomt, - 't geen zij zelf op 't papier heeft gebracht, eens dat 't er staat, beschouwt zij als van een ander gedaan, - het schijnt haar iets als tooverij. Nu brengt zij al de dingen uit de haar bekende wereld in beeld en ontstaan er ingewikkelde landschappen: een huis met een tuin, boomen en bloemen, een man en eene vrouw, een molen, wolken, de zon, een haan en hennen, vogels in de lucht, de voerman met zijn peerd en kar, Bruintje de koeier met zijne koe, en veel andere dingen die zij dagelijks onder 't oog krijgt. Eens dat zij meer gemak over den vorm verkregen heeft, gaat hare fantasie aan 't werk en waagt Prutske zich aan 't uitbeelden van sprookjes-motieven, in elementairen vorm: Roodkapje met het mandje aan den arm, in gezelschap van den Wolf; Duimke dat door de koe wordt ingeslikt; de Reus met de laarzen van zeven mijlen; de Kabouters met Sneeuwwitje op den glazen berg... enz. Prutske is zoover gekomen dat zij hare prentbriefkaarten zelf vervaardigt en aan de vele vrienden en kennissen, die met Prutske correspondeeren, stuurt zij gekleurde prentkaarten van eigen maaksel.

Onder opzicht van aanpassingsvermogen blijkt het dat Prutske haren geest naar alle winden open heeft en zij niets onopgemerkt aan haar laat voorbijgaan.

Er zijn Fransche kinderen op bezoek gekomen; een halven dag hebben zij in den hof gestoeid, Prutske heeft hun al hare Fieten getoond, hare prentenboeken laten

kijken, en over alles den noodigen uitleg gegeven; ondereen hebben zij gerammeld en getaterd en zonder een woord van elkanders taal te verstaan, hebben zij nooit opgemerkt dat er iets aan haperde en 't spel heeft er geen oogenblik door gestokt. 's Anderen daags 's morgens houdt Prutske in haar bed eene Fransche alleenspraak; zij weet zich heel alleen en spreekt luidop met zich zelf en 't is dan ook eerder bedoeld als eene ‘herhaling’, om zich te vergewissen wát zij er van onthouden heeft, voor een mogelijk tweede bezoek van Fransche vriendinnetjes. Het gaat er aldoor, in één opzeggen van zinsneden, waarin dezelfde vijftien woorden in verwisselde volgorde, altijd terugkeeren: ‘Les petits toujours bien, les flamandsmingands non pas jamais sage, ce-ci, ce-la, encore bonjour ét toujours conforme, oui de l'impressionisme comme de l'idéal’. Met de enkele woorden die zij gister van de kinderen geleerd heeft en de andere die haar van vroeger in 't hoofd hingen en naar eene gepaste gelegenheid wachtten voor 't gebruik, heeft zij deze volzinnen opgebouwd en zij schijnt er een ongehoord genot in te vinden ze voor zich zelf op te zeggen. Heel den dag hebben de Fieten dan ook Fransche les gekregen, maar daarna is het uit geweest en blijven de Fransche woorden opgeborgen.

Van 't gezelschap der twee Hollandsche dames die hier enkele dagen logeerden, heeft Prutske ook haar voordeel weten op te doen, en na hun vertrek komt de aangeworvene wijsheid voor den dag: in eene samenspraak met Beer heeft Prutske het namelijk over: centrale verwarming, théosophie, rétroactieve kracht en een massa nieuw spraakmateriaal, zooals: heusch, leuk, vreeselijk aardig, verschrikkelijk mooi, kalmpjes loopen en gezellig praten. Als Puck en Piete in een zotte furte elkaar achterna zitten, heet dat nu bij Prutske: eene crisis; Jan spreekt zij aan als: sympathieke jongen, en

een morgen dat broer en Zus, bij 't opstaan, in hun vliegende vendel, elkaar met 't oorkussen afranselen, roept Prutske naar Moeder: ‘Zus en Broer doen aan poëzie!’ Prutske bekreunt zich allerminst om de beteekenis dier nieuw aangeleerde woorden, want in hare voorstelling krijgen zij de beteekenis volgens de omstandigheden het vereischen.

In zake vroomheid is Prutske ook op ver na het klein meiske niet meer van voorheen. Vroeger bracht zij het niet verder dan de handjes godvruchtig samenvouwen en al maar in één rij ‘bidvooronsbidvoorons’ opzeggen als de litanie in het avondgebed gelezen werd, en toen nam zij het ook vreeselijk kwalijk als er met haar ernstig gemeend gebed gelachen werd! Nu herkent Prutske op printen en beelden, Lieven-Heer, Onze-Vrouw, Sint-Josef en Kindeke Jesus; hare Fieten geeft zij 's morgens en 's avonds een kruisje met wijwater en vertelt hun van de engelen en heiligen in den hemel. Zij kan haren Onze-Vader en Wees-Gegroet opzeggen en 's avonds bij 't avondgebed zit zij mede op de knieën en antwoordt op tijd en met mate nu, de litanie. Daarenboven heeft Prutske altijd een mysterieus verband gezocht tusschen bloemen en alles wat bovenaardsch is; twee dingen tot dewelke zij zich op gelijke wijze aangetrokken gevoelt. Bloemen beschouwt Prutske als dingen uit den hemel afkomstig, die slechts bij God en de Heiligen te pas komen. Gelijk de kinderen altijd naar zich toehalen wat zij liefst zien en 't geen hen meest bekoort, kon Prutske geen bloemke laten staan zonder het te plukken; verbieden en straffen kon niet helpen, - het was sterker dan haar wil, en 't eigenaardige, zij trok de bloemen zonder stengel af, aan den knop alleen had zij genoeg, maar eens afgetrokken, wist zij dan ook niet wàt met die bloemknoppen uitrichten, het bleek wel degelijk het primitieve gevoel om te ‘bezitten’, zonder meer. Na-

derhand als de vroomheid bij Prutske meer ontwikkeld is, heeft zij er aan gedacht met de bloemen ook den stengel af te trekken,.... omdat de bloemen nu eene bestemming hebben: Prutske zoekt namelijk alle potjes, vaasjes en fleschjes die zij vinden kan, vult ze met water en stelt ze vol bloemen, als meikes, vóór al de heiligenbeelden door heel het huis.

De eigenste trek tot het geheimzinnige en bovenaardsche openbaart zich bij Prutske in hare groote belangstelling voor alles wat er aan het uitspansel gebeurt en den onderkant van den hemel vormt, 's Avonds, voor aleer naar bed te gaan, vraagt Prutske dikwijls om nog eens de maan en de sterren te zien en hun goenavond te zeggen; bij dage volgt zij gaarne den drijf der wolken en over al de verschijnselen van het uitspansel vraagt zij uitleg en 't bedied. De zon en de maan beschouwt Prutske als bezielde en bevriende wezens, die met ons in nauwe betrekking staan; in de wolken ziet zij schepen, reuzen, kasteelen, monsters die boven onze hoofden heendrijven; doch telkens er in den vorm of kleur iets bijzonders te bemerken valt, roept zij er iemand bij en vraagt:

- Wat gebeurt er, of wat doen ze nu in den hemel?

Tegen avond, wanneer de westereinder gloeiend rood uitslaat en de laatste zonnestralen als vimmen van een waaier hoog opgespreid staan, wanneer de wolken gelijk goudklompen aan den hemel gestapeld liggen, is 't Sinterklaas die zijnen oven stookt om koeken te bakken. Wanneer de wind het zwerk heeft schoongeveegd en de wolken gelijk vlokkig schuim opgerafeld en in vegen uiteengebezemd ronddrijven, dan zijn de engelen in den hemel aan de wasch en doen ze de zeeploog in 't ronde schuimen. Ander keeren is 't de groote schoonmaak, hebben de Heiligen deuren en vensters opengezet om den hemel eens terdege te verluchten. Bij helderen

zonneschijn en stil weer, als de schaapwolkjes in rijen zachtjes voortschuiven, dan gaat de processie uit in den hemel en ziet Prutske de zalige geesten in stoet voorbijtrekken. Het vertoog aan 't firmament brengt haar altijd weer in verrukking en als 't haar invalt legt zij zich achterover in 't gras, te kijken naar 't geen ginder hoog gebeurt.

In smaak en goesting, in 't geen haar bijzonder lief is, heeft Prutske geen merkbare verandering ondergaan; buiten dat er wel dingen weggevallen zijn, andere bijgekomen of in waarde gewijzigd. In zake eten en drinken blijft Prutske weinig kieskeurig, - fruit is haar eenige lekkernij en alles wat zuur en zerp smaakt: uit den tuin haalt zij nog immer rhubarberstelen, zurkel en groene stekebeziën. Om suikergoeds geeft Prutske niets en snoepen daar denkt zij niet aan; als zij lekkernij of sneukelarij mede naar huis brengt, deelt zij het rond en houdt niets voor zich zelf over. Het beheer van de snuisterijen, koekjes en chocolade die Sinterklaas heeft gebracht, draagt Prutske aan Moeder op en die dingen worden 's middags en 's avonds, in gemeenschap aan tafel verorberd, anders zou alles er nog zijn wanneer de klok, met Paschen de eieren van Rome meebrengt! Prutske heeft genoeg met 't aanschouwen en 't verhandelen dier dingen, dat vormt hare schatten en opeten vindt zij altijd jammer.

Uit hare jeugd heeft Prutske de wonderste invallen bewaard, gewoonten die haar bijgebleven zijn van toen ze nog klein meiske was. Zoo, als zij iemand een geheim toevertrouwen wil, fluistert Prutske het u nog altijd, niet aan het oor, maar aan den mond. Er is een tijd geweest dat Prutske van alle dingen ter wereld, niets schooner vond dan het roze snuitje van Piete, de kat. Toen vertoonde zij ook eene bijzondere voorliefde voor alles wat blonk en telkens zij bij iemand op den schoot kwam

zitten, was 't enkel om van heel dichtbij in de oogen te kunnen kijken en met haar vingertjes even maar den oogappel aan te raken, en zij kon het niet begrijpen waarom haar dit genot niet gegund werd. Op verrassingen is Prutske ook altijd zeer gesteld geweest, - eene kleinigheid is haar voldoende om een jubel van verrukking te verwekken, als 't maar met den noodigen omhaal en onverwachts geschiedt. De sterkste aandoening van geluk heeft Prutske ondervonden een dag toen zij met heel het poppengezin onder den notelaar aan 't spel zijnde, plots in het wiegje, waar Pieternelle even in gelegen had, een mollig, sneeuwwit russisch konijnejong ontdekte, dat er door eene onzichtbare hand was in neergelegd. Daar Prutske er geen vermoeden van had en konijntjes van dat soort haar onbekend waren, aanzag zij het als iets onwezenlijks, ze kon hare oogen niet gelooven en twijfelde nog of het diertje, met zijne witte vacht, zwart snuitje en roze oogjes, werkelijk levend was, - 't geluk overweldigde haar zoo zeer dat zij er bleek van werd en dreigde eene geraaktheid te krijgen. Hetzelfde hoog genot en wellust stelt Prutske in 't aanraken van een pasgeboren kuikentje en van eene doode muis houdt zij meer dan van haar kostelijkst speelgoeds, alleen maar om het zijig-zachte aanvoelen bij het streelen over het dons der huid.

In den laatsten tijd echter is er bij Prutske een ander gevoel ontwikkeld, dat er van vroeger bestond, doch nu eerst zijn waren vorm gekregen heeft, - dat is de drang naar 't innige, naar 't gemoedelijk, warm omslotene, de wellustige gewaarwording om veilig tusschen de wanden der keuken, in 't hoekje bij de kachel, den wind te hooren loeien buiten en te denken aan de dikke duisternis die omheen de eenzame woning gestapeld ligt. Bij haar spel in de keuken heeft Prutske zich altijd gaarne in een hoekje genesteld, met stoelen en aller-

hande schutsels van de ruimte afgesloten, om alzoo van de innigheid te genieten. 't Plekje waar Prutske 't best hare fantasie kan laten werken en de mooiste droomen schept, is, bij winteravond onder de tafel, waar 't lamplicht niet aan kan. In 't geheimzinnig duister - door licht omgeven - schijnen de vier tafelpikkels haar de pijlers van een droompaleis, waar zij met de oogen wijd open, op de wonderheden harer verbeelding te staren zit. Maar 't geen haar in volle beteekenis het ideale gevoel der warme, gezellige, gemoedelijke innigheid weergeeft, is... de hennenpolder! Ongemerkt trekt Prutske er tegen avond heen om de hoenders te zien slapen gaan; ze houdt er zich in een hoekje bachten de deur verscholen, in eerbiedige aandacht voor 't geen haar altijd weer ontroert met eene aandoening van oppersten wellust. Luide taterend, knoterend en gewichtig doend, komen de hennen, gelijk dikke dames, één voor één naar binnen; de haan ook heeft overal zijn woord in te zeggen. Hij geeft het teeken en dan vliegen zij, zwaargerokt en met veel inspanning, de treden van de ladder op, naar den eersten zitstok en vandaar hooger, waar ieder zijn eigen plaats inneemt. Dat gebeurt echter niet zonder ruzie, twist, schermutseling en rakerooierije, trappelen en drummen, tot de haan er orde in stelt en met een bevelend: ‘Krrrr!’ stilte eischt. Daar zitten ze eindelijk gerust, naasteen, warm, gezellig in het nauw omhein, door duisternis omwonden, gelijk leden van één huisgezin, onder de hoede van vader haan die, zelfbewust van zijne verantwoordelijkheid, nu en dan eens den kop wakend over de menigte uitsteekt. Nog gaat er soms een gedempt geknor, een brommen en gorgelen, een piepen en kreunen, een weemoedig en smachtend geeuwen, die den wellust van het weeldig samenzitten schijnt uit te drukken. Daarna wordt het de donzige, pluizig zachte stilte, door de vloeren duisternis

omgeven, - de slaap. Wat zitten zij er knusjes, de hoenders, tegeneen gevleid, de pooten warm onder 't lijf ingekrompen, den kop in den pluimen halskraag gedoken, - niet dan een ronde klomp, één en versmolten in 't donker. Prutske staat er met angstoogen de duisternis in te staren, durft nauwlijks asemhalen, uit vrees den toover der stilte te verstoren, die haar in opperste vervoering heeft gebracht. Haar eenige en vurige wensch nu is, om, gelijk eene van die hennen, mede te mogen genieten van die zalige innigheid in den hoenderpolder. Als Prutske dan in huis komt, stralen hare oogen gelijk iemand die van 't zuiverste geluk gedronken heeft, en eens dat zij zelf in den warmen polk, tot over de ooren toegedekt, met 't donker als een donzig deken om haar heen, te soezen ligt, denkt zij zich midden de hoenders die, onder kreunen en gorgelen, elkaar de gebeurtenissen van den dag en hunne beschouwingen er over, elkander mededeelen, gelijk gedaagde lieden, die heel hun leven samen gehuisd hebben, gewoon zijn te doen bij 't slapengaan.

Die drang naar innigheid vertoont zich ook nog op een andere manier bij Prutske. Wanneer zij, 's zomers, gelijk een vogel door den hof gestoeid heeft, of met de Fieten een drukken dag beleefd, gaat zij soms opeens in een lommerhoekje of diep onder de tronken schuilen en zit er in haar eentje te prazelen, vertelt er sprookjes met zich zelf, of gaat er zachtjes aan 't neurieën de wijsjes die zij effen aan uitvindt, tot ze eindelijk stilvalt en met den blik naar boven, waar de zon haren gouddraad weeft tusschen de bladeren, zit te staren, alsof zij van de wereld ontheven ware. Dat gelden voor Prutske als hare kostelijkste stonden, het opperste wat een menschenkind met de zintuigen en de ziel bereiken kan, 't geen enkel aan dichters en gelukzaligen voorbehouden is, en door niemand kan uitgesproken worden.

Wie beweren durft dat Prutske nooit, en dan nog met schroom, in Vaders werkplaats komt, heeft het mis. Een onbegrensd vertrouwen en een onbevangen optreden zijn wel de sterkste eigenschap van Prutske's wezen, waar in den groei en 't ontwikkelen niets aan veranderd of gewijzigd is, omdat die eigenschappen bij Prutske, van eersten af in hun volledigen vorm aanwezig waren. In hare doening heeft Prutske iets van de oorspronkelijke onschuld, die aan onze Eerste Ouders eigen was toen ze nog in het Aardsch Paradijs verbleven en van de verboden vrucht nog niet geproefd hadden. Dat sterk bewustzijn harer onschuld geeft Prutske dit algemeen vertrouwen en de overtuiging dat haar niemand eenig kwaad zal doen en dat er geen verboden dingen bestaan. Niet dat Prutske bandeloos is en in de meening verkeert dat alles haar toegelaten zou zijn, - een beteekenisvolle blik, een inzichtig gebaar, een enkel stil woord houdt het kind in de maat en bedwingt op den stond allen aandrang tot buitensporigheid. Met haar karakter heeft Prutske geen de minste moeite, en 't schijnt wel of zij de vriendelijkheid als eene feeën-gave, bij hare geboorte heeft medegekregen: in alles is zij gewillig, beleefd, gedienstig, openhartig en van eene onverstoorbare welgezindheid, - haar glimlach is de zonnigheid en de natuurlijke uiting van haar gelaat. Nu gelijk vroeger, geniet Prutske kinderlijk onbesuisd, onbekommerd van 't leven, buiten alle besef van den samenhang, den zin, de noodwendigheden en hulpmiddelen, die aan 't menschelijk bestaan verbonden zijn; zij wentelt door tijd en ruimte, zwiert er op los als eene zwaluw, leeft op den dag af gelijk de zomervogelen die voor hun genoegen liedjes fluiten, en uit tijdverdrijf nestjes bouwen, alleen maar om 't genoegen eitjes te kunnen leggen. Prutske heeft gelukkig nog geen 't minste benul van waarde of van geld; in plaats van zilveren munt draagt

zij twee kleine, witte keitjes in haar beursje. Koopen en betalen vertegenwoordigt bij haar 't begrip eener handeling gelijk zij geschiedt in 't zoete land Utopia, - een spelletje van nemen-en-geven, zonder dat men ooit vragen moet: waar 't vandaan komt. Diensvolgens kan men van Prutske niet verlangen dat zij eerbied zou voelen voor dingen waarvan 't begrip der waarde buiten haar bevatting ligt, - eerbied bij voorbeeld voor beschreven papier, bijzonderlijk voor het soort dat in de literatuur onder den naam van ‘copie’ bekend staat. Prutske kan maar niet begrijpen waartoe het dienen moet al die letters aaneen te rijgen en of het voor hun plezier is dat de menschen er heele bladen vol opeenstapelen? Haar ontgaat namelijk het verband tusschen schrijver en drukker, hoe eene bladzijde schrift in druk verandert, - zij kent dus geen onderscheid tusschen beschreven papier dat als maagdelijk zuivere copie naar den drukker gaat en 't geen er, op dezelfde bladen, beduimeld echter en bemorst, samen met de drukproef, van daar terugkeert. Hoe kan Prutske eerbied voelen voor bladeren schrift op Vaders tafel, als zij de weerga, in vier gescheurd, voor buitenhuiselijk gebruik, aan het stalen pinneken ziet ophangen, waar zij er naar hartelust mag aftrekken!!?

Dat wil nu niet zeggen dat Prutske geen verschil kent tusschen Vaders werkplaats en het hoenderpark of de stoep waar zij met hare Fieten pleegt huis te houden; maar Vader blijft voor haar altijd Vader, - en waarom zou hij voor Prutske anders zijn aan de werktafel als in den tuin of met haar op wandel? Vaders werkplaats heeft voor Prutske alevenwel iets plechtigs, iets feestelijks, met eene atmosfeer gelijk in de beste kamer, waar Prutske ook niet vrij uit en in loopt. Zij voelt zich echter aangetrokken door de merkwaardige en ongewone dingen, waarvan Vaders werkplaats vol is. Prutske ontdekt

er nog elken keer iets nieuws dat zij vroeger niet opgemerkt had en daardoor is zij betinteld om er te komen snuisteren. Prutske voelt er zich echter altijd op vreemd terrein, - niet thuis gelijk in de keuken, waar ze alles onder haar bereik heeft en tot in de kleinigheden mag doorsnuffelen, - aan 't geen hier in kasten, laden, schappen opgeborgen ligt, waagt zij het niet een vinger naar uit te steken, doch de schilderijen aan den wand mag zij wel bekijken en... zij kent al de plaatsen waar prentenboeken te vinden zijn!

Prutske komt eigenlijk nooit botsbollig en zonder reden in Vaders werkplaats, al gebeurt het wel een enkelen keer dat de reden er met de haren is bijgesleurd en een louter voorwendsel is om iets te bekomen of met Vader een praatje te slaan.

Er bestaan namelijk vijf redenen, die Prutske's verschijning in Vaders kamer wettigen moeten:

1. Als er eene merkwaardige gebeurtenis te melden valt: onverwacht bezoek, een ongeval op straat, brand in 't gebuurte, een peerd op hol, enz.
2. Als de post gekomen is.
3. Om hare teekeningen en schilderijen te laten zien, of hare nieuwaangeleerde les te komen opzeggen.
4. Om voor 't eten te roepen.
5. Met de vraag naar een mooi prentenboek.

De komst voor reden 1, 3, 5, geschiedt op onbepaalden tijd, op 't onverwachts, naar volgens de omstandigheden het vereischen. Onbevangen, zonder plichtpleging, stoot Prutske alsdan de deur open; - voor reden 1, met geweld, uitbundig, opgetogen, verontwaardigd, jubelend, of ontsteld, al naar gelang den aard der boodschap die zij brengen moet; voor reden 3 en 5 is hare intrede kalm, ernstig, bedaard.

De komst voor reden 2 en 4, gebeurt op vaste uren van den dag. Als Prutske de post brengt, doet ze 't met

plichtbesef, bewust van den ernst en de gewichtigheid harer taak. Met de armen vol soms, pakken en papieren tegen den buik gesloten, bezorgd om niets te laten vallen, komt zij binnen; zonder een woord ter inleiding gaat zij aan 't opsommen, en legt telkens een stuk op Vaders tafel:

- Een brief, nog een brief, nog een brief, een boek, een pak, nog een pak, eene briefkaart, nog eene kaart, dagblad en dagblad en dagblad...

De prentbriefkaarten houdt Prutske altijd voor 't laatst, en wanneer alles neergelegd is, eindigt zij gewoonlijk met de vraag:

- Vader, is er iets bij voor mij?

Met of zonder ‘hare’ briefwisseling, vertrekt zij dan zonder dralen.

Voor reden 3. komt Prutske weifelloos, doch zonder stoutmoedigheid binnen, legt hare teekeningen of aquarellen op tafel en wacht niet altijd naar eene uitspraak of beoordeeling om weer te vertrekken.

Voor reden 4. geschiedt hare komst 's middags en 's avonds, op klokslag. Onveranderlijk, nooit moe van 't herhalen, opent Prutske dan voorzichtig de deur, sluipt als een muisje op de teenen en nadert zonder 't minste gerucht te maken. Als ze Vader dan terdege heeft doen opschrikken, stormt zij schaterlachend de kamer uit, met den roep:

- Vader, om 't eten komen!

In de eetkamer is Prutske echter niet te zien, dat wil zeggen dat ze zich weggestopt heeft en Vader haar moet opzoeken.

- Waar blijft Prutske weeral?

Geen antwoord. Plechtige stilte...

- Waar zit de deugniete? Wij zullen ze bij haar schabbernak stekken en verdemelieren!

Een ingehouden kikkeren - dat niemand gehoord

heeft! - en alle hoeken en kanten worden afgezocht, bachten deuren, kasten, gordijnen is Prutske niet te vinden. Nieuwe en schrikkelijke dreigementen worden uitgesproken en zoohaast Vader de plaats nadert waar 't schramik verscholen zit, verraadt zij zich door een onbedaarlijk lachen. Dan wordt zij van onder tafel, of van uit den hoek opgeschept, eene duchtige pokeling gedraaid en op hare plaats neergedeukt. Daarmede is het spelletje afgeloopen, dat morgen weer met dezelfde pret, alsof 't de eerste keer ware, zal herhaald worden.

't Bezoek voor reden 5. gebeurt wanneer Prutske - gelijk het aan alle stervelingen overkomt - van alles moe en voldaan is, in geen ding meer lust kan vinden en naar genoegens van anderen aard uitziet. In geval 5. is haar optreden eerder schuchter, bedeesd, onderdanig en hare vraag eerder weifelend, evenals iemand die de mogelijkheid inziet onverrichter zake heengestuurd te zullen worden. Eerst laat zij Vader zelf de keus van het mooie prentenboek, doch dat is een politieke streek van Prutske, in de arglistige onderstelling op die manier wellicht een boek te zullen krijgen dat zij nog niet kent of gezien heeft, want op het ‘onuitgegevene’ in zake prentenboeken is Prutske vooral gesteld. Als deze ‘truc’ echter niet inslaat, wijst zij wel zelf de plaats aan waar 't gevraagde te vinden is. Dan vertrekt zij met het boek onder den arm, als met een schat.

Er kan ook nog een 6de reden aangewend worden om in Vaders werkkamer te komen: namelijk als Prutske met Moeder op boodschappen uitgeweest is en van den winkel iets meegekregen heeft, en zij meent Vader te moeten zijn deel brengen. Dan komt zij, zonder vrees te zullen storen, stelt zich in postuur en houdt de verrassing bachten den rug in de vuist gesloten, en met oogen waar de stoutmoedige verrukking uit straalt, roept zij: - Vader, de oogen toe, den mond open!

In geval zij haren zin krijgt, is 't voor Prutske eene opperste vreugde, Vader den suikerbol in den mond te stoppen, en lachend, alsof zij vreesde achternagezeten te worden, stormt zij ter kamer uit.

Het is ook wel een enkele keer gebeurd dat Prutske binnenkwam zonder eene van de 6 redenen, alleen maar met de laconieke mededeeling:

- Vader, 'k kom u een beetje gezelschap houden; willen wij wat praten?

Doch aan den toon is 't te merken dat de overtuiging ontbreekt van 't geen zij zegt en 't blijkt al gauw dat Moeder ergens gegaan is en dat het Prutske zelf is die behoefte aan gezelschap gevoelt!

***

En zoo wentelt Prutske door den gang van den tijd, spelemeiend in den lust harer kinderlijke jeugd; in al de wisselende uitingen van haar ontwikkelend wezen, gelijkt zij een vervlietend water, louter ongestadigheid, waar elke galming der stem, elke lach weer anders klinkt, met elke beweging weer anders voorkomt en in lijfelijke vernieuwing, immer 't zelfde wezen blijft.

Niemand van wie haar kent, gelooft er aan dat Prutske zich laat meeglijden met den tijd en later, met de groote menschen, eens mee zal doen aan de algemeene huichel-comedie op het wereldtooneel. Want in àl de veranderingen die Prutske door de ontwikkeling van haar wezen, in het streven naar de volmaking van haren vorm, ondergaat, blijft de kinderlijke argeloosheid, de schoone, reine onschuld in haar ongerept; in de eerbiedige vereering voor de dingen uit de natuur, in haar doen en laten, in de voortdurende bewondering en verrukking waarmede zij alles om haar heen bekijkt, in haar onbeschroomd optreden, in heel hare verschijning, behoudt Prutske in hare subtiele persoonlijkheid, iets diaphaans

dat denken doet aan den zonnestraal en aan het lied van den vogel, die samen vereenigd, het licht en het geluid van den zomerdag uitmaken, die heel de atmosfeer met hunne alomtegenwoordigheid vervullen en het leven in en om het huis, opfleuren en verblijden moeten.

Hoeksteenen
Gedichten in proza
Door B. van der Meer

III
Opstand

Hij kan nergens anders over spreken dan over stille boomen in grijze nevelen, en hunkeren naar sentimenten voor armelijke bladvulling-fantasieën. Dat is het allemaal niet. Indien een mensch stil is en zoo door het leven moet gaan, laat hij dan niet aan den weg timmeren en groote woorden gebruiken. Indien hij gedoemd is voor enkele dagen of ettelijke jaren onproductief te zijn in zijn verbeeldingsleven laat hij dan niet druk doen en zitten te persen in zijn ziel om een sprankje groen te doen ontluiken, want hij baart misgeboorten. En indien hem de weg niet geopend wordt tot de stralende vlakte van zijn weten, laat hem dan den moed hebben om te doen of nergens een stralende vlakte bestaat en uit zijn koude hart de ijskristallen tooveren, welke zijn troon omflikkeren van leven over zijn dood bestaan. Maar laat hij zich niet aanstellen als een levende, want alles wordt ongerijmd en noodeloos en beter is het in vergetelheid op sterven te liggen gedurende honderd jaar, dan één dag de hansworst te zijn op het tooneel der wereld en de beweging te moeten maken waartoe de fataliteit van het leven ons dwingt. Daarom, o mensch, wees niet dwaas en maak niet zooveel geruchten, want morgen krijgt ge een striem over het gelaat en staat ge beteuterd te kijken als een kleine jongen. En het leven speelt Pa over U en onderwijst U en komt, als in de middeleeuwsche scholen, met plak en roede. Zorg daarom voor een houding, te allen

tijde, waarin ge glimlacht over strafpredikaties en plakgedoe. Want de heeren der wereld en allen, die den loop der dingen willen besturen, zijn zoo gewend gehoorzaamd te worden en worden boos en vervaarlijk kinderachtig, indien ge hun wet niet volgt. Zij kastijden U en trachten U met zeer vele middelen, waarbij een folterkamer kinderspel is, te belagen en te wonden en U te vernietigen. Ik zeg U, vrees hun kastijding niet, maar laat U liever doodranselen, dan dat gij doen zult wat ze U onverbiddelijk willen afdwingen. Indien dat goden zijn, die rondgaan, met straffe hand alles uitroeiend en verdelgend wat hun niet waardig lijkt of goed, vrees dan die goden niet, maar verzamel al Uw armzalige menschelijke krachten en laat U verpletteren door hun sterkte, laat U vertreden door hun verschrikkelijke voeten. Want het is beter onder te gaan mèt Uw wil dan hun slaaf te zijn zònder wil. En als gij niet in staat zijt eenig licht of warmte in U zelf waar te nemen, koester U dan ook niet aan de vuren van anderen, al zouden die ook nog zoo hoog oplaaien in gloed en vreugde. Waarom zult ge leven van eens anders brood? Laat hem zijn deel en verhonger zelf. Waarom zult ge teren op eens anders liefde, hetzij van menschen of goden? Hoevelen staan er niet als ellendige bedelaars aan de poorten des hemels en hunkeren naar afval van den goddelijken troon? Zij spreken van hun rampzaligheden en eenzaamheid en houden hun holle, verschrompelde harten omhoog, als bedelnappen. Zie, hoe dankbaar zij voor hun aalmoes zijn en welk een afzichtelijke tevredenheid over hun verwezen gelaten komt. En o, als daar valt een traan uit den hemel in de rampzaligheid van hun bestaan, dan zien zij verschrikt en ongeloovig, alsof het mogelijk ware dat een engel weenen zou over zóóveel zielsvernedering. O, dat erbarmelijk behagen tot leven, dat smeeken om eenige troost of meegevoel,

dat lafhartig afhankelijk zich stellen van een ander. Daar gaat de mensch, die koning der schepping zou wezen, die stralende diamant aan de kroon des allerhoogsten - daar gaat hij en ziet hoe hij vleit en kruipt, ziet hoe hij zich aanstelt en afslooft, ziet hoe slaafs en sympathiek hij doet om een glimlachje te veroveren of een kusje of eenige andere teederheid.... o, gij groote heer der aarde.... O, gij magiër over demonenrijken.... O, gij puikje van het Al en kroon der scheppinge.... mijn medelijden is bijna grooter dan Uw grievende aanstellerij om Uw hulpeloosheid mee te dekken.

IV
Beeldenstorm

Hij heeft zijn ziel weer aanschouwd in hemelen van verrukking door oogen, stroomend van liefdeleven, maar toog niet het land dier bekoringen binnen en bleef aan de poorten staan, die wijd werden opengeworpen voor hem. En de engelen, die de eere Gods zongen, verbaasden zich over dat onbegrepene en het bazuinengeschal verstomde zelfs een oogenblik over het nooit gekende. Wie was zoo verwaten om te blijven staan aan de hemelpoort, waar vriendelijk werd genood tot binnenkomen? Gleed er niet een schaduw over de zilveren vreugdeglinsteringen bij dat gerucht? Verbleekte het goud van de opperste genade niet en werd in zulk een oogenblik met loodkleur overtrokken? En zagen de heiligen elkander niet hoofdschuddend aan alsof het rijk der eeuwige harmonieën doortrild werd van een dissonant? En beefde niet de goddelijke troon onder zulk een weigering? Wie was daar gekomen uit de onderwereld, die de parel van 't geluk der stervelingen durfde weigeren? Wie was de vermetele, met oogen

als stalen zwaarden, die den drempel van het eeuwige leven weigerde te overtreden? En wat wilde hij, waar drong hij op aan?

Een der heiligen ging tot hem, gehuld in hemelkleed en het gelaat verlicht met den glimlach der genade. En hij sprak tot den afgezant der onderwereld: ‘Waarom legt gij Uw donkere kleed niet af en komt op tot den troon, die U den zegen geven zal, welke U behoedt voor alle onheil en rampen, alle zonden en tegenspoed? En zoo gij niet binnen wilt treden, wat talmt ge dan nog voor de poort?’ ‘O, heilige heer,’ zoo antwoordde hem de afgezant der wereld, ‘reeds te lang zijn de hemel en onze aarde zeer gescheiden. Te machtig zijn de muren, te hoog de poorten, dan dat het de gevallenen mogelijk is Uw hemel te veroveren. Ik kom hier voor mijzelve niet, o, heer. Ik vrees niet de tegenspoeden der wereld, noch de zonden en ook rampen en onheil, die over mij zouden stormen, raken mij niet - maar ik wensch een gestage wisseling van wereldsche en hemelsche goederen. Zij mogen toch niet in vijandschap leven, zoo voortdurend, als twee uitersten, die elkander haten. Zij kunnen zich toch niet gedragen blijven als onwetenden. En ik kom om U te zeggen: houd Uw poorten open, ruk omver Uw hooge muren en laat het stralen van den Troon de werelden doordringen. Zij, die herkennen kunnen, zullen herkennen. Zij, die verlangen te zien, zullen zien.’ De heilige heer des hemels boog het hoofd en zag den vreemdeling peinzend aan en dacht lang na. En zegde: ‘Gij hebt recht gesproken, ga tot Uw onderwereld weer en geef acht op 't geen te gebeuren staat’.

Toen deze het land der zaligheid doortrok, ontstelden de engelen over zijn gelaat en dachten: is dat een der onzen? En de andere heilige heeren trokken rimpels in hun voorhoofden en er was een twijfel over hun ge-

zichten. Tot hij was gekomen tot den troon van God en hij stond daar als een fiere vorst en sprak: ‘Heer God en Vader, ik sta hier en kom U wederbrengen de gunst van Uw zegen. Gij hebt mij een hemelsche kroon gegeven, maar ik leg hem weder aan Uw voeten. De hemelsche geneuchten hebben mij reeds te lang Uw opperste vreugden geschonken. Ik ben mijn vrijheid moede en wil trekken de hemelpoort uit. Doch kom U tevens zeggen van een sterveling, die wenschte voor zijn wereld en zichzelf 't nederwerpen van den grooten muur en het openen van al Uw poorten.’ En God, de Heer, sprak: ‘Mijn zoon, behoud Uw kroon en ga volgens Uws harten drang. Hier geef ik U een zwaard en bovendien een vuur. Nog is de tijd niet daar, dat de muur kan omgeworpen, maar zwaard en vuur zij zullen U met de anderen ter overwinning brengen. Schaar Uw legers, houd hoog Uw licht en eens zal de hemelmuur storten voor Uw dringen en de poorten geopend zijn voor de velen. Dat is de dag der groote vreugde. Ga, mijn zoon.’

V
Wedergeboorte

Er is maar één middel om te ontkomen aan de nooddruft van Uw begeeren. D.i. niet alleen in gedachten af te zien van alle tegemoetkoming tot U, maar U er geheel mee vertrouwd te maken, dat dat, waarvan gij zegt zooveel te houden, zich meer en meer aan Uw invloed onttrekt, ja, zich algeheel buiten Uw liefdesfeer zal plaatsen. Gij moet U voorstellen hoe het zich langzaam aanvankelijk uit Uw omhelzing losmaakt, zonder een woord, zonder een wrok, zonder eenig onbeheerscht bewegen. Heel voorzichtig om niet te rukken en te schokken, want er zouden fijne worteltjes der genegen-

heid stuk getrokken worden en achterblijven in den vruchtbaren bodem en weldra aangroeien tot een grooten boom. Maar zoozeer onder het uiterlijk verborgen, dat dit niet eenige pijn of werkzaamheid der ziel verraadt, zoo moet ge U terugtrekken uit de teedere omarming, of het laten doen en toezien - stil toezien naar het weggaan, als naar een die sterft, als naar een, die met het groote schip van U weggaat varen naar vreemde, andere landen. En gij staat op den oever stil, heel stil en ge kijkt maar en kijkt - ja, ge blijft kijken, totdat het geheel verdwenen is - dan voelt ge een eindeloosheid in U als de hemel boven U en een eenzaamheid als van een stille, droefgeestige nacht. En ge loopt suf en gedachten- en gevoelloos naar huis als waart ge er zelf niet meer, als waart ge zelf gestorven. Wanneer ge thuis komt, zit ge neer en begint Uw arbeid en duldt niet, dat ook maar een enkel oogenblik Uw stem hapert, of Uw neusvleugel trilt of de hand een weinig beeft. Neen, ge zorgt, dat het zoo roerloos blijft als gindsch grijs steenen madonna-beeld. Ge zorgt daarvoor niet den dag van het afscheid, maar ook de volgende en de daarop volgende, voortdurend. Zoo houdt ge de diepe stilte in U vast. Totdat een oogenblik komt, dat U hevig wil ontroeren. Het is, of ge weer voor een afscheid staat, maar anders. Heel ver voelt ge het, het is er... ge kunt het niet zien, ge tast het niet met Uw verbeelding... ja, ge voelt bijna niet wat het is. En ge tuurt en tuurt als naar het schip, dat vertrok. Een spanning dringt in U samen, een fijne electriciteit begint U te beroeren... het beeft door Uw bloed en beklemt Uw borst, het gaat als heel dun weefsel Uw keel omsnoeren. Ge voelt U vergaan in een zonderlinge verrukking, in een fijne smart onmiddellijk daarnaast. De spanning wordt heviger en ineens gaat het floers van Uw ziel van één en baart zij een onuitsprekelijke vrede en ruimte.

En in die ruimte, overtogen met dien vrede, treedt U tegemoet, dichter en dichter, die U dierbaar was. En het komt tot U stralend en het stort zich uit over U overdadig. En ge gelooft Uzelf niet over zulk een verrukking en zijt verlegen met Uw overvolle hart. Totdat er een stem in U is, die zegt, dat ge stil moet blijven en ge voorvoelt, dat juist dan de liefdedrager weer heengaat. En weer maakt ge geen aanspraak en laat ge stil vertrekken, en weer voelt ge U sterven, maar niet zoo als de eerste maal, niet zoozeer. Want als die zee van liefde weer terugebt, dan is daar in Uw ziel het laagje slik gebleven, wat Uw hart zoozeer verrijkt. Misschien werd op het strand een parel geworpen, die mat, in zonderling lichten de komende donkerte blijft verhelderen. En ge begint te weten, iets zeer bijzonders, iets wat ge totnogtoe niet kendet. Een gevoel zonder verdere aanleiding, niet afhankelijk van eenig gebeuren, een eerst aarzelend gelooven, dan een nader beschouwen, tot eindelijk een zeker onoverwinlijk weten, dat gij in opperste zelf-bevrediging, zonder wensch of begeeren, zonder willen of bedoelen, dat ge liefhebt niet vanuit een ander, maar vanuit Uzelf, dat er iets gekomen is in U, dat straalt als het licht op een berg, een vlam, die in U wordt ontstoken en zich voedt, niet met eenige genegenheid van een ander, maar die den grond en het vermogen alleen in zichzelven vindt. Dan gaat de zon op over de bedauwde velden en ontspruiten de kiemen uit de donkere aarde. En er begint vreugde te stroomen over de eens zoo verlaten wereld en warmte en kracht verdrijven de kille machtelooze schaduwen.

Dan alleen weet de mensch wat het is lief te hebben en zal er geen dood en afscheid meer bestaan voor hem. Dan pas en ook eerst dan begroet hij de bruid zijner ziel.

Modeste Petrovitch Moessorgsky
door Petr. Joh. Tiggers

Europa heeft, vanaf de jaren 1550 ongeveer tot heden, geleefd in één bange onrust van oorlog op oorlog, van omwenteling op omwenteling. Van een geleidelijke ontwikkeling der kunsten kon dus ook geen sprake zijn. De hoogtepunten in het geestelijk leven der laatste drie eeuwen zijn dan ook veeleer manifestaties van het moeizaam worstelen van den menschelijken geest tegen de dwingende knechting eener nuchtere samenleving, dan harmonische openbaring. Zij ontstaan immer onvoorzien en blijven tijdelijk onbegrepen. Zij zijn protest en tegenaanval van den geest, die zichzelf in den nood der tijden behouden en bevestigen wil.

De groote reactie (1300-1700), die op de periode der ridderlijke en ruwe kruistochten gevolgd is, en die een harer oorzaken vond in het niet-vervullen van de verwachting eener wereldondergang, - een ontspanning, die de kunstenaars en geleerden aanleiding gaf met hernieuwde belangstelling de klassieke schoonheid te bestudeeren, welke belangstelling zich omzette tot de voldragen vruchten der Renaissance-stijlen, - deze diepingrijpende reactie openbaarde zich in de muziek allereerst als een terugblikkende meditatie over het oude geloof der Moederkerk.

Deze overpeinzende muziek, welke voor vele moderne hoorders weinig meer karakter bezit dan ‘une fête de la mémoire’, een lusteloos mijmeren over verloren zaken, deze idealiseering van de verloren schoonheid gaf aan de renaissancemuziek een ongekend, teeder verhuld

karakter, waaraan het zielsverrukte bewustzijn van de glorie en den gloed van een herboren Katholicisme die rustige polsslag wist te geven, welke den renaissance geest eigen is. In Italië, het land van het felle leven, van den argwaan, van den haat, van het fanatisme en van de doordroomde mijmering; Italië, het land der argelooze onbezorgdheid, der bijkans onvergeeflijke nalatigheid, het land waarin onder de machtige tegenstellingen tusschen klooster en wereld de kunst ontgloeide als tusschen volgespannen polen van potentie, in Italië doorschrijdt een Palestrina met zijn goddelijke muziek de verwarrende tumulten van burgerstrijd en schisma als een Jesaja der toonkunst: rotsvast, onaanvechtbaar, ontstellend door zijn grandioos-verklankte idealismen. De Protestantsche componisten uit noordelijker landen nemen later de stijlen uit Noord- en Midden-Italië over, al zijn zij onder de minder milde zon van het barscher land spoedig verbleekt - en zien wij een laatste weer-opleving dezer renaissance in ander vormen, onder andere inspiratie, minder nerveus bewogen doch troostrijker en bezonkener in de machtige polyfonie van Johan Sebastiaan Bach. Bach toch, die niets vermoed, maar alles geweten heeft, drukt in zijn grootste en innigste werken niet meer een zekere stemming des gevoels uit, ook niet meer iets bepaald menschelijks, iets wat voor onze vermogens ‘een eind kan nemen’; hij geeft veel meer zelfs dan het bewustzijn eener hooger orde van geestelijk leven; door hem openbaart zich het Z i j n z e l f; hij is middellaar en schepper beide, de groote Kind-Mensch waardoor God, zoo ge wilt, zich openbaart. Met Bach sluit zich dan ook een tijdperk in de muziek af, waarin de Genieën hunne inspiratie ontvingen uit de diepe glanzing eener religieuze bewogenheid, die niet tot den mensch-alleen beperkt bleef, doch die zich tot het wereldwelzijn richtte.

Waaraan ontleenen echter de musici uit de jaren 1700-1880 hunne wijding, hunne begeestering? Deels nog aan het afgezwakt-devote beeld van een thans opnieuw verloren oud geloof der Moederkerk, deels aan het nieuwe krachtige Reformatisme (hetwelk echter nimmer z i j n Gregorius de Groote heeft gekend of zal kunnen hebben!), voor een groot deel aan minder edele elementen als daar zijn wereldsche gebeurtenissen van oorlogskans, vorstenvergoding, chauvinisme; doch het individueel gemoedsleven, minder of meer gepassioneerd en geëmotioneerd, is de voornaamstebron, waaruit de componisten hun levenwekkende principes kunnen putten. Dit individualisme, hetwelk zichzelf zocht en verhief, hetwelk zich afwendde van een verstard of somwijlen een door de kunst gebalsemd collectief idealisme, een individualisme, geleid en natuurlijk bevorderd door een maatschappelijke atmosfeer van benepenheid en egoïsme, geplooid en in de Rede gebracht door den wijsgeer, dit individualisme vindt zijn klimmende curve en culminatie in Beethoven, den 'bezitter en brenger van het hemelsche vuur'[1]. De bladen, waarop de geschiedenis van zijn in leed verworden leven geschreven is, leggen ons een koud getuigenis voor, hoe deze wereldbestormer gebonden lag in de bitterheden van zijn Ik zonder ooit de milde ontspanning te kennen der overgave aan den stroomenden geest, waardoor Bach zich zonder weerstand overweldigen liet. Zijn leven! Zonder de zachte zegeningen eener liefderijke opvoeding, de jonge ziel beduimeld door de duldeloos-ongevoelige, stugge behandeling van zijn vader, gespeend van elk leidend onderwijs; een leven zonder blijde, blanke jeugd. Begonnen in de smadelijke dienstbaarheid eener keurvorstelijke kapel, zich vervolgend langs de hoven en landgoederen van vorsten en aanzienlijken, eindigend

1) Matthijs Vermeulen; Beethoven.

in de doffe somberheid der graf-stille en zielsvernietigende doofheid. Een leven, waarin de wrevel bijvoorbeeld over een aanmatigend vorsten- en prinsendom van Duitschen stam uitgroeide tot die verbeten grimmigheid, welke wij uit al zijn werken kunnen ervaren. Een leven, vervuld van den demonischen geest van sarcasme, haat en grootsche melancholie, treurende om het wee der wereld. Een leven ten slotte, dat persoonlijke idealen van menschen vrede en menschenvriendschap zocht in de groote republikeinsche enthousiasmen der Fransche Revolutie en den consul Bonaparte eerde als een god. ‘Onze tijd heeft behoefte aan krachtige geesten om die armzalige menschelijke wezens door elkander te schudden’ schreef hij aan zijn neef en deze regel manifesteert het karakter van zijn streven wel zeer treffend. De composities zijn uitbarstingen van een onweerstaanbare wilskracht, vrucht van eigen aanschouwing, ontgraven schittering van verborgen krachten der ziel en daarnaast het ingeschroeide merk van een zoo brandend leed, als de liefdevolle mensch nauwelijks te vermoeden weet.

Moge in Palestrina en in Bach de goddelijkheid een openbaring hebben willen geven: in Beethoven proeven wij met onze fijnste geestelijke vermogens de lijdende geëxalteerde menschelijkheid, onbegrensd in de bloedroode uitzegging van hare gewonde ziel.

Na Beethoven doemt een groote groep talenten op - vervagend in het bonte beeld der wereld. De onderlinge en loome herhaling van reeds gezegde kleine waarheden, de mateloos overspannen verbeelding, welke tenslotte moest voeren tot de razende ontgoocheling van een Schumann, is zelfs niet eens een motief van saamhorigheid meer, want geen andere waarde verbindt deze groep onderling dan de ‘vak’ band, het muzikaal mycelium hetwelk in de toekomst de grondvesten der muziek

zal doorgroeien en doen verrotten, en aldus de band tusschen muziek en samenleving - tijdelijk - geheel en al doen verbreken. In deze groep komen een jonge Schumann en een teeder-melancholische en demonische Chopin (wonderlijke vermenging van Duitsch romantisme en vergeestelijkte Fransch-Poolsche sensualiteit) opblinken als zwakke dragers eener fijnere muzikale beschaving. Er komt een volkomen v o r m beheersching - door armoede aan grootsche van de geestelijke zijde des levens ontvangen inspiraties - een vormenkennis, een muzikale productie naar recepten, voorgeschreven door de leiders van een steeds groeiende en ten slotte volkomen zegevierende Duitsche of zoo men wil Germaansche hegemonie. De conservatoria te Leipzig en te Keulen, bolwerken voorzien van een tot wapen omgesmeede Bach en Beethoven, reduits waarop zich de reactionaire en heerschzuchtige groepen terugtrekken en steeds zullen terugtrekken, stichten dépendances te Berlijn, Parijs, Brussel, Amsterdam, Stockholm, Petersburg, Moskou en Weenen. Zooal niet door fianceering dezer instituten dan toch door de muzikale aesthethiek aan regels (‘wetten’) te onderwerpen, de leerstof te beheerschen, leiding en richting nauwgezet aan te geven, zelfstandige neigingen te onderdrukken, kortom door van het totaal der mogelijkheden in compositie en expressie een boedelbeschrijving met handleiding te geven, een en ander ondersteund door het stelselmatig doen uitzwermen van volmaakt geschoolde en fanatieke discipelen, afhankelijken en verstarden. En dan daarbij het talent en de geniale dictator in de muziek: Richard Wagner! Fijner besnaarde musici in Frankrijk, in Italië, in Rusland verloochenen een halve eeuw lang onder de fascineerende allure van dezen propagandist der Duitsche heldhaftigheid veel van hun beste wezen. Wat Wagner gaf - zonder eenige smadelijke ontkenning van de waarde van het

chef d'oeuvre ‘die Meistersinger’ of van sommige zijner geschriften - het was alles bijeen niet meer dan een aantal redelijk-muzikale gedachten, een hevige menschelijkheid wel is waar, doch deze zaken te heroïek, te dreunend, te uiterlijk en vooral te kortstondig beleden in zijn overladen en gezwollen instrumentenmassa's.

Thans behoeven wij niet meer te strijden tegen den verdolenden invloed van Wagner: een jonge Debussy weet zich op het moment, waarop hij nog dacht aan een ‘Wagnériene’ en Moessorgsky's ‘Boris Godounov’ bestudeerde, hieraan te onttrekken; terwijl een Erik Satie ondertusschen de matte sporen van het heerschzuchtige Duitschland reeds lang had uitgewischt...

Claude Debussy, wiens geest niet alleen muzikale doch ook litteraire potentie bezat, opent - nu 20 jaren geleden - in La Revue Blanche en Gil Blas eenige en somtijds heftige aanvallen tegen het Germanisme, waarin hij de gevaren van de Wagner-traditie uitvoerig bestrijdt en de kunst, de latijnsche kunst van het Fransche Volk, die het volkslied en later de rasechte muzikaliteit van de Fransche clavicinisten tot grondslag heeft, een edel geïnspireerde en natuurlijke kunst dus, in het licht stelt. De argeloosheid van de Debussymuzieken (dikwerf vergeleken en niet geheel foutief met die van den ingénu-geest Mozart, wiens kunst door Italiaansche zon ontbloeid was), de vrijmoedigheid der teeder-gracieuze beweging, welke door dit meester-oeuvre vloeit, de veerkrachtige, elegante aanduiding van versluierde emoties, al deze muzieken sluiten zich weer organisch aan bij den zachtaardigen en delicaten trant van componeeren en treffend realiseeren van een Chambonières, een Dandrieu, een Couperin, een Rameau, eenige eeuwen vroeger. Dit waren naturen, welke glimlachend door het leven schreden en glimlachend dit ook konden doen, omdat het leven van een musicus in de zeven-

tiende eeuw minder kommervol was, dan dat van onze hedendaagsche kunstenaars.

Naast de Duitsche hegemonie (het zou ons niet voegen deze te ontkennen, want hare noodlottige manifestatie gevoelen wij in de Nederlandsche muziekcentra Amsterdam, den Haag en - minder - in Utrecht nog ter dege) verschijnt de jonge Fransche muziek over en door de fijngevoelige geesten Grêtry, Lesueur, Berlioz verbonden met de Couperins en Rameau en openbaart in veelzijdige genieën of talenten als Debussy, Ravel, de Sévérac en anderen een geestkracht, welke ruimschoots tegen de domme macht van het verstarde Germanisme opgewassen, wat zelfs de dorre onvruchtbaarheid van een Schola Cantorum te Parijs onomstootelijk kon bewijzen. De breed opgezette en tientallen van jaren doorgevoerde aanval der Germanen, die tenslotte op politiek en economisch gebied zijn schandelijke bekroning kreeg in den afzichtelijken wereldoorlog (het bloedige resultaat der nonchalance van Kelten, Latijnen en Slaven in zake kunst- en maatschappelijke stroomingen) wordt dus in Frankrijk ten leste gestuit, al moest Parijs hier eerst voor vallen...[1)].

Hoe is dit alles evenwel bij de Russen verloopen? In Rusland kan men van een muzikaal leven, een zelfstandige opbloei van de muziek-pur-sang pas spreken rond het jaar 1800. Voor dien tijd kent men er een soort lithurgisch gezang, een primitief ‘gregoriaansch’, om de gedachten te bepalen, éénstemming in zijn verloop, simpel en karakteristiek en niet vrij van aziatische en laat-Byzantijnsche sporen; men zou kunnen zeggen een bastaard-gezang waaraan Damascenus in de VIIIe eeuw waarschijnlijk den grondslag heeft gegeven.[2)] Evenals

1) Marius Vachon. La guerre artistique avec l'Allemagne.
2) Ed. Bouvy. Poètes et mélodies; étude sur les origines du rythme tonique dans l'hymnographie de l'église grècque.

in het vroege Frankrijk de minstreels, troubadours en jongleurs het volkslied in aantrekkelijken vorm onder het volk propageerden, zoo treffen wij in Rusland onder Iwan den Verschrikkelijke hansworsten en andere volkskomieken aan, die met vlot succes de religieuze muziek profaneeren en - voorzien van wereldlijke teksten - populair maken. Het geliefkoosde instrument is de primitieve luit. Het schijnt dat door de kinderlijke ziel van volk en priesterdom de inval der Tartaren, gevreesd als duivels, als een tuchtiging van den hemel voor het zondig leven en zondige muziek gelaten aanvaard wordt, waarom de Kerk dan ook, ter voorkoming van verdere onaangenaamheden, ten slotte zich het lot der muziek aantrekt en ronduit alle instrumentale muziek verbiedt (± 1650). In 1672 verleent Michaïlovitch evenwel verlof aan een Duitschen troep in Petersburg theater-voorstellingen te geven met een bescheiden begeleiding van orkest. Van dezen tijd af neemt de ontwikkeling van de ritueele en profane muziek hand over hand toe. Er ontstaat een duurzaam geslacht organisten, hetwelk zich onverdroten beijvert de nationale componisten, van wie echter weinig bekend is, ten gehoore te brengen, componisten wier arbeid eindelijk een zekeren Russischen stijl aanneemt en zich demonstreert in Kachine, Fomine, Warlamov, Aljabjev, Titow en anderen. Bortnjanski (1751-1825) studeert thans met steun van Katharina II bij Galuppi te Venetië, componeert een paar (Italiaansche) opera's, krijgt na zijn terugkeer in Petersburg een benoeming tot dirigent van het zangkoor der Hofkapel en mag zijn door de kerk goedgekeurde vocale composities uitvoeren.

Indien men Bortnjanski, wat tot nu toe nog niet gebruikelijk is, beschouwen mag als een der grondleggers der Russische muziek, dan zien wij hierdoor tevens de relatie tusschen Noord-Italië en Rusland. Een van de uit-

loopers der Palestrijnsche school, de Bel-Canto stijl van Lotti wordt door hem als levende twijg op Russischen bodem gestekt, waardoor na het kiemen van deze zuidelijke sporen een edelaardige kruising van Latijnsche en Slavische geaardheid ontbloeit. De litteraire geest gevoelt zich in deze periode en een halve eeuw later aangetrokken tot de ontwakende muziek:

Pouchhine schrijft zijn 'Mozart en Salieri', Pisemaki kiest in zijn roman 'de Vrijmetselaars' tot hoofdpersoon de eerder genoemde Aljabjev, Serov en Moessorgski werken aan het libretto hunner 'Judith' en 'Khovantchina'.

Glinka (1804-1857) een man, die ondanks zijn Berlijnsche scholing een diepgaande studie maakt van het Russische Lied, is de grondlegger van de muzieken der lateren, van Dargomjynski, van Balakirev, van Cui, van Borodin en van den meester Moessorgsky. Toch is Glinka niet vrij van weeke conventie en leeft er in zijn werk steeds den hang naar Duitschland. Dargomjynski, de vaderlijke herder van een groep musici, waarvan Balakirev de leider, Moessorgsky zeker de belangrijkste is, heeft den speurenden zin voor den geest der toekomstige zoekers en zijn huis vormt het middelpunt, waarin de vooruitstrevenden samenkomen. De groep, waartoe Moessorgsky behoort, is bekend onder den naam 'de Vijf', wier leden door onderlinge affiniteit sterker en soepeler verbonden zijn dan vriendschapsgevoelens alleen vermogen. Balakirev, Rimsky-Korsakov, César Cui, Borodine en Moessorgsky - de vijf componisten op wie Ruslands toekomst is gebouwd - steunen ten eenre op Glinka en Dargomjynski, ten andere zijde op Schumann, Berlioz en Liszt. Zij trekken dus hun paralellen naar Fransche, Hongaarsche en jong-Duitsche sympathieën en steunen inmiddels op de eerste, de stamelende pogingen, zou ik willen zeggen

van de pioniers in hun eigen land. Zij werken zoo intens en zoo vruchtbaar in hun rusteloos streven naar waarheid en eenvoud, dat de geniaalste onder hen, Modeste Petrovitch Moessorgski (1839-1881) op vijfendertig-jarigen leeftijd een chef d'oeuvre, de opera Boris Godoenov, schept, een werk, dat den Franschen meester Debussy in 1890 influenceert tot muzieken van bewonderingswaardige expressiviteit. Hij is de eenige wellicht der musici in Rusland uit het midden der vorige eeuw, die den loggen Duitschen invloed van zich af weet te houden, en zèker de eenige, die zijn tendenties bijna volkomen in zijn eigen stijl te verwerkelijken weet.

(Slot volgt)

De wielewaal
door Frans Erens

De wielewaal roept zijn vertrek door 't bosch. Windstil broeit d' aard' haar vroegherfst uit. Heel anders klinkt het nu, dan zijn volle schal, toen hij juichend stiet zijn zang door 't land.

Het is een toon van klacht, van weemoed ook. 't Vertrek geeft juichtoon niet voor 't nieuw', dat is in zicht; doch schreiend treurt hij nu om doode zomerpracht.

Zware stilt' hangt onder 't boomgewelf. Hij roept, dat hij nu weggaat. Dat moet zijn wijfje weten en de jongen. Zij zijn niet ver hier af van hem, maar ginds in dien boom en in dien.

Vreemde landen trekken hem en het instinct van verren tocht, langs bergen en rivieren naar het Zuiden heen. Hij geeft de klanknoot aan het land alom. Het is zijn afscheid, dat hij schreit, heel kort, éénsylbig, droef maar scherp; niet de krijsch, krijgsstoot, die hij stak afwisselend in zijn altgezang en een bespotting leek van eigen volle melodie.

Neen er klinkt een diepe neerslag in van onderwerping aan het lot, een meegaan met den stroom naar 't verre Zuid.

Verlaten moet hij den bekenden boom. Hij huppelt rond van tak tot tak; roept allen saam nu van zijn soort. Dan schiet hij als een gouden straal door groene lovers heen. Dan eerst ziet men hem. Dit schieten is geen zwerven,

neen; maar bliksemstraal van blinkend geel, half groen. Zoo vlug, dat gij het niet meer weet. In een oogwenk komt, verdwijnt hij weer en roept en roept, dat nu het uur er is van afscheid aan het Noorden.

Het Zuiden lokt, de heete zon der bergen, gekroond met glinsterend veld van sneeuw.

Doch weemoed vult zijn keel en krop. Hij kan alleen nu klagen in de rondte om hem heen.

Hij zegt vaarwel aan 't boompaleis, waar nog hangt zijn leege nest, de bal van witte wol, hoog beng'lend aan den langen twijg, niet bereikbaar voor den slechten mensch, dien hij beter te ontvluchten weet, dan alle andere vogels.

Het donzig nest is uitgevlogen. Het hangt nu stil in grijze lucht. De jongen lieten 't een voor een. Van berk en eik hier in de buurt komen zij zich voegen bij 't oud'renpaar, dat de wegen kent door bergpas heen, langs ruischend water, langs zoele meren in koelen schaduwdroom.

Morgen is hij verre weg, en 't woud is dan verlaten, schrikkelijk stil. Gisteren nog was 't volle zonneschijn en hij zong door 't bladerdak, alsof hij nog voor lang hier zou blijven zingen. Toen kliefde zonnegoud met scherpe snee het duister van het woud. Van boven viel door d' opening het gulden licht op morschen grond, waarin vliegjes, muggen, kevers dansten, hingen vast en onbeweeglijk; bewogen dan weer heen en weer in stille schommeling, lijntjes trekkend als in cadans en wevend naar hartelust 't tapijt van 't woud. Komend en gaand horizontaal of zinkend plots van boven loodrecht neer of schuin door de glinsterende lichtstreep in 't middaguur, als alles slaapt en slechts gegons, gezoem even merkbaar wordt gehoord.

Maar toen sliep hij niet, de gouden wielewaal. Hij kent geen middagrust. Hij is de rustelooze. Wat bezielt zijn heen-en-weer-gespring van twijg tot twijg? Waarom

daalt nooit hij op den grond of in den lagen struik? Gisteren riep hij nog zoo onvervaard. De schal vulde 't heele bosch en maakte het tot luide hemelsfeer, als een gejuich en blijd' getuigen, kuisch en zuiver. Dan zwegen de and're vogels, alsof voor dien koninklijken klank zij diepen eerbied wilden toonen.

Doch nu is 't al voorbij. De neveldroppel tikt van blad tot blad. Zwart glimt op stam het vocht. Het spinweb tusschen struik en varens hangt nu vol van parels.

Als voor de laatste maal stijgt zware boschgeur op naar lage lucht. Geen blad, dat zich meer roert. 't Is wachten, wachten. Het sein van afscheid, dat zal geven de gouden wielewaal.

Wij menschen blijven achter hier. Ach konden wij met dezen vogel trekken naar 't verre land der zon en rusten daar onder 't groene dak van 't hooge beukenbosch, bij schuimend maagdelijk water van versch gesmolten sneeuw, dat heel hoog van boven valt en valt en naar beneden buldert.

O, konden wij daar staren naar blanke rots, ver van der menschen slanggelispel, ver van onnoozele politiek en nuttelooze plagerij.

Nederlandsche poëzie
door Dirk Coster

Willem de Mérode, Het Kostbaar Bloed, Van Loghum Slaterus en Visser. Arnhem, 1922.

Willem de Mérode is zeker geen onbekende gebleven in de Nederlandsche dichtkunst. Het kan dan ook oppervlakkig gezien geen evenement heeten dat van hem een bundel verschenen is. Er zijn er meerdere aan voorafgegaan. En de indruk die deze eerste bundels gaven, was die van een dichter van het tweede plan, uit de school van P.C. Boutens en Geerten Gossaert, een dichter met dezelfde geraffineerd uitgewerkte techniek als deze beide leiders, doch zwakker van bezieling. Een dichter die dus eigenlijk de aandacht slechts onbestemd vasthield, wiens werk een dankbare aanleiding kon worden tot verfijnde scholastisch-litteraire onderscheidingen in het genre van Albert Verwey, maar die aan de wezenlijke kern van onze dichtkunst feitelijk niets toevoegde.

Maar toch: sommige dichters kunnen herboren worden, of laat geboren, laat tot hun eigenlijk leven ontwaken. Er zijn thans twee merkwaardige voorbeelden van zulk een ontwaking, dat van den dichter die als *⁎* en Jan Dideriksz zich plotseling tot een prachtige menschelijkheid verhelderde, en dat van den dichter wiens laatste werk wij hierboven schreven. Heel de verwikkeld technische ontwikkeling, die deze dichters tien jaren lang doormaakten, blijkt thans feitelijk een vergissing en een doolweg, een vergissing die echter in

zekeren zin een noodzakelijke voorbereiding is geweest. Want de vergissing ligt zeker in het feit, dat het bereiken dezer dichters in heel andere streken blijkt te liggen, dan zij zelf zich voorstelden en waarnaar zij beiden streefden - niet het rijke en in dien rijkdom steeds meer doorzielde vers was het toppunt dat hun wachtte, - maar de directheid en de eenvoud, de ontroerde en deemoedige bekentenis. Maar anderzijds kan men zich afvragen, of zij tot dezen eenvoud ooit gekomen zouden zijn, wanneer zij eerst niet alle innerlijke dorheid, alle zelfbedrog en machteloosheid der poëtische techniek hadden leeren kennen en doorleden. En zoo kan men toch ook weer van een voorbereiding spreken.

Deze overgang en hergeboorte ondertusschen is bij den eenen dichter plotselinger geschied dan bij den ander. Bij Jan Dideriksz is het bijna een wonder. Geen strophe in heel zijn vroeger nijver dichtwerk voorzegt met zekerheid de aangrijpende sonnetten, die in 'de Keten'[1)] te vinden zijn. Deze deemoedige kinderlijke wending, deze onbeholpenheid soms, deze stamelende teederheid die soms breekt en stokt van ontroering, - vandaar tot de glanzende, maar glanzendvalsche factuur van zijn vroeger dichtwerk, is eenvoudig geen lijn terug te trekken. Dit is het woord van een nieuwen mensch, een mensch die aangeraakt werd door den adem van een Geest zoo machtig, dat zelfs de atomen van zijn lichaam tot andere orde werden vernieuwd, dat zelfs het rhythme zijner ademhaling anders werd. Hij die van zich en zijn woord verzekerd was, werd schuw en links, hij die de groote begrippen van het leven intellectualistisch vlot hanteerde, benadert ze nu aarzelend, hij die zijn zwakten zwierig verhulde, zwieriger naarmate hij zich zwakker

1) De Keten door Jan Dideriksz, Van Loghum Slaterus en Visser 1921. Onder het pseudoniem *⁎* vindt de lezer van 'de Stem' een keuze der schoonste sonnetten in de Febr. afl. van dit tijdschrift, 1921.

voelde, openbaart deze zwakten nu argeloos zooals ze zijn, en schaamt zich niet, in zulke oogenblikken zelfs tot een zekere liefheid te vervallen en wordt dus in die zwakten nog beminnelijk. Zoo onherroepelijk heeft De Mérode zijn wezen niet gewijzigd! Hij was van begin afaan wellicht een aantreklijker dichter, en een algeheele omzetting van de factuur zijner verzen heeft niet plaats gehad. - Doorbladert men zijn vorige bundels nog eenmaal, dan is het zelfs wel mogelijk den dichter van nu erin terug te vinden, ofschoon paradeerend onder zwaarversierde bekleedselen en vermengd met tal van vreemde elementen.

Wat helaas het eerste treft in dit vroeger dichtwerk, het is een eigenaardige, fijne en zwoele behaagzucht. Zonder deze behaagzucht zou De Mérode er ook nimmer toe gekomen zijn, zijn werkelijke menschelijkheid zoozeer technisch te forceeren en tot schijnhoogten op te drijven. Het is b.v. een vers als ‘Edelknaap’ dat deze zwoele behaagzucht het meest kenmerkend verraadt:

> Naar Moeder, met een zwaai, van 't welig goud der lokken,
> Heft hij den paarsen hoed met blanken veedercier.
> Hij kust heur witte hand, en onder guitig jokken
> Buigt hij ten zadelknop, en groet nog eens met zwier.
>
> Hij kent alleen de vreugd en zachtheid van het leven,
> Maar, als zijn kinderhand zijn hit soms nauw bedwong,
> Voelt hij, schoon onbewust, hoe hóóg de driften streven...
> Doch in zijn jeugdig hart is alle drift nog jong.

Dit alles: hoe valsch en behaagzuchtig en leelijk is dit! behaagzuchtig in dubbelen zin, physiek en psychisch. Dit guitig jokken, die blanke veedercier en dit buigen en zwierig groeten, het herinnert pijnlijk aan de zwierige zelf-begroeting, die Aart van der Leeuw in zijn ‘Mythe eener Jeugd’ aan Nederland te aanschouwen heeft willen geven, een delicaat schouwspel inderdaad,

maar ietwat weerzinwekkend van overzoete délicatesse. - Wij zwijgen verder van de beuzelende gewichtigheid der ‘hóógstrevende driften,’ een gekunstelde symboliek die via Potgieter, via Verwey, via Gossaert ook nu nog in De Mérode terecht komt, en die een karikatuur is van de tegelijk spontane en statige levens-symboliek onzer late Renaissance. - Naast deze behaagzuchtigheid en in nauw verband hiermede, is er in dit eerste werk ook een troebele sensualiteit bemerkbaar, die zich aanvanklijk slechts zelden tot open zinnelijkheid verhevigt, en ook dan nog in deze verheviging harteloos blijft. Een egocentrische sensualiteit die neemt en niet geven wil, die lokt en niet tegemoet gaat, die ‘droomerige oogen en zoete stemmen’ tot zich trekken wil, gelijk hij later met scherp bewustzijn erkennen zal, dat wat men het best wellicht een erotisch aesthetisme noemen kan. Deze sensualiteit wordt alweer door een fijne uitdrukkingstechniek omsluierd en verholen, zij stuift uiteen als 't ware in kleine zinnelijke sensaties, zoo zwak en klein, dat het bewustzijn gemakkelijk spel heeft, om ze tot de illusie ‘zielshuiveringen’ en ‘ziels weerlichten’ om te zetten. Zulk een gedicht is kenmerkend voor dit erotisch aesthetisme:

't Is de schemer, en uw zachte
Glimlach is mij dicht nabij.
Ziels verzichtbaarde gedachte
Weerlicht tusschen u en mij.
In de heemlen uwer oogen
Spieglen sidderend zijn snelle bogen.

In een fluistrend ommezweven
Wijlt uw adem om mijn hoofd.
Woorden worden en verbeven,
Lach begint en is verdoofd.
En de schemer om ons henen
Is van liefdes zuiver licht doorschenen.

En de tijdelooze roze
Van uw mond is zoet en teêr,
Niet te roeren, niet te kozen,
Schoon en broze evenzeer.
Van een zalig zielsverrukken,
Felst begeeren durft haar bloem niet plukken.

Schemering wordt donker nachten,
Maar gij zijt mij zeer nabij.
En uw suizelende zachte
Adem fluistert over mij.
Leed kan tot mijn ziel niet naken,
Want uw oogen blijven blinkend waken.

Met voordacht schrijven wij dit gedicht in zijn geheel over. Het is een eigenaardig voorbeeld hoe een gedicht voor het litterair verstand bijna onaantastbaar schoon kan zijn en toch afstootend kan werken, en hoe dus het probleem der rhetoriek in de litteratuur veel dieper en geheimzinniger is dan vele nieuwere litteratuurdocenten meenen, die een slecht gedicht naast een goed gedicht leggen en dan met den vinger bij de regels vergelijken gaan. De moderne rhetoriek, die hier in Nederland na Boutens en onder zorgvuldige critische verpleging voornamelijk van Albert Verwey heeft geleefd, is bijna nimmer op heeterdaad, dat is op het woord-zelf te betrappen. - Want ten slotte kan een vers met rhetorische wendingen door een machtige zielskracht bewogen blijken, en een vers, vervuld van de delicaatste gevoeligheid en daaraan aquadate bewoordingen kan onbewijsbaar rhetorisch zijn, het kan zich juist even bewegen naast het wezen van den mensch die spreekt, het kan juist even tekortschieten aan de fataliteit, waaruit ieder waarachtig gedicht wordt geboren. Wat wij hierboven overschreven, is wellicht zulk een gedicht. Het lijkt bewogen door een van begin tot eind vloeiende muziek, die tal

van onweersprekelijke aparte schoonheden medevoert. Alleen er is iets in dat waarschuwt, dat hier de laatste spanning, de spanning der noodwendigheid, niet aanwezig is, dat het Shelleyaansch uitstroomen der regels geen hartsontslaking is, dat het weerlichten der ziel in deze onnoodwendige atmospheer wel eens met vluchtiger flikkeringen verward zou kunnen zijn, en dat de kleine ontroering, die toch altijd bij de geboorte van zulk een gedicht geleefd moet hebben, hier in schoone vormen wordt uitgesponnen en uitgerekt, tot zij onder de koelbedachtzame hanteering gestorven is. - Maar ten slotte is het bijna verbazingwekkend, hoe weinig men dit aan een text zelf bewijzen kan. Alle beoordeeling van poëzie, de kunst van het tot onwaarneembare muziek omgetooverde woord, is in laatste instantie een zaak van blinde intuïtie.

Maar de wezenlijkheid van De Mérode moest men op dit gebied van erotisch aesthetisme niet zoeken. Deze school van begin afaan elders: nl. in zijn weeke maar teedere kinderlijkheid. Op twee wijzen uit zich deze. Uiterlijk in zijn diepe, levende en bijna vrome liefde voor kinderen, innerlijk en het meest direct in deze vroomheid zelve. Hier doet zich een vreemde psychologische variatie voor. Deze vroomheid bleef in dezen mensch, die aan de eene zijde van geraffineerde moderniteit is, steeds het eenvoudigst denkbare karakter behouden. De Mérode's geloof is het geloof zijner Calvinistische vaderen. Hij heeft eenvoudig aangenomen, wat hij uit hun handen ontving, en nooit schijnt hij den drang gevoeld te hebben, dit geloof in overeenstemming te brengen met zijn 20ste eeuwsche bewustzijn. Het geloof in De Mérode is als 't ware de ongerepte landstreek in zijn ziel waar hij altijd weer uit wegdwaalt om er steeds weer in terug te vluchten. Daar is hij enkel kind, en God is zijn vader, en Christus zijn Goddelijke broe-

der en verlosser. Bij hen vleit hij zich hunkerend aan. Zelden werd nog in dezen tijd een geloof tot uiting gebracht, dat zoozeer een eenvoudige en direct-persoonlijke verhouding is, een verhouding van kind tot Vader. Meestal is deze verhouding somber bij De Mérode. Zijn behaagzucht is aan haar vergelding onmiddellijk vastgeschakeld: die van een zwaar en onbestemd en somber schuldgevoel. Maar zelfs in deze somberheid blijft de kinderlijke atmosfeer. - Men kan zich ternauwernood er rekenschap van geven, welk een oneindige somberheden een eenzaam kind doorleven kan, en hoe zijn God boven zijn klein leven hangt als een oneindige droeve aanwezigheid, een wolk van droeve en toch troostende liefde. - Een oneindige magische Aanwezigheid, verwijtend beurtelings en troostend, - een hunkerend aanvleien om vergeving, een enkele maal een extase van verzoening en diepe donkere liefdedronken veiligheid, - dat zijn de vormen waarin God en Godsdienst bij De Mérode verschijnen. - Voor dit persoonlijk leven met zijn God en zijn Christus vond hij altijd reeds de treffendste accenten.

Maar hiermede naderen wij reeds dezen nieuwen bundel. Het is bij de eerste verzen van dezen nieuwen bundel reeds duidelijk dat hier iets bijzonders geschied is, dat hier een wezenlijke stem telkens uit de technische verwikkelingen losbreekt. Het is niet moeilijk te bemerken, welke kracht de disperate elementen dezer moeilijke menschelijkheid: zinnelijkheid, verwend intellect en daarnaast kinderlijk geloof en schuldbewustzijn, tot een harmonie deed samenvloeien, welke kracht, om Augustinus' wonderbaar woord te herhalen, - ‘hem vereenigde van binnen’. De opdracht zegt het zoo duidelijk, dat men het herhalen mag. Als voorbereiding en diepe omploeging wellicht: de zware en gevaarlijke

ziekte, met haar ernst en haar meedoogenlooze onomkoopbaarheid, - als voltooiïng: de liefde, die soms laat komt in een leven en dan te meer over de ziel een stille verwondering uitspreidt als een zilveren avondhemel. - Men zou er zich feitelijk toe kunnen bepalen, te zeggen dat de drie hoofdtonen van dezen bundel de tonen zijn van ernstig lijden, volledige liefde en lichte ademlooze verwondering, en dat deze tonen ditmaal van hun noodwendigheid overtuigen. En dan is er reeds veel gezegd. Want wie van lijden en liefde noodwendig spreekt, wordt nooit meer vergeten. Hij is tot zijn eigen centrum doorgedrongen. En hoe velen breken in hun leven tot dat centrum door? Ternauwernood enkelen op de duizenden die leven, en die levenslang rond zich zelf blijven fladderen. Het gaat er zeker niet om zich zulk een centrum te scheppen, het gaat erom tot daar te kunnen komen. Ieder mensch draagt dit geheimzinnig innerlijk centrum met zich mede, daar waar de mensch persoonlijk is en onvergelijkbaar, waar het woord sluimert dat zijn eigen woord is en onvergelijkbaar. De dichter die het vindt en spreekt - al spreekt hij het maar enkele malen - heeft genoeg gedaan. Hij heeft de centrale bewustzijns-schat der wereld: de geopenbaarde ziel, met het zijne vermeerderd.

Men kan hier niets anders doen dan citeeren:

> En dan ga ik met al mijn leed
> Den schemerenden avond binnen,
> En alle waanzin van beminnen
> Valt van mij als een lastig kleed.
>
> 't Bloed deint zoo rustig en zoo breed
> Van golving door mijn hart; de zinnen
> Zijn zuiver of ze opnieuw beginnen
> De groote waak, die leven heet.

't Is alles wonder en gewoon,
De wereld spiegelt zich zoo schoon
Of God ze heden had geschapen,
En ik ga, als de eerste mensch,
Vervuld van een geheime wensch
Naar uw gelaat, tevreden slapen.

Hier treft - wanneer het nog noodig is dit schoone vers te typeeren - direct dat dus de rijpheid van De Mérode anders niet dan eenvoud blijkt te zijn. Men heeft het reeds half misprijzend gezegd: dit dichten is ‘bijna praten!’ Men kan er aan toevoegen: juist in de wezenlijkste oogenblikken is het bijna praten! Maar een overvloeiend innig spreken dan, melodieus en diep, week en weemoedig soms door de herinnering aan veel lijden, en in de diepste oogenblikken fascineerend door zijn stilte, een lichte ijle stilte van verwonderde liefde.

En mij? Wat brengen de avonden voor mij?
Verzinken in zoo lichte mijmerij,
Of 'k uit dit werelds leven was ontbonden.

En de aparte schoonheden, die in dit pratend dichten niet meer gezocht worden, springen soms plotseling op, schitterend nu juist door hun ongezochte zeldzaamheid:

Wonderlijke avonden, 't is of de wereld
Eén oogenblik zijn gonzend wentlen stilt,
En als een roos met witte dauw bepereld,
Zachtjes bewegend in Gods handen trilt.

Of deze wending, die voor De Mérode volkomen typeerend is, in haar bijna Middeleeuwsche trouwhartigheid en intensiteit:

Toen ik een avond lang en zeer bevreesd
Ben voor de poorten van den dood geweest,
Kwam plots zijn jonge stem mij achterhalen. (Ziekte verzen).

Niet alles, van wat in De Mérode der vorige bundels mishaagde, is hier reeds afgestorven. Integendeel. Veel van de overweekheid, de vage behaagzucht en de poëtische fraaiheid blijkt nog onoverwonnen gebleven. Hij zelf erkent het en het is ditmaal een aangrijpende en open smartkreet, die dit bitter bewustzijn vertolkt:

> Dat mijn begeerten nog zoo dikwijls zwerven
> En ik in U mijn eenig heil niet zie!
> Droomerige oogen en de melodie
> Van zoete stemmen zoek ik te verwerven.
>
> Ach wat zal 't baten als ik straks ga sterven...

Het is helaas begrijpelijk. De sporen van iedere vroegere wezenstoestand zijn diep, en altijd lokkend. En iedere nieuwe levenswijze wordt spoedig weer veruiterlijkt. Na de hartsuitstorting in ‘Jezus en de Ziel’, heeft Luyken nog menig stichtelijk vers vervaardigd, en na zijn aangrijpend zachte gebeden heeft Kamphuyzen het rijmen niet gelaten. - Waarom dit aan de levenden niet te vergeven, als men hetzelfde bij de dooden zoo gul vergeet?

Toch wordt de climax van dezen bundel ook in de beste liefdesverzen nog niet bereikt. - Tot dezen climax stijgt deze dichter eerst, door de tragische sonnetten van ziekte en doodsgevaar (met de diep ontroerende troost der kinderen die om zijn leger staan) heen, in de enkele religieuse sonnetten, waarmede dit kleine werk gesloten wordt.

Het zijn er slechts weinige. Een zestal slechts. Maar dit zestal heeft bijna als een openbaring gewerkt. - Men heeft het gevoel of donkere tot nogtoe alleen maar vermoede diepten zich openen, en een duistere majesteit door den straal van dit woord één oogenblik waarneembaar wordt gemaakt. Het is de zielsdiepte van het Calvinistisch geloof waarvan wij spreken, dat men al te zeer

van buitenaf heeft leeren beschouwen als een overgeleverde conventie voor een zeker achterlijk gebleven deel van de bevolking van Nederland. Duizenden en duizenden, rijen van geslachten die kwamen en gingen, hebben dit geloof beleden en doorleden, millioenen levende menschen hadden het tot zielsinhoud, dat is tot de vormen waarin hun ziel moest leven en zich van haar bestaan en van haar strijd bewust worden. En ondanks dit alles is het onuitgesproken gebleven, bijna geheimzinnig onuitgesproken. Eén dichter alleen heeft er iets van kunnen spreken, Revius in de 17de eeuw. Sindsdien is het verzwegen, of liever: erger dan verzwegen. Het is oneigenlijk geuit in een theologisch en poëtisch jargon, dat al deze geslachten elkaar in een vreemde geestelijke willoosheid altijd onveranderd overleverden. Het Katholicisme had immer weer haar groote woordvoerders die boven alle formeele conventie uitstegen en de groote religieuse extasen van hun ziel vertolkten in hun eigenlijkste taal die daardoor schoonheid werd; nog onlangs ontbloeide in Gezelle heel het mysterie van de Katholieke ziel, - de Calvinist in Nederland heeft nooit anders gekund dan zijn vaste formules stamelen en zoo hij poëzie meende te moeten geven, deelde hij deze formules in rijm en maten af. Hij kon niet ademen in het woord. En toch: hoe is het anders mogelijk, of onder den zwaren schors dier indirecte formules moet dikwijls een donker zielsdrama gezwoegd hebben: - dat van de tragische menschelijke onvolkomenheid waaruit de bange droom eener goddelijke Majesteit wast. Hoe is het anders mogelijk, dan dat dit in de besten en meest levenden geschiedde? Een geloof leeft geen eeuwen, een geloof wordt niet door zoovele millioenen gedragen, zonder dat het in de meest levenden een machtig leven aanneemt. Het kan niet anders. De wet des levens zou falen wanneer het anders was. Want zeker is

het een wet des levens, dat groote concepties van geloof en zielsstrijd door groote menschen nooit anders dan groot beleefd kunnen worden, en dat er altijd groote en diepe menschen zijn onder de talloozen die klein en vlak zijn, altijd weer bij ieder nieuw geslacht dat de aarde betreedt. - Wat nu plotseling treft in deze vijf sonnetten van De Mérode, wat hun eerste lezing bijna tot een schrik maakt, het is het gevoel of plotseling deze eeuwen van verzwegenheid, waarin zooveel om God geworsteld is, plotseling stem verkrijgen, een stem van zulk een intense en zielsgeladen trilling, dat zij verstaanbaar wordt. Deze vijf verzen zijn een aaneengesloten beschrijving van wat men het Calvinistisch ritueel zou kunnen noemen: Voorbereiding, Belijdenis, Heilig Avondmaal. - Is het mogelijk, dat in dezen tijd een vers gebouwd kan worden op een beeld van dergelijke archaïsche naieveteit, als een God die de levensboeken der menschen leest en angstige oogen die zijn langs de regels gaanden vinger volgen:

Voorbereiding

Hun harten voelden zij als boeken
In Gods geduchte hand gelegd,
En wisten, dat hij al hun slecht
Gedrag gerecht zou onderzoeken.

Zij lazen bang en hunkrend mee,
En zagen wat zijn vingers wezen.
Was er niets goeds? hun schaamte en vreezen
Groeiden tot een verschroeiend wee.

God had de boeken dichtgedaan,
En zou het groote vonnis spreken.
Toen dorst hun stem de stilte breken,
O, Heere Jezus, neem ons aan:

En 't bonzend hart, dat ze in zich vonden,
Was vlekkeloos en zonder zonden.

Het blijkt mogelijk. Dit kleine vers is werkelijk van een aangrijpende schoonheid. Het schokt en stroomt uit, en de stilte, die vóór de voorlaatste regel invalt, - een stilte waarin alleen het bonzend hart der geoordeelden en verlosten hoorbaar wordt, - is ontzaglijk, een dier ademloosheden, die slechts in de grootste spanning van ziel en woord ontstaan. Het is een gewaagde bewering, maar men moet haar riskeeren: sinds Revius klinkt hier voor het eerst het geluid op eener elementair Calvinistische poëzie, in den zin waarin Gezelle het geluid eener elementair-Katholieke poëzie geeft. Het klinkt maar even, maar het klinkt op, en het verraadt wellicht in dit ééne oogenblik het atmospherisch geheim van eeuwen zielsleven en een worstelen, een angst om liefde, die in alle speciale vormen eeuwig-menschelijk blijft. - Niet Geerten Gossaert, die luidruchtig als Calvinistisch dichter werd begroet, maar De Mérode is het ten slotte gegeven dit te openbaren, wellicht omdat De Mérode's wezen kinderlijker bleef en het moderne bewustzijn zoo diep niet op hem ingreep. Geerten Gossaert, misschien de geniaalste imitator die de poëzie ooit gehad heeft, de mensch die met alle vormen spelen kon die hem gegeven werden, maar die nimmer hartseigen vormen schiep, speelde ook bij gelegenheid met de vormen der 19de eeuwsche poëzie van voor '80 en door een wonderbaar procédé wist hij deze vormen een nieuwen glans te geven. Maar deze glans werd van buitenaf aangebracht. - De Mérode heeft hier daarentegen alle archaïsme verlaten, maar door deze directheid juist wordt hij wezenlijk. Zal deze poëzie, en de Calvinistische levensatmospheer waaruit zij kwam, levenskracht hebben? Is er een toekomst in, of is zij een laatste wenk van een wegstervend verleden, dat zich nog eenmaal kenbaar maakt, op de wijze van een romantische herinnering? Zal De Mérode zelf die toon nog eenmaal kunnen hervinden? Dit

kan alleen de toekomst uitwijzen. Hoe dit zij, deze romantische herinnering heeft nog de intensiteit van een Heden.

Eindigen wij met het schoonste vers van deze serie, dat geen dramatisch beeld meer geeft, enkel nog slechts een atmospheer, vreemd, buitenaardsch, onvergetelijk in zijn sombere raadselachtigheid:

Berouw

In den schemer het angstige luistren
Naar den wind die waait om de huizen,
Van de wilgen stuiven de pluizen,
Wit in den regen van 't duister.

Verweg het bedwelmend bruisen
Van de zee: haar vage geluiden
Eentonig, versmelt met het ruischen
Van het bloed, zoo warm en duister.

In het duisteren en het ruischen
Een buigend mensch, arm en donker...
Op een heuvel stonden drie kruisen,
Gij leedt daar, ik weende er onder.

Het buitentijdsche ruischen door deze regels hangt, heeft geritseld in sommige stille etsen van Rembrandt, het huivert door Redon, en het heeft soms enkele oogenblikken door veler kindertijd gesuisd. De sombere liefdedronken kinderlijkheid van De Mérode vond hier haar uiterst woord, niet meer logisch begrijplijk, juist nog even verstaanbaar zwevend langs den grens van dood en leven.

Fjodor Dostojewski
Ein unveröffentlichtes Bruchstück aus dem ‘Jüngling’[1)]
(Teil II, Kapitel IX)

Als ich mich umsah, wie ich am besten übers Tor klettern könnte, bemerkte ich plötzlich in einer Ecke des Torweges, in der Tiefe hinter dem Mauervorsprunge eine dunkle Masse: etwas lag oder sass zusammengekrümmt, - ‘kleiner als ein Mensch und grösser als ein Hund’, ging es mir durch den Kopf. Ich bückte mich und berührte es mit der Hand; es war ein Kind, ein Mädchen von neun oder zehn Jahren, sie sass zusammengekrümmt, ihre Augen waren geschlossen. ‘Erfroren!’ sagte ich vor mich hin, packte sie mit beiden Händen an den Schultern und begann sie aufzuheben. Ich hob sie ein wenig in die Höhe, konnte sie aber nicht halten, und sie fiel wie ein Holzklotz wieder in den Schnee, öffnete aber dabei, wohl infolge der Erschütterung, die Augen. ‘Aha, sie hat noch nicht Zeit gehabt, einzuschlafen!’ rief ich aus. Sie sah mich mit ihren grossen Augen an, schien aber nichts zu begreifen.

Es war ein schmächtiges, in der Kälte eingeschrumpftes und blau angelaufenes Kindergesichtchen mit ungewöhnlich grossen Augen, wie es mir damals vorkam, einem ausserordentlich breiten Mund und einem sehr kleinen Kinn. Auf dem Gesicht waren Flecken, die wie Eiterbeulen aussahen. Das alles merkte ich mir flüchtig. Sie schien nichts zu begreifen und schloss plötzlich wieder die Augen. Ich ergriff wieder ihre Arme und wandte

1) Vertaling van A. Eliasberg.

alle Mühe auf, um sie aufzuheben. Endlich stellte ich sie auf die Beine und fing an, sie bei den Schultern zu schütteln. Sie zeigte einigemal das Bestreben, wieder zusammenzusinken, stellte sich aber plötzlich von selbst auf die Füsse, und in ihrem Blick leuchtete Neugier auf. Sie war erwacht; ich hatte mich nicht geirrt: sie war nicht mehr als zehn Jahre alt, aber sehr schlecht und leicht gekleidet; sie trug ein altes, zerrissenes, mit Watte gefüttertes Pelzchen ohne Ueberzug, das, nach den kurzen Armeln zu schliessen, die ihre kleinen, von der Kälte rotblauen Hände nicht zu verdecken vermochten, vielleicht schon das dritte Jahr diente. An den Füssen hatte sie übrigens dicke wollene Strümpfe und derbe Schuhe. Am Halse trug sie ein langes rauhes Handtuch; seine Enden hingen über die beiden Schultern herab, und an jedem Ende war ein länglicher Behälter aus geflochtener Rinde angebunden oder angenäht; die Behälter sahen wie Flaschenfutterale aus, und in jedem von ihnen steckte in der Tat eine Flasche. Diese Vorrichtung kannte ich schon von früher her: die Arbeiter pflegen Jungen oder Mädchen mit dieser Vorrichtung in eine Kneipe zu schicken, um Branntwein zu holen; die Behälter sollen verhindern, dass sie unterwegs die Flaschen zerschlagen. Die Kleine hatte sich aber im Torwege hingesetzt und war eingeschlafen. Wie mochte das geschehen sein?

Lange Zeit begriff sie keine von meinen Fragen: wo sie wohne und wohin ich sie bringen solle. Sie sah mich nur mit ihren grossen schwarzen Augen an, aber ihr Blick wurde immer schärfer und schärfer. Endlich regten sich ihre Lippen, und sie flüsterte:

‘Erfro-o-ren!’

Sie sagte das schnell, nicht gerade klagend, eher unbewusst, und nicht ‘erfrorén’, sondern ‘erfro-o-ren’, wobei sie das ‘o’ scharf betonte und von mir keinen Blick wandte.

‘Du wirst erfrieren, wo wohnst du denn? Komm mit, ich will dich heimbringen, komm!’ wiederholte ich immer eindringlicher.

‘Erfro-o-ren!’ entfuhr es ihr wieder.

Ich ergriff ihre Händchen und schleppte sie mit, sie wollte nicht mitkommen. Ich begann sie zu überreden, holte aus der Westentasche ein Zwanzigkopekenstück und gab es ihr, ich weiss selbst nicht warum. Plötzlich besann sie sich gleichsam, wandte sich um und schlug schnell den Weg in der Richtung zum Boulevard ein. Ich ging ihr nach. Die Quergasse war sehr kurz, wir kamen bald auf den Boulevard, sie durchquerte ihn schnell, gelangte auf das gegenüberliegende Trottoir, blieb vor dem Tore eines der nächsten Häuser stehen und sagte: ‘Hier!’

Ich klopfte ans Tor, der Hausknecht kam verschlafen heraus, erblickte das Mädchen, murmelte etwas unwirsch und liess uns ein. Das Mädchen durchquerte den grossen Hof, gelangte durch ein anderes Tor in einen zweiten Hof, blieb plötzlich im hintersten Hofwinkel stehen, zeigte auf die Fenster im Kellergeschoss und sagte: ‘Ich geh nicht hin.’

Ich ergriff ihre Hand, hielt sie fest, damit sie nicht hinfalle, un klopfte an die Fenster. Ich klopfte lange, endlich ertönte irgendein Schimpfwort, und gleich darauf rief eine Frauenstimme:

‘Es ist ja Arischka, du lieber Himmel, es ist Arischka!’ Ich trat über die Schwelle, von wo aus zwei Stufen nicht hinauf, sondern hinunter führten, eine Tür ging auf, und ich gelangte in ein Zimmer. Mich umfing sofort eine schwüle, feuchte, stickige Luft.

‘Wer sind Sie denn, he, wer sind Sie?’ rief die Frau, als sie mich sah.

‘Ich habe Ihre Kleine hergebracht, sie ist beinah erfroren!’ schrie ich.

‘Wo ist denn die Verdammte, wo ist das Aas!’ rief die Frau, indem sie die Kleine packte, und ich hörte im Finsteren, wie sie sie an den Haaren herumzuzerren begann. Die Kleine aber schwieg. Plötzlich leuchtete ein Licht auf, jemand hatte eine Kerze angezündet.

Es war eine recht grosse Stube mit einem breiten Ofen in der einen Ecke, einem ungestrichenen hölzernen Tisch und zwei ebensolchen Stühlen in der anderen Ecke, Bänken längs der Wände, zwei kleinen Fenstern nach dem Hofe, einem schmutzigen Fussboden und einem Haufen Kleider und allerlei Lumpen an den Wänden. In dieser Stube schliefen wohl sieben oder acht Menschen, und alle schienen betrunken; sie lagen auf den Bänken, auf dem Ofen und selbst auf dem Fussboden. Der Mensch, der das Licht angezündet hatte, war ein schon ergrauter, kräftiger Mann, in einem Hemd, über dem er einen Rock trug. Er war betrunken, bewahrte aber eine ernste und wichtige Miene. Als er sah, dass die Frau die Kleine zu Boden geworfen hatte, rief er mit heiserer Stimme:

‘Die Flasche! Zerbrich die Flaschen nicht!’

Die Frau hörte auf, das Mädchen zu schlagen, die Kleine richtete sich auf, sah sich mit wilden Blieken um und rief plötzlich wieder wie früher:

‘Erfro-o-ren!’

In diesem Augenblick stieg von einer Bank ein vollkommen betrunkener, lahmer Bursche. Er hatte nur Unterwäsche an und war barfuss. Er torkelte auf das Mädchen zu, hob schweigend die Hand und liess auf sie aus aller Kraft die Faust niedersausen. Die Kleine fiel hin wie ein abgemähter Halm, der Bursche aber schwankte, brüllte etwas und fiel auch selbst zu Boden. Er war vollkommen betrunken.

‘Wie der sich besoffen hat!’ flüsterte der Grauhaarige. Ich schrie auf und stürzte mich zu der Kleinen, aber sie

sprang van selbst auf; ich kann mich nicht mehr recht besinnen, was mit mir los war. Ich weinte laut, ich rief ihnen zu: ‘Es geht doch nicht, sie ist ganz erfroren, warum schlagt ihr sie? Warum?’ Ich rang die Hände, ich bat, ich flehte. Auch die anderen fingen zu erwachen an, zwei oder drei Köpfe hoben sich von den Bänken, Stimmen ertönten; der Grauhaarige stellte sich mit einem Lichtstummel in der Hand vor mich hin und musterte mich mit trunkener Wichtigkeit. Nur die Frau allein war wohl wenig betrunken und schien sich über mich sehr zu wundern.

‘Was wollen Sie denn?’ sagte sie plötzlich. - ‘Sie ist doch wirklich ein Aas, Sie kennen sie nicht, wenn sie etwas nicht will, so kann man sie mit einem Holzscheit erschlagen! Ich habe sie um elf weggeschickt, sie wollte nicht gehen. “Ich geh halt nicht!” Wo bist du bis jetzt gewesen, Hündin? Die Verfluchte hat dem kleinen Kinde eine Stecknadel in den Rücken gebohrt, sie wollte es nicht herumtragen! Ihre Mutter ist tot, sie gehört jetzt niemand, wenn sie doch verrecken wollte, die Verfluchte, so sitzt sie mir aber auf dem Halse!’

‘Sie hat also keine Mutter, ist eine Waise?’ schrie ich plötzlich. Ich weiss nicht, was mit mir plötzlich geschah: ich fiel über Arischa her, umarmte sie und begann sie zu küssen.

Ich beschreibe es zwar nicht buchstäblich, bemühe mich aber, es nach dem mir gebliebenen Eindruck zu schildern. Vielleicht besinne ich mich nicht auf vieles, aber ich habe auch damals vieles übersehen. Ich erinnere mich nur, dass Arischa so flink wie eine Katze auf den Ofen kletterte, sich dort in einem Winkel zusammenkrümmte und mich von dort aus mit neugierigen, wie bei einem Tiere wilden Augen betrachtete.

‘Wer sind Sie denn?’ fragte jemand.

‘Ist vielleicht betrunken...’

Die Frau schwieg, sah mich aber durchdringend an und kam schliesslich ganz dicht an mich heran.

‘Sie haben hier nichts zu suchen... Es ist Unfug... Jetzt ist Nacht, es ist Schlafenszeit, hier ist die Tür!’ Sie rückte gegen mich vor und drängte mich zur Tür. Ich besann mich plötzlich auf alles Meine und wunderte mich über mich selbst. ‘Was habe ich hier zu suchen?’ ging es mir durch den Kopf. Ich drehte mich um und lief hinaus. In grösster Hast suchte ich den Hausknecht auf, damit er mir öffne, und als ich auf der Strasse war, lief ich schnell über das Trottoir und gelangte auf die gleiche Nebengasse. Als ich jenes Tor erreichte, schlug ich meinen Pelz vorn zu und setzte mich in den Schnee, in die gleiche Ecke, wo die Kleine gesessen hatte.

‘Nun,’ dachte ich mir, ‘ich werde hier einschlafen wie Arischa.’

Da erinnerte ich mich, dass ich einmal in einer Zeitung gelesen hatte, ein Droschenkutscher sei einmal in einer Frostnacht auf dem Bocke seines Schlittens eingeschlafen und erfroren. Folglich kann man auch in einem Pelzmantel einschlafen und erfrieren. Nun, ich werde sitzen, ich werde einschlafen und erfrieren. Alles ist gestorben, also werde auch ich sterben.

Buitenlandsche litteratuur
Neue Bücher aus Oesterreich
von dr. Eugen Antoine

II

Es ist interessant zu sehen, wie ein ganz ähnlicher Stoff wie der von ‘Fredegund’ unter einer anderen Dichterhand völlig verschiedene Gestalt annimmt. Ich spreche von Alma Johanna Koenigs Roman ‘Der heilige Palast’.[1)] Die Protagonistin dieses Werkes, die Zirkusdirne und nachmalige Kaiserin von Byzanz, Theodora, ist wie Fredegund eine Machtbesessene. Auch sie häuft bedenkenlos Verbrechen auf Verbrechen; auch sie spielt gleichmütig mit Tod und Leben der Menschen, die ihr begegnen; auch ihre Hauptwaffe ist die Schönheit ihres Körpers, dessen Macht über das andere Geschlecht ihr schon in den Entwicklungsjahren aufdämmert und dessen sie sich späterhin bewusst und skrupellos bedient, um ihre Ziele zu erreichen. Sie ist die geborene Dirne, ihre grandiose, aber kalte Sinnlichkeit ist ihr in erster Linie Machtmittel; Liebe in Form einer seelischen Ergriffenheit hat Theodora, von einer kurzen Episode abgesehen, wohl nie gekannt. Wie Fredegund greift sie kühn nach dem Höchsten; in jähem Ansprung reisst sie die Krone von Byzanz an sich; Justinian, neben Theodora die vortrefflichste Gestalt des Romans, wird ihr Sklave wie alle anderen Männer und teilt sein Reich mit ihr, da ihr von seiner Seite kein anderer Liebeslohn hinreichend erscheint. Und doch, trotz aller Parallelismen, ist die Verwandtschaft zwischen Theodora und Fredegund nur eine scheinbare; Theodora ist durchaus Zivilisationsprodukt, voll Bewusstheit, eine grosstädtische Dirne, deren Raffinements ihre Nährstoffe aus allen Quellen einer untergehenden, aber noch im Untergange unendlich reichen Kultur ziehen, während Fredegund völlig naiv, Elementarwesen, das Kind einer beginnenden Epoche ist und bis zum Schlusse bleibt. Fredegund weiss nichts von sich; ihre Verbrechen sind für sie keine, sie ist sozusagen im Stande der Unschuld. Darum lebt sie reuelos und ist ihren Taten

1) Wien, Rikola Verlag, 1921.

gewachsen, während Theodora schliesslich unter der Last der ihrigen zusammenbricht und im Wahnsinn endet. Der Verschiedenheit beider Kulturkreise, die ja gewiss von ihren Dichtern nicht ohne das Bewusstsein innerer Affinität gewählt wurden, entspricht die Divergenz der Darstellung. Dort die eben aus primitiven Anfängen aufsteigende Kultur des fränkischen Reiches, hier die späte Pracht des oströmischen Kaisertums. Bei Lucka das Fieber und die Zerrissenheit des Mittelalters, bei der Koenig (obwohl ihr Buch, rein schulmässig betrachtet, ja auch im Mittelalter spielt) noch ein letztes Sonnenuntergangslächeln der sterbenden Antike. In 'Fredegund' steil ansteigende Handlung, balladeske Komposition, jähes Dahinstürzen der Ereignisse; in 'Der heilige Palast' bei allem Reichtum spannendster Geschehnisse etwas von der strömenden Ruhe des grossen Epos. Lucka ist Bildhauer, der seine Menschen mit wuchtigem Meissel aus dem widerstrebenden Stein hervorzwingt. Alma Johanna Koenig Malerin, die im Reichtum seltener Farben und in der bezaubernden Wirkung überraschend aufgesetzter Lichter schwelgt. In Luckas Sprache zuckt Qual und Krampf des mittelalterlichen Menschen; der Stil der Koenig bleibt inmitten des grössten Grauens beherrscht, fast kalt. Etwas von der unerbittlichen artistischen Souveränität der grossen französischen Erzähler lebt in dieser Sprache und der gewaltige Schatten Flauberts drängt sich mehr als einmal zum Vergleiche auf.

Es ist charakteristisch für unsere vom Imperialismus bis in ihre letzten Grundvesten erschütterte Welt, dass das Problem des Machttriebes unsere Dichter nicht zur Ruhe kommen lässt; erfreulich auch, dass ihrer die meisten diesem Götzen den Gehorsam aufsagen und unermüdlich bestrebt sind, uns zu zeigen, wie dieser dämonische Instinkt sich selbst zerstören muss. Wie die beiden vorangehenden Bücher, paraphrasiert auch Otto Soykas Roman 'Die Traumpeitsche'[1] das Machtthema. Wer Soykas bisheriges Schaffen kennt, wird sich darüber nicht wundern. Er hat, wie vielleicht kein zweiter Schriftsteller unserer Zeit, dieses Phänomen zu seinem Spezial problem gemacht, er weiss mehr als andere um die schwarze Magie des Willens und die unpersönliche, aber umso furchtbarere Herrschaft des Geldes. In seinem gegenwärtigen Roman handelt es sich um die Erfindung, das Traumleben zu beherrschen und dadurch unbeschränkte Gewalt über die Gemüter der Menschen zu erlangen. In einer ausserordentlich geistvoll geführten Handlung zeigt uns der Verfasser, wie Erich

1) Wien, Rikola Verlag, 1921.

Imra, der Held des Romans, an seinem eigenen Werkzeug zerbricht, wie sich schliesslich die Waffe gegen ihren Träger kehrt und sein Lebensglück vernichtet, zu dem sie ihm verhelfen sollte. Man könnte Soyka den Mathematiker unter unseren Dichtern nennen. Seine unerbittliche, felsenharte Logik durchwaltet auch die atemlose Spannung dieses seines neuesten Werkes, dessen letzter Wert in seinen grossen sittlichen Aspekten liegt. Auf den Trümmern seines Machtgedankens wird dem Helden und mit ihm dem Leser der Ausblick auf ein neues Reich zuteil, das Reich der gewaltlosen Liebe, das allerdings Erich Imra nur noch in seinen Träumen betreten wird.

Der Gegenpol des Machttriebes ist die Liebe. In ihrem Zeichen ist 'Vögelchen'[1] entstanden, ein Roman der Schriftstellerin Friederike Maria Winternitz. 'Vögelchen' - so wird Arabella Mannsthal genannt, ein junges, elfenhaftes Weib, dessen kurzes, seltsam verworrenes Leben dem Leser in einem eigentümlich gedämpften, gleichsam sordinierten, aber äusserst kultivierten Stile erzählt wird. Die Handlung des Buches ist Nebensache. Dass Arabella von ihrem Stiefvater verführt und missbraucht wird, durch allerlei Abenteuer hindurchgeht, die grosse Liebe ihres Lebens findet und wieder verliert und schliesslich nach kurzer Ehe mit einem sympathischen Jugendfreunde lautlos erlischt - das alles ist nur Rahmen, bestimmt, der lieblichen Gestalt der Heldin Ort und Begrenzung zu geben. Sie selbst, Arabella, ist das ganze Buch. Alles übrige, selbst die wichtigsten Personen des Werkes, sind nur Anlässe, alle Nuancen dieser einen Seele zu entwickeln. Das Problem war: ein Letztes der Frauennatur zu zeigen, die Identität mit sich selbst, die nur das echte Weib ganz kennt, jene tiefe Unschuld der Sinne, die dem Manne versagt ist, weil er in sich nicht mehr einheitlich ist. Erst wenn die höheren Aufgaben des Geistigen dem Naturgebot gegenübertreten, entsteht das, was wir Sünde nennen. Darum geht Arabella rein durch alle Mysterien der Geschlechtlichkeit. 'Vögelchen' ist ein Buch der Liebe, aber noch mehr vielleicht ein Buch von der Heilig keit der Sinne. Befremdlich gegenwartsentrückt und antiquarisch mutet auf den ersten Blick der Titel von Felix Brauns neuestem Werk an. 'Die Taten des Herakles'[2] nennt es sich, und man fühlt sich zunächst versucht, an irgend eine artistische Umformung des alten griechischen Heldenmythus zu denken, eine Nachdichtung, die vielleicht unserem ästhetischen Bedürfnis mehr zu sagen hätte als unserem Gefühl. Aber bald wird man gewahr, dass dieses selt-

1) Berlin, S. Fischer, 1919.
2) Wien, Rikola Verlag, 1921.

sam schöne Buch in antiken Gewande ein ewiges Problem aufrollt, dass es um nichts geringeres geht als um die Heiligung der menschlichen Seele überhaupt, um die Erweckung eines neuen, höheren Lebens. In jene tiefbewegte Zeit hineingestellt, da die erste Morgenröte des Evangeliums über den zerbröckelnden Ruinen der alten Welt aufzuleuchten begann, wächst Heraclius, der Sohn des römischen Patriziers Gajus Sempronius Caecus, zunächst völlig in den harten, kämpferischen Traditionen des griechisch-römischen Heidentums auf. Sein Vater erzieht ihn, einem seltsamen Zeichen folgend, im Gedächtnis des Herakles, und der Knabe lernt es von frühester Kindheit an als seine Bestimmung begreifen, dass er dereinst dem göttlichen Vorbilde nacheifern müsse. Wie er, der sensitive, verträumte, über das Mass des Gewöhnlichen weiche Jüngling sich abquält, dieser Bestimmung zunächst im rein buchstäblichen, physischen Sinne gerecht zu werden, wie diese Mühe immer wieder an seiner körperlichen Unkraft und der Zartheit seines Wesens zuschanden wird, wie eine geheimnisvolle Macht ihn durch tausend Schicksale und Abenteuer hindurch der Lehre Christi entgegenführt, wie sich ihm die Aufgabe, die Taten des Herakles noch einmal zu tun, immer mehr ins Geistige umformt, bis er endlich, nach langer Irrfahrt, im Bekenntnis zum Evangelium und im Märtyrertod den Sinn seines Lebens begreift - das ist der Inhalt des wundervollen, aus reinster Sehnsucht geborenen, in eine erlauchte Sprache gegossenen Werkes. Unsagbar ist der Reiz des Schicksalhaften, der die Legende dieses Lebens vom Anfang bis zum Ende durchwaltet. Ein echter Dichter hat in diesem Buche dem tiefen, religiösen Drange unserer Zeit Gestalt und Wort geliehen.

Wieder auf die Erde zurück führt uns Robert Hohlbaums ‘Grenzland’.[1] Hohlbaum hat dem deutschen Lesepublikum trotz seiner Jugend und des Krieges, an dem er als Frontkämpfer teilnahm, schon eine stattliche Anzahl schöner Bücher geschenkt, so erst kürzlich den Roman ‘Der wilde Christian’,[2] in dem das Leben des unglücklichen Dichters Johann Christian Günther mit feiner Poetenhand nachgezeichnet wird. ‘Grenzland’ führt uns in die unmittelbare Gegenwart, die Zeit nach dem Kriege. Kein einzelner Mensch ist hier der Träger der Handlung: das von seinem Stamme durch den Friedensvertrag abgetrennte deutsche Sudetenvolk selbst ist der Held des warmherzigen Buches. Eine Fülle von Schicksalen spielt sich vor unseren Augen ab, die verschiedenartigsten Persönlichkeiten, vom Dichter mit kla-

1) Leipzig, L. Staackmann, 1921.
2) Wien, Rikola Verlag, 1921.

rem Blick gesehen und mit festem Griffel gestaltet, ziehen an uns vorüber und erdulden, die einen mit zornigem Widerstand, die anderen mit mattherziger Resignation, die Folgen der grossen Umwälzung und das Leid der Fremdherrschaft. Das soziale Problem kreuzt sich mit dem nationalen, die Frage des Anschlusses an Deutschland wird aufgeworfen und von den Leidenschaftlichen, denen ihr Volkstum über alles geht, ungestüm bejaht, von den Vorsichtigen, die vor der Konkurrenz der grossen deutschen Industrie zittern, in behutsamen Wendungen, aber entschieden verneint. Einzelne, zumal Frauen, erliegen der Verführung der fremden Rasse. Trotzdem schliesst das wehmütige, von einer stillen Traurigkeit erfüllte Buch mit einem kräftigen Durklang: ein Menschenpaar, das sich gefunden, schreitet mit erhobenem Haupte, frohe Hoffhung im Herzen, zu neuer Arbeit ins harte Leben hinein, dem Dichter ein tröstliches Symbol deutscher Kraft und Tüchtigkeit.

Auf wessen Seite Hohlbaum mit seinen Sympathien steht, weiss man von der ersten Zeile an. Umsomehr ehrt es den Menschen und Dichter Hohlbaum, dass er auch die wenigen Vertreter der fremden Nation, die in seinem Buche auftreten, ohne Hass gestaltet hat, ganz objektiv, ja zum Teile sogar nicht ohne Sympathie, wie zum Beispiel den czechischen Leutnant Vavrouch, dessen etwas düstere, aber von tiefstem sittlichen Ernst erfüllte Persönlichkeit ahnen lässt, dass vielleicht die Kluft zwischen deutscher und czechischer Art nicht unüberbrückbar sein müsste: denn über nationalen Unterschieden steht das Menschentum und wer es unternimmt, die wirklich positiven Kräfte des eigenen Volkstums zu wecken und lebendig zu erhalten, der arbeitet auch für die ganze Menschheit.

Ich habe Hohlbaums Roman nicht ohne Absicht so ausführlich besprochen; es ist ein symbolisches Buch, trotz des scheinbar provinziell begrenzten Kreises, in dem es spielt. Wo immer unterdrückte Völker unter einer Fremdherrschaft seufzen, können sie in diesem Werke Trost finden: auch ihr Leiden und ihre Hoffnung ist in ihm gestaltet.

Zum Schlusse sei noch eines merkwürdigen, aber geistvollen Capriccio Erwähnung getan. Es betitelt sich ‘Gespenster im Sumpf’[1] und stammt aus der Feder des bereits durch eine grosse Anzahl von Werken rühmlich bekannten Dichters Karl Hans Strobl. Das Buch spielt einige Dezennien nach dem Kriege, der Schauplatz der Handlung ist Wien - ein sterbendes, in Rui-

1) Leipzig, L. Staackmann, 1920.

nen zerbröckelndes Wien, das von aller Welt abgeschnitten ist, um durch die Miasmen seiner Verwesung nicht die übrige, sich gesund dünkende Menschheit anzustecken. Das klingt gruselig genug, aber es zeigt sich bald, dass dieser Roman überhaupt in einer ganz anderen Realität spielt als der unsrigen und dass vielleicht der unerfreuliche Zustand Wiens nach dem Kriegsende für Strobl die Gelegenheitsursache war, den Ort der Handlung gerade in diese Stadt zu verlegen, dass aber seine Folgerungen doch mehr seiner Einbildungskraft als logischen Deduktionen aus den Tatsachen entstammen. So fasst man bald wieder Mut und gibt sich der frohen Hoffnung hin, dass es vielleicht doch so arg nicht kommen werde. Die Voraussetzungen des Verfassers eingeräumt, aber nicht allzu tragisch genommen, folgt man umso lieber dem Spiel seiner entfesselten Phantasie, die uns in rasendem Galopp über Stock und Stein trägt. Toller Spuk steigt auf, einem Alptraum vergleichbar. Durch verfallende Gassen, durch düstere, von gespenstischen Existenzen bewohnte Häuser geht der nächtliche Ritt. Vierdimensionale Dinge ereignen sich, seltsamste Geschehnisse werden wie Alltagsvorgänge hingenommen. Ab und zu gellt in das Grauen das Gelächter eines grotesken Humors, dann wieder schwebt geisterhaft das gute Lächeln des alten, lustigen Wien über dem irrsinnigen Treiben. Dass die wilde Phantastik der Handlung vom Anfang bis zum Ende von einem starken artistischen Willen gebändigt und im Zaume gehalten wird, dass der Plan des Ganzen trotz der verwirrenden Fülle der Ereignisse dem Leser immer klar und durchsichtig bleibt, ist nicht das kleinste Verdienst des mit erlesener Fabulierkunst erzählten Buches.

Ein Capriccio - so nannte ich ‘Gespenster im Sumpf’ am Eingange meiner Besprechung, ohne jedoch mit dieser Bezeichnung die Qualitäten des Werkes ausschöpfen zu wollen. Denn dem aufmerksamen Leser offenbaren sich auch hier tiefere Zusammenhänge und Deutungsmöglichkeiten. Unsere ganze auf kalten Egoismus und Gewalt aufgebaute Zivilisation wird vom Dichter in Frage gestellt, und so ist auch Strobls Roman, richtig gelesen, ein Appell an das Kulturgewissen der ganzen Welt, ein Aufruf zu höherem Menschentum.

Sonnetten
door Urbain van de Voorde

[I]

Het was een norsche tijd die moe, mij baarde,
tijd, te arm aan ziel en al te rijk aan geest,
die koud in mij hoogmoed aan leegheid paarde
en lust verhief tot levens eenig feest -
Mijn wrange mond had d'ouden dorst der Aarde
en 't is een wilde kamp der ziel geweest
voordat ze in mij, hakend naar eeuwge waarden
verwon 't apokalyptisch, God-schuw Beest!

Eens dreunt door 't Zijn een uur vol schrik en donder,
waar in een zee vol zonde- en driftgeklots,
Leviathan des kwaads zijn donkren kop van trots
nog éens verheft en gaat dan eindloos onder...
Want plotsling stak de ziel, een rijzend wonder,
't monster door 't hart het zwaard der englen Gods!

[II]

De angst schreeuwt mij aan als ijlend-rood papaver!
Hemel en aard zijn foltrend norsch en boos
wijl 'k óók eens vreugde boven trots verkoos
en zoemen dorst zooals een bij langs 't klaver.

- En de einders storten in met groot gedaver!
Gods donkerste ernst dreigt als een waterhoos
wijl hoogste Liefde zelf schijnt liefdeloos...
- Straks zwenkt 't heelal over mijn star kadaver!

O dan to zijn bewustloos niets in 't Al!
Te voelen niets van 's levens groot ontberen!
Maar huivrend voel 'k dat 'k met mij dragen zal
doorheen een eeuwigheid die niets zal weren,
het innerlijk verscheurd-zijn van den val,
het zwijgen Gods en 't onverzaad begeeren!

[III]

Ik was nog vol van u, maar dorst niet hopen;
Ik leefde om u alleen, en wist het náuw;
van aarde en zee lag 't wezen voor mij open:
maar gij waart diep verhole' in verte en rouw.

'k Miste u, als de aardsche driften mij bekropen:
vond maar betaalden kus en dan 't berouw,
of ook de hoer, - hoe schaamtloos en verloopen,
in troost en lijden, meer dan gij was vrouw.

Toch bleeft gij steeds voor mijn diepre oogen dwalen
will 'k u, die ziel waart van mijn droom en smart,
als de eeuwigheid door 't fibers des tijds, zag stralen -

En 'k voel mij groot en vrij, daar niets meer tart,
nu 'k afzijds weer van werelds luste' en kwalen,
verdroom het leven aan uw smetloos hart.

[IV]

De regennacht weegt somber over 't woud;
roerloos en stom donkren de enorme boomen.
- wat moesten wij met onze liefde komen
hier waar de paân zijn eng en de aarde koud?

Doch dieper gaan we in 't zwart, maar levend hout.
De donkre stilte is zwaar van noeste droomen;
door 't vochtig ruim der aarde geuren doomen
als de aâm der zee, versterkend, stoer en zout.

Den blik gericht ten hooge, al blinkt geen licht er,
voelen wij ons elkaar en 't leven dichter
dan gindsch ter steê die 't rijkste in ons versmacht.

Nu breede wind door regen ruischt en blaadren,
zingt de oude zang der wouden door onze aadren,
klopt warm mijn hart op uw hart door den nacht.

[V]

We gaan to zaam 't lantaarn-verlichte pad.
Beweegloos donkren op 't kanaal de booten.
Een warme regen zijpelt in de goten.
We stappen samen door de omnachte stad.

Mijn bloed stroomt zwaar. Mijn bloed is levenszat.
'k Heb aan uw mond uw binnenste genoten -
diep is mijn ziel, diep door uw ziel gevloten:
'k heb u nog nooit, nog nooit zoo lief gehad!

Voort leidt ons baan, de vaart langs, voort in 't duister.
Geen sterre lacht: slechts wolke' en nacht -... Doch
luister:
de regen ruischt zoo vol niet als ons bloed...

Twee menschen wij, vergaten we al wat griefde -
om ons de stad, der toekomst norsche groet,
maar boven ruimte en tijd: Leven... en Liefde.

[VI]

Gedegen straal, streeft gij mijn zielsnacht door,
droomende bode uit stille, gouden tijden,
en als uw rythme' ontzaglijk mij omglijden
is 't me of 'k me-zelf niet, maar 't heelal behoor:
Want 't wordt al geest in mij; 'k verlies van 't lijden,
van alle ontbere', al stoflijk zijn het spoor.
Mijn weze' in God gaat zich door u verbreiden,
gothische ziel, zelf gansch in God to loor...

-'k Schrik soms toch op: is 't val of is 't ontwaken?
Dan lijkt de zielsroes me enkel bleeke schroom,
en de eeuwge mensch in mij kan niet verzaken
en houdt nog nauw de almachtgen drang in toom -
maar 'k weet: uw liefde-ziel zal de oerdrift blaken
tot één rein heil van leven en van droom.

De eeuwige lyriek
door Urbain van de Voorde

Het is voor een kunstenaar verkieslijker te scheppen dan te betoogen. De stevigst gebouwde theorie, de meest overtuigde levensopvatting blijven tegenover de kunst een dood lichaam als het bezielende rythme van het kunstwerk zelf ontbreekt. Daarom is het slechts aarzelend en met tegenzin dat ik mij meng in het debat dat is ontstaan naar aanleiding van de studie van Dirk Coster in de N.R. Ct., studie die gedeeltelijk een refutatie is van een reeds voor een jaar verschenen artikel van A.J. Mussche over den 'Haard der Ziel'.

Indien de kritiek zich enkel had uitgelaten over de kunstwaarde van het werk op zich zelf, dan zou ik mij wel wachten persoonlijk een verdediging in het licht te zenden. Daar echter van verschillende zijden de wereldbeschouwing die in den 'Haard der Ziel' tot uiting komt, min of meer uitvoerig wordt besproken, meen ik dat het mij toegelaten is op mijn beurt mijn houding voor het leven en zijn verschijnselen wat nader te belichten, mijn opvattingen te verdedigen en te trachten onjuiste meeningen daaromtrent uit den weg te ruimen.

Ik geloof dat alle lyrische kunst, in wezen, ten slotte een uiting is van het algemeen- en groot-menschelijke: opwelling der zinnelijkheid, en gansch het liefdeleven; smachten van de ziel naar loutering en de angst van den geest voor het groot Mysterie. Deze tragiek ligt ten grondslag aan de kunst van Karel van de Woestijne en van P. van Langendonck, evenals van de meeste tach-

tigers: H. Swarth, Fr. van Eeden, enz. Ze is ook de essentie van de poëzie van Hebbel en Dehmel, van Rossetti en E.B. Browning, van Baudelaire, Laforgue en Verlaine - en ligt dezes Dialogue Mystique al niet geheel besloten in het werk van François Villon, die leefde, straks 500 jaar geleên? en zijn de psalmen van Koning David niet ingegeven door dezelfde zucht om verreining en denzelfden angst voor de eeuwigheid? De meening als zou de zielsgesteldheid van een Karel van de Woestijne ontstaan zijn onder den invloed van de laatrenaissancistische overbeschaving is m.i. gedeeltelijk onjuist. De kultuur der 19de eeuw en de verfijnde zinnelijkheid van een maatschappij, die staat voor den ondergang, heeft er alleen accidenteele ofschoon scherpe variaties bij aangebracht, bepaald door den invloed van tijd en midden; haar diepere wezen echter is oeroud, wijl eeuwig-menschelijk, en kan, min of meer sterk uitgesproken, worden vastgesteld in de poëzie van alle kultuurvolken van alle tijden; zij is de essentie van den Rubáiyat van Omar Khayam en van de Gitanjali van Rabindranath Tagore, wiens hoog moderne poëzie in den diepsten grond nauwelijks verschillend is van die zijner vóór 5.000 jaar gestorven voorzaten uit den tijd der Upanishads. Zij is het leven zelf en eeuwig als het leven, het leven met zijn genietingen en zijn ontberingen, zijn verrukkingen en zijn kwalen, en met zijn smachten naar het groote onbekende.

Dit leven nu, dit volledige, tragische leven wordt door enkele tijdgenooten - ze noemen zich humanisten of anderzins - over het hoofd gezien of schijnt ten minste door hen niet te zijn gekend. Dit mag voor hen heel gelukkig heeten. Ze schijnen gezegende kinderen te zijn, voor wie de zon altijd lacht en die altijd wandelen langs bebloemde, geurige velden. De poëzie van een Wies Moens is een azuren lentehemel met lieve wollen

wolkjes en jubelende leeuweriken. En er zijn groene weiden met stoeiende lammerkens en maagdekens in 't wit, die madeliefjes plukken en met Jesus-kindekes spelen. Het is een atmosfeer van innige vroomheid en zalige rust. Dit is zeer idyllisch en zeer mooi.

Gelukkig de mensch, die aldus het leven mild en lachend kan zien en niets ervan kennen moet of wil dan weelderige verrukkingen en voortdurende 'mirakelen', die altijd maar kan verkondigen dat alles voor het best is in de beste der mogelijke werelden en in chronische extazen van immense liefde en broederlijkheid steeds kan herhalen: 'Seid umschlungen Millionen, - dieser Kuss der ganzen Welt!' 'Gelukkig de mensch wien het leven niets is dan een gestadig, machtig geluk van rust. En duidelijk is het, dat als zoo'n mensch daarbij nog een waarachtig kunstenaar is, zijn poëzie niets anders kan zijn dan een groote hymne van dank aan het leven, dat hem zoo rijkelijk heeft bedacht.

Nu, ik heb ook al eens zulke dagen gekend en het spijt me dat de kritiek de oogen heeft gesloten voor die stukken waar daarzijnsgeluk en levensgeloof worden vertolkt ze zijn nochtans niet zóó sporadisch aanwezig! - en alleen haar aandacht heeft gewijd aan die gedichten waar een andere toon doorklinkt. Ik heb zulke dagen gekend (et in Arcadia ego!) al hebben zij zich bij mij niet vereeuwigd. Maar omdat ik ze ook heb genoten en hoop er nog méér te zullen genieten, negeer ik het leven niet, zooals men het schijnt te willen doen gelooven. Indien ik het volstrekt moest ontkennen, dan zou ik wél den moed hebben te doen wat de heer Mussche mij ondubbelzinnig heeft aangeraden: nl. naar het pistool van Werther te grijpen. Ik negeer het niet: doch ik aanvaard het zooals het is: als strijd.

Mijns erachtens is het leven in hoofdzaak kamp, altijd en overal. En juist daarin misschien bestaat de zin en

de trots van het leven. Men kon wel bedanken inderdaad voor een bestaan zooals enkele hedendaagsche dichters in Vlaanderen het opvatten; het gebrek aan strijd en zijn staling in hun levenshouding moet m.i. fataal leiden tot zelfgenoegzaamheid en zielevoosheid. Ik mis dan ook in die poëzie de gespannenheid en den ernst, die het echo zijn van de toch niet te ontkennen vele hartstochten en het vele lijden in het leven van den mensch. Deze kunst schijnt mij de afglans van een fictieve wereld, waar alles blijheid zou zijn en lust en zegen, waar het leven-zelf alles mir nichts dir nichts van een leien dakje zou laten glijden, van zelfsprekend en zoo maar. Hier worden stemmingen, die het leven van elken mensch m.i. alleen momenteel opleveren kan, uitgebreid en opgeschroefd tot den omvang van onverstoorbare wereldbeschouwingen. Maar uit het gemis aan diepte volgt hier geestelijke ontoereikendheid.

Misschien zou men hiertegen kunnen inbrengen dat het de roeping van den dichter niet is levensvraagstukken open te werpen en intellectueele waarden te verschaffen, dat hij alleen zingen moet, zooals b.v. Gezelle het deed. - Akkoord, maar dan zal dit zingen, zooals het joist bij dezen grooten poëet het geval is, onbewust geschieden, ongedwongen en eenvoudig; dan zal zijn houding niet vooropgezet zijn, en niet stelselmatig reageerend optreden, dan zal ze, met één woord, geen beredeneerde overtuiging zijn; en daarom, blijft zijn poëzie dan toch algemeen menschelijk en vrij van 't factisch eenzijdige en 't gewilde, waarbij het vele dat altijd ontbreekt, noodzakelijk en overal - zich onmiddellijk als leegte laat gevoelen. Want ik geloof dat men in een atmosfeer als die welke enkele mijner tijdgenooten in de poëzie willen brengen, aldra een poeslieve herder à la Watteau worden moet, die niets anders

meer te doen heeft dan een kopje thee te gebruiken met een even poeslief herderinnetje.

Het leven is m.i. heel wat verscheidener en heel wat ernstiger. De lenteluchten vol gebimbam van Paaschklokken worden al vaak eens dreigend overtrokken; al vaak loeien de orkanen en ratelen de donders. Onder zulke hemelen daalde Mozes van den Sinaï en stierf de eeuwige Mensch aan het Kruis. In zulke niet te ontkennen levensconflikten bindt de geest den strijd aan met de stof. Wie overwinnen zal is telkens raadselachtig, want de oude drang der Aarde is machtig in elk van ons en het leven zelf lijkt soms wel enkel zinnelijkheid. In deze conflikten worden door elk denkenden mensch de eeuwige vraagstukken opengeworpen: het mysterie van oorsprong, wezen en doeleinde; geen zal ze ooit verklaren en toch zullen ze ons immer folteren. ‘Malgré moi, l'infini me tourmente’. Hij die meent den zin en het doel van het leven te hebben ontdekt en ze verwaten verkondigt, staat wellicht verder van de eeuwige waarheid of dan hij die ze tastend nog zoekt. Ik weet niet wat Schoonheid is, niet wat Waarheid, niet wat Godheid is. Met levende oogen heeft geen ze gezien, geen geest heeft ze begrepen. Misschien zijn deze drie één, zijn ze drie facetten van eenzelfden briljant. Maar nog eens, ik weet het niet: ignoramus et ignorabimus. En gelukkig, want indien we dit alles wisten, ware het leven eenvoudig-weg onmogelijk. De mensch zou zich te eng gaan gevoelen in een universum, waarvan hij alle uithoeken kent en zou wel dadelijk gaan smachten naar nieuwe horizonnen. Maar het eeuwige Logos heeft er voor gezorgd dat hij niets wete. Ik zal dus geen nieuwe definitie gaan zoeken, voor wat niet te definieeren valt, voor Schoonheid of poëzie. Zooveel werden er reeds gegeven, van Leigh Hunt's ‘immaginative passion’ tot Kloos' ‘allerindividueelste expressie van de allerindi-

vidueelste emotie'. Volgens den heer Mussche was de jongste lezing ervan 'een profecie van den dag van Morgen'. Mogelijk. Maar ik geloof dat de tijd der profeten voorbij is, althans voorloopig. Hij die het weer zou wagen te gaan orakelen, zou wel gevaar loopen, zooals Victor Hugo te Jersey, het vlijmende spotwoord van Veuillot in het gezicht geslingerd te krijgen: 'Jocrisse a Patmos'!

In Ter Waarheid nr. 7 spreekt Wies Moens van 'de eeuwige, onveranderlijke wetten van de schoonheid' met de bedoeling natuurlijk die op te vorderen voor de 'modern poëzie'. Hij vergeet echter die wetten nader te omlijnen - et pour cause: het is volstrekt niet te doen. Maar ieder kunstenaar, welke zijn levensopvatting ook zij, heeft het onvervreemdbaar recht zich in zijn kunst op deze mysterieuse en toch onmiskenbare wetten te beroepen. Het is alleen maar volstrekt noodig dat zijn levensgevoel intens genoeg zij, opdat het zich als Schoonheid late erkennen.

En ten slotte komt het hoofdzakelijk daar op aan; de levensintensiteit zal in laatste instantie de waarde van een kunstwerk bepalen. Men schrijve klassieke sonnetten - velen deden het in het verleden en velen zullen het wel doen in de toekomst - of men make bokkesprongen met verstechniek of beeldspraak, dat alles is slechts van zeer bijkomende beteekenis. Nooit heeft de vorm in de kunst een essentieele rol gespeeld. Vormvernieuwing of vormverminking is soms een welkom middel om een min of meer reageerende levens- of kunstopvatting ook u i t e r l i j k op een in 't oog vallende wijze kond te doen of sterker te onderlijnen. Doch daaraan laat alleen de oningewijde zich beet nemen. Ze zijn de schrik van den geëpateerden bourgeois, en het stokkepaardje van jonge, dweepende revolutionairs. De dilettant van alle tijden kan er overigens naar hartelust mee poseeren.

Doch het is slechts mode en als zoodanig zeer voorbijgaand. Het wezen zelf van de kunst blijft er door onaangeroerd, als een mooie, jonge vrouw, die jong blijft en mooi en in het wezen vrouw, van welken aard het kleed ook zij waarin zij zich tooit.

Trouwens, de modernisten, ('Dada' zonder ik uit, daar hier alle verificatie en dus geargumenteerde weerlegging uitgesloten is), de modernisten dus die thans het dynamische vers voorop plaatsen en de klassieke metriek met ongepaste laatdunkendheid ontkennen of voor verouderd schelden, begaan een principieele dwaling. Het is duidelijk dat ze nooit een metrisch vers hebben geschreven, zoozeer verkeeren ze in den waan omtrent de beteekenis die aan de metrische verstechniek moet gehecht worden. Er werd gezegd dat het nonsens is in onzen tijd nog metrische verzen te schrijven, evenals het niet opgaat thans nog gothische kathedralen te bouwen!... Ik meen echter dat kathedralen, - laat ik het duidelijkheidshalve drastisch uitdrukken - altijd in steenen werden opgetrokken; welnu, iamben, trochaeën, enz. zijn in het metrisch gedicht wat de steenen zijn in het gebouw, niets meer en niets minder. De architectonische waarde echter, de stijl, het rythme van gebouw en gedicht liggen elders! De ijveraars van het dynamisch vers verwarren rythme met kadans en geven aldus blijk van een beklagenswaardig gemis aan differentiatie-vermogen. Of nu overigens het dynamisch vers, waarvan mij tot dusver het essentieel verschil met het proza-gedicht niet bizonder dietsch is gemaakt, uitsluitend de poëtische uitdrukkingsvorm van onzen tijd zou zijn, durf ik ten sterkste betwijfelen. In Frankrijk vult Réné Ghil sinds 50 jaar boekdeel op boekdeel met de magnifiekste verscheidenheid van dynamische verzen, en schreven Laforgue en Verhaeren er ook al geen? (Romantiekers nochtans, meen ik!)

Anderdeels zijn er onder de dichters van het hedendaagsche Duitschland, - meest alien geestesverwanten bovendien - en waarop onze inlandsche expressionisten, die meenen ze te hebben ontdekt, zoo prat zijn - een groot aantal artiesten, de merkwaardigste wellicht, die, althans vrij dikwijls, aan het metrische, rijmende vers de voorkeur geven. Werfel, Hasenclever, Brod, gieten hun gedichten vaak in soberen, klassieken vorm. Däubier, in 'Das Sternenkind', Paul Zech, in 'Das Terzett der Sterne' schrijven... sonnetten, waarvan de meeste rigoureus klassiek! Dit alles bewijst overvloedig, dat de vorm in de lyriek vrijwel beheerscht wordt door persoonlijke voorkeur of behoefte, of ook al eens door min of meer technische vaardigheid (die toch ook niet te miskennen valt!) en nooit of nooit van essentieele beteekenis kan zijn.

Alle groote kunst zal immer staan in het teeken van het leven. Maar de h o u d i n g van den artiest tegenover de wereld zal noodzakelijk tot uiting komen in zijn werk. En geen heeft het recht van hem te verlangen dat hij iets anders zij dan zich zelf. Hij heeft het heilige recht de wereldbeschouwing erop na te houden die hij verkiest of liever die zich aan hem opdringt. Hij maakt immers niet zich zelf ('Zehn Völkern verdanke ich mein bischen Gehirn', zegt Dehmel ergens!) Hij is inderdaad de resultante van veel geslachten; veel invloeden en omstandigheden van physiologischen en socialen aard beheerschen zijn persoonlijkheid. Maar voor de kunst is het alleen noodig dat hij een s t e r k e persoonlijkheid zij en de essence van zijn levenservaring weet te intensifieeren tot die loutere schoonheid, die zich trots alles kond doet doorheen - neen, óverheen alle vormen, alle houdingen en alle theorieën. Een kunstenaar is immer van zijn tijd omdat zijn leven zoo positief en zoo waarachtig is als het leven van zijn tijdgenooten,

hoe sterk het ook in wezen en uiting van dezen moge verschillen.

Zekere hedendaagsche dichters verkondigen een machtig geloof in het leven, dat voor hen niets anders schijnt te zijn dan een voortdurend wonder en een onophoudend heil van genieten in de zon. Zij die het anders meenen of voelen zijn Romantiekers. Ze staan volgens hen stil aan de grenzen van het 'Nieuwe Leven'. Ze drongen nooit door tot het 'warme nest van het leven zelf'. Het zijn geestelijke Narcissen, norsche egoisten.. Vex van mij te gaan twijfelen aan de oprechtheid van dit hernieuwde levensgeloof. De begenadigden dier moderne 'gratie Gods' kan men alleen benijden. Overigens kan men dit verschijnsel gemakkelijk uitleggen als de reaktie van het leven zelf, dat zich 'quand même' opwerkt over den grooten Dood van den Wereldoorlog, al is het daarom in wezen niet nieuw of anders geworden dan het vroeger was, al kon juist de sombere tragiek van die bloedige worsteling en van haar gevolgen heel wat stof tot overweging opleveren in een gansch andere richting. Daarom overigens schijnt mij dit zich koesteren in het 'warme nest van het leven' heel wat oppervlakkig zoo niet zelfgenoegzaam, en in ieder geval lijkt mij dit nest van binnen 'capitonné d'un égoisme bien chaud', een andere egoisme, dan dit der groote eenzamen als Karel van Woestijne en Verlaine - een egoisme ditmaal van geluk en vreugde aan het leven, dat minder kan worden medegevoeld of verstaan, waarbij het hart niet zoo diep en menschelijk meetrilt als met het fiere egoisme van de smart; een egoisme van heil, dat méér zich afwendt van de breedere menschelijkheid dan het egoisme van het leed, dat alle leed meevoelen kan en meegevoeld heeft voor het zichzelf vernietigt. Net heil is de hoogste zelfzucht, want nooit heeft het zich bekommerd over wat rondom lijdt en sterft:

Weh spricht ‘vergeh’,
Doch alle Lust will Ewigkeit,
Will tiefe, tiefe Ewigkeit!

Het gaat m.i. niet aan de levenshouding te verketteren van hen die nu eenmaal niet in zoo'n perklooze bewondering staan voor dit ‘groote, lieve Leven’. De predikers van dit hernieuwd geloof noemen zichzelf doordrongen van alle caritaten, maar de edelste van alle schijnt hun voorloopig te ontbreken: de verdraagzaamheid, deze caritate van den geest. Ik weet wel, alle uitbundige jonge overtuiging is fanatiek en om haar eerlijke overdadigheid te verontschuldigen; dat neemt niet weg dat ze eng is en alle diepte mist.

Vollediger en sterker en even rein, dank zij worsteling en smart, is, m.i. althans, een leven dat ook nog andere dagen kent dan die der ‘hosanna's’ en der ‘mirakelen’. Een leven dat ook de temptatie's doormaakt in de woestijn en de uren kent van Gethsemane en Golgotha, uren van liefdeloosheid en smaad, van ramp en nood, van smartelijk verzaken of eenzaam donker vervullen van den plicht. Een leven dat niet van den aanvang of ten doel is gekomen en alleen maar meer te bewonderen en te genieten heeft, maar dat in uren van intense gewaarwording, waarbij het den polsslag van het universum door de eigen aderen zwoegen voelt, zich opwerken moet langs steile, dorstige wegen onder moorddadige, onverbiddelijke zon naar een ver-afgelegen doel dat het zelf niet kent, alleen intuïtief gevoelen kan; een leven waarin men den ouden drift der aarde door de leden kreunen voelt, en doorheen de zinnelijkheid, die het stoffelijk bestaan bijna uitsluitend beheerscht, zich op te worstelen heeft naar het kalmer genieten van den geest; een leven, dat voorloopig geen andere loutering kent dan de smart. En lijdt zoo'n leven soms een nederlaag, dan bewijst zulks toch dat het naar

overwinning heeft gehaakt. Doch ik weet niet eenmaal of zegepraal - onvoorwaardelijke ten minste, wel mogelijk of zelfs wenschelijk is.

Er zijn sublieme zonsondergangen, mooier dan welke zon ook ten hoogsten middagstand. De mensch wordt edeler in het leed en sterker in den strijd en heeft oog en hart en troost voor alle levensverschijnselen rondom. Net smartelijk-somber figuur van den eeuwig Verdoemde is zoo schoon, staat ons menschelijk méér nabij dan de stralende glorie van onbereikbare en onnavolgbare aartsengelen. De Genesisdagen waar God op aarde wandelde onder de menschen zijn onherroepelijk voorbij en alle sporen uitgewischt, sinds lang. En zelfs kende ik eens het Paulus-moment dat men mij opdringen wil en vond ik het goed, dan vrees ik wel dat het toch een ‘moment’ blijven zou, dat het aldra in het ‘perpetuum mobile’ van het leven en de dingen, zou gevolgd worden door weer andere momenten van warmer en hartstochtelijker, ofschoon tragischer levensgevoel.

Hij die ‘table rase’ heeft durven of heeft moeten maken van alles wat de verleden eeuwen ons aan ‘goddelijke’ wetten en ‘gewijde’ moraal hebben nagelaten, staat alleen en op zich zelf aangewezen voor het groote mysterie van het levende universum. Hij heeft niets dan zijn min of meer bewustgeworden ziel om een dieperen zin en een gedragslijn te vinden in het daarzijn, zijn ziel, die zich allengerhand ontwikkelt uit zijn physiologisch, stoffelijk bestaan, zooals een zuivere bloem uit een mesthoop ontluikt. Ik geloof dat de waarachtig-wijze aan het leven niet méér zal vragen dan het hem geven kan. Hij zal weten dat de volstrekte waarheid zich nooit zal ontblooten: zij is te kuisch om zich voor aller oogen te prostitueeren. Hij zal het leven niet zien als een voortdurendfeest, ‘waarin niets zou voorkomen dan

dingen waarover men zich gestadig te verheugen heeft; hij zal het ook niet beschouwen als een zin- en doellooze foltering, waaraan men liefst onmiddellijk een einde maakt. Hij zal het nemen met zijn vreugden en zijn weeën, met zijn strijd en zijn rust, met de verrukking en den troost van de Liefde en met de loutering van de pijn; en de laatste vonk der Godheid in de wereld, zijn ziel, zal hij verder teelen in de hoop dat er eens evenwicht kome in zijn bestaan van spiritualiteit en materie, en dat de passie, oeroude adem der natuur, hem niet langer afwende van de kalme beschouwing der steeds gevoelde en nooit bepaalde Schoonheid. En hij zal weten, dat, moest alles dan toch waan en vergankelijkheict zijn: het geloof in de stijging van de ziel en in de Schoonheid als verren afglans van den grooten Onbekende, hij toch den kalmen moed zal gehad hebben dit zoo veelzijdige en toch nuttelooze leven te aanvaarden, ofschoon hij er van meet of aan heel wat meer in vinden moest dan naïeve reden tot gestadige jubileering.

De poëzie van dien mensch zal dan zijn zooàls het leven zelf. Dragen zal zij in haar rythme den zwaren zang van de zee; dit rythme zal de diepten hebben der wolkelooze hemelen en soms de plechtigheid van het roerlooze woud. Het zal de klaarte kennen van zonnige lenteluchten en de grijze melancholie van een herfstavond die verkwijnt. Het zal ontvankelijk zijn voor al de phenomenen der Natuur: het zal bral staan van liefde als het hert dat schreeuwt naar de hinde en het zal breken als 't oog van het hert in den dood, als 't vóór den avond werd geveld voor het kende een pons van rust. Het zal zijn subtiel als de weemoed om 't verleden en hard als de kamp om 't bestaan. Zijn poëzie zal zijn als zijn ziel; vol smachting en mysterie, vol stijging en val, en, sidderend voor den afgrond der Aarde, zal zij, vaar-

tuig op zoek naar de eeuwige haven, verkiezen den dubbelen afgrond van Zee en Hemel, omdat het water wiegt en wascht, en de lucht verfrischt en streelt doch wie weet op welke rots zij strandt vóór de haven is bereikt? Die poëzie zal niet ‘zoeken naar stijr’, want spontaan geboren uit de diepten van 's dichters wezen, is zij zelf reeds en stijl, èn vorm, èn rythme èn beeld. Zij is eenvoudig en logisch als de taal zelf in haar oorsprong en puur als het water dat natuurlijk welt uit diepe bronnen. En, evenals het water zuiver blijft en klaar en alleen maar water, al moge 't opborrelen uit een bodem van zand, of klei, of rots, zoo zal deze poëzie Schoonheid zijn, welke ook geaardheid en opvatting wezen van den dichter uit wiens diepste mensch-zijn zij spruit en die ze doorlaten moet omdat hij dichter is! Zang van geloof of zang van twijfel en negatie, zang van liefde of zang van haat, zang van vreugde om het leven of zang van cosmische smart, zang van alles in één, van heel het leven grootsch en verscheiden - om het even, als de slag van het levende bloed zwoegt in het rythme van het gedicht, als er midden-in staat de zwakke en sterke, genietende en ontberende, biddende en vloekende, lievende en hatende, veelzijdige, volledige, onsterfelijke Mensch!

Et tout le reste est littérature!

Prutske
Het zomerhalfjaar
door Stijn Streuvels.

> Kinder sind glückselige Poeten; die frische Spiegel ihrer Seele reflektiert noch alle Wunder der Natur mit gleicher Schärfe, and überal ist eine Fülle des Genusses.
> VON KÜGELGEN

De klokken zijn het die voor Prutske het zomergetij inluiden.

De laatste vertelsels in den hoek van den heerd gewaagden van de reis naar Rome en den blijden terugkeer met de paascheieren...

Er is lets geheimzinnigs aan de klokken. Het valt wel te betwijfelen of Prutske nog ooit eene klok gezien heeft en onder welken vorm zij zich de klokken voorstelt, blijft voor buitenstaanders een raadsel. Dat doer er voor Prutske niets aan, integendeel; - zij vraagt aan niemand om uitleg of nadere bepaling - zij houdt er immers niet van dat onbekende dingen haar onder duidelijken vorm zouden omschreven worden, want daarom heeft zij hare fantasie die haar in zulke gevallen prachtig te hulp komt, dan stelt zij zich die dingen voor onder eene gedaante die zij zelf verkiest en dan is er ook altijd het aantrekkelijke en de bekoring van het zwevende, het verglijdende, het onbepaalde in den vorm.. Voor Prutske hangen de klokken wel in den toren, maar hun rijk is in de onzichtbare, ongenaakbare verten, hoog boven de wereld, waar zij, in 't gezelschap der abstractiën met andere subtiele geesten verkeeren; al wat er van

hun geheimzinnig bestaan voor ons menschen te vernemen valt, is hun bronzen stemgeluid, dat het jaar door over het dorp zingt.

De klokken zijn er, gelijk de zon er is, de maan, de sterren, de regen, de wind, - zoolang men weet dat die dingen er zijn en dat zij doen wat de menschen van hen verlangen, bekommert zich niemand om hun bestaan, - dan immers is alles in orde en 't leven kan ongestoord zijn gang gaan. Eën keer in 't jaar echter gebeurt er iets bijzonders met de klokken en trekken zij ieders aandacht en belangstelling, dat is: hunne reis naar Rome! Te meer nog, daar die reis samenvalt met 't opengaan van 't zomergetijde, beschouwt men die als het inluiden, de belofte, de verkondiging van aller heerlijkheden heerlijkheid.

Niet zonder reden is Prutske er sedert lang mede bekommerd en doet ze, gelijk bij alle merkwaardige gebeurtenissen: langen tijd op voorhand er over praten om al de deugd van 't verlangen en de verwachting te genieten. Twee dagen na Sinter-Klaas immers - toen zij nog in de voile roesweelde van de geschenken verkeerde - zegde zij reeds:

't Zal nu tijd worden dat we op de klokken beginnen peinzen!

Van alle Prutske's eigene hoog- en feestdagen staat Paschen bij haar 't hoogst aangeschreven; zij weet echter zelfniet te verklaren wat haar in dien feestdag 't meest aantrekt: de klokken ofwel omdat de zomer er mede gemoeid is, - misschien wel omdat die twee dingen samen verbonden zijn en 't een zonder 't ander niet kan bestaan, verlangt Prutske met zooveel geweld naar die groote gebeurtenis.

Eens dat Kerstdag en Nieuwjaar voorbij zijn, strekken de drie volgende maanden, als eene effene vlakte, wijd uit in 't verschiet, zonder één rimpel of bobbel waar de

aandacht of 't verlangen aan kan blijven haperen. Heel in de verte enkel, als een vuurstippel eerst, die langzamerhand uitwijdt, opschiet en eindelijk als een lichttoren aan de kimme te gloren staat, prijkt de heerlijke Paschen. De afstand is ver, de tijd kruipt traag; eentonig, zonder afwisseling vallen de dagen weg, één voor één, gelijk looden kegels die zwaar om kantelen zijn en waar telkens er één neervalt, een andere gereed staat die de eindelooze rij nog schijnt uit te rekken? De vastentijd zegt Prutske niets; op vastenavond worden er wel heetekoeken gebakken en, bij de spookachtig blauwe vlam van brandenden jenever, briefkes getrokken en Koning geloot, doch daarop volgen dan veertig dagen die, anders omgerekend, zeven weken en half bedragen, met visch en eieren en, als eenige afwisseling, op het eind, Palmzondag, waarop de menschen elk met een takje bosseboom naar de hoogmis trekken.

Gelukkig voor Prutske dat het begrip van verleden en toekomst en 't verdeelen van den tijd in maanden en dagen, heel de rommel van cijfers boven het driegetal, in haren geest slechts onder den vorm van baaierd aanwezig is, dat het uitrekenen van den verren afstand haar onmogelijk is en het tijdstip waarnaar zij verlangt alzoo in 't onduidelijke verdoezeld ligt. De eenige troost en attractie in heel dien tusschentijd is: het vertelsel waarvan er elken avond een hoofdstuk wordt opgedischt en dat altijd nieuw en zonder eind, eeuwig belangrijk en boeiend blijft, dat men duizend keeren herhalen mag zonder dat het eene herhaling wordt: de besprekingen en voorbereidselen tot de reis van de klokken ondereen, hun afwachten en verlangen om uit te vliegen, het teeken op Witten Donderdag, waarop kleine en groote klokken, holderdebolder ter galmgaten uitkantelen, met blij gebimbam en gebeier de lucht inbuitelen, op weg naar 't Zuiden; de tegenkomsten en het ontmoeten van

bekenden op de luchtreis; de aankomst, het verblijf in Rome; het bezoek en de ontvangst bij den Paus, waar zij hun voorraad van eieren opdoen; de terugtocht, de aankomst elk op zijne streek en het werpen dereieren!...

Dan zijn er ook nog de droomen bij nachte....

De voile bedrijvigheid bij dage helpt er echter meest toe den tijd ras te doen voorbijvliegen. De werkzaamheden in den tuin zijn reeds begonnen en Prutske voelt het als eene dringende plicht aan de bezigheid deel te nemen. De lochting trekt haar nu aan, doch veel meer de hovenier die er 't land aan 't spitten is. Met vliegende haast springt Prutske 's morgens in de kleeren, tegen alle gewoonte in heeft zij gauw gedaan met het ontbijt en, met de kloefen aan en de voorschoot, gaat Prutske haar landalm halen - spade, hark of houweel - en zonder naar lets of iemand om te zien, trekt zij naar den lochting. Basiel, de hovenier, hoort haar komen - de heldere klank harer stem kondigt overal hare komst aan - zij zingt onder 'tloopen een liedje, ofwel praat bij zichzelf; Basiel doet echter alsof hij van niets weet, dan komt zij hem verrassen door hare verschijning.... en zij gebaart zich zelf verrast:

- Ha, ha! Basiel, wat geluk U te zien! Ge zijt er! Ik ben hier ook en kom u een beetje helpers, ik heb mijn spade meegebracht.

Basiel wijst haar de plaats aan waar zij kan beginnen spitten en, slag om slinger valt zij er aan. Prutske heeft plezier in den arbeid, doch het is haar vooral te doen om met Basiel te praten. Onder voorwendsel wat te rusten, begint zij al gauw haren droom van verleden nacht te vertellen, en dat is gewoonlijk geene kleinigheid! Daarna heeft zij het over hare Fieten, over Puck, Piete en de geitjes (die zij verwacht); zij zou ook al een sprookje opdisschen: Sneeuwwitje bijvoorbeeld, dat heel lang is en dat zij op de letter van buiten kent; van

Duimke, van de Glazene Kat (eene gelaarsde kat zegt haar niets en daarom houdt zij zich moedwillig aan eene glazene kat), ofwel heeft zij 't in 't algemeen over: Reuzen, Wiemkes, Koorn peeten, Vriezemannen en Boschwijvetjes, maar dat is meer onder vorm van gesprek, om Basiel uit te hooren over 't geen hij van die dingen weet. Doch onveranderlijk draait het uit op klokken en paascheieren... Praten is praten, altijd maar door ratelt het fijngetaalde stemmetje, zangerig en galmend in de stille buitenlucht; als een fonteintje sprankelt het op, speelsch of ernstig van toon, van hoog tot laag, met al de verschillende stembuigingen, naar gelang van het onderwerp en het vragen of bevestigen waarmede zij hare dingen uitdrukt. Ondertusschen spit zij maar door en komen er bemerkingen over 't geen zij effen aan in den bodem ontdekt of in de lucht gewaar wordt: kevertjes, wormen, teenbijters, duizendpooten, kobben, keitjes, kruidetjes en vogels... In Basiel heeft Prutske een bekwamen toehoorder, - hij heeft geduld en kan luisteren; met een karig woord of een knuf toont hij zijne belangstelling in al 't geen Prutske zegt, geeft kort en bondig uitleg over 't geen hem gevraagd wordt en werkt onder 't gepraat neerstig door. Prutske weet zulks te waardeeren en Basiel staat hoog bij haar in achting, ze heeft volle vertrouwen in hem, deelt hem alles mede en gelooft hem in alles op zijn woord.

't Gebeurt soms - vooral wanneer zij een eindje strange gewerkt heeft - dat Prutske, door een of andere oorzaak afgeleid - Puck of Piete die haar in den lochting zijn komen vinden, iets dat op straat voorbijgaat, een vreemden vogel die door de lucht vliegt - vergeet dat Basiel er nog is en zij op haar eentje het gesprek voortzet of een liedje zingt in 't wilde. Om te vertrekken zal zij altijd eene schijnreden uitzoeken: gaan zien hoe de

Fieten het stellen, Moeder gaan helpen in de keuken, of om Basiel plezier te doen, gaan vragen welk uur het is. Altijd met de belofte: gauw terug te keeren. Dat hangt er nu van of wàt zij op hare wegen ontmoeten zal, of wat haar intusschen door den zin vliegt. Eindelijk hoort Basiel haar weer naderen. Nu heeft zij het rijtuig mede, waarin heel het stel Fieten opeengetast liggen; zij voert ze rond om hen van de frissche buitenlucht te laten genieten.

Prutske zelf is heel gevoelig en gesteld op die frissche lucht en op 't schoon weer in het voorjaar. 't Liefst heeft ze als er groote, witte wolken door den blauwen hemel varen, waarbachten de zon duikeling speelt. De afwisseling van ‘lekken en blekken’ vindt zij vooral plezierig en telkens de zon te voorschijn komt, ondergaat zij de warme streeling, jubelt een vreugdekreet uit, en steekt de armen in de hoogte, om de zon te groeten. Het gebeurt dat een stijgende leeuwerk hare aandacht trekt, zij volgt hem met de oogen tot hij in 't stralend blauw van de lucht verdwijnt en dan zingt zij haar vreugdegevoel uit in een zeurliedje waar 't niet zoo zeer op de woorden aankomt:

‘Het leeuwerkje en de zon,
Het leeuwerkje en de zon!...

Aan Basiel doet zij. dan, op hare manier, de beteekenis der luchtverschijnselen uiteen: Sint-Pieter heeft de hemelpoort en de vensters opengezet omdat de engelen aan 't stoffen zijn en den grooten kuisch beginnen tegen Paschen; de uitgerafelde wolkendrendels zijn vegen van den bezem en de witte vlekken komen van de witselkalk waarmede 't gewelf opnieuw overschilderd wordt.

's Avonds houdt het verlangen naar 't vertelsel Prutske nog alleen wakker en, bezwaard door de felle buitenlucht en de inspanning van den arbeid met de spade, vecht zij

tegen den slaap om met den geest in de tooversferen op te gaan....

***

Naarmate Paschen nadert, verengt de kring van Prutske's verlangen en hare aandacht vestigt zich hoofdzakelijk op de paascheieren. Prutske redeneert of vraagt niet: wat zij er, naar menschelijk begrip aan bebben zal, - de waarde-standaard der dingen schat zij nog gelijk de primitieve volkeren, niet naar den inhoud meer enkel naar 't genot dat de dingen haar verschaffen. Al jaren loopt zij met eenige keitjes in een papiertje gewonden en in haar geldbeugel gestopt, die er dienst doen als pasmunt voor de Fieten en waarmede àlles gekocht en betaald wordt wat zij in hun bestaan van noode hebben, en aan een bontgekleurd paaschei hecht Prutske veel meer waarde dan aan een zilveren vijffrankstuk. Om de eieren zelf is het dus eigenlijk niet te doen, maar veel meer om 't verlangen, de verwachting, het onverklaarbaar geheimzinnige van de gebeurtenis zelf: het voorbijvliegen der klokken en de verrassing telkens er een ei gevonden wordt in de struiken. Het is de aandoening veel meer dan het bezit, dat haar die geweldige vreugd verschaft. Door het danig bespreken van hetzelfde onderwerp, heeft zij eindelijk het verlangen ten hoogste gespannen en de laatste dagen verkeert Prutske in een staat van opwinding die haar eten en slapen beneemt, - de begeestering straalt haar door de oogen en uit zich in al hare bewegingen, zij floddert over den grond. De klokken komen haar nu voor onder alle mogelijke gedaanten, als bezielde en alwetende wezens, die van 't gedrag en de doening der kinderen op de hoogte zijn en het werpen der eieren er naar regelen. ‘Nog zooveel dagen’, is het gewone liedje bij 't ontwaken en bij 't slapengaan, en alhoewel het getal der of te tellen dagen

Prutske geen begrip geeft van den afstand die nog verloopen moet eer 't Paschen is, heeft zij een dol plezier in dat spelletje; evenveel genoegen beleeft zij in 't opsommen der schikkingen en in 't vooruitzicht van 't geen haar te wachten staat, - daarover is zij nooit uitverteld, want aan den voorsmaak heeft zij al zooveel als aan de werkelijkheid.

Witte Donderdag is de eigenlijke inzet en het voorspel der feestelijke gebeurtenis. Vroeg in den morgen al, staat Prutske gereed in den hof om het vertrek der klokken bij te wonen. Op den eersten dribbel staart zij met wijdopen oogen en gespannen aandacht de lucht in; de feestelijke bimbam ronkt haar in de ooren, ontroert haar heele wezen en wekt hare verbeelding en begeestering, zoodat zij een visioen voor de oogen krijgt waarvan zij echter nooit woorden heeft kunnen vinden om er den vorm of gedaante van uit te drukken... Eens dat het geluid ophoudt, komt met de stilte, de ontspanning: de klokken zijn naar Rome. In hare verbeelding volgt Prutske hen op de verre reis, zij overdenkt al de gevaarten die hen onder weg te wachten staan, hun verblijf bij den Paus, en de lotgevallen op de terugkomst, als zij, zwaargeladen met eieren weer in 't land aankomen zullen...

Hoe de klokken hun weg vinden door 't ruim? Hoe zij de eieren ongebroken en geheel houden in die klepelende vaart? Hoe elk zijne dorpskerk herkent en in den eigen toren weer terecht komt? Hoe ze 't doen om niet tegen elkaar te botsen? Hoe zij de eieren zoo zachtjes neerstrooien en maken dat zij in de struiken en tronken gedoken liggen? Dat zijn zooveel vragen die Prutske beangstigen, waar haar verstand op stilstaat, die zij met Basiel bespreekt en met al de huisgenooten en die zij dan toch ten slotte - quia absurdum - gelooven moet, enkel en alleen omdat het alzoo is!

Den tijd tusschen Donderdag en Zaterdag blijft Prutske ingekeerd, stil, afgezonderd, uit vrees iets te misdoen en het op 't laatste oogenblik bij de klokken te verbeuren. Zij heeft ook al iets vernomen over het bitter lijden van Onzen-Heer en dat wekt haar medelijden en helpt er toe in vrome stemming te geraken.

Op Goeden Vrijdag vooral is Prutske geroerd en onder den indruk van de groote pijnen die Ons-Heer voor de menschen verdragen heeft. 's Namiddags, op slag van drie uur, words er naar oud gebruik, met vrome aandacht het sterven van Christus aan het kruis herinnerd en een gebed opgezegd. Met ingetogenheid en wijding heeft Prutske meegebeden, blijkbaar onderging zij het gevoel der plechtige stonde. Er volgt een tijd stilte, dan herneemt het gesprek in de keuken op gewonen toon, en eindelijk komt Prutske met hare vraag, waarover lang heeft nagedacht:

- Als Ons-Heer nu gestorven is,.... krijgen we er dan een nieuwe?

Moeder tracht op eenvoudige wijze het kind aan 't verstand te brengen: hoe het ‘drama Christi’, in 't jaar één onzer tijdrekening geschied is, en hoe alle christenmenschen die goddelijke gebeurtenis telken jare op dag en stonde herdenken; meteen wil zij Prutske doen begrijpen het verschil tusschen het feitelijk gebeuren en de gedachtenis op het verjaren van die gebeurtenis. Maar te oordeelen naar Prutske's opmerkingen, gaan er die twee dingen niet even goed in. Alhoewel het woord ‘verrijzenis’ in Prutske's taalschat niet voorkomt, gelukt het toch haar te overtuigen dat Christus ‘ten derden dage van de dooden is opgestaan.’ Wel ja, daar Ons-Heer alles kan, waarom zou Hij dan niet weer levend worden als Hij gestorven is? Dat komt Prutske voor als ‘I' évidence pure et simple’. Doch verder blijkt het nutteloos te redeneeren over het onderscheid tus-

schen eene gebeurtenis en het herdenken bij het verjaren van die gebeurtenis. Prutske blijft bij de meening dat alle dingen op een gegeven datum en uur, onveranderd weerkeeren en opnieuw gebeuren, - want de goddelijke gebeurtenissen zijn in Prutske's begrip verbonden in hetzelfde raderwerk der cosmische elementen; - zoo: het dagelijksch op- en ondergaan der zon, de vierwekelijksche wentel der maan en het jaarlijksch verloop der seizoenen, waarin zomer en winter elkaar afwisselen - al dingen immers die, telkens wij ze beleven, toch feitelijk gebeuren!

Den avond van Goeden Vrijdag moet Prutske nog een thoeveel voorzorgen en maatregelen nemen voor morgen: goed nazien dat Fox niet uit zijn hok kan, Puck ook wordt voor de gelegenheid in 't ovenbuur opgesloten, waartegen hij hevig protesteert door heel den nacht te janken; de hoenders ook en bijzonderlijk de haan moeten binnenblijven, en dat alles uit vrees dat zij de paascheiers zouden te keere gaan voor aleer Prutske er bij is, morgenuchtend! Dan wordt er nog, voor slapen te gaan, een mandje met hooi onder den grooten cederboom geplaatst, voor 't geval als 't morgen regenen moest, de klokken hunne eieren er in 't droge zouden neerleggen.

Den Zaterdagmorgen breekt voor Prutske het blijde Alleluja aan. Dien uchtend blijft zij te bed, want de klok mag bij hare terugkomst nergens kinderen ontwaren. Wakker van voor den dag echter, ligt Prutske als een muisje opgekrompen, onder de dekens uit te pieren, stil, beschroomd en in angstige verwachting, de lange, stil slepende stonden of te tellen. Bij den eersten, geweldigen ronkslag en het daarop volgende dribbelen der klokken, krijgt Prutske eene davering over 't lijf en een schot in de lenden, die haar beletten een vin te roeren, lam blijft zij er liggen, overdaan door de geweldige ont-

roering. Eerst wanneer het jubelend luiden opgehouden heeft, krijgt Prutske 't besef van 't geen er gebeurd is: dat de klokken ingekomen zijn!... Zij springt er uit, robbelt de trappen af, stormt naar binnen. Eene enkele stonde duurt de twijfel nog en de aarzeling, om te weten of zij zich niet bedrogen heeft, maar met den eersten blik, zoo gauw zij op aller wezens de paaschblijheid gezien en den uitroep gehoord heeft waarop haar verschijnen onthaald wordt, schiet het in haar los! Ontheven van alles, in haar vliegend nachtgewaad, floddert Prutske met de armen in de hoogte, als een vogel den hof in. Van den eenen struik naar den andere, weert er de takken weg met de handen, steekt het hoofd vooruit en slaakt een kreet telkens zij er een ei ontdekt. Aan de huisgenooten laat zij de zorg om met de mand achterna te komen en de eieren te garen, zij zelf is veel te opgewonden en denkt er enkel aan altijd nieuwe verrassingen te doen. In de bosseboomen, struiken en tronken, in al wat blaren opheeft en groene staat, ligt er een ei verdoken, en méestal in een nestje van hooi, van schavelingen of papiersnippers gewonden! Er komt geen eind aan: altijd andere, van alle grootte, van allen vorm! Effen aan waar Prutske voorbij is, worden ze in het mandje neergelegd, daar eerst bewonderd, en dan nog eens opnieuw, wanneer heel het hof is doorzocht en doorsnuffeld en de mand in huis op tafel wordt neergezet en de eieren ééen voor één verhandeld. Wat een weelde en rijkdom! Vooreerst zijn er de witte eieren, gewone, gelijk de hoenders er leggen en dan heele groote, gelijk kinderhoofden! maar alle om 't even fljn en schoon in bonte kleuren beschilderd en versierd, - één zelf is er waar Prutske's naam in hoofdletters op te prijken staat! Dan zijn er ook eieren in sulker, in chocolade, met tierelantijntjes en zijden strikjes, die opengaan gelijk een doos en vol suikerbollen en zilverboonen ste-

ken! Verder: kloeken op een nest, kuikentjes versch uit het ei, hanen die gestrekt te kraaien staan, - van alle slag, alle soort, heele groote en heel kleine, de tafel vol! In de eerste stonde is die weelde niet te overkijken, Prutske danst en springt er om heen, overdaan door de hoeveelheid, aarzelend wat zij 't eerst moet aanraken en bekijken, - altijd maar schreeuwend van blijdschap telkens er iets opvalt dat zij niet gezien meent te hebben. Langzamerhand komt Prutske tot bedaren; haar morgenbrood eet zij zonder de oogen van de paascheieren of te wenden, en den dag lang heeft zij er werk mede de eieren te rangschikken, volgens soort en grootte, in rijen te plaatsen, in en uit te pakken, te tellen en te verhandelen, om het louter genot en de deugd zich van de werkelijkheid te overtuigen en te wennen aan 't gedacht van 't geen haar overkomen is. Weken, ja maanden lang leeft Prutske van die voldoening: de kostelijkste pronkstukken staan op de kast - onder haar bereik - uitgestaid; die dingen moeten overblijven voor 't laatst; het kleingoed is in eene doos opgeborgen en elken middag doet Prutske de ronde aan tafel en deelt ieder er van mede. Van de witte eieren werden er een deel in het nest onder de kloek gelegd en daar zullen kuikentjes van voortkomen die elk jaar, op Goeden Vrijdag, van pluimage veranderen; de overige worden voorzichtig uitgeblazen en op een snoer geritst en als versiersel in de keuken, aan het pateelbord opgehangen, waar Prutske ze heel het jaar onder de oogen heeft.

Langen tijd nog worden de klokken herdacht en Prutske vindt er altijd nieuw behagen in, te vertellen: hoe zij de klokken door de lucht heeft zien wentelen, hoe de eieren er uit neervielen,... maar 't geen zij als het toppunt van hare vreugd blijft beschouwen is: het zoeken in den hof en de verrassing telkens zij onder een struik... daar iets zag liggen!

***

Gelijk alle echte natuurschepselen,voelt Prutske de lente in haar bloed, - zij ruikt de lente in de lucht. De eerste luwtewasem doet in haar het verlangen naar den openen buiten ontwaken, - zij gevoelt eene groote vreugde en aanstonds begint zij al de zomergenoegens op te sommen, die nu plots in hare herinnering opduiken. Zij is't, die den eersten leeuwerik hoort, de eerste zwaluw ontwaart; dat is haar het teeken van den uittocht; gauw wordt heel haar boeltje nu opgekraamd en Prutske maakt zich gereed om te gaan waar de natuur haar roept. Van alle verdere voorteekenen, die den ingang van den zomer aankondigen, is Prutske uitstekend op de hoogte en kent zij het juiste beduid, - een zekeren morgen dus, dat zij vader in 't gemoet komt, spreekt zij hem vastberaden aan: - Vader, als ik wilde zou ik reeds mogen barvoets loopen, - hoor, de koekoek roept!

En na een oogenblik nadenken:

- Vader, hoe weet die vogel dat 't slecht weer uit is?...

Paschen zelf vormt echter de praalboog waardoor Prutske hare intrede doet in het zomerrijk.

Het is haar eene plotse openbaring, - alsof er een gordijn was opgegaan waarachter het toovertooneel ineens te voorschijn komt: al de boomen met frissche, groene bladeren getooid, met eene weelde van witten bloesem overladen, en eene lucht die, zwaar van velerhande geuren, zoet is als balsem. De tuin heeft nu ontzaglijk groote afmetingen aangenomen, met diepten vol lommer en vlakken waar 't zonlicht als gedegen goud op speiert.

De tuin is voor Prutske een eden, eene lustwarande, iets gelijk het Aardsch Paradijs voor Eva geweest is eer zij van den verboden appel had geproefd. Bij 't aanschouwen alleen voelt Prutske zich omgeven door eene overdanige weelde, ontheven boven alle werkelijkheid,

uitwijden, opstijgen en wegsmelten op de baren eener zee van geneugte, zwemmen en wentelen in wateren van geur en kleur. Met de armen opgeheven en de oogen stralend van geluk, doet Prutske hare eerste morgenwandeling door de middenlaan van den tuin, en groet er de bloemen die er, wit en rood en blauw, van wederzijden staan te prijken. Met welgevallen trekt zij het neusje op en snuift den aangenamen geur... Onbeschroomd waagt zij zich tusschen de bezietronken, verbeeldt er zich reuzengroot geworden, in een bosch en kijkt er boven de kruinen; in het hooge gras echter, dat haar tot aan de schouderen reikt, waar zij de beenen hoog heffen moet om er door te savelen, en met de handen werken om een doortocht te banen, voelt Prutske zich klein als Duimke, en mijdt er met zorg elk mollegat, uit vrees in eene onderaardsche krocht terecht te komen...

Prutske's zomerwarande is vol stilte. Er is eene stilte des doods, die beangstigt, die drukt en den adem beneemt; - in de zomerwarande echter is het de stilte van het broeiende leven, de stilte geteemst door de hooge, doorzichtige, goudglanzende luchtlaag, beveiligd door den koepel van het ruischende loof der hooge kruinen, waaronder het licht der zon alle geluiden en kleuren als zingende stemmen dooreenweeft, die er, vereenigd tot eene etherische symphonie, in gestadige beurtzangen, de maagdelijke reinheid van den morgen, de gouden glorie van den middag en den weemoedwellust van den avond uitorgelen.

Over de zomerwarande hangt een waas van geheimzinnigheid, iets gelijk een zonnedroom bij klaarlichten dag, waar men de bloemen elkaar genadig toeneigen ziet, waar tulpen, leliën en rozen, met blaren als lippen om een lachenden mond, met hun geurigen adem en hun hart vol honig de zoemende bietjes en bontkleurige

vlinders aanlokken. De geheimzinnigheid schuilt er bijzonder in de lommergewelven der groote appel- en pereboomen, in de kruinen der linden en populieren, in het hazelarenhout waar de vogels niet alleen, maar allerhande lichtelfen hunne woonst hebben en er te wiegen liggen op de deining en 't geruisch der bladerenzee.

De heerlijkheid in den zomertuin duurt er den dag door en herbegint er alle dagen. Telkens doet Prutske er nieuwe ontdekkingen en valt van de eene verrukking in de andere, - zij geniet van de weelde, zonder meer en laat zich gaan op goed geluk, haperend en stilhoudend bij gelijk welke kleinigheid. De eksters zijn er bezig hun nest te bouwen in den top van den hoogsten boom en Prutske volgt er de werkzaamheden van het vogelpaar; overal ontwaart zij kevers, muggen en vliegen, spinnekobben, kikvorschen die hare aandacht vragen, maar het zijn vooral de bloemen waarin Prutske alle belang stelt, - en onder de bloemen zijn het vooral de papavers waarop ze 't gezien heeft. Van toen ze nog klein meiske was, miek zij er jacht op en het is haar bijgebleven: de gloeiend roode kollebloemen die als eene vlam opwapperen boven 't gras, steken haar de oogen uit, - 't is een jubelen telkens zij er eene ontdekt en een altijd nieuw gent ze te plukken en triomfantelijk in huis te brengen. Alles wat maar water houden kan en er eenigszins toe geschikt is - van potflesch tot hulzen van geweerkogels - moet nu als bloemruiker dienst doen.

Prutske heeft dat wonder bijgewoond, gezien en nagegaan hoe alles in leven komt, hoe kruiden en gewassen uit den grond opschieten, groeien en bloeien, - hoe de vogelen in de weer zijn, dragen en sleuren om op tijd met hun nest klaar te komen, en heel die koortsige bedrijvigheid om haar heen, die levenslust over heel den zomertuin, zet Prutske aan, - na het tijdstip van

bewonderende beschouwing, voelt zij in zich den drang om er zelf ook deel aan te nemen, mee te doen aan het werk dat eene verlustiging schijnt en eene kermis.

In dat complex van verschillig gelegen onderdeelen van lochting, tuin, boomgaard en bosch die den geheelen hof uitmaken, vindt Prutske haren weg zoo goed als in de kamers van het huis, - geen wegel, geen hoekje of zij kent er al de bijzonderheden, en van alles wat er leeft en groeit ontgaat er nets aan hare aandacht, - bij elke ontdekkingsreis brengt zij iets bijzonders mede om het te bewaren en bij hare schatten te voegen: goudkevers, blauwe vliegen, krekels, koolbranders, teenbijters, gerspeerden, papeters, horzeltjes, waterjuffers, hemelbeestjes, slakhuizen komen in aanmerking en verder alles wat door vorm of kleur, merkwaardig of lieftallig voorkomen heeft; alles wat Prutske van dien aard bemachtigen kan, grijpt zij vast, brengt het weiger in haar vuistje gesloten naar huis en stopt het in eene der doosjes waarvan zij er altijd een aantal in voorraad heeft. Het meest is Prutske op meikevers gesteld en op vlinders; van de eerste heeft zij heel de Meimaand last en genoegen om ze te vangen, op te sluiten en te voederen; in zake vlinders echter weet zij dat het met rupsen te doen is, en 't gemakkelijkste middel om in haar bezit te krijgen: ze zelf te kweeken. Met gewone rupsen, - gelijk Basiel er bij honderdduizenden doodt op de fruitboomen - zou zij het ook wel wagen er eenige op te nemen, doch zij heeft het op een bijzonder soort gezien, namelijk op de ‘Papilio Machaon’. Bij ondervinding weet Prutske dat zij deze groen- en geel- en zwartgestreepte rupsen op de wortelgroeze en de venkel moet gaan zoeken; eens dat de tijd gekomen is, trekt zij er dagelijks op uit, bergt de rupsen in een kistje, voedert ze een tijd tot ze verpoppen en stelt ze dan in eene zonnige plaats op de ven-

sterbank om ze tot prachtige ‘Zwaluwstaarten’ uit den dood te zien verrijzen.

Van Basiel heeft zij de werking van zaaien en planten afgekeken en in een verloren hoekje zal zij een eigen tuintje aanleggen. Op den aard van den bodem, op de digging komt het niet aan, als 't maar van haar is en zij er naar eigen inzicht mag in werken. Het snoei der fruitboomen, de takken en wissen die Tone de boomsnoeier achteloos heeft laten liggen, dienen Prutske als plantsoen en worden in haren tuin geplant. Als die dingen maar een tijd in leven blijven en voort hunne botten schieten, is 't Prutske al een groote troost en voldoening en acht zij zich om hare moeite beloond. Verder behandelt Prutske hare planten en bloemen omtrent gelijk hare Fieten, - zij haalt ze uit en in de aarde, plant en verplant den zomer lang, om het louter genoegen er mede bezig te zijn. Hare geliefde bezigheid in haren tuin is echter harken en water gieten! Met haar sproeiertjedat zij jaren lang aan Sinter-Klaas heeft moeten vragen eer het te krijgen - sleurt Prutske vrachten water en 't is haar een altijd nieuw genot de stralen als eene fontein te zien openspreiden en op de planten in regendruppelen te doen neervallen, - 't is haar alsof zij zelf de deugd der milde lafenis ondervond.

Prutske's zomergenoegens in den hof zijn echter verscheiden van aard en de afwisseling dringt zich zelf op, in geordenden gang. Eens dat de werkzaamheden in haar eigen tuintje geëindigd zijn - alle bloemen gezaaid, alle heesters geplant, de paden geharkt en het onkruid gewied-kan Prutske de rest aan de zon en aan schoon weer overlaten; nu komen de Fieten er weer bij en de lange reeks huishoudelijke gebeurtenissen zal zich nu afspelen, beurtelings op het grasplein onder een ouden paraplu, die met den stok in den grond geplant, er als veldtent dienst doet, in den boomgaard of, in het boschje

verdoken onder de hazelaren, al naar gelang de omstandigheden het vereischen. Prutske wordt er Fiete met de Fieten, zij beschouwt alle dingen van hun standpunt uit, deelt hun vermaak en hunne lusten en blijft zoolang met hen in gesprek en aan de bezigheid tot zij, vermoeid, netjes in hun wieg en rijtuig, onder hun gordijn beschut voor de vliegen, alle gelijk in slaap liggen. Als afleiding heeft Prutske dan nog Puck en Piete, die nu hunne beurt afwachten. De vermaken met die twee zijn eenigszins van anderen aard en hier ook weet Prutske zich de toestanden aan te passen. Huns gedrieën spelen zij meestal verstoppertje, verduiken zich overhands in de tronken en als ze malkaar ontdekt hebben, gaat er zulk eene geweldige stoeipartij aan den gang, dat Piete voor haar vel begint te vreezen, op een boom hare veiligheid zoekt en, van uit de hooge kruin toeziet, hoe 't met die twee zal afloopen.

Overal waar Prutske hier den voet zet, grenst zij aan het fabelachtige; bachten elken boom schuilt een verdichtsel en 't is maar een inval om uit het rijk der werkelijkheid in dat der poëzie te schrijden. Tone zit boven in de kruin van een boom te werken en zijne groote zware kloefen heeft hij onder aan de ladder laten staan. Prutske ontwaart ze, steekt er - met schoenen en al - de voeten in en sloft er mede voort als met twee oorlogsschepen; stappend door 't hooge Bras gaat hare verbeelding aan 't werk... gelijk Duimke heeft zij van den reus de leerzen-van-zeven-mijlen veroverd! Alles om haar heen krijgt nu de afmetingen alsof zij van eene groote hoogte op de wereld neerziet. Onversaagd vordert zij hare reis, stapt over bergen en dalen, schrijdt door water en zee, de wereld door, en als zij het eindelijk opgeeft, omdat de last aan de voeten haar te zwaar wordt, laat zij de leerzen staan en komt in alien ernst de lotgevallen der reis aan de Fieten vertellen,

die het relaas aanhooren met de verstarring in hun groote oogen en hun strak gelaat.

In 't urensgeduren van de lange namiddagen leeft Prutske er ongestoord, aan zich zelf en aan hare tooverdroomen overgelaten, in gezelschap van haar poppengezin, in een eigen wereld, waar al het andere in gouden schijn en stillen vrede te sluimeren ligt, te baden in 't genot der milde zon. De vogelen zijn er bezig en fluiten onder een, zonder dat iemand acht geeft op hun bedrijf, de bietjes zoemen, de vlinders dansen op de lucht en de windstilte hangt over de wijde oneindigheid. Van uit de lommerkoele woning, waar de gebalsemde bloemenlucht door de opene vensters naar binnen waait, hoort men in den hof, verscholen, nu eens hier, dan weer verder, Prutske's heldere stem, die aldoor maar taalt en ratelt, jets gelijk het aanhoudend, blijgestemde murmelen van een snelvlietend watertje... Maar wanneer het gebeurt dat, onverwachts, er bij Prutske's fijn perelend talen, eene tweede even zangerige, dock voller gedragen stem tusschen valt en tot een gesprek wordt waar zij beurtelings elkaar afwisselen en de buiging van toon en klanken al de verschillende schakeeringen der teederheid uitdrukt, gelijkt die samenspraak tusschen ‘Moeder en Kind’ iets als het lied van twee vogelen, eene melodie gedragen op al de geluiden van den zomertuin, die er boven opklinkt als de zang van het geluk zelf.

Na eene lange stiltepoos verschijnt Prutske ineens uit eene andere richting, heft een liedje aan en wandelt zeegbaar gelijk een maagdeke in de processie, door de lanen van den tuin; beurtelings houdt zij stil bij de leliën en de rozen, spreekt er elke bloem afzonderlijk aan, op ernstigen of vriendelijken toon en houdt er zich bezig met de vlinders en de bijen die bij de bloemen op bezoek komen. Wat later is zij met een merel aan 't woord, en te oordeelen naar de uitdrukking van haar gelaat - de

hoog opgetrokken wenkbrauwen en dichtgenepen lippen - de drukke gebaren der armen, hebben zij het ondereen over ernstige onderwerpen. Op hare wandeling staat Prutske plots vóór een verstoord mierennest en daar blijft zij gehurkt, over die krioelende drukte gebogen, stilzwijgend, met ingehouden adem en vol gespannen aandacht de doening der mieren gaslaan, die bij zwermen, haastig en gejaagd over en weer spouteren en lasten versleuren zwaarder en grooter dan zij zelf... Als dàt is afgedaan, wandelt Prutske weer verder door de lanen van den hof, herneemt haar liedjezonder- zin, en aan een gunstig plekje gekomen, vlijt zij zich neer in het lommer en blijft er doorpraten met zich zelf of met de onzichtbare luchtgeesten, die er in de ritselende blaren der lovie aan 't fluisteren zijn. Ontheven van de wereld, buiten alle begrip over 't bestaan van tijd en werkelijkheid, kan Prutske hier, afgezonderd en stil, op haar eentje zitten prazelen, in gezelschap van het peetjewevertje, dat in de kruin van den perelaar zijn eindeloos liedje afspint.

In den zomertuin is er voor Prutske zooveel afwisseling van genoegens, dat zij er zich onmogelijk kan vervelen of verdrietig worden; als zij uit het rijk der verbeelding weer tot de werkelijke wereld komen wil, hoeft zij maar één stap te doen. Prutske kent namelijk de plaats waar men van op den hoogen barm, door eene opening tusschen het dichte struikgewas, den grooten steenweg en alles wat er voorbijkomt, overschouwen kan. De ratel van een wagen of kar, 't meumelen eener koe, maar bijzonderlijk het geschreeuw en gestoei van kinderen, trekken er Prutske's aandacht en zoo gauw is zij er bij om te zien wat er omgaat. Zij kent de uren van den dag waarop de schoolkinderen voorbijgaan en gewoonlijk houdt zij er de wacht, blijft hen met stille bewondering aanstaren, beantwoordt hun groet (al de schoolkinderen

kennen Prutske bij naam) en vertelt een en ander over hare aangelegenheden; na wederzijdsche afspraak worden dan ook soms geschenken uitgewisseld: in haar voorschoot brengt Prutske hun, al naar 't seizoen, 't zij aardbeien, jenevers, stekebeiers, kersen, pruimen, appels of peren en krijgt als wedergunst: een beeldeke, een santje of een papieren prulleding, dat zij in de school van maseur gekregen hebben. Opgetogen brengt Prutske hare schatten in huis om ze aan ieder te laten bewonderen.

***

Prutske kan maar niet begrijpen waarom alle menschen het zoo druk hebben op de wereld en zij niet meer tijd besteden om met haar bezig te zijn, of doen gelijk zij, 't geen hun hartje lust? Van al die zij kent in hare omgeving, is het vader alleen die verstand van leven heeft - en dan nog ... Hij ten minste is niet den heelen dag verlaan en beslommerd met alle slag bezigheden waarvan Prutske het doel of het nut niet vatten kan. 's Morgens, wanneer de anderen reeds strange aan den arbeid zijn, gaat zij hem vinden in bed en samen bedrijven zij er een heelen tijd zottigheden; in den voormiddag ziet zij hem rondloopen in den tuin, waar hij alles doen mag 't geen hem aanstaat; 's namiddags trekt hij er op uit met den tram of per fiets, krijgt bezoek van heeren of damen, of gaat zich in het boschje verduiken waar hij, voor zijn plezier uitgestrekt in 't gras, naar een boek met prentjes ligt te kijken; 's avonds zit hij in zijne werkkamer, weeral voor zijn plezier, bladen vol te schrijven die dan later, in vier gescheurd, naar de keuken gebracht worden. Daar tusschen in heeft hij alleen overschot van tijd om met Prutske bezig te zijn, met haar te praten en te spelen.

Op Vaders gezelschap in 't algemeen en op de gesprek-

ken in 't bijzonder, is Prutske bijzonder gesteld: met den speurzin van een wezeltje loert zij het af wààr zij hem zal aantreffen; zij volgt hem waar hij gaat, houdt hem gezelschap waar hij aan 't werk is in den lochting of in den hof en wacht er geduldig de stonde af waarop zij zeggen kan:

- Kom, Vader...

Dan neemt zij hem bij de hand, tweefelt hem mede naar eene geschikte plaats, waar zij door niemand gestoord, kunnen praten; ofwel, als zij het prettiger vindt, laat zij Vader de keus, die dan, naar eigen inzicht, volgens 't uur van den dag, aanduidt waar 't onderhoudzal geschieden. Er zijn honderden plaatsen in den hof die geschikt schijnen om er in stilte en afgezonderd, to gaan zitten: daar is de lovie, de gloriette, het hoekje op de bank onder de vliertronken, het jasmijnen-boschje waar de witte hofstoeltjes om het tafeltje gereed staan - doch Prutske en Vader laten dat voor andere gelegenheden en gaan 't zij aan den rand van de sloot, in de kruin van den appelaar, of op den barm onder de tronken; - dàt zijn de uitverkorene plaatsen die voor hen elk hunne eigene bekoring en aantrekkelijkheid hebben en die zij uitkiezen volgens den aard en het onderwerp van ieder gesprek in 't bijzonder.

De sloot - in Prutske's oogen een prachtige vijver! - wordt meest bezocht in het voorjaar en dient bij gesprekken over onderwerpen uit het dierenrijk. In het voorjaar is de sloot vol helder water, doorschijnend tot op den donkeren bodem; als men er zich over heenbuigt, ziet men vooreerst den blauwen hemel en de witte wolken weerspiegeld op het gladde oppervlak, en daaronder, in de geheimzinnige diepten van het ruim, iets dat op een tooverpaleis gelijkt: rotsachtige wanden, bogen, pijlers en gewelven, alles met donkergroene, lichtvlottende drendels wier en waterplanten begroeid en om-

wonden. In de opene hallen en zalen, waar het licht van de zon een tooverglans van gedempte kleuren ontbindt, woekert, wriemelt en krioelt het van wonderbare wezens: puidshoofden, tinken, lompen en stekelbaarsjes, die door de vele gangen en zalen heen- en weerflitsen, doorwrikkelen, krinkelen, elkaar achterna zitten of in serene droomrust, roerloos als aan een draad, in de ijle waterruimte blijven hangen.

Het kikkerrit drijft er in trossen, als doorschijnende perels; op de vlakronde wompelblaren zitten de groengestreepte gerrepuiden, wippen onder en zwemmen met gestrekte pooten, behagelijk een eindje verder; schrijverkes, die op zwarte hemelbeestjes gelijken, wemelen over het glimmend spiegelvlak, als vlugge schaatsenrijders die krinkelingen maken voor hun plezier; waterjuffers, langpootige muggen en vlinders van alle kleur, flodderen en dansen er in de lucht; snelgewiekte zwaluwen scheren er over heen en snappen er met èèn zwong hun aas al vliegend uit het water...

Gezeten aan den rand van de sloot, zinkt men tot aan de schouders in 't riet, de zwaardleliën en 't lisch, geen mensch die er Vader of Prutske zal ontdekken of komen storen, terwijl zij er bezig zijn over de wonderen der natuur, over het ontstaan, het vervormen, het uitpikken, van al het verschillend gebroed dat er in de geheimzinnige hallen en zalen van het waterpaleis, in de ondoorgrondelijke diepten nestelt, woekert, speelt en dartelt... De appelaar - een boomkasteel - laag van stam, de kroon tegen den grond, met dikke spillen die horizontaal uitschieten en trapsgewijze geschrankt, 't eene verdiep boven 't andere vormen, met telkens eene gemakkelijke zate die veerkrachtig wiepelt als er twee personen nevens elkander gezeten zijn... In dat hooge bladergewelf voelen Vader en Prutske zich ver boven de wereld verheven, de openingen tusschen de looftrossen gelijken er

venstergaten waardoor men over een oneindig verschiet der wijd golvende landouwen heenkijkt. Prutske zit er hoog en gelukkig naast Vader; terwijl zij er samen aan 't gesprek zijn over zaken van ethiek en metaphysiek en hunne gedachten in de hoogere sferen verwijlen, laat zij vlijtig de beentjes zwaaien en kijkt er langs alle kanten rond om ergens van dichtbij een vogel te ontwaren... De plaats onder de tronken verbeeldt eene donkere krocht, waar men op handen en voeten inkruipt, gelijk in eene hazepijp. Hier wordt er maar zelden en dan nog fluisterend, een woord gesproken, want in die zalige stilte, waar geen geluid der buitenwereld doordringt, hoort men hoe de horzeltjes, de kevers, de muggen en vliegen er met elkaar doende zijn en, gelijk in de sprookjes, verstaat men wat zij ondereen vertellen. Terwijl Vader en Prutske er achterover op den rug uitgestrekt, genoegelijk te luisteren liggen naar 't gevezel, gemurmel, geruisch en gezang van al het klein gebroed, genieten zij daarenboven van het tooverachtig schouwspel in het wriemelend, halfdoorschijnend bladergewelf, waar 't goud van de zon eene glinstering van licht over spreidt - te fel voor de oogen - en er draden spint die er, noesch en dwars gekruist, door de geheimzinnigheid van het deemster-ruim een weefsel vormen, waarin de glorie van het zuiverste geluk staat uitgebeeld...

't Zij aan den rand van de sloot, 't zij in de kruin van den appelaar, vangen de gesprekken gewoonlijk aan met een motto, een tekst of aanhaling gekozen uit de werken van klassieke of moderne denkers of dichters, dat op het onderwerp betrekking heeft of er den inhoud van moet samenvatten. Zoo, als 't over kikkers, slakhuizen, spinnekobben, krekels, puidshoofden of teerikken gaat, kan de spreuk van Fabre dienst doen -: ‘Lorsque nous manque la société de l'homme, nous nous refugions dans celle de la bête sans perdre toujours au

change.’ Voor diepere en onoplosbare vraagstukken der natuurgeheimen wordt gewaarschuwd met de uitspraak van Dr. G. Le Bon -: ‘Il est toujours imprudent de parler des buts supposés de la nature, alors que nous la connaissons si peu. Elle agit dans un plan fort différent du nôtre. Ses valeurs ne sont pas nos valeurs et elle ignore nos mesures.’ Over ingewikkelde verschijnselen, waar alles op de verhoudingen tot den mensch aankomt, wordt de wijsheid van Protagoras aangewend: ‘De mensch is de maat aller dingen.’ Wanneer 't gesprek over Occultisme, Rose-Croix-zaken, métaphysiek, télépathie, Cumberlandisme loopt, komt de uitspraak van Hamlet er bij te pas -: ‘There are more things in heaven and earth, Than are dreamt of in your philosophy.’ Of men redt zich met Rosny's: ‘La vie est terriblement fantasmagorique.’ In zake levenswijsheid luidt de uitspraak van Salustius -: ‘Faber quisque fortunae suae.’ Als variance op hetzelfde onderwerp geldt Heyne's: ‘In uns selbst liegen die Sterne unseres Glücks.’ Om een moeilijk vraagstuk te ontgaan, eene strikvraag te omzeilen, of eene uitvlucht voor iets onverklaarbaars te vinden, is het enkel met eene wijsheidsspreuk te doen, zooals: ‘La nature humaine se soucie peu de la contradiction’; van Romain Rolland, of Voltaire er bij te roepen, die zegt: ‘Imaginez toutes les contradictions possibles, toutes les incompatibilités, vous les verrez dans le gouvernement, dans les tribunaux, dans les églises, dans les spectacles de cette drôle de Nation,’ ofwel Flaubert: ‘l'Inconséquence est la conséquence suprême!’

't Doet er nets aan dat de zinspreuk in 't Fransch, in 't Engelsch, in 't Duitsch of Latijn gesteld is, Prutske vindt dat het er bij hoort en zij doer maar alsof zij het begrijpt. In de kruin van den appelaar, of aan den rand van de sloot loopen de gesprekken over alle mogelijke onder-

werpen, - in alle stelt Prutske om 't even veel belang: 't betrek tusschen schrijver en uitgever, de uitlating der onbesuisde kritiek, kwestie van esthetiek en moderne kunst, jacht op wereldberoemdheid bij sport-kampioenen en film-acteurs, beschouwingen over abstracte wijsheid en taaie, speculatieve dialectiek gaan er bij Prutske even goed in als praatjes over tooverprinsen. Als men het met den gepasten toon en den noodigen ernst weet voor te dragen, neemt Prutske alles gewillig aan en, zelfs als 't haar minder belang inboezemt, weet zij er zich in te schikken, gelijk in 't onvermijdelijke. Zoo bijvoorbeeld, kan Prutske gespannen zitten luisteren en haar best doen om den gedachtengang te volgen in Vaders betoog over: ‘'t onderbewuste’ in de kunst van spreken en schrijven, - over de ingewikkelde werking der hersenen die 't woordmateriaal effen aan gereed-maken, uitkiezen en bijbrengen, dat dienen moet om de gedachte tot vorm om te scheppen, - gelijk de metser die moortel en steenen aangebracht wordt om er een muur mede op te trekken, - gelijk de letterzetter die, met reflexe beweging van arm, hand en vingeren, de letters grijpt die zijne oogen van 't papier lezen en ze averechts tot woorden aaneenrijgt... Zoo grijpen wij, op dezelfde manier, in den woordenvoorraad waar alles gerangschikt en geordend ligt en kiezen er onderbewust degene uit, - of ze komen er, gedreven door den onderbewusten wil, vanzelfs, als automaten die op den druk eener veer opspringen, naar voor en rijgen zich tot zinnen aaneen, om er onze gedachten mede te uiten. De verschillende toon en stembuiging waarop Prutske, met het tusschenwerpsel: ‘Ja, Ja! Ja?’ hare instemming, twijfel, overtuiging, ondervraging, bevestiging, be- of verwondering, blijdschap, verrassing of verontwaardiging uitdrukt, bewijzen den graad van aandacht waarmede zij het gesprek volgt of begrijpt. Niet noodig dat

men secuur nadenkt hoe de gedachten in den preciesen vorm te kleeden, als er iets aan mankeert, of het begrip te boven gaat, stapt Prutske er, zonder verpinken en met 't ernstigste gezicht der wereld over been en laat zonder onderbreken doorpraten. Geen van beiden neemt het kwalijk als de aandacht een oogenblik faalt of verslapt, als de spreker van zijn onderwerp afdwaalt, of elk voor zich zelf zijne eigen wegen gaat; 't komt er zelfs zoo nauw niet op aan wanneer er hoegenaamd eenig betrek meer bestaat tusschen vraag en antwoord in 't gesprek. Een kever of vlinder, een vogel die te dichtbij komt, kan aanleiding geven tot onderbreking, en een uitbundige, kikkerende schaterlach, zonder dat er in 't minst iets geestigs gezegd of verteld werd, is gewoonlijk een teeken dat Prutske er genoeg van heeft, ofwel dat zij lust gevoelt zelf aan de beurt te komen en Vader nu den last van het luisteren op te leggen. Dan vangt zij aan met denzelfden heiligen ernst gelijk zij 't van Vader gezien heeft en discht eene gebeurtenis op uit het Fietengezin, een voorval met Sarel, jets over Beer, of eene onaangenaamheid die zij opgedaan heeft met de Maarte...

Doch meestal loopt het over feiten gedurende den dag gebeurd en waarover zij, na lang nadenken, nog niet in 't reine gekomen is en raad of uitleg begeert te krijgen. Het komt er wel eens uit als een plotse inval, de onverwachtste dingen, of 't vervolg van een gesprek uit lang verleden tijd, en meestal zonder overgang, op onderwerpen die met elkaar in geen naspeurbaar verband staan. Prutske vertelt met heel hare ziel, kalm betoogend, bedaard ernstig, opgewonden, ironisch, en immer weet zij den toon te treffen die bij het onderwerp past en de uitdrukking te geven aan Naar gelaat en oogen, at naar gelang van de zaak waarover zij het heeft.

Alzoo begint zij:

- Zie, 'k heb het hem gezeid van den morgen...

- Wàt gezeid?

- Aan Kaloe, dat hij dood moet!... Ja, moeder heeft geen vleesch gekregen bij den slachter en Tante Eulalie komt op bezoek ... en daarom moet Kaloe dood, - en 't is toch best dat hij het weet?...

- En hoe heeft hij het nieuws opgenomen?

(Een oogenblik staat Prutske verrast na te denken).

- Wel, hij stond nog al raar te kijken.

- Hij maakt er toch niet veel verdriet om, - hoor, hij kraait nog.

- Hè, waarom zou hij daarvoor laten van kraaien? zoolang hij nog leeft? Hij zal lang genoeg zijn zonder kraaien, als hij dood is!

Dan komen de beschouwingen over het verlies dat de hoenders zullen ondergaan, wat Puck zal zeggen en hoe Piete zal staan kijken, over Kaloe's voorzaten en mogelijke opvolgers ... En dan ineens:

- In wat zoudt gij liefst veranderen, Vader?

Daarop volgt een beurteling opsommen, in bonte reeks, van alles wat maar voor den geest komt: eene vlieg, een meezeke, eene mier, eene wolk, eene duif, een visch, eene musch - al dingen die vliegen, zwemmen of zweven kunnen - maar 't eindigt onveranderlijk met den wensch om weer tot de eigene en oorspronkelijke gedaante terug te keeren.

Terwijl Prutske daar alzoo bezig is - heel en al opgewondene vervoering, geluk als goud in de oogen - en de zilveren belleklank - woorden zonder zin - doch welluidender dan de schoonste muziek, in de ijle lucht opgalmt, vergaat in 't rond, voor al het geschapene, het begrip aan de werkelijkheid der dingen: het heden vervloeit in 't verleden, alle materie wordt doorschijnend als glas, subtiel als damp, en elk wezen aanschouwt zich zelf als iets uit de wijde verte... 't Geen men op deze

stonde in Prutske's bijzijn ondergaat, lijkt op den oorsprong der tijden, toen alle geschapene wezens, in éénzelfde taal, in nauwe gemeenschap met elkander leefden en zich één voelden. 't Zonlicht kleistert als gemunt goud in de kruin van den appelaar, wolken hangen in witte slierten en vormen de gleuven in het blauwlaken kleed dat den hemel overspant en in den waterspiegel van de sloot vertweelingd is; heel de atmosfeer tintelt vol stilte en geluid dat er, gelijk ragfijne kristalsprietels, op het punt is zijn uitersten vorm van volmaaktheid te bereiken en tot eene harmonie van puur geluk te bedijgen. 't Is alsof, in dit plechtig afwachten naar het wonder dat gebeuren gaat, alle levensadem ophield, uit vrees de betoovering die het, versmelten der elementen van het heelal tot eenheid voorafgaat, te verstoren... Zoo waarachtig slaat Prutske, in een prachtige pepel veranderd, de kleurige vlerken open en stijgt de hoogte in...

Wanneer zij, een tijd later, in hare menschelijke gedaante op de aarde is nedergedaald, verandert zij zich opnieuw in eene merel nu, verscholen in 't bout, en zit er te fluiten, in de verwachting dat iemand haar zal komen vangen.

- Een merel?.... Waar zit de zot?
Al in zijn kot!
Wat doet hij daar?
Eiers zuipen
Met heele kuipen!
Foei!
Ze zijn al bebroed!
Bebroed, bebroed,
Bebroed!!!

Opeens proest de merel in lachen uit, heeft alzoo zijne schuilplaats verraden en wordt uit zijn piephol gesleurd en in 't klare daglicht gehaald.

***

Doch liever dan het merelspel, liever nog dan sloot en appelaar, liever dan zonneschijn, bloemen en groen, liever dan bessen, kersen, peren en al het fruit, liever dan àl de genoegens die de zomertuin oplevert, zijn Prutske de avondwandelingen!

Na 't eten wordt Fox losgelaten - 't geen al eene heele beroering op 't hof teweeg brengt -, Puck ook heeft het zien aankomen, is al voorop ter poorten uit, Prutske staat te wachten tot Vader buiten komt en dan zet heel de karavane uit, allen om 't even welgezind en opgetogen, te veldewaart over de wijde wereld! Fox en Puck stormen elkander achterna, doch Prutske stapt aan Vaders hand, door den wagenweg, bekommerd om al wat zij ziet: de vruchten en gewassen, de kruiden langs de grachten, de patrijzen en ander wild gevogelte. Maar als toppunt van verrassing blijft nog altijd bij en wordt telkens weer opgehaald, 't geen op een dier wandelingen, Lang geleden gebeurde: hoe Prutske in 't koorn een stekelverken ontdekte, hoe zij het samen in een zakdoek vingen en meebrachten, en het in 't donker, thuisgekomen, moeder tegen de wang drukten om haar eens terdege te doen schrikken!!

In 't veld staat elke rimpel, elke vore, elke gracht, elke struik open voor eene wondere ontdekking; 't is met de vervoering in de ziel dat Prutske om end om zich heenkijkt, altijd gereed om op 't minste teeken op te jubelen. Maar 't eigenlijke doel en de grootste aantrekkelijkheid van den tocht, voor Fox en Puck zoowel als voor Prutske, is naar de prochieputten - twee groote vijvers die, te midden den meersch, sleiende vol water staan. In den meersch mag men naar hartelust stoeien, bloemen plukken, nesten zoeken en tuimelboomen maken. Doch eer Vader en Prutske er al genaderd zijn, is Fox, op een afstand gevolgd door Puck, er al bij en uit de verte hoort men het plonzen en pletsen der twee zwemmers

die er behagelijk in 't koele water kringen maken en met gestrekten kop naar onzichtbaar aas grijpen. Prutske's grootste begeerte ware hen daar te mogen vervoegen en er, gelijk zij, under te dompelen, met de armen open, in te wentelen en verstoppertje te spelen; alevenwel houdt die aantrekkingskracht van het water eene geheimzinnige vrees besloten, en Prutske durft er enkel met den blik van genieten; zij vindf het al heel prettig hare schoenen en kousen te mogen uitspelen en met de bloote voeten, aan den oever wat rond te plassen en 't water tot boven het hoofd te doen opspeiten.

De terugtocht gaat door de weide, door 't hooge gras, naar den grooten steenweg en dan hebben Vader en Prutske het onveranderlijk over 't geen er ten Westen aan den hemel gebeurt, waar de poorten der goudene kasteelen openstaan en de fantastieke wonderpracht der wolken opgestapeld ligt gelijk de monumenten en paleizen en torens eener gloriestad.

Thuis gekomen is het donkeravond en hoog tijd te gaan slapen, om morgen opnieuw te herbeginnen... Tegen 't eind van het zomerhalfjaar staat er Prutske nog eene bijzondere gebeurtenis te wachten, iets waar men weken en weken over spreekt en haar verlangen opdrijft, zoodat het in hare verbeelding tot iets heerlijks wordt dat al de andere zomergenoegens overtreffen moet. Dat is de thuiskomst van Broer en Zus in vacantie. Gelijk alle groote gebeurtenissen, waar Prutske naar verlangt, ligt het vervullen heel veraf en nadert heel traag; eerst is het een oneindig aftellen van weken, eindelijk van dagen. Lang op voorhand echter begint Prutske aan de toebereidselen tot de groote gebeurtenis: heel het poppengezin, met al de bijhoorigheden van het huisraad, moet in orde gebracht worden, de kleeren versteld, het linnen gewasschen en versch gestreken, rijtuigen, wagens, wiegen, banken, zetels en

stoelen hersteld, geboend, gestoft, afgespoeld en herschilderd. Naarmate de groote dag nadert en de werkzaamheden vorderen, windt Prutske zich al meer op, den ijver voelt zij aanzwellen en de toebereidselen nemen breedere afmetingen. Den dag zelf van Broer's en Zus' aankomst, staan alle mogelijke potten, flesschen, vazen, schotels vol groen en bloemen; al de beschikbare posturen zijn in het grasplein opgesteld; in den hof is de middenlaan, van de ingangpoort tot aan het huis, langs de twee kanten afgespannen met kleurig lint, alle vanen, wimpels en palullen hangen dwars over den weg, hoog aan de boomen vastgemaakt; op de stoep, tegen de voordeur, staan Fiete, Anakie, Pieternelle, Jan, Fridoline, de Maarte, Beer, Sarel en Finet, op hun spikspinterbest aangekleed, in rij opgesteld om Broer en Zus te verwelkomen; Puck en Piete komen er ook bij te pas en worden hunne rol aangeleerd. Prutske zelf is in eene stemming omtrent gelijk 's pastors meid den dag der groote processie: zij loopt haastig en verlaan, beslommerd om alles op zijn pas en in de schoonste plooi gereed te krijgen; telkens valt haar nog jets te binnen dat moet geschikt, gewijzigd of bijgebracht worden, en niets schijnt haar te veel, te moeilijk of te zwaar, als 't maar djenen kan om de ‘ontvangst’ een feestelijk uitzicht te geven en meer luister bij te zetten. In hare vervoering heeft Prutske eigenlijk het doel voor de middels vergeten en in al het slameur en de drukte, denkt zij niet eens welke verandering het gezelschap van Broer en Zus in haar leven zal teweegbrengen, - zij is alleen bekommerd in 't geen zij zich van de plechtigheid der aankomst voorstelt, en verkeert in koortsigen angst om, met heel haar volkje, eer te halen en alles goed te zien afloopen.

Het ‘wederzien’ is inderdaad hartroerend, - Prutske is Broer en Zus een eind te gemoet geloopen en nu komt

zij triomfantelijk tusschen beiden aangestapt en leidt hen binnen. Doch de verteedering is heel kort van duur, - eens dat Broer en Zus de versiering terdege in oogenschouw hebben genomen, storen zij zich niet verder om Prutske's toebereidselen en het plechtige van het moment is gauw voorbij. Na drie maanden afwezigheid zijn er voor Broer en Zus een aantal dingen die hunne aandacht vragen en haastig stormen zij van 't een naar 't ander, om alles ineens terug te zien. Op korten tijd is heel het huis onder te boven gekeerd, elk haalt zijn eigen gereedschap en speelgoed voor den dag en algauw ontstaat er ruzie over mijn en dijn. Heel het hof is vol gedruisch en gerucht, gelijk twee losgelaten renpaarden stormen Broer en Zus door den tuin, over perken en bedden, en tuimelen holderdebolder in het grasplein. Prutske die aan hare stille omgeving gewend was en in alles aan zich zelf overgelaten, ziet nu vreemd op naar al dat geweld en druistig vertier, zij voelt zich onthutst, opgenomen en meegesleurd als in een wervelwind, want Broer en Zus vechten om haar te bemachtigen, trekken haar tusschen hen mee, plagen haar, en in hun worstelen, boksen en tinsen deelt Prutske soms wel van de stootenmede en komt er met builen en blutsen en schrammen weer uit...

Na een paar dagen verzaakt Prutske dan ook aan het nieuw gezelschap, en zonder wrok of spijt, zonder dat zij zich over ontgoocheling beklaagt van 't geen zij er van verwacht had, trekt zij er op haar eentje uit, zoekt een schuiloord waar zij veilig en ongestoord haar spel met de Fieten kan voortzetten, en houdt zich den dag door, zooveel mogelijk afgezonderd.

Zij durft er tegen niemand van gebaren, doch inwendig begint Prutske bij zich zelf, te verlangen naar 't eind van de vacantie, om Broer en Zus te zien vertrekken en weer in haar gewone doening te komen.

Bekentenis
door Dop Bles

DE MINNAAR
Ik wil U haten, noch verlaten;
mijn liefde is te groot,
denk niet dat gij de dood
of nacht bracht in mijn dagen,
die willig voor U open lagen,
geen nood, geen nood;
mijn hart slaat uit zijn diepe brand
naar U
om nu, nog nu
t'ontvangen uit Uw blanke vrouwenhand
wat liefde's brood.

DE VROUW
Meer weerzinwekkend dan Uw liefde
is mij Uw blik vol medelij.

DE MINNAAR
Ik wist niet, dat mijn blik U griefde
en dacht, dat min ten alle tij
de uitverkoren macht bezat
te heil'gen wat hij had omvat.
Uw zonde
zie ik als een wonde,
een zwachtel wil mijn blik slechts zijn,
die koelend heelt Uw open pijn.

DE VROUW

Mijn zonde is het zoet bedrog,
waarop ik vele uren zinde
om Uw vertrouwen te verscheuren,
om Uwe liefde te besmeuren
en ik verging in 't kolkend zog
van Uw te macht'ge min.
En toch, en toch
was 't steeds of gij mij meer beminde!
Ik kon mijzelf niet toebehooren;
mijn leven was in U verloren,
ik was mijzelf niet, maar slavin
die daaglijks om bevrijding bad,
want 'k heb U nimmer liefgehad!

DE MINNAAR

En toen gij aan mijn lippen hing?

DE VROUW

Ik weet niet wat de koorts beging!

DE MINNAAR

Maar waarom haat dan opgevat?

DE VROUW

Omdat Uw liefde nooit bezat;
gij zag de vrouw niet, die ik ben
maar haar die ik, om U, zou wezen,
mijn hart dat kond gij nimmer lezen,
met wanhoop en met haat gevuld.
Gij hebt te v e e l van mij geduld
maar ik, ik ben het, die U ken:
gij vindt U zelf zoo verheven,
dat gij alleen nog kunt vergeven!

DE MINNAAR

Was 't te gelaten dat ik droeg
al wonden, die gij in mij sloeg?
Stond ik te hoog om iets te vragen,
heb ik uit trots dat al gedragen?
Weet dan dat heel mijn heiligheid
niets is dan onderworpenheid!
In al Uw zonde bleeft gij vrouw
wier hart voor mij lag hulploos open.
Ik leefde in het stille hopen
bij U te stillen 't luid berouw.
Want weet, wie eens Uw zuster was,
wier ziel was klaarder dan het glas,
wier hart was liefdes zuivre brand
heb ik gedood met blinde hand.
En 't is bij U dat ik thans boet
het schuldloos vloeien van haar bloed.
En 't leven heeft voor mij slechts zin
zoo gij kunt leven door mijn min.

DE VROUW

Mijn lief, zie thans mij in 't gelaat.
Laat mij nu diep zien in Uw oogen.
Gij zijt tot moorden dus in staat?
Gij doodt zoo gij U meent bedrogen?

DE MINNAAR

Ja zien w'elkaar nu heel diep aan
Nu dat 'k van U moet heenengaan.

Een ‘In Memoriam’
door Lod. Ten Haefte

J.W.F. Werumeus Buning, In Memoriam, Palladium, Arnhem 1921.

Wanneer men de stemming zou willen aanduiden, waaruit deze nobele en droevige verzen geworden zijn, dan zou men wellicht beste doen, met een vers te citeeren... van een ander dichter. J.H. Leopold heeft wellicht maar een klein gebied, een grensgebied, van de uitgestrekte landen der menschelijkheid begaan. Hij heeft maar enkele aandoeningen van den mensch vertolkt. Maar wat hij vertolkte, schijnt hij wel voor eeuwig te hebben vertolkt, of liever: in lange rijen van geslachten zullen er telkens enkelen zijn, die het onuitsprekelijkste van hun aandoening plotseling door hem gesproken zullen vinden, en dit zal zeker lang duren, eeuwen lang. Want zoo snel verandert de menschheid niet, en nog zijn wij in staat, gelijk klinkende stemmen vanuit de Middeleeuwen te verstaan. - Een dier weinige aandoeningen die in hun onuitsprekelijkheid bij hem tot een bijna onstoffelijke muziek wotden, is de liefde die leven blijft tot over den dood, de liefde, die als 't ware over de grenslijn van het levee het zachte samenzijn van ziel tot ziel nog voortzet. Het is zijn doodencyclus die wij bedoelen. En één dier verzen zouden wij citeeren willen, in zijn geheel, misschien alleen om het weer eenmaal in gedachten gansch te mogen hooren:

Hoe ver, hoe ver ik dit alles vind,
het werd een spel, een lief gezeg
van andere menschen, zóó is het weg
en vreemd van dat, wat nu begint,

nu dat mijn leven zal gezonken
zijn tot een ernst, die 't al beschreit
en tot één groote innigheid
van heenbeklagen gaan geslonken,

en nauwelijks een flauwe lach
gebleven is van medelijden
om wat nog even van ons beiden
opleeft in mijn gedenken, ach

hoe liefelijk, zooals wij gerust
van ons geluk waren en verkozen
ons te behooren, argeloortn
in wie er nimmer werd bewust,

dat wij vreezen moesten, dat, wat gegeven,
in deemoed wilde zijn aangenomen
een zorg voor hem, die der dagen komen
goed weet; en zie, wat is gebleven?

weet ik nog, dat een hemel stil
van licht en mildheid in mij hing?
ik luister naar mijn herinnering;
een stem wegwankelt, die sterven wil.

Het is bijna ontroerend te bedenken, dat het Hollandsch zich tot zulk een muziek heeft willen laten louteren. Hier is Been woord weer, dat niet tot vloeiend licht en ziel geworden is. - Weemoedig en droef is het, maar deze droefenis is geluk te noemen, - omdat de onaantastbaar geworden schoonheid der ziel onaantastbaar geluk geworden is, waarop zelfs de dood zijn eigenlijkste macht verliest. En zoo dit weemoed is, dan is het de weemoed van de engelen in het paradijs, of liever nog de weemoedige engel die opstaat in den mensch, die

aarzelend zijn vleugels uitbreidt en weer sluit, maar die in dit hulpeloos verbanningsgebaar de zekerheid geeft van een vlucht die eenmaal aanvangt. - En het verband van dit vers met den naam van den dichter die hierboven staat? Dat wij hem volkomen vertolkt vinden... in het vers van een ander grooter dichter, dit zegt misschien genoeg reeds van de eigenaardige en nobele wezenheid die zich hier in dezen kleinen bundel uitspreekt. Hij heeft misschien het diepste van zijn wezen niet zelf kunnen openbaren, maar hij heeft er genoeg van te verstaan gegeven, om te doen begrijpen uit welken droom hij sprak en waar ten naastenbij de schemerende grenslanden liggen der ziel, waar zulke droomen gedroomd worden. Ten naastenbij, want nooit natuurlijk kan de éene mensch volkomen voor den andere spreken, zelfs niet de grootere mensch voor den kleinere.

Deze mensch heeft een groot verlies geleden, de titel zegt het reeds. Een vrouw die hij lief had, sterker nog: wier wezen hem geheel van liefde vervulde, hem heeft opgeheven uit zichzelf en in de liefde opgenomen, is hem plotseling ontnomen door den dood. - Maar deze liefde schijnt zoo groot geweest, dat zij de starre leegte vulde met haar eigen trillingen. Deze smart heeft zich niet uitgeput in pijn en opstand, om dan door nieuwe belangstelling te worden gevolgd en door vergeten. Mogelijk heeft dit sterven hem ontzaglijk pijn gedaan, maar meer waarschijnlijk is nog, dat de grootheid dier liefde reeds dadelijk de bittere breuk omhuld en verzacht heeft en de teedere twee-heid zich haast ononderbroken heeft voortgezet, nu alleen eindeloos weemoedig geworden en eindeloos verlangend. Dit eerste aardsche liefdeleven was moeilijk en botsend, - enkele aanduidingen doen het begrijpen - vol angst, leegten en wisseling, maar dit tweede liefdeleven is stil en mild geworden, enkel

glimlach en licht, vertrouwelijke herinnering, kinderdroom en bovenal: vol van een magnetische zielsaanwezigheid die geen naam heeft, waarvoor ook nooit een naam te vinden zal zijn, maar die er het wezenlijkste van is. Men zou dus van dezen dichter alles kunnen verwachten. Want enkele der onuitsprekelijkst-schoone melodiën die aan de menschheid gegeven zijn, ontsprongen aan zulk een magisch-geworden liefde, aan dit voortleven met de andere - korte tijd nog - aan dit mystisch uitgeleide van hem die blijft aan Naar die heengaat... Leopolds doodencyclus roerden wij reeds aan, - en dan de liederen van dien andere, die een eeuw vroeger op aarde was, - en die zijn geliefden zoover heeft uitgeleid, dat hij ternauwernood den weg meer terug te vinden wist. Hij die gemeend heeft het koor der dooden te hooren zingen in de verten:

> Lobt doch unsere stille Feste...

Maar het vreemde nu is, dat deze mensch wellicht... geen dichter blijkt, geen dichter althans in den meest intensen zin van dit woord. Een kunstgevoelig mensch, met een algemeene en zeer edelsoortige belezenheid, wiens geest met alle de beste melodien der wereldlitte ratuur een diepe vertrouwdheid heeft, - maar wellicht geen dichter. Onder de magische volte van zachte smart en schrijnend geluk moet zijn hart zich tot brekens toe beklemd gevoeld hebben, en om zich zelf van dezen zwaren dracht te verlichten, om het raadsel buiten zich te zien, om zich niet weggesleurd te voelen, moet hij bij wijze van stille radeloosheid de pen gegrepen hebben. Hij is begonnen te dichten. Hij heeft iets willen doen. Net bleek een moeizaam werk. Maar het ging. Na de ééne regel kwam de andere, en het werd een vers, en nog en nog een vers. - En alle regels stamelden van hetzelfde, van een droefenis en een verlangen, en een

Aanwezigheid die hem omzweefde, die hem ‘dekte in den nacht’ die meer dan licht was, en toch alleen door het beeld van het licht te vertolken. En het scheen dat het raadsel van dit stil ondragelijk geluk zich liet vatten in het woord. In de vreugde daarover zal hij niet gemerkt hebben, dat ondertusschen bij dit moeizaam rijmen van alle zijden de herinneringen zijner geliefkoosde lectuur kwamen aangeslopen: Leopold voor en na, de Renaissancisten in hun diepste oogenblikken, in hun doodenklachten, de Henriette van der Schalk der peinzende sonnetten, A. Roland Holst, allen die vantevoren reeds wezensverwantschap met zijn stille menschelijkheid hadden, maar aan wie het gegeven is geweest hun persoonlijk rythme onmiddellijker te openbaren. Tusschen de volte die deze dichter in zich mee droeg en deze moeizame bijna amechtig voortgaande strophen is het contact niet aanwezig geweest, geen stroomende verbinding. Er is geen melodie in dit werk die de herinnering blijkt te fascineeren. Deze bijna radelooze poging om te spreken van een liefde, die grooter dan dood en leven is, moet men feitelijk mislukt noemen...

Maar hoe zou men dan kunnen weten, dat dit er is geweest, als het niet in deze verzen wordt uitgesproken, als het niet op den lezer overgebracht wordt op de wijze der kunst? Dit is de vraag die zich hier onmiddellijk kan opdringen. Maar juist deze vraag brengt ons aan de andere zijde van het eigenaardig en bijna fascineerend probleem, dat deze bundel ons stelt. - Men weet het eenvoudig zeker, nl. dat deze mensch met deze zwijgende innigheid in zijn binnenste zijn rijmen heeft zitten bijeenbrengen. Dat hij dat alles deed in een ban. En men ontvangt die zekerheid door de enkele woorden en regels en aanheffen, die overal verspreid staan, die soms dwars tegen de rythmische figuur en de bedoeling

van een bepaald vers inbreken, en die als uit een somnambulistische bevangenheid ontsnapt schijnen. Het is of men een mensch hoort spreken in een taal van bekende, zij 't moeilijke constructies, en plotseling komt een afwezigheid over hem, en hij fluistert enkele woorden die ternauwernood nog in verband staan met den zin waaraan hij bezig was te spreken. Een trek uit het verleden, een diepe eigenheid van de geliefde, een zekerheid vanuit zijn eigen innerlijk, overvalt hem op dat oogenblik met zulk een verdoovende intensiteit, dat zijn lippen er als 't ware mechanisch door bewogen worden. - En het woord dat hij dan spreekt, is vreemdplotseling en schoon als een ster die verschiet Tangs den nachthemel. - Het zijn deze woorden, die plotselinge overweldigingen, die heel het geheim van dit innerlijk leven, dat zoo smartelijk tot zwijgen veroordeeld schijnt, verraden. - Vruchteloos schijnt deze mensch naar zijn eigen melodie gehijgd te hebben. - Maar door deze enkele droombevangen fluisteringen reeds wordt dit kleine dichtwerk ons eigener dan veel poëzie die makkelijker is uitgegroeid en zelfs schoon te noemen. Want ze komen van zoover...

Kleine Prozastukken
door P.H. Ritter Jr.

I het offer als zonde

Niets is afgrijselijker in het menschelijk gemoedsieven dan dit: dat soms het plichtsgevoel en de ontzegging in dienst worden gesteld van de zelfzucht. Er is een eigenmachtige deugd, die evenzeer uit den Duivel voortkomt, als de Liefde voortkomt uit God. Voor velen toch, die gestreng zijn voor zichzelven, zijn plichtsbetrachting en ontzegging niets anders dan middelen om het chaotisch, armelijk zelf te stutten en omhoog te houden, terwijl het door zijn liefde-gemis bestemd was te vergaan. - Zij versterken zich met de attributen der heiligheid, zij verlagen tot moeizame oefening hetgeen met eindelooze lichtheid en blijheid onbewust geschiedt, wanneer een eindelooze liefde of een eindeloos leed de ziel heeft gewekt. Niet de genietenden en zelfzuchtigen, maar de deugdzamen zijn vaak de schrikkelijke satanisten. Zij willen alles verliezen uit een heimelijke wraakzucht op het leven en zij vergeten dat wij niet alles mogen wegwerpen, dat de ontneming genade is, en het geschenk van het offer de kroon der ontneming.

Genotzucht houdt de ziel zuiverder dan de zucht der genotsontbering. - En zij die de ontzegging stelen van het altaar des levens, misbruiken die ontzegging voor een grenzenlooze hoovaardij. Aan den uitgang van het leugenachtig, zedelijk-schijnend zelfbedwang rijst een

ontembare heerschzucht. Zoodra de kille passie dezer deugdzamen een persoonlijkheid bedreigt, overweldigen zij deze met de betuigingen van hun dienstbaarheid. - Met hun, aan intuïtie grenzende menschenkennis, die zij verwierven door de folterende ontledingen hunner eigen ziel, verschijnen zij in zijn levenskring als onvergelijkelijke fijngevoeligen, die hem alle leedgevoel willen besparen en door hun vleiende vertroosting de rustige onbewustheid van zijn natuur vergiftigen. Wanneer het hun gelukt is het slachtoffer van hun min zich te doen inbeelden dat hij lijdt, en hem zich te doen vervreemden in de ijdelheden hunner zelfbeschouwing, dan beginnen zij hem reeds te verachten. En weldra zullen zij hem verwijten dat hij zijn plicht niet kent, en hem drijven naar de galeien der ontzegging, waarvan hun zielen het wezen nooit zullen begrijpen, en waartoe zijn ziel nog niet is uitgegroeid. Zoo vermoorden zij het leven der zuivere zachtaardigen met hunne minnarij. Van den liefdelooze zijn zij de getrouwe slaven en onder diens dwang zijn zij bereid hun zedelijkheid in dienst te stellen om de meest eerlijke slechtheid te omveinzen.

Groot is hun macht in het leven der verschijning. Want zij zijn de sterken in de maatschappij, zij zijn nimmer verstooten en verlaten van de aardsche grootheid en macht.

Maar de angst voor het onzekere dat zij niet kennen doet hen ineenzinken, wanneer zij plotseling komen aan de grenzen van het leven. En dàn is het alleen het kalme, blije weten van hem die het offer niet zocht maar wachtte, dat hen redt van den ondergang.

II verbeelding en herinnering

Er is geen eigenlijker rechtvaardiging van het dichterschap dan deze: dat de jammerlijke mislukking van ons

leven en van onze levensdaden altijd hersteld wordt in de verbeelding. Waarom uiten wij ons in kunst, nadat wij de overtuiging hebben gewonnen, dat het leven zich reeds volkomen weerspiegelt in onze overdenking? Omdat wij daar deel hebben aan de levensveralgemeening, omdat die levensveralgemeening in ons denkleven is eene erkenning, maar in ons verbeeldingsleven een feit. Evenals in onze verbeelding vertastbaart zich de levensvolkomenheid in de herinnering. Verbeelding en herinnering zijn de gebieden van de zichtbare onzichtbaarheid. Wij mogen niet zeggen dat het Wonder absurd is; ons geloof aan het Wonder is ons geloof aan het Feit, en het Feit is altijd aanwezig in de verbeelding en de herinnering. - Maar in de verbeelding is het leven hersteld, in de herinnering verzoend. Daarom is de herinnering de edeiste verbeeldingsvorm. De herinnering is het leven, ontdaan van de verwarring zijner dramatische omhulling, is het leven in zijri onherroepelijke gestalte, het leven, niet zooals wij het wilden voeren, maar zooals het moest worden gevoerd.

Donkere phantomen beschaduwen onze herinnering. Het zijn de gedaanten onzer vrienden en van hen, die wij liefhadden, en die zichtbaar en tastbaar naast ons bleven leven, nadat het drama der liefde - die in haar verwerkelijkingen altijd in den tijd, dus altijd dramatisch is - nadat het drama der liefde was voltooid. Zij zijn deschimmen onzer vrienden en geliefden, die ons gestorven zijn, en die wel luidruchtig schijnen uit te roepen: wij bestaan!, als de figuren in een boozen koortsdroom. Zij verbijsteren ons klare inzicht tot krankzinnigwordens toe, zij schijnen te rammelen aan Noodlots immer gesloten blijvende deuren, zij schijnen ons neer te rukken in den afgrond der verdwijning, op het moment, waarin wij den vrede verwerven met ons zelf. - Dat dit bestaan kan, de lijfelijke leving na den

feitelijken dood, geeft ons de zekerheid van het bestaan der hel. Hier wordt het schoone leven uiteengereten en gruwzaam verminkt, - dit, dèze aantasting van het heilig Besluiten is de wanstaltige Zonde, is de verdoemenis die het eenig leed - de smart om het kleine, in de wereld bracht.

Het bolsjewisme
door E.I. Gumbel

Ook de tegenstander zal toegeven, dat het Bolsjewisme een der belangrijkste verschijnselen is van onze tijd. In het in twee kampen verdeelde Europa - van overwinnaars en overwonnenen r heeft het een nieuw hoewel duister element gebracht, waarvan de politieke invloed op 't ogenblik nog door niemand kan worden overzien. De almacht der Entente heeft erop schipbreuk geleden. Het heeft de sociale strijd onzer dagen op ongekende wijze aangewakkerd, de arbeidersbeweging der gehele wereld voorwaarts gedreven en zich met de kracht ener religieuse overtuiging onder de industrie- bevolking, op wie het is aangelegd, weten staande te houden. Voor de eerste maal in de wereldgeschiedenis hebben revolutionnairen gebracht een staat te construeren geheel volgens van te voren opgestelde beginselen. En ook wie er aan twijfelt, of de poging een vooruit bedachte heilstaat op te richten, duurzaam kan zijn, zal toch de grootsheid der poging onmogelik kunnen lochenen. Afgezien van de randstaten in het Westen, hebben de Bolsjewiki het gehele Russiese rijk vast in de hand en, ofschoon de verstandige mensen in heel Europa voorspelden dat hun heerschappij 't geen veertien dagen zou uithouden, hebben zij zich nu niettemin, ondanks de hevigste buiten- en binnenlandse aanvallen, vijf jaar gehandhaafd en zijn hun denkbeelden in de ganse wereld verbreid.

I De middelen

Bij de beschouwing van dit grootse maatschappelik verschijnsel dringen zich drie vragen op. In de eerste plaats: aanvaarden wij het doel? In de tweede plaats: is het doel zo verheven, dat het de prijs, die het kost, waard is? En tenslotte: leiden de aangewende middelen tot het doel?

Ons antwoord luidt: het Communisme wensen wij inderdaad. De afschaffing van het privaatbezit der produktiemiddelen zal ons in een nieuw mensen-rijk binnen voeren, waar meer geluk zal zijn. Maar de weg, die de Bolsjewiki zijn gegaan, is verschrikkelik. Hij voert door bloed en honger en, indien tot het einde betreden, m o e t hij daartoe voeren. Bij de derde vraag moeten wij allereerst onderzoeken, of de tegenwoordige formele, burgerlike democratie ooit tot het Socialisme leiden kan. Men zou kunnen denken dat het Socialisme of Communisme (beide hebben immers hetzelfde einddoel) zonder grote beroeringen langs parlementaire weg zou kunnen worden verwezenlikt. De meerderheid der bevolking is weliswaar niet bezitloos, maar wel van het bezit der eigenlike produktiemiddelen uitgesloten. Zoodra zij zich van haar toestand bewust wordt, wat door intensieve propaganda te bereiken is, zal zij zonder twijfel afgevaardigden naar het parlement zenden, die haar wensen behartigen. Heeft echter het parlement een socialistiese meerderheid, dan zal het de toekomststaat langs wettelike weg invoeren.

Deze schone gang van zaken is helaas niet mogelik, en wel om drie redenen:

a) Hierbij wordt de psyche van de volksvertegenwoordiger miskend. De afgevaardigde namelik pleegt als zodanig zich geenszins met de wil van zijn kiezers te vereenzelvigen, zelfs al behoudt hij zijn oude manier van spreken. Hij behoort nu tot de vooraanzittenden, heeft

een goed salaris, is aan velerlei verzoekingen blootgesteld, die zijn invloed meebrengt, en'zelfs al geeft hij zich de grootste moeite om deze verzoekingen, die niet altijd de vorm van omkoping behoeven te hebben, uit de weg te gaan, zo is feitelik de sociale kwestie toch voor hem reeds opgelost. De honger en de angst voor de honger, een der meest wesenlike drijfkrachten der grote massa, raken hem niet meer. Een brede gedachte-laag scheidt hem met of tegen zijn wil van zijn kiezers en hoe langer hij zijn ambt bekleedt, des te dichter wordt de nevel, die zich dringt tusschen hem en zaak, die hij voorstaat.

b) Daarbij komt nog dit: het geloof, dat de meerderheid der bevolking socialisties stemmen zal, omdat dit in haar belang is, gaat van de veronderstelling uit, dat deze publieke overtuiging zich, onbeïnvloed, vormen kan in overeenstemming met de wezenlike belangen van het proletariaat. Inderdaad heeft echter het Kapitaal middelen en wegen genoeg, om de dragers der publieke opinie, de journalisten, te verleiden zo te schrijven als het begeert. Dit behoeft nog niet bedrog te betekenen van de zijde der betreffende dagbladschrijvers, maar: ‘wiens brood ik eet, diens woord ik spreek.’ Daar de groot-industrie steeds in de gelegenheid is de kranten op de ‘juiste’ wijze te beïnvloeden, is de persvrijheid in werkelikheid een middel tot onderdrukking van het grootste deel der bevolking.

c) Maar zelfs wanneer de publieke opinie op overweldigende wijze voor het socialisme partij zou kiezen en zelfs wanneer de meerderheid van het parlement de haar opgedragen taak zou willen volbrengen, dan zou zij toch nooit een fundamentele vernieuwing der samenleving kunnen doorvoeren.

Want in alle zogenaamd parlementair geregeerde Staten is het zwaartepunt der openbare macht van de door de publieke opinie gecontroleerde parlementszittingen ver-

legd naar voor bepaalde doeleinden ingestelde commissies, die gedeeltelik niet in 't openbaar vergaderen. Langs talloze kanalen hebben de kapitaalbezitters de gelegenheid de bedoeling der wet te veranderen, te misbruiken, te vervalsen.

Daarom blijkt 't onmogelik om door middel van de burgerlike democratie tot het Socialisme te komen. Wat nodig is, is een weg, om de in de onderste lagen van het yolk zelf sluimerende krachten te wekken, en deze onmiddellijk in dienst van de nieuwe opbouw te stellen, niet langs de omweg over vertegenwoordigers, die langzaam van hen, die zij vertegenwoordig en, vervreemden. Dat is het streven, dat is de weg, waarmee de arbeidersraden de proef moesten nemen. Want de feitelike eenheid, de natuurlike vereniging der arbeiders is heden ten dage het bedrijf. Het raden-systeemmoest onmiddellik de wil der gemeenschap in werkelikheid omzetten. Dat is de weg, die de Bolsjewiki getracht hebben te gaan. Maar de eigenaardige toestand van Rusland, waar de overweldigende meerderheid der bevolking in halve lijfeigenschap leefde, werkend in de landbouw, en waar de industrie slechts een heel ijle bovenbouw in de steden vormde, deze eigenaardige toestand heeft 't Rusland onmogelik gemaakt, deze weg ook werkelik te gaan. De grondslag ontbrak. En zo is de weg, die van onder af tot de opbouw moest voeren, in werkelikheid van boven af betreden. Inplaats dat de arbeidersraden de vrije wil der arbeidende bevolking tot uitdrukking brachten, moesten zij wel tot een regeringsorgaan worden, waarin slechts zij mochten gekozen worden die van boven af werden aangewezen. Een oppositie kon zich slechts met moeite en gevaar staande houden door zich als ‘partijloos’ te vermommen. Het recht van terugroeping, dat de bevolking in de gelegenheid moest stellen, een vertegenwoordiger af te zetten zodra tussen

hem en zijn kiezers de muur verrees die het kamerlid van het volk scheidt, moest spoedig worden afgeschaft. Bij wie van beroep lid van de arbeidersraad was, ontwikkelden zich spoedig alle instinkten van de vroegere ambtenaar. Hij blijft weliswaar de proletariese fraseologie gebruiken, presies als het kamerlid, maar de psyche van de proletariër verliest hij spoedig. De vaste overtuiging, dat hij alleen in de positie is de gezamenlike arbeiders werkelik te vertegenwoordigen, doet de begeerte tot macht en daarmee het misbruikmaken van het geweld ontstaan.

Zo heeft dus de poging van onderen of tot het Socialisme te komen evenzeer schipbreuk geleden, als de poging door middel van de parlementaire democratie mislukken moest. En de constructieve methode der Bolsjewiki heeft niet de eigenschap, dat zij aan het doel, dat er door bereikt moet worden, is aangepast.

Maar evenmin schijnt de militaire methode tot dit doel te kunnen leiden. De poging, het leger, dat immers zelf voor 't grootste deel uit proletariërs bestaat, voor de zaak van het proletariaat te winnen, mag sukses hebben, maar het schijnt aan twijfel onderhevig, of dit sukses tot het gewenste doel nader brengt. Want wanneer een gewapende minderheid tot openlike opstand besluit in het belang van de door haar voorgestane ideeën, dan voert dat tot reeksen algemeen erkende euvels. Burgeroorlog wordt een dageliks dreigend gevaar. Want iedere minderheid kan het eenmaal doorgevoerde voorbeeld volgen. Het wankele der bestaande orde moet tot aanwending van gewelddadige onderdrukking van iedere haar bedreigende minderheid voeren. De minachting voor de wet doet die wankelheid voortduren en de onophoudelik noodzakelike gruwelen laten de bloeddorstige instinkten die in de mensen leven, niet weer insluimeren. Iedere wreedheid van de ene zijde moet wel nog erger

wreedheden van de andere zijde uitlokken en het einde is algemeene anarchie, een algemene moordlust, die diametraal staat tegenover de begeerde eindtoestand van het Socialisme.

De machtsconcentratie, die de zonder ophouden noodzakelike buiten- en binnenlandsche oorlog met zich brengt, moet de meeste euvelen van het tegenwoordige kapitalisme wel doen voordeven. Burgeroorlog en oorlog naar buiten zijn onvermijdelik, want alleen door expansie kan een dergelike gewelddadige methode zich staande houden.

De oorzaak dezer mislukking is gelegen in een miskenning van de feitelike tegenstander. De ongelijkheid van bezit is natuurlik een wezenlik kenmerk van het tegenwoordige kapitalistiese stelsel, maar het is niet 't enige kenmerk, en met de afschaffing hiervan is nog niet alles gedaan. Niet de ongelijkheid van het bezit, maar de ongelijkheid van de machtsverdeling is het, die op de psyche der hedendaagse mensheid de ongunstigste invloed uitoefent[1]. Maakt men aan de ongelijkheid van bezit een einde, maar laat men door een hyperburokraties systeem van ongehoorde concentratio de machtsongelijkheid bestaan, dan moeten de euvels van het tegenwoordige systeem, zij 't ook in gewijzigde vorm, weer opleven. De enkeling en de geestelike vrijheid wordt onderdrukt, terwijl zogenaamd ‘de arbeiders zich niet bevrijden kunnen zonder tegelijkertijd a l l e oorzaken van onderdrukking weg te nemen’.

De militaire methode en de daardoor in 't leven geroepen machtsconcentratie leiden dus niet tot een betere wereld. Wat werkelik nodig is, is een geestelike verandering, en het is onmogelik deze met één slag tot stand te brengen door de politieke verhoudingen te wijzigen. Slechts een veranderde houding ten opzichte van de

1) Vergel. Bertrand Russell, Practise and Theory of Bolshevism.

wil tot macht kan de draagster van een socialistiese gemeenschap worden en politieke middelen zijn niet in staat deze verandering te bewerkstelligen.

Deze fout der Bolsjewiki is reeds met de grondslag van het Bolsjewisme gegeven, met de materialistiese geschiedbeschouwing, die aan het psychologisch moment niet voldoende aandacht schenkt. Volgens haar zijn het in werkelikheid de economiese krachten, waaruit de historiese verschijnselen geboren worden. Maar in werkelikheid zien wij juist tegenwoordig een geheele reeks niet-economiese motieven aan het werk. Noch het godsdienstige fanatisme van vroeger eeuwen, noch het nationalisme van onze dagen kunnen zonder meer uit economiese factoren worden verklaard. Natuurlik hebben economiese beweegredenen er toe bijgedragen. Maar de oorlog bijvoorbeeld zou alleen op grond daarvan niet mogelik zijn, wanneer in ons niet een uitgesproken bloeddorst, een instinkt om te moorden bestond, dat bij alle economiese overwegingen vergeleken, primair is. Eerst komt de rassehaat en eerst dan komen de economiese prikkels tot de oorlog.

Daarbij komt nog, dat de beslissende faktor in de politiek niet de werkelike omstandigheden zijn, waarin een mens verkeert, maar zijn geloof, de voorstelling, die hij van zijn economiese positie met zich omdraagt, zijn wil. Een groot gedeelte der bourgeoisie is tegenwoordig feitelik verproletariseerd. Maar juist bij dat gedeelte is de wil het sterkst de kapitalistiese maatschappelike orde in stand te houden en de strijd tegen de opkomende arbeidersklasse aan te binden. En omgekeerd zijn er grote groepen in de arbeidersbeweging, die tegenover degenen, die van hen afhankelik zijn, een zuiver kapitalistiese houding aannemen. Men denke slechts aan de hongerlonen, die de zuiver socialistiese ziekekassen in Duitsland aan de dokters aanbieden.

Tenslotte schiet de materialistiese geschiedbeschouwing te kort, omdat zij bij de enkeling stilzwijgend de drang zich bezit te verwerven als het wezenlik voornaamste motief veronderstelt. In werkelikheid echter wordt deze zucht naar winst door een reeks verdere instinkten geremd. Als gelijkberechtigd moet men de zucht naar erkenning door anderen beschouwen in haar verschillende vormen van ijdelheid, machtsbegeerte, rivaliteit.

Wij vatten ons oordeel over de middelen samen: de parlementaire democratie is niet in staat ons tot het Socialisme te leiden. Het raden-beginsel zou op zich zelf daartoe geschikt zijn, maar in Rusland schoot het tekort wegens de biezondere daar heersende omstandigheden. Het voortduren van de machts-ongelijkheid leidt tot een reeks van dezelfde euvelen, die tegenwoordig voorkomen, en versterkt ze zelfs. De militaire methode kan eerst recht het Socialisme niet verwezenliken. Vóór alles is een geestelike verandering nodig. Dat de Bolsjewiki dit niet hebben ingezien ligt aan de materialistiese geschiedbeschouwing, die niet voldoende aandacht schenkt aan de instinktieve en psychologiese motieven, die de werking der economiese motieven belemmeren.

II De weg

De burgerlike revolutie bestaat hierin, dat de drang om bezit te verwerven, van de belemmeringen wordt bevrijd, die het feudalisme en de standen-heerschappij deze in het belang van de dynastie, de adel en de geestelikheid in de weg leggen. De wijze waarop zij tegenover de onderdrukkende machten te werk gaat, is heel eenvoudig. De verboden worden opgeheven, de boeien verbroken, het land wordt de groot-grondbezitters ontnomen, de boer wordt bezitter van de grond, die hij bewerkt; de lijfeigenschap, de gildedwang, de tienden

worden opgeheven, en een bewind door middel van een uit de burgers gekozen parlement en een daaruit voortgekomen regering ingesteld. Het algemeen kiesrecht en het parlementarisme bekronen de bouw.

De bevrijding van het proletariaat gaat in tegenstelling hiermee veel moeiliker in haar werk. 't Zijn niet meer de boeien, de zucht om bezit te verwerven aangelegd, die verbroken moeten worden, wat betrekkelik eenvoudig is. Integendeel, in plaats van een productiestelsel, waarin de W i n s t de voornaamste drijfveer is, moet een nieuw systeem komen, waarin volgens de B e h o e f t e words geproduceerd. Dit moet noodzakelijkerwijze een gebonden productiestelsel zijn; maar de wijze, waarop dat binden moet plaats hebben, is - dat moet men openlik erkennen - nog onbekend.

Hierin nu is de tragiek gelegen van alle socialistiese partijen, die de politieke omstandigheden tot nog toe tot macht lieten komen. De invoering van het Socialisme veronderstelt met noodwendigheid onbeschadigde productie- middelen en een bloeiende industrie, ja er moet zelfs overproductie heersen, want alleen dan is het mogelik de voor de omzetting nodige arbeid te verrichten, zonder de levensstandaard te doen dalen. Deze omzetting toch brengt natuurlik een reeks onproductieve werkzaamheden mede.

In werkelikheid echter zijn overal de socialistiese partijen aan de regering gekomen in tijden van algemene nood, toen de productiemiddelen vernietigd waren en de grote massa ongehoorde ellende leed. Het socialisme moest aan de nood onmiddellik een einde maken. Deze tragiek heeft zich bij de Bolsjewiki het duidelikst geopenbaard. Zij zijn tot macht gekomen tengevolge van de algemene ontevredenheid, de nederlaag en de hongersnood. En zij hebben niet gedraald hun programma door te voeren, ofschoon zij zich natuurlik bewust

waren, dat dit nauweliks mogelik was zonder verder lijden der bevolking.

Zij hebben getracht door de arbeidersraden een nieuw regeringssysteem door te voeren, waarbij het volk onmiddellik deel had in de macht. Maar dit werd spoedig tot een fictie. Het arbeidersraden-stelsel is als ledige vorm in stand gebleven. Maar in werkelikheid zijn alleen de communisten verkiesbaar. De formule ‘Alle macht aan de Raden’ is in de praktijk in de formule veranderd: ‘Alle macht aan de Partij’. De Tscheka, de Buitengewone Commissie ter bestrijding van de Contra-revolutie, wier werkzaamheden geheim zijn, is almachtig geworden en haar invloed reikt verder dan die der politieke politie onder het Tsarisme.

Wij molten dit verval van het raden-stelsel echter niet als noodzakelik en blijvend beschouwen. Evenmin als het Schrikbewind der Franse Revolutie een voorbeeld is van hetgeen de bevrijding der Bourgeoisie uitwerkte, al werd dit ook door de toenmalige feudalen op die wijze voorgesteld. Beide zijn noodzakelike overgangsverschijnselen, die met de eindtoestand niets hebben te maken. Want op het Schrikbewind der Franse Revolutie en het resultaat daarvan: de bevrijding van de Derde Stand, rust heel het economiese en politieke leven onzer dagen, dat door de vertegenwoordigers der Bourgeoisie steeds als de waarborg voor ‘rust en orde’ - wordt beschouwd. Ook voor de Franse Revolutie was de weg tot bevrijding van de Derde Stand verbonden met de militaire dictatuur van Napoleon I. En eerst na diens val stond de burgerlike democratie zo sterk, dat geen der na hem komende koningen aan de resultaten der Revolutie, de afschaffing van het feodale systeem en de bevrijding der boeren, waagde te tornen. Op dezelfde wijze schijnt ook de weg tot bevrijding van het proletariaat over de dictatuur te gaan.

Laat men eens lezen, wat een van de knapste koppen uit de tijd van het verlichte Absolutisme en het Klassicisme over de Franse Revolutie heeft gezegd. Wieland schrijft er over op een wijze, die woordelik op het huidige Bolsjewisme van toepassing is: terreur, moord, ondermijning der zedelikheid, vermindering van productie, over dat alles klaagt hij. En niettemin vindt onze gehele burgerlike orde in de toenmalige gruwelen haar grondslag. En daarom behoeven wij ook heden, met het Bolsjewisme voor oogen, nog niet aan de eindelike overwinning der arbeiders en de gunstige invloed dier overwinning to wanhopen. Ook de wijze waarop de Bolsjewiki met de grondslag van hun bestaan, met het Sowjetstelsel hebben omgesprongen, is niet zonder historiese paralellen. Ook Cromwell, de vertegenwoordiger der opkomende bourgeoisie, heeft een niet gewillig parlement uit elkaar gejaagd.

De buitenlandse politiek der Bolsjewiki is herhaaldelik aangevallen, omdat zij steun zoekt bij het ontwakende nationalisme van het Oosten, en men heeft meerdere malen hierin een verlaten van de bodem van hun Socialisme willen zien. Maar nog nooit heeft een opkomende klasse zich in de keuze van haar helpers en vrienden biezonder kieskeurig getoond. De Lombardijse steden hebben in de strijd tegen de Keizer de hulp van de Paus ingeroepen; de Franse koningen hebben zich tot ontzetting der ganse christenheid met de Turken verbonden; ook de Franse Revolutie was een bondgenootschap met buitenlandsche vorsten niet ongenegen.

Evenals op politiek gebied, hebben de Bolsjewiki ook op dat der economie uit hun program fabelachtig veel moeten schrappen, en deze ontwikkeling der dingen heeft in de laatste tijd buitengewone afmetingen aangenomen. Hun bewind heeft tot een, door hen zelf erkende, katastrofe en inéénstorting der geheele Russiese indus-

trie geleid. In geen enkele tak van nijverheid wordt, volgens hun eigen statistieken, ook maar de helft der produktie van vóór den oorlog bereikt. In menig geval zelfs niet eens 5 procent. De steden verhongeren, want de broodvoorziening berust op de leveringsplicht der boeren. Maar de boeren, wie geen economies equivalent voor hun leveringen in de vorm van nijverheidsproducten kan worden geboden, leveren zo goed als niets; het gevolg is hongersnood, eerst in de steden, dan echter ook op het land, want het gebrek aan west en landbouwwerktuigen verhindert de noodzakelike intensieve bewerking. Ongunstig weer heeft dit tot een katastrofe doen worden.

Daar er aan alle waren gebrek is, moet zo ongeveer alles gerantsoeneerd worden, waarbij dan de fictie bestaat, dat het mogelik is met de rantsoenen toe te komen. Om dit systeem in stand te houden, moeten strenge wetten worden ingevoerd, die ieder mens dageliks moet overtreden, om niet te verhongeren. Deze dagelikse overtredingen maken ieder mens tot een slachtoffer der politie, die ten allen tijde de in politiek opzicht onwelgevalligen uitpikken kan.

Zijn nu deze vreselike toestanden alleen maar gevolgen van het Bolsjewisme en zou een burgerlik systeem er onmiddellik een einde aan waken? Om dat te beoordeelen, moet men allereerst in aanmerking nemen, dat hongersnoden in Rusland, ofschoon het een zuiver landbouwland is, tengevolge van de slechte bebouwing van de grond, reeds onder het Tsarisme regelmatig voorkwamen.

De Bolsjewiki kunnen voor de boven geschetste vreselike toestanden niet uitsluitend verantwoordelik worden gesteld. Bij de huidige politieke toestand van Rusland moet ieder systeem met noodwendigheid daartoe voeren.

Om dit in te zien, behoeft men zich slechts in herinnering te brengen, dat er in de toestand van Duitsland tegen het einde der blokkade duidelike voortekenen van dezelfde toestanden te vinden waren. Tengevolge van ondervoeding en de daardoor veroorzaakte vatbaarheid voor ziekten zijn misschien wel een half millioen menschen gestorven boven het gemiddelde aantal. Ook hies leverde de landbouw niet voldoende. Tegelijkertijd bestond de fictie, dat men met de toegewezen levensmiddelen kon toekomen. Nooit was dit werkelik het geval. Iedereen heeft gesmokkeld en gehamsterd. Dageliks heeft iedereen in de steden de strenge levensmiddelen-voorschriften overtreden of dat pogen te doen. Duizenden ondernamen hamstertochten. Honderdduizend mark boete bedreigde de overtreders der broodkaartenvoorschriften en desondanks heeft iedereen ze elke dag overtreden. De oorzaken van deze toestand waren de bovenmatige behoeften van de oorlogvoering en de blokkade. Maar bij deze oorzaken, die in Duitsland van kracht waren, komt in Rusland nog een reeks andere.

Meer dan Duitsland is Rusland van ouds op invoer van buiten aangewezen. De oorlog heeft diet vier jaar geduurd, zooals in Duitsland, maar zeven jaar. De blokkade had een belangrijk grotere uitwerking. Daarbij komt nog de bewuste sabotage, die de intellectueelen en allen die bij de burgerlike orde belang hadden, tegenover het Bolsjewisties regiem hebben gepleegd. De industriegebieden, voor wier ontwikkeling het Tsarisme veel gedaan heeft, het gehele Westen, is van Rusland losgemaakt. Het Donetzgebied met zijn rijke mijnen was lange tijd door Denikin bezet en werd door hem op zijn terugtocht verwoest. Tenslotte heeft het door de oorlog veroorzaakte gebrek aan spoorwagens de meest ingrijpende invloed uitgeoefend. Het transportvraag-

stuk is tot een fundamenteel probleem voor het herstel der Russiese staathuishouding geworden. En het is een bevrijdende stap, dat de Bolsjewiki het gewaagdhebben het buitenlandse kapitaal voor het herstel der ineengestorte Russiese staathuishouding te hulp te roepen.

III Vooruitzichten

Het sowjetstelsel is ineengestort, maar historiese paralellen tonen ons, dat men daarom nog niet aan de mogelikheid, dat het iets uitwerkt, behoeft te wanhopen. De economiese toestand van Rusland is katastrofaal, maar de Bolsjewiki zijn daar niet alleen de oorzaak van. De poging, het Communisme te brengen, is mislukt. De politieke heerschappij der Bolsjewiki heeft niet tot zijn verwezenliking geleid. Wie dit echter als doel aanvaardt, zal vragen, welke voorwaarden dan nodig zijn om het te bereiken.

In de eerste plaats mag het einde der kapitalistiese periode niet met een verlamming der industrie beginnen, want dit einde veronderstelt, dat het betreffende land tenminste ongeveer in staat is in zijn eigen behoeften te voorzien. Volkomen is dit tegenwoordig bij geen Staat mogelik. In Europa 't allerminst. Slechts de Vereenigde Staten van Amerika schijnen hiertoe tenminste bij benadering in staat te zijn. Bij deze economiese noodwendigheid komt een psychologiese. Het land moet in zulk een mate verindustrialiseerd zijn, dat de meerderheid der bevolking het Communisme wil. Want het is een ideaal, dat slechts op de grondslag van het industriele grootbedrijf kan verwezenlikt worden. Het is onmogelik, waar de meerderheid er zich tegen verzet. Want in dat geval kan alleen diegene het aanvaarden, die eigenlik de idee van het verlicht Absolutisme aanvaardt. De vooronderstelling van het Communisme is dus een zo krachtige arbeidersklasse, dat deze in staat is zelf de draagster

der productie en der staatsidee te worden en haar leiders uit haar eigen midden voort te brengen. Vóór die tijd schijnt verwerkeliking ervan onmogelik. Dit zelfbestuur veronderstelt een intensieve ontwikkeling der arbeiders, een begrip van de betekenis der productie en een zelf willen der productie, en deze is heden ten dage nog niet in voldoende omvang aanwezig. Maar de idee van het Communisme zal ondanks het feit, dat in deze tijd de noodzakelike voorwaarden er voor ontbreken, niet ondergaan, daar de economiese grondslagen van onze tijd telkens weer opnieuw de voedingsbodem vormen voor die zielsgesteldheid, die naar het Communisme streeft.

Toen de boerenopstand in Duitsland in het begin der 16e eeuw met geweld was onderdrukt, geloofde de adel daarmee een bewijs voor de noodzakelikheid en het in stand blijven van het feodale stelsel te hebben geleverd. Toch heeft juist, omgekeerd, deze opstand de noodzakelikheid van de bevrijding der boeren aangetoond en deze is dan ook gekomen. Zelfs wanneer de Bolsjewiki ten val worden gebracht, zal men hun toch een reeks van onsterfelike verdiensten niet mogen ontzeggen. Zoals de mislukte boerenopstand een poging was tot bevrijding van het platteland, al faalde zij in haar middelen, zoo is het Bolsjewisme een eerste poging tot een arbeidersregering. Zij is prematuur. Maar zij heeft Rusland weggevoerd uit de middeleeuwen, zij heeft in een achterlik land industriele methoden doen wortel schieten, zij heeft in een door alcohol verpest land een streng alkohol-verbod ingevoerd, zij heeft de vrijheidsstrevingen van het Oosten krachtig bevorderd, het klassebewustzijn van het proletariaat overal verlevendigd, de arbeidersbeweging overal nieuw leven ingeblazen, en als zij zelf zou schipbreuk lijden, dan heeft Rusland zich voor de idealen van het proletariaat geofferd, zoals de Franse Revolutie voor de bevrijding van de Derde Stand.

Nederlandsche Litteratuur
door Dirk Coster
Een stem uit het jonge Vlaanderen

Cel-brieven door Wies Moens. Uitgeversmaatschappij ‘de Sikkel’, Antwerpen, 1920.

Wies Moens, een zeer jong Vlaamsch student, werd na den wapenstilstand met zeer velen mede, door de weder ingestelde Belgische regeering gevangen genomen. De motieven zijner veroordeeling waren de volgende:

1)student geweest te zijn aan de Vervlaamste Universiteit tijdens den oorlog,

2) in een aantal voordrachten in Vlaamsche dorpen de wantoestanden in Vlaanderen te hebben aangeklaagd en op het uit de wereld ruimen van deze wantoestanden te hebben aangedrongen.

Hij doorleed een langdurige en harde gevangenschap, en werd ten slotte ernstig ziek. Hij publiceerde enkele dichtbundels. Een beweging om amnestie in Vlaanderen tengevolge van zijn dreigende gezondheidstoestand, had tot gevolg dat hij eindelijk in de lente van 1921 vrijgelaten werd, den volgenden dag echter bij het leger ingelijfd. In het begin van 1922 is hij geheel vrijgelaten en werkzaam als secretaris van het Vlaamsch volkstooneel, dat bezig is voor het Vlaamsche yolk een prachtig werk te doen. - Een aantal brieven, door hem uit de cel aan vrienden geschreven, werd door dezen in couranten afgedrukt en later als het kleine boekje uitgegeven, dat

thans reeds in den 2en druk voor ons ligt. - Het groote werk, de heropwekking van Vlaanderen, gaat met dit kleine boekje wellicht een nieuwe phase in, of liever: dit is het eerste naar buiten blijkende litteraire teeken, dat het die nieuwe phase ingetreden is. In 'Van Nu en Straks' heeft zich de Vlaamsche beweging wijder georienteerd, en is zich modern bewust geworden, - in dit boekje blijkt dit bewustzijn weer tot daad en offer omgeboren. Het is daarom geen ander bewustzijn geworden: het is een straal die anders breekt, die het medium eener tragische werkelijkheid ontmoette en daarin brak. Vruchteloos ziet men enkele Vlaamsche jongeren trachten, tot de idealen der Vlaamsche beweging, gelijk ze b.v. in Vermeylens jeugdgeschriften hun scherpste, verst-reikende uitdrukking vonden, een kunstmatige antithese to scheppen. En waarom eigenlijk? Het leven heeft reeds voor antithese genoeg gezorgd! In den tijd van Van Nu en Straks was bewustzijn voor alles noodig. Maar klaar bewustzijn dat geen voldoende weerstand meer ontmoet, kan tot superieur intellectualisme verijlen. - In den oorlog werd dit vernieuwd bewustzijn in velen weer tot nieuwe zielskracht en ontroering. Dat deze nieuwe straalbreking een nieuwe schoonheidmoest scheppen, iets dat anders was, iets dat in zijn intensiteit anders was dan de meest intense uitingen uit den tijd van Van Nu en Straks, het is begrijpelijk en het geschiedt volgens den groei van het leven. Toch, nu in Vlaanderen zoo veel geleden is, zou men reeds meer van zulk een schoonheid verwacht hebben. Een handvol brieven maar, een enkel vers daarnaast, geeft even den vollen diepen toon van dit anders-zijn. Het is wellicht niet veel, maar ons blijft de hoop dat dit teeken een voorteeken is.

Zoo begint de eerste dier brieven:

'Ik beweeg mij over 9 M^2. tichelvloer. Zo is de begren-

zing des vlezes! Maar de geest blijft vrij. Als ik mijn 9 M^2. tichelvloer aan 't boenen ben, stel ik mij voor dat ik al het onrecht wegwas van het aanschijn der wereld. Daar is veel onrecht gepleegd, en het aanschijn der aarde is geworden als een sneeuwveld na heksesabbat! De temperatuur is hier laag, als in het hart van de oude wereld waar het vuur uitdoofde, de liefdebrand. - Prometheus werd gezien, dwalend tussen de rotsen, waaraan verroest de oude kluisters hangen. De gieren hebben bloedige snavels.

Mijn hart is wel een vaste klomp van harde verbittering...'

Wat is het geheim van de huivering en de fascinatie, die reeds dadelijk van deze eerste regels uitgaat? Wellicht dat het een zeer samengesteld geheim is, en dat vele kiemen van nieuwe mogelijkheden, mogelijkheden voor leven en kunst, in deze eenvoudig schijnende regels liggen besloten. En bovenal wekken zij een herinnering. Het is of men zóó reeds woorden heeft hooren klinken, met diezelfde siddering, dezelfde zweem van lichten waanzin, in dezelfde omgeving. - Het is van eeuwen her. Ook toen reed 'de dood over Vlaanderenland'. Ook toen leden menschen, omdat zij de nieuwe waarheid die zij hadden gevonden, niet op wilden geven door den dwang van menschen. - De omstandigheden wisselden, en de uitingswijzen wisselden. De omstandigheden waren zeker gruwelijker nog, en de menschen waren opener en heviger in hun onveranderlijken drang elkander te doen lijden . En wat de uitingswijzen betreft: het is voor ons niet meer zoo makkelijk te begrijpen, dat een verschil in geloofsopvatting het middel kon zijn, om lichter en gelukkiger te kunnen leven, 'in de waarheid' te leven. - Maar de feiten waren essentieel niet anders: menschen werden gescheurd uit het warme nest van hun dagelijksche leven, zij wer-

den in een steenen eenzaamheid gedompeld die ontzettend was, met niets meer dan een onnoembaar lichaams- en zielslijden voor oogen. - Zij werden van alles ontdaan, in den meest rauwen zin van het woord van alles ontdaan, - van kinderen en geliefden, van werk en menschelijk aanzien, van de hoop op verder leven en al de onbekende gaven die het leven geven kan en die den levensdrang wakker houden - Er bleef hun niets dan hun ziel en een nieuwe kleine waarheid, in een lichaam meestal dat tot één schroevende bonzende pijn verwrongen was. - En toen gebeurde hetzelfde eeuwige wonder: toen kregen die ziel en die nieuwe kleine waarheid die zij met haar gloed doorstraalde, eerst een geweldige kracht. Een kracht die heel die verschrikking te dragen maakte en soms zelfs in een glorie van licht en warmte versmolt. - De ziel in den mensch, die door klein lijden meestal wordt verdoofd en door wrok verdrongen, - werd (en wordt) door het uiterste lijden tot een onbegrijpelijke zelfbevestiging opgezweept, tot een tegenaanval op de dingen die haar dreigen te vernietigen, tot een bijna waanzinnige poging zichzelf te zijn, zichzelf geheel genoeg te zijn en alleen door zichzelf te zijn over de rauwste en duisterste werkelijkheid te triomfeeren. - Dat dit mogelijk is, dat dit altijd opnieuw weer mogelijk is, dat juist uit het allerzwartste oogenblik de vlam kan slaan van het uiterst geluk, dat de gemartelde gevangenen der Spaansche Inquisitie stamelende liederen konden schrijven die van niets dan vreugde spraken, dat er soldaten in de loopgraven waren, die uit hun hel brief op brief konden verzenden waarin zij het diepste geluk van hun leven bekenden, dat dit mogelijk is, is wellicht het grootste mysterie van het menschelijke leven en van de geschiedenis. - Mysterieuser is het dan de plicht waar Kant van sprak, want zonder die kracht zou ook de

plicht niet kunnen bestaan, en mysterieuser dan zijn sterrenhemel, want die is naar ons weten aan haar wetten gebonden. Redeloos is het en bijna waanzin.

En deze brieven nu. De moderne kerkers hebben de rauwe gruwelijkheid niet meer van de holen der Inquisitie. - Maar deze gevangene was een kind nog bijna, en het leven is dan meer dan later een gloeiende belofte. Het was niet zeker of hij tot dit leven ooit weer terug zou kunnen keeren, en een enkele maal was hem de dood nabij. Zijn moeder stierf, zijn huis werd geplunderd. En dat alles was een schreeuwende onrechtvaardigheid, een gedachteloos geweld hem, zijn yolk en zijn idealen aangedaan. - Redenen te over, om van deze brieven één lange noodkreet te maken, een onstuimige opstand en roep om hulp of vergelding. - En toch: van dat alles niets! Slaat men dit kleine brievenboek open, dan dadelijk hoort men de lichte waanzin hijgen van een ziel, die leeft in haar eigen meest elementaire leven, en die dat alles achter zich gelaten heeft. Een aanhoudende extase van geluk-ondanks-alles, soms even verstikt door tranen - en welke zware moeilijke tranen! - maar steeds opnieuw zich weer van binnenuit vernieuwend, niet alleen toereikend, maar soms zelfs moeilijk te dragen door de kracht van den aandrang: ‘En geloof mij, in dergelijke oogenblikken is er wel eens zoo een groote dankbaarheid in mij, dat ik niet anders kan dan bidden, innig en lang, om een al te oppermachtig gevoel van losbrekende levensblijmoedigheid tot klare rust te brengen, door het terug te voeren naar God!’ (blz. 53).

Leest men nu die enkele zinnen van den aanvang over die in den eersten brief staan, dan hoort men het wel. Holle kou en verlatenheid, en het naargeestige gele geflakker van een naakte gasvlam. Maar dadelijk heft die lichte kracht zich op en breekt door naar haar eigen

spheer.... ‘ik sla mij heen door het licht en sta in den dag, temidden van mijn volk. Arm yolk, dat schuchter uit uw donkere stulpen kruipt. Waarom loopen uw kinderen als boetelingen over 't land?. Daar is geen trots in de oogen van uwe mannen, uw vrouwen kennen maar de weelde van het baren’... Er is nog een andere herinnering, die zich losmaakt uit het onbestemde herinneringsgevoel, dat de oude, oude klank dier brieven onwillekeurig wekt. Zoo immers stond ook Dmitri Karamazov, na den nacht dat zijn ziel uit den chaos was heropgestaan, aan het venster in den grauwen morgen, en herhaalde hijgend, ‘waarom het kindeke naakt was en schreide, waarom de moeders honger hadden en schreiden.’ - En het is geen toevallige overeenkomst die zich hier opdringt. De mensch in zijn hoogste oogenblikken moet zichzelf overal en eeuwig gelijk zijn, omdat in deze oogenblikken omstandigheden en karakter reeds onder hem liggen, omdat omstandigheden en karakter slechts de voorafgaande voorwaarden tot deze momenten zijn. De seinen der ziel van tijd naar tijd en van land tot land spreken immer dezelfde taal. Dit hijgend vragen dringt zich altijd op, wanneer de mensch zich verwondert om de onbegrijpelijkheid van zijn geluk. Geen geluk dat ooit geheel geluk blijft. Het wordt altijd weer lijden, doch een lichter lijden dan, een stroomend lijden, het medelijden. Waar liefde is, is ook altijd de dringende en zoo hulpelooze vraag: ‘waarom er zooveel lijden is, als er toch zooveel liefde is?’ - Maar de gouden doorgang tusschen beide lijdenswijzen, de doorgang van het persoonlijk geluk, dat is de gave voor den mensch alleen. Al het andere wordt hem meestal snel weer opnieuw ontnomen, dat alleen blijft hij behouden, zelfs al zou zijn hart op 't zelfde oogenblik ter wille van die anderen van pijn verwrongen worden. Want het is de gouden vreugde van dien

doorgang, die hem de kracht tot dat volkomen medelijden eerst heeft kunnen geven.

Drie momenten dus die meestal over een menschenleven verspreid liggen, deze twintigjarige heeft ze als onder zweepslagen angstig snel doorloopen en bereikt: het roerloos nederhurken in de angst, het uitslaande licht en leven van zijn hart, en de snik van het diepe en hartstochtelijke medelijden, waartoe zich dit leven omzet. Uit welk een hardheid van verbittering dit groot geluk gebroken is, het is niet te berekenen en het wordt ternauwernood gezegd, - de enkele verscheurende accenten van leegte en pijn, die in deze brieven nog zijn overgebleven, worden altijd dadelijk door blijdschap overgolfd. Hier is een voorbeeld, hoe diep dit lijden moet geweest zijn, en hoe natuurlijk ook, met den stillen eenvoud van een hooger natuurverschijnsel, hoe vanzelfsprekend dit door niets bepaalde geluk, het enkele leven van zijn hart, weer oprijst en aangloeit en het lijdensspoor in zijn straal verteert:

‘Toen kreeg mij een zware, zwarte weemoed te pakken. Ik zat op mijn harde stoel, dof, star, en snikte. Ik wist niet waarom. Ik wist enkel maar dat er een leegte in mij was, en dat die leegte steeds groter werd, hopeloos groot, - en ik wachtte naar iets dat die leegte in mij zou vullen, iets dat ver-af was en wel nooit komen zou... Maar als het dan toch kwam, dan zou het iets heel teder en zacht wezen: de melodie van een oud wiegelied, of een kleine warme kinderhand in mijn holle, kille hand. Er kwam niets. Alleen de plompe demp-stap van de cipier langsheen de cellen; en het klik-klak van de klep over het ronde kijkoog - een geluid dat als een fijn mes in mijn prikkelbare vlees sloeg en mijn angstkwaal nog aanporde...

Nu zit ik hier in een cel van de ziekenafdeling. Het is

hier ruim, hoog, helder, flunk gelucht. Men is het raam komen openstellen. Zodat ik nu de wolken kan zien, en de maan 's avends. Onder mij is er een graspleintje: en daar speelt de wind over heen. In dat plekje deinende groen kunnen je ogen zo mooi te rust gaan. Het is hier zo heel biezonder stil. Alle gevangenisgeluiden komen hier sterven: de ldok, de fluitjes van de bewakers, het deure-geklap, en het slote-geratel. Een beetje verder is er een man die hoest: alleen dat gehoest klaagt en kraakt bij pozen als een gebarsten ketel die over de straatkeien geschopt wordt.

De eerste dagen was ik totaal verdwaasd en kon het hier maar niet gewend worden. Mijn kamer was té groot, en de overvloed van lucht bedwelmde mij. Ik voelde mij bijwijlen als een dronkeman! Nu gaat het natuurlik al beter. Ik laat de zon 's middags op mijn handen schijnen en op mijn boek alsof dat altijd zo geweest was, lijk het allersimpelste in de wereld! Ik laat de avendkoelte om mijn hoofd suizelen en doe mijn ogen toe. Ik zegen het Leven, zonder mijn handen te heffen.

Alles schijnt ineens zo ver: de gevangenis, waarvan deze zieke-afdeling maar een bijgebouw is; de wereld met haar haat-apostelen en mond-revolutionairen; de menselike gerechtigheid met haar rechters, haar advokaten en haar sterke arm! Verzonken, verloren. Ik leef hier als op een eiland.

Een eiland van gelukzaligheid. Je hebt alleen maar te zeggen: ik wil dat elke slag van mijn hart een dankgebed zij om het Leven. En terwij1 je stil ligt, in je zetel (want ook deze weelde vind je hier!) of op je bed, luister je naar je eigen hart en hoort en voelt je-zelf leven... en bent gelukkig, zonder verlangen, zonder herinnering. Alleen het ogenblik is voor je. En alle ogenblikken aan mekaar maken: het zijn, het pure, eenvoudige zijn...

alsof je niets meer was dan een blad dat even lag te trillen in de zon'.

Het kan dus niet anders, of dit klein boek moet het brevier worden van vele der jongere geslachten in Vlaanderen. Want zoo hier nog van Vlaamsche beweging gesproken kan worden, zoo verschijnt zij hier in haar hoogste wezen, een wezen waartoe zij altijd weer in jonge harten herboren moet worden, wil zij niet tot politieke twist verdorren: de droom eener gansche menschheid, die uit haar leed en leugen zal heropstaan, de eerste onvermijdelijke trede om dezen droom te verwerkelijken. - Vermeylen had dit, in stiller tijd en daardoor op intellectualistischer wijze, reeds klaar begrepen: 'om Europeeër te worden moet men eerst Vlaming zijn.' En van deze formule geven deze brieven de sublieme transpositie: 'om het leven te kunnen liefhebben, moet men zijn land liefhebben, en de eerste dienst aan de menschheid is de dienst aan het eigen volk, wanneer het vraagt om dadelijke offers.' - Toen Dostojevsky diezelfde droom, die altijd als eene fata morgana over zijn werken en wonderbaar leven had gehangen, eenmaal aan de uiterste grens van zijn bestaan in een gedicht direct beschreef en tot een stralend visioen samenvatte, heeft hij haar den droom 'des lächerlichen menschen' genoemd, en deze titel was zijn laatste milde glimlach naar de harde wereld.[1)] Maar als deze in de menschheid verborgen droom haar kracht eens eindelijk verloor, als er geen 'belachelijken' meer waren in wie zij zich vernieuwen kon, onverschillig of zij daarbij Vlaanderen, Rusland, Ierland of de Internationale stamelen - als er geen belachelijke offers meer waren, wier nut niet uit te cijferen valt, dan in den chaos zouden de wilde dieren zich op elkander

1) De kleine novelle, een prozagedicht eigenlijk, van dien naam.

werpen, en zij zouden niet ophouden voor de laatste beul met zijn laatste slachtoffer alleen gebleven was. Want in het sluwste dier der wilde dieren, den mensch, is alleen de demonische macht neergelegd, om zich zelf geheel te vernietigen. Overal in de wilde natuur is het kwaad aan zijn maten gebonden, - achter de menschheid alleen, door de onmetelijke begaafdheid die aan haar booze krachten ten dienste staat, verrijst de schrikkelijke mogelijkheid der absolute zelfvernietiging.

De droom der schoone aarde, die hij Vlaanderen noemt, de droom aan den nieuwen mensch, 'nieuw van vleesch en nieuw van geest', zij is van deze brieven de tweeeenige bezieling die niet te scheiden is. Inderdaad: hoezeer voelt men haar altijd aanwezig, de aarde die hij Vlaanderen noemt, hoe groot en prachtig ligt zij uit rond deze duffe cel, met haar 'gaslicht' en haar 'verwarmingsbuis'. - Eenmaal heeft hij haar in vrijheid doorloopen, korten tijd maar met de bewuste oogen der jongelingschap: en zij bood hem haar schatten met gelijkmatigheid en in volgorde. Nu echter is er iets anders begonnen: het gemis dier zinnelijke schoonheid heeft de psychische ontvankelijkheid voor deze schoonheid tot haar hoogste potentie in hem opgedreven. Herinnering en verlangen, die aan de dingen een andere en meer wezenlijke orde geven, spelen nu met de verschijnselen hun schijnbaar wanordelijk spel. Bloemen, boomen, horizonnen, wolken en menschen, aeroplanen 'nat van zon' en schepen trotsch en steil van gang, al deze zichtbare gestalten van het leven schieten telkens weer voor zijn snakkende verbeelding te zamen tot kransen van acute al-zichtbaarheid. Hier zou men kunnen spreken van de mogelijkheden eener nieuwe kunst. Want zoo men één bepaald vermogen den mensch en

den kunstenaar der toekomst zou willen toedroomen, dan zou het juist d i t vermogen zijn, de kracht nl. om op ieder oogenblik van het leven heel de som van alle schoonheid in één oogenblik te aanschouwen en als met een schok van geluk te ondergaan. Men kent het ook nu: echter in den vorm van zeldzaam voorteeken. In den mensch van nu treedt het alleen wellicht in de spanning der hoogste oogenblikken op, en men zegt ook in de verdrinkenden op hun stervensoogenblik. Maar het is wellicht een groot ongeluk geweest, dat men na den oorlog zich van de toevallige kennis van dit feit heeft meester gemaakt, om het tot de starre theorie van het z.g. expressionisme te forceeren. Want daarmee was de weg tot alle verleugening geopend. Geen grooter leugen, dan een tyrannisch dogma dat gebouwd wordt op een sublieme uitzondering, een uitzondering die voorloopig nooit anders dan door lijden kan worden bereikt. Verwarring die zich aanbood als psychische intensiteit en hoogere waarneming, zenuwkrampen die de mystische extase mimeerden (naar Prins' Myschkins voorbeeld!), brute ontkenning der menschelijkheid, verwaande schaamte zelfs voor deze menschelijkheid, dat is het onvermijdelijk jammerlijk resultaat dat door deze theoretische leugen vooral in Duitschland is geschapen. En het beste wat de menschheid heeft, wordt op deze wijze hoovaardig bezoedeld. En toch zal de Kunst dezer psychische intensiteit wellicht eenmaal komen, en ontmoet men haar zeldzame voorteekenen die waarachtig zijn. Zoo hier! Hier heeft de koortsdroom der liefde het tempo der waarneming soms tot een schietenden stroom verhevigd: ‘Alle bronnen springen open. Het is alsof ineens een warme lente-adem over de bergen joeg. Mei-klokjes wiegelen zacht hun zoete kelken. Jong, frisch gras, onafzienbaar wijd, prevelt ingetogen melodieën. Over lazuren

droomvelden hangt hoog een leeuwerik; zijn kleine vuurziel spat in miljoenen vonken uiteen over mijn hoofd.'

Anders, maar in gelijke intensiteit leeft in deze eenzaamheid voor dezen gevangene het visioen van den mensch. Zijn kort verleden behoedt hem voor valsche verteedering. Hij weet dat deze menschen zijn altijd schoone aarde nu nog niet schooner maken, dat zij verfomfaaid sluipen langs deze schoonheid, en slechts aandacht hebben voor hun prooien, dat zij hem veel kwaad deden en immer nog bereid zijn het opnieuw to doen, dat ze hoogstens hulpeloos van dofheid zijn en in die dofheid rampzalig, dat hun zielen 'in hen neerhangen als verrafelde vlaggetjes.' Schrikwekkend is het beeld, dat zijn hartstochtelijk medelijden zich van hen schept:

'Als ik mijn oogen sluit, dan kan ik in elke cel de gevangene zien zitten vóór zijn tafeltje. Ik kan tientallen gevangenen zien nevens mekaar, elk van ze in een andere houding, elk doende aan diverse nietige werkjes. Ik zie er ook die niets doen. Hun hoofd rust in hun handen. Zij staren naar de wand. Het onbereikbare is hun oogappel geworden: vlakke waanzin. Ik kan ook de gedachten zien van al die gevangenen: er zijn gedachten die mooi zijn als roze kindertjes, er zijn er die opschieten als donkey struikgewas.

's Middags hoor ik soms de strafgevangenen rondwandelen op de koer van de groote gevangenis bier-achter. Altijd, altijd gaan de klompen op de harde grond: klop, klop, klop, klop... Als ik dan mijn oogen sluit, dan kan ik al deze mannen achter mekaar zien stappen. Ik zie de grauwe pakken, ik zie de gebogen ruggen, de wormstekige gezichten. En dan ineens zie ik ook hun zielen! Ik zie hun zielen: armzalige, uitgerafelde vlaggetjes die treurig neerhangen!'

Maar in hun eeuwig beginsel van goedheid wil hij gelooven, of liever: hij kan niet anders dan het gelooven, omdat de liefde de eenige werkelijkheid zijner eenzaamheid is, dat wat hem niet verlaten heeft, teen al het andere in hem zwichtte. ‘Deze stemmen zijn niet mooi: hard, schril, schor ook. Voor mij zijn zij als hemelval! Ik kan niet zeggen, de menschen zijn slecht. Ik heb altijd een onverzettelijk geloof gehad in de goedheid die sluimert in elke mensch.’ Natuurlijk geloofde hij dit reeds, toen de cel hem van allen afsloot. Maar waarschijnlijk is, dat er nog vele logische deductie in dit geloof geweest moet zijn, verstandelijke onderstelling, een uitstippeling van bestaande gegevens. Zoo tenminste is het in ons allen. - Maar in de eenzaamheid is dit geloof nu tot zijn wezenlijkheid, tot de intensiteit van een onmiddellijk z i e n gestegen! Hij z i e t hun toekomst, z i e t hun lichamen als 't ware door de lichtende lijn hunner toekomstige gestalte doorschenen, en de schamelheid van hun Heden schrompelt weg in dit licht. Zóó waarschijnlijk en in oneindig sterker mate, zagen de heiligen uit vroeger, dieper eeuwen den zondigen mensch, zoo tenminste is alleen hun eindelooze liefde en hun eindeloos geduld to verklaren! Wellicht dat zij Heden en Toekomst van den mensch in één visioen tesaâmgetrokken zagen, dat hij was en wat hij eenmaal zou kunnen worden. - En wellicht dat ieder mensch die op een gegeven oogenblik den anderen mensch diep vertrouwt, van dien buitentijdelijken blik een eerste schemer heeft. Want vertrouwen blijft een abstractie of hoogstens een hulpelooze berekening, als het niet tegelijkertijd een z i e n is. Van dit onmiddellijk zien der mystici siddert iets in deze vreemde woorden die hier volgen, met hun bijna eentonig accent: ‘wij zullen scheppen van ziel - tot ziel - gouden doorschijnbaarheid - het bevrijdend vertrou-

wen: dat is de luciede vrede waarin de levenden schrijden, omhangen met de puurste klaarheid van alle morgengaven, waarin iedere levensmogelijkheid groeit naar haar volmaking. Schep het vertrouwen van mensch tot mensch, en je zal zien hoe elk de andere deelgenoot zal maken van zijn leven, als schonk elk de andere licht van zijn eigen licht. Wisseling van levenskracht wordt wisseling van klaarheid, de menschen gaan omkleed met licht en stralen het licht uit naar mekaar. Zij stralen het licht uit naar God. God is in dit licht. Zoo zijn de menschen het licht van Gods levende licht.' (blz. 79).

Verder zullen wij van deze brieven niet spreken. Zij werden niet geschreven om ontleed to worden. Dit zij het laatste nog: dat niemand ook in Holland ze ongelezen late! En eindigen wij met dit schoone slotwoord van den zevenden brief, waarin van alle leed en vervoering slechts èèn lange, vredige glimlach overblijft: 'Daar is geen vreugde in ons leven, of onze broeders en zusters hielpen haar fijn boetseeren met liefdevolle handen; en daar werd geen kruis op onze schouders gelegd waaraan onze broeders en zusters niet hielpen timmeren. En ieder van ons hielp het geluk modelleeren van elk van onze broeders en zusters, en ieder van ons was een timmermansknecht in de werkplaats waar de kruisen voor de menschheid worden aaneengeslagen. Zoo laten wij dan gaan naar mekaar: dankbaar en deemoedig. Zoo laten wij dan mekaar benedijden en neerbuigen voor mekaars zonden. Dat vervuld mag worden onder ons het gebod van de dichter: 'Admirez-vous, les uns les autres' (blz. 87).

***

In begin 1922 is Wies Moens weer tot het gewone leven teruggekeerd. De Celbrieven hebben ondertus-

schen reeds hun tweeden druk beleefd. En aan de Vlaamsche litteratuur is een gouden bladzijde toegevoegd! Toch moet hier een kleine slotbeschouwing onvermijdelijk heeten. De schoonheid dier bladzijden, en vooral de bijna heilige ingetogenheid waartoe ze soms verstillen, bewijst dat de ruwe kracht van ongehoorde omstandigheden hier een jongen mensch opdreven tot een zielsintensiteit, tot een diepte en schoonheid en uitdrukkingsvermogen, die in Been enkel verband meer staan kan tot de werkelijke natuurlijke rijpheid van dezen mensch. Ieder kunstenaar, of beter ieder mensch van beteekenis kent het oogenblik, waarin heel zijn wezen in zijn zenith leeft, waarin zijn ziel het diepst ademt en het helderst waakt. De grootsten onder ons leven in deze zenith van hun wezen herhaaldelijk wellicht; de zwakkeren kunnen zich dikwijls slechts één enkele maal erin handhaven, en dit zijn dan de oogenblikken, waarin zij, als zij kunstenaar zijn, de enkele werken scheppen, die stralend blijven wanneer alreeds de getuigenissen van hun dagelijksch zijn met den tijd mee verdoffen en verbrokkelen gaan. Zij bevestigen hun eeuwigheid, omdat zij in die oogenblikken het verst van zichzelf waren en het dichtst bij hun eeuwigheid. Bij Wies Moens is dit oogenblik zeer vroeg gekomen, zonder de voorbereiding van lang verdwalen, bittere teleurstelling, het lange wachten op iets anders, dat men daartoe bijna een noodzakelijke voorbereiding is gaan achten. En al getuigt deze bijna angstig-vroege rijpheid van de grootheid zijner natuurlijke gaven en de goedheid van zijn hart, en al kan hij met die gaven ook in minder strakke spanning steeds veel leiding geven en veel schoon werk volbrengen voor zijn land, - toch is deze vroege wezenlijkheid bijna zeker gedoemd tijdelijk to verschemeren in de omsluiering van het dagelijksche leven. Dit moet bedacht worden, èn door hemzelf, en meer nog door den

lezer die zijn verdere werken lezen zal. - Wordt dit niet bedacht, dan staat de weg tot alle zelfpijniging en botte onrechtvaardigheid open, - zelfpijniging voor hemzelf, botte onrechtvaardigheid van anderen. - Het kan geen verwondering wekken, wanneer deze jonge schrijver tot de gewone maten der jonge zeer talentvolle schrijvers terug zou vallen. Het is eenvoudig de wet der werkelijkheid, die slechts door zelf-forceering kan verloochend worden, nooit wezenlijk ontvlucht. Loodrechte steilten zijn slechts door acuut lijden en met den schrik der vertwijfeling to beklimmen. Deemoedig wachten en werken - kleiner verwachtingen en moeizamer pogen, kunnen den mensch die daartoe voorbestemd is, langs langer en flauwer glooiende wegen, wederom naar nieuwe hoogten van zijn wezen voeren, daar waar de groote wind des geestes eindelijk weer onbelemmerd waaien kan.

Bij den ingang van den derden jaargang
Een overzicht

Het is wellicht totnogtoe niet gebruikelijk, dat de Redactie van een tijdschrift zich in zekeren zin vertrouwelijk tot de lezers wendt. Maar ten slotte schept men zich de gebruiken, die op een gegeven oogenblik hun noodzakelijkheid bewijzen. Anderzijds heeft de pers zich van begin of aan veel met het tijdschrift beziggehouden en soms misverstanden verspreid, die totnogtoe nooit door ons werden weersproken. Een aantreklijke gedachte lijkt het dus der Redactie, den overgang van het jaar te benutten, om een eenigszins vertrouwelijke uiteenzetting te geven van de werkwijze van het tijdschrift, die wij totnogtoe hebben gevolgd.

Moesten wij aan het einde van 1921 den eersten jaargang van ‘de Stem’ met gerechtvaardigde verwachtingen maar toch met eenige bezorgdheid besluiten, omdat veel van wat wij hoopten, traag bleek in 't verwerklijken, - thans meenen wij reeds met groote bevrediging op den afgeloopen jaargang terug te mogen zien. Feitelijk zijn de verwachtingen die wij koesterden, door onze medewerkers overtroffen. Ons doel: een tijdschrift te scheppen, dat werkelijk een organisch-levend centrum is van krachten, krachten die bij alle vrijheid en verschil de intensiteit gemeen hebben, - dit doel zijn wij zeker dit jaar belangrijk nader gekomen. - Wij herhalen nog eenmaal: ‘de Stem’ is geen tijdschrift en geen orgaan van bepaalde richting, en misschien nog allerminst van een eng-ethische richting,

zooals aanvankelijk de pers maar al te dikwijls heeft geinsinueerd, en gelijk nog steeds gedachteloos door sommigen wordt nagepraat. Een richting te zijn toegedaan, beteekent een deel menschelijkheid buiten te sluiten, niet aan 't woord te laten komen. Wij hebben dit in dit tijdschrift nooit gewild: iemand of iets het zwijgen opleggen. - Wij blijven hardnekkig gelooven aan onze aanvankelijke gedachte: er is bij alle verschil van menschelijkheid één gelijkheid mogelijk, de gelijkheid der intensiteit, de kracht en de gespannenheid waarmede wordt geleefd en gesproken, en wellicht dat juist dit de meest essentieele gelijkheid is. Want uit deze intensiteit worstelen zich vanzelf de grootere gedachten los die een leidend en bezielend vermogen hebben. Er is maar één essentieele tegenwerking: het is de middelmatigheid die stilstand beteekent en die het gloren dezer gedachten vertraagt en verstikt. Burgerlijkheid en dilettantisme, of wel conventie en klein doelloos spel, - dit is het wat wij overal en altijd hebben getracht te ontwijken. Meer zullen wij ditmaal over het doel van het tijdschrift, vroeger voldoende toegelicht, niet zeggen.

Den jaargang overziende, waarin wij dit doel hebben bestreefd, kunnen wij allereerst constateeren, dat de Dostojevsky-enquête vrijwel geslaagd te noemen is. Zij heeft overal weerklank gevonden, die zich zelfs tot op dit oogenblik nog voortzet, veel alarm gewekt eenerzijds over ‘de invasie van den Russischen geest in Europa’, anderzijds veel vage geestdrift verhelderd. Zij heeft dus aan haar doel beantwoord: de verhouding tot Dostojevsky, die voor de geesten van 1920 even ingrijpend is, als eenmaal, in de 18de eeuw, de verhouding tot Jean Jacques Rousseau, van alle zijden te belichten. Zij werd afgesloten door een zeer uitvoerige polemiek

tusschen Dr. Bierens de Haan en Dr. G.H. van Senden contra Dirk Coster, waarin de bezwaren vanaf Westersch standpunt door beide eersten gemaakt, door den tweede zooveel mogelijk aan het werk van Dostojevsky getoest zijn en waar mogelijk weerlegd. - Eenigszins in verband met deze polemiek moet nog beschouwd worden de later gevolgde essay van Dr. Bierens de Haan ‘Inzicht’.

Van de lange rij van bijzondere bijdragen, die daarna gevolgd is, herinneren wij aan Madeleine Böhtlingk's nieuwe drama ‘Delila's Verraad’; het nieuwe stuk van Van Genderen Stores ‘Kleine Inez’, een monographie van den 19de eeuwschen intellectueelen mensch, waarvan de monumentale strakheid thans reeds bijna algemeen erkend wordt; de centrale hoofdstukken van Dostojevsky's hoofdwerk ‘de Duivelen’, die dit jaar in Moscou teruggevonden zijn; Herman Teirlinck's ‘Vertraagde Film’, welk werk in België zooveel opzien heeft gewekt, en thans in studie is genomen door Verkade. Deze buitengewone werk en vermocht ‘de Stem’ in een aaneengesloten reeks te publiceeren. Ten slotte hebben wij van Stijn Streuvels' Middeleeuwsch-minutieuse kinderstudie, het bekoorlijke Prutske, dat door den schrijver ter beschikking van ‘de Stem’ gesteld werd, zooveel gepubliceerd als de uiteraard beperkte plaatsruimte mogelijk maakte. Het religieuse en moreele leven werd belicht in de essays: Persoonlijk Idealisme door Just Havelaar, De heiligheid van het Al door Dr. G.H. van Senden, Evolutie door J.A. Blok, Een Kant-Platostudie door L.J. Schutte, benevens de merkwaardige philosophische ‘brief’ van den nieuwen dichter J.C. van Schagen. Het voornemen, meer aandacht te wijden aan het economisch- politieke leven, ging reeds gedeeltelijk in ver-

vulling: J. Welders, wiens politieke beschouwingen gedurende den oorlog velen in spanning hielden, heeft eindelijk het stilzwijgen verbroken en voor ‘de Stem’ drie kapitale essays geschreven, gewijd aan de drie hoofdproblemen van het afgeloopen jaar: over de oorzaken der Russische hongersnood (Doode Zielen), over de Haagsche Conferentie (Verkeerde Oneindigheid), en over den Turkschen oorlog (De Kritiek der Wapenen). - Verder het onthullende en toch streng synthetisch blijvend stuk van E.J. Gumbel over ‘Duitschland en de Democratie’, welk stuk, later tot boek uitgewerkt, een der meest opzienwekkende publicaties in Duitschland is geworden. Van denzelfde: het Bolsjewisme. - Voor muziek vermochten wij eindelijk den aan den geest van het tijdschrift verwanten woordvoerder te vinden: Petr. Joh. Tiggers. En dan de lange reeks artikelen over litteratuur, schilderkunst en tooneel door Dop Bles, Alb. van Dalsum, Just Havelaar, A.J. Mussche, Alb. Plasschaert, Joh. Tielrooy, Prof. Dr. Aug. Vermeylen, Dirk Coster e.a.

Wat de poëzie betreft: zoovele nieuwe namen als in den vorigen jaargang konden wij than niet brengen: hier speelde het toeval een rol! Maar de dichters die toen door middel van ‘de Stem’ liebben gedebuteerd, zijn krachtig doorgegaan: de pantheïstische dichter J.C. van Schagen gaf reeds dadelijk, in Januari, een tweede reeks, zijn verwonderlijke ‘Narreliederen’. Urb. van de Voorde zond nieuwe serien zijner sonnetten, waaronder enkele zijner diepste en meest grootsche zijn; Wies Moens, de leidende dichter van het jongste Vlaanderen, publiceerde de laatste zijner bekende Celbrieven, en vervolgde zijne medewerking door een reeks zijner nieuwe verzen. A.J. Mussche gaf zijn Vlaamsche Psalm enz. Ten slotte begint zich thans een belangrijk debat te ontwikkelen over

de z.g. ‘moderniteit’ in de dichtkunst, waarin Wies Moens het moderne standpunt vertegenwoordigt en Urb. van de Voorde, wat men zou kunnen noemen het standpunt der onveranderlijkheid (de Eeuwige Lyriek). - Dit debat, dat zeker nog voortgezet zal worden, geeft ons gelegenheid bij deze kwestie der z.g. moderniteit nog even stil te staan. ‘De Stem’ heeft steeds met de meest gespannen aandacht deze bewegingen der moderniteit in het Nederl. geestesleven gevolgd. Dat wil zeggen dat wij gezocht hebben naar de kleine kostbare kern te midden van zoo veel verwarring en bedrog. - Waar wij die meenden te vinden, hebben wij met graagte ‘de Stem’ ervoor opengesteld. Voor het eerst in Holland hebben wij zoo de verzen en het proza van Wies Moens gebracht, de prozahymmen van den Hollander Van Schagen. Wij noemen deze werken als het voorbeeld van een moderniteit die waarachtig is, of waarin althans de nadering eener nieuwe menschelijkheid voorvoelbaar is. Doch de excessen hebben wij consequent afgeweerd. Want in den zieken na-oorlogschen tijd is dit ideaal van geest- en vormvernieuwing nog veel sneller ontaard, dan de idealen vroeger plachten te ontaarden! Het is ontstellend hoeveel steenharde verwaandheid, Pruisische brutaliteit, machteloosheid en zelfbedrog onder de veilige beschutting der ‘absolute onbegrijpelijkheid’ is te samengekropen, ook in Holland. Schifting is voor alles noodig, ook in Holland. In Duitschland is dit reeds begonnen, en het expressionisme ving daar het noodzakelijk zelfreinigingsproces aan. Enkelen die nog voor kort voor kosmische extatici golden, werden daar aangewezen voor wat zij zijn: gewichtloos schuim dat in deze verwarde tijden zich als golf heeft aangesteld! - Wij zullen doorgaan, de kostbare kern eener groeiende nieuwe menschelijkheid in de

poëzie eerbiedig te erkennen, wij zullen echter ook de excessen blijven afweren en onverschillig blijven voor de suggestie hunner brutaliteit, waarvoor soms zelfs eerwaardige tijdschriften, in hun vrees ‘te laat’ to komen, bezwijken. En het protest dier excessieven zelve, de mystische achterklap en het kosmische kroeggejouw, dat in enkele tijdschriften der ‘jongeren’ de laatste twee jaren tegen ‘de Stem’ is aangeheven, zullen wij als te voren als van geen belang beschouwen.

***

Uit de namen hierboven genoemd, blijkt voldoende dat de levende verhouding tot Vlaanderen, die een der voornaamste bestrevingen van ‘de Stem’ is, zich nog steeds versterkt. Dat wij hierboven spraken van het bereikte, beteekent niet dat wij het niet-bereikte uit het oog zouden verliezen. Wij zijn ons nog steeds de tekorten scherp bewust, en zullen trachten, deze op te heffen. Een der veranderingen die wij ons voornamen en reeds gedeeltelijk konden verwezenlijken, betreft de critiek. Totnogtoe hebben wij vóór alles getracht, eenigszins definitieve werken te brengen, 't zij scheppende werken, 't zij samenvattende essays. Wij hebben ons eenigszins buiten de dagelijksche wrijvingen der Nederlandsche litteratuur gehouden. Wij hopen thans ook directer deel te gaan nemen aan het dagelijksch leven der litteratuur. En wel door de volgende permanente rubrieken: Nederlandsche litteratuur, waarin het boek van de maand uitvoerig behandeld zal worden, - Kantteekeningen, die van meer polemischen aard zullen zijn, terwijl de bestaande rubrieken Binnenlandsche en Buitenlandsche litteratuur uitgebreid en tot een geregelde korte berichtgeving geconsolideerd zullen worden. Voor

deze laatste korte berichtgeving hebben alle medewerkers reeds hun medewerking toegezegd.

Wat de schilderkunst betreft: in den derden jaargang zal de aandacht geconcentreerd zijn op d e m o d e r n e schilderkunst vooral. Onwillekeurig is totnogtoe de oude schilderkunst te veel op den voorgrond getreden. Wij zullen een aaneengesloten reeks monographieën van moderne Nederlandsche schilders geven, geïllustreerd door afbeeldingen van onbekende of weinig bekende werken. Reeds in deze aflevering vindt men de eerste dier monographieen, verlucht met afbeeldingen door den schilder speciaal ter reproductie in 'de Stem' afgestaan. In deze monographieën zal getracht worden de levenskrachtige toekomstmogelijkheden te ontdekken, die in de nieuwe schilderkunst aanwezig zijn. Ook hier hetzelfde als in de moderne litteratuur: een sterke kern overstroomd door het snobbisme van hen, die het 'zich makkelijk willen maken'.[1)] Maar de verhoudingen zijn hier scherper: eenerzijds gaat in de schilderkunst dit snobbisme alle perken te buiten, en anderzijds is een machtige nieuwe groei reeds onmiskenbaar begonnen. Door geschrift en illustratie hopen wij dit aan te toonen.

Het politiek-economische gedeelte van 'de Stem' zal nog verder uitgebreid worden. Onze medewerker J. Welders, een der weinigen die een diep politiek doorzicht vereenigt met den stijl van een kunstenaar, zal in den vervolge in zoo goed als geregeld verschijnende artikelen de ingrijpendste wereldgebeurtenissen blijven toelichten. - Een zijner eerste studie-onderwerpen zal thans zijn: 'Het ontwaken van het Oosten', waartoe de drie in dezen jaargang verschenen essays de nood-

1) Wij ontleenen deze term aan een merkwaardig essay van Herman Graf Keyserling, over onzen tijd, waarvan de titel op zichzelf reeds een vondst is: 'die Kultur des Sich-Leicht-machens.'

zakelijke inleiding zijn. Van E.J. Gumbel ligt reeds ter perse: Walter Rathenau, enz.

Wij gelooven dat het publiceeren van een lijst van ingekomen werk en beloften overbodig is. Wij meenen to kunnen volstaan, onder verwijzing naar den afgeloopen jaargang, met de verzekering, dat wij gespannen met ons werk zullen doorgaan. - Maar een tijdschrift kan slechts een centrum van het geestesleven worden door een tweeledige medewerking. Die van de schrijvers en die van de lezers. Mogen zij die van het belang van ‘de Stem’ overtuigd zijn, ons sterker nog dan tevoren, steunen door het aanwinnen van abonnementen.

DE REDACTIE

Paaslied
door Wies Moens

Paasmorgen: de klokken losgelaten als een vlucht duiven over het land;
gewassen van alle zonden, ons hart dat zacht klopt onder Uw hand.
Gij overstelpt mij met Russiese muziek, en de zoete naam van Johan Sebastian Bach
is als een olie uitgebreid over mijn ziel, als een wijde glimlach!

De Lente hangt in de lucht, mijn vingeren hebben de botten betast,
de milde lauwheid van één regendrop op mijn tong heeft mijn ziel gewekt en verrast.
Vergeef, Heer, nu is de ziel van Uw knecht niet langer in de dingen die hij dageliks doet:
zij is al op weg de zwaluwen tegen, het avontuur ruist op zijn bloecl!

Luister, Heer, het is het lied van de bruigom dat breekt uit mij,
zijn kracht is nieuw, zijn stem klinkt als een schalmei.
Als een gems van top tot top, 's morgens in de bergen, vóór dag en dauw
springt zijn lied: hij groet de dorpen in de diepte, het volk op de landouw.

De vroege boten heb ik bemand met groeten: handen en lach,
zij varen de kimmen tegen, het wonder van een verre dag:
witte moskeeën in de zon, minaretten slank en luid
van roep en gebed in de middag ieder als een gouden fluit.

Net bruidje, o Heer, is rilde en fijn als de maansikkel in dit eerste kwartier,
haar leden van parel als van een duif, haar hart vurig als het paardje van een Arabier.
En ik ben maar een dichter, het avontuur is op mijn bloed. Ik heb Uw woord, maar mijn ziel
laat niet van haar af -
voor U en haar maal ik het graan van mijn ziel, en de winden voeren het kaf.

Nu loop ik met haar weer langs de vesten, en lach wijl ik met haar praat,
of zij loopt alleen over de brug en ik zie haar hand die als een witte bloem in het water staat.
Dan is mijn dag vol geluid van kwinkeleren, want ik draag Uw vreugd
Uw wederkeer in alles: de dingen moeten staan in hun jeugd.

Mijn komen en gaan onder de mensen is lijk dat van deze twee schoolmeisjes die zich zoenen
op de brug in de zon,
mijn woord is warm, van een die het woord tot een warme mantel om zijn meisje spon.
Vier mannen die nevens mij kaartspelen in de trein:
en ik weet gesternten die als kwartels in het nachtkoren zijn!

Tooneelspelkunst
door Albert van Dalsum

Tooneelkunst kan het vlottend geestelijk leven niet samenvatten en weergeven in klare beelding zonder groote tooneels p e lkunst. Het lijkt een overbodige bewering, maar in dezen tijd is het noodig dit uit te spreken. Het is noch de architect, noch de schilder, zelfs niet de regisseur, die den mensch zal laten mee lijden en mee jubelen en hem ten slotte zal voeren naar het onbegrijpelijk raadsel van zijn wezen. De s p e l e r zal den toeschouwer, een avond van waarlijk groote tooneelkunst, dompelen in een reinigenden roes; met het wezen van den tooneelspeler zal dit andere schouwend wezen tezamen een visioen moeten beleven, zóó gruwelijk-werkelijk en tóch zoo reinigend veraf, dat het hem zal zijn, of hij zijn dubbelganger in het leven van aangezicht tot aangezicht zag en met hem doolde door nauwe straten en over groote verlaten pleinen. Wederkeerig zal de tooneelspeler de magneet w o r d e n onder den verlangenden wil van den toeschouwer, hij zal hem de afgronden doen zien, die vlak naast zijn onnoozelste daden liggen en waar hij slaapwandelend aan was voorbijgegaan, en hij zal hem luid en onbevangen laten lachen over dingen, die hem nog een uur te voren zoo bloedigernstig schenen.

Een zaal met menschen is een zaal met verwachtende kinderen; hunne verwachting is gespannen, geef ze het Eene, waar ze naar hunkeren, en ze zullen blij zijn en juichen; onthoudt het ze, en ze zullen het verachten en

wegwerpen als een speelgoed, waaraan ze ontgroeid zijn. Tenminste, ik wil nog gelooven, dat dit zoo is, al heb ik wel eens gedacht bij eene voorstelling dat het kwaadaardige apen in plaats van menschen waren, maar later heb ik het toch wel begrepen, dat zij den speler wilden zien, die op hen zou spelen, en dat hij er niet geweest was dien avond.

Er is bewustwording in den tooneelspeler, ik weet dat er onder de jongeren zijn, die ontgroeid zijn aan het werk, dat men ze laat doen, die hun geest levend houden voor het toekomstwerk. Zij voelen dat de tijd gaat aanbreken, waarin zij het beslissende woord zullen te spreken hebben, en zij alleen. Maar zij zullen hun tijd moeten verstaan, zijn rythme voelen kloppen in hun polsen. Het is een stijllooze tijd, een geestelijke verwarring, een Babylonische spraakverwarring, maar het is het groote zoeken. Wij zullen ons als alle kunstenaars voor te bereiden hebben voor de komende groote stijlperiode, waar wij nog al te ver van verwijderd zijn, maar het zoeken en worstelen is schooner dan het bezitten, en daarom is deze tijd groot, omdat er moed gevraagd wordt het onbekende in de oogen te zien en met hem een strijd aan te gaan op leven en dood. We zullen misschien weggooien, wat we juist veroverd hebben. Onze intuïtie zal scherp in ons moeten waken tegen schijnbare successen, tegen meestal cerebrale overwinningen. Wanneer er om ons wezen gevraagd wordt, laten we dan ons wezen geven, en niet ons bekrompen hersenverstand, geen paradoxen, maar bloedwarmte.

‘Gereed zijn is alles!’ Als er tien tooneelspelers waren, die hun tijd verstonden, die hunne uitbeeldingsmogelijkheden zouden herzien, die hun lichaam maakten tot het instrument van hun geest, zij zouden het volk veroveren, terwijl ze nu slechts in staat zijn het te verbluffen. Want om den tijd te verstaan, is een groote menschenliefde

noodig, de liefde, bedoel ik, van een Dostojewsky, en ondergeschikt zijn aan het werk, er door bezeten zijn. Zulke spelers hebben leiding noodig, zeker, als in ieder werk, dat gezamenlijk verricht moet worden, maar niet eene leiding, die voor hen denkt en doet, niet eene leiding, die slaven vraagt in plaats van kunstenaars, eene, die een factor in de voorstelling is, evenals ieder spelerindividueel, maar bovenal een, die de scheppingskracht van zijne spelers eerbiedigt, en er zijn werk mee opbouwt, als de levende essentieele waarde van zijne voorstelling. We hebben nu op het tooneel de fantasie van den schilder, van den architect, van den ontwerper der costumes; de schilder en de architect maakten een décor, en de tooneelspeler moest maar zien, hoe hij er in spelen kon; er wordt buiten hem om een costuum voor hem ontworpen, waar hij later met zijn fantasie in te kruipen had, en wat zijn spel bepaalde zonder dat er met hem over gesproken werd. Als de voorstelling kwam, vermeidden de affiches en overige reclame met opdringenden bluf de namen dezer medewerkers, maar wie het stuk speelde, dat kwam er niet op aan. De speler was requisiet. Dat is uit, voorbij. Het publiek heeft het verworpen, en het vraagt opnieuw naar den speler. Tijdelijk is het gelukt hem te verdringen, omdat zijne bewustwording minder snel is gegaan, omdat hij altijd in de rei der kunstenaars wat achteraan gekomen is (ook dit heeft een grondige reden, waarop ik hier niet verder kan ingaan). Omdat beeldende kunstenaars beter begrepen, wat de tijd van hen vroeg, was het ook billijk en rechtvaardig, dat zij heerschten over den tooneelspeler, want de tooneelspeler stond vijandig tegenover deze vernieuwing van zijn kunst, hij werd verdrongen, omdat hij niet gereed was zich meester te maken van het terrein.

Maar de dichter zal hem den weg wijzen, hij zal hem het stuk geven, waarin hij zich niet meer angstvallig zal

hoeven in te toomen binnen de nabootsende ruimte van het naturalisme, die hem min of meer dwong tot machteloosheid, maarhij kan den vollen rijkdom van zijn kunnen uitstorten in dekorte met spanning geladen scènes, waarop het moderne tooneelwerk is aangewezen (Duitschexpressionisme komt zelfs tot telegram-stijl). Wij leven sneller en intenser, wij kunnen niet meer luisteren naar oneindig-lange stemmingsdialogen, waarin het geestelijk gebeuren verdronken is, als 'een tarwekorrel in een schepel kaf'. We willen het geestelijke onmiddellijk, zonder franje van welken aard dan ook, en wij zullen het s p e l e n , want het gebaar zal het moderne uitdrukkingsmiddel zijn, meer dan het woord. Het gebaar spreekt daar, waar het woord niet meer spreken kan, het is universeeler. De immer wisselende bewegingscompositie vereischt van den modernen tooneelspeler het kunnen van den danser, het zich dompelen in den Dyonisischen roes der bewegingen, maar niet als lyrische ik-uiting, doch handelend en karakter-beeldend. Met de styleering van onze gebaren, zal de styleering gezocht worden van onze gelaatsmimiek, wij zullen het misschien vinden in het masker. Sommigen van ons voelen zich nog niet rijp om het te aanvaarden, anderen wel. Het masker is ook de zuivering van ons tooneelpalet; het kan kosmische gevoelens tot uitdrukking brengen, het blijft in zijn wezen primair. Met het masker zijn groote eenvoudige levensbegrippen tegenover elkaar te stellen Mensch, Dood, Deugd, Hartstocht, enz. Wij zullen door het masker niet weggelokt worden naar analyseerende raffinementen, want de verhouding, die in een aantal maskers onderling uitgedrukt is, blijft in groote lijn door het geheele stuk bestaan. Zoodoende kunnen wij in onze tooneelkunst zuiver rood, tegenover zuiver wit stellen, tegenover puur peel, evenals de moderne schilder zijn palet gezuiverd heeft. Het

mysterie zal met het masker benaderd kunnen worden en het demonisch-bezeten zijn, want achter het masker verbergt zich iets, dat, wat we niet weten mogen. Het is het wezen achter het wezen. De speler in een naturalistisch spel kwam op het tooneel, alsof hij niets to verbergen had, door zijne houding zei hij tot het publiek: ‘Er is niets wonderlijks aan mij. Zooals ge me ziet, zoo bèn ik!’ De maskerspeler zegt: ‘Achter mijn masker verbergt zich mijn daemon, ik word bewogen door het Raadsel, ik ben zeer wonderlijk, even vreemd als alles in het leven, even raadselachtig’. Daarom geloof ik, dat in onze voorbereiding tot de tooneelkunst, die weer opnieuw gemeenschapskunst zal zijn, wij het masker niet mogen versmaden.

De kritiek der wapenen
door J. Welders

Als eersten in de rij der overwonnenen, die met het zwaard hebben gerebelleerd tegen het smadelijke vredesverdrag, zijn de Turken naar voren getreden. Ook zij hebben hun periode gehad, waarin zij zich hebben bepaald tot het oefenen van kritiek op den moordenden vrede, die hun werd gedicteerd. Maar zij achtten niet lang geleden het tijdstip gekomen om het wapen der kritiek te vervangen door de kritiek der wapenen en met het zwaard een situatie te scheppen, waartoe het woord alleen niet bij machte was. Dit, wij geven het toe: eenigsźins hardhandige optreden heeft, voor de zooveelste maal in de wereldgeschiedenis, bewezen, dat geen recht bestaanbaar is waar macht ontbreekt. Op het oogenblik, dat wij dit schrijven, moet de conferentie van Lausanne nog plaats vinden en dreigen er nog allerlei moeilijkheden tusschen de scheppers en verdedigers van het nu verscheurde verdrag van Sèvres en de zegevierende Turksche nationalisten. Wat met betrekking tot de thans bestaande onzekere situatie de goden in hun schoot verborgen houden, zal de toekomst moeten leeren. Voorspellen in dezen heeft weinig zin. Maar ook zonder vooruit te loopen op den gang van zaken in de eerstkomende maanden, kan men toch reeds vaststellen, dat het Kemalistische leger, werktuig van een waarlijk scheppende, verbeeldingrijke en vooruitziende politiek, een belangrijk stuk van het nationale ideaal, dat men voor kort nog blijvend geschonden waande door het overwinnende

imperialisme van West-Europa, heeft verwerkelijkt en verzekerd.

De ontzaglijke beteekenis daarvan ligt voor geen gering deel in de omstandigheid, dat aan den verbijsterenden waan en het schrikbeeld van een oppermachtige en duurzame militaire dictatuur der entente een einde is gekomen. Het blijkt, dat er ideeën en idealen bestaan, sterker dan bajonetten en kanonnen, zóó sterk, dat ze zelfs door de machtige overwinnaars in den grooten oorlog niet straffeloos kunnen worden vertreden. Het is, trouwens, niet voor de eerste maal, dat men in Europa deze ervaring heeft opgedaan. De Heilige Alliantie van een eeuw geleden zag ook haar verstarrings- en onderdrukkingssysteem aantasten toen eveneens een Balkanyolk, de Grieken, in weerwil van vroegere plechtige tractaten, den misschien onheiligen maar in ieder geval laaienden fakkel van den nationalen bevrijdingsstrijd verhief en op de Turksche overheersching, door die Heilige Alliantie erkend en bevestigd, zijn onafhankelijkheid bevocht. De Heilige Alliantie van 1918 is waarschijnlijk wel even sterk als haar onzalige voorganger van een eeuw geleden; ook zij heeft het aangedurfd de ideeën van democratie en nationale vrijheid te negeeren en de gendarmen der reactie te bewapenen, met het doel den toestand van onderdrukking en machtswillekeur, zooals die op het oogenblik bestaat, te handhaven. Maar ook deze Heilige Alliantie moet op pijnlijke wijze ervaren, dat de idealen, die de eeuwen door de fantasie en het gemoed der volken hebben doen opbloeien en ontroerd, een grens stellen aan elke brute macht. De Grieksche opstand van 1827 is de mokerslag geweest, die een periode in de geschiedenis van Europa heeft ontsloten van vrijheidsbewegingen en revolutionaire woelingen, welke een hoogtepunt en een voorloopig einde vonden in de revoluties van 1830 en 1848. De

mogelijkheid is volstrekt niet uitgesloten, dat de overwinning van Smyrna ons heeft gebracht aan den drempel van een dergelijke revolutionaire periode en dat de macht van de tegenwoordige Heilige Alliantie door de vlam van verzet, die in de harten leeft van alle Europeesche onderdrukte volken en slechts hoeft uit te slaan om haar geweld te toonen, zal worden verteerd.

Dit is zeker: de fantasie der naties en volken, welke òf onder den druk der jongste vredesverdragen òf onder den eeuwenouden druk van het Europeesche imperialisme lijden, is door de overwinning der Turken tot spanning geprikkeld. Dit is een tweede en zeker niet minder belangrijke factor, welke aan de gebeurtenissen van thans hun ontzaglijke beteekenis verleent. Want het beeld der vrijheid moet in den geest leven, alvorens het in de werkelijkheid van ruimte en tijdkan worden opgericht. Als maar eenmaal de geesten gerevolutioneerd zijn, zoo zegt de jonge Hegel in een van zijn brieven, houdt de werkelijkheid het niet lang meer uit. De overwinning van Kemal heeft niet alleen in de harten der Turken vreugde en vertrouwen doen herleven; zij is ook ontvangen als een straal van hoop in de sombere, ontmoedigde en vertwijfelde geesten van Oost- en midden- Europa. Een geluid, dat verstorven scheen, is weer gehoord, een vonk van blijheid is weer gaan tintelen in de oogen, en in brieven en gesprekken klinken weer woorden op van vertrouwen, dat het eens, eens, anders zal worden.

Toch lijkt het voorshands zeer waarschijnlijk, dat de diepere werking van de Kemalistische overwinning zich voorloopig vooral in Azië zal doen gelden. Ja, wellicht mag men zeggen, dat juist hierin de grootste beteekenis ligt van de zegepraal der Turken. Zij is een klaroenstoot voor het ontwakende Azië. Haar golfbeweging, nog versterkt en machtig verbreed door de vast-

beraden politiek der Russische Sovjetrepubliek, beroert de Aziatische en Islamitische volken tot in de verste uithoeken van het Aziatische werelddeel.

Het is onze bedoeling aan dit laatste: den weerslag van de Europeesche gebeurtenissen op het Aziatische continent en met name aan de Russische Oriënt-politiek, een beschouwing te wijden. Zulks zal echter niet in dit opstel geschieden. Hier wenschen wij slechts het Turksche probleem, zooals zich dat voor en na den grooten oorlog heeft voorgedaan, te beschouwen en het als 'Teilerscheinung' en in het raam der Europeesche verhoudingen te behandelen. De bespreking van den invloed der Europeesche politiek op de ontwaking van Azië blijft dan voor een ander artikel voorbehouden.

***

De jongste Grieksch-Turksche oorlog kon, van den kant van Griekenland, zich formeel steunen op de bepalingen van het van de Turken afgedwongen vredesverdrag. Niettemin droeg hij het karakter van een veroveringsoorlog. Dat Griekenland in dien veroveringsoorlog het onderspit heeft gedolven is het gevolg geweest van zijn militair en zijn organisatorisch onvermogen. Toch zou het verkeerd, want eenzijdig, zijn de geweldige nederlaag en de daarmede gepaard gaande ineenstorting van den imperialistischen droom der Groot-Helleensche idee, geheel uit militaire factoren te willen verklaren. Er is ongetwijfeld ook een zeer gewichtige politieke factor, welke tot den smadelijken ondergang van het veroveringsavontuur heeft geleid. Wij bedoelen: de innerlijke verscheurdheid der Grieksche politiek, onmiddellijk gevolg van de botsing tusschen de politieke idealen van de bevolking in het eigenlijke Griekenland en die van de Grieken buiten het moederland.

Er zijn namelijk twee elementen, die de buitenlandsche politiek van Griekenland bepalen. Elk dezer elementen tracht die politiek in zijn richting to drijven, en de tegenstelling in hun ideeen en belangen is in en na den oorlog duidelijk tot uiting gekomen.

Het eerste element wordt gevormd door de bevolking van het eigenlijke Griekenland, het gesloten staatsgebied in het zuid-westelijk gedeelte van het Balkanschiereiland. Het heeft zijn wortels in de boerenbevolking, de arbeiders en den kleinen middenstand en had zijn eigenlijken leidersfiguur in den nu afgetreden koning Konstantijn. Het doel van de politiek, die deze groep aanhangt, is de ontwikkeling der binnenlandsche bronnen van volkswelvaart, met name van den landbouw. Voor zoover zij zich nationaal, dus als gesloten eenheid naar buiten, oriënteert, richt zij haar blikken vooral naar het Noorden, naar Epirus en Zuid-Albanië, waar een groote, Grieksch-sprekende landbouwende bevolking haar bedrijf uitoefent. In den grooten Balkanoorlog van 1912 is een belangrijk deel van deze nationale wenschen bevredigd.

Het tweede en aan het eerste bijna tegenovergestelde element in de Grieksche politiek wordt gevormd door de machtige en rijke kolonie van handeldrijvende Grieken buiten het eigenlijke Griekenland gelegen: de eilanden, de kustplaatsen en de havensteden van het vasteland in het Oostelijk bekken der Middellandsche Zee. In het moederland steunen deze Grieken-kolonies op den handel en het liberale intellect. Van het liberale, moderne Grieksche imperialisme zijn zij de eigenlijke dragers. Niet naar het landbouwgebied in het Noorden, maar naar de zee en het handelsgebied in het Oosten richten zij hun expansie-doeleinden. Dit gedeelte van den Balkan vormt een brug tusschen de handelswegen van Europa en die van Voor-Azië. De Turksche hoofd-

stad, waaruit deze verkeerswegen, als bloembladen uit den knop, zich verspreiden, ontleent daaraan haar groote beteekenis. Hier, op dit allerbelangrijkste punt, waar Europa Azië beroert, de macht in handen te hebben, is de groote droom van het Hellenisme en het politieke ideaal van de liberale Grieken en Griekenkoloniën. Het roept daarmee de herinnering op aan het oude Byzantium en het geeft den strijders voor dit ideaal het aureool van de redders eener hooge cultuur en de handhavers eener eerbiedwekkende traditie. De eigenlijke leider van deze groep is Venizelos, zeif Kretenzer van geboorte. Hem komt de eer toe van de politieke onderhandelingen, welke den eersten Balkan-oorlog (van 1912) voorafgingen en aan de eenheid der christelijke Balkanstaten, ‘de zevende groote mogendheid’ het aanzijn gaven. Maar ook is hij verantwoordelijk voor den noodlottigen Smyrnaschen veldtocht: de uitbreiding van Griekenland naar het Oosten toe, was steeds het gewichtigste punt op het politiek program van dezen modernen Themistocles.

Deze belangrijke tegenstelling nu tusschen twee groote groepen, die de Grieksche politiek der laatste jaren als een slinger heeft doen heen en weer bewegen tusschen de beide tegenovergestelde punten: grootburgerij - kleinburgerij, of wil men: Venizelos - Koning Konstantijn, is de diepere oorzaak van Griekenland's zwakte tegenover het militair-sterke en in zijn nationalen trots gekrenkte Turkije. Het is tevens de oorzaak van het wantrouwen, dat de Grieksche politiek in veel Europeesche kanselarijen opwekt, en van haar gebrek aan prestige tegenover de groote mogendheden der entente. Dit laatste vooral was voor het land des te noodlottiger, wijl het zijn toch al niet zeer sterke militaire krachten richtte tegen een staatsgeheel, dat misschien wel innerlijk zwak en vermolmd is, maar dat door zijn bij-

zondere ligging een eminente beteekenis heeft in het labiele evenwicht der Europeesche machtsverhoudingen. De geheele geschiedenis van Turkije is daar om deze bewering te bewijzen.

Twee factoren hebben de geschiedenis van het Turksche Rijk in de 19e eeuw bepaald: de nationale wedergeboorte der Slavische boerenbevolking op den Balkan, en de onderlinge rivaliteit der groote mogendheden.

In het begin der 19e eeuw, toen nag enoeg het geheele Balkan-schiereiland onder de heerschappij stond van het. Turksche Rijk, was de verhouding tusschen de overheerschende Turken en de onderworpen inheemsche bevolking die, welke bestaat tusschen den grondheer en den boer. Bij hun veroveringstochten in Europa hadden de Turksche legers den Slavischen adel òf ge dwongen zich tot den Islam te bekeeren, òf vernietigd. Het gevolg was, dat de Slaven een yolk van geknechte, arme, cultuurlooze boeren worden, die onder den druk van een overmachtige, Turksche klasse van grootgrondbezitters zich niet tot een nationaal leven konden opwerken. Toen echter de stormen der Fransche Revolutie over Europa joegen, Napoleon's tocht naar de Egyptische pyramiden de fantasie en het enthousiasme dezer onderworpen en getrapte boerenbevolking deed ontvlammen en de ideeën van het liberalisme ook daar het besef van het eeuwige recht op vrijheid en van de rechten van den mensch deed geboren worden, begon de nationale bevrijdingsstrijd ook in den Balkan zijn vervormende en scheppende kracht te openbaren. Waarschijnlijk waren de eigen krachten toch nog niet voldoende geweest om over de geduchte Turksche militaire macht de overwinning te behalen. Maar de voor hun vrijheid strijdende Balkanvolken vonden een geweldigen steun in ‘den grooten revolutionair met den gouden mantel’, in het West-Europeesche kapitalisme.

Dit bracht er niet alleen de nieuwe ideeën, het bracht er ook de moderne verkeersmiddelen: tegen den stoom waren noch de Turksche bajonetten, noch de Turksche feodale verhoudingen opgewassen. Hij drong door in de verst afgelegen gebieden, hij schiep, als over nacht, een voor deze streken nagenoeg onbekend spoorwegsysteem, hij opende den boeren de groote marktplaatsen in de cultuurlanden van midden- en West-Europa, hij bevrijdde hen uit hun geestelijk isolement en ondergroef met een taale, niets ontziende en nimmer rustende energie de grondslagen der Turksche geweldheerschappij. Het feodalisme stortte ineen: de Turksche spahi (grondbezitter), die het tiendrecht van de boeren mocht heffen, maar daar tegenover een bepaald aantal soldaten moest aanwerven, onderhouden en ter beschikking stellen, zag den bodem wegzinken, waarop hij stond. In den Balkan, dat deel begon te nemen aan het rustelooze economische leven van Europa, was het feodalisme, dat zich altijd moet steunen op het productenverkeer (‘Naturalwirtschaft’) niet meer mogelijk. Het geldverkeer (‘Geldwirtschaft’) had de oude verhoudingen tot ontbinding gebracht en sinds 1839, de opheffing van het feodale leenrecht, begon ook in het uitgestrekte Turksche Rijk, de moderne belasting-inning haar intrede te doen. Maar het geld, mobiel bezit bij uitnemendheid, was op zich zelf weer een factor, die de toch al verstoorde economische verhoudingen nog sneller tot ontbinding bracht. Van producten kan de bezitter niet meer gebruiken, dan zooveel als de consumptie vereischt; van het geld echter kan hij nooit genoeg hebben, zoolang er maar een markt is waar hij alle producten koopen en verkoopen kan. De spoorlijnen ontsloten deze markten: zij noopten de boeren meer te produceeren dan vroeger, wijl zij thans hun overtollig product aan den man konden brengen en er

gebruiks- en luxegoederen voor in de plaats konden bekomen, maar zij waren tevens een aansporing voor den Turkschen pachter om de pachten telkens opnieuw te verhoogen, want meer geld beteekende meer rijkdom en meer macht. Toen in 1894, zoo vermeldt Otto Bauer in een studie over den Balkan-oorlog, de spoorlijn Saloniki-Monastir voor het verkeer werd geopend, bedroeg het totaal der tiendrechten in de beide sandschaks (districten) 74,974 Turksche ponden: vijf jaar later, in 1899, was de opbrengst reeds tot 222,515 Turksche ponden gestegen.

Zoo beteekende het indringen van de West-Europeesche economische methoden en van de West-Europeesche liberale ideeën niet alleen een ontwrichting en een ontbinding der vroegere, primitieve verhoudingen, het verscherpte ook de tegenstellingen tusschen de naar nationale onafhankelijkheid strevende Slavische boerenbevolking en de overheerschende Turksche machthebbers, een tegenstelling, die te sterker het gevoels- en gedachteleven van de massa moest beheerschen, wijl de sociale verschillen, die er tusschen de beide groote klassen van landbouwers en grondbezitters bestonden, tevens religieuze en nationale verschillen waren, zoodat hier de tegenstellingen tot een berg van haat zich opstapelden.

Er was echter - en hier treedt de uitzonderingspositie van Griekenland in het geheel dezer verhoudingen aan den dag - een markante tegenstelling tusschen de onderdrukte volken onderling. Tusschen de Turksche grondbezittersklasse en de Slavische boerenmassa stond namelijk de Grieksche bourgeoisie en de Grieksche clerus. Deze konden een uitzonderingspositie innemen, omdat zij, als nakomelingen van de oude heerschers in het Byzantijnsche Rijk, historisch en cultureel niet op één lijn met de arme, onwetende en cultuurlooze Sla-

vische boerenmassa konden worden gesteld. Zij waren allesbehalve arm en cultuurloos. Integendeel, hun groep was samengesteld uit rijke kooplieden en ondernemende handelaars, die over den geheelen Balkan verspreid waren en het contact met de Europeesche beschaving nooit hadden verloren. In de steden vormden zij het intellect, de bankiers, de reeders en handelaars. Uit hun rijen werden de politieke leiders, zetbazen der Turksche machthebbers, gekozen, en over het geheel vormden zij de opperste en welvarende laag der stedelijke bevolking. In het geheele gebied der christelijke rajahs (boeren) vormden deze Grieken de klasse der bourgeoisie. Zij hadden een eigen cultuur, een eigen taal, een eigen groote geschiedenis en dank zij deze geestelijke schatten zijn zij nooit zoo diep vervallen en ontworteld geweest als de van Naar nationaliteit beroofde Slavische boerenmassa.

Aan de spits dezer Grieksche gemeenschap stond de phanariotische adel, zoo genoemd naar den p h a n a r , het Grieksche kwartier in Konstantinopel. De leden van deze groep stamden of van de oude heerschers in het Byzantijnsche Rijk en bewezen den Turken door hun organisatorische, administratieve en algemeen-intellectueele talenten groote diensten in het bestuur van het uitgestrekte Turksche Rijk: in Moldavië, Wallachije en elders heerschten leden van den phanariotischen adel als vazallen van de Turksche sultans. Hun nationaliteit ging door de overheersching der Turken niet to loor, wijl hun beschaving die der Turken overtrof, en wijl zij twee belangrijke steunpunten hadden: ten eerste de Grieksche boeren in het gesloten nationale spraakgebied van het eigenlijke Griekenland, en ten tweede: de Grieksche kerb. Ook deze was een machtsinserument in de handen der Grieken, wijl zij alle Grieksch-Katholieken van den Balkan, niet alleen de Grieken, maar ook

de Serviërs, Bulgaren enz., bij de Islamitische machthebbers to Konstantinopel vertegenwoordigde. Overal had deze Kerk haar kerkelijke gemeenten, haar scholen, haar organisaties. Te midden der met den bodem vergroeide boerenmassa's vormde zij het element van geestelijke eenheid, en evenals de Katholieke kerk in de middeleeuwen was zij een hoedster van de schatten der antieke cultuur.

Zoo namen de Grieken een leidende plaats in den Turkschen Balkan in, dank zij de Grieksche intellectueele, sociale en kerkelijke krachten buiten het eigenlijke Griekenland. Aan hen viel in het Turksche Rijk de leiding toe van de christelijke bevolking, het Grieksch was de algemeene verkeerstaal, de taal van het intellect, de taal van de kerk. Zoo als in Vlaanderen en in de niet-Duitsche gebieden van de voormalige Donaumonarchie de taal der overheerschende klassen, dus het Fransch of het Duitsch, de eigenlijke leidende taal was, die den weg naar den vooruitgang en de carrière en de intellectueele ontwikkeling ontsloot, zoo was Grieksch de taal der voorname lieden op bedrijfs- en intellectueel gebied van den geheelen Balkan. Griekendom en Christendom, zoo zegt Bauer in zijn bovenbedoelde studie, golden als identiek; de Slavische boeren, die alle onder de heerschappij stonden van de Grieksche kerk, werden ‘slavophone (slavisch sprekende) Grieken’ genoemd.

Zeker, de Grieken waren niet de eersten, die de vaan van den opstand verhieven. Reeds in 1804 waagden de Serviërs een opstand tegen de Turksche geweldheerschappij. Maar wel waren de Grieken de eersten, die m e t s u c c e s de vaan van den opstand ontplooiden. En deze opstand ontstond niet in het eigenlijke Griekenland - wie hadden de leiders moeten zijn van de daar wonende arme, onwetende Grieksche boeren? - maar in Wallachije, in het buiten-Grieksche gebied.

Servische en Bulgaarsche ruiterbenden waren de eersten, die onder de vlag van den Griekschen opstand tegen de Turksche overheerschers den strijd begonnen. Ongetwijfeld hadden de Balkan-Grieken gehoopt het geheele Balkan-schiereiland onder Grieksche heerschappij te plaatsen; toenmaals leefde onder hen reeds de Groot-Helleensche idee. Maar de onafhankelijkheid konden zij slechts veroveren voor dat deel van den Balkan, waar zij op een gesloten Grieksche bevolking steunden, dus voor het eigenlijke Griekenland. Het enthousiasme in Europa voor den Griekschen vrijheidsstrijd, voor ‘wat Navarino eens met luid kanongedonder aan d'aard verkondigde’ (Da Costa) was ontzaglijk. Maar in den Balkan zelf ontstond verzet tegen de Grieksche idealen onder de Slavische boeren zelve. Zij kenden de Grieken als handlangers van de Turksche overheerschers, en, zoo geneigd als zij waren voor hun eigen vrijheid te strijden, zoo weinig wenschten zij hun leven te geven om de Turksche heerschappij door een Grieksche te doen vervangen. De Slavische boerenbevolking kwam niet alleen in verzet tegen de Turksche Spahis, zij begon ook haar onafhankelijkheidsstrijd tegen den Griekschen clerus, den Griekschen handelaar, den Griekschen woekeraar en betastingpachter. In hun strijd tegen de Turken zagen de Grieksche opstandelingen de onderworpenheid der Slavische boeren aan de Grieksche vazallen-overheersching verdwijnen en in hun rug ontstonden de vijandelijke Bulgaarsche en Servische benden.

Van 1804 tot 1878 duurt de strijd der onderdrukte Balkanvolken tegen de Turksche heerschappij. Aan het einde van die zeventigjarige periode van ongehoorde wreedheden en bloedvergieten - de vrijheidsstrijd der menschheid heeft niet veel van een vredige wandeling in den maneschijn - zijn het onafhankelijke Servië,

Bulgarije en Roemenië gesticht. De Turksche dwingelandij is in die gebieden vernietigd, - maw niet alleen de Turksche. Ook de heerschappij van den Griekschen Phanar is afgeschud. De phanarioten worden van hun bisschopszetels verdreven, in de kerk en in de school wordt de Grieksche taal door de nationale taal vervangen, een nationale schrijftaal, een nationale litteratuur wordt geboren. De nationale vrijheid is bevochten.

Nog slechts één gebied met onbevrijde christelijke geloofsgenooten blijft over: het is Macedonië. In het laatste kwart der 19e eeuw is hier het terrein van den strijd. Men zou zich echter vergissen, indien men meende, dat deze strijd een opstand was van de gesloten eenheid der christelijke bevolking tegen de heerschappij van de Muzelmansche Turken. Niets is minder waar dan dit. Nergens, toch, is de onderlinge haat en de onderlinge rivaliteit der christelijke Balkanvolken zoo wreed en onmeedoogend tot uiting gekomen als in den Macedonischen heksenketel. Ten eerste moest hier de tegenstelling worden uitgevochten tusschen de Grieksche beschavingslaag en de Slavische, speciaal de Bulgaarsche boerenbevolking. Ook hier werden, waar de Bulgaren de macht kregen, de phanarioten verdreven en werd de macht der Grieksche Kerk gebroken. Tegenover deze Grieksche Kerk, het Patriarchaat, die in Konstantinopel haar zetel had, richtten de Bulgaren een eigen kerkelijke organisatie op: het Exarchaat. Waar de Bulgaren overwinnend doortrokken, ging de bevolking, vrijwillig of gedwongen, tot het Exarchaat over; en de Grieken verloren hoe langer hoe meer terrein. Zelfs in de steden ging hun macht en hun aantal sterk achteruit en Victor Bérard beweert in zijn boek ‘La Turquie et l'Hellénisme contemporain’ zelfs, dat de Grieken ook in Saloniki geen meerderheid meer vormden. In hun ijver gingen de Bulgaren er ook toe

over de Servische boeren in het westen van Macedonië tot het Exarchaat te bekeeren en tot het gebruik der Bulgaarsche taal te dwingen. Doch hiertegen kwam van Servische zijde verzet. Deze wist een Servische autonome afdeeling in het Griekse patriarchaat te verkrijgen en zoo stonden - afgezien nog van de Koetzo-Wallachen, die zich als Roemenen beschouwen - de drie christenvolken fel tegenover elkaar. Dat bij dezen onderlingen strijd de staten officieel op den achtergrond bleven, alhoewel officieuze steun nimmer werd onthouden, maakte de worsteling nog bloediger. Want nu traden niet de geregelde legers op met hun in ieder geval eenigszins gereglementeerde moordpartij, maar was het bendewezen meester van het terrein; de komitadsji's wedijverden met elkaar in gruwelen.

Zoo werd Macedonië een hel van onderlingen nationalen moord: de Serviërs vochten tegen de Bulgaren, de Bulgaren tegen de Serviërs en de Grieken, de Grieken tegen de Bulgaren en de Koetzo-Wallachen, en de Turksche boeren in het Zuid-Oosten hadden van allen te lijden. Aanvankelijk was deze onderlinge strijd den Turkschen heerschers niet onwelgevallig. Hun overheersching werd, dank zij de verscheurdheid der overheerschten, niet bedreigd. Toch waren er economische factoren: de verwoesting van het land, de vernieling van dorpen en oogsten, de vermindering der belastingopbrengst, en politieke factoren: de protesten en het optreden der Europeesche groote mogendheden, welke de Turksche regeering noopten in te grijpen. Met ijzeren vuist wisten de legerscharen van Abdoel Hamid den opstand te bedwingen en het onderling gekrakeel in bloed te smoren. Het eenige resultaat was echter, dat de christenboeren zich nu tegen de gehate Turken vereenigden en een wilde opstand tegen het Turksche

gezag ontstond. Op dat moment, in 1903, grepen de groote mogendheden in.

De positie was precair. In zijn reeds genoemd boek heeft Bérard erop gewezen, dat Macedonië nationaal te zeer verscheurd is, om een rustig, onafhankelijk bestaan te kunnen voeren en, merkwaardig genoeg, bepleit hij een Turksche overheersching. Hij doer dit op grond van het door nagenoeg alle kenners van het Oosten geconstateerd feit, dat de Turken au fond de fatsoenlijkste en tolerantste natie zijn in den volkenchaos van Zuid-Oost Europa, en dat aan hen, als een volk van soldaten en grondbezitters, de handhaving der macht in een nationaal en sociaal zoo gedifferentieerde samenleving het best is toevertrouwd. Maar, natuurlijk, zonder hervormingen ging het niet.

Inderdaad stellen dan ook de mogendheden een hervormingsprogram op en een vlootdemonstratie noodzaakt de Turksche regeering dit program te aanvaarden. De bij den Balkan het meest betrokkenmogendheden: Oostenrijk en Rusland, gaan in 1903, bij een ontmoeting te Mürzsteg van keizer Frans Jozef en tsaar Nicolaas, een verdrag aan, waarin de punten van het hervormingsprogram worden vastgesteld. De samenwerking op dit punt van de beide genoemde mogendheden was natuurlijk een noodzakelijk gevolg van hun onderling wantrouwen en hun onderlinge rivaliteit: een afzonderlijk optreden van den een ware door den ander zeker niet geduld. Het hervormingsprogram was van weinig beteekenis, niet omdat de punten op zichzelve zoo slecht waren, maar omdat de uitvoering ervan werd verhinderd door de rivaliteit en de tegenstellingen der mogendheden onderling. Deze tegenstellingen namen nog toe, toen Rusland, na zijn mislukt avontuur in Mantsjoerije, de klassieke lijn der Russische politiek: de verovering van Konstantinopel, weer opvatte. In 1907 wist Rusland

een overeenkomst over Aziatische gebieden (Perzië, Afghanistan, Tibet) met Engeland of te sluiten, zoodat het nu de handen vrij kreeg tegenover Turkije. Bevreesd, dat daardoor Oostenrijk achter het net zou visschen, wist Aehrenthal, de Oostenrijksche minister van buitenlandsche zaken, tegenover concessies aan Turkije, de vergunning te verkrijgen voor den aanleg van de Sandschak-spoor en de annexatie van Bosnië en Herzegowina door te drijven. Nu waren de poppen aan het dansen. De Balkanstaten en Italië protesteerden, Rusland verklaarde, dat door het optreden van Oostenrijk het verdrag van Mürzsteg was verscheurd en stelde opnieuw, maar nu in samenwerking met koning Eduard van Engeland, te Reval een nieuw hervormingsprogram voor Macedonië op. Maar hiermee werd het nationale gevoel der Turken gekwetst. Het leper verhief zich om het bedreigde vaderland te redden. Opnieuw ontbrandde de strijd in Macedonië, doch nu waren het niet de Slavische boeren, maar de Turksche officieren die rebelleerden. Op 24 Juli 1908 werd Abdoel Hamid genoodzaakt een constitutie te aanvaarden. Een parlement werd gekozen, de Jong-Turken hadden de heerschappij aan zich getrokken.

Het eerste, wat de nieuwe heerschers hadden te doen, was het rijk te centraliseeren. Spoorwegen moesten worden aangelegd om alle deelen van het rijk tot eenheid te binden en de centrale regeering in staat te stellen op alle bedreigde punten onmiddellijk een legermacht te kunnen concentreeren. De landbouw moest worden aangemoedigd en gemoderniseerd, het beheer en de administratie worden vernieuwd. Voor dit alles echter was geld noodig, en aan geld ontbrak het Turkije. Dit was trouwens reeds tientallen jaren de groote en gevaarlijke kwaal waaraan Turkije leed. Want om in zijn geldbehoefte te voorzien, had het bij de groote Wes-

tersche kapitaalmachten groote bedragen moeten leenen. En toen het nu bleek, dat het land niet in staat was aan de financieele verplichtingen, welke uit die leeningen voortvloeiden, te voldoen, moest het zich de financieele contrôle der westersche geldschieters laten welgevallen. De internationale commissie, die de Dette Publique Ottomane beheerde, had de koorden van de beurs in handen en nam daardoor een overheerschende machtspositie in. Het leger, dat Turkije steeds gereed moest hebben, om zich tegen zijn binnenlandsche en buitenlandsche vijanden te verdedigen, verslond schatten geld en het land geraakte dus hoe langer hoe meer in de schuldslavernij. Zijn voornaamste bronnen van inkomsten had het moeten afstaan aan de buitenlandsche contrôle-autoriteiten, en voor zichzelf kon het nauwelijks de belastingen innen, die het noodig had; deze waren reeds zoo hoog, dat de invordering zonder strijd bijna niet kon geschieden, hetgeen natuurlijk ook niet aan de eenheid van het land ten goede kwam.

De Jong-Turken trachtten enkele financieele hervormingen (o.a. verhooging van invoerrechten) tot stand te brengen, daar anders hun politiek tot mislukking gedoemd was. Overal echter stuitten zij op het veto der buitenlandsche contrôle-commissie, zoodat de nieuwe heerschers zich de middelen om Turkije te regenereeren zagen onthouden.

Dit behoeft ons trouwens niet te verwonderen, want de mogendheden hadden er belang bij geen sterken Turkschen staat te laten opkomen. Er waren, behalve deze financieele manoeuvres, ook nog andere middelen, die de mogendheden te baat konden nemen om Turkije den weg naar de redding te barricadeeren, namelijk de directe verzwakking van het Rijk door een rooftocht. Natuurlijk behoefden de mogendheden niet zelf ten oorlog te gaan, zij konden gevoegelijk achter de schermen

blijven. Alleen Italië had den moed der ‘bandietenpolitiek’. In vollen vrede overviel het Tripolis en ontroofde Turkije een deel van zijn gebied. Overigens steunde het den Albaneeschen opstandelingen met geld en wapens. Engeland stookte in Arabië en wist daar telkens opstanden te verwekken, terwijl het tegelijkertijd, door Turkije de noodzakelijke financieele hervormingen te weigeren en hem aldus de geldmiddelen te onthouden, de Turksche regeering buiten staat stelde de spoorwegen te bouwen, die troepen tegen de oproerige gewesten hadden kunnen vervoeren, zoodat het Turksche bewind lijdelijk den opstand en de weigering der belastingopbrengst moest aanzien. Rusland, ten slotte, wist de Balkanstaten op een veroveringsplan, waarbij het zelf Konstantinopel voor zich reserveerde, te vereenigen en in den oorlog te drijven.

Zoo ontstond de eerste groote Balkan-oorlog. Hier bleek het succes van de politiek der groote mogendheden. Voor dat Turkije in staat was zijn Aziatische regimenten over de primitieve wegen naar het Rijk in Europa te dirigeeren, werd het Turksche leger door de bondgenooten verslagen. Bij den vrede verloor het nagenoeg zijn geheel Europeesche gebied. Dit was het jaar vóór den wereldoorlog.

In den wereldoorlog, die bij een overwinning der entente Rusland oppermachtig had gemaakt, koos Turkije de zijde der centrale mogendheden. Ieder herinnert zich nog, hoe het Turksche leger in Gallipoli zegevierend het hoofd bood aan de Engelsch-Australische regimenten, en hoe daardoor de poging tot doorbraak, ten einde contact te krijgen met Rusland, mislukte. Er stond de entente echter nog een andere weg open; maar deze liep over Griekenland.

Griekenland nam ten opzichte van het oostelijk front dezelfde positie in als België ten opzichte van het wes-

telijke: het vormde een doorgangsweg naar den vijand. De entente had er natuurlijk alle belang bij dezen doorgangsweg te bezetten, alvorens hij door de vijandelijke troepen zou worden betreden. Evenmin als Duitschland ten aanzien van België, geneerde de entente zich ten aanzien van Griekenland met geweld den doortocht te forceeren. Maar anders dan Duitschland, dat het geheele Belgische volk in een ontzaglijk uur van nationale vastberadenheid als een eenheid tegen zich zag opstaan, stootte de entente bij haar optreden in Griekenland op een politiek verdeeld yolk. Nergens beter dan in de pogingen van de officieele Grieksche regeering om de neutraliteit te handhaven, is de dubbelslachtigheid gebleken van de Grieksche politiek, verscheurd als ze steeds is door de tegenstelling van belangen tusschen de Grieken in het moederland en de rijke en machtige Griekenkolonies buiten het moederland. De neutraliteits politiek van den koning steunde op de groepen, die in het moederland de overhand hadden, de oorlogs politiek van Venizelos daarentegen, werd beheerscht door de groot-Helleensche idee van phanarioten, handelaars en intellectueelen op de eilanden en in Klein-Azië. Zoo kon de entente met een schijn van recht zich voor haar politiek beroepen op de meeningen van een invloedrijk deel der Grieksche gemeenschap; zij stond voor de wereld niet als een overweldiger van een klein, zwak, neutraal land, maar als de welkome hulp voor de bevolking tegenover een bekrompen, anti-nationale regeering. In hoeverre dit waar is, hebben wij hierboven gezien. Gedurende de oorlogsjaren zelf, trouwens, heeft de Engelsche schrijver Abbot in een uitnemend boek over de Grieksche positie van die dagen met klem van argumenten aangetoond, dat Venizelos in het eigenlijke moederland op een slechts zeer kleine minderheid der bevolking steunde.

Griekenland, dat wil dus zeggen: Venizelos en zijn getrouwen, sloot zich aan bij de entente, en na de overwinning zag het het grootste deel van zijn imperialistische idealen verwerkelijkt. Nog ontbrak Konstantinopel en in de afgeloopen maanden heeft het inderdaad de hand uitgestoken naar de hoofdstad aan den Bosporus. Doch het deinsde terug, toen die hand stuitte op de bajonetten der Fransche troepen. Echter was Turkije al voldoende geplunderd en ontrecht. In de bekende veertien punten van Wilson, het kindergestamel van een verdwaalden dominee, was verkondigd, dat den Turkschen deelen van het Ottomaansche Rijk souvereiniteit moest worden gegeven, doch dat alle andere in het Turksche Rijk opgenomen nationaliteiten op volstrekte autonomie recht hadden; de Dardanellen moesten vrij zijn en open voor den handel van alle naties, onder internationalen waarborg. Het was maar alleen jammer, dat de roemruchte president, wiens f o r t toch al niet lag in aardrijkskunde en volkenkunde, er blijkbaar niet van op de hoogte was, dat groote deelen van het Turksche Rijk reeds bij voorbaat onder de overwinnaars van straks waren verdeeld. Men kent het foefje, dat in al deze soort van kwesties, ongetwijfeld ter meerdere eere van God, democratie en internationalisme, is toegepast om den farizeeschen schijn voor de goêgemeente te handhaven: de veroverde gebieden werden omgetooverd in ‘mandaten’, die de veroveraars zich zelf plechtiglijk uitreikten. Engeland nam Mesopotamië en Palestina niet van Turkije weg; Gode beware! Het ‘kreeg’ een ‘mandaat’ om die landen to besturen. Dat Turkije dit als een verovering d e f a c t o beschouwde, lag natuurlijk aan het gemis aan westersche beschaving en christelijke godsvrucht bij de Turksche nationalisten. Frankrijk kreeg het mandaat voor Syrië en Cilicië en Italië, als d e r D r i t t e i m B u n d e werd gelukkig ge-

maakt met de dorste en armste streken van Anatolië en het vilayet Smyrna. Daar echter hier de huid van den beer al werd verdeeld, nog voor hij geschoten was, begon de Italiaansche regeering, wier overwinningsroes alle idee van maat en grens had verstoord, er reeds ernstig aan te denken een expeditieleger te formeeren om Smyrna op de Turken te veroveren. Daar kwam het incident van Fiume. Italië meende, dat aan de hooge idealen van beschaving en democratie, waarvoor, naar men zich herinneren zal, de oorlog van entente-zijde was gevoerd, niet werd voldaan als het de havenstad Fiume niet als buit in de wacht kon sleepen. De andere leden van het onderonsje - de Raad van Vier - wilden hun bondgenoot zijn zin niet geven, en als een boudeerend kind verliet Italië de conferentie. Dit was het moment voor Venizelos om in te grijpen: hij wist gedaan te krijgen, dat aan Griekenland - dat door zijn uitgestrekte zeekusten vanzelf een vazal is van Engeland - Smyrna en het achterland werd gegeven.

Zoo was aan het einde der conferentie over Turkije beslist: het verdrag van Sèvres, evenals de verdragen voor de andere drie overwonnenen, stelde vast, dat Turkije schuldig was aan den oorlog en dat het voor die misdaad moest boeten. Het werd ongeveer van de wereldkaart weggevaagd: Mesopotamië en Palestina kwamen aan Engeland, Cilicië en Syrië aan Frankrijk, het geheele Europeesche, uit den Balkanoorlog nog overgebleven gebied, kwam aan Griekenland, met uitzondering van Konstantinopel en de zeeëngten, die onder contrôle kwamen van de overwinnaars. Italië kwam er met leege handen vandaan, maar het wist zich in het zoogenaamde accordo tripartito (drievoudig verdrag) economischen invloed in Klein-Azië te verzekeren. Voorts werd een onafhankelijk Armenië gecreëerd, dat Erzeroem zou inhouden en in Trebi-

zonde zijn grens zou vinden; echter werd geen gegadigde voor het mandaat gevonden, daar dit mandaat een oorlog beteekende tegen twee fronten: de Turken en de Russen. Met Arabië deed men het beter: men verdeelde het land in acht onafhankelijke of half onafhankelijke staten en wist zoodoende een heerschzuchtige politiek onder de vlag van het ideaal aan de profane blikken te onttrekken. Koerdistan werd autonoom en onaf hankelijk verklaard en Hedschas kreeg een koning, werktuig in de hand van Engeland en door lord Curzon al heimelijk begroet als beheerscher der geloovigen, in stede van den gevangene aan den Gouden Hoorn.

Zoo stonden de zaken aan het einde der conferentie, en ieder greep naar zijn buit. Griekenland was er van allen wel het moeilijkst aan toe. Zijn leger was, alle bravour ten spijt, een slecht geleide en militair zwakke soldatenbende, en het was een voorwerp van haat of verachting voor elken rechtgeaarden Turk. Griekenland waande zich heer en meester van alle onbetwistbaar Turksche gebieden in Europa, de heilige stad Adrianopel met de graven der kaliefen incluis, en het maakte zich op om de hand te leggen op Smyrna en het achterland. Smyrna echter is de haven, die Anatolië, het voor Turkije ethnisch belangrijkste gebied, met den handel en het cultuurleven van Europa verbindt, de navelstreng, waardoor het de voedingsstoffen in zich kan opnemen, zonder welke het land ten ondergang is gedoemd. Hier moest zich dus de tegenstand der nationalistische Turken onder Kemal concentreeren. Met welk resultaat is bekend. De kritiek der wapenen heeft haar werk gedaan en voor Turkije de onafhankelijkheid bevochten.

Hierdoor is een element in Europa gekomen, dat, zooals het zooveel tientallen van jaren heeft gedaan, een overheerschenden invloed zal oefenen op de gebeurte-

nissen en de politiek van Europa. In den Balkan beginnen de verhoudingen zich reeds te verschuiven. Yougo- Slavië, dat vooral naar het noorden keek, om in Tsjecho-Slowakije steun te vinden tegen het dreigende gevaar van het Italiaansche imperialisme, begint zich naar het zuid-oosten te orienteeren: de Balkanbond wordt weer genoemd, Bulgarije komt politiek weer in actie en wordt zelfs een 'umworben' persoon, doordat het tegenover Griekenland eerder aan de zijde staat van Turkije. Italië heeft zijn Adria-politiek volstrekt niet opgegeven: Turkije te versterken ten koste van Griekenland, den Yougo-slavischen bondgenoot, kan Italië slechts ten goede komen wanneer het, tegenover Yougo-Slavië, zijn actieve politiek in Albanië weder opvat. En tusschen Frankrijk en Engeland heeft het Turksche probleem reeds tot een vrij scherpe spanning geleid: Frankrijk weet wat de 'internationale' controle over de zeeengten te beteekenen heeft, en tegen de schepping van een 'Turksch Gibraltar', zooals de Temps het heeft durven kwalificeeren, verzet het zich met hand en tand. Engeland is aan den kant van den Atlantischen Oceaan reeds machtig genoeg tegenover Frankrijk, om het niet nog eens een machtspositie te doen verwerven in het oostelijk bekken der Middellandsche zee, die niet alleen tegen Frankrijk, maar ook tegen Rusland is gericht, - Rusland, dat Engeland in Azië in bedwang kan houden en voor Frankrijk nog altijd geldt als de Verloren Zoon, die als een berouwvol bondgenoot eens zal terugkeeren. Voor Rusland ten slotte....

Maar hier raken wij aan een geheel ander complex van problemen. De uiteenzetting daarvan zullen wij voor een volgend artikel bewaren.

t.o. 1095

Jan van Herwijnen
door Just Havelaar

De moderne uitingen der beeldende kunst missen de rustige geschooldheid, het levend traditionalisme van gevormde cultuurtijden. Veel geestelijke kracht wordt verspild. Want waar zekerheid bestaat aangaande de algemeene richting en aangaande de wijze van uitdrukking, aangaande bedoeling en vorm der kunst, waar alle krachten samenwerken, elkander steunen en voortbouwen op de verwezenlijkingen der vroegere geslachten, daar kan het bescheiden talent dienen, volgen, gehoorzamen en daar kan de geroepene zijn gansche aandacht concentreeren op den geestelijken inhoud zijner kunst, daar kan de volkomenheid benaderd worden, daar zal tenslotte de uitzonderlijke persoonlijkheid zich 't meest harmonisch uit de algemeenheid der cultuur kunnen ontwikkelen.

Thans leven wij in voile anarchie, hoe diep ook veler verlangen is het individualisme en zijn ziekten van eerzucht en van originaliteitswaan te overwinnen. Dat alle ijdelheden en ploertigheden van 't ‘haatlijk Ik’ de geestelijke sfeer onzer kunst vergiftigen, dat het arrogant dilettantisme ons met zijn onmachtig gebral verdooft, dat de willekeur woekert, dat de verwildering van een verziekt en verleugend sensualisme zich schaamteloos openbaren naast de harde verstarringen van een aesthetisch intellectualisme, kan niet verbazen.

Maar tenslotte zijn deze verdwazingen te zien als de

onontkoombare conflicten eener zich van binnenuit vernieuwende cultuur, sinds zij samengaan met uitingen van verrassende revolutionaire kracht en geestelijke diepte. Dat juist deze werken de meest eenvoudige zijn, de meest directe en menschelijke, dat zij bovendien veelal de onhandige zijn, nog eer de primitieve, en soms denken doen aan de onwillekeurige uitingen van menschen die de kunst nieuw te ontdekken schijnen, bevestigt slechts hun intuïtief en baanbrekend karakter.

De bezielde werken overschouwend en samenvattend, mag erkend worden, dat de moderne kunst - de beeldende kunsten in verband met een weder ontwaakte architectuur - een verschijnsel van diep ingrijpende waarde beteekent. Er is, binnen 't gebied der plastische kunsten, iets gebeurd, iets gebeurd dat vaak buitensporig en wel eens absurd en te dikwijls krank zich voordoet, maar dat in zijn dieper wezen als historisch feit niet langer ontkend worden kan.

Het geheel dezer kunst vertolkt een tijd van troebele verwarring, van depravatie zelfs, maar van een sterk geestelijk willen tegelijk. Zij bewijst dat Europa, hoe tragisch de crisis harer beschaving ook zij, nog vol is van gistend leven en nog gestuwd wordt door den wil van vernieuwing en herstel. Niettegenstaande de versplitsing van stijl, 't volstrekt gemis aan traditie, zijn de wezenlijkste uitingen der moderne kunst te zien als de ontstuimige pogingen om boven het individualisme uit te komen, boven het individualisme dat tegelijk zich in ontstellende modegrillen uitviert en op arrogante wijze zelfmoord pleegt.

Geen kunst, geen rubriek van beschaving, geeft van de conflicten en ondergangen, maar ook van den scheppenden geest onzer dagen een zoo krachtig beeld als de schilder- en de beeldhouwkunst.

Onder de jonge krachten, die in onze vaderlandsche

kunst zich rechtvaardigen door ernst en expressieve kracht, acht ik Jan van Herwijnen een der meest belovenden. De veelvormigheid, de ongevormdheid van onzen tijd dwingt hem slechts zich nog koppiger in zijn éénzijdigheid te begrenzen. Dit verschijnsel (want een verschijnsel is het) bewijst nog geen kracht. Juist onze chaotische wereld, ook die der kunst, is vol dogmatici en toegeschroefden, vol program-menschen, die meenen sterk te zijn daar zij van het leven niets zien dan hun abstracte schema's.

Een gevaar van verstarring zou ook bij Van Herwijnen ontstaan, indien niet zijn gansche wil en geest zoo sterk op 't menschelijke gericht bleven. De uitsluitende belangstelling voor het menschelijke, het uitsluitend psychologisch karakter zijner kunst, vormt de kenmerkende eigenschap der uitgebreide reeks geteekende portretten, die, hij enkele jaren geleden, in Amsterdam tentoonstelde. De wijze echter waarop zich zijn menschelijkheid in den aanvang uitte, duidde in zich zelf op eenzijdigheid, op een parti pris. Menschelijkheid wilde hij in den socialen zin. Men voelde een tendens in dit werk, dat kaal was en dor en van een beklemmende eenvormigheid. Hij wilde de zelftevredenen en de gerusten een schok geven; hij wilde hen toeroepen dat er armen zijn, dat in de steden duizenden schuldeloos lijden, lijden door gebrek, door maatschappelijke verwording, lijden door de schuld van allen gezamenlijk. De bestialiteiten, de degeneraties, de misvormingen der armoede in een op bezit en macht gegrondveste samenleving beeldde hij uit, fel, direct en dwingend. Allen die onderzinken, die mislukken, die tot misdaad komen of tot waanzin, allen die verschopt worden en vernederd, die verminkt worden door de schuldige onbewustheid der toevallig welvarenden, allen die vermorzeld worden in 't raderwerk der vermechaniseerde maatschappij, - hij gaf hun zijn liefde.

‘En deze zijn de bleeken, de vermoeiden,
En die mistroostig zijn, en de verfoeiden,
En al de armen en de klagenden,
Allen die 't hart om droefenis verrieden,
Allen die droefenis geen troost kon bieden,
En de vergetenen en de vragenden.’[1)]

Hij gaf hun zijn liefde; maar zijn liefde versmaadde de teederheid en 't medelijden; zij wendde zich om en verhardde zich tot de aanklacht.

Zonder omwegen, zonder variatie, zonder aanduidingen van een omgeving, armelijk haast van simpelheid heeft hij die reeks vervallenen geteekend, ten voeten uit meest, in harde lijnen, in stroeve contouren, in groote vlakken zwart en wit. Daar is iets van het document in deze teekeningen; maar meer nog dan de felle schraalte eener documentatie treft de pijnlijke gespannenheid, de starheid van een zich forceerenden wil. Er is een verwrongen fataliteit in dit werk, waarvan de opzettelijkheid zelf als een noodwendigheid aandoet. Het is de uiting van een mensch, die onder den ban van 't idee fixe leeft.

De vorm waarin zijn menschelijkheid zich aanvankelijk openbaart, schept nieuwe gevaren van verenging. - Niet de overgave aan het leed der wereld kan den mensch verengen, maar dit: in het leed der wereld uitsluitend sociaal leed, sociaal onrecht te zien, het uitsluitend te zien als de ziekte of zonde van een tijd, van een maatschappij. Het geloof in een toekomstige wereld van recht en vrede, deze hoogste droom, kan niet tot een program verstelligd worden zonder den mensch op den duur te verharden in een rusteloos verzet. Opstandigheid die zich niet meer tot erbarmen bevrijden kan, verstart tot wrok.

De intensiteit van zijn voelen heeft echter Van, Herwijnen gered, als kunstenaar en als mensch. Zij heeft

1) Werumeus Buning.

t.o. 1098

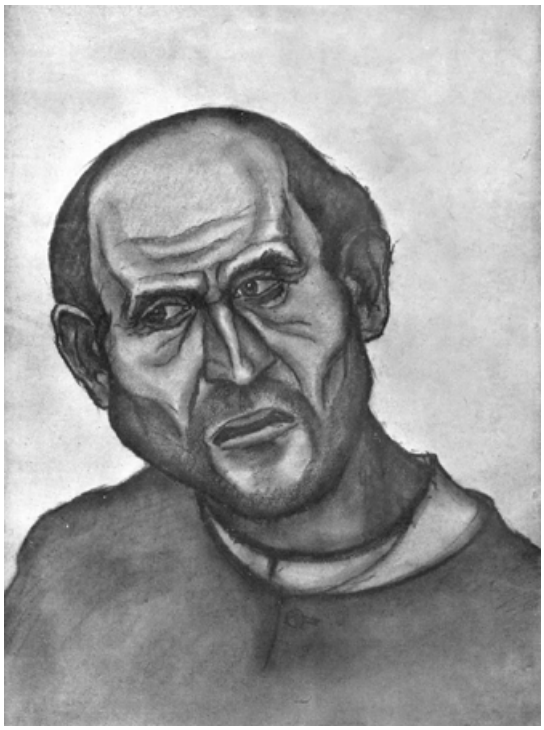

t.o. 1099

hem als kunstenaar gered door de schema's zijner psychologische documentaties te breken en in hem die aandacht te wekken voor 't zijnde zonder welke geen kunstenaar zich ontwikkelen kan.

Want Van Herwijnen's syntheses zijn dikwijls te makkelijk bereikt, zij zijn te voorbarig. Aan volhoudende en doordringende kracht van uitbeelding had en heeft zijn arbeid te winnen. Onhandigheden en vluchtigheden voelde hij niet genoeg als zwakheden, die overwonnen moesten worden in een hardnekkigen strijd. Het kunstenaarsgeweten kon niet ontwaken zoolang zijn sociaal fanatisme hem zoo uitsluitend beheerschte, hem obsedeerde. Maar in de momenten van scheppende kracht werd zijn aandacht zoo volkomen geconcentreerd, dat hij onwillekeurig studeerde, studeerde en ontleedde en zich overgaf met den deemoed, 't geduld en 't geloof, die de ware moraal zijn van den arbeid en de levensvoorwaarde van den kunstenaar.

De intensiteit van zijn voelen redde den mensch in hem, door het pantser van verstandelijk bewustzijn, van vooropgezette bedoelingen te verbreken en de liefde vrij te maken.

In een sociaal verzet wortelt dit werk, dat in de oorlogsjaren geconcipieerd werd.

Maar strekking en inhoud van een kunstwerk dekken elkander zelden. De ware geestelijke inhoud dezer psychologische portretten was wijder dan de bewuste strekking. De sociale wil heeft zich thans verinwendigd tot een psychisch begrijpen, dat het mededoogen reeds inhoudt en waardoor de zelfforceering van dezen fanatieken geest zich ontspannen kan. Er is een stille ernst gekomen in zijn uitbeelding van de armen en van het arbeidende volk, een innerlijke waardigheid, er is een kracht van leven in hun geheimzinnige oogen, een schoone bewogenheid in de representatieve voorste-

ling, een steeds persoonlijke objectiviteit, welke bevrijdend werkt, daar van de verschijning de wonderlijke grond gevoeld wordt. In plaats van verongelukten beeldt hij nu vooral de krachtigen en rustigen onder 't volk, al blijft de algemeene sfeer van zijn arbeid tragisch. Het is de tragedie van 't simpele menschenleven, niet meer in hoofdzaak die der sociale ontaardingen welke hij uitdrukt. Zoo er nog eenzijdigheid is in zijn portretten, deze heeft zich zelf gerechtvaardigd. Want eenzijdigheid die diep is, kan nooit verengend aandoen.

In den laatsten tijd is ook de schilder in Van Herwijnen ontwaakt en met den schilder de dichter wien de schoonheid der natuur geopenbaard werd. Den eenvoud, den zin voor 't directe, die aan vele zijner portretten een monumentaal karakter gaf, die deze soms aan oude Gothische beelden van worstelende menschelijkheid deden herinneren, vindt men in deze klare, strakke, samenvattende landschappen terug. Zijn stijlgevoel vertolkt zich tot in den aard zijner kleur. De tekortkomingen, die hij als figuurteekenaar nog nooit geheel overwon, die met 't woord onhandigheid niet gedekt worden, vindt men in deze landschappen terug. Een kunstenaar van zijn concentratievermogen zal deze te boven komen zoo hij een deemoedige, een zoekende blijft. Over den landschapschilder Van Herwijnen zal later te spreken zijn. Thans echter dient reeds de beteekenis te worden erkend van den teekenaar, die in de uitbeelding van het volk zich een scherp psychologisch en groot voelend portrettist heeft getoond, een portrettist in den wijderen zin van het woord, een bezield uitbeelder van karakters die den strijdenden geest onzer dagen vertolken.

Fragmenten uit Job de Nar
door Joh. Visser

I
bedwongen stad

Toen de zon heen was, toen in mist en avondhemel de zonnekleuren stierven, klonken in het tentenkamp de signalen. De duizend soldeniers moesten rusten gaan. De paarden stonden stil, op een zwarte rij, de edele paarden. Maanlicht verscheen niet, een groote dag was dood, in grijze rij kwamen de nevelen aan. Het was donker en stil. Soms sloeg een paard met fijnen voet aan den grond, de stalboeven keken, maar alles werd weer door de overmachtige rust bedwelmd, en ze wisten niet welk paard geslagen had. Duizend huurlingen rustten het was zeer, zeer stil.

Job was wakker en peinsde over zijn leven. Er was veel gebeurd in weinig maanden, en toch was hij niet moe. Alleen wilde hij weer terug naar het leven van vroegeren winter her. Mocht hij de oude kar nog eens voor zich zien gaan, en inhalen om weer onder den troep te leven. Hij wilde weer aan den ingang van den avond het dorp genaken, waar de oogst gevierd werd met lied en dronk. Met zachten weemoed dacht hij hier in het fiere lager van de duizend kampioenen, aan den gouden herfstavond, aan den vroegen zonsondergang en aan de violen. Mocht God hem dat nog eens geven, en geven Marieke nog weer eens te lieven - hij zou haar trouwelijk bewaren, als een vroege Meiedag, zou hij

haar geluk in vreugde drinken. Het was anders geworden: als het blad in een schietbeek was hij van haar gestooten, op nieuw geluk uit. Nieuwe driften deden hem bittere oorlog aan; Job leefde in veete met zijn hart; en met groote vragen sloeg hem het leven; steeds stootten, en steeds, hem zijn fouten verder. Daar stond hij onder het baanderen-voerend, wraakzingende volk van den oorlog, en in sneller stroom ging het lot voor hem wisselen.

Maar wie het leven oog in oog wil zien, ziet het zoo: en weemoed en wanhoop hebben een eigen taak. Als ons de lichtgloeiende lampen van gevaar en driften zijn gebluscht, steekt de avondwind op in ritslend verlangen, en draaft ons oud verdriet aan en oude smart. Terwijl job aldoor dacht kwam er een kalmte in hem als op hooge bergen; alom hemelde over zijn geest hooge, blauwe rust, daar sterren in bloeiden, talloos. Job sliep. De nacht rees hooger, sneller voeren de vliedende wolken, het stille land wachtte vreugde, geen oorlog.

Buiten waarden de wachten in achterdocht, en lieten de lansen slepen.

DE DAG HERBOREN. De dag kwam weer op, toen zongen de klare klaroenen. In vreugde over zijn praal en zijn majesteit sprong het heir toen op, duizend sprongen op: hun lansen blonken, hun oogen schitterden, hevig en strijdbaar gordden zich de strijders in het veld, en ze trokken den dag in onder het juichen der klaroenen, hun lief, en de verre stormlui der noodklok. Vooraan gingen de souvereine prinsen, bewogen op steigerende schimmels, omzongen door tuitende hoornen, hoog golfden de fiere banieren. Dat was dien morgen zulk een heerlijk gezicht van kracht: de ridders, het heir met de vlaggen en vanen, de stroom die blonk in de zon,

dat elk hart hooger sloeg en haakte naar de grootheid van de daad.

De dijk stremde het leger; de trein der lastdieren naderde en drong op de voorhoede in, er kwam tumult; een geluid zonder eigen woorden steeg op tot de wolken, en de wei opende zich tot zwarte modder. Ver boven alles uit, zagen de ridders terug in de rangen en rijen. Hun rossen tartten het toom met hun drift; zij drongen en speelden, zij hinnikten luid. Toen klom de schitterende tros naar de kruin. Langzaam boog het volk over de kam van den dijk, voorop de koorts-felle hengsten, en ze lieten den grond vertreden achter, of er een blinde had geploegd.

Ver waar de dijk boog, kwam een boot op het water staan, in het water herhaald. Daar kwam het heir! De boot schrok en schoot uit naar den overkant. En ver in het lage land vluchtten kleine snelle mannetjes in grooten nood. De krijgers lachten. Grijs stond achter het land de veste waartegen de strijd werd gestierd.

O hoe riepen de duizend; een kreet sprong op en sloeg aan den hemel; de lucht golfde, de wolken wankelden; de vogels ver en ver vlogen op; zoo riepen de mannen en sloegen de schallende wapens galmend opeen.

De veste sliep.

Hoe kwam dit volk, als duivelen, in het land, met nooit te keeren kracht?

Hoe gingen de vanen zoo schoon? Wat wachtte den poorters?

De poorters, blind van wrevel en langgespaarden wrok, hadden ter markte een gravenknecht verslagen en over den muur het lijk in de gracht gedoken. Reeds lang waakte er een niet te zeggen angst voor een der graven van het bergland: die zon op strijd en wapende zijn vendelen al beter en beter. Eindelijk hadden de burgers in hun dom maar koen vermeten den twist begonnen.

Ze sloegen een knecht neer en deden het lijk in de gracht zinken: Beter was dit dan de altijd onuitgesproken angst.

Toen werd het bergland wakker: op de hellingen kruisten de boden met brieven, nooit hielden de koeriers in op hun tochten van slot naar slot, waar de oorlog gewekt werd. Steeds prachtiger scharen werden geworven en gewapend. Binnen oude muren sloot zich het leger bijeen, weldra zou het trekken, de krijg was begonnen, begonnen de glorie. Maar sneller nog en beter dan de poorters wisten, waren de orden gedaald langs het glooiende land en in het lage veld gevallen. Nog op hun tocht meldden zich steeds nieuwe ruiterbenden bij de graven, steeds kwamen er nieuwe banieren na. Er ging geen dag voorbij of het kamp werd drukker en luider, van kramers en kwakzalvers, van liedjeszangers, berenleiders en venters, tot vermaak van de knechten. Een groote ontzetting, een tooverkracht naderde de stad, een toorn van jaren werd gedelgd.

De poorters hadden het leger niet zoo snel verwacht, maar nu verschrikte de val van dien bergstroom hen met een vreze, die zij al sinds geslachten waren vergeten. Wel sloten ze de zwarte deuren en legden de grendels en smeedden die toe, maar als ze wel van over de tinnen in het land zagen, dan stak de angst in hen op. Zij hadden machten gewekt, die ze niet konden verslaan. En zooals een kind dat vuur heeft laten vallen en nu schrikt en radeloos staat bij den rooden bloei van den brand, zoo waren de gilden benard. In geweldige vaart voeren de eeuwen brekend opeen, want adel en volk vochten om de wereld.

Al hun vaders en hun grootouders hadden de adel leeren minachten; tot tien geslachten terug hadden hun vaderen gevochten. Ze hadden steeds sterker torens gebouwd, steeds breeder grachten gelegd in àl groeienden

rijkdom. Ook zij droegen de wapens. Doch zij schenen nutteloos geworden in hun handen. Maar nu draafden de jagende ridders in heerlijke dracht door het bloemrijke land, nu kwam, als wroeging, gele vrees.

Ze stuurden gezanten.

De toornige prinsen hoorden hen niet eens, ze bonden kerelen rug aan rug en smeten hen den dijk af. Ze stikten in den stroom en hoog boven dat zilver vocht waar ze in zonken, joelde het juichende leger.

De schepenen van de stad kregen hun grijze afgezanten niet terug, maar verweg in de landen rookten in rosse verdelging de dorpen, bij dag en nacht.

Het werd nu sterven of staan. Toen jammerden ze niet, maar slepen de bijlen en haalden de beukelaars in het licht. Uit trots heschen ze al him vlaggen en hingen schilden buiten den wal. Toen gingen zij zitten en wachtten op den dood.

DE ACHTERHOEDE. job ging in de achterhoede. In zijn riem stak een kort mes, verder was hij als altijd en ooit. Om hem stapten zijn nieuwe vrienden. Telkens daalden er troepjes het land in om hooge boomen te kappen, meel te zoeken en te stelen. Ineens viel er een vrees op Job's hoofd.

Daar was dat wilgenweggetje dat naar Marieke's huis ging.

Hij kon nog een ding doen: het leger op tocht verlaten en haar zoeken; zeker zou hij haar vinden, want hij was een jong man en zonder vrees. Nu naderde de kleine weg. Zooals een zwemmer, die naar land wil en bijkans den oever grijpt, maar de stroom voert hem mee in kolking en zuiging ten diepte, was Job.

Vóor hem lag de wereld, vóor hem toog de tocht. Daarom volgde job den tocht in een wonder groote gedachte: de schallende, levensgroote menschenwe-

reld. Achter hem draaide het wilgenpad af, en verdween.

Toen was hij verloren.

Een bendehoofd op bruin paard kwam naar zijn troep, waaronder ook Job. Hij riep hen rond zijn paard; zij kwamen en kregen last tot roof, bij hoogste order. Met lange sprongen den dijk afgetogen, gingen zij door de weilanden, zeker van hun tocht, gericht op een dorpstoren, klein te zien. Achter hen trok, nu al kleiner, het leger af. De hopman, vanaf zijn paard, stond nog te kijken.

Uit het zachte gras, waar hun voeten liepen, snorde soms snip of kwartel op, verder was het stil.

Na korten, drassigen weg, raakten zij aan de eerste huizen. Het was er leeg, er was al veel stuk geslagen, want de verwoesting was voor hen uit. In den toren zwaaide de donkere bel, aan koorden getrokken. Ineens was die stil, de dienaar gevlucht. Zij snelden er toen allen heen in begeerte en lust. Maar ze vonden geld noch goed, de mannen waren geweken, geen vrouw, geen kind zagen ze in de huizen.

Uiteen dwalend hoopten ze toch nog op wat geld, wat graan, een vrouw.

De nar wist Marieke gered, want het leger had heur hoeve niet bezocht. Die lag buiten de baan. Toch dreef een vreemde pijn zijn hartslag op, hij drukte de handen op zijn borst, en drukte die stevig toe; het hart bleef even snel.

Nu stond hij alleen, alles lag achter hem, het oude verdriet kwam op en verduisterde zijn oogen.

Verder bereikte Job een klooster. Het open raam van een boekenzaal liet hem in. Er hing een kruisbeeldje, scheef gerukt bij het afnemen, en toch gebleven. Job ging langs de rijen boeken. Jong had hij al kunnen lezen, nu herkende hij veel banden, van veel boeken hier wist hij veel schoons en goeds. Hij zag de Heiligenlevens

staan, boek bij boek en toen de Bekentenissen. Hij wou ze er afnemen maar ze lagen aan een gouden snoer, dat in duister blonk als een slang. Daarom nam hij Flavius Josephus op, en zocht zijn geliefde plaatsen, waar stond dat de rede bekwaam is wellusten en smart te temmen, en de heldendood van de Macabaeën, dingen, waar hij nooit van had willen weten, en die hij toch had bemind. Zoo dicht bij den stuiptrekkenden strijd, stond hij met boeken in de hand voor de stoffige planken, op het handschrift te staren, of hij de opvoeding zijner jeugd, waar die gebroken was, nu wou hervatten. Er stonden twee deelen van de Plichten, van den Arpinaat. Een stille rijkdom van wijs Godsvertrouwen zweefde suizend rond hem. De cel was hoog en liep spits samen in ornament, waarin een lamp hing. Wat? Er liep iemand in de gang! een schuw geheim.

In hol bonzende sprongen was Job bij hem; het was een monnik, die snel vluchtte.

DE MONNIK. Op de knieën gezonken, kreet de man: 'Heer, ik heb geen geld. Heer, ik heb geen geld, ik kan u niet wijzen waar jets begraven is. De broeders zijn gevlucht.'

De mensch jammerde heesch, dat hij niets had. Kende job die stem?

'Kom mee in het licht.' Soldaat nu weer, greep Job hem in het kleed en sleepte hem als een bak kool of sla, voor het venster. Daar slingerde hij hem neer. Maar als een man die een weeke slang heeft gezien, week de monnik, opgerezen, terug, en zei met fluitende angststem:

'Ben jij het, nar? Roover, jou vrees ik niet. Is dat je schoone taal van vrijheid en leven, kloosterschenner, jou veracht ik.'

Toen vlàmde dat heele hart van den nar op in zoo grooten jammer en toorn, dat hij als een dier zoo sterk op-

stond, en naar het mes tastte. Maar voor hij het mes in den levenden mensch had gezet, viel deze terug in zijn ouden zotten angst, als een rat in het duister, en zocht steunend om lijfsbehoud en genade, gebogen aan den grond.

Job liep van afschuw hard weg; de monnik op zijn knieën, sloeg de bloed-doorloopen oogen op en schudde de vuist. Gewoonlijk was hij goed en kalm - de angst maakte hem laf als een schooier.

Om hen brandde het dorp; de lucht was zwaar van vuur. Als wolven gingen de mannen door de huizen; soms kruiste Job er een in den rook, die keek hem scherp aan en haastte zich verder, snel verloren. Er werd buit gejaagd!

Er braken al krakende gevels in, en vielen in puin. Dan vloog het vuur nog hooger en zat al in de toppen der boomen. Met lichten slag viel het in de hooitassen en stond daar als een duivel te dansen. Dat was bij vollen dag. Bij nacht was het nog erger geweest.

Maar onverwacht keerden norsche boeren in drommen weer en sloegen de roovers aan den kant van de wegen neer en vertrapten de lijken en stonden er op te springen dat het bloed opsprong en de slappe koppen waggelden aan de lijken. De andere kerelen lachten van waanzin. Als er een soldenier werd gezien, koersend door den rook, dan werd hij nagejaagd, tot hij schreeuwend van angst, tegen een haag stond te gillen, met witte oogen. Een Boer vol plaaglust en bloedgenot, kwam op hem los om hem te sarren. De soldaat deinsde, de handen vooruit. Dan begon de kerel opeens te ranselen met zijn lange knots en maaide als een duivel. De soldaat sprong op en terug, de boeren rondom lachten schor. De soldaat stak blind met zijn gebroken zwaard, ze draaiden als hanen om elkaar, een afgrijselijken dans. Eindelijk,

koud van wanhoop, liet de soldaat zijn zwaard maar vallen. Dan sloeg de boer zijn hoofd in. Juichend viel het rot der boeren op het weeke lijk.

In gruwelijke wraak stortte het landvolk zich op de knechten, met den ijzerharden wil om de lichamen te scheuren, al was het met de handen.

Ze zagen in breeden gloed hun dorpen verteren en kregen een zuurzoeten smaak van pijn in den mond. Ze droegen ellende in het hart.

In andere dorpen waren hun arme, nu eerlooze vrouwen, gegrepen en meegetrokken, en hun kinderen op hoopen gestooten. Nu zou hun land later aan knechten komen, aan zonen niet!

Daarom wierpen ze de plunderaars voorover neer, versloegen de knechten en dansten op de lijken. Dit is alles waarlijk te slecht om van te verhalen.

Op de brink scholen de laatste schuldige soldaten bijeen, maar de drom der boeren onweerstaanbaar brak het zwak gelid en strekte het brullend neer. De lijken wierpen ze in den stinkenden rook der brandende huizen. De lucht stond tot in de hoogte, vol vuur.

Job was in den bloemhof van het klooster gevlucht. De broeder, die de boeren was gaan halen, was er nu niet. Job, alleen bij bloemen en planten, keek naar zijn smalle handen, tastte langs zijn ganschelijf, en vreesde den dood. Hij wachtte tot het razen uit was. De vlammen, neergeslagen, smoorden in den zwarten grond. Het klooster stond gered. Zoo werd het avond. Toen ging Job het land weer in; nergens werd meer gevochten; de zon daalde dieper; Job dwaalde langs hagen en hekken. Er lag nog een dorp te schroeien, er stond geen wind, zoodat de rook recht opsteeg. Het arme land was zeer gewond. De dieren waren verdreven, vertreden was het veld.

Sterker werd de vrees die hem den heelen dag gehouden had.

Was Marieke toch gespaard? Dien twijfel wilde hij verslaan; daarom keek hij wijd rond en nam een ander pad. Hij zong zacht in den avond, blij dat hij Marieke naderde. Even wilde Job haar huis zien, en weten dat zij ongeschonden was, en dan het leger hervinden.

Zonder moeite vond hij haar woning. Hij sloeg of van het pad dat schuil dook in halmen en brandnetels. Job boog de struiken opzij: tien sprongen verder lag het rietdak. Zijn hart sprong op, zijn gedachten stonden wild, en groot geluk wilde hem vatten. Marieke stond in de lage deur, de hand boven de oogen. Hoe slank was ze, dacht Job en zocht haar zachte oogen. Zoo nabij haar werd het hem onnoemelijk lief, op haar toe te loopen, haar te omhelzen en te kussen. Hij moest de takken vasthouden om niet op te springen en door de struiken te breken.

Iets verder kwam uit het struikgewas een gewapende boer, waarschijnlijk haar vader. Bij het erf legde hij de bijl tegen een boom en ging naar het kind. Ze kusten elkaar. Toen sloten ze de deur, die vlamrood stond van zonnevuur, dat wit verpuurde in de vensterglazen. job bleef in het gras liggen en staarde in den hemel, dacht na en volgde met de oogen de kleine vlinders en torren die uit het geurig gras op kwamen. Muskieten zoemden al overal in het land, uit de hooge lucht kwam de scherpe roep van een late kieviet als een schrijnend heimwee. Dien nacht sliep Jop op den hooiberg. Anders te rusten verlangde hij nog niet. Dichtbij hem ademde het meisje in den zoeten slaap; maar bij den dag zou weer het geweldig zware leven ontwaken, dat hem in bezit genomen had en hem geen blijven toeliet.

Vroeg ontwaakte job en ging het leger na. Eindelijk was hij de stad tot op het geluid genaderd.

DE STAD. HET AVONDUUR VAN DE STAD. DE GIL DEN STERVEN. Hier was het lot al gevallen. De wallen waren gestort; de torens stonden alom geteisterd en opengebroken, de bolwerken gescheurd en vol wonden, geschonden de schans. De gierende storm had gedanst. - Sinds een uur hadden de kohorten de poorters van alle kammen gejaagd, hun strijd was in de schaduw teruggedrongen, waar de wankele pijlen streefden.

Job wist er niets van. Alleen zag hij de geweldige muren als door wraakengelen gespleten, in de kloven hingen, als bloemen, de lijken. Ook op, het muurplat lagen de heilige dooden. Ze sliepen stil, hun hoofd en armen hingen van den muur. Er glansde een eindelooze rust. De lijken dreven in het grachtwater tusschen schildhout en scherven van een deur, overal staken, in den grond geschoten, de pijlen op, gevederd en gevlagd. De grond lag zwart getreden rondom jobs voet; in kuilen blonk water. Op de bolwerken zongen de krekels al uit groene zoden. Zoo lag de stad verslagen.

HET BRANDEND UUR. Job vergat de vlammende dorpen, om de stad in to gaan. De eerste lijken keerde hij om; meest poorters, die droegen bruine kolders en korte messen. Op en om hen hadden de paarden gespeeld, de hoeven waren in het wit scherfpuin gewerkt. Achter de bres was de lucht blauw en eerst volkomen stil; het was Mei. Toen klom een vlaag gedruisch omhoog: in de huizen liep nu de strijd.

Eerst wachtte Job nog op mannen, die uit de weiden naderden, moe en rijk van roof. Meest waren ze dronken, en zongen, of zelfs dat niet, dan grinnikten ze aldoor maar door, met de voeten aan steenen stootend en dan boos. Sommigen hadden in lijf of armen openstaande wonden, en huilden; zij prijkten niet meer met geestdrift.

Er waren enkele Italianen onder, wilde knapen, nog dorstiger nu naar bloedgenot. Lift de bres opgeklommen, zagen ze over de geplaagde stad. Klein en bezorgd zagen de huisjes, proper de markt, waar nog niets was. Toch voer door alles de spanning van het sprakelooze. Soms alleen brandde, bij vlagen, uit een besprongen wijk het juichen en joelen op als een bloemstruik uit struiken opgeschoten. De klokken, als gongen in den doodsangst van een brandnacht, luidden alarm, en brachten de golvende gejaagdheid in de roovers en roofden den adem. Toen - Maria, red deze stad! - sprongen de roofdieren prooigraag neer, ze vielen in de stad, open in hun hand het stralenslaand zwaard, dat ze door de straten droegen. Ze liepen onder luifels door; in straten waar de spitse geveltjes elkaar in de lucht naderden; om scherpe hoeken, waar soms een beeld droomde, - renden zij voort. Zij vielen een pleintje in, waar de strijd nog stond te dansen. Ze stortten zich in de rijen en herstelden de overmacht, want de poorters waren daar sterk. Nu stak, onder hen, de vlucht op; ze vielen uiteen en weken in de huizen. Daar vatten ze de bogen van den wand. Weldra vielen de gevederde pijlen zooals de eerste droppen de voorzang zijn van het sterke lied van den slagregen. Een hopman, te paard, wenkte om vuur.

'Kerels, laat het vuur dansen.' Er kwamen al moegevochten soldaten met fakkels. Het vuur was wel de grootste strijder dien dag. De knechten, opkijkend, schoten de vuren bekwaam door de opene ramen of stietten het sterk door de deuren. Daar bleef in duister de ongeziene brand liggen laaien, en greep naar hout. Weldra brak een zwarte rook de pannen open, en drong door het dak. In enkele huizen begon al een groot razen van de vuurgestalten. - De poorters, krankzinnig, sprongen van de trappen neer, en vielen in de diepten

der huizen op de vuren om die dood te trappen. Buiten hoorden de knechten, op hun lansen gebogen, nog gillen. Sterker stroomde de zwarte rook. In stijgende wildheid brachten de mannen fakkels en wierpen die in het hout.

De hopman had een signaal vernomen. Zonder spreken draafde hij af, en duidde hen, te volgen. Met wijd bewegen van de hooge lansen, volgden ze, De grond raasde waar zij liepen. Een straat, die hen opving, drukte hen tezamen. Daar vielen pannen neer, maar grepen niemand in hun val. De stad veranderde, de wijk werd armer, en hier deerde hen het schot van pannen niet meer. Maar ook op de stroodaken volgde hen een haat, die hun dood zocht. Zij zagen niet op, maar duldden. Velen bleven daar in de vernieling neergestrekt. Job ontving kwetsuur, maar bemerkte het pas na uren.

Nu waren zij in het hart van de stad, waar elk man hun leven wilde in een versmachtende haat. Want zij, betaalde baanderdienaars, hadden de stad in puin doen zinken, en op de vernieling wachtte een bitter volk de doodsstrijd. Dat uur deed de verdelging door alle hoeken zijn zegerit. Soms zagen de gebogen soldaten even op naar de hinderlaag die aan den hemel scheen te kleven, en pij len afzond. Aan den open hemel lagen de kerels op de daken als katten. Een boog kromde, een eenzaam pijlschot kruiste de lucht om de weeke lijven te zoeken. In de kleine steeg schalde hun gang dof en ging af en af. Toen brandde aan een eindelijk eind, de zon in witte drift. De hopman stondhen in de zilveren zomen van den zonval te wachten. Eindelijk licht om er heen te streven, niet langer de vijand omhoog. Daarom juichten zij en bij dat geluid weken de poorters van de daken.

Want zij waren dapper en wilden nu man aan man in de rangen staan, op den vijand stormen, man op man, tot men een zwaard op hun hart zou zetten. Ze wisten het

einde wel. In alle straten waren zij verslagen, nu ging het om het duur bezit van de kerk.

De markt was leeg. De legers wachtten. Ze hielden zich in de schaduw terug, vol verdelgingszin. Toen kwamen - wonderschoon - de prinsen binnen en hielden stand. Purper woeien hun gewaden, hooger stegen hun rossen, hun helmen brandden als het lachen van een godenzoon. Prachtig en onverslagen waren ze door de leege straten getogen, en hoorden de droeve muziek van vuur en sterven al ver. Ze wisten dat dat gebeurd zou zijn. Ze vonden hun banieren al op het stedehuis gestoken. Ze hadden niets anders verwacht. Hun lot voer op Zuidenwind en victorie. Ze toonden daarom vrees noch vreugde over den fellen gang der colonne's, en wezen elkaar den toren, waar de galmende klokken, donker bewogen, in diepe bogen keerden en zwaaiden, to zien van het plein.

Achter in de kerk zongen de knielende vrouwen het donkergloeiend smeekdicht: doof, Jonkvrouw, de brand van smarten! De kaarsen geurden, en als geesten togen de prieters langs de pilaren.

Het plein lag leeg, toen reden de graven binnen. En ah! uit de donkere horde van het gepeupel in de straten rondom vloog een kreet op, en brulde de wraak, die naar de keel wil vliegen en neer wil stooten. Als terugkeerende grauwe stormgolven stroomden de gevluchte horden in toomeloozen drang weer over het plein.

De hooge graven glimlachten. Zij lieten de ranke paarden zwenken en gelastten den laatsten strijd. Het oogenblik brak, de brand van het bloed begon.

Twee groote machten voeren opeen, tot den hemelsteeg het schreien. Driemaal gingen de kreten op, driemaal hooger. Uit mannenvuisten staken schachten op, hier en her schitterden helmen als sterren, pijlen stonden op uit het gewoel, kruisten elkaar voor de lucht, en bogen

heen. Zoo foot de doodsmelodie door de trillende lucht. De markt was nu vol en overstroomde van pijn. Toch viel er steeds meer volks in met daggen en stokken. Heel buiten den strijd liep een gewonde, zocht naar het leven, maar viel hijgend neer, zoodat zijn blinkende helm ver weg vloog. Hij lag achterover. Een ander, in rood gedoscht, viel dwars op hem, en zijn leven mondde uit in een vloeiende bloedplas. Opeens schoof de slag, als een schaduwen optocht, over hen heen. Snel dreven de soldeniers de bende terug op de huizenrij, in groote vaart. Niets was er meer te onderkennen, alleen blonken telkens, diep in het vallend volk, zongetroffen de geslepen lemmetten. In de schaduw zetten de soldaten, zonder op te zien, hun slachting voort, en hieuwen regelmatig de roode wonden.

Toen kwamen de gilden op.

Voorop gingen de smeden, duivelenzonen, met de mokers die zij gebruikten voor werk en strijd, dus dubbel lief. Voorop gingen de smeden en zongen.

Dan kwamen de slagers en slagersgezellen. Ze herkenden den geur van het bloed, en kwamen op de markt. Dan kwamen de timmerlieden en de wevers, na hen de bakkers, en zwaaiden bijlen en zongen.

Ten laatste, kwamen de boeren van het land. Een pest was den soldeniers liever geweest. De poorters zongen, wat vreemde angst!

Een niet meer verwachte zege rees op voor het volk uit de sloppen. Zonder dat men recht zien kon, brachten de kerelen de kromme zeisen en bouten onder de kleurige bergsoldaten, en braken wakken met hun hamers. Voorop gingen de smeden.

Een kerel, half naakt en zwart van den smook, streed voor. Hij viel voorover, de buik opengesneden, maar een nieuwe rij trad op zijn lijk. Langen tijd was er weer niets te zien. Toch trok het leger tot in zijn achterste rijen

terug. De voorste rangen waren dood; daar waren mannen onder die in veertig slagen hadden overheerscht. De nood klom, de zege wankelde op zijn zilveren voeten. Daar kwamen weer op hun dansende paarden de graven binnenrijden. Ze hoorden naar het krijgszingend volk, dat gloriënd opdrong. Ze zagen in hun schoonste corps een held met hoogwitte vederbos wegzinken, toen ontsprong hun toorn. Ze reden bijeen, met de schilden op den arm die in hun zijde rustte. De trots als een droom daalde over hen. Vier zwenkten, één zou de wraak gaan volvoeren. Hij legde de zilverwitte lans op zijn hand, en zoo bij God! ging het los. Het edel paard juichte in den sprong, de kamp verlangend, en de zilveren hoeven zongen als fluiten, de helmkam woei - de liebaard ging in den strijd! Het volk week terug bij het stralend gevaar, maar er was geen genade meer, een held was begonnen. Hij vloog als een doodsengel neer in den slag, en brak der gilden saamgeklonken rijen. Achter hem legden honderd ridders de lansen, en volgden in den dans. Zij zongen een lied in hun eigen taal. Het volk week en drong uiteen, en vluchtte den vliegenden ridder; maar dan vielen ze op honderd speren, en stroomden weer terug. Dan hier, dan daar, zag het doodvreezend volk den strijder. Zijn schacht was diep in een mannenborst gebroken, nu zonk zijn glad zwaard in de weeke lijven en blonk van afschuwelijk zwarten glans. Hij wachtte geen verweer, stond dan hier, dan daar, en overal vreesden de gilden zijn komst. Met overmacht drongen de ridders de rijen terug op de zonnige markt.

Ineens zagen ze het vuur in de hoogte opnieuw verschijnen, luid zingend en zengend en het brak, schrijnend rood, de muren uiteen, en stichtte bergen van puin waaruit een hemelhooge rookzuil rees. Met haastigen wiekslag daalde de dood.

De prins deed het zwaard in de schede; hij reed terug en prees den strijd zooals die werd.

De poorters wachtten trotsch en weerloos op de schacht die in hun borst zou vallen. Als dieren werden ze op hoopen gestooten.

Hooger vielen de lijken opeen, hooger rees de brand en luider, hinnikend renden de paarden dooreen. Geen fiere moed, maar ruwe kracht ging rond. Het vuur in almachtig opstaan danste in uitzinnig verheugen rond op de nokken. Maar de vrome kathedraal keerde toen, met eigen gevaar de roode stoeten op zijn steenen zij, en redde een deel van de stad. Daar huisde nog veel volks, in kelders gedoken. Het vuur trok als een engel langs hun leven, maar spaarde. Maar die dag was haast uit. Verder geweld werd verboden, de eer was geheiligd. De graven hadden een der schepenen doen grijpen, en lieten die, bij nacht al haast, in de gracht vallen, als betaling voor hun dienaar. De man viel met een akeligen schreeuw; terwijl nog overal achter de huizen de kreten waarden, van neergestooten volk, dat naakt gedood werd.

De graven riepen hun volk buiten de muren, om schande en schennis to mijden. De stad was gebroken.

De nacht kwam op, als een spraakloos diepe rouw. De honden liepen al angstig rond, en roken aan de lijken en keerden die om.

Sonnetten
door Urbain van de Voorde

[I]

Toen mij uw aardsche gang het oog verrukte,
klopte ik niet langer aan der goden poort,
dewijl mijn bede er toch niet werd gehoord,
mijn bede om glorie die nooit stervling smukte.

Ik, de to lang aan aarde en mensch ontrukte,
ben noest gaan luistren naar het heet akkoord
van lust, dat trilt door al geslachten voort,
- terwijl 'k mij diep voor uw aardsch aanschijn bukte!

Toen uw gewaad mij voor de voeten lag,
vóor mij de glans van uw mooi lichaam klaarde
was 't me of 'k voor 't éérst met levende oogen zàg:
't mysterie, 't heil en d'angst van 't zijn ontwaarde
- en wijl mijn droom brak in ontzinden lach
zag ik door u het lichaam zelf der Aarde!

[II]

Ik vrees uw gouden oog, waar donker gloren
oerzonde en drift, natuurlijk-onbedeesd,
daar gij, nog niet tot hooger heil herboren,
geen loutring kent van 's levens eeuwgen Geest.

En de aardsche weelde van uw lijfs bekoren,
uw doem-omwolkte ziel mijn ziele vreest,
lijk gij daar ligt in wezensnacht verloren
en toch voor mij zijt als een stralend feest.

Is 't onreine aardsche gloed in pracht verholen:
toch gaan mijn lusten rond uw weelde dolen,
of ook niet één ter naadring zich verstout,

zooals, vreesachtig, 't oog vol purpren stralen,
de glans-geboeide leeuwen droomend dwalen
om een groot vuur, in middernachtlijk woud.

[III]

Ik ben den nacht verlangend ingetrokken...
Vleiend begroet me een roze en jong gelaat
en 'k volg bedwelmd 't geruisch van geurge rokken.
Ginds werpt een kroeg een dronken mensch op straat:
Hij stort in 't Al - gewis dat hij vergaat...
- En wijl 'k ontbind een vloed van gouden lokken
en heerlijk 't lijf straalt op uit rag gewaad
voel 'k plots mijn bloed koud in mijn aadren stokken.

Ik denk op 't menschlijk wrak ginds ver in nood
en al 't wild heil, dat noodigt me in die vrouwe,
zinkt weg voor 't spook van gindschen armen dood...
'k Duizel voor Noodlots nachtelijk aanschouwen
bij 's levens wee dat spraakloos werpt zijn schaûwe,
als wraak der Aarde op dees onvruchtbren schoot.

[IV]

Gracie als van zwoele avonden die tanen
tempert uw oog van passie: gloênd juweel.
Uw borsten fier, als soevereine zwanen,
noôn tot aanbidding en ontzind gestreel.

Van uit 't verlaatne van mijn aardsche banen
rees op mijn hulde naar uw marmren keel -
Eéns troostte uw blik mij met 't bedrog der wanen,
uw duistre mond met kussen van fluweel.

Gorgone, wier bekoringen me omkronklen,
- adders wier ooge' in spot en foltring vonklen,
wat hebt gij mij niet eens versteend voor goed?

Wat wilt ge uw ziel, paleis van lust en gloed,
steeds met mijn tranen tooie', ijzge karbonklen,
verzaân uw, passie met mijn zonde en bloed?

[V]

Nu vind ik, God, dien laten avond naar...
de uiterste straal glijdt zielloos door de ruiten:
- Ik denk aan al die binnenshuis of buiten
liefde-doordrild, verzinken in elkaar;
maar ook aan hen, die wachten jaar aan jaar,
vrouwen, niet mooi, die geen arm wou omsluiten,
die in 't grauw bed verkropte klachten uiten
en streelen wrang haar donkren schoot en haar.

Gij gaaft haar schoonheid niet en toch geslachten,
die open op den angst der gruwbre nachten
haken naar 't dubbel doel: wat liefde en 't kind.

En, trots den vloek der eeuwig leege flanken,
zijn er die U, straks woelens-moe, nog danken,
in de' armen waan dat Gij haar toch bemint.

Het fin de siecle[1)]
door A.J. Mussche

Als een driestemmig koraal is het universum gemaakt van sterren en verten en afgronden, is de mensch geschapen uit extasen en honger en snikken.

Oneindig is alles - en vóór alle oneindigheid staan wij met de dwingende vraag: Wat dan? Wat verder?

Wat hooger?

Wij zijn de op de Lorelei verliefde schippers, die altijd weer uitgeworpen worden op oevers van eindigheid en betrekkelijkheid; wij zijn de ladder naar God, de ladder die zich uitstrekt naar het dak van de sterren en onophoudelijk heen en weer slingert over den donker der diepste afgronden. De eeuwigheid maakt ons dronken van donker en licht, van haar stilten en haar muziek; de oneindigheid trekt ons aan met de vlucht van haar horizonten. Geen realiteit kan ons het hart in der eeuwigheid nemen; geen lied is grondeloos genoeg, dan dat het de lippen aan den doedelzak zou kunnen doen stil vallen voor altijd; geen paradijs is schoon genoeg, dan dat wij zouden kunnen murmelen: Eindelijk, eindelijk bereikt! Hooger altijd, altijd hooger stijgt de Droom, die ons roept de verten in - ons, de Zigeuners, die onze nachtvuren hebben ontstoken aan 't goud van de rustelooze sterren, en ons zwerverslied hebben afgeluisterd van het ruischen der zee; wij, de verliefden der eeuwigheid, de landloopers van alle kimmen. Wij zijn doorklotst met een rythme van ongemetenheid, wij zijn doorademd met een belofte van alle

1) Inleiding tot een studie over Emile Verhaeren.

droomen, wij zijn als een oneindige symphonie in de handen van God - en dat alles midden in een wereld van gebrokenheden en tegenspraak. Het 'Ding an sich' tempteert ons, en wij kunnen geen essentie doorgronden. Wij kunnen niets in zijn wezen geheel en gansch omspannen. Niets is denkbaar zonder zijn tegendeel. Alles is wat het is alleen door wat het niet is mede. Alles schept zijn eigen contradictie, en leeft er gedeeltelijk van. Wijzelven, arme luidjes, ondanks al onze tranen en al onze droomen, ondanks al onze goddelijke comediën en palestrijnsche missen en negende-symphonieën en clairs-obscurs, doodarme luidjes niettemin, gemaakt van donker en stof, met wat honger en heimwee daar middenin. Maar deze honger en dit heimwee, zij zijn de adem van den God in ons. Zoo laat ons dan in der eeuwigheid branden naar de prophecieën, die nooit verkondigd zullen worden; geef ons niet waarom wij smeeken; doe ons niet vinden wat wij zoeken; open nimmer, hoe wij ook kloppen; ontneem ons niet het mysterie der sterren, het mysterie der aarde, het mysterie van onszelven - laat ons de onvergelijkelijke glorie van onze onvergelijkelijke armoe.

- Mìjn... glorie?

IJdelheid der ijdelheden, zegt de Prediker, ijdelheìd der ijdelheden, het is al ijdelheid, het is al schijn, het is al waan, het is al stof en dood wat gij zijt. Wat komt, is reeds vergaan; wat glanst, is reeds verdoft; wat bloeit, is al verdord; wie daar lacht, hoe rijzen hem al de tranen. Gijzelf vandaag nog een kind, morgen oud en versleten, en overmorgen dood. Al wie gij kent, al wie gij liefhebt - een prooi van den dood. 't Heelal weergalmt van den roep: Tot hoelang nog? Nog een oogenblik, nog de schaduw van een oogenblik. Voorbij, voor altijd voorbij! Waar is nu dat alles? Waar is nu tot zelfs dat handjevol stof, dat beetje rook?

De mensch - hij, iets glorierijks!

Hier sta ik: ik, met mijn eeuwigheidsdroomen als een kroon van sterren om het hoofd; ik, met de hemelen van mijn heil en de afgronden mijner smart binnen in mij; ik, zwaar van de harmonieën der werelden in mijn ziel; ik, als een glanzende regenboog, waar God achter glimmelacht.

Een weinig stof? Ik weet het. Maar stof, dat fonkelbrandt in de zon.

Een adem in het wereld-woelen? Ik weet het. Maar een adem, die de armste fluitjes vol heilige liedjes blaast. De rilling van een moment in de ruimte? Ik weet het. Maar de momenteele siddering als van een komeet, die rijst uit grondelooze klaarte naar altijd klaardere klaarten.

De lach van een kindje is oneindiger dan de dageraad. Een kus van oud-moedertje opent hemelen van geluk. De diepten in ons oog zijn onpeilbaarder dan de zee.... en toch blijven wij onherroepelijk dezelfde dompelaars met smalle handen en bleek gelaat en die hun dagelijksch brood moeten verdienen in zwaren arbeid en kneuzend verdriet. Tranen worden misbruikt om rondom heimelijk pleizier schijnheilig medelijden te weven, en met een kus op den mond werd er een in den Tuin van Olijven verraden. Maar ook: barabbassen, verloren vrienden van God weet wat voor een hoerken, die men bedorven zou wanen tot in 't merg hunner beenderen, hebben oogenblikken in hun leven, dat zij lachen met de lippen van een meideken, die nog niets van zonde afweet, dat zij de tranen weenen van een heilige aan de voeten van zijn God: ik denk aan u, arme François Villon, en aan u, bon saint Verlaine, die te eten noch te breken had, en hoe, de taveernen beu en de gevangenissen moe, het leven zich over u ontfermde, en gij zoet, diep en schuch-

ter een vooizeken to pijpen begont, zoo zwaar van berouw, zoo rijk aan verdriet, zoo heilig van zonde, dat de wereld er schooner en beter bij werd. - Ik denk aan den vloek, die ons allen den een of anderen dag de lippen afbrandt, en aan den overvloed van zaligheid waarmee wij onverwachts en onverdiend worden gebenedijd. Ik denk aan de liefde, die ons onvergetelijk teistert, en ons even onvergetelijk begenadigt. Ik denk aan al onze onschuld en al onze wroeging, aan al onze tranen en al ons geluk, aan al onze limieten en gebondenheden en den oneindigen faustischen drang, die ons uitstoot naar de lusten der eeuwigheid. En ik zoek, midden in al die tegenspraak, naar een diepere wet van orde en harmonie, - want er is voor den mensch geen voldaanheid in dualisme; ik zoek midden in den chaos naar den cosmos, naar h e t g e w e t e n d e r s c h e p p i n g.

Dit zinnen over een redelijke ordening van de steeds zich vernieuwende levenstragediën, dit essentiëel uitgehongerd- zijn van verlangen naar een zin der wereld, is de grond van iederen godsdienst en alle philosophieën. In zijn zin van het leven en der wereld synthetiseert zich de ziel van den mensch en van elke maatschappij; in zijn al of niet doorbreken van 's levens paradoxen tot hun eeuwigen kern van waarheid, in zijn al of niet doorrennen van het universum tot dezes centrum van harmonie, ligt zijn triomfantelijke grootheid of zijn tragisch-verscheurde nederlaag. Buiten de wet van communie is alleen het hondsche zelfbedrog van Lodewijk XV, of al de vereenzaming, al de vertwijfeling, al de chaotische verblindheid en al het radelooze pessimisme van Hamlet.

Lodewijk XV is het volmaakte type van den zelf bedrieger geweest. De geheele maatschappij om hem heen is uit haar voegen geraakt, een heele eeuw staat op 't in

eenstorten, een wereld van despotisch koningschap en feudaal onrecht is onherroepelijk overgegeven in den greep van een apocalyptischen ondergang. De militaire roem is verspeeld, het koloniale rijk verloren, de bondgenooten worden beroofd en hun land verdeeld, Frankrijk is uitgemergeld door oorlog en geloofsvervolging, honger en ziekten, belastingen en heerlijke rechten, de schatkist staat leeg gestolen, het volk eet krengen en kookt soep uit gras. - Met de grondslagen van den staat worden ook die van den godsdienst aangetast. De bijbel verliest zijn goddelijk gezag, eeuwenoude voorstellingen over ontstaan en inrichting van 't heelal vallen uiteen onder de mokerslagen van Copernicus, Kepler, Galileï en Newton. De strijd tegen de Kerk, tegen God zelf wordt gevoerd met een onverbiddelijkheid en een fanatischen hartstocht, waarbij de scepsis van een Montaigne en het libertinisme van Saint-Evremond onschuldig worden. Het is geen bedachtzaam uitvezelen en napluizen meer, maar een verwoed onbarmhartig loshouwen op alle traditie en dogma's; geen onverschillig afzijdig toeschouwen, geen lichtzinnige spotternij die zichzelf kan vergeten in den troost van wijnen en oesters, geen twijfel meer, maar een absolute ontkenning, een algeheel verwerpen, een souvereine wet van vernielzucht en afbraak: Rousseau klaagt de cultuur aan, die verlamt en levenszat maakt; Voltaire roept op tot den oorlog tegen de kerk, de eerlooze, die verpletterd moet worden; Diderot ontmaskert alle politieke en godsdienstige instellingen van het verleden als één sluwe schurkenstreek, ontmaskert God als een schadelijke dwaasheid. Niet alleen de oude aarde, ook de oude hemel stort in. Het bankroet is meester, alom: het bankroet van den absoluten koning, het bankroet van den geopenbaarden god. Boven den chaos steekt een jarenlang orkaan op, men timmert reeds met onzichtbare

handen aan het schavot, dat zijn kleinzoon rood zal maken van zijn vorstelijk bloed, men voelt al het rommelen van den vulkaan, die straks Marie Antoinette tot een laatste danszaal en een graf meteen zal dienen - maar wat kan dat Lodewijk XV schelen? Après nous le déluge! De dagen zijn geteld: des te beter, dat hij nog juist bijtijds is; het uur wordt donker en dreigend: hij schuift er een doek voor, en geniet, geniet, eer het te laat is. Hij weigert het leven te zien of te denken aan den dood: hem is Versailles de wereld en zijn eigen lichaam God. Is hij niet de schoonste jongeling van zijn rijk, gehuld in den luister van zijn koninklijkheid, in den weemoed van zijn ziekelijkheid en de vage bekoring van zijn bleeke teerheid? Hij vindt geen tijd om zich een beetje bezig te houden met zijn land: hij heeft ieder minuutje noodig om door zoldervensters te loeren, aan deuren te luisteren, in brieven te snuffelen. Hij heeft geen tijd voor en geen lust tot een dieper gevoel, een waarachtige liefde; hij vermoedt, dat het nauwe pad der waarheid voert door ontzegging en smart... en hij wil alleen genieten, niets dan genieten: van alles, in wreede zelfzucht, de zeldzaamste geneuchten afroomen voor zijn onleschbare zinnen. Wanneerzijn arm koninginnetje 't eendere spel van alle nachten moe is: ‘Eh! quoi, toujours coucher, toujours grosse, toujours accoucher!’ zijn er in Frankrijk gedienstige vrouwen genoeg om hun koning dit beetje geluk te gunnen. En Versailles wordt in orde gebracht: alles wat voorname statigheid en plechtige ernst is, verdwijnt onverbiddelijk; er komen kleine, geheime appartementen, met wiegende lijnen en glimlachende kleuren, waar men heerlijk pratenkan over ‘zielszaakjes’; er komen donkere gangetjes en weggedoken trappen, waar de laagste gemeenheden wild kunnen voortwoekeren; er komt het Hertenpark, waar hij zalig jagen kan op 't verliefde wild van zijn ‘kleine

maîtressen'; en er komen, pompeus, de slechte vrouwkens die men favorieten noemt: dames groot van geboorten ende magen, en canaille dat in de schunnigste kaberdoezen thuis was, om 't even, als zij hem maar de wereld en zichzelf kunnen doen vergeten, als zij hem maar iets zijn om de knagende verveling van zijn leege ziel aan te stillen, om de onmetelijke afgoden-verlatenheid van zijn hard, wantrouwig egoisme en zijn goddelijke koninklijkheid mee te vullen. Hij vreest het leven zooals het is met al zijn rampspoed en al zijn vuilnis - en hij verkleedt het tot een gemaskerd bal; hij vreest de eenzaamheid van zichzelf - en hij binds zich de kussen van zijn maîtressen tot een blinddoek voor. Wankelt de wereld om hem heen, gromt het janhagel aan zijn voeten, komt de opstand dreigend nader - t'en fais pas, hij stopt zich de ooren en droomt tusschen twee borsten van nieuw genot. Alle hartstocht, brandend van pijn en geluk, is gedoofd; trouwhartigheid maakt bespottelijk; tragiek, extase zijn contrabande. Heb het leven niet lief: flirt er mee. Drink nooit tot op den grond: laat den droesem voor anderen. Ontwapen het leven en den dood, ontwapen uzelf met lichte ironie. - Zoo werd zelf bedrog een systeem, een moraal: de moraal van een maatschappij die ondergaat en haren eigen ondergang toejuicht en viert als een feest, de moraal van onze na-oorlogsche dancings en bars, midden in de doodenvelden en den hongersnood.

Er is ook de edele mislukking van Hamlet, prototype van zooveel leed der negentiende-eeuwsche 'fin de siècle'. - De wereld is honderd jaar ouder geworden sedert aan Lodewijk XV gezegd werd, met een gebaar naar het volk onder de vensters van zijn kasteel: 'Sire, tout cela est a vous'.... honderd jaar, en men herkent de wereld niet meer. Eén enkele eeuw heeft het aan-

gezicht der aarde dieper en onvergetelijker gekorven en doorwoeld dan de drie duizend jaar tusschen Ramses en Napoleon. In hetzelfde jaar, dat Napoleon ter wereld komt, neemt Watt een patent voor zijn stoommachine - en zijn genie keert de wereld blijvender onderste boven dan al het geweld van tientallen generaals. Stoom en vervolgens electriciteit omslingeren de wereld, vernietigen den tijd, vernietigen de ruimte. Europa, de geheele wereld wordt een fabriek, één kantoor, één markt. Het groot-kapitalisme verheft zich in al zijn macht, met al zijn trots: het keert de ingewanden der aarde om en graaft haar zwart-gouden schatten op, het bindt de oceanen aaneen, stampt de reuzensteden uit den grond, het is als een nieuwe genesis der aarde. - Terzelfdertijd voltrekt zich een herschepping van den hemel, een nieuwe genesis van de metaphysica. De wet van de voortdurende verwording, de philosophie der aanhoudende ontwikkeling triomfeert over het ‘alles blijft’: Kant en Laplace hebben de evolutie van den cosmos bestudeerd en hoe, onder de werking van centrifugale en centripetale krachten, de planeten zich uit een oernevel hebben losgemaakt; Darwin speurt nu het veld der natuurlijke historie of en bouwt zijn hypothese op over den groei der levende organismes en het ontstaan van den mensch uit lagere vormen; Marx speurt na hoe de Idee in al haar uitingen van recht en moraal, godsdienst en kunst meewentelt met de wentelingen der productiewijze, en Spencer trekt de ontwikkelingsgedachte door op alle gebieden en volgt het rythme van eeuwig worden en eeuwig vergaan in de geschiedenis van mensch en aarde, menschheid en zonnestelsel. Het is de gouden tijd van het individualisme, dat zich politisch het heftigst uitspreekt bij monde van de groote anarchisten dier dagen; het is ook de gouden tijd van den cultus der materie, die religieus zijn uiterste conse-

quentie vindt in de ontkenning van alle bovenzinnelijkheid. Scherper en bewuster dan ooit te voren woedt de strijd tegen het Christendom, met de taaie bitterheid en de verbeten koppigheid van een ondergraving: verloochening van den historischen Jezus, verloochening van den gevallen engel, verloochening van iederen scheppenden god. De achterdochtige twijfelzucht, de lichte scepsis van vroeger hebben een wetenschappelijke basis gevonden in de chemie en de philologie. Ziel is van geen belang meer; wezenlijk is alleen het stof. De nieuwe genesis van de metaphysica is heel eenvoudig een verwerping van alle metaphysica. De klacht van Faust heeft geen grond meer, de droom van den famulus gaat in vervulling: langs den weg van empirie en intellect het levensraadsel oplossen, meester zijn over de materie en de wetten die haar beheerschen in handen houden, meester zijn over het leven, en bovenal: zelf leven scheppen, zelf God zijn metterdaad.

Een matelooze hoogmoed verheft zich in den geest: al de wreede hoogmoed van het roofdier, dat zijn prooi weerloos overgeleverd binnen zijn bereik acht en zich spant om den meedoogenloozen sprong te doen. Maar onder de liefdeloosheid van zijn spanning breekt zijn sprong ineen; de grens van de diepste verstoffelijking brengt niet de verwachte redding, maar de catastrophe. Het kapitalisme valt neer in de economische inzinking van zijn dronken overdaad; een grauwheid van stilstand en ondergang spreidt het over Europa uit. Als het materialisme, aan zijn eindpunt, leven wil wekken, het stof wil doen opstaan, blijkt dit eindpunt meteen een dood punt te zijn. De negentiende-eeuwsche toren van Babel stort in; de droom ontmaskert zichzelf als leugen; de triumfkreet verstikt tot een vloek. Als een verslagen en bedrogen leger wordt West-Europa aangegrepen door wilde paniek; de verstrooide regimenten

van zijn jonge generatie slaan op de vlucht, stuiven op alle winden uiteen; de eenen terug naar Kant, anderen mee naar de onverkende terreinen der occulte verschijnselen, weer anderen terug naar den moederschoot van de kerk of den ivoren toren van hun levensbange verweesdheid. Het bankroet van de wetenschap wordt uitgesproken; in de woestijn, nadat alles verwoestend de storm der ontgoocheling er over heen gewerveld heeft, weerklinkt als een nieuwe godsvloek: 'Gij zult het nooit weten'. En de menschheid, verraden door haar eigen illusies, bezoedeld door haar eigen droomen, krimpt ineen en buigt het hoofd - maar met een vloek tusschen de tanden.

Want dat is nog niet de buiging van den geest naar zijn verheffing toe, dat is nog niet zijn vernedering in de richting van het heilige. De hoogmoed is bedrogen, maar niet gebroken; hij geeft zich niet over: hij deserteert in een lafhartig verbranden van wat hij den dag te voren aangebeden en een aanbidden van wat hij verbrand had, of hij wreekt zich op het leven door het te verminken tot een booze caricatuur, maar hij bekent geen schuld; er is nog geen wroeging, geen berouw, geen bewuste boetedoening, waardoor de zondaar uit zijn eigen val opstaat tot nieuw leven. Niemand is er op dat oogenblik in West-Europa, die de aarde kust met de kussen van Raskolnikov; nog minder iemand, die, met een hel van smarten vóór de oogen, in snikkende vervoering de hymne van Dmitri zingt. Nog is het hart der negentiende eeuw niet murw geslagen. Na den cultus van het stof culmineert haar paradoxale hoogmoed in den cultus van modder en vuil. Haar eigen wetten misbruikt zij om haar ontaardingen een masker van universeele fataliteit op te zetten het 'nets is vast, alles verandert' wordt de wetenschappelijke rechtvaardiging van haar chaotische richtingloosheid,

haar walg van alle utopieën, haar beuheid van den minsten droom, haar gebiedenden nood alle heiligheid te schennen en alle tragiek bespottelijk te maken, haar eindelooze verveling van alle heldhaftigheid, haar onverbiddelijken galgenhumor bij ieder fiasco en elk bankroet. - Zij heeft gelezen, dat het leven een strijd is en dat in dien strijd om 't bestaan alleen de meest geschikten, de sterksten blijven leven: zij zet dit als een basis, waarop zij 't recht van den sterkste opbouwt tot een systeem. De zelfzucht wordt een wet, de menschelijke roofdier-instincten worden ongetoomd losgelaten, geen band is heilig dan die van het eigen belang. Vriendschap en liefde worden zonder een traan verraden; men verkoopt wel zijn eigen ziel voor dertig zilveren penningen. Zaak is: er komen - als 't moet met brutaal geweld, maar liefst met geraffineerde sluwheid.

In zulk een verwildering van geest en ziel, in zulk een doodenhuis, onder zulk een verschooierde menschheid zonder verdriet, zonder stilte, zonder liefde, ontwaakt de dichter van het ‘fin de siècle’. De dichter: het tot in de verste en laatste extasen ontvankelijke weerglas van de drukking der tijden op het kwikzilver zijner eeuwigheid. Hij ontwaakt met zijn heimwee naar God in een of andere stinkende fabriekstad of het koortsig gewoel eener haven, op een donker zolderkamertje in een of ander steegje, waar de sterren niet meer te zien zijn en alle bloemen verflensen. Hij ontwaakt met zijn overdaad aan en zijn honger naar schoonheid in een wereld van armoe en vuil. Hij komt met zijn hart open van liefde, en hij stoot langs alle kanten op zelfzucht en kwaadwilligheid; hij komt met zijn brandende woorden van broederschap temidden een maatschappij van droogstoppels - en men fluit hem uit en verbant hem. Het schoone beeld der wereld, zijn droom van het leven barst, en ook in zijn eigen hart breken de snaren.

Want zijn liefde is nog niet gerijpt tot de tooverkracht, die Lazarus doet opstaan en blinden de zon hergeeft; het uur is nog niet gekomen, dat hij in het doodenhuiszelf herboren wordt. Zelf een slachtoffer van zijn tijd, draagt hij als 't ware zijn deel aan de Europeesche erfenis van verwarring en desillusie mee in zijn bloed; hij drinkt de breuk der eeuw uit de lucht, en lijdt oneindiger dan wie ook, omdat zijn ziel van alles den grond moet hebben, aan de wonde van Europa. Aan den ondergang van zijn eeuw gaat hij mee ten onder. Zoo staat de heele poëzie op het einde der negentiende eeuw in het teeken van het chaotische, zij beweegt zich in de richting van het richtinglooze, zij is de tragischparadoxale stem van de diepste menschelijke radeloosheid, gemaakt uit al de tranen en al de vloeken van een gekwelden afgrond - uit al zijn tranen, al zijn vloeken, en dezer beide wreede varianten: van den diepsten snik tot den ijzigsten spot. Men hoort den val der eeuw, men ziet den zondvloed opstaan, in een waanzinnige dooreenkrioeling van alle tegenstrijdigheden en alle uitersten, in den baaierd van Verlaine's gevangenisverzen, waar hij uit de geile lusten van faunen-passies strompelt vóór de voeten van Christus en zich dan opnieuw overgeeft aan een eerloos cynisme; in de beklemmende ontzetting, de verstikkende luchtledigheid van deS e r r e s c h a u d e s en de helsche C h a n t s d e M a l d o r o r; in de zichzelf uitzuigende zelfaanbidding en de aan haar eigen sublieme verheffing dood-bloeiende vereenzaming van Hugo von Hofmannsthal; in de rauwe zinnelijkheid, die walgt voor haar eigen débâcle, en de tot angst ineenkrimpende achterdocht voor het minste geluk bij van de Woestijne; in de levenslange onrust, 't levenslange Ahasverus-dolen van Strindberg, en in Laforgue, en in Wilde, en in wien niet? Vol van den val der eeuw zijn de zwoele etsen van Rops, brandend van verlangen

naar en kil van ontzetting voor het leven tevens; de steendrukken en teekeningen van Redon, doorspookt met nachtelijke angstverschijningen in kerkers en spelonken, en waarin de mensch verzinkt tegenover de ontzaglijkheid van den dood; de Salomé van Gustave Moreau: 't eeuwig symbool der vervloekte schoonheid, die, om 't spannen van hare borsten en 't deinen van haren buik, den rauwen huil van schrijnend begeeren ontrukt aan wie haar ziet, of ruikt in de lucht; vol ervan zijn de tronies en maskers van Ensor, en de renbanen en publieke huizen van de Toulouse-Lautrec, en vol ervan, als een symbool, is de waanzin van den heiligen van Gogh - maar in hem is reeds opnieuw het heroïsch worstelen, de belofte van de verlossing. Haar uiterste mogelijkheid, haar eindpunt van zelfvernietiging bereikt de negentiende eeuw in de legendarische gestalte van Arthur Rimbaud: de demonisch-geniale belichaming der opperste bandeloosheid, de volmaakte desperato. ‘J'ai de mes ancetres gaulois l'idôlatrie et l'amour du sacrilège - oh! tous les vices, colère, luxure, - magnifique, la luxure; - surtout mensonge et paresse’. Als hij vijftien jaar oud is, heeft hij eenige wonderbare verzen geschreven; maar hij gooit de poëzie van zich af, hij veracht alle cultuur; moraal: ‘une faiblesse de la cervelle’; Christus: ‘éternel voleur des énergies’. Hij zuigt het laatste bloed uit ieder van zijn woorden, hij electriseert zijn rythmen tot het wildste paroxysme, hij stort alles wat de Fransche taal bergt aan wellust en teederheid, laaiende bliksems en ademlooze stilten uit in den apocalypsus van le B â t e a u i v r e - en dan, voor goed doordrongen van de onmacht der woorden, niet wetend waarheen met het vuur dat hem verschroeit, schudt hij de litteratuur van zich af en trekt de wijde wereld in, als een vagebond. Het gebaar van dit kind, dat ook de allerlaatste illusie, waar de anderen zich met

de vertwijfeling van een drenkeling aan vastklampen: de illusie van de zelfgenoegzame schoonheid, de leugen van het leven als een ding van esthetisch genot, wegwerpt en roept om de faustische daad - dit gebaar is, in al zijn barbaarsche woestheid en al zijn elementair-instinctieve teugelloosheid, samen met den heiligen waanzin van van Gogh, de eerste onverzoenlijke worsteling, tot het uiterste einde toe, van den mensch tegen zijn eigen chaos.

Zoo leidde op het einde der verleden eeuw een kunst van uitgestooten liefde haar in de ijlste sferen van droom en visioen wegkwijnend verlangen, een kunst van vertwijfelde schoonheid, van bijna onmenschelijke fluïditeit, een kunst van zigeuners en heimatloozen. Uit de schande der realiteit teruggedeinsd in den schemerstillen tempel van zijn innerlijk, ‘ganz angstallein’ met al de kwetsuren van zijn honger naar God en al de kwetsuren van zijn afgewezen liefde, stijgt zijn ziel, eeuwige trekvogel, in de uren van extase weg naar de zonverstilde contreyen, waar de blauwe schaduwen zweven van Beatrice en Laura, geweven uit adoratie; weg naar de weemoedige grootheid van vergane culturen van zon en goud; naar het glanzend Eiland der Liefde, o Kythera, waar de vervoerende lokking van uwe sirenen hem stort in de magie uwer afgronden; weg, ver, ver weg naar de kanten paleizen van Benares en Hyderabad, naar rijzende pagoda's, die als bloemen staan in tuinen van smaragdgroene wolken-tempels. - Dit is dan het groote verraad: de dichter rebelleert niet met zijn liefde tegen de zonde van West-Europa, hij deserteert met zijn liefde. En ook in zijn desertie is opnieuw altijd dezelfde radeloosheid hij vlucht naar ver-Aziatische cultuurperioden van de hoogste mystiek en de meest ijle platonische geestesvervoering; maar onderweg wordt hij rillend-koud van genot, wanneer hij

ronddoolt in de verleidingen en de ontucht van laat-Romeinsche en Alexandrijnsche nachten, en ten slotte zweert hij Phidias of om te gaan knielen vóór een of anderen negerafgod. Over de stervende herfstvelden van Europa trekken de zielen uit, over zee, naar Azië en Afrika, naar overal en nergens heen, alle havens aandoend en nergens thuis: de trek in den blinde, de hopelooze uitwijking van den geest - waarheen? aangezien dit de uitwijking voor zichzelf is.

Een laatste onderkomen vindt de afgetobde zwerver in de muziek, waarin hij de grenzeloosheid van zijn heimwee, de wazig-vage verten van zijn droomen en de schemeringen van zijn melancholieën kan uitzetten en vervluchtigen, àl verder, àl ijler, tot zij wegvallen en vervlieten in niets meer dan een mist, niets meer dan een fluïde: ‘une brume doucement sonore’: Muziek, zoete verraderlijke muziek, muziek van vallende sterren en oude liefden, muziek van huiverende paniek en weemoedig glimlachen in verre verten en één en al rillende stilte. Alleen in de infinitesimale bewogenheid en de irrealiteit van muziek is nog genoeg vloeiing, nog oneindigheid genoeg voor de raadsels van het leven; de muziek alleen, in haar uiterste verfijningen, is etherisch genoeg om hem nog juist aan de aarde te binden en hem toch de aarde te laten vergeten. - Er is dan ook, naast de overzeesche trek, de terugtocht der Westeuropeesche gevoeligheid naar het vaderland van de muziek, en, binnen in de muziek, naar de meest fluïdische rythmen en de subtielste harmonieën. ‘De la musique avant toute chose’ en

‘Je rêve de vers doux et d'intimes ramages,
De vers à frôler l'âme ainsi que des plumages,

De vers blonds où le fluide se délie,
Comme sous l'eau la chevelure d'Ophélie,

De vers silencieux et sans rythme et sans trame
Où la rime sans bruit glisse comme une rame,

De vers d'une ancienne étoffe exténuée,
Impalpable comme le son et la nuée....[1)]

En er komt de muziek van Mallarmé: een poëzie van wind en wolken, zeeschuim en fluiten in maneschijn; er komt de muziek van Carrière: één gevoileerde magie van ademlooze moederkussen in de schemering van een verren droom; er komt de muziek van Debussy: een muziek van op de uiterste randen des levens overgewaaid, een muziek van vergetelheid en verstildheid, en die onmerkbaar met een glimlach om de lippen doet droomen van de stilten des doods.

Want ook deze laatste aardsche band wordt ten slotte geslaakt, en het leven vervloeit in de bedwelmende fascinatie van den dood. De levensbangheid culmineert in een aanroeping van den dood, den universeele, den bevrijder. Het is de tijd van de 'Danse Macabre' - maar dit zonder eenige verschrikking, op den duur, dan tenzij de verschrikking van het leven, waaruit de dood de verlossing brengt. De angst voor het leven overwoekert den angst voor den dood. Wanneer men denkt aan de 'liefde-gespannen' doodshymnen van Henriëtte Roland Holst, dan is deze poëzie en deze muziek er het uiterste tegendeel van: zij zijn geboren uit de paniek en de radeloosheid van den afgemartelden zelfmoordenaar; zij zijn over Schopenhauer heen een variant op het Boeddhisme, maar, onder den vloek van al het doorworsteld persoonlijk leed, verhevigd, alsof heel hun ziel zich in een opperste verheffing van haar krach ten opricht om ten minste bier nog een laatsten triomf over haar eigen onmacht to bemeesteren - verhevigd

1) Albert Samain.

tot de dringende vurigheid van een hartstochtelijk gebed bij Karel van de Woestijne:

> ‘- Open de deur toch, Dood! Het is de tijd
> dat ik moet slapen gaan - gelooft ge 't niet? - daarboven’

of tot de dronken extase van de zelfvernietiging in de slotscène van T r i s t a n u n d I s o l d e : ‘In dem wogenden Schwall, in dem tömenden Schall, in des Welt- Atems wehendem All, ertrinken, versinken, unbewusst, höchste Lust!’ - En dèze hoogste lust is alreeds geen lust meer van deze aarde; want dit lijden onder het leven als onder een ballingschap, dit brandend verliefdzijn op den dood, dit smachtend heimwee naar het vaderland van den dood, dat kan onmogelijk nog leven heeten.

Dat is dan het Finis Europae, van het Hamlet-Europa op het einde der negentiende eeuw: het Europa, dat al de verweesdheid, al de vertwijfeling, al de chaotische verblindheid en al het radelooze pessimisme van Hamlet tot in hun uiterste consequenties doorleden en als 't ware den paradox van het niet-zijn in het zijn verwezenlijkt heeft. Dat is dan het Europa, dat de twintigste eeuw zal moeten liefhebben zóó hevig, dat zij het onverbiddelijk vermorzelt en zuivert in den overvloed van haar liefde.

Tooneel
door Dop Bles

Les Compagnons de la Chimère.

‘Rasé, les lèvres nettes ou ne gardant que cette minuscule moustache à l'américaine qui transforme un baiser masculin en une rapide application de brosse à dents, il a le plus souvent le nez busque des ambitieux et des lutteurs. Ses cheveux drus ont l'air d'avoir été rejetés en arrière par le vent de l'auto. Le bas de son visage est plus mince plus fin que les mentons du dernier siècle. Mais avec quelque chose de dur qu'on ne retrouve guère sous Napolèon III. Son élégance est précise comme celle d'un moteur. Il est l'homme de la vitesse!’

Met deze, Fernand Divoire's meer dan louter uiterlijke beschrijving van ‘Le jeune homme de 1922’ komt Julien uit Jean-Jacques Bernard's ‘Martine’ vrijwel overeen. Deze Julien is weliswaar poëtisch aangelegd, hij citeert wel gedichten, maar als Martine, het simpele meisje, hem in deze vlucht niet volgen kan, dan toont hij zich ‘l'homme de la vitesse’, die zich van haar afwendt, en zijn hart keert tot zijn nichtje, met 't vlugge gemak, waarmee hij een auto vireeren zou. Julien heeft de loopgraven gekend, overlevend den oorlog, wil hij dit overleven productief; terug in 't reëele leven, wil hij in dit leven ook het slagen reëel. Zijn egoïsme, het iets-wreede, het behoort niet alleen tot het karakteristieke van den hedendaagschen Franschen jongeling, het is tevens het pijnlijk treffende voor wie nu Parijs bezoekt. In 1914 verdween de lach uit de straten van Parijs, en deze lach zou niet keeren in blijde onbevangenheid. De lippen sluiten zich doelbewust en in het geslotene ligt reeds een kracht. En aldus deze Julien. Ook hij begrijpt het leven als een speciaal soort motor; de poëzie vult zijn gedachten-leven niet, slechts de uren van zijn vacantie, voorzoover deze zijn aandacht niet voor de toekomst vragen. Doch al moge Parijs veranderd zijn, niet aldus de natuur! De anemonen zullen steeds het eerste luwen van lente verwachten, en steeds zullen de harten der bloemen zich keeren tot de zon. En 't simpele meisjeshart zal immer ontbloeien in de eerste

stralen van hààr naderende min, en haar liefde zal groeien en uitgroeien naar den geliefde, en zoo deze ging, zoo zij alleen gelaten wordt als verloren in het wonder-groote bezit, dan zal die liefde zich om haar wezen als een woekerende rankenplant slingeren, zich tenslotte in zichzelf verstikkend.

Julien ‘le jeune homme de 1922’, heeft in Martine de liefde gewekt, de eerste liefde, dat is: de eerste levensopenbaring door de min. Zij verscheen toevallig op zijn weg, hij speelde de idylle, o, uiterst kort, want tijd is geld! Doch voor haar werd hij de verschijning, de beslissende en ontzettende verschijning in haar leven. En dit, haar zielsgebeuren, ziedaar de inhoud van het stuk, een innerlijk en innig gebeuren, dat zijn tragische hoogte bereikt in de smartelijke verwezenheid, die haar bevangt, wanneer zij hulpeloos staat, alleen gelaten met haar te groote liefde, die zich niet hechten kan.

En dit hoogtepunt werd ons door Marguérite Jamois gegeven als het symbool van 't groote, niet gevraagde leed, dat als een nauw bewuste verdooving het wezen vervult en door het lichaam in angstige roerloosheid wordt ondergaan. Marguérite Jamois wist volkomen en volmaakt te ver-beelden, beeld als zij was van liefde's ingehouden eeuwige klacht. Haar spel was van zulk een ongekende kristallen gaaf heid in klank als gebaar, van zulk een openbarende ontroerende schoonheid, dat het scheen of bier werkelijk een zielsgebeuren passief werd ondergaan en onbewust het feillooze in klank en beweeg ontstond.

Hoe subliem was haar spel toen zij alleen daar zat met zijn jonge vrouw, en deze haar met nerveus-vertrouwelijke vriendinnehartelijkheid koesterde, totdat plotseling de geliefde verscheen, de geliefde toch van beiden! Dan, ineens, staat Martine alleen, vereenzaamd en ver tegenover hen bei, vijandig ver tegenover het paar, voor wie haar aanwezigheid nu hinderlijk werd. Zij voelt, dat zij heen moet gaan, maar in haar hulpelooze smart kan zij niet gaan, als geplakt aan den grond blijft zij verwezen staan met het doffe weten te moeten verdwijnen en 't domme verlangen toch maar te blijven waar h i j is. Dit stille spel, waarin heel de innerlijke schier onbewuste strijd verraden wordt door een enkel schokken en loom beweeg, waarin wij haar wankelend zien in den droeven droom, bevangen als in nauw overwonnen duizeling, ook hier was zulk zichtbaar, zulk tastbaar zielsgebeuren, dat de herinnering, een stil en zacht ontroerend vizioen voor heel het leven zal blijven.

En deze schoone verinniging danken wij niet alleen deze uitver-

koren actrice, wijl heel het streven van dit jonge gezelschap op die schoonheid gericht is, op de openbaring van wat door geen woorden te omsluiten is.

Verdieping in de theorieën van ‘La Chimère’ is overbodig, nu wij aanschouwen konden het bereiken: ‘On sait restituer autour des mots tout ce que ces mots n'ont pas su dire.’ Marguérite Jamois wist met ‘de droom van den dichter, in 't koude manuscript vervluchtigd’, haar vertolking te omhangen, en dus werd bereikt, wat het meest essentieele is van 't streven en verlangen, waaruit dit ensemble geboren werd. Vandaar dat van minder belang is dat het volkomene niet de geheele opvoering droeg. In deze zoo kristal-klare dialoog, waarin elk woord zijn zuivere klank verlangt, was de vertolking van de grootmoeder beslist onvoldoende, en ook de minnaar had dieper en scherper relief kunnen geven. De decors in 't eerste bedrijf, de scène der eerste ontmoeting, wanneer bei gehuld in vertrouwelijke schauw van ouden eik gezeten zijn, terwijl daarom heen de wereld in brand van zonlicht als in heete sidderende hartstocht straalt, dit had zinrijker en schooner gekund. Doch dit al is van weinig belang, want het falen heeft voor ons geen waarde. En daarom laten wij gaarne ‘Intimite’ van Jean Victor Pellerin onbesproken, waarvan de fouten door de regie slechts sterker belicht werden, en ondanks de hulpmiddelen te veel de bioscoop ontleend, een opeenvolging bleef van bedachte uitwerking van een goed idee, waaraan elke inspiratie vreemd bleef.

De komst van deze ‘Compagnons de la Chimère’ heeft hierom een zekere waarde en werkelijk belang, wijl men in Holland toch in den treure voor oogen zal moeten zien, dat elke opbloei van de tooneelspeelkunst in 't buitenland saamgaat met een erkenning van de moderne tooneellitteratuur, eer men ook bier zal beseffen dat de eigen litteratuur onverbiddelijk van noode is, zelfs meer dan ‘eigen ateliers om eigen costumes te vervaardigen.’

Kon. Ver. Het Ned. Tooneel. Aaron Hoffmann's ‘Welkom Vreemdeling’.

De electricien des heeren Dr. Royaards is - naar men zegt - enkele malen naar Engeland medegenomen, om aldaar de vertooning te aanschouwen. Zijn aanleg gold dan ook bovenal het succes. Dr. Royaards, die geen humor verstaat, en 't gevoel niet uiten kan, is niet in staat een jood, den gevoelsmensch, met zijn vaak zelfvernederende humor waarachtig te creëeren. Wel wist

hij, dank zijn knap technisch kunnen, het spel te dragen, in al zijn ondraaglijke onechtheid, met echtheid-imitaties rijkelijk gesmukt. Meer de niais dan de slimme zoon van 't oude volk, naderde hij soms August de Domme. Meer te betreuren dan te bewonderen is de entrain, waarmee dit Amerikaansche maak-werk gegeven werd. Doch pijnlijk en angstig is wel het feit, dat bijna de geheele pers vol bewondering scheen van een werk, dat zij - en te recht - de première niet hadden laten beleven, zoo een Heijermans de auteur geweest was.

'Welkom Vreemdeling!'

De Haghespelers. Shakespeare's Macbeth.

Het spijt ons juist nu - nu de vrijwel ontoerekenbare schouwburgcommissie niets beters te doen wist, om haar houding eenigzins te redden, dan den Heer Verkade van vele speelavonden op laffe wijs te bestelen, het spijt ons op dit oogenblik niet meer dan de waarheid te mogen schrijven.

De Heer Verkade liet de jaren gaan, en de jaren voerden hem ver van de jeugd, waarin elke verwezenlijking van een ideaal of illusie reeds een daad is van bekorend schoon, omdat in elke bottende belofte de schoonheid van bloei bevangen ligt. Die jaren gingen onherroepelijk, maar zoo de Heer Verkade het wreede en bittere van dit verdwijnen in 't drijfzand der tijden doorproefde, verstaan heeft hij dit meedoogenlooze geenszins, als een scherpe, stille les waarmede het leven slaat.

Er is een dag geweest, waarop hij zich fier had kunnen richten en roepen: 'Uw voorname theaters, uw beroemde acteurs behoef ik niet, want wij met onze bruischende liefde en moedige drift, wij zullen u Shakespeare toonen en zoo wij 't niet goed doen, dan zullen wij 't beter doen na vijf of tien of tientallen van jaren. Maar iets zullen wij bereiken, een daad van geloof, in de hooge roeping van 't tooneel.' Thans is hij zelf directeur in de eenige groote schouwburg van Den Haag. Nu is 't uur voor hem aangebroken waarop de arbeid vruchtbaar moest zijn. Nu is 't oogenblik gekomen, waarop hij omringd moest staan door wie met hem bereikten!

> And that which should accompany old age
> as honour, love, obedience, troops of friends,
> I must not look to have;....

Macbeth's woorden had Verkade bier uit het hart kunnen komen nu hij daar stond, grootendeels door jonge krachten om-

ringd, en vóór zich een publiek, dat hem zijn vertrouwen nog schenken moet.

Een directeur, die Shakespeare brengen wil, dient de beste krachten aan zich te binden, wijl voor een genie als Shakespeare het edelste materiaal nauw voldoende is. En is de geest niet verward als deze tijden, die hier roemen durft, niet wijl de verwezenlijking een zeker bereiken inhield, maar wijl het bereikte meer verwezenlijkte dan mogelijk scheen met de middelen, die ten dienste stonden? Is roekeloosheid moed, en moed het kleed der kunst? Een opvoering als deze van Macbeth, kan voor den Heer Verkade een zekere bewondering wekken. Hoewel elke lof verdwijnen moet in stijgende verwondering, dat zoo veel talent en opoffering aan hopelooze opdracht geschonken werd. De Macbeth die Verkade ons gaf, werd niet g e c r e ë e r d , maar g e d e k l a m e e r d . Dit was mogelijk nu Lady Macbeth op dezelfde wijs werd opgevat en de regie deze opvatting aanvulde.

Dit declameeren was wel kundig en knap als zoodanig, doch het bleef een verduidelijkt zeggen, verduidelijkt door de elementaire aanduiding der gevoelens, die de figuur waarschijnlijk voornamelijk beheerschte.

Declameerend bleef het bij een vruchteloos trachten Macbeth te doen zien. Een vermoeiende opdracht, vermoeiend óók het publiek. Het is wonderlijk, deze werkelijke liefde voor Shakespeare, saamgaand met een volslagen gevoelloosheid voor 't meest wezenlijke, het renaissancistische van Shakespeare, die 't universeel menschelijke in de meest karakteristieke individueele omlijning schonk tegen de hooge hemelen van 't eeuwig mysterie geplaatst.

Van 't diep-menschelijke sloeg even, als een intense gloed, een zielskreet uit, toen Van Dalsum Macduff's waanzin-smart liet stroomen, grenzenloos in dit begrensd omvatten. Maar deze korte momenten stonden vervreemd alleen.

Van Looy's vertaling, die minder levende taal dan rythmische woordconstructies werd, verergerde het kwaad; logisch-verstandelijk werd Macbeth, nimmer als de verstandelijke te verstaan. Macbeth is toch de cholerische meegesleept door den storm van zijn eerzucht, die meer drift dan moed bezit en wiens daden het uitbreken uit hallucineerende angsten zijn.

Van deze huiverende obsessie werd Verkade's vertolken niet meer dan een driftig verslag zóó bij 't verschijnen van Banco's geest, die als een vlug gymnast opdook en verdween. Dit te

menschelijke der geestverschijning was onverklaarbaar, nu de moordenaars ten onrechte en tevergeefs geabstraheerd werden, doch meer dan decoratieve vervlakking werd niet bereikt.

De tooneelbouw schuivende poort-coulissen bleken practisch, hoewel voor enkele tooneelen onvoldoende, zelfs bij deze opvatting.

De Heer Verkade's liefde voor Shakespeare is een tragische apenliefde. Niet alleen vermoordt hij meer, dan hij tot leven wekt, maar het schijnt wel of hij niet rusten kan eer hij zich op dit machtige talent te pletter liep.

'Naar het u lijkt'

volgde 'Macbeth' op den voet en hier eer zorgeloosheid dan blijheid, eer dilettantisme dan naïeviteit. Niet de jonge minnaars maar de stokoude Adam gaf het tempo aan; waarin 't spel zich voort zou slepen. Een wanhopige mislukking als Macbeth werd het geenszins, van een niet onverdienstelijke opvoering zou men zelfs kunnen spreken. Doch wij hebben - helaas! - geen behoefte aan 't niet onverdienstelijke; het is bitter jammer dat de tooneeldirecties de algemeene malaise durend als een fataliteit schijnen te vreezen inplaats van als een verschijnsel, tot op zekere hoogte te doorgronden. Dan zouden zij beseffen, dat wij meer stralende blijheid, meer geloof in de bevrijdende vreugd, meer warmte van eerste liefde's gloeien moeten aanschouwen, om te gelooven in het sprookje, dat ons eigen werkelijkheid doet vergeten. Want dit zullen de directies toch ook wel weten, dat de mensch van het tooneel bovenal verlangt, zich van eigen werkelijkheid te ontdoen. Want in 't vergeten ligt de troost der betrekkelijkheid. En troost vragen deze zwaar dommelende, eer nog dan donkere tijden meer, dan welk uur, dat het nu levende geslacht ooit kende. Want nimmer scheen de toekomst zoo leeg en log-ontzield!

Aanteekeningen
Mandarijnen-critiek
door Dirk Coster

Ziehier lezer, - zegt Carel Scharten in de Telegraaf in een bespreking van deel III van Quérido's ‘Oude Wereld’ - een goede gelegenheid om ons duidelijk bewust te worden van enkele grondwaarheden omtrent de litteraire kunst:

‘Vooreerst: waarom is dat woord “ijzerglanzige” (tanden) niet een teekenend adjectief of zoo iets, maar een geniale vondst? - Men kan op dit gebied onderscheiden: het verdienstelijke, “goedgeobserveerde” detail; het talentvolle, “beeldende” detail; en het geniale, “vizioenaire” detail. Een verdienstelijk auteur zou bijvoorbeeld mededeelen, dat de ziener “oude, zwartige en aangestoken” tanden had; een talentvol auteur zou misschien schrijven “zijn verzakte tanden, lang als de tanden van een paard, en blauwig door wolf uitgevreten”; - waarmee de verdienstelijke u den indruk zou geven van een oud man zonder meer; terwijl de tweede, meer dergelijke details aanvoerend, er misschien in zou slagen, een zeer bepaalden ouden man daadwerkelijk vóór u te zetten. Doch hoeveel meer doet Quérido! Met dat “ijzerglanzige” s u g g e r e e r t hij u, behalve het physiologisch detail van de eigenaardige metaal-blauwige wolfkleur dier tanden, vooral iets van een onverwoestbare oerkracht in dat uitgemagerd en bevend gelaat; ja, zelfs nog iets méér, en dit in verband met de oogen, die “als in een rood licht schitterden”, namelijk iets van een magische uitstraling. - De verdienstelijke auteur, alweer, zou gesproken hebben van de “roode randen der oude oogen”; de talentvolle zou wellicht de roode afglans hebben vermeld, die de vochtig-roode randen, ontstoken door het scherpe woestijn-licht, aan des zieners veel-weenende oogen meedeelden. Quérido echter, over àl dergelijke bijzonderheden heen, legt, waarschijnlijk onbewust, door de kracht van zijn genie, in de physiologisch-juiste v e r s c h i j n s e l e n , de

> Deze aanteekening bedoelt g e e n waardeschatting van Quérido's werk te zijn. Zij behandelt zekere methoden van critiek, onverschillig op wie deze critiek wordt toegepast.

psychologisch-bovennatuurlijke v e r s c h i j n i n g van het zieners-gelaat.

En door de korte analyse van deze twee beschrijvings-details, ziet men aanstonds ook het volgende in: - ware de litteratuur verhandelbaar als juweelen of schilderijen, dan zou een zoo'n wonderbaarlijk woord als dat “ijzerglanzige”, waarin op zijn beurt Quérido's ziener-schap als kunstenaar zich openbaart - en op die wijze openbaart het zich enkele of vele honderden malen in dit werk - dan zou dit ééne woord, zeg ik, méér waard blijken dan een heele verzameling middelmatig-“uitnemende” werken van een of ander “zeer gewaardeerd” auteur....’

De vlotte Amsterdamsche zakenman, die de Telegraaf leest, zal voor hij in de lijm dezer geleerdheid is blijven steken, waarschijnlijk gelegenheid hebben gehad, om vluchtig te denken, dat die Quérido toch in zijn soort een kampioen schijnt te zijn, en dat die zoogenaamde litteratuur toch een vervelend ding is. In beide appreciaties zal hij wellicht gelijk hebben zonder het zelf te weten. - Dit bovenstaande werd geschreven in 1922, na den wereldoorlog. Men zou er verlegen van kunnen worden! En zich opnieuw weer afvragen, welk fatum er toch in den Hollander schuilt, dat hij in de litteratuur altijd de gevaarlijke neiging heeft, zich belachelijk te maken, en dat hij altijd middelen vindt, om het eindelijk weer zoover te brengen. Zelfs nadat de Nieuwe Gids er geweest is! Want wij hebben in dit stukje critiek geen toevallige uiting: het is de voortzetting van een genre. Het is het genre der litteraire Chinoiserie, of wel de Mandarijnencritiek. Van Deyssel heeft de ongelukkige eer, de vader van deze hernieuwde Chinoiserie te zijn. Hij, levend van intuïtie en hartstocht, is nadat de intuïtie in hem verduisterde en de hartstocht verzwakte, met dit priesterlijk gepeuter begonnen. Het was in hem een schemeringsverschijnsel. Voor onze herinnering zweven litteraire speculaties, b.v. over het feit[1)], of, in een zekere novelle, een zeker hondje al of niet de rails oversteekt, en dat, als het hondje over de rails gegaan zou zijn, de kunstsoort der novelle minder zou geworden zijn, nu het hondje daarentegen de rails niet oversteekt, de kunstsoort der novelle daardoor subliem te noemen is. Naar den duivel met dat hondje! Of liever: waarom heeft men dat hondje niet dadelijk naar den

1) Mogelijk heeft zich in de herinnering deze passage in ietwat karikaturalen zin gewijzigd! Misschien was er zelfs geen hondje! Maar passages v a n d e z e s o o r t zijn bij dozijnen aan te wijzen!

duivel gejaagd! Maar helaas in dit waanwijze en wijdingsvolle geknutsel was teveel, dat zich aan het slechtste van den Hollandschen geest aansloot. Men heeft den moed niet gehad, de stupiediteit van deze scholastiek in te zien; de eerbied voor al het vroegere werk van Van Deyssel heeft zich ook hierover uitgestrekt, men begon dit subtiel te vinden, ‘de periode der inkeer’, het teeken ‘der groote verstilling’, en het heeft zich geconsolideerd tot een genre. Het genre der litteraire Chinoiserie! En het gevaarlijke van dit genre was, behalve de belachelijkheid en de benauwende doelloosheid ervan, dat op deze wijze i e d e r groot kunstwerk tot ‘grove kunstsoort’ en i e d e r krantenbericht tot ‘sublieme openbaring’ omgegoocheld worden kan. Men kan op deze manier alles bewijzen. Men plukt een, twee of drie woorden en men steekt van wal. Priesterlijke ernst hoort bij het genre. Zij dient om alle beginnende verbazing in den ongeschoolden lezer streng te onderdrukken.

Carel Scharten heeft altijd in gevaar verkeerd, een slachtoffer van dit genre te worden. Zijn gansche aanleg bestemde hem ertoe voor. Zijn nooit zeer zekere intuïtie dreef hem vanzelf naar het steunpunt der zinnetjes, zijn drang tot priesterlijkheid, die nooit overeenstemde met de feitelijke beperktheid zijner begaving, moest hem uitdenaard dikwijls verleiden tot het bezwerende gebaar, alsof het geheim der schepping op den bodem van de kleine critische smeltkroesjes lag, waarin hij met ijver en behoedzaamheid zijn zinnetjes ontleedde en weer samenbond. Eerst den laatsten tijd kwam daarin een zekere verandering. De suggestie van den tijd heeft ook hem wat geleerd, en van te opzichtig geknutsel afgeschrikt. Het rhythme zijner zinnen werd wat ruimer, zijn perspectieven werden wat minder eng, al bleven de lachkrampjes, de danspasjes en de lezer-bezweringen tot de ongeneeslijke intermezzo's behooren. Maar dit waren de uiterlijke gebaren. Het genre zelf kwijnde.

En nu plotseling is het toch weer weelderig opgeschoten! Waarom zoo plotseling? Men voelt het wel! Ook over deze derde critiek zweeft nog de bedreiging van den onbarmhartigen Hopman! Het gaat hier niet allereerst om een boek, - het gaat allereerst om een kwestie, waaraan Carel Scharten zelf te kwader ure verbonden is geraakt. De voortdurende tegenstelling van den boven-natuurlijk genialen tegenover den middelmatig- ‘uitnemenden auteur’ is verraderlijk genoeg. De lezer herinnert het zich: hoe Scharten Quérido's Oude Wereld tot in het uitzinnige verheerlijkt heeft, er als over een der meest gigantische

monumenten der menschheid in vervoering is geraakt, hoe deze aanbidding epidemisch rond zich greep en hoe de scherpe, klare Hopman in zijn bekend Gidsartikel de roes plotseling brak en verkilde. Scharten heeft dadelijk dezen spelbrekenden Hopman streng terechtgewezen, aangetoond dat Quérido's onmetelijkheid buiten de bevatting viel van de Hopmans en consorten, den normalen mensch nl., hij heeft Quérido's bovennatuurlijk genie nog wat hooger opgestooten en moest zelf noodgedwongen mee Naarboven! - veilig buiten bereik der Hopmannen! maar toch - de pijnlijke herinnering blijft hem duidelijk verontrusten, en alle genres zijn goed, om die herinnering af te weren.

Zelfs het genre der litteraire Chinoiserie! Maar hier beginnen wij te protesteeren! D a t gebazel willen wij in 1922 niet meer hooren! - Wij laten ons niet meer, bij middel van één beschrijvingswoordje een onmetelijk genie opdringen. - Wij zijn geen zwakzinnigen en wij willen niet weer, dat een precieus en zenuwachtig heertje onze zwakzinnigheid zoo meewarig tegemoet komt met zijn verklarinkjes. De Heer Scharten heeft den leeftijd ervoor, om als een volwassen mensch tot ons volwassen menschen te spreken.

Boekbespreking

August Strindberg, Zijn leven en werken, door Dr. K.F. Proost, J. Ploegsma, Zeist 1922.

Na Nietzsche, Strindberg. Dr. K.F. Proost blijft de getrouwe boedelbeschrijver der groote Europeesche kunstenaars. Een merkwaardige voorliefde drijft hem steeds tot die figuren, die men ‘de groote verbitterden’ zou kunnen noemen. - Ibsen, Nietzsche, Strindberg, - het innerlijk verband is duidelijk. - Men zou dus ook onwillekeurig in deze boeken verwachten, dat de geest van de beschrevenen met den geest van dezen schrijver tesamenklinken zou! Zoover komt het echter niet. Verder dan tot deze keuze zelf laat Dr. Proost zich door zijn voorliefde niet meesleepen. Wanneer hij zich tot het beschrijven dezer levens zet, bepaalt hij zich gestreng tot het vertellen der gebeurtenissen, en tot een minutieus terugvertellen van den inhoud der romans, der drama's en der beschouwingen. De afwezigheid van eenig persoonlijk accent is in deze boeken betreurbaar. Maar gezien als typen van objectieve, dat is afdruk-gevende critiek, zijn boeken als het bovenstaande belangrijk en van groot cultureel nut. Al het wetenswaardige, uit betrouwbare bronnen bijeengebracht, is hier bijeen.

En... Dr. Proost zelven hopen wij dan later nog wel eens te ontmoeten!

DIRK COSTER

De Freule, door Kees van Bruggen. Em. Quérido, Amsterdam, Luxe-Reeks.

Voor dit boekje kan de Heer Kees van Bruggen maar één verontschuldiging laten gelden: dat het een jeugdmanuscriptje is, te kwader uur teruggevonden, en nog goed genoeg geoordeeld om er een klein boekje van te maken. Misschien - nog meer verontschuldiging! - heeft de ijverige uitgever Quérido erop aangedrongen, dat de Heer Kees van Bruggen zulk een boekje voor zijn Luxe-reeks zou leveren, en de Heer van Bruggen had geen tijd en geen lust, en kon toch niet goed weigeren. Zoo moet het wel gegaan zijn! Want al is Kees van Bruggen nooit een bijzonder aantreklijk schrijver geweest, en al doen al zijn

boeken aan als geforceerde verstandsdaden, - eenzijdigheid is hem niet te verwijten totnogtoe. Zijn kille vlakke altijd betwetende spot beet de democraten evengoed in de hielen als die anderen, de maatschappelijke automaten, wier automatisme zooveel kwaad en ellende stichtte. En hoe komt de Heer Van Bruggen dan nu zoo ongeloofelijk eenzijdig? Verraadt zich hier een jeugdenthousiasme? en heeft de Heer Van Bruggen toch werkelijk eenmaal partij gekozen, heeft hij eenmaal een kilbruisende geestdrift bezeten, heeft hij gedweept met ‘de nieuwe frissche mensch’ en de ‘bourgeois’ vervloekt en uitgelachen? Heeft hij gedroomd van een heele nieuwe wereld vol frissche verstandige menschen? En is dit zijn eerste onhandige poging geweest, iets van die frissche-menschendroom naar buiten te brengen?

De lezer oordeele zelf naar de geschiedenis van dit verhaaltje, de bijna onwaarschijnlijke geschiedenis: een oud landgoed. Een mensch komt er binnenwandelen, wiens uitdossing reeds dadelijk een symbolische handeling verwachten doet, hij heeft een zwart fluweelen jas aan, waarschijnlijk ook flapperdas en -baard. Hier komt de latere Van Bruggen met een correctie tusschenbeide: hij verontschuldigt zich voor de nieuw-menschelijke banaliteit dier uitdossing. Doch hij handhaaft haar ondertusschen, waarschijnlijk om van de moeite der omwerking verlost te zijn. Dit symbolische individu verbluft het protesteerend personeel met wat men noemt ‘een groote bek’, en dringt vervolgens door tot bijna in de huiskamerintimiteit van de bewoonster: een jong, alleenwonend meisje. Als dat meisje verschrikt vraagt, wat hij eigenlijk wil van haar, borrelt de philosophie hem over de lippen: eigendomsrechten, recht op den grond voor allen, en alles wat men verder in ieder socialistisch dorpskrantje kan lezen. Als hij zijn vijandin grondig verbluft achterlaat, kleedt hij zich uit, en vertrouwt zijn naaktheid toe aan een der vijvers van het landgoed. - Hij blijft er niet in helaas, want eenige dagen daarna overvalt hij wederom het arme freuletje op een wandeling en zij krijgt een nieuwe gewelddadige injectie. - En nu de klap op de vuurpijl dezer vlegeligheid: de schrijver raakt zoozeer in geestdrift over dit alles, hij vindt dit alles zoo verbazingwekkend goed, zoo nieuw-menschelijk, zoo dapper, zoo mannelijk en onweerstaanbaar, dat hij de opgejaagde freule onmiddellijk en voor het leven verliefd laat worden op dezen geweldenaar. En hij laat haar bijna ten onder gaan aan haar schoonen droom: deze droom van alles-overschreeuwende mannelijkheid die plotseling tusschen de boomen van haar oude park is opgerezen. En opdat

haar niets bespaard zou blijven, huwelijkt hij haar ten slotte bijna ondergegaan, honend uit aan een dommen ritmeester van haar stand.

In wat voor land, in wat voor partij in 's hemelsnaam kan het opjagen, het honen en hinderen van een alleenstaande vrouw (al heeft ze ook een ruime woning) nog voor een sympathieke heldendaad gelden? En dat de sympathie hier onvoorwaardelijk doorgluurt, is haast bewijsbaar. Want dezelfde nieuwe mensch heeft, tusschen zijn operaties in, een kinderschaar achter zich, als Prins Muschkin in de Zwitsersche bergen! - Zulk een geleide geeft men alleen aan sympathieke helden mede!

En dus keeren wij terug tot onze eerste stupide verbazing: hoe komt de Heer Van Bruggen zoo? Dat gezonde verstand, dat in al zijn werken ten gericht zetelt, had hem de dwaasheid dezer onderneming toch moeten onthullen. Of heeft er een bekeering plaats gehad, en heeft Van Bruggen eindelijk ‘zijn’ geloof gevonden, in de Tribunistische tegenstelling tusschen den altijd rotten kapitalist en den altijd flinken arbeider? - Neen, het vergeten schoolschrift is waarschijnlijker...

DIRK COSTER